Mons. Raffaello Poggiali al Convitto della Calza

SANCTI

AMBROSII

MEDIOLANENSIS

OPERA OMNIA

Sæpe cum adessemus, non enim vetabatur quisquam ingredi, sic eum legentem vidimus tacite, et aliter numquam: sedentesque in diuturno silentio (quis enim tam intento esse oneri auderet?) discedebamus.

S. Augustinus, Confess. lib. vi, c. iii.

SANCTI
AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI, ECCLESIÆ PATRIS AC DOCTORIS

OPERA OMNIA

AD MEDIOLANENSES CODICES PRESSIUS EXACTA

CURANTE

PAULO ANGELO BALLERINI

Metropolitanæ Ecclesiæ Canonico Ordinario, Patriarcha Alexandrinorum Latini ritus

DOCTIS ITIDEM ALIIS VIRIS, PRÆSERTIM EX AMBROSIANA BIBLIOTHECA, COADJUVANTIBUS

ALOISIO NAZARI E COMITIBUS A CALABIANA

IN METROPOLITANA SEDE AMBROSII SUCCESSORI

DICATA

MONUMENTUM FILIALIS PIETATIS
ERGA PARENTEM OPTIMUM
VERTENTE ANNO AUSPICATISSIMO
ELEVATIONIS SACRARUM EJUSDEM EXUVIARUM
AC QUINTIDECIMI AB IPSIUS EPISCOPALI CONSECRATIONE
SÆCULARIS FESTI

TOMUS QUINTUS.

MEDIOLANI

E TYPOGRAPHIA SANCTI JOSEPHI, VIA SANCTI CALOCERI, N. 9.

MDCCCLXXXI

ALMA COLLEGE 208.23 LIBRARY Alma California

GRADUATE THEOLOGICAL UNION LIBRARY 1962

PRÆFATIO

AD LIBROS DUOS

DE EXCESSU FRATRIS SATYRI

« Ambrosio, ajunt Maurini Editores in prævia *Admonitione*, præter Marcellinam sororem, quam perpetuæ virginitatis votum professam, Romæ ut plurimum habitasse, libri *de Virginibus*, et Ambrosianæ ad eam epistolæ palam faciunt, fuit etiam germanus frater, cujus obitus hisce opellis causam præbuit. Huic nomen Satyro inditum constat, quo eum sancti Doctoris auctoritate Romanum Martyrologium ad XV Kal. Octobr. sanctorum numero inseruit. Sed ipsum insuper Uranium cognominatum esse ex ejus epitaphio, quod tamquam ab ipsomet Ambrosio scriptum refert Dungalus, intelligitur; nisi malueris τῷ Uranio non cognominis rationem adtribuere, sed tantum epitheti quo Satyri, jam in cœlum recepti, beatitudo significetur. Nos quidem in medio rem relinquemus, epitaphium vero subjiciemus his præmonitis ». Epitaphium nos referemus inter Ambrosii carmina; de Uranii autem voce pro certo habemus vere cognomen extitisse quod personis tribuebatur, ut in notis ad idem epitaphium demonstraturi sumus. Marcellinam vero usque ad annum 377 Romæ habitasse compertum est; sed isto anno in reditu Ambrosii ab Urbe Mediolanum versus eum secutam fuisse, et postea vel ruri prope Mediolanum, vel Mediolani vitam duxisse, demonstravit clar. Aloysius Biraghi in opella *Vita della Vergine Romano-Milanese Santa Marcellina*, etc. Milano, 1863. Libri autem *de Virginibus* et epistolæ ad eam datæ non ipsam Romæ adhuc commorantem ostendunt, sed potius insinuant eam tunc non dissitam a Mediolano sedem habuisse, quam prope parvum vicum *Brugherio* extitisse mediolanensis effert traditio, quibusdam etiam inditiis subnixa, de quibus ipse Biraghi in prælaudato opere. Quin immo ea quæ leguntur nn. 16, 17 ac 76 prioris et sequentibus duobus libris satis clare ostendunt Marcellinam communiter cum fratribus Mediolani tunc dies suos egisse quum Satyrus e vivis excessit; ac mirum est sagaces Maurinos Editores ex illis contextibus non perspexisse, ita Ambrosium locutum esse ut sororem quoque non jam longe abesse, at secum præsentem ostenderit. Hæc ad historicam veritatem tuendam, atque etiam ad verba Ambrosii in quibusdam suorum operum locis rite intelligenda, notanda erant. Ita vero pergunt in *Admonitione* sua cæteroquin merito sæpe laudati Editores :

De Cultu Imag. t. IV, Bibl. Patrum, part. II

Lib. I, n. 40. « Satyrus itaque primum in foro causas oravit, deinde provinciarum administrationi præfectus fuit, quod utrumque commune habuit cum Ambrosio. Sed multo plura in illis emicuerunt quam simillima; et usque adeo alter alterum vultu, corporis habitu, valetudine, ingenio, moribus referebat, ut aliud fratrum par tam perfecte sibi consentiens vix umquam exstiterit. Hinc nata illa, quæ arctius quam Num. 21, 22. natura ipsa eos colligabat, intima et mutua caritas; ex qua factum est, ut cum invitus ac reluctans Ambrosius onus subiisset episcopale, Satyrus omnem rerum domesticarum atque temporalium curam in Num. 20 et ss. se reciperet, hac saltem laboris ac sollicitudinis parte fratrem levaturus. Contigit autem ut Prosper quidam in aliqua provinciarum Africæ degens, debitam fratribus pecuniam solvere detrectaret. Eo profici sci, licet fratre admodum refragante ac frequentibus litteris etiam revocante, constituit Satyrus. Verum soluta in ipso cursu nave qua ferebatur, non sine ultimo periculo appulit ad oram destinatam. Rem ex animi sententia transegit cum Prospero. At in Italiam atque adeo Mediolanum reversus, vix fraternis amplexibus redditus fuerat, cum in gravissimum incidit morbum, cujus vi et atrocitate Num. 17. extinctus est.

Num. 53. Num. 38, 39 et 79. Num. 24. Num. 25. Num. 17, 27.

« Quantum doloris ex ejus morte ceperit Ambrosium, facile quivis ex utriusque amore ac suavissima vitæ societate intelligat. Verumtamen hoc casu frangi se nequaquam passus, non modo exanimi cor- Num. 19. poris oculos manu sua claudere, atque feretro humeros subjicere sibi imperavit : sed etiam conscenso ambone basilicæ, audiente innumera populi frequentia, et patente præsentis cadaveris facie, eum laudavit priore harum orationum, cujus summam hic exhibemus. Principio gratias agit quod Ecclesiæ periculum in familiam suam conversum videatur; et non tam sibi dolendum quod fratrem amiserit, quam gratulandum quod eum quandoque habuerit, profitetur; maxime autem id sibi esse solatio, quod lacrymas Num. 5. suas prosequantur omnium lacrymæ, quodque jam ne a fratre umquam divellatur, minime timeat. Hinc ubi multiplicem, quæ sibi cum fratre intercedebat, conjunctionem tenerrimo amoris sensu commemoravit, dolorem suum ita excusat, ut eum temperandum potius, quam delendum adserat. Colligit tamen Num. 17 et ss. quasdam consolationis causas, et potissimum quod fratri ex Africa reduci ultima pietatis officia reddere sibi licuerit. Tum repetitis ejusdem fratris in se meritis, timorem suum ob ejus absentiam, fallacemque Num. 20 et ss. ex ipsius reditu lætitiam describit. Sub hæc, instituta inter fratris atque Tabithæ luctum comparatione, Num. 28 et ss. cur illi resuscitari non conduxisset, exponit. Ubi sua et fratris conditione inter se comparatis, denuo ad Num. 34 et ss. ea quæ sibi ejusdem exasperent desiderium, redit. Deinde ad cardinales virtutes sermonem convertens, quantam in Eucharistia fiduciam reposuerit, quantave prudentia caverit, ne a schismatico baptismum Num. 42 et ss. acciperet, prædicat. Illic ejus eloquentia, fortitudine, simplicitate, castitate, temperantia, et liberalitate erga pauperes commendatis, qualem se in fratres præbuerit, ex eo quod nec patrimonium dividere, nec uxorem ducere, nec testamentum condere substituerit, demonstrat. His licet augeatur conceptus dolor, cur tamen moderandus sit, rationes proponit; seque promittit illius memoriam numquam positurum. Ultimo nonnullis ad Marcellinæ consolationem interjectis, postremum vale fratri amantissime dicit, atque orationem fusis pro ejus pace ac quiete precibus claudit.

Num. 1. Num. 78. Num. 1 et ss. Num. 6. Num. 7 et ss. Num. 31 et ss. Num. 49 et ss. Num. 76 et ss.

Lib. II, n. 2. « Cum dies septem elapsi essent, rediit ad Satyri monumentum populus, ceremonias precesque consuetas
« celebraturus. Hic alteram harum orationum Ambrosius, quamvis ad meditandum eam temporis angu-
« stiis coartatus, admodum fusam pronuntiavit hoc ferme sensu. Postquam præmisit priori libro nonnihil
« dolori indultum esse, in hoc magis omnium hominum conditionem consideraturum se pollicetur. Inde Num. 1 et ss.
« proponit tria tractanda, mortem scilicet communem esse, nos ejus ope a sæculi ærumnis tutos effici,
Num. 3. « ac demum per eam ad resurrectionem aditum dari. Ut persuadeat communem hanc legem ferendam
« esse, varia exempla in medium adfert, puta eorum qui nativitatem planctu, obitum autem plausu pro-
« sequebantur; nec non Lyciorum, apud quos viri in luctu vestem induere muliebrem legibus cogebantur. Num. 4 et ss.
« Dehinc adjectis rationibus nonnullis, feminarum in maritorum funeribus impotentiam graviter castigat, Num 8 et ss.
« et patientiam in amicorum morte, quam in diutina eorum absentia difficiliorem non esse docet. Mox Num. 15 et ss.
« ad secundam partem accedens, multiplices exponit humanæ vitæ calamitates, ex quibus nos nisi per
Num. 23 et ss « mortem non liberari sanctorum virorum exemplis probat. Ubi vero quantum iidem passi fuerint, am-
Num. 44 et ss. « plificavit; metuendam inde colligit mortem non esse, quod requies, lucrum, remedium ac decus in ea
« ipsa reperiantur. Transit denique ad postremum membrum, ad quod adstruendum triplici genere argu-
« menti utitur, nimirum *ratione, universitatis exemplo, testimonio rei gestæ.* Rationem exigere ut Num. 50, 52.
« corpus et anima simul aut pœnis aut præmiis afficiantur, paucis perstringit. At vero in secunda parte
Num. 53 et ss. « diu moratus, pulchre de naturæ generationibus ac mutationibus philosophatur: post quæ dubiis qui-
« busdam prudenter exsolutis, resurrectionem phœnicis atquæ humanæ generationis exemplo firmat; Num. 58, 60.
« expositoque ejusdem resurrectionis ordine ac ratione, indignum esse ait, ut ea non credatur, cum phi-
« losophicis de animarum in varia corpora transmigratione deliriis, ac poeticis de serpentinorum dentium
Num. 61, 65, 70. « in homines conversione ineptiis, fides habeatur. Unde colligit prophetarum testimoniis, quorum locos
Num. 66 et ss. « proponit, atque edisserit, magis credendum. Postremo venitur ad rei gestæ testimonia, ubi exposita
« trium mortuorum a Christo ad vitam revocatorum historia, nec ii qui ab Elia, Petro et in passione
Num. 77 et ss. « Dominica resuscitati sunt, prætermittuntur. Contra philosophos sanctus Præsul rursus insurgens, re-
Num 86 et ss. « surrectionem rationi consonam esse luculenter monstrat. Adjicit Deo et Christo, qui causa est resur- Num. 90, 91.
« rectionis, fidem præbendam; et quomodo rapiendus sit in aera Paulus, explanans, patriarchas vivere Num 92.
Num. 95 et ss. « docet, de quorum virtutibus pie disputat. His qua ratione Christus *inter mortuos liber* dicatur, ubi
Num. 95, 117. « subjunxit, quæ de tubis Moses præcepit, spiritali enarrat sensu; quibus expositionem quorumdam e
Num 118 et ss. « Canticis et Apocalypsi locorum addit. Contracta demum tamquam in manipulum tota oratione, votisque
« ut fratrem brevi sequatur, palam conceptis, sermonem absolvit. Num 130 et s

« Extra dubium est hos duos libros constare totidem orationibus, quas in unum opus, indito librorum
« titulo, et forte etiam nonnullis adjectis aut immutatis, conjungi voluit ipsemet Ambrosius; unde statim
« initio secundi libri hæc verba ponit: *Superiore libro aliquid indulsimus* etc. Eadem operi præfigitur
« in manuscriptis hæc inscriptio: *Incipiunt libri sancti Ambrosii episcopi de excessu Satyri fratris*
« *sui, et de resurrectione mortuorum.* In quibusdam tamen codicibus aliqua varietas est, exempli causa
« in nonnullis hoc modo inscribitur: *Flebilis querimonia beati Ambrosii antistitis de Excessu carissimi*
« *sui fratris:* sed in similibus librarios maxima licentia usos reperimus. Majoris auctoritatis est, quod
Lib. II *de Pecc. Orig.* c. 41. *Enarr. Psal.* I, n. 51. « Augustinus librum secundum his verbis allegat: *In opere quod scripsit de Resurrectione;* utrumque
« autem Ambrosius isto lemnate: *In libris Consolationis et Resurrectionis.* De priore hujus inscriptionis
« parte dicemus in Admonitione ad Orationem de Obitu Valentiniani, nunc vero tantum monebimus com-
« muni titulo sermonis argumentum liquidius efferri. Quod ad titulum secundi libri, fere is concipitur in
« illam formam: *de Fide Resurrectionis,* vel *de Resurrectione mortuorum;* et eum aptum esse atque
« congruum præmissa analysis ejusdem libri plane convincit.

« Illud operis eo ipso anno compositum fuisse, quo Satyrus migravit ad superos, inficias iverit nemo:
« sed quoto anno hæc eadem mors inciderit, obscurius est. Baronius eamdem illi, quem cædi Gratiani,
« tribuendum putat, id est, 383 suamque opinionem inde communit, quod belli atque barbarorum timorem,
« de quo hic agitur, alio referri posse non existimat, nisi ad irruptionem, quam extincto memorato prin-
« cipe, Maximus Italiæ minitabatur. Verumtamen præter quam quod neque Maximus, neque Eugenius
« barbaros quales priore libro describit sanctus Præsul, secum adduxisse usquam leguntur; quomodo idem
« Ambrosium aut mentionem tam recentis doloris prætermisisset, aut tam fidenter in domum suam,
« quidquid timebatur omnibus, fraterna morte conversum esse atque expiatum pronuntiasset? Accedit
« cum Satyri navigationem Ambrosiani pontificatus initio susceptam esse illud suadeat, quod in occa-
« sionem non solvendi debiti eamdem Ambrosii dignitatem trahebat Prosper, cumque Satyrum in ipso
Lib. I, n. 31. « ætatis flore Ambrosius sublatum narret; ex his clarum fit bellicos illos motus ac barbarorum minas
« cum exitio Valentis Imperatoris anno 378, IV Kal. sept. in tugurio combusti magis quadrare; hac
« enim tempestate ingens a barbaris metus Italiam ac vicinas provincias invasit. Quapropter utrumque
« hunc librum anno insequenti, hoc est, 379, scriptum esse nulli dubitamus, idque sub æstatis initium
« contigisse argumento est, quod Ambrosius fratrem et per hyberna frigora navigasse, et paucis a reditu
« mensibus expirasse testatum facit.

« Antiqui moris fuit apud Athenienses, ut qui pro patria fortiter dimicando occubuissent, publica lau-
« datione honorarentur, quemadmodum Plato auctor est in *Menexeno:* Romani vero illustres viros atque
« feminas eodem honore prosequebantur, quam consuetudinem a P. Val. Publicola consule, qui Junium
« collegam publice laudavit, exortam esse observant historici. Sed antiquiora adhuc ejusdem ritus vestigia
« exstant in libris sacris. Nam vel Davidis planctus super Saule ac Jonatha, qui libro II Regum capite I
« describitur; vel Jeremiæ lamenta super Josia rege, de quibus libro II Paralipomenon, quid aliud sunt,
« nisi funebres laudationes? Non igitur mirum videri debet, si tot orationes in laudem eorum sive qui
« pro Christi fide ac nomine sanguinem profudissent, sive qui virtutum singularium splendore christianum
« nomen illustravissent, habitæ reperiantur apud Patres Ecclesiæ græcæ ac latinæ: sed illud forte vide-

« bitur insolentius, quod fratris laudes frater ipse celebrare aggressus fuerit. Verum clarissima exempla « habet Ambrosius, quibus se defendat. Namque ut omittamus illud profanis usuvenisse, ut magni viri « mortuorum sibi arctissimo conjunctionis nexu copulatorum encomiastas se præbuerint, quod factum « legitur a Julio Cæsare, qui Juliam amitam et Corneliam uxorem *laudavit e more pro rostris*, ut ait « Svetonius in ejus Vita; unus Gregorius Nazianzenus, cujus orationes in patris, fratris ac sororis fune- « ribus dictæ supersunt, Ambrosio sufficere posset ad patrocinium: postea vero et Gregorium et Am- « brosium Bernardus in laudando Girardo fratre imitatus est.

« Admonebimus, antequam de tabula manus tollatur, Dungalum a librariis quibusdam, qui ob non- « nullam argumenti affinitatem librum *de Paradiso* his duobus libris una descripserunt, deceptum, eumdem « librum tamquam tertium de Morte Satyri allegavisse, in quo ipsum graviter allucinasse nemo non « videat ».

Hos autem libros nos quoque ad duos contulimus mss. codices, nempe ad Cod. A, Bibliothecæ Capituli S. Ambrosii nostræ mediolanensis urbis, qui idem est de quo in Præfatione ad tractatum *de Virginibus;* et ad Cod. A', Bibliotecæ Ambrosianæ, qui signatur C. 33 *Inf.*, ac sæculo x conscriptus apparet, in quo tamen notantur nonnullæ lacunæ, arbitrio amanuensis tribuendæ, sed a quibus compendii ergo supersedebimus singulis locis indigitandis.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE EXCESSU FRATRIS SUI SATYRI[1]

LIBRI DUO

LIBER PRIMUS.

DEDUXIMUS, fratres dilectissimi, hostiam meam, hostiam incontaminatam, hostiam Deo placentem, domnum et fratrem[2] meum Satyrum. Memineram esse mortalem, nec fefellit opinio, sed superabundavit gratia.[3] Itaque nihil habeo quod querar, et habeo in quo Deo gratias agam; quia semper optavi, ut si quæ perturbationes vel Ecclesiam vel me manèrent, in me potius ac meam deciderent domum. Deo igitur gratias, quia in hoc omnium metu, cum omnia motibus sint suspecta barbaricis, communem mœrorem A privato dolore transegi, et in me conversum est quidquid timebam omnibus.[4] Atque utinam hic consummatum sit, ut dolor meus publici doloris redemptio sit!

2. Nihil quidem habui, fratres carissimi, in rebus humanis tanto fratre pretiosius, nihil amabilius, nihil carius: sed præstant privatis publica. Ipsius quoque sententiam si quis scisciteretur, mallet occidi[5] pro aliis, quam sibi vivere: propterea enim pro omnibus secundum B carnem Christus est mortuus, ut nos non solis nobis vivere disceremus. II Cor. v, 15

3. Accedit illud quod ingratus divinitati esse non possum: lætandum est enim magis quod talem fratrem habuerim, quam dolendum quod fratrem amiserim: illud enim munus; hoc debitum est. Itaque perfunctus sum,[6] quamdiu

[1] Cod. A addit *et de resurrectione.*

[2] Omnes edit. ac mss. nonnulli (*cum* A, A[1]), *dominum et fratrem:* alii mss. plures et potiores, *domnum et fratrem.* Observat autem Menardus noster in cap. 70 *Regulæ S. Bened.* vocem *Dominum* regiam et imperatoriam esse, nec ea salutari voluisse Augustum Cæsarem: postea autem a scriptoribus, ut humiliori vocabulo uterentur, ex τοῦ *dominus* factam esse vocem *domnus* per syncopen. Quod ubi exemplis e Sev. Sulpitio, et aliunde petitis probavit, addit apud Græcos idem contigisse in dictione κύριος ex qua κῦρος facta est a recentioribus. Vide Hephten in eamdem Regul., Cangium in *Glossar*, etc. (E.M.)

[3] Codex Vallil., *Sed ubi abundavit peccatum, superabundavit,* etc.

[4] Ita mss. non pauci, a quibus non dissidet Rom. edit. nisi quod habet *omnibus timebam;* ceteri autem mss. (*cum* A A[1]) ac vet. editt., *quidquid timebamus omnes.*

[5] Mss. aliquot melioris notæ, *mallet* (quidam *malit*) *occidere,* in significatione nempe occumbendi, moriendi.

[6] Non pauci mss., *perfruitus sum:* reliqui et omnes edit., *perfunctus sum.* At infra ubi mss. prope ad unum, et vet. edit., *commisso mihi fœnore*, reposuit edit. Rom. *concesso,* etc. (Edit. Maur.)

licuit, commisso mihi fœnore: qui deposuit pignus, recepit. Nihil interest utrum abjures depositum, an doleas restitutum. In utroque fidei ambiguum, vitæ periculum est.[1] An si pecuniam neges, pietas est,[2] cum pecuniæ fœnerator illudi possit; naturæ auctor, et necessitudinis creditor fraudari non queat? Itaque quanto uberior fœnoris summa, tanto gratior sortis usura.

4. Unde ingrati de fratre[3] esse non possumus, quia quod naturæ communis fuit, reddidit; quod gratiæ singularis est, meruit. Quis enim communem conditionem recuset? Quis doleat sibi proprium pignus ereptum, cum ad solatium nostri Filium suum unicum pro nobis Rom. VIII, 32. Pater tradiderit ad mortem? Quis exceptum se putet esse debere a conditione moriendi, qui non sit exceptus a conditione nascendi? Magnum pietatis mysterium, ut mors corporis nec in Christo esset excepta; ac licet naturæ Dominus, carnis tamen quam susceperat, legem non recusaret. Et mihi necesse est mori; illi necesse non fuit. An qui de servo [dicit: *Si* Joan. XXI, 22. *eum volo sic manere,*[4] *donec venio, quid ad te?* non potuit ipse sic manere, si vellet? Sed perpetuitate vitæ hujus sibi pretium, mihi sacrificium perdidisset. Quod igitur majus est solatium nostri, quam quod secundum carnem et Christus mortuus est? Aut cur ego vehementius fleam fratrem, cum sciam illam mori non potuisse pietatem?

5. Cur solus præ ceteris fleam, quem fletis omnes? Privatum dolorem communi dolore digessi, præsertim cum meæ lacrymæ nihil prosint, vestræ autem lacrymæ fidem adstruant, consolationem adferant. Fletis, divites, et flendo probatis nihil opitulari repositas divitias ad salutem; cum pecuniæ pretio mors differri non queat, et pari usu divitem inopemque dies supremus eripiat. Fletis, senes, quod in hoc liberorum sortem[5] pavetis; et ideo quia vitam corporis producere non potestis, instituite liberos non ad usum corporis, sed ad virtutis officium. Fletis, et juvenes, quod naturæ finis non sit maturitas senectutis. Fleverunt et pauperes, et quod multo est pretiosius, multoque uberius, lacrymis suis ejus delicta laverunt. Illæ sunt lacrymæ redemptrices, illi gemitus qui dolorem mortis abscondunt, ille dolor qui perpetuæ ubertate lætitiæ veteris sensum doloris obducat.[6] Itaque licet privatum funus, fletus tamen est publicus; et ideo non potest fletus esse diuturnus, qui universorum est affectibus consecratus.

6. Nam quid te, mi frater amantissime, fleam, A qui mihi sic ereptus es, ut esses omnium? Non enim perdidi usum tui, sed commutavi: ante corpore inseparabilis, nunc individuus affectu; manes enim mecum, at semper manebis. Et quidem cum viveres nobiscum, numquam te patria eripuit mihi, nec ipse mihi umquam patriam prætulisti, et nunc alteram præstitisti: cœpi enim jam hic non esse peregrinus, ubi melior mei portio est. Numquam enim totus in me fui, sed in altero nostri pars major amB borum: uterque autem eramus in Christo, in quo et summa universitatis, et portio singulorum est. Hic mihi tumulus genitali solo gratior, in quo non naturæ, sed gratiæ meæ fructus est: in isto enim corpore, quod nunc exanimum jacet, præstantior vitæ meæ functio; quia in hoc quoque quod gero corpore, uberior tui portio.

7. Atque utinam ut memoriæ, ut gratiæ, ita etiam vitæ tuæ hoc quidquid est, quod spiramus,[7] spirare possemus, dimidiumque meorum 7
C decideret temporum, quod ad tuorum proficeret usum! Par enim erat, ut quibus indivisum semper fuit patrimonium facultatum, non esset vitæ tempus divisum; vel certe qui indistincta semper habuimus vivendi consortia, non haberemus distincta moriendi.[8] 8

8. Nunc vero, frater, quo progrediar, quove convertar? Bos bovem requirit, seque non totum putat, et frequenti mugitu pium testatur amorem, si forte defecerit cum quo ducere collo
D aratra consuevit: et ego te, frater, non requiram? Aut possum umquam oblivisci tui, cum quo vitæ hujus semper aratra sustinui? Labore inferior, sed amore conjunctior: non tam mea virtute habilis, quam tua patientia tolerabilis; qui pio semper sollicitus affectu latus meum tuo latere sepiebas: charitate, ut frater: cura, ut pater: sollicitudine, ut senior: reverentia, ut junior. Ita in unius necessitudinis gradu complurium mihi necessitudinum officia impenE debas; ut in te non unum, sed plures amissos requiram, in quo uno ignorata adulatio, expressa est pietas. Neque enim habebas quod simulatione adderes, qui totum pietate comprehenderes, ut nec incrementa receperis, nec vicem expectaris.

9. Sed quo immemor officii, memor gratiæ, immodico dolore progredior? Revocat Apostolus, et tamquam frænos mœrori inducit, dicens sicut nuper audistis: *Nolumus vos ignorare, fratres,*
F *de dormientibus; ut non tristes sitis, sicut et ceteri qui spem non habent.* Date veniam, fratres I Thess. IV, 12. carissimi. Neque enim omnes possumus dicere: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi;* sed I Cor. IV, 16.

[1] Nannius variis significationibus quibus *vita* modo pro anima, modo pro victu, modo pro vivendi spatio, modo pro moribus usurpatur, in medium allatis, hoc ultimo sensu eam vocem hic ab Ambrosio positam dicit. Nihilominus licet hoc non omnino a nobis respuatur, simplicius tamen pro salute æternaque vita sumi putamus. (Edit. Maur.)

[2] Ita cuncti mss. tribus exceptis, ubi legitur *impietas est:* pro quo posuerunt omnes edit. *impietas non est.* (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. cum paucis mss., *de fratris morte:* ceteri majori numero, et meliori sensu, *de fratre.* (Edit. Maur.)

[4] Mss. A, A' cum aliis aliquot, *dicit. Sic eum volo manere.*

[5] Non pauci mss., *liberam sortem.* Non male, cum ea sors vere sit libera, quæ pro libito quoscumque sive senes sive juvenes carpit. Potuit tamen error esse scriptorum, a quibus *liberam* pro *liberum* exaratum sit. (Edit. Maur.)

[6] Quidam mss., *sensum doloris obdulcat.* (Edit. Maur.)

[7] Mss. nonnulli, *quod speramus* (quidam, *spe paramus*) *sperare possimus.* (Edit. Maur.)

[8] Codex Turon., *Distincta moriendi contubernia.*

ad imitandum si auctorem quæritis, habetis quem possitis imitari. Non omnes ad docendum idonei: utinam omnes ad discendum habiles!

10. At non gravem lacrymis contraximus culpam: non omnis infidelitatis aut infirmitatis est fletus. Alius est naturæ dolor, alia est tristitia diffidentiæ; et plurimum refert desiderare quod habueris, et lugere quod amiseris. Non solus dolor lacrymas habet; habet et lætitia lacrymas suas. Et pietas fletum excitat, et oratio stratum rigat, et precatio,[1] juxta propheticum dictum, lectulum lavat. Fecerunt et fletum[2] magnum sui cum patriarchæ sepelirentur. Lacrymæ ergo pietatis indices, non illices sunt doloris. Lacrymavi ergo, fateor, etiam ego; sed lacrymavit et Dominus. Ille alienum, ego fratrem: ille in uno lacrymavit omnes; ego in omnibus lacrymabo te, frater.

Ps. VI, 7.

Joan. XI, 35.

11. Ille nostro, non suo lacrymavit affectu; neque enim divinitas lacrymas habet: sed lacrymavit eo, quo tristis fuit; lacrymavit eo, quo crucifixus est, quo mortuus, quo sepultus est:[3] lacrymavit in eo, de quo hodie nobis insinuavit propheta, dicens: *Mater Sion dicet: Homo, et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus.* Eo lacrymavit, quo matrem Sion dixit, genitus in Judæa, susceptus ex Virgine. Matrem autem secundum divinitatem habere non potuit, quia auctor est matris. Ille factus est non divina generatione, sed humana; quia homo factus est, Deus natus est.[4]

Matth. XXVI, 38.

Ps. LXXXVI, 5.

12. Sic et alibi habes: *Puer natus est nobis. Filius datus est nobis.* In puero enim nomen ætatis, in Filio plenitudo divinitatis est. Factus ex matre, natus ex Patre; idem tamen et natus est et datus: non diversum, sed unum putes. Unus enim Dei Filius, et natus ex Patre, et ortus ex Virgine, distanti ordine, sed in unum concurrente nomine,[5] sicut et præsens lectio docet, quia *et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus,* homo utique corpore, altissimus potestate. Et si Deus et homo diversitate naturæ; idem tamen, non alter in utroque. Aliud ergo speciale naturæ suæ, aliud commune nobiscum: sed in utroque unus, et utroque perfectus.

Isai. IX, 6.

Ps LXXXVI, 5.

13. Non igitur mirandum est, quia et Dominum eum et Christum fecit Deus. Fecit ergo Jesum, eum utique qui ex corpore nomen accepit; fecit eum de quo etiam patriarcha scribit David: *Mater Sion dicet: Homo, et homo factus est in ea.* Homo autem factus dissimilis utique[6] est non divinitate, sed corpore; nec discretus a Patre, sed exceptus in munere: manens in consortio potestatis, segregatus in mysterio passionis.

14. Plura loci hujus tractatus exposcit,[7] quibus possimus ostendere auctoritatem Patris, proprietatem Filii, Trinitatis totius unitatem: sed consolandi hodie,[8] non tractandi partes recepi; quamquam abducere a mœrore animum intentione tractandi consolationis sit usus. Sed temperandus mihi magis mœror,[9] quam alienandus affectus; ut mulceantur magis desideria, quam sopiantur. Non libet enim abire a fratre longius, et occupatione subduci; cum velut comitandi ejus gratia hic sermo susceptus sit, ut diutius sensu prosequar proficiscentem; et quem oculis teneo, mente complectar. In illo enim totam oculorum aciem figere libet; cum illo totis animorum officiis immorari; illum toto blanditiarum ambire obsequio, dum stupet animus, nec amissum credo, quem adhuc cerno præsentem; nec mortuum puto, cujus adhuc officia non requiro, quibus ego vitæ meæ usum et spirandi omne munus addixeram.

15. Quid enim referam tantæ gratiæ, tanto labori? Ego te, frater, heredem feceram; tu me heredem reliquisti: ego te superstitem optabam; tu me superstitem dimisisti. Ego pro muneribus tuis, ut compensarem beneficia, vota referebam: nunc et vota perdidi, sed tamen tua beneficia non amisi. Quid agam, mei successor heredis? quid agam, meæ vitæ superstes? quid agam exsors hujus, quod capio luminis? quas grates, quæ munera referam tibi? Nihil a me præter lacrymas habes. Aut fortasse securus meriti tui, quas solas superstites habeo lacrymas, non requiris. Nam etiam cum adhuc viveres, flere prohibebas, mœroremque magis nostrum, quam tuam mortem tibi esse testabaris dolori. Prohibent ulterius prodire lacrymæ, fletusque revocant. Prohibet etiam tui gratia; ne dum nostra deflemus, de tuis meritis desperare videamur.

16. At certe nobis tu etiam mœroris istius minuis[10] acerbitatem: non habeo quod timeam, qui timebam tibi; non habeo quod mihi jam mundus eripiat. Etsi sancta supersit soror, integritate venerabilis, æqualis moribus, non impar officiis; tibi tamen ambo plus timebamus; in

[1] Rom. edit., *et lacryma, juxta propheticum,* etc.

[2] Codex A, *planctum.*

[3] Ita mss. plures, ac probatiores, a quibus vet. editt. non recedunt, nisi quod pro *lacrymavit,* ubique præferunt *lacrymatus est:* nonnulli autem mss. et Rom. edit., *sed lacrymavit in eo, qui tristis fuit, lacrymavit in eo, qui crucifixus est, qui mortuus est, qui sepultus est.... In eo lacrymavit, quod matrem Sion dixit.* (Edit. Maur.)

[4] Codex Remig. et Benign., *Deus homo natus est:* melius alii, et editt., *Deus natus;* hic enim temporali generationi æterna opponitur. Infra etiam pro *et natus et datus,* iidem habent *et factus et datus.* (Edit. Maur.)

[5] Plerique mss., *sed in uno concurrit nomine.* Et infra pro *in utroque perfectus,* iidem exhibent *utrinque perfectus.* (Edit. Maur.)

[6] Mss. aliquot, *factus est in ea. Dissimilis utique,* etc.

[7] Tractatus quandoque idem est ac simplex expositio: hic vero idem sonat, ac disceptatio seu polemica disputatio. Nec absurdum videri debet quod hoc loco controversiam fidei perstringere neutiquam alienum putavit Ambrosius. Hoc namque adtribuendum est arianorum improbitati, qui cum adhuc frequentes essent Mediolani, crebro catholicos versutiis suis exagitabant. (Edit. Maur.)

[8] Nonnulli mss., *sed consulendi hodie,* etc.

[9] Pauci mss., *Sed imperandus est mihi mœror.* Absurda sane lectio.

[10] Ita mss. prope ad unum: editt. vero, *ut nobis etiam mœroris istius minuas.* Rom., *minuisti.* (Edit. Maur.)

te vitæ hujus jucunditatem repositam putabamus. Propter te vivere delectabat; propter te mori non pigebat: te enim ambo superstitem precabamur; tibi nos supervivere non juvabat. Quando non cohorruit animus,[1] cum metus hujusmodi titillaret? Quomodo consternata mens erat ægritudinis tuæ nuntio?

17. Væ miseræ opinioni! Putabamus redditum, quem videmus dilatum: tuis enim votis[2] apud sanctum martyrem Laurentium impetratum esse nunc cognoscimus commeatum. Atque utinam non solum commeatum, sed etiam prolixum vitæ tempus rogasses! Potuisti annos plurimos impetrare vivendi, qui potuisti commeatum impetrare veniendi.[3] Et quidem tibi, omnipotens æternæ Deus, gratias ago, quod vel hæc nobis suprema solatia non negasti, quod amantissimi fratris ex siculis africanisve regionibus exoptatum nobis reditum contulisti: ita enim mature, postquam venit, ereptus est; quasi propter hoc solum videretur esse dilatus, ut ad fratres rediret.

18. Habeo plane pignus meum, quod nulla mihi peregrinatio jam possit avellere: habeo quas complectar, reliquias: habeo tumulum, quem corpore tegam: habeo sepulcrum, super quod jaceam; et commendabiliorem Deo futurum esse me credam, quod supra sancti corporis ossa requiescam. Utinam sic potuissem adversus mortem quoque tuam meum corpus objicere! Si gladiis petitus esses, me pro te potius suffigendum dedissem: si exeuntem potuissem revocare animam, meam potius obtulissem.

19. Nihil mihi profuit ultimos hausisse anhelitus; nihil flatus in os inspirasse[4] morienti: putabam enim quod aut tuam mortem ipse susciperem, aut meam vitam in te ipse transfunderem. O infelicia illa, sed tamen dulcia suprema osculorum pignora! O amplexus miseri, inter quos exanimum corpus obriguit, halitus supremus evanuit! Stringebam quidem brachia, sed jam perdideram quem tenebam; et extremum spiritum ore relegebam,[5] ut consortium mortis haurirem. Sed nescio quomodo vitalis ille mihi halitus factus est, et majorem gratiam in ipsa morte redolebat. Atque utinam si tuam nequivi meo spiritu vitam producere, vel ultimi anhelitus tui vigor transfundi potuisset in meam mentem, et illa tui animi puritatem atque innocentiam noster spirasset affectus! Hanc mihi hæreditatem, frater carissime, reliquisses, quæ non lacrymabili dolore percuteret affectum,[6] sed memorabili gratia commendaret hæredem.

20. Quid igitur nunc agam, cum omnes vitæ istius suavitates, cuncta solatia, cuncta denique ornamenta amiserim? Tu enim mihi unus eras domi solatio, foris decori: tu, inquam, in consiliis arbiter, curæ particeps, deprecator sollicitudinis, depulsor mœroris: tu meorum adsertor actuum, cogitationumque defensor: tu postremo unus, in quo domestica sollicitudo resideret, publica cura requiesceret. Testor sanctam animam tuam, me in fabricis Ecclesiæ id sæpe veritum esse,[7] ne displicerem tibi. Denique ubi rediisti, objurgasti moram: ita domi forisque eruditor quidam et arbiter sacerdotis, ut domestica cogitare non sineres, publica curare censeres. At non verear, ne videar arroganter dicere: hæc enim laudis tuæ portio est, quia sine offensione ulla et gubernasti fratris domum, et commendasti sacerdotium.

21. Sentio equidem quod repetendis officiis tuis, recensendisque virtutibus afficiatur animus: sed tamen in ipsa mei affectione requiesco, atque hæ mihi recordationes etsi dolorem renovant, tamen adferunt voluptatem. An ego possum aut non cogitare de te, aut umquam sine lacrymis cogitare? Et potero umquam aut tanti non meminisse fratris, aut sine lacrymabili quadam meminisse gratia? Quid enim mihi umquam jucundum, quod non esset ex te profectum? Quid, inquam, mihi sine te, aut tibi umquam sine me voluptati fuit? Quis non

[1] Mss. haud pauci, *non coartavit animus:* alii aliquot, *non currit animus:* elegantius ceteri, ac editt. ut in textu. (Edit. Maur.)

[2] Quam antiquus ac frequens in Ecclesia votorum usus existat, et quam efficax tam depellendis periculis, quam beneficiis a Deo impetrandis sanctorum patrocinium, locupletissimus testis est Ambrosius. Confer cum hoc loco alium quam simillimum in *Exhort. Virgin.* cap. 3, num. 15. Quibus addesis étiam quæ de invocatione eorumdem sanctorum lib. *de Viduis,* cap. 9, traduntur a beato Doctore. (Edit. Maur.)

[3] Nonnulli mss., *commeatum impetrare vivendi.* Minus recte.

[4] Vet. editt. ac plures mss. (*etiam* A), *flatus meos inspirasse:* melius Rom. edit. cum aliis mss., *flatus in os inspirasse.* In hunc porro locum observat Nannius Ambrosium hic decertare cum Virgilii luctu, et in prosa ipsa superare carminis gratiam. Quod autem addit eumdem sanctum non sequutum hic esse errores gentilium, qui ex pythagorica metempsychosi morientis animam exceptabant hianti ore, quasi ejus spiritu posthac victuri; nihil sane verius illa Nannii opinione, cum alias causas Ambrosius confestim subdat. Virgiliana vero carmina, quæ ille refert, sequentia sunt e lib. IV *Æneid.*:

> ..... *Et extremus si quis super halitus errat,*
> *Ore legam.*

Subjungit et alios Statii versus e lib. II *Sylvar.*, sed eamdem sententiam plane efferentes. Si quis autem alios veterum ritus circa morientes avet cognoscere, adeat Jos. Laurentii *Polymathiam* lib. III, *Synopsi* 9, sicut et auctores ab eodem illic citatos. (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot, *ore religabam:* ceteri atque editt., *ore relegabam,* Rom. ex Virg. supra citato, *legebam.* Infra vero ubi omnes edit. ac pauci mss., *morte redolebat,* reliqui mss. magno numero præferunt *morte redolebam.* (Edit. Maur.)

[6] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *percuteret adspectum.*

[7] Omnes edit., *in publicis Ecclesiæ,* Paris. quædam, *Ecclesiis:* optime vero mss. prope ad unum, *in fabricis Ecclesiæ.* Infra etiam pro *Ut vereor,* quod erat in omnibus edit. ac mss. quibusdam, alii mss. frequentissimi legunt, *ut non verear.* Quod autem præmittitur de fabricis Ecclesiæ, de constructione intelligendum est illius basilicæ, quam Vir sanctus Mediolani construxit, et eamdem esse ad epistolam XXII adnotavimus, cujus ab eo ibidem fit mentio. Ejus etiam meminit Gregorius Turonensis lib. I *de Gloria Martyr.,* cap. 47, sicut et Ughellus Tom. IV *Ital. sacræ,* pag. 34. Neque officit, quod hac in Oratione Ambrosius testatur curam rerum temporalium a fratre Satyro susceptam esse; quidquid enim ad Ecclesiæ decus pertinet, ab episcopali officio non esse alienum ipsemet profitetur lib. II *Officior.*, cap. 21. (Edit. Maur.)

usus nobis; et prope visus ipse, somnusque communis? Quæ discreta umquam voluntas? Quod non commune vestigium, fere ut cum [1] gradum[1] tollerem, vel tu meum, vel ego tuum corpus videremur adtollere?

22. Quod si quando sine altero prodeundum fuit, intectum latus putares, affectum vultum [2] cerneres,[2] mœstum animum judicares: non adsueta gratia, non vigor solitus prænitebat: suspecta omnibus solitudo metum alicujus ægritudinis adferebat. Ita novum videbatur omnibus nos dividi! Ego certe fraternæ impatiens et non [3] oblitus absentiæ,[3] quasi præsentem reflexa sæpius cervice quærebam, et coram alloqui atque adspicere videbar mihi: sed tamquam suspenso collo jugum, ubi speratis excideram, trahere me putabam, difficilis progredi, verecundus videri, et redire properans, quod sine te procedere non liberet.

23. At vero ubi ambobus prodeundum fuit, non plura in itinere vestigia, quam verba; nec incessus, quam sermo crebrior; nec ambulandi cura, sed colloquendi gratia: uterque enim nostrum ex alterius ore pendebat. Non intento adspectu legere iter, sed mutuo sollicitos ex- [4] periri[4] sermones, haurire oculorum gratiam, spirare fraternæ imaginis voluptates. Quam virtutes tuas tacitus mecum ipse mirabar! Quam plaudebam mihi, quod tali me Dominus fratre donaverat, tam pudico, tam efficaci, tam inno- [5] centi, tam simplici;[5] ut cum tuam innocentiam cogitarem, efficaciam desperarem; cum efficaciam cernerem, innocentiam non putarem! Sed utrumque mira quadam virtute jungebas.

24. Denique ea quæ ambo nequiveramus concludere, solus implesti. Plaudebat sibi, ut audio, Prosper, quod sacerdotii mei occasione redditurum se quæ abstulerat, non putabat: sed vehementiorem tuam unius efficaciam expertus est, quam duorum. Itaque solvit omnia, nec moderationi ingratus tuæ, nec illudens pudori: sed et modestiæ gratus, nec insolens efficaciæ. Sed cui, frater, illa quæsisti? Nos enim idem volebamus laborum tuorum esse præmium, quod documentum erat. Peregisti omnia, et ubi perfunctus omnibus revertisti, tu solus nobis, qui omnibus præferendus, eriperis; quasi ideo mortem distuleris, ut consummares pietatis officium, palmam efficaciæ reportares.

25. Quam nec ipsi nos, frater carissime, sæculi hujus delectabant honores, quod nos a nobis invicem dividebant! Quos ideo adepti sumus, non quia fuit eorum expetenda perceptio,[6] sed ne vilis dissimulatio videretur. Aut [6] fortasse ideo sunt tributi, ut quia immaturo tui obitu nostræ futurus eras voluptatis occasus, sine nobis jam vivere disceremus.

26. Et quidem præsagæ mentis agnosco formidinem, dum repeto sæpe quæ scripserim. Revocabam te, frater, ne ipse Africam peteres, ac potius aliquem destinares. Timebam te committere viæ, fluctibus credere, et solito metus major incesserat animum: sed et peregrinationem explicuisti, et rem ordinasti, et veteri et sentinoso,[7] ut audio, navigio iterum te flu- [7] ctibus credidisti. Namque cum celeritatem aucuparis, cautelam prætermisisti, avidus nostræ gratiæ, dissimulans periculi tui.

27. O fallax lætitia! o incerta humanarum rerum curricula! Ex Africa redditum, ex mari restitutum, ex naufragio servatum, putabamus jam nobis non posse eripi; sed graviora naufragia in terris positi sustinemus: nam quem non potuerunt naufragia maris ad mortem deducere, strenuis natatibus evitata, ejus mors cœpit nobis esse naufragio. Quid enim superest suavitatis, quibus tam prædulce decus, tam clarum in his mundi tenebris lumen extinctum est; in quo non nostræ solum familiæ, sed totius patriæ decus occidit?

28. Habeo sane vobis, fratres dilectissimi, plebs sancta, maximam gratiam, quod non alium dolorem meum, quam vestrum putatis, quod vobis accidisse hanc nostri creditis soli- [8] tudinem;[8] quod fletum totius civitatis, ætatum omnium, ordinum omnium vota, nova quadam pietate defertis. Non enim misericordiæ privatæ dolor, sed quoddam publicæ officium et munus est gratiæ: aut si qua vos mei tangit misericordia, quod talem fratrem amiserim, habeo fructum uberem, habeo vestri pignus affectus. Mallem fratrem viventem; sed tamen publicum officium in secundis rebus jucundius est, in adversis gratius.

29. Neque vero mihi mediocre meritum tanti videtur officii. Neque enim otiose vel in Actibus Apostolorum, Thabita mortua, flentes viduæ de- Act. IX, 39. scribuntur, vel in Evangelio mota lacrymis vi- Luc. VII, 12. duæ prosequens turba funus adolescentis inducitur, cui resurrectio debebatur: illam tamen Thabitam viduæ; hunc tota civitas flevit. Non ergo dubium est vestris lacrymis apostolorum

[1] Non pauci mss. juxta Maurinos, atque A, *Vere, ut cum gradum*, etc.

[2] Codex Tur. solus, *affectum multatum*. Sequenti autem versu multi cod. simul, *non ad sanctam gratiam vigor celitus pœnitebat:* melius tamen alii, ac omnes edit., ut in textu. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot omittunt *fraternæ oblitus absentiæ*. Non pravo sensu. (Edit. Maur.)

[4] Non pauci mss. juxta Maurinos, atque A, *solitos excipere*.

[5] Ideo efficaces, id est, ad agendum acres atque habiles, innocentibus ac simplicibus hic opponuntur, quia cum illis plus insit sanguinis et caloris, facilius affectibus cupiditatis aut odii abripiuntur, quam alii. (Edit. Maur.)

[6] Mss. aliquot, *eorum exspectanda perceptio*. Et infra partim, *maturo tui obitu*, partim, *maturiori obitu;* alii vero, et editiones, ut in textu.

[7] *Sentinoso*, id est, in cujus sentinam aqua multa per fatiscentes rimas influebat. (Edit. Maur.)

[8] Editt. quædam Paris. ac mss. A et A', *creditis sollicitudinem:* reliquæ, ac mss. melius, *creditis solitudinem;* solitudo enim et orbitas de morte dicuntur proximorum. Dein deest in mss. pluribus vox *vota*, qua quidem exempta, sensu adhuc integer constat, sed tamen aliquid adimi concinnitati visum est Editoribus Maurinis.

patrocinium comparari:[1] non, inquam, dubium est Christum misericordia motum, cum vos flentes videret. Et si nunc non tetigit loculum, suscepit tamen commendatum spiritum;[2] et si non appellavit corporis voce defunctum, divinæ tamen potestatis auctoritate a cruciatibus mortis, et a nequitiæ spiritalis incursionibus ejus animam liberavit; et si non resedit in loculo qui erat mortuus, tamen requievit in Christo; et si non loquutus est nobis, tamen ea quæ supra nos sunt, cernit, et quæ potiora sunt nobis, jam se videre lætatur. Per ea quæ in Evangelio legimus, quæ futura sunt intelligimus; et præsentium species indicium est futurorum.

30. Non opus fuit ei resurrectio temporalis, cui æterna debetur. Quid enim in hanc miseram et ærumnosissimam recideret labem, atque in hanc flebilem vitam rediret, quem raptum magis esse ex tam imminentibus malis, urgentibusque periculi gaudere debemus? Nam si pacato sæculo, bellisque cessantibus, raptum Enoch nemo deflevit, sed magis propheta laudavit, sicut de illo Scriptura dixit: *Raptus est, ne malitia mutaret cor ejus;*[3] quanto magis nunc jure dicendum est, cum ad sæculi lubricum vitæ accedat ambiguum! Raptus est, ne in manus incideret Barbarorum: raptus est, ne totius orbis excidia, mundi finem, propinquorum funera, civium mortes, ne postremo sanctarum virginum atque viduarum, quod omni morte acerbius est, colluvionem videret.

Gen. v, 24.

Sap. iv, 11.

31. Ego vero te, frater, cum vitæ tuæ flore, tum mortis commoditate beatum arbitror. Non enim nobis ereptus es, sed periculis: non vitam amisisti, sed ingruentium acerbitatum formidine caruisti. Nam qua eras sanctæ mentis misericordia in tuos,[4] si nunc urgeri Italiam tam propinquo hoste cognosceres, quantum ingemisceres, quam doleres in Alpium vallo summam nostræ salutis consistere, lignorumque concædibus[5] construi murum pudoris! Qua afflictione mœreres tam tenui discrimine tuos ab hoste distineri, ab hoste impuro atque crudeli, qui nec pudicitiæ parceret, nec saluti!

32. Quonam, inquam, hæc modo ferres, quæ nos perpeti[6], et fortasse (quod gravius est) spectare cogemur, rapi virgines, et avulsos a complexu parentum parvulos liberos supra tela jactari, incestari sacrata Deo corpora, et senilem viduæ maturioris uterum in usus desuetos onerum redire, non pignorum! Quonam, inquam, modo ista tolerares, qui etiam ultimo spiritu tui jam fortassis oblitus, et adhuc nostri non immemor, de cavenda incursione barbarorum nos sæpius admonebas, commemorans non frustra te dixisse fugiendum! Fortasse ideo quod nos destitui tua morte cernebas; quod non infirmitate animi, sed pietate faciebas; et si infirmus pro nobis, tamen firmus tibi. Qui cum a viro nobili revocareris Symmacho tuo parente,[7] quod ardere bello Italia diceretur, quod in periculum tenderes, quod in hostem incurreres; respondisti hanc ipsam tibi causam esse veniendi, ne nostro deesses periculo, ut consortem te fraterni discriminis exhiberes.

33. Felix igitur tam opportuno obitu,[8] quia non es in hunc servatus dolorem. Certe felicior quam sancta soror, quæ tuo solatio destituta, de suo pudore sollicita, duobus nuper beata germanis, nunc ex duobus fratribus ærumnosa, neque alterum sequi potest, neque alterum derelinquere: cui tumulus hospitium tuus, et corporis tui sepulcrum est domus. Atque utinam vel hoc tutum diversorium! Cibus in fletibus, potus in lacrymis: cibum etenim dedisti nobis panem lacrymarum, et potum dedisti nobis in lacrymis in mensura, aut fortasse ultra mensuram.

Ps. lxxix, 6.

34. Nam quid de me loquar, cui neque mori licet, ne sororem relinquam, neque vivere libet, ne a te avellar? Quid enim mihi sine te potest esse jucundum, in quo omnis semper fuit nostra jucunditas? Aut quid diutius in hac vitam degere juvat, atque in terris morari, in quibus tamdiu jucunde viximus, quamdiu simul viximus? Etsi esset quod hic delectare nos posset, sine te delectare non posset; et si quando voluissemus impense vitam producere, jam tamen sine te esse nollemus.

[1] Eodem sensu fletus pauperum supra vocabat *lacrymas redemptrices*. Sed et passim in hac Oratione quam efficacia vivorum pro defunctis suffragia, nec non sanctorum pro utrisque subsidia jam a primis Ecclesiæ sæculis crederentur, manifestum fit. (Edit. Maur.)

[2] Nonnulli mss., juxta Maurinos, *suscepit tamen datum: et si non appellavit.... non resedit in lectulo.*

[3] Mss. item nonnulli, *mutaret intellectum ejus, aut fictio deciperet animam ejus.*

[4] Plures mss. et Amerb., *Nam qui eras.... misericordia in tuos;* quidam meliuscule, *pronus in tuos:* elegantius tamen alii, atque editt. ut in contextu. (Edit. Maur.)

[5] Nannius ubi adnotavit in aliis cod. pro *concædibus* haberi *congeribus* (in quibusdam scribitur *congeriebus*), in aliis vero *aggeribus*, id est, stragibus dejectarum arborum, ut itinera hostibus intercluderentur; subjungit, quid sit melius, aliis divinandum se relinquere; cum voce *concædibus* intelligi possint multa ligna quasi communi cæde ac simul strata. Et certe non aberravit a scopo hæc conjectura; eadem enim voce hoc ipso sensu Tacitum libro I usum reperias. Consequenter autem, ubi nos cum Gill., Rom. edit. ac mss. aliquot, *tam tenui discrimine*, etc., edit. Amerb. et Eras. cum mss. nonnullis præferunt, *in tanto teneri discrimine tuos ab hoste impuro:* alii vero *esse ab*, mss. non parvo numero, *tam tenui ab hoste discrimine tuos hoste impuro*, etc. Minime male. (Edit. Maur.)

[6] Cod. Remig. et Benign., *perpeti: atque (quod gravius est) ferre cogemur.* Minus commode. Adverte autem hic *perpeti* idem sonare ac non impedire, quod sane levius est quam si spectare turpitudinem quis cogeretur. (Edit. Maur.)

[7] Ambrosius eodem modo Symmachum Satyri parentem hoc loco vocat, quo ab eodem epist. XVII, num. 12, epist. LII, num. 17, et epist. LIII, num. 5, Theodosius Valentiniani minoris et Gratiani parens dicitur, et quo etiam in bene multis Codicis Theod. legibus superiores imperatores licet sanguine prorsus alieni eodem titulo a successoribus ornantur suis, nimirum honoris ac venerationis gratia, et forte hic etiam animi acceptorum beneficiorum non immemoris testimonio. Hinc autem conjicimus Satyrum in reditu ex Africa Roma transiisse. (Edit. Maur.)

[8] Hic aperta, ut advertit Nannius, imitatio est hujusce loci Virgiliani:

> ..... *Tuque, o sanctissima conjux,*
> *Felix morte tua, nec in hunc servata dolorem.*

35. Hæc intolerabilia. Quid enim tolerabile sine te tanto vitæ comite, tanto laborum meorum officiorumque consorte? Cujus ego casum quo esset tolerabilior, nec præmeditari potui; ita pavebat animus de illo tale aliquid cogitare! Non quo conditionem ignorarem; sed quidam votorum usus sensum communis fragilitatis obduxerat, ut de illo nisi secunda omnia cogitare nescirem.

36. Denique proxime cum gravi quodam, atque utinam supremo urgerer occasu, hoc solum dolebam, quod non ipse adsideres lectulo, ac votivum mihi cum sancta sorore partitus officium, morientis oculos digitis tuis clauderes.[1] Quid optaveram? Quid rependo? Quæ vota deficiunt? Quæ ministeria succedunt? Aliud præparabam, aliud exhibere compellor, non jam ipse ministerium funeris, sed minister. O dura oculorum lumina, quæ potuistis fratrem videre morientem! O immites et asperæ manus, quæ clausistis oculos, in quibus plus videbam! O durior cervix, quæ tam lugubre onus, consolabili licet obsequio, gestare potuisti![2]

37. Hæc tu, frater, mihi justius exhiberes. Hæc ego a te exspectabam; hæc ego officia desiderabam. Nunc vero ipse meæ vitæ superstes, quod sine te solatium capiam, qui solus mœrentem solari solebas, excitare lætitiam, mœstitudinem propulsare? Qualem te nunc ego, frater, adspicio, jam nulla mihi verba referentem, jam nulla offerentem oscula? Quamquam ita mutuus semper utrique nostrum insederit amor, ut interiore potius foveretur affectu, quam forensi blanditia divulgaretur: neque enim aliorum quærebamus testimonium, qui tantam nostri gratiam tenebamus. Ita virilis se utrique nostrum germanitatis succus infuderat, ut non blanditiis probare amorem, sed conscia mente pietatis interno amore contenti, fucum blanditiarum non requirere videremur, quos et ipsa in amorem mutuum imago formaret: nescio enim qua expressione mentis, qua corporis similitudine[3] alter in altero videbamur.

38. Quis te adspexit, qui non me visum putaret? Quoties aliquos salutavi, qui quoniam te prius consalutaverant, se a me jam dicerent salutatos? Quanti tibi dixerunt aliquid, qui se mihi dixisse memorarent? Quæ mihi hinc gaudia, quanta frequenter oborta lætitia, quod eos errare in nobis cernerem? Quam gratus error,[4] quam jucunda prolapsio, quam religiosa fallacia, quam suavis calumnia! Neque enim de tuis erat aliquid aut factis aut sermonibus, quod timerem, qui mihi tua lætabar adscribi.

39. Tamen si vehementius contenderent, quod se mihi aliquid intimasse memorarent, respondebam ridens et gaudens: Videte ne fratri dixeritis. Nam cum omnia nobis essent nostra communia, individuus spiritus, individuus affectus; solum tamen commune non erat secretum amicorum: non quo conferendi periculum vereremur, sed tenendi servaremus fidem. Sane si consilio pendenda res esset, erat semper commune consilium, nec semper commune secretum. Nam etsi amici ita alteri nostrum dicerent, ut dicta sua ad alterum pervenirent;[5] tamen scio plerumque ita fidem secreti esse servatam, ut nec fratri committeretur. Erat enim fidele indicium, et extraneo non esse proditum, quod non esset cum fratre collatum.

40. His igitur tantis ac talibus bonis in excessum quemdam, fateor, mentis elatus, superstitem me timere desieram,[6] quod illum vita crederem digniorem; et ideo excepi plagam, quam ferre non possum: tolerabiliora enim tanti doloris præmeditata, quam inexplorata vulnera. Quis jam mœstum solabitur? Quis afflictum levabit? Cum quo participabo curas? Quis me ab istius mundi vindicabit usura?[7] Tu enim auctor negotiorum, censor servulorum, arbiter fratrum, non litis, sed pietatis arbiter.

41. Nam si quando aliquid cum sancta sorore mihi conferendum fuit, utra melior videretur sententia, te judicem sumebamus, qui nullius lædere[8] os, atque utrique satisfacere gestiens, et amandi affectum tenebas, et censendi modum; ut et utrumque gratum dimitteres, et utriusque tibi gratiam vindicares. Aut

[1] Ab antiquis petita fuit ea consuetudo, qua morientium oculi conjunctissimorum manibus claudebantur. Ejus meminit ac rationem reddit Plinius lib. XI, cap. 37, et alii multi mentionem faciunt. (Edit. Maur.)

[2] Hoc etiam in usu positum apud Romanos, ut cadavera parentum a filiis, cognatorum a consanguineis, imperatorum a principibus senatus efferrentur ad rogum vel ad tumulum. Sic posterioribus quoque sæculis divum Ludovicum Philippi filii ac successoris cervice portatum ad majorum sepulcra cognoscimus. Sed hæc obvia. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot, *expressiore mentis quam corporis similitudine*. Non satis recte. Ex hoc autem loco intelligamus licet episcoporum vestes ab aliorum cultu potius simplicitate ac modestia, quam forma vel colore fuisse diversas. Hoc pulchre confirmatur epistola Cælestini I ad episcopos Viennensis provinciæ ita scribentis: *Discernendi a plebe vel ceteris sumus doctrina, non veste; conversatione, non habitu; mentis puritate, non cultu*, etc. Vide similiter quæ de vestimentis, quibus Augustinus indui solebat, tradit Possidius. (Edit. Maur.)

[4] Et hoc quoque, inquit Nannius, aliqua ex parte a Virgilio mutuo sumptum est:

Daucia, Larydæ, Tymberque simillima proles
Indiscreta suis, gratusque parentibus error.

[5] Omnes edit., *ad alterutrum pervenirent*: omnes mss., *ad alterum pervenirent*. Meliori sensu. Quod autem adverbio *plerumque* in quibusdam mss. additur *complacitum*, id prorsus videtur supervacaneum. Adverte porro quanta fuerit Ambrosii nostri in amicorum secretis fides, et quam sancta cautaque religio. (Edit. Maur.)

[6] Vet. editt., *timere desiderarem*: Rom. et mss. frequentissimi, *timere desieram*. Infra vero ubi omnes edit., *quam inexplorata vulnera*, mss. prope ad unum, *quam explorata vulnera*. Absurdo sensu. (Edit. Maur.)

[7] Ita Rom. edit. et plures mss.; vet. autem editt. cum mss. nonnullis, *vindicabit usu* (*cod.* A, *liberabit usu*). Non diversa sententia; idem enim sonat ac liberabit rerum temporalium cura et commercio. Rursus continuo post, ubi Gill. editt. et Rom. cum paucis mss., *actor negotiorum*, Amerb., Eras. ac mss. longe plurimi, *auctor negotiorum*. (Ed. Maur.)

[8] Mss. complures, *qui nullum lædere, atque* etc.; melius alii, atque editt. ut in textu. Est enim Terentiana locutio ex *Adelph.* Act. V, sc. IV. *Nulli lædere os, arridere omnibus*, etc. (Edit. Maur.)

si ipse aliquid disceptandum deferres, quam grata contentio tua! quam sine felle ipsa indignatio! quam servulis ipsis coercitio non amara; cum te fratribus magis deferre, quam ex affectu disceres vindicare! Nobis enim professio repressit studia coercendi; immo tu, frater, ab omni nos abducebas coercitionis affectu, vindicare pollicens, et lenire desiderans.

42. Non mediocris igitur prudentiæ testimonium, quæ ita a sapientibus definitur. Bonorum
1 primum esse Deum scire,' et verum illud atque
B divinum pia mente venerari, illam amabilem et concupiscendam æternæ pulchritudinem veritatis tota mentis caritate diligere. Secundum autem, in proximos a divino illo fonte atque cœlesti naturæ derivare pietatem: quod etiam mundi sapientes nostris hausere de legibus. Neque enim derivare ista in hominum disci-
2 plinas,[2] nisi de cœlesti illo divinæ legis fonte potuissent.

43. Quid igitur observantiam ejus erga Dei
C cultum prædicem? Qui priusquam perfectioribus esset initiatus mysteriis, in naufragio constitutus, cum ea qua veheretur, navis scopuloso illisa vado, et urgentibus hinc atque inde fluctibus solveretur, non mortem metuens, sed ne vacuus mysterii exiret e vita, quos initiatos esse cognoverat, ab his divinum illud fidelium sacramentum poposcit, non ut curiosos oculos
3 inferret arcanis,[3] sed ut fidei suæ consequeretur
4 auxilium. Etenim ligari fecit in orario,[4] et
D orarium involvit collo, atque ita se dejecit in mare, non requirens de navis compage resolutam tabulam, cui supernatans juvaretur, quoniam fidei solius arma quæsierat. Itaque his se tectum atque munitum satis credens, alia auxilia non desideravit.

44. Simul fortitudinem ejus spectare licet, qui fatiscente remigio, non quasi naufragus tabulam sumpserit, sed quasi fortis ex se ipso
A adminiculum suæ virtutis adsumpserit; nec deseruit spes, nec fefellit opinio. Denique primus servatus ex undis, et in portum terrenæ stationis evectus, præsulem suum, cui se crediderat, recognovit; statimque ubi etiam ceteros servulos suos vel ipse liberavit, vel liberatos comperit, negligens facultatum, nec amissa desiderans, Dei ecclesiam requisivit; ut ageret gratias liberatus, et mysteria æterna cognosceret, pronuntians nullum referenda gratia
B majus esse officium. Quod si homini non referre simile homicidio judicatum est;[5] quantum crimen est non referre Deo? 5

45. Est ergo prudentis agnoscere se ipsum, et quemadmodum a sapientibus definitum est, secundum naturam vivere. Quid enim est tam secundum naturam, quam referre auctori gratiam? Adspice cœlum hoc: nonne auctori refert gratiam, cum videtur? *Cœli*[6] enim *enarrant* 6
gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat
C *firmamentum.* Mare ipsum cum sedatum atque Ps. XVIII, 2.
tranquillum est, divinæ serenitatis testatur indicium; cum movetur, indignatio superna terrori est. Nonne omnes Dei gratiam jure miramur, cum advertimus quod insensibilis natura quadam sensibili ratione suos fluctus coerceat, et fines suos unda cognoscat? Nam de terris quid loquar, quæ divino obedientes præcepto, omnibus sponte animantibus pabulum subministrant, atque id quod acceperint agri, velut Gen. I, 11.
D crescentibus usuris multiplicatum cumulatumque restituunt?

46. Ergo ille qui natura duce divini rationem operis igneo mentis vigore perceperat, scivit primo omnium servatori suo gratiam esse referendam: sed quia referre non poterat, habere poterat. Est enim hujuscemodi gratiæ vis, ut et cum refertur, habeatur; et habendo referatur.[7] 7
Referebat igitur gratiam, deferebat fidem. Nam qui tantum mysterii cœlestis involuti in orario

[1] Platonem videtur innuere, qui cum alibi, tum lib. IV *de Legib.* de divino cultu disputat, et administratione reipublicæ. Quod autem subditur de cognitione sui et vita recte instituenda, ex *Alcibiade* I petitum est. (Edit. Maur.)

[2] Remig. et Benign. cod., *in disciplina potuissent, nisi.... fonte potassent.*

[3] Mss. aliquot, *ut non curiosos oculos arcanis insereret.* Multa sunt in hoc unico loco, quæ veterem Ecclesiæ disciplinam patefaciant: primo enim hic vides, sicut et alibi frequenter, eucharistiam *divinum fidelium sacramentum vocari:* deinde eamdem diligenter oculis subtractam fuisse non initiatorum: tertio non tantum ad præsentem usum consecrari solitam, verum etiam ad futurum servari: postremo ejusdem a christianis in periculis suis secum deferendæ consuetudinem advertere est. De primis duobus jam non semel a nobis dictum, quod sufficiat: ad posteriora vero capita confirmanda lectores tantummodo remittendi sunt ad Tertullianum lib. II *Ad Uxor.* cap. 5; Cyprianum *De lapsis*, ubi mirabilem ignis ex arca, in qua idem sacramentum includebatur, eruptionem narrat; Eusebium lib. VI *Hist. Eccles.* cap. 44; Gregorium magnum lib. III *Dialog.* cap. 33, et Joannem Diaconum eadem lib. I *Vitæ Gregorii* referentem. Quibus atque aliis addere licet etiam recentiores Spencæum lib. II *de Adorat. Euchar.*; Card. Bonam. lib. II *Rerum Liturg.* c. 17; Mabillonium lib. I *De Liturg. Gall.* cap. 9; Thyersium, *De Frequenti exposit. Sacram.* et alios. (Edit. Maur.)

[4] *Orarium* quid sit, Nannius exponit in hunc modum: Orarium hic idem genus vestis cum eo, quod nunc in sacrificali cultu stola dicitur, apud veteres infula nominatur, cujus extremitates vittæ dicuntur, et etiam nunc in baptismo pueris initiandis imponitur. Insigne illud et hostiarum, et sacerdotum est: credo ideo christianis solemne fuisse, quod sanctus Petrus genus christianorum et regium et sacerdotale appellat. Ita ille. Sed præterquam quod multa confundit, quæ sunt inter se distinctissima, extra dubium est ab eo alienam huic loco orarii significationem afferri. Namque orarium hic idem plane est, atque epist. XXII, num. 9, nempe sudarium, strophium, seu linteum abstergendæ faciei destinatum, quo sensu apud ejusdem ætatis scriptores crebro invenitur. (Edit. Maur.)

[5] Non abhorret, inquit Nannius, hoc ipsum a lege persica, cujus meminit Xenophon, secundum quam summa pœna plectebantur qui ingratitudinis convicti essent. Addere præterea poterat illam veterum legem, qua libertos qui adversus patronos ingrati exstitissent, licebat revocare in servitutem, quo alluditur a Terentio *Andriæ* actu I, sc. I, hoc Simonis ad Sofiam libertum dicto, *haud muto factum.* Consule similiter quæ de remetiendis beneficiis disputat Ambrosius libro I *Offic.* et locos *Officiorum* Ciceron. ibidem indicatos. (Edit. Maur.)

[6] Codex A, *Denique cœli.*

[7] Eadem antipallage usus est Ambrosius lib. VI *in Lucam,* num. 25. Hanc autem figuram eum e Ciceronis *Orat. pro Cn. Planco* mutuatum esse monet Nannius; Tullianaque verba examinari a Juliano rhetore apud Gellium lib. I, cap. 4. (Edit. Maur.)

præsidium fuisset expertus, quantum arbitrabatur si ore sumeret, et toto pectoris hauriret arcano? Quam majus putabat fusum in viscera, quod tantum sibi tectum orario profuisset?

47. Sed non ita avidus fuit, ut esset incautus: scimus enim plerosque aviditate studii prætermittere cautionem. Advocavit ad se episcopum, nec ullam veram putavit nisi veræ fidei gratiam, percontatusque ex eo est utrumnam cum episcopis catholicis, hoc est, cum Romana Ecclesia conveniret? Et forte ad id locorum in schismate regionis illius Ecclesia erat: [1] Lucifer enim se a nostra tunc temporis communione diviserat, et quamquam pro fide exsulasset, et fidei suæ reliquisset heredes; non putavit tamen fidem esse in schismate. Nam etsi fidem erga Deum tenerent, tamen erga Dei Ecclesiam non tenebant, cujus patiebantur velut quosdam artus dividi, et membra lacerari. Etenim cum propter Ecclesiam Christus passus sit, et Christi corpus Ecclesia sit; non videtur ab his exhiberi Christo fides, a quibus evacuatur ejus passio, corpusque distrahitur.

24, q. 1, c. *Advocavit.*

Ephes. v, 25.

48. Itaque quamvis gratiæ fœnus teneret, et metueret tanti nominis debitor navigare; tamen eo transire maluit, ubi tuto posset exsolvere: judicabat enim divinæ solutionem gratiæ in affectu ac fide esse; quam quidem statim ubi primum copia liberior Ecclesiæ fuit, implere non distulit, Deique gratiam et accepit desideratam, et servavit acceptam.[2] Nihil igitur ea prudentia sapientius, quæ divina et humana secernit.

49. Nam quid spectatam in stipendiis forensibus ejus facundiam loquar? Quam incredibili admiratione in auditorio præfecturæ sublimis emicuit![3] Sed malo illa laudare, quæ, perceptis mysteriis Dei, duxit humanis esse potiora.

50. Fortitudinem quoque ejus si quis plenius spectare volet, consideret quoties post naufragium invicto quodam contemptu vitæ hujus maria transfretaverit, diffusasque regiones obeundo peragrarit: postremo quod hoc ipso tempore periculum non refugerit, sed ad periculum venerit, patiens injuriæ, negligens frigoris, atque utinam sollicitus cautionis! Sed hoc ipso beatus, quod dum licuit vigore uti corporis, inoffenso ad exsequenda quæ vellet, functus juventutis officio, vitam vixit, debilitatem ignoravit.

51. Qua vero prosequutione simplicitatem ejus edisseram? Ea est enim quædam morum temperantia, mentisque sobrietas. Date quæso veniam, et permittite dolori meo, ut de eo mihi paulo uberius liceat loqui, cum quo jam non conceditur colloqui. Certe et vobis proficit, ut advertatis non fragilitate quadam vos hoc officium, sed judicio detulisse; nec misericordia mortis impulsos, sed virtutum honorificentia provocatos: anima enim benedicta omnis simplex. Tanta autem simplicitas erat, ut conversus in puerum, simplicitate illius ætatis innoxiæ, perfectæ virtutis effigie, et quodam innocentium morum speculo eluceret.[4] Intravit igitur in regnum cœlorum; quoniam credidit Dei verbo, quoniam sicut puer artem repulit adulandi, injuriæ dolorem clementer absorbuit, quam inclementius vindicavit: querelæ quam dolo promptior, satisfactioni facilis, difficilis ambitioni, sanctus pudori; ut frequenter in eo superfluam magis

Prov. xi.

[1] Mss. aliquot, *ad id lucrum*. Sed non dubius scriptorum lapsus. Quod autem Luciferum spectat, isthæc de illo tradiderunt Patres atque ecclesiasticarum rerum historici. Erat hic Calaritanus in Sardinia episcopus, qui cum in synodo mediolanensi morem Constantio imperatori gerere detrectasset, una cum Dionysio, Eusebio, Paulino et Rhodanio, sanctis atque catholicis episcopis, ejectus fuit in exsilium, in quo mutatis subinde locis, usque ad Juliani Cæsaris tempora perseveravit. Exsul Athanasium defendit, editis adversus Constantium præclaris libris, propter quos eum tamquam sincero martyrii desiderio incensum maximi quique ejusdem ætatis viri prædicarunt. Verum idem cum in occidentem rediens, Antiochiam, qua iter illi erat, divisam inter eustathianos ac meletianos offendisset, Paulinumque in priorum gratiam ordinasset, longo dissidio, de quo ad epist. LVI a nobis dictum est, causam præbuit. Improbavit Paulini ordinationem sanctus Eusebius: quam injuriam Lucifer suam interpretatus, ipse concilium alexandrinum, cui tamen per legatum suum subscripserat, non recipere constituit, seque ab iis omnibus separavit, qui quempiam eorum a quibus ulli arianorum formulæ subscriptum esset, in communionem suam admisissent. Et hanc originem luciferianorum schismati adtribuunt. Non desunt etiam qui illud Luciferi adversus Eusebium invidentiæ, Hieronymo dissentiente, acceptum ferunt; sed nec alii, a quibus illud cum hæresi circa infusionem animæ junctum dicatur. At neutrum satis credibile est. De Lucifero præter Ambrosium hoc ipso loco, Hieronymum *Dialogo adversus Luciferianos*, Rufinum lib. I, cap. 19 et seq., et Augustinum *de Hæres.* cap. 81, egerunt etiam Socrates lib. III, cap. 5 et seq., Sozomenus lib. V, cap. 12 et 13, Theodoretus lib. III, cap. 5, atque alii.

[2] Jam non semel significatum est ab Ambrosio Satyrum, cum navigationi se se committeret, necdum baptismate fuisse regeneratum. Nihil quidem illis temporibus usitatius erat, quam hoc sacramentum usque ad provectiorem ætatem protrahere, quod cum a multis ea mente fieret, ut liberius cupiditatibus suis frena laxarent, a Patribus graviter ac vehementer reprehendebatur, quemadmodum in Ambrosio nostro sæpius licuit observare. Verum Satyri vita tam pie sancteque instituta hic describitur, ut hujusmodi suspicione prorsus liberetur. Potuit nihilominus ipse hoc de se caute vereri, quod timebat de Augustino Monica mater, nimirum ne baptismalem gratiam, qua eum numquam excidisse Ambrosius testatur, aliquo juvenili æstu abreptus amitteret, si ad eam immaturiori adhuc ætate accessisset. Admonitus porro naufragii discrimine, quod evaserat, ad baptismum ea, quam vidimus, cautione properavit. Neque vero ad solitos catechumenorum gradus observandos adactus fuit: nam quoties urgeret periculum, illos omitti consuevisse intelligimus ex eorum baptismo, qui sontico morbo exagitati eodem sacramento initiabantur. Quod ad locum ubi tinctus fuit Satyrus noster, cum Ambrosius silentio eum præterierit, confidentiam justo majorem præferunt *Decreti* correctores, quippe qui ab Ambrosio narrari scribunt Satyrum, *cum in Sardiniam appulisset, ad se episcopum sardum advocasse*, etc. Verumtamen etsi Rufinus dum lib. I, cap. 30, scribit de Luciferiano schismate, *quod licet per paucos adhuc volvitur*, quodammodo videatur illis favere; nihil tamen vetat, quominus illud non tantum usque in Siciliam, sed etiam usque ad viciniores Africæ oras serpere potuerit. (Edit. Maur.)

[3] Sublimis idcirco præfectura dicitur, quia tribunal erat præfecti prætorio, cujus dignitas aliarum omnium apex habebatur. Ad hunc provocatio erat a præsidibus provinciarum: et in ejus foro advocati centum, saltem in Oriente, causas agebant, qui clarissimi et spectabiles dicti, varia donabantur immunitate, ut docet Jul. Cæsar Buleng. lib. III *de Imperio Rom.*, cap. 4. (Edit. Maur.)

[4] Nonnulli mss. habent, ut ajunt Maurini, *et quadam innocentium morum specula*. Codex vero A pro *eluceret* subdit *reluceret*.

verecundiam prædicares, quam necessariam quæ-
1 reres.[1]

52. Sed numquam superflua fundamenta virtutis; pudor enim non revocat, sed commendat officium. Itaque velut quadam virginali verecundia suffusus ora, cum vultu affectum proderet, si forte aliquam subito veniens offendisset
2 parentem,[2] velut depressus et quasi demersus in terram, licet in ipso nequaquam dissimilis cœtu virorum, rarus adtollere os, elevare oculos, referre sermonem: quod pudico quodam mentis pudore faciebat, cum quo castimonia quoque corporis congruebat. Etenim intemerata sacri baptismatis dona servavit, mundus corpore, purior corde: non minus adulterini sermonis opprobrium, quam corporis perhorrescens: non minorem ratus pudicitiæ reverentiam deferendam integritate verborum, quam corporis castitate.

53. Denique in tantum castimoniam dilexit, ut nec uxorem expeteret; licet in eo non solum castitatis appetentia fuerit, sed etiam pietatis gratia. Miro autem modo et conjugium dissimulabat, et jactantiam declinabat; tantaque erat dissimulatio, ut nobis quoque urgentibus, differre magis consortium, quam refugere videretur. Hoc unum itaque fuit, quod nec fratribus crederet, non aliqua cunctationis hæsitantia, sed virtutis verecundia.

54. Quis igitur non miretur virum inter fratres duos, alteram virginem, alterum sacerdotem, ætate medium, magnanimitate non imparem, ita inter duo maxima munera præstitisse, ut alterius muneris castitatem, alterius sanctitatem referret, non professionis vinculo, sed virtutis officio? Ergo si libido atque iracundia reliquorum vitiorum educatrices sunt, jure castitatem atque clementiam dixerim quasdam virtutum parentes; quamquam pietas quoque ut omnium principatus bonorum, ita etiam seminarium virtutum est ceterarum.

55. Nam de parcimonia quid loquar, et quadam habendi castitate? Is enim non quærit aliena, qui sua servat; nec inflatur immodico, qui contentus est proprio. Nihil ergo aliud nisi proprium recuperare voluit; magis ne fraudaretur, quam ut ditaretur. Nam eos qui aliena quærerent, recte accipitres pecuniæ nominabat. Quot si radix malorum omnium avaritia est,
1 Tim. VI, 10. utique vitia exuit, qui pecuniam non requirit.

56. Non umquam accuratioribus epulis aut A congestis ferculis delectatus est, nisi cum amicos rogaret, quantum naturæ satis esset, non quantum voluptati superesset, requirens. Et certe erat non pauper opibus, sed tamen pauper spi- II
ritu.[3] De istius beatitudine nequaquam utique Matth. V, 3.
dubitare debemus, qui neque ut opulens exsultavit in divitiis; neque ut pauper exiguum quod habuit, judicavit.

57. Superest ut ad conclusionem cardinalium virtutum, etiam justitiæ partes in eo debeamus B advertere. Nam etsi cognatæ sint inter se, concretæque virtutes; tamen singularum quædam forma expressior[4] desideratur, maximeque jus- 4
titiæ. Ea enim sibi parcior foris tota est, et quidquid habet, quadam inclementia sui, dum rapitur amore communi, trasfundit in proximos.

58. Sed hujus multiplex est species. Alia erga propinquos, alia erga universos, alia erga Dei cultum, vel adjumentum inopum. Itaque qualis in universos fuerit, provincialium, quibus præ-
C fuit, studia[5] docent: qui parentem magis fuisse 5
proprium, quam judicem loquebantur; gratum piæ necessitudinis arbitrum, constantem æqui juris disceptatorem.

59. Inter fratres autem qualis fuerit, licet omne hominum genus benevolentia complecteretur, indivisum patrimonium docet, nec distributa aut delibata,[6] sed reservata hereditas. 6
Etenim pietatem sibi causam esse negavit testandi. Nam hoc quoque ultimo sermone signa-
D vit, cum quos dilexerat, commendaret; sibi nec uxoris arbitrium fuisse ducendæ, ne a fratribus divelleretur; nec testamenti faciendi voluntatem, ne nostrum in aliquo arbitrium læderetur. Denique et oratus et obsecratus a nobis, nihil tamen condendum putavit: non oblitus tamen pauperum, sed tantum obsecrans esse tribuendum quantum nobis justum videretur.

60. Quo uno satis et divini timoris expressit indicium, et humanæ edidit religionis exem-
E plum. Nam quod pauperibus contulit, Deo detulit, quoniam *qui largitur pauperi, Deo fœnerat;* et postulando quod justum est, non exi- Prov. XIX, 17.
guum, sed totum reliquit. Hæc enim est summa justitiæ, vendere quæ habeas, et conferre pauperibus. Qui enim *dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum.* Ergo dispensatores Ps. CXI, 9.
nos, non heredes reliquit: nam hereditas successori quæritur; dispensatio pauperibus obligatur.

61. Unde non immerito quantus fuerit, hodie
F quoque per vocem lectoris parvuli[7] Spiritus 7

[1] Pauci mss., iterum Maurinis testibus, *quam necessariam crederes.*

[2] Ideo *parentis*, id est, matris familias, non autem virginis occursus memoratur, quod his raro ex ædibus parentum in publicum prodire, nec umquam nisi velata facie, concederetur. Quanto minus sermones in compitis nectere cum adolescentibus!

[3] *Pauper spiritu,* his verbis additur in ant. editt. ac mss. non paucis (*etiam* A), *quoniam ipsorum est regnum cœlorum:* sed illa in Rom. edit. resecata sunt, et in multis etiam mss. desiderantur. Et sane adsutamentum scriptoris cujusdam nobis videtur, quod non apte cum antecedentibus et consequentibus cohæret. (Edit. Maur.)

[4] Ita vet. editt. ac plures mss.; Rom. autem edit. cum mss. nonnullis, *forma et expressio.*

[5] *Studia*, id est favor ac benevolentia. Nam alioqui satis usitatum erat, ut defunctis provinciæ administrationi præfectis detraherent provinciales; immo sæpe etiam eos accusarent repetundarum. (Edit. Maur.)

[6] Mss. non pauci, *nec distributa aut deliberata:* legendum forte.... *aut delibrata,* hoc est, imminuta et decorticata. (Edit. Maur.)

[7] Veteris ejus consuetudinis, qua pueri ad officium lectoris adsumebantur, admonent Maurini Editores. Codex tamen A omittit *parvuli.*

sanctus expressit: *Innocens manibus, et mundo corde, qui non accepit in vanum animam suam, nec fecit proximo suo dolum: hæc est generatio requirentium Deum.*[1] Hic ergo et in montem Domini adscendet, et in tabernaculo habitabit Dei; quia *ingressus sine macula, operatus est justitiam, loquutus est veritatem, non decepit proximum;* nec pecuniam fœneratus est suam, qui semper voluit recuperare hereditariam. Agnosco oraculum; quod enim nulla ordinavit dispositio, Spiritus revelavit.

Ps. xxiii, 4, 6. Ps. xiv, 2, 3.

62. Quid vero illud recenseam, quod supra ipsam justitiam pietate progressus, cum quædam incubatori[2] communium fructuum mei contemplatione muneris putasset esse tribuenda, largitatis me jactabat auctorem; portionis suæ lucrum ad commune consortium conferebat?

63. Hæc et alia, que mihi tunc erant voluptati, maxime nunc recordationem doloris exasperant.[3] Manent tamen, eruntque semper, nec unquam velut umbra prætereunt: neque enim virtutis gratia cum corpore occidit, nec idem naturæ meritorumque finis; licet ipsius naturæ usus non in æternum occidat, sed temporali quadam vacatione requiescat.

64. Talibus igitur perfunctum virtutibus, ereptum periculis, desiderio magis quam amissione flebo. Suadet enim ipsa opportunitas mortis, ut prosequendum magis gratia, quam dolendum putemus: scriptum est enim in communi dolore proprium vacare debere. Neque enim prophetico sermone uni illi mulieri, quæ figuratur, sed singulis dicitur, cum Ecclesiæ dictum videtur.

IV Esdr. x, 11 et ss.

65. Dicitur ergo et a me, et dicit Scriptura cœlestis: Hoccine doces, sic instituis[4] Dei plebem? An nescis quia exemplum tuum periculum ceterorum est? Nisi forte exauditum non esse te quereris. Primum istud arrogantis est impudentiæ, mereri solum velle, quod multis etiam sanctis negatum noveris; cum scias, quia *non est personarum acceptor Deus.* Nam etsi misericors Deus; tamen si semper exaudiret omnes, non jam ex voluntate libera, sed ex quadam velut necessitate facere videretur. Deinde cum omnes rogent, si exaudiret omnes, nemo moreretur. Pro quantis ergo quotidie rogas? Numquid constitutio Dei contemplatione solvenda est tui? Cur ergo non impetratum aliquando doles, quod non semper impetrabile esse cognoscis?

Act. x, 34.

66. Stulte, inquit, *super omnes mulieres, nonne vides luctum nostrum, et quæ nobis contigerunt, quoniam Sion mater nostra omnium tristitia contristatur, et humilitate humiliata est? Lugete validissime et nunc, quoniam omnes lugemus; et tristes sitis, quoniam omnes contristati sumus: tu enim contristaris* in fratre.[5] *Interroga terram et dicet tibi, quoniam hæc est quæ debeat lugere, tantorum superstes germinum: et ex ipsa,* inquit, *ab initio omnes nati, et alii venient, et ecce pene omnes in perditionem ambulant, et in exterminium fit multitudo eorum. Et quis ergo debet lugere magis, nisi quæ tam magnam multitudinem perdidit, quam tu qui pro uno doles?*

5

IV Esdræ x, 6 et ss.

67. Absorbeat igitur nostrum dolorem communis dolor, et acerbitatem proprii mœroris excludat. Non enim dolere debemus eos, quos cernimus liberatos: neque enim otiose tam sanctas hoc tempore animas corporeis vinculis reminiscimur absolutas. Namque velut divino judicio tam graves viduas ita uno tempore defunctas videmus,[6] ut profectionis quidam videatur excessus, non mortis occasus; ne veterana emeritis stipendiis pudicitia in dubium diu servati pudoris incideret. Quos gemitus mihi, quos dolores tam acerba excitat recordatio? Et si mœroribus non vacabam, tamen in ipso dolore privato, in ipso tantorum amisso flore meritorum, communis quædam naturæ me conditio solabatur; defixusque in uno dolor acerbitatem publici funeris domesticæ specie pietatis obduxerat.

6

68. Repeto ergo, sacra Scriptura, solatia tua: juvat enim tuis præceptis, tuis sententiis immorari. Quam facilius[7] est cœlum et terram præterire, quam de Lege unum apicem cadere! Sed jam audiamus quæ scripta sunt: *Nunc,* inquit, *retine apud temetipsam dolorem tuum, et fortiter fer, qui tibi contigerunt, casus. Si enim justificaveris terminum Dei, et filium tuum recipies in tempore, et in mulieribus collaudaberis.* Si hoc ad mulierem, quanto magis ad sacerdotem? Si de filio, non utique absurdum etiam de fratrum amissione talia posse memorari; quamquam si mihi fuisset filius, numquam eum amplius dilexissem. Nam sicut in obitu liberorum effusi labores, suscepti frustra dolores mœrorem videntur augere; ita etiam in fratribus consuetudinis usus atque collegii acerbitatem doloris accendunt.

7

Luc. xvi, 17.

IV Esdr. x, 15, 16.

69. Sed ecce dicentem Scripturam audio:

[1] Codex A, *Dominum.* Circa finem numeri quidam mss. juxta Maurinos pro *dispositio* habent *dispensatio*, quæ vox magis congruit sermoni ecclesiastico, et ideo forte est lectio genuina.

[2] Incubatorem hic eum dici, qui prædia Satyri atque Ambrosii occupabat, observat Nannius; addens insuper Dionysium siculæ incubatorem aulæ a Macrobio vocitatum. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. ante maurinam, *erant voluptati maximæ, cum recordatione doloris exasperavi,* Gill. *exasperavit,* Rom. *exasperant:* mss. vero a Maurinis inspecti, ut in textu, nisi quod pro *exasperant*, non pauci legunt *afferunt;* et nonnulli etiam, *recordatione dolorem exasperant.* Codex A, *in voluntate maxima.*

[4] Mss. duo juxta Maurinos, nec non A, *sic et instruis Dei plebem:* alii duo, *siccine Dei Ecclesiam instituis?*

[5] Rom. edit., *Stulta, inquit.... omni tristitia contristatur.... et luget validissime. Et nunc quoniam omnes lugemus, et tristes sumus, quoniam omnes contristati sumus: tu vero contristaris in filio. Interroga terram.... lugere tantorum casum super eam germinantium:* vet. autem editt. ac mss. ut in textu, nisi quod Eras. et Gill. legunt etiam *stulta;* sed potius esse ut retineamus vocem *stulte*, ex eo quod habetur infra, *contristaris in fratre,* intelligimus. (Ed. Maur.)

[6] Ambrosius viduarum vitæ ac morum gravitate præcellentium mortem sibi dolorem singularem afferre consuevisse non uno loco testificatur. (Edit. Maur.)

[7] Mss. non pauci, testibus Maurinis, *quia facilius.*

Noli facere hunc sermonem, sed consenti persuaderi. Qui enim casus Sion? Consolare propter dolorem Hierusalem. Vides enim quia sancta nostra contaminata sunt, et nomen quod nominatum est super nos, pene profanatum est, et illi nostri[1] *contumeliam passi sunt, et sacerdotes nostri succensi sunt, et levitæ nostri in captivitate fuerunt, et mulieres nostræ contaminatæ sunt, et virgines nostræ vim passæ, et justi nostri rapti, et parvuli nostri prodíti sunt, et juvenes nostri servierunt, et fortes nostri invalidi facti sunt. Et quod omnium majus, signaculum Sion, quoniam resignata est gloria sua, nunc et tradita est in manibus eorum, qui nos oderunt. Tu ergo excute tuam multam tristitiam, et depone abs te multitudinem dolorum; ut tibi repropitietur fortis, et requiem faciat tibi Altissimus requietione dolorum.*

IV Esdr. x, 20 et ss.

70. Cessabunt igitur lacrymæ: parendum est enim remediis salutaribus, quia debet aliquid inter fidos et perfidos interesse. Fleant ergo qui spem resurrectionis habere non possunt, quam non sententia Dei eripit, sed fidei inclementia. Intersit inter Christi servulos, idolorumque cultores; ut illi fleant suos, quos in perpetuum existimant interiisse: illi nullas habeant lacrymarum ferias, nullam tristitiæ requiem consequantur, qui nullam putant requiem mortuorum. Nobis vero quibus mors non naturæ, sed vitæ istius finis est, quoniam in melius ipsa natura reparatur, fletus omnes casus mortis abstergat.

71. Certe si illi sibi aliqua solatia repererunt, qui finem sensus, defectumque naturæ mortem arbitrati sunt; quanto magis nos, quibus meliora post mortem præmia bonorum factorum conscientia pollicetur! Habent gentiles solatia sua, quia requiem malorum omnium mortem existimant; et ut vitæ fructu carent, ita etiam caruisse se putant omni sensu et dolore pœnarum, quas in hac vita graves et assiduas sustinemus. Nos vero ut erectiores præmio, ita etiam patientiores solatio esse debemus: non enim amitti, sed præmitti videntur, quos non adsumptura mors, sed æternitas receptura est.

72. Cessabunt ergo lacrymæ; aut si cessare non poterunt, in communibus lamentis flebo te, frater, et sub dolore publico domesticos gemitus tegam. Nam cessare qui poterunt, cum ad omnem sonum nominis tui lacrymæ subrepant, vel cum usus ipse recordationem excitat, vel cum affectus imaginem repræsentat, vel cum recordatio dolorem renovat? Quando enim dees, qui tantis officiis repræsentaris? Ades, inquam, et semper offunderis, et toto te animo ac mente complector, adspicio, alloquor, osculor, comprehendo vel ipsa quiete nocturna, vel in luce clara, cum revisere et consolari dignaris mœrentem. Denique ipsæ jam noctes, quæ quasi molestiores, vivente te, videbantur, quod mutui conspectus copiam denegarent; ipse jam somnus colloquiorum nostrorum dudum interruptor inamabilis, dulcis esse jam cœpit, quia te mihi reddidit. Non igitur miseri, sed beati, quorum nec præsentia deficit, nec cura minuitur, et augetur gratia. Etenim somni similis imago mortis.[2]

73. Quod si in quiete nocturna vinculis adhuc corporeis inhærentes, et quasi inter carceraria religatæ claustra membrorum, possunt tamen animæ altiora et discreta perspicere; quanto magis spectant hæc, cum jam puro æthereoque sensu nulla corporeæ labis impedimenta patiuntur! Meritoque mihi conquerenti, vergente quodam jam in occasum die,[3] quod non reviseres quiescentem, totus omni tempore individuus adfuisti; ita ut illo perfusus sopore membrorum, cum ego vigilarem tibi, tu viveres mihi, dicerem: Quid est mors, frater? Nam certe nullis a me separabare momentis: ita enim ubique præsto eras, ut quam in istius vitæ usu habere nostri copiam nequibamus, nunc nobis semper et ubique præsto sit. Nam tunc utique omnia præsto esse non poterant: nec enim complexiones nostræ, conspectusque et osculorum corporalium suavitates locis omnibus et omnibus temporibus suppetebant. Animorum imagines semper nobiscum erant, etiam quando non eramus una: quæ ne nunc quidem occiderunt, assiduoque advolant, quo majore desiderio, eo majore copia.

74. Teneo igitur te, fratrer, nec mihi te aut mors aut tempus avellet. Ipsæ dulces lacrymæ sunt, ipsi fletus jucundi, quibus restinguitur ardor animi, et quasi relaxatus evaporat affectus. Neque enim sine te esse possum, aut tui non meminisse umquam, aut meminisse sine lacrymis. O amari dies, qui interruptam copulam proditis! O flebiles noctes, quæ tam bonum consortem quietis, et individuum mihi comitem perdidistis! Quas ederetis cruces, nisi se offunderet imago præsentis; nisi visiones animi repræsentarent quem species corporis denegaret?

75. Jam jam, frater animo meo carissime, quamquam tu immaturo decesseris obitu, beatus tamen, qui ista non sustines, nec amissum fratrem mœrere compelleris, quem absentem diu ferre non poteras, sed recursu celeri revisebas. Quod si tunc solitudinis meæ tædia repellere, mœstitiam fraternæ mentis ablevare properabas; quanto nunc crebrius afflictum animum debes revisere, et ex te conceptum, per te lenire mœrorem!

[1] Ita mss. et editt., nisi quod Rom. editio sola præfert, *et nomen quod invocatum est:* sequenti autem versu eadem edit. cum vet. editt. ac mss. nonnullis, *et juvenes nostri*, ubi mss. longe plurimi habent *et illi nostri*, forte legendum *et filii nostri*. (Edit. Maur.)

[2] Videtur Ambrosius respicere ad Platonis locum in *Apologia Socratis* non longe a fine, ubi mortem lucrum esse disputans, eam placidissimo somno adsimilat. Hinc eamdem comparationem verisimile est cum alios mutuatos esse, tum Ciceronem lib. *de Senectute*, sicut et prima *Quæst. Tuscul.* (Edit. Maur.)

[3] Ita cuncti mss. ac vet. editt., nisi quod pro *vergente*, in quibusdam mss. legitur, *urgente;* at Rom. edit. proprio marte sic immutavit, *urgente in diem quodam noctis occasu;* sed audacior est ea correctio, quam ut a nobis admitti queat. (Edit. Maur.)

76. At mihi tamen dat aliquas officii usus inducias, et obsequii sacerdotalis intentio abducit animum: sanctæ vero sorori quid fiet, quæ licet divino metu pietatem temperet, rursus tamen ipsum pietatis dolorem studio religionis accendit, strata humi, et totum gremio sui complexa tumulum, laborioso fessa incessu, tristis affectu, dies noctesque mœrorem integrat? Nam licet fletum plerumque sermone suspendat, in oratione renovat; et quamvis Scripturarum memoria consolationes serentibus præcurrat, flendi tamen desiderium precandi assiduitate compensat, lacrymarum ubertatem tunc præcipue, quando nemo interrumpere possit, instaurans?[1] Ita quod miserearis, habes; quod reprehendas, non habes: flere enim in oratione virtutis est. Et quamquam istud familiare virginibus, quibus mollior sexus, tenerior affectus, contuitu communis fragilitatis in lacrymas etiam sine domestici sensu doloris exuberat; tamen cum major causa mœrendi est, finis mœroribus excluditur.

77. Deest igitur consolandi via, quia suppetit excusandi gratia. Neque enim possis prohibere quod doceas; præsertim cum religionis adstruat lacrymas, non doloris; et communis seriem deplorationis metu pudoris obtexat. Consolare ergo qui potes adire animum, penetrare mentem. Cernat te esse præsentem, sentiat non esse defunctum; ut cujus secura de merito, ejus functa solatio, discat pro eo non graviter dolere, qui se admonuerit non esse dolendum.

78. Sed quid ego te morer, frater? Quid expectem, ut nostra tecum commoriar, et quasi consepeliatur oratio? Licet ipsa species et exanimis corporis forma soletur,[2] oculosque manens gratia et permanens figura demulceat; nihil, inquam, moror, procedamus ad tumulum. Sed prius ultimum coram populo vale dico,[3] pacem prædico, osculum solvo. Præcede ad illam communem omnibus et debitam, sed jam mihi præ ceteris desiderabilem domum. Para hospiti consortium; et quemadmodum hic omnia nobis fuere communia, ita illic quoque jus dividuum nesciamus.

79. Ne, quæso, cupientem tui diu differas, properantem exspecta, festinantem adjuva, et si diutius morari tibi videbor, accerse. Neque enim umquam prolixius abfuimus a nobis; tu tamen solebas revisere. Nunc quoniam tu redire jam non potes, nos ad te ibimus: æquum est ut officium rependamus, subeamus vicem. Numquam nobis fuit vitæ conditio discretior: semper aut sanitas aut ægritudo communis; ut cum alter ægresceret,[4] alter in morbum incurreret; et cum alter revalesceret, uterque consurgeret. Quomodo jus nostrum amisimus? Et nunc consortium ægritudinis fuit: quomodo mortis consortium non fuit?

80. Tibi nunc, omnipotens Deus, innoxiam commendo animam,[5] tibi hostiam meam offero: cape propitius ac serenus fraternum munus, sacrificium sacerdotis. Hæc mei jam libamina præmitto; in hoc ad te pignore venio, non pecuniæ, sed vitæ pignore, ne me diutius residere facias tanti fœnoris debitorem. Non mediocris est fraterni amoris usura, nec vilis naturæ sors, quam cumulant incrementa virtutis. Possum ferre, si cito cogar exsolvere.

[1] Quæ hoc numero præcedunt certe ab Ambrosio inserta sunt cum orationem hanc in librum convertit ut cum insequenti simul ederet; atque inde etiam apparet corpus Satyri non humi reconditum, sed super solum in aliquo tumulo repositum fuisse, ac Marcellinam tunc Mediolani adfuisse et post Satyri decessum Mediolani commoratam esse.

[2] Hinc intelligas apertam fuisse Satyri cadaveris faciem. Cod. A, *ego demoror, frater, quasi exspectans.*

[3] Cognati demortuo ter *vale* ideo conclamabant, ut non modo testarentur affectum suum, sed [præterea ut si forte spiritus], qui putabatur exclusus, adhuc in eo delitesceret, istis vocibus excitaretur. (Edit. Maur.)

[4] Codex A, *æger esset.*

[5] Hic quoque testimonium redditur catholicæ doctrinæ vetustati de precibus ac Missæ sacro pro mortuorum subsidio et liberatione offerendis. Nam et de sacrificio Missæ plane intelligendum est illud *hostiam meam* et *sacrificium sacerdotis*, sermone apud veteres usitato.

LIBER SECUNDUS
SIVE
DE FIDE RESURRECTIONIS.

Superiore libro aliquid indulsimus desiderio, ne tamquam ferventi plagæ austeriora adhibita medicamenta exasperarent magis, quam lenirent dolorem: simul quia fratrem sæpius alloquuti sumus, et oculis tenebamus, absurdum non fuit relaxare paulisper affectum naturæ, qui lacrymis magis pascitur, fletibus delinitur, stupore defigitur. Mollis enim et tenera species est forma pietatis, nihil insolens amat, nihil immite, nihil durum; ferendo autem magis[1] probatur patientia, quam resistendo.

2. Ergo quia dudum dies mortis inter lacrymabiles adspectus debuit animum declinare fraternum, quia totum tenebat; nunc quoniam die septimo ad sepulcrum redimus,[2] qui dies symbolum futuræ quietis est, a fratre paululum ad communem humani generis cohortationem juvat derivare mentem, intentionemque transfundere; ita ut neque toti sensibus defigamur in fratre, ne obrepat affectus; neque tantæ exsules pietatis et gratiæ eum, quem diligimus, deseramus, et vere ipsi nobis tanti doloris augeamus injuriam, si hodie nobis et in sermone moriatur.[3]

3. Unde proposuimus, fratres carissimi, solari nos communi usu, nec durum putare quidquid universos maneret, et ideo mortem non esse lugendam: primum, quia communis sit, et cunctis debita; deinde, quia nos sæculi hujus absolvat ærumnis; postremo, quia somni specie ubi ab istius mundi labore[4] requietum sit, vigor nobis vivacior refundatur. Quem dolorem[5] non soletur resurrectionis gratia? Quem non excludat mœrorem, si credas nihil perire morte; immo ipsius mortis celeritate fieri, ut plus perire non possit? Erit ergo, fratres carissimi, ut in adhortatione communi, etiam fratri nostrum pendamus affectum; nec ab eo longius deviasse videamur, si per resurrectionis spem, et futuræ gloriæ suavitatem etiam in sermone nobis hodie reviviscat.

4. Ordiamur igitur ab eo, ut lugendum nobis nostrorum obitum non esse doceamus. Quid enim absurdius, quam ut id quod scias omnibus esse præscriptum, quasi speciale deplores? Hoc est animum supra conditionem extollere, legem non recipere communem, naturæ consortium recusare, mente carnis inflari, et carnis ipsius nescire mensuram. Quid absurdius, quam nescire qui[6] sis, affectare quod non sis? Aut quid imprudentius,[7] quam quod futurum scias, id cum acciderit, ferre non posse? Natura ipsa nos revocat, et ab hujuscemodi mœroribus quadam sui consolatione subducit. Quis est enim tam gravis luctus, aut tam acerbus dolor, in quo non interdum relaxetur animus? Habet hoc natura, ut quamvis homines in tristibus rebus sint; tamen si modo homines sunt, a mœrore mentem paulisper abducant.

5. Fuisse etiam quidam feruntur populi, qui ortus hominum lugerent, obitusque celebrarent.[8] Nec imprudenter: eos enim qui in hoc vitæ salum[9] venissent, mœrendos putabant; eos vero qui ex istius mundi procellis et fluctibus emersissent, non injusto gaudio prosequendos arbitrabantur. Nos quoque ipsi natales dies[10] defunctorum obliviscimur, et eum quo obierunt diem, celebri solemnitate renovamus.

6. Non est ergo gravis subeundus mœror secundum naturam; ne aut excellentiorem ali-

[1] Codex A, *autem plus.*

[2] His verbis non solum indicatur hanc orationem habitam esse die septimo a sepultura ejusdem Satyri, verum etiam eumdem diem in funeribus peculiari quadam ratione coli solitum. Quod etiamnum tam circa illum, quam circa tertium, nonum ac trigesimum aliquatenus retinetur. Sed de hoc in Orat. *de Obitu Theod.* (Edit. Maur.)

[3] Plerique mss., *et in sermone moriamur.* (Edit. Maur.)

[4] Non pauci mss., *ab istiusmodi labore.* (Edit. Maur.)

[5] Codex A, *enim non,* omisso *dolorem.*

[6] Codex A, *quid.*

[7] Codex A, *impudentius,* sed inepte.

[8] Herodotus, quem Cicero in *Consolatione* de filiæ obitu laudat, populos apud quos obtinebat ea consuetudo, memorat lib. v, cui licet adjicias Val. Maximum lib. II, cap. 6, Solinum, Pom. Melam, et alios. Vide similiter Tullium sub finem primæ *Tusc. Quæst.,* ubi eamdem illius rei causam, quæ ab Ambrosio hic subjicitur, ex Euripidis versibus promit.

[9] Mss. aliquot, *in hoc vitæ cursu;* unus, *in hunc vitæ cursum;* alii nonnulli (*ut* A), *in hoc vitæ solum.* Sed rectius alii, et omnes edit, *in hoc vitæ salum,* id est, in hoc mare; *salum* enim dicitur vel a ζαλάω, seu ζάλος, quod est aqua fluctuans: vel a σάλος, quo et mare et jactatio significatur. (Edit. Maur.)

[10] *Natales dies defunctorum,* intellige non tantum martyrum, de quibus Cyprianus *epist. parœn.,* et alii plurimi meminerunt; sed etiam aliorum christianorum, quorum obitus quotannis precibus atque sacrificiis celebrari consueverat, ut discere est ex Tertulliano lib. *de Monog.* cap. 10. Denique natales dies ac natalitia præterquam quod martyribus accommodabantur, quo sensu in Paulini carminibus de sancto Felice non semel posita sunt, aptabantur etiam aliis rebus. Sic Ambrosius lib. VIII *in Luc.* num. 73 et epist. IV *ad Felicem Com.* num. 2, sacerdotii initi natalem dicit: quo ultimo loco etiam nonnihil a nobis observatum est. (Edit. Maur.)

quam naturæ exceptionem nobis arrogare videamur, aut communem recusare. Etenim mors æqualis est omnibus, indiscreta pauperibus, inexcepta divitibus. Et ideo licet per unius
Rom v, 18. peccatum, in omnes tamen pertransivit; ut quem generis non refugimus auctorem, non refugiamus et mortis; et sit nobis sicut per unum mors, ita per unum etiam resurrectio, nec recusemus ærumnam, ut perveniamus ad gratiam: *Venit* enim, ut legimus, *Christus salvum facere,*
Luc. xix, 10. *quod perierat;* et *ut non solum vivorum, sed*
Rom. xiv, 9. *etiam mortuorum dominetur.* Lapsus sum in Adam, de paradiso ejectus in Adam, mortuus in Adam: quomodo revocet, nisi me in Adam invenerit, ut in illo culpæ obnoxium, morti
S. Aug. *de Pecc. orig.*, c. 41 debitum, ita in Christo justificatum? Si ergo debitum est mortis, solutio debet esse tolerabilis. Sed hic locus posterioribus partibus reservandus.

7. Nunc propositum est adserere mortem graviori non debere esse mœrori, quod eum natura ipsa respuat. Denique Lyciorum feruntur
1 esse præcepta,[1] quæ viros jubeant mulierum vestem induere, si mœrori indulgeant; eo quod mollem et effeminatum judicaverint in viro luctum. Deforme est enim eos qui pro fide, pro religione, pro patria, pro æquitate judicii, atque intentione virtutis obvium morti debent pectus offerre, mœrere in alio gravius, quod in se, si causa exegerit, sit expetendum. Nam quemadmodum potes in te non refugere, quod impatientius alii doleas accidisse? Depone mœrorem, si potes: include, si non potes.

8. Aut absorbendus omnis, aut premendus est dolor. Cur enim mœstitiam tuam non ratio
3 potius, quam dies leniat?[2] Nam[3] quod obliteratura est temporis series, melius prudentia mitigabit. Quin etiam hoc ipsum irreligiosum puto erga ipsorum memoriam, quos dolemus amissos, ut oblivisci eorum malimus, quam consolatione mulceri; aut cum horrore reminisci, quam meminisse cum gratia: recordationem timere, quorum imago debeat esse voluptati: diffidere potius, quam sperare de meritis defunctorum; et pœnæ addictos, quam immortalitati debitos, quos dilexeris, æstimare.

9. Sed dicis: Quos diligebamus, amisimus. Nonne hæc nobis cum ipso mundo elementisque communia sunt; quia ad tempus credita in perpetuum tenere non possumus? Gemit terra sub aratris, imbribus cæditur, tempestate concutitur, stringitur frigore, sole torretur, ut fructus annuos fœta parturiat; et cum se vario flore vestierit, proprio exuitur et spoliatur ornatu. Quantos hæc raptores habet? Nec fructum suum queritur amissum, quem ideo generavit, ut amitteret; nec in posterum negat, quem sibi meminit auferendum.

10. Cœlum ipsum non semper stellarum micantium globis fulget, quibusdam insignitur coronis. Non semper ortu lucis albescit, radiis solis irrutilat: sed assiduis vicibus ille quidam mundi vultus gratissimus humenti noctium caligat horrore. Quid gratius luce? quid sole jucundius, quæ quotidie occidunt? Decessisse tamen hæc nobis non moleste ferimus, quia eum redire præsumimus. Doceris in his quam in tuis debeas exhibere patientiam. Si superiora tibi occidunt, nec dolori sunt; cur si occiderint humana, doleantur?

11. Sit tamen patiens dolor, sit in tristibus modus, qui exigitur in secundis. An si immoderate gaudere non convenit, lugere convenit? Non enim mediocre malum est immoderatio doloris, aut metus mortis. Quantos ad laqueum impulit, armavit ad gladium; ut in eo ipso amentiam suam proderent, mortem non ferentes, et mortem appetentes;[4] et quod pro malo 4
fugerent, pro remedio adsciscerent? Qui quoniam consentaneum naturæ suæ ferre ac perpeti nequiverunt, contrarium voto incidunt; ut ab his in perpetuum separentur, quos sequi desideraverint. Sed hæc rara; quoniam natura ipsa revocat, etsi præcipitet amentia.

12. Illud vero frequens in mulieribus,[5] ut 5
clamores publicos serant, quasi metuant ne earum ignoretur ærumna: ut illuviem vestis affectent, quasi in ea sit sensus dolendi: ut impexum sordibus immadident caput: ut postremo, quod plerisque in locis vulgo fieri solet, discisso amictu, diloricata[6] veste, secreti pu- 6
doris nuda prostituant, quasi ipsum lenocinentur pudorem, quia pudoris sui præmia perdiderunt. Sic procaces oculi provocantur, ut concupiscant, ut amare incipiant membra nudata; quæ si non adspicerent, non amarent. Atque utinam sordidata illa tegumenta corporis non speciem, sed mentem obnuberent. Latet plerumque sub tristi amictu mentis lascivia, et deformis horror vestis obtexitur, ut secreta petulantium tegantur animorum.

[1] Hujusce legis, quæ in Lycia, minoris Asiæ provincia, circa lugendi modum observabatur, mentio reperitur apud Val. Maximum libro II, capit. 6, atque Plutarchum libro *de Consolat. ad Apollon.* (Edit. Maur.)

[2] Hanc sententiam Nannius autumat deformatam esse ex illis Terentianis in *Heauton. Aut ego profecto ingenio egregie ad miseriam natus sum; aut illud falsum est, quod vulgo audio dici, diem adimere ægritudinem hominibus.* Item ex istis Ciceronianis lib. XII *ad Atticum*, epist. V. *Consolationum autem multæ viæ, sed illa rectissima: impetret ratio, quod dies impetratura est.* (Edit. Maur.)

[3] Mendose in Maurina editione pro hoc *nam* legitur *non*, quod omnino sensum perturbat.

[4] Non inepte cum hoc loco concinit, quod Martialis voluntariam Fanni mortem vituperans, epigrammati hunc finem ponit:

Hic, rogo, non furor est, ne moriare, mori.
(Edit. Maur.)

[5] Cicero lib. III, *Tuscul. Quæst.* illam mulierum in luctibus intemperantiam vocat *varia, et detestabilia genera lugendi, pœdores, muliebres lacerationes, genuorum, pectoris, feminum, capitis percussiones*, et his similia describens et condemnans. At vix quisquam in turpitudinem illam gravius aut vehementius invectus est, quam Chrysostomus *Hom.* LXI in cap. 11 *Joannis*, *Hom.* IV in cap. 2 *ad Hebræos*, et *Hom.* III in cap. 1 *ad Philippenses.* Atqui nihildum tale viderant aut audierant, quale in regionum haud pridem detectarum relationibus memoratur, nimirum barbaras Narsingani regni feminas cum mariti cadavere turmatim aut vivas humari, aut cremari pro dignitate conjugis. (Edit. Maur.)

[6] Codex A, *deloricata.*

13. Satis pie virum luget, quæ servat pudorem, non deserit fidem. Hæc bene defunctis officia impenduntur, ut vivant in mentibus, in affectibus perseverent. Non amisit virum, quæ exhibet castitatem: non est viduata conjugio, quæ non mutavit nomen mariti. Nec tu perdidisti hæredem, quæ adjuvas cohæredem; sed pro successore corruptibilium, mutasti consortem[1] immortalium. Habes qui tibi repræsentet hæredem: solve pauperi quod debetur hæredi; ut non solum maternæ aut paternæ senectutis, sed etiam vitæ propriæ sit superstes. Plus successori tuo relinquis, si portio ejus non ad luxum præsentium proficiat, sed ad pretium futurorum.

14. Sed desideramus amissos. Duo sunt enim quæ maxime angunt, aut desiderium eorum, quos amiserimus, sicut meo exemplo metior: aut quod eos vitæ suavitate privatos,[2] ereptos laboris sui fructibus arbitremur. Tenera enim amoris est titillatio, quæ improvisum affectum excitat, ut sedandi magis, quam excludendi doloris facultas relinquatur: simul quia pium videtur desiderare quod amiseris, et specie virtutis adolescit infirmitas.

15. Sed cur tu putes patientiorem illam esse debere, quæ dilectum ad peregrina dimiserit, et militiæ gratia, vel susceptæ administrationis officio, vel negotiandi usu transfretasse compererit; quam te qui non fortuito arbitrio derelinqueris, aut studio pecuniæ, sed lege naturæ? At recuperandi tibi interclusa spes: quasi cuiquam certa sit redeundi. Et plerumque dubia plus fatigant, ubi periculi metus integer, graviusque est timere ne acciderit, quam tolerare quod[3] jam noveris accidisse. Aliud enim summam formidinis coacervat; aliud finem exspectat doloris.

16. An dominis jus est, quo decreverint,[4] transferre mancipia; Deo non est? Sed non suppetit expectare remeantem: suppetit tamen præcedentem sequi. Et certe brevis vitæ usus nec illi multum videtur eripuisse, qui ante præcessit; nec te differre diutius, qui remanseris.

17. Quod si desiderium tuum mitigare non possis, nonne tamen videtur indignum pro desiderii tui studio rerum ordinem velle converti? Amantium ardentiora utique desideria sunt, et tamen necessitatis contuitu temperantur; et si dolent deseri,[5] lugere tamen non solent: destituti amare impatientius erubescunt. Ita patientia desiderii plus probatur.

18. Quid autem de his loquar, qui defunctos putant vitæ suavitate privari? Nulla potest esse jucunditas inter has vitæ nostræ amaritudines aut dolores, quæ vel ex corporis ipsius infirmitate, vel extrinsecus accidentium incommoditate generantur. Anxii enim semper, et ad ipsa lætiorum vota suspensi, quodam fluctuamus incerto, sperantes dubia pro certis, incommoda pro secundis, caduca pro solidis: nihil habentes potestatis in arbitrio, nihil firmitatis in voto. At si aliquid contra voluntatem acciderit, perditos nos putamus; plusque adversorum dolore frangimur, quam secundorum fructu potimur. Quibus igitur carent bonis, qui magis eripiuntur incommodis?

19. Valetudo, credo, bona plus adjuvat, quam affligit mala: aut opulentia plus delectat, quam egestas afficit: aut filiorum magis amabilis gratia, quam lugubris amissio: aut adolescentia jucundior, quam senectus tristior. Quam plerumque suorum tædet votorum, et optati pœnitet; ut doleat impetratum, quod non impetrare metuebat! Exsilia vero, et ceterarum pœnarum acerbitates, quæ potest compensare patria, quæ voluptates? Quæ etiam cum adsunt, debilitantur tamen non utendi affectu, aut amittendi metu.

20. Esto tamen maneat inoffensus, immunis a doloribus, perpes in voluptatibus vitæ cursus humanæ: quid tamen commodi consequi potest anima in istiusmodi corporis inclusa compagibus, et quibusdam membrorum angustiis coartata? Si caro nostra carcerem fugit, si detestatur omne quidquid evagandi facultatem negat, quæ utique parvis ultra se audiendi videndique excurrere videtur sensibus; quanto magis anima nostra corporeum istud evadere gestit ergastulum,[6] quæ motu aereo libera, nescimus quo vadat, aut unde veniat! Joan. III, 8.

21. Scimus tamen quod corpori supervivat, et ea, jam depositis proprii sensus repagulis expedita, libero cernat obtutu quæ ante sita in corpore non videbat. Quod exemplo[7] dormientium possumus æstimare, quorum animi velut sepulto quiete corpore, ad altiora se subrigunt, et renuntiant corpori rerum absentium, vel etiam cœlestium visiones. Ergo si mors carnis ex sæculi nos absolvit ærumnis, utique malum non est, quæ libertatem restituit, excludit dolorem.

22. Hinc igitur nobis adoriendus disputandi locus mortem malum non esse, quia ærumnarum omnium, malorumque perfugium est, et fida statio securitatis, ac portus quietis. Nam quid in hac vita non experimur adversi? Quas non procellas tempestatesque perpetimur? Quibus non exagitamur incommodis? Cujus parcitur meritis?

[1] Plerique mss. juxta Maurinos, *mutasti consortium.*

[2] Tullius lib. I *Tusc. Quæst.: Quis est, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitæ commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem, luctum sustuleris,* etc.

[3] Mss. prope ad unum, et Cod. A, *quam dolere quod jam,* etc.

[4] Ita omnes edit.; mss. autem magno numero, quos inter etiam A, *quæ non creaverint.*

[5] Complures mss., *etsi dolent discedere.* Codex A, *dolent deserti.*

[6] Ergastulum est, inquit Nannius, ubi servi vincti tenentur πρὸς τὰ ἔργα, id est, ad opera facienda. (Edit. Maur.)

[7] Rom. edit. sola: *Quod exemplum.* Infra vero ubi eadem edit. cum vet. ac mss., aliquot, *velut sepulto quiete corpore,* Amerb. et mss. *quieti corpore;* ibi major numerus mss. tantum exhibet, *velut sepulti ad altiora.* (Edit. Maur.)

23. Sanctus patriarcha Israel profugus patria, fratre, parentibus, domum mutavit exsilio, stuprum filiæ, generi necem flevit, famem pertulit, sepulturam defunctus amisit: transferri enim ossa sua, ne vel mortuus requiesceret, obsecravit.

Gen. xxvii, 5. Gen. xxxiv, 2. Gen. xlix, 5.

24. Sanctus Joseph odia fratrum, insidias invidorum, servulorum obsequia, mercatorum imperia, dominæ petulantiam, mariti inscitiam,[1] carceris quoque est expertus ærumnam.

Gen. xxxvii, 4 et ss. Gen. xxxix, 12 et ss.

25. Sanctus David filios amisit duos; unum incestum, alterum parricidam. Hos habuisse pudoris est, doloris est perdidisse. Amisit et tertium, quem amabat, parvulum. Hunc viventem adhuc flevit, mortuum non desideravit. Sic enim legimus quod ægrotante puero, deprecabatur David Dominum pro eo, et jejunavit, et in cilicio jacuit, et adstantibus majoribus natu, ut excitarent eum de terra, nec surgendum sibi, nec cœnandum putavit. Ubi vero defunctum puerum comperit, surrexit de terra, lavit illico, unctus est; vestimenta mutavit, adoravit Dominum, cibum sumpsit. Cum hæc miranda pueris suis viderentur, respondit eis recte se, infante vivente, jejunasse et plorasse, quia jure arbitrabatur Dominum posse misereri, nec dubitandum quod vitam posset servare viventis, qui posset vivificare defunctos; jam vero, obita morte, quid jejunaret, qui jam non posset reducere mortuum, exanimemque revocare? *Ego*, inquit, *ibo ad eum: ipse autem non revertetur ad me.*

II Reg. xii, 18. *Ibid.*, 20. *Ibid.*, 23.

26. O maximum solatium desiderantis! O verum sapientis judicium! O miram sapientiam servientis, ut nemo sibi adversi aliquid accidisse indigne ferat, et contra meritum suum se queratur afflictum! Quis enim tu es, qui de tuo merito ante pronunties? Cur prævenire desideras cognitorem? Cur eripis sententiam judicaturo? Nec sanctis istud permissum est, nec a sanctis impune umquam est usurpatum. David se propterea flagellatum suo carmine confitetur: *Ecce ipsi peccatores et abundantes in sæculo obtinuerunt divitias. Ergo sine causa justificavi cor meum, et lavi inter innocentes manus meas; et fui flagellatus tota die, et index meus*[2] *in matutinum.*

Ps. lxxii, 12 et ss.

27. Petrus quoque quamvis plenus fide devotionis, tamen quia nondum conscius nostræ infirmitatis præsumptive dixerat Domino: *Animam meam pro te ponam;* tentationem præsumptionis antequam tertio gallus cantaret, incurrit. Licet illa tentatio documentum fuerit ad salutem; ut discamus non contemnere carnis infirmitatem, ne contemnendo tentemur. Si Petrus tentatus est, quis præsumat, quis adstruat se non posse tentari? Atque haud dubie pro nobis tentatus est Petrus, ut in fortiore non esset tentamenti periculum: sed in illo disceremus quemadmodum in persecutionibus resistentes, etsi vitæ studio tentaremur, tentationis tamen aculeum patientiæ lacrymis vinceremus.

Joan. xiii, 37. Joan. xviii, 27.

28. Idem tamen David, ne quem fortassis Scripturarum tenacem moveat factorum diversitas; idem, inquam, David parricidam mortuum flevit, qui non fleverat innocentem. Denique cum ploraret et lugeret, dixit: *Filius meus Abessalon, filius meus Abessalon; quis dabit mihi mortem pro te?* Non solus ergo fletur Abessalon, fletur parricida, fletur Ammon; non solum fletur incestus, sed etiam vindicatur: alter contemptu regni, alter fratris exsilio. Fletur sceleratus, non fletur dilectus. Quæ causa? quæ ratio? Non mediocris igitur in prudentibus deliberatio, sapientibus confirmatio: magna enim prudentiæ in tanta factorum diversitate constantia, una fides. Et illos mortuos flevit, et flendum infantem mortuum non putavit; illos enim sibi periisse credebat, hunc resurrecturum sperabat.

II Reg. xviii, 33 II Reg. xiii, 36.

29. Sed de resurrectione posterius, nunc ad proposita revertamur. Præmisimus etiam sanctos viros gravia in hoc mundo et multa perpessos sine suffragatione meritorum, cum ærumna laborum. Unde regressus ad se David, in posterioribus dicit: Memento, Domine, *quia pulvis sumus; homo tamquam fœnum, dies ejus;* et alibi: *Homo vanitati similis factus est, dies ejus sicut umbra prætereunt.* Quid enim nobis miserius, qui tamquam spoliati et nudi projicimur in hanc vitam,[3] corpore fragili, corde lubrico, imbecillo animo, anxii ad sollicitudines, desidiosi ad labores, proni ad voluptates?

Ps. cii, 15. Ps. cxliii, 4. [3]

30. Non nasci igitur longe optimum, secundum sancti Salomonis sententiam. Ipsum enim etiam ii qui sibi visi sunt in philosophia excellere, sequuti sunt. Nam ipse illis anterior, nostris posterior,[4] ita in Ecclesiaste loquutus est: *Et laudavi ego omnes defunctos, qui jam mortui sunt, magis quam viventes, quicumque vivunt usque adhuc. Et optimus super hos duos, qui nondum natus est, et qui non vidit hoc opus* [4]

[1] Cod. A et mss. alii non pauci, *reginæ petulantiam, regis inscitiam.*

[2] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *et vindex meus:* alii mss. aliquot, quibus accedit Psalt. Rom. Vatic. (*ac Mediolanense*), *et judex meus:* Remig. cum Vulg., *et castigatio mea,* in quo non discrepat ab Hebr. ubi legitur *et increpatio mea:* ceteri denique mss. cum Rom. psalt. comm., *et index meus; καὶ ὁ ἔλεγχός μου.* Quod autem Rom. edit. cum paucis mss. pro *in matutinum* posuit *in matutinis,* illic a mss. longe pluribus, ab ant. editt. nec non etiam ab Augustini lectione aberravit. (Edit. Maur.)

[3] Augustinus lib. IV *contra Jul.* cap. 12 eadem propemodum citat e lib. III Ciceronis *de Republ.*, unde Ambrosius etiam hunc locum videtur imitatus. (Edit. Maur.)

[4] Ita editt. ac mss. exceptis quibusdam Paris. edit. in quibus, *nobis posterior;* et mss. nonnullis, qui legunt *nostri posterior:* Remig., *non posterior fuit.* Haud incommode. Potest nihilominus communis lectionis hic sensus esse, ut Salomon qui dicitur profanis sapientibus antiquior, idem tamen multis nostrorum posterior sit, ut puta Job, Moyse et aliis. Quod autem ad auctorem cui ab ethnicis memorata sententia tribuitur, Aristoteles, Plutarcho teste, eam in *Eudemo,* sive lib. *de Anima,* Sileno adjudicat. Idem quoque tradit Cicero lib. I *Tusc. Quæst.* et in lib. *de Consolatione.* Vide quoque Theognidis in hanc rem epigramma, Sophoclem in *Ædip. Colon.*, Lactantium lib. III cap. 18 et Ausonium Ecloga *de Vita humana.* (Edit. Maur.)

malum, quod factum est sub sole. Et vidi ego universum laborem, et omnem virtutem operis hujus; quia æmulatio viro ab altero ejus. Et
Eccl. IV, 2 et ss. *quidem hoc vanitas, et præsumptio spiritus.*

31. Et quis hoc dixit, nisi ille qui sapien-
Sap. VII, 7. tiam poposcit et impetravit; ut sciret compositionem orbis terrarum, et virtutem elementorum, anni cursus, et stellarum dispositiones, non ignoraret naturas animalium, et iras colligeret bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum deprehenderet? Quem igitur non latuerunt cœlestia, quemadmodum laterent mortalia? Qui cogitationem mulieris investigavit
III Reg. III, 27. sibi infantem vindicantis alienum; qui naturas animalium, quas non acceperat, divina tamen
Sap. VII, 20. gratia adspirante cognovit, hic de suæ conditione naturæ, quam in se expertus est, errare aut mentiri potuit?

32. Sed non solus hoc sensit, etsi solus expressit. Legerat sanctum dixisse Job: *Pereat*
Job. III, 3. *dies ille, in quo natus sum;* et cognoverat nasci malorum omnium esse principium; et ideo diem quo natus est, perire optavit, ut tolleretur origo incommodorum; et optavit perire diem generationis suæ, ut diem resurrectionis acciperet. Audierat etiam Salomon dixisse patrem suum: *Notum fac mihi, Domine, finem meum, et numerum dierum meorum; ut sciam quid desit*
Ps. XXXVIII, 5. *mihi.* Noverat enim David non posse id quod perfectum est, hic comprehendi, et ideo ad ea quæ sunt futura, properabat. Nunc enim ex parte scimus, et ex parte cognoscimus: tunc autem id quod perfectum est, poterit comprehendi; cum revelata facie nobis speculandæ majestatis æternitatisque divinæ cœperit relu-
I Cor. XIII, 12. cere non umbra, sed veritas.

33. Nemo tamen festinaret ad finem, nisi vitæ istius fugeret incommoditatem. Et ideo etiam David quare ad finem festinet, exposuit dicens: *Ecce veteres posuisti dies meos, et ha-*
1 *bitudo mea*[1] *tamquam nihil ante te: verumta-*
Ps. XXXVIII, 6. *men universa vanitas, omnis homo vivens.* Quid igitur moramur fugere vanitatem? Aut quid nos delectat in hoc sæculo vane conturbari, thesaurum pecuniarum condere, et ignorare cui congregamus hæredi? Petamus amoveri a nobis plagas, eripi nos ex insipienti sæculo, carere peregrinatione diuturna, ad illam redire patriam et naturalem domum. In hac enim terra advenæ
2 sumus atque peregrini: remigrandum[2] eo, unde descendimus: ambiendum et obsecrandum non perfunctorie, sed obnixe, ut a dolis et ab iniquitate loquacium liberemur. Et ille qui remedium noverat, prolongatum tamen suum ingemit incolatum, et cum peccatoribus et iniquis se habitare deplorat. Quid ego faciam, qui et pec-
Ps. CXIX, 5. catum habeo, et ignoro remedium?

34. Hieremias quoque quod generatus sit, et ipse deplorat his verbis, dicens: *Heu me, mater! ut quid me peperisti virum causam dicentem judicii in omni terra? Non profui, neque profuit*
3 *mihi quisquam:*[3] *virtus mea defecit.* Si igitur
Jerem. XV, 10. sancti viri vitam fugiunt, quorum vita etsi nobis utilis, sibi tamen inutilis æstimatur; quid nos facere oportet, qui nec aliis prodesse possumus, et nobis vitam hanc quasi fœnebrem pecuniam usurario quodam cumulo gravescentem onerari in dies peccatorum ære sentimus?

35. *Quotidie morior,* Apostolus dicit. Melius
I Cor. XV, 31. utique, quam illi, qui meditationem mortis philosophiam esse dixerunt:[4] illi enim studium
4 prædicarunt; hic usum ipsum mortis exercuit. Et illi quidem propter se; Paulus autem ipse perfectus moriebatur non propter suam, sed propter nostram infirmitatem. Quid autem est mortis meditatio, nisi quædam corporis et animæ segregatio; quia mors ipsa non aliud quam corporis atque animæ secessio[5] definitur? Sed
5 hoc secundum communem opinionem.

36. Secundum Scripturas autem triplicem esse mortem accipimus.[6] Una est cum morimur pec-
6 cato, Deo vivimus. Beata igitur mors, quæ culpæ
Rom. VI, 10. refuga, Domino dedita, a mortali nos separat, immortali nos consecrat. Alia mors est vitæ hujus excessus, quia mortuus est patriarcha Abraham, patriarcha David, et sepulti sunt cum patribus suis; cum anima nexu corporis liberatur. Tertia mors est, de qua dictum est: *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos.* Ea morte
Matth. VIII, 22. non solum caro, sed etiam anima moritur:
Ezech. XVIII, 4. *Anima enim quæ peccaverit, ipsa morietur.* Moritur enim Domino, non naturæ infirmitate, sed culpæ. Sed hæc mors non perfunctio hujus est vitæ, sed lapsus erroris.

37. Una ergo est mors spiritalis, alia naturalis, tertia pœnalis. Sed non quæ naturalis, eadem pœnalis; non enim pro pœna Dominus, sed pro remedio dedit mortem. Denique Adæ peccanti præscriptum est aliud pro pœna, aliud pro remedio; pro pœna, cum dicitur: *Quoniam audisti vocem uxoris tuæ, et manducasti de ligno, de quo præceperam tibi ab eo solo ne*

[1] Rom. edit. cum paucis mss., *et substantia mea:* vet. editt. ac mss. multo plures, *et habitudo mea.* Græce, καὶ ὑπόστασίς μου, id est, natura, constitutio, etc. (Edit. Maur.)

[2] Nonnulli mss., *remigandum:* melius alii, atque editt., *remigrandum.* (Edit. Maur.)

[3] Mss. complures (*etiam* A), *neque profuit mihi quidquam:* alii, et omnes edit. propius ad prophetæ verba.... *mihi quisquam.* Totum vero locum nonnihil diverse citat Philo Judæus lib. *de Confus. Ling.* in hunc modum: Ω' μῆτερ, ἥλίκον με ἔτεκες ἄνθρωπον μάχης, καὶ ἄνθρωπον ἀηδίας πάσης τῆς γῆς οὐκ ὠφέλησα, οὐδὲ ὠφέλησάν με. (Edit. Maur.)

[4] Cicero *Tusc. Quæst.* sententiam hanc Platoni acceptam refert, et revera in hujus *Phædone* illa reperias, quæ in Tusculana citantur ab Oratore. Attamen non primum auctorem istius effati Platonem esse, sed Pythagoram discimus ex Hieronymi *Apologia adv. Rufin.* lib. III. (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot, *corporis atque animæ successio,* quidam *succisio,* meliuscule (*Cod.* A, *recessio*): at aliorum, et omnium edit. vera lectio est, quam retinemus. Mortis autem definitio, quam indicat sanctus Antistes, ita proponitur in Platonis Gorgia: Ο θάνατος τυγχάνει ὢν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, οὐδὲν ἄλλο ἢ δυοῖν πραγμάτοιν διάλυσις, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Cui definitioni haud absimiles in Phædonis pluribus locis inveniuntur. (Edit. Maur.)

[6] Triplex mortis esse genus definierat Ambrosius noster lib. *de Bono Mortis* cap. 9, nec non in Luc. lib. VII n. 35, quibus cum locis et hunc componere lectori non erit injucundum. (Edit. Maur.)

manducares, maledicta terra in operibus tuis: in tristitia manducabis fructum ejus omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas et tribulos germinabit tibi, et edes pabulum agri. Cum sudore vultus tui manducabis panem tuum, donec revertaris Gen. III, 17 et ss. *in terram, de qua adsumptus es.*

38. Habes pœnarum ferias, quia adversus spinas sæculi hujus et sollicitudines mundi, voluptatesque divitiarum, quæ Verbum excludunt, Luc. VIII, 12. pœnam includunt, mors pro remedio data est, quasi finis malorum. Non enim dixit: Quoniam audisti vocem mulieris, reverteris in terram; hæc enim esset pœnalis sententia, quemadmodum est illa: *Maledicta terra spinas et tribulos germinabit tibi*; sed dixit: *Manducabis panem tuum in sudore, donec revertaris in terram.* Vides mortem magis metam esse nostrarum pœnarum, qua cursus hujus vitæ inciditur?

39. Ergo mors non solum malum non est, sed etiam bonum est. Denique pro bono quæritur, sicut scriptum est: *Quærent homines mor-* Apoc. IX, 6. *tem, et non invenient eam.* Quærent enim illi qui dicturi sunt montibus: *Cadite super nos; et* Luc. XXIII, 30. *collibus: Operite nos.* Quæret etiam anima illa, quæ peccat. Quærit dives ille positus in inferno, Luc. XVI, 24. qui vult digito Lazari refrigerari linguam suam.

40. Videmus itaque quod et mors hæc lucrum est, et vita pœna est. Unde et Paulus ait: *Mihi* Phil. I, 21. *vivere Christus est, et mori lucrum.* Quid est Christus, nisi mors corporis, spiritus vitæ? Et ideo commoriamur cum eo, ut vivamus cum eo. Sit quidam quotidianus usus in nobis, affectusque moriendi; ut per illam, quam diximus, segregationem a corporeis cupiditatibus anima nostra se discat extrahere, et tamquam in sublimi locata, quo terrenæ adire libidines, et eam sibi glutinare non possint, suscipiat mortis imaginem, ne pœnam mortis incurrat. Repugnat [1] enim lex carnis legi mentis,[1] et eam legi erroris addicit, sicut Apostolus revelavit, dicens: *Video enim legem carnis meæ repugnantem legi mentis* Rom. VII, 23. *meæ, et captivantem me in lege peccati.* Omnes impugnamur, omnes sentimus; sed non omnes liberamur. Et ideo infelix ego homo, nisi remedium quæram!

41. Sed quod remedium? *Quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum* Ibid., 24, 25. *Christum Dominum nostrum.* Habemus medicum; sequamur remedium. Remedium nostrum Christi gratia est, et corpus mortis corpus est nostrum. Ergo peregrinemur a corpore, ne peregrinemur a Christo: etsi in corpore sumus, tamen quæ sunt corporis non sequamur, nec deseramus A jura naturæ,[2] sed dona gratiæ præoptemus: [2] *Dissolvi enim, et cum Christo esse multo melius: permanere autem in carne magis necessarium propter vos.* Phil. I, 23, 24

42. Sed non omnibus necessarium, Domine Jesu: non mihi, qui nulli utilis sum; nam mihi lucrum est mori, ne plura peccem. Lucrum mihi est mori, qui ipso libro quo alios consolor, quasi vehementiore monitore ad desiderium amissi fratris impellor; quoniam me ejus non B sinit oblivisci. Nunc magis amo, et vehementius desidero. Desidero cum loquor, desidero cum relego; et ideo hoc potius scribendum arbitror, ne quando ab ejus recordatione divellar. Quod non contra Scripturas facio, sed cum Scripturis sentio, ut patientius doleam, impatientius desiderem.

43. Præstitisti mihi, frater, ne mortem timerem, atque utinam moriatur anima mea in anima tua; hoc enim sibi Balaam pro maximo C bono optat, donatus Spiritu prophetandi: *Moriatur,* inquit, *anima mea in animis justorum, et fiat semen meum sicut semen istorum.*[3] Et vere Num. XXIII, 10. hoc secundum prophetiam optat: qui enim viderat ortum Christi, vidit ejus triumphale, vidit mortem, vidit in eo perennem hominum resurrectionem; et ideo mori non timet resurrecturus. Non moriatur ergo anima mea in peccato, neque peccatum in se recipiat: sed moriatur in anima justi, ut ejus recipiat æquitatem. Denique D qui moritur in Christo, fit ejus gratiæ particeps in lavacro.

44. Non ergo formidabilis mors, nec amara egentibus, nec gravior[4] divitibus, nec injusta [4] senioribus, nec ignava fortibus, nec perpetua fidelibus, nec improvisa sapientibus. Quam multi enim vitam solo mortis titulo consecrarunt; quantos vivere puduit, mori profuit![5] Morte unius [5] plerumque accepimus maximos populos liberatos: morte imperatoris fugatos exercitus hostium, E quos vivus vincere nequivisset.

45. Morte martyrum religio defensa, cumulata fides, Ecclesia roborata est: vicerunt mortui, victi persecutores sunt. Itaque quorum vitam nescimus, horum mortem celebramus. Unde et David prophetice gloriatus in suæ mentis excessu, *Pretiosa,* inquit, *in conspectu Domini mors sanctorum ejus.* Mortem maluit præferre, quam vi- Ps. CXV, 15. tam. Ipsa mors martyrum præmium vitæ est. Morte etiam inimicorum odia solvuntur.

F 46. Quid plura? Unius morte mundus redemptus est. Potuit enim Christus non mori, si voluisset: sed neque refugiendam mortem quasi

[1] Nonnulli mss., juxta Maurinos, *legi Dei.*

[2] Mss. aliquot, Maurinis testibus, *non desideremus jura naturæ.*

[3] Vet. editt. ac plures mss. (*etiam* A), *sicut semen justorum:* rectius tamen edit. Rom. et alii mss., ut in contextu. Etenim ubi Hebr. et Vulg., *et fiant novissima mea eorum similia;* LXX, interpr. efferunt, καὶ γένοιτο τὸ σπέρμα μου ὡς σπέρμα τούτων. (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit. ante maurinam, ac mss. non pauci, *nec gratiosa,* atque A *gratior,* quod quidem licet per se verum sit, ab hoc tamen loco prorsus est alienum. Optime igitur Benig., Remig. et alii codices, juxta Maurinos Editores, quamquam non multi, *nec gravior divitibus.*

[5] Nannius in eorum numerum, qui vitæ suæ turpitudinem honesta morte velaverunt, Catonis filium et Othonem imperatorem refert: de quorum etiam posteriore Ausonii versus, ac Svetonii testimonium promit. Sed alios addere potuisset haud paucos, qui sibi, ut Ambrosius indicat, famam facili sanguine redemerunt, quosque passim in litterarum monimentis offendas. Quod autem subjicitur de populis unius morte liberatis, adire licet *Exposit. in Luc.* lib. VI, n. 108, et nostram ad eum locum notationem. (Edit. Maur.)

ignavam putavit, neque melius nos quam moriendo servasset. Itaque mors ejus vita est omnium. Morte ejus signamur,[1] mortem ejus orantes annuntiamus, mortem ejus offerentes prædicamus: mors ejus victoria est, mors ejus sacramentum est, mors ejus annua solemnitas mundi est. Quid præterea de ejus morte dicamus, cum divino probemus exemplo, quia immortalitatem mors sola quæsivit, atque ipsa se mors redemit? Non igitur mœrenda mors, quæ causa salutis est publicæ; non fugienda mors, quam Dei Filius non dedignatus est, non refugit. Non solvendus ordo naturæ: quod enim commune est omnibus, exceptum in singulis esse non potest.

47. Et mors quidem in natura non fuit, sed conversa est in naturam: non enim a principio Deus mortem instituit, sed pro remedio dedit. Et consideremus ne videatur esse contrarium. Nam si bonum est mors, cur scriptum est, quia *Deus mortem non fecit: sed malitia hominum* Sap. I, 13; II, 24. *mors introivit in orbem terrarum?* Revera enim mors divino operi necessaria non fuit, cum in paradiso positis bonorum omnium jugis successus affluueret: sed prævaricatione damnata in labore diuturno, gemituque intolerando vita hominum cœpit esse miserabilis; debuitque dari finis malorum, ut mors restitueret quod vita amiserat. Immortalitas enim oneri potius quam usui est, nisi adspiret gratia.[2]

48. Et si bene discutias, non naturæ mors ista est, sed malitiæ; manet enim natura, malitia moritur. Resurgit quod fuit; atque utinam ut jam peccandi liberum, ita vacuum culpæ prioris! Sed hoc ipsum indicio est mortem non esse naturæ, quia iidem erimus, qui fuimus. Itaque aut peccatorum nostrorum supplicia pendemus, aut bene gestorum gratiam consequemur. Resurget enim natura eadem, jam stipendiis mortis honoratior. Denique *mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi: deinde et nos qui vivimus*, inquit, *simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera; et ita semper* I Thess. IV, 15, 16. *cum Domino erimus.* Illi primi, viventes autem secundi. Illi cum Jesu; viventes per Jesum. Illis dulcior vita post requiem; viventibus etsi grata compendia, tamen ignota remedia.

49. Nihil est igitur quod in morte timeamus; nihil quod debeamus dolere, si aut naturæ repetenti vita, quæ accepta est, rependatur; aut petenti impendatur officio, in quo religionis cultus, aut virtutis usus est. Neque enim quisquam sibi, ut sic maneret, optavit. Johanni promissum æstimatum est, sed non est creditum.[3] Verba tenemus, sententiam derivamus. Ipse in libro negat sibi, quod non moreretur, esse promissum; ne quem vana spes exemplo incesseret. Quod si id velle spes insolens; quanto insolentius, quod non præter modum acciderit, ultra modum dolere?

50. Gentiles plerumque se consolantur viri vel de communitate ærumnæ, vel de jure naturæ, vel de immortalitate animæ.[4] Quibus utinam sermo constaret, ac non miseram animam in varia portentorum ludibria formasque transfunderent! Quid igitur nos facere oportet, quorum stipendium resurrectio est? Cujus gratiam quoniam negare plerique non possunt, fidem abnuunt. Et ideo eam non uno argumento aliquo, sed pluribus modis, ut possumus, adstruamus.

51. Et quidem omnia aut usu, aut ratione, aut exemplo, aut eo quia decorum sit ea esse, ideo esse creduntur; et ad fidem singula suffragantur. Usus, quia movemur: ratio, quia quod movet, virtutis alterius convenit æstimari: exemplum, quia generavit ager fruges, et ideo generaturum esse præsumimus: decorum, quia et ubi fructum non putamus, decere tamen credimus, ut virtutis opera minime deseramus.

52. Singula igitur singulis adstruuntur. Tribus tamen evidentius colligitur resurrectionis fides, quibus omnia comprehenduntur: ratione, universitatis exemplo, testimonio rei gestæ; quia plurimi surrexerunt. Ratio evidens est, quia cum omnis vitæ nostræ usus in corporis animæque consortio sit, resurrectio autem aut boni actus præmium habeat, aut pœnam improbi; necesse sit corpus resurgere, cujus actus expenditur. Quomodo enim in judicium vocabitur anima sine corpore, cum de suo et corporis contubernio ratio præstanda sit?

53. Resurrectio omnibus adtributa est: sed ideo difficile creditur, quia non nostrum meritum, sed Dei munus est.[5] Prima igitur resurrectionis fides usus est mundi, rerumque status omnium, generationum series, successionum vices, obitus ortusque signorum, diei et noctis occasus, eorumque quotidie tamquam rediviva successio. Temperamenti quoque genitalis hujus terræ aliter ratio subesse non posset, nisi humoris ipsius quo omnia terrena generantur, quantum diurni solis æstus excoqueret, tantum rore nocturno dispositio divina repararet. Nam quid de fructibus loquar? Nonne tibi videntur occidere, cum decidunt; resurgere, cum revirescunt? Quod satum est, resurgit: quod mortuum est, resurgit, et in eadem genera, in

[1] Hoc loco et usum frontis ac pectoris cruce consignandorum indicatum voluit, et a precibus sacrificium non ambigue distinxit. Sed utrumque frequens esse apud Ambrosium sæpius ante observavimus. (Edit. Maur.)

[2] Alludere videtur ad fabulam Tithoni, quem cum ei Tethyos beneficio concessum esset immortalitatis donum, vitæ tantum fastidium cepit, ut mallet in vile animalculum transformari, quam diutius humanis molestiis, atque ærumnis esse obnoxium. (Edit. Maur.)

[3] In Ps. CXVIII, Serm. XX, n. 12, quosdam de Joannis morte dubitasse ita memorat, ut se de illa certum fuisse liquido prodat. (Edit. Maur.)

[4] Hic paucis contrahitur quidquid profani auctores de mortis æquanimiter ferendæ causis tradidere. Qua de re consuli possunt Cicero lib. I *Tusc. Quæst.* et in *Consolatione* super obitu filiæ; Plutarchus *de Consolat. ad Apoll.* aliique. (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot, juxta Maurinos, *quia supra nostrum meritum Dei munus est.*

easdem species reformatur. Hos terra primum reddidit fructus; in his primum natura nostra speciem resurrectionis imitata est.

54. Quid dubitas de corpore corpus resurgere? Granum seritur, granum resurgit: pomum decidit, pomum resurgit; sed flore granum induitur, folliculoque vestitur: *Et hoc mortale oportet induere immortalitatem, et hoc corruptibile* I Cor. xv, 53. *induere incorruptionem.* Flos resurrectionis immortalitas est; flos resurrectionis incorruptio est. Quid enim uberius quiete perpetua? Quid locupletius securitate diuturna? Hic est multiplex fructus, cujus proventu pullulat fœcundior hominum natura post mortem.

55. Sed miraris quemadmodum putrefacta solidentur, dispersa coeant, absumpta reparentur; non miraris quemadmodum semina vapore et compressu terræ soluta viridescant. Nam utique etiam ipsa terreno coalitu putrefacta solvuntur, et cum occæcata[1] et mortua soli genitalis succus animaverit, quodam calore vitali spiritum quemdam herbæ viridantis exhalant. Deinde paulatim teneram spicæ adolescentis ætatem culmo erigit, et vaginis quibusdam natura tamquam sedula mater includit; ne pubescentem glacies adurat aspera, atque a nimio solis defendat ardore: frugem quoque ipsam adhuc quasi primis erumpentem cunabulis, mox adultam ne pluvia decutiat, ne aura dispergat, ne avium minorum morsus interimat, vallo aristarum sepire consuevit.

56. Quid igitur miraris si homines, quos acceperit, terra restituat; cum seminum corpora quæcumque susceperit, vivificet, erigat, vestiat, muniat atque defendat? Desine ergo dubitare quod depositum generis humani terræ fides reddat, quæ commendata sibi semina usurario quodam fœnore multiplicata restituat. Nam quid de generibus arborum loquar, quæ posito surgunt de semine,[2] fructusque resolutos rediviva fœcunditate resuscitant, et formæ veteri atque imagini suæ reddunt, multasque ætates quædam arborum corpora reparata transmittunt; ut ipsa durando vincant sæcula? Putrescere videmus acinum, vitem resurgere: surculus inseritur, arbor renascitur. An de reparandis arboribus divina est providentia, de hominibus nulla cura? Et qui ea quæ ad usus hominum dedit, perire non passus est; hominem perire patietur, quem ad imaginem sui fecit?

57. Sed incredibile tibi videtur, ut mortui reviviscant: *Insipiens, tu ipse quod seminas, nonne prius moritur, ut vivificetur?* Sere quemlibet fructum arentem; resuscitatur. Sed habet succum. Et nostrum corpus habet sanguinem suum, habet humorem suum. Hic nostri succus est corporis. Unde illud quoque explosum arbitror, quod arentem surculum quidam reviviscere negant, idque ad præjudicium carnis derivare nituntur. Non enim caro arida, cum caro omnis e limo sit, limus in humore, humor e terris. Denique multa gignentia quamvis jugi serenitate humo arida arenosaque[4] nascuntur; quoniam ipsa sibi terra humorem sufficit. Num igitur in hominibus terra degenerat,[5] quæ omnia regenerare consuevit? Unde claret non esse dubitandum quod secundum naturam magis, quam contra naturam est: ex natura enim est resurgere nascentia omnia; contra naturam est interire. I Cor. xv, 36

58. Sequitur illud quod gentiles plerumque perturbat, quomodo fieri possit ut quos mare absorbuerit, feræ dilaceraverint,[6] bestiæ devoraverint, terra restituat. Quo ita demum veniatur necesse est, ut non de fide resurrectionis, sed de parte dubitetur. Esto enim ut laceratorum corpora non resurgant; resurgunt ceteri: nec resurrectio destruitur,[7] si conditio excipitur. Miror tamen cur vel de his dubitandum putent, quasi non omnia quæ ex terris sunt, in terram redeant, et in terram resolvantur. Mare quoque ipsum quæcumque corpora humana demerserit, vicinis exspuit unda plerumque littoribus. Quod ni ita esset, difficile, credo, Deo foret[8] dispersa connectere, dissipata sociare; cui mundus obtemperat, muta obsequuntur elementa, servit natura; quasi non majoris miraculi sit limum animare quam jungere? Eccles. II, 20.

59. Avis in regione Arabiæ, cui nomen est phœnix, redivivo suæ carnis humore reparabilis, cum mortua fuerit, reviviscit: solos non credimus homines resuscitari? Atqui hoc relatione crebra,[9] et scripturarum auctoritate cogno-

[1] Vet. editt., *occata soli,* Rom., *occata et mortua soli:* omnes mss. e contrario, *occæcata* etc. (A, *objecta*). Minime male; fit enim frumenti occatione, ut ipsum quasi tenebris occæcatum atque oppressum, sub gleba moriatur. Infra vero pro *herbæ viridantis,* quod est in cunctis edit. ac mss. quibusdam, alii mss. multo plures efferunt *herbæ viridantes,* quidam, *virides.* Ceterum hujus loci cum iis, quæ lib. III Hexaem. cap. 8, n. 34, traduntur de germinatione herbarum, studiosis non erit ingrata comparatio.

[2] Allusio fit ad Virgilii versum e lib. II Georg.

Pars autem posito surgunt de semine etc.

[3] Mss. aliquot, *exemplo sumendum arbitror.* (Edit. Maur.)

[4] Ita vet. editt. ac plures mss.: Rom. autem edit. ac mss. nonnulli (*etiam* A), *humo arido arenosoque,* quomodo etiam legendum contendit P. Nannius, adducta Prisciani auctoritate. At contra Latinius reponendum censebat, *humi arido arenosoque,* cui lectioni mss. nullus suffragatur, licet habeatur in quibusdam, *humi arida, arenosaque.*

[5] Mss. non pauci, juxta Maurinos, *Non igitur id hominibus terra denegat,* quidam, *denegaret.*

[6] Codex Remig., *aves dilaceraverint.* Et non multo post idem ms. cum aliis aliquot, *quod ita demum inveniatur.* (Edit. Maur.)

[7] Haud pauci mss., Maurinis testibus, *non resurgant, ceterum nec resurrectio destruitur.*

[8] Quidam mss. juxta Maurinos, *difficile Deo non foret.*

[9] Rom. edit., *et scriptorum auctoritate:* ceteræ, ac mss. omnes, *et scripturarum auctoritate.* Non tamen existimandum est Ambrosium *quæ apud auctores vel ethnicos vel certe ecclesiasticos de phœnice legerat, ea Scripturis sacris imputare,* quemadmodum cavillatur Dallæus lib. II *de Usu Patrum* c. 3. Nam cum lib. V *Hexaemeron* cap. 23, n. 79, phœnicem declarans figuram esse resurrectionis, de Scriptura nihil plane dicat; quod tamen apud christianos, quibus scribebat, maximum habuisset momentum; hic ubi agit adversus ethnicos, cur Scripturæ divinæ mentionem faceret apud eos nullam auctoritatem habituræ? *Scripturarum* igitur vocem adhibet, ut auctorum sive profanorum, sive ecclesiasticorum designet scripta, eaque cum *relatione crebra,* id est, vocali sermocinatione componat. Neque vero mirum videri debet, si

vimus memoratam avem quingentorum annorum spatia vitalis usus habere præscripta; eamque cum sibi finem vitæ adesse præsaga quadam naturæ suæ æstimatione cognoverit, thecam sibi de thure et myrrha, et ceteris odoribus adornare, completoque opere pariter ac tempore, intrare illo, atque emori: ex cujus humore oriri vermem, paulatimque eum in avis ejusdem figuram concrescere, usumque formari, subnixam quoque remigio pennarum, renovatæ officia munere pietatis ordiri. Nam thecam illam, vel tumulum corporis, vel incunabulum resurgentis, in qua deficiens occidit, et occidens resurgit, ex Æthiopia in Lycaoniam vehit; atque ita resurrectione avis hujus, locorum incolæ completum quingentorum annorum tempus intelligunt. Ergo isti avi quingentesimus resurrectionis annus est, nobis millesimus: illi in hoc sæculo,
1 nobis in consummatione mundi.[1] Plerique etiam opinantur quod avis hæc rogum sibi ipsa succendat, et rursus de favillis suis et cineribus reviviscat.

60. Sed fortasse natura discretior, fidei quoque discretionem videatur adferre: in originem principiumque hominis procreandi mens nostra redeat. Viri estis, feminæ estis; quæ humana sunt, non ignoratis; et si ignoratis, ex nihilo putatis esse, quod nascimur. Quam ex parvo
2 quanti exsurgimus![2] Et si non exprimimus, intelligitis tamen quid velimus, vel potius quid nolimus dicere. Unde hoc caput, et vultus iste mirabilis, cujus artificem non videmus, opus videmus, in varia officia ususque formatur? Unde forma erectior, status excelsior, faciendi vis, sentiendi vivacitas, gradiendi facultas? Ignota certe nobis sunt naturæ organa, sed nota mi-
3 nisteria.[3] Et tu semen fuisti, et tuum corpus semen est resurrecturi. Audi Paulum, et disce quia semen es: *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione: seminatur in ignobilitate, surget in gloria: seminatur in infirmitate, surget in virtute: seminatur corpus animale, surget corpus*
1 Cor. xv, 42 et *spiritale.* Et tu ergo seminaris ut cetera: quid miraris si resurges ut cetera? Sed illa credis, quia vides; ista non credis, quia non vides:
Joan. xx, 29. *Beati qui non viderunt, et crediderunt.*

61. Tamen antequam tempus veniat, nec illa creduntur; non enim omne tempus accommodum ad resuscitanda semina. Alio triticum seminatur, alio nascitur: alio vitis inseritur, alio gemmantia sarmenta pubescunt, luxuriat pampinus, uva formatur: alio plantatur olea, alio velut alvo gravis et onusta prole baccarum, fructus sui ubertate curvescit.[4] Ante vero quam 4
suum cuique tempus adveniat, fœtura restrictior est; nec generationis ætatem habet in potestate generandi ipsa, quæ generat. Nunc informem situ, nunc fœtu nudam, nunc virentem floribus, nunc arentem[5] ipsam omnium cernas parentem. 5
Quæ utique vellet omnibus se vestire temporibus, nec umquam aurea segetum aut viridantia pratorum indumenta deponere: ipsa sui egens, et proventuum suorum, quæ in alios transfuderit, indotata compendiis.

62. Ergo et nostram resurrectionem etsi non credis fide, non credis exemplo, usu es creditturus. Et aliis quidem fructibus, ut viti, oleæ, pomisque diversis anni ætas extrema habilis maturandis: nobis quoque mundi consummatio tamquam extremus anni finis accommodam resurgendi præscripsit ætatem. Et bene in consummatione mundi resurrectio mortuorum est; ne post resurrectionem in hoc malum nobis esset sæculum recidendum. Ideo enim Christus est passus, ut nos ex hoc malo sæculo liberaret; ne iterum nos hujus sæculi tentamenta subruerent, et obesset renasci, si renasceremur ad culpam.

63. Et rationem igitur resurrectionis, et tempus tenemus: rationem, quia in omnibus sibi fœtibus æque natura respondet, nec in sola hominum successione degenerat; tempus, quia omnia in anni fine generantur. Mundi tempora annus unus est. Et quid mirum si annus unus est, quando dies una est? Una enim die Dominus operarios conduxit ad vineam, dicens: *Quid hic statis tota die otiosi?* Matth. xx, 6.

64. Causæ originum semina sunt. Semen esse corpus humanum gentium Doctor adseruit. Est 1 Cor. xv, 42.
ergo substantia resurgendi, quando est series seminandi. Quod si substantia aut causa non esset, arduum quisquam putaret Deo unde vellet, vel quomodo vellet, homines regenerare, qui mundum ex nulla materia, nulla substantia esse jussit, et factus est? Cœlum adspice, terram intuere. Unde stellarum ignes? unde orbis solis et radii? unde lunæ globus? unde montium vertices, dura saxorum, nemorosa silvarum?

phœnicis exemplo ad probandam corporum resurrectionem usi fuerint veteres Patres, Tertullianus lib. *de Resurr.* c. 13, Cyrillus Hier. Catech. XVIII, Clemens Rom. Epist. I *ad Corinth.*, Basilius *Hom.* VIII *in Hexaem.*, Epiphanius *in Ancorat.* n. 85 et in *Physiolog.* cap. 11, pluresque alii: nam cum de eadem ave, ut poetas omittamus, historici catervatim scripserint, ut puta Herodotus *in Euterpe*, Corn. Tacitus *Annal.* lib. VI, Plinius lib. II *Nat. Hist.* cap. 2 et alii, quorum nonnulli visam etiam signato tempore et loco esse testati sunt: prudenter sane pii illi viri ad explicandam adserendamque resurrectionem, rem captu in primis difficilem, communi persuasione uti voluerunt. Ceterum jam in fabularum numerum phœnix reponitur, ut videre est apud recentiores scriptores ornithologiæ. Sed illud apud eos a debita sanctis Patribus veneratione plane alienum, quod eos qui credant phœnicem existere, contra Scripturæ auctoritatem sentire pronuntiant. (Edit. Maur.)

[1] Eodem sensu hic loqui videtur Ambrosius noster, quo scripsit Augustinus lib. XX *de Civit. Dei* cap. 7: *Aut certe mille annos pro annis omnibus hujus sæculi posuit; ut perfecto numero notaretur ipsa temporis plenitudo.* Favet quidem huic expositioni, quod infra n. 63 subjicitur: *Mundi tempora annus unus est* etc. Si quis tamen malit in opinione Chiliastarum hæc dicta esse, adeat quæ nos priore tomo in Exposit. Ps. I n. 54 annotavimus. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit. et mss. aliquot, *cum ex parvo tanti exurgamus.*

[3] Non pauci mss., juxta Maurinos, ac etiam A, *sed nota mysteria.*

[4] Nonnulli mss. a Maurinis explorati, *onustate curvescit.*

[5] Idem mss., *nunc informem situ, nunc fecundam; nunc virentem floribus, nunc carentem.*

unde vel diffusus aer, vel infusæ vel superfusæ aquæ? Sed si hæc omnia Deus fecit ex nihilo; *Ipse enim dixit, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt;* cur miremur renasci posse, quod fuerit, cum videamus natum esse, quod non fuit?

Ps. CXLVIII, 5.

65. Illud mirum, quod cum resurrectionem non credant, tamen ne genus pereat hominum, clementi quadam benignitate prospiciunt; et ideo transire ac demigrare in corpora dicunt animas, ne mundus intereat.[1] Sed quid sit difficilius, ipsi adserant, transire animas, an redire; sua repetere, an nova quærere.

1

66. Sed illi dubitent, qui non didicerunt: nos vero qui legimus Legem, prophetas, apostolos, Evangelium, dubitare fas non est. Quis enim dubitet, cum legit: *Et in tempore illo salvabitur omnis plebs tua, quæ scripta est in libro; et multi dormientium in terræ fossis,*[2] *una apertione exsurgent, hi in vitam æternam, et hi in opprobrium et in confusionem perpetuam: et intelligentes splendebunt ut splendor firmamenti, et ex justis multi sicut stellæ in sæcula?* Bene itaque dormientium dixit quietem, ut intelligas mortem non esse perpetuam, quæ somni vice initur ad tempus, et ad tempus excluditur; meliorem-que profectum vitæ ejus ostendit, quæ futura post mortem est, quam ejus quæ ante mortem mœrore ac dolore transigitur. Siquidem illa stellis comparatur, hæc ærumnæ addicitur.

2

Dan. XII, 1 et ss.

67. Nam quid illa contexam, quæ alio loco scripta sunt: *Suscitabis me, et confitebor tibi?* Quod etiam illud, quod Job sanctus vitæ istius expertus injurias, et adversa omnia patientia virtutis[3] exsuperans, compensationem sibi malorum præsentium de resurrectione promisit dicens: *Suscitabis corpus meum hoc, quod multa mala passum est?* Esaias quoque resurrectionem populis annuncians, Dominici se nuntium dixit esse responsi; sic enim habes: *Os enim Domini loquutum est, et dicent die illa.* Quid igitur os Domini loquutum sit populos esse dicturos, in posterioribus declaratur, ubi scriptum est: *Propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus et parturivimus spiritum salutis tuæ, quem effudisti super terram. Cadent qui inhabitant terram, resurgent qui in monumentis sunt; enim quis abs te, sanitas est illis, terra vero impiorum peribit. Ambula populus meus, et intra in recessus tuos. Abscondere aliquantulum, donec transeat ira Dei.*

3

Job XIX, 26.

Isai. XXV, 8.

Isai XXVI, 18.

68. Quam bene recessus esse signavit tumulos mortuorum, quibus pauxillulum abscondimur; ut in judicium Dei, quod pro nostris sceleribus jus debitæ indignationis adsumet, tolerabilius transire possimus! Vivit igitur qui absconditur et quiescit, quasi e medio se subtrahens et recedens; ne eum arctioribus laqueis mundi hujus involvat ærumna, quibus repositam resurrectionis esse lætitiam, sanitatemque corporum solutorum divino rore reparabilem, cœlestia oracula propheticis vocibus pollicentur. Et bene ros significatur, quo genitalia omnia terrarum semina suscitantur. Quid igitur mirum si fatiscentis quoque corporis nostri cineres ac favillæ pinguedine cœlestis roris exuberant, et accepto humore vitali, in compaginem suam membrorum nostrorum habitus reformantur?

69. Docet etiam sanctus Ezechiel propheta, et plena expositione describit, quemadmodum arentibus vigor ossibus refundatur, sensus redeat, motus accedat, nervisque redeuntibus, corporis compago rigescat humani; quemadmodum nimis arida renatis ossa visceribus[4] vestiantur, venarumque hiatus, et sanguinis rivulos extentæ cutis velamen obducat. In ipsis, dum legimus, propheticis sermonibus humanorum videtur seges corporum rediviva consurgere, atque ipsa spatia diffusa camporum novis videas pullulare seminibus.

4

70. Quod si veteres sapientes satis hydri dentibus in regione Thebana inhorruisse armatorum segetem crediderunt;[5] cum utique alterius naturæ semina certum sit in naturam verti alteram nequivisse, nec partum suis discordem fudisse seminibus; ut ex serpente homines nascerentur, ut caro ex dentibus gigneretur: quanto magis utique credendum est, quæcumque sunt seminata, in suam naturam resurgere, nec a satione sua segetes discrepare, nec duris mollia, nec mollibus dura viviscere, nec in sanguinem venena converti; sed carnem de carne, os de ossibus, sanguinem de sanguine, humorem de

5

[1] Duo sunt quam diversissima, immortalitatem animarum credere, et corporum resurrectionem. Primam partem multi philosophi tenuerunt, quorum omnium ducem exstitisse Pheridem, a quo eam sententiam Pythagoras, Plato, aliique hauserint, litteris prodidere Tullius lib. I *Tusc. Quæst.* non longe ab initio, Lactantius lib. VII *de Vita Beata* n. 8, Augustinus epist. CXXXVII *ad Volus.* n. 11 et multi alii. Quod autem ad secundam veritatem, eum illam ii soli haberent cognitam, qui verum Deum non ignorabant, ethnici philosophi de animæ a corporeis vinculis absolutæ statu gravissime inter se dissidebant. Celeberrima eorum fuit opinio, qui e corporibus in alia corpora demigrare animas existimabant. Hanc edoctum ab Ægyptiis Pythagoram fuisse auctor est Herodotus *in Euterpe:* Platonem vero eidem quoque amentiæ nomen dedisse Ambrosius hoc libro, et Augustinus lib. X *de Civit. Dei,* cap. 30 testificantur. Multi tamen nobiliorem animæ post solutionem corporis conditionem adtribuerunt, qua de re consule Ciceronem lib. *de Somnio Scip.* atque alibi, Plutarchum lib. V *de Placitis Philosoph.* cap. 7; immo Platonem ipsum in *Phædone* et alibi. (Edit. Maur.)

[2] Notant Maurini: « Ita Gill., Rom. edit. et pars una mss.; pars autem alia habent *in terris defossi,* cujus loco Amerb. atque Eras. legunt, *in terræ fossus,* quod nove dictum non monuisset Nannius, si mss. consulere non neglexisset. » Codex A: *Dormierunt in terra fossis in apertione et surgent.*

[3] Rom. edit. sola, *patientiæ virtute.*

[4] *Visceribus* carnem significari alibi jam diximus, quo sensu eadem vox hic et infra semel atque iterum usurpatur. (E. M.)

[5] Non obscura allusio est ad hæc Virg. carmina ex lib. II Georg.:

Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem
Invertere, satis immanis dentibus hydri,
Nec galeis, densisque virum seges horruit hastis.

Innuit porro Ambrosius ea quæ a poetis memorantur de Cadmo Thebarum conditore, de quo adisis. Ovid. libr. III *Metamorph.* Fab. 1 et Nat. Comitem lib. VIII *Mythol.* c. 23 et lib. IX cap. 14. Paria quoque de Jasone canit Ovidius lib. VII Fab. I et alii, a quibus actum est de Argonautis, quibus additur Nat. Comes lib. VI, cap. 8.

humore reparari! Potestis ergo, gentiles, reformationem negare naturæ, qui mutationem potestis adserere? Potestis non credere oraculis, non Evangelio, non prophetiis, qui fabulis inanibus creditis?

71. Sed jam ipsum audiamus prophetam; sic enim ait: *Et facta est super me manus Domini, et eduxit me in spiritu Dominus, et posuit me in medio campo, et hic erat plenus ossibus humanis: et circumduxit me per gyrum eorum, et ecce ossa multa valde in facie campi, arida nimis. Et ait ad me: Fili hominis, si vivent ossa ista? Et dixi: Domine tu scis. Et ait ad me: Prophetiza super ossa ista, et dices illis: Ossa arida hæc, audite verbum Domini. Hæc dicit Dominus ossibus istis: Ecce ego induco in vos spiritum vitæ, et dabo in vos nervos, et adducam super vos viscera, et extendam super vos cutem, et dabo Spiritum meum in vos; et vivetis, et scietis quod ego sum Dominus. Et prophetavi sicut mandavit mihi. Et factum est cum prophetarem hæc* Ezech. xxxvii, 1 et ss. *omnia, ecce factus est terræmotus magnus.*

72. Vide nunc quemadmodum et auditum in ossibus, et motum prius ostendat esse, quam vitæ spiritus refundatur. Nam et supra ossa arida jubentur audire, quasi sensum habeant audiendi; et hic accessisse eorum unumquodque ad suam compaginem prophetico sermone signatur; sic enim habes: *Et accedebant ossa, unumquodque ad suam compaginem. Et vidi, et ecce super illa nervi et viscera nascebantur, et adscendebat super ea cutis desuper, et spiritus in his* Ibid., 7 et ss. *non erat.*

73. Magna Domini gratia, quod futuræ resurrectionis propheta testis adhibetur, ut nos quoque eam illius oculis videremus. Neque enim omnes testes adhiberi poterant, sed in uno omnes testes sumus; quia nec in virum sanctum cadit mendacium, nec in tantum error prophetam.

74. Nec minus verisimile debet videri, quia jubente Deo, ossa in suam compaginem reformantur; cum utique innumera habeamus exempla, quibus natura rerum cœlestibus est obsequuta præceptis; ut terra pabulum gignere Gen. i, 11. juberetur, et gigneret; ut ad virgæ tactum si- Num. xx, 11. tientibus populis petra vomeret aquam, atque æstu torridis miseratione divina undarent fluenta Exod. iv, 3. dura saxorum. Virga in serpentem versa quid aliud indicavit, nisi volente Deo ex insensibilibus sensibilia posse generari? An vero incredibilius Ezech. xxxvii, 7. putas quod ossa, cum jubentur, accedunt; quam quod retrorsum fluenta vertuntur, maria fugiunt? Sic enim Propheta testatur: *Mare vidit et fugit;*

A *Jordanis conversus est retrorsum.* Nec super hoc Ps. cxiii, 3. ambigi potest, quod duorum populorum alterius salute, alterius obitu comprobatum est[1] aquarum cursus stetisse frænatos, eosdemque aliis circumfusos, aliis ad mortem refusos, ut alios mergerent,[2] alios reservarent. Quid in ipso Evan- Exod. xiv, 22 et ss. gelio? Nonne ibi probavit Dominus, quod verbo unda mitescat, fugentur cœli nubila, cedant Matth. viii, 26. flabra ventorum, placidisque littoribus muta Deo famulentur elementa?

B 75. Sed persequamur cetera, ut quemadmodum spiritu vitæ animantur defuncti, surgant jacentes, sepulcra reserentur, possimus advertere. *Et ait ad me: Prophetiza, filii hominis, et dic spiritui: Hæc dicit Dominus: A quatuor ventis cœli veni, spiritus, et insuffla in mortuos istos, et vivant. Et prophetavi sicut mandavit mihi, et intravit in eos spiritus vitæ, et vixerunt, et steterunt in pedibus suis congregatio nimis multa. Et loquutus est Dominus ad me, dicens:* C *Fili hominis, ossa hæc omnis domus Israel. Ipsi enim dicunt: Arida facta sunt ossa nostra, periit spes nostra, interibimus. Propterea prophetiza et dic: Hæc dicit Dominus; Ecce ego aperio vobis monumenta vestra, et educam vos de monumentis vestris in terram Israel, et scietis quod ego sum Dominus, cum aperiam sepulcra vestra, et educam de sepulcris populum meum, et dabo Spiritum meum in vobis, et vivetis, et ponam vos super terram vestram, et scietis quia ego sum Dominus:*[3] D *loquutus sum, et faciam, dicit Dominus.* Ezech. xxxvii, 9 et ss.

76. Advertimus quemadmodum vitalis spiritus commercia resumantur;[4] cognovimus quemadmodum dehiscentibus tumulis, mortui suscitentur. An vero mirandum est jussu Domini mortuorum sepulcra reserari, cum tota suis terminis uno tonitruo terra quatiatur, mare suis exundet finibus, idemque suarum cursus refrænet undarum? Denique ille qui credidit quia in momento, in ictu oculi, in novissima tuba (canet enim E tuba) mortui resurgent; cum primis rapietur[5] I Cor. xv, 52. in nubibus obviam Christo in aera: qui non I Thess. iv, 16. credidit, relinquetur, et perfidia sua subdet se ipse sententiæ.

77. Ostendit tibi Dominus etiam in Evangelio, ut jam ad exempla veniamus, quemadmodum resurgas. Non enim unum Lazarum, sed fidem omnium suscitavit: quod tu si credas, cum legis, mens quoque tua, quæ mortua fuerat, in illo Lazaro reviviscit. Quid enim sibi vult quod F Dominus ad monumentum accessit, magna voce clamavit: *Lazare exi foras?* nisi ut futuræ re- Joan. xi, 44. surrectionis specimen præstaret,[6] exemplum

[1] Plerique mss., *alterius salus, alterius obitus comprobatur.* Non bene, nisi ante duas voces pro *quod* legere volueris *quo*, ubi facilis error librariorum esse potuit. (Edit. Maur.)

[2] Mss. non pauci juxta Maurinos, *ut alios alliderent*, nonnulli *læderent.... Nonne tibi probavit*, etc.

[3] Ita mss. longe plurimi cum LXX. Interpret.; alli vero cod. et cunctæ edit. cum Vulg., *quod ego Dominus loquutus sum, et faciam.* Sequenti autem sensu pro *in artus resumatur*, quod exstabat in ant. editt., duo mss. legunt, *commercia reparentur:* ceteri, ac Rom. edit. ut in contextu. (Edit. Maur.)

[4] Mss. quidam a Maurinis compulsati, *vitales spiritus commercia rimentur.*

[5] Omnes edit., *qui crediderit quia.... in novissima tuba mortui resurgent, cum primis rapietur:* mss. vero nobiscum faciunt, nisi quod in quibusdam omittitur, *canet enim tuba*, et habetur, *mortui resurgent primi, rapientur.* Non satis recte. At infra ubi Rom. edit., *et perfidiæ subdet*, vett. ac mss. aliquot, *et perfidiæ suæ subdet;* melius reliqui mss., *et perfidia sua*, etc. (Edit. Maur.)

[6] Amerb. et mss. aliquot (etiam A), *speciem præstaret:* Remig. et Benign., *spem præstaret.* (Edit. Maur.)

ederet? Cur voce clamavit, quasi spiritu non soleat operari, quasi tacitus non soleat imperare?[1] Sed ut illud ostenderet, quod scriptum est: *Quoniam in momento, in ictu oculi, in novissima tuba, et mortui resurgent incorrupti;*[2] tubarum enim crepitus vocis metitur elatio. Et clamavit: *Lazare, exi foras.* Cur etiam nomen additur, nisi forte ne alius resuscitatus pro alio videretur, aut fortuita magis resurrectio, quam imperata?

78. Audivit ergo defunctus, et exivit foras de monumento, ligatus pedes et manus institis,[3] et facies ejus orario colligata erat. Comprehende, si potes, quemadmodum clausis oculis iter carpat, vinctis pedibus gradum dirigat, inseparabili gressu, separabilique progressu.[4] Manebant vincula, nec tenebant: tegebantur oculi, sed videbant. Videbat denique qui resurgebat, qui ambulabat, qui deserebat sepulcrum. Virtute enim divinæ præceptionis operante, natura suum non requirebat officium; et tamquam in excessu posita, non jam suo ordini, sed divino nutui serviebat. Rumpebantur prius mortis quam sepulturæ vincula: agebatur prius quam parabatur incessus.

79. Si miraris hæc, disce quis imperaverit, ut mirari desinas. Jesus Christus Dei virtus, vita, lux, resurrectio mortuorum: virtus erexit jacentem, vita gressum extulit,[5] lux fugavit tenebras, reparavit obtutum, resurrectio vivendi gratiam reformavit.

80. Fortasse moveat quod Judæi lapidem tollunt, Judæi institas solvunt; ne forte et tu sollicitus sis, quis lapidem de monumento tuo tollat. Quasi vero qui spiritum refundere poterat, lapidem removere non poterat: aut vincula rumpere, qui vinctum fecerat ambulare: aut deoperire faciem, qui opertis oculis lumen infuderat: aut findere petram, qui poterat reformare naturam. Sed ut vel oculis suis crederent, qui credere mente nolebant, removent lapidem, vident cadaver, fœtorem sentiunt, institas rumpunt. Non possunt negare defunctum, quem adspiciunt resurgentem; vident signa mortis, et vitæ munera. Quid si dum conantur, labore ipso emendantur? Quid si dum audiunt, vel auribus suis credunt? Quid si dum intuentur, vel oculis suis corriguntur? Quid si dum rumpunt vincula, mentes suas solvunt? Quid si dum Lazarus exuitur, populus liberatur? dum Lazarum abire permittunt, ipsi ad Dominum reverluntur? Denique multi qui venerant ad Mariam, videntes quæ facta sunt, crediderunt. Joan. xi, 45.

81. Nec hoc solum exemplum edidit Dominus noster Jesus Christus; sed alios quoque resuscitavit, ut nos vel exemplis uberioribus crederemus. Resuscitavit adolescentem fletu viduæ matris inflexus, quando accessit et tetigit loculum, dicens: *Adolescens, tibi dico, surge: et resedit qui erat mortuus, et cœpit loqui.* Statim ut audivit, statim resedit, statim loquutus est. Luc. vii, 14. Alia ergo virtutis gratia, alius ordo naturæ.

82. Nam quid de archisynagogi filia loquar, in cujus obitu flebant turbæ, tibicines personabant? Etenim ad fidem mortis pompa funeris exhibetur. Quam cito ad vocem Domini convertitur spiritus, redivivum corpus erigitur, cibus sumitur; ut vitæ testimonium crederetur!

83. Et quid miremur ad vocem Dei refundi animam, redire ossibus viscera; cum meminerimus prophetici tactu corporis mortuum suscitatum? Elias oravit, et defunctum suscitavit infantem: IV Reg. xiii, 21. Petrus in nomine Christi Tabitham surgere atque ambulare præcepit, et redditam sibi pauperes gratulati crediderunt pro alimentis; III Reg xvii, 22. Act ix, 40. et nos adhuc pro salute non credimus? Illi resurrectionem alienam suis lacrymis redemerunt: nos nostram nec Christi credimus passione? Qui cum emitteret spiritum, ut ostenderet pro nostra resurrectione se mortuum, seriem ipsam resurrectionis exercuit;[6] simul enim ut *clamans iterum voce magna emisit spiritum, et terra mota est, et petræ scissæ sunt, et monumenta aperta sunt, et multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt, et exeuntes de monumento post resurrectionem ejus venerunt in sanctam civitatem, et multis apparuerunt.* Matth. xxvii, 51, 52.

84. Si hæc facta sunt, cum emitteret spiritum, cur incredibilia putamus, cum redire cœperit ad judicium; præsertim cum hæc resurrectio documentum illius resurrectionis, et futuræ sit veritatis exemplum? Minus autem exemplum est, quam veritas. Quis igitur in Domini passione monumenta aperuit, manum resurgentibus dedit, viam qua civitatem sanctam peterent, demonstravit? Si nemo fuit, fuit utique vis divina, quæ operaretur in corporibus mortuorum. Hominis tu quæris auxilium, ubi opus Dei cernis?

85. Non egent humanis divina ministeriis.[7] Cœlum Deus fieri jussit, et factum est: terram creari statuit, et creata est. Quis humeris saxa convexit? quis congessit impensas? quis labo- Gen. i, 6 et ss.

[1] Pauci mss. juxta Maurinos, *imperari.*

[2] Mss. nonnulli, *resurgent in incorruptione; tubarum enim strepitus.*

[3] Institæ hoc loco fasciæ sepulcrales sunt, quæ dicuntur a Joanne σειρίαι, aut melius κηρίαι a nomine κήρ, mors sive fatum. Ad eas a Davide allusum Nannius putat, ubi legimus: *Prævenerunt me laquei mortis; funes inferi circumdederunt me:* his enim cadavera unguentis delibuta, ne corruptione solverentur, Judæi obligabant. Attamen per institas etiam communes fasciæ intelliguntur; immo et genus quoque vestis muliebris hujusmodi fascia seu limbo prætextum, sicuti observat idem Nannius, nec non Vossius ad eamdem vocem. (Edit. Maur.)

[4] Pauci mss., *separet gressum.* Verum in recepta lectione non vitii quidquam, inquit Nannius, sed obscuritas magna. Est autem sensus: Quomodo vinctis pedibus iter dirigat, cruribus inter se revinctis, tamen quasi divaricatis, alterno motu pedum incedens. Ita ille. (Edit. Maur.)

[5] Ita omnes edit. et mss. aliquot: alii vero plures, *via, lux.... via gressum extulit.* (Edit. Maur.)

[6] Hunc locum plerique mss. contractum efferunt in hanc formam, *non credimus? Ipse etiam Dominus noster Jesus Christus seriem ipsam resurrectionis exercuit.* Melius tamen alii, et cunctæ edit. ut in textu. (Edit. Maur.)

[7] Omnes edit. ante maurinam ac pauci mss. a Maurinis conspecti, *humanis divina mysteria:* reliqui mss. ut in textu quod cum sequentibus aptius cohærere manifestum est, dum etiam nullam sensum haberet dictio *humanis mysteriis.*

ranti Deo suam operam ministravit? In momento hæc facta sunt. Vis scire quam brevi? *Dixit, et facta sunt.* Si dicto elementa consurgunt, cur dicto mortui non resurgant? Qui licet mortui sint, tamen aliquando vixerunt, habuerunt spiritum sentiendi, habuerunt vires agendi; plurimum refert capax animi non fuisse, et exanimum remansisse. Diabolus dixit: *Dic lapidi huic, ut fiat panis.* Confitetur, jubente Deo, converti posse naturam: tu non credis, jubente Deo, reformari posse naturam?

Ps. CXLIII, 5.

Luc. IV, 3.

86. De solis cursu cœlique ratione philosophi disputant, et sunt qui putant his esse credendum, cum quid loquantur, ignorent. Neque enim cœlum adscenderunt, axem dimensi, mundum oculis perscrutati sunt; quia nullus eorum cum Deo in principio fuit, nullus eorum de Deo dixit: *Cum pararet cœlum, cum ipso eram, et eram cum eo componens; ego eram cui adgaudebat.*[1] Si ergo illis creditur, non creditur Deo, qui ait: *Quemadmodum cœlum novum, et terra nova, quæ ego facio manere coram me, dicit Dominus; sic stabit nomen vestrum, et semen vestrum: et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato; et veniet omnis caro in conspectu meo, ut adorent in Hierusalem, dicit Dominus Deus: et exibunt, et videbunt membra hominum, qui prævaricati sunt in me. Nam vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur, et erunt in adspectum universæ carni?*

1 Prov. VIII, 27, 30.

Isai. LXVI, 22 et ss.

87. Si terra renovatur et cœlum, cur dubitemus hominem posse renovari, propter quem terra facta et cœlum est? Si prævaricator servatur ad pœnam, cur justus non perpetuatur ad gloriam? Si vermis non moritur peccatorum, quemadmodum interibit caro justorum? Hæc est enim resurrectio, sicut verbi ipsius sonus exprimit, ut quod cecidit, hoc resurgat; quod mortuum fuerit, reviviscat.

88. Et hæc est series et causa justitiæ, ut quoniam corporis animique communis est actus (quia quæ animus cogitavit, corpus effecit), utrumque in judicium veniat, utrumque aut pœnæ dedatur, aut gloriæ reservetur. Nam propemodum absurdum videtur, ut cum animi legem lex carnis impugnet, et mens plerumque quod odit, hoc faciat, quando inhabitans in homine peccatum carnis operatur; animus subdatur injuriæ[2] alienæ reus culpæ, caro quiete potiatur auctor ærumnæ: et solus adteratur, qui non solus erravit; aut solus gloriam referat, qui non solus gratiæ militavit.[3]

2

3

89. Plena, ni fallor, et justa ratio: sed ego rationem a Christo non exigo. Si ratione convincor, fidem abnuo. Credidit Abraham Deo, et nos credamus; ut qui sumus generis, etiam fidei simus heredes. Credidit et David, propter

Gen. XV, 6.

A quod et loquutus est: et nos credamus, ut possimus loqui, scientes quoniam, *qui suscitavit Dominum Jesum Christum, et nos cum Jesu suscitabit.* Hoc enim promisit, qui numquam mentitur, Deus: hoc promisit Veritas in Evangelio suo, dicens: *Hæc est autem voluntas ejus qui misit me, ut omne quod dedit mihi, non perdam ex eo: sed resuscitem illud in novissimo die.* Nec satis putavit semel dixisse, sed etiam repentita[4] expressione signavit; sic enim sequitur: *Hæc* B *est enim voluntas Patris mei, qui misit me, ut omnis qui videt Filium, et credit in eum, habeat vitam æternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die.*

Ps. CXV, 10.

II Cor. IV, 14.

Tit. I, 2

Joan. VI, 39.

4

Ibid., 40.

90. Quis hoc dicit? Utique is qui mortuus plurima defunctorum corpora suscitavit. Si Deo non credimus, nec exemplo credimus? Non credimus quod promisit; quando etiam quod non promisit, effecit? Ipse autem quam causam moriendi habuisset, nisi habuisset et causam resur- C gendi? Etenim quoniam Deus mori non poterat,[5] mori non poterat sapientia; resurgere autem non poterat, quod mortuum non erat; adsumitur caro, quæ mori posset, ut dum moritur quod solet, quod mortuum fuerat, hoc resurgeret. Neque enim poterat esse nisi per hominem resurrectio; quoniam *sicut per hominem mors, ita et per hominem resurrectio mortuorum.*

5

I Cor. XV, 21.

91. Ergo resurrexit homo, quoniam homo D mortuus est: resuscitatus homo, sed resuscitans Deus. Tunc secundum carnem homo; nunc per omnia Deus: nunc enim secundum carnem jam non movimus Christum, sed carnis gratiam tenemus; ut ipsum primitias quiescentium, ipsum primogenitum ex mortuis noverimus. Primitiæ utique ejusdem sunt generis atque naturæ, cujus et reliqui fructus, quorum pro lætiore proventu primitiva Deo munera deferuntur, sacrum munus pro omnibus, et quasi reparatæ quædam E libamina naturæ. Primitiæ ergo quiescentium Christus. Sed utrum suorum quiescentium, qui quasi mortis exsortes dulci quodam sopore teneantur, an omnium mortuorum? Sed *sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur.* Itaque sicut primitiæ mortis in Adam, ita etiam primitiæ resurrectionis in Christo.

Ibid., 22.

92. Omnes resurgunt, sed nemo desperet; neque justus doleat commune consortium resur- F gendi, cum præcipuum fructum virtutis exspectet. *Omnes quidem resurgent, sed unusquisque,* ut ait Apostolus, *in suo ordine.* Communis est divinæ fructus clementiæ, sed distinctus ordo meritorum. Dies omnibus lucet, sol omnes populos fovet, pluvia possessiones omnium uberiore imbre fœcundat.

Ibid., 23.

[1] Mss. complures, *cui adplaudebat:* nonnulli, et editt. ante maurinam, *adgaudebat.*

[2] Hoc est, pœnis ac suppliciis.

[3] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *gloriæ militavit.*

[4] Omnes edit. ante maurinam, *repetita expressione firmavit:* omnes mss.... *figuravit.*

[5] Vet. editt. ac mss. aliquot, *quoniam Dei mori non poterat sapientia:* Rom. edit. cum reliquis mss. ut in corpore. (Edit. Maur.)

93. Omnes nascimur, omnes resurgemus: sed in utroque vel vivendi, vel reviviscendi gratia dispar, diversa conditio. *In momento* enim, *in ictu oculi, in novissima tuba mortui resurgent* I Cor. xv, 52. *incorrupti, et nos immutabimur.* Quin etiam in ipsa morte quiescunt alii, vivunt alii. Bona quies, sed vita melior.[1] Denique Paulus ad vitam excitat quiescentem, dicens: *Surge qui dormis,* Ephes. v, 14. *et exsurge a mortuis, et illuminabit tibi Christus.* Ergo hic excitatur, ut vivat, ut similis Pauli sit, ut possit dicere: *Quia nos qui vivimus, non* I Thess. iv, 14. *prœveniemus eos qui dormierunt.* Non enim communem hunc vivendi loquitur usum, spirandique commercium, sed meritum resurgendi. Nam cum dixisset: *Et mortui qui in Christo sunt,* *Ibid.*, 15. *resurgent primi;* subjecit deinde: *Et nos qui vivimus, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera.*

94. Utique mortuus est Paulus, et passione venerabili vitam corporis cum immortali gloria commutavit: num fefellit ergo qui se viventem scripsit in nubibus obviam Christo esse rapiendum? Hoc enim de Enoch legimus, aut Elia: Gen. v, 24. IV Reg. ii, 11. sed et tu rapieris in spiritu. Ecce currus Eliæ, ecce ignes, etsi non videntur, parantur; ut justus adscendat, innocens transferatur, et tua vita mori nesciat. Denique apostoli mori nescierunt; unde et dictum est: *Amen, amen dico vobis, multi ex his adstantibus non gustabunt mortem, donec videant Filium hominis venientem in regno* Matth. xvi, 28. *suo.* Vivit enim qui non habet quod moriatur in eo; qui non habet ex Ægypto calceamentum aliquod aut vinculum, sed exuit illud priusquam corporis hujus deponat officium. Non solus itaque Enoch vivit, quia non solus est raptus: rapitur et Paulus obviam Christo.

95. Vivunt etiam patriarchæ; neque enim aliter Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, nisi mortui viverent, diceretur; Deus enim mor- Luc. xx, 38. tuorum non est, sed viventium. Vivemus et nos, si gesta moresque majorum voluerimus imitari. Miramur patriarcharum præmia, imitemur obsequia: prædicamus gratiam, sequamur obedientiam: non escis inducti, sæculi laqueos incidamus. Arripiamus opportunitatem temporis, præscriptum Legis, clementiam vocationis, desiderium passionis. Exierunt de terra sua patriarchæ; et nos exeamus proposito de corporis potestate: nos exeamus proposito, illi exsilio: sed exsilium non putarunt quod devotio obiret, non necessitas imperaret. Illi terram solo mutarunt; nos terram cœlo mutemus: illi habitatione, nos spiritu. Illis illuminatum stellis cœlum ostenderit sapientia,[2] nostri cordis oculos illuminet. Sic typus veritati, et veritas concurrit typo.

96. Abraham paratus excipiendis hospitibus, Gen. xviii, 2. fidelis Deo, impiger ministerio, promptus officio, Trinitatem in typo vidit, hospitalitatem religione cumulavit, tres suspiciens, unum adorans; et personarum distinctione servata, unum tamen Dominum nominabat, tribus honorificentiam muneris deferens, et unam significans potestatem. Loquebatur enim in eo non doctrina, sed gratia; et melius credebat ille, quod non didicerat, quam nos qui didicimus. Nemo enim typum falsaverat veritatis, et ideo tres videt, sed unitatem veneratur. Tres mensuras similaginis promit, unum immolat vitulum; satis credens unum esse sacrificium, trium munus; unam hostiam, trium gratiam.[3] Nam in quatuor regibus quis Gen. xiv, 1 et ss. non intelligat quod materialis elementa naturæ, præfiguratæ Dominicæ passionis indicio, et omnia sibi mundana subjecerit? Fidelis in bello, abstemius in triumpho, qui donis non hominum ditescere, sed Dei mallet.

97. Generare se posse filium senex credidit; immolare posse se filium pater judicavit; nec Gen. xxii, 11. patrius trepidavit affectus, cum senis dexteram pietas adjuvaret: sciebat enim acceptiorem Deo filiorum immolatum esse, quam sanum. Ergo adducit ad sacrificium filium dilectissimum, et quem sero susceperat, cito obtulit; nec paterni nominis appellatione revocatur, cum ille patrem vocaret, hic filium. Cara quidem nominum pignora, sed amabiliora Dei præcepta.[4] Itaque licet compaterentur corda, vota durabant. Distrinxit super filium gladium paterna manu, et patrio percussit affectu, ne periret pœna: trepidavit,[5] ne ictus erraret, dextera deficeret. Sensit pietatis affectum, sed non omisit devotionis negotium; et properabat obsequium, etiam cum audiret oraculum. Unde nos quoque Deum omnibus, quos diligimus, præferamus; patri, fratribus, matri; ut possit nobis servare dilectos,[6] sicut in Abraham uberiorem remuneratorem, quam ministrum videmus.

98. Obtulit quidem filium pater, sed Deus non sanguine, sed pietate placatur. Ovem pro homine demonstravit in ligno; ut et filium patri redderet, nec periret hostia sacerdoti. Itaque nec Abraham parricidio cruentatus est, nec Deus

[1] *Quies* et *vita, pœnarum immunitas* et *thronus in regno* ubique apud Ambrosium eodem sensu intelligenda sunt, quo accipi debere in epist. LXXI *ad Horont.* admonuimus. Et certe frustra sunt, qui ex hujusmodi locutionibus opinionem de medio inter gloriam ac pœnas statu adfingunt sancto Antistiti; namque infinitis locis immortalitatem suppliciis ἀμέσως opponit, ut in hac ipsa oratione num. 8: *Pœnæ addictos quam immortalitati debitos.* Quod quidem si Jo. Dallæus adtentius considerasset, easdem loquendi formulas minore invidia traduxisset lib. II *de Usu Patrum,* cap. 4.

[2] Nonnulli mss., *ostendit sapientia, nostri cordis oculos illuminet ejusdem sapientiæ vera cognitio.* (Edit. Maur.)

[3] Ita omnes edit. ac plures mss.; alii vero exhibent, *trinum munus: unam hostiam trium gratiarum.* At post paucos versus, ubi nos cum Rom. edit. cunctisque mss., *abstemius in triumpho,* unum tamen excipimus, in quo, *ac strenuus in triumpho;* in ant. editt. habebatur *abstinens in triumpho.* (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit., *sed ampliora præcepta:* reliquæ, ac mss., non omisso A, *sed amabiliora præcepta;* Benig., *Dei præcepta.* Consensus tamen codicum mss. insinuat vocem Dei subintellectam quidem fuisse ab Ambrosio, non tamen expressam, et arbitrio alicujus librarii postea textui insertam.

[5] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *et patrio percussus effectu pene trepidavit.*

[6] Rom. edit., *ut possit nobis servari dilectus:* vett. autem, ac mss. invicem consentiunt, nisi quod illæ præferunt *nos servari,* ubi nos cum mss., *nobis servare.* (Edit. Maur.)

sacrificio defraudatus. Vidit propheta, nec affectavit jactantiam, nec tenuit pertinaciam: ovem pro homine mutavit. Quo magis ostenditur, quam religiose obtulerit, quem tam libenter recepit. Et tu si Deo munus tuum offeras, non amittis. Sed avari sumus. Deus unicum Filium
Rom. VIII, 32. morti pro nobis obtulit; nos nostros negamus. Vidit hoc Abraham, et agnovit mysterium, salutem nobis in ligno futuram; nec latuit in uno eodemque sacrificio aliud esse quod videretur offerri, aliud quod posset occidi.

99. Imitemur ergo Abrahæ devotionem, imitemur Isaac bonitatem, imitemur castimoniam. Bonus plane et pudicus vir, devotus Deo, castus uxori: qui injuriam non reddidit, excludentibus cessit, pœnitentes eosdem recepit, nec protervus contumaciæ, nec durus gratiæ. Litium fugitans, cum recederet: facilis veniæ, cum reciperet: profusior bonitate, cum ignosceret. Petebatur societatis consortium; adjunxit convivium voluptatis.

100. Imitemur etiam in Jacob typum Christi; sit ejus in nobis aliqua similitudo factorum. Erimus consortes, si fuerimus imitatores. Matri obedivit, fratri cessit, socero servivit, mercedem de lucris, non de gregis divisione quæsivit. Non avara divisio, ubi lucrativa portio. Nec illa otiosa
Gen. XXVIII, 12. significatio, scala de cœlo, quod per crucem Christi angelorum atque hominum futura con-
Gen. XXXII, 29. sortia viderentur. Cui obstupefactum est femur, ut in femore suo agnosceret generationis heredem, et obstupefactio femoris passionem prophetaret heredis.

101. Videmus igitur cœlum patere virtuti, nec hoc esse paucorum: *Multi enim venient ab oriente, et ab occidente, et aquilone et austro,*
Matth. VIII, 11. *et recumbent in regno Dei,* delectationem perpetuæ quietis sepultis animorum motibus exprimentes. Sequamur Abraham moribus, ut nos recipiat in gremium suum, et tamquam Lazarum
Luc. XVI, 23. suæ humilitatis heredem propriis circumfusum virtutibus pio foveat amplexu. Non enim nos in
1 gremio corporali,[1] sed in quodam bonorum factorum amictu sancti patriarchæ probata Deo successio fovet. *Nolite,* inquit, *seduci: Deus non*
Galat. VI, 7. *deridetur.*

102. Advertimus quam grave sit sacrilegium resurrectionem non credere; si enim non resurgimus, ergo Christus gratis mortuus est, ergo
I Cor. XV, 13. Christus non surrexit. Si enim nobis non resurrexit, utique non resurrexit, qui sibi cur resurgeret, non habebat. Resurrexit in eo mundus, resurrexit in eo cœlum, resurrexit in eo
Apoc. XXI, 1. terra; erit enim cœlum novum, et terra nova. Sibi autem ubi erat necessaria resurrectio, quem mortis vincula non tenebant? Nam etsi secundum hominem mortuus, in ipsis tamen erat liber infernis.

103. Vis scire quam liber? *Factus sum sicut homo sine adjutorio, inter mortuos liber.* Et bene
Ps. XXXVII, 5. liber, qui se poterat suscitare, juxta quod scriptum est: *Solvite hoc templum, et in triduo resuscitabo illud.* Et bene liber, qui alios descen-
Joan. II, 19. derat redempturus. Factus est autem sicut homo, non specie utique, sed veritate formatus; quia et homo est, et quis cognoscet eum? Etenim *in similitudinem hominum factus, et specie inventus ut homo, humiliavit semet ipsum, factus obediens usque ad mortem;* ut per illam scilicet
Phil. II, 7, 8. obedientiam ejus gloriam videremus, *gloriam quasi unigeniti a Patre* secundum Johannem
2 sanctum.[2] Ita enim Scripturæ figura servatur, ut
Joan. I, 14. et unigeniti gloria, et perfecti hominis natura servetur in Christo.

104. Itaque adjutore non eguit: neque enim eguit, cum faceret mundum, ut egeret, cum redimeret. Non legatus, non nuntius, sed ipse Dominus salvum fecit eum: *Ipse dixit, et facta sunt.* Ipse Dominus salvum fecit eum: ubique
Ps. XXXII, 9. ipse, quia per ipsum omnia. Quis autem adju-
Coloss. I, 17. varet eum, in quo creata sunt omnia, et omnia in ipso constant? Quis adjuvaret eum, qui omnia in momento facit, et in novissima tuba mortuos suscitat? Non quia aut prima, aut se-
I Cor. XV, 52. cunda non possit, aut tertia: sed ordo servatur, non quo difficultas sero vincenda, sed legitimus
3 numerus explicandus sit.[3]

105. Tempus autem, arbitror, de tubarum specie dicere, quoniam sermo propinquat ad finem; ut nostri quoque consummandi eloquii tuba sit signum. Septem tubas legimus in Apo-
Apoc. VIII, 2. calypsi Johannis, quas septem sumpsere angeli. Ubi habes quoniam septimus angelus tuba cecinit, et facta est vox magna de cœlo dicens: *Factum est regnum hujus mundi Dei nostri, et*
Apoc. XI, 5. *Christi ejus, et regnabit in sæcula sæculorum.* Tuba quidem et pro voce accipitur, quia habes: *Quoniam ecce ostium apertum in cœlo, et vox prima, quam audivi, sicut tubam loquentem mecum et dicentem: Adscende huc, et ostendam tibi quæ oportet fieri.* Legimus etiam: *Canite*
Apoc. IV, 1. *initio mensis tuba;* sed etiam alibi: *Laudate*
Ps. LXXX, 4. *eum in sono tubæ.*
Ps. CL, 3.

106. Ergo quid sibi velit tubarum significatio, omni virtute debemus advertere;[4] ne quasi
4 fabulam aniliter accipientes periclitemur, si indigna dogmate spiritali, nec convenientia Scripturarum eminentiæ sentiamus. Nam cum legerimus bellum nobis esse non adversus carnem et sanguinem, sed adversus spiritalia nequitiæ, quæ sunt in cœlestibus; non carnalia utique
Ephes. VI, 12. arma, sed fortia Deo æstimare debemus. Non
II Cor. X, 4.

[1] Haud absimili modo quid per Abrahæ sinum intelligere nos oporteat, *Exposit. in Psal.* XXXVIII, num. 11, explicatum reperies, si locum adire non te pigeat. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit. resecaverat *secundum Joannem sanctum,* sed has voces ex aliis edit. ac mss. Maurini Editores restituerunt.

[3] Ita vet. editt. ac mss. prope ad unum: at Rom. edit. cum uno vel altero mss., *numerus vindicandus sit.* (Edit. Maur.)

[4] Origenes *Tract.* XXX *in Matth.* de Scripturæ tubis disserit, sed contractius; tametsi locum e Numeris ab Ambrosio infra subjectum integrum referat. Potuit ergo Doctor noster, quæ hic disputat, ex eo fonte derivata more suo amplificasse. (Edit. Maur.)

enim satis est tubam te videre, nec sonum ejus audire, nisi proprietatem sonitus intelligas. *Etenim si incertam vocem det tuba, quomodo quis parabit se ad bellum?* Unde oportet vocis tubæ
1 nos scire virtutem, ne videamur barbari,[1] cum tubas hujusmodi aut audimus, aut loquimur. Et ideo cum loquimur, oremus ut eas nobis Spiritus sanctus interpretetur.

107. Requiramus igitur in Scripturis veteribus quid de tubarum genere legerimus, consentien-
2 tes[2] eas solemnitates, quæ Judæis Lege præscriptæ sunt, superiorum esse umbram celebritatum, cœlestiumque festorum. Hic enim umbra, illic veritas. Per umbram ad veritatem pervenire nitamur. Cujus figura etiam alibi expressa est hoc modo; habes enim quia loquutus est Dominus ad Moysen: *Loquere filiis Israel, dicens: Mense septimo, una mensis, erit vobis requies in*
3 *memoriale tubarum, vocata sancta*[3] *erit vobis. Omne opus servile non facietis, et accendetis*
Levit. xxiii, 24. *holocaustum Domino.* In Numeris autem: *Loquutus est Dominus ad Moysen, dicens: Fac tibi duas tubas ductiles; argenteas facies eas, et erunt tibi ad evocandam synagogam, et promovenda castra: et tuba canes in illis, et colligetur omnis turba ad ostium tabernaculi testimonii. Si autem in una tuba cecineris, ad te venient omnes principes et duces Israel, et tuba canetis significationem primam, et promovebunt castra, et constituentur ad Orientem. Et tuba canetis significationem secundam, et promovebunt castra,*
4 *et constituentur ad Libanum.*[4] *Et tuba canetis significationem tertiam, et promovebunt castra, quæ constituentur ad Boream. Et tuba canetis significationem quartam, et promovebunt castra, quæ constituentur ad Aquilonem. Significationem*
5 *tuba canent*[5] *in promotu eorum. Et cum congregabitis synagogam, tuba canite, et non significationem. Et filii Aaron sacerdotes tubis canent, et erit vobis legitimum æternum in progenies vestras. Si autem exieritis in bellum in terram vestram ad adversarios, qui resistunt vobis, significabitis tubis, et reminiscemini coram Domino, et liberationem habebitis a mortuis ve-*
6 *stris.*[6] *Et in diebus lætitiæ vestræ, et in diebus festis vestris, et in neomeniis vestris concinite*
A *tubis, et in holocaustis et sacrificiis salutaribus vestris, et erit vobis in commemoratione vestra coram Domino, ait Dominus.* Num. x, 1 et ss.

108. Quid igitur, dies festos in potu et in epulis æstimabimus? Sed nemo nos in manducando dijudicet; novimus enim quia Lex spiritalis est: *Nemo ergo nos judicet in escis* Rom. vii, 14.
aliquibus, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniis, aut sabbato, quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi.[7] Corpus itaque Coloss ii, 16.
B Christi requiramus, quod vobis quasi novissima tuba vox de cœlo paterna monstravit, tunc cum dicebant Judæi, quia tonitruum factum est illi: Joan. xii, 28
corpus Christi, quod iterum tuba nobis novissima revelabit; quoniam *ipse Dominus in jussu Archangeli, et in tuba Dei descendet de cœlo; et mortui qui in Christo sunt, resurgent: ubi* enim *corpus,* I Thess. iv, 15.
illic et aquilæ: ubi Christi corpus, ibi veritas. Luc. xvii, 37.

109. Septima igitur tuba hebdomadis requiem videtur significare, quæ non solum in diebus
C et annis et periodis æstimatur (unde et jubilæus sacratus est numerus); sed etiam annum septuagesimum comprehendit, quando in Hierusalem regressus est populos, qui septuaginta annis in captivitate duravit. In centesimis quoque et in millesimis sacri observatio numeri minime præteritur; neque enim otiose Deus dixit: *Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal.* Ergo umbra III Reg. xix, 18.
futuræ quietis in diebus, mensibus, annis, mundi
D ipsius tempore figuratur; et ideo per Moysen mandatur filiis Israel, ut septimo mense, una mensis, singulis fiat requies in memoriale tubarum; nec servile aliquod opus, sed Deo sacrificium offeratur, eo quod in ipso fine hebdomadis, quasi mundi sabbato, spiritalia a nobis, non carnalia opera flagitantur. Quod enim carnale, servile, quia animo caro servit: liberum vero innocentia facit, culpa vernaculum.[8] 8

110. Oportuit igitur per speculum et in ænig-
E mate fieri spiritalia: *Nunc enim per speculum videmus; tunc autem facie ad faciem.* Nunc se- I Cor. xiii, 12.
cundum carnem militamus; tunc spiritu videbimus divina mysteria. Et ideo veræ legis character in nostris moribus exprimatur, qui in Dei ambulamus imagine; quoniam jam Legis

[1] Tuba Romani utebantur in militia, quemadmodum tympanis ac tibiis barbari: qua de re consule Just. Lipsium *de Mil. Rom.* lib. II, Dial. 10. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. *scientes eas*: mss., vero, alii (*ut* A), *conjicientes eas*, alii, *conscientes eas*, alii demum *consentientes eas;* quæ lectio videtur præferenda. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit., *vocata sancta Domino:* vet. autem editt. non discrepant a mss. ac a sacris cod. nisi quod virgulam transponunt post vocem *vocata*, sed incongrue. (Edit. Maur.)

[4] Eras. et Gill. edit., *ad liba*: Rom., *ad austrum.* Et utrique suffragantur sacri codices, quorum alii legunt παρεμβάλλουσαι λίβα, alii, νότον. Non dubium tamen est quin lectio Amerb. et mss. bona sit, nempe *ad Libanum;* infra enim num. 115 eadem lectio habetur, et num. 119 sponsus a Libano sponsam invitat. Rursus vero ubi nos cum vet. editt. et cunctis mss., *ad boream;* reposuerat edit. rom. *ad mare.* In hoc autem non tantum LXX ei patrocinantur, sed ipsemet Ambrosius infra num. 115, ubi tertiam tubæ significationem mari accommodat. Verumtamen ab omnibus mss. et ant. editt. piget discedere. Adverte porro nec in Hebræo, nec in ullis versionibus præter LXX, haberi quidquam de tertio et quarto tubarum signo, et pro eo quod est ubique in sacris litteris, *castra quæ constituta sunt:* Ambrosium legisse, *castra quæ constituentur.* (Edit. Maur.)

[5] Cod. A, *canetis*. Mss. nonnulli, testibus Maurinis, *tuba canente, pro motu eorum.... Aaron sacerdotis tuba canent.*

[6] Rom. edit. sola, *et liberationem habebitis ab inimicis vestris:* quod quidem ex Scripturis putavit emendandum, sed jam sæpius observavimus, exemplar, quo utebatur sanctus Doctor, ab iis quæ circumferuntur, in multis discrepasse. (Edit. Maur.)

[7] Mss. aliquot, *futurorum, corpus autem Christi requiramus.* Infra vero ubi vet. editt. ac plures mss., *factum est illi: corpus Christi*, quidam mss., *factum est. Illic*, unus, *illud, corpus Christi;* Rom. edit. e mss. quibusdam ita reposuit *factum est illis, quia tonitruum factum est illis corpus Christi.* (Edit. Maur.)

[8] Nonnulli mss. (*etiam* A), *liberum innocentia faciat, culpa vernaculum;* unus, *venalem.* Est autem vernaculus servus domi natus. (Edit. Maur.)

umbra transivit: umbra Judæis carnalibus, imago
1 nobis, veritas resurrecturis.[1] Tria enim hæc secundum Legem esse cognovimus, umbram, imaginem, veritatem: umbram in Legem, imaginem in Evangelio, veritatem in judicio. Sed Christi omnia, et in Christo omnia, quem nunc secundum veritatem videre non possumus; sed videmus quasi in quadam imagine futurorum, quorum umbram in Lege perspeximus. Ergo Christus non umbra, sed imago Dei: non vacua imago, sed veritas. Et ideo per Moysen Lex; quia umbra per hominem, figura per Legem,
Joan. I, 17. per Jesum veritas. Neque enim veritas aliunde, nisi ex veritate procederet.

111. Si quis ergo hanc imaginem Dei videre desiderat, debet diligere Deum, ut diligatur a Deo, et sit jam non servus, sed amicus, qui mandata Dei fecerit; ut possit introire in nu-
Exod. XXIV, 15. bem, ubi est Deus. Ipse faciat sibi rationabiles
Num. X, 1. tubas duas ductiles argento probato, hoc est, pretioso verbo compositas et ornatas; quibus non raucum increpans, terribili sonitu murmur interstrepat, sed sublimes gratiæ Deo continua jubilatione fundantur. Talium enim tubarum sonitu mortui suscitantur, non crepitu utique æris, sed verbo veritatis animati. Et fortasse duæ istæ tubæ sunt, per quas divino spiritu Paulus increpuit dicens: *Orabo spiritu, orabo*
Cor. XIV, 15 *et mente; psallam spiritu, psallam et mente;* alterum enim sine altero nequaquam videtur evocationem habere perfectam.

112. Nec tamen omnium est utraque canere tuba, nec est omnium universam colligere synagogam: sed solis sacerdotibus, et ministris
Num. X, 2 et ss. Dei canentibus ista prærogativa defertur; ut
2 quicumque audierit, et sequutus eo[2] fuerit, ubi est Dei gloria, et ad tabernaculum testimonii præmatura intentione convenerit; et opera possit spectare divina, et legitimum illud æternumque domicilium in suæ posteritatis seriem promereri. Tunc enim bellum conficitur, hostis fugatur, quando Spiritus gratia concinit, et mentis industria.

113. Sunt et illæ salutares tubæ, si corde credas, et ore confitearis: *Corde enim creditur*
Rom. X, 10. *ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Hac igitur gemina tuba ad illam sanctam terram, resurrectionis scilicet gratiam, pervenitur; et ideo semper tibi concinant, ut semper audias Dei vocem: semper te angelorum prophetarumque oracula excitent atque commoveant, ut ad
3 superiora festines.[3]

114. Hanc intentionem David versabat in pectore, cum dicebat: *Quoniam transibo in locum*

A *tabernaculi admirabilis, usque ad domum Dei; in voce exsultationis et confessionis, sonus epulantis.* Non enim soli hostes harum tubarum Ps. XLI, 5.
sonitu vincuntur; sed et delectationes, et dies festi, et neomeniæ sine his esse non possunt. Nemo enim potest nisi divini hauriat promissa sermonis, et resultantibus credat oraculis, exsultare lætitia, dies festos aut neomenias agere, quibus se corporali gratia, et sæculari occupatione vacuatum, Christi repleri luce desideret.
B Sacrificia quoque ipsa Deo probata esse non possunt, nisi confessio vocis adspiret, quæ sacerdotali oblatione ad obsecrandam Dei gratiam populos excitare consuevit.

115. Itaque simus prædicatores Domini, et laudemus eum in voce tubæ, non exigua de Ps. CL, 3.
virtute ejus et vilia sentientes, sed ea quæ possint aurem mentis implere, et intimæ conscientiæ penetrare secretum; ut ea quæ corpori conveniunt, divinitati non putemus aptanda;
C nec divinæ magnitudinem potestatis humanis viribus metiamur, ut quæramus quomodo quis resurgat, aut quali corpore veniat, aut quemadmodum soluta coeant, lapsa reparentur: hæc enim arbitrio Dei simul ut statuuntur, implentur. Nec sensibilis tubarum exspectatur auditus, sed invisibilis potentia magnificentiæ cœlestis operatur: Deo enim velle pro facto est; nec resurrectionis requirendus nisus, sed fructus nobis est expetendus. Quæ proclivius celebra-
D bitur, si exinaniti vitiis plenitudinem spiritalis mysterii consequamur, gratiamque renovata caro sumat a spiritu, et fulgorem lucis æternæ anima
4 mutuetur[4] a Christo.

116. Sed non solum singulorum, verum etiam universitatis sunt ista mysteria. Adverte enim juxta typum Legis ordinem gratiæ. Cum tuba prima cecinerit, orientales congregat, quasi præcipuos et electos: cum secunda, suppares meritis, qui secundum Libanum siti,[5] dereliquerint
5
E ludibria nationum: cum tertia, eos qui tamquam in mari exagitati istius freto mundi, sæculi hujus fluctibus vacillaverint: cum quarta, illos qui duritiam mentium nequaquam satis potuerint eloquii spiritalis mollire præcepto; et ideo secundum Boream vocati sunt: Boreas enim secundum Salomonem durus est ventus. Prov. XXVII, 16.

117. Itaque licet in momento resuscitentur omnes, omnes tamen meritorum ordine suscitantur. Et ideo primi resurgunt qui maturo
F devotionis occursu, et quodam antelucano fidei exortu prodeuntes, solis æterni radios receperunt. Quod vel de patriarchis juxta veteris seriem Testamenti, vel de apostolis juxta Evan-

[1] Mss. non pauci, *carnalibus et imago, nobis veritas resurrecturis:* melius tamen alii, et omnes edit., ut in textu; quibus etiam verbis eamdem sententiam expressam reperies *Enarr. in Psal.* XXXVIII, num. 25, et lib. I *Offic.* cap. 48, num. 239. (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot, juxta Maurinos, *et sequutus eos fuerit*, non recte.

[3] Vet. editt. ac plures mss., *ut ad superiora festines in locum tabernaculi admirabilis;* Gill. unde lacuna supplerétur, in variis lectionibus indicavit; indeque locum Rom. edit. restituit, quam institutionem e mss. nostris multi confirmant. (Edit. Maur.)

[4] Ita Rom. edit. et plerique mss.; vet. autem editt. cum aliis mss., *anima mereatur a Christo.* Cod. A omnino mendose, *anima mutetur.*

[5] Rom. edit. sola, *secundum austrum siti.* At infra eadem edit. cum vett. ac mss. aliquot, *istius flatu mundi;* ubi mss. plures potioresque *istius freto mundi.* (Edit. Maur.)

gelium jure memoraverim. Secundi autem, qui ritum gentium relinquentes, ab errore sacrilego transierunt in Ecclesiæ disciplinam. Et ideo illi primi ex patribus, isti secundi ex gentibus: ab illis enim lux fidei cœpit; in istis usque ad mundi occasum suscepta duravit. Tertii suscitantur, et quarti, qui ab austro,[1] et qui ab aquilone sunt. His quatuor terra distinguitur, his quatuor annus includitur, his quatuor mundus impletur, his quatuor Ecclesia congregatur. Omnes enim qui sacrosanctæ Ecclesiæ copulati, divini nominis appellatione censentur, prærogativam resurrectionis, et delectationis æternæ gratiam consequentur; quoniam *venient ab oriente et occidente, ab aquilone et austro, et recumbent in regno Dei.* Luc. XIII, 29.

118. Non enim exigua mundum suum Christus luce complectitur; quandoquidem *a summo cœlo egressio ejus, et occursus ejus usque ad summum ejus: nec est qui se abscondat a calore ejus.* Ps. XVIII, 7. Omnes enim benignus illustrat, nec refutare levem, sed emendare vult; nec excludere durum Ecclesia, sed mollire desiderat. Et ideo in Canticis Canticorum eos Ecclesia, in Evangelio Christus invitat[2] dicens: *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis: et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, et discite a me, quia mitis sum et humilis corde.* Matth. XI, 28, 29.

119. Ecclesiæ quoque vocem invitantis agnosce; dicit enim: *Exsurge, aquilo, et veni, auster; perfla hortum meum, et defluant unguenta mea. Descendat frater meus in hortum suum, et edat fructum*[3] *pomiferarum suarum.* Cant. IV, 16; V, 1. Sciens enim jam tunc etiam horum tibi fore opera fructuosa, Christo tuo fructum de talibus pollicebare,[4] quæ primo te in cubiculum dixisti Regis inductam, diligens ubera super vinum, cum diligentem amares, lactantem quæreres, pericula pro religione contemneres.

120. Deinde a Libano, sponsa, rogaris ut venias, judicio Domini adhuc tota formosa, adhuc tota irreprehensibilis. Sic enim scriptum est: *Tota es formosa, proxima mea, et reprehensio non est in te. Ades huc a Libano, sponsa, ades huc a Libano.* Cant. IV, 7, 8.

121. Postea ipsa jam nullos aquæ lapsus, jam nullos impetus descendentes a Libano pertimescens, aquilonem et austrum advocas, perflari cupiens hortum tuum; ut in aliis unguenta tua defluant, in aliis multiplices fœcunditatis tuæ fructus offeras Christo.

122. Et ideo *beatus qui custodit verba prophetiæ hujus,* quæ nobis resurrectionem evidentioribus testimoniis revelavit dicens: *Et vidi mortuos magnos et pusillos stantes ante sedem, et libros aperuerunt: et alius liber apertus est, qui est vitæ: et judicati sunt mortui de scriptis in libris*[5] *secundum facta sua. Et dedit mare mortuos, qui in ipso erant: et inferi dederunt mortuos, qui penes se erant.* Apoc. XX, 12. Ne ergo dubites quemadmodum resurgant, quos inferi revomunt, mare reddidit. Apoc. XXIII, 7.

123. Accipite etiam quando promittatur gratia futura justorum: *Et audivi,* inquit, *vocem magnam de throno*[6] *dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum illis; et ipsi populus ejus erunt, et ipse Deus cum illis erit illorum Deus. Et delebit omnem lacrymam de oculis eorum, et mors non erit amplius, neque luctus, neque clamor, neque dolor ultra erit.* Apoc. XXI, 3, 4.

124. Compara nunc, si placet, atque contende vitam hanc cum illa vita; et eligo, si potes, perpetuam corporis vitam in labore ærumnaque miserabili tantarum commutationum, votorumque tædio, fastidio voluptatum. Nonne si Deus ista perpetuare velit, illa deligeres? Nam si per se ipsa vita fugienda est, ut sit molestiarum fuga, requies ærumnarum; quanto magis ea requies est expetenda, cui futuræ resurrectionis voluptas perpetua succedet; ubi nulla criminum series, nulla illecebra delictorum?

125. Quis in dolore tam patiens, qui non mortem oret? Quis in infirmitate tam constans, ut non optet mori se potius, quam debilem vivere? Quis in mœrore tam fortis, ut non desideret eo se vel moriendo defungi? Quod si ipsi nobis dum vivimus, displicemus, cum vivendi finem præstitum esse noverimus; quanto amplius vitæ nos tæderet istius, si sine fine futuros nobis labores hujus corporis cerneremus? Quis est igitur qui se velit mortis exsortem? Aut quid gravius immortalitate miserabili? *Si in hac vita,* inquit, *in Christo tantum sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus;* non quod in Christo sperare sit miserum, sed quia Christus sperantibus in se vitam alteram præparaverit. Hæc enim peccato obnoxia est, illa præmio reservata. I Cor. XV, 19.

126. Ipsos cursus breves nostrarum ætatum quantum videmus nobis adferre fastidium? Puer adolescentiam desiderat, adolescens annos sibi majoris metitur ætatis, juvenis beneficio ævi florentis ingratus, senilem honorificentiam concupiscit. Ita omnibus ex natura venit velle mutari,[7] quia ejus nos quod sumus, pœnitet. De-

[1] Omnes edit. ac plerique mss., *Tertii suscitantur, qui ab austro:* magis concinne Remig. cod., Corb. et Benign. ut in contextu. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit., *Et ideo eos in Evangelio Christus invitat.* Et infra, *vocem invitantis in Canticis canticorum agnosce.* Vet. autem editt. et cuncti mss. nobiscum faciunt, nisi quod pro *agnosce* in quibusdam legitur *audi.* (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot juxta Maurinos, *et ad fructum;* minus recte.

[4] Maurina editio contra veteres editiones habet hic particulam *et,* quæ sensum perturbat.

[5] Plerique mss. (*etiam* A), *mortui descripti in libris:* alii nonnulli, ac vet. editt., *mortui de scriptis in libris;* græce, ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, quod eleganter edit. Rom. ex Vers. Vulg. reddidit, *ex his quæ scripta erant in libris.* (Edit. Maur.)

[6] Codex A, *cœlo.*

[7] Irrepserat in mss. nonnullos, et inde in omnes editt. sequens lacinia: *Contra sectas philosophorum, qui vel animam solam durare dicant post corporis mortem, vel* μετεμψύχωσιν *credant.* Sed præterquam quod in mss. multo pluribus ac potioribus non invenitur, ipsa series orationis hoc adsutamentum aperte respuit. Consequenter autem pro, *quia ejus nos quod sumus,* codex Thuan. præfert, *quia ejus quod scimus.* Non satis recte. (Edit. Maur.)

nique etiam ipsa post usum vota fastidio sunt; et quæ mereri optavimus, cum meruerimus, abdicamus.

127. Unde non immerito etiam sancti viri
Ps. CXIX, 5. prolongatum incolatum suum sæpe doluerunt:
Jerem. XX, 17. III Reg. XIX, 4. doluit David, doluit Hieremias, doluit Elias. Si
1 sapientibus creditur,[1] et hi in quibus divinus Spiritus loquebatur, ad meliora properabant: si reliquorum judicia sciscitamur, ut cognoscamus omnes in unam convenire sententiam, quanti mortem mœrori, quanti mortem formidini prætulerunt; judicantes videlicet graviorem metum mortis esse, quam mortem! Adeo suis malis mors non timetur, sed vitæ miseriis antefertur, cum expetitur morientis exitus, et evitatur formido viventis!

128. Sed esto, huic vitæ resurrectio præfe-
2 ratur. Quid,[2] philosophi ipsi genus post mortem aliquod repererunt, quo nos uti magis, quam resurgere delectabit? Et illi quidem qui dicunt animas immortales esse, non satis mulcere me possunt, cum pro parte me redimunt. Nam quæ potest esse gratia, ubi non totus evasi? Quæ vita, si in me opus Dei occidat? Quæ justitia,
3 si naturæ finis[3] mors sit, erranti justove communis? Quæ veritas, ut quia ipsa se moveat, et semper moveatur anima, immortalis esse cre-
4 datur?[4] Quod nobis in corpore commune cum bestiis, ante corpus quid geratur incertum; nec ex contrariis colligatur veritas, sed destruatur.

129. An vero illorum sententia placet, qui nostras animas, ubi ex hoc corpore emigraverint, in corpora ferarum, variorumque animan-
5 tium transire commemorant?[5] At certe hæc circeis medicamentorum illecebris composita esse ludibria poetarum ipsi philosophi disserere solent; nec tam illos qui perpessi ista simulentur, quam sensus eorum qui ista confinxerint, velut
6 circeo[6] poculo ferunt in varia bestiarum monstra conversos. Quid enim tam simile prodigii, quam homines credere in habitum ferarum potuisse mutari? Quanto majoris est prodigii gubernatricem hominis animam, adversam humano generi bestiarum suscipere naturam, capacemque rationis ad irrationabile animal posse transire, quam corporis effigies esse mutatas? Vos ipsi hæc destruitis, qui docetis. Nam magicis incantata carminibus portentosæ hujus conversionis genera tradidistis.

130. Ludunt hæc poetæ, reprehendunt philosophi; et quæ putant ficta de viventibus, hæc arbitrantur vera de mortuis. Illi autem qui ista finxerunt, non suam probare fabulam, sed philosophorum errores irridere voluerunt: qui putant quod illa anima quæ miti humilique proposito iracundiam vincere, patientiam adsumere, cruore abstinere consueverat; eadem frementi motu leonis incensa, iræ impatiens, effræna rabie, sitire sanguinem, cædemque possit expetere; et illa quæ populorum fremitus varios regali quodam consilio temperabat, et rationabili voce mulcebat; eadem se inter devia atque deserta ritu luporum patiatur ululare: aut quæ injusto sub onere gemens, duros aratri labores questu miserabili mugiebat; eadem postea in figuram hominis commutata, levi cornua quærat in fronte:[7] vel illa quam præpetes prius pennæ 7
usque ad alta cœli per sublime aeris alarum remigiis evehebant; eadem postea volatus jam non suos requirat, et se humani doleat corporis gravitate pigrescere.

131. Hinc fortasse et illum Icarum perdidistis, quod persuasionibus vestris inductus adolescens, prius avem se fuisse fortasse crediderat. Hinc etiam senes plerique decepti sunt, ut gravi immorerentur dolori,[8] cygneis male creduli fa- 8
bulis, dum putant modulis se mulcendo flebilibus albentem molli pluma mutare canitiem.

132. Hæc quam incredibilia! quam deformia! Quanto illud est convenientius, ut credas secundum naturam, credas secundum usum fructuum ceterorum, credas secundum gestorum exempla, oracula prophetarum, Christi cœleste promissum! Quid vero præstantius, quam ut opus Dei judices non perire, et secundum imaginem et similitudinem Dei factos transferri non posse in effigies bestiarum; cum utique ad similitudinem Dei non corporis sit imago, sed spiritus?[9] Nam quemadmodum homo, cui sub- 9
jecta sunt animantium genera ceterorum, in sub-

[1] Mss. aliquot: *Si sapientes creduntur et hi.... si reliquorum judicio suscitamur:* unus *suscitentur.* (Edit. Maur.)

[2] Codex A, *Quid quod;* sed istud *quod* contextui non convenit, et illud *quid* per se consistit.

[3] Per naturæ finem intellige compositi naturalis dissolutionem, non autem ambarum quibus constat, partium interitum; quandoquidem in eos philosophos disputat, a quibus animæ immortalitas admittebatur, hoc est, in platonicos. Sed maxime ad Ciceronem videtur respicere, qui *Tusc. Quæst.* I, explosis poetarum de suppliciis inferorum commentis, mortem timendam esse nemini hoc dilemmate colligit: *Quomodo igitur, aut cur mortem malum tibi videri dicis, quæ aut beatos nos efficiet animis manentibus, aut non miseros sensu carentes?* (Edit. Maur.)

[4] Argumentum illud tamquam probandæ animarum immortalitati efficacissimum Plato venditat in *Phædro,* unde hoc ipsum Cicero in VI suum lib. *de Republ.* translatum a se commemorat *Tuscul* I. Sanctus quoque Athanasius idem illud in *Orat. cont. Idola* proponit atque explicat. (E. Maur.)

[5] Irenæus lib. II *Adv. Hæres.* cap. 59, primum auctorem hujus erroris Platonem facit. Et quidem negari nequit hunc philosophum in *Phædone,* in *Timæo,* et lib. X *de Republ.* sequutum esse hanc opinionem; sed ab ipso eam ortum duxisse, quæ supra ad num. 55 observabamus, prorsus refellunt. (Edit. Maur.)

[6] Vet. editt., *velut Circeos populos:* melius Rom. et mss., *velut circeo poculo.* Celebris porro fabula est de Circes filiæ Solis veneficiis, de qua Homerus Odys. M., Ovidius lib. XIV *Metamorph.*, Fab. I, Augustinus lib. XVIII *de Civit. Dei,* cap. 17, et alii. (Edit. Maur.)

[7] *Levi,* ait Nannius, cui contrarium est asperum. Virg. de Prœti filiabus:

Et sæpe in levi quæsisset cornua fronte.

[8] Omnes edit. ac mss. nonnulli: *ut gravi immorentur dolori,* duo.... *morerentur dolore:* reliqui concinnius, ut nos in textu. Porro per cygneas fabulas indicat Cygni propter Phaethontis consanguinei sui casum dolore confecti conversionem in avem sui nominis, de qua vide Ovidii lib. II *Metamorph.* Fab. 4, non secus ac de Icari casu lib. VIII ejusdem Operis, Fab. 3. (Edit. Maur.)

[9] Ita vet. editt. ac mss. frequentissimi: at Rom. edit. et quidam alii mss. Maurinis testibus, *sed ratio.*

jectum sibi animal meliore sui parte demigret? Non patitur hoc natura, et si pateretur natura, non pateretur gratia.

1 133. Sed videro[1] quid vos de vobis, gentes, opinionis habeatis: neque enim mirum debet videri, quod creditis vos in bestias posse mutari, qui bestias adoratis. Ego tamen malim de vestro merito melius judicetis; ut non inter cœtus ferarum, sed inter angelorum cônsortia
2 vos credatis futuros.[2]

134. Habet animus ex hoc jam vitæ anfractu, et terreni corporis colluvione discedere, et ad illa concilia superna contendere, etsi sanctorum sit pervenire, laudem dicere Deo (quam
Apoc. XIV, 2. Apoc. XV, 3, 4. citharizantes illos dicere prophetica lectione comperimus: *Quia magna et mirabilia opera tua, Domine Deus omnipotens: justæ et veræ*
3 *viæ tuæ, Rex gentium!*[3] *Quis non timebit, et magnificabit nomen tuum; quia solus sanctus es, quia omnes gentes venient et adorabunt ante te?),* videre quoque tuas, Jesu, nuptias, in quibus de terrenis ad cœlestia, concinentibus omnium gaudiis, sponsa deducitur; *ad te enim omnis*
Ps. LXIV, 3. *caro veniet,* jam non sæculo obnoxia, sed spiritui copulata: videre thalamos ornatos byssino, rosis, liliis et coronis. Cujus enim alterius sic ornantur nuptiæ? Ornantur enim confessorum livore,[4] martyrum sanguine, liliis virginum, co-
4 ronis etiam sacerdotum.

135. Hoc sibi præ ceteris David sanctus optavit, ut hæc spectaret et cerneret. Denique ait: *Unam petivi a Domino, hanc requiram; ut inhabitem in domo Domini omnes vitæ meæ, et videam voluptatem Domini.* Ps. XXVI, 4, 5.

136. Juvat hoc credere, sperare delectat: certe non credidisse pœna est, sperasse gratia. Quod si hoc erro, quia angelis me post mortem sociari malo, quam bestiis; libenter in hoc erro, neque umquam hac me opinione, dum vivo, fraudari patiar.

137. Quid enim mihi superest solatii, quam quod me citius ad te, frater, spero venturum, nec digressus tui inter nos longa divortia fore; tuisque intercessionibus mihi hoc posse conferri, ut citius desiderantem tui advoces? Quis enim est, qui non sibi debeat istud optare præ ceteris; *ut corruptibile hoc induat incorruptelam, et mortale hoc induat immortalitatem?* Ut qui I Cor. XV, 53 nunc morti corporis fragilitate succumbimus, supra naturam siti, mortem[5] jam timere ne-
5 queamus.

[1] Rom. edit. et pauci mss., *Sed video:* vet. editt. cum mss. longe plurimis et probatissimis, *Sed videro.* (Edit. Maur.)

[2] Vet. editt., *credatis futuros, et animos ex hoc jam vitæ anfractu.... contendere. Et sic sanctorum sit pervenire:* Rom. edit. ultimam hanc partem jugulavit: mss. vero nostram lectionem summo consensu stabiliunt, nisi quod legunt nonnulli *ad superna conscendere.* (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit. ex Vulg. versione, *Rex sæculorum:* omnes autem mss. ac vet. editt., *Rex gentium;* græce, *ὁ βασιλεὺς τῶν ἁγίων, Rex sanctorum.* Infra vero, ubi omnes edit. ac plures mss., *videre quoque.... videre thalamos;* mss. non pauci habent utrobique *videro.* Non satis recte; infinitiva enim illa pendent e superiori oratione, *Habet animus ex hoc,* etc. (Edit. Maur.)

[4] « Omnes edit. ac plerique mss., *Sic enim cujus alterius ornantur nuptiæ confessorum livore,* Rom. edit., *labore:* aptius vero cod. Turon., Germ. et Vict. ut in contextu. Livorem porro hic ponit Ambrosius pro colore violaceo, quem confessorum proprium esse ad lib. VII *Exposit. in Lucam,* num. 128, admonimus. » Ita Maurini. Nos vero melius interpretandum opinamur *confessorum livorem,* pro livido carnium colore e doloribus contracto, quibus et confessores probati sunt sive carcere, sive fustigationibus aliisque tormentorum generibus.

[5] Mss. non pauci juxta Maurinos, *naturam sit, ut mortem,* etc.

AD CONSOLATIONEM
DE OBITU VALENTINIANI

PRÆFATIO.

Valentinianus II parentes habuit imperatorem Valentinianum I et Justinam; atque subita et immatura patris morte (15 novembris anno 375) nondum quadriennis, si ut probabilius videtur, non jam anno 368, sed 372 lucem adspexit, in imperio fratri Gratiano consociatus est; cumque Gratianus in Gallia Lugduni, Maximo auctore, necatus occubuisset anno 383, imperium occidentale solus obtinuit; sed cum adhuc adolescens esset, Justinæ matri obsecutus, arianorum partibus favit, dum e converso Gratianus catholicæ fidei firmissime adhæserat. Verum post Justinæ obitum (anno 389) et ipse catholicorum partes complexus est, ad id veneratione erga Ambrosium maxime adductus, eaque strenue usque ad vitæ exitum tenuit, quem et ipse in Galliis Viennæ prope Rhodanum ex comitis Arbogastis proditione infelicissimum habuit die 15 Maji anni 392. Lacrymabilem omnino principem vel potius filium celebravit Ambrosius hac oratione, cujus primo occasionem, deinde conspectum, ac tertio tempus quo habita fuit, ita Maurinis Editores proponunt: Ambr. epist. XXI et LIII.

« In procinctu erat Valentinianus junior, ut e Galliis in Italiam, quo eum barbarorum irruptionem « minitantium metus vocabat, reverteretur, cum e vivis Arbogastis Comitis fraude sublatus fuit idibus « maji anni 392 in vigilia sacri Pentecostes. Illius corpus non ita multo post relatum est Mediolanum, « ibique tantisper, quod Theodosii mandata de sepultura ejus acciperentur, in palatio suo servatum. Al- « latis demum ab imperatore de hoc litteris, Valentiniani parentalia celebrata sunt, in quibus Ambrosius « principem illum anno ætatis 20 ex imperio et vita raptum sequenti oratione prosequutus est.

« In ea, quibus causis ad dicendum adduceretur, strictim exposito, Valentinianum venisse ait, sed Num. 1. Num. 2.
Num 3 « omnium *qui tamquam parentem publicum* eum lugebant, lacrymis circumfusum. Deinde ab Hieremia Num. 3 et ss.
« threnos mutuatus, ut principem defleat, qui consiliorum maturitate cum adolescentiæ flore in se con- « juncta, etiam barbaros in sui venerationem pertraxerat, adserit totius quidem Italiæ luctum esse com-
Num. 5 et 6. « munem; ad Ecclesiam tamen potissimum spectare, quippe quæ Gratiani ac Valentiniani obitu in utramque « maxillam percussa esset. Post illa, ubi patefactum est quam rari in adolescentia vel prorsus a vitiis « se contineant, vel maturius redeant ad bonam frugem, ostendit eumdem Valentinianum jugo Domini Num. 9 et ss.
« collum subdidisse adhuc juvenem; et si fuisset in ejus moribus, quod obtrectandi locum præberet, hoc
Num. 14 et ss. « tam celeri emendatione deletum esse, ut ora maledicis opprimerentur. Tum ad virtutes hujus prin- « cipis verba convertens, ejus pietatem, cujus virtutis pulcherrima exempla in medium profert, egregie
Num. 18 et ss. Num. 21 et ss. « laudat. Huic annectit amorem ejus erga populos, quos nec onerare novis tributis induci poterat, et a « barbaris defendere cum evidenti vitæ periculo paratus erat. Illic vir sanctus animum Valentiniani in
Num. 23 et ss. « se memorans, quantoque ardore abs se baptizari, et apud Arbogastem se vade uti exoptaverit, ele- « ganter explicans, tenerrimos amoris ac doloris sui motus erumpere patitur; ut quæ in gratiam ejus « principis, a quo parentis loco diligebatur, vota et consilia sua fuerant, palam faceret. Dehinc quanta « benevolentia amicos, quanta caritate germanas suas imperator complexus fuerit, scite amplificat. Et Num. 35 et ss.
« oratione ad has conversa quis tenendus sit in lugenda fratris morte ab eis modus, docere aggreditur; Num. 41 et ss.
Num. 51 et ss. « illudque lenit diligentius, quod in eo magis deflebant, ipsum videlicet antequam baptismo initiaretur, « vita defunctum. Ab ea consolatione ad preces venit, atque obnixe divinam clementiam, ne Valentinia- « num a Gratiano sejungi vellet, orans et obsecrans, auditores suos ut votis communibus utrique Deum
Num 54 et ss. « placarent, exhortatur. Post quæ amborum dotes majori splendore illustraturus, illis applicat Canticorum « locos aliquot, sed tantam cautionem religionemque isthic adhibet, ut omnem offensionis aut calumniæ Num 58 et ss.
« ansam præcidat. Ad extremum ubi persancte contestatus est nullam sibi umquam nec in precibus nec « in sacrificiis obrepere posse oblivionem horum principum, rursus dolori frena permittit: sed hic quoque Num. 77 et ss.
Num. 81. « ad Deum confugiens, ab eo efflagitat, ne se ab illis in futuro ævo sinat distrahi, at immaturam illorum « mortem marturioris suscitationis dono compenset.

« Ex hac oratione haud ægre cognoscimus eam tum temporis habitam esse, cum Valentiniano juxta « solverentur. Quod autem ad annum, et diem, quibus humatus est, eorum definitio ex anni ac diei, quo « idem princeps necatus fuit, cognitione omnino pendet. At vero in iis statuendis non semel peccat Mar- « cellinus Comes; sic enim scribit in Chronico: *Tatiano et Symmacho Coss. Theodosius imper. Italia « decedens, Constantinopolim remeavit. Valentinianus imp. apud Viennam dolo Arbogastis strangu- « latus interiit idibus martii.* Sed primus ejus in hoc error est, quod Tatiano et Symmacho Coss. hanc « necem ponit. Constat siquidem anno 391, quo eam dignitatem illi gesserunt, Theodosium idibus aprilis « adhuc fuisse Mediolani, Aquileja vero, quo ipsum comitatus erat Valentinianus, mense julio nondum « abiisse. Iterum autem Marcellinus in eo errat, quod Arbogastis scelus contigisse ait *idibus martiis;*
Num. 5. « hoc enim tempus cum iis, quæ Ambrosius epist. LIII de caloribus æstivis habet, congruere neutiquam « posset. Inde est quod ab eruditis Epiphanii præfertur auctoritas, eamdem necem idibus maii Arcadio « secundum et Rufino primum Coss. pridie Pentecostes patratam esse adseverantis, hoc est, ut ante jam *De Mensur. et Pond.* num. 20. « diximus, anno 392, die autem maii 15. Quapropter si duos menses, quibus Justam et Gratam frater-
Num. 49 et 50. « num flevisse interitum narrat Ambrosius, Epiphanii numero adjeceris, hinc intelliges funus ejusdem « imperatoris interea dum Theodosii mandatum exspectaretur, usque ad idus mensis julii prolatum esse.

« Verumtamen et in hac opinione dubium aliquod hinc nasci potest, quod Ambrosius dum epist. ante « citata sepulturam Valentiniani maturandam scribit, hanc ejus rei adferat causam; ne reliquiæ mortui « principis *æstivo calore penitus solvantur; vix enim superiorem æstatem transegimus.* Fatendum Num 5. « quidem est his verbis non tam julii mensis medium, quam autumni initium significari, si ea secundum « communem usum interpreteris: certius tamen est idibus maiis Valentinianum elisis faucibus inventum « esse, ac non nisi per duos menses inhumatum mansisse, quam ut in autumnum rejici possent illius exe- « quiæ. Dicendum igitur has duas voces, *superiorem æstatem,* nihil aliud nisi peractam æstivorum ca- « lorum partem illic sonare ». Intelligendus nempe videtur calor maxime intensus, qualis mense julio ad medictatem accedente. Ita autem Maurini Editores de orationis hujus titulo edisserere pergunt: præsertim habetur.

« In antiquis editionibus hujus opellæ inscriptio erat: *Oratio funebris de obitu Valentiniani impe-* « *ratoris;* in Romana editione: *In Obitu Valentiniani junioris augusti Concio funebris.* Variant quoque « in hoc titulo scripti codices; non enim desunt, qui illam exhibeant in eam formam: *Incipit tractatus* « *de Obitu imperatoris Valentiniani junioris;* sed in multo pluribus ita exprimitur: *Incipit de Conso-* « *latione* (in quibusdam *epistola de Consolatione*) Valentiniani, alicubi additur τὸ *junioris.* Hinc autem « liquet in lemmatis Operum multa pro libitu adjici solere a librariis, sed inter istas leviculas diversi- « tates facile dignoscitur germana inscriptio. Et in hac sane magnos auctores habuit Ambrosius, quos « sequeretur. Commentationi, quam de morte filiæ scripsit Cicero, titulus præfigitur *Consolatio.* Plu- « tarchus etiam librum edidit *de Consolatione ad Apollonium.* Sed nullius auctoris plures scriptiones eo « titulo insignitæ sunt, quam Senecæ philosophi, a quo eamdem epigraphen tribus libellis inditam repe- « rias ». Huc usque Maurini Editores. Jure autem merito *Consolationis* titulo hæc funebris oratio desi- gnata conspicitur, quia præcipue piis Valentiniani sororibus Justæ et Gratæ in sua immani jactura solandis dictata videtur, quæ impensissimam dilectionem suam in infelicem fratrem etiam vita functum testatæ sunt dum iter in Gallias susceperunt ut ejus exuviis obviam irent, easque inde Mediolanum usque comitatæ sunt. Sed et Galla, alia Valentiniani soror et Theodosii Magni uxor, audita perdolenda fratris morte, præ mærore in morbum incidit, cumque post aliquot dies in lucem Pulcheriam edidisset, piissimam serius imperatricem ac perpetuo virginem Marciani uxorem, ejusdem morbi vi ingravescente brevi ipsa quoque ad vitæ exitum perducta est. Eximium porro hic sermo, sicut et prior in obitu fratris Satyri, et ille de morte Theodosii, specimen præbet patheticæ eloquentiæ et exuberantis affectus, ac istud quoque ad summam laudem mitissimi Ambrosii animi mirandum, quod cum e Valentiniani simultate, dum puer sub matris Justinæ versaretur imperio, ipse nonnulla asperiora passus sit, ut in supra memoratis fatetur epistolis, in hac tamen oratione ne verbum quidem de iis fecerit.

Baunard, *Storia di S. Ambrogio*. Milano, 1873.

Codex A' Bibliothecæ Ambrosianæ sæc. XI, signatus *T. 71 Inf.*, unus nobis præsto fuit, qui pro ista *Consolatione* ad hanc nostram editionem comparandam conferretur.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE OBITU VALENTINIANI

CONSOLATIO.

Etsi incrementum doloris sit, id quod doleas, scribere; quoniam tamen plerumque in ejus, quem amissum dolemus, commemoratione requiescimus, eo quod in scribendo dum in eum[1] mentem dirigimus, intentionemque defigimus, videtur nobis in sermone reviviscere: signare aliquid de Valentiniani junioris ultimis cordi fuit; ne aut obliterasse silentio bene meriti de nobis pignoris[2] memoriam videremur, atque inhonoratam reliquisse, aut refugisse incentivum dolendi, cum doluisse plerumque solatium sit dolentis; simul cum de ipso aut ad ipsum loquor, tamquam de præsente vel ad præsentem mihi sermo sit.

2. Quid igitur primum defleam? Quid primum amara conquestione deplorem? Conversi sunt dies nobis votorum nostrorum in lacrymas; siquidem Valentinianus nobis, sed non talis qualis sperabatur, advenit. Et iste tamen vel morte sua voluit implere promissum: sed nobis acerbissima est facta ejus, quæ exoptabatur, præsentia. Utinam adhuc nobis abesset, ut sibi viveret! Sed ille non passus, cum audiret Alpes Italiæ hoste infestari barbaro, maluit periclitari se, si Gallias derelinqueret, quam nostro deesse periculo. Magnum crimen[3] agnoscimus imperatoris, quod Romano voluit subvenire imperio! Hæc causa mortis, quæ plena laudis. Solvamus bono principi stipendiarias lacrymas;[4] quia ille nobis solvit etiam mortis suæ stipendium.

3. Nec tamen flendi admonitio necessaria. Flent omnes, flent et ignoti, flent et timentes, flent et inviti, flent et barbari, flent et qui videbantur inimici. Quantos iste de Galliis usque huc[5] totius tractu itineris populorum egit gemitus! Omnes enim non tamquam imperatorem

[1] « Rom. edit., *referre.... eo quod dum in eum.* Sed verbum *scribere* videtur Ambrosius ipse reposuisse, cum orationem suam in librum transformavit. » Ita Maurini. Sed quia Ambrosius diutius post Valentiniani obitum orationem hanc ad populum habuit, jam in ea primo conficienda vocem *scribendo* adhibere potuit.

[2] De Valentiniano in hac opella passim Ambrosius tamquam de carissimo filio loquitur. Sed eum pariter ab eodem principe parentis nomine et loco habitum cum ex subjecta peroratione intelligimus, tum ex epistola LIII *ad Theodosium*, quemadmodum ibidem observatum est. (Edit. Maur.)

[3] « Omnes edit. et pauci mss., *Magnum discrimen:* sed verisimile est scriptores librarios vocem *discrimen* præcedenti voce *periculo* ductos posuisse; cum tamen sensus maximæ partis mss. qui *crimen* legunt, concinnior sit. Quinam porro essent barbari, a quibus imperio periculum impenderet, non facile dicetur; nam et alios exstitisse qui amico erga imperatorem et imperium ejus animo essent, infra memoratur. » Huc usque Maurini Editores. Admodum tamen frequentes illis erant temporibus barbaricarum incursionum comminationes propter romani, nempe latini et græci populi desidiam, cujus causa ipsæ barbarorum gentes et duces ad romani imperii defensionem adversus alios barbaros advocabantur, ut non raro assumpti hi defensores in imperii hostes converterentur.

[4] Stipendiarias vocat Ambrosius has lacrymas ut stipendia Valentiniano debita propter curas sibi assumptas ad imperii defensionem adversus barbaros, et præcipue cum hac de causa in Gallias profectus esset, et eadem de causa esset in Italiam rediturus.

[5] Hic Virgiliana est imitatio e lib. VI Æneid. ubi sic habes:

Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
Campus egit gemitus!

Ex iis autem quæ narrat Ambrosius, intelligitur Valentinianum e Galliis nondum excessisse, cum extinctus est; immo in ipsa civitate Vienna, ubi eum moratum in hac oratione testatur sanctus noster, hanc mortem contigisse communiter adfirmant historici. Quod vero ad mortis genus, iidem inter se dissentiunt. Rufinus lib. II, *Histor.* cap. 31 et Sozomenus lib. VII, cap. 22, edit. Vales., litteris produnt alios esse, qui hunc principem dolo Arbogastis necatum scribant, alios qui ipsum propria manu sibi laqueum nexuisse adserant. Sed et Augustinus etiam lib. V *de Civit. Dei* cap. 26, utramque opinionem incertus refert: quarum ultimam solam proponit Prosper in *Chronico*, et alii. Verumtamen ab iis, qui sic sentiunt, hanc Orationem numquam fuisse lectam manifestum est. Nam præter alia, ubi dissidium inter Valentinianum atque Arbogastem exortum narrat, ita rem exponit, ut aperte intelligamus imperatoris mortem comitis sceleri adtribuendam esse. Ut cetera vero deessent argumenta, quod ubique Ambrosius noster de salute Valentiniani tamquam de re omnino certa loqui non dubitat, satis ostendit eum principem non a se ipso vim passum esse. Inde est quod non solum Hieronymus, Aurel. Victor in *Epitoma*, et multi catholici hujus principis exitum Arbogasti perfidiæ acceptum ferunt, sed etiam ariani, ut Philostorgius, lib. XI, cap. 1, et idololatræ, ut Zozimus lib. IV. Cum vero iidem significent nefarium illum comitem, quo invidiam hujusce facinoris abs se amoliretur, operam dedisse, ut cadaver nexo ad guttur linteo reperiretur, atque ita in Valentiniano desperationis præberet suspicionem; credibile est eumdem etiam haud alio consilio, ut extincti corpus referretur in Italiam, veniam dedisse. Quod autem ad inimicitiæ causas pertinet, in animum facile nobis inducimus Arbogastem, cum duram admodum in principem suum exerceret tyrannidem, futurum prævidisse, ut si in Italiam imperator trajiceret, eum amicorum ope, et maxime Theodosii, acceptarum injuriarum pœnas repetiturum, quod antevertendum ipse putavit.

(Edit. Maur.)

sibi, sed tamquam parentem publicum obisse domestico fletu doloris illacrymant, suaque omnes funera dolent. Amisimus enim imperatorem, in quo duo pariter acerbant dolorem, annorum [1] immaturitas,[1] et consiliorum senectus. In his ego fleo, sicut dixit propheta: *Oculi mei caligaverunt a fletu; quia elongavit a me, qui consolabatur me.* Thren. I, 16. Oculi mei non solum corporis, sed etiam mentis hebetati sunt, et quadam cæcitate omnis sensus obductus est; quoniam ereptus est mihi qui convertit animam meam, et ad spem maximam de summa rerum desperatione [2] revocavit.[2]

4. *Audite, omnes populi, et videte dolorem meum. Virgines meæ et juvenes mei abierunt in captivitatem*: Ibid., 18. sed cognito quod de Valentiniani essent partibus, liberi reverterunt. Militavit hostis barbarus imperatori adolescenti, et suæ oblitus victoriæ, memor fuit imperialis reverentiæ. Laxavit sponte quos ceperat, excusans quod ignorasset Italos. Nos adhuc murum Al- [3] pibus addere parabamus:[3] Valentiniani gratia non exspectavit Alpium vallum, fluenta amnium, aggeres nivium, sed Alpes et fluvios supergressa, muro nos sui imperii protexit. Unde prophetici Threni mihi utendum videtur exordio: Quomodo mœret Italia, quæ abundabat gaudiis? *Plorans ploravit in nocte, et lacrymæ illius in maxillis ejus. Non est qui eam consoletur ab omnibus qui diligunt eam. Omnes qui amant illam, despexerunt eam. Omnis populus* [4] *ejus ingemiscentes.*[4] Ibid., 2.

5. Et quia de Hierusalem dictum est: *Plorans ploravit*[5] [5] *in nocte;* et nostra Hierusalem, id est Ecclesia, ploravit in nocte; quoniam qui eam splendidiorem fide sua et devotione faciebat, occubuit. Merito ergo plorans ploravit, et adhuc lacrymæ ejus in maxillis ejus. Ubertatem quidem fletuum solet vultus humescentis declarare infusio, cum lacrymis genæ rorant; sed quia scriptum est: *Genæ ejus sicut phialæ aromatis gignentes unguentaria; labia ejus lilia distillantia myrrham plenam;* Cant. V, 13. mystica Ecclesiæ [6] gratia[6] deflentis accipitur, quæ in obitu Valentiniani bonum doloris sui effudit unguentum, et vitam ejus prædicando concelebrat. Cui mors

A obesse non potuit, eo quod odor prædicationis universorum ore celebrabilis fœtorem omnem mortis abolevit.

6. Flet igitur Ecclesia pignus suum, et *lacrymæ ejus in maxillis ejus.* Quæ sit maxilla, audi: *Qui te percusserit in maxillam, præbe ei et alteram;* eo quod in dolore sit patiens, ut Luc. VI, 29 pœniteat verberantem. Percussa eras, Ecclesia, in maxilla tua, cum amitteres Gratianum: præbuisti et alteram, quando tibi Valentinianus B ereptus est. Merito tibi non in una maxilla, sed in utraque sunt lacrymæ; quia pie germanum utrumque deploras. Ploras igitur, Ecclesia, et fletu genæ tuæ velut fluentibus quibusdam stillicidiis pietatis exundant. Quæ sunt istæ genæ Ecclesiæ? De quibus alibi ait Scriptura: *Ut corium malorum granatorum genæ tuæ.* Istæ sunt Cant. VI, 6. genæ in quibus solet nitere verecundia, pulchritudo fulgere; in quibus aut flos juventæ, aut perfectæ ætatis insigne est.[7] In obitu igitur fide- [7] lium C imperatorum quidam fidei pudor, quædam Ecclesiæ verecundia est; et in tam immatura morte piorum principum omnis Ecclesiæ mœstior pulchritudo est.

7. Plorat Ecclesia in sapientibus suis, qui velut caput Ecclesiæ sunt: *Oculi* enim *sapientis in capite ejus.* Plorat in oculis, hoc est, in suis Eccl. II, 14. fidelibus, quia scriptum est: *Oculi tui sicut columbæ, extra taciturnitatem tuam;* eo quod vi- Cant. IV, 1. deant spiritaliter, et noverint ea, quæ viderint, tacere D mysteria. Plorat in sacerdotibus suis, qui sunt sicut genæ Ecclesiæ, in quibus est barba Aaron, hoc est, barba sacerdotalis, in quam Ps. CXXXII, 2. de capite descendit unguentum. Isti sunt in quibus est pulchritudo Ecclesiæ, in quibus flos ejus gratior, in quibus ætas perfectior; qui velut cortices malorum punicorum decorem foris præferant abstinentia corporali, intus autem commissam sibi plebem diversæ ætatis et sexus foveant sapientia spiritali; objecti quidem sæ- E culo ad injurias, sed interna mysteria dividentes.[8] Plorat in virginibus suis, quæ sunt sicut [8] lilia, myrrha plena,[9] candorem integritatis, et [9] mortificatæ corporalis illecebræ gloriam præferentes.

8. In his ergo flet, sicut scriptum est: *Viæ*

[1] In ipso flore adolescentiæ necatum fuisse Valentinianum passim testatur Ambrosius, et idem quoque de Gratiano significat non uno loco. Et certe priorem illum anno ætatis 20 extinctum esse auctores conveniunt; hujus autem etsi Fulg. Victor interitum referat ad annum ætatis 38, ibi tamen legendum 28 contendit Baronius; immo etiam non desunt, qui eumdem cum occubuit, anno 24 majorem fuisse negent. Vide Socratem lib. v, cap. 11, Sozomenum lib. VII, cap. 13 et alios.

[2] Ac revera mediolanensis Ecclesia in maximum discrimen primo ab ariano episcopo Auxentio adducta, ab anno 367 ad 374, donec requieverit post felicem Ambrosii electionem, et primo Valentiniano et Gratiano regnantibus; sed post subsecutam Gratiani necem ab ariana Justina, durante Valentiniani II pueritia, acerrime vexata, optima spe recreabatur propter sinceram catholicam fidem et christianas vere virtutes quas iste imperator vix ab adolescentia egressus profiteri cœpit, et vere filialem ejus erga Ambrosium venerationum.

[3] Murus iste extructus non fuit: extollit vero Ambrosius bellicam Valentiniani virtutem, qui seipsum pro muro in Galliam contulit adversus hostes.

[4] Codex A', *ingemiscens.* Sed facile hanc lectionem transcriptoris ingenio tribuendam esse conjicitur.

[5] Mss. aliquot juxta Maurinos: *Dictum est: Ploravit. Et nostra,* etc.

[6] Ita mss. plures ac potiores: editt. autem vet. et mss. nonnulli, *mystice Ecclesiæ gratia;* Rom. edit., *myrrha mystica,* etc. (Edit. Maur.)

[7] Barbam ipsam intelligit, ait Nannius, quæ est perfectæ ætatis insigne; unde postea barbæ Aaronis mentionem facit. (Edit. Maur.)

[8] Rom. edit. sola, *sed intus mysteria dividentes.* Observat autem P. Nannius allusionem fieri ad corticem seu cicum malorum granatorum, quo grana intus dividuntur. (Edit. M.)

[9] Maurini Editores post vocem *lilia* addiderunt *(et lilia)* ante voces *myrrha plena,* ut significaretur *lilia et lilia plena myrrha;* sed prorsus inutilis est hæc additio, quia satis jam verba illa respondent biblico textui num. 5, *distillantia myrrham plenam.*

Sion lugent, sacerdotes ejus ingemiscunt, virgines
Thren. I, 4. *ejus abductæ, et ipsa indignatur intra se.* Et intra se quidem indignatur, ad Valentinianum autem dicit: *Adsumam te, et inducam in domum matris meæ, et in secretum ejus quæ concepit*
Cant. VIII, 2. *me. Potum tibi dabo a vino operosi unguenti,*
1 hoc est, multi operis, multi odoris unguento[1] a fluxu malorum granatorum meorum; ut bibat
Ps. CIII, 15. vinum quod lætificat cor hominis, et defluat in eum malorum granatorum fluxus, in quibus multus et diversus est fructus. Sermo enim multorum sensuum, et de diversis Scripturis abundans, sermo angelorum, sermo apostolorum ac prophetarum, quos uno velut corio Ecclesia sancta complectitur, malorum fluxus est granatorum.

9. Videns hæc Valentinianus integræ plena gratiæ, respondet: *Misericordiæ Domini quod non defecimus; quia non sunt consummatæ miserationes ejus. Renovabit illas sicut lux matu-*
Thren. III, 12. *tina.* Multi sunt gemitus mei, et cor meum defecit. *Sors mea Dominus, dixi: ideo sustinebo eum. Bonus est Dominus sustinentibus eum, animæ quæ quærit eum. Bonum est sperare in salutare Domini. Bonum est viro cum portaverit jugum grave in juventute sua: sedebit singulariter, et*
Ibid., 24 et ss. *silebit; quia tulit jugum grave.* Et ille quidem se suarum virtutum remuneratione solatur, eo quod in juventute sua labores absorbuit, pericula multa toleravit; jugum maluit grave emen-
2 datioris[2] propositi, quam molle illud ac plenum
3 deliciarum, vivida mentis cervice portare.[3]

10. Beatus plane qui vel in senectute cor-
4 rexit errorem;[4] beatus qui vel sub ictu mortis animum avertit a vitiis. *Beati* enim *quorum*
Ps. XXXI, 1. *tecta sunt peccata;* quia scriptum est: *Desine a malo, et fac bonum, et inhabita in sæculum sæ-*
Ps. XXXIII, 15. *culi.* Quicumque ergo desierit a peccatis, et fuerit ad meliora in quacumque conversus ætate, habebit superiorum indulgentiam peccatorum, quæ fuerit vel pœnitendi confessus affectu, vel corrigendi aversatus ingenio. Sed huic cum plurimis veniæ societas emerendæ: plurimi enim sunt qui se a peccatis et lubrico juventutis in
5 senectute revocare potuerunt;[5] rarus autem qui in juventute grave jugum seria sobrietate portaverit. Hoc est illud jugum, de quo Dominus in Evangelio ait: *Venite ad me omnes, qui laboratis, et onerati estis; et ego vos reficiam: tollite jugum meum super vos.* Si quis ergo an- Matth XI, 28, 29.
tequam gravi oneretur peccatorum sarcina, tulerit jugum in juventute, singulariter sedebit: non cum plurimis conferendus, sed cum illo qui potest dicere: *Quoniam tu singulariter in spe constituisti me.* Ps. IV, 10.

11. Sed forte dicas: Quomodo jugum grave dicit Hieremias, cum in Evangelio Dominus dixerit: *Jugum meum suave, et onus meum leve est?* Ac primo disce, quia Græcus *jugum* tan- Matth. XI, 29.
tummodo posuit, non addidit *grave.*[6] Tamen et 6
illud adverte, quia etsi esset in Threnis, in Thren. III, 27.
Evangelio tamen *jugum suave* dixit, et *onus leve,* non jugum leve. Potest enim grave jugum Verbi[7] 7
esse, sed suave: grave adolescenti, grave juveni, cujus ætas est florulentior; ut nolit jugo Verbi subjiciendam animi præbere cervicem. Potest et grave Verbi jugum videri propter onera[8] 8
disciplinæ, austeritatem correctionis, pondus abstinentiæ, restrictionemque lasciviæ; suave tamen esse fructu gratiæ, spe remunerationis æternæ, purioris conscientiæ suavitate. Tamen jugum Verbi suave dixit, onus obedientiæ leve; quoniam ei qui jugum Verbi patienti cervice susceperit, disciplinæ onus grave esse non poterit.

12. Qui ergo tulerit a juventute jugum, singulariter sedebit, et silebit, revelata sibi gaudens divinæ remunerationis æterna mysteria. Aut certe silebit, non opus habens excusatione peccati, quod matura confessione prævenit, et propera correctione deposuit. Non enim dicitur huic: *Quæ in juventute non congregasti, quomodo*
invenies in senectute? Potest autem et sic intel- Eccl. XXV, 5.
ligi, quoniam qui cito portaverit jugum Verbi, hoc est, a juventute, non se miscebit cum juvenibus, sed sedebit seorsum et silebit; donec plena se perfectione virtutis erudiat, et magnam induat animo patientiam; dabitque percutienti maxillam suam, etiam cædis contemnens injuriam,[9] 9
ut mandatis obsequatur cœlestibus.

13. Magnum est enim vel abstinere a vitiis juventutis, vel ea[10] in ipso juventutis vestibulo 10
derelinquere,[11] atque ad seriora converti; lu- 11

[1] Sic omnes mss., a quibus vet. editt. eo tantum recedunt, quod pro *unguento* legunt *unguenti:* at Rom. edit. utramque vocem censuit excludendam. (Edit. Maur.)

[2] Notant Maurini unum mss. habere *emendationis,* alium quemdam, *eminentioris.*

[3] Vet. editt. ac mss. nonnulli, *deliciarum invidia mentis:* Rom. edit., *deliciarum invitamentis:* mss. autem magna numero, ut in contextu, paucis exceptis, ubi legitur, *divitiarum mundi mentis cervice,* etc. (Edit. Maur.)

[4] Testibus Maurinis codex Reg., *surrexit ab errore.*

[5] Cicero in *Orat. pro M. Cœlio: Ac multi.... summi homines, et clarissimi cives fuerunt, quorum cum adolescentiæ cupiditates deferbuissent, eximiæ virtutes, firmata jam ætate, exstiterunt.* Ad quæ verba spectasse Ambrosium non temere dixeris. (Edit. Maur.)

[6] Non ex hoc solo loco, sed ex aliis pluribus cognoscere est Ambrosium varias Scripturæ versiones consulere solitum. Certe quidem habetur tantum, apud LXX: Ἀγαθὸν ἀνδρὶ ὅταν ἄρῃ ζυγὸν, etc.; sed vocem *grave* admittunt vulgo Patres Latini, ut puta Hilarius *Enarr.* in psal. CXVIII, litt. *Beth,* et Cassiodorus in eumdem psal. vers. 147, quod videtur imitatus ab Ambrosio, Serm. IX, in hunc ipsum psal. ubi eadem habet. Nobilius distinctionem inter propheticum illud jugum atque Evangelicum ab Ambrosio hic propositam referens: *Quomodo jugum grave.... dixerit Dominus: Jugum meum suave,* etc.? subjungit: *Interpres Theodoret., Quia tollit super se ipsum jugum grave.* (Edit. Maur.)

[7] Jugum nempe quod Dei Verbum incarnatum proposuit in Evangelio, quod in antithesi hic constituitur jugo veteris Legis.

[8] Omnes edit., *videri præ pondere* (in edit. Rom. *præ* eliditur) *disciplinæ, austeritate,* etc.; omnes mss. e contrario, ut in corpore. (Edit. Maur.)

[9] Omnes edit. ante maurinam cum cod. A', *contentus injuria;* mss. nonnulli, *contenta injuria,* plures ac probatiores, *contemnens injuriam.*

[10] Editio maurina habet *eam,* sed evidens est mendum.

[11] Ita mss., uno et altero excepto, ubi habetur *ad superiora:* contra vero edit. omnes ante maurinam efferunt *ad saniora.* Quæ quidem lectio etsi usitatior videatur, licet tamen dicere

bricæ enim et perplexæ sunt viæ juventutis. Denique Salomon ait: *Tria mihi impossibilia sunt intelligere, et quartum quod non cognosco. Vestigia aquilæ volantis, et vias serpentis in petra, et semitas navis navigantis, et vias viri in juventute.* David autem ait: *Delicta juventutis meæ et ignorantiæ meæ ne memineris.* Juvenis enim non solum fragilitate lubricæ ætatis prolabitur, verum etiam ignorantia cœlestium mandatorum plerumque delinquit: cito autem meretur veniam qui prætendit ignorantiam. Propheta itaque dicit: *Delicta juventutis meæ et ignorantiæ meæ ne memineris.* Non dicit: Delicta senecturis meæ, et scientiæ meæ ne memineris; sed quasi propheta, qui cito correxerit et emendaverit vitia juventutis, ætatem ignorantiamque prætendit.

Ps. xxx, 18, 19. Ps. xxiv, 7.

14. Valentinianus quoque etiam in delicto Prophetæ similis ait: *Delicta adolescentiæ et ignorantiæ meæ ne memineris.* Nec solum dixit, sed etiam ante correxit errorem, quam disceret esse lapsum alicujus erroris. Itaque dicit: Correctionem juventutis meæ ne memineris. Error in pluribus est, in paucis correctio.

15. Et quid jam de aliis dicam, qui etiam ludo juventutis putaverit abstinendum, resecandam ætatis licentiam,[1] severitatis publicæ duritiem molliendam, lenitatem senectutis in alienis annis deferendam ei, qui in periculum convicti criminis vocaretur? Ferebatur primo ludis circensibus delectari:[2] sic istud abstersit, ut ne solemnibus quidem principum natalibus, vel imperialis honoris gratia circenses putaret esse celebrandos.[3] Ajebant aliqui ferarum eum venationibus occupari, atque ab actibus publicis intentionem ejus abduci: omnes feras uno momento jussit interfici.

16. Audire in consistorio negotia,[4] et Danielis spiritu, in quibus dubitarent senes, vel personæ alicujus contuitu ducerentur, congruam vero adolescentem videres senilemque ferre sententiam. Jactabant invidi, quod præmature prandium peteret: cœpit ita frequentare jejunium,[5] ut plerumque ipse impransus convivium solemne suis Comitibus exhiberet: quo et religioni sacræ satisfaceret, et principis humanitati.[6]

17. Scenicæ cujusdam forma ac decore deperire Romæ adolescentes nobiles nuntiabatur: jussit eam ad comitatum venire. Missus pretio depravatus, sine mandati effectu rediit: alterum misit, ne voluisse emendare vitia adolescentum, et non potuisse videretur. Datus est obtrectandi aliquibus locus; deductam tamen numquam aut spectavit, aut vidit.[7] Postea redire præcepit; ut et omnes agnoscerent irritum ejus non esse mandatum, et adolescentes doceret ab amore mulieris temperare, quam ipse qui potuit habere in potestate, despexerat. Et hæc fecit, cum adhuc non haberet uxorem, et tamen exhiberet sui tamquam vinctus conjugio castitatem. Quis tam dominus servi, quam ille sui corporis fuit? Quis tam aliorum arbiter, quam ille suæ censor ætatis?

18. Quid de pietate ejus loquar? Qui cum homines nobili ortos genere, et locupleti prosapia,[8] quæ cito movere invidiam solet, regiæ cupiditatis accusator urgeret, præfectus insisteret; respondit ut nihil cruentum sanctis præ-

ad seriora sin minus pro *ad magis seria*, saltem pro *ad magis sera*, intellige *studia senectutis*, ut Maurini editores animadverterunt. Sed nil vetat quominus *seriora* pro magis *seria* hic assumamus, ut contextus etiam exposcit.

[1] Mss. aliquot (*etiam* A'), *ætatis lætitiam*. Et hic etiam non pauca sunt, quæ alludere ad citatam Ciceronis orationem existimamus. (Edit. Maur.)

[2] Notissima est vehementissima propensio romani populi, et aliarum quoque civitatum pro cujusque generis circensibus spectaculis, quæ etiam ad captandum plebium gratiam ab imperantibus fovebantur. Hinc nil mirum si jam a pueritia Valentiniani animus pro ejusmodi ludis, etiam tunc temporis non raro atrocibus, incensus esset. Mirandum vero quot et cito ab iis abstinuisset, et auram etiam popularem eos vetando amittere non timuerit.

[3] Ex hoc loco deprehenditur Philostorgii adversus hunc principem iniquus animus; is enim de illo agens lib. XI, ita loquitur: *Cum ursis ac leonibus uteretur, annum agens vicesimum, vita simul atque imperio, et ferarum venationibus privatus est.* Sed quod evidentius signum emendationis edere potuit Valentinianus, quam quod solemnioribus etiam diebus hujusmodi abstinuerit spectaculis, et feras ipsas, quas ex Africa remotioribusque regionibus adduci consuevisse in lib. II *Officiorum*, cap. 21, n. 109, observatum est, interfici jusserit. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit., *negotia etiam in quibus.... ducerentur, ut Danielis spiritu adolescentem videres senilem ferre sententiam:* vet. autem editt. ac mss. nobiscum conveniunt, nisi quod in paucis tantum mss. invenitur particula *que* post *τὸ senilem*. (Edit. Maur.)

[5] Jejunium hoc erat quidem ecclesiasticum, et non mere voluntarium, cum subjiciatur infra: *Quo et religioni sacræ satisfaceret;* non tamen liberum erat imperatori ejusdem jejunii diebus convivia ducibus suis solemni more exhiberi solita non præbere; maxime cum inter eosdem duces plurimi adhuc ethnicam sequerentur religionem. (Edit. Maur.)

[6] Mss. non pauci, *et princeps* (unus, *et ne princeps*) *humanitatis, scenicæ alicujus forma, et decore deperiret. Romæ adolescens nobilis nuntiabatur, jussit,* etc. Minus commode. Exstat porro in *Cod. Theod. lex* V *de Scenicis* anni 389 qua prohibet idem hic Valentinianus *Thymelicam*, id est, scenicam mulierem, quæ modos et saltationes facit in thymele quæ orchestræ pars erat, *ex Urbe abduci.* Hanc legem hortatu Ambrosii datam autumat Godefredus, nec male ad hanc referri historiam. (Edit. Maur.)

[7] « *Aut spectavit,* nempe in scena: *aut vidit,* privatim videlicet. » In hoc laudabilis quidem Valentiniani firmitas: sed prudentiæ defectus notandus in illius feminæ advocatione, licet excusari possit ex juvenili inconsideratione.

[8] Mss. aliquot, *locupletes prosapia.* Sed hoc loco gravius discrimen in distinctione membrorum, quam in vocibus. Etenim omnes edit. sic interpungunt consequentia, *quæ cito movere invidiam solet regiæ cupiditatis, accusator urgeret,* etc.: mss. vero ita distinguunt, *quæ cito movere invidiam solet, regiæ cupiditatis accusator urgeret,* etc. Evidens sane est hunc ultimum sensum multo præstare; in priori enim crimen sive accusationis caput non exprimitur, secus vero in posteriori, nimirum accusatio *regiæ cupiditatis,* hoc est, affectati throni ac regii nominis. Quod porro negabat imperator passurum se esse, ut quidquam cruentum *diebus sanctis statueretur,* extra controversiam est paschales ferias hic designari, quæ hoc nomine propter festi præcellentiam appellabantur. Ambrosius de illis ita loquitur epist. XX, num. 6: *Itaque sanctis diebus hebdomadis ultimæ, quibus solebant debitorum laxari vincula,* etc. Veneratio autem horum dierum hic in Valentiniano erat eo laudabilior, quod non modo lege 111 *de Indulg. crim.* a Valentiniano seniore lata, quæ in hoc festo variorum scelerum sontes solvi jubebat, rei majestatis excipiebantur; verum etiam tribus aliis legibus, quas hic ipse Valentinianus noster annis 381, 384 et 385 promulgavit. (Edit. Maur.)

sertim diebus statueretur. Et cum post aliquot dies accusatoris legeretur libellus, calumniam pronuntiavit,[1] accusatum libere, donec præfectus cognosceret, observare jussit. Neque ante aut postea quisquam tanti criminis sub adolescente imperatore formidavit invidiam. Risit adolescens, quod robusti metuunt imperatores.

19. Miserat propter recuperanda templorum jura, sacerdotiorum profana privilegia,[2] cultus sacrorum suorum, Roma legatos; et, quod est gravius, senatus nomine nitebantur. Et cum universi, qui in consistorio aderant,[3] christiani pariter atque gentiles, dicerent esse reddenda; Dan. XIII, 45. solus velut Daniel, excitato in se Dei Spiritu, arguebat perfidiæ christianos, gentilibus obviabat dicens: Quod pius frater eripuit, quomodo a me putatis esse reddendum? cum in eo et religio lædatur et frater, a quo se nollet pietate superari.

20. Et cum paterno conveniretur exemplo, quod sub patre suo ea nullus abstulerat, respondit: Patrem meum laudatis, quia non abstulit;[4] nec ego abstuli. Numquid pater meus reddidit, ut me debere reddere postulentis? Postremo etiamsi pater reddidisset, frater abstulerat: imitatorem in ea parte fratris esse me mallem. Aut numquid meus pater augustus fuit, et frater non fuit? Par utrique debetur reverentia, et par utriusque est circa rempublicam gratia. Utrumque imitabor, ut et non reddam quod pater reddere non potuit, quia nullus abstulerat; et servem quod a fratre est constitutum. Postulet parens Roma alia quæcumque desiderat: debeo affectum parenti, sed magis obsequium debeo salutis auctori.

21. Quid de amore provincialium loquar, vel quo eos ipse complectebatur, vel qui ab iis consultori suo rependebatur, quibus nihil umquam indici passus est? Præterita, inquit, non queunt solvere; nova poterunt sustinere? Ex hoc laudant provinciæ Julianum;[5] et ille quidem in robusta ætate; iste in processu adolescentiæ: ille plurima reperit, et exhausit omnia; iste nihil invenit, et omnibus abundavit.

22. Audivit in transalpinis partibus positus, ad Italiæ fines barbaros propinquasse: sollicitus ne alieno hoste suum regnum adtentaretur, venire properabat, cupiens dimittere gallicana otia, et pericula nostra suscipere.

23. Hæc mihi cum aliis communia. Illa privata, quod sæpe me appellabat absentem, et a me initiandum se sacris mysteriis præferebat.[6] Quin etiam cum rumor quidam ad Viennensem pertulisset urbem, quod invitandi ejus ad Italiam gratia eo pergerem; quam gaudebat, quam gratulabatur me sibi optato adfore! Mora ei adventus mei prolixior videbatur. Atque utinam adventum ipsius nullus prævenisset nuntius!

24. Jam promiseram me profecturum, respondens vel honoratis petentibus,[7] vel præfecto, ut tranquillitati Italiæ consuleretur, me sicut superfluo ingerere non possem propter verecundiam, ita necessitatibus non defuturum. Confirmatum hoc erat: ecce[8] postridie litteræ de instruendis mansionibus, invectio ornamentorum regalium, aliaque ejusmodi quæ ingressurum iter imperatorem significarent. Quibus rebus ab ipsis a quibus fuerat[9] postulata, intermissa legatio est.

25. Reus mihi videbar speratæ meæ præsentiæ nec impletæ: sed utinam viventi tibi hunc deberem reatum! Excusarem quod nulla tua audissem pericula, nullas tuas accepissem litteras, quod non potuissem propriis animalibus

[1] Rom. edit. cum superior. editt., *calumniam pronuntiaturus;* at sequenti versu eadem sola, *observari jussit:* mss. autem utrobique, ut nos in textu. (Edit. Maur.)

[2] Mss. nonnulli, *sacerdotum jura.* Duobus porro diversis temporibus gentiles religionum suarum restitutionem a Valentiniano juniore postulaverunt, anno scilicet 384, quo præfectus Romæ Symmachus erat, cujus Relationi Ambrosius epistola XVII et XVIII respondit. Cum autem tum temporis nihil impetrassent, occasionem, ut autumabant, commodiorem nacti, reduce nimirum Constantinopolim Theodosio, et Valentiniano in Galliis ab Arbogaste in servitutem propemodum redacto, priorem suum conatum, sed effectu irrito, iteraverunt. De hac ultima petitione loquitur hoc loco sanctus Præsul, quam paulo ante obitum hujus principis ei oblatam infra significat. Utramque autem egregie distinguit epist. LVII *ad Eugenium*, unde Paulini error detegitur ad legationem Cæsari in Gallias missam duos Ambrosianos libellos referentis, ut ad eamdem epistolam observavimus. Quod vero priorem relationem hic silentio Ambrosius præterit, et modestiæ causa facit, ne se ipse laudare videretur, et honoris in Valentinianum, ad quem secundæ repulsionis gloria redibat universa. (Edit. Maur.)

[3] Consistorium erat privatum seu peculiare imperatoris consilium, quod Augustus ipse in publicis negotiis pertractandis adhibere cœpit. *Consistoriani* vocabantur qui ad illud constituendum inter insigniores viros libera principis voluntate deligebantur, et eorum vota ejus arbitrium non devinciebant.

[4] Valentinianus I largiori forte usus est erga ethnicos tolerantia, siquidem de eo scripsit ipse Ammianus Marcellinus, gentilis historicus: « Hoc moderamine principatus inclaruit, quod inter religionum diversitates medius stetit, nec quemquam inquietavit, neque ut hoc coleretur aut illud imperavit; nec interdictis minacibus subjectorum cervices ad id quod ipse coluit inclinabat; sed intemeratas reliquit has partes ut reperit » (*Historiarum* l. XXX, c. 9). Et idem Valentinianus, ut in codice Theodosiano, declaravit: « Testes sunt leges a me in exordio imperii mei datæ, quibus unicuique quod animo imbibisset colendi libera facultas tributa est » (lib. IX, tit. 16).

[5] Julianum apostatam intellige, a quo nonnulla provincialibus remissa discimus ex lege XI *de Immunit. conc.;* lege I *de Indul. debit.*, et lege item I *de Auro Coron.* Ejusdem principis liberalitatem ethnici scriptores mirum quantum efferant. Adisis Libanium et Mamertinum in ejus *Orat. panegyr.* et Ammianum lib. XXV *Hist.* cap. 4, quem locum cum iis quæ lib. XVI, cap. 5, idem dixerat, ægre conciliari fatetur Valesius. (Edit. Maur.)

[6] Vet. editt. cum parte mss., *et a me initiatum:* Rom. cum alia parte, *et a me initiandum;* quod potius habendum sequentia plane persuadent: quibus etiam addere licet, quæ ad Theodosium epist. LIII, num. 2, scribit vir sanctus. (Edit. Maur.)

[7] Quinam dicantur honorati, explicatum est ad lib. II *Offic.* cap. 29, num. 150. Quod autem subdit se ab adeundo imperatore verecundia revocari, plane congruit cum epist. I *ad Gratian.* num. 1. (Edit. Maur.)

[8] Mss. non pauci: *Ecce post triduum.* Continuo vero post *instruendis mansionibus,* quarum hic fit mentio, nihil aliud significatur, quam publica quædam diversoria, quæ principibus iter facturis, rectoribus, atque adeo militibus ipsis præparabantur, cum proficiscerentur in expeditionem. Vide Cassiodorum lib. XII *Variar.*, epist. XVIII et epist. XIX. (E. Maur.)

[9] Mendose iterum maurina editio habet *fuerant* pro *fuerat.*

occurrere, etiamsi iter ingressus essem. Itaque securus veniæ, dum dies subduco, adventus tui iter lego: ecce rescriptum accipio,[1] ut sine mora pergendum putarem, eo quod vadem fidei tuæ habere me apud Comitem tuum velles. Num restiti? num moratus sum? Additur eo ut properarem ocyus, nec arbitrarer causam itineris mei synodum Gallorum esse episcoporum, propter quorum frequentes dissensiones crebro me excusaveram;[2] sed ut ipse baptizaretur.

26. In ipso egressu gestarum jam rerum indicia potui cognoscere, sed properandi studio nihil advertere poteram. Jam superabam Alpium juga, et ecce nuntius amarus mihi et omnibus de tanti morte imperatoris. Reflexi iter, et fletibus meis lavi. Quibus ego votis omnium proficiscebar? quo gemitu omnium revertebar? Non enim imperatorem sibi, sed salutem ereptam putabant. Quanto ipse angebar dolore? Primum quod tantus princeps, quod dulce pignus meum, quod ita mei cupidissimus occidisset.[3] Quos ego æstus ejus illo biduo fuisse comperi, quo litteris quas ad me miserat, supervixit? Vesperi profectus est silentiarius:[4] tertio die mane quærebat jamne remeasset, jamne venirem: ita sibi salutem quamdam venturam arbitrabatur!

27. O juvenis optime, utinam te viventem invenire potuissem; utinam te dilatio aliqua meo reservasset adventui! Nihil de aliqua mei virtute polliceor; nihil de ingenio atque prudentia: sed quanta ego cura inter te et Comitem tuum, quanta sedulitate concordiam et gratiam refudissem! Quam me ipsum pro tua obtulissem fide; quam in me ipsum eos recepissem, quibus ille se timere dicebat?[5] Certe si Comes non esset inflexus, tecum remansissem. Præsumebam de te, quod ipse me audires, si pro te non esse auditum videres.

28. Multa habueram, quæ tenerem: nunc nihil habeo præter lacrymas et fletus. Quotidie mihi major ad dolorem es,[6] crescis ad gemitum. Omnes quanti me feceris protestantur: omnes absentiam meam causam tuæ mortis appellant. Sed non sum Elias, non sum propheta, ut potuerim futura cognoscere: sed sum vox clamantis in gemitu, quo possim deflere præterita. Quid enim habeo quod melius faciam, quam ut tibi lacrymas pro tanto tuo in me affectu rependam? Ego te suscepi parvulum,[7] cum legatus ad hostem tuum pergerem: ego Justinæ maternis traditum manibus amplexus sum: ego tuus iterum legatus repetivi Gallias, et mihi dulce illud officium fuit pro salute tua primo, deinde pro pace atque pietate, qua fraternas reliquias postulabas: nondum pro te securus, et jam pro fraternæ sepulturæ honore sollicitus.

29. Sed revertamur ad Threnos, et ipsa doloris ingrediamur viscera: *Quid testabor,* inquit, *tibi, aut quid adsimilabo tibi, filia Hierusalem? Quis salvam te faciet, et quis consolabitur te, virgo filia Sion? quia magna facta est super te contritio tua. Quis sanabit te?* Quis autem me Thren. II, 18.

[1] Ad id quod hic legimus, *rescriptum accipio*, referenda sunt illa ex epist. LIII, num. 2, *ut a me baptismate initiaretur, scribendum arbitratus est;* unde haud mediocriter probabile est non de rescripto proprie dicto intelligendum, sed de litteris ipsa Valentiniani manu exaratis, cujusmodi epistolam a Gratiano se accepisse Ambrosius testatur epist. I, num. 3. In epistola porro LIII nulla causa cur sancti viri adventum imperator expeteret, adfertur, præterquam illius baptizandi: at in hoc epicedio præmittitur altera, nimirum ut vadem ageret Ambrosius pro imperatore apud Arbogastem. Certe occultæ illius offensiones in professas inimicitias erupebant, ut Gregorius Turon. ex Sev. Alexandro scriptore synchrono tradit lib. II *Histor.* cap. 10, Zozimus lib. IV et Philostorgius lib. XI, capit. 1. Nullum autem ad reconciliandos Cæsaris et Comitis animos Præsule nostro magis idoneum esse potuisse ex iis patet, quibus quanto in pretio apud eumdem Comitem Ambrosius esset, in hujus Vita narrat Paulinus. (Edit. Maur.)

[2] Constat quidem dissensiones illas materiem fidei neutiquam spectasse; numquam enim Ambrosius tanto illius defendendæ ardore semper flagrans, præsentiam suam synodis hujuscemodi subtraxisset: sed illæ vel contentiones fuerunt inter Arelatensem ac Viennensem antistites exortæ, ut censet Quesnellius *Dissert. pro S. Hilar. Arelat.*, vel motus quidam eorum occasione, qui cum Ithacianis communicaverant, excitati: qua de re diximus in annotatis ad epist. XXIV et epistol. XXVI. (Edit. Maur.)

[3] Quantus amor ac reverentia erga Ambrosium juvenis imperatoris animum tenuisset, comperitur etiam ex epistola ejusdem Ambrosii ad Theodosium LIII, ad quam lectores remittimus.

[4] Primum hoc nomine vocabantur servi qui in nobilioribus domibus silentium inter ipsos famulos tenendum curarent; sed postea hoc officium tanti factum est, ut in ipsa aula regia eodem nomine insignirentur liberi quoque viri qui aliis muniis perfungarentur. De his sequentia notant Maurini: « Multæ leges quæ ad silentiarios pertineant, in Cod. Theod. exstant, tit. *de Decurion. et Silent.* Horum officium erat, dum imperator in consistorio esset, aut cum suis exterisve consilium haberet, ad fores excubare. Sed ex eorum schola nonnumquam deligebantur qui principis ferrent imperata, ut cum ex hoc loco, tum ex Philostorgii lib. VII, cap. 7, cognoscere est. De iisdem agit Bulengerus lib. III *de Imperat. Rom.* cap. 10 ».

[5] Ita vet. editt. et omnes mss., at Rom. præmisit præpositionem *a* voci *quibus*, unde sensus efficitur omnino contrarius. Veteri enim lectione significatur Arbogastem timorem prætendisse, ne quibusdam suarum partium periculum crearetur ab imperatore: Romana vero lectione exprimitur eumdem Comitem sibi ipsi ab aliquibus imperialibus ministris vim aut insidias pertimuisse. (Edit. Maur.)

[6] Mss. non pauci, *ad dolorem, crescis ad gemitum. Omnes quanta mihi feceris, protestantur.* (Edit. Maur.)

[7] « Duas legationes ab Ambrosio ad Maximum constat esse susceptas, de quibus agit pluribus epistolarum suarum locis sanctus Antistes. Videsis epistolam XX, num. 23, epistolam XXI, num. 20, et epistolam XXIV cum nostris ad eam observatiunculis ». Hæc Maurini. Prior legatio ab Ambrosio statim post Gratiani necem suscepta est, cum Maximus e Gallia in Italiam irruere minaretur. Tunc enim Justina, licet ut Arii hæresim professa Ambrosio infensissima, præclarum Antistitem rogavit, ut ad Maximum proficiscens, cum eo ageret, ut saltem aliqua occidentalis imperii portio filio Valentiniano servaretur. Ideo Ambrosius dicere potuit: *Ego te suscepi parvulum,* quia eum ut bonus pater in suam suscepit tutelam; et hæc verba maxime suadent Valentinianum anno 372 natum esse, quia si anno 368 lucem adspexisset, anno 283 cum Gratianus necatus est, non amplius parvulus vocari potuisset. Eam legationem, licet non sine ipsius vitæ discrimine, Ambrosius, Deo favente, ita feliciter adimplevit, ut Maximus, dominatione Britanniæ, Galliæ et Hispaniæ contentus, reliquas occidentalis imperii provincias Valentiniano permiserit, magis vero Theodosii arma parantis metu, quam sponte. Frustra tamen tunc Ambrosius mortales Gratiani exuvias postulavit, sed eas obtinuit altera ad Maximum legatione, quam anno 387 aggressus est, rursus ad preces Justinæ minis perterritæ ipsius Maximi, qui tunc veluti catholicorum et Ambrosii defensorem jactare se cœperat.

consolabitur, a quo alii petunt consolationis officium? *Implevit me amaritudine, inebriavit me felle. Ventrem meum doleo, ventrem meum doleo,* ut prophetico utar eloquio; quoniam quem in Evangelio eram generaturus, amisi.

Thren. III, 15. Jerem IV, 19.

1 30. Sed ille non amisit gratiam,[1] quam poposcit, qui mihi in sermone, quo utebar ad plebem, hodie resurrexit. Nam cum in tractatum incidissem propositæ lectionis,[2] quod populus pauper benediceret Deum; quærere cœpi quis esset hic populus, et distinguere quod esset populus, alter dives, alter pauper: dives Judæorum, pauper Ecclesiæ: dives ille eloquiis sibi creditis, iste pauper aliena eloquia mutuatus. Merito pauper, quia congregatus a paupere est, illo videlicet, qui pauper factus est, cum dives esset, ut nos ejus inopia ditaremur: exinanivit enim se, ut omnes repleret.

2

II Cor. VIII, 9.

31. Sed quomodo pauper qui habebat æternitatis divitias, et plenitudinem divinitatis? Denique in carne erat, et dicebat: *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis.* Et alibi ad Petrum dicit: *Tibi dabo claves regni cœlorum.* Hic ergo pauper, qui regnum cœleste donabat? Sed audi quomodo pauper: *Tollite,* inquit, *jugum meum super vos; quia mitis sum, et humilis corde.* Ideo et populus ejus pauper est, non indigentia, quem divite illo populo video ditiorem: non solum enim oracula prophetarum, sed etiam apostolorum meruit divino fusa Spiritu habere præcepta.

Matth. XXVI, 64. Matth. XVI, 19. Matth. XI, 29.

32. Non ergo inopia pauper, sed pauper spiritu, cui dictum est: *Beati pauperes spiritu; ipsorum est enim regnum cœlorum.* Vere beati pauperes, qui acceperunt quod divites non habebant. Ex hoc numero est ille propheticus pauper, de quo scriptum est: *Iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum.* Ex hoc populo ille, qui ait: *Argentum et aurum non habeo, sed quod habeo, hoc do tibi: In nomine Jesu Nazareni surge, et ambula.* Ille ergo pauper auctor[3] populi pauperis dicit: *Deus, laudem meam ne tacueris; quoniam os peccatoris et os dolosi super me apertum est. Loquuti sunt super me lingua dolosa, et sermonibus odii circumdederunt me, et expugnaverunt me gratis. Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi: ego autem*

Matth. V, 3. Ps. XXXIII, 6. Act. III, 6.

3

A *orabam.* Bonum scutum oratio, quo omnia adversarii ignita spicula repelluntur. Orabat ergo Dominus Jesus, et ejus imitator Valentinianus orabat.

Ps. CVIII, 2 et ss. Ephes. VI, 16.

33. Sed forte dicatur: Quid ei profuit sua oratio? Ecce in primo vitæ occidit cursu. De celeritate mortis, non de genere loquor; non enim accusationis voce utor, sed doloris. Sed etiam Dominus orabat, et crucifixus est; hoc enim orabat, ut peccatum mundi tolleret. Audiamus ergo quid oret Christi discipulus: utique B quod magister docuit. Docuit autem ut vigilemus et oremus, ne ingrediamur in tentationem, hoc est, ne incidamus in peccatum. Hæc est enim tentatio christiani, si in suæ animæ periculum prolabatur: mortem autem timere non est perfectionis.

34. Rogare autem quis debet et pro inimicis suis; orare etiam pro persequentibus, sicut Dominus orabat, dicens: *Pater, dimitte illis; non* C *enim sciunt quid faciunt.* Vide clementiam magnam. Illi suum persequebantur auctorem; ipse adversariis etiam gravia peccata donabat, quin etiam ignorantiæ velamine excusabat admissum, dicens: *Quia nesciunt quid faciunt;* nam si scirent, Dominum non persequerentur suum, in cujus potestate ac jure salutem esse suam arbitrarentur. Et quia non sola Christi persecutores ejus erant morte contenti, addebant maledicta atque convicia, ut ait ipse: *Maledicent* D *ipsi, et tu benedices.* Docuit nos quod timere maledicta persequentium minime debeamus, cum habeamus benedictionis auctorem; nec movere nos convicia debeant, ubi præsul est, qui possit auferre maledicta.

Luc. XXIII, 34. Ps. CVIII, 28.

35. Quid illud quod mori non timuit? Immo pro omnibus se obtulit, dicens quod frustra innoxii in invidiam vocarentur,[4] quod frustra propter se alii periclitarentur; sibique potius mortem optabat, ne ipse aliis causa mortis esset. Hoc est illud Evangelicum Domini in ipsa E sui captione dicentis: *Si me quæritis, sinite hos abire.* Occidit itaque pro omnibus quos diligebat, pro quo amici sui parum putabant, si omnes perirent.

4

Joan. XVIII, 8.

36. Advertimus quem circa amicos suos habuerit animum: quem erga germanas suas[5]

5

[1] Non alius forsitan e catholicis Patribus absolutam accipiendi baptismatis necessitatem magis adstruit quam Ambrosius variis locis, sed potissimum lib. II *de Abraham,* cap. 11, num. 84, Serm. III *in Psal.* CXVIII, num. 14, et lib. *de Mysteriis,* cap. 4, num. 20. Verum omnia illa testimonia sic accipi debere, ut baptismus, quem dicunt in voto, cum baptismus in aqua haberi nequit, ad salutem sufficere minime negetur, planum faciunt quæ hic et infra de eodem baptismi voto traduntur. Innocentius tertius pont. max. epistola Cremonensi episcopo scripta sincerum ejusdem sacramenti desiderium, cum ipsum in re accipere non licet, salutem adferre Doctoris nostri testimonio confirmat: quam opinionem tum ejusdem Ambrosii tum Augustini auctoritate amplecti se dicit Bernardus *Tractatu ad Hugonem Victorinum.* Denique hunc ipsum Orationis hujusce locum in memoratæ sententiæ confirmationem communiter citant Hugo Victor. *de Sacram. Baptism.,* cap. 5; Beatus Thomas III p., q. 68, art. 2; Magister Sent. in IV, dist. 4, § *Sunt et alii,* et post eos vulgus scholasticorum ». Ita Maurini. Ceterum notum est, illa ætate consuevisse plures parentes christianos non statim infantes sibi natos ad baptismum offerre, sed istum usque ad adultam eorum ætatem differre, licet mos iste minus sacris pastoribus probaretur.

[2] Adverte, lector, quanto studio verbi divini prædicationi incumbere solebat sanctus Antistes; quandoquidem quo die funebrem imperatoris orationem habiturus erat, Evangelium prius populo interpretari non omiserit. Sed a nobis jam alibi observatum est, eum quandoque eodem die semel et iterum e suggestu verba fecisse. (Edit. Maur.)

[3] Juxta Maurinos nonnulli mss., *actor.*

[4] Hinc intelligas Arbogastem quosdam ex amicis Valentiniani ad necem poposcisse tamquam sibi infensos, et forte illud est quod movit editores Romanos, ut supra, num. 27. reponerent, *a quibus ille se timere dicebat,* sicut ibidem observatum est. (Edit. Maur.)

[5] Valentiniano sorores tres fuisse reperiuntur, *Justa, Grata et Galla.* Cum autem hæc ultima, quæ nupserat Theodosio, jam defuncta esset, relinquitur priores tantum duas huic

habuerit affectum consideremus. In ipsis requiescebat, in ipsis se consolabatur, in ipsis relaxabat animum, et fessa curis corda mulcebat. Rogabat eas, ut si quo pueritiæ suæ lapsu, si sermone aliquo offensæ a fratre viderentur, ignoscerent, veniam sibi a Domino Deo deprecarentur. Manus, capita sororibus osculabatur, immemor imperii, memor germanitatis; et quanto magis aliis potestatis jure præstaret, hoc se magis humilem sororibus exhibebat. Rogabat ut non meminissent injuriæ, meminissent gratiæ.

37. Acciderat ut quoddam de earum possessione audiret negotium: tantus enim erat, ut etiam in causa sororum æquus fore arbiter a provincialibus æstimaretur; quod etsi circa sanctas necessitudines[1] suas caritate propenderet, tamen pietatem suam justitia temperaret. Audivit negotium non de jure, sed de possessione prædii. Hinc pietas pro sororibus; inde misericordia pro orphani causa certabat, ut pro eo apud ipsas interveniret sorores. Remisit ad judicem publicum negotium, ne aut jus, aut pietatem læderet. Privatim tamen, quantum ex proposito nobilium puellarum advertimus, pium sanctis sororibus impressit affectum; ut concedendi prædii voluntatem haberent, indicium darent. Vere dignæ tanto fratre germanæ, quæ id quod mater[2] sibi reliquerat, mallent de suo potius jure laxare, quam fratrem in sua causa verecundiam sustinere.

38. Hæc est vobis, sanctæ animæ, hereditas pretiosior fraternæ laudis et gloriæ: his vos pius frater nobiliores et ditiores reddidit, qui caput vestrum non gemmis onerabat, sed oculis; manus vestras non tam regalibus ambiebat insignibus, quam imperatorio ore lambebat. In vestræ fructu præsentiæ omne ponebat solatium, ut nec ipsam nimie desideraret uxorem. Ideo nuptias differebat, quia plus eum[3] vestræ gratiæ pascebat affectus. Hæc vobis desiderio amplius, quam dolori sint; ut fraterna gloria plus reficiat mentem, quam dolor torqueat. Pascunt frequenter et lacrymæ, et mentem allevant: fletus refrigerant pectus, et mœstum solantur affectum.

39. Durum quidem funus videtis; sed stabat et sancta Maria juxta crucem Filii, et spectabat Virgo sui unigeniti passionem. Stantem illam lego, flentem non lego. Unde dixit ei Filius: *Mulier, ecce filius tuus. Et discipulo dixit: Ecce mater tua,* hereditatem illis caritatis suæ et gratiæ derelinquens. In quo vobis, pia pignora, quoniam fratrem vestrum servare propter mea peccata non merui, affectum paternum exhibere desidero. Illum intueor in vobis, illum teneo, illum puto esse mihi præsentem; immo utrumque germanum,[4] quos velut oculos mihi effossos arbitror. Felicius episcopos persequuntur imperatores, quam diligunt. Quanto mihi beatius Maximus minabatur! In illius odio laus erat; in horum amore supplicii feralis[5] hereditas. Utinam, filii, pro vobis licuisset hunc spiritum fundere! Compendium doloris inveneram, et gloriosius mihi fuerat pro tantis obire pignoribus. Joan XIX, 26, 27.

40. Sed ad vestram, sanctæ filiæ, consolationem revertar, quamvis rerum gestarum acerbitas vim omnem consolationis absorbeat. Quæ si brevis sit, nihil affert quo mœstum affectum demulceat; sin prolixior, longiorem affert admonitionem doloris. Quo enim prolixior fueris, hoc magis in consolando afficies eum, quem consolari velis, et diutius mœrorem ejus tenebis.

41. Non igitur velut penicillo[6] quodam sermonis mei vestras abstergam lacrymas; neque enim id facere vellem, etiamsi possem: est enim piis affectibus quædam etiam flendi voluptas, et plerumque gravis lacrymis evaporat dolor. Sed id postulo, ne vel infixum pectori vestro fratrem duris gemitibus revellatis,[7] vel avertatis planctibus, vel requiescentem excitetis. Ille vobis maneat in corde, ille vivat in pectore, ille amplexibus piis hæreat, ut solebat; ille fraterna oscula premat, ille semper in oculis sit, semper in osculis, semper in alloquiis, semper in mentibus; ille jam talis, ut ei nihil timeatis sicut ante. Obliviscamini ejus ærumnam, teneatis gratiam. Ille vobis auxiliaturus speretur, ille noctibus præsul adsistat, illum a vobis jam nec somnus excludat. Propter ipsum delectet quies, ut vobis gratior revertatur. In vobis est, filiæ, ut fratrem vobis jam nemo possit auferre.

42. Sed corpus ejus tenere desideratis, tumulum circumfusæ tenetis. Ille tumulus fratris vobis habitatio sit, ille sit aula palatii,[8] in quo cara vobis membra requiescent.

orationi interfuisse, quas perpetuæ virginitatis servasse propositum ad epist. LIII adnotavimus. (Edit. Maur.)

[1] Sorores nempe supra memoratas.

[2] Omnes edit., *quæ ei quod mater:* mss. vero melius, *quæ id quod mater.* (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. ante maurinam et mss. aliquot, *quia pius eum:* reliqui mss. *quia plus eum.* Revera, licet principes tunc temporis valde præcociter nubere consueverint, Valentinianus innuptus adhuc occubuit.

[4] Gratianum et Valentinianum, in quos amorem suum, qualibet occasione nata, significare non prætermittit. Quod autem ad minas Maximi, quarum continuo post mentio habetur, adeunda est epist. XXIV, ad Valentinianum hunc destinata. Quæ illic leguntur in præclaram cedunt Ambrosii laudem.

[5] *Supplicii feralis,* id est, funebris, inquit Nannius. Feralis hic non a fera dicitur, sed a feriis, id est, inferiis mortuorum. Est autem hic feralis hæreditas, idem quod exequialis; quæcumque enim ad mortuos pertinent, feralia dicuntur. Ita ille. (Edit. Maur.)

[6] Penicillus etsi proprie ex peniculis, hoc est, caudis animalium constet, quibus pictores inducendis coloribus utuntur; non tamen infrequens est eos pro spongiis usurpari, quomodo in *Eunucho* Terent. Actu 4, sc. 7. Sic P. Nannius. (Edit. Maur.)

[7] Ita omnes mss.; omnes vero edit. ante maurinam, *duris gemitibus relevetis;* quæ lectio sane ex errore qui in vetustissimam typograficam editionem irrepserit, exorta est.

[8] Maxima nempe aula solemnioribus cæremoniis destinata, ubi principum cadavera aromatibus condita ante sepulturam publice etiam tunc temporis exponebantur. Porphyreticum vero sepulcrum Ambrosius Valentiniano comparavit, quod

43. Quod si me ad illum revocatis dolorem, quod cito excessit e vita, nec ego abnuo immatura obisse ætate, quem nostræ vitæ temporibus fulcire cuperemus; ut de nostris annis viveret,[1] qui fungi non potuit suis.

44. Sed quæro utrum aliquis sit post mortem sensus, an nullus?[2] Si est, vivit; immo quia est, vita jam fruitur æterna. Quomodo enim non habet sensum, cujus anima vivit, et viget, et remeabit ad corpus, et faciet illud, cum refusa fuerit, reviviscere? Clamat Apostolus: *Nolumus vos ignorare, fratres, de dormientibus; ut non tristes sitis, sicut et ceteri qui spem non habent. Nam si credimus quod Jesus mortuus est, et resurrexit; ita et Deus illos qui* I Thess. IV, 12, 13. *dormierunt per Jesum, adducet cum eo.* Manet ergo eos vita, quos manet resurrectio.

45. Quod si gentes, quæ spem resurrectionis non habent, hoc uno se consolantur, quod dicant quod nullus post mortem sensus sit defunctorum, ac per hoc nullus remaneat sensus doloris; quanto magis nos consolationem recipere debemus, quia mors metuenda non sit, eo quod finis sit peccatorum; vita autem desperanda non sit, quæ resurrectione reparatur? Job quoque docet nec mortem timendam, et potius optandam piis, dicens: *Utinam in inferno me custodires, et absconderes me, donec mitigetur ira tua, et constituas mihi tempus, in quo memor sis mei. Si enim mortuus fuerit homo, vivet. Consummans dies vitæ meæ sustinebo,*[3] *donec iterum fiam. Tunc vocabis, et ego tibi obe-* Job. XIV, 13, 14 *diam; opera autem manuum tuarum ne despicias.*

46. Esto tamen, dolendum sit quod primæva obierit ætate: gratulandum tamen quod virtutum stipendiis veteranus decesserit. Tanta enim fuit emendatio vitæ ejus in illo omnibus lubrico adolescentiæ tempore, tanta laus morum ejus, ut omnem memoriam doloris obducat. Quod enim obiit, fragilitatis est; quod talis fuit, admirationis. Quam beata fuisset respublica, si eum diutius servare potuisset![4] Sed quia vita sanctorum non hic in terris est, sed in cœlo (justi *enim vivere Christus, et mori lucrum, quia dissolvi et cum Christo esse multo melius*), dolendum est quod nobis cito raptus sit; consolandum quod ad meliora transierit. Philip. I, 21, 23.

47. Denique David moriturum filium flebat, mortuum non dolebat.[5] Flebat, ne sibi eriperetur: sed flere desivit ereptum, quem sciebat esse cum Christo. Et ut scias verum esse quod adsero, incestum Ammon filium flevit occisum; II Reg. XII, 20. parricidam Abessalon doluit interemptum, dicens: *Filius meus Abessalon, filius meus Abessalon:* innocentem filium non putavit esse lugendum, quia illos sibi periisse pro scelere, hunc pro innocentia credidit esse victurum. II Reg. XIII, 36. II Reg. XVIII, 33.

48. Nihil ergo habetis quod gravissime doleatis in fratre: homo natus est, humanæ fuit obnoxius fragilitati.[6] Nemo se redimit a morte, non dives, non ipsi reges; immo ipsi gravioribus subjacent. Job dixit: *Numerati anni dati sunt potenti, timor autem ejus in auribus ejus; quando videtur habere pacem, tunc veniet ejus eversio.* Vobis quoque ipsis tam acerba incidisse patienter ferre debetis, quæ videtis vobis communia esse cum sanctis. Etiam David amissis filiis destitutus est: optasset illos tales obire, qualis vobis frater ereptus est: ille crimina doluit, non exitum filiorum. Job. XV, 20.

49. Sed esto, fuerit ingemiscendum. Quousque luctus tempora protrahuntur? Duorum mensium curricula in fraterni funeris quotidiano clausistis amplexu. Sola in Scripturis Jephte filia fletus sui tempora postulavit, cognito quod pater ejus profecturus ad prælium voverat quia id rerum potitus offerret Domino, quod sibi primum occurreret. Post victoriam revertenti occurrit filia, gnara[7] pietatis, ignara promissi. Vidit eam, et ingemuit pater, dicens: *Heu me, filia, impedisti me, in stimulum doloris facta es mihi. Ego enim aperui os meum ad te ad Dominum, et non potero avertere.* Illa dixit ad eum: *Pater, si in me aperuisti os tuum, fac mihi ut exiit de ore tuo.* Et iterum dixit: *Sine me mensibus* Judic. XI, 35. *duobus, et vadens flebo in montibus super vir-*

idem esse jure creditur, in quo archiepiscopus Angilbertus, post annum 824, martyrum Protasii et Gervasii, nec non ipsiusmet Ambrosii ossa composuit. Consule *I tre Sepolcri Santambrosiani*, etc. ab eruditissimo Aloysio Biraghi illustrata, Mediolani edita anno 1864.

[1] Alluditur ad solemnem acclamationis formulam, de qua Tertullianus in *Apologet. De nostris annis tibi Jupiter augeat annos.* (Edit. Maur.)

[2] Hæc quæstio paulo uberius tractatur lib. I *de Excessu Satyri*, num. 71. Alludit autem hic maxime Ambrosius ad Epicuri asseclas, animæ immortalitatem negantes, et e contrariis ostendit quanto magis animos soletur doctrina de immortalitate, quæ ceteroquin non solum christianorum, sed etiam communior fuit inter ipsos ethnicos, et a celebrioribus philosophis propugnata, ut ab ipso Platone in notissimo de ea dialogo.

[3] Rom. edit., *vivet, cousummans dies vitæ ipsius. Sustinebo*, etc. Quæ lectio congruit cum Vers. LXX; vet. autem editt. et mss. inter se consentiunt, nisi quod mss. pro *consummans* fere legunt *consumas:* at hic lapsus est librariorum. Ceterum hæc lectio ad hebræum textum, et Vulg. nostram magis accedit. (Edit. Maur.)

[4] Quam paucissimis verbis absolutam Valentiniani laudem complexus est sanctus Ambrosius, neque tamen eam in ullam adulationis suspicionem fas est adducere, cum de virtutibus ejusdem principis eadem testentur et alii multi. Videsis Sozomenum lib. VII, cap. 22, Nicephorum lib. XII, cap. 38 et alios. (Edit. Maur.)

[5] Filium nempe quem ex adulterio susceperat, cujusque mors fuit prima ejus criminum ultio, juxta prophetæ Nathan prædictionem.

[6] Sic lib. II *de Excessu Satyri*, num. 3, fiendam fraternam mortem ex eo negat, quod *mors sit communis omnibus.* Uterque vero locus ad id respicit, quod apud Ciceronem lib. III *Tuscul. Quæst.* Telamo dicit:

Ego cum genui, moriturum scivi. (Edit. Maur.)

[7] « Omnes edit. ac mss. aliquot (*etiam* A'), *ignara pietatis:* mss. vero melioris notæ, *gnara pietatis*, optimo sensu. Etenim cum patri revertenti obviam processerit omnium prima, quomodo pietatem parentibus a filiis debitam ignorasse dicenda erit? » Ita Maurini Patres de filiæ *pietate* in parentem id ab Ambrosio dictum autumantes. Sed nos de pietate ipsius Jephte in Deum illud potius intelligendum putamus, ut dixerit Ambrosius filiam Jephte novisse quidem patris pietatem erga Deum, sed ejus ignorasse imprudentem promissionem, quia nobis videtur ad idem subjectum utrumque illud membrum esse referendum.

Judic. xi, 37. *ginitatem meam ego et compares amicæ meæ.* Itaque duobus exactis regressa mensibus, sacrificii munus implevit: quæ decreto populi Israel quaternis in anno diebus ab ejusdem plebis feminis deplorabatur.

50. Ad deflendum igitur suæ virginitatis florem duos sat esse menses Jephte filia judicavit, [1] et adhuc non venerat resurrectio;[1] et hoc spatio temporis satis putavit a paucis se esse defletam: vobiscum omnes populi defleverunt, omnes ingemuerunt provinciæ, et adhuc parva putatis vestra hæc esse supplicia? Si fratrem vestro redimere possetis exitio, nollet tamen ille vestra afflictione resuscitari; quia se melius vivere credidit in vobis, qui optavit potius se ipsum mori, quam vestram videre injuriam; qui pro vobis se libenter fuit paratus offerre; qui [2] ipso nostri doloris die[2] dicitur hanc solam emisisse vocem: Væ miseris sororibus meis! Itaque magis vestram destitutionem, quam suam mortem dolebat.

51. Sed audio vos dolere, quod non acceperit sacramenta baptismatis. Dicite mihi quid [3] aliud in nobis est, nisi voluntas, nisi petitio?[3] Atqui etiam dudum hoc voti habuit, ut et antequam in Italiam venisset, initiaretur, et proxime baptizari se a me velle significavit; et ideo præ ceteris causis me accersendum putavit. Non habet ergo gratiam, quam desideravit; non habet, quam poposcit? Certe quia poposcit, accepit. Et unde illud est: *Justus quacumque morte* Sapient. iv, 7. *præventus fuerit, anima ejus in requie erit?*

52. Solve igitur, Pater sancte, munus servo tuo, quod Moyses quia in spiritu vidit, accepit; quod David, quia ex revelatione cognovit, emeruit. Solve, inquam, servo tuo Valentiniano munus, quod concupivit; munus quod poposcit A sanus, robustus, incolumis. Si affectus ægritudine distulisset; tamen non penitus a tua misericordia esset alienus, qui celeritate temporis esset, non voluntate fraudatus.[4] Solve ergo servo [4] tuo munus gratiæ tuæ, quam ille numquam negavit, qui ante diem mortis templorum privilegia denegavit, his urgentibus,[5] quos revereri [5] posset. Adstabat virorum caterva gentilium; supplicabat senatus: non metuebat hominibus displicere, ut tibi soli placeret in Christo. Qui B habuit Spiritum tuum, quomodo non accepit gratiam tuam?

53. Aut si quia solemniter non sunt celebrata mysteria, hoc movet; ergo nec martyres, si catechumeni fuerint, coronentur: non enim coronantur, si non initiantur. Quod si suo abluuntur sanguine,[6] et hunc sua pietas abluit [6] et voluntas.

54. Ne quæso eum, Domine, a fratre sejungas, nec jugum hoc piæ germanitatis patiaris C abrumpi. Hic tuus jam, et tuo judicio vindicatus, periclitatur amplius Gratianus, si separetur a fratre, si non mereatur esse cum eo, per quem meruit vindicari. Quas ille nunc manus ad te, Pater, erigit? quas pro fratre preces fundit? quo ei inhæret amplexu? quemadmodum sibi eum non patitur avelli?

55. Adest etiam pater, qui militiam sub Juliano, et tribunatus honores fidei amore contempsit.[7] Dona patri filium, fratri germanum suum, [7] D quorum utrumque imitatus est: alterum fide, alterum devotione pariter atque pietate in templorum privilegiis denegandis. Quod patri defuerat, adjunxit; quod frater constituit, custodivit. Et huic adhuc intercessionem adscisco, cui remunerationem præsumo.

56. Date manibus[8] sancta mysteria; pio re- [8]

[1] Idest cum nondum resurrectio Christi facta fuerit, magis lugenda erat mors, quia justi non cito, ut post Christi resurrectionem, ad beatificam Dei visionem poterant pervenire. Ex his patet Ambrosium quoque communiorem tennisse sententiam juxta quam filia Jephte devota fuerit ad mortem. Sed nec contemnenda illorum opinio qui putant eum ad perpetuam virginitatem et ad Dei servitium juxta Fœderis tabernaculum consecratam fuisse.

[2] Ita cuncti cod. scripti, uno excepto, quicum efferunt omnes edit. ante maurinam, *vestri doloris die.*

[3] Hæc magis confirmant quæ ad n. 30 adnotata sunt de doctrina quam semper tenuit Ecclesia circa *votum baptismi* ipsi susceptioni æquipollens, quando nempe absque culpa dilatio susceptionis habita fuerit.

[4] Nannius verborum sequentium sententiam hanc esse ait, Solve Valentiniano gratiam baptismi, et christianitatis, cum ille tibi semper gratificatus sit. Per id autem quod subjungitur, negata religionum profanorum instauratione, ab Ambrosio probari putat Valentinianum Christo numquam non esse gratificatum. In hoc vero certum est errasse Nannium, quod templorum privilegia ante diem mortis ab imperatore negata ad rejectam Symmachi Relationem refert. Sed de hoc alibi jam satis dictum. (Edit. Maur.)

[5] Vet. editt. ac mss. aliquot, *insurgentibus;* sed romana et reliqui mss, ut in textu.

[6] Idem sensus fuit totius christianæ antiquitatis circa martyres solo suo sanguine baptizatos. Et certe ne Ambrosius videatur hic loqui ad gratiam, vide quæ tradit *Serm.* III *in psal.* CXVIII, num. 14. Sed ei præiverat Tertullianus lib. *de baptism.* cap. 16; Cyprianus epist. LXXIII (nempe quæ ei vulgo tribuitur) *ad Jubajan.* et alii, sicut eosdem Augustinus posterioresque in hoc sequuti sunt. (Edit. Maur.)

[7] « Legimus apud Socratem lib. I *Histor.* cap. 1, Valentinianum nostri parentem, cum sub Juliano desertore tribunus esset, jussum idolis sacrificare, cingulum militare abjecisse, ne religionem Christi abjuraret. Scribit vero Sozomenus lib. VI, cap. 6, eumdem Valentinianum, cum imperatorem in fanum quoddam ingredientem comitatus, a sacerdote aqua lustrali adspersus esset, vidente Cæsare, tinctam illam chlamydis partem statim abscidisse, et conviciis invectum esse in sacerdotem, cui etiam ab eodem pugnum impactum narrat Theodoretus lib. III, cap. 16. Quod autem ab ipso sublata non esse templorum jura significantur, de hoc abunde diximus ad Relationem Symmachi, et epist. XVII ac XVIII. » Ita Edit. Maur. Compertum autem est ex Juliani factis hanc Valentiniani tam apertam christianæ fidei professionem firmissimi animi testimonium fuisse, qui nec mortem expavesceret, cum impius imperator non tantum subdolis artibus christifidelibus adversaretur, sed eorum quoque sanguinem effundere non refugeret.

[8] Animas ubi de corporibus egressæ essent si bonæ crederentur, lares; si malæ, lemures; sin vero ambiguum foret utri ordini jungendæ essent, manes vocatas esse observat Nannius. Verum hanc differentiam deletam brevi fuisse idem adjicit, cunctisque animabus, immo etiam infernis diis hoc nomen adtributum. Sed plura de Manibus reperies apud Vossium in *Etymol.* ad eamdem vocem. Præterea tamen Nannius monet hic forte imitationem esse horum verborum e Virgilio: *manibus date lilia plenis;* hoc est, non a voce *manes*, sed a voce *manus* dictionem *manibus* hic ductam esse. De quo nos infra. (Edit. Maur.)

quiem ejus poscamus affectu. Date sacramenta cœlestia, animam nepotis nostris oblationibus[1] prosequamur. Extollite, populi, mecum manus in sancta, ut eo saltem munere vicem ejus meritis rependamus. Non ego floribus tumulum ejus adspergam, sed spiritum ejus Christi odore perfundam. Spargant alii plenis lilia calathis; nobis lilium est Christus. Hoc reliquias ejus sacrabo, hoc ejus commendabo gratiam. Numquam ego piorum fratrum separabo nomina, merita discernam. Scio quod Dominum commemoratio ista conciliet, et copula ista delectet.

57. Nec putet aliquis quidquam meritis eorum obitus celeritate detractum. Raptus est Enoch, ne malitia mutaret cor ejus; et Josias decimo octavo anno regni sui ita Domini pascha celebravit, ut omnes retro principes devotione superaret, nec diutius fidei suæ meritis supervixit; immo quia plebi Judææ grave imminebat exitium, rex justus ante sublatus est. Metuo ergo ne et tu nobis aliqua nostri offensione sis raptus, ut octavo decimo regni tui anno[2] imminentis mali acerbitatem, quasi justus evaderes.

58. Sed jam cara mihi complectar viscera, et debito condam sepulcro; prius tamen singula membra perspiciam. Valentinianus meus, *juvenis meus, et candidus et rubeus*,[3] habens in se imaginem Christi; talibus enim prosequitur Ecclesia in Canticis Christum. Nec injuriam putes: charactere Domini inscribuntur et servuli,[4] et nomine imperatoris signantur milites. Denique et ipse Dominus dixit: *Nolite tangere Christos meos;* et: *Vos estis lux mundi.* Et Jacob dixit: *Juda, te laudabunt*[5] *fratres tui.* Ad filium loquebatur, et Dominum revelabat. Et de Joseph dictum: *Filius meus ampliatus, filius meus ampliatus Joseph,* et Christum significabat.

59. Licet ergo et mihi charactere Domini signare servulum: *Juvenis meus candidus et rubeus, electus e decem millibus.* Electus est filius meus, cum post mortem patris parvulus adsciscereturimperio.[6] *Caput ejus aurum cephas, oculi ejus sicut columbæ super abundantiam aquarum. Ibi* enim *sedimus, et flevimus,* dixerunt qui inde venerunt.

60. *Venter ejus pyxis eburnea,* qui reciperet oracula Scripturarum, ut posset dicere: *Ventrem meum dolco,* sicut dixit propheta; dicit enim hæc qui imitator est Christi.

61. *Genæ ejus sicut phialæ aromatis,* quibus Christi influebat unguentum.

62. *Labia ejus sicut lilia distillantia myrrham plenam.*[7] *Manus ejus tornatæ, aureæ, plenæ Tharsis;* eo quod in verbis ejus justitia refulgeret, in factis et operibus reniteret gratia: in quo et plenum virtutis et auctoritatis regalis esset alloquium, nec inflexa aliquo mortis terrore constantia, et factorum pretiosa[8] et emendata correctio; omnis enim bonus operarius manus Christi est.

63. *Fauces ejus dulcedines, et totus desiderium.*[9] Quam dulcia enim omnia judicia ejus universorum faucibus adhæserunt! Quanta gratia sermones ipsius singuli recensentur! Quemadmodum, fili, desideraris a populis? Mihi certe impressisti quæ pectore[10] teneo verba illa postrema, quibus me vadem tuum fieri postulabas. Reliquisti ipse de me testimonium judicii gloriosi. Ego tibi fidem meam exhibere non potui, quam parabam; dixi tamen absens, et dicentem me fidem pro te Christus audivit. Tenetur in cœlo sponsio mea, etsi non tenetur in terris: obligatus sum Deo, etsi non potui hominibus obligari.

[1] Edit. Amerb. et Eras., *animam piam matris oblationibus:* Gill. et Rom., *animam piam nostris oblationibus:* mss. vero *animam nepotis*, etc. Neque dubites legitimam esse hanc lectionem; quod enim de floribus subjungitur, plane demonstrat Ambrosium ad Virgilii versus alludere, qui lib. VI Æneid. citatum supra hemistichium continuo sequutur in hæc verba:

Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem accumulem donis, etc.

Mos quippe erat carissimorum tumulis flores adspergere, ut præter alios multos Hieronymus epist. XXVI, *ad Pammach.*, indicat. (Edit. Maur.)

[2] Ita edit. Amerb. et Eras. cum cunctis mss.; Gill. autem ac Rom. edit., *ut octavo regni tui anno.* Non recte, ut a Baronio ad ann. 392 observatum est; cum enim X Kalend. decembres ann. 375 declaratus sit imperator, necatusque idibus majis ann. 392, hinc inducitur anno regni 18, sed primo et ultimo non completis, extinctum esse, quod instituta cum Josia rege comparatio etiam confirmat. (Edit. Maur.)

[3] Veteres editiones, *candidus et ruber;* editio romana, *candidus et fulvus.*

[4] Revera tam servi, quam milites olim notis quibusdam inurebantur: primi, ne alienus eos pro suis vindicaret; secundi, ne militiam deserere ipsis liceret. Hinc Pauli verba ex Epist. ad Galatas cap. 6: *Ego enim stigmata Domini Jesu in corpore meo porto,* ad priorem inscriptionem Erasmus refert; eadem vero ad posteriorum notas alludere censet Grotius. De militum inustione adi Lipsium lib. I, dial. 9; de servorum consule Jos. Laurentium lib. I *Polymath.* dissert. 9. Porro non possumus nobis hic temperare, quin Dallæi adversus Ambrosium insimulemus malignitatem. Qua enim sinceritate lib. II *de Usu Patrum,* adserit Scripturam ad lusus adhiberi ab Ambrosio, eumque his quæ de Christo et Ecclesia dicuntur in sacris Canticis, Gratiano et Valentiniano ea licentia accommodare, qua poetæ utuntur? Sed quis non videat, eum qui, prætermisso quanta cautione ac veneratione vir sanctus hanc adaptationem præmollierit, ita loquatur, non tam ad veri investigationem, quam Patrum suggillationem scribere? Ceterum qui seriem orationis adtentius paulo expenderit, facile agnoscet a Doctore nostro hos textus Valentiniano tanquam Christi imitatori solum aptari. (Edit. Maur.)

[5] Mss. nonnulli, *te collaudent,* duo, *te collaudant.* Sed non modo contra sacrorum codicum consensum, verum et contra quam ab Ambrosio ipso citatur libro *de Benedict. Patriarch.* cap. 4, num. 16. (Edit. Maur.)

[6] Scriptores inter se consentiunt id contigisse X Kal. decembres ann. 375, quo tantum ille quadrimus erat. (E. Maur.)

[7] Maurini posuerunt *myrrha plena*, notantes: « Rom. edit. et pauci mss., *distillantia myrrham plenam,* quo etiam modo habetur in sacris paginis, et ab ipsomet Ambrosio citatur in ps. CXVII: verumtamen vet. editt. cum mss. pluribus potioribusque nobiscum faciunt. Omnes vero edit. ac mss. in sequentibus satis consentiunt, nisi quod legunt nonnulli mss., *tornatæ auro* ». Sed num. quoque 5 istius orationis conspeximus ab Ambrosio prolatam lectionem *myrrham plenam,* et ideo eam hic etiam autumavimus retinendam.

[8] Ultimæ Paris. edit. ante maurinam, *sanctorum preticsa,* etc.

[9] Quidam mss. juxta Maurinos, *dulcedinis et totus desiderabilis.*

[10] Rom. edit. sola, *certe te impressisti, qui corpore.*

64. Loquutus sum de corpore tuo: nunc alloquar animam tuam dignam propheticis ornamentis. Iisdem igitur utar exordiis: *Quænam est hæc prospiciens sicut diluculum, speciosa ut*
Cant. VI, 9 *luna, electa ut sol?* Videor mihi te videre fulgentem, videor audire dicentem: diluculum mihi est, pater. *Nox* terrena *præcessit, dies* cœlestis
Rom. XIII, 12. *appropinquavit.* Prospicis nos igitur, sancta anima, de loco superiore, tamquam inferiora respiciens. Existi de tenebris istius sæculi, et ut luna resplendes, ut sol refulges. Et bene ut luna; quia et ante in umbra licet istius corporis refulgebas, et terrarum tenebras illuminabas; et nunc lumen a sole justitiæ mutuata clarum diem ducis. Videre igitur videor te tanquam de corpore recedentem, et repulsa noctis caligine surgentem diluculo sicut solem appropinquantem Deo, et rapido volatu sicut aquilam, quæ terrena sunt, relinquentem.

1 65. *Convertere, Solamitis,*[1] *convertere; et videbi-*
Cant. VI, 12. *mus te.* Convertere ad nos pacifica; ut gloriam tuam sororibus tuis monstres, et incipiant se tuæ quietis et gratiæ securitate solari. Semel tantum ad nos convertere, ut te videamus, et rursus convertere, atque ad Hierusalem illam civitatem sanctorum tota intentione festina. Aut certe quia ad animam piam Christus hoc dicit, jubet illam paulisper converti, ut nobis gloria ejus appareat, et requies futura cum sanctis; et postea præcipit eam ad illud supernum sanctorum festinare consortium.

66. *Quid videbitis,* inquit, *in Solamitide, quæ*
Cant. VII, 1. *venit sicut chori castrorum?* hoc est, in ea quæ multum et adversus plurimos in corpore præliata est. Etenim pugnavit adversus extraneos hostes, pugnavit adversus lubricas sæculi mutationes, pugnavit adversus corporis fragilitates, adversus multiplices passiones. Audivit a Do-
Cant. VI, 12. mino: *Convertere, Solamitis.* Conversa est ad pacem semel in sæculo, conversa est iterata
2 communione[2] ad gratiam Christi; et ideo pulchra conversio ejus in sæculo, pulcherrimus incessus ejus et volatus in cœlum.

67. Unde meretur audire: *Speciosi facti sunt*
Cant. VII, 1. *gressus tui in calceamentis, filia Aminadab,* hoc est, filia principis: speciosos enim processus
3 habuisti in corpore,[3] tamquam calceamento eo usa, non ut involucro; ut quasi superior et eminentior, quo velles tuum circumferres sine ulla offensione vestigium: vel certe sicut calceamentum illud exsolveres,[4] sicut Moyses fecit cui dictum est: *Solve calceamentum pedum tuorum.* 4 Exod. III, 5

68. Dicit igitur tibi nunc pater Aminadab, ille populi princeps: *Audi, filia, et vide quoniam concupivit rex speciem tuam. Speciosi* ergo Ps. XLIV, 11.
facti sunt gressus tui in calceamentis, filia Aminadab. Moduli femorum tuorum similes torquibus, hoc est, consonans sibi in omnibus factis Cant. VII, 1.
tuis gratia atque moderatio, magnorum æquavit insignia triumphorum. Denique moderatione tua et tranquillitate pacifica nec Gallia hostem sensit, et Italia hostem repulit, qui ejus finibus imminebat. Torques autem insignia esse victoriæ[5] dubitari non potest, cum ii qui in bello 5 fortiter fecerint, torquibus honorentur.

69. *Umbilicus tuus crater tornatilis, non de-*
6 *ficiens mixto.*[6] *Venter tuus acervus tritici muniti inter lilia. Cervix tua sicut turris eburnea.*
Oculi tui sicut stagna in Esebon. Bonus umbi- *Ibid.*, 2 et ss.
licus animæ, virtutum omnium capax, sicut crater ab ipso fidei auctore tornatus; Sapientia enim in cratere miscuit vinum suum, dicens: *Venite, edite panes meos, et bibite vinum, quod*
7 *miscui vobis.* Umbilicus ergo iste tornatus[7] omni Prov. IX, 5.
decore virtutum non deficit mixto. Venter quoque ejus non solum justitiæ velut frumentario cibo replebatur, sed etiam gratia[8] suavitateque 8 florebat sicut lilium. Cervix quoque ejus candida et pura, jugo Christi sponte subjecta, cogitationes rationabiles, fidei odor, circumcisionis adtentio, ornatus capitis gloriosus; quod non regalia diademata, sed Dominici sanguinis insignia coronarent.

70. Merito tamquam rex peccati victor, et cœlesti corona redimitus adscendit, cujus animæ dicit Deus Verbum: *Quam pulchra et suavis facta*
es, caritas, in deliciis tuis! Pulchra per virtutis Cant. VII, 6
decorem, suavis per gratiam. Procera sicut palma, quæ vincentis est præmium.

71. Huic adscendenti animæ Gratianus frater occurrit, et complexus eam dicit: *Ego fratri*
meo, et super me conversio ejus; vel quod sibi *Ibid.*, 10.
eum cupiat inhærere, vel quod pietate fraterna quasi advocatus adsistat, dicens conversionem ejus etiam suæ gratiæ præferendam.

72. *Veni,* inquit, *frater meus, exeamus in agrum, requiescamus in castellis, diluculo sur-*

[1] Hic et alibi codex A', *Sunamitis*, quæ tamen lectio e Vulgata desumpta esse potuit. Ad nomen autem *Solamitis* allusit sequenti verbo *solari*.

[2] Ita vet. editt. ac mss., nisi quod pro *communione* legitur in quibusdam *commonitionem:* at Rom. edit. locum sic effert: *Convertere ad pacem. Semel in sæculo conversa est, conversa est iterata communione.* (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. ante maurinam, *speciosa est enim processu, habitasti in corpore*, etc.; omnes mss. e contrario, ut in textu.

[4] Vet. editt. cum mss. aliquot, *illud exsolvere:* Rom. edit. cum aliis nonnullis mss., *illud exsolve:* melius ceteri cod., *illud exsolveres.* (Edit. Maur.)

[5] Inter præmia, quibus victores milites donabantur, fuisse etiam torques proditum reperies apud J. Lipsium lib. v *de Milit. Rom.*, Dial. 17. (Edit. Maur.)

[6] Mss. aliquot, hic et infra, *non deficiens musto:* melius reliqui, et cunctæ edit., *non deficiens mixto:* LXX, μὴ ὑστερούμενος κράμα. Continuo etiam post, nonnulli mss. pro *muniti* legunt *minuti*, sed jam dictum est de hac lectione. (Edit. Maur.)

[7] Codex Remig. testibus Maurinis, *Ergo umbilicus si stet ornatus*, etc.

[8] Ita mss. ad unum, nisi quod *sicut* prætermittitur in bene multis: editt. autem ante maurinam et codex A', *gratiæ suavitate, quæ florebat;* vet. etiam editt. omittunt *sicut*. Quod vero habetur paulo infra in omnibus edit. maurina anterioribus ac mss. aliquot, *cogitationes rationabiles*, etc. non pauci mss. ita exhibent, *cogitationes rationabiles fidei, odor circumcisionis, adtentio ornatus, caput gloriosum.* Minus recte.

Cant. VII, 11, 12. *gamus in vineas,* hoc est, venisti eo ubi diversarum virtutum fructus pro singulorum meritis deferuntur, ubi abundant meritorum præmia. Exeamus ergo in agrum, in quo non vacuus labor, sed fœcundus proventus est gratiarum. Quod in terris seminasti, hic mete: quod ibi sparsisti, hic collige. Aut certe veni in illum agrum, qui est odor Jacob, hoc est, veni in gremium Jacob, ut sicut Lazarus pauper in Abrahæ sinu, ita etiam tu in Jacob patriarchæ tranquillitate quiescas; sinus enim patriarcha-
Luc. XVI, 22. rum recessus quidam est quietis æternæ. Merito ergo Jacob ager est fructuosus, sicut Isaac patriarcha testatus est dicens: *Ecce odor filii mei, tamquam odor agri pleni, quem benedixit*
Gen. XXVII, 27. *Dominus.*

Cant. VII, 11. 73. *Requiescamus,* inquit, *in castellis,* ostendens illic esse requiem tutiorem, quæ septo cœlestis refugii munita atque vallata, non exagitetur sæcularium incursibus bestiarum.

74. *In foribus,* inquit, *nostris omnes fœtus arborum: nova et vetera, frater meus, servavi*
Ibid., 13. *tibi. Quis dabit te, frater, fratrem mihi, lactentem*[1] *ubera matris meæ? Inveniens te foris, osculabor te; et quidem non spernent me: adsumam te, et inducam te in domum matris meæ, et in secretum ejus quæ concepit me. Potum dabo tibi a vino operosi unguenti, a fluxu malorum granatorum meorum. Læva ejus sub caput meum,*
Cant. VIII, 11 et ss. *et dextera ejus complectetur me.* Promittit fratri augustæ memoriæ Gratianus præsto sibi fructus diversarum esse virtutum; fuit enim et ipse fidelis in Domino, pius atque mansuetus, puro corde. Fuit etiam castus corpore, qui præter conjugium
[2] nescierit feminæ alterius consuetudinem.[2]

75. Ideo in foribus sedis suæ habet fructus paratos, nec longe petendos. Offert quæ servaverit fratri nova et vetera, hoc est, et Testamenti veteris, et Evangelii sacramenta, et dicit: *Quis dabit te, frater, fratrem mihi lactentem ubera matris meæ?* hoc est, non quicumque te, sed Christus illuminavit gratia spiritali. Ille te baptizavit, quia humana tibi officia defuerunt. Plus adeptus es, qui minora te amisisse credebas. Quæ sunt ubera Ecclesiæ, nisi sacramenta baptismatis? Et bene ait, *lactentem,* quasi eum qui baptizatis lactis nivei succum requirat. *Inveniens,* inquit, *te foris, osculabor te,* hoc est, extra corpus te reperiens, osculo mysticæ pacis amplectar. Nemo te spernet, nullus excludet; in penetralia te et arcana Ecclesiæ matris inducam, et in omnia secreta mysterii, ut bibas poculum gratiæ spiritalis.

76. Amplexatus igitur fratrem, deducere cœpit ad propriam mansionem; et quia pio officio[3] [3] ad ulteriora processerat, cum fratre cœpit adscendere, petens ut sibi et fratri major illic caritas augeatur; eo quod vitia humana defecerant, invidia atque jactantia, quæ in plerisque solent fraternæ pietatis jura vacuare.

77. Videntes eos vel angeli, vel aliæ animæ, quærunt ab iis, quæ veluti comitatu suo fratres hos et officio deducebant, dicentes: *Quæ est hæc quæ adscendit candida, innitens super fratrem suum?* Nec nos quidem dubitemus de Cant. VIII, 5. meritis Valentiniani, sed jam credamus vel testimoniis angelorum, quod deserta labe peccati, ablutus adscendit, quem sua fides lavit, et petitio consecravit. Credamus et sicut alii habent, quia *adscendit a deserto,* hoc est, ex hoc arido et inculto loco ad illas florulentas delectationes, ubi cum fratre conjunctus æternæ vitæ fruitur voluptate.

78. Beati ambo,[4] si quid meæ orationes valebunt! Nulla dies vos silentio præteribit, nulla [4] inhonoratos vos mea transibit oratio, nulla nox[5] [5]

[1] Rom. edit. sola hic et infra: *Quis dabit te fratrem.* Biblia sancta *fratrem* omittunt. Codex A', *lactantem,* etiam num. 75. Ita et alibi apud D. Ambros. Cf. Sabat. ad h. l.

[2] Non unus Ambrosius virtutes Gratiani celebrat; neque enim de ipsis minora quam ille prodiderunt Rufinus lib. II *Hist.* cap. 13, Paulinus Aquilejensis lib. XII *Hist.*, et Ausonius *in Panegyr.* (Edit. Maur.)

[3] Mss. plerique a Maurinis inspecti, *et quia pro officio.*

[4] Hic allusio manifesta est ad illos duos Virgilii versus e lib. VI, Æneid.:

Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies umquam memori vos eximet ævo.

E frequentibus ad Virgilium allusionibus tam in hac oratione quam in aliis Ambrosii operibus patet quantum ille in ejus studio sit versatus, licet ea ætate vixerit qua optimorum exemplarium amor admirationi cesserit auctorum longe inferioris pretii, quales erant Plinius et Seneca, Lucanus et Statius, Cæsari ac Ciceroni, Horatio Virgiliove comparati.

[5] Nonnulli mss., *nulla vox:* melius alii, et editt., *nulla nox;* hic enim spondet sanctus Præsul non solum interdiu, verum etiam noctu pro Valentiniani quiete oraturum. Cum porro tot sint loci et in libris *de Excessu Satyri*, et in hac sequentique Oratione, quibus precum ac sacrificiorum pro vita functis institutorum usus adseratur, ut tamen alii abessent, hic unus sufficeret adstruendæ eidem veritati. Sed non solus Ambrosius illam testatur: alii quoque Patres eo concurrunt tanta frequentia, ut heterodoxi antiquitatem ejusdem usus agnoscere coacti, tantummodo effectum ac finem ipsius obscurare variisque strophis implicare conati sint. Respondebant hi quidem olim communi ac sui temporis opinioni Patres cessisse; verum cum a fide videretur omnino alienum, ut illi viri tam claris christianæ religionis luminibus illustrati, tantoque illius ab omni labe ac macula vindicandæ desiderio inflammati, hunc errorem, si quidem error hic esset, non deprehendissent, aut deprehensum ignava et turpi prævaricatione non tam dissimulassent, quam confirmassent; a recentioribus deserta fuit ea responsio. Itaque Angli editores Operum Cypriani, ut hujus sancti auctoritatem hac in re eluderent, multum sed in vanum laboraverunt. Locus est ex epist. I illorum edit. ubi vir sanctus hoc modo scribit: *Quod episcopi antecessores nostri censuerunt, ne quis frater ad tutelam vel curam clericum nominaret: ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur.* Ex his autem verbis clarum est a Cypriano ejusque decessoribus locum aliquem, in quo animæ vivorum precibus juvarentur, admissum esse. Quid ad hoc editores? Concedunt quidem orationes oblationesque in fidei, spei et caritatis tesseram mortuorum ergo fieri solitas, negant vero easdem in illorum subsidium, aut ab ardoribus purgatorii ignis refrigerium fuisse institutas. Verum ut eorum responsionem mente sanctorum Patrum plane abhorrere demonstraremus, quamvis abunde esset si lectores vacuo animo, et ab omnibus præjudiciis expedito indicatos Ambrosii locos expendere tantum juberemus, nihilominus tamen duos e Patribus græcæ latinæque Ecclesiæ adducere juvat, quorum sententiam opinioni Anglorum opponamus. Primus erit Epiphanius, qui *Hær.* LXXV, num. 3, Aerii errores enumerans, hujus hæretici verba sic refert: *Pergit deinde; et quæ ratio est, inquit, post obitum mortuorum appellare nomina? Nam*

non donatos aliqua precum mearum contextione transcurret: omnibus vos oblationibus frequentabo. Quis prohibebit innoxios nominare? Quis vetabit commendationis prosecutione complecti? *Si oblitus fuero te, sancta Hierusalem;* hoc est, sancta anima, pia et pacifica germanitas, *obliviscatur me dextera mea: adhæreat lingua mea faucibus meis, si non meminero tui, si non meminero Hierusalem in principio meæ lætitiæ.* Ipse me citius, quam vos obliviscar; et si umquam sermo tacebit, loquetur affectus; et si vox deficiet, non deficiet gratia, quæ meis est infixa præcordiis.

s. CXXXVI, 5 et 88.

79. Quomodo ceciderunt potentes! Quomodo uterque super illa Babylonis ceciderunt flumina![1] Quomodo rapidiora utriusque vitæ fuere curricula,[2] quam ipsius Rhodani sunt fluenta! O mihi Gratiane et Valentiniane speciosi et carissimi, quam angusto vitam fine clausistis! quam proxima vobis mortis fuere confinia! quam sepulcra vicina! Gratiane, inquam, et Valentiniane: in vestris nominibus adhærere juvat, atque delectat in vestri commemoratione requiescere. O omnibus Gratiane et Valentiniane speciosi et carissimi! Inseparabiles in vita, et in morte non estis separati. Non vos discrevit tumulus, quos non discernebat affectus. Non causa mortis separavit, quos pietas una jungebat. Non virtutum distantia dispares fecit, quos religio una fovebat. Super columbas simpliciores, super aquilas leviores, super agnos clementiores, super vitulos innocentiores. Gratiani sagitta non est reversa retro, et Valentiniani justitia non fuit vacua, nec inanis auctoritas. Quomodo sine pugna ceciderunt potentes?

1

2

II Reg. I, 23.

A

80. Doleo in te, fili Gratiane, suavis mihi valde. Plurima dedisti tuæ pietatis insignia. Tu me inter tua pericula requirebas, tu in tuis extremis me appellabas, meum de te plus dolebas dolorem. Doleo etiam in te, fili Valentiniane, speciosus mihi valde. Deciderat amor tuus in me, sicut amor pignoris. Tu per me putabas eripi te periculis: tu me non solum ut parentem diligebas; sed ut redemptorem tui, et liberatorem sperabas. Tu dicebas: Putasne, videbo patrem meum? Speciosa de me voluntas tua, sed non efficax præsumptio. Hei mihi vana spes in homine! Sed tu in sacerdote Dominum requirebas. Hei mihi quod voluntatem tuam non ante cognovi! Hei mihi quod non clanculo ante misisti! Hei mihi qualia amisi pignora! *Quomodo ceciderunt potentes, et perierunt arma concupiscenda?*

B

C

II Reg. I, 27.

81. Domine, quia[3] nemo habet, quod alii plus deferat, quam quod sibi optat; non me ab illis post mortem separes, quos in hac vita carissimos sensi. *Domine, peto ut ubi ego fuero, sint, et illi mecum;* ut vel illic eorum perpetua copula fruar, quia hic uti eorum diuturniore conjunctione non potui. Te quæso, summe Deus, ut carissimos juvenes matura resurrectione suscites et resuscites; ut immaturum hunc vitæ istius cursum maturiore suscitatione[4] compenses. Amen.

3

Joan. XVII, 27.

D

4

ut vivus oret, aut in pauperes bona sua dispenset, quid ex hoc tandem ad mortuum redit? etc. En opinionem protestantium inter hæreses relatam ab Epiphanio. Sed parum esset, nisi catholicam sententiam constitueret; unde ut precum pro mortuis fructus declaret, illa subjungit: *Nam et justorum pariter et peccatorum mentionem facimus: peccatorum quidem, ut iis a Domino misericordiam imploremus: justorum autem.... ut D. J. Christum singulari quodam honore prosequentes, ab ceterorum hominum ordine segregemus,* etc. Habetis doctrinam orthodoxam clare atque distincte expositam. Attamen adhuc apertius illam Augustinus explicat cap. CX *Enchir.*, num. 29, ubi postquam adseruit negandum non esse *defunctorum animas pietate suorum viventium relevari, cum pro illis sacrificium mediatoris offertur, vel eleemosynæ in Ecclesia fiunt*, quinam illi sint quibus ea profutura credantur, docet. Mortuis igitur in tres classes distinctis, quarum prima est valde bonorum, ultima valde malorum, quibus utrisque preces et orationes prodesse negat, addit medium quemdam ordinem esse nec valde bonorum, neque rursus valde malorum, quibus vivorum pietas prodest: oblationes igitur et eleemosynas *pro valde bonis esse gratiarum actiones, pro non valde malis propitiationes, pro valde malis qualescumque vivorum consolationes.* Neque dixeris Ambrosium nostrum de Valentiniano tamquam jam beato hic passim loqui: non enim aut de hujus, aut de Satyri, Theodosiive beatitate aliter venit intelligendus, nisi quasi qui pia quadam credulitate ductus loquatur; cui *remunerationem præsumo,* inquit num. 47. Quæ quidem pia persuasio quominus etiam nunc pro bene multis demortuorum preces offeramus, nihil prohibet. (Edit. Maur.)

[1] Gallia propter perduelliones legitimis imperatoribus et eorum cædes Babyloni assimilatur, omnis impietatis imagini. Rhodani vero celer cursus ab aliis antiquis auctoribus notatus fuit, uti a Tibullo in *Elegiis:*

Testis Arar, Rhodanusque celer.

Et Claudianus, initio V sæculi a Christo nato, *in Ruf.* III:

Quos Rhodanus veloæ, Araris quos tardior ambit.

[2] Nonnulli mss., *utrisque viris fuere curricula?*

[3] Omnes edit. ante maurinam ac pauci mss. cum cod. A', *Et quia nemo:* plures vero et probatiores, *Domine, quia,* etc.

[4] Ita mss. prope ad unum: editt. autem ante maurinam, *et immaturum.... matura resurrectione compenses.*

PRÆFATIO

AD ORATIONEM

DE OBITU THEODOSII IMPERATORIS

Cuinam in historica provincia vix aliquantulum versato notissimum non est magni Theodosii nomen, ejusque præclara gesta tam belli quam pacis, et maxima catholicæ fidei integritas, et vere filialis in Ecclesiam amor ac devotio, et fervens ethnici cultus evertendi studium; ita ut et veterum nonnulli ac recentiorum ipso magno Constantino eminentiorem edixerint? Ejus laudes uno ore concinerunt et Patres et concilia et romani Pontifices, nec gentiles ipsi illius ætatis scriptores ab ejus præconiis abstinere potuerunt, quam vis eorum superstitionibus lethale bellum indixerit. Tantus igitur et maxime catholicus Imperator dignum se laudatorem, dum illi justa Mediolani persolverentur, in sibi amicissimo licet nullatenus indulgentiori episcopo Ambrosio nactus est, ejusdem sermonem merito ex utroque capite celebratum nobis studiosissime servaverunt antiqui. Igitur Editorum Patrum ordinis S. Benedicti e Congregatione S. Mauri *Admonitionem* in hanc orationem pro more nostro iterum referimus, ubi primo ejus concinnandæ occasio, dein argumentum proponitur, atque ultimo de ejus inscriptione ac genuitate quæstiones paucis solvuntur.

« Postquam Theodosius Magnus diem obiit Mediolani, Honorius ejus filius, quem ultimo affectus morbo « ex oriente ad se acciverat, corpus illius Constantinopolim referri constituit, ut in sepulcro superiorum « imperatorum ibidem conderetur. Quamobrem ut memoriæ paternæ, priusquam inde corpus amoveretur, « justa persolveret, quadragesimo die a Cæsaris obitu ejus parentalia more solemni curavit celebranda. « Dum igitur illi principi supremi honores exhiberentur, Ambrosius, præsente eodem Honorio, quem Occi- « dentis imperatorem pater instituerat, hac oratione demortui virtutes commendavit.

« Ducto exordio a prodigiis quæ videbantur Theodosii mortem prænuntiasse, illum non regno excidisse, Num. 1 « sed terreni loco cœleste accepisse adfirmat. Subdit filiorum ipsius lugendam non esse orbitatem, cum vir- Num 2. « tutum suarum hæreditatem, gratiam Christi, et militum fidem illis reliquerit. Mox pompa illa funebri, « qua patrem die quadragesimo prosequebatur Honorius, cum honoribus a Josepho cadaveri paterno Num 3 et ss. « exhibitis comparata, feliciorem Jacobo ostendit fuisse Theodosium, quippe qui tyrannos atque idololatriam Num 5 et 6. « prostravisset. Inde ad principis veniens testamentum, quo ille et subditis tributorum relaxationem, « et illis qui pro Eugenio arma tulerant, veniam concedebat, ex hoc colligit ab illis omnibus impera- « toris sui beneficia in filiis ejus remetienda. Sub quæ conversus ad milites, ut quemadmodum eos fides « Theodosii defenderat, ita et ipsi fide sua filiorum ejus adolescentiam defendant, exhortatur, eosdem Num. 7 et ss. « cum victoriæ ex Eugenio divinitus relatæ, tum variarum tanti principis virtutum memoria instigans. Num 12 et ss. Num. 15 et 16. « Adjungit autem Arcadium atque Honorium non minoris ætatis esse, quam Josias et Asa, quando regimen « populorum capessiverunt; futurum vero ut illis tanto uberius præsidium impetret a Deo Theodosius, « quanto præ horum parentibus majori pietate excelluerat. Tum instituta psalmi CXIV expositione, illum Num. 17 et ss. Num. 25 et ss. « ad illustrandas ejusdem imperatoris virtutes adhibet, nimirum pietatem ejus, clementiam, justitiam, et « summam in subeundo publicæ pœnitentiæ jugo humilitatem: quibus et alias quasdam quæ suam in Num. 33 et ss. « ipsum benevolentiam caritatemque pellexerant, ubi subjunxit, communem pro illo precationem e memo- Num. 36 et ss. « rati psalmi versibus concinnatam pronuntiat, etiamsi passim testetur eumdem virtutum suarum præmiis « in cœlo frui. Beatum illic eum esse affirmat, quod Gratiani, aliorumque liberorum et uxoris Flaccillæ « consortio jam potiatur, sicut etiam Constantini christianorum imperatorum primi, quo sub principe a « sancta Helena ejus parente Dominicæ crucis lignum detectum est. Hujusce ligni præsidio fractam esse Num. 39 et ss. « tyrannorum insolentiam, confirmatamque christianorum Cæsarum fidem ac pietatem dicit; in primis « vero Gratiani et Theodosii, quorum gloriam ei qua vivi floruerant, longe præstare adseverat. Denique Num. 52. Num. 53. « ubi demonstravit Theodosium gravi jugo pressum fuisse, primo cum pater ejus crudeli morte affectus « fuit, iterum cum imperii pondus in se suscepit, postremo cum Maximum ac Eugenium bello adortus Num. 54. « est; Honorium postea consolatur, quod ipsi per publicam non liceat utilitatem paternum corpus pro- « sequi Constantinopolim, quo illud nobilissima pompa referendum esse, ac eam urbem felicem tam augusto Num 55. « pignore futuram prædicat.

« Hnic orationi præfigitur in codicibus quibusdam hæc epigraphe, *Psalmus* CXIV, *in Obitu Theodosii* « *imp.* haud dubie propter expositionem ejusdem psalmi illic insertam; sed aliorum codicum tam scri- « ptorum quam editorum potior inscriptio est. Porro cum eamdem orationem die a morte Theodosii « quadragesimo habitam constet, huncque principem XVI Kal. januarias[1] anni salutis 395 expirasse æque 1 « certum sit, eamdem VI Kal. febr. dictam fuisse intelligimus. Neque tamen dissimulandum Magdebur- *Centur.* IV, c 4 et 13. « genses, aliosque nonnullos an hoc epicedium Ambrosio tribuendum sit, in dubium revocasse. Verum « nec minimam dubii sui rationem reddunt, et contra ipsos intexta historicorum eventuum series, stylus « operis, et Scripturæ interpretandæ et argumento accommodandæ ratio invicte pugnant ».

Textum vero ejus nos ad duos Codices Bibliothecæ Ambrosianæ exegimus: quorum alter (A), sæculi XI, signatur in Catalogo sub sigla B. 54 Inf.; alter vero (A') signatur I. 71 Sup., sæculi ejusdem.

[1] Ita ajunt Maurini; sed legendum esset XVI kal. februarias, idest die 16 Januarii, vel potius nocte hunc diem subsequenti, unde et funebris oratio ab Ambrosio recitata minime jam VI kal. februarias, ut supra habetur, sed V vel IV kal. martias, idest die 25 aut 26 Februarii. Vide Rohrbacher, *Storia Universale della Chiesa,* et Baunard, *Storia di S. Ambrogio,* ad loca apposita.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE OBITU THEODOSII

ORATIO.

Hoc nobis motus terrarum graves, hoc juges pluviæ minabantur, et ultra solitum caligo tenebrosior denuntiabat,[1] quod clementissimus imperator Theodosius excessurus esset e terris. Ipsa igitur excessum ejus elementa mœrebant. Cœlum tenebris obductum, aer perpeti horrens caligine; terra quatiebatur motibus, replebatur aquarum alluvionibus. Quidni mundus ipse defleret eum principem continuo esse rapiendum, per quem dura mundi istius temperari solerent, cum criminum pœnas indulgentia præveniret?

2. Et ille quidem abiit accipere sibi regnum,[2] quod non deposuit, sed mutavit, in tabernacula Christi jure pietatis adscitus, in illam Hierusalem supernam, ubi nunc positus dicit: *Sicut audivimus, ita et vidimus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri, quam Deus fundavit in æternum.* Sed plurimos tamquam paterno destitutos præsidio dereliquit, ac potissimum filios.[3] Sed non sunt destituti, quos pietatis suæ reliquit heredes: non sunt destituti, quibus Christi adquisivit gratiam, et exercitus fidem: cui documento fuit Deum favere pietati, ultoremque esse perfidiæ.[4]

Ps. XLVII, 9.

3. Ejus ergo principis et proxime conclamavimus obitum, et nunc quadragesimam celebramus, adsistente sacris altaribus Honorio principe; quia sicut sanctus Joseph patri suo Jacob quadraginta diebus humationis officia detulit, ita et hic Theodosio patri justa persolvit. Et quia alii tertium diem et trigesimum, alii septimum et quadragesimum observare consueverunt,[5] quid doceat lectio, consideremus. Defuncto itaque Jacob, *præcepit*, inquit, *Joseph pueris sepultoribus, ut sepelirent eum. Et sepelierunt sepultores Israel, et repleti sunt ei quadraginta dies; sic enim dinumerantur dies sepulturæ. Et luxit eum Ægyptus septuaginta diebus.*[6] Hæc ergo sequenda solemnitas, quam præscribit lectio. Sed etiam in Deuteronomio scriptum est: *Quia planxerunt filii Israel Moysen diebus triginta, et consummati sunt dies luctus.* Utraque ergo observatio habet auctoritatem; quia necessarium pietatis impletur officium.

Gen. L, 2.

Deut. XXXIV, 8.

4. Bonus itaque Joseph, qui formam pio muneri dedit, quem amabat pater, cuique dixit: *Adjuvet te Deus meus, et benedicat te benedictione terræ habentis omnia, propter benedictio-*

[1] Marcellinus in *Chronico* auctor est, profligato Eugenio, terram continuis motibus a mense septembri ad novembrem usque in quibusdam Europæ regionibus quassatam fuisse Arcadio III et Honorio II coss. hoc est, anno 394 qui Theodosii mortem antecessit. (Edit. Maur.)

[2] Vet. editt., *abiit sibi in regnum, quod:* Rom. edit. ac mss. aliquot (*etiam* A, A'), *abiit sibi, regnumque:* alii cod. ut nos in textu, si Belvac. excipias, ubi habes: *Et ille quidem regnum non deposuit,* etc. (Edit. Maur.)

[3] Arcadium nempe et Honorium, quos ei pia peperit Flaccilla, quibusque imperium ante obitum Theodosius divisit, Arcadio Orientem, Honorio Occidentem partitus. Eorum vero primum Rufino, alterum Stiliconi, huic duci exercitus sui, illi sibi a secretis, ut tutoribus potius quam administris commendavit, cum ille nondum decimum octavum ætatis annum, iste vero undecimum nondum expleverit quando Theodosius morte correptus fuit.

[4] Theodosius cum iis ignovisset, qui Eugenii partes amplexi erant, illos in perpetuum et sibi et filiis suis devinxit. Hoc fateri coactus fuit Zozimus lib. IV *Hist.*, et Claudianus, quem ethnicum etiam Orosius facit, eamdem rem in *Panegyr. de* IV *consul. Honor.* testificatur in ea verba, quibus nihil potest esse congruentius cum Ambrosio; sic enim ille:

Hinc amor, hinc validum, devoto milite, robur:
Hinc natis mansura fides, etc.

[5] Rom. edit. sola, *alii tertium diem, alii trigesimum, alii septimum, et alii quadragesimum.* Sed nihil est mutandum in communi lectione, si modo in priori membro, *tertium diem et trigesimum,* et in posteriori, *septimum et quadragesimum,* disjunctim accipias. Tertii diei, et quadragesimi mentionem facit Auctor *Constit. Apost.* lib. VIII, cap. 42, sed ab eo quod habet de die nono, discrepare videtur Augustinus *Quæst.* CLXXII *in Gen.,* ubi negat mortuorum luctum a Christianis per dies novem propter paganorum novendialia esse celebrandum: diem vero septimum e Scripturis divinis constituit. At Menardus in *Concor. Regul.* novem dierum, non autem noni diei observationem ab Augustino improbatam esse observat. Palladius in *Lausiaca,* cap. 26, diei quadragesimi, et secundum codices aliquos etiam tertii commeminit. De tertio quoque, simul et de septimo, atque trigesimo Gregorius Magnus agit *in Sacram.,* ubi de missa pro defunctis: nec non de trigesimo in lib. IV, *Dialog.,* cap. 55. Ceterum de hisce ritibus diligenter pertractant citatus Menardus in *Conc. Reg.*, Cotelerius in *Constit. Apost.* loco citato, et plures alii.

[6] Gratianus legit, *Israel septem diebus.* Quam quidem lectionem licet non modo cunctis cod. Ambrosianis, verum et LXX Interpret. atque Vulg. contrariam esse *Decreti* correctores agnoscant, defendi tamen posse contendunt, tum quod in omnibus Gratiani cod. etiam reperiatur, tum quod eodem cap. Gen. Joseph et ceteri filii Israel implevisse septem dies commemorantur. Verum prima ratio id unum probat, Gratianum Ambrosiano exemplari minus integro usum fuisse: quod porro ad secundam, extra dubium est locum, ubi constanter in Bibliis legitur *septuaginta diebus* hic allegari ab Ambrosio, non autem eum, qui a correctoribus indicatur.

nem mamillarum et vulvæ, benedictiones matris
Gen. XLIX, 25. *tuæ, et propter benedictiones patris tui;* pii patris soboles bona. Celebrat ergo et iste quadragesimam patris Jacob, supplantatoris illius; et nos celebramus Theodosii quadragesimam, qui imi-
1 tatus Jacob, supplantavit[1] perfidiam tyranno-
2 rum,[2] qui abscondit simulacra gentium: omnes enim cultus idolorum fides ejus abscondit, omnes eorum cæremonias obliteravit: qui etiam iis qui in se peccaverant, doluit quam dederat periisse
3 indulgentiam,[3] et veniam denegatam. Sed non negabunt filii, quod donavit pater; non negabunt, etiamsi quidam interturbare conatus sit: neque enim poterunt negare quod in commune donavit, qui solvunt quod singulis dedit.

5. Nihil gloriosius exitus tanti principis habuit,[4] qui omnia jam filiis tradidisset, regnum, potestatem, nomen augusti: nihil, inquam, spe-
5 ciosius ei in morte servatum est,[5] quam quod in aliquantis promissa annonarum exigendarum relaxatio, dum moratur, facta est successio ejus indulgentiarum hereditas; ut ille qui voluit impedire, sibi odium fecerit; Theodosio tamen A tantæ cumulus gratiæ non sit ademptus. Nec immerito: si enim privatorum ultimæ[6] voluntates, et deficientium testamenta habent perpetem firmitatem; quomodo potest tanti principis esse irritum testamentum? Gloriosius[7] quoque in eo Theodosius, qui non communi jure testatus est: de filiis enim nihil habebat novum quod conderet, quibus totum dederat, nisi ut eos præsenti commendaret parenti;[8] et de subditis sibi et commissis testari debuit, ut legata dimitteret, B fidei commissa signaret. Præcepit dari legem indulgentiæ, quam scriptam reliquit. Quid dignius, quam ut testamentum imperatoris lex sit?

6. Ergo tantus imperator recessit a nobis, sed non totus recessit: reliquit enim nobis liberos suos, in quibus eum debemus agnoscere, et in quibus eum et cernimus et tenemus. Nec moveat ætas: fides militum imperatoris perfecta est ætas; est enim perfecta ætas, ubi perfecta est virtus. Reciproca hæc; quia et fides impe-C ratoris militum virtus est.

7. Recognoscitis nempe quos vobis Theodosii fides triumphos adquisiverit.[9] Cum locorum

[1] Notant Maurini nonnullos mss. habere *quadragesimam, qui cum Jacob supplantavit.*

[2] « Extra controversiam est Maximum atque Eugenium tyrannos hoc loco designari: quod vero dicitur Theodosius abscondisse *simulacra gentium,* id referendum esse ad leg. XII *de Paganis*, qua omnia sacrificia deorumque cultus prohibentur, Godofredus autumat. Verum cum ea lex VI idus novembres ann. 392 data fuerit, hoc est, Eugenio post necatum idibus maiis Valentiniauum solium occupante, Ambrosii verba non ad illam tantum, sed etiam ad omnia quæ mortem ejusdem tyranni insequuta sunt, referri oportere non dubitamus. Etenim simulacra omnia, et universa victimarum genera post victoriam a Theodosio sublata esse non solum testantur Augustinus lib. V *de Civit. Dei,* cap. 26, Theodoretus *Hist.* lib. V, cap. 21, atque alii christiani auctores, verum etiam Zozimus lib. IV *Histor.* hanc eamdem rem fuse describit. » Huc usque Maurini Editores. De Maximo et Arbogaste, qui post necem Valentiniano II illatam Eugenium ad imperium extulit, quædam præcedenter dicta sunt. Omnes autem profani et ecclesiastici historici fuse de illis loquuntur, ideoque ab aliis hic addendis abstinemus.

[3] Vidimus jam supra ex ipsius Zozimi testimonio iis pepercisse Theodosium, qui steterant ab Eugenio. Hoc ipsum Claudianus quoque in *Panegyr.* IV *consul. Honor.* celebrat istis versibus:

Post acies, odiis idem qui terminus armis.
Profuit hoc vincente capi, etc.

Sed Orosius distinctius exponit lib. VII, cap. 35, præter Eugenium, qui captus fuit atque interfectus, et Arbogastem, qui proprium gladium in se convertit, neminem e victis occisum esse. Augustinus quoque lib. V *de Civit. Dei,* cap. 26, laudata Theodosii erga eorum qui in acie ceciderant, filios clementia, subjungit eum non permisisse, ut post victoriam privatæ cujusquam valerent inimicitiæ. Verumtamen ex hoc Ambrosii loco intelligimus datam ab imperatore indulgentiam, ne ad aliquos perveniret, quorumdam interpellatione prohibitam. Et certe non omnibus statim veniam concessam fuisse testis est ipsemet sanctus Antistes epistola LXI et LXII, quibus clementiam imperatoris in nonnullorum gratiam orat atque obsecrat: testis etiam Paulinus in ejus *Vita,* ubi plurimos Ambrosii precibus ab imperatore venia donatos tradit. Sed hoc pii præsulis modestia silentio voluit prætermissum. (Edit. Maur.)

[4] Notant Maurini: « Theodosius Arcadium XIV Kal. Febr. anni 393, augustum creavit, ut auctores sunt Socrates, Sozomenus, et Marcellinus: Honorium vero post profligatum Eugenium IV idus januar. ejusdem anni declaraverat imperatorem, ut ex Idatio, Prospero et aliis intelligimus. » Verum Arcadius jam anno 385 Augustus fuerat renunciatus; sed anno supra memorato Theodosius inter filios imperium divisit.

[5] Omnes edit. ac plures mss., *quam quod immane quantis:* Gill. in variis lect., *quam quod immani quantitate:* Reg. cod. unus, *quam quod in annis,* qui cum uno aut alio cod. pro *dum moratur* legit *dum moritur,* non malo sensu. In priore autem parte ex uno cod. Vat. restituimus, *quam quod in aliquantis,* nimirum in frumento, vino, oleo, vel similibus; annona enim in speciebus exigebatur, ut constat e plurimis legibus cod. tit. *de Annona et Tribut.* Fusius quoque de Annona disputat Bulengerus lib. VI *de imper. Rom.*, cap. 1 et seq. Ceterum quod quæ hoc loco dicuntur, ad vectigal Tatiani referenda nonnulli putant, id quidem videtur satis obscurum: illud vero credibilius, Honorium paternæ voluntati satisfecisse, nec de alia re intelligendos hosce Claudiani versus in IV *Consul. Honorii:*

Impia continui cessant augmenta tributi:
Non infelices tabulæ, non hasta refixas
Vendit opes avidis, emptor non voce citatur,
Nec tua privatis crescunt æraria dumnis.

[6] Reg. cod. unus, *voluntates ad faciendum testamentum.*

[7] Maurinis testibus mss. aliquot, *gloriosus.*

[8] Non defuit qui voces, *præsenti commendaret parenti* de Ambrosio ipso dictas crederet, propter illa scilicet Paulini verba: *Nec diu clem. mem. Theodosius imp. susceptis filiis in ecclesia, et traditis Sacerdoti, in hac luce fuit.* Atqui verisimilius est Stiliconem illic designari, quippe quem Theodosius Honorii non modo tutorem instituerit, ut testificatur Zozimus lib. IV *Hist.*, verum etiam ejusdem principis socerum destinaverit, Maria Stiliconis filia huic ipsi Honorio desponsata, quemadmodum in utriusque epithalamio canit Claudianus Quamvis autem Rufinum Arcadii tutorem a Theodosio declaratum affirment historici; nihil tamen vetat, quin Theodosius utrumque filium Stiliconis fidei commendaret, ut Ambrosius hoc loco dicit, in quo etiam illi suffragatur poeta citatus lib. II *in Rufinum* hisce versibus:

Jamque tuis, Stilico, Romana potentia curis,
Et rerum commissus apex: tibi credita fratrum
Utraque majestas, etc. (Edit. Maur.)

[9] Qua pietate se ad hoc bellum Theodosius paraverit, qua fide in ipso certamine ad opem divinam confugerit, quanta denique a Deo impetraverit prodigia, Rufinus luculentissime, et maxime ad Ambrosii sensum explicat lib. II *Hist.*, cap. 32, ubi ait: « Præparatur ad bellum non tam armorum telorumque, quam jejuniorum orationumque subsidiis; nec tam excubiarum vigiliis, quam obsecrationum pernoctatione munitus circuibat cum sacerdotibus omnia orationum loca; ante martyrum et apostolorum thecas jacebat cilicio prostratus, et auxilia sibi fida sanctorum intercessione poscebat. » Eumdem eventum diligenter quoque describunt Socrates lib. V cap. 25, Sozomenus lib. VII, cap. 24, P. Orosius lib. VII, cap. 35. Quibus adjunge quæ ad *Enarr.* Psal. XXXVI, n. 25, annotata a Maurinis, et in hac editione relata sunt.

angustiis et impedimentis calonum agmen exercitus paulo serius in aciem descenderet, et inequitare hostis mora belli videretur, desilivit equo princeps, et ante aciem solus progrediens, ait: Ubi est Theodosii Deus? Jam hoc Christo proximus loquebatur. Quis enim posset hoc dicere, nisi qui Christo se adhærere cognosceret? Quo dicto excitavit omnes, et exemplo omnes armavit. Et jam certe senior ætate, sed validus fide.

8. Theodosii ergo fides fuit vestra victoria: B
[1] vestra fides filiorum ejus fortitudo sit.[1] Fides ergo auget ætatem. Denique nec Abraham, ut in senectute generaret filium, consideravit ætatem; nec Sara, ut pareret. Nec mirum si auget ætatem fides, cum repræsentet futura. Quid enim est fides, nisi rerum earum, quæ sperHebr. xi, 1. rantur, substantia? Sic nos Scripturæ docent. Ergo si substantia eorum, quæ sperantur, fides est; quanto magis eorum, quæ videntur? Bona fides, de qua scriptum est: *Justus autem ex* C *fide vivit. Quod si substraxerit se, non placebit*
Hebr. x, 38. *animæ meæ.*

9. Nos autem non subtrahamus nos ad dispendium animæ, sed inhæreamus fidei ad animæ nostræ adquisitionem; quoniam in hac fidei militia testimonium consequuti sunt seniores nostri Abraham, Isaac et Jacob. Et ideo hereditatem nobis fidei reliquerunt. Fidelis Abraham, qui non ex operibus, sed ex fide justificatus est; quoniam Deo credidit: Isaac, qui per fidem D nec gladium ferituri parentis expavit: Jacob, qui paternæ fidei vestigiis intentus, dum iter agit, angelorum vidit exercitum, et vocavit con[2] cilium Dei.[2]
Gen. xxxii, 1.

10. Alibi quoque, id est, in libris Regnorum, Elisæus erat intra Samariam, et subito eum circumfusus Syrorum obsedit exercitus. Vidit eos Giezi, et ait ad dominum suum: *O domine, quid faciemus?* Et dixit Elisæus propheta: *Noli timere; quoniam nobiscum plures sunt, quam* E *cum illis. Et rogavit ut aperiret Dominus oculos Giezi. Et aperti sunt oculi ejus, et vidit plenum montem equis et curribus in circuitu Elisæi. Et rogavit Elisæus ut percuteret eos Deus cæcitate, et percussi sunt, et introierunt in civitatem, quo*
IV Reg. vi, 15 et ss. *ingrederentur nequaquam videntes.* Audistis certe, milites, qui circumfusi estis, quia ubi perfidia, ibi cæcitas est. Merito ergo cæcus erat exercitus infidelium. Ubi autem fides, ibi exercitus A angelorum est. Bona itaque fides, quæ frequenter operatur in mortuis. Denique adversarius, et legiones suæ quotidiana martyrum virtute torquentur. Unde arbitror quod fila chordarum citharæ ideo fides dicantur, quoniam et mortua sonum reddant.[3] [3]

11. Quo magis ac magis enitendum est, ne in hoc vivendi munere siti, simus[4] ingrati; sed [4] pii pignoribus principis sedulum ac patrium impendamus affectum. Solvite filiis ejus quod B debetis patri. Plus debetis defuncto, quam debuistis viventi. Etenim si in liberis privatorum non sine gravi scelere minorum jura temerantur; quanto magis in filiis imperatoris?

12. Addatur eo, cujus imperatoris? Imperatoris pii, imperatoris misericordis, imperatoris fidelis, de quo non mediocre loquuta est Scriptura dicens: *Magnum et honorabile est homo misericors: invenire autem virum fidelem difficile est.* Si magnum est misericordem aut fidelem Prov. xx, 6. C quemcumque hominem invenire; quanto magis imperatorem, quem potestas ad ulciscendum impellit, sed revocat tamen ab ultione miseratio! Quid præstantius fide imperatoris, quem non extollat potentia, superbia non erigat, sed pietas inclinet? De quo præclare Salomon ait: *Iniqui regis minitatio*[5] *similis rugitui leonis: sicut au-* [5] *tem ros in herba, sic et hilaritas ejus.* Quantum Prov. xix, 12. igitur est deponere terrorem potentiæ, præferre suavitatem gratiæ!

13. Beneficium se putabat accepisse augustæ D memoriæ Theodosius, cum rogaretur ignoscere; et tunc propior erat veniæ, cum fuisset commotio major iracundiæ.[6] Prærogativa ignoscendi [6] erat indignatum fuisse; et optabatur in eo, quod in aliis timebatur, ut irasceretur. Hoc erat remedium reorum; quoniam cum haberet supra omnes potestatem, quasi parens expostulare malebat, quam quasi judex punire. Sæpe trementes vidimus quos objurgabat, et convictos E sceleris, cum desperassent, solutos crimine. Vincere enim volebat, non plectere, æquitatis judex, non pœnæ arbiter, qui numquam veniam confitenti negaret; aut si quid esset, quod occulta conscientia involveret, Deo servabat. Hanc vocem ejus homines magis, quam pœnam timebant; quod tanta imperator ageret verecundia, ut mallet sibi homines religione quam timore adstringere.

14. Maximum philosophorum impunitatem fe-

[1] *Theodosii ergo fides.... fortitudo sit,* in mss. nostris desideratur: verum e contrario in omnibus exstat edit. (E. M.)

[2] Rom. edit. sola, *et vocavit castra Dei.*

[3] Hanc etymologiam, notant Maurini, argutam magis quam veram esse dicit Vossius in verbo *fido,* ubi rejecto etiam illo etymo, quo fides citharæ ideo dictas, *quod tantum inter se chordæ ejus, quantum inter homines fides, concordent,* Festus autumat, verum profertur. Nos tamen minime opinamur eam etymologiam ut absolute veram ab Ambrosio propositam esse; sed potius ut auditores suos aliquatenus oblectaret lusu verborum, utpote cui rethorum scholæ ætate illa valde indulgebant.

[4] Juxta Maurinos quidam mss., *munera satis simus.*

[5] Vet. editt., *Iniqui regis imitatio:* mss. partim, *minatio;* partim, *minitatio:* at Rom. edit. recepit quidem vocem *minitatio,* sed expunxit vocem *iniqui.* Attamen quamvis in sacris codicibus, quos nunc versamus, desideretur, Ambrosium in exemplari suo eam legisse propter consensum mss. hujus libelli credibile est. (Edit. Maur.)

[6] Reg. codex unus, *commotior. Major iracundia prærogativa ignoscendi erat. Indignatum fuisse exoptabatur in eo, quod in aliis timebatur* etc., non satis recte. Cum hoc porro loco de proclivitate Theodosii ad iracundiam, deque ipsius placabilitate operæ pretium fuerit, quæ hac ipsa de re epist. LI, num. 4, dicuntur, componere; nec non etiam illa consulere, quæ de iisdem principis hujus affectibus prodidit Aur. Victor in *Epitome.* Addimus his quæ a Maurinis notantur, Ambrosium tamen non obtegisse hoc ipso loco Theodosii ad iracundiam proclivitatem, nec Thessalonicensium cladem quæ ex eadem processit, subsequenter (n. 34) silentio præteriisse.

runt dedisse iis facinoribus, quæ per iram commissa forent;[1] sed Scriptura divina melius ait: *Irascimini, et nolite peccare.* Maluit peccatum recidere, quam excusare. Satius est in indignatione laudem clementiæ reperire, quam ira in ultionem excitari.

15. Quis ergo dubitabit filiis ejus apud Dominum maximum præsidium fore? Domino favente, Arcadius imperator jam validus juventa est;[2] Honorius continuo pulsat adolescentiæ fores, provectior ætate quam Josias. Ille enim destitutus patre, orsus imperium usque ad tricesimum et primum annum regni sui perduxit ætatem, et placuit Domino; quoniam præ ceteris regibus Israel Domini pascha celebravit, et cæremoniarum abolevit errores. Asa quoque adhuc invalidus corporis robore, cum regnandi curricula recepisset, quadraginta annis regnavit in Hierusalem:[3] qui cum Æthiopum infinita urgeretur atque innumerabili multitudine, speravit a Domino et in paucis se posse salvari.[4] Utinam tam fidelis processu, quam devotus exordio! Nam servatus in paucis et victor, postea a Syris auxilia, relicto Domino, postulavit, et medicos adhibuit ad pedum dolorem: accepto enim tanto indicio divini favoris, auxiliatorem suum derelinquere non debuit, sed tenere. Ideo ei nec medici profuerunt, et quasi incredulus mortem implevit.

16. Sed illorum patres Abias et Amos ambo infideles: Theodosius vero plenus timoris Dei, plenus misericordiæ, speramus quod liberis suis apud Christum præsul adsistat, si Dominus propitius sit rebus humanis. Bonum est misericors homo, qui dum aliis subvenit, sibi consulit, et in alieno remedio vulnera sua curat. Agnoscit enim se esse hominem, qui novit ignoscere; et vias Christi sequitur qui, carne suscepta, maluit in hunc mundum redemptor venire, quam judex.

17. Unde pulchre Psalmista dixit: *Dilexi, quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ.*[5] In quo psalmo dum legitur, velut ipsum Theodosium loquentem audivimus. *Dilexi,* inquit: agnosco vocem piam, cujus testimonia vocis agnosco. Et vere dilexit, qui officia diligentius implevit, qui servavit hostes, qui dilexit inimicos,[6] qui iis a quibus est appetitus, ignovit, qui regni affectatores perire non est passus. Non mediocris, sed perfecti in Lege vox ista est dicere: *Dilexi. Plenitudo enim Legis dilectio est.* Sed quid dilexerit, audiamus. Cum tacetur genus dilectionis,[7] utique divinæ caritatis gratia significatur, qua diligimus illud, quod est super omnia desiderabilia desiderabile, de quo scriptum est: *Diliges Dominum Deum tuum.*

18. Ergo discedens e terris pia anima, et sancto repleta Spiritu, quasi interrogantibus iis, qui sibi occurrerunt, cum sese ad sublimia et superna subrigeret, dicebat: *Dilexi.* Nihil hoc plenius, nihil expressius. Interrogabant Angeli vel Archangeli: Quid egisti in terris? Occultorum enim solus cognitor Deus. Dicebat, *Dilexi;* hoc est dicere: Legem implevi, Evangelium non præterivi; hoc est dicere: Morti me obtuli, et *tota die æstimatus sum sicut ovis occisionis.* Et ideo confido, *quia neque mors, neque vita, neque Angeli, neque Virtutes, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a caritate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro.*

19. Hoc mandatum Legis etiam in Evangelio Dominus Jesus docet esse servandum, cum dicit ad Petrum: *Simon Johannis, diligis me?* et ille respondit: *Tu scis, Domine, quia diligo te.* Et iterum dixit: *Simon Johannis, diligis me?* et iterum respondit: *Etiam, Domine, tu scis quia diligo te.* Et tertio interrogatus ait: *Domine, omnia tu scis, tu nosti quia amo te.* Confirmavit itaque caritatem trina responsio, vel abolevit trinæ negationis errorem. Et hic trinam responsionem si quærimus, invenimus: *Dilexi, quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ.* Dilexi, quoniam inclinavit aurem suam mihi, ut in diebus meis invocarem eum. Dilexi, quia tribulationem et dolorem inveni, et pro nomine Dei mei pericula inferni non refugi, sed expectavi, ut comprehendere et invenire me possent.

20. Et pulchre ait, *Dilexi,* quia jam cursum vitæ hujus impleverat. Unde et Apostolus in

[1] In margine Rom. edit. adscriptum erat *Arist. lib.* VII *Ethic., cap.* 6. Sed præterquam quod eo loci quæ hic dicuntur ab Ambrosio, non satis clare inveniuntur, id temporis plane inusitatum Patribus erat tam honorifice appellare Aristotelem. Et certe Ambrosiana verba non minus apte ad lib. IX Platonis *de legibus* referri possent, si Ambrosius locum abs se lectum significaret. (Edit. Maur.)

[2] Vet. edit., *jam validus inventus est:* quædam Paris., *jam validus juvenis:* Rom. et mss. nobiscum faciunt. Arcadium porro, cum patre orbatus est, annis 20 natum fuisse Baronius affirmat, licet ei tantum septemdecim alii tribuant: Honorium vero decennem extitisse inde cognoscas, quod Socrates, Idatius et Marcellinus eum *Richomere et Clearcho Coss.* id est, ann. 384, natum memorant. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit. sola, *quadraginta et uno anno regnavit.* Quod etiam præferunt sacra biblia: sed plenum numerum Ambrosius voluit exhibere.

[4] Sic omnes edit.; mss. vero prope ad unum a verbo *speravit* usque ad *postulavit, et medicos* lacunam habent (*cum* A); quam tamen Prat. et Gem. et Alb. hoc modo sarcire conati sunt, *speravit in Domino, postulavit, et vicit. Et medicos adhibuit.* Haud ita male. (Edit. Maur.)

[5] Hic incipit accomodatio psalmi CXIV ad Theodosii virtutes commendandas. Aliis quoque sermonibus inducit Ambrosius hujusmodi Scripturæ divinæ paraphrases pertractatis argumentis accomodatas. Hoc consentaneum erat consuetudini prioribus Ecclesiæ sæculis maxime vigenti, qua potissimum diversæ sacrorum Bibliorum partes pro substrato suarum ad populum concionum ab episcopis assumebantur.

[6] Maximum sane christianæ virtutis specimen tunc jam præbuit Theodosius cum a Gratiano, qui ejus patrem insontem capite plexerat, quæsita suæ bellicæ virtutis subsidia exhibuit, ac dein oblatam imperii societatem acceptavit, ut rei publicæ ob barbarorum minas in magnum discrimen adductæ subveniret.

[7] Vet. editt. et codex A', *Cum tacet, urget nos dilectio. Utique divinæ caritatis gratia:* Rom. edit., *Cum tacet, urget nos. Dilectionis utique divinæ gratia:* mss. magno numero: *Cum tacet, urget nos dilectionis, utique divinæ* (nonnulli *utique in qua divinæ*) *caritatis* etc. Sed omnium optime cod. Reg. unus, monentibus Maurinis, ut in textu.

IV Reg. XXII, 1 et ss.
III Reg. XV, 8
Ps. CXIV, 1.
Rom. XIII, 10.
Deut. VI, 5.
Ps. XLIII, 22.
Rom. VIII, 38, 39.
Joan. XXI, 15 et ss.
Ps. CXIV, 1 et ss.

passione jam positus ait: *Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi; quod* II Tim. IV, 7, 8. *reliquum est, reposita est mihi corona justitiæ.* Magnus Dominus, qui nobis dedit certamina, quibus mereatur qui vicerit, coronari. *Dilexi,* inquit confidens, *quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ.*

21. Dilexi, et ideo inclinavit aurem suam mihi; ut jacentem erigeret, mortuum resuscitaret. Non enim Deus inclinat aurem suam, ut audiat corporaliter; sed ut condescendat nobis, quo nos audire dignetur, et infirmitatis nostræ [1] relevare substantiam.[1] Inclinat se nobis, ut nostra ad eum adscendat oratio. Voce non indiget qui misericordiam defert: neque enim voce indiguit qui Mosen tacentem audivit; et non loquentem, sed interpellantem gemitibus Exod. XIV, 15. ineffabilibus ad se clamare dicebat. Novit Deus Gen. IV, 10 et sanguinem audire, cui nulla vox subest, lingua non suppetit; sed accepit vocem sacræ titulo passionis. Clamavit in martyrio, clamavit in parricidio, quod pertulit pro sacrificio.

22. *Dilexi,* inquit, et ideo diligens feci voluntatem Domini, et invocavi eum non in paucis, sed in omnibus diebus vitæ meæ. Nam certis diebus invocare, non omnibus, fastidientis est, non sperantis; et pro usu affluentium commodorum mercedem gratiarum referre, non pro devotionis affectu. Et ideo Paulus, *In omnibus,* I Thess. V, 17. inquit, *gratias agite.* Quando enim non habes quod Deo debeas? aut quando sine Dei munere [2] es,[2] cui quotidie vivendi usus a Domino est? I Cor. IV, 7. *Quid enim habes, quod non accepisti?* Ergo quia semper accipis, semper invoca; et quia quod habes, a Domino est, debitorem te semper esse cognosce. Malo tamen ut quasi diligens, quam coactus debitum tuum solvas.

23. Audis dicentem: *Circumdederunt me do-* Ps CXIV, 3. *lores mortis?* Ego tamen et in mortis dolore Dominum dilexi. *Pericula inferni invenerunt me,* non timentem utique, sed amantem, sed sperantem, quod nullæ me angustiæ, nulla persecutio, nulla pericula, nullus gladius separet a Christo. Denique volens invenit tribulationem et dolorem, sciens quia tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem. Etenim quasi bonus athleta quæsivit certamina, ut coronam inveniret; quam tamen non suis viribus, sed Domini auxilio novit sibi esse donatam. Non enim potuisset vincere, nisi eum qui certantes adjuvat, invocasset.

24. Miser homo congreditur, ut vincat; et ipse in periculum ruit, nisi Domini nomen adfuerit; nisi cum veretur, oraveris dicens: *O Domi-*

A *ne, libera animam meam.* Hinc illud apostolicum: Ps. CXIV, 4 *Video legem carnis meæ repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in legem peccati, quod est in membris meis. Infelix ego homo! Quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.* Rom. VII, 23 et 25.

25. Ille vincit, qui gratiam[3] Dei sperat, non qui de sua virtute præsumit. Cur enim non præsumas gratiam, cum habeas præsulem certaminis misericordem?[4] *Misericors enim et ju-* [4]
B *stus Dominus, et Deus noster miseretur.* Bis Ps. XI, 45. misericordiam posuit, semel justitiam: in medio justitia est, gemino septo inclusa misericordiæ; superabundant enim peccata, superabundet ergo misericordia. Apud Dominum omnium virtutum abundantia est quia Dominus virtutum est. Ps. XXIII, 10. Neque tamen justitia sine misericordia est, neque sine miseratione justitia, quia scriptum est: *Noli esse nimium justus.* Quod supra men- Eccles. VII, 17. suram[5] est, etsi bonum est, tamen tu non su- [5]
C stines. Mensuram serva, ut secundum mensuram recipias.

26. Non impedivit tamen justitiam misericordia, quia misericordia ipsa justitia est: *Dispersit, dedit pauperibus: justitia ejus manet in æternum;* novit enim justus debere se infirmis Ps. CXI, 9. atque inopibus subvenire. Unde Dominus veniens ad baptismum, ut nobis infirmantibus peccata donaret, ait ad Johannem: *Sine modo;* *sic enim decet nos implere omnem justitiam.* Matth. III, 15.
D Liquet igitur justitiam esse misericordiam, et misericordiam esse justitiam. Etenim si Dei nos misericordia non sustentaret, quomodo in ipso exordio parvuli viveremus;[6] cum effusi utero [6] de calidis in frigida, de humidis in arida, piscium more jactemur, quos naufragos in hanc vitam quidam velut naturæ fluctus expuerit?[7] [7] Ratio deest, sed gratia divina non deficit. Ipse ergo custodit parvulos, aut certe eos qui se Ps. CXIV, 6. parvulos humili confitentur affectu.

E 27. Bona igitur humilitas, quæ liberat periclitantes, jacentes erigit. Novit eam ille qui dixit: *Ecce sum, ego peccavi, et ego pastor male feci; et isti in hoc grege quid fecerunt? Fiat manus tua in me.* Bene hoc dicit qui regnum II Reg. XXIV, 17. suum Deo subjecit, et pœnitentiam gessit, et peccatum suum confessus, veniam postulavit: ipse per humilitatem pervenit ad salutem. Humiliavit se Christus, ut omnes elevaret: ipse ad Christi pervenit requiem, qui humilitatem Christi
F fuerit sequutus.

28. Et ideo quia humilem se præbuit Theodosius imperator, et ubi peccatum obrepsit, veniam postulavit,[8] conversa est anima ejus in [8]

[1] Mss. non pauci juxta Maurinos, *et infirmitates;* quidam, *et infirmitatem nostræ levare sententiæ.*

[2] *Aut quando sine Dei munere es,* in mss. longe plurimis et in cod. A' desiderantur: sed contra extant in omnibus edit.

[3] Juxta Maurinos nonnulli mss., *qui de gratia.*

[4] Ita vet. editt. ac mss., nisi quod pro *misericordiam,* quæ vox habetur in edit. omnibus et paucis mss., reposuimus ex multo pluribus *misericordem.* At locum Rom. edit. interpolavit his interjectis: *Scriptum est enim: Nunc misericordia superexaltat judicium. Et alibi: Misericors.* Sed editores hic in fraudem induxit, quod non viderunt continuam psal. CXIV ab Ambrosio fieri expositionem, et eam Theodosio accommodari. (Edit. Maur.)

[5] Regius cod. unus: *Quod supra mensuram est, nocet* etc. Reliqui vero mss. et editt. inter se congruunt, exceptis quibusdam Paris. edit., quæ pro *sustines* male posuerunt *festines.* (E. M.)

[6] Philo *de Mundi Opif.* Παρὸ καὶ ἀποκλείεται τὸ βρέφος.

[7] Ita habemus et apud Catullum:

Quod mare conceptum spumantibus expuit undis.

[8] Nempe publica pœnitentia post cladem Thessalonicensium.

requiem suam, sicut habet Scriptura quæ dicit: *Convertere, anima mea, in requiem tuam; quia* Ps. cxiv, 7. *Dominus benefecit tibi.* Pulchre dicit animæ: *Convertere,* quasi diuturno cujusque operis sudore exercitæ, ut a labore convertatur ad requiem. 1 Convertitur equus ad stabulum,[1] ubi cursum impleverit; navis ad portum, ubi ad stationem fidam e fluctuum mole subducitur. Sed quid est, quod ait: *In requiem tuam,* nisi secundum illud intelligas, quod ait Dominus Jesus: *Venite, benedicti Patris mei, hereditate possidete paratum* B Matth. xxv, 34. *vobis regnum a constitutione mundi?* Tamquam enim possessionem hereditariam recipimus ea, 2 quæ promissa sunt[2] nobis: fidelis enim Deus, qui semel servis suis præparata non subtrahit. 3 Si fides nostra maneat, manet et sponsio.[3]

29. Vide, o homo, circa te gratiam Christi: adhuc in terris quateris, et in cœlo possides. Ibi ergo sit cor tuum, ubi est possessio tua. Hæc est requies quæ justis debetur, negatur indignis. Unde ait Dominus: *Sicut juravi in ira* s. cxiv, 11. *mea, si introibunt in requiem meam;* qui enim non cognoverunt vias Domini, non ingrediuntur in requiem Domini. Qui autem bonum certamen II Tim. iv, 7. certavit, et cursum consummavit, ipsi dicitur: Ps. cxiv, 7. *Convertere in requiem tuam.* Bona requies præterire quæ mundi sunt, et illis quæ supra mundum sunt, cœlestibus consortiis requiescere secretorum. Hæc est requies, ad quam propheta properavit, dicens: *Quis dabit mihi pennas sicut* Ps. liv, 7. *columbæ, et volabo, et requiescam?* Hanc sanctus requiem suam novit, ad hanc requiem convertendum animæ suæ dicit. Erat ergo anima in requie sua, ad quam dicit esse redeundum. 4 Hæc est requies sabbati magni,[4] ut unusquisque sanctorum supra mundi sensibilia sit, in illo intelligibili secreto totus intentus, atque adhærens Deo. Hæc est requies illa sabbati, quo re- Gen. ii, 2. quievit Deus ab omnibus operibus mundi istius.

30. Feriatus his sæculi curis Theodosius se ereptum gaudet, et elevat animam suam, atque E ad illam perpetuam dirigit requiem, pulchre sibi consultum adserens, quod eripuerit animam ejus Deus de morte, quam mortem frequenter in hoc sæculi istius lubrico sustinebat, inquietus fluctibus peccatorum; eripuerit etiam oculos ejus A a lacrymis: fugiet enim dolor et tristitia et ge- Ps. cxiv, 8. mitus. Et alibi habemus: *Delebit omnem lacry-* Isai. xxxv, 1. *mam ab oculis eorum, et mors non erit amplius, neque luctus, neque clamor, neque dolor.* Si ergo Apoc. xxi, 4. mors non erit, lapsum sentire non poterit in illa requie constitutus; sed placebit Deo in regione vivorum. Non enim ut hic homo involutus est mortis corpore obnoxio lapsibus atque delictis; ita et illic. Ideoque regio illa vivorum est, ubi anima est, quæ ad imaginem et similitudinem Dei facta est, non caro figurata de limo. Ideo caro in terram revertitur, anima ad Gen. i, 27. requiem festinat supernam, cui dicitur: *Con-* Ps. cxiv, 9 *vertere, anima mea, in requiem tuam.*

31. In quam festinavit intrare Theodosius, atque ingredi civitatem Hierusalem, de qua dictum est: *Et reges terræ ferent gloriam suam* Apoc. xxi, 24. *in illam.* Illa est vera gloria, quæ ibi sumitur; illud regnum beatissimum, quod ibi possidetur, ad quod festinabat Apostolus, dicens: Audemus C ergo, et consentimus magis peregrinari de cor- II Cor. v, 6. pore, et adesse ad Dominum; et ideo conni- *Ibid.*, 9. timur sive absentes, sive præsentes placere illi.

32. Absolutus igitur dubio certamine, fruitur nunc augustæ memoriæ Theodosius luce perpetua, tranquillitate diuturna, et pro iis quæ in hoc gessit corpore, remunerationis divinæ fructibus gratulatur. Ergo quia dilexit augustæ memoriæ Theodosius Dominum Deum suum, meruit sanctorum consortia.

D 33. Et ego, ut quadam sermonem meum peroratione[5] concludam, dilexi virum misericor- 5 dem, humilem in imperio, corde puro, et pectore mansueto prædituum, qualem Dominus amare consuevit, dicens: *Supra quem requie-* Isai. lxvi, 2. *scam, nisi supra humilem et mansuetum?*

34. Dilexi virum, qui magis arguentem, quam adulantem probaret. Stravit omne, quo utebatur insigne regium; deflevit in ecclesia publice peccatum suum, quod ei aliorum fraude obrepserat; E gemitu et lacrymis oravit veniam.[6] Quod privati 6 erubescunt, non erubuit imperator, publice agere pœnitentiam; neque ullus postea dies fuit, quo non illum doleret errorem. Quid, quod præclaram adeptus victoriam, tamen quia hostes in acie prostrati sunt, abstinuit a consortio sacramentorum,[7] 7

[1] Cod. Prat. et Gem., *diuturno usu esercitæ.... Convertitur equus ad salutem..*

[2] Iidem cod. et alii nonnulli, *possessio est, de qua recipimus quæ promissa sunt,* etc.

[3] Reg. codex unus juxta Maurinos, *manet possessio.* Sed omnino legendum *sponsio.*

[4] Sabbatum magnum erat apud Hebræos sabbatum infra octiduum paschale, et in Ecclesia mediolanensi pervigilium Pascatis, uti etiam nunc hebdomada sancta juxta ritum ambrosianum hebdomada *major* appellatur. Hic tamen alludit S. Doctor ad ea quæ habentur in prioribus versiculis capitis iv epistolæ *ad Hebræos.*

[5] Vet. editt. et plerique mss., *ut quidem.... per orationem:* edit. Rom. et alii nonnulli mss., *ut quidem* (reg. cod., *quadam*)... *peroratione.* Optima lectio; idem enim est atque si dicat, ut hunc sermonis mei locum concludam virtutum Theodosii recapitulatione, quemadmodum in peroratione fieri solet. (E. M.)

[6] « Scriptores omnes, qui splendidam illam Theodosii in subeunda publica pœnitentia humilitatem non sine meritissimis laudibus posteritati transmisere, cum eis quæ hic dicuntur ab Ambrosio, plane congruunt. Vide, si vacat, Paulinum in sancti Antistitis *Vita,* Rufinum lib. ii *Hist.* cap. 18; Augustinum lib. v *de Civit. Dei* cap. 26; Sozomenum lib. vii *Hist.*, cap. 25; Theodoretum lib. v, cap. 18 et alios, quibuscum etiam Ambrosii nostri epistolam li jungere licet, ut qua ratione imperatorem ad pœnitendum sanctus Præsul præparaverit, intelligas ». Hæc Maurini. Occasionem cladis omnes historici enarrant. Ideo vero Ambrosius ait *peccatum quod aliorum fraude* obrepserat, quia Rufinus, iniquus homo, aliique aulici Theodosium ad illam immanem vindictam perversis artibus impulerunt, cum ejus animus jam esset ad veniam propensus.

[7] Hæc Theodosii post Eugenium devictum a sacrorum communione abstinentia ad solam ipsius erga divina mysteria venerationem, aut forte ad Ambrosii quoque exhortationem referri potest. Etenim quoniam *occidere in bello adversarios est justum et laude dignum,* ut *epist. ad Ammon. Monach.* tradit Athanasius; *nec cædes in bellis factas Patres pro cædibus reputavere,* ut docet Basilius *epist. ad Amphil.* can. 13; relinquitur ut hic etiam locum habeat quod Am-

donec Domini circa se gratiam filiorum experi-
[1] retur adventu?[1]

35. Dilexi virum, qui me in supremis suis ultimo spiritu requirebat. Dilexi virum, qui cum jam corpore solveretur, magis de statu Ecclesiarum, quam de suis periculis angebatur. Dilexi ergo, fateor, et ideo dolorem meum intimo viscere dolui, et prolixiore sermonis prosecutione solandum putavi. Dilexi, et præsumo de Domino quod suscipiat vocem orationis meæ, qua prosequor animam piam.

36. *Circumdederunt me dolores mortis, peri-*
Ps. CXIV, 3. *cula inferni invenerunt me;* multorum enim pericula sunt, sed remedia paucorum. In omnibus sacerdos periclitatur, in omnibus reis angitur: quod enim alii patiuntur, ipse sustinet; et iterum liberatur, cum alii qui tenentur, periculis liberantur. Conteror corde, quia ereptus est vir,
[2] quem vix[2] possumus invenire: sed tamen tu solus, Domine, invocandus es, tu rogandus, ut eum in filiis repræsentes. Tu, Domine, custo-
Ibid., 5, 6. diens etiam parvulos in hac humilitate, salvos
[3] facito[3] sperantes in te. Da requiem perfectam servo tuo Theodosio, requiem illam, quam præparasti sanctis tuis. Illo convertatur anima ejus, unde descendit; ubi mortis aculeum sentire non possit, ubi cognoscat mortem hanc non naturæ
Rom. VI, 10. finem esse, sed culpæ. Quod enim mortuus est, peccato mortuus est, ut jam peccato locus esse non possit: resurget autem, ut perfectior renovato munere vita reparetur.

37. Dilexi, et ideo prosequor eum usque ad regionem vivorum, nec deseram, donec fletu et precibus inducam virum, quo sua merita vocant, in montem Domini sanctum: ubi perennis vita, ubi corruptela nulla, nulla contagio, nullus gemitus, nullus dolor, nullum consortium mortuorum; vera regio viventium, ubi mortale hoc induat immortalitatem, et corruptibile hoc in-
I Cor. XV, 54. duat incorruptionem. Magna requies, quæ votum impleat diligentis, pulcherrima promissio. Ideo centesimus quartus decimus psalmus *alleluja* inscribitur:[4] denique supra in quarto decimo [4] psalmo perfectionem hominis accepimus. Sed illic formatus, perfectus licet vir, sed adhuc peccato obnoxius, quia vivit in sæculo; hic vera perfectio est, ubi jam culpa cessavit, gratia perpetuæ quietis affulsit.

38. Ideo centesimus quartus decimus psalmus, quia remuneratio caritatis est: unde Domini pascha quartadecima luna formam celebritatis accepit; quoniam qui pascha celebrat, debet esse perfectus, debet amare Dominum Jesum, qui diligens populum suum perfecta caritate, sese obtulit passioni. Et nos sic diligamus, ut si necesse fuerit, pro Domini nomine mortem non fugiamus, nullum æstimemus dolorem, nihil metuamus: *Perfecta enim caritas timorem expellit foras.* Grande nu- I Joan. IV, 18.
meri mysterium, quando Pater Filium unicum pro nobis omnibus tradidit, cum pleno luminis sui orbe luna fulgeret. Ita est enim Ecclesia, quæ pie pascha celebrat Domini nostri Jesu Christi, sicut luna perfecta in æternum manet. Quisquis bene hic Domini pascha celebraverit, in lumine perpetuo erit. Quis splendidius celebravit, quam qui sacrilegos removit errores, clausit templa, simulacra destruxit? In hoc Josias rex superioribus antelatus est. IV Reg. XXIII, 25.

39. Manet ergo in lumine Theodosius, et sanctorum cœtibus gloriatur. Illic nunc complectitur Gratianum jam sua vulnera non mœrentem, quia invenit ultorem: qui licet indigna morte præreptus[5] sit, requiem animæ suæ pos- [5]
sidet. Illic bonus uterque et pietatis interpres largus misericordiæ suæ consortio delectantur. De quibus bene dicitur: *Dies diei eructat verbum.* Contra autem Maximus et Eugenius in Ps. XVIII, 3
inferno, quasi *nox nocti indicat scientiam;* docentes exemplo miserabili quam durum sit arma suis principibus irrogare. De quibus pulchre di-

brosius epist. XXV, de causarum capitalium judicibus scribit: *Maluerunt Patres nostri, ut in voluntate magis abstinentis, quam in necessitate sit legis.* Nam quod citata Basilii epistola, *ut qui sunt manibus non puris, sola trium annorum communione abstineant,* suadet; hunc quidem usum in Ecclesia receptum non fuisse Balsamon auctor est. His vero quæ a Maurinis prolata sunt, addi potest, forte Theodosii mentem subiisse, noluisse Deum templi fabricam a Davide instrui eo quod multo inimicorum cruore madentes manus haberet.

[1] Ita mss.; edit. Gill. in variis lect. et Rom. in contextu, Amerb. autem, Eras. et Gill. in corpore (*ac codd.* A et A[1]), *gratia filiorum exprimeretur adventu.* Verum quod de Theodosii filiorum adventu hic ait sanctus Præsul, non mediocrem patitur difficultatem. Etenim qui volunt Arcadium, cum pater spiritum redderet, interfuisse, præter Ambrosiana verba, et Paulini testimonium, quo commendatos a Theodosio filios Ambrosius in ecclesia excepisse narratur, niti etiam possunt auctoritate Theodoreti lib. V, cap. 25, et *chronici* Alexandrini, quo Arcadii ab Honorio discessus aperte traditur. Contra vero qui solum Honorium Constantinopoli a patre accitum esse contendunt, pro se Rufinum lib. II, cap. 34, Philostorgium lib. XI, num. 2, Socratem lib. V, cap. 26, et Claudianum de III *Consul. Honorii,* tantummodo hujus principis adventum in occidentem commemorantes, citare possunt; quibus accedit, quod Arcadium huic orationi præsentem non fuisse manifestum est. Attamen qui primam opinionem defendunt, respondere in promptu habent, Rufinum et Philostorgium, solius Honorii mentionem propterea fecisse, quod ei occidentis imperium pater adtribuerat, Claudianum vero cum loco cit. panegyricum Honorii scriberet, Arcadii adventum celebrandum non putavisse; ceterum verba Paulini commendatos Ambrosio filios affirmantis aperta esse; immo vero ipsius Claudiani carmina, quæ supra ex lib. *de Laudibus Stiliconis* exhibuimus, idem ostendere, sed et lib. etiam *de* III *Consul. Honorii,* sic eum Theodosii verbis alloqui Stiliconem:

Tu curis succede meis, tu pignora solus
Nostra fove, geminos dextra tu protege fratres, etc.

Verum negantis opinionis propugnatores reponent ista nullo negotio dissolvi posse: commendatos enim Stiliconi a Theodosio filios, licet eorum alter abesset; ad Ambrosii vero auctoritatem, ea forsitan indicari una cum Honorio etiam venisse sororem Placidiam; quod ad Socratem et chronicon Alexandrinum, ab eis hoc loco erratum esse. Sed difficultatem hic indicasse nobis sufficiat. (Edit. Maur.)

[2] Romana editio, *qualem vix.*

[3] Vind. codex, et quidam alii, *salvos facies.* Infra vero pro *sanctis tuis,* unus Colb. legit *servis tuis.* Ita Maurini.

[4] Ita cod. Reg. unus, in ceteris vero etiam in A et A[1], et cunctis edit. ante maurinam *alleluja* prætermittitur, sed minus recte. Iterum autem pro *in quarto decimo psalmo* habet Vind. cod., *in centesimo undecimo psalmo.*

[5] Amerb., *indigna morte præventus ac præceptus,* Gill. et Eras.... *ac præreptus:* Rom. edit., *indigna morte peremptus:* mss. vero frequentissimi, ut nos in textu. (Ed. Maur.)

citur: *Vidi impium superexaltatum et elevatum*
Ps. xxxvi, 35. *sicut cedros Libani; et transivi, et ecce non erat.* Transivit enim pius de caligine sæculari ad lumen æternum, et non erat impius qui esse desivit iniquus.

40. Nunc se augustæ memoriæ Theodosius regnare cognoscit, quando in regno Domini Jesu Christi est, et considerat templum ejus. Nunc sibi rex est, quando recipit etiam filium
1 Gratianum et Pulcheriam, dulcissima[1] sibi pignora, quæ hic amiserat; quando ei sua Flaccilla
B adhæret, fidelis anima Deo; quando patrem sibi redditum gratulatur, quando Costantino adhæret. Cui licet baptismatis gratia in ultimis constituto
2 omnia peccata dimiserit,[2] tamen quod primus imperatorum credidit, et post se hereditatem fidei principibus dereliquit, magni meriti locum reperit. Cujus temporibus completum est illud propheticum: *In illo die erit, quod super frenum*
3 Zach. xiv, 20. *equi*,[3] *sanctum Domino omnipotenti.* Quod illa
C sanctæ memoriæ Helena mater ejus infuso sibi Dei Spiritu revelavit.

41. Beatus Constantinus tali parente, quæ imperanti filio divini muneris quæsivit auxilium, quo inter prælia quoque tutus adsisteret, et pe-
4 riculum non timeret.[4] Magna femina, quæ multo amplius invenit quod imperatori conferret, quam quod ab imperatore acciperet. Anxia mater pro filio, cui regnum orbis Romani cesserat, festinavit Hierosolymam, et scrutata est locum Dominicæ passionis.

5 42. Stabulariam[5] hanc primo fuisse adserunt, sic cognitam Constantio seniori, qui postea regnum adeptus est. Bona stabularia, quæ tam diligenter præsepe Domini requisivit. Bona stabularia, quæ stabularium non ignoravit illum,
A qui vulnera curavit a latronibus vulnerati. Bona Luc. x, 34.
stabularia, quæ maluit æstimari stercora,[6] ut 6
Christum lucrifaceret. Ideo illam Christus de Philip. iii, 8.
stercore levavit ad regnum, secundum quod scriptum est: *Quia suscitat de terra inopem, et de stercore erigit pauperem.* Ps. cxii, 7.

43. Venit ergo Helena, cœpit revisere loca sancta, infudit ei Spiritus ut lignum crucis requireret, accessit ad Golgotha, et ait: Ecce locus pugnæ, ubi est victoria? Quæro vexillum sa-
B lutis, et non invenio. Ego, inquit, in regnis, et crux Domini in pulvere? Ego in aureis,[7] et in 7
ruinis Christi triumphus? Ille adhuc latet, et latet palma vitæ æternæ? Quomodo me reredemptam arbitror, si redemptio ipsa non cernitur?

44. Video quid egeris, diabole, ut gladius quo peremptus es, obstrueretur. Sed Isaac obstructos ab alienigenis puteos eruderavit, nec 8
latere aquam passus est.[8] Tollatur igitur ruina, Gen. xxvi, 18.
C ut vita appareat: promatur gladius, quo veri Goliæ caput est amputatum: aperiatur humus, I Reg. xvii, 51.
ut salus fulgeat. Quid egisti, diabole, ut ab- Isai. xlv, 8.
sconderes lignum, nisi ut iterum vincereris? Vicit te Maria, quæ genuit triumphatorem, quæ sine imminutione virginitatis edidit eum, qui crucifixus vinceret te, et mortuus subjugaret. Vinceris et hodie, ut mulier tuas insidias deprehendat. Illa quasi sancta Dominum gestavit; ego crucem ejus investigabo: illa generatum
D docuit, ego resuscitatum: illa fecit ut Deus inter homines videretur; ego ad nostrorum remedium peccatorum divinum de ruinis elevabo vexillum.

45. Aperit itaque humum, decutit pulverem: tria patibula confusa reperit, quæ ruina contexerat, inimicus absconderat. Sed non potuit obli-

[1] Vet. editt., *filium Gratianum, et pulchra jam dulcissima:* Rom. edit., *filium Gratianum, et Pulcheriam ac dulcissima:* sic etiam scripti cod., excepto Vat. uno, Thuan. et Belv. in quibus, *filium Gratianum, et Pulcheriam dulcissima*, etc. Quomodo autem Gratianus Theodosii filius dici potuerit, a nobis ad epist. LI explicatum est. Si tamen aliquis post Baronium existimet Gratianum hunc vere ac proprie Theodosii filium appellari, ipsi saltem contra eumdem Cardinalem dicendum erit illum Gratianum non e Flaccilla, cui tres liberos Gregorius Nyss. in ejus funebri oratione tantum adsignat, genitum esse, verum e Galla secunda ejusdem principis uxore, quam in ipso partu paucis diebus antequam ille ad inferendum Eugenio bellum in Italiam veniret, exspirasse tradunt historici. Hujus porro Gallæ hic mentionem non fecit Ambrosius, forte quod cum educata fuisset apud matrem arianam, aliquid contagii ex ea contraxerat, unde fides ipsius minus integra haberetur. Neque enim Philostorgio credendum remur, qui eam omnino arianis partibus addictam scribit. Quod vero ad Flaccillam, summa virtute ac religione præditam eam fuisse cognoscimus: de qua consule Theodoretum lib. v *Histor.* cap. 19 ». Ita Maurini. Pulcheria vero non illa est quam serius e Galla Theodosius suscepit, sed illa, tunc mortua, quam a Flaccilla habuerat.

[2] Non potuit Ambrosius clarioribus verbis suam de Constantini baptismo sententiam promere. Sed nihilo obscurius eumdem principem in extremis tantum eo sacramento initiatum esse alii scriptores contestantur, ut puta Eusebius, lib. IV *de vita Constant.* cap. 61 et 62; Hieronymus *in Chronico;* Socrates, lib. I *Hist.* c. 39; Sozomenus lib. II, cap. 34; Theodoretus lib. I, cap. 32, et alii; ut mirum videatur adhuc exstare, qui Constantinum a Sylvestro papa baptizatum ex Actis apocryphis, et quæ ipsi in multis depravata coguntur agnoscere, obstinatius defendant. (Edit. Maur.)

[3] Editiones maurina anteriores legunt cum Vulgata *super frenum equi est.*

[4] Habemus hoc etiam loco venerationis, qua prisci christiani sacras reliquias prosequebantur, et piæ fiduciæ quam in earum præsidio reponebant, insigne testimonium. Sed quorsum, inquies, in Theodosii laudatione hujusmodi excursio in crucis inventionem? Respondemus satis Ambrosio familiare esse a proposita materia digredi, cum pia quæpiam invitat occasio, qualis fuit mentio Constantini, qui primus Cæsarum in bellis crucis vexillum præferri voluit: qua in re ipsum Theodosius in bello adversus Eugenium imitatus est, quemadmodum ex Theodoreti lib. v, cap. 24, et Orosii lib. VII, cap. 36 cognoscas licet. (Edit. Maur.)

[5] Stabulariam Ambrosius Helenam dicit, quod ex patre qui publico diversorio hospites excipiebat, nata crederetur. Neque tamen sumus nescii Baronium ad an. 306 scribere, matrem Constantini filiam unius e regulis Britanniæ nomine Coel exstitisse, idque ab antiquis gentis historicis esse proditum. Atqui cum omnes Romanarum rerum scriptores Helenam Constantii concubinam dicant, et Constantinum ex imparibus nuptiis natum adserant, hanc a Baronio commemoratam opinionem pro fabula habendam credibile est. Vide, si lubet, *Chronica* Eusebii et Cassiodori, *Historias* Orosii lib. VII, cap. 16; Eutropii lib. X; Zosimi lib. II; Nicephori lib. VII, cap. 18 et inter recentiores, Morini lib. II *de Liberat. Eccles.* cap. 6.

[6] Reg. codex, *quæ omnia æstimavit, ut stercora.*

[7] « Omnes edit., *ego in aulis;* omnes mss., *ego in aureis.* Sed subaudiendum est *palatiis* vel *ornamentis.* » Ita Maurini. Sed forte genuina lectio fuit in *aulæis*, unde e librariorum inscitia processit duplex lectio *in aulis* et *in aureis.*

[8] Colb. cod., *Sed hæc obstructos.... nec latere aquam passa est.*

terari Christi triumphus. Incerto hæret: hæret ut mulier; sed certam indaginem sanctus Spiritus inspirat eo quod duo latrones cum Domino crucifixi fuerint. Quærit ergo medium lignum. Sed poterat fieri ut patibula inter se ruina confunderet, casus inverteret.[1] Redit ad Evangelii lectionem, invenit quia in medio patibulo prælatus
Joan. XIX, 19. titulus erat: *Jesus Nazarenus Rex Judæorum.* Hinc collecta est series veritatis, titulo crux patuit salutaris. Hoc est quod petentibus Judæis
Ibid., 22. Pilatus respondit: *Quod scripsi, scripsi;* id est, non ea scripsi, quæ vobis placerent, sed quæ ætas futura cognosceret: non vobis scripsi, sed posteritati; propemodum dicens: Habeat Helena quod legat, unde crucem Domini recognoscat.[2]

46. Invenit ergo titulum, Regem adoravit, non lignum utique; quia hic gentilis est error, et vanitas impiorum: sed adoravit illum, qui pependit in ligno, scriptus in titulo: illum, inquam, qui sicut scarabæus clamavit, ut persecutoribus
Luc. XXIII, 34. suis Pater[3] peccata donaret. Avida mulier festinabat tangere remedium immortalitatis, metuebat calcare sacramentum salutis. Læto corde, et trepidanti vestigio, quid faceret, nesciebat. Pertendit tamen ad cubile; veritatis lignum refulsit, et gratia micuit. Et quia jam feminam visitaverat Christus in Maria, Spiritus in Helena visitavit: docuit eam quod mulier ignorabat, et deduxit in viam, quam mortalis scire non poterat.

47. Quæsivit clavos, quibus crucifixus est Dominus, et invenit. De uno clavo frænos fieri præcepit, de altero diadema intexuit: unum ad decorum, alterum ad devotionem vertit.[4] Visitata est Maria, ut Evam liberaret: visitata est Helena, ut imperatores redimerentur. Misit itaque filio suo Constantino diadema gemmis insignitum, quas pretiosior ferro innexas crucis redemptionis divinæ gemma connecteret. Misit et frænum. Utroque usus est Constantinus, et fidem transmisit ad posteros reges. Principium itaque credentium imperatorum sanctum est quod super frænum:[5] ex illo fides, ut persecutio cessaret, devotio succederet.
Zach. XIV, 20.

48. Sapienter Helena, quæ crucem in capite regum locavit;[6] ut crux Christi in regibus adoretur. Non insolentia ista, sed pietas est, cum defertur sacræ redemptioni. Bonus itaque clavus[7] Romani imperii, qui totum regit orbem, ac vestit principum frontem; ut sint prædicatores, qui persecutores esse consueverunt. Recte in capite clavus, ut ubi sensus est, ibi sit præsidium. In vertice corona, in manibus habena.[8] Corona de cruce, ut fides luceat: habena quoque de cruce, ut potestas regat; sitque justa moderatio, non injusta præceptio.[9] Habeant hoc etiam principes Christi sibi liberalitate concessum, ut ad imitationem Domini dicatur de imperatore Romano: *Posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso.*
Ps. XX, 3.

49. Ex illo gratulatur Ecclesia, erubescit Judæus; nec solum erubescit, sed etiam torquetur, quod ipse sibi auctor confusionis est. Dum insultat Christo, confessus est eum regem: dum regem Judæorum appellavit, sacrilegium suum, qui non credidit, confitetur. Ecce, inquiunt, crucifiximus Jesum; ut christiani, et post mortem resurgant, et mortui regnent. Nos crucifiximus quem reges adorant: quem non adoramus, ipsi adorant. Ecce et clavus in honore est; et quem

[1] Omnes edit., *casus mutaret et inverteret:* Omnes mss., *casus inverteret.* (Edit. Maur.)

[2] Quod a sancto Præsule hic memoratur, Domini crucem a latronum patibulis titulo suo discretam esse, id quidem videtur discrepare ab aliorum scriptorum sententiis; alii quippe mortuum ad vitam revocatum, alii nobilem feminam a morbo liberatam, alii denique utrumque miraculum indicio fuisse tradunt, quo e tribus crucibus quæ Dominica esset, dignosceretur. Attamen illud historicis nequaquam est insolens, ut eamdem rem memoria prodentes, alii alia ejus adjuncta commemorent, aut prætermittant. Ceterum tot scriptorum testimoniis inventio salutiferæ crucis adseritur, ut vix quidquam habeat historia magis compertum. Vide Cyrillum Jer. *epist. ad Constantium.* et *catechesi* IV, Paulinum *epist. ad Sever.* novæ edit. XXXI, Sev. Sulpitium lib. II *Histor.* cap. 48, Rufinum lib. II, cap. 7 et 8, Socratem lib. I, cap. 17 et alios. Neque vero objiciendum Eusebii Pamphili silentium; nam præterquam quod quæ ille lib. III *de Vita Constant.* variis locis tradit de sepulcri Dominici inventione supponere videntur crucis inventionem, unius omissio tot aliorum adsertioni cedat necesse est. (Edit. Maur.)

[3] « *Pater* aberat a cunctis edit. ac multo pluribus mss., quam vocem ex Reg. cod. restituimus. Adverte autem hoc loco veram Ecclesiæ catholicæ doctrinam de sanctæ crucis aut imaginum cultu exhibendo, qui videlicet non terminatur in ipso signo, sed ad significatum mente refertur. Et hinc videas quam bona fide scriptum fuerit a Magdeburgensibus, multa commemorari ab auctore hujus Orationis *superstitiosa, vehementer contumeliosa in meritum Christi, et cum fide pugnantia.* Sed istis hominibus ea omnia cum fide pugnant, quæ illorum perfidiam impugnant. » Hæc quæ Maurini jure objiciunt protestantibus, valent etiam adversus antiquiores iconoclastas, qui æque catholicos idololatriæ insimulabant.

[4] Reg. codex unus, *alterum ad tuitionem vertit.* Ceterum quæ hic narrantur de sacris clavis, eadem etiam referuntur a Rufino lib. II, cap. 8; Socrate lib. I, cap. 17; Sozomeno lib. II, cap. 1; Theodoreto lib. I, cap. 18 et Paulino Aquil. lib. XI *Histor.* Clavi vero isti optimo jure ii asseruntur qui asservantur alter in sic dicta *ferrea Corona,* insignis Modoetiensis Basilicæ, alter in Mediolanensi Metropolitana ecclesia. Lectu autem meretur de iis hæc dissertatio: *La Corona ferrea del regno d'Italia considerata 1° come monumento d'arte, 2° come monumento storico, 3° come monumento sacro. Memoria apologetica di Angelo Bellani canonico,* ecc. Milano, 1819.

[5] Hieronymus in hunc locum Zachariæ istam interpretationem ita rejicit: *Audivi a quodam rem sensu quidem pio dictam, sed ridiculam, clavos Dominicæ crucis e quibus Constantinus augustus frænos equo suo fecerit, sanctum Domini appellari.* Quibus verbis Ambrosium ab eo tacite vellicari non ambigimus. Verum hac censura nihil obstante, multi deinceps Ambrosianam explicationem amplexati sunt, ut Cyrillus Alex. in eadem Zachariæ verba, Sozomenus, Theodoretus, Paulinus Aquil. citatis locis, et Gregorius Turon. *de Gloria Martyrum* cap. 6. Sed exegesim quoque moralem, quam sequi maluit Hieronymus, ab Ambrosio etiam hic propositam videmus hisce verbis: *Sed quæro quare sanctum super frænum,* etc.

[6] Mss. nonnulli et editiones maurina anteriores: *Sapienter egit Helena.... regnum levavit.*

[7] Lusus est in verbo *clavus* pro duplici ejus latina significatione, clavi nempe et gubernaculi.

[8] Mss. longe plurimi (*etiam* A'): *in manibus fides. Habent coronam de cruce.... habent quoque de cruce:* sed melius alii, et omnes edit. ut in contextu. (Edit. Maur.)

[9] Mss. aliquot juxta Maurinos, atque etiam A, *non injusta precatio.* Et infra, *Posuisti in capite meo.*

ad mortem impressimus, remedium salutis est, atque invisibili quadam potestate dæmones torquet. Putabamus nos vicisse, sed victos fatemur. Iterum Christus resurrexit, et resurrexisse eum principes agnoverunt. Iterum vivit qui non videtur. Nunc major nobis contentio, nunc pugna vehementior adversus eum. Cui regna famulantur, cui servit potestas, illum contempsimus: quomodo regibus resistemus?[1] Ferro pedum ejus reges inclinantur. Reges adorant, et photiniani divinitatem ejus negant? Clavum crucis ejus diademati suo præferunt imperatores, et ariani potestatem ejus imminuunt?[2]

50. Sed quæro: Quare sanctum super frænum, nisi ut imperatorum insolentiam refrænaret, comprimeret licentiam tyrannorum, qui quasi equi in libidines adhinnirent, quod liceret illis adulteria impune committere? Quæ Neronum,[3] quæ Caligularum, ceterorumque probra comperimus, quibus non fuit sanctum super frænum?

51. Quid ergo aliud egit Helenæ operatio, ut fræna dirigeret, nisi ut omnibus imperatoribus sancto dicere Spiritu videretur: *Nolite fieri sicut equus et mulus;* sed in fræno et chamo maxillas eorum constringeret, qui se non agnoscerent reges, ut regerent sibi subditos? Prona enim potestas in vitium ferebatur, et more pecudum vaga se se libidine polluebant. Ignorabant Deum; restrinxit eos crux Domini, et revocavit a lapsu impietatis. Levavit oculos eorum, ut Christum in cœlum quærerent. Exuerunt se chamo perfidiæ, susceperunt fræna devotionis et fidei, sequuti dicentem: *Tollite jugum meum super vos.... Jugum* enim *meum suave est, et onus meum leve.* Inde reliqui principes christiani, præter unum Julianum, qui salutis suæ auctorem reliquit, dum philosophiæ se dedit errori. Inde Gratianus et Theodosius.

52. Non ergo mentita est prophetia, dicens: *Ambulabunt reges in lumine tuo.* Ambulabunt plane ac maxime Gratianus et Theodosius præ ceteris principes, non jam armis militum, sed meritis suis tecti; non purpureum habitum, sed amictum induti gloriæ. Qui cum hic delectarentur absolutione multorum, quanto magis illic pepercisse se pluribus recensendo, pietatis suæ recordatione mulcentur! Qui nunc luce fruuntur candida, longe meliora illic, quam hic possidebant, habitacula consequuti, dicentes: *O Israel, quam magna est domus Domini, et quam ingens locus possessionis ejus: magnum,*[4] *et non habens finem!* Et perfuncti maximis laboribus inter se conferunt: *Bonum est viro cum portaverit jugum grave a juventute: sedebit singulariter, et silebit, quia portavit jugum grave.* Qui enim jugum grave portaverit a juventute, requiescit postea: remotus a turba, præcipuum locum quietis suæ possidet, dicens: *Quoniam tu, Domine, singulariter in spe constituisti me.*

53. Portavit jugum grave a juventute sua Lazarus pauper: ideo singulariter in sinu Abrahæ requiescit, divinæ testimonio lectionis. Portavit jugum grave Theodosius a juventute, quando insidiabantur ejus saluti, qui patrem ejus triumphatorem occiderant.[5] Portavit jugum grave, quando subiit pietatis exsilium, quando infusis Romano imperio barbaris, suscepit imperium. Portavit jugum grave, ut tyrannos Romano dimoveret imperio: sed quia hic in labore, ibi in requie.

54. Sed jam veniamus ad augusti corporis transmissionem. Fles, Honori, germen augustum, et lacrymis pium testificaris affectum; quod inhonorum adhuc honore tumuli patris corpus per spatia multa transmittis.[6] Sed et patriarcha Jacob propter populum liberandum quem tetra fames gravi urgebat periculo, relicta domo, senex ad peregrina contendit; atque ibi defunctus, ad sepulcrum patrium per aliquot dies, filio prosequente, deductus est. Nec derogatum est aliquid meritis ejus; sed magis accessit ad laudem, quod pro suis carens debitæ domus sorte, quodam supremi funeris peregrinabatur exsilio.[7]

55. Fles etiam, Imperator auguste,[8] quod non usque Constantinopolim reverendas reliquias ipse

Ps. xxxi, 9. Matth. xi, 30. Isai lx, 3. Baruc. iii, 24. Thren. iii, 27. Ps. iv, 10. Luc. xvi, 24. Gen. xlix, 29.

[1] Colb. codex, *qui modo regnanti resistimus.*

[2] De photinianis sicut et de arianis abunde ad varios librorum *de Fide,* ac *de Spiritu sancto* dictum est. Notant Maurini legi in aliquibus mss. *diademate suo;* sed evidenter genuina lectio est *diademati,* ut in textu.

[3] Quidnam Neroni sanctum aut intactum esse potuisset, qui, ut Svetonius ac Tacitus produnt, illustribus feminis complebat lupanaria; quique, eodem Svetonio teste, super ingenuorum pædagogia, et nuptarum concubinatus, vestalibus etiam vim inferebat? Quod vero ad Caligulam, non mirum videbitur a nobilium matronarum adulteriis eum non sibi temperasse, cum sorores suas omnes nefario incestu vitiaverit, ut auctor est citatus Svetonius. (Edit. Maur.)

[4] Codex A', *magnus.*

[5] « Comitem Theodosium Theodosii imperatoris patrem, cum Firmum acie victum ad mortem compulisset, resque maximas gessisset in Africa, Valentinianus senior calumniæ aures accommodans, gladio feriri jussit, ut accurate describit P. Orosius lib. vii, cap. 33. Non est autem dubium ullum, quin Theodosius filius adhuc, ut Ammianus lib. xxix, cap. 6 refert, admodum juvenis, ab inimicis patris exagitatus etiam fuerit. Credibile ergo est eum in Hispaniam recessisse, ut illorum odiis locum daret, quemadmodum Theodoretus lib. v, cap. item 5 memorat. Quam vero periculosis temporibus ad imperii societatem allectus sit, ex *Orat.* xvi Themistii, ex lib. iv Zozimi et aliis cognoscere est. » Hæc Maurini Editores. Verum nos jam senioris Theodosii mortem ad initia imperii Gratiani retulimus, quam sententiam secuti sunt tam Hermant *(Vita di S. Ambrogio)* et Baunard *(Storia di S. Ambrogio),* quam Rohrbacher *(Storia Universale della Chiesa cattolica).* Ammianus vero Marcellinus loco citato ait tantum, Theodosium filium eo tempore (anno 371) strenuum sed admodum juvenem ducem fuisse.

[6] Idest usque Constantinopolim mittere deberet Theodosii corpus priusquam honos sepulcri ei tribueretur.

[7] « Omnes edit., *carens dedita* (codices A et A' *deditæ*) *domus sorte, quodam.... peregrinatus est exsilio:* mss. aliquot, *carens debitæ domus sorte quadam.... peregrinabatur:* alii mss. melius, ut nos in textu. » Hæc Maurini. Sed forte præferenda lectio *dedita* vel *deditæ,* idest *carens domo a Deo sibi antea tributa.*

[8] Reg. cod. unus, *Arcadi imperator auguste:* sed nomen *Arcadi* manifeste additum fuit ab aliquo sciolo; qui cum Honorium supra compellatum cerneret, hæc ad Arcadium referenda existimavit. At vero quidnam Arcadio fuisset in mora, quominus Constantinopolim, quæ imperii sui regia erat, paternum funus prosequeretur? (Edit. Maur.)

prosequeris. Eadem tibi causa nobiscum est: omnes justo dolore prosequimur; omnes, si fieri posset, deductores tecum esse cuperemus. Sed Joseph ad finitimam accessit provinciam: hic multa interjacent regionum divortia, hic maria transfretanda sunt. Nec hoc quidem tibi laboriosum, nisi te teneret Respubblica, quam boni imperatores et parentibus et filiis prætulerunt. Denique ideo te imperatorem pater fecit, Dominus confirmavit, ut non soli militares patri, sed omnibus imperares.

56. Nec vereare ne inhonoræ videantur, quocumque accesserint, reliquiæ triumphales. Non hoc sentit Italia, quæ claros spectavit triumphos, quæ a tyrannis iterum liberata, concelebrat suæ libertatis auctorem: non hoc Constantinopolis, quæ secundo ad victoriam principem misit, quem cum vellet tenere, non potuit. Exspectabat quidem in reditu ejus triumphales solemnitates, et titulos victoriarum: expectabat totius orbis[1] imperatorem, stipatum exercitu Gallicano, et totius orbis subnixum viribus. Sed nunc illis Theodosius potentior, nunc gloriosior redit, quem angelorum caterva deducit, quem sanctorum turba prosequitur. Beata plane, quæ paradisi incolam suscipis, et habitatorem supernæ illius civitatis augusto sepulti corporis[2] tenebis hospitio.

[1] Mss. Prat. ac Gem., *totus orbis.*

[2] Edit. Amerb. et duo mss., *angusto sepulti corporis,* mss. alii, *sepulcri corporis:* Vat. cod., *augusto sepulcro marmoris:* ceteri mss. et omnes edit. nobiscum faciunt, nisi quod in illorum quibusdam (*etiam* A) pro *sepulti* etiam legitur *sepulcri.* (Edit. Maur.)

PRÆFATIO

AD SERMONEM CONTRA AUXENTIUM

DE BASILICIS TRADENDIS

Præcedentibus sermonibus certos alios S. Doctoris sermones subnectimus, quos ipse suis inseruit epistolis, illis exceptis quos in epistola XX, juxta ordinem maurinæ editionis, ad sororem Marcellinam transmisit, quia duo postremi nimis contracti sunt ut proprie sermonum habitum referant, omnesque tres simul ita eventuum enarrationi intermiscentur, ut ab hac commode divelli non possint. Igitur ad illum statim pertransivimus quem ineunte anno 386 in cathedrali ecclesia ad populum habuit, ut cum Maurinis editoribus demonstrabitur in Epistolarum ordine recensendo juxta temporum rationem. Hujus autem sermonis argumentum ita prælaudati Maurini Patres proponunt:

« Populi ob imperialem jussum sollicitudinem levaturus, responsum suum exponit, additque ad consi-
« storium se non ivisse, quod basilicæ traditionem esset veritus. Tum adversariis ad disceptandum in
« ecclesia provocatis, negat se armis exterreri; suoque de sacris vasis responso memorato, paratum se
« ad certamina esse testatur. Eludi non posse Dei decretum, nec præsidium ipsius superari, sed in servis
« suis pati eumdem velle. Cum ipse antea non fuerit captus, liquere quam inaniter hæretici tumultuentur.
« Deinde ubi Nabuthæ historiam, et Christi ingressum in Jerusalem rei præsenti accommodavit, Auxentii
« perstringit crudelem legem, solutisque arianorum objectionibus, libenter se coram populo disputaturum
« prædicat, Auxentium vero jam a paganis, quos in judices elegerat, damnatum, sicut et a Paulo et
« Christo ipso. Quod idem hæreticus ad Cæsarem provocaret, eum oblitum anni superioris: et arianos,
« dum servis Christi conflant invidiam, multo pejores esse Judæis: Ecclesiam enim non Cæsaris, sed
« Christi præferre imaginem. Sub quæ ubi pauca de suo responso et hymnis adjecit, se non inobedientem,
« at imperatorem Ecclesiæ filium, et Auxentium plusquam judæum esse declarat ».

Iidem scripti codices A et A′, in præcedenti præfatione recensiti, nostris consultationibus præsto fuerunt.

SERMO

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

CONTRA AUXENTIUM

DE BASILICIS TRADENDIS.

(*In Maurina editione post Epistolam XXI*).

ideo vos præter solitum A subito esse turbatos, atque adservantes mei. Miror quid hoc sit, nisi forte quia per tribunos me vidistis aut audistis[1] imperiali mandato esse conventum; ut quo vellem, abirem hinc, et si qui vellent, sequendi potestatem haberent. B Metuistis ergo ne Ecclesiam desererem, et dum saluti meæ timeo, vos relinquerem? Sed quid et ipse mandaverim, potuistis advertere: deserendæ Ecclesiæ mihi voluntatem subesse non posse, quia plus Dominum mundi, quam sæculi hujus imperatorem timerem: sane si me vis aliqua abduceret ab Ecclesia, carnem meam exturbari posse, non mentem: paratum me esse, ut si ille faceret, quod solet esse regiæ potestatis, ego subirem quod sacerdotis esse consuevit. C

2. Quid ergo turbamini? Volens numquam vos deseram; coactus repugnare non novi. Dolere potero, potero flere, potero gemere: adversus arma, milites, Gothos quoque lacrymæ meæ arma sunt; talia enim munimenta sunt sacerdotis. Aliter nec debeo, nec possum resistere; fugere autem et relinquere Ecclesiam non soleo, ne quis gravioris pœnæ metu factum interpretetur. D Scitis et vos ipsi quod imperatoribus soleam deferre, non cedere; suppliciis me libenter offerre, nec metuere quæ parantur.

3. Utinam essem securus quod Ecclesia hæreticis minime traderetur! Ad palatium imperatoris irem libenter, si hoc congrueret sacerdotis officio; ut in palatio magis certarem, quam in ecclesia. Sed in consistorio non reus solet Christus esse, sed judex. Causam fidei in ecclesia agendam quis abnuat? Si quis confidit, huc veniat: inclinatum jam vel imperatoris judicium, quod lata lege patefecit,[2] quod impugnat fidem, vel sperata ambientium quorumdam studia non requirat. Non committo, ut quisquam vendat injuriam Christi.

4. Circumfusi milites, armorum crepitus,[3] quibus vallata est ecclesia, fidem non terrent meam: sed mentem exagitant, ne dum me tenetis, perniciosum aliquid vestræ oboriatur saluti. Ego enim jam didici non timere; sed vobis timere plus cœpi. Sinite, quæso, vestrum sacerdotem congredi: habemus adversarium qui lacessit; adversarius enim noster *diabolus, sicut leo rugiens circuit, quærens quem devoret*, ut apostolus dixit. Accepit sine dubio, accepit (non fallimur, sed admonemur) tentandi hujusmodi potestatem; ne forte corporis mei vulneribus possim a fidei intentione revocari. Legistis et vos quia multis his tentavit sanctum Job diabolus:[4] ad postremum potestatem hujusmodi petiit, et accepit, ut tentaret corpus ejus, quod perfudit ulceribus.

5. Cum esset propositum ut Ecclesiæ vasa jam traderemus,[5] hoc responsi reddidi: si de meis aliquid posceretur, aut fundus, aut domus, aut aurum, aut argentum, id quod mei juris esset, libenter offerre: templo Dei nihil posse decerpere, nec tradere illud, quod custodiendum, non tradendum acceperim. Deinde consulere me etiam imperatoris saluti, quia nec mihi expediret tradere, nec illi accipere: accipiat enim vocem liberi sacerdotis; si vult sibi esse consultum, recedat a Christi injuria.

6. Hæc plena humilitatis sunt, et ut arbitror, plena affectus ejus, quem imperatori debet sa-

1 Mss. nonnulli (*etiam* A, *qui habet* hoc *pro* hic), *Miror quod hic fit....* (*etiam* A *et* A') *me vidistis alii, audistis alii;* quæ ultima verba in mss. plusculis sic efferuntur: ceteri autem ac edit. magis concinne ut in textu. (Edit. Maur.)

2 Lex est quarta de fide catholica, quæ et arianis in ecclesias conveniendi facultatem præbebat, et capitis pœna non eos tantum mulctabat qui ei per vim obsisterent, sed in illos quoque qui imperatori supplices contra eam libellos offerrent.

3 Romana editio, *armorum strepitus.*

4 Omnes edit., *multis aliis tentavit,* mss. nonnulli, *multis tentavit:* alii multo plures, ac notæ potioris, *multis his tentavit,* nimirum corporis vulneribus. Nam quod subjungit *ad postremum potestatem*, etc. hujus tentationis probatio est, non alterius explicatio. (Edit. Maur.)

5 Erant in ecclesiis duo vasorum genera: inauguratorum, scilicet quæ sacris mysteriis inserviebant, et eorum quæ propter pretium aut artem suam inter ornamenta numerabantur. Sed hæc fusius ad lib. II *Offic.* cap. 28, num. 130 explicata sunt. (Edit. Maur.)

cerdos. Sed quia *lucta nobis est non solum adversus carnem et sanguinem; sed etiam*, quod gravius est, *adversus spiritalia nequitiæ, quæ* Ephes VI, 12. *sunt in cœlestibus;* tentator ille diabolus per ministros suos certamen auget, vulneribus corporis mei experiendum arbitratur. Scio, fratres, vulnera hæc, quæ pro Christo excipimus, non esse vulnera; quibus vita non amittitur,[1] sed propagatur. Sinite, quæso, esse certamen: spectatores vos esse decet. Considerate quia si quidem habet civitas vel athletam, vel alterius nobilis artis peritum, optat offerre certamini. Cur in majoribus rebus repudiatis, quod vel in minoribus velle consuestis? Non metuit arma, non barbaros, qui mortem non timet, qui nulla carnis voluptate[2] retinetur.

7. Certe si Dominus huic nos certamini deputavit, frustra pervigiles tot noctibus et diebus custodias exhibuistis et excubias: implebitur Christi voluntas. Omnipotens enim noster est Dominus Jesus, hæc est fides nostra; et ideo quod fieri mandat, implebitur; nec convenit nos divinæ[3] obviare sententiæ.

8. Audistis quod hodie lectum sit: Pullum sibi asinæ Salvator per apostolos jussit adduci,[4] mandavitque ut si quis resisteret, diceretur: Luc. XIX, 35. *Dominus operam ejus desiderat.* Quid si et nunc pullum istum asinæ, hoc est, ejus animalis quod gravem sarcinam portare consuevit, sicut est humana conditio, cui dicitur: *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego vos* Matth XI, 28. *reficiam: tollite jugum meum, quia leve est;* quid si, inquam, pullum istum ad se modo jussit adduci, missis apostolis illis, qui jam exuti corpore incomprehensibilem oculis nostris angelorum speciem gerunt? Nonne si ab aliquo resistatur, dicent: *Dominus operam ejus desiderat?* Si resistat vel vitæ hujus cupiditas; si resistat caro et sanguis; si resistat conversatio corporalis, quia aliquibus forsitan grati videmur? Sed qui nos hic diligit, multo amplius diliget, si sinat fieri hostiam Christi; quia *dissolvi, et cum Christo esse multo melius, etsi manere in* Philip. I, 23. *carne magis necessarium propter vos.* Nihil est ergo quod vereamini, fratres dilectissimi; scio enim quia quidquid passus fuero, pro Christo patiar. Et legi quod eos timere non debeam, qui possunt carnem occidere. Et audivi dicentem: *Qui perdiderit animam suam propter me,* Matth. X, 39. *inveniet eam.*

9. Ergo si vult Dominus, certum est quod nullus obsistat. Quod si adhuc nostra differt certamina, quid veremini? Servum Christi non custodia corporalis, sed Domini providentia sepire consuevit.

10. Turbati estis quia apertas reperistis geminas fores, quas captus oculis quidam, dum hospitium proprium repetit, patefecisse memoratur. In quo cognoscite quod nihil suffragetur humana custodia. Ecce unus qui videndi munus amisit, solvit vestra universa munimina, et custodias lusit: Dominus autem suæ misericordiæ custodiam non amisit. Nonne ante biduum, ut meministis, etiam illud repertum est, quod a parte leva basilicæ ingressus quidam pervius fuit, quem putabatis clausum esse atque munitum? Sepserunt nempe armati basilicam, explorabant hos atque illos aditus: cæcitate perfusi sunt, ut quod apertum erat, videre non possent: itaque per plurimas noctes quod apertum fuerit, non ignoratis. Desinite ergo sollicitari, quia hoc erit, quod Christus jubet, et quod esse expedit.

11. Denique exempla vobis Legis proferam. Elisæus quærebatur a rege Syriæ; missus erat exercitus qui eum caperet, circumvallatus erat undique: cœpit timere ejus servulus, quia servulus erat, hoc est, non erat liberæ mentis, et liberæ potestatis. Petivit aperiri ejus oculos sanctus propheta, et ait: *Respice, et vide quanto plures sint pro nobis, quam contra nos.* Et respexit, et vidit angelorum millia. Advertistis[5] IV Reg VI, 14 et ss. igitur quod servulos Christi ii magis custodiant, qui non videntur, quam qui videntur. Sed et illi si custodiunt, vestris custodiunt orationibus advocati: legistis nempe eos ipsos, qui Elisæum quærebant, ingressos esse Samariam ad eum ipsum, quem[6] capere gestiebant: cui non solum non potuerunt nocere; sed ipsius, adversus quem venerant, intercessione servati sunt.

12. Petrus quoque apostolus utriusque rei vobis edat exemplum.[7] Nam ubi eum Herodes quæsivit et cepit, recepit in carcerem;[8] non enim recesserat Dei servulus, sed steterat timoris ignarus. Orabat pro eo Ecclesia; sed apostolus in carcere quiesciebat, quod est indicium non timentis. Missus est angelus qui dormientem excitaret, per quem Petrus productus e carcere, mortem ad tempus evasit.[9] Act XII, 4 et ss.

13. Idem Petrus postea, victo Simone, cum præcepta Dei populo seminaret, doceret castimoniam,[10] excitavit animos gentilium: quibus

[1] Edit. omnes, *quibus vita amittitur;* mss. e contrario, *non amittitur.* Melius; hic enim conjunctiones *quippe* vel *utpote* subaudiuntur. (Edit. Maur.)

[2] Mss. A, A' *voluntate;* uti alibi notatum fuit, *voluptas* et *voluntas* promiscue in mss. habentur.

[3] Mss. aliquot testibus Maurinis, *nec convenit vos divinæ.*

[4] Hæc quidem lectio, ajunt Maurini, Dominica Palmarum erat propria, sed cum eadem *casu* recitata infra dicatur, hæc eo die facta fuisse non sequitur. Verum animadvertendum putamus, juxta ritum ambrosianum recitari ea die lectionem illam extra missam in benedictione palmarum et olivarum, sed intra missam dominica IV Adventus, quæ II est romano ritu.

[5] Mss. A, A', *Advertitis.*

[6] Mss. aliquot juxta Maurinos, *duce ipso, quem.*

[7] Romana editio, *vobis dedit exemplum.*

[8] Dubium esse putat Nannius an recipere in carcerem idem sit quod recondere seu retrudere. Attamen solemnis in hac re juris formula est; siquidem Ulpianus D. L. I *de Custod. reor. Utrum in carcerem*, inquit, *recipienda sit persona.* Et Callistratus eodem tit. L, *In eos. Cum recepti essent in carcerem,* etc. (Edit. Maur.)

[9] Rom. edit. cum paucis mss., *mortem evasit:* aliæ cum ceteris cod. interponunt voces *ad tempus.* (Edit. Maur.)

[10] Statui nempe cujusque congruentem, vel studium virginitatis servandæ, ut etiam apostolus Paulus; minime vero quod mulieres ab usu conjugii prohiberet, et a maritis abs-

eum quærentibus, Christianæ animæ deprecatæ sunt, ut paulisper cederet. Et quamvis esset cupidus passionis, tamen contemplatione populi precantis inflexus est: rogabatur enim ut ad instituendum et confirmandum populum se reservaret. Quid multa? Nocte muros egredi cœpit, et videns sibi in porta Christum occurrere, urbemque ingredi, ait: Domine, quo vadis? [1] Respondit Christus: Venio iterum crucifigi.[1] Intellexit Petrus ad suam crucem divinum pertinere responsum; Christus enim non poterat iterum crucifigi, qui carnem passione susceptæ mortis exuerat: *Quod enim mortuus est, peccato* Rom. VI, 10. *mortuus est semel: quod autem vivit, vivit Deo.* Intellexit ergo Petrus quod iterum Christus crucifigendus esset in servulo. Itaque sponte remeavit; interrogantibus Christianis responsum reddidit, statimque correptus, per crucem suam honorificavit Dominum Jesum.

14. Videtis igitur quod in servulis suis pati velit Christus. Quid si et huic servulo dicit: Joan. XXI, 22. *Illum volo manere, tu autem me sequere:* et de hac arbore gustare vult fructum? Nam si illius Joan. IV, 34 cibus erat, ut faceret voluntatem Patris; itidem cibus illius est, ut nostris passionibus epuletur. Nonne, ut de ipso Domino sumamus exemplum, quando voluit, passus est, et cum quæreretur, inventus est; quando autem hora non venerat Joan. VII, 30. passionis, per medium quærentium transibat, et videntes eum tenere non poterant? Quod utique evidenter ostendit quia quando Dominus vult, unusquisque invenitur et capitur; quod [2] autem differt,[2] etiamsi quærentium occurrat oculis, non tenetur.

15. Ergo ipse non quotidie vel visitandi gratia prodibam, vel pergebam ad Martyres? Non [3] regiam palatii prætexebam[3] eundo atque redeundo? Et tamen nemo me tenuit, cum exturbandi me haberent, ut prodiderunt postea, voluntatem, dicentes: Exi de civitate, et vade quo vis. Exspectabam, fateor, magnum aliquid, aut gladium pro Christi nomine, aut incendium; at illi delicias mihi pro passionibus obtulerunt: sed athleta Christi non delicias, sed passiones suas exigit. Nemo ergo vos turbet, quod aut carrum præparaverunt, aut dura, ut videbatur sibi, Auxentii ipsius, qui se dicit episcopum, ore jactata.

16. Plerique narrabant percussores præmissos, pœnam mortis esse decretam: nec illa timeo, et ista non desero. Quo enim abibo, ubi non omnia plena gemitus sint, atque lacrymarum; quando per Ecclesias jubentur ejici catholici sacerdotes, resistentes gladio feriri, curiales[4] proscribi omnes, nisi mandatum im- [4] pleverint? Et hæc episcopi manu scripta, et ore dictata, qui se ut probaret doctissimum, vetus non omisit exemplum: legimus enim in propheta quod viderit falcem volantem: hanc Zach. V, 1. imitatus Auxentius gladium volantem per omnes urbes direxit. Et satanas transfigurat se in angelum lucis, et in malum imitatur ejus potentiam. II Cor. XI, 14.

17. Tu, Domine Jesu, uno momento mundum redemisti: Auxentius uno momento tot populos, quod in ipso est, trucidabit, alios gladio, alios sacrilegio? Meam basilicam[5] petit cruento [5] ore, sanguinolentis manibus. Cui bene præsens respondit lectio: *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas?* id est, non Ps. XLIX, 16. convenit paci et furori, non convenit Christo et Belial. Meministis etiam quod lectum est II Cor. VI, 15. hodie, Nabuthe sanctum virum possessorem vineæ 22, q. 8, c. *Convenior*, § *Nabuthe*. suæ, interpellatum petitione regia, ut vineam suam daret, ubi rex, succisis vitibus, olus vile sereret; eumque respondisse: *Absit ut ego patrum meorum tradam hæreditatem;* regem contristatum esse, quod sibi esset alienum jus relatione justa negatum; sed muliebri consilio deceptum. Nabuthe vites suas vel proprio cruore defendit. Si ille vineam non tradidit suam, nos III Reg. XXI, 1 et ss. trademus ecclesiam Christi?

18. Quid igitur a me responsum est contumaciter? Dixi enim conventus: Absit a me ut tradam Christi hæreditatem. Si ille patrum hæreditatem non tradidit, ego tradam Christi hæreditatem? Sed et hoc addidi: *Absit ut tradam hæreditatem patrum*, hoc est, hæreditatem Dionysii, qui in exsilio in causa fidei defunctus est; hæreditatem Eustorgii confessoris, hæredi-

traheret, ut habent apocrypha *Lini Acta*, in quo merito Baronius adspersam manichæorum fuliginem agnoscit.

[1] « Ita vet. editt. et cuncti mss. paucis exceptis, ubi posterior aliqua manus *Romam* addidit, quam vocem etiam in textum admisit Rom. edit. Ceterum hujus Petro factæ Christi apparitionis præter Hegesippum lib. III, Ambrosium hoc loco, et Gregorium in Psal. IV Pœnit. vix alium ex antiquis reperias, qui meminerit. Quod vero ad Petri Romam adventum, ejusque de Simone Mago victoriam, utrumque tam multiplici Patrum veterum testimonio celebratur, ut nos puderet vel recensendis eorum nominibus immorari; cum tamen quosdam ex heterodoxis adhuc non pudeat rem a Calvino ipso et Blondello evidentiæ vi coactis agnitam et confessam inficiari. » His a Maurinis notatis, addimus quæ Hegesippi nomine hic recensent Maurini, liberam esse translationem e Josepho Flavio cum quibusdam additamentis, ut suo loco demonstraturi sumus. Etiam in quodam codice ms. Capituli Vercellensis, sæculo IX adscribendo, cui titulus: *Liber Sancti Ambrosii de rebus gestis in Ecclesia Mediolanensi*, ubi refertur quoque iste sermo, omittitur vox *Romam;* sed hæc e contextu evidenter subintelligitur.

[2] Omnes edit., *Quando autem differt, etiamsi quærentium manibus occurrat et oculis:* omnes mss. nobiscum faciunt, nisi quod ita legitur in uno Colb.... *etiamsi quæratur, quærentium oculis non tenetur.* (Edit. Maur.)

[3] *Prætexebam*, id est, non pertransibam, inquit Nannius, regiam palatii in itu atque reditu? Ut intelligatur illum diverticula non quæsiisse, aut obliquasse iter, dum ad martyres tenderet, ne regiam præteriret. (Edit. Maur.)

[4] *Curiales* dicebantur ii, qui magistratibus atque officiis municipalibus fungebantur. De quibus vide Bulengerum *de Imp. Rom.* lib. VII, cap. 3 et 5, et Godefr. Ceterum in ferenda lege pro Ariminensi Concilio, quam ab Auxentio ipso dictatam, et scriptam esse affirmat Ambrosius, id contigisse testificantur Rufinus *Hist.* lib. II, cap. 16, Gaudentius *Præfat. in Serm.*, Sozomenus lib. VII, *Hist. Eccl.* cap. 13, nimirum Benevolum Memoriæ scriniis præfectum, cum illa dictare ac subscribere jussus fuisset, magna constantia recusasse, ac propterea ejectum esse in exsilium a Justina. (Edit. Maur.)

[5] Plures mss. (*etiam* A *et* A'), *Mihi basilicam:* alii et edit. omnes, *Meam basilicam*, hoc est, unam ex meis; erant quippe non paucæ Mediolani. (Edit. Maur.)

tatem Myroclis[1] atque omnium retro fidelium episcoporum. Respondi ego quod sacerdotis est: quod imperatoris est, faciat imperator. Prius est ut animam mihi, quam fidem auferat.

19. At cui tradam? Præsens lectio Evangelii docere nos debet, quid petatur, a quibus petatur. Audistis nempe legi, quod cum Christus super pullum asinæ sederet, clamabant pueruli, Luc. XIX, 35. et moleste ferebant Judæi. Denique interpellaverunt Dominum Jesum, dicentes ut faceret eos tacere; respondit: *Si hi tacuerint, lapides cla-* Ibid. 40. *mabunt.* Deinde ingressus templum, ejecit nummularios, et cathedras, et columbas vendentes in templo Dei. Lectio nempe ista nulla nostra dispositione recitata est, sed casu, quæ præsentibus bene aptatur temporibus. Semper ergo Christi laudes verbera perfidorum sunt. Et nunc cum laudatur Christus, dicunt hæretici quia seditio commovetur: dicunt hæretici quia his mors parabatur; et vere mortem habent in laudibus Christi. Quomodo enim laudes ejus ferre possunt, cujus infirmitatem prædicant? Itaque et hodie cum laudatur Christus, arianorum amentia verberatur.

20. Geraseni præsentiam Christi ferre non Luc. VIII, 37. poterant; isti pejores Gerasenis nec laudationem Christi sustinere possunt. Vident pueros Christi gloriam concinentes, quia scriptum est: *Ex ore* Ps. VIII, 3. *infantium et lactentium perfecisti laudem.* Irrident istam ætatulam fidei plenam, cum dicunt: *Ecce quid clamant?* Sed respondit iis Christus: *Si hi* Luc XIX, 35 *tacebunt, lapides clamabunt;* hoc est, fortiores clamabunt, clamabunt et juvenes; clamabunt et [2] maturiores; clamabunt et senes: isti lapides[2] ad illum jam solidati lapidem, de quo scriptum est: *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes,* Ps CXVII, 22. *hic factus est in caput anguli.*

21. His igitur laudationibus invitatus templum suum Christus ingreditur, et flagellum Joan. II, 15. prehendit, et ejicit de templo nummularios. Non patitur enim in suo templo pecuniæ esse vernaculos; non patitur in suo templo eos, qui vendant cathedras. Quid sunt cathedræ, nisi honores? Quid sunt columbæ, nisi simplices mentes, vel animæ fidem candidam et puram sequentes? Ego ergo inducam in templum, quem Christus excludit? Jubetur enim exire qui dignitates vendit et honores: jubetur exire, qui vendere vult simplices mentes fidelium.

22. Ergo Auxentius ejicitur, Mercurinus excluditur. Unum portentum est, duo nomina. Etenim ne cognosceretur quis esset, mutavit sibi vocabulum; ut quia hic fuerat Auxentius episcopus arianus, ad decipiendam plebem, quam ille tenuerat, se vocaret Auxentium.[3] Mutavit ergo vocabulum, sed perfidiam non mutavit: exuit lupum, sed induit lupum. Nihil prodest quod mutavit nomen: quid sit agnoscitur. Alius in Scythiæ partibus dicebatur, alius hic vocatur: nomina pro regionibus habet. Habet ergo jam duo nomina; et si hinc alio perrexerit, habebit et tertium. Quomodo enim patietur ut maneat ei vocabulum ad tanti sceleris indicium? Minora fecit in Scythia; et ita erubuit, ut mutaret vocabulum: sceleratiora hic ausus est, et volet, quocumque perrexerit, nomine suo prodi? Tantorum populorum sanguinem manu sua scribet, et poterit consistere animo?

23. Paucos excludebat Dominus Jesus de templo suo; Auxentius nullum reliquit. De templo suo Jesus flagello ejicit, Auxentius gladio, Mercurinus securi. Pius Dominus flagello exturbat sacrilegos; nequam persequitur pios ferro. De quo bene dixistis hodie: Leges suas secum ferat. Feret, etiamsi nolit: feret conscientiam suam, etsi non fert chartulam: feret sanguine inscriptam animam suam, etsi atramento inscriptam epistolam non feret. Scripta est, Juda, *culpa tua graphio ferreo et ungue adamantino, et scripta in pectore tuo,* hoc est, Jerem. VII, 1. ibi scripta, unde processit.

24. Is mihi etiam audet mentionem facere tractandi,[4] plenus sanguinis, plenus cruoris? Qui quos non potuerit sermone decipere, eos gladio putat esse feriendos, cruentas leges ore dictans, manu scribens, et putans quod lex fidem possit hominibus imperare. Non audivit et id quod hodie dictum est: *Quoniam non justificatur homo ex operibus Legis;* aut: *Per* Galat. II, 16. *Legem Legi mortuus sum, ut Deo vivam,* id est, Ibid., 19. per legem spiritalem interpretationi Legis est mortuus corporali? Et nos per legem Domini nostri Jesu Christi moriamur huic legi, quæ sancit decreta perfidiæ. Non lex Ecclesiam congregavit, sed fides Christi. Lex enim non est ex fide: *Justus autem ex fide vivit.* Justum ergo Galat. III, 11. fides, non lex facit; quia non est per legem justitia, sed per fidem Christi. Qui autem fidem repudiat, et legis jura præscribit, ipse se testatur injustum, quia *Justus ex fide vivit.*

25. Hanc ergo legem quisquam sequatur,

[1] In codicibus varie scribuntur nomina horum episcoporum; nam in quibusdam *Extorgi*, et *Euxstorgi*, pro *Euxtorgii*, sicut et *Metrocli*, ac *Merocli*, pro *Myroclis* habetur. Fuit autem Myrocles, si credendum Ughellio, octavus Mediolanensis episcopus, sin vero sequamur vetustissimum catalogum in *Musæo Italico* pag. 110 vulgatum, septimus a sancto Barnaba, qui recentissima manu exemplari adscriptus traditur. Eustorgius et apud Ughellium et apud Mabillonium decimus numeratur. At vero Dionysius, qui tantum tertio decimo loco in *Italia sacra* ponitur, Eustorgium in citato *Musæo* pone sequitur. Hinc eo quod Athanasium in synodo Mediol. damnare detrectasset, a Constantio ejectum in exsilium, in illo diem obiisse tradit Rufinus lib. I *Hist.* cap. 19, Socrates lib. II, cap. 36, atque alii. (Edit. Maur.)

[2] Mss. non pauci, *et senes isti laudes, ad illum,* etc. (E. M.)

[3] Omnes edit., *se vocaret Mercurinum;* omnes mss., *Auxentium.* Et certe correctionem hanc sensus exigit, id enim hoc loci indicat Ambrosius istum qui sub Mercurini nomine odiosus evaserat, ut in arianorum Mediolanensium, quorum ultimus pseudo episcopus Auxentius fuerat, animos nominis similitudine facilius irreperet, Auxentii nuncupationem adoptasse. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. sola, *facere retractandi.* Forte an pro iterum tractandi, quia jam anno superiore tractaverant. Sed non est, cur propterea quidquam mutetur. (Edit. Maur.)

qua firmatur Ariminense concilium, in quo creatura dictus est Christus? Sed ajunt: *Misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub*
Galat. IV, 4. *Lege.* Ergo, *factum,* legunt, hoc est, creatum. Nonne hoc ipsum considerant, quod proposuerunt, quia factus dicitur Christus, sed *ex muliere,* hoc est, secundum partum Virginis factus est, qui secundum divinam generationem ex Patre natus est? Legerunt et hodie, quia *Christus nos redemit de maledicto Legis, factus pro nobis*
Galat. III, 13. *maledictum.* Numquid maledictum Christus secundum divinitatem est? Sed quare maledictum dicatur, Apostolus te docet, dicens quia scriptum
Ibid. est: *Maledictus omnis, qui pendet in ligno,* hoc est, qui in carne sua nostram carnem, in suo corpore nostras infirmitates et nostra maledicta suscepit, ut crucifigeret; non enim ille maledictus, sed in te maledictus. Denique habes alibi: *Qui peccatum non cognovit, sed pro nobis peccatum factus est, quia nostra peccata suscepit,*
II Cor. V, 21. *ut sacramento suæ passionis aboleret.*

26. Hæc ego, fratres, coram ipso apud vos plenius disputarem; sed certus non ignaros vos esse fidei, vestrum refugit examen, et gentiles quosdam, quatuor aut quinque ferme homines,
1 elegit cognitores sibi,[1] si tamen aliquos elegit: quos vellem adesse in cœtu omnium, non ut de Christo judicent, sed ut majestatem audiant Christi. Tamen illi jam de Auxentio pronuntiaverunt, cui tractanti quotidie non crediderunt. Quæ major ejus condemnatio, quam quod sine adversario apud judices suos victus est? Ergo et ipsorum sententiam contra Auxentium jam tenemus.

27. Et quod gentes elegit, jure damnandus est; quia Apostoli præcepta dimisit, cum Apostolus dicat: *Audet aliquis vestrum adversus alterum habens negotium, judicari apud iniquos, et non apud sanctos? Aut nescitis quoniam sancti*
I Cor. VI, 1, 2. *de hoc mundo judicabunt?* Et infra ait: *Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratres: sed frater cum fratre judicio*
Ibid., 5, 6. *contendit, et hoc apud infideles?* Vides quia quod ille obtulit, contra auctoritatem Apostoli sit. Vos eligite utrum Auxentium an Paulum sequi debeamus magistrum.

28. Sed quid dicam de Apostolo, cum ipse Dominus clamet per prophetam: *Audite me, populus meus. Qui scitis judicium, quorum in*
Isai. LI, 7. *corde lex mea est.* Deus dicit: *Audite me, populus meus. Qui scitis judicium;* Auxentius dicit: Nescitis judicium. Videtis quia jam Deum contemnit in vobis, qui sententiam cœlestis refutat oraculi? *Audite me,* inquit, *populus meus,* dicit Dominus. Non dicit: Audite, gentes. Non dicit: Audite, Judæi. Jam enim populus Dei qui fuerat, A populus erroris est factus; et qui populus erroris erat, populus Dei esse cœpit, quia in Christum credidit. Iste ergo populus judicat, cujus in corde lex divina est, non humana; lex non atramento scripta, sed spiritu Dei vivi; non in charta exarata, sed in corde signata; lex gratiæ, non cruoris. Quis igitur vobis injuriam facit; II Cor. III, 3. qui recusat vestram, an qui eligit audientiam?

29. Conclusus undique, ad versutiam patrum suorum confugit. De imperatore vult invidiam B commovere, dicens judicare debere adolescentem catechumenum, sacræ lectionis ignarum, et in consistorio judicare. Quasi vero superiore anno quando ad palatium sum petitus, cum præsentibus primatibus ante consistorium tractaretur, cum imperator basilicam vellet eripere, ego tunc aulæ contemplatione regalis infractus sim, constantiam non tenuerim sacerdotis, aut imminuto jure discesserim. Nonne meminerunt quod ubi me cognovit populus palatium petisse, C ita irruit, ut vim ejus ferre non possent;[2] 2 quando comiti militari cum expeditis ad fugandam multitudinem egresso obtulerunt omnes se neci pro fide Christi? Nonne tunc rogatus sum, ut populum multo sermone[3] mulcerem, spon- 3 derem fidem, quod basilicam Ecclesiæ nullus invaderet? Et cum pro beneficio meum sit officium postulatum; tamen quod populus ad palatium venisset, mihi invidia commota est. In hanc igitur invidiam me redire desiderant.

D 30. Revocavi populum, et tamen invidiam non evasi: quam quidem invidiam ego temperandam arbitror, non timendam. Quid enim timeamus pro Christi nomine? Nisi forte illud movere me debet, quod ajunt: Ergo non debet imperator unam basilicam accipere, ad quam procedat; et plus vult Ambrosius posse, quam imperator, ut imperatori prodeundi facultatem neget? Quod cum dicunt, apprehendere sermones nostros gestiunt, sicut Judæi qui Chri- E stum versuto sermone tentabant dicentes: *Magister, licet tributum dare Cæsari, aut non?* Matth. XXII, 17. Semper ne de Cæsare servulis Dei invidia commovetur? Et hoc ad calumniam sibi arcessit impietas, ut imperiale nomen obtendat? Et isti possunt dicere quod eorum non habeant sacrilegium, quorum imitantur magisterium?

31. Et tamen videte quanto pejores ariani sint, quam Judæi. Illi quærebant utrum solvendum putaret Cæsari jus tributi; isti imperatori F volunt dare[4] jus Ecclesiæ. Sed ut perfidi suum 4 sequuntur auctorem; ita et nos quæ nos Dominus et auctor noster docuit, respondeamus. Considerans enim Jesus dolum Judæorum, dixit *Ibid.*, 18 et ss. ad eos: *Quid me tentatis? Ostendite mihi denarium.* Et cum dedissent, dixit: *Cujus imaginem*

[1] Cognitor sæpe ipse judex est, qui causam cognoscit: sæpe procurator litis, cui apud judicem præsenti a præsente litigatore causa committitur: sæpe etiam is est, qui alios de statu suo disceptantes agnoscere se dicit, et eorum natalia patriamque docet. Cic. in Verrem: « Civem Romanum qui cognitores homines honestos daret, sublatum esse in crucem ». Ita Nannius. (Edit. Maur.)

[2] Notant Maurini, mss. aliquot habere *ferre non possem,* quæ lectio omnino repudianda apparet.

[3] Rom. edit. sola, *molli sermone.*

[4] Mss. aliquot juxta Maurinos, et etiam A', sed omnino contra rectum sensum, *nolunt dare.*

habet et inscriptionem? Respondentes dixerunt: *Cæsaris.* Et ait illis Jesus: *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari; et quæ sunt Dei, Deo.* Ergo et ego dico illis, qui mihi objiciunt: *Ostendite mihi denarium.* Jesus Cæsaris denarium vidit, et ait: *Reddite Cæsari, quæ Cæsaris sunt; et quæ Dei sunt, Deo.* Numquid de Ecclesiæ basilicis occupandis possunt denarium offerre Cæsaris?

32. Sed in Ecclesia unam imaginem novi, hoc est, imaginem Dei invisibilis, de qua dixit Deus: *Faciamus hominem ad imaginem et simi-*
Gen. I, 26. *litudinem nostram;* illam imaginem, de qua scriptum est quia Christus *splendor gloriæ, et imago*
Hebr. I, 3. *substantiæ ejus.* In ista imagine Patrem cerno, sicut dixit ipse Dominus Jesus: *Qui me videt,*
Joan XIV, 9. *videt et Patrem.* Non enim hæc imago a Patre est separata, quæ unitatem me docuit Trini-
Joan. X, 30. tatis, dicens: *Ego et Pater unum sumus;* et
Joan. XVI, 15. infra: *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt.* Et de Spiritu sancto, dicens quia Spiritus Christi sit, et de Christo accepit, sicut scriptum est:
Ibid., 14. *Ille de meo accipiet, et annunciabit vobis.*

33. Quid igitur non humiliter responsum a nobis est? Si tributum petit, non negamus;
1 agri Ecclesiæ solvunt tributum.[1] Si agros desiderat imperator, potestatem habet vindicandorum; nemo nostrum intervenit. Potest pauperibus collatio populi redundare: non faciant de agris invidiam, tollant eos, si libitum est imperatori: non dono, sed non nego. Aurum quærunt? Possum dicere: Argentum et aurum non quæro. Sed invidiam faciunt, quia aurum erogatur. Nec ego hanc invidiam perhorresco.
2 Habeo ærarios:[2] ærarii mei pauperes Christi sunt; hunc novi congregare thesaurum. Utinam hoc mihi semper crimen adscribant, quia aurum pauperibus erogatur! Quod si objiciunt quod defensionem ab iis requiram, non nego, sed etiam ambio. Habeo defensionem, sed in orationibus pauperum. Cæci illi et claudi, debiles et senes robustis bellatoribus fortiores sunt.
Prov. XIX, 17. Denique munera pauperum Deum obligant, quia scriptum est: *Qui largitur pauperi, Deo fœnerat.* Præsidia bellatorum divinam sæpe gratiam non merentur.

34. Hymnorum quoque meorum carminibus A deceptum populum ferunt. Plane nec hoc abnuo. Grande carmen istud est, quo nihil potentius. Quid enim potentius quam confessio Trinitatis, quæ quotidie totius populi ore celebratur?[3] 3 Certatim omnes student fidem fateri; Patrem et Filium et Spiritum sanctum norunt versibus prædicare. Facti sunt igitur omnes magistri, qui vix poterant esse discipuli.

35. Quid igitur obaudientius potest esse, quam ut Christi sequamur exemplum, qui *specie* B *inventus ut homo, humiliavit semet ipsum factus obediens usque ad mortem?* Denique omnes per Philipp. II, 7, 8. obedientiam liberavit: *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi, ita et per unius obedientiam justi constituentur multi.* Si ergo ille obediens, accipiant Rom. V, 19. obedientiæ magisterium, cui nos inhæremus, dicentes iis qui nobis de imperatore invidiam faciunt: Solvimus quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo. Tributum Cæsaris est, non Matth. XXII, 21. negatur: Ecclesia Dei est, Cæsari utique non C 23, qu. 8, c. *Conventior*, § *Tributum.* debet addici; quia jus Cæsaris esse non potest Dei templum.

36. Quod cum honorificentia imperatoris dictum nemo potest negare. Quid enim honorificentius, quam ut imperator Ecclesiæ filius esse dicatur? Quod cum dicitur, sine peccato dicitur, cum gratia dicitur. Imperator enim[4] intra Ec- 4
clesiam, non supra Ecclesiam est: bonus enim imperator quærit auxilium Ecclesiæ, non refutat. D Hæc ut humiliter dicimus, ita constanter exponimus. Sed incendia aliqui, gladium, deportationem minantur.[5] Didicimus Christi servuli non 5
timere. Non timentibus numquam est gravis terror. Denique scriptum est: *Sagittæ infantium factæ sunt plagæ eorum.* Ps. LXIII, 8.

37. Satis igitur propositis responsum videtur. Nunc illos interrogo, quod Salvator interrogavit: *Baptismum Johannis de cœlo est, an ex hominibus?* Et non potuerunt respondere ei Judæi. Luc. XX, 4.
E Si baptismum Johannis non solverunt Judæi, Auxentius solvit baptismum Christi? Non enim istud ex hominibus est baptismum, sed de cœlo, quod detulit nobis consilii magni Angelus, Isai. IX, 6. ut justificemur Deo. Cur igitur rebaptizandos Auxentius fideles populos putat,[6] baptizatos in 6

[1] Non mirum, si affirmetur ab Ambrosio Ecclesiæ agros vectigales esse, ac tributum pendere imperatoribus: extant siquidem in *Cod. Theod.* leges a Constantino, ejusque successoribus promulgatæ, puta lib. I *de Annona et tributis*, atque aliæ tit. *de Episcopis et clericis:* quibus Ecclesiæ possessiones vectigalibus subjiciuntur. Quod vero ad clericos, certum est eorum facultates tributo obnoxias fuisse, et plerumque etiam personas muneribus publicis, ut dicit Ambrosius contra Symmachum. (Edit. Maur.)

[2] Ærarius, inquit Nannius, fieri dicebatur, qui plebejus a censoribus in Ceritum tabulas referebatur, ac per hoc ex albo centuriæ suæ expunctus, amplius æra mereri non poterat. Quod cum per imperatorem fieret, ære diruti nominabantur. Livius dec. tertiæ lib. IX inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Sed et ærarii aliquando milites dicebantur contrario sensu, qui æra accipiebant, qui μισθοφόροι dicebantur. Cicero ad Atticum: « Milites non tam ærarii, quam ut appellantur, ærati ». Atque ita hic capitur: nam pauperes qui de stipendio Ecclesiæ vivebant, ærarios Christi appellavit. (Edit. Maur.)

[3] Hisce verbis nonnulli volunt alludi ad celeberrimum hymnum *Te Deum laudamus,* qui reapse in aliquo codice *hymnus SS. Trinitatis* appellatur. Non tamen vox *carmen* ei designando adhibita videtur, qui soluta oratione exaratus est. Sed de hoc suo loco edisseremus.

[4] Omnes edit. ante maurinam, *Imperator enim bonus:* omnes mss. a Maurinis inspecti omittunt *bonus*, licet in sequenti sententia ubique habeatur. Codices A et A' habent *bonus* additum coæva manu. Sed evidens est hoc loco *bonus* a contextu non requiri, et inscitia quorumdam librariorum e posteriori loco huc quoque assumptum esse.

[5] Deportatio sævissimum exsilii genus est, ubi nimirum quis in remota insula includitur. (Edit. Maur.)

[6] Augustinus lib. *de Hæres.* cap. 49, *Rebaptizari quoque,* inquit, *ab his,* nempe arianis, *catholicos novimus, utrum non catholicos nescio.* Gregorius etiam Turon. tempore Vandalicæ persecutionis iteratum ab arianis baptismum testatur lib. II, cap. 11 et alibi. Vide etiam Alexandrum Dissert. XXII, tom. VIII *Hist. Eccl.* (Edit. Maur.)

nomine Trinitatis, cum Apostolus dicat: *Una*
Ephes. IV, 5. *fides, unum baptisma;* et se hominum dicat adversarium esse, non Christi; cum consilium A Dei spernat, et condemnet baptismum, quod Christus nobis ad redimenda nostra peccata donavit?
Luc. VII, 30.

PRÆFATIO

AD SERMONES DE INVENTIONE CORPORUM SANCTORUM MARTYRUM

PROTASII ET GERVASII

Epistola Ambrosio ad Marcellinam sororem, quæ in maurina editione XXII numerum effert, duos sermones exhibet, quos una cum notitia de eorum occasione ipse ad eamdem transmisit. Igitur in priori: « Inventione corporum, ajunt Maurini, Gervasii ac Protasii martyrum nuntiata, refert se ad populum « illa dixisse: Cœlos esse martyres, sicut et apostolos: diem quoque fuisse illorum confessionem: eosdem « a Domino humiliatos, ac deinde suscitatos de terra; idque eorum resurrectionem esse, cum tot mira- « cula operati sint: gratias ob tantum præsidium Deo egisse, illudque amplificasse ex gestis Elisæi: « tandem reliquiarum descriptionem, ac translationis consilium populari plausu excepta. Subjungit « sequentis diei sermonem, quo memorata catholicorum lætitia, invidentiam arianorum exagitavit, « ostendens eos, dum evidenti miraculo fidem negant, Judæorum similes esse, atque aliter credere, quam « martyres crediderunt: dum vero Trinitatem quam dæmones confitebantur, non agnoscerent, ipsis « dæmoniis esse pejores ». Integram hic epistolam referimus, quæ indubitanter anno 386 conscripta fuit, uti perspicuum fiet ex iis quæ serius proponentur de chronologica epistolarum successione. Hanc vero exegimus ad codicem quemdam, quem designamus per litteram *a*, qui in Bibliotheca Ambrosiana servatus, sub nota D. 22 Inf., sæculo XI scriptus apparet, et continet *Vitas Sanctorum ad usum Ecclesiæ Mediolanensis,* itemque ad alium codicem bibliothecæ Cathedralis Capituli Vercellensis, IX sæculi, e quo tamen nihil singulare animadvertendum occurrit, et cujus in quadam nota tantum hic subsequenter mentionem facimus.

DE CORPORUM INVENTIONE

SS. MARTYRUM PROTASII ET GERVASII

SERMONES DUO.

(*Epistola XXII, ad Marcellinam*).

Dominæ sorori vitæ atque oculis præferendæ A *Frater.*[1]

Quia nihil sanctitatem tuam soleo eorum præterire, quæ hic te geruntur absente;[2] scias etiam sanctos martyres a nobis repertos. Nam cum ego[3] basilicam dedicassem,[4] multi tamquam uno ore interpellare cœperunt dicentes: Sicut Romanam basilicam dedices? Respondi: Faciam, si martyrum reliquias invenero. Statimque subiit veluti cujusdam ardor præsagii.[5]

2. Quid multa? Dominus gratiam dedit:[6] formidantibus etiam clericis jussi eruderari terram eo loci, qui est ante cancellos sanctorum Felicis atque Naboris.[7] Inveni signa convenientia: adhibitis etiam quibus per nos manus imponenda foret, sic sancti martyres eminere cœperunt, ut adhuc nobis silentibus, arriperetur urna, et sterneretur prona ad locum sancti sepulcri. Invenimus miræ magnitudinis viros duos, ut prisca ætas ferebat. Ossa omnia integra, sanguinis plurimum. Ingens concursus populi per totum illud biduum. Quid multa? Condivimus integra ad ordinem: transtulimus vespere jam incumbente ad basilicam Faustæ:[8] ibi vigiliæ tota nocte, manus impositio. Sequenti die transtulimus ea in basilicam, quam appellant Ambrosianam.[9] Dum transferimus, cæcus sanatus est. Talis mihi ad populum fuit sermo:

[1] Sic editt. vet. ac mss., nisi quod in horum nonnullis pro *atque oculis* legitur *atque osculis*, voci *frater* additur *Ambrosius*, et loco verbi *præterire*, ponitur in uno *prætermittere*: at Rom. edit. totum id refinxit in hanc formam: *Ambrosius episcopus Marcellinæ sorori: Quoniam nihil eorum, quæ hic te absente geruntur, sanctitatem tuam celare soleo, scias etiam, dilectissima soror,* etc. (Ed. Maur.)

[2] Morabatur nempe tunc Marcellina ruri non longe a Mediolano, ad quod forte vix hieme transacto se ab urbe contulerat. Vide Biraghi, *Vita della Vergine Romana-Milanese Santa Marcellina*. Milano, 1863.

[3] Codex *a* omittit *ego*. Sed, ut de more, similes omissiones notare ulterius negligemus.

[4] « Rom. edit. sola, *dedicare vellem.... Sicut in Romana, sic basilicam dedices:* in hac vero secunda parte variant vet. editt. et mss. Ubi enim illæ cum paucis mss., *Sic in Romana basilica dedices;* alii mss. exhibent partim, *Sic in Romanam basilicam;* partim, *Siccine Romanam basilicam dedicas:* alii demum *sic et Romanam,* aut, *sicut Romanam basilicam dedices:* quæ quidem lectio videtur omnium potissima. Sensus autem est, cum Ambrosius ecclesiam dedicasset, nec tamen reliquias in ea condidisset, populum illud ægre ferentem efflagitasse, ut ne hanc etiam ceremoniam prætermitteret, quam in Romanæ basilicæ consecratione non omiserat. Samuel Petitus lib. III *Observ.* cap. 8 ait, nonnullos ex hoc loco duo colligere, primum fuisse Mediolani Romanam regionem, unde Romana basilica nominata sit; alterum eam basilicam, de cujus dedicatione hic agitur, eamdem esse ac Romanam. Utrumque evertere idem aggreditur. Et secundum quidem per se caducum est; namque ex serie liquido colligimus basilicam, in quam sanctorum Gervasii et Protasii ossa translata sunt, Ambrosianam esse, cum ex Paulino manifestum sit in Romana corpus beati Nazarii fuisse depositum. Quod vero nomen Romanæ ex regione impositum, ideo negat, quia non in Romana fuisse dicitur, sed ipsa Romana appellatur: id quidem frigidius est, quam ut refutatione indigeat. Sed nec multo validiores sunt, quas hujus nuncupationis rationes profert; quod enim eam basilicam aut a ritu romano, qui in eadem forsan observaretur, aut a Petro, cui dedicata erat, Romanæ fidei ac sedis primo parente, Romanæ suspicatur traxisse nomen, nos ejus suspicioni fidem negamus. Cum ergo constet hanc ecclesiam ad eam portam quæ Romana vocitabatur, constructam fuisse, verisimilius est eidem e vicinia nomen factum. Vide Hermant in *Vita Ambrosii,* lib. IV, cap. 17; Ughellium in *Ital. sacra,* et alios ». Hæc Maurini. Nos tantum addimus, ideo verè romanam basilicam dictam esse ab Ambrosio quia ecclesia illa tunc prope urbis portam erat, quæ romana appellabatur, ut nunc est in via quæ, propter urbem ampliatam, ad romanam portam adducit.

[5] Augustinus lib. IX, Confess. cap. 7 has reliquias Ambrosio *per visum* revelatas dicit, et lib. XXII *de Civit. Dei,* cap. 8, eas *per visionem* manifestatas. Unde colligitur non modo per interiorem illum afflatum de illis admonitum esse sanctum Præsulem, sed etiam per apparitionem. At non omnia hic memorari quæ contigere, satis intelligitur ex eo quod subjicitur: *Quid multa?* (Edit. Maur.)

[6] Codex A, *donavit.*

[7] Ecclesiæ nempe iis dicatæ, modo destructæ, prope basilicam Ambrosianam. Primo appellata fuit basilica Caji vel *Concilium Sanctorum* eo quod ab episcopo Cajo ejusque successoribus exuviæ fidelium ac plurium martyrum ibi depositæ sunt; serius vero a martyribus Nabore et Felice nomen accepit.

[8] Omnes edit., *Condivimus integra, ad ordinem transtulimus Vespere jam incumbente ad basilicam Faustæ.* Quæ lectio cum claudicaret, Rom. edit. subjecit verbum *venimus* pro tibicine. Omnes vero mss. nobiscum faciunt, nisi quod Belv. habet, *vigiliæ ad ordinem:* sed melius ceteri respuunt *vigiliæ,* in quibus *ad ordinem* idem significat, ac *per ordinem.* (Edit. Maur.)

[9] Sequentia notarunt Maurini Editores: « Basilica illa *Aubrosiana* dicebatur a conditore, et etiam nunc sancti Ambrosii majoris appellatur. Quam vero basilicam Faustæ appellat Ambrosius, ea nunc SS. Vitalis et Agricolæ titulo gaudet. At illa unde eruta sunt sacra Gervasii ac Protasii lispana, quam SS. Naboris ac Felicis dictam ait Paulinus, jam vocabulo mutato sancti Francisci nominatur. De his adeas Ughellium, ubi de reliquiis, quæ Mediolani adservantur disserit, et Mabillonium *Itin. Ital.* pag. 15 ». Hæc vero S. Francisci ecclesia una cum adnexo franciscanorum Patrum cœnobio Napoleone I imperante in militares ædes conversa est. Basilica Faustæ nunc ipsius Ambrosianæ basilicæ portionem constituit. Cf. Biraghi, *Memorie sui corpi di S. Vittore e di S. Satiro.* Milano, 1861. — *I tre Sepolcri Santambrosiani scoperti,* etc. Milano, 1864.

3. « Cum tam effusam, tamque inauditam considerarem conventus vestri celebritatem, et divinæ gratiæ munera, quæ in sanctis martyribus refulserunt, imparem me, fateor, huic muneri judicabam; nec fieri posse, ut sermone absolverem quod vix possumus animo intendere, oculis comprehendere. Sed ubi sanctarum legi cœpit series Scripturarum, largitus est Spiritus sanctus, qui loquutus est in prophetis, quo dignum aliquid tanto cœtu et exspectatione vestra, martyrumque sanctorum meritis proferamus.

Ps. xviii, 2. 4. « *Cœli,* inquit, *enarrant gloriam Dei.* Cum legitur hic psalmus, occurrit quod non tam elementa materialia, quam cœlestia merita dignum Deo præconium deferre videantur. Hodierno (*sic*) tamen fortuita lectione patuit qui cœli enarrant gloriam Dei. Adspicite ad dextram meam, adspicite ad sinistram reliquias sacrosanctas: videte cœlestis conversationis viros,
1 spectate[1] animi sublimis trophæa. Isti sunt cœli, qui enarrant gloriam Dei: hæc opera manuum ejus, quæ annuntiat firmamentum. Non enim eos sæcularis illecebra, sed divini operis gratia ad firmamentum sacratissimæ passionis evexit; multoque ante morum virtutumque documentis annuntiavit in his martyrium, quod adversus lubricum sæculi hujus stabiles permanserunt.

5. « Cœlum erat Paulus, qui ait: *Nostra conPhil. iii, 20. versatio in cœlis est.* Cœli erant Jacobus et Marc. iii, 17. Johannes: denique filii tonitrui nuncupantur; et ideo quasi cœlum Johannes Verbum apud Joan. i, 1. Deum vidit. Ipse Dominus Jesus perpetui luminis erat cœlum, cum enarraret Dei gloriam, sed eam quam nemo ante conspexerat. Et ideo dixit: *Deum nemo vivit umquam, nisi unigenitus* Joan. i, 18. *Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Opera quoque manuum Dei si quæris, audi Job Job xxxiii, 4. dicentem: *Spiritus divinus, qui fecit me.* Et ideo adversus diaboli tentamenta firmatus, inoffensæ vestigium constantiæ servavit. Sed veniamus ad reliqua.

Ps xviii, 8. 6. « *Dies,* inquit, *diei eructat verbum.* Ecce veri dies, quos nulla caligo noctis interpolat. Ecce dies pleni luminis et fulgoris æterni, qui non perfunctorio sermone verbum Dei, sed intimo corde eructarunt in confessione constantes, in martyrio perseverantes.

7. « Alius psalmus lectus dicit: *Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, et humilia respicit in cœlo et in terra?* Respexit sane Ps. cxii, 5. humilia Deus, qui latentes sub ignobili cespite reliquias sanctorum martyrum suæ Ecclesiæ revelavit, quorum anima in cœlo, corpus in terra: *Suscitans a terra inopem, et de stercore erigens pauperem;* quos videtis ut eos cum Ibid., 7. principibus populi sui collocarit. Principes populi quos alios nisi sanctos martyres æstimare debemus, quorum jam in numerum diu ante ignorati Protasius Gervasiusque præferuntur,[2] 2 qui sterilem martyribus Ecclesiam Mediolanensem, jam plurimorum matrem filiorum lætari passionis propriæ fecerint et titulis et exemplis?

8. « Nec hoc abhorreat a vera fide: *Dies diei eructat verbum,* anima animæ, vita vitæ, resurrectio resurrectioni. *Et nox nocti indicat scientiam,* hoc est, caro carni, quorum passio veram Ps. xviii, 2. fidei scientiam omnibus indicavit. Bonæ noctes, noctes lucidæ, quæ habent stellas: *Sicut enim stella a stella differt in claritate, ita et resurrectio mortuorum.* I Cor. xv, 1.

9. « Non immerito autem plerique hanc martyrum[3] resurrectionem appellant; videro tamen 3 utrum sibi, nobis certe martyres resurrexerint. Cognovistis, immo vidistis ipsi multos a dæmoniis purgatos: plurimos etiam, ubi vestem sanctorum manibus contigerunt, iis quibus laborabant, debilitatibus absolutos: reparata vetusti temporis miracula,[4] quo se per adventum Do- 4 mini Jesu gratia terris major infuderat, umbra quadam sanctorum corporum plerosque sanatos cernitis. Quanta oraria jactitantur?[5] Quanta 5 indumenta super reliquias sacratissimas et tactu ipso medicabilia reposcuntur? Gaudent omnes extrema linea contingere; et qui contigerit, salvus erit.

10. « Gratias tibi, Domine Jesu, quod hoc tempore tales nobis sanctorum martyrum spiritus excitasti, quo Ecclesia tua præsidia majora desiderat.[6] Cognoscant omnes quales ego propug- 6 natores requiram, qui propugnare possint, impugnare non soleant. Hos ego adquisivi tibi, plebs sancta, qui prosint omnibus, nemini noceant. Tales ego ambio defensores, tales milites habeo:[7] hoc est, non sæculi milites, sed milites 7 Christi. Nullam de talibus invidiam timeo, quorum quo majora, eo tutiora patrocinia sunt.

[1] Ita omnes mss. paucis exceptis, ubi pro *videte* ponitur *videtis:* omnes vero edit., *videtis.... spectantes,* etc. (Ed. Maur.)

[2] Thuan. cod. solus, *quorum jam nomina, diu ante ignorata:* sed cum ceteris mss., *præferuntur,* ubi omnes edit., *proferuntur.* (Edit. Maur.)

[3] Codex *a* habet *inventionem* ante *resurrectionem;* sed videtur arbitraria insertio. Notant autem Maurini: « Omnes edit. et pauci mss., *Videro,* nonnulli mss. *(ut a), video et videbo, tamen utrum sibi, an nobis certi,* quidam, *ceteri martyres:* at reliquorum alii sic habent: *Videro tamen utrum sibi, an nobis certe martyres,* etc.; alii tandem ut nos in textu ».

[4] Ita mss. plures potioresque; alii vero et omnes edit., *vetusti corporis miracula.* (Edit. Maur.)

[5] *Oraria* hoc loco rite animadvertunt Maurini dici sudaria: nam alioqui sunt etiam oraria in sacerdotalibus indumentis.

[6] Hic indicatur Justinæ augustæ persecutio. Ceterum obiter annotandum est, sententiam infra positam, nempe *Tales ambio defensores,* factam patrum memoria celebriorem, cum eam vexillo sanctorum Gervasii ac Protasii imaginibus insignito, et in publica supplicatione ad sedandam luem deferendo, inscribi sanctus Carolus jussit, ut habetur in ejus Vita. Insuper jussu ejusdem sancti Præsulis hæc ipsa inscriptio, consociata Ambrosii et eorum Martyrum imaginibus, assumpta est ut archiepiscopalis Curiæ insigne.

[7] Pro *milites habeo* legendum conjicit Latinius *milites aveo.* Verbum quidem *habeo* in mss. nonnullis deest, sed in multo pluribus, et cunctis edit. reperitur. Ea vero quæ sequuntur, nempe *hoc est, non sæculi... invidiam timeo,* in editt. omissa erant, sed ex omnibus mss. restituuntur. Iterum autem ubi omnes edit. ac pauci mss., *qui mihi invident,* alii magno numero inserunt voculam *eos,* haud incongrue. (Edit. Maur.)

Horum etiam illis ipsis, qui mihi eos invident, opto præsidia. Veniant ergo et videant stipatores meos; talibus me armis ambiri non nego: *Hi in curribus, et hi in equis: nos autem in* Ps. XIX, 8. *nomine Domini Dei nostri magnificabimur.*

11. « Elisæum Scripturæ divinæ series refert, cum ab exercitu Syrorum esset obsessus, dixisse timenti servulo, ne timeret, *quia plures,* inquit, IV Reg VI, 16. *pro nobis sunt, quam contra nos;* et ut hoc probaret, petisse ut oculi Giezi aperirentur: quibus ille apertis, innumeros adesse vidit pro- B phetæ[1] exercitus angelorum. Nos etsi eos videre non possumus, sentimus tamen. Erant clausi isti oculi, quamdiu obruta sanctorum corpora delitescebant. Aperuit oculos nostros Dominus, vidimus auxilia, quibus sumus sæpe defensi. Non videbamus hæc, sed habebamus tamen. Itaque trepidantibus nobis quasi dixerit Dominus: Respicite quantos vobis martyres dederim; ita reseratis oculis[2] gloriam Domini speculamur, quæ est martyrum passione præterita, et operatione præsens. Evasimus, fratres, non mediocrem pudoris sarcinam: patronos habebamus, et nesciebamus. Invenimus unum hoc, quo videamur præstare majoribus. Sanctorum martyrum cognitionem, quam illi amiserunt, nos adepti sumus.

12. « Eruuntur nobiles reliquiæ e sepulcro ignobili, ostenduntur cœlo trophæa. Sanguine tumulus madet,[3] apparent cruoris triumphalis notæ, inviolatæ reliquiæ loco suo et ordine D repertæ, avulsum humeris caput. Nunc senes repetunt audisse se aliquando horum martyrum nomina, titulumque legisse. Perdiderat civitas suos martyres, quæ rapuit alienos. Etsi hoc Dei munus est; tamen gratiam quam temporibus sacerdotii mei Dominus Jesus tribuit, negare non possum; et quia ipse martyr esse non mereor, hos vobis martyres adquisivi.

13. « Succedant victimæ triumphales in locum, ubi Christus hostia est.[4] Sed ille super altare, E qui pro omnibus passus est; isti sub altari, qui illius redempti sunt passione. Hunc ego locum prædestinaveram mihi; dignum est enim ut ibi requiescat sacerdos, ubi offerre consuevit: sed cedo sacris victimis dexteram portionem; locus A iste martyribus debebatur. Condamus ergo reliquias sacrosanctas, et dignis sedibus[5] invehamus, totumque diem fida devotione celebremus ».

14. Acclamavit populus, ut in Dominicum differretur diem martyrum depositio; sed tandem obtentum, ut sequenti fieret die. Sequenti die talis mihi ad populum iterum sermo fuit:

15. « Hesterno tractavi versiculum: *Dies diei eructat verbum,* prout nostri captus tulit ingenii: Ps. XVIII, 3. hodie mihi non solum superiore tempore, sed præsenti quoque prophetasse videtur Scriptura divina. Nam cum diebus ac noctibus continuatam videam sanctitatis vestræ celebritatem, istos esse dies prophetici carminis oracula declararunt, hesternum atque hodiernum, de quibus opportunissime dicitur: *Dies diei eructat verbum;* et istas noctes, de quibus aptissime disputatur, quia *nox nocti indicat scientiam.* Quid enim aliud hoc biduo, nisi verbum Dei intimo eructastis affectu, et scientiam vos habere fidei probavistis?

16. « Cui tamen celebritati vestræ, qui solent, C invident. Et quia celebritatem vestram invidis animis ferre non possunt,[6] causam celebritatis oderunt; atque in tantum amentiæ prodeunt, ut negent martyrum merita, quorum opera etiam dæmones confitentur. Sed hoc non mirum;[7] siquidem tanta est incredulorum perfidia, ut tolerabilior sit diaboli plerumque confessio. Dicebat enim diabolus: *Jesu, Fili Dei vivi, quid venisti ante tempus torquere nos?* Et cum hæc Matth. VIII, 29 audirent Judæi, ipsi tamen Dei Filium denegabant. Et nunc audistis clamantes dæmones, et confitentes martyribus quod pœnas ferre non possint, et dicentes: Quid venistis, ut nos[8] tam graviter torqueatis? Et ariani dicunt: Non sunt isti martyres, nec torquere diabolum possunt, nec aliquem liberare; cum tormenta dæmonum ipsorum voce prodantur,[9] et beneficia martyrum remediis sanatorum, et absolutorum indiciis declarentur.

17. « Negant cæcum illuminatum, sed ille non negat se sanatum. Ille dicit: Video, qui non videbam. Ille dicit: Cæcus esse desivi; et probat facto. Isti beneficium negant, qui factum negare non possunt. Notus homo est, publicis cum valeret mancipatus obsequiis,[10] Severus nomine,

[1] Maurini habent *propheta;* sed nostra lectio, quæ est codicis *a,* evidenter a contextu requiritur, et etiam a syntaxi, quia secus subjectum *ille,* nempe Elisæus, absque verbo remaneret.

[2] Rom. edit. sola, *reseratis oraculis,* quod videtur esse typographicum mendum.

[3] Gregorius Turon. lib. I *Mirac.*, cap. 47, rem narrat, quam in historia SS. Gervasii et Protasii proditam negat, sed sibi ait cujusdam narratione cognitam; nimirum cum inter sacra e camera decidens tabula in capita martyrum illisa esset, tamdiu sanguinem inde fluxisse, quoad omnia linteamina et vela ecclesiastica affatim eo tingerentur. (Edit. Maur.)

[4] Quid hoc loco expressius ad veram et corporalem Christi in altari sacro præsentiam probandam dici possit, sane non videmus. Omnia illius verba perpendant sectarii, et si quid eis insit sinceritatis ac bonæ fidei, rem fatebuntur. (Ed. Maur.)

[5] Omnes edit. ante maurinam, ac pauci mss., *dignis ædibus:* contra vero plerique mss. atque noster *a, dignis sedibus.* Ideo nos vocem *sedibus* substituimus lectioni *ædibus,* quæ a Maurinis quoque fuerat adoptata.

[6] Mss. non pauci, *referre non possunt.* Nec plane sine sensu aliquo; potest enim *referre* sumi pro exprimere, ac talem voluptatem, qualem catholicis afferebat ea solemnitas, animo percipere. (Edit. Maur.)

[7] Codex *a, miror,* ac subsequenter *melior* pro *tolerabilior.*

[8] Ita mss.; at editt. inter *ut* et *nos* inserunt *ante tempus.* (Edit. Maur.)

[9] Maurini cum præcedentibus editionibus ac nonnullis mss. habent *probentur;* quidam mss. habent *probantur,* ut ipsi Maurini asserunt; sed alii et etiam noster *a* legunt *prodantur,* atque hæc lectio ut genuina a nobis prælata est, quia per se elegantior et magis respondens etiam sequenti *declarentur. Absoluti* autem dicuntur liberati a dæmonum obsessione.

[10] Nihil hoc miraculo certius aut magis testatum, non modo propter gravissimam Ambrosii auctoritatem, et adjuncta illius universis mediolanensibus, quos alloquebatur hic idem Præsul, compertissima; verum etiam propter Augustini oculatum, sit verbo venia, testimonium, quod lib. XXII *de Civit. Dei,* cap. 8, et expressius adhuc *Serm. in Natali mart. Gerv. et Prot.* legere est. Idem etiam miraculum simul cum aliis,

lanius ministerio. Deposuerat officium, postquam inciderat impedimentum. Vocat ad testimonium homines, quorum ante sustentabatur obsequiis: eos indices suæ visitationis arcessit, quos habebat testes et arbitros cæcitatis. Clamat quia ut contigit fimbriam de veste martyrum, qua sacræ reliquiæ vestiuntur, redditum sibi lumen sit.

18. « Nonne simile istud est, atque illud quod in Evangelio legimus? Unius enim potentiam laudamus auctoris; nec interest utrum opus sit, an munus, cum et muneretur in opere, et operetur in munere. Quod enim aliis faciendum donaverit, hoc in aliorum opere nomen ejus operatur. Legimus ergo in evangelio Judæos, cum viderent in illo cæco sanitatis remedium, requisisse parentum testimonium. Interrogabant: Quomodo videt filius vester? Cum ille diceret: Joan. IX, 25. *Cæcus cum essem, modo video.* Hoc et iste dicit: Cæcus fui, et modo video: interrogate alios, si mihi non creditis; interrogate extraneos, ne adstipulari mihi parentes putetis. Detestabilior istorum, quam Judæorum pertinacia. Illi cum dubitarent, vel parentes interrogabant: isti occulte interrogant, palam negant, jam non operi incredduli, sed auctori.

19. « Sed quæro quid non creant, utrum a martyribus possint aliqui visitari? Hoc est Christo non credere; ipse enim dixit: *Et ma-* Joan. XIV, 12. *jora his facietis.* An ab istis martyribus, quorum merita jam dudum vigent, corpora dudum reperta sunt? Quæro hic utrum mihi, an sanctis martyribus invideant? Si mihi, numquid a me aliquæ virtutes fiunt? numquid meo opere, meo nomine? Cur igitur mihi invident, quod meum non est? Si martyribus (restat enim ut si mihi non invident, martyribus invidere videantur), ostendunt alterius fidei fuisse martyres, quam ipsi credunt. Neque enim aliter eorum operibus inviderent; nisi fidem in his fuisse eam, quam ipsi non habent, judicarent. Fidem illam majorum traditione firmatam, quam dæmones ipsi negare non possunt, sed ariani negant.

20. « Audivimus hodie dicentes eos, quibus manus imponebatur,[1] neminem posse esse salvum, nisi qui in Patrem et Filium et Spiritum sanctum credidisset:[2] illum mortuum, illum funereum, qui Spiritum sanctum negaret, qui Trinitatis omnipotentem virtutem non crederet. Confitetur hoc diabolus, sed ariani nolunt fateri. Dicit diabolus: Sic torqueatur, quemadmodum ipse a martyribus torquebatur, qui Spiritus sancti deitatem negaret.

21. « Non accipio a diabolo testimonium, sed confessionem. Invitus dixit diabolus, sed exactus et tortus. Quod nequitia supprimit, extorquet injuria.[3] Cedit diabolus plagis, et adhuc cedere nesciunt ariani. Quanta perpessi sunt, et quemadmodum Pharao, malis suis indurantur! Dicebat diabolus, ut scriptum legimus: *Scio te quis sis: tu es Filius Dei vivi.* Dicebant Judæi: Marc. I, 24. *Nescimus quis sit.* Dicebant hodie et superiore Joan. IX, 29. die vel nocte dæmones: Scimus quia martyres estis. Et ariani dicunt: Nescimus, nolumus intelligere, nolumus credere. Dicunt dæmones martyribus: Venistis perdere nos; ariani dicunt: Non sunt dæmonum vera tormenta, sed ficta et composita ludibria. Audivi multa componi, hoc nemo umquam fingere potuit, ut dæmonem se esse simularet.[4] Quid illud, quod ita exagitari eos videmus, quibus manus imponitur? Ubi hic locus fraudi est? ubi suspicio simulandi?

22. « Sed non ego ad suffragium martyrum usurpo vocem dæmoniorum. Beneficiis suis sacra passio comprobetur. Habet judices, sed purgatos: habet testes, sed absolutos. Melior vox est, quam sanitas loquitur eorum, qui debiles advenerunt: melior vox est, quam sanguis emittit; habet enim sanguis vocem canoram, quæ de terris ad cœlum pervenit. Legistis dicente Deo: *Sanguis fratris tui clamat ad me.* Gen. IV, 10. Et hic sanguis clamat coloris indicio: sanguis clamat operationis præconio: sanguis clamat passionis triumpho. Satisfactum est petitioni vestræ, ut condendas hesterno in hodiernum diem differremus reliquias.[5] »

quæ memorantur in hac epistola, narrat, qui similiter oculatus testis esse potuit, Paulinus in *Ambrosii Vita.* Mirum igitur tantam fuisse arianorum pervicaciam, ut miracula tam evidentia pro commentitiis, immo etiam, ut Paulinus auctor est, pretio simulatis habuerint. Verumtamen ex iisdem Augustino atque Paulino cognoscimus perfidiam hæreticorum ea Martyrum manifestatione, sin minus fractam, saltem debilitatam fuisse, ac deferbuisse persecutionem. Et hinc sane magis miramur inter nostri temporis heterodoxos, qui vix majorem in alium ullum e Patribus, quam in Ambrosium nostrum venerationem præ se ferunt, inventum tamen, qui veterem arianorum calumniam, licet sub quibusdam dicteriorum involucris, renovaret. (Edit. Maur.)

[1] Constat e sequentibus hæc dici de obsessis a dæmone, super quos exorcismi pronunciabantur.

[2] Omnes edit. ante maurinam, *esse salvum, qui Patrem et Filium et Spiritum sanctum negaret, qui Trinitatis,* etc. mss. contra nullo excepto, ut in textu.

[3] *Extorquet injuria,* id est, cruciatus, et dolor. Sic lib. II *de Abraham,* cap. 8, num. 5 *dometur injuriis,* pro labore ac verberibus.

[4] Vet. editt., *ut dæmoniacum:* mss. nonnulli, *ut dæmoneum:* alii plures, et Rom. edit., *ut dæmonem.* (Edit. Maur.)

[5] Hæc translatio sacrarum reliquiarum in Martyrol. Rom. refertur XIII Kal. jul. quo de eorum martyrum festum in mediolanensi quoque Ecclesia celebratur. Disputatum est de tempore martyrii horum sanctorum. Cl. Biraghi in opere: *I tre Sepolcri Santambrosiani,* collocat illud Nerone imperante; sed huic opinioni opponi ipse Ambrosius videtur in præcedentibus, ubi ait, ante illos sterilem martyribus Ecclesiam mediolanensem, quod supponit eorum ætate alibi jam plures martyres factos fuisse. Fleury et Rohrbacher usquæ ad Diocletiani ætatem hoc martyrium producunt, sed omnino contra historica adjuncta ab Ambrosio commemorata. Multo autem probabilius collocatur ab aliis vel imperante Domitiano (a. 81-96), vel temporibus Antonini et Veri (a. 161-169). Consulas de tota hac quæstione recentissimum opus doctissimi Prelinii, *San Siro primo Vescovo e Patrono della città e diocesi di Pavia.* Vol. I. Pavia, 1880.

PRÆFATIO

AD SERMONEM

DE SYNAGOGA HEBRÆORUM ET VALENTINIANORUM FANO

AB EPISCOPO ET MONACHIS THEODOSII JUSSU REÆDIFICANDIS.

Anno ætatis nostræ 388 in quodam Orientis oppido, quod Osroenæ provinciæ fuisse existimant, synagoga Judæorum et templum Valentinianorum incensa sunt, ut narrat Paulinus in Ambrosii *Vita*. Comes autem Orientis de hisce ad Theodosium scribens, qui se ab Aquileja, devicto Maximo, Mediolanum transtulerat, ut factorum sontes episcopum et quosdam monachos designaverat; unde Theodosius episcopum illum ad synagogam, illosque monachos ad templum reædificanda obstrinxerat. De hac sententia Ambrosius, qui tum temporis Aquilejæ negotiorum ecclesiasticorum causa commorabatur, pro suo episcopali studio apud Theodosium egit ut sententia revocaretur; ac cum incassum negotiationes cederent, etiam directe ad eum Mediolanum reversus per epistolam (XL in maurina editione) conquestus est. Sed cum neque tali ratione sententiæ revocationem obtinuisset, in ecclesia, imperatore adstante, ad illam consequendam sequentem habuit orationem; de qua in epistola ad Marcellinam relata, ita Maurini:

« Sororem ut de iis quæ synagogæ ac fani supra dictorum causa evenerant, certiorem faciat, refert « quemadmodum loco Jeremiæ de sacerdotum verbis explicato, evangelicam lectionem enarraverit, « ostenderit illic Domini misericordiam commendari, cujus idem a nobis exigit imitationem, ac docuerit « qua ratione evangelicam peccatricem Dominicos pedes lavando, tergendo, ungendo atque osculando « referamus; alioqui nos propheticæ reprehensioni fore obnoxios: denique quo modo, sermone converso « ad Theodosium, tandem ut revocaret edictum obtinuerit ». Nullum vero e nostris scriptis exemplaribus hanc epistolam exhibet, quibuscum collationem instituere possemus.

SERMO

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE HEBRÆORUM SYNAGOGA

ET VALENTINIANORUM FANO

PER EPISCOPUM ET MONACHOS REÆDIFICANDIS.

(Epistola, Maurinæ Editionis, XLI).

1 *Frater Sorori.*[1]

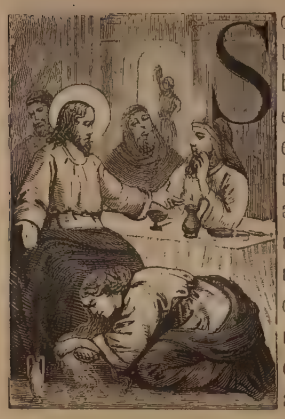

Sollicitam sanctitatem tuam esse adhuc scribere dignata es mihi, eo quod sollicitum me esse scripserim; unde miror quod litteras non acceperis meas, quibus refusam mihi scripseram securitatem. Nam cum relatum esset synagogam Judæorum incensam a christianis, 2 auctore episcopo,[2] et valentinianorum conventiculum; jussum erat, me Aquileja posito, ut synagoga ab episcopo reædificaretur, et in monachos vindicaretur, qui incendissent ædificium valentinianorum. Tum ego, cum sæpius agendo parum proficerem, 3 epistolam dedi imperatori, quam simul misi;[3] et ubi processit ad ecclesiam, hunc sermonem habui.

2. « In libro prophetico scriptum est: *Sume tibi baculum nucinum;* Jerem. I. et qua ratione hoc dixerit Dominus prophetæ, debemus considerare: non otiose etenim scriptum est; quandoquidem et in 4 Pentateucho[4] legimus quod virga nucina Aaron Num. XVII, 8 sacerdotis, cum diu reposita fuisset, effloruit. Nam videtur per virgam significare quod directa esse debeat prophetia vel sacerdotalis auctoritas; ut non tam delectabilia, quam utilia persuadeat.

3. « Ideoque nucinum baculum sumere jubetur A propheta, qui memoratæ pomum arboris amarum in cortice, durum in testa, intus est fructuosum; ut ad ejus similitudinem propheta quoque amara et dura prætendat, et denuntiare tristia non reformidet. Similiter etiam sacerdos, quia præceptio ejus, etsi ad tempus aliquibus amara videatur, et tamquam virga Aaron reposita diu in auribus dissimulantium; tamen aliquando cum æstimatur aruisse, florescit.

4. « Unde et Apostolus ait: *Quid vultis, in* B *virga veniam ad vos, an in caritate, spirituque mansuetudinis?* Prius enim virgam dixit, et tam- I Cor. IV, 21. quam virga nucina percussit errantes, ut postea consolaretur eos spiritu mansuetudinis. Itaque quem virga sacramentis abdicavit cœlestibus, eumdem mansuetudo restituit. Discipulo quoque talia præscripta dedit, dicens: *Argue, obsecra, increpa.* Duo dura, unum mite: sed ideo dura, II Tim. IV, 2 ut etiam ipsa molliret; quia sicut ægris redun- C danti felle corporibus ciborum aut potus amaritudo dulcescit, et contra epularum suavitas amaritudini est: ita ubi animus est saucius, voluptariæ fotu adulationis ægrescit, et rursum correctionis temperatur amaritudine.

5. « Hæc de prophetica lectione libata sint: Evangelii quoque lectio quid habeat consideremus: *Rogavit quidam pharisæus Dominum Jesum, ut manducaret cum illo: et ingressus domum pharisæi, discubuit. Et ecce mulier, quæ* D *erat in civitate peccatrix, ut cognovit quod Jesus accubuit in domo pharisæi, adtulit alabastrum unguenti: et stans retro secus pedus ejus, lacrymis cœpit rigare pedes ejus.* (Et reliqua recitavit Luc. VII, 36 et ss.

[1] Rom. edit. in qua primum vulgata fuit hæc epistola, eam inscribit *Ambrosius episcopus, Marcellinæ sorori:* cod. Reg. in quo solo eamdem licuit reperire, simplicius præfigit, *Frater sorori.* Ceterum hanc ipsam epistolam tam distincte tamque expresse signat Paulinus, ut dubitare, quin vere Ambrosiana sit, nulli possimus. (Edit. Maur.)

[2] Ita Reg. cod. at in Rom. edit. legitur: *Relatum esset imperatori synagogam Judæorum in partibus Orientis incensam.... et Valentinianorum lucum.... qui incendissent locum.* (Edit. Maur.)

[3] Epistolam hanc non Aquilejæ, sed Mediolani scriptam constat e verbis (n. 28): « Miles fortasse dicturus quod hic aliquando ante tuum, Imperator, dixit adventum », adventum nempe Mediolanum.

[4] Rom. edit., *in heptateucho,* qua voce in *Psal.* quoque CXVIII, Serm. 21, num. 12 usus est Ambrosius, ubi vim ejusdem vocabuli explicuimus. Pentateuchus vero quinque librorum Moysis complexio est (Edit. Maur.)

usque ad locum: *Fides tua te salvam fecit; vade in pace*).[1] Quam simplex, subjunxi, in verbis, quam profunda in consiliis Evangelii lectio! Itaque quia magni Consiliarii sermo est, altitudinem ejus consideremus. Isai. IX, 6.

6. « Dominus noster Jesus Christus judicavit magis homines beneficiis alligari posse, et provocari ad ea quæ sunt recta facienda, quam metu; plusque caritatem proficere, quam formidinem[2] ad correctionem. Itaque præmisit gratiam, veniens per Virginis partum; ut in baptismo peccata donaret, quo sibi faceret gratiores. Deinde si competentia gratis viris officia reponeremus,[3] ipsius gratiæ remunerationem futuram omnium in hac muliere declaravit. Nam si tantummodo prima debita nobis remisisset, videretur cautior, quam indulgentior; correctionisque providentior, quam remunerationis magnificentior. Angusti animi sola astutia est, ut illiciat; Deo autem convenit, ut quos invitaverit per gratiam, eosdem gratiæ ipsius incrementis provehat. Ideoque[4] nobis et ante donat per baptismum, et post bene servientibus uberiora largitur. Ita ergo Christi beneficia et incentiva virtutis et præmia sunt.

7. « Sed nemo vocabulum fœneratoris horrescat.[5] Fuimus ante sub fœneratore duro, qui nisi morte debitoris expleri ac satiari nequiret. Venit Dominus Jesus, vidit gravi nos obligatos fœnore.[6] Nemo fœnus suum patrimonio innocentiæ suæ poterat exsolvere: de meo, unde me liberarem, habere non poteram: novum genus absolutionis mihi detulit; ut creditorem mutarem, quia fœnus unde solverem, non habebam. Debitores autem nos non natura, sed culpa fecerat: peccatis enim nostris æra gravia contraximus, ut essemus obnoxii, qui eramus liberi; debitor enim est, qui aliquid accepit de fœneratoris pecunia. Peccatum vero a diabolo est: tamquam in ejus patrimonio has habet impius opes; sicut enim Christi divitiæ virtutes sunt, ita diaboli opes crimina sunt. Redegerat humanum genus in perpetuam captivitatem obnoxiæ hæreditatis gravi fœnore, quod obæratus[7] auctor ad posteros de fœnerata successione transmiserat. Venit Dominus Jesus, mortem suam pro morte omnium obtulit, sanguinem suum pro sanguine fudit universorum. Luc. VII, 41.

8. « Mutavimus ergo creditorem, non evasimus; immo evasimus: manet enim debitum, fœnus intercidit, dicente Domino Jesu[8] *qui in vinculis sunt: Exite; et his qui in carcere sunt: Procedite;* dimissa sunt ergo peccata vestra. Omnibus igitur dimisit, nec quisquam est, cui non relaxarit. Sic enim scriptum est, quia donavit *omnia delicta, delens quod adversum nos erat chirographum decreti.* Cur nos aliorum tenemus chirographa, et volumus exigere aliena, qui nostrorum utimur indulgentia? Qui donavit omnibus, ab omnibus exigit; ut quod unusquisque sibi dimissum meminit, alii ipse dimittat. Isai. XLIX, 9. Coloss. II, 13, 14.

9. « Vide ne graviorem causam incipias habere fœnerator, quam debitor: sicut ille in Evangelio, cui dominus suus dimisit omne debitum, ille postea a conservo suo cœpit exigere quod ipse non solverat; unde iratus dominus ejus de ipso summis exegit injuriis[9] quod ei ante donaverat. Caveamus ergo ne nobis hoc accidat, ut non remittendo quæ nobis debentur, incipiamus et illa solvere quæ remissa sunt nobis; ita enim scriptum est, dicente Domino Jesu: *Sic et vobis faciet Pater meus, qui in cœlis est, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris.* Dimittamus ergo pauca, quibus plura donata sunt; et intelligamus eo nos Deo acceptiores fore, quo etiam plura donamus; quia hoc gratiores Deo sumus, quo nobis plura dimissa sunt. Matth. XVIII, 27 et ss. *Ibid.*, 34.

10. « Denique interrogatus a Domino pharisæus: *Quis*, inquit, *eum plus diligit?* Respondit: *Æstimo quia is cui plus donavit.* Cui Dominus dixit: *Recte judicasti.* Laudatur pharisæi judicium, sed arguitur affectus. De aliis bene judicat; sed quod de aliis opinatur, ipse non credit. Audis laudantem Judæum Ecclesiæ disciplinam, ejusque veram gratiam prædicantem, honorantem sacerdotes Ecclesiæ: hortaris ut credat, renuit; ita quod in nobis laudat,[10] ipse non sequitur. Non ergo plena ejus laudatio est, quia audivit a Christo: *Recte judicasti;* nam et Cain recte obtulit, sed non recte divisit; ideoque dixit illi Deus: *Si recte offeras, non recte autem dividas, peccasti, quiesce.* Ergo et hic recte obtulit, quia judicat Christum a christianis amplius diligendum, quia multa nobis peccata donavit: sed non recte divisit, quia putavit quod peccata hominum posset ignorare, qui hominibus peccata dimitteret. Luc. VII, 42, 43. Gen. IV, 7.

11. « Idcoque ait Simoni: *Vides hanc mulierem? Intravi in domum tuam, aquam pedibus*

[1] Verba intra parentesim a nobis inclusa, in editione romana libera sunt. Sed melius Reg. codex post verba, *lacrymis rigabat pedes ejus;* omissis, *et reliqua recitavit usque ad locum*, totam evangelici textus seriem ad finem usque capitis prosequitur. Et deinde subdit, *Quam simplex in verbis*, etc.

[2] Idem codex; *quæ sunt recta, quam metu; plusque caritate proficere, quam formidine*, etc.

[3] Ibidem, *gratiarum in nos officia despenderemus*, forte rependeremus. (Edit. Maur.)

[4] Ita codex manu exaratus: at Rom. edit. hæc tantum habet, *providentior. Angusti namque animi est, ut illiciat, non autem promoveat. Ideoque*, etc.

[5] Præmittit edit. Rom.: *Erant duo debitores cuidam fœneratori*, quod in codice Reg. prætermittitur.

[6] Regius codex, *gravi obligatos ære funereo*, forte melius legas *fœnereo*. (Edit. Maur.)

[7] Rom. edit., *obnoxia hæreditas*, non satis recte: at rursus quod legit *obæratus*, ubi scriptus codex præfert *operatus*, anteponenda est. (Edit. Maur.)

[8] Forte excidit in transcribendo vox *iis*.

[9] Romana editio, *omne debitum. Nam quia ille.... non solverat, iratus dominus ejus ed ipso exegit, quod*, etc. Sed non erat, animadvertunt Maurini, cur jugularetur *summis injuriis;* nam jam non semel annotavimus per injurias Ambrosium tormenta et cruciatus significare.

[10] Reg. codex, *hortaris ut credat, et quod in nobis*, etc.

meis non dedisti: hæc autem lacrymis suis rigavit
Luc. VII, 44. *pedes meos.* Omnes unum corpus Christi sumus,
I Cor. XII, 12. cui caput Deus, membra autem nos sumus: alii fortasse oculi, ut prophetæ; dentes, ut apostoli, qui Evangelicæ prædicationis cibum nostris infudere pectoribus; meritoque scriptum est: *Oculi ejus hilares a vino, et dentes candi-*
Gen. XLIX, 12. *diores lacte.* Sunt et manus ejus illi, qui videntur exsecutores bonorum operum. Sunt et venter ejus, qui vires alimoniæ pauperibus largiuntur. Sunt ergo et pedes ejus aliqui; atque utinam merear ejus esse calcaneum! Aquam igitur mittit in pedes Christi, qui etiam ultimis quibusque peccata concedit; et dum plebejos liberat, Christi tamen lavat vestigium.

12. « Mittit et ille aquam in pedes Christi, qui a peccatorum colluvione mundat conscientiam suam; ambulat enim Christus in pectoribus singulorum. Cave igitur ne pollutam habeas conscientiam, et pedes Christi incipias inquinare. Cave ne spinam in te improbitatis offendat, qua ejus in te deambulantis calcaneum sau-
Luc. VII, 44. cietur. Nam ideo aquam pedibus Christi non dedit pharisæus, quia mundum a colluvione perfidiæ animum non habebat. Unde enim suam mundaret conscientiam, qui aquam non susceperat Christi? Ecclesia autem et aquam habet, et lacrymas habet; aquam baptismatis, lacrymas pœnitentiæ. Fides namque, quæ superiora peccata deplorat, nova cavere consuevit. Ergo Simon pharisæus, qui aquam non habebat, utique et lacrymas non habebat. Quomodo enim haberet lacrymas, qui pœnitentiam non gerebat? Quoniam vero non credebat in Christum, nec habebat lacrymas. Nam si habuisset, lavisset oculos suos, ut Christum videret, quem adhuc, cum simul accumberet, non videbat. Nam si vidisset, non utique de ejus potestate dubitasset.

13. « Non habebat capillos pharisæus, qui Nazaræum scire non poterat: habebat Ecclesia, quæ Nazaræum quærebat. Capilli veluti in superfluis corporis æstimantur: iidem tamen si ungantur, bonum reddunt odorem, et ornamento sunt capiti; si non ungantur oleo, ingravant: ita et divitiæ oneri sunt, si his uti nescias, si non adspergas iis Christi odorem. Si vero alas pauperes, laves eorum vulnera, illuviemque detergas; tersisti utique pedes Christi.

14. « *Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex*
Ibid., 45. *quo intravi, non cessavit osculari pedes meos.* Osculum utique insigne est caritatis. Unde ergo Judæo osculum, qui pacem non recognovit, qui pacem a Christo non accepit dicente: *Pacem*
Joan. XIV, 27. *meam do vobis, pacem meam relinquo vobis?* Non habet Synagoga osculum, habet Ecclesia, quæ expectavit, quæ dilexit, quæ dixit: *Osculetur me*
Cant. I, 1. *ab osculis oris sui;* diuturnæ enim cupiditatis ardorem, quem adventus Dominici exspectatione adoleverat, osculo ejus volebat stillanter extinguere, hoc explere sitim suam munere. Ideoque sanctus Propheta ait: *Os meum aperies, et annunciabit*[1] *laudem tuam.* Qui ergo laudat Dominum Jesum, osculatur eum: qui laudat, credit utique. Denique ipse David ait: *Credidi, propter quod loquutus sum;* et supra: *Repleatur os meum laude tua, et cantem gloriam tuam.*
Ps. L, 17.
Ps. CXV, 10.
Ps. LXX, 8.

15. « De specialis quoque gratiæ infusione eadem te Scriptura docet, quod osculetur Christum qui accipit Spiritum, dicente Propheta sancto: *Os meum aperui, et adtraxi Spiritum.* Osculatur ergo Christum, qui confitetur illum: *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Osculatur vero pedes Christi, qui Evangelium legens, Domini Jesu gesta cognoscit, et pio miratur affectu; ideoque religioso osculo velut quædam deambulantis Domini lambit vestigia. Osculamur ergo Christum communionis osculo: *Qui legit intelligat.*[2]
Ps. CXVIII, 131.
Rom. X, 10.
Matth. XXIV, 15.

16. « Unde hoc Judæo osculum? Qui enim non credidit in adventum ejus, nec in passionem credidit. Quomodo enim credit passum, quem venisse non credidit? Non ergo habebat osculum pharisæus, nisi forte Judæ proditoris. Sed nec Judas habebat, ideoque cum Judæis promissum osculum, tamquam signum proditionis vellet ostendere, dicit ei Dominus: *Juda,*
Luc. XXII, 48. *osculo Filium hominis tradis?* hoc est, osculum offers, qui non habes osculi caritatem; osculum offers, qui nescis osculi sacramentum? Osculum non labiorum quæritur, sed cordis et mentis.

17. « Sed dicis: Osculatus est Dominum. Verum osculatus est labiis. Hoc habet osculum populus Judæorum, ideoque dictum est: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me.* Ergo non habet osculum, qui fidem et caritatem non habet; osculo enim vis amoris imprimitur.[3] Ubi non est amor, non est fides, non est dilectio, quæ potest esse suavitas osculorum?
Matth. XV, 8

18. « Ecclesia autem non cessat osculari pedes Christi; et ideo non unum, sed multa in Canticis Canticorum exigit oscula, quæ velut sancta Maria ad omnes ejus est intenta sermones, omnia ejus verba excipit, cum legitur Evangelium, vel propheta; et omnia ejus dicta conservat in corde suo. Sola ergo Ecclesia habet oscula quasi sponsa; osculum enim quasi pignus est nuptiarum, et prærogativa conjugii. Unde Judæo oscula, qui non credit in Sponsum? Unde Judæo oscula, qui sponsum adhuc venisse non novit?
Cant. I, 1.
Luc. II, 51.

19. « Nec solum oscula non habet, sed nec oleum habet, quo ungat pedes Christi; nam si haberet oleum, cervicem utique suam ante mol-
Luc. VII, 46.

[1] Regius codex, *sanctus ait: Os meum aperui, et annuntiavit.*

[2] Idem codex, *Osculemur Christum,* etc. ubi rite notant Maurini editores vestigium religiosi illius silentii, quo Eucharistiæ mysterium a priscis Patribus, quoties coram non initiatis verba faciebant, occultabatur.

[3] Rom. edit., *vis amoris exprimitur:* aptius codex manu exaratus.... *imprimitur,* hoc est, non extrinsecus tantum ostenditur, sed etiam transmittitur, ac transfunditur.

liret. Denique Moyses dicit: *Populus hic dura cervice est;* et Dominus ait quod levita et sacerdos præterierunt, nec quisquam eorum oleum aut vinum illius a latronibus percussi vulneribus infudit: non enim habebant quod infunderent; nam si habuissent oleum, suis quoque vulneribus infudissent. Sed clamat Esaias: *Non est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturam.*

Exod. xxxiv, 9.

Luc. x, 31, 32.

Isai. i, 6.

20. « Ecclesia autem habet oleum, quo suorum vulnera fovet, ne duritia vulneris alte serpat: habet oleum, quod accepit absconse.[1] Hoc oleo Aser pedem suum lavit, sicut scriptum est: *Benedictus filius Aser; et erit acceptus fratribus suis, et intinget in oleo pedem suum.* Hoc ergo oleo ungit Ecclesia cervices suorum, ut suscipiant jugum Christi: hoc oleo unxit martyres, ut sæcularem ab eis pulverem detergeret: hoc oleo confessores unxit, ne labori cederent, ne succumberent fatigati, ne æstu mundi istius vincerentur: ideo unxit eos, ut spiritali ipsos oleo refrigeraret.[2]

1

Deut. xxxiii, 24.

2

21. « Synagoga hoc oleum non habet, quæ olivam non habet; quæ non intellexit illam columbam, quæ ramum oleæ detulit post diluvium. Illa enim columba postea descendit, cum Christus baptizaretur, et mansit super eum, sicut in Evangelio testatur Johannes dicens: *Quia vidi spiritum descendentem de cœlo quasi columbam, et mansit super eum.* Quomodo ergo vidit columbam, qui non vidit eum, super quem Spiritus quasi columba descendit?

Gen. viii, 11.

Joan. i, 32.

22. « Ecclesia igitur et lavat pedes Christi, et capillis suis tergit, et oleo[3] ungit, et perfundit unguento; quia non solum saucios curat, et lassos fovet; verum etiam suavi gratiæ odore respergit: nec divitibus tantum ac potentioribus, sed etiam plebejæ familiæ viris eamdem transfundit gratiam, æqua omnes lance examinat, omnes eodem sinu suscipit, eodem gremio fovet.

3

23. « Semel mortuus Christus est, semel sepultus est, et nihilominus quotidie vult in pedes suos mitti unguentum. In quos ergo Christi pedes mittimus unguentum? Pedes Christi illi sunt, de quibus ipse dicit: *Quod uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.* Hos pedes illa mulier Evangelica refrigerat, hos lacrymis suis irrigat; quando infimis peccatum remittitur, culpa lavatur, donatur indulgentia. Hos pedes osculatur ille, qui etiam infimos plebis sacræ diligit. Hos pedes unguento ungit ille, qui etiam tenuioribus mansuetudinis suæ gratiam impertit. In his se martyres, in his apostoli, in his ipse Dominus Jesus honorari indicat.

Matth. xxv, 40.

Luc. vii, 38.

24. « Vides quam moralis Dominus sit, ut exemplo sui te ad pietatem provocet: moralis est etiam, cum arguit. Denique accusans Judæos ait: *Populo meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te, aut quid molestus fui tibi? Responde mihi. Quia eduxi te de terra Ægypti, et de domo servitutis liberavi te?* Et addidit: *Et misi ante faciem tuam Moysen et Aaron et Mariam?* In mente habeto quid cogitaverit in te Balac, hoc est, ille magicæ artis opem quærens: sed tamen eum tibi non permisi nocere. Deprimebaris utique in peregrinis exsulans terris, gravibus urgebaris oneribus:[4] misi ante faciem tuam Moysen, et Aaron, et Mariam, et primum ille, qui spoliaverat exsulem, spoliatus ipse est. Tu, qui amiseras tua, adquisisti aliena, liberatus ab hostibus circumvallantibus, atque inter aquas medias tutus stragem vidisti inimicorum tuorum; cum eadem unda, quæ te circumfusa provexerat, hostem refusa demergeret. Nonne cum tibi per desertum venienti alimenta deessent, altricem tibi pluviam, et commeatus, quocumque pergeres, circumfluos ministravi? Nonne te, debellatis inimicis omnibus, in regionem botryonis induxi? Nonne ipsum Sehon Amorrhæorum regem, hoc est, superbum, exasperantium ducem; nonne regem[5] Hai viventem tibi tradidi, quem suffixum ligno ac sublatum in cruce maledicto vetere condemnasti? Quid dicam cæsa quinque regum agmina, quæ debitas tibi terras negare contendebant? Et nunc pro his omnibus quid aliud a te quæritur, homo, nisi ut facias judicium et justitiam, et diligas misericordiam, et paratus sis ire cum Domino Deo tuo?

4

Mich. vi, 3, 4.

Num. xxiii, 2 et ss.

Exod. xvi, 4 et ss.

Num. xiii, 24.

Num. xxi, 26.

5

Josue viii, 23 et

Josue x, 26.

Mich. vi, 8.

25. « Ad ipsum regem David, illum pium atque mansuetum, qualis per Nathan prophetam expostulatio? Ego, inquit, te minorem elegi de fratribus tuis: ego te mansuetudinis replevi spiritu: ego te per Samuelem, in quo ego eram, et meum nomen, unxi in regem. Ego te, sublato illo rege superiore,[6] quem malus spiritus exagitabat, ut persequeretur sacerdotes Domini, de exsule feci triumphatorem. Ego de semine tuo in throno tuo non prius hæredem quam consortem locavi. Ego tibi feci etiam alienigenas subditos, ut tibi serviant, qui te impugnabant: et tu servientes mihi in potestatem deduces inimicorum meorum; et tu auferes quod erat servuli mei, in quo et tibi peccatum inuritur, et habebunt de quo mei adversarii glorientur?

II Reg. xii, 7 et ss.

6

26. « Ergo, Imperator, ut jam non solum de te, sed etiam ad te verba convertam; quoniam advertis quam graviter Dominus convenire soleat; quo gloriosior factus es, eo amplius auctori tuo deferendum noveris. Scriptum est enim: Cum te induxerit Dominus Deus tuus in terram alienam, et manducaveris fructus alienos, non dicas: Virtus mea et justitia mea hoc mihi dedit; sed Dominus donavit Deus; sed Christus misericordia sua contulit; et ideo corpus ejus, hoc est, Ecclesiam diligendo aquam da pedibus ejus, osculare pedes ejus; ut non solum absolvas eos,

Deut. ix, 4.

Joan. xii, 3.

[1] Rom. edit. adverbium *absconse* omittit.

[2] Regius codex, *ut his spiritale oleum refrigeraret.*

[3] Rom. edit., *et ideo.*

[4] Codex manu exaratus, *urgebaris fraudibus.*

[5] Idem codex, *ducem viventem tibi obtuli, quem suffixum,* etc.

[6] Reg. codex, *Ego et sublato illo tuarum partium rege superiore.*

qui in peccatis deprehensi sunt; verum etiam pace tua dones concordiæ, et quieti relaxes. Mitte unguentum in pedes ejus, ut tota domus in qua Christus recumbit, tuo repleatur unguento; omnes recumbentes cum eo gaudeant tuis odo-
1 ribus, hoc est, sic honora ultimos,[1] ut eorum absolutione gaudeant angeli, sicut super uno
Luc. xv, 10 peccatore pœnitentiam agente; lætentur apostoli, delectentur prophetæ. Non enim possunt dicere oculi manui: *Operam tuam non desideramus; aut caput pedibus*: *Non estis mihi ne-*
I Cor. xii, 21. *cessarii.* Ergo quia omnes necessarii sunt, tuere omne corpus Domini Jesu; ut ipse quoque regnum tuum cœlesti sua dignatione custodiat ».

2 27. Ubi descendi,[2] ait mihi: De nobis proposuisti. Respondi: Hoc tractavi, quod ad utilitatem tuam pertineret. Tunc ait: Re vera de synagoga reparanda ab episcopo durius statueram, sed emendatum est. Monachi multa scelera faciunt. Tunc Tymasius magister equi- A tum et peditum cœpit adversum monachos esse vehementior. Respondi ei: Ego cum imperatore ago, ut oportet, quia novi quod habeat Domini timorem; tecum autem aliter agendum, qui tam dura loqueris.

28. Deinde cum aliquamdiu starem, dico imperatori: Fac me securum pro te offerre, absolve animum meum. Cum adsideret, annueretque, non tamen aperte polliceretur, atque ego starem, dixit se emendaturum rescriptum. Statim B dicere cœpi,[3] ut omnem cognitionem tolleret; 3
ne occasione cognitionis comes aliqua christianos adtereret injuria. Promisit futurum.[4] Ajo illi: 4
Ago fide tua; et repetivi: Ago fide tua. Age, inquit, fide mea. Et ita ad altare[5] accessi, non 5
aliter accessurus, nisi mihi plene promisisset. Et vere tanta oblationis fuit gratia, ut sentirem etiam ipse eam Deo nostro commendatiorem fuisse gratiam, et divinam[6] præsentiam non 6
defuisse. Omnia itaque ex sententia gesta sunt.

[1] Idem Reg. cod., *odoribus, sic est qui honorat ultimus.*

[2] Quidquid ab hoc numero ad sequentem usque comprehenditur, ex mss. reg. restituitur. Et certe præter argumenti seriem, similitudinemque dictionis, etiam quæ Paulinus de sancti Præsulis cum imperatore ac ejus purpuratis colloquio memorat, hæc Ambrosiana esse persuadent. (Edit. Maur.)

[3] Regius cod., *Cum adsideret, non tamen aperte.... dixit se emendaturum. Stare cœpi.* Lege, *Instare cœpi.*

[4] Rom. edit.: *ne hujus occasione cognitionis comites aliqua christianos injuria afficerent. Promisit facturum.* Magis arrisit Maurinis lectio mss. quam et nos retinemus. Attamen videtur nobis præferenda vox *facturum.*

[5] Reg. cod. *Age, inquit. Ita ad altare,* etc. *Ago* et *age* referuntur ad proxime futuram *sacrificii actionem.*

[6] Idem mss., *commendatiorem fuisse, et divinam,* etc.

PRÆFATIO

AD TRES SERMONES E SESSORIANO CODICE EDITOS

A

D. LEANDRO DE CORRIERIS-SCHELMIO HETRUSCO

BENEDICTINO CISTERCIENSI.

Vir iste eruditissimus anno 1834 Romæ primus typis vulgavit ac eminentissimo Cardinali Brignole dicavit tres sermones, in quodam ms. exemplari Sessorianæ Bibliothecæ, ejus nempe cœnobii quod Romæ extat prope Sessorianam Basilicam quæ Sanctæ Crucis in Jerusalem *vulgo audit, Ambrosio inscriptos, atque doctissima Præfatione et scholiis illustravit nostroque Ambrosio vindicavit. Hos sermones ut genuinos Episcopi nostri nos quoque recudimus omnibus notis instructos a cl. Editore concinnatis, atque integra quoque ab eodem posita Præfatione, cujus priorem tantum numerum exscindimus, qui post ea quæ a nobis dicta sunt in generali Præfatione atque alibi, omnino supervacaneus esset. En igitur laudata Præfatio a numero ejus II, orthographia interdum aliquantisper immutata, ut consuetudini nostræ mos gereretur. Omnes vero adnotationes sermonibus adnexæ, sive litteris sive numeris designatæ, ipsius sunt prisci horum Sermonum Editoris.*

Maurinorum editio tribus ditat sermonibus e lice sessoria- deprompti-

II. Jam vero quibus laudata *(maurina)* editio augeri possit, ecce, ut ego arbitror, tres mihi Sermones inediti in sessorianis nuper pluteis deprehensi sunt, quos eruditi viri sive fontis unde manant vetustatem spectent, sive documenta utilissima, quæ inde ad informandos christianorum mores redundare certum est, paullisper respiciant, dignos plane agnoscent, confido, quos cupide omnes ac benevole excipiant.

Sessoriani Codis vetustas, et læographia.

III. Fons quidem horum sermonum præclarissimus codex ille Nonantulanus est, formæ fere quadratæ, et subtilissimis membranis compactus, qui quondam numeris LX, XC, aut CXXXIV præsignatus, modo in novo catalogo a me confecto quinquagesimum quintum sortitus est numerum. Ejus scripturam, quæ ita evanida est, ut plures occurrant paginæ valde lectu difficiles et obscuratæ, in excuso specimine, quod in romana s. Maximi editione anni 1784, Tab. I, n. 2, pag. CC, visitur, cognoscent eruditi. Illa quippe secundæ, ut dicunt, romanæ ætatis ad Longobardicum[1] inclinantis, ne cum E.mo Besutio dicam VI[2], mihi sæculo VII, vel ad summum ineunte VIII, exarata videtur. Ejusdem enim orthographia ad priscam normam rectissime scripta est; et quidem constanti adeo veterum codicum auctoritate firmata, ut plane ad rectiorem illum scribendi modum reverti necesse sit. Jam vero hoc eodem in codice numquam forma *V* scribitur, sed semper est *U;* neque ulla alia quam una diphthongus *ae* absque nexu usurpatur; qui in pervetustis codicibus perpetuus fere mos est. Constanter quoque in illo præpositio *ad* retinet litteram *d* ante *c, e, m, n, p, r, s,* eaque ad sequentem consonam non reformatur, nisi in verbis, *accipio,* et *arripio; con* vero servat *n* ante *l, m, p, r;* atque *in* numquam dimittit *n* ante *b, m, p, s,* si *impleo* verbum exceperis. Vocabula ante *aput, aliut, illut, istut, jubat, etc.* quorum lectio plerumque a sensu aurium scribentis dictata verba excipientis pendebat, fere semper recitato modo in codice scripta reperies, in quo bona rectaque scriptura habentur, *cœlum, condicio, intellego, querella, uincla,* atque alia plurima, que in meis scholiis palæographicis textui subtratis haud inobservata reliqui. Nulla præterea in Codice pausa est, nulla admirationis vel interrogationis signa, nulla verborum distinctio apparet; sed raro puncta et eadem semper media, ac ita temere adposita, ut magis sensus augeant ambiguitatem. Litteræ in fine versuum aliquando minuuntur, vel in monogramma coeunt. Librarius nonnisi parcius litteris singularibus vel siglis utitur, et quidem iis, quæ priscis tabellariis obvia fuerunt, ut ex. gr. *Incp, Dns, Ds, ihs, æps, sps, scs, nr* pro *Incipit, Dominus, Deus, Jesus, Christus, Spiritus, Sanctus, noster,* et in fine vocum *b.* et *q.* cum medio puncto pro *bus* et *que.*

Ambrosiani rmones tres in c eodem codi- contenti qua re censeantur diti.

IV. Quod vero in hoc antiquissimo Codice sermones tres S. Ambrosii nomine inscriptos inveniri ineditos adseram, coarguat me nemo; nam si id minus recte, haud tamen temere dixero; quum adhibita cura qua non potui majore, illos nec in Ambrosii hucusque vulgatis operibus, nec inter SS. Augustini, Maximi, et Fulgentii opera, quæ vetusta ætate cum ambrosianis scimus ivisse permixta, nec inter aliorum SS. Patrum scripta repererim. Præcipue autem meum hoc præjudicium cumulabant tria illa Isaiæ testimonia x, 33, 34 et xi, 5, quæ integra leguntur in tertio Sermone[3]; quia nempe Sabaterius in suis biblicis antiquæ versionis fragmentis vel, ut illa x, 33, 34, nonnisi mutila referat, vel ut illud xi, 5, prorsus omittat. Quum enim auctor ille in quærendis veterum biblicarum versionum testimoniis, maxime in Patribus, diligentiam omnem adhibere solitus fuerit, hinc haud inconsulte conjiciendum putavi, reapse Sabaterii ætate adhuc membranis hos delituisse sermones.

[1] Idest, non ad eam scripturam, qua Longobardi utebantur, populi quidem rudes et omnium litterarum expertes, sed ad eam, qua Itali usi sunt quo tempore Longobardorum Regum parebant imperio.

[2] Em.s Besutius, vir excellens omni laude virtutis et ingenii, idemque adeo profana, et maxime sacra doctus archeologia, ut sibi eum Academici Etruscarum Antiquitatum vetustissimæ Urbis Cortonæ Principem *Locumoni* nomine elegerint, hæc de hoc codice in quadam chartacea schedula circa an. 1730, notata reliquit: *Cod. 134 in Pergam. in F. vetustissimi characteris, et fortassis Sæculi Sexti, et certe mea quidem sententia plus mille ab hinc annis scriptus. Plura continet, et primo Sermonem S. Augustini de Nuptiis, etc.*

[3] § X, pp. 27 et 28.

Eorum Sermonum tituli, et analysis.

V. Horum autem primus Sermo inscribitur, DE PERFECTO; alter de eodem argumento, ADVERSUS EOS QUI DICUNT POSSESSIONEM NON DISTRAHENDAM, SED FRUCTIBUS MISERICORDIAM FACIENDAM; tertius vero, DE CARITATE EX LECTIONE SANCTI PAULI APOSTOLI CONTRA MALOS, QUI BONIS INVIDENT, titulum præfert. In priori sermone Auctor nonnullis Scripturarum testimoniis recitatis ostendit, christianorum esse, ut pervenire valeant ad supremum gradum perfectionis, suas omnes facultates vendere, et pretium pauperibus distribuere, seque Dei providentiæ adeo committere, ut divinæ legis semper meditatione detenti, semperque præceptorum custodia occupati, non habeant vacuum tempus, quo cogitent sæcularia, quo vane hujus mundi incommodis perturbentur, quo terrestrium divitiarum spe caduca fallantur. In altero eadem, quæ superiore sermone dixerat, Auctor confirmat; atque rerum terrenarum contemptus, et abdicatio quam gloriosa, utilis, ac necessaria sit, Christi præcepto, atque Pauli Apostoli exemplo propositis, contra illius virtutis obtrectatores evincit. Demum in tertio sermone de virtute fraternæ caritatis (qui ita in longius producitur, ut minus sermo quam tractatus inscriberem) moralia documenta dogmaticis cumulavit. Illa itaque primo apostolica verba I Corinth. XIII, 1, 2, 3. Auctor expendens, nihil nobis omnium virtutum genera prodesse docet absque caritate, quæ una ceteras omnes amplectatur virtutes, atque totius christianæ perfectionis sit complementum. Secundo ad varia caritatis opera descendens, dum ea præcipue humilitatis, mansuetudinis, benignitatis, et simplicitatis esse declarat, eademque in Davidica et Apostolica electione, ac in Dominico exemplo contemplanda et imitanda proponit; in contraria vitia scilicet superbiam, invidiam, iracundiam, inimicitiam ceteraque id genus vehementius insurgit. Interim e re nata de Domini nostri Jesu Christi divina, et humana utraque perfecta natura, deque hypostatica unione, ac de ejus baptismo, passione, morte, et gloriosa resurrectione loquitur, nec non quædam de sacramento baptismatis, ejusdemque effectibus disserit.

Quibus indiciis hi tres sermones adjudicanturMediolanensi Episcopo Ambrosio.

VI. Quod autem hi sermones ipsi Ambrosio Mediolanensi episcopo tribuendi sint, id permulta et idonea indicia demonstrare videntur. I. In illis quippe ambrosianæ locutiones frequenter occurrunt, et complures crebro reperiuntur sententiæ, quæ prorsus Ambrosium sapiunt; id quod in scholiis identidem palam feci, multoque plenius et uberius fieri poterat. Cui nec obstare et officere videatur, si aliquando sermonem remissiorem in illis quam in aliis S. Præsulis tractatibus advertere sit: nam, ut Maurinorum verbis loquar, « stilum variari ab Auctoribus, et pro re ac tempore modo adtolli, modo deprimi non ignoramus »[1]. Quin, ut ipsi cum Gillotio fatentur, scimus, novum « non esse, inquiunt, si sanctus Doctor pro re, loco, tempore, personis stilum mutavit »[2]. Huc etiam addi potest, reliquis, qui modo habentur, sermonibus Ambrosium iterum obstetriciam, ut ita dicam, manum admovisse, quum illos collectos in Libros redegerit;[3] nostros autem, quum extra vagarentur disjuncti, eo modo quo ex ejus ore prolapsi sunt, munere tachygraphi ita ad nos permeasse impolitos. Ceterum, his in gratiam eorum, qui nimis naribus indulgent, notatis, nihil sane omnino contineri in illis pronuncio, quod a stilo,[4] ingenio, et charactere ambrosiano dissideat. II. Et re quidem vera quod Ambrosius in priori sermone auditoribus suis bona omnia temporalia relinquere, et pauperibus distribuere valde commendet, id apprime ipsimet convenit, quem omnes suas facultates reliquisse, et Ecclesiæ vel pauperibus tribuisse ex historia cogno-

[1] In Præfat. ad libros *de Sacramentis*, t. 3.

[2] Vide Admonit. præfixa Opusculo *de Apolog. altera David*, et illam, quæ præmittitur lib. *de Tob.* tom. I.

[3] *Auctoris quidem*, ait cl. Majus in præf. ad lib. de Repub. XIII, pag. LVI, edit. 1828 *autographum plerumque erant liberiore scriptura schedæ, quas Isidorus Orig. VI, 14 definit esse*, « quod adhuc emendatur, et necdum in libris redactum est ». Nemo id potissimum moris Ambrosii fuisse negavit, ut ad plebem jam *sine magna præparatione* (Præf. ad lib. *de Sacr.* col. 432, t. 3) habitas conciones, postea emendatas in libros distribueret.

[4] In his sermonibus sunt quædam, fateor, paucæ dictiones, quæ nonnullis nasutis philologis forsitan stomachum facient, eo quod illas aut non referant hucusque edita scripta ambrosiana, aut bonæ latinitatis, pro eorum sententia, notam non præferant. Talia sunt verba, *Demandare* pro *valde mandare*, *Distrahere* pro *vendere*, *Distractio*, pro *venditio*, *Prærogare pretium*, vel *quantitatem*, vel *odia*, pro *ante erogare pretium*, vel *quantitatem*, vel *ante odium in aliquem habere*, a quo *Prærogatio*, et *Similare* pro *similem facere*, seu *assimilare* cum Dativo constructum. Verum quamvis hæ voces, ea significatione, qua in his sermonibus ponuntur aut perbene latine non sonent, aut Ambrosii hactenus auctoritate careant, tamen haud ab ambrosiano stilo recedunt. Eadem enim vocabula vel jam in auctorum scriptis Ambrosii Mediolanensis ætate superiorum exstabant, vel apud veteres ICtos *(Jurisconsultos)* reperiebantur. Minime proinde mirum si Ambrosius verba adhibuit, quæ jam ejus tempore in usu erant; minime suis moribus alienum, si juridicis verbis loquutus est. Ipse enim, utpote vir forensi arte exercitatus, passim in suis operibus pro loco et tempore juridica verba usurpavit; ut saltem videre est ex. gr. t. 2, p. 338, et t. 3, p. 918, etc. ICtorum vero vox est *distrahere* pro *vendere*, qua sæpe usus et Ulpianus in ff. qui etiam vocabula *distractio* pro *venditio* ff. 14, 3, 4 a med., et 2, 15, 8 cir. med., et *prærogare* pro *ante erogare* ff. loc. et cond. I. *sed addes* trita habuit, atque usitata. In simili significatione verbum *distrahere* apud Tacit. VI Ann. 17, Just. IX, 1, et apud Svetonium in Vesp. 16 occurrit, apud quem et *prærogare* invenitur in Aug. 53, et illud obtinet *demandare* pro *valde mandare* in Neron. 35, in Aug. 10, et in Cæsar. 83. Vox quidem *prærogatio* a latinis lexigraphis primum adhibita dicitur a Fulgentio 1, Mythol. 2, init.; at ut antiquius a *distrahere distractio*, ita a *prærogare prærogatio* facile reddi potuit. Verbum autem *similare* pro *similem facere*, seu *assimilare*, et quidem cum Dativo constructum, usurpat antiquissimus Esdræ interpres lib. IV, c. VIII, 44, quo idem S. Ambrosius non semel in suis operibus usus est. His igitur ex verbis, ut dixi, Ambrosii ætate usitatis vel juridicis nihil contra γνήσιοτητα horum sermonum potest evinci. Quod enim illa non reperiantur in hucusque Ambrosio scriptis adsertis, vel inter vocabula rectæ latinitatis non sint adlata, id quidem non officit; nam pleræque dictiones et in scriptis Ambrosii vulgatis habentur, quæ in uno vel altero libro, et nullo alio in loco leguntur, pleræque quæ a latinis lexigraphis omittuntur, seu diversa significatione notantur. Ita ex gr. lib. IV, Hexaem. III, 10 *perfunctio* pro *fruitio*, lib. II de Cain et Abel *conspersio* pro *confusio*, in psalm. CXVIII, ser. I, 13 *colludium* pro *collusio*, atque ne longius sim, *lentandum*, pro *lente morandum*, etc. Ut igitur insani hominis esset adserere singulos laudatos libros haud Ambrosii opus esse, quia vocabula nullo alio in loco usurpata, et non bene latine sonantia exhibeant; ita non integri esset judicii hos nostros sermones Mediolanensi Antistiti abjudicare, quod pauca vocabula præferant, quæ hucusque Ambrosio auctore careant, et haud in lexica aureæ latinitatis inserta sint. Hac quidem lege multa suis auctoribus deneganda forent, nec opus ullum, vix dicerem, exstaret, cujus de γνήσιοτητι haud dubitare liceret. Porro et illud præclarissimum opus politicum Ciceronis a cl. Majo nuper vulgatum, Ciceroni prorsus esset abjudicandum, eo quod vocabula plus viginti præ se ferat, quæ vel nec alia Ciceronis scripta, vel nec lexica exhibeant.

Verum etiam obiter adverto, dictionum varietates, quibus nimium quantum nescio, veterum scripta laborant, frequenter

scimus [1]; quem hujusmodi rigidis ethices christianæ dogmatibus passim suam plebem quam diligentissime imbuere solitum fuisse ex ejusdem vulgatis scriptis certo certium habemus [2]. III. Ambrosium etiam in suis concionibus habuisse solemne illud præcipua quadam cura inculcare, quantopere christiani homines ad fugiendas sæculi vanitates et anxietates obstringerentur, ut sacræ lectioni, et Deo ipsi possent die ac nocte liberius vacare tum ex libris *de Isaac et Anima, de Bono mortis,* et maxime *de Fuga sæculi,* tumque ex *Enarratione in psal. CXVIII* [3] manifestum est; et id hoc nostro sermone confirmatur. IV. Alterius vero sermonis tanta est cum superiore colligatio, ut horum unius cognito, utriusque qui fuerit auctor cognoscatur. V. Qui nexus si quoque deesset, sententiarum natura et color, atque tempori convenientia dictata satis illum demonstrarent, acceptum Ambrosio referri oportere. Etenim procul dubio non solum suarum facultatum abdicationem ac in pauperes dispersionem in suis scriptis suadet Ambrosius; sed etiam hujusce evangelici perfectionis consilii non semel utilitatem defendit, et in illud obtrectantes perstricto calamo insurgit; cujusmodi exempla in psalmis, et præsertim in psal. CXVIII, ac in epistola quinquagesima octava reliquit [4]. VI. Nec aliter de tertio sermone, qui eumdem ac alii duo sibi auctorem vindicat, ut ex consecutione patet, dicendum est. In illo quippe Ambrosius, qui in vitiata jam tempora imperatricis Justinæ inciderat, eo præcipue nervos intendit, ut adversus veneum arianorum, qui Mediolani ea tempestate plurimum poterant, populum suum communiret, atque desuescentem schismate fraternæ caritatis morem reduceret. Profecto illic Ambrosius præcipuas arianorum hæreses, queis Christi divinitas impetebatur, oppugnans, dogmatica, ut supra innuimus, documenta firmandæ Verbi divinitati peridonea tradit; simulque auditores suos impensius hortatur, ne persequantur in fratrem gratiam vel divina ope conlatam, vel laboribus jejuniorum vel assiduitate orationum, vel vigiliarum instantia omnibusque virtutum generibus conquisitam [5], neve ullis invidorum perturbentur insidiis, ullis concitentur offensis [6], sed Dominico exemplo odia mundi non pertimescant [7]: atque ita patienti animo convicia, probra et maledicta a fratribus fictis, hujusque sæculi principibus (Justina videlicet, et ejus aulicis, ceterisque arianis) sibi sustinerent inlata, ut humilitatis, et mansuetudinis omnium sint exemplar ac norma [8]; qui quidem omnes sensus in Ambrosii operibus frequenter occurrunt [9], et illis temporibus apprime respondent [10]. VII. Nec minus Ambrosium redolet mentio, quæ in eo fit de gestis Eliæ; quorum passim in suis scriptis meminisse se narrat Ambrosius. « Plurima enim, inquit Lib. *de Eliæ et Jejun.* III, 5 » de Eliæ gestis frequenti diversorum librorum sermone digessimus [11]. » VIII. Quin etiam neophytos per se Ambrosium consuevisse docere, eisque ut a redeundo iu sæculum, cui per baptisma nuntium remiserant, utilius deterreret, frequentius instasse, ut » abdicatis corporis delectationibus, cupiditatibus omnibus mundique illecebris » [12] in perpetuum sæculo morerentur, et cœlo cum Christo resurgerent, res noctissima est [13]. En autem similia leguntur in his sessorianis sermonibus, quos pariter quoque habuit ad illos, qui jam divina professione deputati sunt cœlo [14], quique jam mortui per baptismum natalibus mundi, nobilitati per gratiam nati sunt cœlo [15]. IX. Nec ut hos sermones tribuamus Ambrosio, inde nihil videtur accedere confirmationis, quod in illis ad vigilias traducendas, hymnosque et psalmos canendos fideles invitet [16]; nam hoc nihil in suis scriptis familiarius Ambrosio [17]; quem primum, Justinæ persecutione fervente, vigilias, ac ut hymni et psalmi in Ecclesia canerentur secundum morem orientalium partium instituisse, tum S. Augustinus [18], tum Paulinus in Ambrosii vita [19] testantur. X et XI. Verum ut argumenta alia non essent, duo, scilicet tam summa eorum, quæ in his sermonibus dicuntur contractius cum

amanuensium perplexitati, et audaciæ deberi. Ipsi enim aut verba concionantis aut dictantis Patris excipiebant, aut e codice excribebant, et si aliquos ob temporis angustiam vel codicis difficultatem, vel eorum ignorantiam hiatus relinquere cogebantur in tabulis, eosdem propriis verbis explebant, et sic inde interpolata scripta vulgabant. Siquidem de hoc exceptorum, tachygraphorum, et librariorum arbitrio non semel antiqui Patres, et eruditi omnes conquesti sunt. Argumentum itaque internum ab elocutione desumptum plurimum quidem valet ad dignoscendos genuinos fœtus auctorum; non ita tamen, ut quum cetera non desint indicia, fas sit ex una vel altera inusitata voce penitus operum γνησιοτητα negare.

[1] Paulinus in vita S. Ambrosii n. 38, et idem Ambrosius in Epist. XX, 8, t. 3 id plane testantur.

[2] Confer saltem libros, quibus titulos fecit *de Abraham, de Nabuthe Jezraelita* t. 1, *de Officiis Ministrorum* sparsim t. 3, atque in *Enarration. in psalm. CXVIII,* præsertim serm. XII, 37 et seqq., t. 2.

[3] T. 1 a pp. 418, 458, 491, et t. 2 a p. 330.

[4] Tom. 3, col. 1098.

[5] Serm. III, § 1, p. 13 et seq.

[6] Ibid. §§ 4, 5, 11, pp. 17, 18 et 30.

[7] Ibid. § 7, p. 21.

[8] Ibid. §§ 7, 10, pp. 21 et 29.

[9] Contra arianos præcipue decertat Ambrosius in libris *de Interpell. Job. et David* lib. I, 9 et II, 4 et 6, tom. 1, in *Enarrat. in psalm.* XLIII, XLV, XLVII, XLVIII, et LXI, in *Exposit. in Luc.,* t. 2, in lib. *de Mysteriis, de Fide* t. 3 et *de Spir. Sanct. de Incarnat.* t. 4, atque alibi sparsim. Quod vero adtinet ad fraternam caritatem servandam, sensus non absimiles scripta ambrosiana abunde suppeditant; ut ex. gr. in Psalm. XXXVII, 45, XXXVIII, 10 et seq. et CXVIII, serm. X, 3, 10, 41, 50, serm. XII, 49, et serm. XV, 15 et seqq., in Lucam VII, 28, 59 et VIII, 24, t. 2. lib. II *de Offic.* a cap. XV, atque epist. XLI, 9 et LXIII, 83, t. 3, quæ inter tanta heic citasse sufficiat.

[10] Consule Paulinum in *Vita S. Amb.* n. 12 et seqq., nec non ejusdem Ambrosii epistolas XX et XXI, t. 5, ac ibid. Serm. *de Basilicis non tradendis,* fol. 914.

[11] Tom. 1, col. 645.

[12] Lib. *de Bono mortis,* III, 9, t. 1, col. 461.

[13] Videsis hac de re Augustini *Confessionum* lib. VI, capp. 3 et 4, nec non Ambrosii opera, *de Fuga sæculi, de Jacob et Vita B.,* et *de Mysteriis.*

[14] Serm. I, § 1, p. 12.

[15] Serm. III, § 10, p. 26.

[16] Serm. I, § 5 et serm. III, § 11, pp. 6 et 30.

[17] Ita in lib. III *Hexaem.* I et V, lib. II *de Interpell. David.* VI, t. 1, in *Præfat.* ad psalm. I et in Psalmis XLVIII, 23, CXVIII, serm. VII, 25, t. 2 atque alibi.

[18] Augustinus de sua matre jam Mediolani commoranti ita loquitur lib. IV, *Confess.* c. VII. *Ibi mater mea, ancilla tua* (scilicet Dei) *solicitudinis, et vigiliarum primas tenens, orationibus vivebat:* et post pauca prosequitur: *Tunc hymni et psalmi ut canerentur secundum morem orientalium partium institutum est, et ex illo in hodiernum retentum, multis jam et pene omnibus gregibus tuis, et per cetera orbis imitantibus.* Consule etiam lib. IX *de Civit. Dei,* XII, col. 162.

[19] Ibid. n. 13 ait Paulinus: *Hoc tempore,* nempe quo ariani Basilicam Portianam invadere nitebantur, *primum antiphonæ, hymni, ac vigiliæ in Ecclesia Mediolanensi celebrari cœperunt. Cujus celebritatis devotio usque in hodiernum diem non solum in eadem Ecclesia, verum per omnes pene occidentis provincias manet.*

cis, quæ in enarrationibus in Psalmis, præsertim psalmi CXVIII, fusius leguntur, consensio; quam eadem, qua in illis utitur, ut in hucusque admissis Ambrosii operibus reperitur, Vulgata, vel sola sufficerent ut ambrosianos hos nostros sermones esse, nemini certum non fieret et exploratum. Ingenue tamen fateor illic quandoque aliis aliquot sacræ Scripturæ locos verbis citari; at id nihil prorsus meæ sententiæ officere adsero: tum quia « ex operum S. Ambrosii lectione (ut Natalis Alex. verbis utar [1], quæ Benedictini editores confirmant [2]) constat, eum non iisdem semper verbis eosdem Scripturæ sacræ locos laudasse »; tum quia in sessorianis sermonibus hæc non confirmatur dissensio, nisi raro, et in iis tantum locis citandis, quos diversis semper verbis usus est Ambrosius citare; tum quia varietates illæ tales sunt, ut quin duplicem arguant versionem, potius excludant; quæ quidem omnia maxime liquent ex variis lectionibus codicis nostri textui subjectis, ut in re oculis ipsis inspicienda diutius immorari supervacaneum omnino sit, ac inutile. XII et XIII. Præterea certe præterire non possum, hisce in sermonibus pro ambrosiano more numquam auditores allici, neque accuratum ordinem, neque artificiosam partitionem servari; simulque animadverti, auctorem non semel respicere ad S. Basilii opera, quem fontem Ambrosium in suis pangendis libris prægustasse certissimum est. Exstant quidem præ aliis S. Basilii homiliæ, quæ inter editas sunt VII, VIII, XX, et XXI [3], cujus sane materia cum istis Ambrosii concionibus haud parum habet affinitatis. XIV. Quis demum ignorat multos ambrosianos excidisse sermones? Profecto Maurini multos Ambrosii deperditos memorant [4], pluresque vel inde conjicere est, quum nihil certius sit, Ambrosium non modo singulis diebus Dominicis concionatum fuisse, verum etiam quotidiano sermone stato anni tempore catechumenos, competentes, et recens baptizatos [5] instruxisse, ut ex ejusdem scriptis [6], vel et ex luculentissimis Augustini, et Paulini testimoniis compertum habemus [7]. Anecdotos ergo ambrosianos invenisse sermones mihi invideat nemo, neque confidentiæ me insimulet. XV. Et re quidem vera nonne horum sermonum Ambrosium auctorem facit sessorianus optimæ notæ codex miscellus [8], qui invidus mille et plus annis has ambrosianas gemmas obvolvit? In eo quippe, manu Codicis antiquitate pari, S. Ambrosii nomine hi tres inscribuntur sermones. Cui ergo hujus nominis viro, ne Codicis prætergrediamur ætatem, illos, præter Mediolanensem, tribuemus? Non certe Ambrosio Origenis discipulo, et Ecclesiæ Alexandrinæ diacono [9]; non ei, qui S. Didymi ejusdem Alexandrinæ Ecclesie doctoris, floruit ætate [10]. Horum enim uterque nec episcopali dignitate præfulsit, nec ad populum sermones habuit: qui tunc temporis a solis episcopis ut plurimum habebantur; uterque græce scripsit, et sermones nostri quin latinam e græco interpretationem redoleant, eam prorsus excludunt. Nec sit qui illos Ambrosio Carducensi in Gallia episcopo adscribat; nam quamvis sessorianum Ms. quis archetypum fuisse diceret, tamen hos sermones vix et ne vix quidem Carducensi Ambrosio acceptos referri poterit. Etenim Ambrosius ille tantum post medium sæc. VIII ad episcopatum evectus est [11], et has conciones, quas nonnisi episcopi fœtus esse clarissime patet, codex exhibet laudati episcopi ætate major, scilicet, ut dixi, sæculo VII vel ad summum sæculo VIII ineunte conscriptus. Hinc prorsus flocci facienda esset et eorum opinio, qui hos sermones Ambrosii Autperti monachi [12] opus esse contenderent; nam, præterquam quod illius non esse tum ex moribus et instituto, tum ex stilo et forma scribendi auctoris, tum ex diversa biblica versione, qua ille utitur, satis commode probari queat [13], etiam ut illi abjudicaremus una præ ceteris ratio sufficeret, qua Carducensi Episcopo abjudicandos putavimus. Siquidem et Ambrosii monachi ætas, ne cum Trithemio inter scriptores eum referam, qui floruere sæculo IX exeunte, tamen haud revocanda citra an. circiter 760, nec ultra an. 778 producenda est. Porro anno circiter 760 commentariis in Apocalypsim

[1] *Hist. Eccles.* sæc. IV, p. I, p. 508, col. 2.

[2] In Præfat. ad libros *de Sacramentis*, t. 3.

[3] Tom. 2. Operum S. Basilii edit. Paris. an. 1721. pp. 51, 62, 156 et seqq.

[4] In Præfat. ad tom. 3 et 4, *Oper. S. Ambrosii.* Vide etiam sis Ceillierum, *Hist. Générale des Auteurs sacrés, et Ecclésiastiq.*, tom. 7, p. 574 et seqq.

[5] Trina hæc pervetusta distinctio cum codicibus vaticanis explicatur a cl. Majo in nota (1) *ad Explanat. Symboli* B. Nicetæ Aquilejen. Episcopi p. 35. Romanæ Edit. an. 1827.

[6] Lib. *de Mysteriis*, I, 1.

[7] Reapse Ambrosium singulis diebus Dominicis concionatum esse testis est Augustinus lib. VI *Confess.* cap. III, scribens: *Eum quidem in populum verbum veritatis recte tractantem omni die Dominico audiebam.* De assiduitate vero, qua baptizandos docebat Ambrosius, sic Paulinus in ejus vita n. 38 loquitur: *In rebus etiam divinis implendis fortissimus, in tantum ut quod solitus erat circa baptizandos solus implere, quinque postea episcopi tempore quo decessit, vix implerent.*

[8] In codice post nomen *Ambrosi* titulus *Episcopi* omittitur; attamen non hinc aliquis hos sermones alteri Ambrosio a Mediolanensi Episcopo distincto acceptos referat; nam si codicis ætati, si sermonum stilo, et sententiis, eorumque auctoris moribus, et instituto ratio habeatur, nulli ejus nominis, nisi Mediolanensi Episcopo tribuendos esse, fateatur oportet. Ceterum tum sanctitatis, quum dignitatis titulos passim in antiquis codicibus vel consuetudine, vel potius socordia prætermittunt librarii; et quidem in hoc ipso codice ex. g. nonnulla opuscula simpliciter *S. Augustino* constanter inscribuntur, quæ tamen ad Hipponæ Episcopum certissime pertinent.

[9] Vid. Eusebium lib. VI, 18, Epiphanium hær. 64, et S. Hieronymum *De script. Eccles.* cap. LVI.

[10] Cf. du Pin et Moreri.

[11] Plura de hoc Ambrosio leguntur *Hist. litt. de la France* t. IV, p. 137 et seq., ac apud Ceillierium loc. sup. cit. t. 8, p. 486.

[12] Hujus Ambrosii gesta refert Mabillonius: *Act. SSrum Ord. S. Bened.* Vol. IV, sæcul. III, p. 2 a pag. 259. Vide etiam Anastasium p. 1711 et seqq.

[13] Ut rursus demonstrem hos sermones solo episcopo convenire, prout ad solos olim pertinebat episcopos catechumenos et neophytos instruere, diutius non immorabor; nec æque operiosius conabor ostendere quantum sermones nostri a moribus et instituto, quantum a stilo, et forma scribendi Autperti dissideant. Pauca tamen properans percurram. Quippe Autpertus nullibi fere in suis scriptis monasticam regulam non laudat, vel se monachum ad monachos alloquentem non prodit. Præterea Autperti scripta qui attente perlegerit, in ipsis sæpius S. Augustini elocutiones, anthiteses, et fere aliquando integras inveniet periodos, nec non sæpius blandas voces, ut *Fratres Dilectissimi*, etc. atque his similia, et alia nonnulla eidem familiaria verba reperiet, a quibus omnibus sermones nostri ita prorsus alieni sunt, ut ne syllabam, vix dicerem, cum Autperti scriptis communem habeant. Insuper Autpertus biblica versione quæ novam vix Vulgatam reddit ad verbum, ideoque diversa prorsus ab ea, quæ in his sermonibus reperitur versio, usus est, ut ex ejusdem et nostræ conlatione nullo negotio deprehendes, saltem si consulas apud Martenem, t. 9 *Ampliss. Collect.* pp. 222, 227, 229, etc. ac in *Biblioth. Patrum* Colon. edit t. 13, pp. 480 et 492, ubi Autperti scripta quotquot exstant vulgata invenies.

clarere cœpit, et anno 778, ut est eruditorum probabilior sententia, dum Romam pergeret, diem vidit extremum, post quam duobus dumtaxat mensibus, et diebus XXV, iisdemque non pacifice, in Monasterio S. Vincentii ad Vulturnum prope Beneventum Abbatis munere perfunctus esset. Reliquum est igitur, ut vel distinctum a laudatis in primis VII Ecclesiæ sæculis alterum excogitemus Ambrosium, vel Codicis auctoritatem, et vetustatem in dubium vocemus. Neutrum quidem. Uno ergo Ambrosio Mediolanensi sessoriani codicis auctoritate hi sermones adjudicandi sunt. Quanta vero hujus codicis sit auctoritas, certatim docent summi auctores, qui vel illum summo in pretio habuisse testantur, vel ex eo tum S. Augustini, quum S. Maximi Taurinensis episcopi nova scripta eruerunt.

Auctores qui codice sessoriano usi sunt, ac de eo sunt locuti. 1

VII. Porro de hoc codice, qui, ut supra dixi, olim extitit in Monasterio Nonantulano, ex quo Romam detulit de suo Ordine, nec non de Ecclesia universa optime meritus Hilarion Rancatus, qui Sessorianæ Bibliothecæ auctor fuit[1], sic in suo Museo Italico loquitur inclytus Mabillonius[2]: « In Codice Romano 2
« sanctæ Crucis, qui fuit olim Monasterii Nonantulensis, ante annum octingentesimum acquisitus ab An-
« selmo Abbate, continentur Homiliæ LXXIII: ex quibus pleræquæ in sancti Galli exemplari habentur.
« Inscriptum erat in fronte codicis nomen auctoris; sed eo abraso sancti Ambrosii nomen substitutum.
« Maxima pars tamen harum homiliarum sunt Maximi; tamensi quædam aliæ Hieronymi, et Augustini
« sub eorum nomine insertæ sunt ». Nec aliis verbis hunc codicem celebrat Blanchinius, simulque novissimus Editor Romanus operum S. Maximi, qui in præfatione[3] ita illud accurate describit: « Alter est 3
« præcipuorum, quos dixi, Codex Nonantulani olim Monasterii in agro Mutinensi, nunc Romanæ Biblio-
« thecæ Cisterciensium Monachorum sanctæ Crucis in Jerusalem. Est is codex membranaceus in fol.
« notatus numero XC, ut frons exterior voluminis exhibet, quamquam intus pag. 1 præ se nume-
« rum CXXXIV ferat; ceterisque hujus Bibliothecæ codicibus ut antiquitate, ita accuratiore scripturæ
« lectione integritateque præcellit, spectatque ad VII vel summum ad VIII Ecclesiæ sæculum. Ductus
« litterarum in eo romanus est, ætatis, ut ajunt, secundæ, paululum vergens ad Longobardicum. A pag. 129
« ad 169 sexaginta partim homilias, partim sermones complectitur, de quibus Eminentissimus Cardinalis
« Besutius in indice Bibliothecæ sanctæ Crucis[4] sic statuit: *auctorem eosdem habere sanctum Maxi-*
« *mum mihi certum est* ». Quod autem hi laudatissimi viri in sessoriano codice nullum Ambrosii genuinum sermonem memorent inveniri, quin omnes quamvis recentiori manu Ambrosio tributos, SS. Augustino, Hieronymo, et Maximo adscribi velint, id neminem movebit, qui attente consideret, illos de iis tantum sermonibus loqui, quos codex a pag. 129 complectitur, non vero de nostris, quos superiores exhibent pagellæ, quique in illis clarissimis verbis, et quidem prima manu S. Ambrosio inscribuntur.

[1] De hoc cl. viro, et summa omnium laude colendo Josephus Blanchinius in parte II sui Evangeliarii, dum inter alia plura, quorumdam codicum sessorianæ Bibliothecæ specimina exhibet, fol. DXCIX verso, his verbis loquitur: *In venerab. Monasterio S. Crucis in Jerusalem insignis extat Bibliotheca mss. codicibus referta, opera cl. viri Hilarionis Rancati Mediolanensis, Monuchi Cisterciensis, sui Ordinis, dum viveret, Procuratoris, ac Præsidis in Italia Generalis, in recognitione librorum Syriacorum, versione Arabica Bibliorum, explicatione controversiarum Fidei quinque summis Pontificibus Paulo V et subsequentibus eximie probati, qui vixit annos 69, obiitque die 12 Aprilis an. 1663, ut scribit Mabillonius* (In Itiner. Italic. p. 90). *Id vero* (laudati Mabillonii fere sunt verba l. c. t. 2) *præcipue in ejus laudem vertit, quod varios codices ex Italiæ Monasteriis conquisitos studiose collegit, quibus dicta Bibliotheca celebris evasit. Ex ea eruta est præclara illa S. Augustini Epistola ad Alypium, quæ est in nova editione XXIX, et aliquot novi Sermones.* De tanto viro etiam videri potest Fumagallius, qui ejus vitam diligenter scripsit, et Brixiæ vulgavit an. 1762.

Heic modo, ut ingrati animi crimen horreo, haud silentio prætereram supra laudatum E.mum Card. Joachimum Besutium, virum utique, ut ait Blanchinius l. c., *modestia ac pietate non minus quam singulari doctrina commendandum,* quippe qui et ipse non solum sessorianam Bibliothecam rarissimorum librorum copia, et nonnullis pretiosissimis codicibus auxit ditavitque; verum etiam Cœnobium hæredem ex asse dixit, et Bibliothecarium institui curavit.

Blanchinius scribens supra relata verba, addidit: *Cistercienses hodie incolunt hunc locum munere Sixti Papæ V,* quod prorsus a veritate absonum est: nam Monachi Benedictino-Cistercienses ab anno 1563, Pio IV Pontifice Maximo, jam sessorianum Cœnobium inhabitasse constat ex serie Abbatum ad calcem Historiæ ejusdem Monasterii posita, quam Raimundus Besutius an. 1750 romanis typis vulgavit.

[2] Tom. I, parte 2, p. 4, § 4.

[3] Parte I, § V, p. XVI et seq.

[4] Utinam modo index ille extaret! nos enim accurate et erudite doceret quæ quantaqua pretiosissima in ea olim Bibliotheca fuissent; sed externis armis Italiam invadentibus, Bibliotheca anno 1809 expilata, una cum variis mss. codicibus, multisque rarissimis libris et hic index persum ivit non sine magno literariæ reipublicæ detrimento. His quidem mss. codicum in Bibliothecis delitescentium catalogis nihil esse utilius ad exornandam, amplificandam, et altius provehendam rem litterarium apud doctos exploratum confessumque est. Verum, præter ea quæ supra retulimus, hæc etiam prænotata exstant de hoc Codice ab e.mo viro in chartæ plagula, quæ est ipsi codici in fronte adsuta.

Cod. 134.

Continet p. pag. 1. *Sermonem S. Augustini de Nuptiis a pag.* 2. *Libros Confessionum S. Augustini.*
2. *f. 80. S. Ambrosii Sermo* (sic) *de Charitate.*
3. *f. 81. S. Hieron. Epitaphium S. Paulæ.*
4. *f. 88. S. Ambrosii Sermo de Perfecto.*
5. *f. 89. Cassiani Collationes septem, quæ sunt Abbatis Chæremonis et Ab. Joseph, et in editis sunt ab 11 ad 17.*
6. *f. 129. S. Maximi Sermones 61, qui tamen in hoc Codice tribuuntur S. Ambrosio.*
7. *f. 169. S. August. Sermo de eo quod scriptum est: Hic est dies, quem fecit Dominus.*
8. *f. 169. S. Hieronym. Sermo de Exodo in Quadrag.*
9. *f. 170. S. August. Sermo ad competentes, et cathecumenos* (sic)*: et usq. ad f. 175 sequuntur alii Sermones, qui tribuuntur in hoc Codice S. Augustino*
10. *f. 175. S. Hieron. Sermo de Exodo in Vig. Paschæ.*
11. *f. 177. S. Basilii Instituta Monachorum, Rufino Interprete.*
12. *f. 200. S. August. Sermo de Resurrectione.*

Codex mihi videtur antiquissimus, et conferendi sunt sermones horum Patrum cum editis eorumdem.

Ex his verbis tria pro nostra sententia colligimus: primum, Besutium S. Ambrosii nomine unum Mediolanensem Ambrosium intellexisse; eo enim nomine simpliciter utitur etiam n. 6, ubi certe ad Mediolanensem respexit: deinde, Sermones hos nostros ut S. Doctoris germanos fœtus habuisse, alias notasset; nam quod spurium ac subdititium opus ei visum est, constanter notavit, ut n. 6 et 9: postremo, sermones omnes, quos hic codex exhibet, SS. Patribus tribuisse, et inter illos nonnullos putasse ineditos inveniri; etenim postremis verbis, ut eos sermones conferant, ad edita SS. Patrum, et non aliorum scripta lectores amandat. In hoc syllabo is quidem sermo desit, qui secundo loco heic typis vulgatur. Ille quum brevissimus sit, et in calce paginæ positus, viri e.mi diligentiam fugit; potius enim continuatio primi, quam alter sermo primo intuitu videtur.

Atque hoc loco rem eruditis, ut spero, jucundam non reticebo; nempe quod ex hoc ipso codice plane evincitur. Mabillonium, et laudatum S. Maximi Editorem in numerandis sermonibus, qui a cit. pag. 129 in hoc codice continentur, haud accurate ipsum codicem consuluisse, quum primus eos omnes 73 numeraverit, alter quamvis ut S. Maximi 60 recognoverit, tamen in notitiis præviis [1] duos et sexaginta excripserit. Uterque enim satis habuit advertere indicem, qui hisce sermonibus fol. cit. recto præmittitur, et utrumque idem index fefellit; nam in eo, geminato num. XIII, numerantur tres et septuaginta sermones, quamvis reapse sint tituli 74; simulque Maximo 62 tribuantur, etsi eorum postremus numero 61 notetur. Neque vero in numero solum, sed etiam in titulis S. Maximi Editor cum indice erravit; quod ut clarius adpareat, heic operæ pretium duxi omnia per singula recensere, quæ in hoc eodem codice continentur.

Quæ in sessoriano codice continentur.

VIII. Et quidem habentur in eo fol. 1 recto S. Augustini Sermo de Nuptiis, qui absque titulo incipit: « Nuptiæ in quibus Christus et munerator, et conviva decubuit etc. ». Desinit: « Itaque illi desiccati sunt « et aruerunt: nos vero comedimus, et bibimus, et refecti sumus per ipsum Jesum Christum, qui vivit « cum Patre, et cum Spiritu sancto in sæcula sæculorum. Amen ». Hunc sermonem, in quo Augustinus tuetur adversus Manichæos, vere Christum instituisse conjugia, inter editos reperire non potui. Porro de bono Nuptiarum sermonem habuisse Augustinum, constat ex ejusdem fragmento, quod ex Beda, et Floro adferunt Maurini t. 5, oper. par. 2, col. 1519; at nulla cum illo est nostri consensio. Hic sermo ægre legitur in codice tum evanidis vetustate, et sorde obductis characteribus, quum in oris circumquaque carie detrita pagella. Fol. 2 recto sequuntur ejusdem S. Augustini libri XIII Confessionum, quorum titulus ita est ad calcem folii 1 versi: « Incp. Libri Confessionum ejusdem S. Augustini ». Hoc opus non est distinctum in capita, et uberem a Maurinorum editione præstat variantium segetem pro nova excudenda. Fol. 79, verso: Incp. S. Ambrosi sermo de caritate ex lectione Sancti Pauli Apostoli contra malos, qui bonis invident, qui sermo hic tertio loco vulgatur. Fol. 81 recto, S. Hieronymi Epitaphium sanctæ Paulæ cum epigraphe: « Incp. Epithafium (sic) sanctæ Paulæ a beato Hie« ronymo prb̃o factum ». Ejusdem in fine titulus sepulchri legitur litteris uncialibus, et ad illam formam elaboratis, quam vulgo lapides retinent, conscriptus, in quo mortua dicitur Paula, *Honorio augusto VI et Aristhenito consulib.*, non *Arestenio*, ut in edit. oper. S. Hieronymi habetur Mariani Victoris, nec *Aristæneto*, ut Parisiensis editio t. 4, col. 669, et Veronensis t. 1, col. 689 retinent. Fol. 99 recto: Incp. sermo S. Ambrosi de perfecto, qui primus in ordine nunc prodiit in lucem. Fol. cit. verso: Incp. ejusdem adversus eos qui dicunt, possessionem non distrahendam, sed fructibus misericordiam faciendam, qui sermo secundum in his foliis sibi vindicat locum. Fol. 89 recto: Joannis Cassiani Collationes VII Patrum Thebaidis, quarum in fronte legitur: « Hæc insunt in hoc codice Con« lationes septem, idest Abbatis Chærimonis de perfectione, ejusdem de castitate, ejusdem de protectione « Dei; Abbatis Nestoritis de spiritali scientia, ejusdem de carismatibus divinis; Abbatis Joseph de ami« citia, ejusdem de definiendo ». Singulis collationibus capitulorum tituli sunt inscripti, et primo loco ponitur præfatio ad Honoratum, et Eucherium, qui tamen non nominantur in codice. Extant vulgatæ a n. 11 ad 17 in edit. Romana anni 1611 formis excusa Cameræ Apostolicæ. Fol. 129 recto, incipiunt sermones 1ª manu S. Maximo Taurinensi, 2ª manu S. Ambrosio tributi, et denuo recentiori scriptura S. Maximo restituti, quos index titulorum præcedit, in quo, ut jam notavimus, septuaginta quatuor tituli recensentur, et iterato num. xiii, tres et septuaginta numerantur. Ex eo tres et sexaginta priores titulos excerpsit P. Brunus S. Maximi Editor, et, ut supra innui, pag. CLXXIV in notitiis præviis vulgavit, dum de codicibus agit, quibus in sua editione adornanda usus est. Hoc vero ordine, et hisce titulis in corpore codicis ii sermones habentur, Fol. 129, verso i. « Incp. sermo de natale ssr̃um Petri et « Pauli Apostolorum ». Editus est apud S. Maximum Romæ excusum an. 1784, col. 229, Fol. 130, recto ii. « Incp. de eorum natale ». Edit. ubi supra col. 573, Fol. cit. verso iii. « Incp. de margarita « Evangelii ». Edit. ubi supra col. 389, Fol. 131, recto iv. « Incp. de natale S. Laurenti ». Edit. ubi supra col. 579, Fol. cit. verso v. « Incp. de natale S. Johannis Baptistæ ». Edit. ubi supra in Append. col. 41, Fol. 132, recto vi. « Incp. alium (sic) de natale ejusdem ». Edit. apud S. Ambrosium inter spuria col. 570, Fol. cit. verso vii. « Incp. de natale SS. Petri et Pauli Apostolorum ». Edit. apud S. Maximum col. 577, Fol. 133, recto viii. « Incp. de natale S. Cipriani Episcopi ». Edit. ubi supra col. 255, Fol. cit. in calce, ix. « Item sequentia de eodem sermone ». Edit. ubi supra col. 595, Fol. cit. verso x. « Incp. de passione vel natali Sanctorum, idest Octavi, Adventi et Solutoris Taurinis ». Edit. ubi supra col. 261, Fol. 134, recto xi. « Incp. de gratia Baptismi ». Edit. ubi supra col. 617, Fol. cit. verso xii. « Item de natali martyrum ». Edit. ubi supra col. 617, Fol. 135, recto xiii. « Incp. de natali « SS. Canti, Cantiani, et Cantianillæ ». Edit. ubi supra col. 615, Fol. cit. verso xiv. « Item de natali « sanctorum ». Edit. ubi supra col. 621, Fol. 136, recto xv. « Incp. de eo quod scriptum est in Actibus « Apostolorum: *Erant eis omnia conmunia* (sic), et de Cain, et de Annania (sic) ». Edit. ubi supra col. 429, Fol. cit., verso xvi. « Incp. sequentia de avaritia, et de Anania ». Edit. ubi supra col. 323, Fol. 137, recto xvii. « Incp. exhortatio ad plebem, et de eo quod scriptum est in Evangelio: *Sicut « fulgur de sub cœlo; ita erit adventus filii hominis;* et de duobus in lecto uno ». Edit. ubi supra col. 5, Fol. 138, recto xviii. « Incp. de sequentia ». Edit. ubi supra col. 9, Fol. cit., verso xix. « Incp. « de hospitalitate ». Edit. ubi supra col. 645, Fol. 139, recto xx. « Incp. de elemosynis, et ubi sedit « Dominus Jesus super puteum Samariæ ». Edit. ubi supra col. 325, Fol. cit., verso xxi. « Præfatio vel « Increpatio ad plebem ». Edit. in Append. t. 5, oper. S. Augustini, num. 87, Fol. 140, recto xxii. « Incp. de grano sinapis, et de S. Laurentio martyre ». Edit. apud S. Maximum col. 36, Fol. cit. verso xxiii. « Sequentia de grano sinapis superiore ». Edit. ubi supra col. 365, Fol. 141, recto xxiv. « Incp. de id (sic) quod scriptum est: *Reddite, quæ Dei sunt, Deo,* et de militantibus ». Edit. ubi supra

[1] Pag. CLXXIV et seqq.

col. 375, Fol. 142, recto XXV. « Incp. de eodem sequentia ». Edit. ubi supra col. 347, Fol. cit. verso XXVI. « Incp. de *eo* (deest) quod Propheta ait ad filios, scilicet: *Caupones vestri miscunt aquam vino* ». Edit. ubi supra col. 339, Fol. 143, recto XXVII. « Incp. de psalmo XXI, et de passione Domini ». Edit. ubi supra col. 137, Fol. 144, recto XXVIII. « Incp. de defectione Lunæ ». Edit. ubi supra col. 333, Fol. cit. verso XXIX. « Item de sequentia ejusdem ». Edit. ubi supra col. 337, Fol. 145, recto XXX. « Incp. « de eo quod scriptum est in Evangelio, dicente Domino: *Facilius est camelum per foramen acus « transire, quam divitem intrare in regno cœlorum* ». Edit. ubi supra col. 385, Fol. cit. verso XXXI. « Incp. de eo quod scriptum est: *Simile est regnum Dei fermento* ». Edit. ubi supra col. 369, Fol. 146, recto XXXII. « Incp. de hospitalitate in Evangelio ». Edit. ubi supra col. 351, Fol. 947, recto XXXIII. « Incp. de jejunis (sic solita crasi) in initio quadragesimæ ». Edit. ubi supra col. 467, Fol. 148, recto XXXIV. « Item sequentia, et tempore jejuniorum non luxuriandum ». Edit. ubi supra col. 457, Fol. cit., verso XXXV. « Incp. de die sancto Paschæ, et de Cruce Domini ». Edit. ubi supra col. 151, Fol. 149, verso XXXVI. « Item de Cruce et de resurrectione Domini ». Edit. ubi supra col. 153, Fol. 150, recto XXXVII. « Incp. « sequentia de sepulchro Domini Salvatoris ». Edit. apud S. Ambrosium sub num. 53, Rom. editionis, Fol. cit. verso XXXVIII. « Incp. de Pentecosten (sic), et de psalmo centesimo nono ». Edit. inter S. Maximi opera col. 197, Fol. 151, recto XXXIX. « Incp. de eo quod scriptum est in Evangelio: *Vulpes foveas habent,* et reliqua ». Edit. ubi supra col. 379, Fol. 152, recto XL. « Increpatio ad plebem, et de « eo quod scriptum est in Evangelio: *Qui habet, dabitur ei; et cantavimus vobis, et non saltastis* ». Edit. ubi supra col. 661, Fol. cit., verso XLI. « Incp. ubi Deus sabbato manum aridam curavit ». Edit. ubi supra col. 383, Fol. 153, verso XLII. « Incp. de Pentecosten (sic) ». Edit. ubi supra col. 191, Fol. 154, recto XLIII. « Incp. de die sanctæ Ephyfaniæ (sic) ». Edit. ubi supra col. 413, Fol. cit., verso XLIV. « Item de die Ephyfaniorum (sic), et de Evangelio, ubi Dominus baptizatus est, et de psalmo XXVIII ». Edit. ubi supra col. 241, Fol. 155, recto XLV. « Incp. de eo quod scriptum est in Evangelio: *Hominis cu-* « *jusdam divitis fructus uberes ager adtulit* ». Edit. inter S. Basilii opera hom. VI, t. 2, pag. 43, a qua tamen multas hic nostri codicis sermo variantes habet, Fol. 158, recto XLVI. « Incp. de eo quod « scriptum est: *Quis major est in regno cœlorum?* ». Edit. apud S. Maximum col. 285, Fol. cit. verso XLVII. « Incp. de duabus naviculis in Evangelio ». Edit. ubi supra col. 639, Fol. 159, verso XLVIII. « Incp. de jejuniis vel sancta quadragesima ». Edit. ubi supra col. 462, Fol. 160, recto XLIX. « Incp. « de jejunio Domini in deserto, et quod *non in solo pane vivit homo* ». Edit. ubi supra col. 433, Fol. 161, recto L. « Item sequentia de jejuniis quadragesimæ ». Edit. ubi supra col. 465, Fol. cit., verso LI. « Incp. de Pascha ». Edit. ubi supra col. 179, Fol. 162, verso LII. « Item sequentia de sanctum (sic) « Paschæ ». Edit. ubi supra col. 181, Fol. cit. verso LIII. « Item sequentia ». Edit. ubi supra col. 185, Fol. 163, recto LIV. « Incp. de Pentecosten (sic) ». Edit. ubi supra col. 187, Fol. 164, recto LV. « Incp. « de accusato Domino apud Pilatum, et de Susanna ». Edit. ubi supra col. 141, Fol. cit. verso LVI. « Item sequentia ». Edit. ubi supra, col. 143, Fol. 165, verso LVII. « Incp. de natale Domini ». Edit. ubi supra col. 403, Fol. 166, recto LVIII. « Incp. de Kalendiis Januariis ». Edit. ubi supra col. 409, Fol. cit., verso LIX. « Incp. tractatus de Ephyfania (sic) ». Edit. ubi supra col. 423, Fol. 167, recto LX. « Incp. post Ephyfania dictum (sic) ». Edit. inter S. Ambrosii sermones in Append. rejectos serm. XI, col. 502, Fol. cit., verso LXI. « Incp. de sancta quadragesima ». Edit. apud S. Maximum col. 109, Fol. 168, verso LXII. « Incp. sermo S. Augustini de id (sic) quod scriptum est: *Hic est dies, quem « fecit Dominus, exultemus, et jucundemur in eo* ». Edit. apud Lovanienses t. 10, oper. S. Augustini serm. 89, col. 560, Fol. 169, recto LXIII. « Incp. sermo S. Hieronymi de Exodo in quadragesima ante « Pascha ». Edit. a Vallarsio in Append. t. 11, col. 220, editionis Veronensis. Sub hoc sermone aliisque infra notandis usque ad fol. 176, latet plinianum historiæ naturalis fragmentum, iisdem spatiosis litteris exaratum, quibus in vaticano palimsesto politicum opus M. Tulli scriptum fuisse conspicimus[1], Fol. supra cit. 169, verso LXIV. « Incp. sermo S. Augustini ad Conpetentes, et Cathecumenos », qui incipit: « Audiant Cathe- « cumeni, audiant omnes, omnes timeant, nemo contemnat; sit mihi in consolatione vester auditus etc. ». An hic sermo anecdotus sit, pronunciare non audeo; idem dic de illis, quorum infra initia referam, Fol. 170, verso LXV. « Item ejusdem sermo de remissione peccatorum »; quem primo ex hoc codice eruerunt Maurini, et fide eidem codici prorsus adhibita, inter genuina opera S. Augustini ediderunt t. 5, parte 1, col. 572, Fol. 171, verso LXVI. « Incp. alius ejusdem de missas cotidianas (sic) », qui incipit: « Congregatio beatitudinis vestræ FF. KK. facit nos nimio gaudio esse repletos, sed quia pavet « pectus catenis corporis obligatum, non possum dicere, quantum splendor animi vestri delectat audire, « tamen adgredior etc. », Fol. 172, recto LXVII. « Incp. de decimis sermo ejusdem ». Edit. in Append. t. 5, col. 460, a quo tamen differt in nonnullis, Fol. 173, recto LXVIII. « Item alium (sic) de sancto « Helisseo (sic) »; cujus initium est: « Dulcis insonuit auribus nostris nuper recitata libertas, dum « sævit inter nos amara captivitas etc. », Fol. 174, recto LXIX. « Incp. alium (sic) de *loco* (deest), ubi « beatus Petrus in mari tempestatem sustinuit in navi ». En prima verba: « Nutritos hyrundo pullos « suos, cum volandi arte disponit, paululum quidem in aere dimittit, quibus tamen ipsa vicina est, ne « forte decidant trepidando adhuc infirmi volando etc. », Fol. cit., verso LXX. « Incp. sermo S. Hiero- « nymi de Exodo in vigilia Paschæ », Edit. inter supposititia S. Augustini scripta in Append. t. 5 et apud Vallarsium inter spuria t. 11, oper. S. Hieronymi, col. 212, Fol. 175, verso LXXI. « Incp. ejusdem

[1] Plinii hoc fragmentum in sessoriano quadernione integro scriptum ad libb. 24 et 25 hist. naturalis pertinet. Illud quamvis editum, tamen in sessorianis anecdotis aliquando proferam. Non enim despero fore post Hermolai Barbari, Arduini, aliorumque præstantissimorum virorum conatus, qui pleraque menda ab hoc pliniano opere ex vitiosissimis codicibus eruto longa operosaque cura sustulerunt, et mihi hujus vetustissimi palimsesti auctoritate alia nonnulla expungere fortasse licere.

« in die Dominica Paschæ », Edit. ubi supra col. 200, Fol. 176, verso LXXII. « Incp. ejusdem S. Hie-« ronymi in die Dominica Paschæ », Edit. ubi supra col. 215, Fol. 177, recto, occurrunt S. Basilii Magni Instituta Monachorum, quæ in t. 2, Oper. edit. Parisien an. 1730, a col. 327, edita sunt, quæque hoc titulo præsignantur in codice: « Instituta Monachorum sancti Basilici (sic) Episcopi Cæsariensis « Cappadociæ in Christo. Prologus sancti Rufini Præsbyteri ». Miror cl. Fontaninium, quamvis hunc codicem vidisset, haud tamen animadvertisse Rufinum sanctum appellari; quod quidem alias notasset in fine suæ Historiæ Aquilejensis, cujus in postremo paragrapho Rufini laudes recensuit, et de illo ut de sancto monuit scripturum fore Bollandum. Demum fol. 200, recto LXXIII, est sermo, qui inscribitur: « Incp. sermo sancti Augustini de resurrectione ». Hunc sermonem, qui olim inter S. Fulgentii scripta recensebatur, Benedictini Editores oper. S. Augustini hujus nostri et alterius codicis auctoritate innixi Fulgentio abjudicarunt, et inter genuinos fœtus Augustini vulgarunt t. 5, parte 1, col. 1024. Hic sermo mancus est in codice, qui duabus integris pagellis mutilus est, quibus non modo hujus sermonis amisit postrema verba, verum etiam alterius ejusdem S. Augustini sermonis, qui nostri codicis esset LXXIV, prorsus fecit jacturam, cujus titulus adhuc in indice fol. 129, recto, sic legitur: « Item ejusdem in capite « libri sermo de versiculo psalmi undecimi: *Tu, Domine, servabis nos, et custodies nos a generatione « ista usque in æternum* ».

Conjecturæ de ambrosianorum sermonum ætate, et tempore quo habiti sunt.

IX. Sed misso Codice ad ambrosianos sermones redeundum est. Fieri enim non potest ut ab illis recedam, priusquam de tempore, quo habiti sunt, quæstionem saltem adtingam. Porro jam auctore cognito, sermonum quoque ætas comperta est. Nihilominus de anno quo habiti sunt, nihil certi habeo: et si quid conjecturis, quarum tamen judicium integrum volo esse penes lectorem, liceat indulgere, illos anno 389 haud multo antiquiores arbitror. Quum enim in eisdem mentio tum ecclesiastici cantus, quum psalmorum, hymnorum, et vigiliarum, quam disciplinam Mediolani S. Ambrosius anno 386 circiter instituerat, 1 nec semel nec obscure fiat[1]; ante illud tempus hos sermones scriptos fuisse, dicendum non est. Et hæc conjectura inde fortassis confirmari potest, quod in tertio sermone multa habeantur, quæ ut alibi prænotasse memini, difficillimis Justinæ persecutionis temporibus apprime convenire videntur; quæ quidem arianorum impunita vexatio compressa est ante annum 389, quo Valentinianus Junior una cum Theodosio, extincto Maximo tyranno, Mediolanum reversus est. Quod autem hi tres sermones eodem anno habiti sint, ex eorum nexu conligationeque patet. Quoto vero anni tempori iidem illi adsignandi sint, multo minoris difficultatis res est. Dubitari enim vix potest, eosdem Ambrosium habuisse feriis Paschalibus. Enim vero quod dicit primo sermone, eos alloqui, qui Deo ipsa devotionis professione jam proximi 2 deputati sunt cœlo[2]; et clarius in tertio, qui pompis et mundi voluntatibus abjectis, meliori concursu ad cœlum transitum fecerant, quique ab omni facie contagionis antiquæ per regenerationem salutaris lavacri purgati, et per baptismum mortui natalibus mundi, nobilitati per gratiam nati sunt cœlo[3]; id 3 quidem significare videtur, verba ad plebem fieri, quæ jam baptisma, ad quod nonnisi in pervigilio Paschæ admittebatur, receperat. Huc etiam addi potest, illic S. Doctorem de ineffabili Incarnationis mysterio 4 clarissime loqui[4], quod studiosissime tunc temporis nondum baptizatis celabant Antistites; simulque 5 explicari accepti jam sacramenti baptismatis effectus[5]; atque auditores hortari, ne cum sæculo, cui in die redemptionis, idest baptismatis, quo consignati fuerant Spiritu Sancto, vale dixerant, ullam in posterum societatem inirent, quia veterem hominem spoliati et Christo commortui, eo scilicet die novum hominem 6 induti, cum ipso revixerant[6]. Verum si quis id non satis clare ex prioris sermonis contextu evinci putat, eo quod relata verba ad catechumenos et competentes commode referri queant, ei non obsistam; et si in hac sententia primum sermonem ac alterum ad præcedentem quadragesimam, qua quotidiano sermone catechumenos et competentes docebat Ambrosius, remittere malit, non repugnabo. Haud me latet S. Ambrosium baptizandos ad terrestrium rerum contemptum præcipue adhortatum fuisse: sed æque scio, illos post susceptum baptisma in iisdem moralibus præceptis, quæ se docente jam didicerant, novis concionibus confirmasse. Profecto sermones, quibus constant Libri *de Fuga sæculi*, et *de Jacob et vita beata*, ubi potissimum de hujus mundi rebus abdicandis agitur, ad recens baptizatos habuit Ambrosius, 7 ut scite eruditi Maurini demonstrant[7].

De horum sermonum doctrina.

X. Non est vero cur, qui nunc prodeunt, sermones laudem; nam ipsi se, ut auguror, eruditis piisque lectoribus commendabunt. Quod autem in eorum præsertim primo ac secundo Ambrosius evangelicis verbis doceat, Christianorum esse omnia sua bona relinquere, et pro Christo pauperibus distribuere, atque sese prorsus divinæ providentiæ committere; non ita stricte intelligendum est, ac si præceptum illud absque dispendio æternæ salutis a quovis præteriri non possit; sed ab eo observari et adimpleri illud quidem oportere, qui ad supremum gradum evangelicæ perfectionis pervenire contendat. Profecto nullus, quicquid heterodoxi neoterici blaterent, hanc distinctionem antiquissimam, et in ambrosianis scriptis reperiri, ibit inficias, qui saltem legerit cap. XI lib. I de Officiis, ubi apertissime ait[8]: « Officium autem « omne aut *medium*, aut *perfectum* est, quod æque Scripturarum auctoritate probare possumus. Habe-« mus etenim in Evangelio dixisse Dominum: *Si vis in vitam æternam venire, serva mandata: Dixit « ille: Quæ? Jesus autem dixit illi: Non homicidium facies, non adulterabis, non facies furtum, « non falsum testimonium dices: honora patrem et matrem: et diliges proximum tuum sicut te « ipsum* (Matth. XIX, 17, 18, 19). Hæc sunt *media* officia, quibus aliquid deest. Denique dicit illi ado-« lescens: *Omnia hæc custodivi a juventute mea, quid adhuc mihi deest? Ait illi Jesus: Si vis per-« fectus esse, vade, vende omnia bona tua, et da pauperibus: et habebis thesaurum in cœlo, et veni,*

[1] Serm. I, § 5 et Serm. III, § 11.
[2] Serm. I, § 1.
[3] Serm. III, §§ 4, 6 et 10.
[4] Serm. cit. §§ 3, 4 et 10.
[5] Ibid. §§ 9 et 10.
[6] Ibid. §§ modo citat.
[7] In Admonitionib. prævils.
[8] Serm. I, § 4.

« *sequere me* (ib. 20, et 21) ... Hoc est igitur *perfectum* officium ». *Media* igitur præcepta christicolis omnibus ut adimpleant, perfectionis tantum studiosioribus præcepta *perfecta* ut amplectantur, suadet Ambrosius. Quæ ut ita sint, idem Ambrosius in primo sermone declarat, dicens: quod: « Dominus in « evangelio perfectis et consummatis volens esse consultum, omnia quæ possiderent vendi censuit et « impendi [1] ». Non ergo omnibus, sed *perfectis* dumtaxat et *consummatis* Dominus suas omnes facultates vendere, et in pauperes erogare mandavit. Et hæc satis dicta ad obstruendum hæreticorum, incredulorum, ac pseudo-politicorum os, qui etiam hac nostra miserrima ætate, ob rigida ethices christianæ dogmata a Patribus summo consensu tradita, quæ nulla adhibita distinctione ad cunctos fideles necessario extendi dictitant, tam false quam impie nostram sanctissimam Religionem *anti-socialem* esse pronunciant [2].

De partitione, et notis editoris.

XI. Unum adhuc est quod paucis verbis adtingam, nimirum quod in his vulgandis sermonibus præstiti. Eorum enim textus in codice continuata oratione ad finem usque pervenit, et nullam idcirco paragraphorum distinctionem exhibet; quam tamen, quum ego a majoribus nostris, invitis etiam codicibus, frequentatam viderim, hujusmodi morem retinendum esse censui, præsertim in legentium commoditatem. Reficitur quippe lectoris animus, ut, sicubi Augustinus ait, de via fessus novo titulo, sicut animus viatoris hospitio. Recte igitur Rutilius C. Novatianum cecinit, ad Venerium Rufum scribens, in suo Itiner. [3].

« Intervalla viæ fessis præstare videtur
« Qui notat inscriptus millia crebra lapis ».

Sermonum autem textui nonnulla scholia subjicio, quæ prima ad codicis varietatem, ad ejusdem emendationem, ad grammaticam et palæographiam pertinent; aliaque deinde propono, ut quæ loca parallela in ambrosianis scriptis reperiantur fere intento digito monstrem; nec postremo notas biblicas comparativas cum iisdem sacræ Scripturæ locis omitto, quibus Ambrosius in suis hucusque vulgatis operibus utitur, aut, si illis careant ambrosiana scripta, ceteri usi sunt Patres, qui vel Ambrosio suppares, vel haud procul ab ambrosiana ætate floruerunt; adeo ut ex his omnibus tam intrinsecis argumentis, nimirum ex summo cum ambrosianis scriptis consensu, quam extrinsecis, ut auctoritate scilicet et præstantia codicis, hos sermones Ambrosii Mediolanensis Episcopi fœtus esse genuinos, quisque compertum habeat, atque exploratum. Sed iis prælibatis, candidus et eruditus lector judicet; nam ecce Sermones.

[1] Tom. 3, col. 13, nn. 36 et 37.

[2] Ita Barbeyracus et Gibbonius doctrinæ morali SS. Patrum insultant, quorum nuperrime instauravit errores opus cui titulus: *Du Jésuitisme Ancien et Moderne. Oeuvres Politiques de Mr. de Pradt Ancien Archevêque de Malines, Troias. Edit. Paris 1828.* Vide, si [liceat, caput V, *De la modification de l'action du Cristianisme par la civilisation* pag. 48 et seqq. Hic liber multis sacrilegis futilibusque sententiis refertus est, quas heic operosius confutare non est.

[3] Lib. II, dist. 4.

SANCTI AMBROSII (a)

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

(E Codice ms. Sessoriano).

SERMO I.

DE PERFECTO.

Dominī nostri Jesu Christi caeleste (b) praeceptum est sacratissimis euangelicis apicibus (c) adnotatum: « Vendite « omnia quae possidetis, et date elemosynam (d) [1] ». Praesens sermo caret ambagibus, et nihil relinquit incertum aut obscuritate perplexum: ubi aperta ueritate distractio possessionis indicitur, et pretii (e) praerogatio (f) non tacetur [2]. « Vendite, inquit, omnia quae possidetis, et date elemosynam [3] ». Occupatos caelestibus officiis mundanae possessionis cura (g) molestiaque non patitur implicari (h); et Deo ipsa deuotionis professione iam proximos, uel potius mentis sinceritate (i) Christo coniunctos (k) cura sollicitudineque (l) saecularis possessionis absoluit; omnem operis tui cursum omnemque cogitationis tuae motum eripit mundo, quem deputare dignatus est caelo (m). Inde namque est et illut (n), quod aperte demandat (o): « Nolite cogitare, dicentes: Quid edemus (p), aut « quid uestiemur? [4] Et nolite cogitare de crastino [5] ». Ut ea quae demandauerat, remotis omnibus cogitationis angoribus, impleri (q) facile potuissent: « Vendite, inquit, omnia quae possi-

(a) Notandum est *Ambrosi* vocabulum constanter in cod. cum una *i* scriptum vetusta orthographia. (b) Una tantum diphthongo *ae* utitur librarius noster, quam absque nexu scribit more veterum. De huius dipthongi antiquitate late agunt Salmasius epist. ad Sarrav., Conringius cens. dipl. Lindav. p. 316., et Casleius bib. britann. t. 5, p. 325. (c) Huiusmodi intellectio haud infrequens est in Ambrosianis scriptis. Legatur ex. gr. lib. III. Hexaem. XIII 53, venetae edit., qua utor, an. 1748. (d) Cod. *elemosyna:* fortasse superaddita fuit ultimae *a* lineola pro *m*, ut frequenter veteres amanuenses usi sunt, sed modo non apparet: seu mavis prorsus *m* est omissa veterum more, qui *m* finalem elidebant; cuiusmodi exempla in antiquis Mss. non desunt, nec in hoc ipso codice desiderantur. Infra tamen recte scribitur *elemosynam;* at constanter cum una *e*. (e) Codex *praetii* cum diphthongo, quam expungere mallem, cum grammatici in hac voce illam prorsus excludant. (f) *Praerogatio,* seu a *prae* et *erogatio* id est *diligens conlatio,* seu potius a verbo *praerogare* pro *ante aliquid facere,* iuxta illud Svetonii in Aug. c. 53, *praerogare sententias,* et Ulpiani L. *sed addes* ff. *Loc. et cond.,* ubi *praerogare pensionem.* Reapse Ulpiani aliorumque ICtorum locutionibus non semel Ambrosius utitur, ut saepe ipsi nos monuerunt Maurini, et saltem videre est in notis t. 2. p. 386, et t. 3. p. 917. Eadem dic de voce supra recitata *distractio,* quae aeque iuridica est pro *venditio.* Ulpian. ff. 14. 3. 5. a med., et 2. 15. 8 cir. med. (g) Cod. *curam* manifesto mendo. (h) Ita codex servata praepositione *in.* De his aliisque similibus praepositionibus, quas semper, si pauca verba excipias, retinet codex noster, videsis apud Putschium orthographos veteres. (i) In cod. *sinceritatem.* Sane littera *m* abundat. (k) Cod. *coniunctus;* sed *coniunctos* scribere malui; ita enim antecedentia vocabula casu accusandi *occupatos.... proximos* prorsus postulare videntur. Litteras *o* et *u* passim in antiquis codd. immutatas, et conversas invenimus. (l) Cod. *curam sollicitudinemque.* In utraque voce *m* expungere censui; nam plura immutanda forent, si illa retinerentur, prout jacent in codice. Etenim si quis codicis lectionem forte probare mavult, legat oportet: *et Deo ipsa devotionis professione jam proximus, vel potius mentis sinceritate Christo coniunctus curam sollicitudinemque saecularis possessionis absolvit* (subintellige *vir perfectus*) idest *evincit,* seu *superat;* quo sensu hoc verbum *absolvit* usurpat Ambrosius in psal. XXXVII. 21: verum ex lectione quam retinui magis sententia fluere videbatur, ita ut *absolvit* pro *liberat* (scilicet *Deus*) positum sit, quomodo illud obtinet etiam in psal. XLV. 17. (m) Heic et infra Ambrosius, quamvis ad plures verba faciat, singulariter pro suo more loquitur. Huiusmodi exempla haud raro in ambrosianis scriptis occurrunt. Vid. lib. *de Fuga saeculi* VI. 33 etc. (n) Ita codex constanter pro *illud.* (o) Subintellige *perfectis,* idest *perfectis iniungit.* Verbum quidem *demando* pro *iniungo* usurpat Livius t. V. 27. et VIII. 36. Verum in hoc sermone, in quo haec vox infra recurrit, pro *valde mando* videtur adhibita, quo sensu ea usus est Svetonius in Neron. c. 35., in Aug. c. 10., et in Caes. c. 83. (p) Cod. *edamus;* scripsi tamen *edemus,* cum et inferius hanc lectionem codex retineat. (q) Ita codex per *m*, quam semper in hoc vocabulo scribit.

[1] In nova latina vulgata omittitur *omnia* post *Vendite;* sed Ambrosius tum veteris, cum novi Testamenti versionem usurpat, quae a nostra haud paullum recedit. Vide de hac re Maurinos adnotantes t. 2. oper. s. Ambrosii, col. 74. (*b*) col. 818. (*c*), et t. 3. col. 369. (*a*). Porro Ambrosius dum locum parallelum allegat Matth. XIX. 21, constanter post *vende* addit *omnia,* etsi etiam ibidem has voce careat nostra Vulgata. Ita sane legere est lib. I. *de Abrah.* III. 12., *de Nabuth. Iezrael.* XIV. 58., in ps. CXVIII. ser. VII. 9., lib. VII. in Lucam 196, et alibi. Quod adtinet ad illud Lucae modo cit., observandum est, quod in ambrosianis operibus hactenus editis minime occurrit; quare eo testimonio, aliisque infra laudandis, Ambrosii versio ditari potest, quam una cum ceteris ss. Patrum versionibus collegit cl. Sabatier, et in scholiis suae veterum biblicorum Collectionis summa utilitate ac labore congessit. Profecto hanc pretiosissimam collectionem plus quadringentis versiculis supplet, et auget sessorianus codex antiquissimus, quem Deo favente quantocius vulgaturi sumus.

[2] En Ambrosii de perfectione sententiam, quam ipse secutus temporalia bona sua omnia abdicavit, et vel egenis distribuit, vel tribuit Ecclesiae; ut ex eiusdem vita exploratum est, ac undique ex eius scriptis promicat. Siquidem *haec enim est,* scribit lib. I. *de excessu Saty.* n. 60, *summa iustitia, vendere quae habeas, et conferre pauperibus.* Qui *enim* dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in aeternum (ps. CXI. 9.) *Ergo dispensatores nos, non haeredes reliquit; nam haereditas successori quaeritur, dispensatio pauperibus obligatur.* Consonat sibi s. Doctor epist. VII. 15, ubi, *scriptum est,* ait (Matth. XIX. 21), *non ut didrachmi dimidium, si tamen vis perfectus esse, Deo offeras: sed ut omnia tua vendas, et des pauperibus.* Paria leges lib. I. *de offic.* XXX. 6, lib. *de vid.* V. 27 et seqq., ac epistol. XXVI. 6.

[3] Eleemosynam passim commendat in suis concionibus mediolanensis Antistes, et praesertim in psal. CXVIII. ser. VIII. 22., ser. XII. 24., lib. VII in Luc. 245 et seq., atque epist. II. 26.

[4] Hunc locum, qui haud legitur in Ambrosio scriptis adsertis, ita habet s. Cyprianus lib. de orat. Dom. col. 210., de oper. et eleem. col. 240., et lib. III. Testimonior. col. 307., additis tamen cum Vulgata, *aut quid bibemus,* quae Auctor reg. cleric. apud Augustinum omittit. t. 1. col. 39.

[5] S. Augustinus Ambrosii nostri discipulus, quem ad sui magistri scripta saepe respexisse notant Maurini t. 3. oper. s. Ambr. col. 995., ita h. l. allegat. lib. II. de serm. Dom. in m. t. 3. col. 222., et lib. de mend. col. 437., nec non lib. cont. Adim. t. 8. col. 115.

« detis, et date elemosynam ». Amputauit omnem callidae cupiditatis excusationem, qui nihil relinqui cogitare iubet in crastinum, qui praecepit praerogari (a) omnem substantiae quantitatem [1].

2. Sed preamissa repetamus disputatione (b) conlustranda (c) « Nolite, inquit, cogitare, dicen- *Io.*, 32 « tes: Quid edemus, aut quid uestiemur? Haec « enim nationes (d) quaerunt. Scit autem Pater « uester caelestis, quia horum omnium indi- « getis [2] ». Cogitatio diffidentiae diuinae professionis in te perimit fidem: et dum metuis (e), ne quit (f) desit in alterum diem, necesse est dubites de promissis; manus deinde retrahis ab operibus iustis: atque ita fit, ut infirma cogitatione detentus a bono opere desistas, et desistens a bono opere, religionis ac diuinum nomen amittas, et ipsa inbecillitatis (g) tuae perfidia [3] aethnicis incredulis conparatus (h) incredulitatis detestabile nomen, et stultitiae uocabulum gentilitatis incurras (i). Christianorum est enim spe fidissima futura cogitare [4], et gentilium desperata perfidia praesentia quaerere [5], dicente Christo: « Nolite cogitare, dicentes: Quid « edemus, aut quid uestiemur? Haec enim gentes « quaerunt ». Et adiecit: « Scit autem Pater ue- « ster caelestis, quia horum omnium indigetis ».

3. Condicionis (k) nostrae necessitatis (l) caelesti Patri (m) notitiam latere non posse diuinus sermo commonuit, et eius prouidentia procurationeque nobis omnia adponi (n) demandat; si nos iustitiae operibus inhaerentes, et regni caelestis inquisitione detentos nulla aerumnarum praesentium sollicitudo compungat (o) [6], dicens: « Quaerite primum regnum Dei, et iustitiam eius; *Ibid.* 33 « et omnia adponentur uobis [7] ». Deditos iustitiae ac pietatis officiis, et caelestibus exercitationibus occupatos tutos facit de omnibus, et securos: ut non auoceris a notitia genitoris, non a cognitione unigeniti distraharis, nec a dono sancti Spiritus professioneque desistas; non aberres a meditatione praecepti, non ab spe promissi, non a fide crediti, non a dilectione proximi, non a perfectione mandati [8], de quo Moyses monet, ut cordi nostro semper insidat, semper conspectui adsistat, meditatione membris omnibus uinculatum (p) sensibus nostris semper inhaereat [9]. De hoc Dauid: « Cantabiles mihi erunt Psal. 118, 54 « *semper* iustificationes tuae *Domine* [10] ». Et iterum: « In lege Domini fuit uoluntas eius, « et in lege eius meditabitur die ac nocte [11] ». Et alibi scribtum (q) est: « Non recedat liber Josue I, 8 « legis huius de manu tua: et meditaberis in « eo die ac nocte [12] ». Similiter Apostolus hortatur et monet, ad Timotheum scribens: « Haec

(a) Vide supra n. (*f*) p. 195. (b) Vox *disputatio* frequenter apud Ambrosium idem significat, quod *tractatio*, seu *praedicatio evangelica*: Ita editores Benedictini t. 2. p. 1040. n. (*d*). (c) Ita codex vetusta, et quidem recta scriptura pro *collustranda*; λαβδακισμὸς enim proprius Afrorum fuit, teste Isidoro Orig. I. 32. (d) *Natio* viliori sensu e graeca consuetudine. Vid. Suidam ad vocem ἔθνος. (e) Cod. *metuit*, sed *metuis* legendum verba sequentia in secunda persona *dubites.... retrahis.... desistas* planum faciunt. (f) Ita cod. fortassis quia sequitur *d*. Nimirum *t* ante *d* uno eodemque sono apud veteros efferebatur. (g) Ita per *n*. (h) Cod. heic et alibi in huiusmodi vocibus servat *con*. (i) Codex *incurrat*, sed quidem mendose. (k) Ita cod. *ci* pro *ti*, cuiusmodi exempla et infra recurrunt, et antiqui codd. passim suppetunt. (l) In cod. *necessitatem*; sed correxi *necessitatis*: ita enim sensus postulare videtur. (m) Cod. *calestis Patris*, sed emendandum prorsus fuit *caelesti Patri*. (n) Ita cod. semper retinet praepositionem *ad*. (o) Cod. *conpugnat*, quae prorsus manifesta metathesis videbatur pro *conpungat*. (p) In cod. *uinculatus*, sed *uinculatum* scribendum putavi, ut neutro *mandato* concordet. (q) Ita cod. per *b* ut infra recursitat, et in antiquis codd. frequenter occurrit. Vide apud Majum Cicer. antiq. interpretem XV. 2. in Vatinium t. 2. p. 185. edit. Rom. 1828.

[1] Recole adnotata supra p. 1. n. (2), et similia fere lege sis in psal. CXVI. ser. VIII. 9., et ser. XXI. 18.

[2] Hoc testimonium, quo carent scripta ambrosiana, ita reperitur citatum apud s. Cyprianum lib. de or. Dom. col. 210., et lib. de oper. et eleem. col. 240., omissa tamen voce *caelestis*, quam retinet apud Sabatier MS. Claromont. Notandum est infra in h. eodem l. legi *gentes* loco *nationes*, prout habet etiam Auct. oper. imp. in Matth. Homil. XVI.

[3] Frequenter hac voce utitur s. Ambrosius, ut culpam notet infidelitatis. Vide infra, et t. 1. col. 659. n. 41., ac tom. 3. col. 106., et 961., nn. 82. 110.

[4] Haud absimilia s. Antistes habet lib. *de Isaac et Anima* I. 1., *de Interpell. David* lib. II. c. III. 12., in ps. XXXVI. 79., et XXXVII. 2., ac epist. XXXV. 14.

[5] Confer in psalmis cit.

[6] Viros perfectos nullis umquam saeculi perturbationibus compungi, nullis mundi cupiditatibus exagitari monet etiam Ambrosius lib. I. *de Jacob.* VIII. 35., lib. II. c. VI. 28., lib. II. *de Cain et Abel.* II. 8., lib. *de Fuga Saec.* IV. 17. atque lib. I. *de Officiis* XXXVIII. 200.

[7] Ita Augustinus ser. LVII. t. 5. col. 337., et tract. CXXII. in Joan. 22. col. 811. t. 4., atque apud eund. Auctor oper. reg. cleric. t. 1. col. 39., addito tamen *haec* ante *omnia*. Ambrosius vero lib. I. *de Cain et Abel* IV. 12. habet: *Quaerite regnum Dei: et ecce omnia praesto sunt vobis;* lib. VII, in Luc. 130.: *Quaerite regnum Dei: et haec omnia adjicientur vobis;* sed in lib. *de exorth. virginit.* IX. 56.: *et ecce omnia suppetent vobis.* Hac diversitate lectionum, de qua non abs re fuerit heic quaedam notasse, nullus nostri sermonis ambrosiani fidem labefactare contendat; quia ut scite scribit Nat. Alexander (*Hist. Eccles.* saec. IV. p. I. §. 2. pag. 503.) *ex operum s. Ambrosii lectione constat, eum non iisdem semper verbis eosdem scripturae sacrae locos laudasse.* Et re quidem vera, ajunt Maurini in praef. ad lib. *de Sacram., cum sine magna praeparatione auctorem hunc nostrum dixisse non sit dubium, neutiquam sane mirum videri, si Scripturam non semper suis, sed iis, quae illi ex tempore suggessit memoria, verbis citavit.* Huic contrariam haud me latet Ansaldium tenuisse sententiam in opere, cui titulum fecit: *De authenticis sacrarum scripturarum apud ss. Patres lectionibus*, et Veronae vulgavit an. 1747. Verum, nisi plures authenticas versiones biblicas eumdem Patrem eodem tempore habuisse probetur, procul dubio si ansaldiano praejudicio per omnia Patrum scripta a capite ad calcem crisis exerceatur, vix unum reperietur quod eiusdem Patris genuinum foetum dicamus, cum vix unum reperiamus, quod constanter eisdem verbis alleget eosdem sacrae scripturae locos.

[8] In simili sententia dicit Ambrosius lib. I. *de Abraham* II. 9., scribens: *Is qui Deum sequitur, tutus semper est. Et ideo Deum praeferre debemus omnibus, nec patriae contuitus, nec parentum filiorumque gratia, nec uxoris contemplatio nos revocare debet ab executione praeceptorum caelestium; quia Deus nobis omnia illa largitur, et potens est servare, quae donat.* Conf. etiam lib. II. c. V. 21. l. c.

[9] Haec eadem fere occurrunt in psalm. I. 30. et CXVIII. ser. XIX. 31. et seq., quibus etiam in locis tum illo Deut. supra cit., cum Moysis auctoritate usus est s. Doctor. Consule et in psal. XXXVI. 65.

[10] Ita h. l. refert Ambrosius in ps. CXVIII. ser. VII. 25., omissis tamen verbis *semper* in medio, et *Domine* in fine, quae non ut ad Scripturae textum spectantia, sed ut argumento serviat suo, heic mihi adjecisse videtur; vult enim s. Antistes nos *semper* Dei legis meditationi vacare semperque in justificationibus delectari, quae cujus sint, cum ex detruncato psalmi versiculo non adpareat, addidit utique *Domine*.

[11] Ad verbum h. l. citat Ambrosius in psal. I. 30.

[12] Ita antiqua versio apud Sabat., praeter *ex ore tuo* loco *de manu tua*. At *de manu tua* habet Cassiodorus in psal. VI. col. 29., quocum Ambrosium legisse hic sermo suadet.

« meditare, in his esto : ut profectus tuus ad-
« pareat omnibus [1] ».
1 Timoth. IV, 15.

4. Voluntas religiosi hominis caelestibus legibus detenta, et diuinae iustificationis meditationibus diebus ac noctibus occupata non habet uacuum tempus, quo saeculum cogitet, quo possessionem curet, exornet urbana praedia, rusticationis disciplinam excolat, redditus supputet, inpensa discutiat [2]. Si enim istut arripuerit, illut deserit, secundum quod Dominicus
Luc. IX, 62. sermo promisit : « Nemo ponens manum in
« aratrum (hoc est caelesti operationi, et Domi-
3 a « nicae crucis signo (a) [3]) retro respiciens, aptus
4 « est in regno Dei [4] ». Non enim potest utrumque peragere quod sibi inimicum est ratione, ueritate diuersum, et aemulum uoluntate. Hoc enim saeculum cogitat, illut caelum exoptat; hoc rationibus mundanis insistit, illut diuinis orationibus, et meditationibus uacat. Denique ut dicta rebus adprobem, et sermonis mei ad-
5 sertionem operibus firmem, utar exemplo [5]. Si tibi gestanti diuinum librum in manibus, et oculis apices carpenti pari ac legenti, diuinaque
b praecepta sensibus conmendanti (b) rationum libri, uel conparatae possessionis tabulae forte
c tradantur, necesse est, ut abicias (c) librum diuinae legis, quem gestabas in manibus, ut rationum saecularium scribta accipias perlegenda; atque ita fit, ut divinis libris mundanas praeferens rationes, praecepti contemptor existas,

A quo crebris admonitionibus intimatur, ne liber manibus desit, ne corde eius meditatio conquiescat [6]. Et ideo Dominus in euangelio per- 6
fectis, et consummatis uolens esse consultum, omnia quae possiderent uendi censuit, et inpendi [7]: nulla ut ratione ab eius possint di- 7
lectu (d) divelli, uel meditatione avocari [8]. Inde d 8
est quod necessitatem ipsam mortalium, id est uestitum, uictum, et potum cogitari prohibuit: et a se omnia perficientibus promisit adponi [9]; 9
B ut nulla necessitate, sicuti saepe iam dictum est, a commercio diuini operis retarderis; nulla ut te anni sterilitas turbet; nulla frugum inopia ariditasque camporum, nec olearum uinearumque fallentes fructus excrucient; non pecorum morientium damna concutiant [10]. 10

5. Maneat libera inconcussaque deuotio, ut Dei sui et Domini Christi dilectione possessa hymnis resonet, orationibus uacet, ieiuniis ac uigiliis insistat [11], et in propheticum illut can- 11
C ticum congrue et conpetenter abrumpat : « Ficus Habacuc III, 17.
« non afferet fructus, non erunt nascentia in
« uineis. Mentietur opus oliuae: campi non
« praestabunt escam. Deficient a pabulo oues:
« et non erunt in praesepibus boues [12]. Ego 12 Ibid. 18.
« autem in Domino exultabo, et gaudebo in
« Deo salutari meo [13] ». Gaudet semper et laetatur in Domino, qui mundanae possessionis oneribus abiectis, uel potius in fratrum inopia praerogatis, nec inminentibus nec praesentibus 13

(a) Parenthesim heic suis signis ausus sum designare, ut lectores de parenthesi certiores facerem, ne ambrosiana explicatio cum sacro textu confunderetur. (b) Ita in cod. pro *commendanti:* etenim *n* ante *m* apud veteres orthographos sonabat ut *m*. (c) Ita codex cum una *i* manifesta crasi, et in antiquis codd. frequentata. (d) Ita cod. pro *delectu*, quam lectionem idcirco retinui, utpote quae sapit antiquitatem, et ita aeque recte scripta in antiquis, ac optimae notae codd. frequentissime occurrit. Profecto illam in palimsesto tulliano *de re pub.* I. 35. p. 94., et in var. lect. Cicer. leg. I. 6. legebat cl. Majus, qui etiam hac de re oper. cit. II. 32. n. (*a*) p. 206. sapienter notabat: *Jam ne scripturas eiusmodi amanuensium arbitrio semper tribuamus, legendus est Aegroetius, qui differentias verborum a* de *et* di *incipientium tradit p. 2267.*

[1] Vulgata *manifestus sit* pro *adpareat,* et Vulgatae concinunt antiqua versio apud Sabat., atque Ambrosiaster (*nempe Ambrosius* Comment. in epistolas Pauli). Graecus vero textus φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν, sed plures Mss. delent ἐν.

[2] Similia leguntur in psal. CXVIII. ser. XIII. 7., ubi Davidicae perfectionis praeposito exemplo, sic de illo ait: *Non saecularibus animus traducebatur illecebris; non pecuniaria coacervandi patrimonii cupiditate flagrabat; non proferendi limitis excludendique finitimi anxius curarum aestus studio meditationis intentum reflectebat affectum: quidquid poterat temporis dies habere, hoc totum sola sibi in lege meditatio vindicabat.*

[3] Idest vel proprie *crucis signo*, quem initio operationis cuiusque familiarissimum fuisse priscis christianis passim ss. Patres testantur, vel forte *baptismati,* quo plebs Ambrosii nuper fuerat initiata, seu initianda mox erat. Sane *baptismum* nomine *sacramenti crucis* Ambrosium appellasse in psal. CXVIII. ser. XIII. 6., putant Maurini. Vide ibid. notam, et infra. Ambrosius ejus verba hoc loco et alibi sacrae scripturae verbis juxta suum morem intexit. Vide saltem sup. cit. ser. *de Basilicis non tradend.*, et sparsim.

[4] Ambrosius in psal. XLIII. 32. habet: *nemo mittens manum in aratrum respiciens retro, habilis est regno Dei,* et lib. VIII. in Luc. n. 43. sic: *nemo mittens manum in aratrum, et respiciens retro, aptus est regno caelorum.* Si ergo primo loco pro *habilis*, ut in secundo *aptus* legatur, addito *et* post *aratrum*, vel si secundi loci in fine ultima verba primi *regno Dei* pro *regno caelorum* ponantur, tertia nostri codicis ad verbum ambrosiana lectio consurget.

[5] Passim utitur exemplis Ambrosius, queis vel suam explanet, vel confirmet sententiam, ut saltem videre est, si lubeat, in psal. CXVIII. ser. VIII. 26., lib. *de Myster.* IX. 50.

[6] Sanctum nostrum Antistitem frequenter in suis concionibus assiduam sacrae scripturae lectionem fidelibus commendasse recte notant Benedictini Editores col. 474. t. 2. Oper. Id quippe et nos supra animadvertimus, ac vix volventi lib. II. *de Abrah.* V. 22., et in psal., praesertim I., et CXVIII, perspectum erit omnino.

[7] *Vendidit justus*, scribit Ambrosius in psal. CXVIII, ser. XXI. 18, *facultates suas, dispensavit pauperibus, nihil sibi reliquit.* Recole dicta col. 195, n. (2).

[8] Parem sententiam in hoc argumento versans habet s. Doctor in cit. psal. ser. X. 29. *Discamus,* inquit, *ergo et nos in lege meditari, non avocemur saecularibus illecebris, non occupemur impedimentis; sed semper ad legem Dei simus adtenti.* Conf. adnotata supra col. 198. n. (9), et col. 199. n. (2).

[9] Ambrosius illud Matth. VI. 33. expendens haud absimilia habet lib. VII. in Luc. n. 130., ubi Dominus, ait, *nec ad praesens, nec in reliquum fidelibus ostendit gratiam defuturam; si modo qui divina desiderant, terrena non quaerant. Indecorum quippe est homines curare de cibo, qui militant de regno. Novit rex quemadmodum familiam suam pascat, alat, vestiat.*

[10] Conf. lib. I. *de Jacob et Vita Beata* VIII. 32., et in psal. CXVIII. ser. VIII. 7., atque ser. XXI. 18.

[11] Legatur in psal. XLIII. 23., et CXVIII. ser. VII. 25-37., ubi similes dictiones, et sententiae sunt.

[12] Itidem Cyprianus epist. *ad Demetriad.* col. 222., exceptis *fructum* loco *fructus*, et *cibum* pro *escam*, atque bis addito *et*, scilicet post *fructum*, et ante *campi*. Ambrosio nostro favet Augustinus lib. XVIII. *de civ. Dei* col. 515.

[13] Ita Cyprianus loc. cit., quocum loc. pariter cit. Augustinus, omisso tamen *et* post *exultabo.*

plagis praestringitur. Non eum exactio tributariae necessitatis impulsat [1], non possessionis arua squalentia (a), non arbusta cultorum desertione deformia: non eum sollicitat saeua grandinis caedes (b), non ubertas imbrium longa serenitate suspensa, non tempestatum uastitas crebra [2]: non ruina tectorum, non condicio lanquentium ac morientium proximorum sollicitudo discruciat non seruorum fuga, non furtum.

6. In tuto sunt omnia, quae ad caelum translata sunt [3]; nulla calumnia inquietantur, nulla lite pulsantur, nullo detrimento saeculari depereunt, quae caelo praemissa sunt, quae Deo custode seruantur, dicente Domino Iesu Christo: « Nolite uobis condere thesauros in terra, ubi « tinea et aerugo exterminat (c); et ubi fures « effodiunt, et furantur [4]. Thesaurizate autem « uobis in caelo, ubi neque tinea, neque aerugo « exterminat: et ubi fures non effodiunt, et « furantur [5]. Ubi enim fuerit thesaurus tuus, « ibi erit et cor tuum [6] ». Huius praecepti exemplo apostolus Paulus Timotheum beatissimum monet, locupletibus huius saeculi praecipiendum; ut non extollantur pompa mundana, sed christianae humilitatis celsitudine potiantur: neque saecularium diuitiarum spe caduca fallantur, sed diuinarum (d) promissionum perpetuitatibus inuitentur [7]. « Diuitibus, inquit, huius « saeculi praecipe, non superbe sapere, neque « sperare in incerto diuitiarum suarum, sed in « Deo uiuo, qui praestat nobis omnia abundare « ad fruendum [8], benefaciant, diuites sint in « operibus bonis, facile tribuant, communicent [9], « thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum, ut adprehendant (e) ueram uitam [10] ».*

(*) Ita hic sermo desinit in codice, qui an mutilus sit judicent eruditi. Porro sessorianus codex quin ullum praebeat indicium, quo sermo mutilus censeatur, id potius videtur excludere; nam ullo spatio membranae vacuo relicto statim exhibet sermonem alterum, ad quem exscribendum festino.

(a) Ita cod. cum unica *l*, quam lectionem retinendam esse putavi, quia hujusmodi mihi aliae se obtulerunt in antiquis, et optimae notae codd. (b) Cod. *caedis*, quod prorsus mendum videtur; nam *caedes* casu recto scribendum esse sensus docet. Vitiosae fortasse huius scripturae caussa fuit, quod veteres amanuenses litteras *e* et *i* indiscriminatim usurpabant. Sic obtinuit *sicet* pro *secet*, *Menerva* pro *Minerva*, et *Magester* pro *Magister* etc., ut monet Fumagallius *Istit. Diplom.* t. 1. c. VI. 9. p. 109. et seq. Consule laud. Ciceronis antiquum interpretem apud Majum pp. 107. 123. 134. 144. 147. etc. (c) Heic et infra attente notandum verbum *extermino*, quo semper usus est s. Ambrosius in hoc sacrae scripturae loco pro *demolior*, ut in Vulgata: ut hinc conjicias sermonem hunc vel Ambrosii foetum esse genuinum, vel saltem ambrosianam redolere aetatem. Siquidem verbum illud saeculo V. e sacro textu expunxit s. Hieronymus, cujus haec sunt verba ad illud Matth. VI. 16. *Verbum* exterminant, *quod in ecclesiasticis scripturis vitio interpretum tritum est, aliud multo significare, quam vulgo intelligitur:* exterminantur *quippe exules, qui mittuntur extra terminos. Pro hoc ergo sermone* demoliuntur *semper accipere debemus.* De hac voce ita Millius in prolegom. p. LI: *Sed et latinis idoneis vocabulis adnumeramus* obsoleta, *quae vulgo audiunt. Quae enim hoc nomine jam vilescunt vocabula, ea, cum haec conscripta essent, erant apud Christianos usus quotidiani. Talia sunt* v. gr. exterminant VI. 16. 19., *quod in Ecclesiasticis Scripturis tritum agnoscit Hieronymus, utcumque illud improbet, ejusque loco reponat aliud multo horridius* demoliuntur. (d) Cod. *divinorum*, sed emendandum fuit *divinarum*. (e) In cod. *adpraehendant* bona quidem scriptura cum *ad*, sed mendosa cum diphthongo. Error vero fluxisse videtur ex male intellecta notariorum sigla; nam *p* superducta lineola tam *prae* quam *pre* apud illos significat.

[1] Virum perfectum nullis mundanis perturbationibus exagitari, praeter loca supra adnot. col. 197. n. (4), passim docet Ambrosius, et praesertim lib. II. *de Cain et Abel* II. 8., lib. I. *de Jacob et Vita Beata* VII. 32., et VIII. 35., ac lib. II. c. VI. 28. t. 1., in psal. I, 34., et CXVIII. ser. VIII. 7., nec non lib. I. *de Offic.* XXXVIII. 200. Sic vero loquitur Ambrosius in psal. XXXVIII. 27., ubi inter saeculi incommoda etiam tributariam exactionem enumerat: *Noli propter divitias vane conturbari, excitari de somno, cogitare quemadmodum pecuniam tuam serves, opes tuas augeas, de nocte procedere, excubare ad judicis domum; ut aliena diripias, litem moveas pauperi, verearis exactorem tributi: vana est ista conturbatio.*

[2] Ambrosius evangelicam perfectionem sectantes sic alloquitur in persona Apostoli Petri in psal. CXVIII. serm. VIII. 7: *Portio tua non ariditate siccatur, non imbre diluitur, non frigore uritur, non tempestate quassatur.*

[3] Pauperes esse per quos omne nostrum caelestibus infertur thesauris, seu in caelo collocatur, saepe in suis scriptis docet Ambrosius, et saltem consulendi sunt lib. *de Nabute Iezrael.* XIV. 58., lib. II. *de Offic.* XXVIII. 140., ser. *de Basilic. non traden.* n. 33., ac epist. XXXVIII. 7.

[4] Ita ad verbum Ambrosius lib. I. *de Spir. Sanc.* XVI. 182. In psal. vero CXVIII. ser. VIII. 8. *Nolite thesaurum vobis condere in terra*, et ser. XII. 2.: *Nolite thesaurizare vobis in terra, ubi aerugo, et tinea exterminant.*

[5] Similiter Ambrosius l. c. *de Spir. Sanc.* n. 183., omisso *autem*, et audito *thesauros* post *vobis*, quae tamen vox omittit in cit. psal. ser. XII. 2., ubi: *sed thesaurizate vobis in caelo.* Sibi discrepat autem ser. VIII. 8. cit. psal., scribens: *sed thesaurum vobis condite in caelo.*

[6] Adamussim legit lib. II. *de Jacob et Vita Beata* V. 23 et lib. I. *de Spir. Sanc.* l. sup. cit.

[7] Mundanas pompas, et superbiam hujus mundi frequenter in suis scriptis detestatur Ambrosius, in quibus etiam saepe divitibus humilitatem commendat, et prae caelestibus terrestria quam pro nihilo habenda sint ob oculos ponit, v. gr. lib. *de Abrah., de Isaac, de Bono mortis*, praesertim capp. V. VI. et VII., *de Fuga saeculi* maxime cap. I. et IV., nec non in psalmis, et praecipue in XXXVIII. 36., et CXVIII. ser. IV. 25., V. 27. et 36.

[8] Ita h. l. allegat Auct. epist. *ad Demetriad.* col. 41., Augustinus epist. XXX. t. 2. col. 383., ac alibi sparsim, Chromat. Aquil. in Matth. col. 988., Sedulius Hib. in I. Timoth. VI., aliique, nisi excipias *abundanter* loco *abundare*.

[9] Itidem Augustinus epist. CLVII. t. 2. col. 554., lib. I. *de civ. Dei* c. X. col. 11. t. 7., et lib. cont. Adim. t. 8. col. 143., et alibi.

[10] Ambrosio nostro consonat Augustinus epist. CXXX, col. 382. t. 2., et tract. XXII. in Ioan. t. 3. col. 466., aliisque multis in locis.

SERMO II.

ADVERSUS EOS, QUI DICUNT POSSESSIONEM NON DISTRAHENDAM, SED FRUCTIBUS MISERICORDIAM FACIENDAM.

a Luc. XII, 33. 1. Iesu Christi *salu*tare(a) praeceptum est: « Vendite omnia quae possidetis, et date b 1 « elemosinam[1] ». Dominici m*agistri*(b) fides c in promptu est, quae non solum distrahi(c) iussit; uerum etiam, quid de distracto fieret, deman- 2 dauit[2]. Sed hanc fidem praui doctores friuolis ac futilibus uerbis infuscant; quos apostolus d Paulus iam non carnis, sed quod peius(d) est, diuinis sermonibus adulteros[3] praedamnauit, f II Corinth. II, 17. dicendo: « Adulterantes uerbum Dei[4] ». Et iterum: « Nescitis quia qui templum Dei con- 5 I Corinth. III, 17. « rumpit, disperdet illum Deus?[5] ». Et illut quod in euangelio Christus Pharisaeos increpans memorauit, dicens: « Reiecitis mandata Dei, 6 « ut traditiones uestras statuatis[6] ». Marc. VII, 9.

2. Non est, inquiunt, distrahenda, sed retinenda possessio; et de eus reditibus misericordiae opera celebranda. Quid sub uestitu operis misericordiae ardorem cupiditatemque e habendae retinendaeque(e) possessionis obtegis? Quid inpietatis tuae flagitium sub velamine pietatis obumbras? Quid Dominicum praeceptum, et ipsa sua puritate praeclarum, credentibus subtili eripis persuasione? Quid ficto simulatoque conloquio(f) religiosis denegas caeleste mandatum? Quid Dei seruulis(g) serpentino consilio Paradisum intercludis, qui non introiens ipse, uerum etiam introire cupientibus regnorum caelestium claues abscondis?[7]. Non es sapientior Christo nec maior, qui fieri iussit; non melior Paulo apostolo, qui perfecit[8]. Qui mox inluminatus(h) est gratia, non adquieuit carni et sanguini[9] in passionibus trepidis; non Hierosolymam conscendit, ut a praecedentibus Apostolis consilium sortiretur[10], quem de omnibus fidei praeconiis instructum fecerat diuinum et caeleste conloquium[11]; non Ciliciam petit(i) propriam ciuitatem[12], hereditatem accipere(k) paternam, quam pro Christo pauperibus deseruerat; qui nec nobilitatem ipsam romani generis, de quo originem sanguinis duxerat[13], defensauit,(l) quam passione Dominica nouerat deturpatam[14]: sed per Arabiae regionem[15], ut nomen illut uenerabile, quod fuerat persecutus iniuria, quod eloquentia oppugnauerat et Pharisaeorum inuidia, salutare esse

A f g 7 B h 8 9 10 11 12 i k l 13 14 C 15

(a) Rubrus succus, quo hac prima verba in cod. scripta sunt, vetustate evanuit, et nonnisi ex litteris postremi vocabuli *tare*, atque ceterorum ex vestigiis, habita spatiorum ratione, sic potui supplere. (b) Cariosa membrana hujus vocabuli litteras *ma* tantum servat illaesas, et nonnullos supernos tantum exhibet apices, ex quibus ego *magistri* interpretabar. (c) Cf. Ulpian. de Transaction., Apul. lib. I., Sveton. in Vespas. 16., Iustin. 9., 1, Tacit. 6. Ann. 17., et recole superius dicta not. (*f*) col. 195. (d) Haec quoque vox aegre in codice legitur, et perplexe *pejus* scribo, quamvis hanc elocutionem comparativam Ambrosio familiarem esse sciam. (e) Codex *habende retinendegue* sine diphthongo. (f) Ita cod., ut supra et infra, *conloquium* cum unica *l* more veterum. (g) Locutio familiaris Ambrosio. Vid. saltem Ser. *de Basilic. non tradend.* n. 30, et passim. (h) Ita in cod. bona, et vetusta lectione *inluminatus*. (i) Ita cod. pro *petiit*, apud veteres librarios solita crasi. (k) Hoc vocabulum in fine versiculi in monogramma coit, et ex evanidis characteribus vix exspiscari potest. (l) *Defensavit* frequentativum a *defendo*, juxta illud Sall. Jug. 64., Plauti Bacch. 3. 3. 39, et Ovid. Metam. 374. Recte quidem heic Ambrosius verbum *defensavit* usurpat: Paulus enim non saepe suam romani generis nobilitatem defendit; sed semel pro suo civis romani jure contendit (Actor. XXII. 25. et seqq.); quare proprie vereque dixit *non defensavit*, scilicet non frequenter defendit.

[1] Vide adnotata in primo sermone col. 195. n. (1).

[2] Recole dicta l. c. n. (2).

[3] Etiam in Luc. VIII. 9. t. 2. apostolica dictione *adulteri*, ait Ambrosius, *sunt omnes, qui adulterare cupiunt fidei, et sapientiae veritatem.*

[4] Ita Irenaeus lib. IV. c. XXVI. col. 263., cui concinunt Hieronymus, et Beda in h. l. Graecus vero καπηλεύοντες τὸν λόγον τῶ Θεῶ.

[5] Prima verba *Nescitis quia* ex superiore versiculo I. Corinth. III. 16. heic translata sunt; reliqua autem Augustinus lib. *cont. Manichaeos* t. 8. col. 179. sic legit: *Quisque templum Dei corruperit, corrumpet illum Deus;* ubi addit: *Quod verbum metuentes multi latini interpretes, noluerunt dicere* corrumpet; *sed dixerunt:* disperdet illum Deus; *et non deviantes a re ipsa, offensionem vocabuli devitarunt.... Sed Graecis exemplaribus convincuntur* (subintellige *Manichaei*) *in quibus apertissime scriptum est:* Quisquis templum Dei corruperit, corrumpet illum Deus ». Graecus textus φθείρει..φθερεῖ. Ceterum nullus s. Pater latinus, praeter Augustinum, et Hilarium, verbum *corrumpet* geminat; sed eorum plerique cum Ambrosio nostro *disperdet* secundo loco retinent.

[6] Itidem s. Cyprianus in Epistolis XL, LXIII. LXVIII, et LXXIV. coll. 54., 108., 109., 118., et 139.; sed singulari numero, et praemisso *Rejicitis* loco *Reiecitis*. Similiter etiam Zeno Veron. lib. I. tr. 1. col. 12. cum Siricio Epist. IV., exceptis *Rejicitis mandatum* pro *Reiecitis mandata*.

[7] S. Ambrosii aetate homines non defuisse, qui in evangelicae paupertatis consilium vehementer insurgerent, et illud profitentes valde contemnerent, multis ex locis hujus s. Praesulis operum clarissime evincitur. Consule saltem in psal. CXVIII. ser. XXI. n. 18., ubi haec memoranda sunt verba: *Quoties ipsa benefacta crimini dantur? Quoties virtus opprobrio ducitur? Quoties ipsa ingrata est gratia? Vendidit justus facultates suas, dispensavit pauperibus, nihil sibi reliquit: contemnitur plerumque in ipsa Ecclesia, quia dives esse desivit, sicut scriptum est:* Si dederit vir omnes facultates suas in caritate, contemptu contemptus erit (Cant. VIII. 7.). Ambrosii etiam epistola LVIII in hoc argumento versatur. In ea sane s. Doctor narrat Paulinum et Therasiam suas omnes facultates pro Christo abdicasse, atque in pauperes erogasse; idque quod turpe hominibus videbatur profanis, et futurum in contumeliam, bene recteque factum Patriarcharum exemplis demonstrat.

[8] Passim in suis scriptis Ambrosius s. Pauli Apostoli exempla plebi suae imitanda proponit; quippe qui (s. Paulus), ut ait lib. *de Virginit.* XX. 130., *honore provocat, magisterio docet, invitat exemplo.*

[9] Heic illud ad Galat. I. 16. spectat Ambrosius.

[10] Ad cit. I. 17. Ambrosius respicit.

[11] Consule loc. cit. v. 12.

[12] S. Paulum Tharso in Cilicia oriundum, ex historia res notissima est.

[13] Civitatis romanae privilegio fruebatur Paulus, quo Tharsenses Augusti partibus faventes ab eodem imperatore donati sunt. Actor. XXII. 27, et 28.

[14] Nimirum, quia Jesus Christus Praesidis Romani auctoritate, ac romanae cohortis militibus cruci adfixus est.

[15] Arabiae regionem verbum Dei praedicando Paulum excurrisse, ex Galat. I, 17 constat.

ac diuinum fido praeconio mortalibus cunctis inferret. Quis igitur Paulo triumphis multiplicibus praedito similis adprobatur in gestis; a qui se omnibus exuerit saeculi uinclis (a) et pompis, et rite Dei famulus nuncupabitur; qui obtrectantibus inuidis perseueranter insistit Domini Christi praeceptis implendis, qui dixit: « Vendite omnia quae possidetis, et date ele- Luc. XII, 32. « mosynam; et ecce uobis munda sunt omnia [1] ». Ibid., XI, 41.

3. In praecepto indicta distractio est, et de b distracto dispensatio (b) exacta est. Deuotis pu- A rificatio mentis promittitur, sordium mundatis caeleste regnum est praeparatum. Rogo, quid quaeris amplius, aut quid relictum est, nisi, non facientibus famulis quod praecipitur, ut Deus faciat quod minatur? Qui et dixit: « Si Ibid. XVI, 11 « in iniusto [2] mammona fideles non fuistis, 2 « quod est uerum, quis dabit uobis [3]? Et si in 3 « alieno [4] fideles non fuistis, quod est uestrum, Ibid., 12. 4 « quis credet uobis [5]? Et abibunt isti in am- 5 « bustionem aeternam; iusti autem in uitam Matth. XXV, 46. « aeternam [6] ». B

(a) Ita codex bona vetustaque orthographia pro *vinculis;* cujusmodi syncopas etiam usus est Tullius, ut advertit Cornutus p. 2288. (b) Vid. sup. n. (2) col. 195. et seq., ubi similis dictio est in ambrosiano loco recitato *De excess. Satyr.* I. 60.

[1] H. l. *Et ecce vobis munda sunt omnia,* iisdem verbis, sed non eodem modo legit Ambrosius in Luc. VII. 100. Sic enim: *et ecce omnia munda sunt vobis.*

[2] Mammonae, ait Ambrosius l. c. in Luc. n. 244., non *justa potestas; sed injusta est servitus.*

[3] Similiter s. Cyprianus lib. *de Opere et Eleem.* col. 240., et s. Augustinus lib. V. *Confess.* t. I. col. 127., si id exceperis in fine *quis dabit vobis,* cujus loco *quis credet vobis* legit cum codice Irenaeus lib. II. c. XXIV. col. 169.

[4] S. Ambrosius in h. l. lib. VII. in Luc. n. 246. scribit: *Alienae nobis divitiae sunt, quia praeter naturam sunt; neque nobiscum nascuntur, neque nobiscum transeunt.* Ibid. hoc testimonium expendens, illud eo explicat sensu, quo modo utitur in sermone. Sic enim ait n. 247: *Argui igitur videntur Judaei et fraudis et avaritiae. Ergo ideo qui in facultatibus fideles non fuerunt, quas cum alienas scirent (communem enim ad usum fructus terrarum a Domino Deo datus est omnibus), debuerunt utique participare pauperibus.*

[5] Ita Ambrosius l. c. n. 245. praeter in fine *quis dabit vobis,* loco *quis credet vobis.* Utrum dicendum sit, haec testimonia s. Ambrosium memoriter recitasse et postrema utriusque versiculi verba immutasse, an potius eadem inversio librarii oscitantiae tribuenda sit, judicet lector.

[6] Ita ad verbum h. l. recitat s. Cyprianus lib. sup. cit., et lib. II. ac III. Testimonior. coll. 290. 303. Eidem concinit s. Augustinus in Joan. V. uno excepto *ibunt* pro *abibunt.*

SERMO III.

DE CARITATE.

EX LECTIONE S. PAULI APOSTOLI CONTRA MALOS, QUI BONIS INVIDENT.

1. Peractis perfectionis inspectisque muneribus [1], ad potiora eminentioraque 1 Apostoli praeconia, sicut promisimus [2], pro- 2 cedamus [3]; qui nec mysterii notitiam, nec elo- 3 quentiae celsitudinem, nec misericordiae largam 4 pietatem [4], nec fidei sublime meritum, nec martyrii fortem intrepidamque constantiam [5] pro- 5 desse posse memorauit (a); si caritas fraterna a eademque sincera defuerit. Quid enim prodest (b) b sumptu (c) nutrias, quem perimas ferro? aut quid c iubat (d) eum quibuscumque foueas alimentis, d C quem latronis odio prosequaris? Caret omnibus pietatis officiis, qui odiorum flammis accensus, persequitur in fratrem gratiam, uel diuina ope conlatam (e), uel laboribus ieiuniorum, uel adsiduitate orationum, uel uigiliarum instantia omnibusque uirtutum generibus conquisitam [6]. 6 Caritas enim sine misericordia inperfecta est [7]: 7 quia misericordia caritatis corporis membrum est, contra misericordia sine caritate nihil est [8]: 8 quia emoritur omne membrum, quod ex solido corpore uel diuulsum fuerit uel abscissum. Est D

(a) Cod. *memorarit;* fortasse archaicum est pro *memoraverit;* at *memoravit* ex sententia legendum malui. (b) Cod. *prodeest* geminata *e,* cujusmodi exempla passim occurrunt in antiquis codd.; at quum infra hoc verbum per unicam *e* scribatur in cod., et heic illam lectionem retinui. (c) An particula *si* addenda est? (d) Ita codex pro *juvat* scribit *b* loco *v,* quae scriptura frequentata est apud veteres orthographos. De harum litterarum promiscuo usu consulesis Putschium pag. 2295, Terrassonium *hist. de la jurispr. rom.* pp. 66. et seq., ad indicem orthographicum Frontonis cl. Maii. (e) Cod. recta et antiqua lectione non geminat *l,* sed mendose scribit *conlata* pro *conlatam.*

[1] Solemnem morem suum heic servat Ambrosius, ut de quibus jam disseruerat superiori concione, eadem, quum primum dixisset, memoraret, et quidem plerumque initio sermonis; cujusmodi exempla abunde ambrosiana scripta suppeditant. Sufficiat tamen laudare libb. *de Cain et Abel, de Bono mortis, de Fuga saeculi, de Joseph Patriarch., de Viduis, de Myster., de Incarnat.,* et *de Excessu Satyri.*

[2] Non modo quae jam edisseruerat citare consuevit s. Antistes, verum etiam quae pertexere cogitabat quandoque promisit. Confer saltem ser. *de Basilic. non tradend.* n. 24, p. 922. et ibid. n. (c) t. 3., ac Prolog. in lib. II. *de Spir. sancto* n. 12. t. 4.

Haud absimilem transitionem in suis scriptis interdum usurpat Ambrosius. Vide lib. I. *de Interpell. David* I. 5. t. I.

[4] In simili sententia dicit Ambrosius lib. II. *de Poenit.* IX. 83. t. 3. *Quid enim prodest collatio patrimonii sine gratia caritatis?*

[5] Confer epist. LXXVIII. 6. et 10.

[6] Sic etiam lib. IV. in Luc. n. 46., scribebat Ambrosius: *frustra opem misericordiae coelestis expectes, si ulienae fructibus virtutis invideas: adspernator enim Dominus invidorum est, et ab iis, qui divina beneficia in aliis persequuntur, miracula suae potestatis avertit.*

[7] Perfectam caritatem haud umquam a misericordia esse disiunctam rursus docet Ambrosius lib. I. *de Poenit.* XI. 52. ubi *proximus,* inquit, *esse non potes, nisi facias misericordiam.* Hanc autem virtutem valde commendat s. Doctor in psal. CXVIII. ser. VIII. 22. et seq., lib. II. in Luc. n. 27. lib. I. *de Offic.* XI. 38. et seq., et lib. III. c. III. 19., nec non epist. VII. 3.

[8] Recole dicta supra col. 205. n. (4).

enim caritas apex quidam membrorum omnium retinens arcem[1], cui adcorporata (a) connexaque perdurant officia cuncta virtutum[2]; sine qua omnium bonorum (b) merces aut languescit, aut deperit, dicente Apostolo: « Si linguis homi- « num loquar et Angelorum, caritatem autem « non habeam, unum sum uelut aeramentum, « aut cymbalum tinniens[3]. Et si habeam pro- « phetiam (c), et nouerim mysteria omnia, et « omnem scientiam: et si habeam omnem fidem, « ita ut montes transferam, caritatem autem « non habeam, nihil sum[4]. Et si donauero « omnes facultates meas, et distribuero omnia « mea pauperibus, et si tradidero corpus meum « urendum, ita ut glorier, caritatem autem non « habeam, nihil mihi prodest[5] ».

2. Caritas omnium bonorum mater est, misericordiae principium, origo pietatis, fons benignitatis[6], caput (d) iustitiae[7], legis adimpletio, perfectio praeceptorum[8]. Sine hac una omnia aut debilitata conruunt (e), aut regno carent. Nam et propheticum sentire nihil est; et leue nosse mysteria; paruum est fugare daemones (f); A omniaque uirtutum genera consummare, si caritas desit, inane est. Unde Dominus Christus sic ait: « Multi mihi dicent in illa die: Do- « mine, *Domine* (g), nonne in tuo nomine pro- « phetauimus, et in nomine tuo daemonia « exclusimus, et in nomine tuo uirtutes ma- « gnas fecimus?[9] Tunc dicam illis: Discedite « a me, non uos noui, qui operamini iniqui- « tatem[10] ». Iniquitatis opera est, hominem homini uelle praeferri, fratrem inuidere fratri, B alterum alteri non id uelle quod sibi: et cum (h) sit nobis una condicio naturalis[11], condicionem condicioni uelle praeponi[12].

3. Cum auctor nostrae salutis, naturae propriae diuinitatis conscius, mortalibus se cunctis mortalem exhibuit, et hominibus omnibus hominem praebuit, et quod maius est, condicionem (i) condicioni subiecit, sui corporis formam in forma nostri corporis cooptauit[13]; ut hoc sacramento[14] celsitudinem humilitati, et humilitatem celsitudini coaequaret[15]; et ut in hoc C consummaret patriam uoluntatem[16], qui dixit: « Non descendi de caelo, ut faciam uoluntа-

(a) Idest *adjuncta*, ut legitur in Ammian. XVI. 8. et in Solin. 37. Vocem *Corporatus* pro *junctus* vel *in unum corpus cooptatus* usurpat etiam Ambrosius lib. III. de Offic. VII. 50. (b) In cod. post *bonorum* repetitur *omnium*, deinde punctis superne notatum expungitur. (c) Cod. *prophetia*, nisi fortasse fuerit *a* lineola superaddita pro *m*, quae vetustate iam evanida aciem effugiat. (d) In cod. *capud* loco *caput*, cum contra alibi vidimus *illut, istut* pro *illud, istud*. (e) Ita codex pro *corruunt* vetusta scriptura. (f) Codex *demonas*, quae vox prorsus cubat in mendis; nam *daemones* scribendum est, ut infra in hoc eodem cod. scribitur. (g) Cod. *Domine* semel habet, sed cum in sacris litteris, quacumque versione utatur, heic *Domine* geminetur; hanc vocem mallem proinde credere librarii oscitantia omissam fuisse in cod., et addendam censui. (h) Ita constanter codex *cum* per *c*, et non per *q* scribit, tam si tempus significet, quam si comitem vel caussam. Vid. hac de re Quintilianus Instit. I. 7. (i) Cod. *condicione*, at mihi *condicionem* legendum videbatur.

[1] Confer lib. II. *de Offic.* XIV. 66. ubi similis dictio est.

[2] Ambrosius lib. cit. *de Offic.* VII. 39. *Prima ergo*, inquit, *ad commendationem nostri est caritas. Bonum est ergo testimonium habere de dilectione. Hinc nascitur fides... Similiter per fidem ad caritatem pervenitur.* Et epist. XLI. 17. *Ubi non est amor*, ait, *non est fides* (intellige *viva*), *non est dilectio.* Hanc sententiam pergit s. Doctor explicare in ep. LXXVIII. 9., scribens: *Ubi perfecta caritas, ibi omnis fides: sicut ubi perfecta caritas, ibi spes omnis.... Ideo maior, quia spem fidemque complectitur.* Rei meminit etiam lib. VIII. in Luc. n. 30.

[3] Hic locus, quo carent ambrosiana scripta, nec Vulg. nec Graeco respondet; nam Graecus post *aeramentum* ἠχῶν, et Vulg. legit *aes sonans*. Verum id confirmat, quod iam alibi adnotavimus, Ambrosium usum esse diverso codice a Vulgata; et illud demonstrat, quod praenotarunt Maurini in psal. CXVIII. ser. VIII. 13. n. (*a*) et alibi, ambrosianam scilicet graecam editionem, ab iis, quas nunc habemus, in multis discrepare. Sane est apud Sabat. Ms. quidam graecus, qui illud ἠχῶν omittit.

[4] Ita Ambrosius in ps. XLV. 9., et lib. VII. in Luc. n. 176. praeter in fine *nihil mihi prodest* pro *nihil sum*, quae forsan verba huc e sequenti versiculo in codice translata sunt. Similiter in epist. LXXVIII. 6., sed ibi pro *si habeam* legit *si habuero* cum Vulgata.

[5] Ambrosio fere concinit eius discipulus Augustinus ser. CXXX. t. 5. col. 1349., exceptis *ut ardeam* pro *urendum*, et omissis *ita ut glorier*. Habet *ad comburendum* s. Pacianus ep. II. p. 308. et seq. Solus vero s. Hieronymus lib. III. in epist. ad Galat. t. 4. col. 307., expuncto *ut ardeam*, legit *ut glorier;* quo in loco id ob similitudinem verbi *ardeam* et *glorier* apud graecos καυθήσωμαι, et καυχήσωμαι factum putat. At re quidem vera haec duo verba simul (*) in pervetustis graecis exemplaribus olim legi, idem observat Hieronymus in Isaiae LVIII. t. 3. col. 428., ubi scriptum reliquit: *Apostolus si etiam corpus suum tradat martyrio* ut ardeat, *sive* glorietur (*utrumque enim fertur in exemplaribus*), *absque Dei caritate.... frustra se dicit sanguinem fundere.*

[6] Confer epist. XLI. 17. t. 3.

[7] Utique scribit Ambrosius in psal. CXVIII. ser. XVI. 45, *qui praecepta iustitiae diligit, facit illa quae diligit.*

[8] Haud absimilia habet Ambrosius in psal. CXVIII. ser. V. 20. et XVI. 44., nec non in epist. LXXVIII. 7.

[9] Ambrosius h. l. similiter legit in sup. cit. psal. ser. XX. 47., praeter *ejecimus* loco *exclusimus*. Verbum autem *exclusimus* retinet s. Cyprianus lib. *de Unit. Eccl.* p. 199., et lib. III. Testimonior. col. 314.

[10] In cit. psal. ser. XV. 25. h. l. Ambrosius sic recitat; *Discedite a me, qui operamini iniquitatem*, omissis *non novi vos*. Itidem ser. XX. 47., et in psal. XXXVI. 31., sed additis in fine *nescio vos*. Habet autem cum codice *non novi vos* Augustinus in ps. XXXIV. col. 238. t. 4.; at eadem verba initio versiculi ponit. Nobiscum legit ad verbum s. Hieronymus in epist. ad Damas. col. 152. t. 4.

[11] Huic similem sententiam saepe in ambrosianis scriptis reperies: et confer saltem in psal. CXVIII. ser. VIII. 14.

[12] Paria leges apud s. Ambrosium lib. X. in Lucam n. 50. et seq., atque lib. II. *de Offic.* XXVII. 134.

[13] Ambrosius, ut adversus venenum arianorum, qui sua tempestate Mediolani plurimum poterant, plebem suam communiret, passim in suis concionibus dogmatica documenta firmandae Verbi divinitati, et humanitati peridonea tradidit. Porro huiusce ineffabilis mysterii doctrinis sua omnia opera aspersit, et late egit de illo lib. *de Incarnat.* et *de Fide*, multaque dixit in psal. LXI. 5., CXVIII. ser. XIV. 46., in Luc. X. 135, et epist. XLVI. 6., quibus ln locis, ut heic facit, pro sua sententia tuenda illud ad Philipp. II. 6. usurpat.

[14] Idest *mysterio*, quo sensu hac dictione familiariter usi sunt ss. Patres, quibuscum noster Ambrosius, ut saltem videre est lib. *de Benedict. Patriarch.* XI. 48., et in Luc. VII. 28.

[15] Conf., praeter l. sup. cit. in psal. LXI. 4., CXVIII. ser. XIV. 20., etiam lib. II. *de Fide* VII. 56., lib. V. 109, et Orat. *de obitu Theod.* n. 27.

[16] Haec eadem l. c. reperies, et insuper in ps. XXXVII. 5., ac CXVIII. ser. XVIII. 32., in Luc. X. 60., et in lib. II. *de Fide* VII. 52, atque alibi passim. Attente sunt haec notanda, quo hunc sermonem ambrosianum probe exploratum habemus. Nempe Ambrosius heic de Christi divinitate, perfecta humanitate, corporis mortalitate, eiusque humilitate, et Patri obedientia simul dicit, atque in iis versans illo ad Philipp. II. 6. utitur, prorsus ut in fere omnibus laudatis locis oper. solemne habuit.

(*) Non tamen *simul* haec lecta fuisse dicunt sequentia Hieronymi verba, quae de diversis lectionibus optime intelliguntur.

Editor Mediolanensis.

« tem meam; sed uoluntatem eius, qui me
1 « misit[1] ». Et iterum: « Filius hominis, in-
7 « quit, non uenit ministrari, sed ministrare[2] ».
Matth. XX, 28. Philipp. II, 6. Et facile qui maiestatis celsitudine sequestrata (a)
formam seruitutis accepit, dicente Apostolo:
b « Qui cum in forma Dei esset non rapinam (b)
Ibid., 7. 3 « arbitratus est esse se aequalem Deo[3], sed
« semetipsum exinaniuit formam servi acci-
4 « piens[4] ». Et illut: « Non omnis qui mihi
Matth. VII, 21. c « dicit: Domine, *Domine* (c), intrabit in regnum
« caelorum, sed qui facit uoluntatem Patris
5 « mei, qui in caelis est[5] ».

4. Sed non prius uoluntatem Patris facere possumus, nisi quae sit ipsa uoluntas, ante noscamus. Voluntas ergo Dei est, auctore apo-
6 Thessal. IV, 3. stolo Paulo « Sanctificatio nostra[6] »; quos ab omni facie contagionis antiquae per regenera-
7 tionem salutaris lauacri[7] hac nostra professione purgauit, qua in carnis infirmitate uenisse cre-
8 dimus Deum[8], qua natum ex uirgine confite-
9 mur, qua non negamus condicioni[9] fuisse subiectum, qua Christum crucifixum extollimus,

A praedicamus sepultum, et Dei gloria suscitatum[10]. 10
Unde cum tantum nobis sola ex professione eius santificationis uideamus esse conlatum; ex hoc intellegere (d) possumus, quantum ex eius imitatione uoluntatisque peractae uel cognitae conferri poterit praemiorum: de qua nos sic docet Apostolus: « ut sciatis quae est uoluntas Dei, « quod bonum, et quod placitum, et perfectum[11] ». 11 Rom. XII, 2.
Voluntas Dei est dilectio proximi, frater, ut congaudeas fratri, ut non inuideas meliori, in-
B feriorem ut praeferas tibi[12], ut non admittas 12 Ibid., 9, seqq.
offensam, ut remittas admissam, ut honorificentia praecedas honorantes, dilectu (e) anteue- e
nias diligentes, ut pro inimicis ores, ut cibes (f) f
aduersarios, ut non oderis persequentes[13]. Sic et 13
omnis uirtus decus efficitur, ornamentum, fides, perfectio, misericordia, martyrium, flammis corpus exustum; sic filii Dei efficimur, cum Patri caelesti operibus similamus (g); sic Christo here- g Ibid. VIII, 17
ditario (h) iure coniungimur[14], cum bonis, ac h 14
C malis bona largimur, cum aut obliuiscimur iniuriae (i) aut corde dimittimus retentatam[15], i 15

(a) Haec vox familiarissima fuit Ambrosio, eamque legesis lib. *de Jacob.* VII. 32., in psal. CXVIII. ser. VII. 29., et in Luc. VI. 32. ac X. 56. (b) Cod. *rapina*, at *rapinam* prorsus scribendum est. Num fuerit ultimae *a* lineola pro *m* superaddita, suspicor. (c) Codex h. l. verbum *Domine* omittit, ut supra, quod nos congeminare ausi sumus. Vid. col. 208, n. (*g*). (d) Ita codex *intellegere* pro *intelligere* recta bonaque lectione scribit ad priscae orthographiae normam. (e) Confer adnotata supra col. 200, n. (*d*), et heic ut infra observa *dilectu* pro *delectu* scriptum bona et vetusta lectione, ut ad hanc vocem advertit Forcellinius (*). (f) Ita codex cum aspirata duabus vocalibus interposita, quam lectionem, quum in priscis codd. occurrat, solicitandam haud arbitror. De hac varietate exempla praebet Ciceronis interpres antiquus apud Maium pp. 32. 54. 82. 84. 90. 102. (g) *Similamus* pro *similes facimus* seu *adsimilamus*, subintellige *nos*. Quod verbum quum plerumque construatur cum casu accusandi, malebam, invito codice, scribere vel *adsimilamus*, vel *caelestis Patris opera similamus;* at inspecto antiquissimo Esdrae interprete, qui IV. 8. 44. habet: *similasti semini agricolae*, de dilecta emendatione haerebam, et codicis lectionem retinendam putabam. (h) Cod. *hereditario* sine diphthongo, quam etiam in antiquis codd., invita prosodia et ipsa etymologia nominis, haec vox frequenter remittit. (i) In cod. *iniuria* omissa *e;* nisi legendum sit *iniuriam*, ab amanuense elisa *m* in fine, vel pro ea litterae *a* lineola superaddita, quae tamen vix modo apparet, et ne vix quidem.

[1] Ita Ambrosius lib. II. *de Fide*, uno excepto initio *Ad hoc* pro *Non*, et posito *non* post *caelo*.

[2] Similiter scribit s. Antistes lib. I. *de Spir. Sanc.* in Prologo n. 11, sed *non* verbo *venit* postponit.

[3] Adamussim h. l. recitat s. Ambrosius lib. *de Joseph Patriarch.* III. 14, lib. *de Apolog. alt. David* VII. 39, et in psal. XXXV. 5, atque alibi.

[4] Ita ad verbum loc. cit.

[5] Numquam s. Doctor sibi consonat, dum in suis scriptis h. l. allegat. Sane in psal. CXVIII, ser. XI. 40, legit: *Non quicumque dicit mihi: Domine, Domine, intrabit in regnum caelorum;* et sup. ibid.: *Non enim quicumque dixerit: Domine, Domine, ipse intrabit in regnum caelorum; sed qui voluntatem Dei fecerit;* at lib. I. *de Offic.* XXVI. 125: *Non enim qui dixerit mihi: Domine, Domine, intrabit in regnum caelorum, sed qui fecerit ea, quae dico.* Demum in lib. III. *de Spir. Sanc.* XVII. 130. sic: *Non omnes, qui dicunt mihi: Domine, Domine, intrabunt in regnum caelorum.*

[6] Vulgata et Patres *vestra* legunt loco *nostra;* sed heic Ambrosius sacris verbis loquitur, non illa recitat.

[7] Apostolicus dicendi modus pro *baptismo* (ad Titum III. 5.) qui familiarissimus fuit Antistiti nostro. Consule lib. II. *de Interpell. David* IV. 14., IX. 35., in psal. CXVIII. ser. XXII. 3., ac libros *de Myster.*, et *de Spir. Sanc.* X. 64.

[8] Confer in psal. LXI. 5., et recole dicta col. 208. n. 13.

[9] Subintellige *humanae*, quo quidem sensu hanc vocem sparsim usurpat Ambrosius, ut ex. gr. in Luc. X. 129., et in ser. *cont. Auxent.*, n. 8.

[10] Lege loc. cit. supra col. 208, nn. 13 et 16, ubi similes sententiae sunt, et dictiones. Haec sunt attente notanda, quo magis magisque auctorem ad neophytos hunc sermonem habuisse noscatur. Siquidem haec eadem aut non absimilia verba olim ad neophytos in traditione Symboli habuisse Pontifices, Romani Ordinis Libelli, quos Caroli M. iussu de baptismo scripserunt Episcopi Odilbertus Mediolan., Leidradus Lugdunen., Amalarius Treviren. et Theodulphus Aurelianen., clarissime docent. Quibus modo accedit alter Libellus de baptismo, quem codex membraneus, saec. ut videtur IX, Sessorianae Biblioth. exhibet, quemque ineditum censeo, et Alcuino referre non dubito. Sic enim ille fol. 163. recto: *Haec sumna est fidei nostrae, dilectissimi nobis, haec verba sunt symboli non sapientiae humanae sermone facta, sed verae divinitatis ratione disposita; quibus comprehendendis atque servandis nemo non idoneus, nemo non aptus. Hic Dei Patris et Filii una et aequalis pronuntiatur potestas; hic unigenitus Dei de Maria Virgine, et de Spiritu Sancto secundum carnem natus ostenditur; hic eiusdem crucifixio, ac sepultura, et tertia die resurrectio praedicatur*, etc.

[11] Augustinus lib. XIII. *Confess.* t. 1, coll. 229. et 236. et alibi constanter h. l. sic allegat: *ad probandum vos quae sit voluntas Dei, quod bonum, et beneplacitum, et perfectum.* Ambrosiaster (**) in h. l. *ut probetis quae sit voluntas Dei, quod bonum, et placitum, et perfectum est.* Huic accinit Hieronymus lib. I. *cont. Jovin.*, col. 179. Vulgatae favet Cyprianus epist. LXXVII., col. 159., et cum Vulgata ad verbum legunt Sedulius, et Beda in h. l. Omnes vero pro *ut sciatis* legunt *ut probetis*. Graec. εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τῶ Θεῶ τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεςον, καὶ τέλειον.

[12] Frequenter in suis scriptis adversus hoc pestiferum vitium, quod etiam in religiosiora corda pervadit, declamat s. Ambrosius, et praesertim lib. IV. in Luc. n. 46., et VII. 23., ac lib. II. *de Offic.* XXX. 151., nec non epist. XXIX. 17.

[13] Similia habentur in psal. XXXVIII, 10., CXVIII. ser. X. 3. et 41., ser. XV. 15. et seq., in Luc. VIII. 24., et lib. I. *de Offic.* XLVIII. 224. et seqq.

[14] Quippe Ambrosius ait epist. LXXV. 5: *Caritas adquirit adoptionem, adoptio haereditatem.*

[15] Ambrosius lib. I. *de Offic.* XI. 37. illud expendens Matth. XIX. 21. rursus ait: *Et supra ita est scriptum, ubi diligendos inimicos, et orandum dicit pro calumniantibus et persequentibus nos, et benedicere maledicentes: hoc nos facere debemus, si volumus perfecti esse, sicut Pater noster qui in caelo est, qui super bonos et malos solem iubet radios suos fundere, et pluvia et rore terras universorum sine ulla discretione pinguescere.* Tum alia in lib. *de Joseph. Patr.* I. 3., in psal. XXXVII. 45., atque in epist. LXIII. 83., et alibi huic loco valde similia sunt.

(*) Attamen constat e contextu, utroque loco *dilectu* stare per *dilectione*. *Editor Mediolanensis.*

(**) Nempe verus Ambrosius in Commentariis ad Epistolas Pauli, quos nos probavimus Sancti Doctoris opus esse genuinum. *Editor Mediolanensis.*

cum eminentiore dilectu pro amicis non solum nostra, sed et nosmetipsos impendimus; sic sancto Spiritu abundabimus, cuius et sumus, si omni mansuetudine, quae benignitatis sunt, impleamus.

5. Inde Dominus Christus Apostolos ad ultionem inhospitum[1] Samaritanorum properantes monuit, dicens: « Nescitis cuius spiritus estis?[2] » utique[3] mansuetudinis: qui ab omnibus commotionibus alienus sit, qui nulla concutiatur iniuria, qui ab omnibus perturbationibus uacet, qui tranquillitate subnixus, mitis, benignus, lenis, et blandus est[4]; quem tertio uidit (a) Helias (b)[5], dicente Scribtura (c); « Exies crastina « die, et stabis ante conspectum Domini (d): et « ecce Dominus transiet, et ecce spiritus ma- « gnus, potens, comminuens montes, et con- « terens petras in conspectu Domini: et non « in eo spiritu Dominus, et post spiritum (e) « terremotus: et non in terremotu Dominus[6], « et post terremotum (f) ignis: et non in igne (g) « Dominus, et post ignem uox aurae tenuis: « et in eo Dominus[7] ». Sed hoc quod per sacramentum Helias uidere meruit, aperte propheta Eseias (h) Domino reuelante cognouit. « Super quem, inquit, requiescam, nisi super « humilem, et mansuetum, et trementem uerba « mea?[8] » Sic et Samuhel (i) ille, ille Samuhel (k) sacerdos inlustris, praeclarissimos fratres specie consimiles, pares proceritate, uirtute non impares Domini praecepto reprobat et depellit, et Dauid eorum fratrem humilitate subiectum, mansuetudine infirmum, et tranquillitatis spiritu leniorem Domini praecepto unxit in regem[9]; unde ipse praecatus (l) ait: « Memento, *Do-* « *mine* (m) Dauid, totius lenitatis eius[10] ». Haec electio Dei mansit semper et manet, ut superbos obpugnet (n) et deprimat, et humiles foueat et extollat. Exaltatio haec sine humiliatione (o) non potest esse, nec electio sine reprobatione[11], nec uocatio sine discretione. Et ideo cum infirma et despecta et ultima diliguntur (p), quae summa et magna sunt reprobantur[12]; Deo enim magna infirma, et infirma sunt magna[13]. Docuit hoc apostolus Paulus, qui uocationem credentium demonstrauit ex hac electione descendere. « Vi- « dete, ait, uocationem uestram, fratres; quia « non multi sapientes secundum carnem, non « multi fortes, non multi nobiles[14]: sed quae « stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat « sapientes; et infirma mundi elegit Deus, ut « confundat fortia[15]; et ignobilia huius mundi « et contemptibilia elegit Deus, quae non sunt « (utique contemptibilia (q)), ut ea quae sunt « (contemptibilia scilicet) destrueret[16]: Ut non « glorietur omnis caro in conspectu eius[17] ».

6. Itaque glorientur in mundo qui gloriantur in carne, glorientur in carne qui gloriantur in homine, qui extolluntur honoribus mundi, qui diuitiis inflantur, qui nobilitate superbiunt[18].

(a) In cod. *videt;* at heic magis sententiae consonum videbatur lectio, quam ausus sum scribere; nam eadem sane melior, quamvis illa haud prorsus absurda sit. De promiscuo usu *i* pro *e* et viceversa recole dicta supra col. 200, n. (*d*), col. 210, n. (*d*). et infra. (b) Ita cum aspirata in principio, ut constanter in antiquis codd. repetitur. (c) Ita cod. *scribtura* per *b* loco *p*, ut supra *scribtum* vidimus col. 198, n. (*q*). (d) Cod. post *ante conspectum Domini* addit: *et non in eo spiritu Dominus;* quae quidem verba abundant; et heic fortasse interseruit librarius noster, eo deceptus quod post similia verba *in conspectu Domini* eadem infra recurrant. (e) Cod. *spiritu* elisa *m* in fine. (f) In cod. *terremotu* omissa *m* ut supra. (g) Cod. *igni.* (h) Ita constanter codex scribit pro *Esaias* vel *Isaias* vel potius *Iesaias*, quod factum vix dicerem a graeco Ησαΐας; nam prisca orthographia *ai* per *ei* legebatur, ut monet Fumagallius *Inst. Dipl.* lib. I. p. I. VI, §. 9. col. 103. (i) Ita codex *Samuhel* cum *h* duabus vocalibus interposita. (k) Ita codex cum emphasi. (l) Ita codex cum diphthongo, quam invitus retinui, quamvis in hac voce etiam in aliis vetustis codd. mihi se passim obtulerit. (m) Ausus sum addere *Domine;* ita enim sententia postulare videtur. Quippe librarii perplexitate ob sequentem vocem littera *d* incipientem heic *Domine* omissum putabam. (n) Ita cod. pro *oppugnet.* (o) Cod. *humilatione,* mendose quidem, nisi superaddita fuerit *i*, quae modo reperiatur permixta cum apice litterae *p*, quae e superna linea super *a* huius verbi descendit. (p) Mallem legere *deliguntur*, sed cum lectio codicis exemplis non careat, eam censui retinendam. Recole quae supra de vocabulo *dilectu* dixi col. 200, n. (*d*) et col. 210, n. (*d*). (q) Has parentheses et in hoc loco suis signis designandas putavi, ne quae sunt Ambrosii verba cum illis sacri textus lector confunderet.

[1] Qui Christum utique in hospitium recipere noluerunt. Luc. IX. 53.

[2] Ita ad verbum h. l. recitat Ambrosius in Luc. VII. 60., et lib. I. *de Poenit.* XVI. 78. Huiusce evangelici testimonii spectabili auctoritate plebi suae mansuetudinem commendat Ambrosius etiam in lib. cit. in Lucam.

[3] Hoc adfirmantis adverbium familiarissimum Ambrosio fuisse, qui eiusdem vel leviter scripta volverit, inficias ibit nemo.

[4] Reapse inquit Ambrosius in psal. XXXVI. 22: *Qui sunt mansueti, nisi quos nullus stimulus dissentionis exagitat, non ira perturbat, non saevitia exasperat, non rabies crudelitatis inflammat?*

[5] Passim in suis scriptis Ambrosium de Eliae gestis esse locutum idem ipse fatetur lib. *de Elia et jejun.* III. 5. *Plurima enim*, inquit, *de Eliae gestis frequenti diversorum librorum sermone digessimus.* Ad quem locum respicientes Benedictini editores in Praefat. ad III. et IV. Tom. scite adnotarunt: *Si quidem enim nihil aliud vir sanctus his* (cit. verbis) *significat, nisi frequentem in libris suis gestorum Eliae fieri mentionem, vix quidquam erit, quod in hac parte videatur amissum.*

[6] Additis post *conspectum Domini* verbis *in monte* Graecus textus ambrosianae lectioni favet.

[7] Similiter legit vet. Iren. interp. IV. 20. col. 235., quocum Graecus, praeter *et* post *ignis;* at tam in cit. loc., quam in antiq. et nova Vulg. omittuntur ultima verba *et in eo Dominus:* quae forsan heic non veluti ex sacro fonte manantia, sed ut suae magis sententiae inserviat, Ambrosius addidisse videtur.

[8] Itidem Ambrosius lib. IV. *Hexaem.* VIII. 49. et 75., uno excepto *quietum* loco *mansuetum;* sed habet cum cod. *mansuetum* in Orat. *de obitu. Theod.* n. 33.

[9] Locutus est Ambrosius de davidica humilitate frequenter in lib. *de Interpell.*, et in utraque eiusdem Apologia, nec non lib. I. *de Offic.* VI. 21. et XLVIII. 245. et seq., ac epist. LI. 7. et seqq.

[10] Graec. καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ., at in VI. edit. ταπεινώσεως.

[11] Confer. in psal. XXXVII. 47.

[12] Videsis in psal. CXVIII. ser. XVIII. 34. etc.

[13] Sic Ambrosius l. c. ser. III. 41. dicit: *Quod autem in hoc mundo contemptibile, hoc pretiosum est apud Deum.*

[14] Ita antiqua Versio apud Sabat., praeter *quoniam* loco *quia*, et *potentes* pro *fortes.* Huic lectioni favet Augustinus in Joan. col. 349. p. 2. t. 3, et alibi. Irenaeus vero cum Ambrosio nostro legit *fortes* lib. II. c. XIX. col. 144.

[15] Rursus Ambrosius in psal. XXXVI. 7. habet: *quoniam stulta mundi elegit Deus, ut confundat sapientes.*

[16] Prima hujus versiculi verba, scilicet: *contemptibilia huius mundi elegit Deus,* ita Ambrosius scribit in ps. CXVIII. ser. III. 41; reliqua vero: *quia elegit Deus quae non sunt, ut quae sunt destrueret,* bis recitat in Luc. VII. 234.

[17] Ambrosio concinit graecus textus.

[18] Similem sententiam repetit Ambrosius in psal. I. 15., XLVIII. 24., et CXVIII. ser. VIII. 8., ser. XIV. 33., atque ser. XX. 3. et 7.

Gal. VI, 14. « Nobis autem absit gloriari, nisi in cruce « Domini nostri Jesu Christi: per quem ipsi « crucifixi sumus mundo, et mundus crucifixus 1 « est nobis [1] »; cuius pompas et uoluntates iam tunc nos amisimus et abiecimus, cum me- 2 liore concursu ad caelum transitum fecimus [2]; a sicut Johannis (a) admonitio caelestis uitae magistra formam uiuendi imaginemque nobis I Joan. II, 15. expressit: « Nolite diligere mundum, neque ea « quae in mundo sunt. Si quis dilexerit mun- Ibid. 16. « dum, non est caritas Patris in illo [3]: quia « omne quod in mundo est, concupiscentia « carnis est, et concupiscentia oculorum, et « ambitio saeculi: quae non est a Patre, sed 4 « ex concupiscentia saeculi [4] ».

7. Qui mundum odit, odia mundi non pertimescit: ipse enim suo odio mundum ad sui odium prouocauit; et ideo fas non est odia eius uel pertimescere uel horrere, si tibi nitatur ad- b pendere, quae te sibi (b) probauerit praero- 5 c gasse (c) [5]. Itaque istut odium saeculare, cuius obtrectationibus laceramur, cuius blasphemiis deridemur, non est nouum neque repentinum; 6 quod iam pridem Domino Christo [6], et Apostolis eius non ignoramus inlatum, dicente Euange- d Matth. X, 25. lista: « Si patrem familias Belzeebu (d) uoca- 7 « uerunt: quanto magis domesticos eius »?

A Et: « Si mundus uos odit, scitote quoniam Joan. XV, 18. « me prius odio habuit [8] ». Sic et Apostolus II ait: « Spectaculum facti sumus huic mundo, et I Corinth. IV, 9. « Angelis, et hominibus [9] »; idest gentibus, et 9 fratribus fictis, qui sub nomine religionis trasfigurant (e) se in angelos lucis. Denique aperte e hoc supra infraque conplexus est. « Jam, inquit, Ibid., 8. « saturati estis, diuites facti estis: sine nobis « regnatis: et utinam regnetis, ut et nos uo- « biscum conregnemus [10] ». Et infra: « Nos 10 B « stulti propter Christum, uos autem prudentes « in Christo: nos infirmi, uos autem fortes [11]. 11 « Usque in hanc horam et esurimus, et nudi « sumus, et culafizamur (f), et instabiles su- f « mus [12], (idest non resistimus, uel non defen- 12 « dimus (g)) et laboramus operantes manibus g « nostris: maledicimur, et benedicimus: per- « secutionem patimur, et sustinemus [13]: blasphe- 13 « mati depraecamur (h): tamquam purgamenta h « huius mundi facti sumus, omnium peri- « psema [14] ». Haec apostolica doctrina est, hoc 14 Ibid., 10-13. C Dei et Christi mysterium, haec conuersatio caelestis, haec professio spiritalis; hoc mundus non recipit; hoc ypocrisis (i) respuit, dicente i Apostolo: « Animalis homo non percipit, quae I Corinth. II, 14. « sunt Spiritus Dei: stultitia enim est illi [15] ». 15

8. Fructus autem sunt Spiritus, quos Apostolus

(a) Ita cum aspirata, qua in hoc nomine frequenter veteres, et nonnulli etiam recentiores scriptores utuntur. (b) Cod. *se tibi*. Mihi vero visa est scriptura peccare metathesi pro *te sibi*, quae est lectio probanda, si sententiam spectes. (c) Recole de hoc verbo adnotata supra col. 195, n. (*f*). (d) Ita cod., quam lectionem idcirco retinui, quia non satis exploratum mihi est, utrum *b* vel *l* sit addendum in fine. Siquidem veteres Mss. omnes apud Sabat. in h. l. legunt *Beelzebul* per *l* cum graeco Βεελζεβοὺλ. At Hieronymus lib. *de Nom. Hebr.* vult in fine huius vocabuli *b* litteram esse legendam non *l*; *musca enim*, inflt, *zebuð vocatur*. (e) Ita in cod. *trans* in verbo *transfiguravit* abiicit litteram *n*, cujusmodi in hac et similibus vocibus vetusta exempla non desunt. (f) Ita codex pro *colaphizamur*. Litteras *u* et *o* apte monet Longus pp. 2216. et 2222. fuisse interdum apud Latinos confusas, ita ut legerent *u* etiam cum scriberent *o*. Id confirmant Valerianus pp. 2289. et 2290., Papirianus p. 2292., atque cl. Majus, qui in haec me adnotanda praeivit in suo indice Frontonis orthographico. Quod vero adtinet ad litteram *f* sane illam simpliciter non per *ph* scribebant Latini. Sic enim diligentissimus Majus mox laudatus, et numquam satis laudandus habet *de re pub.* I. 2. col. 7. n. (*a*): *Litteram* ph *olim a Latinis non fuisse adhibitam monet nos Cicero Or. XLVIII.* Tum Martianus lib. III. cap. *de coniug.* ait: *Nec* f *excludent, cum dicamus* triumfo, *quamquam a Graecis veniat, et per* p *et* h *potius scribatur*. Idem vero Majus ita etiam monet in indice palaeographico ad Ciceronem eiusque Interpretem, *Classicor. Auctor.* p. 388. col. 2: F *pro* ph *passim; et recte, ut puto. Cur enim semper Latini pro sua unica littera* f *duas incommodius scripsissent* ph? Ceterum codex noster alibi, quum id usus reclamat, constanter utitur *ph*. De littera *z* vide Isidorum I. 4. *Orig.*, et de eius usu veteres orthographos apud Putschium. (g) Heic et infra parenthesim, ut supra, designare ausus sum. (h) Cod. constanter cum diphthongo, et vide sup. col. 212, n. (*l*). (i) Ita scribitur in cod., omissa aspirata in principio.

[1] H. l. quem heic Ambrosius oratorio modo pluraliter recitat, habet etiam, sed singulari numero ut in sacro textu, libb. *de Bono mort.* III. 9., *de Fuga*, saec. IX. 56., in psal. CXVIII. ser. VIII. 5., et in Luc. VI. 34., in ep. LXXVIII. 10., et lib. III. *de Spir. sanc.* VIII. 50. His tamen in locis numquam iisdem verbis h. l. allegat.

[2] Confer. saltem lib. *de Myster.* II. 5.

[3] Adamussim h. l. recitat Augustinus epist. CCXX. col. 814, t. 2. Ita Cyprianus lib. *de hab. virg.* col. 175., lib. *de orat. Dom.* col. 208., lib. *de mortal.* col. 236., et lib. III. *Testimonior.* col. 308. Similiter Zeno Veron. lib. I. tract. II. VII. et XII. pp. 24. 67. et 90., et *Collat. Carthag.*, p. 491., quibus modo noster accedit Ambrosius.

[4] Ita, excepto *quoniam* loco *quia*, legunt Augustinus lib. I. *de nupt. et concup.* t. 10, col. 290., et lib. VII. *cont. Julian.* col. 663., Cyprianus loc. cit., Zeno Veron. l. pariter. cit. Ambrosius vero non sibi consonat in psal. CXVIII. ser. XIII. 27. ubi legit: *Quia omne quod in saeculo est, concupiscentia est carnis, et concupiscentia oculorum, et jactantia vitae.*

[5] Advertas velim in psal. CXVIII. ser. XXII. 21. et seqq.

[6] Videsis *de Fide*, n. 94.

[7] Ita in Antiq. et Nova Vulg. cum Graeco.

[8] Antiq. Versio apud Sab. *Si mundus.... quia priorem me* etc. Vulg. *quia me priorem vobis.* Cyprianus epist. ad Fortunat. p. 268, *quoniam me primo odiit.* Graecus vero: Εἰ ὁ κόσμος... γινώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν.

[9] Ambrosius lib. *de Elia et jejun.* XXI. 79, *Facti sumus*, ait, *spectaculum hujus mundi*, et in psal. XLIII. 33, *ut spectaculum simus huic mundo et angelis et hominibus.* Legit cum codice ad verbum, uno omisso *hominibus* in epist. LXIII. 71. Sic enim: *Spectaculum facti [sumus huic mundo, et angelis.* Nostrae lectioni concinunt Antiqua Versio, et Graecus, a quo tamen abest *huic.*

[10] Ita Antiqua Versio apud Sabat., uno excepto *conregnemus*, pro quo habet *regnemus.* Verum verbo *conregnemus* utitur s. Hilarius in psal. II. 42. col. 49,], et LX., ac LXV. coll. 144. et 197.

[11] Ita in utraq. Vulg. cum Graeco, sed addunt in fine: *vos nobiles nos autem ignobiles.*

[12] Differt Ambrosius in psal. CXVIII. ser. VIII. 7., legens: *usque ad hanc horam [et esurimus, et sitimus, et nudi sumus, et colaphis vapulumus, et instabiles sumus.* Habet *colaphizamur* cum antiq. Vulg. apud Sabat. Ambrosiaster (nempe Ambr. in epistolas Pauli) in h. l., quibuscum Graecus κολαφιζόμεθα.

[13] Ita Ambrosius in psal. XXXVIII. 10., CXVIII. l. modo cit., lib. I. *de Offic.* XLVIII. 244., et lib. II. *de Poenit.* I, 5. ejusd. vol.

[14] Consonat Versio antiq. apud Sabat., praeter *obsecramus* loco *deprecamur*, nec differt Graecus. At Ambrosius in psal. CXVIII. l. c. habet: *blasphemamur, et obsecramus: tamquam lustramenta huius mundi facti sumus omnium purgamenta usque adhuc.*

[15] Ita h. l. ad verbum recitat s. Ambrosius in Luc. VII. 148., et lib. III. *de Spir. Sanc.* XVII. 121., praeter *illi est* loco *est illi.*

Galat. v, 22. enumerat, dicens : « Caritas, gaudium, pax, A
Ibid., 23 « patientia, bonitas, mansuetudo, fides, lenitas (a),
b 1 « continentia, castitas [1] ». Et illud de quo (b)
litteris suis Ephesiorum Ecclesiam (c) idem Apo-
2 Ephes. IV, 30. stolus monuit [2] : « Nolite contristare Spiritum
« sanctum Dei, in quo signati estis in die re-
3 « demptionis [3] ». Contristatur autem Spiritus a
contrariis desideriis, idest ab operibus carnis,
4 Galat. v, 20. quae inter cetera latentia [4] haec sunt : « Ini-
« micitiae, contentiones, aemulationes, indi-
« gnationes, prouocationes, irae, rixae, dissen- B
5 « ciones, sectae [5], inuidiae, ebrietates, comisa-
6 d Ibid., 21. « tiones (d) (idest comestores) [6] ». His enim
operibus contristatur Spiritus, offenditur; deserit
e 7 Sapient. I, 5. et abscedit, Solomone (e) dicente [7] : « Sanctus
8 « enim Spiritus disciplinae effugiet fictum [8] ».
Ephes. IV, 30. 9. « Nolite, inquit apostolus Paulus, contri-
« stare Spiritum sanctum Dei, in quo signati
« estis in die redemptionis ». Dies redemptionis

est, in quo salutaris indulgentiae dono redempti,
a mortis sententia liberamur; in quo ueterem
hominem cum actibus eius exponimus, et in-
duimus nouum, qui secundum Deum creatus
est in operibus bonis [9]. Eo enim die et Sancto 9
Spiritui consignamur [10], cum sacramentis omnibus 10
consummamur [11], dicente Euangelista : « Et 11 Matth. III, 16.
« baptizato Jesu confestim ascendit de aqua; et
« ecce aperti sunt caeli, et uidit Spiritum Dei
« descendentem de caelo sicut columbam (f), f
« uenientem in ipsum [12] ». Columba innocentia 12
simplex [13] uel simplicitate innocens, non clamore 13
uiolenta, non furore saeua [14], non moribus ira- 14
cunda [15], non amaritudine fellis infesta [16] : et 16 15
ideo eodem Spiritu, qui in modum eius descendit,
accepto subiunxit Apostolus, ut diceret. « Omnis, Ephes. IV, 31.
« inquit, amaritudo, et ira, et indignatio, et
« clamor, et blasphemia auferantur a uobis [17] ». 17
Amaritudo est inimicitias concipere, ructari odia,

(a) Cod. *laenitas* cum diphthongo, sed eam expunximus, quum ipse cod. haud illam retineat in vocibus *lenis, lenior, lenitas, etc.* (b) In Cod. *quod*, sed *d* prorsus abundat. Observat Fumagallius *Ist. Dipl.* I. c. VI. 9. col. 102., veteres haud raro in fine vocabuli addidisse litteram *d*, idque in iis verbis praesertim, queis in littera *o* esset finalis. Ita ex gr. scribebant *estod, malod, ceditod* etc. pro *esto, malo, cedito* etc. (c) Cod. *Ecclesia*, lineola tamen litterae *a* superposita fuit pro *m*, quae aegre vix legitur. (d) Ita cod. pro *comessationes* consona *s* haud duplicata, et posito *i* pro *e* post *com.*, ut apud Sab. Ms. Reg. De harum litterarum *i* et *e* promiscuo usu vide supra p. 200, (*d*) 210, (*d*) et col. 211, (*a*). Codicis lectionem retinui, quia ejusmodi exempla in antiquis codd. haud semel occurrunt. (e) Ita in codice. Sane ad I. l. Proverbior. observat Sabatier, veteres codices Lactanti, et Cypriani *Solomonem* legisse. Porro sic habent Mss. plures Sessoriani, e quibus unus antiquissimus. (f) Cod. *columba* omissa *m* solito mendo.

[1] S. Doctor lib. *de Parad.* XIII. 64, *Fructus*, inquit, *Spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia, benignitas, modestia, continentia, dilectio.* Hoc in loco rom. edit. *castitas* pro *dilectio* legit. Lib. vero *de Noe et Arca* XXIX. 108. sic: *Fructus autem Spiritus, caritas, gaudium, pax, patientia, bonitas.* At in psal. XXXVI. 12. *Fructus autem Spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, fides, modestia, continentia.* Demum lib. I. *de Spir. Sanc.* VI. 69., ut in lib. *de Noe* sup. cit., praeterquam quod *pax* primo loco ponit, quam tamen vocem post *gaudium* scribit in eod. libro XII. 126.

[2] Conf. epist. LXXI., in qua huiusce apostolicae epistolae summam Ambrosius ab Irenaeo rogatus exponit.

[3] Similiter Ambrosius, omissis in fine *in die redemptionis*, habet lib. III. *de Spir. Sanc.* VIII. 48.

[4] Summo consensu Patres, quibuscum Antiq. et Nova Vulg. opera carnis, quae mox enumerantur, cum Apostolo *manifesta* dicunt, et non *latentia*, eisdemque suffragatur Graecus textus Φανερὰ legens. Heic fortasse recensita opera carnis aut *latentia* mendose pro *manifesta*, aut dicendus Ambrosius, quae commemorat ipsa esse *manifesta*, cetera vero *latentia*, ut sensus sit: *ab operibus carnis, quae* manifesta *inter cetera latentia haec sunt.* Hinc dixeris fortasse vocem *manifesta* excidisse; nisi malis Ambrosium, quae recenset opera carnis, ea *latentia* vocare comparatione earum, quae in catalogo omittit, ut *adulterium, impudicitiam*, et *homicidia*, quae sese sua magis turpitudine produnt. Vid. infra n. 6.

[5] Irenaeus lib. V. c. XI. col. 305, *Inimicitiae*, ait, *contentiones, zeli, irae, aemulationes, animositates, inritationes, dissensiones, haereses.* Cyprianus lib. *de orat. Dom.* col. 209: *Inimicitiae, contentiones, aemulationes, animositates, provocationes, simultates, dissensiones, haereses.* Augustinus vero epist. XXIX. col. 50: *Inimicitiae, contentiones, aemulationes, animositates, dissensiones, haereses.* Sicque idem s. Pater sparsim in suis operibus, praeterquam quod lib. 2 *de Serm. Dom. in mon.*, ubi ad vocem *haereses* illam addit *sectae.* Demum Lucifer. Calar. lib. II. pro s. Athan. col. 202., et s. Hieronymus in h. l., omissis *indignationes, provocationes*, si in fine *haereses* loco *sectae* legas, nostro cum Ambrosio cetera habent. Vulg. nobiscum retinet *sectae* e graeco αἱρέσεις.

[6] Ita Patres laudati in cit. l. habent ad verbum, praeter Lucif. Cal. qui post *invidiae* addit *homicidia.* In hunc l. haec notat Hieronymus l. c.: *In latinis codicibus* adulterium *quoque et* impudicitia *et* homicidia *in hoc catalogo vitiorum scripta referuntur. Sed sciendum non plus quam quindecim carnis opera nominata.* Duodecim in hoc sermone nominantur; si ergo tria modo a Hieronymo relata addas, quindena cum eodem *opera carnis* et tuus catalogus reddet.

[7] Ambrosianis locis ex gr. *de Parad.* I. 6. et XIII., quibus Liber Sapientiae, juxta sui temporis opinionem, Salomoni tribuitur, hic modo accensendus est. De hac re vide Maurinos adnotantes ad l. cit. *de Paradiso*, nec non Ackermannum Introduct. in libb. sac. V. F. par. II. c. VII. 245, edit. Vindobon. an. 1825. p. 367.

[8] Ita Vulg. cum Augustino pluribus in locis, si initio hoc ordine legas: *Spiritus enim Sanctus.*

[9] Apostolicam hanc sententiam expendit Ambrosius etiam in psal. XXXVIII. 22., in lib. *de Inst. Virg.* II. 13., et lib. II. *de Spir. Sanc.* VII. 65.

[10] Baptizatum Spiritui Sancto consignari docet etiam Auctor Lib. *de Sacram.* apud Ambrosium (nempe nostro judicio Ambrosius ipse).

[11] Idest, cum per baptismum cuncta christianae religionis nobis reserantur arcana, a quibus olim arcebantur profani, et fides adquiritur, qua omnia credimus divina mysteria: vel potius, cum ceteris omnibus sacramentis suscipiendis idonei per idem sacramentum efficimur; quod quidem est janua sacramentorum. Verum h. l. ad Eucharistiam quoque respicere potuit Ambrosius, quae juxta veterem Ecclesiae consuetudinem conferebatur una cum baptismo et confirmatione; qui mos etiam nunc in baptizandis adultis obtinet in ecclesiastica disciplina.

[12] Concinit Hilarius in psal. CXXXVIII. col. 507. Graecus textus et Antiq. Vers. apud Sabat. addunt *ei* ante *coeli*, et omittunt *Dei* post *Spiritum.*

[13] Simplicitatem per columbam designari passim in suis scriptis monet Ambrosius. Clarius lib. *de Isaac* VII. 59., et in *Luc.* II. 92., ubi, *Apertum est*, inquit, *coelum et descendit Spiritus Sanctus corporali specie sicut columba.... Advertamus mysterium: quare sicut columba? Simplicitatem enim lavacri requirit gratia: ut simus simplices sicut columbae.* Ita etiam scribit lib. *de Myster.* IV. 25: *Merito sicut columba descendit, ut admoneret nos simplicitatem columbae habere debere.*

[14] Pacem etiam per columbae mysterium intelligi debere est Ambrosii sententia lib. *de Isaac*, et in *Luc.* loc. cit., ac in lib. *de Myster.* III. 11., nec non epist. XLI. 11.

[15] Confer saltem in psal. CXVIII. ser. XII. 18.

[16] Locutio familiaris Ambrosio, quae rursus legitur lib. *de Parad.* II. 8., et alibi.

[17] Ita adamussim s. Cyprianus lib. III *Testimonior.* col. 306.

euomere uenena, obtrectare proximis, disseminare laetalia (a), sicut in Deutheronomio (b) scriptum est: « Inimici nostri insensati [1]. De « uinea Sodomorum uitis eorum, et palmites « eorum de Gomorra: uua eorum uua fellis, « et botrus amaritudinis ipsorum [2]. Ira drachonum (c) uinum eorum, et furor aspidum in« sanabilis [3] ». Et Dauid: « Sepulchrum patens « est guttur eorum, linguis suis dolose age« bant, quorum os maledictione et amaritudine « plenum est [4] ». Ira, inquit, ira (d) est inuidere meliori, felici detrahere, gemere profectibus proximi; unde Propheta sic dicit: « Peccator « uidebit, et irascetur, dentibus suis frendet, « et tabescet [5] ». Indignatio, inquit, indignatio (e) est indigne ferre inferiorem superiori dono gratiae coaequari, aut gradu charismatis anteferri [6]; cum Apostolus *Galatis* (f) dicat: « Non « est seruus neque liber: non inest masculus, « neque femina; sed omnes uos unum estis in « Christo Iesu [7] ».

10. Docet beatissimus Paulus in omnibus ferme epistulis (g) suis [8], ex omni natione, dignitate, nobilitate, aetate, uel sexu conuocatos ad fidem unum effectos in Christo; cuius passionis sacramento [9] dehonestatus est mundi principatus, deturpata nobilitas, celsitudo deiecta, exaltata humilitas, eleuata depraessa, purificata sordida, iacentia erecta, et uiuificata sunt mortua. Sic apud Eseiam uallium fossa replentur (h), montium ardua humiliantur; sic praua diriguntur, et aspera deplanantur: sic collium omnium prona in aequalitate librata in planitie sunt deducta camporum; sic caedri (i) Libani tenuati sunt, uirgulta (k) uitulaminum (l) roborata pinguescunt; sic leonum faeritas (m) mansuefacta boui coniungitur, et carnium pinguitudine fastidita cum boue paleis uescitur: sic lupus rabie deposita cum agnis camporum prata depascitur: sic ursus cum uitulo, et haedus cum pardo concordat: sic infantes cauernis aspidum manus ingerunt, nec nocent [10]: sic humani generis uarietas (quia de boue ad Deum non pertinet [11]) (n) in unum redigetur: sic diuersitas natalium unitate concordat: sic condiciones aemulae pares efficiuntur; dum moriuntur per baptismum natalibus mundi, et nobilitati per gratiam caelo nascuntur [12], dicente Eseia propheta: « Ecce « nunc dominator Dominus Sabaoth conturbabit « gloriosos cum uirtute, et qui superbi sunt « contumelia conterentur, et humiliabuntur, et « cadent excelsi gladio: Libanus uero cum « altis cadet [13] ». Frequenter Libanum montem, et caedrorum eius cacumina regno mundano

(a) Cod. cum dipthongo *laetalia*, quae quoque lectio exemplis antiquior. codd. confirmatur. (b) Ita codex cum *h*. (c) Haec vox ita cum aspirata etiam in antiquis codd. reperitur. (d) Cod. *ira* cum emphasi repetit. (e) En altera repetitio per emphasim facta. *Quod autem*, inquit Majus *de re pub.* I. 47. p. 123., *negat Moserus repetitione vocabuli posse significari emphasim, mirum mihi est: et certe refutari videtur ab ipso Cicerone* col. 103. (f) Codex mendose *Corinthiis* habet. (g) Ita cod. pro *epistolis*. Vide sup. col. 214, n. (*f*), ubi observatum reliqui, litteras *o* et *u* apud veteres inter se mutuis vicibus fungi. (h) In codice *repletur* manifesto mendo. (i) Ita codex cum diphthongo *caedri*, quae lectio antiquorum codd. auctoritate non caret. (k) In cod. *virgultae.... roboratae*, quod quidem repetitum est mendum; nam *virgulta* neutra vox est ideoque in utraque voce *e* abundat in fine. (l) Ab antiquissimis usque temporibus hoc vocabulum *vitulamen* pro *plantatio* obtinuit apud sacros et ecclesiasticos scriptores; de cuius origine sic loquitur s. Augustinus lib. II. *de doctr. chr.* p. 1. col. 26: *Quoniam μοσχος graece* vitulus *dicitur, μοσχεύματα quidam non intellexerunt esse* plantationes, *et* vitulamina *interpretati sunt; qui error tam multos codices praeoccupavit, ut vix inveniatur aliter scriptum: et tamen sententia manifestissima est, quia clarescit consequentibus verbis: namque*, adulterinae plantationes non dabunt radices altas (*Sapien.* IV. 3), *convenientius dicitur, quam* vitulamina, *quae pedibus in terra gradiuntur, et non haerent radicibus.* (m) Ita codex cum diphthongo *faeritas*, quam lectionem haud raro prisci exhibent codd. (n) Hanc parenthesim designandam iudicavi, ut clarior hic locus evaderet.

[1] Favet huic lectioni Antiq. Ver. apud Sabat. cum Vigil. Taps. lib. V. *de Trinit.* col. 245., addito *autem* post *inimici*. Graec. ἀνόητοι.

[2] Non iisdem verbis h. l. usurpat Ambrosius; nam lib. *de Elia et Jeiun.* XIV. 52, sic: *De vinea Sodomae vinum eorum, et vitis eorum vitis Gomorrhae: uva eorum uva fellis, botrus amaritudinis in ipsis.*

[3] Ita Ambrosius l. c., si ponas *ira* ubi *furor*, et viceversa.

[4] Ita ad verbum Vulg. Antiq. et Nova cum Augustino, et Cassiodoro, quibus modo Ambrosius noster adiungitur. In ambrosianis scriptis hucusque editis prima tantum verba reperiebantur, scilicet: *Sepulcrum patens est guttur eorum*, in psal. CXVIII. ser. XVI. 28.

[5] S. Augustinus *frendet et tabescet* constanter scribit, quocum Brev. Mozarab. Graecus Βρύξει, καὶ ταχήσεται.

[6] Huc respicere videtur illa distinctio inter improbum et invidum, qua utitur s. Doctor lib. II. *de offic.* XXX. 152. *Filii*, inquit, *fugite imbrobos, cavete invidos. Inter improbum et invidum hoc interest: improbus suo delectatur bono, invidus torquetur alieno: ille diligit mala, hic bona odit; ut probe tollerabilior sit qui sibi vult bene, quam qui male omnibus.* Et sane invidentiam ut quamdam probe insanabilem aegritudinem haud tollerandam, sed fugiendam suadet Ambrosius. Sic enim epist. XXIX. 17: *Terras fugito, in quibus invidia est, ubi ambitio, ubi contentio.* Porro his tam detestabili peste terris corruptis nulla pax est, nulla caritas, nullus ordo; quia res nulla jure componitur.

[7] Ambrosius lib. II. *de Spir. Sanc.* VIII. 79. ita: *Omnes vos unum estis in Christo Jesu.*

[8] Ad Romam. X. 12., I. ad Corinth. X. 17., ad Galat. l. c., et ad Coloss. III. 11.

[9] Conf. saltem in psal. CXVIII. ser. XII. 3.; ubi similis elocutio recurrit.

[10] Haec eadem Isaiae verba usurpat quoque Ambrosius lib. V. *Hexaem.* II. 6., lib. II. *de Interpell. David* I. 4., in psal. CXVIII. ser. VI. 17., et in Luc. VII. 45. et 202., atque lib. I. *de Poenit.* XIII. 65. et 67., et infra.

[11] Respicit s. Doctor ad illud Apostoli I. Corinth. IX. 9: *Numquid de bobus cura est Deo?*

[12] Legantur lib. *de Myster.* III. 11. et IV. 21., et lib. I, *de Spir. Sanc.* VI. 76. et seqq., ubi similes dictiones, et sententiae sunt. Ita vero lib. *de Fuga saec.* IX. 54: *Mortuus quidem semel est: sed moritur unicuique qui baptizatur in morte Christi; ut consepeliamur cum eo, et resurgamus cum eo, et in novitate vitae illius ambulemus.* Vide etiam sis lib. III. *de Sacram.* I. et seq. apud Ambrosium.

[13] Favet huic lectioni Graecus, qui quidem loco *Dominus virtutum*, ut in Antiq. Vulg. legitur apud Sabat., et pro *Dominus exercituum*, veluti nova Vulg. refert, nobiscum habet ὁ δεσπότης Κύριος σαβαώθ; item pro *elati comminuentur*, vel *excelsi statura succidentur*, οἱ ὑψηλοὶ τῇ ὕβρει συντριβήσονται, *excelsi superbia conterentur*; reliqua vero, καὶ οἱ ὑψηλοὶ ταπεινωθήσονται, idest *et excelsi humiliabuntur*. Ceterum cum hos Isaiae versiculos X. 33. 34. mancos proferat Sabatier, qui in expiscandis a Patrum scriptis antiquae biblicae versionis fragmentis diligentissimus fuit, inde hunc sermonem id temporis adhuc in membranis delitescere probe exploratum habeo. Quod sane praeiudicium cumulat illud Isaiae XI. 5. infra legendum, quod Sabaterii curas effugit omnino.

conparat eiusque principibus sermo diuinus[1]; quod regnum eiusque ministros Dominus Christus sua passione deiecit et pressit. Et ne nos tractorum diuersitas perturbaret, ipsius Domini Christi personam, qui haec omnia esset consummaturus, designans idem propheta subiunxit, ut diceret: « Exiet uirga de radice Iesse, « et flos de radice eius ascendet[2] ». Radix utique Dauid[3] significauit personam, ex cuius semine Christus est natus in carne, qui ex patris sui Iesse lumbis erumpens usque ad florem Dominicae natiuitatis carnalis porrexit originem. Denique sic adiecit, ut diceret: « Requiescet in eo Spiritus Dei, spiritus sapientiae, « et intellectus, spiritus consilii et uirtutis, « spiritus cognitionis et pietatis[4], replebit eum « spiritus sancti timoris Dei[5] ». Et ut apertius Christum intelligi (a) oportere monstraret, prosequitur, dicens: « Non secundum gloriam iudicabit, neque secundum eloquentiam redarguet[6]; sed iudicabit humili iudicio, et redarguet gloriosos terrae, et percutiet terram (b) « uerbo (c) oris sui, et spiritu per labia interficiet inpium[7] »; eo scilicet uerbo, et labiorum adspiratione, qua (d) dixit: « Principatus « huius mundi, (idest dominatus (e)) mittetur « foris[8] ». De quo iterum: « Venit principatus « mundi, et non inueniet in me nihil (f)[9] ». Et ut sacramentum crucis[10] ostenderet, adiecit, dicens: « Et erit iustitia praecinctus lumbos, « et ueritate inuolatus latera[11] ». « Tunc, ait, « (idest ex eo tempore) pascet lupus cum agno, « et pardus requiescet cum aedo (g), et uitulus « et taurus et leo simul pascentur; et puer « paruulus ducet eos[12] » (hoc est sacerdos uel aetatis paruitate innocus (h), uel innocentiae puritate subnixus gubernabit eos). « Et bos et « ursus simul pascentur[13] (et natio eorum una « erit), et leo et bos manducabunt paleas[14], « (idest aridas escas) ». Ac ne mea interpretatio (i) praesumpta uel temeraria a sollicitis auditoribus[15] iudicetur, apostoli Pauli disputationem meis interpretationibus interseram[16], dicentis: « Expoliate uos ueterem hominem « cum actibus eius[17], et induite nouum qui « renouatur in agnitione Dei secundum imagi- « nem eius, qui creauit eum[18]. Ubi non est « masculus et femina, Graecus et Iudaeus, cir-

Ibid., XI, 1. 2. 3. *Ibid.*, 2. *Ibid.*, 3. 4. 5. a. *Ibid.*, 1 c. 6. *Ibid.*, 4. b. c. 7. d *Ioan.* XII, 31. e. f 8 *Ibid.*, XIV, 30. 9. 10. *Isaiae*, XI, 5. 11 *Ibid.*, 6. g. 12 h. *Ibid.*, 7. 13. 14. i. 15. 16. *Coloss.* II, 9. *Ibid.*, 10. 17. *Ibid.*, 11. 18.

(a) Ita codex bona, et vetusta scriptura ut supra col. 209, n. (*d*). (b) In cod. *terra*. (c) Cod. *verba*, mendose tamen. (d) Cod. *quod*. Vide adnotata col. 215, n. (*b*). (e) Recole de parenthesi, quae superius diximus col. 199, n. (*a*), et alibi. (f) Elenismus, quo etiam, ut infra vides n. 4., Ambrosius utitur, dum h. l. allegat lib. *de Tobia* IX. 33., et lib. *de Fuga saec.* IV. 24. (g) Ita codex sine *h*, quum paullo supra illam retinuisse vidimus. Non tamen aspiratam addendam censui, quia huiusmodi lectioni veterum codd. auctoritas non repugnat. (h) Ita codex cum uno *u*, quod quamquam videatur librarii mendum, attamen retinendum putavi spectabili veterum codd. auctoritate motus, qui frequenter ubi duo *uu* simul concurrunt, alterum omittunt. (i) Codex constanter cum diphthongo, quam expungere censui. Recole dicta col. 203, n. (*b*).

[1] Haec quoque monet Ambrosius in psal. XXXVI. 77. et 80., et in lib. *de Myster.* VII. 39., ac in epist. LXX. 7.

[2] Ita Ambrosius, uno excepto *de* pro *ex* ante *radice*, lib. *de Benedict. Patriarch.* IV. 19., et in Luc. II., 24., et III. 8. Habet *a* loco *ex* lib. *de Inst. Virg.* IX. 59. At *ex* ut in cod. retinet lib. II. *de Spir. Sanc.* V. 38. Consule etiam, si vacat, lib. *de Apolog. alt. David.* VIII. 43.

[3] In ambrosianis scriptis frequentata est haec elocutio. Illam quidem in modo citatis omnibus fere locis reperies, et alibi passim. Nec quisquam sit, qui Ambrosium sibi dissentire putet eo quod ibi legat: *Radix utique familia Judaeorum*, et heic: *Radix utique David;* nam exploratum est, s. Doctorem utraque elocutione ad Davidem respexisse. *Liquet*, inquit Ambrosius *in Apol. alt. David* VII. 39., *per David intelligi Prophetam, per Prophetam populum propheticum*, scilicet Judaeorum. In lib. *de Spir. Sanc.* l. sup. cit. *Radix*, ait, *Iesse Patriarchae familiae Judaeorum;* utique David. Conf. cit. Apolog. IV. 27., in Luc. III. 8., atque lib. V. *de Fide* VIII, 105.

[4] Ambrosius in Luc. III. 8: *Et requiescet super eum spiritus Domini; spiritus sapientiae et intellectus.* Graecus vero loco *Domini* cum Ambrosio nostro Θεοῦ legit: cui concinunt Lactantius lib. IV. *Inst.* XIII. col. 577., Irenaeus lib. III. c. IX. col. 184. et XVII, col. 208., et Tertull. lib. *adv. Iud.* IX. col. 143. Reliquum huius versiculi ad verbum Ambrosius recitat in psal. CXVIII. ser. V. 38., lib. *de Myster.* VII. 42., et alibi.

[5] In cit. omnibus loc. Ambrosius, ceteris omissis, legit: *spiritus sancti timoris*, quae verba s. Doctor superiori versiculo coniungere videtur.

[6] LXX legisse, *secundum sermonem arguet*, monet Hierony. in h. l. col. 100.

[7] Favet ambrosianae lectioni Irenaeus lib. III. c. IX. col. 185., quocum Hierony. in h. l., et Graecus textus.

[8] Graecus textus, et Patres qui h. l. allegant initio *principes* legunt pro *principatus*. In fine vero Augustinus quaest. 72. in Levit. t. 3, p. 1. col. 521, *missus est foras*. Auct. lib. *de promiss.* c. II. col. 190, *missus est deorsum*. Sanctus vero Hierony. cum Graeco et Vulg. *ejicietur foras*. Unus codex Cantabr. apud Sab. nobiscum habet *mittetur foris*.

[9] Ambrosius non semper iisdem verbis hoc utitur testimonio. Siquidem lib. II. *de Abrah.* IX. 62., lib. *de Isaac* VI. 55., lib. *de Jacob.* V. 24., et lib. *de Virginit.* XVII. 108: *Venit huius mundi princeps, et in me inveniet nihil.* Lib. *de Tobia* IX. 33: *Ecce venit huius mundi princeps, et in me suum non invenit nihil.* At lib. *de Fuga saeculi* IV. 23, et in psal. CXVIII. ser. VIII. 6., et in Luc. IV. 29: *Venit enim princeps mundi huius, et in me invenit nihil;* lib. I. *de Offic.* XLIX. 249: *Veniet huius mundi princeps, et in me inveniet nihil.* Demum ad verbum ut in cod., *non inveniet in me nihil*, legit lib. *de Fuga saec.* l. c. n. 24.

[10] Locutio familiaris Ambrosio. Conf. psal. CXVIII. ser. XIII., et ibi Maurinorum notam, nec non lib. I. *de Spir. Sanc.* IX. 108.

[11] Hoc versiculo augetur biblica Sabaterii collectio. Recole dicta n. 13, col. 218.

[12] Lib. I. *de Poenit.* VIII. 67., presse h. l. sic recitat: *Tunc lupi et agni simul pascentur.*

[13] In Graeco ad verbum.

[14] Ambrosius l. c. *de Poenit.* habet: *Leo et bos paleam manducabunt.*

[15] Heic Ambrosii morem adverte, qui numquam suos auditores blandiri consuevit.

[16] Frequenter in suis scriptis, praesertim in psalmos, suam sententiam apostolicis verbis explanat, atque confirmat s. Doctor.

[17] In *Apol. alt. David* legitur IX. 46.; *Expoliantes vos veterem hominem cum actibus eius*, et similiter in psal. CXVIII. ser. III. 22., uno excepto in fine *eius* pro *suis*. Ser. X. 17. l. c. omittit *vos*, quam vocem retinet in Luc. IV. 58., quam rursus l. c. deponit. VIII. 44., scribens: *Ut expoliantes veterem hominem cum actibus suis*, cuiusmodi lectioni, dempto *ut*, consonat lib. III. *de Fide;* at lib. V. c. XVI. 176: *Expoliantes nos veterem hominem cum actibus suis.*

[18] Ita Ambrosius h. l. affert *in Apolog. alt. David.* l. sup. cit., et in psal. CXVIII. ser. III, l. c.: at infra ser. X. eiusd. psalmi l. c. habet: *Et induimus novum, qui renovatur in agnitionem* etc. Similiter lib. V. *de Fide* l. c.; si tamen initio legas *induamus* loco *induimus*. In lib. autem III. *de Fide: Et induentes novum secundum imaginem etc.* In Luc. IV. l. c. *Induite novum, qui secundum Christum creatus est*, et VIII, l. c. *induti novum* dumtaxat scribit.

« cumcisio et praeputium, barbarus et Scytas,
« seruus et liber: sed omnia et in omnibus
a 1 « Christus[1] ». Veteris (a) actibus spoliatos con-
uersatione noui hominis, qui Christus est, ue-
stit; nec passus est relinquere exutos, sed
b tegmine honestae (b) conuersationis, et bonorum
c Ibid. 12. operae (c) claritate contexit. « Induite uos, in-
« quit, sicut electi Dei et sancti uiscera mise-
« ricordiae, benignitatem, humilitatem, patien-
e « tiam, modestiam[2], sufferentes inuicem, et
Ibid. 13. « donantes uobismetipsis, si quis aduersum ali-
d « quem habet querellam (d), sicut et Dominus
3 « donauit uobis, ita et uos facite[3] ».

11. Deo donante remissa sunt nobis omnia; permanebimus indemnes si et nos fratrum remittamus offensa[4]: si caritatis uinculis inseparabili nexu iungamur: si pacis munere alterno
5 amore laetemur[5]: si diuinis nos aedificemus eloquiis: si psalmis ad caelestia prouocemus:
6 si ad superna canticis inuitemus[6]: si omnia quae facimus opere, quae sermone loquimur, quae cogitatione conplectimur, in De timore

A perficimus; gratias referentes Patri per Filium, laudantes Deum in Christo, et Christum (e) praeferentes in Deo, ut caelestes caelestibus conparati, spiritalis spiritalibus similemus (f). Quod opus aliut nullum est, nisi Dei gloriam diuina uoce conlaudent, dicente Iohanne[7]: « Vidi et « audiui uocem multorum in circuitu throni, « et animalium, et seniorum: et erat numerus « decies centena millium[8], dicentes uoce ma- « gna: Dignus est Agnus, qui occisus est, ac- B « cipere potestatem, et uirtutem, et diuitias, et « patientiam, et honorem, et fortitudinem, et « gloriam, et benedictionem[9]. Et omnem crea- « turam, quae est in caelo, et super terram, « et mare, et quae in eis sunt omnia[10] ». Et iterum monet: « Angeli stabant circa thronum, « et seniores, et quatuor animalia: et proci- « derunt ante thronum in faciem suam, et « adorauerunt Deum,[11] dicentes: Benedictio, et « gloria, et sapientia, et gratiarum actio, et C « honor, et potestas, et uirtus Deo nostro in « saecula saeculorum. Amen[12] ».

7 Apocal., v, 11.
8
Ibid., 12
9 Ibid., 13.
10 Ibid., VII, 11.
Ibid., 12.
11
12
e

EXPLICIT (g) SERMO SANCTI AMBROSI.

(a) Subintellige *hominis*. (b) Cod. *honeste* sine diphthongo, quam huius vocis secundus casus reclamat. (c) Cod. *opere*. Diphthongum addidi, et *operae* scripsi ne nimis codicis lectionem solicitarem; nam *operum* mihi legendum esse videbatur. (d) Cod. *quaerellam* cum diphthongo, quam codicum auctoritate et grammaticorum praecepto expungendam censui; sed litteram *l* geminatam retinui. Porro huiusmodi lectio haud infrequens est in antiquis codd. Et quidem ad Ciceronem *de re pub.* II. 25. p. 194. sic de huius vocis orthographia cl. Majus notabat: *Querella cum duplici* ll *constanter prope scribitur in antiquis seu codicibus seu etiam lapidibus. Attamen geminari in hoc vocabulo* l *vetant Caper, et Scaurus* pp. 2241, 2249, *quorum grammaticorum praeceptum prae tot contrariis exemplis vix audiendum videtur; quum praesertim Papirianus* p. 2290 *paulo recentiorem consuetudinem scribendi id vocabulum per duas* l *testetur. Scripturam* querella *retinet lingua hispanica, ut alias bene multas vetustae latinitatis reliquias.* (e) Cod. iterum *in Christo*, quae lectio sententiam improbabilem faceret, aut saltem obscuram; ideoque locus aliqua corruptela laborare videtur: fortasse ad ea, quae mox scripserat, respexit librarius, et *in Christo* iterum posuit pro *Christum*, ut mihi scribere placuit, et sensus postulat. (f) Vide quae iam ad hoc verbum notavi col. 210, n. (*g*). (g) In cod... *t sermo sci Amb.* Huius formulae, qua sermo concluditur, in prima voce litterae prorsus obliteratae sunt, et ultimae dumtaxat litterae *t* quae recta forma excudi curavi, nonnisi breve vestigium manet; eam tamen formulam, habita spatiorum ratione, supplere haud difficile fuit; verbo enim *explicit* fuit solemnis antiquis ratio claudendi libros.

[1] Omissis *circumcisio et praeputium*, quae heic cum Graeco Ambrosius retinet, cetera ita in lib. V. *de Fide* XIV. 177. ad verbum refert. Consule etiam in psal. CXVIII, ser. X. 17., in Luc. I, 5. et II, 47., et in epist. LXII, 85.

[2] In Graeco ut in Vulg. post *sancti* additur καὶ ἠγαπημένοι.

[3] Itidem s. Augustinus tract. LVIII, in Joan. col. 662. t. 3, praeter *adversus* loco *adversum*.

[4] Haud absimilia sunt, quae leguntur in psal. XXXVII, 45., et in epist. LXI, 9., quo in loco en eius verba: *Caveamur ergo ne nobis hoc accidat, ut non remittendo quae nobis debentur, incipiamus et illa solvere, quae remissa sunt nobis.... Dimittamus ergo pauca, quibus plura donata sunt, et intelligamus eo nos Deo acceptiores fore, quo etiam plura donamus; quia hoc gratiores Deo sumus, quo nobis plura dimissa sunt.* Videsis epist. LXIII, 83.

[5] Conf. in psal. CXVIII, ser. XXI, 17.

[6] Frequenter in suis concionibus ad psalmos canendos suam plebem invitat Ambrosius, ut praesertim legere est lib. V. Hexaem. XII, 36., et in Praef. in psal. I. 9., quo in loco pium in unum fidelium psalmos canendi morem, *pignus pacis et concordiae*, atque *magnum plane unitatis vinculum* esse dicit. Id idipsum repetit in psal. XLIII, 23., et CXVIII, ser. VII, 25. atque alibi passim. Ceterum heic ad illa apostolica verba ad Colossens. III, 14. 15. 16. 17. respicere videtur Ambrosius.

[7] Ambrosius in psal. I, 54., XL. 26. lib. *de Virginit.* XIV. 86., et *de Incarnat.* X. 114., atque alibi Apocalypsim s. Ioanni Evangelistae tuetur. Eisdem locis quodammodo hic modo videtur accedere. Nec prorsus est attendendus M. Dionysius Alex. Episcopus, qui Ioanni Praesbytero distincto ab Evangelista Apocalypsim tribuit: nam eum satis refutavit Millius in Prolegom. in hunc librum, ad quem eruditos lectores amando. Conf. Eusebium *Hist. Eccl.* lib. VII, cap. XXV. p. 309. et seqq. edit. Valesii, Aug. Taurin. 1746., vol. I. et p. 749. eiusd. volum. inter adnotationes variorum.

[8] Huic lectioni favet graecus textus, et illi concinit Cassiodorus in psal. I, col. 14., addito uno verbo *magnum* post *vocem*.

[9] Ambrosiana scripta et hoc biblico testimonio carent. Patres vero qui illud allegant, numquam iisdem verbis referunt: sed saepe immutatis, insertis etiam aliis, vel ejectis, ac turbato rerum ordine. Sibi nec concinunt diversae antiquae versiones: nec Vulgata nostra cum Graeco concordat.

[10] Antiqua Versio apud Sabat. addit *subtus terram;* cui accinit nova Vulg., quamvis non eisdem verbis legat.

[11] Graecus Ambrosii nostri lectioni favet, si initio scribas *Et omnes* ante *Angeli*.

[12] In Antiq. et Nova Vers. *claritas* loco *gloria;* sed nobiscum *gloria* retinet s. Fulgentius in fragm. 34. *cont. Fabian.* col. 646., et Graecus textus qui in fine, ut in codice, addit Ἀμήν.

PRÆFATIO AD ACTA CONCILIARIA

QUÆ S. DOCTORI AMBROSIO

MEDIOLANENSI EPISCOPO

PRÆCIPUE ADSCRIBUNTUR.

Inter D. Ambrosii opera quædam occurrunt solemniora documenta, quæ illi individuatim spectato tribui absolute non possunt, at communi eruditorum calculo ejus menti et calamo adscribuntur. Sunt nempe Acta quædam conciliaria, quæ ideo nomine et auctoritate omnium Præsulum qui ad eas synodos convenerunt, unde manarunt, consignata sunt, et ideo ut publica et solemnia documenta jure spectantur; quæ tamen simul inter Ambrosii scripta merito collecta fuere eo quod ejus potissimum doctrinæ et labori in acceptis referantur. In Maurinorum Patrum editione, nec non in aliis quæ serius ad ejus normam confectæ sunt, ejusmodi scripta promiscue cum Ambrosii litteris juxta temporum ordinem vulgata sunt, eo quod præter Acta Concilii Aquilejensis, epistolis potissimum constant. Verum non ita nobis congruum visum est, ut privatis Sancti Doctoris scriptis ea rursus commixta ederentur, quæ solemnium conventuum episcoporum nomine prolata fuerant; ideoque sicuti jam integras Ambrosii conciones ab eo in sacrorum solemniis recitatas, quas cum suis epistolis ad sororem Marcellinam ipse transmiserat, e serie epistolarum excerpsimus, ut in aptiori sede collocarentur; ita quæque actorum conciliarium induunt rationem ab eadem epistolarum collectione segregavimus, ut pro sua præstantiori dignitate ordinem proprium constituerent. Ita forte etiam quoad rerum partitionem votis clarissimi Alzog aliquatenus consuluimus, qui de editione loquens Patrum Maurinorum a Mignio recusa, valde multum adhuc præstandum superesse declaravit sive respectu critices, nempe in lectionum delectu, sive pro genuinis Ambrosii operibus a spuriis secernendis, sive quoad rectam eorum distributionem.

In germanico *Manuali Patrologiæ.*

§ 1. *De Synodis quibus Ambrosius interfuit.*

Igitur nunc primum aliquid edisserere vacat de ipsis synodalibus conventibus quibus ipse Ambrosius interfuisse censendus sit, cum res minime omnibus existat omni ex parte eliquata. Asserimus ergo S. Doctorem nostrum affuisse tum concilio Romano anno 378 sub Damaso pontifice habito, tum concilio Aquilejensi anni 381, tum concilio Italico, forte Mediolani habito anno insequenti, insuper concilio Capuæ coadunato, juxta quosdam anno 389, sed probabilius anno 391, ac demum Mediolanensi synodali conventui anno 390 adversus Jovinianum, e quibus nempe documenta quædam ad nos pervenerunt.

Præter omne dubium est, Damaso auctore, concilium Romæ celebratum esse anno 378, præcipue adversus pneumatomachos ac recens ortam Apollinaris hæresim. Ambrosium vero, sive apposite ut ad concilium conveniret, sive ut sororem inviseret, pia matre jam mortua, eodem tempore Romam petiisse, et illi synodo interfuisse exploratum nunc est. Hujus quidem itineris nec Hermant in sua *Ambrosii Vita,* nec Tillemont ubi de Ambrosio in suis *Memoires* etc., neque ecclesiasticarum historiarum scriptores meminerunt, atque post Aquilejense concilium (an. 381) amandant iter Urbem versus, quod Paulinus memorat confectum in *Vitæ Ambrosii* num. 9. Sed Paulinus hoc iter enunciat ante illud quod Sirmium instituere debuit anno 379; ac præterea ubi communior lectio habet Ambrosium se contulisse Romam *aliquot* annos post suam episcopalem consecrationem, mss. codices quatuor bibliothecæ Ambrosianæ mediolanensis e sæculis XI et XII, una cum nonnullis aliis,[1] exhibent lectionem *post annos quatuor,* quod intelligi potest de anno quarto, etsi non expleto: unde jure constituitur Ambrosium hoc iter capessivisse vel ad finem anni 377, vel 378 ineunte. Hoc rite admiserunt cl. Biraghi in sua *Vita S. Marcellinæ,* ac Baunard in *S. Ambrosii Historia,* alias jam a nobis memoratis: attamen id solum paternam domum invisendi causa factum esse opinati sunt, ne suspicati quidem altiorem aliquam causam tantum Præsulem ad non breve istud iter impellere debuisse, quam forte Paulinus silentio præteriit quod coævis suis notam supposuit.[2] Sed nobis eam prodidit Vigilius papa in sua Constitutione anno 553, die 8 dicembris data, pro trium Capitulorum damnatione, ubi hæc leguntur: « ..... cum perspectis prædecessoris nostri « beatæ recordationis Damasi synodalibus constitutis, quæ post Nicænum concilium, de Spiritu Sancto « tractantibus et convenientibus in urbe Roma catholicis episcopis, et beatæ recordationis Ambrosio, « Mediolanensis civitatis antistite, sunt edita ..... inveniremus plenissime definitum, eos qui duos filios « affirmant, unum ante sæcula et alterum post adsumptionem carnis ex Virgine, sicut superius, ana-

1

Mansi. *Ampliss. Conc. Collect.* t. IX. p. 486.

[1] Quos Amellius noster in pluribus italicis bibliothecis inspexit.

[2] Probabile est occasione hujus itineris Marcellinam domicilium Romæ deseruisse, ut deinceps vel Mediolani cum fratribus, vel ruri prope Mediolanum commoraretur. Romæ quidem, anno 385, S. Hieronymus ante quam inde discederet, quamdam Marcellinam invisit; sed non constat eam fuisse Ambrosii sororem, quæ certe Mediolani erat quando Ambrosius graviter ægrotavit eo anno 378 vel prope. Potuit tamen ipsa Romæ iterum adfuisse anno 385 pro aliquo peculiari negotio. Memoratu autem dignum est et quod scripsit anglicanus Cave de Ambrosio in opere de Scriptoribus ecclesiasticis: « Circa annum 377 barbaris gentibus in imperium Romanum irruentibus, in Illyricum fugit, qua occasione, ut videtur, usus, Romam etiam petiit ». Revera ad id allusisse videtur ipse S. Doctor scribens in Lucam l. x, c. 10: « Nos quoque in Illyrico exules patriæ Gothorum exilia fecerunt, et nondum est finis »; uti ad hunc locum notatum a nobis jam fuit.

« thematis percussos » etc. Indubium enim est his verbis concilium romanum anni 378 designari, eo quod voces *post Nicænum concilium* usque ad alias *catholicis episcopis*, cum illis conveniunt quibus incipit epistola synodica a Damaso post illud concilium ad Paulinum antiochenum missa; pariterque aliæ voces *eos qui duos* usque ad reliquas *carnis ex Virgine* omnino consonant cum sexto anathematismo in eadem epistola prolato.

Adfuit vero Ambrosius, ut diximus secundo loco, concilio quod anno 381 Aquilejæ coactum fuit præcipue adversus eos qui adhuc arianorum partibus studerent, atque ad judicium ferendum de duobus episcopis Palladio ex Illyrico et Secundiano e Mesia aut Dacia inferiori, quorum tamen sedium nomina ad nos transmissa non sunt aliis documentis quam a Commentariis cujusdam ariani episcopi Maximini in Acta hujus concilii, relate ad Palladium tantum, qui ibi episcopus Ratiaræ appellatur.[1] Illi duo forte tantummodo ex omnibus occidentalibus episcopis tunc temporis ariana lue infecti erant, atque ut corruptissimi ac perfidia senectutem suam coæquantes a cœvis expinguntur. [1]

Ipse Palladius, qui se arianæ doctrinæ sectatorem esse pertinaciter pernegabat, cum se nihilominus ut Arii placitis adhærentem haberi cerneret, occasione arrepta qua Gratianus imperator Sirmii moraretur, ab eo petiit ut ex omnibus Romani orbis partibus episcopos ad concilium generale coadunari curaret, ne orientalibus quidem exceptis, quos sibi præcipue faventes asserebat. Unde hæc petitio circa finem anni 378 facta videtur, cum Gratianus, Valente interemto, orientalium quoque regionum imperium acquisiisset. Postulationi annuit imperator, se insuper effecturum promittens ut etiam orientales episcopi ad synodum se conferrent quæ Aquilejæ habenda esset. Attamen cum Ambrosius ei ostendisset, inconveniens esse pro hoc tantum negotio episcopos omnes, etiam e maxime dissitis regionibus, itineris periculis atque incommodis subdere, suisque gregibus ad tempus eripere, statuit Gratianus, ut ii solummodo Orientis præsules, qui mallent, ad concilium convenirent. Igitur post priorem quam de synodo cogendo ad S. Valerianum Aquilejæ episcopum miserat epistolam, alteram conscripsit, cujus tantum initium ad nos pervenit, ubi jussio revocatur omnibus episcopis facta ad synodum accedendi, sed inde non comperitur quid de ea ulterius præceperit imperator. E numero tamen episcoporum, qui eidem interfuerunt, atque e litteris quas Italiæ præfectus ad orientales episcopos dedit quo tempore jam Theodosius ad Orientis regimen a Gratiano assumptus fuerat, conjicere licet, Gratiani mentem fuisse, ut plenarium Occidentis haberetur concilium per episcopos Vicariatus Italiæ (superiorem Italiam complectentis) ac per aliarum occidentalium provinciarum delegatos, facta quoque orientalibus facultate ad illud conveniendi, quam certo nec recens Orientis imperator ipsis negaturus fuisset. Unde forte e sectæ invidia factum est ut episcopus Maximinus, æque arianus, in suo hucusque inedito concilii Commentario,[2] cujus aliquod specimen dabimus infra, pontificem Damasum incusaverit quod concilio interesse noluerit, simulque auctoritate sua obstiterit ne orientales episcopi adveniret, licet ab italico præfecto invitati. [2]

Igitur tum propter præcedentes hujusmodi tractationes, tum propter turbidas imperii vices, quamvis Aquilejense concilium jam ab anno 378 indictum primo fuisset, nonnisi mense septembri anni 381 coadunatum fuit, convenientibus simul ab initio triginta duobus episcopis, quorum nomina initio quidem omnia, sed viginti quatuor tantum ad calcem Actorum ipsius concilii leguntur. Circa quæstionem an Ambrosius eidem præfuerit, ait de Rubeis in opere: *Monumenta Ecclesiæ Aquilejensis*, cap. IX: « Præfecturam « synodi, quæ in *Libello synodico* Ambrosio tribuitur, neque adimo illi, neque assero; at certe synodi « ejusdem fuit os et lingua, dux et ingenium. Sed eamdem præfecturam gessisse Valerianum, sive solum, « sive una cum Ambrosio, videntur Acta satis evincere ».

Quæstio agitata fuit inter eruditos utrum prioribus sæculis Aquileja metropoliticam exercuerit auctoritatem; ac licet argumenta quædam affirmativa prolata fuerint, attamen ex aliis oppositis a Schelstrate præsertim collectis (*Antiquitas Eccles. Discipl. monimentis ac notis illustrata*, dissert. IV, cap. 5) ut certum admitti potest, tempore S. Athanasii Aquilejam suffraganeam fuisse Ecclesiæ Mediolanensi, quæ metropolis erat totius italicæ provinciæ. Verum æque constat ætate pontificis Damasi, ac proprie cum episcopo Valeriano, metropolitica dignitate eam auctam fuisse. Ideo autem prior in Concilii Actis Valerianus nominatur vel quia Ambrosio in episcopatu senior, vel quia metropolita localis, vel quia a pontifice Damaso delegationem habuerit ut veluti sui loco synodo præesset, cum e *Synodico* constet *Libello* (apud Mansi, vol. III, pag. 620) ipsum Pontificem in hoc concilio actionem aliquam exercuisse. Ceterum Ambrosii auctoritatem eminentiorem per se habitam fuisse illa Valeriani conficitur ex epistola concilii Constantinopolitani ad Romanum, ubi immediate post pontificem Damasum Ambrosius nominatur ante Valerianum.

Pag. 57. Id vero singulare est, Chiffletium in suis Vindiciis operum Vigilii Tapsensis asseruisse Aquilejensis hujus concilii Acta, quæ ad nos pervenerunt, ab ipso Vigilio consarcinata fuisse: quam sententiam, a veteribus documentis falsitatis evictam, adoptavit novissime ac ulterius produxit cl. Bernardi in sua opella, *La Civica aula Cenedese*, Cenetæ edita anno 1845, concilii ipsius existentiam inficiatus. Dicimus autem utramque sententiam fallaciæ argui a veteribus documentis, siquidem jam extarent Acta Aquilejensis concilii in codice Parisiensi sæculo V merito jam tributo, quem præcedenter in Præfatione ad libros *de Fide* descripsimus, quemque littera P in nostris notis iterum designabimus, sed quem Waitz quarti esse sæculi, et ideo Vigilio Tapsensi sæculo antiquiorem non inaniter asserit, ubi etiam ineditum Commentarium legitur supramemorati ariani episcopi Maximini ad marginem eorum Actorum, cujus portionem quamdam una cum eisdem in lucem proferemus, quum jam alias laudatus Amellius elapso anno 1880 ex

[1] Ait Waitz ex Mannert, VII, 84, in opusculo de quo statim, Ratiaram urbem fuisse prope flumen Danubium, nec longe a moderna civitate Widdino.

[2] *Ineditum* nempe in integro suo originali; nam ejus aliquam portionem, ac illud totum quod relate ad Ulfilam in eo occurrit, dedit Georgius Waitz in erudita germanica dissertatione *de Ulfilæ vita et doctrina* (Hannover, 1840).

illo parisiensi codice ipsum deprompserit. Vindicias vero genuinitatis horum Actorum contra Chiffletii argumenta a Maurinis Editoribus propositas in sequentibus afferemus.

Tertium concilium Ambrosii præsentia honestatum illud est quod Italicum appellari comperimus. Notissimum est Magnum Constantinum universum romanum orbem in quatuor præfecturas, sive *vicariatus*, partitum esse, quarum altera erat quæ Italiæ vocabatur, minime vero quod regionem universam quæ modo hoc nomine designatur comprehenderet, sed Italiam tantum superiorem, nempe Liguriam una cum Mediolanensi regione, Emiliam, Flaminiam, Picænum, finitimasque provincias Rhetiæ utriusque, Alpium Cotiarum, Venetiarum atque Histriæ; cum reliqua Italia ad Romæ præfecturam pertineret. Igitur pronum est ex inscriptione epistolarum, quæ ut XIII et XIV signantur inter Ambrosianas in maurina editione, quasque *Ambrosius et ceteri Italiæ episcopi* scripsisse dicuntur, non in aliquo Romano concilio editas fuisse, verum in aliqua urbe italici vicariatus, quo ejusdem episcopi convenerint, et probabiliter Mediolani, quæ metropolis erat ejusdem vicariatus. Id admisit Tillemontius; at nonnulli alii, eo sive antiquiores sive recentiores, Romæ potius eam synodum celebratam habuerunt. Igitur hanc synodum vel ad finem anni 381, vel inito vix anno 382 coactam asserimus aut Mediolani, aut in alia superioris Italiæ civitate, eique Ambrosium ex jure præfuisse. Supponunt vero quidam, ex eo quod inter utramque e memoratis epistolis aliquod notabile tempus intercedere debuit, priorem ab ipso Aquilejensi concilio datam fuisse. Attamen huic hypothesi repugnat litteræ inscriptio nomine tantum episcoporum Italiæ, cum in synodo Aquilejensi nonnulli Galliarum et Africæ episcopi, etiam ut suorum comprovincialium delegati, consedissent. Potius autem alia suppositio admittenda videtur, præsules primo adunatos, ut priorem epistolam mitterent, post aliquid temporis iterum vel in eumdem locum vel in alium convenisse, ubi alteram scripserint: nam notum est frequentissimos extitisse in antiqua Ecclesia synodales conventus cum nullum obesset impedimentum, et ideo admitti posse duo italica concilia, nonnullorum mensium spatio inter utrumque interjecto. De disputationibus vero obortis circa prioris litteræ genuinitatem postea dicemus.

Mémoires, etc. n. XVIII in Ambrosium.

Præfuit autem Ambrosius etiam synodo Mediolanensi contra hæreticum Jovinianum, pontifice Siricio, nempe anno 390, et ideo ante præcedenter memoratum concilium Capuanum. De eodem vero hæc habentur in Collectionis conciliorum Mansii *Supplemento:*

Tom. I, p 390

« Cum Jovinianus hæresiarca post octo annorum latebras anno Christi 390, qui est Siricii Pontificis « sextus, et Theodosii Imperatoris duodecimus annus, post cladem Thessalonicensem teste Ambrosio epist. 28, « Mediolano, ubi sub habitu monastico et catholico nomine latuerat, ejectus, Romæ plures sermone « scriptisque a se commentariis seduxisset, idque Siricio Pontifici innotuisset, coacto statim auctoritate « Pontificis Romani Ecclesiæ presbyterio, Jovianus hæresiarcha cum Helvidio aliisque sectatoribus col- « legis damnatur. De qua re ut Mediolanensis Ecclesia unde exierat certior fieret, literas de rebus « omnibus in causa Joviniani Romæ gestis ad eamdem Ecclesiam scribit easque per tres legatos pre- « sbiteros istuc deferri procurat. Cum Mediolanum venissent, indicta est Synodus ex Gallia aliisque « vicinis provinciis. Episcopi quarum nomina synodalis Epistola subscripta refert, convocati convenerunt. « Post lectam Siricii epistolam, et causæ cognitionem, ea quam Siricius contra Jovinianum ejusve col- « legas protulerat Romæ sententia synodico hoc Patrum decreto confirmata fuit. De rebus in Synodo « gestis Patres Concilii ad Siricium Pontificem conscripserunt epistolam synodicam ». Hæc est quæ ut XLII exhibetur in maurina editione. De qua et mediolanensi concilio sequentia præmonuerunt Maurini editores: « XLII.ª respondet Syricio. Namque hic papa, cum Romæ Joviniani hæresis palam erupisset, « habito Romani cleri concilio, ejus auctorem ac sectatores anathematis pœnæ subjecit. Tum vero syno- « dicam epistolam ad Mediolanenses ideo scripsit; ut idem hæreticus, quem e monasterio non procul a « muris Mediolanensibus posito et Ambrosii vigilantia gubernato profugisse noverat, in illa urbe tamquam « anguis quidam in specu suo suffocaretur. Acceptis Syricii litteris, eamdem hæresim in synodo Mediolani « coacta damnari curavit Ambrosius, et episcoporum præsentium nomine id ita significavit pontifici, ut « simul hæresim validis rationibus confutaret. In cognitionem ætatis hujus epistolæ deducimur his ejus « verbis: *impietas Manichæorum, quam clementissimus imperator exsecratus est.* Quæ quidem verba « ad legem 20 *de Hæreticis* ann. 391 promulgatam referuntur a Godofredo; attamen cum ibi nulla Ma- « nichæorum mentio fiat, illis ad legem 18 *de Hæreticis* allusum esse cum Baronio existimamus. Cum « ergo hæc ultima lex anno 389, v kal. julias, lata prodatur, non incongruum putamus fore, si concilium « ac epistolam eidem anno vel potius 390 adjudicemus ». Attamen non ita est ut Maurini asseruerunt, quia Jovinianus non e monasterio prope Mediolanum effugit; sed postquam Romæ damnatus est, Mediolanum se contulit, unde statim ac ejus perversa doctrina innotuit, cum asseclis suis ejectus est.

Tom. I, p 251

Interfuit demum S. Doctor etiam synodo Capuanæ, de qua iterum hæc leguntur in *Supplemento* ad memoratam Amplissimam Conciliorum Collectionem editam a Mansi: « De anno quo Synodus Capuana celebrata est, « nihil certe traditur ab antiquis. Tillemontius adnotatione 41 ad vitam S. Ambrosii non inani persuasus conje- « ctura putat, nonnisi exeunte anno 391 convenisse. Narrat enim Theodoretus lib. v, cap. 23, Theodosium « cum primum occidente relicto venit in orientem, accivisse Flavianum Anthiochiæ episcopum, ac venienti « mandasse ut actutum se Romam vel in occidentem conferret, quo cum æmulo Evagrio coram Patribus « illis de componenda re Antiochena tractaret. Verum tanta constantia Imperatoris mandata detrectasse « Flavianum, addit Theodoretus, ut imperatorem ipsum admiratum Episcopi firmitatem in suas partes « retraxerit. Atque eo forte spectasse censet Tillemontius S. Ambrosium cum in epistola ad Theophilum « Alexandrinum scribit, Flavianum literis imperialibus præmuniisse sese ne judicio Synodi Capuensis « parere cogeretur. Ex quo consequitur Capuanam illam Synodum tunc habitam, postquam Theodosius « in Orientem profectus est, quo cum venerit anno 391 labente, ut ex legibus Codicis Theodosiani con- « stat, hinc synodum Capuanam ex anno 389 ad exitum anni 391 promoveri oportet. Ad hanc synodum « pertinent epistolæ 78 et 79 Ambrosii ». Nempe juxta seriem maurinæ editionis epistola LXVI, ad Theophilum Alexandrinum, et quæ subsequitur absque numero *de Causa Bonosi.*

Ut ipse vero monet Ambrosius in epistola I ad Veronensem episcopum Syagrium, causam virginis Indiciæ in episcoporum suorum egit conventu; sed cum epistolam ipsam, ubi judicium prolatum refert, proprio tantum nomine inscripserit, ideo eam inter synodicas minime inserendam putavimus, neque ab alia sejungendam ubi ipsi Syagrio virginei pudoris tutelam commendat. Immo aliis quoque synodalibus conventibus, præter memoratos, Ambrosium interfuisse ac præfuisse probabile videtur, e quibus nulla ad nos documenta pervenerunt.

§ 2. *De documentis a prædictis synodis datis, vel eas attinentibus.*

Nunc de iis documentis disserendum est quæ a præfatis conciliis promanarunt, quæ Ambrosium præcipuum auctorem habuisse videntur, vel quæ ipsorum conciliorum Acta complectuntur, aut intimo nexu illis cohærent.

E Romano concilio anni 378 epistolam exhibemus *ad Gratianum et Valentinianum imperatores,* ubi iidem requiruntur ut jubeant, damnatos jam sectatores pseudo-pontificis Ursicini qui ecclesias contra interdictum adhuc occuparent, ab iisdem exturbari, et episcoporum prolatum jam subire judicium. Sara-
Cap. XVI, n. 2. zanius in opere *S. Damasi Opuscula et Gesta* ait de hac epistola: « Cum gravissimis viris Sirmondo « atque Harduino has litteras Ambrosio attribuendas esse tum quia idem utriusque epistolæ Romanæ « scilicet et Aquilejensis, stylus est et scopus, ac eædem pene sententiæ..... » Sed auctoritate quoque cujusdam veteris ms. catalogi, e sæculo XI, bibliothecæ Pomposianæ apud Montfaucon in *Diario italico,* Pag. 84. hæc epistola Ambrosio vindicatur; quum in eo catalogo hæc ipsa epistola inter Ambrosii opera recen-
In *Conc. Collect.* seatur. At, sicuti observat Philippus Labbe, erronee docuerunt Baronius, Sirmondus et alii, anno 381 habitum esse concilium in quo data hæc fuit, ac validis argumentis eos refellere Blondellum.

Sed addimus præterea quamdam breviorem *Fidei formulam* quæ inter istius Concilii Acta a prælaudato Mansi in *Amplissima Conciliorum Collectione* vulgata fuit. Eam vero Ambrosio tribuunt:

I. Scriptus codex litteris uncialibus mixtis, Ambrosianæ mediolanensis bibliothecæ, 101, *Sup.* fol. 73 v. et 75 r., cujus plena descriptio legitur in dissertatione cl. Amellii: *Nuove Testimonianze sull' autenticità del versicolo settimo, capo* V, *ep.* I, *di S. Giovanni,* cujus prior pars edita fuit in periodico
Vol. III, p. 490. mediolanensi *La Scuola Cattolica;* quique non posterior octavo sæculo demonstratur, et magnæ auctoritatis habendus cum e Bobiensi collectione proveniat. Est vero idem præstantissimus codex unde Muratorius primum eruit vetustissimum Novi Testamenti canonem, qui Cajo romano presbytero tribuitur. Diligenti studio ac rubro minio exhibet inscriptionem *Fides Sancti Ambrosii Episcopi.*

II. Codex Sangallensis, qui sæculi XI videtur, ubi extat titulo *Item Sancti Ambrosii Episcopi.*

III. Codex ms., qui, teste Quesnelliō, extabat in bibliotheca Thuanensi ad num. 199,[1] exhibens et ipse memoratam fidei formulam post titulum *Fides Sancti Ambrosii Episcopi.*

IV. Codex item ms. bibliothecæ Vaticanæ, signatus num. 1328 *Vat.* jam memoratus a Montfaucon, *Bibliothe.* T II, p. 103. et nuperrime a prælaudato Amellio inspectus, ubi in folio 1370 documento nostro præmittuntur verba: *Incipit expositio fidei catholicæ secundum S. Ambrosium contra Arianos.* Codex uterque simul collectas exhibet plures vetustissimas formulas fidei profitendæ. Professiones quædam fidei Ambrosii nomine inscriptæ occurrunt et in aliis antiquis exemplaribus quæ in diversis bibliothecis asservantur: verum nobis non constant utrum cum nostra conveniant.

V. Codex ms. bibliothecæ nationalis Parisiensis, e sæc. XII, signatus num. 2390 *cod. lat.,* ubi post titulum *Fides S. Ambrosii dicitur,* sequitur nostra expositio.

VI. Alius ms. ejusdem bibliothecæ, sæc. IX, num. 2341 *cod. lat.,* qui eumdem habet pag. 150 post verba *Incipit fides S. Ambrosii Episcopi.* Utrumque codd. inspexit Amellius.

Hæc vero eadem fidei professio absque auctoris nomine, simplici præposito titulo: *Expositio fidei,* legitur in codice Diessensi, sæc. IX, nunc in regia bibliotheca Monacensi, *Cod. lat.* 5508, et in codice S. Blasii, e sæc. VI, nunc monasterii S. Pauli in Carinthia, qui memorantur a Maassen in sua germanica *Historia fontium et litteraturæ canonici juris* (Gratz, 1870). Occurrit demum anonyma etiam in celeberrima Collectione Lucano-Colbertina, quæ est vetustissima quædam *Collectio Canonum Ecclesiæ Romanæ,* cui valde magnam auctoritatem tribuunt eruditi, tum quia in ipsa Italia conflata est, tum quia parum pontificis Gelasii ætate posterior est, et ideo uno tantum sæculo Ambrosio recentior. Jamvero id pro re nostra maximi momenti est quod in omnibus hisce tribus documentis ista Fidei Expositio inter Acta concilii Romani anno 378 celebrati, nempe a Papa Damaso præcipue adversus Apollinaristas, unde nec supramemoratus archiepiscopus Mansius ambiguit eam inter Acta ejusdem synodi publici juris facere. Hinc vero robur acquirit auctoritas eorum exemplarium quæ ipsam Ambrosio inscribunt, cum revera eidem concilio interfuerit S. Doctor.

Id demum confirmat argumentum internum, doctrinæ nempe et evidens rationis dicendi similitudo cum aliis Ambrosii scriptis, quod perspicue demonstrabitur in Notis eidem *Expositioni* affigendis.

Sequentur Acta Aquilejensis concilii anni 381, quorum authenticitatem extra omne dubium positam jam diximus in § præcedenti e codice ms. Parisiensi, cujus ætas integrum forte sæculum antecedit Vigilium Tapsensem, quem Chiffletius eorum supposuit auctorem, eo quod Vigilius scripserit, lib. II *in Arium* etc., se parvum libellum confecisse in Ambrosii defensionem contra arianum episcopum Palladium, qui ad nos non pervenit; unde conjecit libellum ejusmodi esse ipsa Acta commentitia concilii Aquilejensis una cum pariter confictis epistolis synodalibus ad imperatorem Gratianum et ad episcopos Galliarum. Attamen ut res omni ex parte conficiatur, directam argumentorum confutationem Chiffletii in sequentibus exhibemus

[1] Ita in Quesnellii opere *De variis fidei libellis* apud Gallandi *De vetustis fidei collectionibus,* Venetiis 1778, pag. 323.

a Maurinis Ambrosii editoribus prolatam in lucubratione inscripta *Ordo Epistolarum secundum temporum rationem*, etc. Ambrosii epistolis præmissa.

« (Ann. 381). IX^a, X^a, XI^a et XII^a eæ sunt, quibus Aquilejense concilium in causa Palladii ac Secundiani habitum occasionem dedit. Illas una cum actis ejusdem concilii hanc in editionem non solum ideo recepimus, quia in Romana fuerant evulgatæ, et inter Ambrosiana opera in manuscriptis quibusdam reperiuntur; sed multo magis quod Patribus Aquilejensibus et linguæ in disputando, et manus in scribendo officium præstitisse noscatur sanctus Præsul. Jam vero tempus concilii clare definitur, cum ejusdem acta Syagrii atque Eucherii coss. nomina in fronte præferant, quorum consulatum in annum 381 incidisse extra dubium est.

« Attamen quid faciemus P. Franc. Chiffletio, qui eadem Acta adulterina esse, et a Vigilio Tapsensi qui vertente quinto sæculo scriptitabat, fabricata contendit: eoque non solum illa edi curavit inter legitima Vigilii opera, sed et judicium suum propria dissertatione defendit? Nos vero ut appareat cur assentiri eidem non potuerimus, præcipua ipsius dispiciemus, quam brevissime nobis licebit, argumenta.

« Narrat igitur Vigilium ad procudendam synodum illam ea re ductum, quod Arianos, quos impugnare professo nomine neutiquam audebat, facilius objecta concilii auctoritate arbitraretur esse confutandos. Illud autem inde confirmat, quod alios quoque libros abs se compositos Athanasio atque Ambrosio supposuerit idem Vigilius. Verum ut maxime certa esset ultima ista suppositio, plurimum inter se illa differunt, libello cuipiam recens elucubrato veteris auctoris nomen adscribere, et pro vero concilio, cujus Acta jam pridem in vulgus exierint, et Ecclesiarum eruditorumque scriniis conserventur, falsum substituere. Primum illud non ita insolens est, nec tam facile deprehenditur, maxime si auctor qui peregrino idiomate scripserit, adoptetur; secundum vero prope inauditum est, nec ferme nisi ab amente homine tentari queat. Quis igitur sibi persuadeat præsulem eruditum, famam propriam, atque Ecclesiæ catholicæ causam Arianorum probris ac ludibriis usque adeo prostituisse? Nam cum idem ille integrum Concilium penes se haberet, cujus etiam epocham, subscriptiones, licet alicubi corruptas, nec non synodalium epistolarum partem retinuerit, ut scribit ipsemet Chiffletius; quo pacto sibi tantum adulari potuit, ut crederet hanc eamdem synodum apud nullum alium neque in Africa, neque in Gallia, neque in Italia ipsa usquam servari? Quin immo quare vera illa monumenta non ipse vulgavit, majorem haud dubie adversus hæreticos vim habitura, quam commentitia? Huc adde nihil in iisdem Actis occurrere, quod non argumento et personis ex tempore ac subito quodam calore disputantibus apte congruat.

« Instat tamen adhuc Chiffletius, et quod Valerianus illic Ambrosio contra decus ac sedis Mediolanensis dignitatem semper præponatur, nec non Anemius Illyrici primatum sibi vindicando ex æquo contra modestiam ac veritatem peccet, reprehendit. Atqui si vera Concilii acta, ut Chiffletius tradit, habuit Vigilius, cur in eis illa potissimum mutata voluit, unde minimo negotio fraus ejus atque impostura detegeretur? Sed nihil istic, quod merito reprehendatur, admissum esse a nobis demonstrabitur propriis locis.

« Alia nonnulla objicit idem auctor iis, quæ retulimus adhuc debiliora, et quorum aliqua non modo in rem ejus nihil faciant, sed et in ipsum possint retorqueri majore ictu. Quapropter non dubitamus germana esse hæc eadem acta, illudque unum exoptaremus, nempe ut integra ad nostram ætatem ipsa pervenissent. Nam quod Chiffletius pro complemento hujus operis libellum *de Filii divinitate* obtrudere nobis voluit, id ab omni specie veritatis suo loco tam abhorrere declarabimus, quam quod maxime ».

Nota XVI in Ambrosium

Etiam Tillemontius refutationem edidit Chiffletii, immo ampliorem illa quam Maurini Patres exhibuerunt: sed in re tam certa frustra putamus eam quoque proferre.

Hisce Actis vero consociamus, uti jam meminimus, aliquid eorum commentationis in odium præsertim Ambrosii a quodam ariano episcopo Maximino conscriptam, quæ characteribus cursivis in margine jam descripti parisiensis codicis superiori, inferiori ac laterali exteriori adjecta fuit a folio 276, ubi incipit Ambrosii liber I *de Fide*, ad folium versum 289; ac deinde a f. 314, ubi incipiunt Acta concilii Aquilejensis, nempe primo duæ epistolæ quæ in typographicis editionibus post Acta leguntur, ad fol. 327. Mutila tamen est hæc commentatio quia cum in codice religando margines obtunsi fuissent, inde nonnullæ lineæ plerumque exscissæ sunt tam superioris quam inferioris marginis et quædam litteræ e laterali. Aliquis vero, ut videtur, catholicus posterioris ætatis, quum comperisset scripturam hanc esse hominis hæreticis, gallæ fuco hos margines, frustra tamen, tinxit, ne legi ulterius possent; sed vel idem vel alius aliquis anterius ipsos margines, licet non omnes, ita abrasit ut revera pluribus locis vel nulla prorsus, vel omnino insufficientia vocum vestigia remanserint.

Georgius Waitz in memorata jam opella *(über das Leben und die Lehre des Ulfila)* etiam quæstionibus respondere satagit: Quinam fuerit, quonam tempore, ubinam vixerit iste arianus episcopus Maximinus. Et primo quidem quod episcopus fuerit perspicue constat ex ipso Commentario, ubi frequenter ipse de se ait in tertia persona *Maximinus episcopus dicit*, Acta concilii in hoc tantum imitatus dum ea oppugnat, quia Aquilejensi conventui minime interfuit. Attamen neminem eorum qui e documentis historicis noti sunt inter episcopos hujus nominis, admitti posse ut Commentarii auctorem, prælaudatus Waitz recte dijudicat. Quoad ejus ætatem, ex hoc ipso documento jure conjicit, eum scripsisse dum Ambrosius adhuc in vivis ageret, cum non infrequenter eum alloquatur; ac insuper eum post annum 388 ad opus suum edendum calamum strinxisse, cum Ulfilæ obitum commemoret, qui absque dubio anno 388 ponendus est, quamvis aliqua videantur suadere istud ante pontificis Damasi obitum conscriptum fuisse. Nam quæ ante hoc tempus scripta in eo apparent, habenda sunt ut ab ipso Maximino in opus suum aliunde inserta, ut jam conjecerat ipse Waitz, et Dr. W. Bessell confirmat in opusculo *De Vita Ulfilæ et Gothorum ad fidem christianam conversionem*, [1] ubi ea quamdam ab episcopo ariano Palladio scriptionem, in Aquilejensi synodo damnato, in eam synodum et duos priores Ambrosii libros *de Fide*, statim post

[1] *Ueber das Leben des Ulfilas und die Bekehrung der Gothen zum Christenthum*, etc. Göttingen, 1860.

ipsum concilium editam, esse demonstrat. De regione tandem ubi Maximinus vixerit, nihil rursus certi asseri posse animadvertitur, neque ex eo quod latine scripserit secure conjici, eum ad occidentales imperii provincias pertinuisse, cum et in orientalibus familiaris tunc usus latinæ linguæ adhuc esset. Neque personalem consuetudinem Maximinum arianis coepiscopis Palladio et Secundiano consociasse ex ejus verbis ullibi constat. Quia tamen in suam Commentationem præconia induxit Ulfilæ a quodam Auxentio conscripta, qui ab eo episcopus Dorostori appellatur, nunc Silistriæ apud Danubium, ad cujus ripas, in Mœsia nempe et septemtrionali Thracia, Gothorum gentes morabantur, et ubi ariana lues tunc temporis tenacius quam alibi obtinebat, ideo cl. Waitz non immerito conjicit, Maximinum in iis regionibus patriam habere potuisse quæ septemtrionales provincias orientalis imperii prope Danubium constituebant; sed forte verisimilius in Illyrico supponendam esse, eo quod occidentalem tantum Aquilejensem synodum atque Ambrosium impetere sit aggressus. Sed quia neque Ambrosius unquam, neque ullus alius e Patribus aut recentioribus, vel hujus Maximini, vel sui Commentarii mentionem fecerit, jure ipse Waitz concludit, internis etiam notis innixus, hanc scriptiunculam prorsus ignotam permansisse, et parisiensem codicem ipsum auctoris autographum exhibere, qui ad Carnotensem scholam primo delatus fuerit, quum hæc ævo medio maxime floreret, unde eidem Waitzio dictum fuit, tempore gallicæ perduellionis Parisios invectum esse.

Pro horum Actorum recognitione, e codice P, de quo satis diximus, præsto nobis fuerunt etiam nonnullæ variantes lectiones quas per M designamus, e Maximini Commentario desumptæ; quæ tamen potius quam variantes lectiones possent etiam conspici ut diversi loquendi modi ab eo pro arbitrio assumpti.

De quatuor epistolis Acta synodi concomitantibus nihil animadvertum hic occurrit præter ea quæ dicta jam sunt, et quæ in notis ad easdem adjicientur.

Italici concilii, de quo æque jam diximus, duas epistolas proferimus a Sirmondo e quibusdam mss. exemplaribus erutas; sed prioris authenticitas a Sarazanio in sua *Diatriba: An Damasus faverit aliquando Maximo Cynico adversus Gregorium Nazianzenum, ac de duabus Epistolis Italici Concilii nomine a Sirmondo editis,* tuetur cum Joanne David ac Natali Alexandro epistolam *Sanctum animum,* priorem nempe, genuinam non esse, iis tamen argumentis extrinsecis quæ facile dissolvuntur. Indicium suppositionis in eo quoque deprehendit, quod ejus dictio barbara sit atque obscura, a stylo sive Ambrosii sive Damasi prorsus aliena. Attamen nec ita implexa atque obscura revera est ut Ambrosio vel aliquo alio illius ætatis episcopo indigna habeatur; nec ulla suppetit ratio qua cum ipso Sarazanio a Photio suppositam suspicemur. Etiam Tillemontius accurate refutat argumenta a David prolata adversus hujus epistolæ authenticitatem.

Nota XVIII in Ambrosius.

Satis autem singularem idem Sarazanius prodit opinionem et de altera italorum episcoporum epistola, quod eam paulo post Capuanum concilium scriptam opinetur.

Cætera quæ de his epistolis animadvertenda occurrunt, in notis ad easdem invenientur.

Relate ad concilium Mediolanense adversus Jovinianum et asseclas suos exhibemus pontificis Siricii epistolam *ad Mediolanensem Ecclesiam,* atque epistolam Mediolanensis concilii ad ipsum Siricium de eodem objecto. Circa utriusque authenticitatem nulla animadversio facienda occurrit, cum nullatenus fuerit impugnata. Hanc epistolam cum Codice Bibliothecæ Vallicellianæ sæculi IX sub A, 5 designato contulimus. Reliquæ autem notitiæ, quæ de fontibus desiderari possunt, in notis appositis exhibentur.

Capuani Concilii nulla Acta ad nos pervenerunt. Canones Ecclesiæ Africanæ *plenarium* illud vocant, sive quod totius Occidentis fuerit, ut Ambrosii verba, *quando omnes convenimus,* insinuare videntur et africanæ Ecclesiæ obsequium erga ejus constitutiones, sive quod ita appellatum fuerit propter omnes italicos episcopos illud coadunatos. Exhibemus vero hic, tamquam ex hujus synodi mente confectam, Ambrosii epistolam ad Theophilum præsulem Alexandrinum, uti ex ejusdem contextu revera apparet, unde non immerito etiam infertur, in ea quoque synodo Ambrosium præsidium duxisse. Additur et alia epistola de causa Bonosi in eadem synodo acta, quæ ideo a Maurinis editoribus absque numero inter Ambrosii epistolas posita fuit, quia revera ex ejus contextu apparet minime ab ipsomet Ambrosio, sed ab aliquo alio episcopo conscriptam esse. Pro reliquis autem, quæ hic quoque animadvertenda occurrerent, ad notas remittimus.

EPISTOLA CONCILII ROMANI
AD GRATIANUM ET VALENTINIANUM
IMPERATORES

(Deest in Maurina Editione Operum S. Ambrosii).

De damnatis e factione Ursicini, qui ecclesias suas contra interdictum retinebant, ut episcoporum judicium subire et parere jubeatur.

Et hoc gloriæ vestræ, clementissimi principes, pietatisque est illustre documentum, quod innumeri fere ex diffusis Italiæ partibus ad sublime Sedis Apostolicæ sacrarium congregati, cum quæreremus quid pro ecclesiarum statu poscendum esset a vobis, nihil melius potuimus reperire, quam quod spontanea vestri providentia contulistis. Videmus quod nec rogandi jam pudor esse debeat, nec impetranda beneficia jam vestra sint, et imperalium series decretorum pro nobis ambiat. Nam quod ad æquitatem petitionis attinet, jam dudum meruimus impetrare quæ poscimus: quod vero ad necessitatem spectat orandi, ita impetratorum caremus effectu, ut iterum impetrare cupiamus. Quod quidem, clementissimi principes, hominum perditorum exponit amentiam, vestræ autem justitiæ munus accumulat, ut in Ecclesia vestra beneficia sæpius conferantur. Namque a principio, divino repleti spiritu, et sanctorum apostolorum, quorum habetis in vestro honore suffragium, servantes in dominica religione præceptum, statuistis ad redintegrandum corpus Ecclesiæ, quod furor Ursini,[1] qui honorem arripere est conatus indebitum, diversas secuerat in partes, ut auctore damnato, ceterisque, quos ad turbarum sibi incentiva sociaverat, sicut oportebat, a perditi conjunctione divulsis, de reliquis Ecclesiarum sacerdotibus episcopus Romanus haberet examen: ut et de religione religionis Pontifex cum consortibus judicaret, nec ulla fieri videretur injuria sacerdotio, si sacerdos nulli usquam profani judicis, quod plerumque contingere poterat, arbitrio facile subjaceret. Præclara ista plane, et religiosis principibus digna sententia, quæ divino ministerio plurimum deferat, nec pateat errori. Quid enim dignius, quam ut is demum judicet de sacerdotis errato, qui vel internæ conscientiæ favorem sine periculo suo parere se non posse cognoscat, seque reatu implicet, si absolvat indignum, vel si damnet innoxium? Qui postremo, dum injuriam religionis ulciscitur, non eam in lateribus innocentium, sed accusati quærat in moribus? Quam multos etenim sæpe patuit, quos absolverint judicia, ab episcopis esse damnatos, et quos judicia damnaverint, absolutos? ut melior eorum sit causa, qui non sæcularia judicia, sed divina pensantes, abstulerunt supplicium suum, ne vexarentur innoxii, quam qui vitam suam tormentis innocentium probaverunt. Compluria texeremus, tranquillissimi principes, nisi esset injuria, asseri magis decreta imperalia, quam teneri. Sed quoniam, licet jamdudum vestræ clementiæ judicio relegatus Ursinus, per eos quos illicite sacrilegus ordinavit, vilissimum quemque occulte licet sollicitare conatur: eoque exemplo nonnulli episcopi, qui male Ecclesiis incumbant, usu temeritatis suæ, et profani conspiratione contemptus, ne adquiescant Romani sacerdotis judicio, lacessunt, ita ut etiam qui se intelligunt pro meritorum suorum ratione damnandos, vel damnatos esse viderunt, redempta vulgi multitudine, judices suos terrore mortis exagitent, contemptisque cognitoribus vel fugatis, illicitum obtineant sacerdotium. Idcirco statuti imperialis non novitatem, sed firmitudinem postulamus. Indignum quippe est, ut conventus quisque adhibita manu eo sit munitior, quo flagitiosior fuerit. Sicut Parmensis episcopus dejectus judicio nostro, Ecclesiam tamen retinet impudenter. Damnatus æque Florentius Puteolanus, postea quam dejectus est, cum aures tranquillitatis vestræ inquietasset, atque hujuscemodi rescriptum meruisset, ut si judicio sacerdotum in urbe Roma fuisset depositus, ne vocem quidem in judiciis proferre deberet, post sextum annum repsit ad civitatem, tenuit ecclesiam, multas in oppido Puteolano, de quo dejectus fuerat, seditiones insolentia concitavit. Per Africam quoque Restitutum nomine causam dicere apud episcopos jussit vestra clementia. Debuit acquiescere: sed idem sæva et insolentium manu a causæ dicendæ necessitate diffugit. Per Africam rursum sacrilegos rebaptizatores nutu Dei præcepistis expelli: sed ab expulsis Clau-

Anno Ch. 374.

Anno 372.

Anno 378.

A. 378, lege data Treviri ad Julianum Africæ proconsulem.

Ambrosius epist. XIII, et *Decr.* c. 23 *de episcopis*

[1] Sive ut alii, *Ursicini*. At in omnibus Mss. *Ursinus*, ut apud Augustinum lib. 6, contra Julianum cap. 12, in libello precum Marcellini etc. et Hieronimus in Chronico. At idem in epist. 57 ad Damasum vocat *Ursicinum*. Nec vero interest utromodo scribatur. *Harduinus*.

dianus est ordinatus, et ad perturbandam urbem
1 Romam quasi episcopus destinatur.[1] Qui contra
Scripturæ præcepta divinæ, contra jura evan-
gelica vacuos omnes mysteriorum, atque ut ejus
verbum exprimamus, paganos fuisse vel præteriti
2 temporis dicat episcopos, vel præsentis.[2] Quem
quidem jussit tranquillitas vestra Roma pulsum
patriam repetere propriam. Sed contemptis ju-
diciis, et quidem sæpe constrictus residet tamen,
sollicitans pretio frequenter pauperiores, et re-
demptos rebaptizare non veretur. Spoliat magis
eo quod fuerant consecuti, quam tribuit quod
manifestum est bis non posse conferri. Sic de-
3 nique factio profecit Ursini, ut Isaac[3] Judæo
subornato, qui facto ad synagogam recursu cœ-
lestia mysteria profanavit, sancti fratris nostri
Damasi peteretur caput, sanguis innocentium
funderetur, componerenturque doli, quibus di-
vino plane instinctu providentia vestræ pietatis
occurrit, spoliaretur prope Ecclesia omnibus
ministeriis: ea fraude videlicet, ut dum causam
dicit qui in omnes judex fuerat constitutus,
nemo esset qui de lapsis, vel certe de factiosis
posset episcopatus invasoribus judicare. Quia
igitur vestræ judicio tranquillitatis probata est
innocentia memorati fratris nostri Damasi, inte-
gritas prædicata est, Isaac quoque ipse, ubi ea
quæ detulit probare non potuit, meritorum suo-
4 rum sortem tulit:[4] quæsumus clementiam ve-
stram, ne rursus in plurimis causis videamur
onerosi, ut jubere pietas vestra dignetur, qui-
cumque vel ejus, vel nostro judicio, qui catho-
lici sumus, fuerit condemnatus, atque injuste
voluerit ecclesiam retinere, vel vocatus a sacer-
dotali judicio per contumaciam non adesse, seu
ab illustribus viris præfectis prætorio Italiæ
5 vestræ,[5] sive a Vicario accitus ad urbum Ro-
mam veniat: aut si in longinquioribus partibus
hujusmodi emerserit quæstio, ad metropolitani
per locorum judicia deducatur examen: vel si
ipse metropolitanus est, Romam necessario, vel
ad eos quos Romanus episcopus judices dederit,
contendere sine dilatione jubeatur. Ita ut qui
depositi fuerint, ab ejus tantum civitatis finibus
segregentur, in qua gesserint sacerdotium, ne
rursus impudenter usurpent quod jure sublatum
sit. Certe si vel metropolitani, vel cujusque
alterius sacerdotis suspecta gratia, vel iniquitas
fuerit, vel ad Romanum episcopum, vel ad con-
cilium certe quindecim episcoporum finitimorum
ei liceat provocare. Quicumque vero ita me-

A ruerit excludi, sileat et quiescat: et si Dei ju-
dicium non veretur, minus tamen peccare vel
necessitate cogatur: ut saltem de cetero pacifici
atque concordes serenitati vestræ congruas apud
Dominum nostrum referre gratias possimus. Me-
moratus frater noster Damasus, quoniam in sua
causa vestri tenet insigne judicii, non fiat infe-
rior his, quibus etsi æqualis est munere, præ-
rogativa tamen apostolicæ sedis excellit,[6] ut ju- 6
diciis publicis videantur esse subjecti, quibus
B sacerdotale caput lex vestra summovit. In quo
post sententiam non videtur declinare judicium,
sed delatam a vobis honorificentiam flagitare.
Nam quod ad leges publicas pertinet, quæ po-
test esse vita munitior, quam vestra clementia
qua innititur judicata? Quod vero ad prædi-
candam episcopi conscientiam severioribus se
dedit ipse judiciis sacerdotum, a quibus non
nominis, sed etiam morum ratio pensatur, ne
quis iterum calumniator existens, dum memo-
C ratum conatur oppetere, virum quidem ipsum
non queat lædere, quem innocentia sua munit,
religioni tamen fiat injuria in vexationibus mi-
nistrorum: accipite aliud quoque, quod vir san-
ctus vestræ magis conferre pietati, quam sibi
præstare desiderat, nec derogare cuiquam sed
principibus adrogare. Quoniam non novum ali-
quid petit, sed sequitur exempla majorum, ut
episcopus Romanus, si concilio ejus causa non
creditur, apud concilium se imperiale defendat.
D Nam et Silvester papa a sacrilegis accusatus,
apud parentem vestrum Constantinum[7] causam 7
propriam prosecutus est. Et de scripturis similia
exemplas suppeditant: quod cum a præside san-
ctus Apostolus vim pateretur, Cæsarem appel-
lavit, et ad Cæsarem missus est. Certe prius Act. Ap. XXII, 11.
examinet causam vestra clementia, et si emer-
serit quæstio, interroganda distinguat, ut quem-
admodum dudum estis censere dignati, factorum
a judice ratio quæratur, non arbitrium sen-
E tentiæ vindicetur. Ita enim fiet, ut nulli perdito,
vel infami, aut accusandi summi sacerdotis, aut
testificandi in eum facultas pateat illicita. Si
quidem non modo in episcopum, sed ne in
presbyterum quidem, accusationem facile susci-
piendam, nisi idoneis testibus, lectio sancta
præscribat. Neque enim vel inimico, vel ca-
lumniatori, vel istiusmodi viris, quales nuper
insimulatores patuit extitisse, tribuenda mise-
ricordia est, quorum vita non mereatur fidem,
F tormenta abhorreat religio sacerdotis.

[1] Vide Optatum Milev., l. II, et Augustinum *de Unitate Ecclesiæ*, c. 3 ad finem.

[2] « Cai Sei aut Caja Seia, adhuc paganus es, aut pagana ». Apud Optatum lib. VI. Vide etiam *Collat. Carthag.* cc. 188, 197, 203, 205, ubi de rebaptizatis.

[3] Sirmondus edidit an. 1630 ejus libellum *de Sancta Trinitate et Incarnatione Christi*, quem Gennadius cap. 26 vocat librum obscurissimæ disputationis et involuti sermonis.

[4] In Hispaniam relegatus, ut docet sequens rescriptum.

[5] Addunt in rescripto imperatores, præfectum prætorio Galliæ et proconsules.

[6] Papa æqualis episcopis munere episcopali, excellit primatu qui designatur per *prærogativam apostolicæ sedis*.

[7] Gratianus uxorem duxerat Constantiam postumam a Faustina et Constantio Constantini magni filio prognatam, unde ipse Constantinus parens Gratiani appellari potuit.

FORMULA FIDEI
IN CONCILIO ROMANO PROPOSITA
ANNO 378.

Incipit fides sancti Ambrosii episcopi.[1]

Nos Patrem, Filium et Spiritum Sanctum confitemur, ita ut in Trinitate perfecta et plenitudo sit divinitatis, et unitas potestatis. Nam tres Deos[2] dicit qui unitatem[3] separat Trinitatis. Pater Deus, Filius Deus, et Spiritus Sanctus Deus. Hæc unum[4] sunt in Christo Jesu.[5] Tres itaque formæ, sed una substantia.[6] Ergo diversitas plures facit; unitas vero potestatis non excludit numeri quantitatem quia unitas numero[7] non est. Sic itaque[8] unus Deus, una fides, unum baptisma. Si quis vero hanc fidem non habet, catholicus dici non potest[9] quia catholicam non tenet fidem, alienus est,[10] adversus veritatem rebellis.[11] Expl. *(explicit).*[12]

[1] Est inscriptio in codice Ambrosianæ bibliothecæ, quæ librariis, non autem Concilio tribuenda est. Documentum exhibemus orthographia nostra, et absque scriptionis compendiis. Qui illud inspicere malunt ut in codice est, adeat locum citatum periodici *La Scuola Cattolica*. Addimus vero etiam lectiones variantes ex cod. Lucensi per L, e Collectione Lucano-Colbertina per L-C, e Quesnellio per Q. Hic igitur habent L et L-C, *Incipit de fide catholica:* Q, *Expositio fidei catholicæ* (mss. Vind. et Thuan. 129, *atque apostolicæ*).

[2] In cod. Ds. absque linea superiori quæ temporis injuria evanuisse videtur.

[3] L-C, Q, *qui divinitatem*, quæ lectio convenit cum Ambrosii verbis *de Fide*, lib. I, cap. 1, n. 10, L, *qui Trinitatem separat.*

[4] In cod. *unu*, forte ex eadem causa superius dicta.

[5] L, L-C, Q: *Et tres unum sunt*, etc. Hic certe alluditur ad celebrem versiculum 7 epistolæ I Joannis, cap. V: *Tres sunt qui testimonium*, etc. Hæc allusio conspecta fuit quoque a Muratorio, qui eam sua manu notavit in codice bibliothecæ Ambrosianæ ad marginem utriusque folii. Illa autem additio *in Christo Jesu* aderat saltem in pluribus exemplaribus antiquioribus latinæ versionis, quia occurrit in scriptis nonnullorum Patrum; modo adjecta versiculo 7 *de testimonio cœlesti*, modo versiculo 8 *de testimonio terrestri.*

[6] Huc usque in fol. 73 v.; postea in codice succedit folium 74 operis extranei hoc loco ex errore insertum, ac deinde ultimus quaternio codicis, ubi in fol. 75 habetur hujus formulæ fidei continuatio, quam Muratorius, non satis accurate totum inspiciens, deperditam judicavit. Q: *Tres itaque personæ, sed una potestas.* L, L-C: *Tres itaque formæ, sed una potestas.* Istæ eædem voces videntur translatæ in librum VI operis *de Trinitate* Vigilii Tapsensis aut Idacii Clari, quem Blanchinius in lucem edidit e quodam codice sæculi VII Capituli Veronensis, titulo *Enarratio in Pseudo-Athanasiana.* Hoc est illius documenti initium: *Incipit fides Sancti Athanasi* XXIV. *Pater Deus, Filius Deus, Spiritus Sanctus Deus, et tres unum sunt. Tres itaque formæ set* (Blanchinius legit erronee *formas et:* Amellius recens melius legit ipsum mss., notans *set* extare pro *sed*, quod non inusitatum est in mss.) *una potestas.* Occurrit autem et in Ambrosii *Comment. ad epist. I ad Corinth.*, cap. VII, n. 31 vox *forma* in affini significatione: *Non substantiam ejus præterire, sed formam.*

[7] In cod. NOMERO, sed eadem manus superius correxit priorem O in U. Præcedenter autem stat EXCLUDET pro EXCLUDIT. L, L-C, Q habent mendum patens, *numeros.*

[8] Q, *Itaque unus Deus.* L, L-C, *sic itaque.*

[9] Q, *Non potest dici quia.* L, L-C, *non potest dici qui.*

[10] Q, *alienus est, profanus est.* L, L-C, *alienus, profanus est.*

[11] Reifferscheid in sua *Bibliotheca Patrum latinorum italica*, tomo II (Wien, 1869), pag. 34 legit *repellis*, sed conspicitur adhuc in codice indicium litteræ B.

[12] L, L-C, *explicit de fide catholica.* Notanda vero in hac fidei formula maxima affinitas cum aliis Ambrosii verbis lib. I *de Fide*, cap. 1, n. 10: *Unum ergo Deum, non duos aut tres deos dixímus, ut impia arianorum hæresis dum criminatur, incurrit. Tres enim deos dicit qui divinitatem separat Trinitatis.... Nos Patrem et Filium et Spiritum Sanctum confitemur, ita ut in Trinitate perfecta et plenitudo sit divinitatis, et unitas potestatis*, et cap. 2, n. 19: *Nam aliter quomodo unum Deum dicemus? Diversitas plures facit: unitas potestatis excludit numeri quantitatem, quia unitas numerus non est, sed hæc omnium ipsa principium est.*

GESTA CONCILII AQUILEJENSIS [1]

Ann. 381.

CONTRA PALLADIUM ET SECUNDIANUM HÆRETICOS.

Consessus Patrum, et Ambrosii ad eos de conficiendis actis oratio.[2]

1. *Syagrio et Eucherio viris clarissimis coss.* II, *non. sept.*[3] *Aquileja in Ecclesia considentibus, cum episcopis, Aquilejensium civitatis Valeriano, Ambrosio, Eusebio, Limenio, Anemio, Sabino, Abundantio, Artemio, Constantio, Justo, Philastro, Constantio, Theodoro, Almachio, Domnino, Amantio, Maximo, Felice, Bassiano, Numidio, Januario, Proculo, Heliodoro, Jovino, Felice, Exuperantio, Diogene, Maximo, Macedonio, Cassiano, Marcello, et Eustathio episcopis; Ambrosius episcopus dixit:*

2. Diu citra acta tractavimus:[4] et quoniam tanta sacrilegia a parte Palladii et Secundiani nostris auribus ingeruntur, ut difficile quisque credat tam aperte eos blasphemare potuisse; vel ne qua ipsi calliditate dicta sua postea negare conentur, licet de tantorum sacerdotum testificatione dubitari non queat: tamen quoniam omnibus[5] episcopis placet, fiant acta; ut unusquisque professionem suam negare[6] non possit. Quid ergo vobis, sancti viri, placeat declarandum est.

Omnes episcopi dixerunt: Placet.[7]

Ambrosius episcopus dixit: Disceptationes nostræ ex re firmandæ sunt scripto[8] imperiali, ut allegentur.

Scriptum imperiale recitatur in Concilio.

3. Sabinianus diaconus recitavit:[9] *Ambigua dogmatum reverentia ne dissideant sacerdotes quamprimum experiri cupientes, convenire in Aquilejensium civitatem ex diœcesi meritis excellentiæ tuæ creditam, episcopos jusseramus. Neque enim controversiæ dubiæ sententiæ rectius poterant expediri, quam si obortæ altercationis*[10] *interpretes ipsos constituissemus antistites: ut videlicet a quibus proficiscuntur instituta doctrinæ, ab eisdem discordis eruditionis repugnantia solveretur.*

4. *Neque sane nunc aliter jubemus ac jussimus, non invertentes præcepti tenorem, sed superfluam convenarum copiam recolentes.*[11] *Nam quod Ambrosius et vitæ merito, et Dei dignatione conspicuus episcopus Mediolanensium civitatis ibi multitudinem non opus esse suggerit, ubi veritas non laboraret in pluribus, si locata esset in paucis; seque eorum qui contra adstarent adsertionibus, et sacerdotes vicinarum ex Italia civitatum satis abundeque sufficere posse suggerit; abstinendum venerabilium virorum fatigatione censuimus, ne quis vel maturo ævo gravis, vel corporali debilitate confectus, vel laudabili paupertate mediocris, insuetas repetat terras. Et reliqua.*

Ambrosius *lectam Arii epistolam damnari a Palladio petit: hic tergiversatur, et nisi in generali Concilio negat se responsurum: Patres anathemate percellunt eos, qui Filii Dei vel divinitatem vel æternitatem negarent. Effugium aucupatur in eo Palladius, quod se fateri dictitat Christum verum esse Dei Filium. Ejus fraus in confitendo eumdem esse Deum atque unigenitum. Postea transitur ad Christi immortalitatem, atque ab ea ad sapientiam, a qua similiter ad bonitatem; ubi more suo Palladius conatur illudere. Deinde utrum Dei Filium omnipotentem, utrum etiam judicem eum agnoscat, urgetur: ad quæ post multam tergiversationem solita utitur ad plenum Concilium provocatione. Sub hæc Attalo condemnato, qui respondere etiam recusabat, Palladius auditores laicos petit, et condemnatur.*[12]

5. Ambrosius *episcopus dixit*: Ecce quod Christianus constituit imperator. Noluit injuriam facere sacerdotibus; ipsos interpretes constituit episcopos. Ac per hoc, quoniam in sacerdotali

[1] Aquileja ubi habita fuit ea Synodus, Carnorum, ut observat Binius, metropolis erat, et ab aquis legendis sic dicebatur: de qua idem pluscula addit in notis suis ad hanc Synodum. Ughellus vero ex Strabone etiam ab aquila Rom. sic dictam tradit. Hoc autem coactum concilium fuit adversus Palladium et Secundianum arianæ impietatis adsertores. Constat quidem eos episcopos fuisse in Dacia et Mœsia, ut Patres sua ad imperatores epistola significant: cujus diœcesis incertum est. Palladii meminit Ambrosius lib. I *de Fide* cap. 6, n. 45, tamquam hominis arianorum partibus addictissimi. Habemus etiam Palladium quemdam Germinii adversarium, ac Secundianum sacerdotem Illyricum, Ursacii ac Valentis ministrum: sed alios ab his illos fuisse probabilius est. Porro episcopi a quibus damnati sunt iidem hæretici, etsi non frequentissimi sederint, saltem meriti existitere longe clarissimi. Eorum sedes maximam partem infra cum ipsorum suffragiis reperias. (Edit. Maur.)

[2] In cod. P post librum II *de Fide* legitur: *Liber secundus explicit feliciter. Item gesta episcoporum Aquileja adversus hæreticos arrianos. Concilium quid convenit Aquileja.* Et statim epistola ad episcopos Galliarum. Notamus vero tam in hoc vetustissimo codice quam in aliis mss. communiter legi *Arrium, arrianos;* sed nos sequi maluimus orthographiam ipsi græco Arii nomini respondentem.

[3] Edit. Rom. et Labb., *Nonis septembribus:* cod. vero Tell. ac Chiffl., III *Non sept.* Et certe proclivius hic fuit aliquid omittere, aut integrum numerum pro fracto ponere, quam contra. Sed continuo post ubi idem cod. et Labb. atque Chiffl., *cum episcopis,* sola Rom. edit. prætermittit *cum,* diversitate sensus non mediocri. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. sola: *Jamdiu, fratres consacerdotes, nostras disceptationes citra acta tractavimus. Verum quia tanta tamque aperta,* etc.

[5] Rom. edit. sola, *ubi omnibus episcopis placeat, fiant acta. Ita namque unusquisque.... non poterit,* etc.

[6] Codex P, *postea negare.*

[7] Eadem Rom. edit., *Scribantur acta, placet.... controversiæ nostræ firmandæ, et rescripto imperiali publicandæ sunt, ut allegari possint. Recitetur ergo rescriptum, si placet. Omnes episcopi dixerunt, placet.*

[8] Cod. P, *ex rescripto:* posteriori manu, *firmandæ sunt et allegantur.*

[9] Sequentibus rescripti verbis edit. Rom. præmittit: *Gratianus, Valentinianus et Theodosius,* etc. *Imperatores,* etc.

[10] Eadem edit. Rom., *Neque dubiæ sententiæ rectius manifestari poterant controversiæ, quam si in obortæ altercationis judicium.*

[11] Eadem edit., *copiam recidentes.*

[12] Hæc quæ tenuioribus elementis descripta sunt, actorum synopsim a Maurinis editoribus præpositam exhibent.

concilio considemus, responde ad ea quæ tibi proponuntur. Arii epistola lecta est: etiam nunc recitabitur, si tibi videtur. A principio habet blasphemias, solum Patrem æternum dixit. Si tibi videtur quod Dei Filius sempiternus non sit, hoc ipsum quemadmodum vis, adstrue: si damnandum putas, damna. Evangelium præsens est, et Apostolus, omnes Scripturæ præsto sunt. Unde vis adstrue, si putas non esse Dei Filium sempiternum.

6. *Palladius dixit: Vestro studio factum est, sicut dictat*[1] *lectio sacra a vobis prolata, ut non esset generale et plenum Concilium: absentibus consortibus nostris, nos respondere*[2] *non possumus.*

Ambrosius episcopus dixit: Qui sunt consortes vestri?

Palladius dixit: Orientales episcopi.

7. *Ambrosius episcopus dixit:* Interim quia superioribus temporibus concilium sic factum est, ut orientales in orientis partibus constituti haberent concilium, occidentales in occidente; nos in occidentis partibus constituti, convenimus ad Aquilejensium civitatem, juxta imperatoris præceptum.[3] Denique etiam præfectus Italiæ litteras dedit, ut si vellent orientales convenire, in potestate haberent: sed quia scierunt consuetudinem hujusmodi, ut in oriente[4] orientalium esset concilium, intra occidentem occidentalium; ideo putaverunt non esse veniendum.

8. *Palladius dixit: Imperator noster Gratianus jussit orientales venire: negas tu jussisse eum? Ipse imperator nobis dixit se orientales jussisse venire.*

Ambrosius episcopus dixit: Utique jussit, qui non prohibuit huc venire.

Palladius dixit: Sed ne venirent tua petitio fecit: sub specie falsæ voluntatis hoc impetrasti, et distulisti concilium.

9. *Ambrosius Episcopus dixit:* Non opus est diutius evagari, responde nunc. Bene dixit Arius solum æternum[5] Patrem? Et secundum Scripturas hoc dixit, an non?

Palladius dixit: Non tibi respondeo.

Constantius episcopus dixit: Non respondes, qui tamdiu blasphemasti?[6]

Eusebius episcopus dixit: Sed debebis simpliciter fidei tuæ prodere libertatem. Si a te gentilis exigeret quemadmodum in Christum crederes, confiteri erubescere non deberes.

10. *Sabinus episcopus dixit: Tu petisti ut responderemus: hodie ex voluntate tua, et te urgente, convenimus, et non exspectavimus reliquos fratres, qui poterant venire. Proinde non tibi liberum est evagari. Christum dicis esse creatum, aut sempiternum dicis esse Filium Dei?*

Palladius dixit: Dixi tibi, nos ideo diximus vobis ut veniremus, et convinceremus quod non recte fecistis subrepere imperatori.[7]

Ambrosius episcopus dixit: Legatur epistola Palladii, utrum nobis hoc mandaverit, et docebitur quod etiam nunc fallit.

Palladius dixit: Legatur plane.

Episcopi dixerunt: Imperator cum esset præsens Syrmio, tu illum interpellasti, an ipse te compulit? Et addiderunt: Quid ad ista respondes?

Palladius respondit: Dixit mihi: Vade. Diximus: Orientales conventi sunt? Ait: Conventi sunt.[8] *Numquid si orientales non fuissent conventi, numquid nos convenissemus?*

11. *Ambrosius episcopus dixit:* Sequestrata sit causa orientalium, sententiam tuam hodie quæro. Arii tibi epistola lecta est: soles te arianum negare. Aut damna hodie Arium, aut defende.

Palladius dixit: Non est auctoritatis tuæ, ut hoc a me quæras.

Eusebius episcopus dixit: Non credimus religiosum imperatorem aliud dixisse, quam scripsit. Episcopos jussit convenire: non potuit tibi soli contra rescriptum suum dicere, ut sine orientalibus causa minime diceretur.

Palladius dixit: Si[9] *Itali soli jussi sunt convenire?*

Evagrius presbyter et legatus dixit: Ut ante quatuor dies, et ante biduum responderet se affuturum. Quid ergo exspectabas? Orientalium, ut dicis, consortium tuorum sententiam exspectandam?[10] *Sic debuisti mandare, non promittere conflictum.*

Palladius dixit: Quia quasi ad Concilium plenum veneram, vidi non convenisse consortes meos, ut convenirem, et dicerem secundum jussionem ageretis[11] *in præjudicium futuri concilii.*

12. *Ambrosius episcopus dixit:* Ut hodie resideremus, ipse exegisti. Denique etiam hodie tu ipse dixisti quia christiani ad christianos venimus. Christianos igitur nos probasti. Promisisti te conflicturum, promisisti te allaturum[12] aut acceptaturum esse rationem. Libenter itaque accepimus præfationem tuam. Optavimus ut quasi christianus venires. Obtuli tibi epistolam Arii, quam scripsit Arius, de cujus nomine dicitis vos injuriam frequenter sustinere. Dicitis quod Arium non sequamini. Hodie aperta debet esse sententia; aut con-

[1] Chiffl., *indicat* (indicat *etiam cod.* P) *lectio sacræ a vobis prolatæ:* Rom. edit., *dictat divalis sanctio:* Tell. autem et Labb. *lectio sacra*, quod sensu minime diversum est. Infra vero, ubi eadem edit. ac Chiffl. habent *consortibus nostris*, Tell. et Labb. legunt *consacerdotibus nostris* (*etiam cod.* P). (Edit. Maur.)

[2] Codex P, *nos diffidere.*

[3] Rom. edit. Labb. et Chiffl., *imperatorum præscriptum:* melius cod. Tell., *imperatoris*, Gratiani scilicet, cujus mentio hic passim exstat. (Edit. Maur.)

[4] Codex P, *in Orientem.*

[5] Codex M, *sempiternum.*

[6] *Qui tamdiu blasphemasti*, refer hæc verba ad superiora illa: *Diu citra acta tractavimus*, quibus docemur disputationem jam prius utrimque fuisse agitatam. (Edit. Maur.)

[7] Rom. edit., *Dico tibi nos ideo dixisse jam vobis, quod veniremus ut conveniretis et vos; quia exspectabamus consortes: sed non recte fecistis subrepere.* Labb. vero et Chiffl. satis congruunt cum ms. Tell. nisi quod Chiffl. solus pro *diximus* habet *scripsimus;* et pro *convinceremus* legit cum Labb. *conveniremus;* denique ubi nos cum utroque, *subrepere*, Tell. exhibet *subripere.* Forte an haud ita male, cum eodem sensu infra ponatur *subripuistis.* (Edit. Maur.)

[8] *Ait: conventi sunt*, deerant in edit. Rom.; quæ nos ex cod. Tell. Labb. et Chiffl. restituimus. (Edit. Maur.)

[9] Cod. P. p. m. addit *ergo.*

[10] Rom. edit. *præsentiam:* Tell. Labb. et Chiffl. *sententiam exspectandam.* (Edit. Maur.)

[11] Edit. Rom., *Judicavi vero, ut convenirem secundum jussionem, ut dicerem ne aliquid egeritis.*

[12] Ita cod. Tell. nisi quod pro *allaturum* lapsu librarii scriptum est, *ablaturum* (*ut in cod.* P); in editt. autem deerat *aut acceptaturum.* (Edit. Maur.)

demna illum, aut adstrue quibusvis lectionibus.[1] *Et addidit:*[2] Ergo juxta epistolam Arii Christus Dei Filius non est sempiternus?

Palladius dixit: Nos diximus probaturos nos christianos, sed in concilio pleno. Non vobis respondemus omnino in præjudicium concilii futuri.

Eusebius episcopus dixit: Sine calliditate fidei tuæ professionem debes exponere.

Palladius dixit: Et quid concilio reservamus?

13. *Ambrosius episcopus dixit:* Omni[3] ore condemnatio facta est in eum, qui negaret Dei Filium sempiternum. Negavit Arius, hunc sequitur Palladius, qui non vult condemnare Arium. Itaque utrum hujus probanda sententia sit, considerate: et utrum secundum Scripturas dicat, aut contra Scripturas, intelligere licet. Lectum est enim: *Sempiterna virtus Dei atque divinitas. Dei virtus* Rom. I, 20. *Christus est.* Si igitur sempiterna Dei virtus est, sempiternus utique Christus est quia Christus est I Cor. I, 8. Dei virtus.

Eusebius episcopus dixit: Hæc fides nostra est, hæc intelligentia catholica. Qui hæc non dixerit, anathema.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema.

14. *Eusebius episcopus dixit: Specialiter dicit solum Patrem sempiternum, et Filium aliquando cepisse.*

Palladius dixit: Arium nec vidi, nec scio qui sit.

Eusebius episcopus dixit: Arii blasphemia prolata est, in qua negat Dei Filium sempiternum. Hanc perfidiam damnas cum auctore aut adseris?

Palladius dixit: Ubi auctoritas pleni concilii non est, non dico.

15. *Ambrosius episcopus dixit:* Dubitas post divina judicia damnare Arium, cum crepuerit medius? *Et addidit:* Dicant etiam sancti viri legati Gallorum.

Constantius episcopus et legatus Gallorum dixit: Hanc impietatem ejus hominis et semper damnavimus, et nunc damnamus non solum Arium, sed et quicumque Filium Dei non dixerit sempiternum.

Ambrosius episcopus dixit: Quid etiam dicit dominus meus Justus?

Justus episcopus et legatus Gallorum dixit: Qui Filium Dei coæternum cum Patre non confitetur, anathema habetur.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema.

16. *Ambrosius episcopus dixit:* Dicant etiam Afrorum legati, qui omnium civium huc adtulere sententias.[4]

Felix episcopus et legatus dixit: Si quis Filium Dei negaverit sempiternum, et coæternum negaverit, non solus ego legatus totius Africanæ provinciæ damno: sed et cunctus chorus sacerdotalis, qui ad hunc cœtum sanctissimum me misit, etiam ipse ante damnavit.

Anemius episcopus dixit: Caput Illyrici non nisi civitas est Syrmiensis: ego igitur episcopus illius civitatis sum. Eum qui non confitetur Filium Dei æternum, et coæternum Patri, quod est sempiternum, anathema dico: sed etiam iis qui idem non confitentur.[5]

17. *Ambrosius episcopus dixit:* Audite sequentia.

Et recitatum est: Solum æternum, solum sine initio, solum verum, solum immortalitatem habentem.

Ambrosius episcopus dixit: Et in hoc damna eum, qui negat Filium Deum verum. Cum enim ipse sit veritas, quemadmodum non est Deus verus? *Et addidit:* Quid ad hoc?

Palladius dixit: Filium verum quis non dicit?[6]

Ambrosius episcopus dixit: Arius negavit.

Palladius dixit: Cum Apostolus dicat, Christum super omnia Deum, potest aliquis negare verum Filium Dei?

18. *Ambrosius episcopus dixit:* Ut scias quam simpliciter veritas a nobis requiratur, ecce dico ego, ut dicis: sed semiplenum habeo.[7] Cum enim ita dicis, videris negare Deum verum: si autem simpliciter confiteris: verum Deum Filium Dei, eo ordine adstrue, quo ipse propono.

Palladius dixit: Ego secundum Scripturas tibi loquor, verum Filium Dei Dominum dico:

Ambrosius episcopus dixit: Verum Dominum[8] dicis Filium Dei?

Palladius dixit: Cum verum Filium dicam, quid amplius?

Ambrosius episcopus dixit: Non quæro tantummodo, ut verum Filium dicas, sed ut verum Dominum Dei Filium dicas.

19. *Eusebius episcopus dixit: Christus Deus verus est, secundum omnium fidem, et catholicam professionem?*

Palladius dixit: Verus Dei Filius est.

Eusebius episcopus dixit: Nam et nos per adoptionem filii sumus, ille secundum proprietatem generationis divinæ. Et addidit: Confiteris Galat. IV, 7. *ergo verum Filium Dei Dominum verum esse secundum nativitatem*[9] *et proprietatem.*

Palladius dixit: Verum Dei Filium unigenitum dico.

Eusebius episcopus dixit: Hoc ergo putas[10] *contra Scripturas, si Christus Deus verus esse dicatur?*

20. *Cumque Palladius reticeret, Ambrosius episcopus dixit:* Solum verum Filium Dei qui dicit, et non vult dicere Dominum verum, videtur negare.[11] Hoc igitur ordine confiteatur, si tamen confitetur, Palladius; et dicat utrum verum Dominum Dei Filium dicat.

Palladius dixit. Cum dicat Filius: Ut cognoscant te solum verum Dominum, et quem misisti Joan. 17, 3. Jesum Christum; *affectu, an in veritate?*[12]

[1] Rom. edit. sola, *quibusvis rationibus.*

[2] Cod. M, *et adjecit.*

[3] Cod. M, *omnium.*

[4] Edit. Rom. et Chiffl., *qui omnium Africæ sacerdotum* Tell. et Labb. ut in textu. (Edit. Maur.)

[5] Ita Chiffl. a quo non recedunt Tell. et Labb. nisi quod primum membrum legunt hoc modo: *sed etiam is quidem non confitetur:* totum autem locum edit. Rom. sic habet: *et etiam, ut recitatum est, eum qui confitetur solum Patrem æternum, solum sine initio, solum verum, solum immortalitatem habentem, non etiam Filium æqualem, anathema dico. Ambrosius episcopus dixit: et in hoc damno.* (Ed. Maur.)

[6] Rom. edit. sola, *verus. Palladius dixit: Quid est hoc? Filium verum quis non dicit?* Cod. P, *qui non dicat?*

[7] Edit. Rom. sola, *habeo responsum.*

[8] Hic et infra pluribus locis ubi Rom. edit. ponit *Deum;* aliæ ac Tell. ms. constanter habent *Dominum.* (Edit. Maur.)

[9] Chiffl. solus, *secundum divinitatem.*

[10] Cod. P, *esse contra.*

[11] Ita Tell., Labb. et Chiffl.; Rom. autem edit., *Deum verum, Deum esse videtur negare.* (Edit. Maur.)

[12] Rom. edit., *humano affectu dicit, an in veritate?*

Ambrosius episcopus dixit: Johannes dixit in
1 Joan. v. 10 epistola sua: *Hic est verus Deus.* Nega hoc.

Palladius dixit: Cum dicam tibi verum Filium, profiteor veram etiam divinitatem.

Ambrosius episcopus dixit: Et in hoc est fraus; sic enim soletis dicere unam et veram divinitatem, ut Patris tantummodo non etiam Filii veram et unam divinitatem dicatis. Ergo si aperte vis dicere, quia ad Scripturas me provocas, dic quod dixit evangelista Johannes: *Hic est verus Deus:* aut nega dictum.

Palladius dixit: Absque Filio alius genitus non est.

21. *Eusebius episcopus dixit: Christus verus Deus secundum omnium fidem, et catholicam professionem, an in sententia tua Deus verus non est?*

Palladius dixit: Virtus Dei nostri est.

Ambrosius episcopus dixit: Non habes libertatem profitendi; ac per hoc anathema ei, qui non confitetur verum Dominum Filium[1] Dei.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema habeatur, qui Christum Filium Dei Dominum verum non dixerit.

22. *Iterum addidit: Solum verum, solum immortalitatem habentem.*

Ambrosius episcopus dixit: Filius Dei habet immortalitatem, aut non habet secundum divinitatem?

Palladius dixit: Apostolum admittis, an non?
1 Tim. vi, 16 Rex regum, qui solus habet immortalitatem.

Ambrosius episcopus dixit: De Christo Filio Dei quid dicis?

Palladius dixit: Christum nomen divinum est, an humanum?

23. *Eusebius episcopus dixit: Secundum carnis quidem sacramentum Christus dicitur, sed idem Deus et homo est.*

Palladius dixit: Christus nomen carnis est: Christus nomen humanum est; et respondete vos mihi.

Eusebius episcopus dixit: Quid superfluis immoraris? Cum legeretur impietas Arii, qui hoc dicit de Patre, quia solus habet immortalitatem, adtulisti testimonium ad consensum impietatis Arii, ex Apostolo dicens: Qui solus habet immor-
Ibid. talitatem, et lucem habitat inaccessibilem. *Sed si intelligis, totius naturæ dignitatem in Dei no-*
[2] *mine expressit: siquidem in Dei nomine Pater*[2] *et Filius designantur.*

Palladius dixit: Et ego vos, quod interrogavi, respondere noluistis.

24. *Ambrosius episcopus dixit:* Aperte de te sententiam quæro: Filius Dei habet immortalitatem secundum generationem divinam, an non habet?

Palladius dixit: Secundum generationem divinam incorruptibilis, et per carnem mortuus est.

Ambrosius episcopus dixit: Non divinitas mortua est, sed caro mortua est.

Palladius dixit: Ante vos mihi respondete.

Ambrosius episcopus dixit: Filius Dei secundum divinitatem habet immortalitatem, an non habet? Sed et jam fraudes et insidias tuas non secundum Arii professionem prodidisti?[3] *Et addidit:* Qui [3] Filium Dei negat habere immortalitatem, quid vobis videtur?

Omnes episcopi dixerunt: Anathema habeatur.

25. *Palladius dixit: Status divinus immortalis est.*

Ambrosius episcopus dixit: Astute et hoc, ut de Dei Filio nihil exprimas evidenter, et ego dico: Immortalitatem habet Dei Filius secundum divinitatem, aut nega quia non habet immortalitatem.

Palladius dixit: Christus mortuus est, an non?

Ambrosius episcopus dixit: Secundum carnem: anima nostra non moritur; scriptum est enim: *Nolite timere eos qui occidunt corpus,*[4] *animam* [4]
autem non possunt occidere. Cum igitur anima Matth. x, 28.
nostra mori non possit, putas quod Christus secundum divinitatem mortuus sit?

Palladius dixit: Mortis appellationem quare tu horres?

Ambrosius episcopus dixit: Immo non horreo, sed confiteor secundum carnem meam;[5] est enim [5]
per quem a mortis vinculis sum revinctus.

Palladius dixit: Mortem separatio facit spiritus; nam Christus Filius Dei carnem suscepit, et per carnem mortuus est.

Ambrosius episcopus dixit: Scriptum est Christum passum. Secundum carnem igitur passus est, secundum divinitatem habet immortalitatem. Hoc qui negat, diabolus est.[6] [6]

Palladius dixit: Ego Arium non novi.

26. *Ambrosius episcopus dixit:* Ergo male dixit Arius, cum etiam Filius Dei habeat immortalitatem secundum divinitatem. *Et addidit:* Bene dixit ergo an male?

Palladius dixit: Non consentio.

Ambrosius episcopus dixit: Cui non consentis? Anathema illi, qui non explicat fidei libertatem.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema.

Palladius dixit: Dicite quod vultis, ejus est divinitas immortalis.

Ambrosius episcopus dixit: Cujus? Patris, an et Filii? *Et addidit:* Multas impietates congessit Arius. Sed ad alia transeamus.

27. *Et recitatum est: Solum sapientem.*

Palladius dixit: Pater a se sapit: Filius autem sapiens non est.

Ambrosius episcopus dixit: Ergo Filius non est sapiens, cum ipse sit sapientia? Nam et nos I Cor. i, 24.
dicimus, quia ex Patre natus est Filius.

Eusebius episcopus dixit: Est aliquid tam impium, tam profanum, quam quod dixit sapientem Filium Dei negare?

Palladius dixit: Sapientia dicitur, quis potest sapientiam denegare?

Ambrosius episcopus dixit: Sapiens est, an non?

[1] Edit. Rom., *verum Deum, Filium Dei.* Cod. P, *Filium Domini Dei.*

[2] Codex P, *et Pater.*

[3] Rom. edit., *Sed jam fraudes et insidias tuas secundum,* etc. Sensu quidem magis concinno, si quod aliud ei præsidium suffragaretur. (Edit. Maur.)

[4] Cod. P, *eos qui carnem possunt occidere.*

[5] Ita cod. Tell. et edit. Labb. et Chiffl.; at Rom. edit. locum refinxit in hæc verba: *secundum carnem Christum mortuum esse. Ejus namque morte diaboli vinculis revinctus a mortis potestate sum erutus.* At observandum vocem *revinctus* in hoc contextu negationem involvere, ut illæ aliæ reclusus, retectus et similes: quod non videntur advertisse Romani. (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit. *passum in carne.... arianus est:* aliæ cum Tell. cod. omittunt *in carne,* et præferunt *diabolus est.* (Edit. Maur.)

Palladius dixit: Sapientia est.

Ambrosius episcopus dixit: Sapiens ergo, cum sit sapientia.

Palladius dixit: Secundum Scripturas vobis respondemus.

Ambrosius episcopus dixit: Etiam sapientem, quantum video, Filium Dei Palladius negare conatus est.

Eusebius episcopus dixit: Qui negat Filium Dei sapientem, anathema sit.

Omnes episcopi dixerunt, Anathema.

28. *Eusebius episcopus dixit: Etiam Secundianus ad hoc respondeat.*

Cumque Secundianum reticeret, Ambrosius episcopus dixit: Qui tacet, integrum vult habere judicium. *Et addidit:* Solum Patrem bonum cum dicit, Filium confessus est, an negavit?

Palladius dixit: Legimus: Ego sum pastor bonus: *et nos negamus? Quis non dicat bonum Dei Filium?* Joan. x, 11.

Ambrosius episcopus dixit: Ergo bonus est Christus?

Palladius dixit: Bonus.

Ambrosius episcopus dixit: Male ergo Arius de solo Patre dixit, cum etiam Filius Dei Deus bonus omnibus sit.[1]

Palladius dixit: Qui bonum non dicit Christum, male dicit.

29. *Eusebius episcopus dixit: Christum bonum confiteris? Nam et ego bonus sum. Mihi dixit:* Euge, serve bone, *et:* Homo bonus profert de thesauro suo bona. Matth. xxv, 20. Luc. vi, 45.

Palladius dixit: Jam dixi, vobis non respondeo usque ad plenum[2] *Concilium.*

Ambrosius episcopus dixit: Judæi dicebant quia bonus est; et Arius negat quia Filius Dei bonus est. Joan. vii, 12.

Palladius dixit: Quis potest hoc negare?

Eusebius episcopus dixit: Bonus est ergo Deus Filius Dei.

Palladius dixit: Bonus Pater bonum Filium genuit.

30. *Ambrosius episcopus dixit:* Et nos bonos genuit; sed non secundum divinitatem. Deum bonum Dei Filium dicis? Gen. i, 31

Palladius dixit: Filius Dei bonus est.

Ambrosius episcopus dixit: Vides ergo quia Christum bonum, bonum Filium, non bonum Deum dicis; quod a te quæritur. *Et addidit:* Qui bonum Filium Dei Deum non confitetur, anathema.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema.

31. *Item recitavit: Solum potentem.*

Ambrosius episcopus dixit: Potens est Filius Dei, an non?

Palladius dixit: Qui omnia fecit, non est potens? Qui omnia fecit, minus potest?

Ambrosius episcopus dixit: Ergo Arius male dixit. *Et addidit:* Vel in hoc damnas Arium?

Palladius dixit: Unde scio qui sit? Ego pro me respondeo tibi.

Ambrosius episcopus dixit: Filius Domini Dei Deus potens est?

Palladius dixit: Potens.

Ambrosius episcopus dixit: Deus potens est?

A *Palladius dixit: Jam dixi Filium Dei unigenitum esse potentem.*

Ambrosius episcopus dixit: Dominum potentem.

Palladius dixit: Filium Dei potentem.

32. *Ambrosius episcopus dixit:* Potentes et homines sunt; scriptum est enim: *Quid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate?* Et alibi: *Cum infirmor, tunc potens sum.* Illud a te requiro, ut confitearis Dominum potentem esse Christum Dei Filium: aut si negas, adstrue. Nam qui B unam potentiam dico Patris et Filii, sic Filium Dei dico potentem sicut et Patrem. Dubitas ergo confiteri Dominum potentem esse Dei Filium? Ps. li. 3. II Cor. xii, 10.

Palladius dixit: Jam dixi, secundum disputationem, prout possumus, respondemus vobis: vos enim soli vultis esse judices; vos litigatores esse vultis. Non vobis respondemus nunc, sed in Concilio generali et pleno respondebimus vobis.

Ambrosius episcopus dixit: Anathema illi, qui negat Dominum potentem Christum.

C *Omnes episcopi dixerunt: Anathema.*

33. *Item recitatum est: Solum potentem, omnium judicem.*

Palladius dixit: Omnium judicem Filium Dei. Est qui dat, est qui accipit.[3] 3

Ambrosius episcopus dixit: Per gratiam dedit, an per naturam? Et hominibus datur judicium.

Palladius dixit: Patrem majorem dicis, annon?

Ambrosius episcopus dixit: Postea respondebo tibi.

D *Palladius dixit: Ego tibi non respondeo, si non respondes mihi.*

Eusebius episcopus dixit: Nisi impietatem Arii ex ordine damnaveris, interrogandi non tibi dabimus facultatem.

Palladius dixit: Non tibi respondeo.

Ambrosius episcopus dixit: Filius Dei, sicut lectum est, judex est, an non?

Palladius dixit: Si non respondes mihi, ego tibi, ut impio, non respondeo.

E 34. *Ambrosius episcopus dixit:* Habes professionem meam, qua respondebo tibi. Interim perlegatur epistola Arii. *Et addidit:* In epistola Arii invenies et hoc sacrilegium, quod tu moliris.

Palladius dixit: Ego qui[4] *interrogo, non respondetis?* 4

Eusebius episcopus dixit: Filium Dei Deum æqualem dicimus.

Palladius dixit: Tu judex es, tui exceptores hic sunt.

F *Ambrosius episcopus dixit:* Scribant tui, qui volunt.

35. *Palladius dixit: Pater major est, an non?*

Eusebius episcopus dixit: Secundum divinitatem æqualis est Filius Patri. Habes in Evangelio quod Judæi persequebantur eum, quia non solum solvebat sabbatum, sed et Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo. Quod ergo impii persequentes confessi sunt, nos credentes negare non possumus. Joan. v, 18

G *Ambrosius episcopus dixit:* Et alibi habes: *Qui cum esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semet ipsum*

[1] Edit. Rom. et Chiffl., *Filius Dei bonus Deus sit.* Tell. ac Labb.... *bonus omnibus sit.* Et post duos versus, ubi editiones, *Christum bonum;* cod. Tell. exhibet, *Christum Deum bonum.* Magis accommodate ad sequentia. (Edit. Maur.)

[2] Cod. P, *conplenum.*

[3] Rom. edit., *Filium Dei profiteor: sed Pater est, qui dat; et Filius est, qui recipit.*

[4] Cod. P, *quæ.*

exinanivit, formam servi accipiens, in similitu-
1 *dinem hominum factus obediens*[1] *usque ad mor-*
Philip. I, 6. *tem. Et addidit:* Vides quia in forma Dei æqualis
Philip. I, 6. est? Et *formam,* inquit, *servi accepit.* In quo ergo minor est? Secundum formam utique servi, non Dei.

Eusebius episcopus dixit: Sicut in forma servi constitutus, inferior servo non fuit: ita in forma Dei constitutus, inferior Deo esse non potuit.

36. *Ambrosius episcopus dixit:* Aut dic quia
2 secundum divinitatem minor est Filius Dei.[2]

Palladius dixit: Pater major est.

Ambrosius episcopus dixit: Secundum carnem.

Palladius dixit: Qui me misit, major est me.
Joan. XIV, 27. *Caro missa est a Deo, aut Filius Dei?*

Ambrosius episcopus dixit: Falsari a vobis divinas Scripturas hodie comprobamus; sic enim scriptum est: *Pacem meam do vobis, pacem meam*
3 *relinquo vobis. Non turbetur cor vestrum;*[3] *non quomodo hic mundus dat, ego do vobis. Si diligeretis me, gauderetis quia dixi, vado ad Patrem; quia Pater major me est.* Non dixit: Qui me misit, major me est.

Palladius dixit: Pater major est.

Ambrosius episcopus dixit: Anathema illi, qui divinis Scripturis addit aliquid, aut minuit.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema.

4 37. *Palladius dixit: Pater major est Filio.*[4]

Ambrosius episcopus dixit: Secundum carnem Filius minor est Patre; secundum divinitatem æqualis est Patri: legi igitur Dei Filium æqualem Patri,
Ps. CXV, 16. sicut jam et prolata exemplaria testantur. Secundum carnem autem quid miraris minorem; cum
Matth. XXI, 42. dixerit se servum, cum dixerit se lapidem, cum
Ps. XXI, 7. dixerit se vermem, cum dixerit se minorem angelis quia scriptum est: *Minorasti eum paulo-*
Ps. VIII, 6. *minus ab angelis?*

Palladius dixit: Impie vos adserentes video: non respondemus vobis sine auditoribus.

Sabinus episcopus dixit: Nemo requirat ab eo sententiam, qui tam innumeris sententiis blasphemavit.

Palladius dixit: Non vobis respondemus.

38. *Sabinus episcopus dixit: Ab omnibus jam damnatus est Palladius: Arii blasphemiæ multo minores sunt quam Palladii. Et cum Palladius surrexisset, atque foras exire voluisset: Ideo, inquit, surrexit Palladius, quoniam apertis Scripturarum testimoniis convincendum esse se cernit, sicut jam convictus est: sic enim lectum est, secundum divinitatem quod æqualis Patri Filius sit. Accipiat autem quia Filius Dei secundum divinitatem majorem non habet. Scriptum est:* Abrahæ cum repromisisset Deus.... quoniam nullum alium habebat majorem, per quem juraret, juravit
Hebr. VI, 13. per semet ipsum. *Vides igitur Scripturam, quia nullum alium majorem habet, per quem juraret. Filius autem est, de quo dicitur quoniam ipse visus est Abrahæ; unde et ait* Abraham diem
Joan. VIII, 56. meum vidit, et gavisus est.

Palladius dixit: Pater major est.

Eusebius episcopus dixit: Quando ut Deus lo-
A *quutus est, majorem non habuit; quando ut homo loquutus, majorem habuit.*

39. *Palladius dixit: Pater genuit Filium, Pater misit Filium.*

Ambrosius episcopus dixit: Anathema illi, qui negat Filium secundum divinitatem æqualem Patri.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema.

Palladius dixit: Filius subjectus Patri, Filius præcepta Patris custodit.

Ambrosius episcopus dixit: Subjectus secun-
B dum carnis rationem. Ceterum et ipse meministi quia legisti: *Nemo venit ad me, nisi quem Pater adtraxerit.* Joan. VI, 44

Sabinus episcopus dixit: Dicat si secundum divinitatem subjectus est Patri, an secundum incarnationem?

40. *Palladius dixit: Ergo Pater major est.*

Ambrosius episcopus dixit: Et alibi scriptum est: *Fidelis Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus* Ego dico Patrem majorem I Cor. I, 9.
C esse secundum carnis adsumptionem, quam suscepit Filius Dei, non secundum divinitatem.

Palladius dixit: Quæ enim comparatio est Filii Dei? Et caro potest dicere: Deus me major est? Caro loquebatur, aut divinitas, quia ibi erat caro?

Ambrosius episcopus dixit: Caro sine anima non loquitur.

Eusebius episcopus dixit: Deus in carne loquebatur secundum carnem, quando dicebat:
D Quid me persequimini hominem? *Quis hoc dixit?* Joan. VIII, 40.

Palladius dixit: Filius Dei.

Ambrosius episcopus dixit: Deus ergo Filius Dei est secundum divinitatem, et homo est secundum carnem.

Palladius dixit: Carnem suscepit.

Eusebius episcopus dixit: Ergo humanis verbis usus est.

Palladius dixit: Carnem humanam suscepit.

41. *Ambrosius episcopus dixit:* Dicat quia non
E secundum divinitatem Apostolus dixit subjectum,[5] 5
sed secundum carnem; scriptum est enim: *Humiliavit semet ipsum, factus obediens usque ad mortem.* In quo ergo mortem gustavit? Philip. II, 8.

Palladius dixit: Quia se humiliavit.

Ambrosius episcopus dixit: Non divinitas, sed caro humiliata est atque subjecta. *Et addidit:* Creaturam perfectam bene dixit Arius, an male dixit?

Palladius dixit: Ego tibi non respondeo auctoritatem non habenti.

F *Ambrosius episcopus dixit:* Profitere quod vis.

Palladius dixit: Non respondeo vobis.

42. *Sabinus episcopus dixit: Pro Ario non*[6] 6
respondes, ad interrogata non respondes?[7] 7

Palladius dixit: Pro Ario ego non respondi.

Sabinus episcopus dixit: Usque adeo respondisti, ut Filium Dei negares potentem, negares verum Deum.

Palladius dixit: Ego te judicem non patior, quem impietatis arguo.

G *Sabinus episcopus dixit: Ipse nos cogisti sedere.*

[1] Cod. P, *obaudiens,* et ita in sequentibus.

[2] Ita Tell. et Labb.; at Rom. edit. et Chiffl., *Filius Patre.* Continuo vero post, pro *Pater major est,* Rom. edit. sola, *Pater, inquit, major me est.* (Edit. Maur.)

[3] *Non turbetur cor vestrum,* sicut et verbum *dixi* ante *vado,* in edit. Rom. desideratur.

[4] Hic versus in Chiffl. totus desideratur. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit., *dixit, obediens usque ad mortem.*

[6] Istud *non* repugnat toti contextui, atque verbis Palladii immediate subsequentibus. Ergo supponi debet vetus arbitraria alicujus amanuensis insertio.

[7] Eadem edit. Rom., *Pro Ario respondes, ad nostra interrogata non respondes.*

Palladius dixit: Mandavi ut sederetis, ut arguerem vos. Quare subripuistis[1] *imperatori? Ut plenum Concilium non esset, obripuistis.*

Ambrosius episcopus dixit: Cum Arii impietates legerentur, et impietas tua pariter condemnata est, quæ consensit arianæ impietati. Placuit tibi in epistola media lectionem proponere,[2] quam volebas: responsum tibi est quemadmodum Filius Patrem majorem dixerit, eo quod secundum carnis susceptionem Pater major est eo. Proposuisti etiam subjectum esse Filium Dei; et in hoc responsum tibi est, quia subjectus Filius Dei secundum carnem est, non secundum divinitatem. Habes professionem nostram, nunc audi cetera. Quoniam tibi responsum est, responde ad ea, quæ leguntur.

43. *Palladius dixit: Non tibi respondeo, quia quæcumque ego dixi, non sunt scripta: vestra tantummodo scribuntur verba: non vobis respondeo.*

Ambrosius episcopus dixit: Omnia vides scribi. Denique quæ scripta sunt, abundant ad tuæ impietatis indicium. *Et addidit:* Creaturam dicis Christum, an negas?

Palladius dixit: Non respondeo.

Ambrosius episcopus dixit: Ante horam citra actam, cum legeretur quia Arius dixit creaturam Christum, negasti: oblatum est tibi, ut damnares perfidiam, noluisti: vel nunc dic utrum natus ex Patre Christus sit, an creatus?

Palladius dixit: Si vultis, exceptores nostri veniant, et sic totum excipiatur.

Sabinus episcopus dixit: Adducat suos exceptores.

Palladius dixit: Pleno Concilio vobis respondebimus.

44. *Ambrosius episcopus dixit:* Attalus in tractatu Nicæni Concilii subscripsit. Neget factum, quia venit ad Concilium. Dicat hodie utrum subscripserit in tractatu Nicæni Concilii, an non.

Cumque Attalus reticeret, Ambrosius episcopus dixit: Attalus presbyter licet inter arianos sit, tamen habet auctoritatem loquendi: libere profiteatur utrum subscripserit in tractatu Nicæni Concilii sub episcopo suo Agrippino, an non.

Attalus dixit: Jam dixisti me aliquoties damnatum: non tibi respondeo.

Ambrosius episcopus dixit: Subscripsisti in tractatu Concilii Nicæni, an non?

Attalus dixit: Non tibi respondeo.

45. *Palladius dixit: Modo vultis tractatum plenum haberi, an non?*

Chromatius presbyter dixit: Creaturam non negasti, potentem negasti. Omnia negasti, quæ fides catholica profitetur.

Sabinus episcopus dixit: Testes sumus nos Attalum subscripsisse in Concilio Nicæno, et nunc nolle respondere. Quid cunctis videtur?

Cumque Attalus reticeret, Ambrosius episcopus dixit: Dicat utrum suscripserit in tractatu Concilii Nicæni, an non?

46. *Palladius dixit: Exceptor vester et noster stent, et omnia scribant.*

Valerianus episcopus dixit: Jam quæ dixisti, et quæ negasti, scripta sunt omnia.

Palladius dixit: Dicite quod vultis.

Ambrosius episcopus dixit: Quia sæpius vult damnari Palladius, qui jam frequenter damnatus est, lego epistolam Arii, quam ille noluit condemnare: profitemini quid vobis videtur?

Omnes episcopi dixerunt: Legatur. Et recitata est: Nato autem non putative, et reliqua.

Ambrosius episcopus dixit: Respondi tibi de majore, respondi tibi et de subjecto: nunc et ipse responde.

47. *Palladius dixit: Non respondebo nisi auditores veniant post Dominicam diem.*

Ambrosius episcopus dixit: Veneras tractaturus, sed posteaquam objeci tibi: Vidisti epistolam Arii, quam damnare noluisti, adserere autem non potes; idcirco nunc refugis et cavillaris. Plenarie ipsam recito ad singula.[3] Dic utrum Christus creatus videatur; an fuit quando non fuit: an vero semper fuit unigenitus Dei Filius? Cum Arii epistolam audieris, aut damna, aut proba.

48. *Palladius dixit: Cum impietatis te arguam, te judice non utor. Transgressor es.*

Sabinus episcopus dixit: Quas impietates objicis fratri nostro et consacerdoti nostro Ambrosio, dicito.

Palladius dixit: Jam vobis dixi; pleno Concilio respondebo, et præsentibus auditoribus.[4]

Ambrosius episcopus dixit: In consessu fratrum meorum cupio confutari et redargui. Quæ igitur impie dixerim, dicito: sed impius tibi videor, qui pietatem adstruo.

Sabinus episcopus dixit: Ergo impius tibi videtur, qui Arii blasphemias arguit?[5]

49. *Palladius dixit: Ego non negavi bonum Filium Dei.*

Ambrosius episcopus dixit: Dicis ergo Christum Deum bonum?

Palladius dixit: Non vobis respondeo.

Valerianus episcopus dixit: Nolite multum adigere Palladium: non potest vera nostra simpliciter confiteri. Ipsius enim conscientia duplici blasphemia confusa est; nam a photinianis est ordinatus, et cum ipsis est damnatus: et nunc plenius damnabitur.[6]

Palladius dixit: Hoc proba.

Sabinus episcopus dixit: Non aliter poterat Christum verum[7] *negare, nisi auctores suos sequeretur.*

50. *Ambrosius episcopus dixit:* Objecisti me esse impium, hoc proba.

Palladius dixit: Expositionem nostram affe-

[1] Cod. P, *subrepuistis.*

[2] Sic Tell., Labb. et Chiffl., nisi quod habetur in hoc ultimo, *in media epistolæ lectione proponere quod volebas;* totum vero locum Rom. edit. præfert hoc modo: *Placuit tibi ut Arii epistola legeretur: dictum est ut dubitationem proponeres, quam volebas; proposuisti quod Filio Pater major est.... quod Patrem majorem dixerit Filius Dei.* (Edit. Maur.)

[3] Ita cod. Tell. a quo non abeunt Labb. et Chiffl. nisi quod ille punctum postponit verbo *recito;* hic autem illud præfigit adverbio *utrum:* quocum edit. Rom. etiam conveniret, nisi *audes* pro *potes* reposuisset, et ante *recito* dictionem *iterum* apposuisset. (Edit. Maur.)

[4] Tell. et Labb., *præsentibus actoribus.* Non satis recte.

[5] Verbo *arguit* Rom. edit. ista subnectit, *et profitetur Deum bonum Filium Dei.*

[6] Rom. edit. *nunc ut arianus plenius damnabitur.*

[7] Romana editio, *verum Deum.* Revera vox *Deum* licet in veteribus documentis non occurrat, tamen omnino a contextu requiritur. Editiones quædam parisienses pro *negare* habent *pejerare.*

remus; cum autem adtulerimus, tunc disputatio habebitur.[1]

Ambrosius episcopus dixit: Damna impietatem Arii.

Cum[2] *reticeret Palladius, Eusebius episcopus dixit: Superfluis immoratur. Tot impietates Arii Palladius noluit condemnare, immo potius adserendo confessus est. Hunc qui non damnat, similis illius est, et hæreticus jure dicendus est.*

Omnes episcopi dixerunt: A nobis omnibus anathema sit Palladio.

51. *Ambrosius episcopus dixit:* Adquiescis Palladi, ut cetera legantur Arii?

Palladius dixit: Date auditores: veniant et ex utroque parte exceptores. Non potestis esse judices, si auditores[3] *non habuerimus; et nisi ex utraque parte venerint, qui audiant, non vobis respondemus.*

Ambrosius episcopus dixit: Quos quæris auditores?

Palladius dixit: Sunt hic viri honorati multi.

Sabinus episcopus dixit: Post tot blasphemias auditores petis?

Ambrosius episcopus dixit: Sacerdotes de laicis judicare debent, non laici de sacerdotibus. Sed tamen quos judices petas, dicito.

Palladius dixit: Auditores veniant.

Chromatius presbyter dixit: Salva condemnatione sacerdotali, quin et qui Palladii sunt, etiam nunc in pleno legantur.[4]

52. *Palladius dixit: Non permittuntur loqui. Auditores veniant, et ex utraque parte exceptores, et respondebunt vobis hi in Concilio generali.*

Ambrosius episcopus dixit: Etsi in multis impietatibus deprehensus sit, erubescemus tamen, ut videatur qui sacerdotium sibi vindicat, a laicis esse damnatus: ac per hoc quoque et in hoc ipso damnandus est, qui laicorum exspectabat sententiam, cum magis de laicis sacerdotes debeant judicare. Juxta ea quæ hodie audivimus Palladium profitentem, et juxta ea quæ condemnare noluit, pronuntio illum sacerdotio indignum, et carendum,[5] ut in loco ejus catholicus ordinetur.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema Palladio.

53. *Ambrosius episcopus dixit:* Imperator clementissimus et christianus sacerdotum judicio causam, et ut ipsi arbitri essent alternationis, inquit, constituissemus.[6] Quoniam igitur nobis judicium videtur delatum interpretes esse Scripturarum, condemnemus Palladium, qui impii Arii noluit damnare sententiam: et quia ipse Filium Dei sempiternum, et cetera quæ istis inhærent, negavit, ergo anathema habeatur.

Omnes episcopi dixerunt: Omnes condemnamus eum: anathema habeatur.

Patrum singulorum in Palladium condemnatio.

54. *Ambrosius episcopus dixit:* Quoniam omnes consistunt viri christiani, et Deo probati fratres, et consacerdotes nostri, dicat unusquisque quid sibi videatur.

Valerianus[7] *episcopus dixit: Mihi quidem videtur, quia qui Arium defendit, arianus est: qui blasphemias ejus non condemnat, ipse blasphemus est; ideoque hujusmodi hominem a consortio sacerdotum censeo esse alienum.*

Palladius dixit: Cœpisti ludere, ludite. Sine Concilio orientali vobis non respondemus.

55. *Anemius*[8] *episcopus Sirmiensis dixit: Quicumque hæreses arianas non condemnat, arianus necesse est. Hunc igitur alienum etiam a nostra communione, et sacerdotali cœtu denuo privatum esse censemus.*

Constantius[9] *episcopus Arausicus dixit: Palladius Arii discipulum, cujus impietates jam olim damnatæ sunt a patribus nostris in Concilio Nicæno, et nunc hodie probatæ, cum recenserentur, a Palladio singulæ; quia non confusus est dum Dei Filium a Deo Patre esse alienum, cum creaturam confitetur:*[10] *cum temporalem cœpisse dicit, Dominum verum negat, in sempiternum censeo esse damnandum.*

56. *Justus*[11] *episcopus dixit: Palladium, qui blasphemias Arii damnare noluit, sed etiam magis has confiteri videtur, censeo ulterius sacerdotem dici non posse, nec inter episcopus deputari.*

[1] Sic Tell. ac Chiffl.; Labb. autem, *tunc dispositio:* Rom., *tunc probatio.* (Edit. Maur.)

[2] Cod. P, *Cumque.*

[3] Rom. editio, *si exceptores*, quæ videtur lectio genuina ex contextu, quia de auditoribus postea fit mentio.

[4] Rom. edit., *etiam nunc audiantur:* aliæ ac Tell. ut in textu. (Edit. Maur.)

[5] Chiffl., *et curandum:* Tell. et Labb., *et carendum:* eadem forma scilicet, qua dicebant *abstinendum*, pro eo quod est, privandum, quam ultimam vocem posuit Rom. editio. Sed forte legendum esset *cavendum.*

[6] Ita Labb. et Chiffl., a quibus Tell. hoc solo differt, quod primam partem his verbis legit, *licet et ut ipse arbiter esset*, quæ similiter Rom. edit. exhibet, sed præterea expunxit, *inquit*, et post *constituissemus*, addidit *commisit.* (Edit. Maur.)

[7] « Valerianus qui semper in hoc Concilio primus nominatur, et in duobus Romanis altero anni 370, altero 382. post Damasum Papam memoratur, in Aquilejensi episcopatu Fortunatiano successisse creditur, ariano catholicus. Ejus hæc laus præcipua est, quod clerum suum optime instituerit, ut inde quasi e sacro seminario quam plurimi episcopi adsciti postea fuerint. Illic se ad pietatem formari voluit Hieronymus; Rufinus vero ibidem in monasterio educatum se esse narrat. Eidem etiam Valeriano rescriptum imperatoris destinatum fuisse existimat Hermannus; et causam, cur hic ponatur ante Ambrosium, hanc esse putat, vel quod revera Dalmatiæ metropolita esset, vel certe quod Itali episcopi ad eum, dum sedes Mediolanensis ab Auxentio occuparetur, tamquam ad metropolitanum recurrerent: quo quidem honore ipsum maxime in Ecclesia propria spoliare noluerit Ambrosius. Porro de dignitate ejusdem Ecclesiæ plura apud Ughellum reperies ». Hæc Maurini. Videas et quæ nos in Præfatione diximus.

[8] Anemius post mortem Germinii, qui Sirmiensem invaserat Ecclesiam, illic ad Ambrosio, Justina, quæ modis omnibus arianum eligi fatagebat, invita, ordinatus fuit: in qua ordinatione miraculum insigne factum Paulinus in Ambrosii vita commemorat. Quod autem Sirmium Illyrici caput supra nominavit idem Anemius, id vel de occidentali Illyrico intelligendum est; vel si etiam de orientali, dicendum erit sedem Thessalonicensem necdum a Damaso in metropolis dignitatem evectam fuisse, ut idem Hermannus in Ambrosii vita prudenter observat. (Edit. Maur.)

[9] Monent Maurini editores ad epistolam II, voci *Constantio* ad quem eadem illa destinata est, perperam addidisse Romanos editores *Arausicano episcopo.* Quod autem Arausicanum spectat, ejus auctoritatem hinc conjicias, quod eum pluribus synodis interfuisse reperiamus.

[10] Rom. edit. sola, *quia non confusus est dicere Dei Filium.... et cum creaturam confitetur, cum tempore*, etc.

[11] Cum hunc Justum non alium ab eo esse, ad quem Ambrosianæ duæ epistolæ exstant, admodum sit verisimile, episcopus Lugdunensis tertiodecimus habendus est, qui post hoc concilium se in Ægyptum recepit.

Eventius episcopus Ticiniensis[1] *dixit: Palladium, qui impietatem Arii damnare noluit, arbitror a consortio sacerdotali in perpetuum esse remotum.*

57. *Abundantius episcopus Tridentinus dixit: Cum evidentes blasphemias Palladius defendat, damnatum se ex Concilio Aquilejensi cognoscat.*

Eusebius episcopus Bononiensis[2] *dixit: Quia impietates Arii diabolico stylo conscriptas, quas non licebat nec ad aures admittere, Palladius non solum noluit condemnare, sed et earum exstitit adsertor, negando Filium Dei Dominum verum, Dominum bonum, Dominum sapientem, Dominum sempiternum;*[3] *hunc a cœtu sacerdotali, et mea sententia et omnium catholicorum judicio arbitror jure esse damnatum.*

58. *Sabinus episcopus Placentinus*[4] *dixit: Quoniam cunctis patefactum est, Palladium, qui arianæ perfidiæ auctor est,*[5] *etiam ejus impietatem tenere, quæ contra evangelica et apostolica instituta venit, justa in eum totius Concilii illata sententia est, qui meæ licet parvitatis sententia sacerdotio denuo privatus, ex hoc sacrosancto cœtu jure pellatur.*

Felix et Numidius legati Afrorum dixerunt: Arianæ hæresis sectæ, in qua Aquilejensi Synodo Palladius declaratus est,[6] *anathema. Sed et eos qui contra veritatem Nicænæ synodi repugnantes sunt, condemnamus.*

59. *Limenius episcopus Vercellensis*[7] *dixit: Arianam doctrinam sæpe esse damnatam manifestum est; et ideo Palladius conventus in hac sacra*[8] *Synodo Aquilejensi, quia noluit se corripere vel emendare: sed magis probavit reprehensibilem,*[9] *et se oletavit perfidia, quam se publice confessus est tenere: hunc sententia mea et ego profiteor a consortio sacerdotali esse privandum.*

Maximus episcopus Emonensis[10] *dixit: Palladium, qui blasphemias Arii nec damnare voluit, sed magis ipse confessus est, juste ac merito esse damnatum, et Deus novit, et fidelium conscientia condemnavit.*

60. *Exuperantius episcopus Dertonensis dixit: Palladium, qui sectam Arii vel ejus doctrinam damnare noluit, sed defendit, ut ceteri consortes mei damnaverunt, etiam et ego condemno.*

Bassianus episcopus Laudensis[11] *dixit: Audivi sicut et ceteri consortes*[12] *mei, impietates Arii, quas Palladius non solum non condemnavit, sed confirmavit: hic anathema sit, et sacerdotio privabitur.*

61. *Philaster episcopus Brixianus*[13] *dixit: Blasphemias et iniquitatem Palladii, qui arianam doctrinam sequitur et defendit, una cum omnibus ego condemnavi.*

Constantius episcopus Sciscianensis[14] *dixit: Palladium, qui blasphemias et impietates Arii non condemnavit, sicut et ceteri consacerdotes mei, et ego censeo damnandum.*

Heliodorus episcopus Altiniensis[15] *dixit: Qui perfidiam Arii, omniumque hæreticorum, quorum consors est Palladius, cujus insipiens cor, qui veritatem non est confessus, cum ceteris consacerdotibus meis condemno.*

62. *Felix episcopus Jadertinus*[16] *dixit: Palladium, qui blasphemias dicit in*[17] *Filium sicut Arius, cum omnibus pariter condemno.*

Theodorus episcopus Octodorensis dixit: Palladium, qui Christum Deum verum, coæternum Patri negavit, nec christianum hunc, nec sacerdotem ullo modo censemus.

Dominus episcopus Gratianopolitanus dixit: Palladium in perfidia Arii permanentem in perpetuum, sicut et fratres damnaverunt, etiam et ego censeo esse damnandum.

[1] « Edit. Conc. Bin. ac Labb. in textu, *Citiniensis,* et in marg., *Tiniensis:* Regius cod. et Chiffl. ex Divion., *Ticiniensis.* Et hinc optime confirmatur Baronii conjectura, qua hunc Eventium Ticinensem episcopum facit, cujus festum sub nomine Juventii sive Eventii VI. Idus febr. celebratur. Nam quod opinionem illam videtur propter auctoritatem Rom. edit., ubi *Cenetensis episcopus* dicitur, abjicere, non admodum firmo movetur argumento; quando quidem ei lectioni auctoritas mss. et aliarum edit. refragetur ». Ita Maurini. Eis vero qui opponunt Eventium, vel Juventium, vel Inventium, ut in diversis documentis occurrit, sæculo II Ecclesiam Ticinensem gubernasse, respondetur duos admittendo ejus nominis illius urbis episcopos, nec ullibi reperiri eo adhuc tempore episcoporum Cenetensium mentionem, quorum series posteriori tantum ævo initium habuisse videtur. Ita Cappelletti in opere: *Le Chiese d'Italia,* vol. X, auctoritate fretus ab. Lotti Cenetensis in *Dissertazione sui primi Vescovi della città di Ceneda,* in Collectione Calogerà, tom. XXXIV. Eventius vero II Ticinensis *sanctus* vocatur ab Ambrosio, *Offic.* lib. II, cap. 29, n. 151, ac paulo ante ipsum Ambrosium obiit, dicente Paulino in hujus Vita: « Sed post dies hos ordinato Sacerdote *(sancto Ursicino)* Ecclesiæ Ticinensis, incidit in infirmitatem ».

[2] Nihil obstare sane credimus, quin hic Eusebius idem ipse sit, qui lib. *de Virginit.* cap. 20, num. 129, ab Ambrosio dicitur *piscator Ecclesiæ Bononiensis, aptus ad hoc piscandi genus,* id est, ad persuadendum puellis sacræ virginitatis propositum, et sub quo florentissima Bononiæ fuerunt sanctimonialium contubernia, quæ ab eodem Ambrosio laudantur lib. I *de Virginit.* cap. 2, num. 60. (Edit. Maur.)

[3] Editio Rom. et Labb., *Deum verum, Deum bonum, Deum sapientem, Deum sempiternum.*

[4] Sabinus hic, seu Savinus, non alius videtur ab eo Sabino, ad quem haud paucæ Ambrosii exstant epistolæ: de quo proinde rursus occurret dicendi locus.

[5] Sic Tell. et Labb., Rom. autem edit. *qui.... adsertor est.* Chiffl. *adsertorem.* (Edit. Maur.)

[6] Rom. editio, *cujus.... Palladius assertor declaratus est.*

[7] Hic episcopus vixisse videtur usque ad annum 396, cum Ambrosius epistolam scripserit ad Ecclesiam Vercellensem, ac deinde se illuc contulerit ante paucos menses a suo obitu, sede illa vacante. De Limenio iterum sermo occurret in notis ad epist. *ad Vercellenses.*

[8] Codex P, *sancta.*

[9] Chiffl., *deprehensibili se se collutavit perfidia.*

[10] Urbem Emonam geographia sacra locat in provincia Istria sub metropoli Aquilejensi: Valesius autem eam esse existimat, quæ ab Herodiano Ema dicitur, ac prima Italiæ urbium ponitur. (Edit. Maur.)

[11] Bassiani hujus, seu Bassiliani, ut vocatur in cod. Tell., mentio fit in secunda ad Felicem Comensem epistola, n. 1, ad quem locum nonnulla etiam observavimus. (Edit. Maur.)

[12] Codex P, *consacerdotes.*

[13] Philaster ingenii sui monumentum reliquit libellum *de Hæresibus,* at multo clariorem sanctitatis suæ memoriam in dypticis ecclesiasticis, in quibus ad XV Kal. Augusti renunciatur. (Edit. Maur.)

[14] Constantius hic a Sciscia, quæ urbs in finibus Pannoniæ sita est, dicitur Scisciensis (*hic tamen* Sciscianensis). Et hinc colligas neque etiam hunc esse, ad quem Ambrosii epistola *ad Constantium* exarata fuit; cum ab Imola, quæ proxima Ecclesiæ hujus Constantii dicitur, nimio intervallo distet Sciscia.

[15] Heliodori doctrinam ac pietatem aliquot Hieronymi epistolis consignatam habemus; ejus vero nomen in sanctorum albo scriptum legitur III non. Julii. (Edit. Maur.)

[16] Felicis Jadertini sive Jadrensis sedes episcopalis erat Jadera urbs Dalmatiæ, hodie *Zara Vecchia.* (Edit. Maur.)

[17] Codex P, *blasphemavit Filium.*

63. *Proculus episcopus Massiliensis*[1] *dixit: Palladium, qui Arii blasphemias sub quadam impia hæreditate non condemnando defendit, sicut hunc et plurimorum jam venerabilium sacerdotum sententia blasphemum designavit, atque a sacerdotio alienum dixit, ita mea pariter sententia in perpetuum condemnatum designat.*

Diogenes episcopus Genuensis dixit: Palladium qui Christum Dominum Deum verum similem et æqualem Patri dum non confitetur, immo negavit, damnationem judico cum ceteris fratribus meis vel consacerdotibus sortiri.[2]

64. *Amantius episcopus Niciensis dixit: Palladium, qui sectam Arii non destruxit, secundum consacerdotum meorum judicium etiam et ego condemno.*

Januarius episcopus dixit: Sicut omnes consacerdotes mei damnaverunt Palladium, ita et ego pari judicio eum censeo esse damnandum.

Secundianus Christum agnoscere Deum verum interpellatus, eadem, qua Palladius, cavillatione conatur Patres ludificari.

65. Et *cum Secundianus subripuisset,*[3] *Ambrosius episcopus dixit:* Audisti, Secundiane, cujusmodi Palladius impius sententiam, sacerdotali Concilio damnatus, exceperit: licet displicuerit nobis quod ejus, hoc est, Palladii non horrueris amentiam, tamen de te aliqua specialiter quæro. Utrum Dei Filium Dominum nostrum Jesum Christum, verum vel non verum Deum dicas?

Secundianus dixit: Qui negat Deum verum esse Patrem Domini et Dei nostri Jesu Christi, non est christianus: nec qui negat Dominum Filium Dei verum.[4]

Ambrosius episcopus dixit: Deum verum Dei Filium confiteris?

Secundianus dixit: Verum Dei Filium, unigenitum Dei Filium verum dico.

66 *Ambrosius episcopus dixit:* Verum Dominum dicis?

Secundianus dixit: Verum unigenitum Filium: quis negat verum Filium Dei?

Eusebius episcopus dixit: Non sufficit quod Filium Dei unigenitum confiteris; nam hoc omnes confitentur: sed hoc movet, quod Arius dixit Dominum solum Patrem, solum verum: negavit Filium Dei Dominum verum.[5] *Simpliciter Filium Dei Deum verum confiteris?*

Secundianus dixit: Quis fuerit Arius, ignoro: quid dixerit nescio? Mecum loqueris vivus ad vivum. Illud dico quod Christus dixit: Unigenitum qui est in sinu Patris;[6] *ergo unigenitus Filium se adserit Patris: Filius igitur unigenitus est Dei Filius verus.*

67. *Ambrosius episcopus dixit:* Deus verus est, verus Dei Filius Deus?[7] *Et addidit:* In divinis[8] libris scriptum est: *Quia qui jurant super terram, jurabunt Deum verum.* Quod utique de Christo esse non dubium est. Nos ergo verum Deum profitemur; et fides nostra hæc est, et professio, quia unigenitus Patris Filius est verus Deus. Dic et tu de Deo vero, deinde Filium Deum verum.

Secundianus dicit: De Deo vero.

68. *Ambrosius episcopus dixit:* Filius Dei Deus verus est?

Secundianus dixit: Ergo mendax.[8]

Ambrosius episcopus dixit: In hoc fraudem facis, ut non Deum verum dicas, sed Deum unigenitum verum, ac per hoc dic simpliciter: Unigenitus Dei Filius Deus verus est.

Secundianus dixit: Unigenitum dixi Dei Filium.

69. *Eusebius episcopus dixit: Hoc Photinus non negat, hoc Sabellius confitetur.*

Ambrosius episcopus dixit: Et qui hoc non confitetur, jure damnatur: ac per hoc sæpe te convenio, licet cavillando negaveris veritatem. Non quæro ut tantummodo unigenitum verum Filium dicas Dei, sed etiam Deum verum.

Secundianus dixit: Veritatis me servum profiteor. Quæ dico, non scribuntur; et quæ dicis, scribuntur. Christum verum Dei Filium dico. Quis negat Filium Dei verum esse?

70. *Ambrosius episcopus dixit:* Qui negat Deum verum unigenitum[9] Dei Filium, anathema sit.

Secundianus dixit: Deum verum unigenitum Filium Dei: Quid mihi profiteris[10] *quod non es scriptum?*

Ambrosius episcopus dixit: Apertum sacrilegium est, quando Christum Dei Filium Arius Deum verum negavit.

Secundianus dixit: Jesum Christum Filium Dei Deum, qui Christus dicatur Filius verus, Filium Dei dico: sed verum Deum non est scriptum.[11]

71. *Ambrosius episcopus dixit:* Nondum resipuisti? *Et adjecit:* Ne quid illi videatur esse subreptum, confirmet sententiam suam. Dicat ergo unigenitum Christum Dei Filium Deum verum.

Secundianus dixit: Jam dixi: Quid mihi extorquere vis amplius?

Ambrosius episcopus dixit: Quid dixisti? Certe si dixisses tanta, quod gloriose dicitur, sæpe repetendum est.[12]

Secundianus dixit: Dictum est: Sit sermo vester, est est, non non.

Joan. I, 18. Isai. XLVI, 16. Matth. V, 37.

[1] Codex P, *Massiliensium.*

[2] Tell. cod. (*cum* P), *damnationes ejus cum ceteris fratribus meis, vel consacerdotibus ejus sociari:* editt. vero inter se consentiunt, nisi quod pro *consacerdotibus* habet Rom. *cum sacerdotibus.* (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit. sola, *Secundianus se paululum subripuisset, et postea convenisset.* (Edit. Maur.)

[4] Eadem edit. sola, *idem qui negat Christum Filium Dei verum.* Et infra: *Dei Filium unigenitum verum Filium Dei dico.* Et etiam non multo post, *unigenitum Christum quis negat?* (Edit. Maur.)

[5] Ita Tell. Labb. et Chiffl.; Rom. autem edit., *quod verum Filium Dei.... Hoc vero potissimum nos movet, quod Arius dixit Deum solum Patrem solum bonum; negavit vero Filium Dei Deum verum. Simpliciter ergo,* etc. (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit. sola, *dixit: Unigenitus qui,* etc. Chiffl. et Labb., *dixit unigenitum Filium se,* reliqua desunt. (Edit. Maur.)

[7] Eadem Rom. edit., *verus Dei Filius? Respondet et addit: In divinis lectionibus scriptum est quia jurantes.* Et post duos versus: *Nos ergo Filium Dei verum,* etc.

[8] Tell. et Labb., *Ergo mendax unigenitus.* Et infra: *sed Deum unigenitum.* In sequentibus demum vocem *verum* semel atque iterum prætermittunt. (Edit. Maur.)

[9] Idem Tell. et Labb., *Qui negat unigenitum. Codex* P, omittit *verum* hic et superius.

[10] Rom. editio, *mihi profers?*

[11] Rom. edit. sola, *Filium Dei, quia Christus dicitur Filius Dei, verum Filium Dei dico; sed verum Deum non est scriptum.*

[12] Eadem Rom. edit.: *Si verum multoties dixisses, adhuc respondere deberes. Nam quod gloriose,* etc.

72. *Ambrosius episcopus dixit:* Qui dicit ipsum Patrem Filium, sacrilegus est. Hoc a te quæro, ut dicas de Deo vero Deum verum Dei Filium natum.

Secundianus dixit: Ego Filium a Deo genitum, dicente ipso: Genui te, *et confitentem se genitum esse, dico.*[1]

Ps. CIX, 3.

73. *Ambrosius episcopus dixit:* A Deo vero Deus verus est?

Secundianus dixit: Et cum nomini etiam addis, et verum, audis qualis in te fides sit, et christianus es?

Eusebius episcopus dixit: Qui negavit illum Deum verum? Arius et Palladius negavit. Tu si Deum verum credis, debes simpliciter designare.

74. *Ambrosius episcopus dixit:* Si non dixeris Deum verum de Deo vero natum esse, Christum negasti.

Secundianus dixit: Interrogatus de Filio, dedi responsum: quemadmodum deberem profiteri, respondi. Habemus vestram expositionem: afferemus, legatur.[2]

Ambrosius dixit: Hodie afferre debueras: ceterum tu subterfugere conaris. Professionem a me exigis;[3] et professionem a te exigo. Deus verus est Dei Filius?

Secundianus dixit: Unigenitus est Deus Dei Filius. Et ego eum[4] *interrogo: Unigenitus est?*

75. *Ambrosius episcopus dixit:* Ratio permoveat nos, et impietas[5] et insipientia tua. Cum dicis Deum verum unigenitum, non Deum verum dicis: sed verum unigenitum. Ac per hoc, ut istam adimas[6] quæstionem, ita responde: Ex Deo vero Deus verus est?

Secundianus dixit: Ergo Deus Deum non genuit? Deus verus ille qui est, quod est, genuit: unum verum, unigenitum Filium genuit.[7]

Ambrosius dixit: Non confiteris Deum verum, sed vis dicere verum unigenitum. Et ego unigenitum dico, sed et Deum verum.

Secundianus dixit: Ego dico genitum a Patre, verum genitum dico omnibus.[8]

[1] Rom. edit., *dicente Patre: Ego hodie genui te: et confitente se genuisse, unigenitum Dei verum esse dico.*

[2] Edit. Rom., *Habemus nostram expositionem.... legetur.*

[3] Tell. et Labb. (*cum* P), *professionem a me exige.* (E. M.)

[4] Rom. edit., *verus Dei Filius. Et ego te interrogo.* Etiam *cod.* P, habet *te interrogo.*

[5] Sic Tell. et Labb. Rom. autem edit., *Ratio permoveat nos et non impietas:* Chiffl., *Ratione permoveat nos impietas.* (E. M.)

[6] Edit. Rom., *Cum dicis Filium verum unigenitum.... ut istam diluas.* Sed sine cujusquam suffragio.

[7] Eadem edit. *Filium non genuit? Deus verus ille qui est? Et quid est, genuit? nisi quia Deus unum.* Et infra, *unigenitum verum dico, et Deum verum:* aliæ ac Tell. ut in textu. (Edit. Maur.)

[8] In *cod.* P posterior manus addidit *Amen.*

Episcoporum et Presbyterorum qui Concilio interfuerunt nomina.

76. Valerianus episcopus Aquilejensis.
Ambrosius episcopus Mediolanensis.
Eusebius episcopus Bononiensis.
Limenius episcopus Vercellensis.
Anemius episcopus Sirmiensis Illyrici.
Sabinus episcopus Placentinus.
Abundantius episcopus Tridentinus.
Philaster episcopus Brixianus.
Constantinus episcopus Arausicus legatus Gallorum.
Theodoretus episcopus Octodorensis.
Dominus episcopus Gratianopolitanus.
Amantius episcopus Niciensis.
Maximus episcopus Emonensis.
Bassianus episcopus Laudensis.
Proculus episcopus Massiliensis, legatus Gallorum.
Heliodorus episcopus Altiniensis.
Felix episcopus Jadertinus.
Eventius episcopus Ticiniensis.
Exsuperantius episcopus Dertonensis.
Diogenes episcopus Genuensis.
Constantius episcopus Scisciensis.
Justus episcopus Lugdunensis, alius legatus Gallorum.
Felix legatus Afrorum.
Numidius legatus Afrorum.
Evagrius presbyter et legatus.[1]
Artemius, Almachius, Januarius, Jovinius, Macedonius, Cassianus, Marcellus, Eustachius, Maximus, Chromatius presbyter.[2]

[1] Notant Maurini eum forte non alicujus nationis, sed alicujus episcopi legatum fuisse, quia conticuit cum nationum suffragia colligerentur.

[2] Postea episcopus Aquilejensis. De eo dictum jam est in Præfatione. Codex P habet episcoporum seriem diversimode dispositam. Ordo autem quo singuli episcopi sententiam suam aperuerunt, ut quisque conspicere potest, non congruit ordini hujus seriei, quæ proprie ipsorum episcoporum subscriptiones non refert.

EPISTOLA I CONCILII AQUILEJENSIS

(Epistola IX in Maurina Editione).

Concilium Gallis episcopis gratias agit, et Palladii ac Secundiani damnationem nunciat.

Concilium quod convenit Aquilejæ, dilectissimis fratribus episcopus Galliarum provinciæ Vien-
1 nensis et Narbonensis primæ et secundæ.[1]

1. Agimus gratias sanctæ unanimitati vestræ, quod in dominis et fratribus nostris Constantio et Proculo omnium vestri præsentiam nobis contulistis; simulque præscripta majorum sequentes, non mediocre addidistis pondus sententiis nostris, cum quibus etiam vestræ sancti- A tatis convenit professio, domini fratres dilectissimi. Itaque ut libenter suscepimus memoratos de vestro nostroque consortio sanctos viros; ita etiam uberi gratiarum actione dimittimus.

2. Quam necessarius autem conventus hic fuerit, rebus ipsis patescet, quando adversarii et inimici Dei, arianæ sectæ[2] ac hæresis defen- 2
sores, Palladius ac Secundianus, duo tantum, qui ausi sunt ad Concilium convenire, debitam præsentes excepere sententiam, super impietate B convicti. Valete. Incolumes vos et florentissimos Deus noster tueatur omnipotens, domini fratres dilectissimi. Amen.

[1] Monent Maurini codicem Tell. inscribere: *Epistola Conc. Aquil. ad episcopos Italiæ;* sed librarium sibi statim contradicere subdendo: *Concilium.... episcopis provinciæ Viennensium et Narbonensium.*

[2] Codex P, *interpretes ac defensores.*

EPISTOLA II EJUSDEM CONCILII

(Epistola X in Maurina Editione).

Imperatoribus de Synodi convocatione gratias agit, qui ad eam convenerint, exponit, hæreticorum tergiversationem, blasphemias ac pervicaciam memorat, tandem implorat fidem imperatorum, ut et eorum auctoritate exsecutioni mandentur concilii decreta, et alii nonnulli hæretici coerceantur.

Imperatoribus clementissimi et christianis, beatissimisque principibus Gratiano, Valentiniano et Theodosio, sanctum Concilium, quod con- D venit Aquilejæ.

1. Benedictus Deus Pater Domini nostri Jesu Christi, qui vobis Romanum imperium dedit; et benedictus Dominus noster Jesus Christus unigenitus Dei Filius, qui regnum vestrum sua pietate custodit, apud quem gratias agimus
1 vobis,[1] clementissimi Principes, quod et fidei vestræ studium probavistis, qui ad removendas
2 altercationes congregare studuistis[2] sacerdotale E Concilium, et episcopis dignatione vestra honorificentiam reservastis; ut nemo deesset volens, nemo cogeretur invitus.[3] C 3

2. Itaque juxta mansuetudinis vestræ præceptum convenimus sine invidia multitudinis, et cum affectu disceptationis; nec ulli de hæreticis episcopi sunt reperti, nisi Palladius et Secundianus, nomina vetustæ perfidiæ, propter quos congregari Concilium postulabant de extrema orbis parte Romani. Ecce nullus senectutis gravatus annis, cujus vel sola esset reverenda canities, de ultimo sinu maris Oceani venire compulsus est, et Concilio nihil defuit:[4] 4
nullus debile corpus trahens, jejuniorum stipendiis oneratum, itineris est coactus injuria fortitudinis amissæ damna deflere: nullus postremo pauperiem in sacerdotibus gloriosam subsidio veniendi destitutus ingemuit. Unde completum est in te, clementissime principum Gratiane, quod Scriptura divina laudavit: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem.* Ps. XL, 2.

3. Quam vero grave fuisset[5] propter duos 5
tantum in perfidia cariosos sacerdotes toto orbe

[1] Romana editio sola, *gratias agimus pro vobis.... quia et fidei nostræ,* etc.

[2] Codex P, *statuistis.*

[3] Quidquid a verbis *cogeretur invitus* usque ad *senectutis gravatus* continetur, in Rom. edit. rejectum fuerat post inferiora illa, *super egenum et pauperem.*

[4] *Et Concilio nihil defuit,* in Rom. edit. omissum est.

[5] Codex P. habet *si,* quod saltem subintelligi debet.

essent Ecclesiæ suis sacerdotibus destitutæ?[1] Qui etiamsi venire propter prolixitatem itineris nequiverint, tamen omnes prope ex omnibus provinciis occidentalibus, missis adfuere legatis, et adtestationibus evidentibus id se tenere, quod nos adserimus, et in tractatu Nicæni congruere Concilii designarunt, sicut subjecta declarant. Ubique ergo nunc pro vestro imperio concinunt vota populorum, nec tamen arbitrio vestro fidei adsertores defuerunt. Nam licet evidentia essent præscripta majorum, a quibus impium est et sacrilegum deviare; tamen disceptandi obtulimus facultatem.

4. Ac primo principium ipsum obortæ discussimus quæstionis, atque Arii epistolam putavimus esse recitandam, qui auctor arianæ hæresis invenitur, unde et hæresis nomen accepit; ea videlicet et gratia, ut quoniam arianos se negare consueverant, Arii blasphemias aut incusando damnarent, aut adstruendo defenderent, aut certe non recusarent nomen ejus, cujus impietatem perfidiamque sequerentur. Sed quia auctorem suum nec damnare poterant, nec probare volebant;[2] cum ipsi ad disceptandum ante triduum provocassent loco et tempore constituto, non exspectata conventione, prodiissent, subito qui dixerant se quia christiani essent facile probaturos (quod nos libenter accepimus, et optavimus ut probarent), fugere congressum illico,[3] et disceptationem declinare cœperunt.

5. Multus tamen nobis cum his sermo fuit, propositæ divinæ in medio Scripturæ, disceptandi de primo ortu diei in horam septimam copia data, delata patientia. Atque utinam pauca dixissent, vel certe quæ audivimus, possemus abolere! Nam sacrilegis vocibus cum Arius solum Patrem sempiternum, solum bonum, solum verum Deum, solum immortalitatem habentem, solum sapientem, solum potentem dicendo, expertem horum Filium impia commonitione[4] voluisset intelligi; isti Arium potius sequi, quam sempiternum Deum Dei Filium, et verum Deum, et bonum Deum, et sapientem, et potentem, et immortalitatem habentem voluerunt fateri. Multas horas frustra consumpsimus. Crescebat illorum impietas, nec corrigi ullo poterat modo.

6. Denique cum viderent se Arii epistolæ sacrilegiis perurgeri (quam ideo subdidimus, ut eam etiam vestra clementia perhorresceret), resilientes de media epistolæ lectione, petierunt[5] ut eorum propositis responderemus. Quamquam non esset ordinis neque rationis, ut proposita interrumperemus; responsumque esset a nobis ut damnarent Arii impietates, et de quibus vellent, ordine locoque servato, eorum intentionibus responderemus: tamen[6] adquievimus præposteræ voluntati. Ibi tum Evangelii scripta falsantes, proposuerunt nobis, dixisse Dominum: Qui me misit, major me est; cum aliter scriptum doceat series Scripturarum.

7. Redarguti de falsitate sunt, ut faterentur; nec tamen ratione correcti. Nam cum diceremus secundum carnis susceptionem minorem Patre suo Filium dici, secundum divinitatem autem pro testimoniis Scripturarum parem Patri et æqualem probari, nec posse ibi esse discretionis[7] gradus alicujus, aut magnitudinis, ubi esset unitas potestatis; non solum illi noluerunt emendare errorem, sed etiam vesaniam augere cœperunt, ut et subjectum secundum divinitatem dicerent Filium, quasi ulla Dei secundum divinitatem et majestatem suam possit esse subjectio. Mortem denique ejus non ad sacramentum nostræ salutis, sed ad infirmitatem quamdam divinitatis referunt.

8. Horremus, clementissimi Principes, tam dira sacrilegia, pravosque doctores; et ne ulterius populos deciperent quos tenebant,[8] sacerdotio putavimus abdicandos; quoniam subditi libelli impietatibus concinebant. Neque enim dignum est ut ejus sacerdotium sibi vindicent, quem negarunt. Vestram fidem, vestram gloriam deprecamur, ut reverentiam imperii vestri deferatis auctori, censeatisque impietatis adsertores, et adulteros veritatis, datis apicibus clementiæ vestræ ad judicia competentia, ab Ecclesiæ arcendos esse liminibus, et ut in damnatorum locum per nostræ parvitatis legatos sancti subrogentur sacerdotes.

9. Attalum quoque presbyterum de prævaricatione confessum, et Palladii sacrilegiis inhærentem, parilis sententia comprehendit.[9] Nam

[1] Ita cod. Reg. ac Tell. necnon edit. Labb. et Chiffl., nisi quod Tell. prima manu habebat *curiosos*, et Reg. solus pro *suis destitui* legit *summis destitui:* et sub totius periochæ finem, ubi nos cum Tell. et Chiffl., *præscripta majorum*, Cod. Regius præfert *rescripta*, Labb., *præcepta majorum:* Rom. autem edit. locum sic habet, *in fide cariosos, sacerdotes toto ex orbe huc convenire, ac Ecclesias suis destitui pastoribus, clementia vestra perpendere dignetur. Nihilominus etsi nonnulli propter itineris prolixitatem venire nequiverint, tamen omnes ex omnibus occidentis prope provinciis, vel missis adfuere legatis, adtestationibus.... et quod Nicæni Concilii congruit tractatui protestantur, prout scripta declarant. Ubique ergo nunc per vestrum imperium concinant, sicut nec pro vestro arbitrio fidei adsertores hic defuerunt. Denique licet.... opponentibus tamen,* etc. (Ed. Maur.)

[2] Rom. edit. sola, *nec probare poterant, nec damnare volebant.* Lectio textus exprimit recte eos non posse damnare Arium, quocum sentiebant: non volebant probare quia se Arii sectatore palam ostendere nolebant.

[3] Rom. editio: *Ad disceptandum triduo ante nos, loco et tempore constituto provocassent, non expectata conditione prodierunt subito, et dixerunt se quia christiani essent facile probaturos. Quod nos ubi libenter accepimus (optabamus enim ut probarent), refugere congressum illico,* etc.

[4] Ita Tell. et Chiffl.; Labb. vero, *impia commotione:* at cod. Reg. ac Rom. edit., *impia commendatione,* forte melius legatur, *commentatione.* Quod autem Rom. edit. habet, *voluisset intelligere,* in hoc ms. ei nullus adstipulatur. (E. M.)

[5] Tell. et Labb., *de media epistola electionem petierunt.* (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit., *eodem propositionibus responderemus, tandem,* etc.

[7] Reg. cod., *discretionem gradus.*

[8] Ita Reg. cod.; Tell. autem atque edit. Rom. Labb. et Chiffl. *quod tenebant, sacerdotio putamus abdicandos. Neque enim,* etc. (Edit. Maur.)

[9] Edit. Rom. et Labb. cum Tell. cod., *et palam sacrilegiis.... comprehendat.* Chiffl. cum Reg. cod., ut in textu. Infra vero ubi Attali hujus magister nominatur, solus cod. Regius habet *Juliano Valente*, cum prænomen in Tell. et tribus

quid de magistro ejus Juliano Valente dicamus? Qui cum esset proximus, declinavit sacerdotale Concilium; ne eversæ patriæ, proditorumque civium præstare causas[1] sacerdotibus cogeretur. Qui etiam torquem, ut adseritur, et brachiale, Gothica profanatus[2] impietate, more indutus gentilium, ausus sit in conspectu exercitus prodire Romani: quod sine dubio non solum in sacerdote sacrilegium, sed etiam in quocumque christiano est: etenim abhorret a more Romano.[3] Nisi forte sic solent idololatræ sacerdotes prodire Gothorum.

10. Moveat pietatem vestram sacerdotale nomen, quod ille sacrilegus infamat: qui etiam suorum vocibus, si qui tamen superesse possunt, nefandi sceleris arguitur. Certe domum repetat suam, non contaminet florentissimæ[4] Italiæ civitates, qui nunc illicitis ordinationibus consimiles sui sociat sibi, et seminarium quærit suæ impietatis atque perfidiæ per quosque perditos derelinquere;[5] qui episcopus esse nec cœpit. Nam primo Patavione superpositus fuerat sancto viro Marco, admirabilis memoriæ sacerdoti: sed posteaquam deformiter dejectus a plebe est, qui Patavione esse non potuit, is nunc Mediolani post eversionem patriæ, dicamus proditionem, inequitavit.[6]

11. Super omnibus ergo pietas vestra nobis consulere dignetur; ne nos obtemperantes vestræ tranquillitatis statutis, frustra convenisse videamur. Non solum enim cavendum est, ne nostra, sed etiam vestra infamentur.[7] Petimus igitur ut legatos Concilii, sanctos viros æque clementia vestra audire dignetur, et cum effectu eorum quæ poscimus, maturius redire præcipiat; ut mercedem recipiatis a Domino Deo Christo, cujus Ecclesias ab omni sacrilegorum labe purgastis.

12. Photinianos quoque, quos et superiori lege censuistis nullos facere debere conventus, et eam quæ de sacerdotum Concilio data est congregando, removistis; petimus,[8] ut quoniam in Syrmiensi oppido adhuc conventus tentare cognovimus, clementia vestra, interdicta etiam nunc coitione,[9] reverentiam primum Ecclesiæ catholicæ, deinde etiam legibus vestris deferri jubeatis; ut et vos, Deo præsule, triumphetis, qui paci Ecclesiarum quietique consulitis.

edit. prætermittatur. Hic porro minime confundendus videtur cum Valente Mursiano Ursacii collega, quem verisimile est ante hunc annum vivere desiisse; at junior alius potius fuit, qui Patavione in Pannonia intrusus ab arianis in sedem Marci pii et catholici episcopi adhuc superstitis (hoc enim signat *superpositus*), inde brevi post ejectus, in Italiam fugit, et illic eas turbas excitavit, quæ in hac atque in ultima hujus Concilii epistola memorantur. (Edit. Maur.)

[1] Rom. editio, *civium dicere causas.*

[2] Reg. cod., *et brachiales Gothica profanatos,* etc.

[3] Tell. cod. et Labb. (*cum* P), *christiano abhorretur more Romano.* Rom. edit..... *atque Romano:* Reg. cod. et Chiffl., ut in textu. (Edit. Maur.)

[4] Codex P, *florentissimas.*

[5] Rom. edit., *ut perditos quosque sibi conciliet:* aliæ et mss. inter se conveniunt, nisi quod pro *derelinquere,* Tell. (*et* P) habet *derelinqueret,* Labb., *delinqueret.* (Edit. Maur.)

[6] Editt. (*cum ms.* P), *ne dicamus,* mss., *dicamus:* at ubi Reg. cod. et Rom. edit. exhibent *latet,* Labb. legit *inquietavit,* Tell. et Chiffl., *inequitavit;* sensu quidem minime diverso, verbo autem magis Ambrosiano. Rursus vero pro *nobis consulere,* ut in Reg. cod. et Rom. edit. legitur, Labb. et Chiffl. cum Tell. ms. habent *consolari.* (Edit. Maur.)

[7] Reg. ms. *lædantur,* Chiffl. *ludantur,* edit. Rom., *infirmentur,* Tell. et Labb., *infamentur.* Iterum vero ubi edit. Rom., *opportune redire,* aliæ duæ, et totidem cod., *maturius redire.* Magis ad mentem Conciliorum, quæ longam aut non necessariam episcoporum in principum aula commorationem numquam non damnarunt. (Edit. Maur.)

[8] Rom. edit. sola, *prout jam et sacerdotum Concilio sententiam in eos lata est. Petimus insuper ut,* etc. Quam lectionem si quis amplecti voluerit, sacerdotum illud Concilium, cujus mentio fit in hac epistola, non sine causa de illorum aliquo intellexerit, in quibus Photinum condemnatum fuisse auctor est Hilarius in Fragmentis pag. 343 et 344, ubi et Synodi Mediolanensis an. 347 celebratæ, ad quam alludere possent hi antistites, idem meminit. Sed in aliis quoque Conciliis damnatus fuit hæreticus ille, in quibus Epiphanius *Hæresi* 71 Sardicense ponit, qua in re non omnes illi consentiunt. Verum cum duo scripti cod. et totidem editi lectionem plane diversam exhibeant, quænam Lex in eosdem hæreticos lata dicatur, modo inquirendum. Baronius ad an. 381, eam esse autumat VI *Leg. de Hæreticis,* quæ data IV idus Januarii hujusce anni photinianis, ne conventus in urbibus habeant, interdicit. Sed opinioni huic opponitur primo, non esse probabile legem, quæ in Oriente lata fuerit, istic citari: deinde VI illam legem non ad photinianos solos, sed etiam ad alios nonnullos hæreticos pertinere. Attamen primæ rationi responsio facilis esset, hanc ipsam legem adoptari potuisse a Gratiano: secundæ vero, photinianos primos ac præcipuos esse contra quos lex eadem promulgata est. Verum cum hæc epistola lege, quam hic allegat, aliam abrogari testificetur, quod non reperitur in eadem lege VI, hinc intelligitur aliam quampiam, quæ non supersit, a Concilio commemorari. (Edit. Maur.)

[9] Rom. editio, *interdicta hac ejus coitione.... ut et vos, Deo præstante, triumphetis.*

EPISTOLA III CONCILII AQUILEJENSIS

(Epistola XI Maurinæ Editionis).

Imperatoribus, quid is Synodo actum fuerit, significatur, monenturque, ne Ursinum sibi patiantur obrepere, qui turbarum auctor, nec non infami crimine accusatus adseveratur. Rogantur denique ut Romani cleri, ac simul omnium incolumitati prospiciant.

Imperatoribus clementissimis, et principibus christianis, gloriosissimis ac beatissimi Gratiano, Valentiniano et Theodosio Concilium quod convenit Aquilejæ.

1. Provisum est quidem, clementissimi Principes, vestræ tranquillitatis statutis, ne arianorum perfidia possit ulterius vel latere, vel serpere; etenim effectum Concilii decretis putamus minime defuturum:[1] nam quantum ad partes spectat Occidentis, duo tantum reperti sunt, qui auderent profanis et impiis vocibus obviare Concilio, vix angulum Ripensis Daciæ turbare consueti.

2. Aliud est quo magis angimur,[2] de quo, quoniam convenimus, fuit rite tractandum; ne posset totum corpus Ecclesiæ toto orbe diffusum, et universa turbare. Nam licet frequenter convenerimus Ursinum non potuisse obrepere pietati vestræ[3] (quamvis quietum nihil esse patiatur, et inter tot bellicas necessitates obreptio importuna tentetur), tamen ne sancta mens vestra animique tranquillitas, quæ omnibus consulere gestit, importuni hominis simulata adulatione flectatur, deprecandos vos et obsecrandos, si dignanter ducitis, æstimamus, non solum præcaventes futura, sed etiam præterita, quæ jam ipsius temeritate gesta sunt, perhorrescentes. Nam si aliquam viam nactus fuerit audaciæ, quid non ille confundat?

3. Sed si unius miseratio vos inflectere potest, multo magis vos precatio omnium moveat sacerdotum. Quis enim nostrum ei communionis societate jungetur, cum indebitum sibi gradum usurpare conatus sit, nec jure ad eum potuerit pervenire; et quem importune affectavit, importunissime repetere moliatur? Turbarum toties damnatus, incedit[4] adhuc quasi præteritis non perhorrescendus exemplis. Qui plerumque (sicut in hoc Concilio cognovimus, et vidimus) cum arianis copulatus atque conjunctus erat eo tempore,[5] quo turbare Mediolanensem Ecclesiam cœtu detestabili moliebatur cum Valente,[6] nunc ante Synagogæ fores, nunc in arianorum domibus miscens occulta concilia, et suos eis jungens; et quoniam ipse aperte in eorum congregationes prodire non poterat, instruens et informans quemadmodum pax Ecclesiæ turbaretur:[7] quorum furore respirabat, quod eorum posset fautores et socios emereri.

4. Cum igitur scriptum sit: *Hæreticum post unam correptionem devita;* cum et alius vir sancto loquutus Spiritu dixerit declinandas hujusmodi bestias, nec salutatione recipiendas, neque congressu; quomodo fieri potest, ut eum quem societati eorum insertum vidimus, non etiam adsertorem perfidiæ judicemus? Quid etiam si deforet? Tamen totius orbis Romani caput Romanam Ecclesiam, atque illam sacrosanctam Apostolorum fidem, ne turbari sineret, obsecranda fuit clementia vestra; inde enim in omnes

Tit. III, 10.

II Joan. 10.

[1] Ita Reg. cod. et Sirmondus: at edit. Rom. addit, *nec id temere.* (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit., *jam turbare consueti. Sed aliud est propter quod magis animo angimur.... et universa fœdare.*

[3] Ursinus hic sive Ursicinus, qui presbyter a Liberio factus, basilicæ Juliæ ministerio addictus erat, ab iis qui adhæserant eidem Liberio, electus fuit in pontificem, ut Damaso qui Felicis partibus studuerat, et ministrabat in Laurentiana, opponeretur. Hoc dissidium quam plurimas inter fideles pugnas ac cædes intulit, quarum causam in Damasum quidem refundere conantur Marcellinus atque Faustinus schismatici, quibus etiam subsidio venit Ammianus, religionis christianæ apertus hostis: verum quanti facere oporteat hujusmodi hominum testimonia, nemo non videt. Certe Damasum abunde a culpa liberant cum Joventii ac Prætextati præfectorum Urbis, tum Valentiniani ipsius sententiæ Ursinum Roma expellentium; maxime vero Conciliorum Romanorum et hujus Aquilejensis judicia, elogia sanctorum Ambrosii atque Hieronymi, ac demum Rufini, Socratis aliorumque historicorum testimonia. (Edit. Maur.)

[4] Codex reg., *damnatos incessit.... Qui quod plerique,* etc.

[5] Quo facilius intelligatur quodnam tempus hic designatur, adverte Ursinum, quem ad extinguendum seditionis incendium an. 366 ejecerat, ut jam dictum est, Joventius, anno sequenti revocatum esse a Prætextato: sed cum hoc ipso anno ab eodem præfecto Urbis in Gallias fuisset amandatus, illic usque ad an. 371 exsulasse, quo sibi exsilii pomœria laxari obtinuit: ad postremum cum an. 378 falsis criminibus Damasum per quemdam Isaac Judæum, et christianorum sacrorum desertorem, appetivisset, Judæo in Gallia exsulare jusso, ipsum in Hispanias fuisse relegatum; unde postea revertisse non invenitur. Dicendum igitur nebulonem hunc eo temporis intervallo, quo liberius vagari sinebatur, abusum variis locis turbas excitasse, ac Mediolani, maxime post Valentiniani senioris excessum, se se arianis, ut hic dicitur, conjunxisse. Nec profecto abhorret a verisimili, si credamus ab Ambrosio hos ipsos motus Gratiani auctoritate sopitos indicari; cum prima ad eum epistola ipsi propter redditam Ecclesiæ pacem gratias agit. (Edit. Maur.)

[6] *Cum Valente* in edit. Rom. prætermissum est. Intellige autem non Valentem Mursensem, ut Labb. admonet in nota marginali; sed Petavianum, de quo superiori epistola. (Edit. Maur.)

[7] Hunc locum Rom. edit. ita refinxerat, *non poterat, eos, quorum favore respirabat, quo magis posset fautores, et socios emereri, instruxit et informavit, quemadmodum pax Ecclesiæ turbaretur.* Sirm. et Reg. cod. ut in textu, nisi quod pro *respirabat,* Sirm. edidit *sperabat.* (Edit. Maur.)

venerandæ communionis jura dimanant.[1] Et ideo petimus et rogamus ut obrependi ei adimere dignemini facultatem.

5. Scimus clementiæ vestræ sanctum pudorem; ne auditu vestro indigna ingerat, non aliena ab officio et nomine sacerdotis interstrepat, non inverecunda vobis loquatur: quem cum habere oportuerit testimonium etiam ab
Tim. III, 7. his qui foris sunt, quali testimonio et cives proprii prosequuti sunt, clementia vestra meminisse dignetur. Pudet enim dicere, invere- B cundum est recensere quam turpis fama ejus convicio sauciaverit. Quo saltem pudore constrictus conticescere debuisset; ut si haberet aliquam A conscientiam sacerdotis, pacem Ecclesiæ, concordiamque ambitioni suæ et studio præoptaret. Verum longe alienus ab omni verecundia, per abscissum hominem Paschasium, signiferum furoris sui, missis litteris, serit turbas, gentiles quosque ac perditos homines concitare conatur.

6. Oramus igitur, ut jam et populo Romano, qui post relationem præfecti Urbis pendet incertus, et nobis sacerdotibus securitatem interdictam importunissimi hominis abjectione tri-
buatis.[2] Quo impetrato, apud Deum omnipo- 2
tentem Patrem, et Christum et Dominum Deum gratias jugi continuatione celebremus.

[1] Hoc est solemne de Romani Pontificis in universam Ecclesiam primatu testimonium, quod et œcumenicum Concilium Vaticanum in secunda sua dogmatica Constitutione memoravit.

[2] Rom. edit., *objectione tribuatis. Quo ea impetrata a clementia vestra, apud Deum Patrem omnipotentem, et Christum ejus Filium Deum ac Dominum gratias agamus, et merita vestra jugi oratione celebremus.* Reg. cod. atque Sirm. ut in contextu, nisi quod hic pro *Dominum Deum* legit *Dominum ejus Filium.* (Edit. Maur.)

EPISTOLA IV CONCILII AQUILEJENSIS

(Epistola XII Maurinæ Editionis).

Aguntur imperatoribus gratiæ ob restitutam Ecclesiæ tranquillitatem, eisdemque episcoporum preces promittuntur. Tum nuntiatis quibusdam catholicorum dissidiis, rogantur iidem principes, ut Alexandriæ jubeant coire Concilium, cui et auxilium suum impendere non dedignentur, magnum episcopis collaturi beneficium.

Imperatoribus clementissimis christianisque, et gloriosis, beatissimisque principibus Gratiano, D Valentiniano et Theodosio sanctum Concilium quod convenit Aquilejæ.

1. Quamlibet etiam redundantibus gratiarum actionibus, nequaquam tamen possumus beneficia vestræ pietatis æquare, Imperatores clementissimi, atque beatissimi et gloriosissimi principes Gratiane, Valentiniane et Theodosi, dilecti Deo Patri, et Filio ejus Domino nostro C Jesu Christo. Nam cum post multa tempora,[1] et 1
persecutiones varias, quas catholicis intulerunt ariani, maximeque vel Lucius[2] ille monachorum 2
et virginum impia cæde grassatus, sed etiam Demophilus,[3] dirum perfidiæ caput, omnes Ec- 3
clesiæ Dei, maxime quæ per Orientem, catholicis restitutæ sint:[4] in occidentalibus autem 4
partibus vix duo hæretici, qui obviare possint sancto Concilio, sint reperti; quis est qui putet se gratiarum vestrarum fore idoneum relatorem?

2. Sed tamen etsi beneficia vestra verbis explicare non possumus, votis tamen Concilii compensare desideramus; qui licet per singulas quasque Ecclesias quotidianas apud Deum nostrum pro imperio vestro celebremus excubias; tamen conducti in unum, quo munere nihil esse pulchrius opinamur, Deo nostro omnipotenti et pro imperio, et pro pace ac salute vestra gratias agimus, quod per vos nobis pax et concordia ita sit refusa.[5] 5

[1] Rom. edit., *quod post multa pericula.*

[2] Eadem edit., *maximeque Vellutius ille in monachorum et virginum impias cædes grassatus, ut et Demophilus:* cod. Reg. ut nos in textu. Sed nec dissidet edit. Sirmondi, excepto quod habet, *maximeque Lucius.... atque Domophylus.* Animadvertit scilicet vir doctissimus non de alio ullo hic agi, quam de Lucio illo, qui post obitum Athanasii occupata per scelus Alexandrina Ecclesia, pios aliquot monachos e speluncis suis per vim extractos amandavit in exsilium, quemadmodum Theodoretus lib. IV, *Hist. Eccl.* cap. 21 scribit. Quod vero ad cædes virginum, quam ignominiose jussu ejusdem Lucii ab ethnicis militibus nudatæ in ecclesia fuerint, et per urbem pertractæ, quamque inhumaniter earum non paucæ atrocitate incussorum verberum occubuerint, in epistola Petri Alexandrini apud eumdem Theodoretum capite sequenti memoratur. (Edit. Maur.)

[3] « Commode porro eidem Lucio jungitur Demophilus; is enim unus e præcipuis arianorum partium ducibus fuit. Cum Berrhææ in Thracia episcopus esset, eo nomine interfuit Ariminensi Concilio. Deinde vero cum exsularet eadem in urbe Liberius, ei Sirmiensem confessionem, Athanasiique condemnationem obtulit subscribendam, nec ipsi minima causa lapsus exstitit. Mortuo Eudoxio Constantinopoli arianorum episcopo, ab eadem factione suffectus est in ejus locum idem Demophilus anno 370. Sed post decennium a Theodosio in exsilium fuit ejectus. Verumtamen anno 383, cum variarum sectarum antesignanis, quos Theodosius componendæ, si qua fieri posset, concordiæ causa Constantinopolim evocaverat, reperitur etiam convenisse: qua in urbe anno demum 386 mortem oppetiit. Ejus mentionem fecit Ambrosius lib. I *de Fide*, cap. 6 et historici ecclesiastici certatim ac fuse meminerunt ». Hucusque Maurini editores. Nos autem Liberii lapsum cum aliis probatissimis auctoribus non admittimus, uti jam præcedenter innuimus.

[4] Ita cod. Reg. ac Sirm.; at Rom. edit., *omnibus tandem Ecclesiis Dei, maximeque per orientem catholicis per clementiam vestram pax et tranquillitas sit restituta.*

[5] Rom. edit., *ita sit refusa, quod per occidentales,* etc.

3. Equidem per occidentales partes duobus in angulis tantum, hoc est, in latere Daciæ Ripensis, ac Mœsiæ, fidei obstrepi videbatur: quibus tandem nunc post Concilii sententiam, vestræ favore clementiæ opinamur illico consulendum. Per omnes autem tractus atque regiones, et vicorum claustra usque ad oceanum manet una et intemerata fidelium communio. In orientalibus autem partibus cognovimus quidem summo gaudio atque lætitia, ejectis arianis qui Ecclesias violenter invaserant, sacra Dei templa per solos catholicos frequentari.

4. Sed tamen quoniam invidia diaboli numquam quiescere solet, inter ipsos catholicos audimus crebras dissensiones esse, impacatamque discordiam; totoque confundimur affectu, quod innovata pleraque comperimus, eosque gravari nunc, quos oportuit adjuvari, qui in nostra semper communione durabant. Denique Alexandrinæ Ecclesiæ Timotheus episcopus,[1] sed et Antiochenæ Paulinus, qui semper communionis nobiscum intemeratam habuere concordiam, dissensionibus aliorum, quorum fides superioribus temporibus hæsitabat, feruntur urgeri. Quos quidem, si fieri potest, et fides plena commendat, ad consortia nostra optamus adjungi; sed ita ut vetustæ communionis sociis sua prærogativa servetur, quorum nobis non superflua cura est: primo omnium, quia communionis societas nullam debet habere offensam; deinde, quia utriusque partis dudum accepimus litteras, præcipueque illorum, qui in Antiochena Ecclesia dissidebant.

5. Et quidem nisi hostilis impedimento fuisset irruptio, aliquos etiam de nostro numero disposueramus illo dirigere, qui sequestres, et arbitri refundendæ, si fieri posset, pacis existerent. Sed quia studia nostra tunc temporis habere effectum per tumultus publicos nequiverunt, oblatas[2] pietati vestræ opinamur preces nostras, quibus juxta partium factum poposcimus ut altero decedente, penes superstitem Ecclesiæ jura permanerent, nec aliqua superordinatio vi attentaretur. Ideoque petimus vos, clementissimi et christiani principes, ut et Alexandriæ sacerdotum catholicorum omnium concilium fieri censeatis, qui inter se plenius tractent atque definiant quibus impertienda communio, quibusque servanda sit.[3]

6. Nam etsi Alexandrinæ Ecclesiæ semper dispositionem ordinemque tenuerimus, et juxta morem consuetudinemque majorum, ejus communionem indissolubili societate ad hæc usque tempora servemus; tamen ne aut aliqui videantur esse posthabiti, qui etiam pacto, quod stare volumus, communionem nostram rogarunt; aut illius pacis et societatis fidelium neglecta compendia; id obsecramus, ut cum inter se cœtu pleniore tractaverint, etiam auxilia decretis sacerdotalibus vestræ pietatis aspirent. Et nobis deferri[4] in notitiam censeatis, ne titubanti nutemus affectu, sed læti atque securi pietati vestræ apud Deum omnipotentem agamus gratias, non solum quia exclusa perfidia est, sed quia catholicis fides et concordia est restituta. Quod a vobis Africanæ et Gallicanæ Ecclesiæ per legatos obsecrant, hoc est, ut toto vobis faciatis in orbe episcopos debitores; licet non mediocre sit debitum, quod virtuti vestræ debetur.[5]

7. Ad deprecandam autem clementiam vestram, et impetranda quæ poscimus, legatos fratres et compresbyteros nostros direximus, quos petimus ut et clementer audire dignemini, et redire maturius censeatis.

[1] Hic Timotheus in episcopum Alexandriæ cooptatus est post mortem Petri, qui illic Athanasio successerat, et Maximum Cynicum philosophum, et Apollinaris erroribus infectum Gregorio Nazian. superordinaverat. Sed commodius de his, sicut et de Paulino Antiocheno, dicetur ad epistolam subsequentem. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit., *pietati vestræ nostras repetimus preces, quibus poposcimus*, etc.; Labb. et cod. Reg. ut in textu: sed pro *partium factum* Valesius legendum censet, *partium pactum*. Et revera statim ejusdem pacti conditiones subjiciuntur. (Edit. Maur.)

[3] Ita Reg. cod. et Sirm.; Rom. autem edit., *quibus observanda sit*. Et infra post vocem *societate* eadem addit, *ad hæc usque tempora*. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit., *et vobis deferri*, etc. (Edit. Maur.)

[5] Eadem edit., *virtuti vestræ pro totius orbis Romani pace debetur*, etc. (Edit. Maur.)

SPECIMINA E COMMENTARIO

MAXIMINI ARIANI EPISCOPI IN SYNODUM AQUILEJENSEM.

E memorata jam Waitzii *opella primum hoc specimen desumpsimus, quod de Gothorum episcopo Ulfila agit, ejusque arianam doctrinam proponit. Scribendi ipsius codicis P rationem exhibet: verba autem inter uncinos inclusa, deficiente membrana, per probabilem conjecturam ab ipso Waitzio suppleta sunt.*

. . . . . .

valde decorus, vere confessor Cristi, doctor pietatis et predicator veritatis, unum solum verum Deum
1 patrem Cristi[1] secundum ipsius Cristi magisterium satis aperte et nimis evidenter volentibus et nolentibus predicare numquam esitavit, sciens, hunc solum verum Deum solum esse ingenitum, sine principio, sine fine, senpiternum, supernum, sublimem, superiorem, auctorem altissimum, omni excellentiae excelsiorem, omni bonitati meliorem, interminatum, incapavilem, invisivilem, immensum, immortalem, incorruptivilem, incommunicavilem, sub[s]tantia incorporalem, inconpositum, simplicem, inmutavilem, indivisum, inmobilem, inindigentem, inaccessivilem, inscissum, interminatum, inregnatum, increatum, infectum, perfectum, in singularitate extantem, inconparaviliter omnibus maiorem et meliorem; qui cum esset solus, non ad divisionem vel dimminutionem divinitatis suae, sed ad ostensionem bonitatis et virtutis suae, sola voluntate et potestate inpassivilis inpassiviliter, incorruptivilis incorruptiviliter, et inmovilis inmoviliter,
2 unigenitum Deum[2] creavit et genuit, fecit et fundavit. Secundum traditionem et auctoritatem divinarum scribturarum hunc secundum Deum et auctorem omnium a patre et post patrem et propter patrem et ad gloriam patris esse numquam celavit, sed et magnum Deum et magnum dominum et magnum regem et magnum mysterium, magnum lumen . . . . . dominum, provisorem et legislatorem, redemtorem, salva[torem], pa . . . . . [totius creatio]nis
3 auctorem,[3] vivorum et mortuorum iustum iudicem, maiorem habentem Deum et patrem suum, secundum sanctum euangelium semper manifestavit: quia omousionorum odivilem et execrabilem, prabam et perversam professionem ut diabolicam adinventionem et demoniorum doctrinam sprevit
4 et calcavit;[4] et ipse sciens et nobis tradens, quod si unigeniti Dei infatigabilis virtus caelestia et ter[r]estria, invisivilia et visivilia, omnia facile fecisse honeste predicatur et a nobis cristianis iure et fideliter creditur, quare Dei patris inpassivilis virtus unum sibi proprium fecisse non creA datur. Sed et omoeusianorum[5] errorem et inpietatem flevit et devitavit, et ipse de divinis scribturis 5
caute instructus et in multis consiliis sanctorum episcoporum diligenter confirmatus; et per sermones et tractatus suos ostendit, differentiam esse divinitatis patris et fili, Dei ingeniti et Dei unigeniti; et patrem quidem creatorem esse creatoris, filium vero creatorem esse totius creationis, et patrem esse Deum Domini, filium autem Deum esse universae creature. Quapropter homousionorum sectam
B destruebat, quia non confusas et concretas personas, sed discretas et distinctas credebat; omouesion autem dissipabat, quia non conparatas res sed differentes adfectus defendebat, et filium similem esse patri suo, non secundum Macedonianam fraudulentam pravitatem et perversitatem contra scribturas dicebat, sed secundum divinas scribturas et traditiones . . . . . predicatione vel expositione sua, omnes haereticos non cristianos sed antecristos, non pios sed impios,
C non religiosos sed inreligiosos, non timoratos sed temerarios, non in spe sed sine spe, non cultores Dei sed sine Deo esse, non doctores sed seductores, non predicatores sed prevaricatores, adserebat, sibe Manicheos, sive Marcionistas, sive Montanistas, sive Paulinianos, sive Psabellianos, sive Antropianos, sive Patripassianos, sive Fotinianos, sive Novatianos, sive Donatianos, sive omousianos, sive omoeusianos, sive Macedonianos. Vere ut apostolorum aemulator et martyrum imitator, hostis ef-
D fectus hereticorum, prabam eorum doctrinam repellebat, et populum Dei aedificavat, lupos graves et canes, malos operarios effugabat, et gregem Cristi per gratiam ipsius ut pastor bonus cum omni prudentia et diligentia servabat. Sed et spiritum sanctum non esse nec patrem nec filium, sed a patre per filium ante omnia factum, non esse primum nec secundum[6], sed a primo per secundum in 6
tertio grado substitutum, non esse ingenitum nec genitum, sed ab ingenito per unigenitum in tertio
E grado craeatum, secundum euangelicam predicationem et apostolicam traditionem, sancto Iohanne dicente: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nec unum,* et beato Paulo adserente: *Unus Deus pater, ex quo omnia, et unus dominus Ihesus Cristus per quem omnia,* adprovabat. Uno enim Deo ingenito extante et uno domino unigenito Deo subsistente, sanctus spiritus nec advocatus, nec Deus, nec Dominus potest dici, sed a Deo per Dominum ut esset accepit, non
F auctor, neque craeator, sed inluminator, sed sanctificator, doctor et [e]ducator, adiutor et postu-

[1] In hoc consistit vera indoles hæresis arianæ quod de sola Patris persona *veram* asserebat divinitatem, Filium prædicans quacumque prærogativa excellentem, non tamen Deum *verum,* ita ut necessario *creatura* dicendus esset.

[2] *Deum* nempe dicebant Filium etiam ariani, attamen non Deum *verum*, uti in sacris Scripturis homines quoque *Dii* vocantur, et *Filii Excelsi.*

[3] Cui nempe, juxta arianos, munus creationis rerum omnium a Patre concreditum fuit, uti de Demiurgo gnostici asserebant.

[4] Ex hac arianorum iracundia in catholicos propter vocem *homousios* conspicitur quam opportune concilium nicænum hanc vocem elegerit ad perfectam æqualitatem naturæ inter Patrem et Filium designandam.

[5] Eorum nempe qui non *consubstantialem,* attamen *similis substantiæ* Filium cum Patre admittebant, nempe *omoiusion.*

[6] Notat Waitz in ms. iterari verba: *sed a patre per filium ante omnia factum, non esse primum nec secundum,* errore, ut videtur, ipsius scriptoris.

lator, pre[dicator et] . . . tor . . . . . tor, Cristi minister et gratiarum divisor, pignus hereditatis, [in quo] signati sumus in diem redemtionis, sine quo nemo potest dicere dominum Ihesum, apostolo dicente: *Nemo potest dicere dominum Ihesum nisi in spiritu sancto,* et Cristo dicente: *Ego sum via et veritas et vita; nemo venit ad patrem nisi per me. — Est hic,* ait, *cristianus* [1] *qui in spiritu et veritate Cristum adorat.*[1]

Eo [ita praedic]ante et per Christum cum dilectione Deo patri gratias agente, haec et his similia exsequente, quadraginta annis in episcopatu gloriose florens, apostolica gratia Grecam et Latinam et Goticam linguam sine intermissione in una et sola eclesia Cristi predicavit. Quia et una est eclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis, et unum esse gregem Cristi domini et Dei nostri, unam culturam et unum aedificium, unam virginem et unam sponsam, unam reginam et unam vineam, unam domum, unum templum, unum conventum esse cristianorum, cetera vero [omnia] conventicula non esse eclesias Dei sed synagogas esse satanae, adserebat et contestabatur. Et haec omnia de divinis scribturis eum dixisse et nos describsisse, qui legit intellegat. Qui et ipsis tribus linguis plures tractatus et multas interpretationes volentibus ad utilitatem et ad aedificationem, sibi ad aeternam memoriam et mercedem post se dereliquid. Quem condigne laudare non sufficio et penitus tacere non audeo; cui plus omnium ego sum debitor, quantum et amplius in me laborabit, qui me a prima etate mea a parentibus meis discipulum suscepit et sacras litteras docuit et veritatem manifestavit et per misericordiam Dei et gratiam Cristi et carnaliter et spiritaliter ut filium suum in fide educavit.

Hic Dei providentia et Cristi misericordia propter multorum salutem in gente Gothorum de lectore triginta annorum episkopus est ordinatus, ut non solum esset heres Dei et coheres Cristi, sed et in hoc per gratiam Cristi imitator Cristi et sanctorum eius, ut quemadmodum sanctus David triginta annorum rex et profeta est constitutus, ut regeret et doceret populum Dei et filios Hisdrael, ita et iste beatus tamquam profeta est manifestatus et sacerdos Cristi ordinatus, ut regeret et corrigeret et doceret ea aedificaret gentem Gothorum; quod et Deo volente et Cristo aucsiliante per ministerium ipsius admirabiliter est adinpletum, et sicuti Iosef in Aegypto triginta annorum est manifes[tatus et] quemadmodum dominus et Deus noster Ihesus Cristus filius Dei triginta annorum secundum carnem constitutus et baptizatus, coepit euangelium predicare et animas hominum pascere: ita et iste sanctus, ipsius Cristi dispositione et ordinatione, et in fame et penuria predicationis indifferenter agentem ipsam gentem Gothorum secundum euangelicam et apostolicam et profeticam regulam emendavit et vibere [Deo] docuit, et cristianos, vere cristianos esse, manifestavit et multiplicavit.

A Ubi et ex invidia et operatione inimici thunc ab inreligioso et sacrilego iudice[2] Gothorum tyrannico terrore in varbarico cristianorum persecutio est excitata, ut satanas, qui male facere cupiebat, nolen[s] faceret bene, ut quos desiderabat prevaricatores facere et desertores, Cristo opitulante et propugnante, fierent martyres et confessores, ut persecutor confunderetur, et qui persecutionem patiebantur, coronarentur, ut hic, qui temtabat vincere, victus erubesceret, et qui temtabantur, B victores gauderent. Ubi et post multorum servorum et ancillarum Cristi gloriosum martyrium, imminente vehementer ipsa persecutione, conpletis septem annis tantummodo in episkopatum, supradictus sanctissimus vir beatus Ulfila cum grandi populo confessorum de varbarico pulsus, in solo Romanie a thu[n]c beate memorie Constantio principe honorifice est susceptus, ut sicuti Deus per Moysem de potentia et violentia Faraonis et Egyptiorum po[pulum s]uum l[iberav]it [et rubrum] C mare transire fecit et sibi servire providit, ita et per sepe dictum Deus confessores sancti filii sui unigeniti de varbarico liberavit et per Danubium transire fecit et in montibus secundum sanctorum imitationem sibi servire de[crevit] . . . . co populo in solo Romaniae, ubi sine illis septem annis triginta et tribus annis veritatem predicavit, ut et in hoc quorum sanctorum imitator erat [similis esset], quod quadraginta annorum spatium et tempus ut multos . . . . . re et . . . . . a[nn]o- D rum . . . . . e. vita.

Qu[i] c[um] precepto imperiali, conpletis quadraginta annis, ad Constantinopolitanam urbem ad disputationem . . . . . contra p. . . . . stas perrexit, et eundo in . . . . . escias sibi . . . . . docerent et contestarent[ur] . . . . . abat, et inge. . . . . supradictam [ci]vitatem, recogitato ei im . . . . . de statu concilii, ne arguerentur miseris miserabiliores, proprio iudicio damnati et perpetuo supplicio plectendi, statim coepit infir- E mari; qua in infirmitate susceptus est[3] ad similitudine Elisei prophete. Considerare modo oportet meritum viri, qui ad hoc duce Domino obit Constantinopolim, immo vero cristianopolim, ut sanctus et inmaculatus sacerdos Cristi a sanctis et consacerdotibus, a dignis dignus digne [per] tantam multitudinem cristianorum pro meritis [suis] mire et gloriose honoraretur. Qui et in exitu suo usque in ips[o mortis] monumento[4] per testamentum fidem suam [scrib]tam populo sibi credito dereli- F quid, ita [di]cens:

Ego Ulfila episkopus et confessor semper sic credidi et in hac fide sola et vera testamentum facio ad Dominum meum. Credo unum esse Deum patrem, solum ingenitum et invisivilem, et in unigenitum filium eius dominum et Deum nostrum, opificem et factorem universe creature, non habentem similem suum — ideo unus est omnium Deus, qui et de nostris (?) est Deus — et unum spiritum sanctum, virtutem inluminan-

[1] Hinc hæresis macedonianorum in illa arianorum jam includebatur, in eo quod isti quoque Spiritum Sanctum creaturam, et Patre ac Filio minorem docebant, sed a macedonianis in hoc differebant, quod ariani Spiritum Sanctum a Patre per Filium procedentem asserebant, catholicorum locutiones in hoc imitati; macedoniani vero unius Filii creaturam eum faciebant, unde concilium constantinopolitanum Spiritum Sanctum *a Patre procedentem* contra ipsos definivit.

[2] *Judex* dicebatur qui inter Gothos princeps erat. Sermo hic autem est de persecutione quam Gothi, qui christiani facti fuerant, passi sunt a Gothis adhuc ethnicis.

[3] Nempe diem obiit supremum.

[4] Opinatur Waitz legendum esse: *atque in ipso mortis momento.*

tem et sanctificantem — ut ait Cristus propter correctionem ad apostolos [suos]: « Ecce ego mitto promissum patris mei in vobis, vos autem sedete in civitatem Hierusalem quoadusque induamini virtutem ab alto »; item: « Et accipietis virtutem supervenientem in vos sancto spiritu » — nec Deum nec Dominum, sed ministrum Cristi . . . . . nec . . . . . , [sed] subditum et oboedientem in omnibus filio, et filium subditum et oboedientem . . . . . in omnibus Deo patri . . . . . per Christum[1] *. . . . . spiritu sancto . . . . . .* . . . . . haec paucis testimoniis in destructionem vestrae adserere pr[o]fessionis. Certe tam tibi quam Damasso[2] provincia est Italia, genetrix Roma, quae videre passiones apostolorum et reliquias eorum sanctas meruere possidere, sed et habere viros, qui cunctis ad sapientiam honestatemque sint exempla. Si confidentiam ullam fidei geritis, aput senatum ipsius urbis fidem continuis triginta vel quadraginta diebus secundum scribturarum omnium auctoritatem conscribtis tractatibus profiteamur, etiam ipsos tractatus nostros auditoribus oblaturi, tam eidem urbi publica recitatione pandendos quam etiam ad totius orbis eclesias auditorum relatione per imperiale preceptum mittendos, scituris vobis, quod si id placuerit, inter cristianos etiam gentilitatis cultores sed et veteris legis studiosi audientiae sint athibendi; siquidem etiam ipsa euangelica et apostolica vocatio nullum religioso excipiat auditu, eo quod Paulum quidem ad gentes, Petrum vero ad Iudeos missum apostolice doctrinae probet auctoritas; sed et scribturas divinas omnibus notas esse, dubium non est, cum has et Iudei et gentiles antiquarii scribere noscantur, atque ita divina fides per omnium ora feratur. Sic enim fiet, ut per plenum examen, respirante, quae interim adversa impugnatione a vobis opprimitur, veritate, etiam qui nunc exteri esse videntur, fiant domestici Dei. Et quamvis Auxenti ita meministi, ut non indicares, de quo dixeris, utrum de superstite, id est Dorostorensi, an de Mediolanensi, qui sine successore decessit,[3] tamen scito tam. . . . . .

. . . . . .

Palladium Ratiarensem, Auxentium inter ceteros consortes, sancto et omni reverentia digno ac fidelissimo doctori Demofilo ubicumque examen h[a]beri placuerit, Deo omnipotente per unigenitum suum Ihesum dominum auxiliu[m] ferente, glorioso ac salutari certamini non defuturos. Unde et cum sancto Hulfila ceterisque consortibus ad alium comitatum Constantinopolim venissent ibique etiam et imperatores[4] adissent, adque eis promissum fuisset conci[li]um, ut sanctus Aux[en]tius exposuit, [a]gnita promiss[io]ne, prefati pr[e]positi heretic[i] omnibus viribu[s] institerunt, u[t] lex daretur, q[uae] concilium pro[hi]beret, sed nec p[ri]vatim in domo [nec] in publico vel i[n] quolibet loco di[s]putatio de fide haberetur, sic[ut] textus indicat [le]gis:

Imperatores[5] V[a]lentinianus T[he]odosius et Arch[ad]ius augusti Tati[ano] praefecto pretorio. Nulli egressum publicum nec d[is]ceptandi de re[li]gione vel tra[c]tandi vel conci[lii] aliquid defere[ndi] patescat occas[io]. Et si quis post hae[c] ausu gravi adque damnabili contra huiusmodi legem veniendum esse crediderit vel insistere motu pestifere perseverationis audebit, conpetendi poena et digno su[p]plicio coherceatur. Data 16 Kal. Iulias Stoli[6], Theodosio et Cynegio conss.

Item alia:

Idem imperatores ad Eusignium praefectum pretorio. His qui sibi tantummodo existima[nt] colligendi copiam contributam, si turbulentum quippiam contra nostra et sanc[ti]tatis preceptum faciendum esse tentaverint, ut sediti[o]nis auctores pacisque [turbatae ecclesiae etiam maiestatis capite ac sanguine sint supplicia lui]turi. Dat. 10. Kal. Feb. . . . . .

De Palladio et Secundiano dicit alibi in Ambrosium: Intra unam oram judicandos putares, quorum longevus idemque quantum humanae conscientiae interest irreprehensibilis episcopatus lascivos sordidosque tuos excederet annos. Nam unus eorum post undecim annos presbyterii triginta-quinque annorum tunc cognoscebatur episcopus — alter ab adulescentia clericus adque per singulos gradus ad episcopatum . . . . . *(lacuna).*

Praecedentibus editis a cl. Waitz addimus ex eodem Commentario in Codice Parisiensi exhibito sequens fragmentum hucusque ineditum, utpote quod nonnulla refert quæ respectu theologico, præsertim pro Romani Pontificis auctoritate, non levis momenti sunt. Nostra autem hoc scribimus orthographia.

Erant *(forte præcedebat in mutilo textu* Quia edocti) Apostoli quod Samaria quoque recepit verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et Joannem qui descenderunt et oraverunt pro eis ut acciperent Spiritum Sanctum. Et si propter Samaritanos solos beatissimus Petrus qui pro primatu suo[7] Apostolorum columna erat, et humilis et officiosus invenitur, quæ tanta ergo arrogantia est Damasi ut generalis fidei causa non solum ipse venire ad Concilium non dignetur, sed etiam alios ne vel ipsi coeant interposita sua auctoritate per vestrum Concilium ut princeps episcopatus excuset? Sed esset hoc tolerabile et dissimulatione dignum quod vestra adulatione vindicat sibi si non id religiosam laederet disciplinam. Denique ut Urbani Parmensis[8] episcopi ceterorumque causas praetermit-

[1] Adest *h* in editione typographica.

[2] Duæ priores litteræ *da* sat claræ Waitzio visæ non sunt.

[3] Dicit *sine successore* quia post eum Ambrosius catholicus ad episcopatum assumptus est.

[4] Codex $\overline{impp}$.

[5] Codex $\overline{imppp}$ et deinde $\overline{augg}$ et $\overline{pf}$.

[6] Lege; *Stobi.*

[7] Hisce verbis et sequentibus novum argumentum suppeditatur ab hæretico Maximino pro primatu jurisdictionis Romani Pontificis. Præterea palam fiunt Damasi consensio et gesta relate ad Concilium Aquilejense, uti nos jam innuimus, et etiam e præcedentibus nonnullis conjicere licet. Hoc autem fragmentum referre videtur Palladii verba in concilio aquilejensi prolata, et a Maximino huc inserta.

[8] Num Urbanus fuerit ille *Parmensis episcopus* de quo *Epistola Concilii Romani* anni 378, superius edita, hæc habet: *Dejectus judicio nostro, ecclesiam tamen retinet impudenter?* Hoc reapse videtur argui posse etiam ex *Rescripto Gratiani Augusti* juxta superioris epistolæ relationem dato ad Aquilinum Vicarium Urbis, ubi legitur: « Parmensis « episcopus, eo perniciosior, quod inclitæ urbi (nempe Me- « diolano) magis proximus, et imperitorum multitudinem

tamus, certe Leontium Salonitanum[1] ex ejus audistis mandato; ambitus gradus sacerdotalis ut reum detexistis, et quomodo a vobis detectum ipse in communione sine vestro reatu suscepit,[2] sicuti id tempore conspirationis vestræ apud Aquilejam idem cum spe etiam apud vos reparationis illo A advenisse publicis auribus intimasse cognoscitur. Sed nec vos iudicii vestri injuria est irreligioso dolore persecutus, sed in Leontium quidem quem ille in destructionem vestri judicii recepit, sententiam immobilem cen[seri] . . . . . .

« magis exagitat et Ecclesiam, de qua judicio sanctorum præ« sulum dejectus est, inquietat: *inanem* videlicet *gloriam* « *sententiæ gravioris expectans,* quem si quid decessor tuus « devoti vigoris habuisset, protinus ultra fines debuisset extru« dere ». Patet enim hinc Parmensem Episcopum ad graviorem sententiam appellasse nempe ad judicium Sedis Apostolicæ.

[1] Leontius Salonitanus episcopus certe fuit ille quem sub nomine Leonis I referunt Catalogi Episcoporum Ecclesiæ Salonitanæ (Cf. *Farlatum, Illyricum Sacrum,* Vol. I, pag. 320 et seqq.) de quo cum perpauca extent testimonia, habetur hic unde corrigi possent plures conjecturæ circa eum a Farlato in memorato opere prolatæ (Vol. II, pag. 41 et seqq.), tum circa ejus assumptionem ad pontificatum Salonitanum quem vix ad annum 380 assignavit; tum circa causas ejus absentiæ a Concilio Aquilejensi; tum circa probabile nec ne ejus interventum ad Concilium Romanum anni 382, aliaque his similia quæ doctissimus ille historiographus ob documentorum penuriam excogitavit.

[4] Invidiæ hic vertitur in Damasum usus supremæ suæ pontificiæ auctoritatis.

EPISTOLA I NOMINE CONCILII ITALICI

(In editione Maurina, XIII).

Beatissimo Imperatori, et clementissimo principi Theodosio,[1] *Ambrosius et ceteri episcopi Italiæ.*[2]

1. Sanctum animum tuum Deo omnipotenti pura et sincera fide deditum sciebamus: sed recentibus cumulasti beneficiis,[3] quod catholicos Ecclesiis reddidisti, Imperator auguste. Atque utinam catholicos ipsos reverentiæ veteri reddidisses, ut nihil novarent contra præscripta majorum, nec temere vel servanda rescinderent, vel rescindenda servarent. Itaque dolentius forte quam inconsultius ingemiscimus, Imperator, facilius expelli potuisse hæreticos, quam inter catholicos convenire. Quanta enim nuper confusio facta sit, explicari non potest.

2. Scripseramus dudum, ut quoniam Antiochena civitas duos haberet episcopos, Paulinum atque Meletium,[4] quos fidei concinere putabamus, B aut inter ipsos pax et concordia salvo ordine ecclesiastico conveniret; aut certe, si quis eorum, altero superstite, decessisset, nulla subrogatio in defuncti locum, superstite altero, gigneretur. At nunc Meletio defuncto, Paulino superstite, quem in communione nostra mansisse consortia, quæ a majoribus inoffense ducta, testantur, contra fas atque ecclesiasticum ordinem in locum Meletii, non tam subrogatus, quam superpositus adseritur.[5]

C 3. Atque hoc factum allegatur consensione et consilio Nectarii, cujus ordinatio quem ordinem habuerit, non videmus.[6] Namque in Concilio nuper, cum Maximus episcopus Alexandrinæ Ecclesiæ communionem manere secum, lectis Petri sanctæ memoriæ viri litteris, prodidisset; ejusque intra privatas ædes, quia ariani Ecclesiæ basilicas adhuc tenebant, secretum

[1] Uni Theodosio hæc epistola et sequens inscribuntur, quia de rebus orientalibus agunt, cum Theodosius Orientis imperium teneret, Gratianus et Valentinianus fratres Occidenti præessent.

[2] Hanc et sequentem epistolam primus e mss. Regiæ biblioth. vulgavit Jac. Sirmondus in *Append. Cod. Theodos.* unde in suam Concil. edit. illas transtulit Phil. Labbeus. Cum autem necdum inter Ambrosii opera prodiissent, easdem in edit. nostram idcirco admittendas esse duximus, quod negari minime possit ipsas ad Ambrosium non minus pertinere, quam Concilii Aquilejensis epistolas. In qua porro synodo scripta illæ fuerint, ignoratur; licet Italicam illam fuisse jure dicatur. (Edit. Maur.)

[3] His verbis sextam indicari conjectant Theodosii legem *de hæreticis*, qua et his conventus habere prohibetur, et catholicis ecclesias reddi præcipitur. Quemadmodum autem ariani ecclesiis, quas Constantinopoli occupabant, cesserint, descriptum habes apud Socratem lib. v, cap. 7, et Sozomenum lib. VII, cap. 5. (Edit. Maur.)

[4] Eadem plane superiore patrum Aquilejensum ad Theodosium epistola n. 5 memorantur de hoc Paulini ac Meletii pacto: de quo etiam consuli possunt Socrates lib. v, cap. 5 et Sozomenus lib. etiam v, cap. 3. Nam quod Theodoretus lib. v, cap. 3, oblatam hujusce pacti a Meletio conditionem a Paulino repudiatam fuisse narrat, cum ab omnium aliorum in hoc recedat testimoniis, id non injuria ipsius in Meletium ac Flavianum propensioni tribuitur. (Edit. Maur.)

[5] Quis in Meletii locum suffectus fuerit, hic subticetur. Constat autem non alium designari, quam Flavianum: quem contra proprium jusjurandum a juniorum factione, nequidquam dissentiente Gregorio Nazianzeno, electum scimus; unde non tantum hac synodica epistola, sed et Ambrosii ad Theophilum improbatur illius electio. (Edit. Maur.)

[6] Sozomenus lib. VII, cap. 11, occidentales episcopos Paulino semper favisse testificatus, *Ad Flavianum vero,* inquit, *nullus litteras dabat. Quin et Diodorum Tarsi, et Acacium Bereæ episcopos, qui illum ordinaverant in crimen vocabant, et ab eorum communione abstinebant.* Ubi vides nullam Nectarii fieri mentionem: sed eum ordinationis Flaviani auctorem fuisse forsitan e communi rumore acceperat Synodus. Quod autem ad ordinationem ipsius Nectarii, quæ hic perstringitur; sciendum est eum in Constantinopolitanam sedem impositum fuisse, postquam ea se ultro abdicasset Nazianzenus. Quæ quidem abdicatio, nec non sequuta Nectarii institutio qua ratione peractæ sint, explicat Socrates lib. v, cap. 8, et Sozomenus lib. VII, cap. 8, licet hic ultimus rem ita narret, ut videatur parum admodum verisimilis. Theodoretus lib. v, cap. 9 synodicam Concilii Constantinopolitani epistolam refert, qua Nectarium summo cleri consensu ac plausu civitatis a se ordinatum significat: sed quæ Constantinopoli acta fuerant, fortasse nondum pervenerant in cognitionem Latinorum; neque hic satis perspectum erat vafrum ac subdolum Maximi ingenium, ut a mendaciis et involucris, quibus ordinationis suæ vitia tegere satagebat, cavere possent. . . . . (Edit. Maur).

esse, mandatoribus episcopis ordinantibus,[1] dilucida testificatione docuisset, nihil habuimus, beatissime Principum, in quo de episcopatu ejus dubitare possemus; cum vim sibi repugnanti a plerisque etiam de populo et clero testatus esset illatam.

4. Tamen ne, absentibus partibus, præsumpte aliquid definisse videremur, clementiam tuam, datis litteris, putavimus instruendam; ut ei consuleretur ex usu publicæ pacis atque concordiæ; quia revera advertebamus Gregorium nequaquam secundum traditionem patrum Constantinopolitanæ Ecclesiæ sibi sacerdotium vindicare. Nos igitur in Synodo ea, quæ totius orbis episcopis videbatur esse præscripta, nihil temere statuendum esse censuimus. Adeo[2] ipso tempore qui generale Concilium declinaverunt, Constantinopolique gessisse dicuntur;[3] nam cum cognovissent ad hoc partium venisse Maximum, ut causam in Synodo ageret suam (quod etiamsi indictum Concilium non fuisset, jure et more majorum, sicut et sanctæ memoriæ Athanasius, et dudum Petrus Alexandrinæ Ecclesiæ episcopi, et orientalium plerique fecerunt; ut ad Ecclesiæ Romanæ, Italiæ, et totius occidentis confugisse judicium viderentur), cum eum, sicut diximus, experiri velle adversum eos, qui episcopatum ejus abnuerant, comperissent; præstolari utique etiam nostram super eo sententiam debuerunt. Non prærogativam vindicamus examinis, sed consortium tamen debuit esse communis arbitrii.

5. Postremo prius constare oportuit, utrum huic abrogandum, quam alii conferendum sacerdotium videretur; ab his præsertim, a quibus se Maximus vel destitutum, vel appetitum injuria querebatur. Itaque cum Maximum episcopum receperunt in communionem nostra consortia, quoniam eum a catholicis constitit episcopis ordinatum, nec ab episcopatus Constantinopolitani putavimus petitione removendum. Cujus allegationem præsentibus partibus æstimavimus esse pendendam. Nectarium[4] autem cum nuper nostra mediocritas Constantinopoli cognoverit ordinatum, cohærere communionem nostram cum orientalibus partibus non videmus; præsertim cum ab iisdem Nectarius dicitur illico sine communionis consortio destitutus, a quibus fuerat ordinatus.

6. Non mediocris igitur hic scrupulus. Nec quædam nos angit de domestico studio et ambitione contentio, sed communio soluta et dissociata perturbat. Nec videmus eam posse aliter convenire, nisi aut is reddatur Constantinopoli, qui prior est ordinatus; aut certe super duorum ordinatione sit in urbe Roma nostrum orientaliumque Concilium.

7. Neque enim indignum videtur, Auguste, ut Romanæ Ecclesiæ antistitis, finitimorumque et Italorum episcoporum debeant[5] subire tracta-

[1] Valesius *Observat.* in lib. VII Sozom. cap. 9, docet legendum, *se creatum esse mandato, tribus episcopis ordinantibus.* Egregia quidem emendatio, licet in textum sine mss. patrocinio non admittenda. Porro cum de Maximo falsa veris intexta hic referantur, ut ab invicem facilius secerni queant, paulo altius repetenda narratio est. Is patria fuit Alexandrinus, qui Cynicorum philosophorum impudentiam cum christianis institutis aggressus sociare, varias urbes, unde quam primum ob morum improbitatem ejiciebatur, peragravit. Tandem cum venisset Constantinopolim, tam fraudolenter in animum Gregorii episcopi se insinuavit, ut ab eo publica oratione laudaretur. Verum brevi post in ipsum Gregorium insurgens, tantum solitis suis artibus promovit, ut antistites a quibus manuum impositionem acciperet, a Petro Alexandriæ episcopo mitterentur. Ordinatus est in domo choraulæ cujusdam, non propterea quod basilicæ ab arianis occuparentur, ut mendaciter persuasit Latinis præsulibus; sed ne catholici ordinationem ipsius prohiberent. Hinc detegitur aliud ejusdem mendacium, quo scilicet sibi, ut consecraretur, vim adhibitam adseveravit. Et certe cum noctu ecclesiam sanctæ Anastasiæ occupasset, inde a clero et populo expulsus est. Itaque Constantinopolim deserere coactus, Thessalonicam venit ad Theodosium: a quo cum rejectus fuisset, Alexandriam se contulit, ubi ejus impudentia eo pervenit, ut etiam Petro se invasurum ipsius sedem minitatus sit, nisi ab eo restitueretur in Constantinopolitanam. Verum inde ejectus a præfecto Ægypti, tantisper quietem colere adactus est, quoad Concilium in Italia indictum esse cognovisset. Tunc igitur venit ad Concilium (quod enim Valesius litteras tantum ab eo missas existimavit, minus cum hujus epistolæ verbis videtur congruere), cumque Petri Alexandrini, cujus maxima erat apud Latinos auctoritas, secum litteras adtulisset, a Patribus admissus est in communionem. Illi tamen ne, parte inaudita altera, quid statuerent, hujusce impostoris historiam cum Damaso atque aliis probe cognitam esse ignorarent, hanc epistolam super ea re ad Theodosium destinarunt. At quæri potest ad hanc ne Synodum, an ad superiorem aliquam accesserit Maximus? Vero quidem similius videtur eum ad aliam venisse prius habitam; hoc enim et adverbium *nuper* quod hic ponitur, et epistola a Petro adhuc superstite, qui tamen vita functus hic indicatur, extorta satis ostendunt. (Edit. Maur.)

[2] Labbeus adscribit in margine, *At eo.* Haud incommode. Sed quod Synodum œcumenicam, de qua hic mentio fit, indicat ibidem eamdem esse, quam ab Ambrosio prohibitam in Concilio Aquilejensi toties objectat Palladius; hoc quidem non tantam præ se fert speciem veritatis. Quo enim pacto qui ne generalis esset ea Synodus, in causa fuerant, orientalibus quod ad eam venire detrectassent, crimini darent? Attamen de Synodo in occidente celebrata hic agi sequentia planum faciunt. (Edit. Maur.)

[3] Gregorium nequaquam secundum Ecclesiasticos canones Constantinopolitanæ diœcesi fuisse præpositum cognoscere est e can. 16 synodi Antiochensis, quem habemus a Dionysio Exiguo ita redditum: *Si quis episcopus vacans in vacantem Ecclesiam prosiliat, sedemque pervadat absque integro perfectoque Concilio, hic abjiciatur necesse est, etsi cunctus populus, quem diripuit, eum habere delegerit.* Huc adde can. 1 Synodi Sardicensis, et 15 Nicenæ 1 sicut et Hieron. *epist. ad Oceanum.* Verum tamen eadem Gregorii translatio, postquam eam universalem Concilium approbavit, ex eodem can. Antiocheno facta est legitima: sed hoc nondum rescisscere potuerant occidentales. (Edit. Maur.)

[4] *Gregorium,* non vero *Nectarium,* legendum esse Valesius et post eum Hermannus arbitratur. Et sane historica ratio pulchre convenit. Nam cum Gregorium Meletius aliique Patres Constantinopolitanæ synodi eidem Ecclesiæ præfecissent, ubi e vivis excessit idem Meletius, Gregorio sponte loco cedenti Nectarium Præsules suffecere. Attamen vix credibile sit Nectarium irrepsisse in omnes cod. pro Gregorio. Nam primo certum est præcipue agi de Nectario hac tota epistola, neque Maximo nisi respectu Nectarii convenire, quod infra dicitur, *is reddatur Constantinopoli, qui prior electus est:* deinde hanc Nectarii destitutionem eo referre licet, quod Theodosio Nectarium necdum baptismo initiatum eligenti plures episcopi, si tamen Sozomeno lib. VII, cap. 8 id adserenti credendum est, initio reluctati sunt: tertio demum hæc etiam potuit esse Maximi impostura, quam ille ut efficacius Latinos in partes suas pertraheret, commentus fuerit. (Edit. Maur.)

[5] Reg. codex, *non debeant.*

tum, qui unius Acholii episcopi ita exspectandum esse putaverunt judicium,[1] ut de occidentalibus partibus Constantinopolim evocandum putarent. Si quid uni huic reservatum est, quanto magis pluribus reservandum est?

8. Nos autem a beatissimo principe fratre tuæ pietatis admoniti, ut tuæ clementiæ scriberemus imperio, postulamus ut ubi una communio est, commune velit esse judicium, concordantemque consensum.

[1] Hermannus lib. x *Vitæ Gregorii Nazian.* cap. 5 hæc referenda esse conjicit ad historiam Concilii Constantinopolitani, ubi dicitur episcopos in causa, ut videtur, Meletii ac Paulini inter se dissidentes, litteris propere ad Ægyptios et Macedonicos antistites datis, ipsos invitasse; quod eorum auctoritate, maxime vero Acholii Thessalonicensis, concordiam restitui posse confiderent. Idem porro est ille Acholius qui Theodosium an. 380 baptizavit, et cujus virtutes epist. xv prædicat Ambrosius. (Edit. Maur.)

EPISTOLA II NOMINE CONCILII ITALICI

(In editione Maurina, XIV).

Theodosio, quod restituendæ inter orientalem atque occidentalem Ecclesiam unitati operam dedisset, commendato, episcopi cur de ea re superiorem scripserint epistolam, exponunt; addunt curæ etiam sibi fuisse ut fautores Apollinaris condemnarentur: postremo nec se Concilium petendo injuriam cuipiam intulisse, nec a majorum instituto usquam defecisse adserunt.

Beatissimo imperatori, et clementissimo principi Theodosio, Ambrosius et ceteri episcopi Italiæ.

1. Fidei tuæ diffusa toto orbe cognitio intimum nostræ mentis demulsit affectum; eoque, ut hæc quoque gloria tuo imperio crearetur, quod unitatem reddidisse occidentalium juxta queat orientalium Ecclesiis videreris,[1] clementiam tuam obsecrandam pariter, ac super ecclesiasticis negotiis instruendam nostris litteris æstimavimus, Imperator tranquillissime ac fidelissime. Dolori enim erat inter orientales atque occidentales interrupta sacræ communionis esse consortia.

2. Silemus jam quorum errore, quorumve delicto, ne serere fabulas et alloquia cassa videamur. Nec nos tentasse pœnitet, quod intentatum caderet in culpam. Isto enim sæpe arguebamur, quod posthabere orientalium societatem, et refutare gratiam videremur.

3. Laborem quin etiam nobis indicendum putavimus, non pro Italia, quæ jam dudum ab arianis quieta atque secura est, nec ulla hæreticorum perturbatione vexatur: non, inquam pro nobis; quia non quærimus quæ nostra sunt, sed quæ sunt omnium: non pro Gallia atque Africa, quæ omnium sacerdotum concordi societate potiuntur; sed ut ea quæ communionem nostram de orientis parte turbaverunt, cognoscerentur in synodo, et omnis e medio scrupulus tolleretur.

4. Non solum enim de his de quibus[2] clementia tua dignata est scribere, sed etiam de illis, qui dogma nescio quod, Apollinaris adseritur, in Ecclesiam conantur inducere, nos pleraque moverunt, quæ partibus fuerant resecanda præsentibus; ut convictus in dogmate novo, et redargutus in errore, nequaquam sub generali fidei lateret nomine: sed illico, quod doctrinæ magisterio non teneret, et officium deponeret, et vocabulum sacerdotis; nec fibræ aliquæ posthac fallere cupientibus, et præstigiarum commenta remanerent. Nam qui convictus non fuerit præsentibus partibus, quod vere augusto principalique responso tua clementia definivit, referendam semper ansulam[3] quæstionis arripiet.

5. Eo igitur obsecravimus sacerdotale Concilium,[4] ut nemini liceret mendacium in absentem componere, et in Concilio discuteretur quid esset in vero. Itaque non cadit in eos intentionis vel facilitatis ulla suspicio, qui omnia præsentibus partibus observarunt.

6. Sane allegata texuimus, non definiendi, sed instruendi gratia: et qui judicium petivimus, non deferimus præjudicium. Neque ullum eorum æstimandum convicium fuit, cum roga-

[1] Hæc verba referenda videntur ad ista superioris epistola num. 5, *cohærere communionem nostram cum orientalibus partibus non videmus.* Quod autem hic subjungitur, *Silemus jam* etc. hoc sensu intellige, ut Patres et errorem suum fuisse, quod Nectarii electio ut fuerit peracta ignoravissent, agnoscant; et Maximi delictum, quod Concilio mendaciis suis ac fraudibus imposuisset. (Edit. Maur.)

[2] Hinc intelligas, nec non ex eo quod infra legitur, *augusto principalique responso*, primis episcoporum litteris rescripsisse imperatorem, et seriem qua Nectarii facta est ordinatio, non secus ac Maximi dolos ac scelera significasse, sicut et quæ ad Paulini ac Flaviani causam pertinebant. Ejus porro quod de apollinaristis additur, nulla mentio fit in epistola superiore; et quodammodo indicari videtur non ita pridem cognitam sibi fuisse illam hæresim, cum tamen eam jam ante Damasus papa damnavisset. (Edit. Maur.)

[3] Cod. Reg., *referendum semper apostolica*, sed prorsus absque sensu.

[4] Respondet hic locus istis superioris epistolæ verbis numer. 6, *super duorum ordinatione sit in urbe Roma nostrum orientaliumque Concilium.* Quod enim mentem suam in Concilii postulatione immunem vitii fuisse, nec accusari merito potuisse contendunt, similiter quoque in eadem superiore epistola criminandi sui causas anteverterant non uno loco. (Edit. Maur.)

rentur ad Concilium sacerdotes, quorum frequenter præsentior absentia fuit, quando in commune consuluit. Neque enim vel nos æstimavimus esse convicium, cum unus Constantinopolitanæ Ecclesiæ presbyter, Paulus nomine, intra Achajam synodum orientalium juxta atque occidentalium postulaverit.

7. Advertit clementia tua non fuisse irrationabile postulatum, quod etiam ab orientalibus est petitum. Sed quia Illyrici suspecta movetur, A ideo maritima ac tutiora quæsita sunt. Neque plane nos tamquam ex forma aliquid innovavimus: sed sanctæ memoriæ Athanasii,[1] qui quasi columen fidei fuit, et veteris sanctitatis patrum nostrorum in Conciliis definita servantes, non evellimus terminos, quos posuerunt patres nostri; nec hæreditariæ communionis jura violamus: sed debitam vestro imperio honorificentiam reservantes, studiosos nos pacis et quietis ostendimus.

[1] Labb. ad marginem isthæc adscribit: *Deturbatus an. 342 cum Hermogene a populo cæso, Constantius Macedonium in sede Constantinopolitana collocavit.* (Edit. Maur.)

EPISTOLA SYRICII PAPÆ

AD MEDIOLANENSEM ECCLESIAM

(post XLI in Editione Maurina).

Mediolanenses docet diaboli factum invidia, ut novæ hæreses irreperent in Ecclesiam. Quam perniciosæ illæ sint, prodit; et in conventu ecclesiastico eorum auctores, quorum singillatim nomina recensentur, damnatos refert.

[1] Syricius[1] Mediolanensi Ecclesiæ.

1. Optarem semper, fratres charissimi, dilectionis et pacis vestræ sinceritati gaudia [2] nuntiare, ita ut vicissim discurrentibus litteris[2] C [3] sospitatis vestræ juvaremur judicio. At[3] vero quia non patitur quiete nos vacare ab incursione sua hostis antiquus, ab initio mendax, inimicus veritatis, æmulus hominis, quem ut deciperet, se ante decepit, pudicitiæ adversarius, [4] luxuriæ magister; crudelitatibus pascitur,[4] abstinentia punitur, odit jejunia, ministris suis præ- [5] dicantibus[5] dum dicit esse superflua, spem non habens de futuris, Apostoli sententia repercussus dicentis: *Manducemus et bibamus; cras enim* D *moriemur.* I Cor. xxv, 32.

2. O infelix audacia! o desperatæ mentis astutia! Jam incognitus sermo hæreticorum intra Ecclesiam cancri more serpebat, ut occupans pectus, totum hominem præcipitaret in mortem: et nisi Dominus Sabaoth laqueum, quem paraverant, dirupisset, scena tanti mali, et hypocrisis publicata multorum simplicium corda traxisset in ruinam; quia facile ad deteriorem partem mens humana traducitur,[6] malens per spatiosa [6] volare, quam per arctæ viæ iter cum labore transire.

3. Qua de re necessarium satis fuit, dilectissimi, quæ hic gesta sunt, ad vestram conscientiam cognoscenda mandare; ne ignorantia sacerdotis cujuspiam pessimorum hominum Ecclesiam irrumpentium sub religioso nomine contagio violaret, sicut scriptum est, Domino dicente: *Multi veniunt ad vos in vestimentis ovium, intus autem sunt lupi rapaces: a fructibus eorum cognoscetis eos.*[7] Hi sunt videlicet, qui sub vestium [7] vilitate christianos sese jactant; ut sub velamento pii nominis gradientes, domum orationis in- Matth. vii, 15, 16.

[1] « In codice Canonum et Constit. Eccl. Rom. Quesnellii opera primum evulgato hæc et sequens epistola editæ sunt cum variis etiam lectionibus, quæ hic a nobis exhibebuntur. Hæc ergo istius apud illum habetur inscriptio, *ad omnes episcopos Italiæ* (Thuan. ms., *ad diversos episcopos) super damnationem Joviniani, et reliquorum hæreticorum virginitati derogantium.* Sed ab edit. Operum Ambr. et Conciliorum Labb. in quibus idem lemma præfigitur, non recedimus. » Ita Editores Maurini, quorum sunt etiam aliæ omnes notæ huic epistolæ et sequenti affixæ. De tempore vero quo scriptæ sunt, videas præfationem nostram.

[2] Quesn., *sospitatis indicio juvaretur.*

[3] Edit. Ambr. et Conc., *quia non patitur nos quietos ab incursione sua vacare.* His accedit edit. Rom., nisi quod pro *non quia* posuit *numquam.* Lectio Quesn. concinnior est, quam amplectimur.

[4] Ita Rom. edit. et Quesn.; vet. autem editt. et Conc., *abstinentia puniendus;* quidam Rom. cod., *punitur.* Non male; verum antecedenti membro, si quid conjecturis indulgeremus, pro voce *crudelitatibus,* libentissime reponeremus *cruditatibus,* cui mutationi suffragatur et sensus ratio et scripturæ affinitas; unde similes scriptorum lapsus in mss. haud infrequenter deprehendimus.

[5] Rom. edit. sola, *eadem dicit esse superflua... sententia percussus.* Per ministros autem diaboli hic indicantur Jovinianus, et ejus asseclæ, adversus quorum errores libros duos, ac tres Apologias conscripsit Hieronymus. In illorum librorum priore, cap. 2, eosdem errores enumerat: quos Augustinus quoque strictim recenset lib. *de Hæresibus,* cap. 82. Idem præterea variis Operum suorum locis multa, quæ Joviniani hæresim spectent, tradit, ut puta lib. II *de Nupt. et Concup.* cap. 23, ac. lib. similiter II, nec non cap. 23 *Retract.* atque alibi.

[6] Ita vet. editt. atque etiam Rom., nisi quod verbo *volare* substituit *ambulare.* Labb. et Quesn., *volens per spatiosa volitare:* prior in marg., *per spatiosam viam volitare.*

[7] Vet. editt., *ii vid. qui quasi utilitate Christi nosse se jactant;* Rom. et Labb.... *qui sub Christianos sese jactant:* omnium optime Quesn. ut nos in textu.

gressi, sermonem serpentinæ disputationis effundant: *ut sagittent in obscuro rectos corde,* Ps. x, 3.
atque a veritate catholica avertendo,[1] ad suæ 1
doctrinæ rabiem diabolico more traducant, atque ovium simplicitatem defraudent.

4. Et quidem multarum hæresum malignitatem[2] ab apostolis nunc usque didicimus, et 2
experti probavimus; sed numquam tales canes 3
Ecclesiæ mysterium latratibus fatigaverunt,[3] quales isti nunc subito irrumpentes, doctrina perfidiæ pullulata, hostes fidei, qui cujus sint discipuli, verborum fructibus prodiderunt. Namque cum alii hæretici singula sibi genera quæstionum male intelligendo proposuerint convellere atque concerpere de divinis institutionibus; isti non habentes vestem nuptialem, sauciant catholicos, novi ac veteris Testamenti, ut dixi, continentiam pervertentes, et spiritu diabolico 4
interpretantes,[4] illecebroso atque ficto sermone 5
aliquot christianos cœperunt[5] jam vastare, atque suæ dementiæ sociare, non intra se continentes nequitiæ suæ virus: verum electi eorum blasphemias suas conscriptione temeraria prodiderunt;[6] 6
et desperatæ mentis furore conciti, passim in favorem gentilium publicaverunt.

5. Eorum autem insania a fidelibus christianis, viris genere optimis, religione præclaris, ad meam humilitatem subito per scripturam horrificam videtur esse perlata; ut sacerdotali judicio detecta divinæ legi[7] contraria, spiritali 7
sententia deleatur. Nos sane nuptiarum vota non aspernanter accipimus, quibus velamine intersumus:[8] sed virgines, quas nuptiæ creant, Deo 8
devotas majore honorificentia honoramus.

6. Facto igitur presbyterio, constitit doctrinæ nostræ, id est, christianæ legi esse contrariam[9] 9
eorum sententiam. Unde Apostoli secuti præceptum, quia (*forte* qui) aliter quam quod accepimus, annuntiabant, excommunicavimus. Omnium ergo Galat. 1, 8
nostrum tam presbyterorum et diaconorum, quam totius etiam cleri unam scitote fuisse sententiam,[10] 10
ut Jovinianus, Auxentius, Genialis, Germinator, Felix, Prontinus, Martianus, Januarius et Ingeniosus, qui incentores novæ hæresis et blasphemiæ inventi sunt, divina sententia et nostro judicio in perpetuum damnati extra Ecclesiam remanerent.

7. Quod custodituram sanctitatem vestram non ambigens, hæc scripta direxi per fratres et presbyteros meos Crescentem, Leopardum et Alexandrum, qui religiosum officium fidei spiritu possint adimplere ferventes.[11] 11

[1] Omnes edit. ac. Labb. in textu, *veritatem catholicam vertendo,* Rom., *pervertendo:* nobiscum vero faciunt Labb. in margine, et Quesn. in corpore, nisi quod ille legit *antevertendo.*

[2] Rom. edit. et Labb. in marg., *ab apostolicis nunc usque temporibus.* At continuo post, ubi eadem edit. Rom. cum Labb. et Quesn. habet *probavimus,* vet. editt. ferunt *abrogavimus.*

[3] Thuan. cod., *tales Ecclesiæ myst. latratus fatigarunt.* Et non multo post, ubi nos cum Quesn., *pollulatæ* (pro *pullulatæ*), vet. editt. et Labb. ponunt, *volluta;* Rom., *polluti;* meliuscule.

[4] *Et spiritu diabolico interpretantes* ex Labb. et Quesn. restituimus.

[5] Quesn. solus, *aliquantos Romanos cœperunt,* etc.

[6] Vet. editt., omissa negatione *non* ante *intra se* post vocem *virus,* ita prosequuntur: *Verum illecti blasphemias suas... passim in furorem gentilium publice a fidelibus,* etc. Rom. edit., omissa similiter negatione, locum ita emendat, *præferentes se tamquam electi, blasphemias tamen suas conscriptione temeraria publicarunt... passim in favorem gentilium se prodiderunt.* Labb. primam partem habet, ut vet. editt.; Quesn. secundam in hæc verba, *passim furorem gentilium publicaverunt:* nos vero priorem hujus partem, et illius posteriorem in textu exhibemus.

[7] Ita Quesn., nisi quod ex aliis edit. retinuimus *divinæ legi:* reliquæ edit. non agnoscunt *Eorum autem insania;* sed leviculæ sunt aliæ illarum varietates, nec sensum reddunt satis congruum.

[8] Rom. edit. sola, *qui velamini interfuimus:* at eadem simul ac vett., *sed virginum nuptias Deo devotas,* etc. Melius vero Labb. et Quesn. ut nos in textu. Cæterum de velamine nuptiali, seu flammeo, jam alibi diximus.

[9] Edit. omnes Ambr. et Conc., *esse contraria. Unde,* etc. Quid autem sit, *facto presbyterio,* Nannius exponit. Quasi dicas, inquit, habito senatu; est enim πρεσβυτήριον seniorum congregatio, ut γερουσία senatorum apud Lacedemonios. Erant enim presbyteri in Ecclesia, quod senatores in republica. Utrisque nomen inditum a graviori ætate.

[10] Vet. editt. Ambr. et Conc., *annuntiabant omnium nostrum... una suscitata fuit sententia;* Rom. edit., *una lata fuit sententia;* Labb. in marg., *unam factam constat esse sententiam:* optime Quesn. ut in contextu.

[11] Labb. ac Quesn., *et compresbyteros... adimplere ferventi.*

EPISTOLA CONCILII MEDIOLANENSIS AD SYRICIUM PONTIFICEM.

(Epistola XLII in Maurina Editione).

Synodus Mediolanensis laudat Syricium, quod Ecclesiam a lupis defenderet. Hos adversus virginitatem, simulata conjugii defensione, sævire; cum huic illam præferri jubeat Paulus. Iidem hæretici e Virgine Christum negantes nasci potuisse, Scripturæ testimoniis refelluntur. Paucis additis de laude viduitatis et abstinentiæ, quibus isti infesti erant, ipsos utpote manichæos anathemate ab se confixos testantur Patres.

Domino dilectissimo fratri Syricio papæ, Ambrosius, Sabinus, Bassianus, et cæteri.[1]

1. Recognovimus litteris Sanctitatis tuæ boni pastoris excubias, qui fideliter[2] commissam tibi januam serves, et pia sollicitudine Christi ovile custodias dignus quem oves Domini audiant et sequantur: et ideo quia nosti oviculas Christi,[3] lupos facile deprehendes, et occurres quasi providus pastor, ne isti moribus perfidiæ suæ feralique ululatu Dominicum ovile dispergant.

2. Laudamus hoc, domine frater nobis dilectissime, et toto concelebramus affectu. Nec miramur si luporum rabiem grex Domini perhorruerit, in quibus Christi vocem non recognovit. Agrestis enim ululatus est nullam virginitatis gratiam, nullum castitatis ordinem servare, promiscue omnia velle confundere, diversorum gradus abrogare meritorum, et paupertatem quamdam cœlestium remunerationum inducere: quasi Christo una sit palma, quam tribuit; ac non plurimi abundent tituli præmiorum.

3. Simulant se isti donare conjugio.[4] Sed quæ potest laus esse conjugii, si nulla virginitatis est gloria? Neque vero nos negamus sanctificatum a Christo esse conjugium, divina voce dicente: *Erunt ambo in carne una*, et in uno spiritu: sed prius est quod nati sumus, quam quod effecti; multoque præstantius divini operis mysterium,[5] quam humanæ fragilitatis remedium. Jure laudatur bona uxor, sed melius pia virgo præfertur, dicente Apostolo: *Qui jungit virginem suam, bene facit; et qui non jungit, melius facit: hæc enim cogitat quæ Dei sunt, illa quæ mundi.* Illa conjugalibus vinculis colligata est, hæc libera vinculorum: illa sub lege, ista sub gratia. Bonum conjugium, per quod est inventa posteritas successionis humanæ; sed melior virginitas, per quam regni cœlestis hæreditas acquisita, et cœlestium meritorum reperta successio. Per mulierem cura successit; per virginem salus evenit. Denique speciale sibi dônum virginitatis Christus elegit, et integritatis munus exhibuit, atque in se repræsentavit,[6] quod elegit in matre.

4. Quanta dementia funestorum latratuum, ut iidem dicerent Christum ex Virgine non potuisse generari,[7] qui asserunt ex muliere, editis humanorum pignorum partubus, virgines permanere! Aliis ergo præstat Christus, quod sibi ut dicunt, præstare non potuit? Ille vero etsi carnem suscepit, etsi homo factus est,[8] ut hominem redimeret, atque a morte revocaret, inusitato tamen, quasi Deus, itinere venit in terras, ut quemadmodum dixerat: *Ecce facio omnia nova*, partu etiam immaculatæ Virginis nasceretur, et sicut scriptum est, ut crederetur nobiscum Deus. Sed de via perversitatis[9] produntur dicere: Virgo concepit, sed non virgo generavit. Potuit ergo virgo concipere, non potuit virgo generare; cum semper conceptus præcedat, partus sequatur?

5. Sed si doctrinis non creditur sacerdotum, credatur oraculis Christi, credatur monitis angelorum dicentium: *Quia non est impossibile Deo omne verbum.* Credatur Symbolo apostolorum,[10] quod Ecclesia Romana intemeratum

[1] Ita Labb. et Quesn.; vet. autem editt., *Ambrosius episcopus, Bassianus episcopus, et cæteri*: Rom. vero, *Ambrosius episcopus, Bassianus et cæteri episcopi.*

[2] Labb. et Quesn., *qui diligenter*, etc.

[3] Quesn. solus, *quia in ostia contra oviculas*, etc. Thuan., *quia nos, qui inter te*, forte *qui in corte, oviculas Christi, et lupos*, etc.

[4] Sic. edit. Rom. cum Labb.: Quesn. vero, *se isti non damnare conjugia.* Sed vet. editt. a voce *quasi* reliqua vitiosissime ac sine sensu exhibebant.

[5] Quesn. et Oxon., *divini operis ministerium.*

[6] Omnes Ambr. edit., *in se præsentavit;* optime Labb. et Quesn., *in se repræsentavit.*

[7] Eam hæresim, qua Mariam post conceptum quidem virginem remansisse profitebantur, non autem post partum, reticet Syricius in epistola; forte quod illam in Urbe prosemminare ausi non fuerant Jovinianistæ. Atqui ejus meminit Augustinus *de Hæres.* cap. 8 et lib. 1 in Jul. cap. 2. Hanc infra impugnat Ambrosius iisdem argumentis, quibus utitur non solum in lib. *de Instit. Virg.* cap. 8 et 9, atque in Luc. lib. II, num. 75; sed etiam in lib. *de Mysteriis*, et in epist. ad Vercell. Cæterum generatio hic passim usurpatur pro ipso partu, quæ tamen proprie idem est atque conceptio; cum generare non magis feminarum, quam marium sit.

[8] Vet. editt., *qui carnem suam suscepit, etsi homo factus est;* Labb., *qui sic carnem suscepit, etsi*, etc. Rom. *sic carnem suscepit, sic homo factus:* nobis vero Quesn. lectio potior est.

[9] Ita omnes Ambr. edit., Labb. et Thuan. codex: Quesn. vero prætulit, *Sed devii a via veritatis.*

[10] Symbolum a Græco συμβάλλειν dici non ambigitur. Sed hujus verbi duplex significatio est; altera quæ ad animum,

Joan. x, 7 et ss. — Matth. xix, 5. — I Cor. vii, 38. — Isai. xliii, 19. — Luc. i, 37.

semper custodit et servat. Audivit Maria vocem angeli, et quæ ante dixerat: *Quomodo fiet istud?* non de fide generationis interrogans, respondit postea: *Ecce ancilla Domini; contingat mihi secundum verbum tuum.* Hæc est Virgo, quæ in utero concepit; virgo, quæ peperit filium. Sic enim scriptum est: *Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium;* non enim concepturam tantummodo virginem, sed et parituram virginem dixit.

Luc. I, 34. Ibid., 38. Isai. VII, 14.

6. Quæ autem est illa porta sanctuarii, porta illa exterior ad Orientem, quæ manet clausa; *et nemo* inquit, *pertransibit per eam, nisi solus Deus Israel?*[1] Nonne hæc porta Maria est, per quam in hunc mundum Redemptor intravit? Hæc porta justitiæ, sicut ipse dixit: *Sine nos implere omnem justitiam.* Hæc porta est beata Maria, de qua scriptum est quia *Dominus pertransibit per eam, et erit clausa* post partum; quia virgo concepit et genuit.

Ezec. XLIV, 2. Matth. III, 15. Ezech. XLIV, 2.

7. Quid autem incredibile si contra usum originis naturalis peperit Maria, et virgo permanet; quando contra usum naturæ mare vidit et fugit, atque in fontem suum Jordanis fluenta remearunt? Non ergo excedit fidem quod virgo peperit quando legimus quod petra vomuit aquas, et in muri speciem maris unda solidata est. Non ergo excedit fidem quod homo exivit de virgine, quando petra fontem profluum scaturivit,[2] ferrum super aquas natavit, ambulavit homo super aquas. Ergo si hominem unda portavit, non potuit hominem virgo generare?[3] At quem hominem? De quo legimus: *Et mittet illis Dominus hominem, qui salvos faciet eos, et notus erit Dominus Ægyptiis.* In veteri itaque Testamento virgo Hebræorum[4] per mare duxit exercitum: in novo Testamento virgo, regis aula cœlestis electa est ad salutem.

Ps. CXIII, 3. Exod. XVII, 6. Exod. XIV, 22. Num. XX, 11. IV Reg. VI, 6. Matth. XIV, 26. Isai. XIX, 20.

8. Quid autem? etiam viduitatis attexamus præconia, cum in Evangelio post Virginis celeberrimum partum Anna vidua subrogetur, *quæ vixerat cum viro suo annis septem a virginitate sua, et hæc vidua annorum octoginta quatuor, quæ non discedebat de templo, jejuniis et obsecrationibus serviens die ac nocte.*

Luc. II, 36, 37

9. Et merito ab illis viduitas despicitur, quæ solet observare jejunia, quibus se dolent isti aliquo tempore esse maceratos,[5] et propriam ulciscuntur injuriam, quotidianis quoque conviviis usuque luxuriæ laborem abstinentiæ propulsare desiderant. Qui nihil rectius faciunt, quam quod ipsi suo se ore condemnant.

10. Sed et metuunt ne in istis illud jejunium reputetur.[6] Eligant quod volunt: si aliquando jejunaverint, gerant ergo boni facti sui pœnitentiam; si nunquam, suam ergo ipsi intemperantiam et luxuriam confiteantur. Et ideo dicunt Paulum[7] luxuriæ magistrum fuisse. At quis erit sobrietatis magister, si fuit ille luxuriæ, qui castigavit corpus suum, et servituti redegit, atque jejuniis multis se debitam Christo observantiam detulisse memoravit; non ut se suaque laudaret, sed ut nos quid sequeremur, edoceret? Ille ergo luxuriam docuit qui ait: *Quid adhuc velut viventes de hos mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne attaminaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt omnia in corruptelam?* Qui etiam ait: *Non in indulgentia corporis, non in honore aliquo ad saturitatem et diligentiam carnis, non in desideriis erroris: sed in Spiritu, quo renovamur,* esse vivendum?

I Cor. IX, 27. II Cor. VI, 5 Coloss. II, 19 et ss.

11. Si parum est quod Apostolus dixit, au-

altera quæ ad corpus refertur. Primo modo συμβάλλειν idem est, ac conjicere seu judicare; atque ita symbolum nihil est aliud, quam indicium et quasi arrha quædam, qua se christiani dignoscebant, et distinguebant ab hæreticis, quemadmodum milites se ab hostibus tessera militari solent distinguere. Secunda ejusdem verbi significatio est, cum sumitur pro conferre ac congerere; unde symbolum ex eo dictum volunt, quod singuli apostolorum post ascensionem Domini ad constituendam fidei formulam convenientes, quod sentiebant, in unum contulerint, atque ita symbolum composuerint. Utramque originem tradit Rufinus; sed in ultima acriter a recentioribus impugnatur. Horum præcipua argumenta sunt, 1° quod symboli mentio in Actis apostol. nulla occurrat, 2° quod priorum trium Ecclesiæ sæculorum Patres de eodem alte sileant, 3° denique quod prima symbola in verbis nonnihil dissedeant. Unde colligunt non apostolos ipsos, sed priscos episcopos symbolum e præcipuis fidei capitibus conflavisse. Hanc litem secare non est nostri officii; sed non possumus quin hic dicamus et vocem symboli et significationem antiquissimas esse in Ecclesia; siquidem non modo apud Augustinum, Serm. 59, 212 et 214; Hieronymum epist. ad Pammach., et Ambrosium, non uno loco, ejus mentio fit; verum etiam apud Tertullianum lib. *de Veland. virg.* circiter initium, lib. *de Præscript.* cap. 13 et lib. adversus Praxeam. Non porro dissimulandum ab Hieronymo scribi de hoc symbolo *quod ab apostolis traditum non scribitur in charta et atramento, sed in tabulis cordis carnalibus;* unde non leve ducitur argumentum adversus eos, qui ab ipsis apostolis compositum et litteris mandatum esse contendunt. Cæterum quod ait Ambros. apostolicum symbolum ab Ecclesia Romana intemeratum custodiri, hoc ipsum eodem plane modo Rufinus asseverat. Quando vero sacra illa tessera olim traderetur competentibus, atque ab eisdem repeteretur, explicatur in epist. ad Marcell. n. 4. — Huc husque Maurini, quorum sunt omnes in hanc epistolam notæ. Nobis pro certo habetur, singulos apostolos id curasse ut in omnibus Ecclesiis a se constitutis brevis quædam fidei tessera fidelibus profitenda traderetur, ut ita præcipua saltem fidei capita tenaciter in mente servarent; unde hæc symbola vetustissima, licet non inter se identica, vere apostolica dici potuerunt.

[1] Quesn. solus, *pertransivit eam, sed solus Deus Israel pertransivit eam.* Et infra, *pertransivit eam, et erit clausa; quia virgo,* etc.

[2] Ita edit. Rom. et Quesn., a quibus Labb. non recedit, nisi quod legit, *pro fonte flumen,* etc. Vet. autem editt. corrupte et absurde locum efferebant.

[3] Omnes edit. et Quesn., *virgo generare, atque hominem, de quo,* etc. Multo concinnius Labb. quem hic sequimur.

[4] Rom. edit. et Quesn., *virga Hebræorum;* melius vet. editt. ac Labb., *virgo Hebræorum,* nimirum soror Moysis. Rursus vero ubi vet. editt., *virgo generis,* et Rom., *virga regis;* Labb. et Quesn. rectius legunt, *virgo regis;* ut Ambrosius in *Exhort. ad Virgin.* et lib. *de Instit. Virg.* non semel.

[5] Quod Ambrosius Jovinianum ejusque socios jejuniis carnem suam macerasse testificatur, eo respicit, quod aliquamdiu in monasterio Mediolani sanctis illis exercitiis operam dederant, quorum eos jam pœniteret. Hinc est quod Epicureorum nomine subinde appellantur ab Hieronymo et Augustino. — Hæc Maurini. Verum, ut in prefatione animadvertimus, nullo fundamento nititur opinio quod in mediolanensi monasterio Jovinianus et socii præcedenti tempore commorati sint.

[6] Quesn. *Sed Deum metuant, ne in istis illud jejunium reputet.*

[7] Idem Quesn., *et iidem dicant Paulum.*

diant Prophetam dicentem: *Et cooperui in je-*
Ps. LXVIII, 11. *junio animam meam.* Ergo qui non jejunat, intectus est, et nudus, et patet vulneri. Denique si Adam se texisset in jejunio, non fuisset
Gen. III, 7. nudus effectus.[1] Ninive se a morte jejunio libe-
Jonæ III, 5. ravit. Et ipse Dominus ait: *Non ejicietur hoc genus dæmoniorum, nisi per orationem et je-*
Matth. XVII, 20. *junium.*

12. Sed quid plura apud magistrum atque doctorem? cum jam dignum præmium retulerint illi perfidiæ suæ, qui ideo usque huc
2 venerunt,[2] ne superesset locus, in quo non damnarentur; qui vere se manichæos proba-
3 verunt,[3] non credentes quia ex Virgine utique
4 venisset.[4] Quænam hæc est suppar novorum Judæorum amentia? Si venisse non creditur, nec carnem creditur suscepisse: ergo in phantasmate visus est, in phantasmate crucifixus est. Sed nobis in veritate crucifixus est, in veritate redemptor noster est.

13. Manichæus est qui abnegat veritatem, qui carnem Christi negat; et ideo non est illis remissio peccatorum: sed est impietas manichæorum, quam et clementissimus exsecratus
5 est imperator,[5] et omnes qui illos viderunt quasi

A quædam contagia refugerunt; sicut testes sunt fratres et compresbyteri nostri Crescens, Leopardus, et Alexander,[6] sancto ferventes Spiritu, 6
qui eos omnium exsecratione damnatos, Mediolanensi ex urbe quasi profugos repulerunt.[7] 7

14. Itaque Jovinianum, Auxentium, Germinatorem, Felicem, Plotinum, Genialem, Martianum, Januarium, et Ingeniosum, quos sanctitas tua damnavit, scias apud nos quoque secundum judicium tuum esse damnatos. Incolumem te et florentissimum Deus noster tueatur B
omnipotens, domine dilectissime frater.

Item subscriptio.[8] 8

Eventius episcopus saluto Sanctitatem tuam in Domino, et huic epistolæ subscripsi.

Maximus episcopus.

Felix episcopus.

Bassianus episcopus.

Theodorus episcopus.

Constantius episcopus.

C Ex jussu domini episcopi Geminiani, ipso præsente, Aper presbyter subscripsi.

Eustasius episcopus, et omnes ordines subscripserunt.

[1] Quesn. solus, *nudus ejectus.* At continuo post vet. editt. ponunt: *Niniven amor jejunii liberavit;* ubi idem Quesn. cum Rom. et Labb. legit, ut in contextu.

[2] Quesn., *dignum pretium.... ideo huc quoque venerunt.*

[3] Baronius ad annum 389 hoc sancti Ambrosii loco fretus, Jovinianum his temporibus aliqua ex parte sensisse cum manichæis affirmat. Verumtamen cum Jovinianus catholicis, ex eo quod Deiparam etiam post partum virginitatem suam conservasse profiterentur, calumniam hæresis manichæorum conflaret, uti apud Augustinum, lib. 1 *in Julian.* cap. 2, legere est, multo credibilius videtur non aliud Joviniano hic objici a sancto Doctore, quam consecutionem ex ejus erroribus, ut in disceptationibus fieri solet. Atque ita crimen quod ille orthodoxis perperam intentabat, in semet jure merito retortum sensit.

[4] Quesn., *ex virgine venerit Christus.*

[5] Quodnam imperatoris edictum hic indicetur, ambiguum, est. Occurrunt quidem tres leges in Cod. Theod. tit. *de Hæreticis,* quarum prima manichæis, ne conventus ullos faciant, prohibetur; secunda vero et tertia iidem hæretici pelli jubentur. Ad primam illam cum a Valentiniano seniore jam ab anno 372 data fuerit, hunc Ambrosii locum non pertinere in confesso est: sed eum ad secundam, quæ xv kal. Jul. an. 389 fuit constituta, referendum autumat Baronius; cum Godofredus e contrario eumdem locum de tertia lege, cui annus 391 assignatur, intelligendum esse contendat. Verum tamen hujus firmamentum debilius est, quam ut eo niti possimus; opinionemque Baronii certiorem esse ducimus, ut in Admonitione observatum est. Quod vero idem Cardinalis leg. 1 de Monachis anni 390 contra Jovinianistas latam arbitratur, cum illa solos orientis monachos respiceret, nec multo post fuerit revocata, eam horum hæreticorum causa datam non esse manifestum est. Quod ad leg. 53 *de Hæret.* anno 412 factam, qua Jovinianum *plumbo contusum* in insulam Boam deportari jubetur, non solum ea videtur Hieronymi, a quo Jovinianus anno 409, quo scribebat in Vigilantium, vita functus significatur, testimonio contraria; verum etiam cum Godofredi, a quo tamen pro legitima habetur, Chronol. in Cod. Theod. aperte pugnat.

[6] Ita omnes edit. Ambr. atque Labb., at prætermittitur *Leopardus* a Quesn.

[7] Quesn. solus, *quasi profugos reliquerunt.* Sed paulo post idem Quesn. cum Labb. legit *Plotinum,* ubi Ambrosii editt. exhibebant *Protinum.*

[8] Rom. edit., *Subscriptio. Ego Ambrosius Mediol. episc. subscripsi. Event. episc. Cenetensis saluto.... Maximus episc. Emonensis, Felix episc. Jadrensis, Basianus episc. Laudunensis, Theodorus episc. Octodurensis, Constantius episc. Arausicanus, Sabinus episc. Placentinus. Ex jussu.... Eustathius episc. et omnes ordines subscripserunt.* Sed cum nomina sedis singulorum episcoporum in antiq. editt., in Labb. et Quesn. desiderentur, non leve argumentum est ea repetita esse ex concilio Aquil, maxime cum duo episcopi, quibus hic sedes non tribuitur, in eodem concilio non reperiantur. Omnes aliæ edit. satis inter se congruunt, nisi quod *Eustasius* geminatur in vet. editt. et Labb., ac pro *omnes Ordines* in eodem Labb. et Quesn. ponitur *omnes ordine.*

EPISTOLA DE CONCILIO CAPUANO

(In Maurina editione Epistola LVI).

Dolet Ambrosius *contentionibus Evagrii ac Flaviani Capuanum concilium finem offerre non potuisse. Flavianum, quod imperatori preces obtulerit, incusat; sed ita tamen ut hoc ipsius juri nolit officere. Postremo Theophilum quomodo judicium hoc a Capuana synodo illi commissum exerceat, monet; ut ea de re imprimis ad Romanum pontificem referat suadens.*

Ambrosius Theophilo.

1. Non habet quod urgeat Evagrius, et habet quod metuat Flavianus,[1] ideoque refugit examen. Dent fratres veniam dolori justo; quia propter ipsos universus orbis concutitur, et illi tamen nostro non compatiuntur dolori. Perstringi saltem[2] se æquanimiter ferant ab iis, quos vident sua per tantorum curricula temporum vexari intentione. Inter hos etenim duos nihil, quod ad Christi pacem pertineat, eligentes, gravis toto orbe stabat discordia.

2. Cui bonæ pacis naufragio sancta synodus Capuensis tandem obtulerat portum tranquillitatis; ut omnibus per totum Orientem daretur communio catholicam confitentibus fidem, et duobus istis tuæ sanctitatis examen impertiretur, fratribus et consacerdotibus nostris Ægyptiis pariter considentibus; quia hoc verum judicium futurum arbitrati sumus, quod neutri parti sociata communione, aliquo favore propenderet.

3. Cum ex his igitur æquissimis synodi constitutis speraremus jam remedium datum, finemque allatum discordiæ,[3] scribit sanctitas tua iterum fratrem nostrum Flavianum ad precum auxilia, et imperialium rescriptorum suffragia remeavisse. Frustra ergo tantorum sacerdotum fusus labor; iterum ad hujus sæculi judicia revertendum, iterum ad rescripta; iterum vexabuntur sacerdotes senes, transfretabunt maria; iterum invalidi corpore patriam peregrino mutabunt solo; iterum sacrosancta altaria deserentur, ut in longinqua proficiscamur; iterum pauperum turbæ episcoporum, quibus ante onerosa paupertas non erat, externæ opis egentes,[4] compellentur inopiam gemere, aut certe victum inopum itineris usurpare.

4. Interea solus exlex Flavianus, ut illi videtur, non venit, quando omnes convenimus. Fenerator et debitor invicem sibi occurrunt; isti sibi non possunt occurrere: solus exsors Flavianus, ut ipse vult, sacerdotalis consortii, qui nec imperialibus decretis, nec sacerdotum conventui præsentiam faciat sui.

5. Nec tamen etiam hoc moti dolore, fratri Evagrio donamus speciem bonæ causæ, qui eo defensabilior sibi videtur, quod eum refugit Flavianus, aut quod habere se alterum arbitratur æqualem, uterque alienæ magis ordinationis vitiis, quam suis fretus.[5] Quos tamen nos in meliorem vocamus viam, ut malimus eos suis potius bonis, quam alieno vitio defendi.

6. Qua de re quoniam propriis texuisti litteris posse typum reperiri aliquem, quo possit auferri fratrum discordia, cum sancta Synodus cognitionis jus unanimitati tuæ, cæterisque ex Ægypto consacerdotibus nostris commiserit; iterum oportet fratrem nostrum Flavianum convenias; ut si in eo perseveraverit, quo veniendum non putet, salvis concilii Nicæni, sed etiam synodi Capuensis statutis, illibata pace universorum ita consulas, ut non videamur destruere quod ædificatum est. *Si enim quod ædificavi, destruo, prævaricatorem me ipse constituo; ac si quæ destruxi, iterum ædificem.* Servetur ergo impertitæ pacis gratia inter universos, et nihilominus declinatio partis alterius frustrandi effectum habere non possit. Gal II, 18.

7. Sane referendum arbitramur ad sanctum

[1] De dissidio Ecclesiæ Antiochenæ ob Meletii atque Paulini ordinationes moto, deque pacto novum antistitem in alterius demortui locum non sufficiendi per Flaviani consecrationem violato Ambrosius aliquid jam delibavit epist. XIII, n. 4, et epist. XIV, num. 3, ubi nos etiam nonnihil annotavimus. Earumdem autem turbarum continuatione factum est, ut Paulinus antequam moreretur, Evagrium sibi successorem adoptaret, et nullo alio adjutus episcopo inauguraret; qua utraque re cum in sacros canones peccatum sit, non mirum est utrumque sibi diffidisse, in æmuli autem vitiosa ordinatione spem collocasse. Consulendi porro de hoc schismate Socrates lib. v, cap. 5 et 15, Sozomenus lib. II, cap. 31, atque alibi; sed hic ultimus apertius Flaviani fautorem se profitetur.

[2] Mss. aliquot, *Præstringi saltem*. Infra vero *intentione* idem significari ac contentione et pervicacia commode Nannius observavit.

[3] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *æquissimæ synodi.... finemque oblatum discordiæ;* alii cod. magno numero, ut in textu, nisi quod pro *allatum*, in mss. quibusdam habetur *ablatum;* non recte.

[4] Ultimæ edit. Paris., *æternæ opis egentes*. De sequenti porro sententia Nannius ita scribit: « Rectum ne sit valde mecum ambigo, ut hic sensus, collatione pauperum viaticum conquirunt; nihil enim hic victus itineris, nisi viaticum. Quid si legas pro *inopum* inopem, ut aut cogantur inopiam gemere, aut si non gemant, ferre? Eo descenderem; nisi *usurpare* proprie diceretur, cum quæ nostra non sunt, occupamus: quod tum fit, cum sacerdotes pauperibus victum in sui usum detrahunt. Bene autem emendavit Costerius pro *gerere gemere*. » Hæc ille.

[5] Ita omnes edit. et quidam mss.; alii autem plures, *quam sui fretus*. At nobis utrumque haud parum suspectum est. Quis enim *suis* aut *sui* vitiis fretus dici possit? Sed hic etsi nullum subsidium afferant mss., omissam tamen a scriptoribus vocem *bonis*, quæ proxime sequitur, sententia satis declarat.

fratrem nostrum Romanæ sacerdotem Ecclesiæ;[1] quoniam præsumimus ea te judicaturum, quæ etiam illi displicere nequeant. Ita enim utile erit consultum sententiæ; ita pacis et quietis securitas, si id vestro statuatur consilio, quod A communioni nostræ dissensionem non afferat; ut nos quoque, accepta vestrorum serie statutorum, cum id gestum esse cognoverimus, quod Ecclesia Romana haud dubie comprobaverit, læti fructum hujusmodi examinis adipiscamur.[2]

[1] Adverte quam antiquum sit majores causas ad pontificis Romani judicium remittere, et consule super hoc Innocentii primi, ac Leonis item primi epistolas, sicut et Marcæ *Concordiam*, atque alios.

[2] Paris. quædam edit., *adipiscantur*; cardinalis de Cusa, *comprobamus*; reliquæ edit. ac mss., *adipiscamur*. Maurinorum æque sunt notæ omnes huic epistolæ appositæ.

EPISTOLA DE CAUSA BONOSI

EX CAPUANÆ SYNODI DECRETO JUDICANDA.

(In Maurina editione post Ambrosii epistolam LVI).

Sciscitantibus quid in Bonosi *causa esset statuendum, respondet auctor suum jam non esse de illa judicium, sed eorum ipsorum, ut pote quibus illud a Capuano consessu demandatum sit. Addit tamen Bonosum merito reprehensum de Mariæ filiis, eique unicum fuisse paucis astruit.*

1. De Bonoso direxistis episcopo,[1] quibus vel pro veritate, vel pro modestia nostram sententiam sciscitari voluistis. Sed cum hujusmodi C fuerit concilii Capuensis judicium, ut finitimi Bonoso atque ejus accusatoribus judices tribuerentur; et præcipue Macedones, qui cum episcopo Thessalonicensi, de ejus factis vel scriptis B cognoscerent,[2] advertimus quod nobis judicandi forma competere non posset. Nam si integra esset hodie Synodus, recte de iis, quæ comprehendit vestrorum scriptorum series, decerneremus. Vestrum est igitur, qui hoc recepistis judicium, sententiam ferre de omnibus, nec refugiendi vel elabendi, vel accusatoribus, vel accusato copiam dare; vicem enim Synodi recepistis, quos ad examinandum Synodus elegit.

2. Denique cum Bonosus episcopus post judicium vestrum mississet ad fratrem nostrum Ambrosium, qui ejus sententiam consuleret, interdictam sibi ecclesiam irrumpere atque ingredi; responsum est ei, quod nihil temerandum foret, sed omnia modeste, patienter, ordine[3]

[3] Huic epistolæ in cunctis edit. præfigebatur, *Ambrosius, Theophilo et Anysio,* in Rom. additur, *episcopis:* at horum loco ponitur in mss. omnibus, *De Bonoso episcopo.* Excipe tamen Carolil. ac Thuan. in quibus subjungitur *Ambrosius Theophilo.* Quærendum igitur an hæc eadem epistola vere Ambrosii sit, et ad quos data. Et primo quidem præter omnium edit. duorumque mss. ut diximus consensum, doctrinæ et argumentorum, quæ hic proponuntur, perfecta cum indubitatis quibusdam Ambrosii scriptis affinitas eam sancto Antistiti videtur astruere. Verumtamen cum multo plurium mss. consensus opponatur editt. auctoritati, cumque in his litteris Doctoris nostri mentio fiat in hæc verba, *cum Bonosus.... misisset ad fratrem nostrum Ambrosium*, veri multo similius est ab alio quopiam scriptas fuisse. Quapropter non temere fecerunt ii, qui illas Ambrosio abjudicarunt. Atqui non mediocriter iidem inter se dissentiunt in ipsarum auctore definiendo. Holstenius in *Collatione Romana* illas ascribit Syricio: sed utrum mss. aliquorum auctoritatem, an vero Baronii conjecturam secutus, ei propriam quoque adjectam voluerit, incertum manet. Easdem quasi a Damaso profectas citat Jac. Almainus in lib. *de Auctor. Ecclesiæ*, nec in hoc ab eo Cajetanus in Apologia libri de comparat. auctor. Papæ et Conc. discrepat. Atqui utrumque chronologiæ ratio falsi convincit; non secus ac Nic. de Cusa lib. II *de Concordia Cath.* cap. 18, ubi multis ex eadem epistola propositis, subjungit: *Fuit, credo, ille papa* (cujus nomen in ms. suo non reperiri supra testatur) *S. Damasus, qui hanc rescripsit, quoniam ut ex immediate sequenti epist.* 73 *habetur, tunc Damasus illis temporibus fuit.* At illa verba, quæ ibidem hic auctor laudat, cum petita sint ex epist. 17, n. 10, quam datam constat an. circ. 384, ejus conjecturæ haudquaquam favent. Non ergo etiam audiendus Rob. Cocus, qui lib. III, cap. 14, illam eidem pontifici addicit, et ita affirmatum conc. Basil. ex Eneæ Silvii lib. I *Memorab.* Quid vero si quis memoratam epistolam alterius cujusdam ex Italiæ metropolitanis esse voluerit? Quid si ipsiusmet Ambrosii, sed scribentis nomine alicujus synodi post Capuanam habitæ, cui præfuerit? Nos sane in tam densis tenebris nihil definimus. Quod porro ad eos quibus destinata est eadem epistola, quamvis Theophilus in omnibus edit. jungatur Anysio; et in duobus mss. solus ponatur; cum tamen in cæteris, nec non a Cusano et Almaino reticeatur, manifestum est illius nomen non alia re præmissum esse a librariis, quam quia superior inscripta est ad Theophilum. Et certe ejus diœcesis erat remotior, quam ut commode Bonosi causam ipse decideret. Sed neque ad Anysium solum datam arbitramur illam epistolam, alioqui quomodo ad eum de ipso scriberetur, *qui cum episcopo Thessalonicensi*, etc.? Non male igitur inscriptionem eidem fecit citatus Holstenius: *Dilectissimis fratribus Anysio et cæteris episcopis per Illyriam constitutis:* Cusanus vero et Almainus asserunt responsionem esse ad eorum scripta, quibus Bonosi judicium a Capuano concilio fuerat demandatum. Postremo hæc epistola in edit. omnibus ita incipit: *Accepi litteras vestras de Bonoso episcopo:* contra vero in cunctis mss. hoc illius initium est: *De Bonoso direxistis,* nimirum epistolas; plures tamen legunt, *direxit,* sed isti male.

[2] Omnes edit. ac mss., *vel cognoscerent:* alii vero nonnulli expungunt τὸ *vel:* at Long. vocem *scriptis* solus retinet. Quod autem ad hunc Bonosum spectat, de illo fuse a nobis dictum est ad lib. *de Instit. Virg.* cap. 5, n. 35, et cap. 10, n. 65, cujus rei monuisse lectorem hic sufficiat.

[3] Non pauci mss., *modeste patienti ordine;* alii atque editt. ut in textu. Hic autem forte mirabitur aliquis judicium Bonosi eisdem judicibus, a quibus jam damnatus fuerat, a Capuana synodo remissum esse. Verum credibile est priorem sententiam non fuisse, ut vocant, definitivam. Et potuit etiam fieri ut primis judicibus alios synodus adjungeret. Sed cum

gerenda, neque contra sententiam vestram tentandum aliquid; ut quod videretur vobis justitiæ convenire, statueretis, quibus hanc Synodus dederat auctoritatem. Ideo primum est, ut ii judicent quibus judicandi facultas est data: vos enim totius, ut scripsimus,[1] Synodi vice decernitis; nos quasi ex Synodi auctoritate judicare non convenit.

3. Sane non possumus negare de Mariæ filiis jure reprehensum, meritoque vestram sanctitatem abhorruisse, quod ex eodem utero virginali, ex quo secundum carnem Christus natus est, alius partus effusus sit. Neque enim elegisset Dominus Jesus nasci per virginem, si eam judicasset tam incontinentem fore, ut illud genitale Dominici corporis, illam aulam regis æterni, concubitus humani seminis coinquinaret. Qui enim hoc adstruit, nihil aliud nisi perfidiam Judæorum adstruit, qui dicunt eum non potuisse nasci ex virgine. Jam si hanc accipiant a Sacerdotibus auctoritatem, ut videatur Maria partus fudisse plurimos, majore studio veritatem fidei expugnare contendent.

4. Et ubi est illud, quod scriptum est, dicente Domino ad matrem de Joanne Evangelista: *Mulier, ecce filius tuus;* et rursus ad Joannem de *Maria: Ecce mater tua?* Quid sibi Joan. XIX, 20, 27. istud vult, quod cum in cruce Dominus positus peccatum mundi tolleret, pronuntiavit etiam de integritate materna? Aut quid aliud dicitur, nisi ut claudat sua ora perfidia, et obmutescat; ne Matrem Domini aliquo audeat temerare convicio? Testis est ergo idem arbiter, idem materni pudoris assertor, quod desponsata fuerit viro tantummodo Joseph; nulla tamen conjugalis coitus consuetudine tori jura cognoverit: Matth. I, 18. neque enim eam suscepturam ex Joseph filios a viri consortio separare voluisset.

5. Sed si hoc parum est, addidit testimonium Evangelista, dicens quod *suscepit eam Discipulus in sua.*[2] Numquid ergo divortium fecit? Joan. IX, 27. Numquid a viro abduxit atque abstulit? Ergo qui hoc legit in Evangelio, quomodo quasi naufragus titubat et fluctuat?

6. Hoc ergo testamentum filii est de matris integritate; hæc Mariæ locuples integri pudoris hæreditas, hic totius finis consummationis. Denique hoc dixit, et *emisit spiritum,* consummans Ibid., 30. omne mysterium bono fine pietatis.

7. Legimus etiam et omnia percurrimus, vel de eo quod fratri nostro et coepiscopo Basso in consortium regendæ Ecclesiæ datus est Senecio, vel de cæteris, unde vestræ normam exspectamus sententiæ.

ejusdem synodi acta exciderint, nihil nisi hæsitanter proponi potest. Attamen multa Launojus tomo I, epistola ad Sanbœuvium de illo concilio disputat, minime indigna quæ consulantur.

[1] Mss. nonnulli, *Synodi vice discernitis.*

[2] Omnes edit. ac pauci mss., *in suam*, subintellige matrem: at alii plures potioresque, *in sua*, ex Græco scilicet εἰς τὰ ἴδια; quomodo non semel ab Ambrosio citari jam ante vidimus. Non ingratum autem fuerit argumenta quibus hic perpetua Mariæ integritas vindicatur, cum iis quibus eamdem citatis locis libri *de Instit. Virg.* propugnat Ambrosius, sedulo componere: sic enim facile advertetur non tantopere allucinatos illos, qui utramque scriptionem eidem auctori adjudicarunt. — Maurini Editores dictarunt omnes quoque notas in hanc epistolam.

PRÆFATIO

AD SANCTI AMBROSII EPISTOLAS.

Magnum momentum epistolarum Sancti Doctoris et Episcopi Ambrosii, quæ non mediocri numero ad nos pervenerunt, ita jure merito extollunt Maurini editores in prævia ad easdem Admonitione :

« Omnes quidem scriptores cum in universis suis Operibus, cum vel maxime in epistolis effigiem sui « consignare extra dubium est: præ ceteris vero sanctum Ambrosium et passim in omnibus suis lucu- « brationibus quosdam quasi ductus ac characteres virtutum suarum appinxisse, et potissimum in hoc « epistolarum syntagmate expressam spirantemque sui imaginem reliquisse negabit nemo. Etenim hoc « in Opere, nam de aliis interim hic silebimus, emicant suis quæque locis egregiæ illæ virtutes, quibus, « ut absolutum episcoporum exemplar Ambrosius habeatur, effectum est. Quanto amore ad propugnandam « christianæ religionis dignitatem impelleretur, oblati Valentiniano libelli seu epistolæ testificantur. « Quanto ardore flagraret defendendi catholici dogmatis, ac sanguinis pro illius integritate profundendi, « quæ in causa basilicarum scripsit, patefaciunt. Alibi miramur ejus in condonandis injuriis, beneficiisque « in sibi inimicissimos conferendis magnanimitatem : alibi ejus adversus imperatores atque tyrannos « constantiam obstupescimus. Occurrunt epistolæ in quibus pastoralis ejus sollicitudo, qua non solum « diœcesim Mediolanensem, sed et alias quoque licet dissitas complectebatur, elucet : sunt aliæ, in quibus « erumpit doctrina ejus, prudentia, sanctitas, et ab omnis avaritiæ sordibus abalienatio ; quibus dotibus « adducti eum tamquam commune sæculi sui oraculum, diaconi, presbyteri atque episcopi consulebant ; « ac non modo privati, verum etiam principes viri gravissima negotia ejus fidei committebant atque « solertiæ. Postremo in his epistolis ubique sancti Præsulis pietas, caritas, misericordia, modestia, æquitas, « atque indefessa in vigiliis piisque laboribus perseverantia non sine admiratione conspicitur ; ut non « levem ac monogrammam Ambrosii picturam, sed effictum et solidum signum, immo vero Ambrosium « ipsum redivivum cernere videamur. »

Sad in eadem deinde pertranseunt ad rationem reddendam novi ordinis quo ipsas epistolas distribuendas putarunt, quem ordinem ipsi quoque retinuimus, atque id sequentibus exponunt :

« Persuasum omnino habemus ex pulcherrimis his epistolis ad lectorem redire magnam utilitatem, « utque reddatur eadem uberior, non solum illustrationi locorum, quos vindice indigere duximus, verum « etiam novæ totius operis distributioni operam impendimus. Sane perquam optatum nobis fuisset ab « alterutro vulgatorum ordinum non discedere, certis nimirum in eo genere nihil mutari sine aliquo « eorum incommodo, qui varia testimonia inde ab auctoribus, sive indicata, sive citata in propriis in- « spicere fontibus volunt : attamen tanta utriusque perturbatio est, tanta confusio, ut alium quempiam « excogitare nobis plane fuerit necessarium. Enim vero antiquiores editiones præterquam quod plurimis « epistolis carent, quas addiderunt Romani editores, eam exhibent epistolarum seriem, quæ neque ad « temporis, neque ad materiæ rationem adaptetur. Editio Romana, dum huic malo mederi tentat, omnia « magis confudit. Nam et epistolas complures e natali solo, sit verbo venia, per vim avulsas in alienum « transtulit ; nec ullam distinguendorum temporum curam, quam profecto maximam esse oportebat, « adhibuit : ut interim hic sileamus quam parum feliciter in materia digerenda illi cecidit, non raro « distractis quæ conjungendæ fuerant epistolis, et que distrahendæ fuerant, conjunctis. Sed nec perfugium « nobis erat ad manuscriptos ; illi enim præter vitia, quibus laborare diximus editiones, cum ab utroque « earumdem editionum ordine haud parum dissident, licet minus ab antiquarum, tum ita discrepant ipsi « inter se, ut epistola quæ XXX est in codice Thuaneo, LXIX sit in Longipontino : quæ in Longipontino « XXXVI, hæc ipsa in Thuaneo XLVIII collocetur ; et in aliis multis eodem modo. »

Pro nostra autem editione epistola I collata fuit cum scripto exemplari exhibito a cod. B, de quo sermo fuit in præfatione ad libros *De Spiritu Sancto.* Omnes vero epistolæ exactæ etiam ad codicem A, de quo in præfationibus ad quosdam superiores tractatus, quique in Ambrosiana bibliotheca custoditur sub indicibus B, 54, *infer.* ; nec non ad codicem quem designamus per M, eo quod olim ad Metropolitanam Mediol. ecclesiam pertinuerit, sed nunc asservatur et ipse in Ambrosiana bibliotheca sub F, 114, *super.*, sæc. XIV. Ordo autem epistolarum in his duobus exemplaribus convenit cum illo Romanæ editionis. Sed Maurinos editores de ordine a se adoptato disserentes audire pergamus :

« Quamobrem ut coacti hanc tantam confusionem digeremus, nihil commodius nobis visum est, « quam ut omnes illas epistolas, quarum ætatis notam aliquam licuit deprehendere, secundum temporum « rationem, quam novimus potissimum probari ab eruditis, distribueremus. Inde classes exsurgunt duæ, « sed quarum prior posteriorem longe superat. Ut vero intelligant lectores quidnam in adsignando sin- « gulis epistolis loco suo atque numero sequuti simus, argumenta, quibus ipsarum probatur ætas, bre- « viter et continenti serie proponemus. Potuissent quidem et aliæ quædam epistolæ accedere primo huic « ordini, si ad statuendum ipsarum tempus earumdem cum aliis nonnullis aut styli aut materiæ affini- « tatem sufficere judicassemus : at firmamenta istiusmodi debiliora nobis videntur, quam ut his solis tuto « nos niti posse credamus. Quod vero ad posteriorem classem, hoc modo eam duximus instituendam, ut « epistolæ, quæ pertinent ad exponendos sacros codices, in fronte locarentur ; sequerentur, quæ in gravi

« ac religioso quopiam versantur argumento ; ac demum aliquot epistolia, quæ ad neutram partem re-
« ferri satis apte concinneque poterant, agmen clauderent. »

Ut pretium epistolarum Ambrosii rite perpendatur, non abs re erit nosse, perillustrem Fenelonium inter opera quæ alumno suo Burgundiæ Duci legenda constituit, selectas quoque ejus epistolas complexum esse una cum illis Cypriani, Hieronymi et Augustini, uti habetur in Fenelonii *Vita* per cardinalem Bausset, qui insuper adnotat veram eloquentiam magis in Ambrosii epistolis quam Hieronymi reperiri.

Audiamus demum et peculiares curas ab iisdem optime meritis Maurinis editoribus impensas sive ad adhuc forte abditas S. Doctoris epistolas, licet frustra, detegendas, sive ad emendatiorem illarum editionem adornandam:

« Jam monuimus non paucas epistolas, quæ in antiquis editionibus non habebantur, in Romana vul-
« gatas esse ; nihilo tamen minus certum nobis est multo adhuc plures interiisse, aut saltem in aliquo
« ignotæ bibliothecæ angulo luctari cum tineis. Etenim ut maxime certum est non pauca ab Ambrosio
Lib. *de Excessu Satyri.* « ad Satyrum fratrem aliosve nonnullos ex amicissimis datas fuisse ; ita similiter ex iis quæ restant,
« cognoscere est alias plures quas ad Marcellinam sororem, ad Theodosium imperatorem, ad Eugenium
« tyrannum, ad Alypium, ad Phœbadium atque Delphinum scripserat sanctus Præsul desiderari. Has ut
« e tenebris erueremus, cum adhibita cura, qua majorem non potuimus, nihil hac parte profecissemus ;
« quod unum fuit reliqui, sedulo in residuis, quas omnium a sancto Præsule scriptarum pulcherrimas
« esse arbitramur, ornandis incubuimus. Itaque præter illa quæ jam supra memoravimus a nobis fuisse
« præstita, magnum numerum manuscriptorum, e quibus plerique antiquissimam optimamque manum
« præferunt, ad earum emendationem adhibuimus. Ad hæc spurias aliquot a reliquis segregavimus, cujus
« rei, ne hoc temere a nobis factum quis existimet, ratio reddetur suis locis. Denique ut pro virili
« eorum quibus citata ex aliis editionibus in nostra consulere opus fuerit, laborem relevemus, triplicem
« catalogum secundum tres ordines omnium editionum inter se comparatos subjici curavimus, quartumque
« adjunximus alphabeticum, quorum ope omnis salebra complanabitur ac difficultas. Sed prius chronologia
« primæ nostræ classis est demonstranda. »

§ I.

Ordo epistolarum pro temporum ratione.

Universam hanc expositionem iterum a Maurinis editoribus mutuamus.

Ann. 379. I. Prima epistola respondet Gratiano imperatori, cujus litteræ etiam præmittuntur. In ipsa excusat Ambrosius quod eidem principi ex oriente revertenti non occurrerit. Cum autem hic Gratiani reditus intelligi commodius non possit quam de illo ipso, quo is post victum a Gothis atque in tuguriolo agresti III Kal. Sept. anno 378, ambustum Valentem patruum, cui suppetias iverat, sequenti anno in Occidentem regressus est, non immerito huic epistolæ annum 379 adtribuimus.

II, quæ Constantio novo episcopo muneris sui officiis instituendo destinata est, ipsi quoque Immolensem commendat Ecclesiam, utque ab arianis ab Illyria venientibus caveat, monet. Quod quidem cum de incursionibus Gothorum exstincto, ut jam dictum est, Valente provincias illas populantiam intelligatur, cumque dierum ingruentium quadragesimæ mentionem faciat ; hinc colligimus eamdem epistolam sub quadragesimam anni 379 scriptam fuisse.

Ann. 380. III et IV Felici inscribuntur. Harum ætatem inde colligas, quod posterior, cui priorem non multis diebus præmissam constat, Comensem illum episcopum invitet ad dedicationem basilicæ a Bassiano Laudensi episcopo constructæ, cujus consecrationem anno 380, factam fuisse tradit Ughellus Tomo II *Ital. Sacræ*. Si porro isthæc epocha legitima sit, erit etiam adjiciendum hanc ipsam epistolam pridie Kal. Novembris datam fuisse : quippe quæ eumdem diem aperte prodat.

V et VI Syagrio Veronensi episcopo scriptæ sunt. His Ambrosius illi nuntiat judicium, ab eo contra Indiciam virginem latum, a se in episcoporum conventu rescissum esse. Quamvis autem qui volunt id contigisse anno 380 nullam opinionis suæ rationem reddant ; nobis tamen cur ab eis non recedamus, causæ non desunt. Nam primo loco satis clarum est ipso episcopatus ejusdem Syagrii initio hæc facta esse, cum Indicia quæ ab ejus decessore Zenone ante multos annos velum acceperat, criminis accusaretur potissimum in juniores annos animumque minus maturum quadrare soliti : deinde Nicetus ille, cujus mentio fit in hac epistola, idem esse existimatur atque is Nicetus, quem lex II *Ne sanctum baptisma* etc. anno 377 data memorat.

VII et VIII Justo inter Lugdunenses præsules tertiodecimo missæ creduntur. Itaque cum is post concilium Aquilejense, cui simul cum Ambrosio anno 381 interfuerat, dicatur numquam deinceps Lugdunum revertisse, sed in Ægypti se recepisse solitudines ; hinc efficitur utramque epistolam dicta Synodo priorem esse.

Ann. 381. *De IX, X, XI et XII quæ Maurini animadverterunt, adsunt in § 2 præfationis ad Acta Conciliaria. Refutationem vero eorum quæ a Chiffletio authenticitati Actorum Aquilejensis concilii harumque epistolarum objiciebantur, a Maurinis hic propositam, jam retulimus in eadem præfatione ad* Acta Conciliorum quibus Ambrosius interfuit, *quam igitur consulas.*

Ann. 381 et 382. XIII et XIV. Epistolæ, quas cur Ambrosianis adjunxerimus, illic a nobis explicabitur, nomine Italorum episcoporum inscriptæ sunt. Prima versatur tam in causa schismatis Antiocheni, quam ordinationum Maximi Cynici atque Nectarii : quorum ultimus ad sedem Constantinopolitanam in Synodo universali anno tantum 381, mense Martio illic habita, vel ut volunt alii, anno 382 rursus coacta, fuit adscitus. Itaque si cui allubuerit prima sententia, quominus eamdem epistolam in concilio Aquilejensi scriptam censeat, nihil vetabit. Quod vero ad epistolam XIV, cum in ea Theodosio propter datam superiori re-

sponsionem agantur gratiæ, ipsam a Concilio ante annum 382 convocato non fuisse profectam manifestum est.

Utraque pariter hæc epistola cum Maurinorum notis inter Acta Conciliaria *a nobis jam edita fuit. Videas vero in præfatione vindicias pro prioris authenticitate, nec non animadversiones nostras de tempore et synodis unde processerint.*

Ann. 383. XV et XVI, in quibus de morte sancti Ascholii, deque Anysii in Sedem ejus subrogatione agitur, non alterius anni quam 383 esse videntur. Ascholius enim Romanæ synodo anno 382 celebratæ interfuerat, eique Anysius, Damaso, cujus mors anno 384 ponitur, adhuc superstite, jam succedebat. Quocirca dum et Thessalonicam rediret Ascholius, et Ambrosium de obitu ejus certiorem Anysius faceret, postremos anni 382 menses, ac primos 383 interim effluxisse necessum fuit.

Ann. 384. XVII et XVIII contra Symmachi Relationem datæ sunt. Earum tempus non difficulter cognosci potest. Nam cum Symmachus, Valentiniano sub matris hæreticæ tutela adhuc posito, et Gratiano Maximi fraude ac scelere exstincto, peropportunam revocandis fictitiorum numinum religionibus occasionem existimasset, eidem Valentiniano relationem obtulit suam. Huic ubi primum licuit, respondit Ambrosius, nimirum ipso anno 384 quo et ipse a prima sua ad Maximum tyrannum legatione in Italiam rediit, et Symmachus Urbis præfecturam administrabat. Ceterum in hoc certamine orator profanus christiano usque adeo inferior fuit, ut nec aræ Victoriæ, nec aliarum ceremoniarum restitutionem obtineret. Unde haud illepide cecenit de hoc eventu Ennodius:

Dicendi palmam Victoria tollit amico:
Transit ad Ambrosium, plus favet ira Deæ.

Ann. 385. XIX. Vigilio ad Tridentinum episcopatum ante paucos menses evecto eorum quæ ad episcopale munus pertinent, præcepta tradit. Vigilius annos 20, ut ipsius testantur Acta, præfuit eidem Ecclesiæ: ejus vero martyrium contigisse dicitur sub consulatu Stiliconis, quem anno 400 et 405 eam dignitatem gessisse comperimus. Itaque pontificatum suum non potuit nisi anno 380 vel 385 inire novus præsul; unde cum anno 380, quo et sequenti etiam Abundantium illius decessorem in vivis egisse Aquilejensis concilii Acta testantur, id non contigisse manifestum sit, relinquitur ut contigerit anno 385. Non tamen sumus nescii Mabillonium nostrum in *Præfat. sæculi quinti Benedictini* Acta quædam ejusdem Vigilii abs se conspecta testatum esse, quibus ipsi non anni 20 episcopatus, sed tantum 12 adtribuantur. Verum ne hisce Actis posterioribus fidem habeamus, illud dissuadet, quod in hac hypothesi ejusdem Vigilii pontificatus iniri debuisset anno 388 vel 393, proindeque alterutro posterior esset hæc epistola; quam tamen antequam Theodosii lege Judæorum cum christianis conjugia prohiberentur, hoc est, ante annum 388 scriptam agnoscimus. Etenim cum in ea potissimum agatur de hujusmodi matrimoniis, Ambrosius cui eadem lex ignota esse non potuisset, illius uti auctoritate dubio procul hac in causa non omisisset.

Ann. 385 et 386. XX et XXI cum Sermone illic adjuncto a vexatione, quam a Justina imperatrice aliisque arianis passus est Ambrosius, ortum duxere. In confesso est sanctum Præsulem sic fuisse agitatum hac tempestate, ut cum eodem anno quo incœperat, sedata esset, iterum sequenti recruduerit. Autumat Baronius priorem hujus persecutionis annum incidisse in 386 reparatæ salutis, quo sanctus noster primum suum libellum seu epistolam XXI ad Valentinianum destinavit; proxime autem sequenti anno Sermonem *de Basilicis* habitum dominica palmarum, ac postridie scriptam ad Marcellinam epistolam. Attamen res secus se habere obscurum non est. Enimvero quo tempore eumdem Sermonem pronuntiabat, basilica multos jam dies a militibus obsessa erat, et Ambrosius, ne raperetur, illic a populo diu noctuque adservabatur; cum e contrario intelligatur ex epistola ad Marcellinam ipsum ad ædes proprias hac ipsa dominica cubitum rediisse, paratum, si juberetur, in exsilium proficisci. Exinde etiam cognoscas eumdem sanctum feria VI et sabbato proxime superiori summa cum libertate domo in ecclesiam atque ex ecclesia domum itavisse. Adde his plurima, quæ in Sermone memorantur, in illa epistola reticeri: qualia sunt promulgata lex pro Ariminensi concilio, jussio veniendi ad Comitatum, et cum ei sanctus Præsul non paruisset, excedendi Mediolano; hymni denique ab eo compositi. Neque sane opponi potest omnia illa sorori ab eo aliis litteris esse significata: nam etiamsi ex eodem Baronio non ejusdem anni sint epistola XX et memorata concio, in utraque tamen acerrime in exsecrandam illam legem invehitur. Postremo cum epistolam illam et concionem synchronas esse ambarum demonstret comparatio, ex eo ipso quod eas separavit idem Cardinalis, quam parum firma ejus opinio sit, intelligitur.

Sed nec levioris negotii est persecutioni posteriori annum ab incarnato Deo 387 adscribere. Nam potissimum circa paschalia debacchabatur ista procella, cumque postea deferbuisset, legatus ad Maximum missus est Ambrosius, cujus legationem etiam alia legatio deinde sequuta est, ac demum irrupit in Italiam cum exercitu idem tyrannus, quod factum esse mense Augusto nonnulli tradunt. His autem omnibus tam exiguum temporis spatium satis fuisse vix quisquam credat. Ad hæc Augustinus, ut peritiorum calculis definitur, anno 387 per festa Paschatis genitalis aquæ sacramento regeneratus est: quæ non ipso tot tantarumque turbarum anno, sed proxime sequuto factum esse idem testatur.

Sed Baronium atque alios in errorem illud induxit, quod legem anno 386 synodi Ariminensis gratia latam arbitrati sunt vexandi catholicos ansam dedisse. Novimus quoque a Mabillonio, ex eo quod Evangelium de ingressu Christi Hierosolymam olim in multis Ecclesiis prima Adventus dominica recitaretur, et etiam nunc Mediolani mos idem perstet,[1] hoc observari, nimirum eidem anno ita tribui posse duas illas epistolas atque Sermonem, ut quæ ad Sororem est, in paschate dicatur scripta, in sequentem vero Adventum alia et memoratus Sermo rejiciatur. Verum ut sileamus tunc temporis non e consuetudine,

[1] Ista pericopa evangelica juxta ritum Ambrosianum legitur in missa quarta Adventus dominica die, quæ in romana ritu secunda est; canitur autem extra missam dominica palmarum in benedictione olivarum et palmarum.

sed casu quodam lectum esse illud Evangelium, anni duo persecutioni adsignantur ab Ambrosio, quodque ex lege sæpius decantata contra Baronium objicitur, et in hanc opinionem pariter valet.

Quamobrem agnoscendum est duobus distinctis annis a nefaria Justina sævitum esse. Sed nihil vetat, immo vero cuncta persuadent, ut eamdem persecutionem, quæ in sola imperatricis impotentia[1] fontem habuit, jam a festis Resurrectionis anni 385 ortam credamus. Hanc sanctus Præsul in ipso initio sorori suæ significavit. Justina vero cum caruisse illam effectu moleste ferret, odio solito exstimulata, legem in Ariminensis concilii gratiam ineunte sequenti anno ferri curavit. Cum nec etiam satis hac via ipsi procederet, tum conveniri voluit Ambrosium nostrum, ut cum Auxentio certamen iniret in palatio. At, respuente hanc conditionem sancto Doctore, in apertam vim atque insaniam tandem erupit illa femina. Itaque cum ille in basilica obsideretur, ad populum pronuntiavit dictum Sermonem. Hunc porro ea re distractum noluimus ab hisce epistolis, tum quod ex ea conjunctione historiæ series facilius intelligatur, tum quod eumdem Marcellinæ ab Ambrosio missum fuisse non dubitemus, ad quam similiter idem duos alios sequenti epistola inclusos destinavit.[2]

Ann. 386 XXII tota est in texenda inventionis, ac translationis corporum Gervasii et Protasii fratrum martyrum descriptione. Alterum e Sermonibus, quos hac epistola contineri supra diximus, injuria Romani editores expulerant e loco proprio, in quem a nobis postliminii jure restitutus est. Cum porro finem adtulerit persecutioni eadem inventio, hanc epistolam anno 387 a Baronio, a nobis autem 386 adjudicatur. Horum corporum translationem Romanum Martyrologium XIII Kal. Julias renuntiat, quo die habitus etiam ab Augustino in eamdem rem Sermo superest;[3] unde sibi in animum induxerunt aliqui hoc ipso die sacra illa pignora ab Ambrosio translata esse. Verumtamen e persecutionis fine, quem illi ipsi festis paschalibus tributum volunt, satis docemur ejusdem translationis celebrationem propter paschales solemnitates in aliud tempus esse rejectam.

XXIII quibusdam episcopis, qui super paschatis VII Kal. Majas anno 387 incidentis difficultate Ambrosium consuluerant, respondet. Huic annum a Christo nato 381 ideo absignat Bucherius, quod *ante biennium* paschæ dominicam XI Kal. Maji celebratam illa testatur, quo die idem hoc festum anno 379 evenisse in confesso est. Verum Bucherio illud reclamat, quod nec Ambrosius de paschate ante sex annos non redituro dicturus fuit, *quod futurum erat proxime;* nec ii a quibus ille consulebatur, tam præmatura sollicitudine laboraturi. Huc adde in epistola, quam anno 381 scriptam fuisse idem adserit, hæc verba *temporibus paulo superioribus*, quæ de solo 380 anno possent intelligi, inepte sonatura; cum pulchre in hypothesi nostra tam de illo anno, quam de 383 accipiantur. Adsignandus ergo est huic epistolæ annus 386, agnoscendusque lapsus in voce *biennium*, quam inde factam licet conjicere, quod e numero septenario his notis scripto VII primus character V detritus sit, et remanserint tantum sequentes duo numeri, II videlicet. Erroris originem alio refert Franc. Balbus, ut videbitur proprio loco, ubi etiam de alio quodam cyclo paschali dicendum erit.

Ann. 387. XXIV scripta est in reditu secundæ legationis ab Ambrosio ad Maximum susceptæ, cujus rationem atque ordinem Valentiniano juniori narrat. Profectus erat sanctus Antistes paulo post sedatas, quas Justina in eumdem concitarat, turbas: redeuntem vero in Italiam idem tyrannus cum exercitu pone sequutus est 387 salutis anno.

XXV. Studio respondet, an aliquem capitali sententia damnare liceret, ambigenti. Dubitatio omnis in eo vertebatur, quod clericorum nonnulli erant, a quibus communione privabantur ii, qui ultimo supplicio animadverti in reum quempiam jussissent. Agnoscit porro sanctus Ambrosius majorem ex eo accessisse difficultatem, quod inter episcopos etiam non deerant, qui reorum supplicium apud sæculares judices prosequerentur. Cum autem Ithacianos Priscilliani, qui anno 385 securi percussus fuit, supplicio afficiendi auctores designaverit, nec tamen significaverit eos ab orthodoxorum consortio adhuc expulsos, quod non multo post Maximi supplicium anno 388 interempti tandem factum est; necessario hinc efficitur epistolam hanc medio intervallo eorumdem annorum 385 et 388 fuisse datam.

XXVI superioris continuatio est, in qua Dominicum de adultera muliere judicium, quod supra tantum delibaverat, uberius expendit. Inde est quod utraque et eodem tempore, et ad eumdem hominem, licet inscriptionis quædam varietas sit, missa noscitur.

XXVII earum omnium quæ inscribuntur ad Irenæum, prima vel saltem e primis esse eo probatur, quod hisce verbis in ea loquitur Ambrosius: *Non erubescas patrem interrogare.* Annum vero quo scripta fuit, hinc eruimus, quod quæ indicantur pro Christo passus, ea intelligi commodius non posse videantur, quam de Justinæ persecutione. Quapropter illam aut huic anno 387, aut superiori 386 tribuendam existimamus. Et sane tanta est eorum quæ in ea tractantur, cum argumento epistolæ ad Simplicianum secundæ affinitas atque consensio, ut alterius ætatem altera quodammodo demonstret ac confirmet.

XXVIII satis concinne cohæret atque connectitur cum superiore. Namque ubi supra expositum est quam fugiendus nobis sit improborum convictus et societas, hic Iræneum ad sublimiorem gradum promovet, eum utpote ecclesiasticæ militiæ adscriptum, ceteris christianis vitæ sanctimonia præcellere debere patefaciens. Hinc intelligas eadem epistola superiore hanc non esse nisi parvo spatio posteriorem.

XXIX. Præcepta majoris adhuc perfectionis tradit Irenæo. Ostendit enim ad tam perfectam cum summo bono conjunctionem adspirare ipsum debere, ut ad inferiora, quæ hanc ob causam relinquenda sunt, nunquam redeat. Hanc ergo epistolam superiores duas brevi sequutam dubium non est. Quod præterea Gratiani luctuosa mors, quæ non obscure ibidem indicatur, multum confirmat.

[1] In sensu nempe effrenæ præpotentiæ.

[2] Nos tamen convenientius opinati sumus hunc et duos alios sermones, de quibus hic statim sermo est, aliis S. Doctoris sermonibus associare, qui in hoc ipso volumine præcedunt.

[3] Hoc eodem die (19 Junii) festum horum Ss. Martyrum etiam juxta ambrosianum ritum recolitur.

XXX versatur in exponendo Aggæi loco. Hanc Ambrosium statim atque vigesimam nonam obsignasset, tradidissetque tabellario, abs se exaratam primis ejus verbis testificatur.

XXXI, XXXII et XXXIII sic sibi invicem concatenantur. Cum sanctus Præsul quæstioni sibi ab Irenæo propositæ epistola XXXI satisfecisset, in citatis sub ejus finem Deuteronomii verbis proponendæ novæ quæstionis occasionem invenit Irenæus. Illi respondet idem sanctus ea epistola, quam XXXII esse oportebat. Sed cum antequam ultimas illas Irenæi litteras is accepisset, epistolæ XXXI aliam subjunxisse, in locum XXXIII illa rejecta fuit. In inscriptione quidem trigesimæ secundæ a Romanis editoribus facta est mutatio, sed quæ melius notis illic addendis explicabitur. Itaque ut ætatem illarum investigemus, advertendum est in XXXIII sententiam illam, *omnis sanctus est primogenitus*, disputari multo fusius, quam in lib. *de Cain et Abel*. Hinc conjicimus in lib. *de Benedict. Patriarch.* c. II, n. 55, ubi agitatur idem argumentum, ad hanc epistolam remitti lectores his ejus verbis, *sicut alibi demonstravimus*. Est enim illud admodum probabile hujusmodi epistolas non ea mente scriptas esse ab Ambrosio, ut legerentur ab iis solis, ad quos inscriptione sua destinabantur, sed ut communicarentur etiam cum aliis. At si admittenda est hæc conjectura, necessum erit eidem libro, quem anno circiter 387 editum esse existimamus, priorem haberi hanc epistolam. Cum autem ipsa non scripta fuerit, nisi post XXVII quæ prima est responsionum ad Irenæum; hinc efficitur has epistolas eidem tempori tribuendas esse, cui superiores. Ceterum quæ hic diximus satis ostendunt Ambrosii epistolam in Apollinarium, in qua sub finem mentio sit perdicis Hieremianæ, contra Hermanni opinionem adhuc superesse.

Ann. 387. XXXIV, XXXV et XXXVI statim a primis verbis abunde produnt, quam parvo temporis spatio inter se distent. Ad Horontiani dubitationes his respondetur. In tertia vero queritur sanctus Antistes martyrii occasiones, cum prope ad voti exitum jam pervenisset, sibi ereptas. Nemo autem non videt hoc non posse alio referri magis congrue, quam ad crudelia Justinæ sævientis tempora; et quamvis definire non facile sit, num hæc a longo elapsa essent; tamen his verbis sanctus vir loquitur, quæ vicinam occasionem quodammodo magis declarent.

XXXVII et XXXVIII ad Simplicianum datæ sunt eum, qui Ambrosium excepit in episcopatu. Baronius cum in *Ambrosii Vita*, tum in *Annalibus Ecclesiasticis* ad annum 375 ac 385, omnes Ambrosianas ad Simplicianum epistolas a sancto Præsule primis initi episcopatus annis scriptas adserit, ut a nobis ad epistolam LXV explicabitur. Quæ vero ab opinione doctissimi Cardinalis hoc loco nos avocant, ea potissimum sunt: I, quod intelligatur ex ipso exordio epistolæ XXXVIII, Ambrosium, cum illam exaravit, in medio ipso concionum suarum cursu exstitisse; II, ethnicos philosophos e sacris nostris Auctoribus plurima mutuatos non quasi aliud agendo, sed ex instituto probare aggreditur, quod argumentum etiam in *Exposit. Psal.* CXVIII, et in libris *de Patriarchis* maxime tractat. Igitur haud parum verisimile est, omnes illas commentationes adversus superbos illos atque imperitos homines, qui sacros eosdem auctores e profanorum fontibus hausisse, uti testatur sanctus Augustinus, inepte jactitabant, ad idem propemodum tempus esse referendas. Postremo tanta est hujus XXXVII epistolæ cum lib. *de Jacob et Vita beata* in elocutione atque in sententiis ac toto argumento cognatio, ut facile ab omnibus eidem tempori adjudicentur. Quod vero ad XXXVIII, cum superioris continuatio sit, inter utramque interjectum constat non esse longum spatium.

XXXIX Faustino mortem sororis immodice lugenti destinata est. Ad eum communium calamitatum exemplo consolandum ibi memorantur *semirutarum urbium cadavera*, quas quidem urbium eversiones ut ad irruptionem Maximi tyranni in Italiam referat Baronius, Pacati utitur auctoritate. Verumtamen non de Italia, sed de Galliis agitur eo Pacati loco, quem indicare ad id videtur. Sed cum easdem nobilium urbium excisiones ad bellum Eugenii referre haud minus difficile sit, quam ad Maximi, a Baronii sententia non recedimus, hancque epistolam exeunte anno 387, cum verisimilius occurrat nihil, scriptam putamus.

Ann. 388 et 389. XL tota est in persuadendo Theodosio, ut edictum de synagoga quadam Judæorum ab episcopo Castri Callinici reædificanda, deque monachis qui fanum Valentinianorum hæreticorum ab iis contumelia provocati incenderant supplicio afficiendis, revocaretur. Contendit Gothofredus non aliam legem indicari hac epistola, nisi legem IV *de Judæis* Constantinopoli III Kal. Octobr. anni 393 latam; atque adeo eamdem epistolam huic ipsi anno adtribuendam. Confirmandæ suæ opinioni addere insuper is potuisset, ab Ambrosio et incensæ *dudum* Constantinopoli domus episcopalis, et injuriæ Antiochenis a Theodosio condonatæ mentionem fieri. Nihilominus tamen istis omnibus potior nobis est Paulini auctoritas, in præceptoris sui rebus testis oculati. Aperte autem hic profitetur, *extinto Maximo, Theodosio constituto Mediolani, Ambrosio vero episcopo constituto Aquilejæ*, scriptam fuisse hanc epistolam. Et re vera in Maximo commemorando Ambrosius ibi multus est, satisque innuit ipsa ratione qua de illo agit, eum non a longo tempore Theodosii armis devictum esse. Constat igitur legem quæ causam præbuit huic epistolæ, non Constantinopoli, sed Mediolani editam fuisse; ac proinde ab ea quam proposuit idem Godofredus, longe diversam. Quod ad veniam datam Antiochenis, eam Sozomenus lib. VII, cap. 23 refert ad illud tempus, quo Theodosius ad bellum Eugenio tyranno inferendum sese parabat: sed ipsum in hoc errare omnes agnoscunt. Quod vero ad episcopi Constantinopolitani incensas ædes, quas anno 388 flagrasse narrat Socrates, eas profecto nihil officere, quominus in epistola ejusdem anni adverbium *dudum* adhiberi jure potuerit, loco suo demonstrabimus. Statuendum itaque hanc epistolam tunc temporis fuisse scriptam, cum, profligato Maximo, Mediolanum rediit imperator. Atqui ex Codice Theod. intelligitur eumdem XII Kal. Octobr. anni 388 nondum recessisse Aquileja, VI vero idus ejusdem mensis jam venisse Mediolanum, qua in urbe usque ad Majum sequentis anni commoratus est. Ex quibus liquet hoc ipso intervallo S. Præsulem, qui negotiorum suorum causa Aquilejam se contulerat, super memorati edicti revocatione scripsisse ad Theodosium.

XLI eam ob rem exarata est ab Ambrosio, ut sororem faceret certiorem, quo pacto Episcopi ac Mo-

nachorum causa, de qua agitur in epistola superiori, felicem exitum esset consequuta. Eidem adjunxit et eum Sermonem, quem reversus Mediolanum, eadem de re coram Theodosio pronuntiavit. Hinc nemo neget hanc epistolam parvo intervallo postquam superior scripta fuisset, sequutam esse. Nullus enim locus est dubitandi, Ambrosium ubi primum ei licuit, ad sedem suam reversum esse, ut iis a quibus decipi potuisset religio imperatoris, aditus præcluderet, et ipse eorum quæ peroptabat, fieret compos.

XLII. Respondet Syricio. *De hac quæ Maurini ediderunt, retulimus in præfatione ad* Acta Conciliaria, *quam vide, pag. 227 hujus tomi, ubi etiam aliquid ab iis prolatum emendavimus.*

Ann 389. XLIII et XLIV Horontiano inscribuntur. Hic post lectum Hexaemeron eam ob causam scripserat Ambrosio, ut quia ibidem non satis explicatum viderat, cur postremus rerum omnium homo creatus a Deo esset, illud sibi planius aperire non gravaretur. Primis ejus dubiis cum satisfecisset sanctus Antistes, aliam difficultatem ex ejusdem Operis lectione sibi exortam iterum idem illi proposuit. Hanc similiter Ambrosius dissolvit: ex quibus responsis constant hæ duæ epistolæ. Constat igitur utramque Hexaemero posteriorem esse, id est, anno 389, circa quem illud Operis in vulgus exiisse declaravimus: easdem tamen haud interjecto longo tempore illud sequutas hinc evincitur, quod cum Horontianus Ambrosio, cujus manibus in diaconum aut presbyterum fuerat consecratus, arctissima necessitudine conjungeretur, nullum dubium est quin idem ille Hexaemeron, mox ubi editum fuit, ab eo acceperit evolveritque.

XLV earum quæ ad Sabinum scriptæ habentur, ordinem ducit. Fuit autem Sabinus ille Placentinus episcopus, qui Aquilejensi concilio subscripsit, cujus miraculum quoddam refertur lib. v Dialog. sancti Gregorii cap. 10, et nomen in Martyrologio Romano ad III idus Decembris commemoratur. Hexaemeri quoque lectio ipsi moverat quamdam propter hoc difficultatem, quod nihil ibidem de paradiso disputaretur. Cognito ex ejus litteris illo dubio, Ambrosius cur illud caput prætermisisset, hanc causam reddit, quod videlicet idem argumentum ante plures annos jam tractavisset. Hinc intelligas epistolam hanc librum *de Paradiso* non paucis annis, librum vero *Hexaemeron* brevi spatio sequutam esse.

XLVI et XLVII Sabino quoque se missas ferunt. Harum priori occasionem dedit nescio quis apollinarista, qui ad suam hæresim proseminandam terras ac maria peragraverat. Idem cum venisset Mediolanum, quædam in Ambrosii libris carpere cœpit: quem publice a se confutatum hac epistola nuntiat sanctus Doctor. In sequenti autem, ubi de libro, quem distinctius quam antea scriptum, ad Sabinum deferri curaverat, pauca præmisit, de mutui commercii epistolarum, in quibus potissimum aliquid e Scripturis discutiatur, utilitate fusius agit. Porro cum prorsus verisimile sit commentationes Ambrosianas, quas arrodere ausus narratur ille apollinarista, quasque peritiori manu descriptas se transmisisse Ambrosius memorat, easdem esse ac libros *de Fide* ac *de Incarn. Dom. sacram.*, cum præterea is de se quasi jam sene mentionem faciat; eis de causis non arbitramur utramque epistolam ad alium annum melius, quam ad hunc 389 vel circiter referri posse.

XLVIII ut argumento, sic et ætate conjuncta est superioribus. Libellos enim quos hic testatur Ambrosius sibi redditos, non alios ab his esse credimus, qui missi Sabino supra dicuntur. Idque hinc etiam adstrui potest, quod ætatis suæ provectioris nec in hac epistola mentionem omittat beatus Præsul.

XLIX e superiore etiam pendet. Etenim cum epistolis, maxime vero quibus aliquid e sacris libris examinetur, operam se daturum frequentiorem illic testetur Ambrosius noster, in hac epistola, quæ in sententiis divinis pene tota est, fidem profecto liberat suam; proindeque ab aliis eam abstrahi non oportere negabit nemo.

L Chromatii precibus concessa est Aquilejensis episcopi, qui Ambrosium, ut sibi aliquid e sacris codicibus epistolari familiaritate disputatum mitteret, obsecraverat. Ejus optatis ut Sanctus noster satisfaceret, e prophetia Balaam elegit argumentum. Propterea vero hanc epistolam superiorum ordini accensuimus, quod in ea quoque suæ senectutis mentionem injiciat.

Ann. 390. LI Theodosio imperatori Mediolanum postquam Thessalonicæ strages edita esset, venienti ob id missa est, ut Ambrosius cur non exspectasset ejus adventum, causas proponeret. Cædem autem illam anno 390 patratam fuisse in confesso est.

Ann. 392. LII eo tempore datam se prodit, quo Rufinus ex Magistro Officiorum consul et præfectus prætorio creatus fuit. Cum autem eum anno 392 ad has dignitates gradum fecisse non ambigatur, hanc epistolam eodem anno ad Titianum perlatam constat.

LIII immaturam ac tristem Valentiniani minoris mortem amanter luget, de cujus etiam sepultura acceleranda interpellat Theodosium. Certum autem est anno 392 eumdem illum Valentinianum idibus Maji extinctum esse; unde hanc epistolam non ita multo post missam fuisse intelligimus.

LIV et LV Eusebio, qui caput erat nobilis familiæ Bononiensis, destinatæ sunt. Agitur in earum altera de quodam apparitore, deque tussi Faustini pueri; at in altera eumdem puerum cum Faustino ipsius patre ad eum Bononiam profectum, Mediolani autem secum remansisse Ambrosium atque Ambrosiam scite nuntiat noster Ambrosius. Porro cum eamdem hanc Ambrosiam non ob aliud *spiritalem columbam* vocet, nisi quia ipsam virginali velo, sicut ad lib. *de Instit. Virg.* annotatum est, consecraverat; hinc colligitur eodem libro, cui nos annum 392 adtribuimus, posteriores esse has epistolas.

LVI Theophili Alexandrini respondet epistolæ. Materia scribendi fuerat Antiochenum schisma, de quo plura ad Ambrosii epistolam dicenda erunt. Observandum interim in eadem culpari Flavianum, quod se adversus Capuanæ synodi auctoritatem rescriptis a Theodosio, qui tunc in orientem reversus erat, impetratis communiisset. Exacto in Italia prope triennio, imperator nonnisi VI kal. Decembris anno 391 redierat Constantinopolim; proindeque Synodum illam intra eum diem atque idus Majas anni sequentis, quo die necatum diximus Valentinianum habitam fuisse necesse est. Nam post id temporis conventus episcopales in Italia haberi per excitata ab Eugenio tyranno bella neutiquam licuit. Finita Synodo, quod in ea super memorato dissidio statutum fuerat, Theophilo significarunt Capuani Patres. At ipse cum

postea litteras eamdem ob causam destinasset ad Ambrosium, a Viro sancto epistolam, de qua hic agitur, elicuit. Quis igitur eat inficias vix illam ante anni 392 exitum scribi potuisse?

Superiori epistolæ aliam subjecimus in Bonosi hæreseos postulati causa versantem. Jam tota res in Capuano consessu, de quo proxime ante dicebamus, tractata fuerat; ejusque cognitio vicinis istius hæretici episcopis ad maturius et accuratius examen demandata. Cum vero iidem antistites consuluissent auctorem hujus epistolæ, ac ei judicium hoc viderentur permittere; hic non sibi, sed ipsis utpote quibus commissum erat a Concilio, id competere responsum dedit; ac simul etiam errorem Bonosianum circa perpetuam Deiparæ virginitatem valide confutavit. Illa quidem planum faciunt hanc epistolam superiori synchronam esse, et ab eadem non solum hoc nomine, sed etiam quod Capuanæ synodi tamquam pars altera sit, in editione Romana male abstractam. Illud vero difficilius, cuinam auctori hæc debeatur, patefacere. Sunt rationes in utramque partem haudquaquam leves, quas loco proprio excutiemus.

Nos vero utramque epistolam inter Acta Conciliaria *exhibuimus, eo quod decreta lata in Capuana Synodo repræsentent.*

Ann. 393. LVII cur Eugenio tyranno, Mediolanum accedente, Ambrosius hinc recessisset, causas aperit. Est autem perquam verisimile tyrannum illum non statim atque, Valentinianum idibus Maji e vivis sublato, in solium ab Arbogaste collocatus est, in Italiam impetum fecisse; at prius alias quasdam absolutas ab eo esse expeditiones. Id quidem tum e Paulino in *Ambrosii Vita*, et Severo Alexandro apud Gregorium Turonensem *Hist.* lib. II, cap. 9 intelligimus; tum ex hac ipsa epistola, ubi Ambrosius eumdem Eugenium *in primordiis imperii* ad se scripsisse, ac se postea, si quando emersisset aliqua necessitas, ad eum quoque litteras dedisse testificatur. His ergo ducti eam tyranni irruptionem non nisi exeunte anno 392, vel potius ineunte 393 factam putamus; atque adeo hanc epistolam eidem tempori adtribuendam.

LVIII in argumento versatur plane celebri. Nihil enim ea tempestate Paulini avitis atque propriis honoribus nobilissimi abdicatione ac secessu illustrius. Non tamen scripta est hæc epistola, postquam ille Nolam jam recesserat, id est, anno 394, ut opinatus videtur Baronius. Nam præterquam quod ex epistolis ejusdem Paulini ad Alypium atque Augustinum, nec non utriusque ad eumdem Paulinum, haud male colligitur ipsum ab anno 393 Nolam venisse; hæc ipsa epistola satis indicat Ambrosium, cum eam scripsit, illius conspectu nunquam potitum. Vidit autem postea eumdem Florentiæ, quo tempore Romam iter habebat, statim hinc Nolam se recepturus. Huc etiam accedit, quod primis annis, quos egit Barcinone idem Paulinus, non omnes simul suas facultates publicaverit, vendideritque, sed illas in plures partes sensim distraxerit. Itaque cum venditis illis omnibus, Paulinum ipsum jam factum pauperem testetur Ambrosius, illum in procinctu ad iter suum, cum Sanctus noster ista scriberet, jam tum fuisse existimamus. Et hinc clarum fit hanc ipsam epistolam adjudicari non posse melius, quam aut anni 392 postremis mensibus, aut primis 393.

LIX illud observatione dignium præ se fert, quod nempe quoto ætatis Ambrosii anno data fuerit, planum faciat. Aperte enim testatur sanctus Antistes *annum tertium et quinquagesimum* se peregisse, cum hæc scriberet. Verum quæ præmittuntur paulo superius, multo plus negotii verba facescunt. Sic autem habent: *Objecti,* ait ille, *barbaricis motibus, et bellorum procellis, in medio versamur bellorum freto.* Hunc locum ad Maximi tyranni bella referendum autumant Baronius in *Ambrosii Vita* et in *Annalibus,* Ughellus in *Italia sacra,* et Bollandistæ in *Actis hujus sancti Severi;* hincque colligunt et hanc epistolam anno 387 esse tribuendam, et cum eodem concurrisse annum Ambrosianæ ætatis 53. Addunt insuper sanctum Præsulem, cum vitam ad usque mensem Aprilem anni 397 produxerit, annos implevisse quatuor supra sexaginta. Illud autem opinioni suæ impendio favere putant, quod in Maximiano bello fusum fuerit multo plus sanguinis, quam in Eugeniano. Sed tamen hæc eorum ratio nihil efficit: namque in epistola, de qua loquimur, barbarici motus ac bellorum procellæ commemorantur; an vero eadem bella exstiterint aliis quibusdam crudeliora, nemo hinc probet. Mavult Hermannus locum Ambrosii a nobis propositum de bello Eugenii scriptum fuisse: idque contendit cum Ambrosianæ vitæ historia magis congruere, quam quidem ultra 57 annum productam negat. Sed hoc non usque adeo perspicuum est. Fatendum ergo memorata verba sive Eugenii sive Maximi bello accommodentur, perinde esse. Illud autem Baronii opinioni magis favere forte videatur, quod Ambrosius in non paucis epistolarum superiorum locis senectutis suæ mentionem subinde iteret, quod sane illi viro minus convenit, qui vitæ curriculum anno 57, quam qui 64 terminaverit. Verumtamen non ignoramus illud Basilio aliisque sanctis quibusdam usu venisse, ut quamvis in ætate minus provecta diem obierint, de se tamen quasi jam senibus loqui amarent. Inde est quod lectoribus integrum relinquere velimus rei judicium. Monemus tamen illud discriminis in episcopatus Ambrosii annis nihil mutare, sed solum in actis ante episcopatum: hos tamen ipsos plus æquo producere videtur Baronius.

LX Paternum deterret, ne filium cum nepte ex filia, id est, avunculum cum filia sororis, matrimonio jungat. Nititur autem in dissuadendo potissimum his argumentis Ambrosium noster, quod hujusmodi conjugium et divinis legibus contrarium sit, et prohibitum constitutione Theodosii, a quo *amplissimum,* inquit, *accepisti honorem.* Hæc porro verba cum aptari non possint commodius, quam dignitati *comitis sacrar. Largit.* qua Paternum ornatum fuisse ex multi Symmachi epistolis cognoscere est, quamque ab eodem administratam anno 393 indicat lex XIV *de Metallis;* hanc quoque epistolam eidem anno 393 adtribuamus, nobis persuadent. Quod autem ad prohibitionem Theodosii supra memoratam, ea quidem ad ætatem nostram transmissa non est; sed ejus in aliis quibusdam extat mentio, quemadmodum a nobis declarabitur proprio loco.

Ann. 394. LXI ad Theodosium, a quo sanctus vir de gratiarum actionibus ob profligatum non sine miraculo Eugenium tyrannum Deo reddendis litteras acceperat, responsio est. Hac ergo Ambrosius imperatorem eorum quæ exsequendis ejus postulatis ipse præstiterat, certiorem facit. Unde hæc epistola per se loquitur non alio anno nisi 394 se missam esse; cum tyrannus ille hoc ipso anno mense Septembri luerit supplicium.

LXII eidem principi, eodem tempore, et in argumento non absimili exarata est. Quippe qua illis Ambrosius ab imperatore veniam petit, qui cum tyrannum essent sequuti, eo interfecto, confugerant in ecclesias, criminis sui pœnam declinaturi.

Ann. 396. LXIII postremum primæ nostræ classis locum obtinet. Ejus scribendæ hæc causa fuit. Morte Limenii, non autem, ut quibusbam videtur, Eusebii, quem anno 371 vivere desiisse Hieronymus in *Chronico* et in *Scriptoribus Ecclesiasticis* docet, episcopo destituta erat diœcesis Vercellensis. Tanti mali originem, nimirum cleri atque populi contentiones, resecare cupiens Ambrosius noster, hanc epistolam ad eos misit. Extra dubium est eam Aquilejensi Synodo, anni 381, cui subscripsit idem Limenius, posteriorem esse: at præterea nonnisi anno 396 ponendam fatebitur, qui noluerit Actis Gaudentii Novariensis, quæ a Mombritio atque Bollando ad XI Kal. Februarias referuntur, fidem abrogare. Legimus enim in illis Actis Ambrosium paucis mensibus antequam e vita excederet, Vercellas componendi cujusdam dissidii causa se contulisse. Quod quidem iter commodissime intelligimus, si dixerimus sanctum Præsulem, cum litteris suis parum profecisset apud obstinatos animos, eo profectum, ut demum eorumdem pervicaciam præsens expugnaret.

Qui ob mentionem *Venetiarum* hanc epistolam Ambrosio putant suppositam, ii non advertunt cum apud alios ejusdem ætatis, tum apud Ambrosium ipsum in certis operibus usurpari eamdem vocem. Majori forte an veri specie maxima fragmenta ex aliis Doctoris nostri commentationibus in hanc translata atque inserta, quæ nos suo quæque loco indigitabimus, iidem obtenderent. Verumtamen id non abhorret ab Ambrosii consuetudine, et ut maxime nusquam is alibi hoc usurparet, hic nihilominus mirum non esset, si quæ meminisset de continentia, de jejunio, de vigiliis non segniter abs se alibi disputata, eadem contra Sarmationem ac Barbatianum harum virtutum infensissimos adversarios rursus instrueret intenderetque. Ceterum quidquid dicitur de istis hæreticis, ætatem hujus epistolæ liquido confirmant: ejus vero dictio, character atque argumentum illam Ambrosio tamquam vero parenti validissime adserunt. Epist. 18, n. 2.

§ 2.

Ordo secundæ classis, nempe epistolarum incerti temporis pro materia dispositarum.

Audiamus iterum qua ratione hanc classem Maurini editores constituerint.

Alteram classem epistolarum in Admonitione trifariam divisam fore indicavimus, nimirum in eas epistolas vel quæ de Scripturis edisserendis institutæ sunt, vel quæ in serio aliquo versantur argumento, vel ab postremum quæ familiaris urbanitatis atque officii significationes tantum continent.

Prima series epistolis omnino tredecim constat, de quibus illud est admonendum, eam scilicet quæ in aliarum fronte ponitur, et inscribitur ad Irenæum, non incommode subjici potuisse epistolæ XXVII. Utraque enim et eidem Irenæo, et in locos ejusdem libri Exodi scriptæ fuerunt.

Similiter etiam LXX et LXXI, quæ datæ sunt ad Horontianum, et quibus cum animæ in peccatum delapsæ ad bonam frugem atque virtutem reditus, tum varii ejusdem in virtutis itinere progressus aperiuntur, epistolæ XXXIV in qua ad eumdem Horontianum de ejusdem animæ spiritualitate disputatur, jungi poterant; si ex sola hujusmodi affinitate idoneum duci argumentum judicassemus tempori adserendo.

LXXII, quæ Constantio inscribitur, varias diluit, quæ ab ethnicis atque hæreticis circa institutionem abrogationemque circumcisionis proponebantur, difficultates. Cum autem ea tempestate tres Constantii, episcopali dignitate omnes ornati, reperiantur, nempe Arausicanus, Scisciensis, atque alius sedis incertæ, quemadmodum a nobis in Acta concilii Aquilejensis observabitur,[1] non facile definiatur ad quem illorum immo vero num ad illorum omnino ullum destinata sit. Huc tamen nos propendemus magis libenter, ut ad eumdem scriptam putemus, ad quem et secunda hujus editionis missa fuerat. Cum enim hic Constantius sanctum Doctorem, sicut vidimus, non secus ac patrem de vitæ suæ institutione, atque muneris administratione consuluerit, verisimile est eum Ambrosio, si quid aliud obortum fuerit difficultatis, proponere non dubitasse. Hæc porro epistola melius alibi collocari posse non videbatur quam isto loco, quippe quæ partim ad antiquum Fœdus, in quo circumcisio instituta est, partim ad novum in quo eadem est abrogata, referri possit. 1

Denique LXXIV et LXXV varias epigraphas in fronte gerunt, ut alibi commodius dicetur. Id vero tantum hoc loci non silebimus, hanc duas epistolas, quantum ex orationis genere conjici potest, ipso Ambrosiani episcopatus initio datas fuisse; quando videlicet volvendis operibus Origenianis maxime incumbebat sanctus Antistes.

Secunda series hujusce classis octo epistolas tantum exhibet, sed omnes magnis de rebus gravique stylo elucubratas. In his quippe modo novi Fœderis dignitatem antiquo præcellere ostendit Ambrosius; modo ad maturanda baptismi sacramenta pie hortatur. Alibi clericos animo despondentes in officio confirmat; alibi qua ratione familiarum consulendum sit tranquillitati, verbo et exemplo juxta declarat. Alibi demum sancte justeque facta atque consulta non sinit privari laudibus suis. Cum autem in iisdem epistolis nihil occurrat, quod non aptius in notis ad illas edisseratur, pluribus modo supersedemus.

Tertia series aliis cedit tam paucitate ac brevitate epistolarum, quam gravitate. Non enim ea continentur nisi septem epistolia, familiari stylo ad amicorum nonnullos scripta, sed quæ tamen non tantum Sancti urbanitatem, verum etiam in honestis jocis amœnitatem patefaciunt.

Nos vero etiam epistolam Synodi Romanæ anni 378 Ambrosianis accensuimus; sed cum inter Acta Conciliaria *eam, et primo quidem loco exhibuerimus, ideo universum hunc Epistolarum ordinem a Maurinis editoribus constitutum nullatenus exturbat.*

[1] Videantur quæ ad Acta Concilii jam a nobis exhibita, notata sunt.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

EPISTOLÆ

IN DUAS CLASSES DISTRIBUTÆ.

PRIMA CLASSIS

EAS CONTINENS EPISTOLAS, QUAS IN ORDINEM CHRONOLOGICUM DIGERERE LICUIT.

GRATIANI AD AMBROSIUM EPISTOLA.

Scripta anno 379.

Ambrosium ad se invitat, ut se in fide de Filii ac Spiritus sancti divinitate confirmet. Librum etiam petit, cui et alium de Spiritu sancto jungi postulat.

AMBROSIO *religioso sacerdoti omnipotentis Dei* GRATIANUS AUGUSTUS.

CUPIO valde ut quem recordor absentem,[1] et cum quo mente sum, cum eo etiam corpore sim præsenti. Festina igitur ad me, religiose Dei sacerdos, ut doceas doctrinam vere credentem:[2] non quod contentioni studeam, aut velim magis Deum verbis quam mente complecti; sed ut magis aperto pectori revelatio divinitatis insideat.[3]

2. Docebit enim me ille, quem non nego, quem fateor Deum ac Dominum esse meum, non ei objiciens, quam in me video, creaturam,[4] qui Christo nihil me addere posse confiteor; velle tamen ut etiam Patri me commendem,[5] Filium prædicando. Non ego in Deo verebor invidiam:[6] non me talem laudatorem putabo, qui divinitatem verbis augeam. Ego infirmus et fragilis, quantum possum, prædico: non quantum est ipsa divinitas.

3. Rogo te ut mihi des ipsum tractatum, quem dederas, augendo illic de Spiritu sancto fidelem disputationem:[7] Scripturis atque argumentis Deum esse convincas.[8] Divinitas te servet per multos annos, parens,[9] et cultor Dei æterni, quem colimus, Jesu Christi.

EPISTOLA I.[10]

Scripta anno 379.

Ambrosius apud Cæsarem se, quod non venerit, excusat, et laudata ipsius humilitate, fide ac pietate, a se mitti libros petitos scribit, seque voluntati ejusdem in lucubrandis tractatibus de Spiritu sancto satisfacturum spondet.

Beatissimo augusto GRATIANO et christianissimo principi[11] AMBROSIUS episcopus.

1. Non mihi affectus defuit, christianissime principum; nihil enim habeo, quod hoc verius et gloriosius dicam: non, inquam, mihi affectus defuit, sed affectum verecundia retar-

[1] Quidam mss., quos inter B, *valde quem recordor absentem ut cum.... sim præsens.*

[2] Mss. et maurina anteriores edit. partim, *doctrinam veram credentem:* partim nobiscum, *doctrinam vere credentem.*

[3] Pauci mss., *pectore.... insidat.*

[4] Hoc est, non illud ad negandam Christi divinitatem vertens, quod naturam meam ab eodem susceptam credo. (Ed. Maur.)

[5] Mss. nonnulli juxta Maurinos, ac codex B, *vellem tamen.... me commendarem.*

[6] Codex Alb., testibus Maurinis, *non enim in Deo ergo videbor habere invidiam,* quæ lectio magnam amanuensis prodit insipientiam, qui auctoris sensum prorsus invertit.

[7] Priores duos libros *De Fide* intelligit, qua de re dictum est in Præfatione ad eosdem; nec non in ea quam Operi *De Spiritu sancto* præfiximus.

[8] Codex B, *convince.*

[9] Quemadmodum amorem suum Gratianus in Ambrosium testabatur, eum parentem appellando; sic Ambrosius etiam quam tenere Gratianum diligeret, illum filii nomine vocitando significabat: *Doleo te, fili Gratiane, suavis mihi valde* etc. Locum ipsum consule sub finem orationis *in Obitu Valentiniani*, ubi præclara mutui amborum amoris testimonia reperies. (Edit. Maur.)

[10] Hæc epistola desideratur in Codd. A et M.

[11] Christianissimi titulum imperatoribus tribui non ita consuevisse quodammodo indicat Ambrosius; namque in epistolæ principio, cum Gratianum rursus eodem vocabulo compellasset, rationem ejus statim adjicit: *Nihil enim,* inquit, *habeo* etc. Sane quidem jure merito christianissimus ille salutatus est, qui cum se ab ariana peste, quæ Valentem patruum, Justinam novercam, aliosque principes infecerat, intactum servasset, tanto ardore flagitabat vera fide se informari, cujus propugnator semper exstitit quam acerrimus. Eodem quoque modo idem Ambrosius Valentinianum in lemmate prioris adversus Symmachum epistolæ appellat christianissimum; ut videlicet hoc illo titulo eum ad christianæ fidei defensionem teneri significaret. (Edit. Maur.)

davit, quominus clementiæ tuæ occurrerem. Revertenti[1] tamen si non occurri vestigio, occurri animo, occurri voto, in quo majora sunt officia sacerdotis. Occurri, dico? Quando enim abfui, quem toto sequebar affectu, cui sensu ac mentibus inhærebam? Et certe major animorum præsentia est. Tuum quotidianum iter legebam, nocte ac die in tuis castris cura et sensu locatus, orationum excubiis prætendebam; et si invalidus merito, sed affectu sedulus.

2. Et hæc quidem cum pro tua salute deferebamus,[2] pro nobis faciebamus. Nihil hic adulationis est, quam tu non requiris, ego alienam nostro duco officio; sed plurimum gratiæ, quam dedisti. Scit ipse nostri arbiter, quem fateris, et in quem pie credis, refici viscera mea tua fide, tua salute, tua gloria; meque non solum officio publico debitas pendere preces, sed etiam amore privato. Reddidisti enim mihi quietem Ecclesiæ, perfidorum ora, atque utinam et corda, clausisti;[3] et hoc non minore fidei quam potestatis auctoritate fecisti.

3. Nam quid de litteris recentibus loquar? Scripsisti tua totam epistolam manu, ut ipsi apices fidem tuam pietatemque loquerentur. Sic Gen. XVIII, 7. Abraham sua manu quondam vitulum occidit, ut hospitibus epulantibus ministraret; nec in ministerio religioso aliorum adjumenta quæsivit. Sed ille privatus aut Domino et angelis, aut Domino in angelis deferebat: tu, Imperator, dignatione regali honoras infimum sacerdotem. Sed Domino defertur, cum servulus honoratur; ipse enim dixit: *Quod uni horum minimorum* Matth. XXV, 40. *fecistis, mihi fecistis.*

4. At ego humilitatem tantummodo prædico in imperatore sublimem, ac non amplius fidem, quam vere conscia meriti tui mente dixisti, quam docet te ille, quem non negas? Quis enim alius docere te potuit, ut ei non objicias, quam in te vides, creaturam? Nihil moralius, nihil expressius dici potuit: creaturam enim Christum dicere, pro objectu contumeliæ est, non pro confessione reverentiæ. Deinde quid tam insolens, quam id eum existimare, quod nos sumus? Docuisti igitur me, a quo te discere velle profiteris: nihil tale adhuc legi, nihil tale audivi.

5. Quam pium autem illud, quam admirabile, quod in Deo non vereris invidiam! De Patre remunerationem pro Filii amore præsumis, et laudando Filium, non ei te posse aliquid addere profiteris; sed velle ut etiam Patri te Filii prædicatione commendes. Quod utique solus te docuit ille, qui dixit: *Qui me diligit, diligetur a Patre meo.* Joan. XIV, 21.

6. Addidisti ad hæc, quia tu infirmus et fragilis non te talem laudatorem putabas, ut divinitatem verbis augeas; sed quantum possis prædices, non quantum est ipsa divinitas. Hæc infirmitas in Christo fortior est, sicut et Apostolus dixit: *Cum infirmor, tunc potens sum.* II Cor. XII, 10. Hæc humilitas excludit fragilitatem.

7. Veniam plane, et festinabo, ut jubes;[4] ut hæc præsens audiam, ut hæc præsens legam, cum ex tuo ore procedunt. Misi autem duos libellos, quorum jam, quia tuæ clementiæ sunt probati, periculum non verebor: de Spiritu vero interim veniam scriptioni peto; quoniam quem judicem mei sim sermonis habiturus, agnovi.

8. Interim tamen sententia et fides tua de Domino et Salvatore deprompta de Dei Filio, redundat ad adsertionem uberrimam, per quam sancti quoque Spiritus divinitas sempiterna credatur; ut non ei objicias, quam in te vides creaturam, nec Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi Spiritui suo existimes invidere. Quod enim creaturæ caret communione, divinum est.

9. Si Dominus faverit, huic etiam clementiæ tuæ satisfaciam voluntati; ut cujus accepisti gratiam, eum plane in Dei gloria præeminentem suo nomine æstimes honorandum.

10. Beatissimum te et florentissimum Deus omnipotens Pater Domini nostri Jesu Christi tueri ætate prolixa, et regnum tuum in summa gloria, et pace perpetua confirmare dignetur, domine Imperator auguste, divino electe judicio,[5] principum gloriosissime.

[1] Intellige de Gratiani reditu ex oriente in Germaniam, de quo dictum est in Præfatione ad libros *De Fide*.

[2] Ex hoc loco publicas preces pro imperatoribus in expeditionem profectis episcoporum jussu fieri consuevisse non sine causa colligi potest. Baronius quidem ad ann. 379 Ambrosium non solum fuisse, qui Gratiani arma publicis orationibus Deo commendaverit, hinc demonstrari sibi persuadet, quod in oratione Ausonii de suo consulatu anno citato eidem imperatori oblata sic legamus: *Forum et basilica olim negotiis plena, nunc votis votisque pro tua salute susceptis; nam de sua cui non, te imperante, securitas?* Verum non satis advertit magnus Cardinalis vocem *basilica* non pro æde sacra hic positam esse, quo sensu apud Hieronymum, Ambrosium nostrum aliosque auctores ecclesiasticos frequens occurrit; sed pro amplo quodam loco, ubi consilia et judicia, convivia, ludi et similia fiebant, ut a Cicerone aliisque usurpata est. Hoc intelligas non solum ex eo quod foro conjuncta est ab Ausonio, sed etiam quia ibidem de utroque juxta dicitur, *olim negotiis plena*. Quod autem additur publicam securitatem in salute principis esse positam, id pulchre convenit cum superioribus illis Ambrosianis: *Et hæc quidem cum pro tua salute* etc. (Edit. Maur.)

[3] Vexationes aliquas hic indicari, quas ipso episcopatus initio ab Auxentii fautoribus passus fuerit sanctus Præsul, non ambigimus. Et certe libro I *de Spiritus sancto*, cap. I, basilicæ cujusdam mentio exstat, quam prius, Justinæ procul dubio precibus et auctoritate, a Gratiano sequestratam, catholicis postea idem restituit. Sed ea huic epistolæ posteriora sunt. (Edit. Maur.)

[4] Roget aliquis num revera ad Gratianum Ambrosius se contulerit? Baronius ad annum 379 sic factum putat. Neque vero illud penitus a fide videtur alienum; cum Ambrosius tam diserte hanc profectionem sit pollicitus, eumque Gratianus tam officiosa humanitate anteverterit. Verumtamen negantem opinionem existimamus probabiliorem, tum propter alia; tum quod libros ab eo postulatos ad eumdem non pertulerit ipse, sed miserit; tum etiam quod imperatorem mense Augusto hujus ipsius anni Mediolani reducem fuisse comperiamus. (Edit. Maur.)

[5] *Divino electe judicio* etc. quæ deerant in editt., e cod. Mediol. restituta sunt. Id autem citata verba significant, principes etiam in hæreditaria successione non sine divino judicio institui; sed insuper videntur indicare extraordinariam Gratiani novennis pueri electionem, quæ qua ratione

EPISTOLA II.

Scripta anno 379.

Constantium in episcopum nuper electum monet, ut Ecclesiam in mari ac fluminibus regat, quid utroque significetur, promens. Hortatur ut aquas, queis populi mentes riget, colligat; et cujusmodi sermones ejus esse, quasve illum præcipere virtutes oporteat, ubi docuit, de statera, qua sermo expendatur, tractat. Humilitatis ostensurus utilitatem, exemplum affert beati Joseph; præsentiumque vanitate ejusdem Joseph ac David historiis demonstrata, populos ad veras opes sibi parandas excitandos tradit. Denique Ecclesiam Fori Cornelii ei commendans, de prudentia in hæreticos, de justitia in vicinos, deque humanitate in servos nonnihil addit.

[1] AMBROSIUS CONSTANTIO.[1]

1. Suscepisti munus sacerdotii, et in puppe Ecclesiæ sedens, navim adversus fluctus gubernas. Tene clavum fidei, ut te graves hujus sæculi turbare non possint procellæ. Mare quidem magnum et spatiosum, sed noli vereri; quia *ipse super maria fundavit eam, et super* Ps. XXIII, 2. *flumina præparavit eam.* Itaque non immerito inter tot mundi freta Ecclesia Domini tamquam supra apostolicam ædificata petram immobilis manet, et inconcusso adversum impetus sæ- D Matth. XVI, 18. vientis sali perseverat fundamine. Alluitur undis, non quatitur; et licet frequenter elementa mundi hujus magno illisa resultent fragore, habet tamen quo laborantes excipiat, tutissimum portum salutis.

2. Sed tamen etsi in mari fluctuat, currit in fluminibus; et vide ne in illis fluminibus magis, de quibus dictum est: *Elevaverunt flumina* Ps. XCII, 3. *vocem suam.* Sunt enim flumina, quæ de ventre ejus fluent, qui potum a Christo acceperit, et E Joan. VII, 38. de Spiritu Dei sumpserit. Hæc ergo flumina, [2] cum redundant spiritali gratia,[2] elevant vocem suam. Est et fluvius qui decurrit in sanctos Isai. LXVI, 12. suos sicut torrens. Est et fluminis impetus, qui Ps. XLV, 5. lætificat animam pacificam atque tranquillam. Ex hujus fluminis plenitudine quicumque acceperit, sicut Johannes evangelista, sicut Petrus et Paulus, elevat vocem suam; et sicut apostoli evangelicæ prædicationis vocem usque in totos fines orbis terrarum canoro diffuderunt F præconio; ita et iste incipit evangelizare Dominum Jesum. Accipe ergo a Christo, ut et tuus sonus exeat.

3. Mare est Scriptura divina, habens in se sensus profundos, et altitudinem propheticorum ænigmatum; in quod mare plurima introierunt flumina. Sunt ergo et fluvii dulces atque perspicui; sunt et fontes nivei,[3] qui saliant in vitam [3] æternam: sunt et sermones boni, sicut favi Joan. IV, 14 mellis; et gratæ sententiæ quæ animos au- Prov. XVI, 24. dientium spiritali quodam potu irrigent, et B præceptorum moralium suavitate mulceant. Diversa igitur Scripturarum divinarum fluenta. Habes quod primum bibas, habes quod secundum, habes quod postremum.

4. Collige aquam Christi, illam quæ laudat Dominum. Collige aquam de pluribus locis, Ps. CXLVIII, 5. quam effundunt nubes propheticæ. Quicumque Eccl. XI, 3. colligit de montibus aquam, atque ab se trahit, vel haurit e fontibus, et ipse rorat sicut nubes.[4] [4] Imple ergo gremium mentis tuæ, ut terra tua C humescat, et domesticis irrigetur fontibus. Ergo qui multa legit et intelligit, impletur: qui fuerit impletus, alios rigat; ideoque Scriptura dicit: *Si impletæ fuerint nubes, pluviam in terram effundent.* Ibid.

5. Sint ergo sermones tui proflui, sint puri et dilucidi; ut morali disputatione suavitatem infundas populorum auribus, et gratia verborum tuorum plebem demulceas; ut volens quo ducis, sequatur. Quod si aliqua vel in populo, vel in D aliquibus contumacia, vel culpa est, sint sermones tui hujusmodi, ut audientem stimulent, compungant male conscium: *Sermones enim sapientium tamquam stimuli.* Stimulavit et Do- Eccl. XII, 11. minus Jesus Saulum, cum esset persecutor. Quam salutaris fuerit stimulus, considera, qui ex persecutore apostolum fecit, dicendo: *Durum est tibi, ut adversus stimulum calces.* Act. IX, 5.

6. Sint etiam sermones sicut lac, quos infudit Paulus Corinthiis: qui enim fortiorem cibum I Cor. III, 2. E epulari non queunt, succo lactis ingenii sui exercent infantiam.

7. Alloquia tua plena intellectus sint. Unde et Salomon ait: *Arma intellectus labia sapientis;* Prov. XIV, 3. [5] et alibi: *Labia tua alligata sint sensu,*[5] id est, Prov. 15, 5. fulgeat sermonum tuorum manifestatio, intellectus coruscet, et alloquium tuum atque tractatus aliena non indigeat adsertione:[6] [6] sed sermo tuus velut armis suis sese ipse tueatur, nec ullum verbum tuum in vanum exeat, et F sine sensu prodeat. Est enim alligatura, quæ constringere solet animorum vulnera, quam si

de communi consensu exercitus a patre Valentiniano facta sit, describit Ammianus lib. XXVII. (Edit. Maur.)

[1] Sic vet. editt. ac mss., excepto solo Longip. ubi scribitur *Ambrosius Constantino.* Esse tamen etiam alibi ms. aliquem sub eadem hac inscriptione ex eo cognoscimus, quod Ughellus tom. II *Italiæ sacræ*, p. 633, ex hac epistola locum proponens, eam nominat *ad Costantinum imperatorem.* Sed crassus hic error est, cum id temporis nec Constantinus ullus imperator esse potuerit, et eum ad quem data fuit hæc epistola, episcopum vel prima ejusdem verba declarent: *Suscepisti munus sacerdotii* etc. Hoc ergo non male Rom. editores indicassent, cum pro lemmate eidem præfixerunt *Ambrosius Constantio fratri*, nisi eum in argumento epistolæ *Arausicorum episcopum designatum* significassent. De quo nos infra. (Edit. Maur.)

[2] Codex M addit *Dei*, sed absque proposito.

[3] Rom. edit. sola, *fontes vivi.* Haud incommode, nisi aliarum et mss. prævaleret consensus. Intelligantur ergo *fontes nivei* non e nivibus collecti, sed frigidi; aut certe puri ac nitidi, ut proxime ante dicitur de fluviis. (Edit. Maur.)

[4] Editt. ac mss. aliquot., *ipse rigat ut nubes.* (Edit. Maur.)

[5] Mss. nonnulli, testibus Maurinis, *sint sensui.*

[6] Pigolpassi manu adnotatur: *tractatus aliena non indigeat adsertione, prout habes supra, Epistola ad Sabinum.*

Isai. I, 6. quis rejicit, desperatam sui prodit salutem. Et ideo circa eos qui gravi ulcere vexantur, utere oleo sermonis, quo foveas mentis duritiam; appone malagma, adjunge alligaturam salutaris præcepti; ut vagos et fluctuantes circa fidem, vel disciplinæ observantiam, nequaquam soluto animo et remisso vigore patiaris perire.

8. Admone igitur plebem Domini, atque obsecra, ut abundet in operibus bonis, renuntiet flagitiis, non accendat flammarum incendia, non dicam in sabbato, sed in omni tempore, ne comburat corpus suum: fornicatio et immunditia non sit in Dei servulis, quia immaculato servimus Dei Filio. Noverit unusquisque Ephes. V, 3 se, et vas possideat suum, quo subacto quodam I Thes. IV, 4. sui corporis solo, fructus exspectet debitos, nec Gen. III, 18. spinas et tribulos ei terra sua germinet, sed [1] dicat et ipse: *Terra*[1] *dedit fructus suos;* atque Ps. LXXXIV, 13. in hac dumosa quondam passionum fragilitate insitiva virtutum effloreant.

9. Edoce etiam atque institue, ut faciant quod bonum est, et unusquisque non intermittat opus probabile, sive a pluribus videatur, sive sine arbitro sit: abundat enim sibi locuples testis conscientia.

[2] 10. Fugiat etiam mala opprobria,[2] etiamsi se credat non posse convinci. Nam etsi clausus parietibus sit, et opertus tenebris, sine teste, sine conscio; habet tamen facti arbitrum, quem nihil fallat, ad quem facta clamant omnia. De- [3] Gen. IV, 10. nique clamavit et vox sanguinis. Se ipsum[3] unusquisque et animum suum severum judicem sui, ultorem sceleris, et vindicem criminis habet. *Ibid.*, 14. Denique timens et tremens oberrabat Cain, par- [4] ricidialis[4] facinoris luens pœnas; ut ei remedio sua mors fuerit, quæ vagum exsulem formidato per omnia momenta terrore mortis per mortem exuit. Nemo igitur vel solus, vel cum altero aliquid turpe aut improbum faxit. Et si quis solus est, se ipsum præ ceteris erubescat, quem maxime debet vereri.

11. Nec concupiscat plurima, quia et pauca ei plurima sunt; paupertas enim et opes inopiæ et satietatis vocabula sunt. Nec dives est qui indiget aliquo; nec pauper qui non indiget. Nec quisquam viduam spernat, circumscribat pupillum, fraudet proximum suum. Væ enim illi, qui congregatam dolo habet substantiam, Hab. II, 6. et in sanguine ædificat civitatem, id est, animam suam! Hæc est enim, quæ ædificatur sicut civitas. Hanc civitatem non ædificat avaritia, sed destruit; non ædificat libido, sed exurit atque incendit. Vis bene ædificare civitatem? *Melius est exiguum cum Dei timore, quam thesauri* Prov. XV, 16. *magni sine timore.* Divitiæ hominis ad redemptionem animæ debent proficere, non ad destructionem. Et thesaurus redemptio est, si quis eo bene utatur; et iterum laqueus est, si quis uti nesciat. Quid enim homini pecunia sua, nisi Prov. XIII, 8 quoddam viaticum est? Multa oneri, moderata usui. Viatores sumus vitæ hujus: multi ambulant, sed opus est ut quis bene transeat; cum illo enim est Dominus Jesus, qui bene transit. Ideoque legis: *Si transeas per aquam, tecum sum; flumina te non concludent, nec ignis exuret vestimenta tua, si transeas.* Qui autem Isai. XLIII, 2. ignem alligat in corpore suo, ignem libidinis, ignem immodicæ cupiditatis, non transit, sed exurit involucrum istud animæ suæ. Præclarior Prov. VI, 27. est bona existimatio quam pecunia, et super omnes argenti acervos bona est gratia. Fides Prov. XXII, 1. ipsa abundat sibi, satis superque censu suo dives. Sapienti quoque nihil alienum, nisi quod virtuti incongruum: quocumque accesserit, inveniet[5] sua omnia. Totus mundus possessio ejus [5] est; quoniam toto eo quasi suo utitur.

12. Quid igitur circumscribitur frater? quid fraudatur mercenarius? Non magna, inquit, Prov. VI, 26. lucra de mercede meretricis, id est, lubricæ istius fragilitatis. Meretrix ista non specialis, sed publica est; non una mulier, sed vaga omnis cupiditas meretrix est. Omnis perfidia, omnis fallacia meretrix, non illa sola, quæ corpus prostituit suum; sed omnis anima quæ spem suam vendit, quæ deformes quæstus et degenerem stipem quærit. Et nos mercenarii sumus, qui ad mercedem laboramus, et hujus operis nostri mercedem speramus a Domino nostro et Deo. Si quis cognoscere vult quam mercenarii sumus, audiat dicentem: *Quantis panibus mercenarii patris mei abundant? ego autem hic fame pereo;* et infra: *Fac me*, inquit, *sicut* Luc. XV, 17. *unum mercenariorum tuorum.* Omnes mercenarii, omnes operarii: qui tamen fructum exspectat laboris, consideret quod is qui alium mercede fraudaverit debita, et ipse fraudabitur sua. Fœneratum istud offendit, et postea cumulatiore mensura exsolvet. Ergo qui non vult amittere quod est perpetuum, non eripiat alii quod temporale est. *Ibid.*, 19

13. Nemo etiam in dolo loquatur ad proximum suum. Laqueus est in labiis nostris, et sæpe unusquisque sermonibus suis non explicatur, sed involvitur. Fovea alta est os male- Prov. VI, 2 voli: grande innocentiæ præcipitium, sed majus malevolentiæ. Innocens dum credit facile, cito Prov. XXII, 14. labitur; sed tamen iste lapsus resurgit: male- Prov. XIV, 15. dicus autem suis artibus præcipitatur, unde numquam exsiliat atque evadat. Ponderet ergo unusquisque sermones suos, non cum fraude et dolo: *Statera fallax improbabilis apud Deum;* Prov. XI, 1. non illam stateram dico, quæ mercem[6] appendit alienam (et in vilibus quidem rebus caro constat fallacia); sed statera verborum ipsa apud Deum est execrabilis, quæ prætendit pondus gravitatis sobriæ, et subnectit versutias fraudo-

[1] Mss. plerique juxta Maurinos, *sed dicat: Et ipsa terra.*
[2] Notant Maurini nonnullos mss. legere *mala et opprobria.*
[3] Editiones ante Maurinam, *sibi ipsum.*
[4] Codd. A, M, *parricidalis.*
[5] Mss. non pauci juxta Maurinos, et nostri A, M, ac omnes edit. ante maurinam, *accesserit, sua omnia:* sed verbum *inveniet* in pluribus ac potioribus mss. invenitur Maurinis testibus.
[6] Vet. editt. cum parte mss. juxta Maurinos, et nostri A, M, *quæ mercedem:* Rom. cum alia parte, *quæ mercem.*

lentiæ. Hoc maxime condemnat Deus, si decipiat aliquis proximum suum promissorum benignitate, et subdola iniquitate defœneratum opprimat, nihil sibi profuturus astutiæ suæ artibus. Quid enim prodest homini, si totius mundi capiat opes, animam autem suam vitæ æternæ defraudet stipendio? Matth. XVI, 26.

14. Alia piis mentibus consideranda statera, qua singulorum facta trutinantur; in qua plerumque ad judicium peccata propendunt, aut bene gesta peccatis præponderant. Væ mihi, si præcedant flagitia, et ad mortis præjudicium lethali vergant pondere! Tolerabilius si subsequantur, omnia tamen manifesta Domino; et ante judicium nec bona possunt latere, nec ea quæ plena sunt offensionis, abscondi. I Tim. V, 24.

15. Quam beatus qui radicem vitiorum resecare potuerit avaritiam! Is profecto stateram hanc non reformidabit. Avaritia enim plerumque sensus hebetat humanos, et pervertit opiniones; ut quæstum pietatem putent, et pecuniam quasi mercedem prudentiæ. Merces autem magna pietatis est, et quæstus sobrietatis, habere quod usui est satis. Quid enim in hoc mundo prosunt divitiarum superflua, cum in iis et nulla adjumenta nascendi sint, nec impedimenta moriendi? Nam et sine integumento in hoc mundo nascimur, et sine viatico discedimus, sine hæreditate sepelimur. I Tim. VI, 10.

16. Pendet singulis nostrorum statera meritorum, atque exiguis vel boni operis, vel degeneris flagitii momentis huc atque illuc sæpe inclinatur: si mala vergant, heu me! si bona, præsto est venia. Nemo enim a peccato immunis: sed ubi propendunt bona, elevantur peccata, obumbrantur, teguntur. Ergo in die judicii aut nostra opitulabuntur nobis opera, aut ipsa nos in profundum, tamquam molari depressos lapide, mergent. Gravis est enim, utpote talento plumbeo suffulta, iniquitas; intolerabilis avaritia, atque omnis superbia, tetra fraudulentia. Et ideo hortare plebem Domini sperare magis in Domino, abundare in divitiis simplicitatis, in quibus ambulet sine laqueo, sine impedimento. Zach. V, 7. II Cor. VIII, 2.

17. Bona etiam puri sermonis sinceritas, et locuples apud Deum, etiamsi inter laqueos ambulet: tamen quia alii nescit insidias aut vincula innectere, non alligatur.

18. Illud quoque præcipuum, si persuadeas ut noverint humiliari, sciant verum humilitatis colorem, naturam noverint. Multi habent humilitatis speciem, virtutem non habent: multi eam foris prætendunt, et intus impugnant: ad fucum præferunt, ad veritatem abjurant, ad gratiam negant: *Est* enim *qui nequiter humiliat se, et interiora ejus plena sunt doli.* Et est qui se nimium submittit ab humilitate multa. Non est ergo humilitas nisi sine fuco, sine fraude. Eccl. XIX, 23.

A Ipsa est vera, quæ habet piam mentis sinceritatem. Magna virtus ejus. Denique per inobedientiam unius hominis mors introivit, et per obedientiam unius Domini Jesu Christi facta est universorum redemptio. Rom. V, 19.

19. Scivit humiliari sanctus Joseph, qui cum esset a fratribus in servitutem venditus, vel a negotiatoribus coemptus, humiliatus in compedibus, ut Scriptura dicit, virtutem humilitatis didicit, infirmitatem repudiavit. Itaque emptus in Ægypti B partibus a servo regio, coquorum præposito, non prosapiæ nobilis conscientia, quasi germen Abrahamitarum, dedignatus obsequia vernacula, fastidivit degenerem conditionem: sed magis gnavum se et fidelem herili imperio præbuit, alto intendens consilio nihil interesse in quo statu quis probabilem se præstaret; sed illum esse finem bonorum, ut in quocumque statu probarentur; illudque præcipuum, si magis mores commendarent statum, quam status mores. Etenim quo status inferior, eo virtus eminentior. Talem itaque se exhibebat, tam sedulum, ut ei dominus suus totam domum suam crederet, ipsi omnia committeret. Gen. XXXVII, 28. Ps CIV, 18. Gen. XXXIX, 1 et 11

20. Unde et uxor ejus oculos injecit in eum, capta formæ venustate: nihil enim ad nos, si petulantibus oculis aut ætas expetitur, aut pulchritudo. Ars desit; nullum est crimen decoris: illecebra facessat; inoffensa est species, et formæ gratia. Itaque percita atque animi furens in- D terpellat juvenem, et cogente libidine, victa passionum stimulis crimen fatetur. Verum ille abjurat flagitium, dicens nec moribus Hebræorum convenire, nec legibus,[1] ut alienum violent torum, quibus cura est tuendi pudoris; ut integri nuptiarum integris socientur virginibus, nec ulli conveniant feminæ, quæ legitimi usus tori nesciat; religionemque sibi esse, ne ebrius[2] turpis intemperantiæ, ingratus herilis indulgentiæ, cui obsequium deberet, ei gravem inferret contumeliam. *Ibid.*, 7 et ss. 1 2 E

21. Numquid erubescebat illum vilem dominum tamen dicere, et se servum fateri? Quin etiam cum ambiret mulier, obsecraret etiam metu proditionis, vel amoris sui lacrymas funderet ad extorquendi necessitatem, nec misericordia flexus ad flagitii consensum, nec coactus metu, et precibus restitit, nec minis cessit, præponens præmiis pericolosam honestatem, quam turpem remunerationem casto pudori. Iterum quoque mulier majoribus adorsa ten- F tamentis, cum inflexibilem adverteret, etiam secunda vice immobilem, passione effera et impudentia[3] vires ministrante, juvenem aggreditur, veste apprehensa ad cubile trahens, complexum offerens; et pene ceperat, nisi exuisset Joseph vestem, qua tenebatur, ne exueret amictum humilitatis, indumentum pudoris. Gen. XXXIX, 11 et ss. 3

22. Scivit igitur humiliari, qui humiliatus

[1] Hac de re adisis Philonem lib. *De Joseph* ultimæ edit. Parisiensis pag. 533. (Edit. Maur.)

[2] Nonnulli mss., *ne Hebræus*, minus concinne. (Ed. Maur.)

[3] Omnes edit., *etiam secundo immobilem passione, effera impudentia* etc.; omnes mss. ut in textu, nisi quod bene multi omittunt *et* ante vocem *impudentia*. (Edit. Maur.)

est usque ad carcerem; et cum sustineret calumniam, maluit crimen falsum subire, quam referre. Scivit, inquam, humiliari, quia humiliabatur pro virtute. Humiliabatur in typo ejus, qui se erat humiliaturus usque ad mortem, mortem autem crucis: qui venturus erat, ut vitam hanc de somno resuscitaret, et sommum esse hunc vivendi usum doceret, in quo diversæ commutationum vices tamquam ebriæ, et nihil solidum, nihil firmum; tamquam dormientis somnium videntes non videmus, et audientes non audimus, et manducantes non satiamur, gratulantes non gratulamur, currentes non pervenimus. Vanæ spes hominum in hoc sæculo, qui ea quæ non sunt, tamquam quæ sint, sequenda arbitrentur. Itaque inanes et vacuæ rerum species tamquam in somnio venerunt, abierunt, adstiterunt, evanuerunt. Circumfusæ et dispersæ sunt; teneri videntur, et non tenentur. Denique ubi quis audivit dicentem:

Ephes. v, 14 *Surge qui dormis*, et de sæculi istius somno exsurrexit, falsa hæc intellexit omnia; evigilavit, et fugit somnium, fugit potestas, abiit cura patrimonii, formæ venustas, honorum studium. Hæc enim somnia sunt, quibus non moventur qui vigilant corde; sed dormientes exagitantur.

23. Vadatur hunc sermonem meum sanctus Joseph, non esse perpetua nec diuturna, quæ sunt hujus sæculi, qui ab initio nobilis genere, censu dives, subito ignobilis servulus est, et (quod ipsam servitii vilitatem acerbat) degeneris domini ære emptum mancipium. Minus enim vile putatur servire libero: geminatur autem servitus, ubi servitur vernaculis. Servus igitur ex genere præclaro, pauper ex patre divite, de amore ad odium, de gratia ad supplicium: rursus de carcere ad aulam, de reatu ad judicium traductus, neque adversis fractus

Gen. xli, 39 et ss. est, neque elevatus secundis.

24. Adstipulatur etiam momentarias esse vices rerum etiam sancti David frequenter variatus status, qui despectus patri, pretiosus Deo;

I Reg. xvi, 11 et ss. triumpho nobilis, invidia vilis; accitus ad mi-

I Reg. xviii, 2 et ss. nisterium regium, electus ad affinitatem, postremo faciem et ora mutatus, exsul regni, fugitans parricidii, nunc sua offendicula deplorabat, et rursus aliena removebat, conciliato

II Reg. xii, 1 et ss. hærede nobilior, quam decolorato. Expertus igitur omnia, pulchre dixit: *Bonum mihi quod*

Ps. cxviii, 71. *humiliatus sum.*

25. Quamquam hoc et ad eum possit referri, qui cum esset in Dei forma, facilis inclinare cœlos, descendit tamen, et formam servi accipiens, nostras portavit infirmitates: qui præ- Phil. ii, 6. videns sanctos suos, non quasi rapinam sibi proprium honorem adsumere; sed subjicere se æqualibus, et alios sibi anteferre, dixit: *Bonum mihi est quod humiliatus sum.* Bonum mihi est quod me subjeci; ut subjecta mihi sint omnia, et sit Deus omnia et in omnibus. Hanc in- I Cor. xv, 27, 28. funde humilitatem singulorum animis, et te ipsum formam præbe omnibus, dicens: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi.* I Cor. xi, 1.

26. Discant bonorum operum divitias quærere, morum esse locupletes. Pulchritudo divitiarum non in sacculis divitum, sed in alimentis pauperum est. In illis infirmis et egenis melius opes lucent. Discant itaque pecuniosi non sua, sed ea quæ sunt Christi, quærere; ut illos et Christus requirat, ut illis sua largiatur. Impendit pro illis sanguinem suum, Rom. viii, 32. effundit illis Spiritum suum, offert illis regnum suum. Quid amplius dabit, qui se ipsum obtulit? Aut quid est quod non sit daturus Pater, qui pro nobis unicum Filium tradidit morti? Admone igitur illos servire Domino in sobrietate et gratia, tota mentis sedulitate erigere oculos ad cœlestia, nihil ponere in lucro, nisi quod vitæ æternæ sit: nam iste omnis hujus quæstus sæculi animarum dispendium est. Denique omnium detrimentum passus est qui Phil. iii, 8. volebat Christum lucrari: quod etsi mirabiliter dixerit, minus tamen expressit, quam acceperat. Hic enim de alienis loquutus est; Christus autem dixit: *Qui vult post me venire, abneget se ipsum sibi;* ut ipse suum detrimentum sit, Luc. ix, 23. quo fiat lucrum Christi. Caduca hæc omnia, cum damno, sine lucro:[1] illud solum est lucrum, ubi fructus perpetuus, ubi æternæ merces quietis.

27. Commendo tibi, fili,[2] Ecclesiam, quæ est ad Forum Cornelii, quo eam de proximo intervisas frequentius, donec ei ordinetur episcopus. Occupatus diebus ingruentibus quadragesimæ, tam longe non possum excurrere.

28. Habes illic Illyrios de mala doctrina arianorum; cave eorum zizania: non appropinquent fidelibus, non serpant adulterina semina: advertant quid propter suam perfidiam acciderit sibi;[3] quiescant, ut veram fidem sequantur. Difficile quidem imbuti animi infidelitatis venenis

[1] Mss. non pauci, juxta Maurinos, ac etiam A et M, *sine damno, sine lucro:* melius alii, et edit. omnes, ut in textu.

[2] Episcopum, a quo episcopus alius filii vocabulo compellatus sit, haud facile reperias apud antiquos. Nec sane aliam ullam causam, cur hoc nomine Constantium appellaverit Ambrosius, mens nobis suggerit, nisi quod ille aut e clero Mediolanensi ad episcopatum adsumptus fuerit, vel statim a consecratione in Ambrosii disciplinam se tradiderit spiritalis vitæ placitis instituendum. Utcumque sit, eum vere fuisse episcopum totius epistolæ series clamat; proindeque Rom. editorem in summula male scripsisse *episcopum designatum*. Sed nec felicius ea ibidem Arausicanam sedem ipsi adsignat. Qui enim isthuc fieri possit, cum eidem præsuli hoc ipso loco Ecclesia Fori Cornelii commendetur, *de proximo* frequentius intervisenda? Nam quæ urbs Forum Cornelii olim nuncupabatur, eadem nunc dicitur Imola; sicuti discimus ex P. Varnefrido lib. II *de Gestis Langob.* c. 18, quem geographi posteriores sequuti sunt. Ea metropolitæ Ravennati hodie paret. Fuit hoc eodem tempore Constantius alius, qui simul cum Arausicano subscripsit Aquilejensi Concilio, episcopus Scissiensis. Verum cum Scissiam novi geographi eamdem esse velint ac Segestam, quæ sita est in Pannonia, nec etiam ad hunc Costantium destinari potuit hæc epistola. Cum igitur ejusdem nominis præter hos duos nullus Antistes, qui floruerit illa ætate, nobis occurrat; nostri hujus sedem ingenue fatemur nobis ignotam. (Edit. Maur.)

[3] Non alia clades procul dubio hic indicatur, nisi qua, Valente ariano imperatore profligato atque combusto, illæ provinciæ a Gothis victoribus dirum in modum pervastatæ sunt. (Edit. Maur.)

abolere possunt impietatis suæ glutinum; si tamen in iis virus infaustum inoleverit, nec facile iis credendum putes. Nervi enim sunt, et quidam artus sapientiæ, non temere credere, maxime in causa fidei, quæ raro perfecta est in hominibus.

29. Tamen si quis est, qui licet suspectæ sit infirmitatis, et nutantis affectus, purgare habitam de se opinionem velit; permitte ut satisfecisse se putet, indulge aliquantulum: cujus enim excluditur satisfactio, avertitur animus. Nam etiam medendi periti cum vident notas ægritudines,[1] ut ipsi appellant, medicinam quidem non adhibent; sed tamen medicinæ tempus exspectant, nec deserunt invalidum, sed leniori-bus[2] verbis, aut quibus possunt, palpant delinimentis; ne aut intermissa ægritudo desperatione animi gravescat, aut crudior medicinam respuat; eo quod ad maturitatem pervenire nequeat, si indigestæ insolens rerum hujusmodi medicus adhibeat manus. Siquidem et pomum cum immaturum exagitatur, cito deperit.

30. Et quia de agro exemplum sumpsimus, præcipe illis inviolata confinii servare jura, paternos custodire terminos, quos Lex tuetur. Supra
Deut. XIX, 14. fraternam caritatem frequenter est vicini gratia: ille enim sæpe longe, hic in proximo est, vitæ omnis testis, conversationis arbiter. Delectet eum per finitima spatia laxari liberum pecus, et in herba viridi projectum secura captare otia.

31. Servos quoque dominus jure servitii subditos habeat pro moderamine coercitionis, quasi animæ consortes. Paterfamilias enim dicitur, ut quasi filios regat; quoniam et ipse Dei servus est, et patrem appellat Dominum cœli, moderatorem potestatum omnium. Vale et nos dilige, ut facis, quia nos te diligimus.

EPISTOLA III.

Scripta circa annum 380.

Felicis munusculum prædicat, sed eum quod se a longo tempore non inviserit, arguens, ut non tamdiu procrastinetur, petit.

AMBROSIUS FELICI.

1. Misisti mihi tubera, et quidem miræ magnitudinis; ut stupori forent ea tam grandia. Nolui in sinu, ut ajunt, abscondere:[3] sed aliis quoque demonstrare malui. Itaque partem direxi amicis, partem mihi reservavi.

2. Suave munus, non tamen ita præpollens,[4] ut comprimeret querelam meam jure excitatam, quod nos tamdiu amantes tui nequaquam revisas. Et cave posthac ne majora invenias doloris tubera.[5] Nam hujus nominis diversa ratio; ut enim grata in munere, ita in corpore atque in affectu molesta sunt. De te impetra, quominus te abesse doleam; nam causa commotionis meæ, desiderium est tui. Effice, si potes, ut minus gratus sis.

3. Rem exposui, causam probavi. Intorquenda est amentata illa non manipularis sententia.[6] Metuisti certe: sed vide quam movear, ut delectet jocari. Postea tamen ne excusaveris; etenim quamvis tua hæc vectigalis[7] mihi sit excusatio; male tamen de te judicat, nec de me melius, si aut tuam absentiam muneribus compensandam, aut me muneribus redimendum putes. Vale, et nos amantes tui dilige.[8]

EPISTOLA IV.

Scripta anno 380.

Sermone Felicis recreatum se esse; maxime vero quod venturum ad basilicæ consecrationem cum speraret, postquam celebrassent iniți abs se episcopatus diem. Suas ad hoc preces ei promittit, mutuasque ab eodem reposcit, dum ingredietur sancta sanctorum. Tum quæ illic contineantur, mystice decursis, Felicis administrationem prædicat, polliceturque adjutores ei non defuturos.

AMBROSIUS FELICI[9] salutem.

1. Etsi habitu corporis minus valebam, tamen ubi sermonem unanimi mihi pectoris tui legi, non mediocrem sumpsi ad convale-

[1] « Forte legendum *notas ægritudinis*, ut designetur statim atque deprehensa sunt prima ægritudinis indicia, medicinam non adhiberi: nempe secundum Hippocratis pronuntiatum, Πεπονα φαρμακεύειν, καὶ κινέειν, μὴ ἅμα. Quod pulchre convenit cum verbis Ambrosii infra positis, *aut crudior*, ægritudo scilicet, *medicinam respuat*. Verumtamen per *notas ægritudines* intelligere etiam possumus consuetos et non immodicos morbos; cum in extremis atque insolitis, quando periculum in mora est, actutum curatio sit necessaria. Quapropter in lectione omnium mss. et edit. nihil mutandum. » Ita Maurini. Sed e contextu satis patet *notas ægritudinis* habendam esse ut lectionem genuinam, uti et archiepiscopus Pigolpassus emendavit in cod. M.

[2] Mss. aliquot, testibus Maurinis, *sed levioribus*.

[3] Multæ sunt proverbiales formulæ a sinu ductæ, quibus occultum quidpiam significatur: ut puta *in sinu gaudere, in sinu esse:* de quibus Erasm. Chil. I, cent. 3, prov. 13. (Edit. Maur.)

[4] Editiones ante maurinam et quidam mss., *non tamen ita præpotens*.

[5] Omnes edit., *invehas*, omnes mss., *invenias*. Neutrum incommode. At quod ultimæ Paris. edit. pro *grata in munere* contra ceterarum et mss. fidem posuerunt *grata in mente*, id quidem a mente auctoris alienum est: cum tubera, quæ in amici munere sibi grata fuisse significat, pro fructu terræ videlicet posita; eadem posita pro tumore corporis ex vulnere, aut animi quasi turgescentis ægritudine, molesta esse testificetur. (Edit. Maur.)

[6] *Amentata sententia* metaphorice dicitur ab amentata hasta, id est, vinculo quodam quod amentum dicitur, illigata; ut certius validiusque intorqueretur. De quo vide Junium *Adagiorum* cent. 3, prov. 12. (Edit. Maur.)

[7] *Vectigalis* hoc est, quæstuosa; eo quod munusculorum quasi vectigal secum attulerit. (Edit. Maur.)

[8] Addunt mss. A et M, *quia nos te diligimus*. Sed arbitraria additio conspicitur, eo quod sit inutilis prorsus post præcedentes voces *nos amantes tui*.

[9] Omnes edit. *(et codex* M), *Felici Comensi episcopo:* omnes mss., *Felici salutem*, præter paucos in quibus omittitur *salutem*, et Thuan. ubi habetur *Feliciano*. Non satis recte. Hunc porro Felicem Comensi diœcesi præfuisse hujus epistolæ contextus aperte probat; eumdem autem esse cum eo, ad quem datum est superius epistolium, non e nomine solo colligi datur, sed potissimum ex argumenti affinitate. Cum enim Felici excusanti quod non venisset, priores litteræ destinatæ essent, hæ ipse non obscuram ejusdem excusationis faciunt mentionem. Adde quod utraque ad familiarissimum, nec nimio intervallo semotum scriptæ cognoscuntur. Hujus

scendum gratiam, quasi quodam tui alloquii pulejo refotus;[1] simul quia celebrem utrique nostrum annuntiasti diem adfore, quo suscepisti gubernacula summi sacerdotii, de quo ante momentum cum fratre nostro Bassiano[2] loquebar. Ortus enim sermo de basilicæ, quam condidit Apostolorum nomine, dedicatione, dedit huic sermoni viam; siquidem significabat quod sedulo tuæ quæreret sanctitatis præsentiam.

2. Tum ego nostris fabulis intexui diem natalis tui,[3] qui foret in exordio ipso kalendarum novembrium; eumque, si non fallerer, appropinquasse, et crastina celebrandum die; unde posthac non excusaturum. Promisi ergo de te, quoniam et tibi id de me licet: promisi illi, exegi mihi: præsumptum enim habeo quod affuturus sis, quia debes adesse. Non ergo te magis meum promissum tenebit, quam tuum institutum, qui id in animum indueris,[4] ut quod oportet facias. Advertis itaque quia non tam promissi audax, quam tui conscius fratri spopondi. Veni igitur, ne duos sacerdotes redarguas: te, qui non adfueris, et me, qui tam facile promiserim.

3. Natalem autem tuum prosequemur nostris orationibus, et tu nostri in tuis votis non obliviscaris. Te noster spiritus comitabitur: tu quoque cum ingredieris secundum tabernaculum, quod dicitur sancta sanctorum, facito nostro more, ut nos quoque tecum inducas. Cum spiritu adoles aureum illud thymiaterium,[5] nos ne intermiseris: ipsum est enim quod in secundo tabernaculo est, de quo plena sapientiæ oratio tua sicut incensum dirigitur ad cœlestia.

Exod. xxvi, 35 et ss.

4. Ibi arca Testamenti undique auro tecta, id est, doctrina Christi, doctrina sapientiæ Dei. Ibi dolium aureum[6] habens manna; receptaculum scilicet spiritalis alimoniæ, et divinæ promptuarium cognitionis. Ibi virga Aaron insigne sacerdotalis gratiæ. Aruerat ante, sed in Christo refloruit. Ibi Cherubim super tabulas Testamenti, lectionis cognitio sacræ. Ibi propitiatorium, supra quod in excelsis Deus Verbum est, imago invisibilis Dei, quod tibi dicit: *Loquar tecum desuper propitiatorium de medio duorum Cherubim;* sic enim loquitur nobiscum, ut nos ejus sermonem intelligamus; vel quia non mundana, sed intelligibilia loquitur, sicut ait: *Aperiam in parabolis os meum.* Ubi enim Christus, ibi omnia, ibi doctrina ejus, ibi peccatorum remissio, ibi gratia, ibi separatio mortuorum ac viventium.

Coloss. i, 5. Exod. xxv, 22. Ps. lxxvii, 2

5. Et Aaron quidem semel stetit in medio eorum, objiciens se, ne mors transiret ad viventium agmina, a funeribus mortuorum. Hic autem quasi Verbum semper stat in singulis, quem nos non videmus, intra nos separans rationabiles virtutes a cadaveribus passionum lethalium, et pestilentium cogitationum. Hic stat, quasi qui in hunc mundum venerit, ut aculeum mortis hebetaret, devoratorium[7] ejus obstrueret, viventibus æternitatem gratiæ daret, defunctis resurrectionem concederet.

Num xvi, 47, 48. 7. Heb. ii, 14, 15

6. Huic tu militas bonam militiam, hujus depositum custodis, hujus pecuniam fœneras, secundum quod scriptum est: *Fœnerabis gentibus.* Bonum fœnus spiritalis gratiæ, quod veniens Dominus cum usuris exiget; et cum te bene dispensasse invenerit, dabit tibi plura pro paucioribus; eritque mihi fructus dulcissimus, quod meum in te judicium comprobabitur. Ordinatio non reprehendetur, quam accepisti per impositionem manuum mearum,[8] et benedictionem in nomine Domini Jesu. Fac ergo bonum opus, ut in illo die mercedem invenias, et ego in te, et tu in me requiescamus.

I Tim i, 18. Deut. xv, 6. 8. II Tim i, 6.

7. Multa messis Christi, sed pauci operarii; et difficile reperiuntur qui adjuvent.[9] Verum hoc vetus: sed potens est Dominus, qui mittat operarios in messem suam. Certe in illo ordine Comensium jam plerique cœperunt credere ma-

9. Matth. ix, 37.

Felicis, cujus nomen sanctorum catalogo inseri meruit, festum renuntiatur pridie idus Julias in hæc verba: *Novocomi sancti Felicis primi ejusdem civitatis episcopi.* Eum Ughellus asserit ab Ambrosio non tamquam Metropolitano, sed tamquam apostolico legato episcopum Comensis Ecclesiæ fuisse institutum; cum hæc sedes Aquilejensi numquam subiecta non fuerit. At nullum sententiæ suæ argumentum profert. Quod vero eumdem primum Novocomi sedisse negat, id non injuria ex ultima parte hujus epistolæ refelli potest. Expende, lector, et pronuntia. (Edit. Maur.)

[1] Ubi editt., *pulegio,* mss. habent partim *polejo*, partim *pulejo.* Et sane pulegium et pulejum eadem herba est; legimus enim in *Glossis* Philoxeni *pulejum, βλήχων* sive *γλήχων.* Est etiam herba polium dicta *παρὰ τῆς πολιότητος,* e canitie. De quarum ambarum virtutibus consule Dioscoridem atque alios. (Edit. Maur.)

[2] Cod. Læt. et Carol., *Bassiliano:* ceteri et edit., *Bassiano.* Subscripsit is Concilio Aquilejensi et epistolæ ad Syricium, ac utrobique sicut et apud Paulinum in *Vita* Ambrosii vocatur Laudensis episcopus. Basilicæ ab eodem conditæ meminit Ughellus, ut dictum est in Admonitione. Ejus vero nomen inscriptum albo sanctorum legitur XIV. Kal. Februarias. (Edit. Maur.)

[3] Ambrosius anniversarium consecrationis episcopalis diem hoc loco vocat *diem natalis,* quo etiam modo illum vocarat lib. VIII *Expos. in Luc.* n. 73. Cum autem jam ibi nonnihil de consuetudine celebrandi ejus diei observatum sit, id unum placuit hic addere, eum qui uberius quidpiam de hoc more desideraverit, plura reperturum in *Notis* Casauboni *ad Spartianum* p. 10, n. 45. (Edit. Maur.)

[4] Editiones ante maurinam, *in animum induxeris.*

[5] Hæc vox ab uno Ambrosio ex antiquis adhibetur pro *thymiaterium,* n. 1 libri IV *de Sacramentis*, et in *Historia Excidii Urbis Hierosolymitanæ*, quæ comuniter Egesippi nomen præfert, sed libera Ambrosii translatio ex operibus Josephi Flavio suo loco esse ostendetur. Hinc *Ordo Romanus* et quidam recentiorum eam assumpserunt, veluti si esset a *Θυμίαμα* et *τηρέω*, dum e converso est a *Θυμιάω.*

[6] Quemadmodum hic per arcam Testamenti sanctorum Evangeliorum liber designatur, ita per dolium aureum manna refertum significatur sacra illa pyxis, in qua servabatur adoranda eucharistia. (Edit. Maur.)

[7] *Devoratorium* substantive ab uno Ambrosio usurpatur, ac respondet græco *σαρκόφαγον*; sed ut adjectivum jam a Tertulliano adhibitum est cap. 1 *de Idololatria*: *crimina.... devoratoria salutis.*

[8] Adverte institutum episcopum numquam reperiri, nisi per manuum alterius etiam episcopi impositionem: qui mos temere antiquatus est ab hæreticis. (Edit. Maur.)

[9] Belvac. cod., *qui adnuntient.* Et continuo post habet Albin. *Verbum hoc vetus:* Boyer., *Verum hoc apud nos.* (Edit. Maur.)

gisterio tuo, et doctrina tua verbum Dei receperunt: sed qui dedit credentes, et adjutores dabit; quo et tibi excusandi auferatur necessitas, quod serius nos inviseris; et mihi crebrior tuæ præsentiæ refundatur gratia. Vale, et nos dilige, ut facis.

EPISTOLA V.

Scripta circa annum 380.

Sententiam abs se in causa Indiciæ latam defendens, Syagrii judicium arguit, quod legitima in eo forma servata non sit. Maximum tragœdiæ auctorem apud se non comparuisse: Syagrium inspectionem virgini contumeliosissimam decrevisse, cum alia, unde judicari virgo debeat, suppetant: inspectionem incertam atque inutilem; aliud enim obstetricum officium esse: non ergo hac ratione causam decidendam, præsertim cum peperisse diceretur Indicia. In quibus inspectio sit toleranda. Syagrium vanam afferre excusationem: Maximum vere accusatorem esse. Postremo accusatione ac testibus rursus vituperatis, refertur Marcellinæ aliarumque pro Indicia testimonium, ac judicium ab ipso Ambrosio prolatum subjicitur.

AMBROSIUS SYAGRIO.[1]

1. Prospiciendum esse ne de nostro obloquantur judicio carissimi nostri Veronenses, propriis texuisti litteris. Non arbitror fore, certe non solent. Aut si obloquantur, de quo obloqui soleant, haud dubie liquet: cum exasperati huc veniant, pacifici ad te revertantur;[2] præsertim cum hoc judicium nostrum cum fratribus et consacerdotibus nostris participatum processerit; tu autem sine alicujus fratris consilio hoc judicium tibi solus vindicandum putaris:[3] in quo tamen ante judicium præjudicium feceris, ut puellam Zenonis sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione, post tot annos, sine auctore criminationis, sine accusatore, sine professore delationis,[4] in periculum reatus deducendam arbitrare: cui invidia esset a vanis, ab hæreticis, ut ipsi volunt, a turpibus personis conflata per scelus, per avaritiam, per intemperantiam, quærentibus proprii libertatem flagitii; ab iis postremo, qui domo ejus ejecti atque eliminati forent, quod discolora opera subtexerent,[5] quam prima fronte suæ professionis prætenderant.

2. Hujusmodi accusatores, hujusmodi testes in tuo constituebas judicio, qui neque accusare audebant, neque delationis se nexu obligare; atque ita inspectioni adjudicandam constituebas virginem, quam nullus argueret, nullus deferret. Ubi hæc cognitionis solemnitas? Ubi talis judicandi formula? Si leges publicas interrogamus, accusatorem exigunt: si Ecclesiæ, *Duobus,* inquit, *et tribus testibus stat omne verbum:* sed illis testibus qui ante hesternum et nudiustertius non fuerint inimici; ne irati nocere cupiant, ne læsi ulcisci sese velint. Matth. XVIII, 16.

3. Inoffensus igitur affectus testium quæritur; ita tamen ut accusator prius in medium procedat. Ipsi illi presbyteri Judæorum manus suas prius supra caput imposuerunt Susannæ, et accusationem professi sunt, et pariter addiderunt testimonii auctoritatem, quam imprudenter populus suo errore positus acceperat: sed divino judicio per prophetam retexit, et redarguit omnipotens Deus; ut liqueret omnibus eos velle invidiam præseminare adversum innocentis periculum, qui deficerent[6] accusationis argumento, et firmamento probationis; conjicientes videlicet quod si præoccupatis vulgi auribus invidia mentem incesseret, præjudicium examinandæ veritatis inferret. Etenim cum audita præveniunt, aurem obstruunt, animum occupant, ne probatio desideretur, ut rumor pro convicto teneatur crimine. Daniel XIII, 34 et ss.

4. Nos igitur accusatorem exegimus, et auctorem totius scenæ Maximum perurgendum arbitrati sumus. Verum ille accusationem, quam studio informaverat, verbo detulerat, deseruit professione; et tamen affectu urgebat, arte exsequebatur: sed fugiebat nomine, quod diffideret probationi. Denique sparsis rumoribus, sed etiam epistolis compositis et destinatis, quæsivit acerbare invidiam delationis: sed nequaquam opprimi potuit integritas et circumveniri. Nam si habuisset probationes, numquam inspectionem tua sententia flagitavisset.

5. Quid igitur sibi velit, et quo spectet quod obstetricem adhibendam credideris, non possum advertere. Itane ergo liberum erit accusare omnibus, et cum probatione destiterint, patebit

[1] Omnes edit., ante maurinam, *Syagrio Veronensis Ecclesiæ episcopo:* mss. contra, ut in textu, juxta Maurinos; sed etiam codex M illam habet additionem. Indubium vero est quod hac asseritur.

[2] Intellige Veronenses ob judicium episcopi sui non servata forma legitima contra Indiciam virginem sacram latum graviter offensos Ambrosium convenisse, ut eadem causa ab eo tamquam metropolitano ad examen revocaretur. Quod quidem sanctus Præsul vocatis ad Concilium vicinis episcopis præstitit anno, ut censent Ughellus et Baluzius, 80 post. 300. (Edit. Maur.)

[3] Ita mss.; at vero editt., *judicandum putaris.* Zenonem autem illum, a quo Indicia probata et consecrata dicitur, eumdem esse, cujus memoria pridie idus April. ponitur in Rom. Martyrologio, in suis notis negat Baronius. Alium vero esse contendit etiam Veronensem episcopum, sed alio posteriorem, cujus sermones Zenonis martyris nomine vulgati sunt. Atqui contra non desunt, qui hunc Zenonem Syagrii decessorem, ad hæc tempora solum ejus nominis Veronensem gubernasse Ecclesiam affirment; eique forte propterea quod sub Juliano apostata aliquid perpessus fuerit, martyris nomen adtributum in ea sermonum collectione, quæ ex variorum Patrum operibus compacta eidem adscribitur. (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot, *sine professore declinationis:* alii nonnulli... *declamationis;* reliqui et omnes edit.... *delationis.* Rectius id quidem: verum non ita male quod pro *professore* mss. aliquot legunt *professione.* (Edit. Maur.)

[5] Juxta Maurinos mss. aliquot, *discoloro opere subtexerunt.*

[6] Maurinis testibus quidam mss., *qui defecerant;* unus, *qui deficerentur.*

ut genitalium secretorum petant inspectionem, et addicentur semper sacræ virgines ad hujusmodi ludibria, quæ et visu et auditu horrori et pudori sunt? Denique non minima etiam in tuis litteris tentatæ expressionis verecundia est. Quæ ergo sine damno pudoris in alienis auribus resonare non queunt, ea possunt in virgine sine ejus tentari verecundia?

6. Invenisti tibi vile mancipium, procacem vernulam, cur non abutaris pudibundo ministerio, et exponas ejus modestiam; cum præsertim nihil sanctius in virgine sit, quam verecundia? Non enim sacra virgo ut corpore tantummodo integra sit quæritur, et non ut in omnibus ejus inoffensus maneat pudor. Virgo Domini suis est nixa fulcris ad sui probationem, nec alienis dotibus eget, ut se virginem probet; et nec abditorum occultorumque inspectio, sed obvia omnibus modestia adstipulatur integritati. Non placet Deo, quam non suorum gravitas morum probat: non probatur Domino, quæ unius obstetricis indiget testimonio, quod plerumque quæritur pretio. Ea ergo tibi locuples videtur ad fidem, quæ et redimi et falli potest; ut excuset ream, et crimen tegat, aut nesciat, et non possit flagitium deprehendere?

7. Neque vero illud justum arbitror, quod tuis comprehendisti litteris, quia nisi inspecta fuerit, integritas periclitetur, et incerto sui fluctuet. Ergo omnes quæ inspectæ non sunt, periculum subierunt pudoris? Ergo et quæ nupturæ sunt, prius inspiciantur, ut nubant probatiores? Ergo et quæ velandæ sunt, prius subjiciendæ sunt hujusmodi adtrectationi? Non enim visitantur, sed adtrectantur; et rectius secundum tuam sententiam inspicitur non probata, quam consecrata.

8. Quid, quod etiam ipsi archiatri dicunt non satis liquido comprehendi inspectionis fidem,[1] et ipsis medicinæ vetustis doctoribus id sententiæ fuisse? Nos quoque usu hoc cognovimus, sæpe inter obstetrices obortam varietatem, et quæstionem excitatam; ut plus dubitatum sit de ea, quæ inspiciendam se præbuerit, quam de ea quæ non fuerit inspecta. Siquidem et proximo id comperimus exemplo: nam quædam conditionis servilis Altini inspecta[2] et refutata, postea Mediolani non meo quidem jussu, sed Nicenti ex tribuno et notario domini vel patroni sui voluntate visitata est a peritissima et locupleti femina hujusmodi artis; et cum simul ista suppeterent, ut neque paupertas obstetricis suspectam faceret fidem, neque indocilitas imperitiam, tamen adhuc manet quæstio.

9. Quid profuit igitur eam inspici, cum damnatio maneat? Nam ut quisque voluerit, aut imperitam medicam, aut redemptam adseret; ita sine effectu ullo injuria inspectionis est. Quid deinde fiet? Quotiescumque emerserit qui non credat, toties virgo adtrectabitur?[3] Nam si umquam se visitandam abnuerit, secundum adsertionem tuam de crimine confitebitur. Et facilius est ut refutet quod numquam fecerit, quam quod fecerit. Variabuntur igitur obstetrices, ne suspectæ aliqua repetatur gratiæ. Erit itaque inter plures, quamquam paucarum etiam in magnis urbibus hic usus medendi sit: erit, inquam, vel malevola, vel imperita, quam pudoris claustra prætereant, et per imperitiam integro notam affigat pudori. Vides in quo periculum inducas virginalem professionem, dum obstetricem adhibendam putas; ut jam non solum verecundiæ suæ dispendio, sed etiam obstetricis incerto periclitetur.

10. Nunc consideremus quod obstetricis officium sit. Legimus etiam in veteri Testamento obstetrices, sed non inspectrices: denique ad parturientes ingrediebantur, non ad virgines; ut partus susciperent, non ut pudorem examinarent. Unde et obstetrices dictæ,[4] eo quod obsistant dolori; vel certe pignori, ne laxatis uteri genitalibus claustris, in terram defluat. Secundo et tertio loco in Scripturis invenimus obstetrices adhibitas: sed ubique partui, nusquam inspectioni. Primo ubi Rachel parturit, Gen. xxxviii, 27. deinde ubi Thamar parit, tertio ubi necandos mares Pharao mandat Hebræorum obstetricibus; Exod. i, 15 et ss. quando responderunt illæ, non eo more Hebræas feminas parere, quo pariunt Ægyptiæ; sed Hebræas prius parere, quam introeant obstetrices ad eas. Qui locus ut superiori utilis ad Hebræorum salutem, ita reliquo confragosus ad obstetricum fidem, quæ didicerunt mentiri pro salute, et fallere pro excusatione.

11. Quid igitur suspecta et dubia captamus, cum majora sint alia examinandæ veritatis documenta et testimonia, in quibus expressiora insignia vel temerati pudoris sint? Quid enim est quod magis publicum sit, quam offensa

[1] Si cujus interfuerit plura de hac re et explicatiora discere, illum ad archiatros, hoc est, principes in medendi arte remittimus. Interim observabimus non solum e Patribus Ambrosium quam incerta sit turpis illa integritatis exploratio, docuisse; sed etiam Cyprianum epist. ad Pomponium, ubi legimus: *Cum et manus obstetricum et oculus sæpe fallantur.* Immo vero periculosam etiam esse Augustinus satis indicat, cum lib. I *de Civit. Dei*, cap. 18, ita loquitur: *Obstetrix virginis cujusdam integritatem manu velut explorans, sive malevolentia, sive ignoscitia, sive casu, dum inspicit, perdidit.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot, *saltim* aut *saltem inspecta*. Non satis recte; Altinum enim fuit Italiæ municipium haud ignobile, cujus ab Attila, ut volunt, solo æquati ruinæ quædam adhuc visuntur, ut tradit Leand. Albertus in *Marchia Tarvisiana*. Iterum autem ubi omnes edit. exhibent, *Nicenti extribuni et notarii*, omnes mss. legunt, *Nicenti ex tribuno et notario*: duriuscule quidem, sed tamen non prorsus incongrue. Hujus porro Nicenti Paulinus meminit in Ambrosii *Vita*, et eumdem esse autumat Godefridus ac Nitentium illum cujus mentio fit in lege 11, anni 377, *Ne sanctum Baptisma iteretur*. (Ed. Maur.)

[3] Amerb. et mss. nonnulli juxta Maurinos, ac etiam A, *virgo obtrectabitur*.

[4] Vossius in *Etymol.* postquam hanc vocis illius originem memoravit, addit illud sibi magis arridere, ut *obstetrix* dicatur quasi *adsestrix*, quod parienti adsideat. Sed haud scimus an multis approbaverit hanc sententiam; nobis sane non approbavit. (Edit. Maur.)

pudoris, et defloratio virginitatis? Nihil profecto quod magis se prodat, quam castitatis dispendium. Tumescit alvus, et incedentem fœtus sui onera gravant; ut prætermittamus alia, quibus se vel tacita prodit conscientia.

12. At forte sterilitatis obtentu abscondi in aliquibus possit flagitium. Hic vero cum editus partus et expositus, vel necatus (dum invidiæ magis, quam probationi consulitur), dissipatus sit per aures universorum, strangulata est libertas calumniarum, si peperit. Nempe Veronæ fuit, visebatur frequenter a virginibus et mulieribus; in honore enim semper erat. Visebatur et a sacerdotibus propter pudicitiæ reverentiam, et gravitatis speculum. Quomodo ergo potuit occulere crimen, quod se vel specie sui proderet? Quomodo texit uterum? quomodo non refugit adspectum mulierum, oculos salutantium? quomodo parturiens vocem repressit? Sed hoc non patitur dolor: denique Scriptura hos maximos dicit dolores, qui sunt parturientis. Sic enim inquit: Dies Domini subito venit, et improvisus adest, ut dolor partus, qui intercludit omnia effugia delitescendi.

Gen. III, 16.

Isai. XIII, 8, 9.

13. Hæc est verior documentorum fides, quam erubescunt et mulieres. Denique Elisabeth occultabat se mensibus quinque, eo quod sterilis conceperat in senectute. His signis et ipsa Mariæ virginitas apud ignaros mysterii probri suspectabatur. Unde et Joseph, cui desponsata erat Virgo, suspectum habebat vitium; dum adhuc nesciret Dominicæ incarnationis sacramentum.[1]

Luc. I, 24.

Matth. I, 18.

14. Quid ergo, negamus inspiciendas virgines? Interim quod nusquam legerim, non adstruo, nec verum arbitror. Sed quia pleraque ad speciem facimus, non ad veritatem, et erroris gratia complura frequenter prætendimus (sunt enim qui nesciant recte facere, nisi metu pœnæ), relinquamus hoc illis, quas non verecundia revocat a lapsu, sed solus injuriæ deterret metus: apud quas nulla cura pudoris, et castitatis gratia, sed pœnæ timor est. Relinquamus vernaculis, quibus formido est deprehendi magis, quam peccasse. Absit a virgine sacra, ut obstetricem noverit: partus putatur, et remedium doloris ducitur, non examen pudoris. Relinquamus etiam illis, si quæ gravibus appetitæ calumniis, oppressæ testimoniis,[2] strangulatæ argumentis, ad id confugiant, ut se offerant inspectioni, quo vel corporis probetur custodia; si tamen deprehendi potest, in quibus nutat pudoris gratia, et disciplina integritatis. Male tamen se habet causa, ubi potior est carnis, quam mentis prærogativa. Malo morum signaculo, quam corporis claustro virginitatem exprimi.

2

15. Jam illud præclarum, quod scripsisti insinuatum tibi a quibusdam, quod nequaquam tibi communicarent, si eam sine visitatione suscipiendam crederes. Ergo judicandi accepisti formulam. Quales illi, qui volunt præscribere sacerdotibus quid sequi debeamus? Liberavimus itaque te a cognitionis gravissimæ necessitate, ne necesse haberes formulam mandatam exsequi. Quid nobis futurum est, qui eorum studiis non obtemperavimus?

16. Sed tamen scio illic plerosque esse, qui timeant Dominum. Nam et hic vidimus dudum, et illic esse comperimus, qui compositam hanc querantur calumniam: quos ajunt eo offensos favisse Maximo,[3] quod ista virgo non circumeat domos, nec eorum matronas salutet atque ambiat. Quid igitur fiet? quomodo tanto eam exuemus crimine? quomodo persuadebimus ut cultus adsumat novos, suos exuat? Grave flagitium virginem intra secreta domus degere, claudi penetralibus suis! Sic certe lectio docet Mariam domi repertam,[4] cum ad eam Gabriel archangelus venisset. Susanna fugiens turbarum inducitur. Denique cum se lavaret, paradisum claudi jubebat. Quid autem præstantius (præsertim in virgine, cujus præcipuum opus verecundia) quam secretum? quid tutius secreto, et ad omnes actus expeditius?[5] Munia enim pudoris induit, non concursationis. Sed de aliis videro; tuæ nunc mihi respondendum epistolæ est.

Luc. I, 28.

Dan. XIII, 15 et SS

17. Te miror, frater, qui tantopere defendas Maximum non fuisse accusatorem, sed parentis dolore doluisse invidiam sparsi rumoris; cum ille se inimicum et adversarium litigatorem, proposito jam jurgio, negare non potuerit adversus sacram virginem judicia adtentavisse; muroque interjecto, discretas ædes uxoris suæ ac virginis, divisam germanitatis inter sorores societatem; aliaque, quibus doleret quod virgo[6] in agro affinitatis suæ refugisset consortium. Quomodo ergo non accusator, qui affectum accusatoris jamdudum exercuit; qui sermone suo accusationem detulit, aures tuas implevit clamore, et testes auditionis[7] deduxit, cognitionem poposcit?

6

7

18. Quamlibet argumentatus, negare non po-

[1] Hoc loco notanda in codd. A et M lacuna unius paginæ, fortasse ob ὁμοιοτέλευτον, usque ad verbum *argumentatus* in n. 18 seq.

[2] Ita etiam Cyprianus jam laudata epist. *ad Pomponium* quamvis incertam esse hanc indagandæ virginitatis viam agnovisset, cum tamen ageretur de puellis, quæ se una cum viris cubitasse confiterentur, negarent autem venereum aliquid expertas esse, præcipit eas explorari: *Inspiciantur*, inquit, *interim virgines ab obstetricibus diligenter.* (Ed. Maur.)

[3] Mss. aliquot Maurinis testibus, *offensos fuisse maxime.*

[4] Mss. aliquot juxta Maurinos, *Mariam matrem Domini repertam.*

[5] Vet. editt., *verecundia quæ secreta est, tutius secreto, ad omnes actus expeditius?* Rom. et mss. aliquot, ut nos in textu. Nec male etiam reliqui mss. ita legunt, *verecundia, quæ secreto est tutior, secreto ad omnes actus expeditior.* (Edit. Maur.)

[6] Omnes edit. ante maurinam, *aliaque, pro dolor! et quod virgo*, etc.; mss. e contrario ad unum a Maurinis inspecti, ac etiam nostri nobiscum faciunt.

[7] *Testes auditionis* ii sunt qui rem auditu solum et ex rumore acceptam, non autem propriis oculis conspectam adseverant; cum tamen, ut Plautus ait:

Pluris sit oculatus testis unus, quam auriti decem:
Qui audiunt, audita dicunt; qui vident, plane sciunt.

(Edit. Maur.)

tuisti quod ad Indiciam[1] scripseris, quoniam Maximus seu impulsu aliorum, seu dolore proprio crimen grave detulerit. Sola hæc epistola satis est ad accusationis testimonium: neque enim te ego tuis ad me datis litteris urgendum putavi; sed iis lectis quas ad virginem dederas, adverti diversum esse, quod ad me scripseras; et tamen cum epistolæ tuæ sibi non convenirent, consulendum te, non arguendum putavi. Quid igitur sibi vult illa argumentatio, quia illud detulerit, quod ad me scripseras, delatam videlicet eam in turpi crimine; ita ut editum et obrutum partum dici adserat? Quasi vero istud ad Indiciam, non ad me scripseris. Illa ubi audivit litteris tuis Maximum subduci accusationi, litteras tuas protulit, quibus eum criminis delatorem probavit: ad me datas non legerat, nec quid haberent, sciebat.

19. Ego autem exhorrui a primo calumniam, quia advertebam non crimen intendi, sed injuriam virginis desiderari, cujus inspectio et visitatio postulabatur, non aliquod flagitium deferebatur. Quis enim istud a principio fraude compositum nequaquam sibi congruere et convenire non arbitraretur? Cucurrisse mulieres viles ad monasterium,[2] jactasse partum virginis, et necem pignoris, de monasterio rumorem per populos sparsum, eumque affluxisse in aures novi affinis Maximi, ab ipso interpellatum episcopum, dimissas eas quæ dixisse ferebantur, atque in fugam coactas, ut apud nos patuit: eos qui audisse se dicerent, ad ecclesiam vocatos prodisse Renatum et Leontium, duos illos iniquitatis viros, quos apposuit Jezabel, redarguit Daniel, subornavit Judæorum populus, ut auctorem vitæ suæ falso appeterent testimonio. Qui tamen cum simul composuissent flagitium, simul ingressi essent viam, et ne quid præteream, adjuncti Maximo, comitantibus, ut dixit Leontius, iis qui illum rumorem sparserant; tamen ubi in meo adstiterunt judicio, cum primo de origine causæ quærerem, diversa et distantia prompsere, non locorum separati, sed mendaciorum divortio.

III Reg. XXI, 10. Dan. XIII, 15 etss. Matth. XXVI, 59, 60.

20. Cum igitur sibi ipsi non convenirent, Mercurium et Leam vilissimæ conditionis et detestabilioris nequitiæ personas amandavissent, aufugisset Theudule, non ignara objiciendi sibi facinoris, quod ante lectum Renati sola cubitavisset, ancilla præsto esset alia, quæ stupro ejusdem Renati se diceret coinquinatam; die ipso, qui dictus erat cognitioni, subtraxerunt se episcoporum conventui; licet etiam pridie subito se profecturos idem Renatus clamaverit.

21. Unde ergo judicio præscripsi diem, et tamen nullo accusante, nullis testimoniis perurgentibus, insinuavi sanctæ sorori quod peteres coram ipsa inspici et visitari memoratam virginem. At illa sancte inspectionem quidem recusavit, sed testimonium non declinavit, dicens nihil se in Indicia comprehendisse, nisi quod esset virginalis pudoris et sanctitatis; habitasse eam Romæ in domo nostra, nobis absentibus; nulli eam se vitiorum familiaritati[3] dedisse; optare cum ea sibi a Domino Jesu partem reservari in regno Dei.

22. Paternam quoque filiam nostram interrogavi, quod ab ea numquam soleat discedere, cujus caritas vitæ hujus testimonium est. Itaque etsi quod injurata diceret, fidei sacramento conferendum foret; sub obtestatione tamen professa est alienam criminis quo appetebatur, nec quidquam in ea scire se bonæ vacuum conversationis.

23. Nutricem quoque liberæ conditionis interrogavimus, cui et status haudquadam degeneri servitio obnoxius libertatem vera fatendi daret, et fides atque ætas ad veritatem adstipularetur, et officium nutricis ad cognitionem secreti. Ea quoque nihil se indecorum vidisse, nihil sibi quasi parenti commissum a virgine aliqua dignum reprehensione.

24. His moti, Indiciam inoffensi virginem muneris pronuntiavimus; Maximum autem et Renatum et Leontium ita involvit sententia, ut Maximo, si errorem emendaret, spes reditus reservaretur; Renatus autem et Leontius excommunicati manerent, nisi forte probata sui pœnitentia, et hujus facti diuturna deploratione, dignos se præberent misericordia. Vale, frater, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA VI.

Scripta anno circiter 380.

Cum Syagrio quod Indiciam contumeliosæ inspectioni sententia sua addixisset, Ambrosius amice expostulat; eique atrocissimam ultionem, quam Israelitæ ob violatam in levitæ uxore castitatem repetiverunt, ante oculos ponens, totam rei seriem eleganter describit.

AMBROSIUS SYAGRIO[4]

1. Quæ sint in nostro judicio decursa, comperta retines; et ideo nunc quasi animæ portionem convenio meæ, habens apud te pro castitatis contumelia familiarem et dolentem querelam. Itane oportuit inoratam atque inauditam virginitatis causam adjudicari, ut non

[1] In cod. M manu Pigolpassii hæc notantur: *Aniciam de qua virgine facit mentionem de Humilitate ad Demetriadem.* Excusandus, quia in scriptis exemplaribus passim ut Ambrosii hæc epistola signabatur; quam tamen Ambrosii non esse perspicua evincunt argumenta suo loco declaranda.

[2] Si monasterium hoc Veronæ institutum feminarum erat, quod maxime videtur verisimile, inde cognoscas illic e sanctimonialibus alias fuisse, quæ in communi parthenone degerent, alias quæ in suis aut parentum ædibus: privatim enim Indicia habitavisse liquido ex multis hujus epistolæ locis intelligitur. Sed idem observatum quoque aliis locis, uti non semel ante designatum est. (Edit. Maur.)

[3] Eras. et seq. editt., *se virorum familiaritati*. Optimo sensu. Verum cum nec sensus lectionis mss. et Amerb. absurdus vedeatur, ab eorum consensu recedere religio est. (Ed. Maur.)

[4] Cod. M addit *Veronensis Ecclesiæ Episcopo.*

possit absolvi? Hoc est, nisi sua injuria, nisi ab honesto pudore traducatur ad indecoram sui corporis oblationem, grande videlicet relatura sui testimonium, ut exponatur ludibrio, et procacitatis notetur? Hanc igitur prærogativam detulisti integritati, hujusmodi honorificentiam, qua se lacessiri aut invitari gaudeant, quæ hoc munus recipiendum putant; ut amittant libertatem communis adsertionis, nec se jure tueantur vel sanctæ legis, vel publico, ut non accusatorem exigat, non arcersitorem urgeat; sed impudentiam solam induat, ac se se projiciat ad injuriam?

2. Non ita majores nostri despicabilem habebant castimoniam, cui tantum deferebant reverentiæ, ut bellum adversum temeratores pudicitiæ suscipiendum putarent. Denique tantum fuit ultionis studium, ut omnes tribules de Benjamin tribu extinguerentur, nisi sexcentos[1] qui bello reliqui forent, natura editioris loci defendisset: sic enim lectionis divinæ serie expressum tenetur, cujus tenorem recensere congruit.

Judic xx, 1 et ss.

1

3. Levites vir animo major quam opibus,[2] habitabat in partibus montis Ephræm; ei quippe tribui sortito obtigerat locus in possessionem terræ datus pro funiculo hæreditatis. Is sibi accepit jugalem de Juda Bethleem. Et ut se habent prima copularum exordia, ardebat juvenculam immodica animi cupiditate: simul quia similibus ejus non fungebatur, exardescebat magis magisque possessione,[3] atque immane quantum exæstuabat. Unde quia nihil referebatur ex parte adolescentulæ, vel levitate amoris, vel vi doloris, quod haudquaquam mercede pari secum decerneret, cum eadem expostulabat. Hinc frequens jurgium, quo mulier offensa, claves remisit,[4] domum revertit.

Judic. xix, 1 et ss.

2

3

4

Ibid., 3 et ss.

4. At ille amore victus, qui quod speraret non habebat aliud, cum quartum jam mensem fluere cerneret, eo contendit, fretus quod consilio parentum emolliretur animus adolescentulæ. Occurrit pro foribus socer, generum introduxit, filiam reconciliavit; et ut lætiores dimitteret, triduo tenuit, quasi repararet nuptias; ac volenti abire, quartum quoque diem comperendinavit, prætenta humanitatis specie, moras innectendo. Pari modo cum etiam quintum diem vellet adjungere superioribus, et jam novæ deessent causæ morandi; paterno tamen affectu retinendæ filiæ desiderium non deforet, promissam profectionis copiam distulit in meridiem, ut viam cibo curati adorirentur. Post epulas quoque volens dilationem adtexere, eo quod jam vesper appropinquaret, generi precibus, ægre licet, tamen adquievit.

A

B

C

D

E

F

5. Ille iter suum perrexit lætus animi, quod dilectam sibi recuperavisset. Qui uno comitati servulo, cum jam declinaret dies, festino viam celerabant gradu. Mulier vehebatur jumento, viro nullus sensus laboris, qui fructu desiderii, simul et vario mulieris ac vernaculi sermone viam levaret. Denique ubi Hierosolymam appropinquarunt, quæ triginta stadiis aberat, quam tunc temporis Jebusæi tenebant, suggessit puer deflectendum in civitatem, quia sub noctem suspecta essent etiam illa, quæ tutiora sunt, cavendaque tenebrarum ambigua; maxime quia locorum incolæ non essent de filiis Israel. Et ideo prævertendum, ne quid adversa studia gerentes insidiarum inferrent, obscuro noctis dolum quærentibus ad perpetrandum facinus satis opportuno. Sed domino ejus haudquaquam placuit sententia, ut inter alienigenas hospitio succederent; cum Gaba et Rama non longe abessent civitates Benjamin. Itaque prævalens sententia, posthabuit servuli suggestionem; quasi ex conditione consilium æstimaretur, et non consilio quamvis infima conditio[5] allevaretur. Et jam sol in occasu erat: denique vix occurrit, cum jam urgeretur vespere in civitatem succedere.

Ibid., 10 et ss.

5

6. Gabaonitæ incolebant locum, inhospitales, immites, intolerabiles; omnia tamen tolerabiliores,[6] quam si aliquem hospitio recepissent. Denique commodius huic viro levitæ cesserat, si in Gabaa hospitium non reperisset. Verum ne quid deesset offensionis, primo ingressu diversorium non reperit; et cum in publico situs, alienam misericordiam imploraret, offendit advenientem ex agro senem, quem vesper ex opere agresti compulit nocte decedere. Et cum esset ei conspicuus, rogatus quo iret, et unde adventaret, respondit: De Bethleem Juda revertor, contendo ad montem Ephræm, et mulier est mecum: sed ecce huc diverti, et nemo est qui hospitio recipiat, et requiescendi usum ministret. Non quo cibi aut potus sibi, aut pecori pabulorum esset indigentia, sed tecti hospitio prohiberentur: præsto esse illa, nudum tecti hospitium desiderari. Ad ea senior benigne satis et placide, Pax, inquit, tibi, et succede hospes pariter et civis: nam et mihi origo de montis Ephræm partibus, et hic hospitalis ha-

Ibid., 15 et ss.

6

[1] Mss. non pauci, *nisi quingentos;* quorum etiam aliquot infra loco virginum quadringentarum e Jabis excidio reservatarum non nisi trecentas habent. Sed alii et omnes edit. melius, ut in textu. (Edit. Maur.)

[2] Quæ sequuntur, non omnia quidem reperiuntur in sacris codicibus; attamen leguntur apud Josephum lib. v *Antiq. Judaic.*, cap. 2. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. ante maurinam, *Exardescebat magis, atque:* mss. frequentissimi juxta Maurinos, atque A, *exardescebat magis possessio, atque;* codex M omittit tantum *magisque;* omnium optime cod. Læt. ut textu.

[4] *Claves remisit.* Hoc petitum est ex jure Romanorum, quorum si quis uxorem dimitteret, *suas sibi res habere* vel *curare* illam jubebat, simulque claves eidem adimebat, quemadmodum ex Ciceronis *Philip.* II ostendit Sigonius, lib. I *de Antiq. Jure civ. Rom.* cap. 9 et alii. (Edit. Maur.)

[5] Notant Maurini legi in cod. Belv. *infirma conditio.*

[6] Edit. vett., *omnia tamen tolerabiliora;* melius Rom. et cuncti mss., *omnia tamen tolerabiliores;* ubi Paris. quædam pro *omnia* posuere *omnes.* Haud recte; hic enim dicitur per ellipsim *omnia tolerabiliores*, non secus ac apud Horatium *cetera lætus*, et similia. (Edit. Maur.)

bitatio; sed tempore diuturno incolatus sedes fundavit. Itaque receptos domicilio ministerio sui et subsidiis hospitalibus juxta fovit.[1]

Judic. xix, 22. 7. Hortabatur ad lætitiam senior, et frequentioribus provocabat poculis, ut vino aboleret curarum oblivia; cum subito circumsistunt eos Gabaonitæ, juvenes ad omnem projecti libidinem, nihil pensum ac moderatum habentes; quos forma mulieris illexerat, et in omnem amentiam præcipitabat: capti enim ejus decore, et per senectutem hospitis, atque infirmitatem subsidii, accepta spe potiundi, poscunt mulierem, et pulsant januam.

Ibid., 23, 24. 8. Itaque egressus senior rogabat eos, ne hospitales mensas turpi flagitio fœdarent, et reverendum jus etiam indomitis barbararum gentium nationibus violandum arbitrarentur: contribulem illum sibi, Israelitem virum legitimi tori subnixum copula non sine indignatione cœlestis arbitri tanta affici contumelia. Quod ubi parum procedere advertit, esse sibi filiam virginem adjecit, illam se offerre majore parentis dolore, sed minore gratiæ hospitalis dispendio: publicum flagitium privato dedecore tolerabilius habere.[2] At illi exagitati æstu furoris, et inflammati incentivo libidinis, eo amplius ardebant formam juvenculæ, quo magis negabatur. Et justitiæ exsortes ridebant verba æquitatis, filiam senis, quia minore invidia sceleris offerebatur, despectui habentes.

Ibid., 25 et ss. 9. Itaque cum piæ nihil proficerent preces, et seniles frustra hospes manus tenderet, desperato præsidio, rapitur mulier, et per totam noctem injuriæ impletur. At ubi lux finem intemperantiæ dedit, januam hospitalem repetit, non quo viri conspectum exposceret, quem magis declinandum putaret, contumeliæ pudore miserabilis; sed ut affectum viro referret, quæ castitatem amiserat, et contumeliæ suæ funus lamentabili specie ante januam hospitalem exponeret. Egressus itaque levita, cum jacentem invenisset, arbitratus quod verecundia vultum nequaquam adtollere auderet, consolari cœpit, quia non voluntate, sed invita tantæ injuriæ succubuisset; hortari adsurgere, et secum repetere domum. Sed ubi nullum responsum referebatur, quasi quiescentem majore voce e somno excitare.

Ibid., 28. 10. Verum ubi mortis supremæ patuit fides, impositas jumento reliquias domum pertulit, et divisos artus mulieris in partes duodecim misit per singulas tribus Israel. Quo commotus universus populus convenit in Massephat, atque ibi querela per levitam cognita, omnes in bellum exarsere, statuentes neminem virorum fas esse in tabernaculum succedere, priusquam de tanti sceleris auctoribus ultio capesseretur. Animis itaque ruebant in prælium; sed consilium prudentiorum prævertit sententiam, non temere confligendum bello cum civibus, sed prius verbis experiendum de flagitio, et decernendum conditionibus pro delictis; neque justum videri, ut paucorum sceleris pretium ad omnes perveniret, et privata adolescentium peccata statum salutis publicæ labefactarent. Itaque miserunt viros, qui denuntiarent Gabaonitis, ut tanti reos flagitii offerrent; sin autem, cognoscerent non minoris esse criminis tantum facinus defendisse, quam exercuisse.

Ibid., 13 et ss. 11. Verum illis superba referentibus, consilia pacis bello mutata. Neque primo aut secundo conflictu cum plurimi a paucis afflictarentur, cedendum Israelitæ adversis prœliis æstimarunt: quadringenta enim millia virorum bellantium adversum vigintiquinque millia Benjamin tribus, et septingentos Gabaonitas expertos belli juvenes decertabant. Et cum sinistra sorte duo sibi jam cecedissent prælia, animi tamen promptus haudquaquam deposuit Israel vincendi fiduciam, et ulciscendi præsumptam spem.

Ibid., 26 et ss. 12. Sed quia causa numeroque præstantiores, inferiores[3] pugnæ eventu pedem retulerant, divinam offensam rati, jejunio et fletu maximo reconciliationem gratiæ cœlestis affectavere. Itaque orata Domini pace, acriores in bellum revertuntur; utpote quibus oraculum animos dederat, spem accumulaverat. Et simulato a fronte quod cederetur, ac dispositis per noctem insidiis a tergo urbis, in quo locata erat manus hostium, dum hi cedunt, et illi sectantur, invadendi urbem vacuam facta copia, et mox admoto, statimque adulto incendio, flammarum fragor atque æstus furens captæ urbis speciem manifestarunt. Quo et suis fracti animi, et erecti hostium. Nam et Benjamin viri clausos se et circumventos rati, priusquam a tergo invaderentur, dispergere se se, atque in desertum fugere cœperunt; et contra Israel gemino agmine urgere eos, ac palantes persequi.

Ibid., 35 et ss. 13. Cæsa itaque vigintiquinque millia, id est, omnes fere de viris Benjamin, præter sexcentos, qui arrepto scrupeæ rupis munimento, partim loci ingenio et subsidio naturæ, partim desperatione victoribus terrori fuere. Nam secundæ res cautionis admonent; in adversis ultio pro victoria habetur. Nec feminarum numerus tanti discriminis exsors fuit: sed omnis tribus Benjamin muliebris sexus cum pueris et puellis, omnique ætate gladio aut igne exinctus; sacramentumque additum, ne quis tribus illius viro filiam suam in uxorem daret, quo reparandi nominis omnis aboleretur successio.

Judic. xxi, 2, 3. 14. Belli finis simul atque iræ factus, et furor in pœnitentiam vertit; armisque positis, in unum convenientes viri Israel fleverunt fletum magnum, et celebrarunt jejunium, dolentes

[1] Nonnulli mss. Maurinis testibus, *juxta vires fovit.*

[2] Rom. edit., *publico flagitio privatum dedecus tolerabilius haberi.* Bono quidem et perspicuo sensu: sed cum ea lectio non solum a ceteris edit., verum etiam a mss. omnibus abhorreat, eam tanto consensui non præferimus. Quid vero si legas *intolerabilius?* Certe mutatio in communi lectione levior esset. (Edit. Maur.)

[3] Notant Maurini in mss. non paucis legi *inferiore.*

unam tribum perisse ex fratribus, atque exstinctam populi sui validam manum: jure quidem pro delicti pretio bellatum adversum propugnatores flagitiorum; sed misere in sua populum conversum viscera,[1] et bello civili utrumque afflictum. Lacrymarum effusio movit passionem animi, et affectum perpulit:[2] sævitiæ ratio successit; missique legati ad sexcentos illos Benjamin viros, qui per quatuor menses edito se præruptarum tuebantur rupium, aut deserti indigentia, quæ multitudini obsidentium periculo foret, deploraverunt communem illam ærumnam, quod illi contribules, isti cognatos et socios amisissent; sed tamen non penitus interceptam reparandæ tribus successionem: consulere se in medium quomodo et sacramenti fides sibi constet, et tribus una nequaquam a corpore avulsa intercidat.

Ibid., 4 et ss. 15. Altari itaque posito, reconciliationis et pacis oblatum sacrificium. Et quia Jabis Galaad populus erat pœnæ et maledicto obnoxius (obstrinxerat enim se omnis Israel magno sacramento, ut si quis non adscendisset cum eo ad puniendum flagitium, morte moreretur), duodecim millia[3] bellatorum directa; ut et viri omnes et mulieres ferro extinguerentur, solas virilis tori exsortes reservarent adolescentulas. Interfectis itaque omnibus Jabis Galaad, solæ virgines quadringentæ[4] exitio ceterorum superfuerunt. Quas accipiens Israel, statuit viros Benjamin belli metum deponere, et in conjugium sibi sumere integras ævi juxta ac pudoris puellas; quibus et causa esset apud viros integra, quod nemo suorum adversum eos bellum susceperat; et caritatis gratia, quia propter eos supremo supplicio ereptæ forent. Hoc igitur modo quadringentis juvenibus quæsita copularum consortia sunt.

Ibid., 16 et ss. 16. Sed quia ducenti numero supererant, quibus jugales deerant, iis quoque sine fraude sacramentorum consultum accepimus. Dies festus in Silo quotannis celebrabatur. Ibi exsultare solitæ virgines, et choreas ducere in honorem religionis; aliæ præire matribus, et totum iter agmine viantum repleri. Dixit unus ex senioribus: Si ducenti illi tribus Benjamin viri intra vineas siti excubias tenderent, donec se omnis feminea turba effunderet, et surgentes ex vineis unusquisque quam occursus dederit, uxorem sibi vindicaret, fraudi id nequaquam futurum: populum etenim favere reparandæ tribus successioni, propter sacramentum impertire non posse filiarum suarum societatem; neque tamen contra sacramentum videri, si prohibendum non putaret, quia sacramento neque cogendi, neque prohibendi necessitas imposita videretur: illos sibi sine metu consulere oportere. Sane si puellarum parentes vindictam efflagitarent, partim prece, partim etiam retorquendo in ipsos invitæ culpam custodiæ,[5] se se revocaturos; quia cum scirent Benjamin viros exsortes esse jugalium, cum filiabus processerint: dignam sane tribum jam non pœna, sed misericordia: satis dure sævitum in eos, et debellatam corporis sui partem: immoderatius exarsisse plebem, ut successionem domesticam extingueret, atque ex suis necaret: placere Deo non perire populo tribum, neque pro una muliere tam acerbe consuli.

Ibid., 23. 17. Probaverunt consilium Israelitæ: exsequuti sunt viri Benjamin, et dispositi in vineis loco opportuno et tempore, plenas feminei agminis vias occupaverunt. Præbuit illis festum nuptiarum religionis solemnitas. Avulsæ de complexu patrum filiæ, tamquam in manu ab ipsis parentibus tradebantur, et velut pactam e gremio matris non abduci, sed prodire arbitrareris. Ita tribus Benjamin pene intercepta atque extincta brevi floruit, documentum exhibens, quod magno exitio sit insolentibus vindicta pudicitiæ, et læsæ castitatis ultio.

18. Nec hoc solo loco, sed plerisque Scriptura hoc docet. Nam et in Genesi legimus exercitum quæstionibus[6] regem Ægypti Pharao, quod Sarram adtentavisset; et tamen alienam esse uxorem nesciebat. Gen. XII, 17.

19. Est igitur Domino castitatis tuendæ voluntas: quanto magis est defensandæ integritatis? Unde nulla debet virginibus sacris irrogari injuria: quæ enim non nubunt, et qui uxores non ducunt, habentur sicut angeli Dei in cœlo. Et ideo cœlesti gratiæ non inferamus Luc. XX, 36. corporalem contumeliam; quoniam potens est Deus, quem nec prævaricatio prætereat, et moveat accepti sibi muneris et consecratæ virginitatis acerba et gravis contumelia. Vale, frater, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA VII.

Scripta ante annum 381.

Justo sciscitanti quidnam didrachmi dimidium pro redemptione afferri præceptum significasset, Ambrosius rescribit fidem ac misericordiam, in quibus redemptio est, eo signari: hac de re idem pretium cunctis præscriptum, in quo cum manna, cujus mensura de sapientia et Christi sanguine explicatur, congruit: congruit præterea cum paschali agno, qui æqualiter distributus æqualem singulis redemptionem

[1] *In sua populum conversum viscera*, id est, populum conversum in suam et cognatæ tribus perniciem. Est autem imitatio illius ex lib. I, Lucani de Bello Pharsal.

Populumque potentem
In sua victrici conversum viscera dextra.

[2] Editiones ante maurinam, *affectum perculit*, quod est contra contextum.

[3] Mss. aliquot, juxta Maurinos, *viginti duo millia.*

[4] Maurinis testibus codex Reg., *virgines trecentæ*. Sed sibi postea contradicit habens et ipse *quadragentis* (pro *quadringentis) juvenibus.*

[5] Ita mss. nonnulli, et vet. editt.; Rom. vero sola, *in ipsos in diligentis culpam custodia:* at in pluribus mss. hic nihil sani. (Edit. Maur.)

[6] *Quæstionibus*, hoc est, tormentis et doloris cruciatibus, ut etiam alibi notatum est.

tribui indicabat; quo etiam refertur promissa in Evangelio eadem merces. His subdit Christum nostram esse redemptionem, qua cum pro se non indigeat, staterem non sua, sed nostra causa dari jussisse. Quid eodem statere significetur, ac cur illum ignoraverint Judæi a Christianis haud imitandi. Adjicit dimidium didrachmi eorum figuram esse, qui vitæ partem mundo impendunt; quod non fecerunt Hebræi pueri. Denique ubi exposuit, quare Dominus quod non debebat, solverit, mystica quædam enucleat ad instituendos mores idonea.

1 AMBROSIUS JUSTO salutem.[1]

1. Pulchre admones, frater, ut epistolares fabulas, et sermonem absentium ad interpretationem conferamus oraculi cœlestis, interrogans me quid significet illud didrachmum,[2] II cujus dimidium Hebræus præcipitur offerre pro redemptione animæ suæ. Quid enim tam consociabile, quam de divinis rebus sermonem contexere? Exod. xxx, 12 et ss.

2. Est autem dimidium didrachmi, drachma; redemptio autem animæ, fides: fides ergo drachma, quam illa mulier in Evangelio, ut legimus, amissam diligenter requirit, lucernam accendens; et mundans domum suam; et si invenerit, convocat amicas et vicinas, petens congratulari eas secum, quod invenerit drachmam, quam perdiderat. Magnum enim damnum animæ, si quis fidem amiserit, vel gratiam, quam fidei pretio adquisivit sibi. Et tu ergo accende lucernam tuam: *Lucerna tua oculus tuus est*, ille scilicet interior oculus mentis. Istam lucernam accende, quæ accipit oleum spiritale, et lucet in tota domo tua. Quære drachmam redemptionem animæ tuæ, quam qui amiserit, turbatur; qui invenerit, exultat. Luc. xv, 8 et ss. Matth. vi, 22.

3. Est et redemptio animæ misericordia; redemptio enim animæ hominis divitiæ ejus, quibus utique fit misericordia, quæ sumptu A pauperes juvat. Fides igitur gratia, misericordia redemptio est animæ,[3] quæ drachmæ, id est, integro pretio summæ plenioris expenditur. Sic enim scriptum est, dicente Domino ad Moysen: *Cum*[4] *acceperis computationem filiorum Israel in* 4 *visitatione ipsorum, dabunt singuli redemptionem*[5] 5 *animæ suæ Domino, et non erit in his ruina, in visitatione eorum. Et hoc est quod dabunt, quotquot perambulant visitationem, didrachmi dimidiam partem, quod est secundum didrach-* B *mum sanctum. Viginti oboli didrachmum: dimidia autem pars didrachmi illatio Domino. Omnis qui intraverit visitare a viginti annis et supra, dabunt illationem Domino. Qui dives est, non adjiciet: et qui pauper est, non minorabitur a dimidia parte didrachmi; cum cœperint dare oblationem Domino, exorare pro animabus suis. Et accipies pecuniam illationis a filiis Israel, et dabis illam in opus Tabernaculi testimonii, et erit filiis Israel legitimum memoriale in con-* C *spectu Domini, exorare*[6] *pro animis vestris.* 6 Exod. xxx, 12 et ss. Prov. xiii, 8 II

4. Ita ergo decrat vel dives, qui plus offerret; vel pauper, qui minus haberet, si in pecunia dimidium didrachmum istud, et non in virtute esset? Unde advertendum quod non materialis ista, sed intelligibilis drachma sit, quæ ex æquo ab omnibus conferenda æstimatur.

5. Denique etiam de illa cœlesti esca (esca autem et delectatio alimenti cœlestis sapientia est, qua vescebantur in paradiso locati, qui erat D indeficiens animæ cibus, quem vocavit manna divinus sermo) ita legimus distributionem factam per singulas animas, ut æqualis fieret divisio. Et collegerunt secundum dispositionem Moysi, qui plurimum, et qui minimum; et mensuram fecerunt gomor,[7] et non abundavit, nec superfuit ei, qui multum; et ei qui minus, non defuit. Unusquisque enim pro numerum animarum, Exod. xvi, 17, 18. qui apud se erat in tabernaculis, collegerunt per singula capita gomor, id est, mensuram E vini,[8] sicut habet interpretatio. 7 8

[1] Ita mss.; at editt. nomini *Justo* nihil plane addunt. Solent quidem Augustinus, Hieronymus, Leo et alii illius ad quem scribunt, nomen etiam titulo dignitatis aut professionis decorare: Ambrosius vero hujusmodi titulis nisi in iis epistolis, quæ datæ sunt ad imperatores, fere abstinet. Hinc fit ut difficilius eos quibus missæ sunt, cognoscamus, nisi quid in ipso contextu illos indicet. Porro præterquam quod familiaritatem quamdam spirat tota hujus series, hic ipse Justus ab Ambrosio *frater* vocatur; quo vocabulo cum olim episcopi raro alios dignarentur, quam episcopos, hinc illum eadem dignitate præditum fuisse conjicere est: cum autem eo tempore sanctus Justus, cujus meminit IV Non. Sept. Rom. Martyrologium, Lugdunensi Ecclesiæ præfuerit, idemque Aquilejensi Concilio interfuerit, dubio procul ab Ambrosio hujusce Concilii auctore præcipuo invitatus, non alius nobis Justus occurrit, cui justius destinata dicatur hæc epistola. (Edit. Maur.)

[2] *Didrachmum* apud Hæbræos pondere idem erat ac siclus. Itaque ut duplex siclus fuit, alius profanus qui duas dragmas seu decem obolos continebat; alius ecclesiasticus qui dragmas quatuor, sive obolos viginti: sic geminum etiam didragmum admittendum est, vulgare quod decem obolis, et sacrum quod viginti constabat. Eamobrem quod Ambrosius *didragmi dimidiam partem*, hoc Versio Vulg. transfert *dimidium sicli*; et quod ille, *viginti obolis didragmam*, hoc eadem Vulg., *Siclus viginti obolos habet.* Plura de hisce ponderibus tradunt Munsterus, Fagius et Vatablus in eumdem locum; itemque Gualperius in Matth. XVII. (Edit. Maur.)

[3] Vet. editt. cum codd. A et M, *Fides igitur gratia, gratia misericordia, misericordia redemptio:* a quibus plures mss. hoc tantum distant, quod habent, *gratia misericordiæ*, et sequentem dictionem, scilicet *misericordia* expungunt: sed cod. Belvac. et aliquot alii, testibus Maurinis, veram exhibent lectionem, quam cum istis amplectimur.

[4] Codd. A et M, *quod si.*

[5] Cum mss. in hoc Exodi textu vet. editt. satis congruunt: at Rom. edit. immutavit nonnulla, quæ uno conspectu hic exhibemus: *pretium redemptionis... in ipsis plaga... didrachmi oblatio... intraverit visitationem... dabit oblationem... non minorabit... pecuniam oblationis... Israel memoriale... ad propitiandum pro animabus.* (Edit. Maur.)

[6] Codd. A et M, *et orare.*

[7] Gomor mensura est trium chenicum atticarum, teste Hieronymo. Josephus inquit eam habere τρεῖς ἡμισυκοτύλους: cotyla autem et hemina idem est, teste Fannio. Continet ergo heminam et ejus dimidium. Ita Nannius, a quo Fagius in Exodi XVI non discrepat. (Edit. Maur.)

[8] Rom. edit. sola, *gomor, id est, mensuram, seu consummationem.* Et Hieronym. quidem *de Nomin. Hebraic.: Gomor assumptio, sive consummatio, vel perfectio est:* sed non hic agitur de hujusmodi significatione: nihil quippe aliud indicatur, nisi cujusnam generis mensura sit, quæ sic dicitur. Propterea infra subdidit Ambrosius: *Gomor ergo mensura est, et mensura vini.* (Edit. Maur.)

6. Est autem mensura sapientiæ, quæ si supra mensuram sit, nocet, quia scriptum est: Eccl. VII, 17. *Noli esse multum sapiens.* Et Paulus docuit secundum mensuram dari divisionem gratiarum, cum dicit: *Quia unicuique datur manifestatio spiritus ad utilitatem, alii sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ, alii fides sapientiæ per spiritum scientiæ secundum eumdem spiritum, fides in eodem spiritu;*[1] et dividi eam gratiam secundum voluntatem Spiritus. Quod dividit, æquitatis est; quod autem secundum voluntatem suam dividit, potestatis. Vel quia id velit unicuique conferre quod profuturum noverit. I Cor. XII, 7 et ss.

7. Gomor ergo mensura est, et mensura vini, quod lætificat cor hominis. Quid autem nisi sapientiæ potus jucunditas cordis est? Hoc est illud vinum, quod miscuit in cratere Sapientia, et offert bibendum, ut sumamus nobis sobrietatem et prudentiam: quod ea æqualitate transfundi oportet sensibus et cogitationibus nostris, et omnibus motibus, qui intra hanc nostram sunt domum; ut sciamus posse abundare omnibus, deficere nulli. Ps. CIII, 15. Prov. IX, 2.

8. Plenius autem de sanguine Christi intelligitur, cujus ad gratiam nihil minuitur, nihil adjungitur.[2] Et si parum sumas, et si plurimum haurias, eadem perfecta est omnibus mensura redemptionis.

9. Pascha quoque Domini, hoc est, agnum, ita patres epulari jubentur, ut secundum numerum animarum epulentur suarum, neque plures, neque pauciores: neque alii plus dari, alii minus, sed secundum animas singulorum; ne aut fortiores amplius sumant, aut infirmiores minus. Gratia enim æqualis singulis dividitur, redemptio dividitur, donum dividitur. Neque plures oportet esse, ne quis vacuus spei et redemptionis recedat. Plures sunt, quando aliqui extra numerum sunt; sancti autem numerati sunt omnes, et capilli eorum; cognovit enim Dominus qui sunt ipsius: neque pauciores, ne magnitudine gratiæ sit ad recipiendum infirmior. Exod. XII, 4. Matth. X, 30.

10. Et ideo omnes æqualitatem devotionis et fidei deferre præcepit ad pascha Domini, id est, ad transitum. Pascha autem est, quando anima irrationabilem deponit passionem, sumit autem bonam compassionem; ut compatiatur Christo, et transitum ejus in se suscipiat, ut inhabitet in ea, et deambulet, et fiat ejus Deus. Gratia itaque æqualis per omnes; virtus autem diversa in singulis. Unusquisque ergo portionem competentem suis viribus sumat, ne aut fortior indigeat, aut oneretur infirmior.

11. Habes hoc in Evangelio, quia merces æqualis omnibus solvitur in vinea laborantibus: sed pauci ad bravium, pauci ad coronam perveniunt, pauci dicunt: *Reposita est mihi corona justitiæ.* Alia est enim merces liberalitatis et gratiæ; aliud virtutis stipendium, laboris remuneratio.[3] Matth. XX, 10. II Tim. IV, 8.

12. Ergo didrachmum redemptio est, immo dimidium didrachmi. Redemit autem nos a morte, redemit a servitute; ne subjecti simus mundo, cui renuntiavimus. Unde Dominus in Evangelio dicit ad Petrum, ut vadat ad mare, mittat hamum, et in ore piscis inventum staterem sumat,[4] et det pro Domino et pro se exigentibus didrachma.[5] Hoc est igitur didrachma, quod exigebatur secundum Legem: sed non debebat illud filius regis, sed alienus. Quid enim se Christus redimeret ab hoc mundo, qui venerat ut tolleret peccatum mundi? Quid se a peccato redimeret, qui descenderat, ut omnibus peccatum dimitteret? Quid se redimeret a servitute, qui se exinaniverat, ut universis libertatem daret? Quid se redimeret a morte, qui carnem susceperat, ut morte sua omnibus resurrectionem adquireret? Matth. XVII, 26. *Ibid.*, 24. Joan. I, 29. Phil. II, 7.

13. Non utique opus habuit redemptione redemptor universorum: sed sicut circumcisionem accepit, ut Legem impleret, et ad baptismum venit, ut impleret justitiam; ita etiam didrachma exigentibus solutionem non recusavit, sed statim staterem pro didrachmo jussit pro se et Petro dari. Maluit enim supra Legem solvere, quam id quod erat Legis negare. Ostendit autem contra Legem Judæos facere, qui ab uno didrachmum exigerent; cum dimidium didrachmi exigendum Moyses præscripserit. Et ideo et pro se et pro Petro tamquam singulas drachmas in statere solvi mandavit. Bonus autem census Christi, qui statere solvitur; quia statera justitia est, justitia autem supra Legem. Denique finis Legis Christus ad justitiam omni credenti. Hic stater in ore piscis invenitur: illius piscis, quem capiunt piscatores hominum: illius piscis, Luc. II, 22. Matth. III, 15. Matth. XVII, 26. Rom. X, 4.

[1] Ita mss. magno consensu juxta Maurinos; codex vero M, certe errore amanuensis, caret vocibus *scientiæ secundum eumdem spiritum.* Sed ante maurinam editiones omnes a communi lectione Apostolici textus non recedentes, eumdem efferunt in hæc verba: *alii sermo scientiæ secundum eumdem spiritum, alteri fides in eodem spiritu, alii genera sanitatum in uno spiritu,* etc.

[2] Hic locus, notant Maurini, reperitur citatus ab Ecclesia Lugdunensi in fine libri *de Tenenda Scripturæ veritate,* ubi tamen quonam ex opere fuerit desumptus, non exprimitur. Codex M pro *adjungitur* habet *adaugetur.*

[3] Rom. edit., *alia laboris remuneratio*: sed vocem *alia* neque vet. editt. neque mss. ulli agnoscunt. Melius utique; nam virtutis et laboris merces gratiæ et liberalitatis dono concinne opponitur: non autem laboris remuneratio stipendio virtutis; cum hoc loco virtus in labore posita sit. Eadem edit. Rom. ante vocem *a morte* posuit *Christus*, et voci *a servitute* subjunxit *peccati*: sed utraque abest a mss. et antiq. editt., nec ullo modo sensui est necessaria. (Edit. Maur.)

[4] Stater nomen erat nummi Dorici, quem ejusdem pretii fuisse ac siclum sive majus didrachmum non ex hac tantum Ambrosii epistola, verum etiam ex collatione cap. XXX. Exodi tralationis LXX Interp. cum Versione Vulg. ejusdem cap. Unde cum Origenes in Matthæi XVII dicit: *Præcipit Salvator dari staterem, in quo erant duo didragma*, intelligendus videtur non de didrachmis templi, sed de communibus. Itaque minus recte a Nannio in *Scholiis* ad hancce epistolam reprehenditur Budeus, quod staterem quatuor drachmas valere docuerit; si enim de minoribus drachmis loqui voluit, a vero pretio non abberravit. Ipsum consule. (Edit. Maur.)

[5] Ita mss. et vet. editt. hic et infra semel ac iterum. Nec male quidem; habetur enim bis apud Matthæum cit. loco τὰ δίδραχμα in recto plurali; dici tamen *drachma* in singulari quod continuo sequitur, ostendit: sed Rom. edit. ubique anteposuit *didrachmum.* (Edit. Maur.)

qui ponderat[1] sermones suos, ut igne examinatos proferat. Ps. xvii, 31

14. Hunc staterem nescierunt Judæi, quem proditori dederunt. Lex autem dimidium didrachmi pro redemptione animæ exigit, quam drachmam Deo deputat, quia totum didrachmum vindicare non poterat. Vix enim in Judæo vel portio devotionis poterat investigari. Qui autem verus est liber, verus Hebræus, totus est Dei; totum quod habet, libertatis est. Nihil habet illius, qui libertatem recusat dicens: *Dilexi dominum meum, et uxorem et infantes: non abibo liber.* Exod xxi, 5. Quod non solum ad dominum, sed etiam ad ejus refertur infirmitatem, qui se subjecerit mundo, quod diligat mundum, vel mentem suam, id est, νοῦν,[2] hujus auctorem voluntatis. Nec solum ad uxorem, sed etiam ad delectationem refertur, quæ domesticam, non illam æternam curam suscipit. Huic ergo ad limen et ostium suum dominus suus aurem pertundit; ut meminerit sermonis sui, quo servitutem elegit.

15. Et ideo tu, christiane, istum non imiteris,[3] quia tibi scriptum est, non ut didrachmi dimidium, si tamen vis perfectus esse, Deo offeras; sed ut omnia tua vendas, et des pauperibus. Matth xix, 21. Nec ut portionem servitutis mundo reserves; sed ut totum te abneges, et Domini crucem tollas, et sequaris eum.

16. Cognovimus itaque ideo dimidium didrachmi Lege postulari, quia dimidium generi hujus mundi, id est, conversationi sæculari, et usui domestico, et posteritati reservabatur, quibus necesse erat et sortem ex sorte,[4] id est, transmissionis deputari. Unde et Dominus tentantibus se pharisæis subdola interrogatione utrum suaderet censum dari Cæsari, respondit: *Quid me tentatis, hypocritæ? Ostendite mihi numisma census.* Matt. xxii, 8, 19. At illi obtulerunt ei denarium, in quo erat imago Cæsaris. Ait illis: *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari; et quæ sunt Dei, Deo;* Ibid., 21. ostendens illos ita esse imperfectos, qui sibi perfecti viderentur, ut prius Cæsari quam Deo solverent. Quibus enim prior esset cura mundi, ab iis prius solvendum foret quod erat mundi. Unde et ait: *Reddite*, id est, vos reddite, *quæ sunt Cæsaris*, Dan. ii, 17. apud quos figura et imago invenitur Cæsaris.

17. Illi ergo Hebræi pueri Ananias, Azarias, Misael, ille Daniel sapientior, qui non adoraverunt imaginem regis, qui non receperunt eam, qui nihil de illa mensa regis accipiebant, non tenebantur ad solutionem tributi. Dan. iii, 18. Dan. i, 8 Nihil enim eorum, quæ sub rege terreno erant, possidebant. Ergo eorum imitatores non solvunt tributum, quibus portio Deus est. Ideo Dominus ait: *Reddite,* id est, vos reddite, qui protulistis imaginem Cæsaris, apud quos invenitur; ego autem nihil debeo Cæsari, quia nihil hujus mundi habeo: *Venit enim hujus mundi princeps, et in me inveniet nihil.* Joan. xiv, 30 Nihil debet Petrus, nihil apostoli mei; quia non sunt de hoc mundo, etsi in hoc mundo sunt. Ego misi eos in hunc mundum: sed jam non sunt de hoc mundo, quia mecum sunt supra mundum. Deut. xviii, 2.

18. Ergo quod divinæ legis est, solvi jubetur, non quod Cæsaris. Sed tamen et ipsum perfectus, id est, prædicator Evangelii jam non debebat, qui plus prædicabat. Non debebat Filius Dei; non debebat et Petrus in adoptionem a Patre adscitus per gratiam: sed *ne scandalizentur,* inquit, *vade ad mare, et mitte hamum, et eum piscem, qui primus adscenderit, tolle; et aperto ore ejus, invenies ibi staterem; illum sumens da iis pro me et te.* Matth. xvii, 26. O magna mysteria! dat dimidium didrachmi quod Lex jubebat, et non negat quod Legis est, quasi factus ex muliere, factus sub Lege. Factum secundum incarnationem loquutus sum, ex muliere secundum sexum: mulier sexus est, virgo species: sexus generis, virgo integritatis. In quo ergo venit sub Lege, in eo factus est ex muliere, id est, in corpore. Et ideo didrachmum solvi jubet pro se Petro, quia uterque sub Lege generati. Jubet ergo secundum Legem solvi, ut eos qui sub Lege erant, redimeret. Galat. iv, 4. Galat. iv, 5.

19. Et tamen staterem dari jubet, quo vectes imponerent ori suo, ne ex multiloquio peccatum admitterent. Et jubet dari in ore piscis repertum, ut agnoscerent Verbum. Qui enim quod Legis est, exigebant, cur quod Legis est, nesciebant? Verbum enim Dei ignorare non debebant, quia scriptum est: *Prope est Verbum in ore tuo, et in corde tuo.* Deut. xxx, 14. Totum igitur didrachmum Deo solvit qui sæculo nihil reservavit. Deo enim justitia solvitur, quæ est mentis sobrietas: Deo solvitur sermonis custodia, quæ est sermonis sobrietas: *Corde enim creditur ad justitiam, ore confessio fit ad salutem.* Rom. x, 10

20. Potest autem et drachma pro veteri Testamento accipi, didrachmum pro utriusque Testamenti pretio: quia secundum Legem unusquisque per Legem redimebatur; qui autem secundum Evangelium redimitur, solvit drach-

[1] Rom. edit., *qui statera ponderat:* aliæ omnes, ac mss. Maurinis testibus omittunt vocem *statera.*

[2] Vet. editt., *vel mentem suam, id est, non:* Rom. νοῦν quidem restituerat, sed vocum ordinem inverterat, quem nos restituimus e cunctis mss. Ceterum non parum lucis hic locus accipiet, si eum cum lib. I *de Paradiso* cc. 2, 11, 21, conferre volueris. (Edit. Maur.)

[3] Mss. nonnulli, *Christum non imiteris.* Minus recte; *istum* enim certum est referri ad servum illum, de quo proxime ante dictum fuit. Adverte autem illud non admodum esse usitatum, ut quis ad amicum privatim scribens, litteris suis morales præceptiones, quæ alios spectent, adspergat, quemadmodum hic et in fine Ambrosius. Attamen haud absimiles exhortationes reperias apud Hieronymum, sicut in epist. CXXVIII *ad Fabiolam*, et CXXIX *ad Dardanum:* unde conjicias utrumque sanctum epistolas suas publici juris aut fore prævidisse, aut fortean facere decrevisse. (Edit. Maur.)

[4] Cod. Vat., Thuan et Bel., *sortem exsortem,* cum codd. A et M, hoc est, vanam atque inutilem, utpote terrenam; non secus ac dicitur a Græcis βίος ἀβίατος, χάρις ἄχαρις, δῶρον ἄδωρον; mss. tamen ceteri et edit. omnes, ut asserunt Maurini, *sortem ex sorte,* nimirum portionem illius possessionis, quæ in prima divisione ac sortitione singulis tribubus adtributa est.

mam secundum Legem, sanguine redimitur Christi secundum gratiam, geminam habens redemptionem, et devotionis et sanguinis. Nec[1] enim fides sola ad perfectionem satis est, nisi etiam baptismatis adipiscatur gratiam, et sanguinem Christi redemptus accipiat.[2] Bona ergo drachma, quæ Deo solvitur.

21. Non est drachma denarius,[3] sed diversum est. Denique in denario imago Cæsaris est, in drachma imago Dei; quia unius est Dei, ad imitationem ipsius. Ab uno incipit, et in infinitum diffunditur; et iterum de infinito numero in unum, quasi in finem omnia revertuntur, quia Deus et principium et finis omnium est. Unde nec numerum monada, sed elementum numeri, quibus ea cura est, appellaverunt. Et hoc propterea diximus, quia scriptum est: *Ego sum α et ω, primus, et novissimus;* et: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est.*

Matth. XXII, 21.

Apoc. I, 8.

Deut. VI, 4.

22. Et tu ergo ad similitudinem Dei unus esto atque idem: non hodie sobrius, cras ebrius: hodie pacificus, crastina die litigiosus: hodie frugi, crastina die incontinens: mutatur enim unusquisque morum varietate, et fit alter, in quo non agnoscitur quod fuit, et incipit esse quod non fuit, sui degener. Grave est enim mutari in pejus; sed esto sicut imago in drachma, immutabilis, eumdem habitum servans quotidie. Videns drachmam, adtende imaginem: hoc est, videns Legem, adtende in Lege imaginem Dei Christum; quia ipse imago Dei invisibilis et incorruptibilis, luceat tibi velut in speculo Legis. Confitere eum in Lege, ut eum in Evangelio recognoscas. Si cognovisti in mandatis, recognosce in operibus. Vale, et si non infructuose didrachmum istud commissum mihi arbitraris, iterum si quid habes, committere ne dubitaveris.

Col. I, 15.

EPISTOLA VIII.

Scripta ante annum 381.

Adversus eos, qui secundum artem negabant scripsisse sacros auctores, contendit ab his ipsis illos qui de eadem arte præceperunt, expressisse placita sua. Tum propositis sacrorum codicum aliquot locis, dicendi leges illic servari sedulo probat.

Ambrosius Justo.[4]

1. Negant plerique nostros secundum artem scripsisse.[5] Nec nos obnitimur; non enim secundum artem scripserunt, sed secundum gratiam, quæ super omnem artem est: scripserunt enim quæ Spiritus iis loqui dabat. Sed tamen ii, qui de arte scripserunt, de eorum scriptis artem invenerunt, et condiderunt commenta artis et magisteria.

Act. II, 4.

2. Denique in arte requiruntur præcipue, ut sit αἴτιον, ὕλη, ἀποτέλεσμα; cum igitur legamus sanctum Isaac patri dicere: *Ecce ignis et ligna, ubi hostia?* quid horum deest?[6] Nam qui quærit, dubitat: qui respondet quærenti, pronuntiat, et dubitationem absolvit. Ecce ignis, id est αἴτιον: et ligna, id est, ὕλη, quæ latine materia dicitur: tertium quid superest, nisi ἀποτέλεσμα, quod filius quæsivit, pater retulit dicenti: *Ubi hostia? Deus,* inquit, *providebit sibi sacrificium, fili.*

Gen. XXII, 7.

Ibid., 8.

3. Differamus paulisper[7] mysterium. Ostendit

[1] In cod. M nota marginalis archiepiscopi Pigolpassi: *Vide infra in Epistola de obitu Valentiniani sine Baptismo, ut concordetur.*

[2] Notant Maurini ita habere vet. editt. ac. mss. prope ad unum; nonnullos tamen et Rom. edit., *sanguine Christi redemptus crucem accipiat.*

[3] An drachma et denarius pretio inter se conveniant, dissentiunt inter se, ut Nannius in scholiis observat, Budeus, Alciatus, atque Rod. Agricola, ad quos hujusmodi studiosos eruditionis remittimus, sicut et ad Villapandum, Brerewodum ac Valtonum. (Edit. Maur.)

[4] Veri admodum simile est, cum Ambrosius extremis ultimæ epistolæ verbis Justo potestatem fecisset denuo circa Scripturas, si quid videretur, interrogandi, hunc ab eo scisitatum fuisse, quidnam de stylo et dicendi charactere, quem Fœderis utriusque scriptores sequuti sunt, sentiret, illumque hac responsione ejusdem interrogato satisfecisse. (Ed. Maur.)

[5] Quod negabatur a plerisque ex artis præceptis scripta composuisse sacros auctores, nemini mirum videri debet. Nam de veteri quidem Testamento, licet partim a Moyse in Ægyptiorum sapientia peritissimo exaratum sit, partim ab aliis quorum non paucos multijugi doctrina excultos constat; tamen quia ob raram primigenii eorumdem librorum sermonis cognitionem, fere nonnisi in versionibus, iisque de verbo prope redditis, legebantur, illos necesse erat parum præ se ferre elegantiæ, utpote nativa sua perinde ac peregrina destitutos. Quod autem ad novas Tabulas, cum earum scriptores rustici ac imperiti fuerint, si modo Lucam, et Paulum, qui tamen humanæ sapientiæ lenociis usum se negat, excipias; quomodo consentaneum arbitraremur, ut scripta quæsito et adscititio nitore perpolluri essent? Cum igitur *nostros secundum artem scripsisse* a plerisque negari tradit Ambrosius, hoc non de solis exteris et infidelibus accipiendum est, a quibus frequens jactabatur istæc accusatio; verum etiam de christianis ipsis, qui objectionis agnoverunt veritatem. Namque ut omittamus alios plures, Origines lib. I *cont. Celsum* de apostolis ita loquitur: *Non enim,* inquit, *ulla his inerat ex arte dicendi vis, sive pronuntiandi; vel pro Græcorum artificio dialectico quodam aut rhetorico ordo aliquis aut modus, quo auditores allicerent.* Arnobius quoque lib. I *Adv. Gentes* non diffitetur *ab indoctis hominibus et rudibus* condita esse sacra volumina, quorum sermonem non modo *trivialem et sordidum* appellat, sed nec clamitantibus res nostras *barbarismis ac solœcismis* obsitas esse refragatur, barbariem illam in christianæ causæ utilitatem transtulisse contentus, quod etiam ab Origene libro cit. factitatum est. Quid ergo, inquies, an contra tantorum virorum auctoritatem sacros codices ad grammaticales canones exactos, vel rhetoricis flosculis et calamistris comptos adserit Doctor noster? Minime sane; hoc enim unum contendit, auctores sacros quo ad cujusque rei cognitionem præcipue exponenda sunt, ita expressisse, ut posteris formam, ex cujus observatione ars confici posset, relinquerent: quod quidem cum styli simplicitate aut etiam barbarie neutiquam pugnat. (Ed. Maur.)

[6] Hæc et pleraque alia hujus epistolæ ex Philonis libro *de Profugis* hausit Ambrosius. Ut autem ea minori negotio capias, adverte Philonem agere eo loci de scientiarum adeptione; ubi, postquam exposuit quadruplicis generis hominum affectus atque conatus erga scientiam, secundi generis, nempe eorum qui et quærerent illam, et invenirent, figuram fuisse in Josepho atque Isaacio docet. Ut autem eam rem demonstret de Isaacio, quam apte idem causas dubii sui interrogando aperuerit, quamque absolutam a patre tulerit responsionem, ostendit. (Edit. Maur.)

[7] Rom. edit., *Disseramus paulisper;* ceteræ cum mss. prope universis, *Differamus.* Minime male; idem enim est atque expandamus, et quasi in plura distrahamus. Iterum vero ubi editt. vet., *bonum esse sacrificium justitiæ etiam sapientiam,*

Gen. xxii, 13. Deus arietem pendentem cornibus: aries autem est Verbum plenum tranquillitatis, et moderationis, atque patientiæ; quo ostenditur bonum sacrificium esse sapientiam, et prudenter emerendi ac propitiandi rationem cognoscere. Unde
Ps. iv, 6. et Propheta ait: *Sacrificate sacrificium justitiæ.* Itaque justitiæ, ita ut sapientiæ sacrificium est.

4. Ecce ergo mens calida et fervens, ut ignis, quæ operatur: ecce et intelligibilia, id est, materia; ubi est tertium, intelligere? Ecce color; ubi est videre? Ecce sensibilia; ubi est sen-
1 tire?[1] Materia enim non ab omnibus videtur; ideoque Deus dat munus intelligendi, et sentiendi, et videndi.

5. Verbum ergo Dei ἀποτέλεσμα est, id est, definitio et consummatio disputationis, quod infunditur prudentioribus, et dubia confirmat. Pulchre autem etiam ii, qui in adventum Christi non crediderunt, sè ipsos revincunt; ut confiteantur, quod negandum putant. Dicunt enim arietem Verbum Dei, et non credunt passionis mysterium; cum in illo mysterio Verbum Dei
2 sit,[2] in quo impletum est sacrificium.

6. Ergo primum accendamus in nobis ignem mentis, ut operetur in nobis. Quæramus subji-
3 cientis materiam,[3] quid sit quod nutriat animam; tamquam in tenebris requiramus eam. Neque enim vel Patres sciebant quid esset manna: invenerunt, inquit, manna, dicentes
Exod. xvi, 15 et 16 ipsum esse sermonem et Verbum Dei; unde omnes disciplinæ fonte jugi ac perpetuo fluunt, atque derivant.

7. Hæc est esca cœlestis. Significatur autem ex persona dicentis: *Ecce ego pluam vobis panes*
Ibid. *de cœlo*: αἴτιον ergo, eo quod operatur Deus, qui irrigat mentes rore sapientiæ: ὕλη, quia videntes animæ et gustantes delectantur, et requirunt unde sit illud splendidius luce, dulcius melle. Respondetur eis Scripturæ serie: *Hic est panis, quem dedit vobis manducare Do-*
Ibid., 15. *minus;* et hoc est Verbum Dei, quod disposuit Deus, vel ordinavit, quo pascitur anima prudentium, et delectatur: quod est candidum et suave, veritatis splendore illuminans, et virtutum suavitate demulcens audientium animas.

8. In se enim didicerat propheta quid esset consummandæ rei αἴτιον. Nam cum mitteretur ad populum Dei liberandum, ad regem Ægypti,

A ait: *Quis sum ego, ut vadam, et educam populum a regis potestate?* Respondit Dominus: *Ego ero tecum.* Interrogabat iterum Moyses: *Quid* Exod. iii, 11, 12.
dicam illis, si requirant: Quis est Dominus, qui misit te, et quod nomen est illi? Dixit Dominus:
Ego sum qui sum. Dices: qui est, misit me. Exod. iii, 13, 14
Hoc est verum nomen Dei, esse semper. Unde et Apostolus de Christo: *Dei enim Filius Jesus Christus, qui in vobis est, qui per nos prædicatus est, per me et Silvanum et Timotheum,*
B *non fuit*, inquit, *Est et Non: sed Est in illo fuit.* Respondit Moyses: *Si non crediderint mihi,* II Cor. i, 19.
neque obaudierint vocem meam, dicentes, quia non apparuit tibi Deus, quid dicam illis? Dedit Exod. iv, 1 et ss.
illi signa facere, ut crederetur quia a Domino missus est. Tertio ait Moyses: *Non sum dignus, et gracili voce sum, tardiore lingua: quomodo me audiet Pharao?* Responsum est ei: *Vade, et ego* Ibid., 10.
aperiam os tuum, et instruam te quid debeas loqui. Ibid., 12.

9. Interrogationes ergo illæ in medio et re-
C sponsiones habent sapientiæ semina et θεωρίαν. Gratum tamen ἀποτέλεσμα est; quia ait: *Ego ero tecum.* Et quamvis dederit ei signa facere; Exod. iii, 12.
tamen dubitanti iterum, ut scias quia signa non credentibus, promissum autem credentibus, respondit ad infirmitatem vel meriti, vel voti: *Ego aperiam os tuum, et instruam te quid debeas loqui.* Perfectum ego ἀποτέλεσμα servatum est.

10. Habes hoc et in Evangelio: *Petite, et dabitur vobis: quærite, et invenietis: pulsate, et*
D *aperietur vobis.* Pete ἀπὸ τοῦ αἰτίου, id est, ab Matth. vii, 7.
auctore quære. Habes ὕλην intelligibilia, quibus quæras: pulsa, et aperit tibi Deus Verbum. Quæ petit, mens est, quæ operatur, sicut ignis: intelligibilia, in quibus mentis ardor operatur, sicut ignis in lignis: aperit tibi Verbum Deus, quod est ἀποτέλεσμα. Habemus et alibi in Evangelio, dicente Domino: *Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini.*
E *Non enim vos eritis, qui loquimini: sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis.* Matth. x, 16.

11. Habes hoc et in Genesi, dicente Isaac: *Quid est, quod tam cito invenisti, fili?*[4] Qui 4
dixit: *Quod tradidit dominus Deus unus in manus meas.* Ἀποτέλεσμα Dominus est. Qui per Dominum Gen. xxvii, 20.
quærit, invenit. Laban denique qui per Dominum non quæsivit, quia quærebat idola, non invenit. Gen. xxxi, 33 et ss.

et prudenter: et Rom. autem *justitiæ, esse sapientiæ prudenter,* mss. nobiscum faciunt, nisi quod nonnulli *patientiam* exhibent, non *sapientiam;* quidam etiam utrumque habent. Postremo pro, *Itaque justitiæ, ita ut sapientiæ est,* quod in cunctis edit. ac mss. legitur, solus Belv. cod. habet, *Itaque justitia, itaque sapientia.* (Edit. Maur.)

[1] Rom. edit. sola, *Ecce visus, aer, color; ubi est videre? Ecce sensus, ecce sensibilia; ubi est sentire?* Nimirum ex Philonis libro citato, ubi legimus: Ἰδοὺ ἡ ὅρασις, ἰδοὺ τὸ χρῶμα, ποῦ τὸ ὁρῶν; καὶ συνόλως, ἰδοὺ αἴσθησις, τὸ κριτήριον, ἀλλὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ αἱ ὕλαι, τὸ οὖν αἰσθάνεσθαι ποῦ; (Ed. Maur.)

[2] Ambrosii mentem facile adsequeris, si observaris Philonem, cum dixisset proprium Dei esse sibi providere de victima, paulo post addere: Κριὸς δὲ εὑρίσκεται κατεχόμενος, τουτέστι Λόγος ἡσυχάζων καὶ ἐπέχων, etc. quod supra n. 3 redditum est. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. et mss. nonnulli, *subjicientes materiam:* reliqui mss. partim, *subientis;* partim, *subjicientis materiam,* Læt. solus, *naturam.* Et post duos versiculos, ubi vet. editt. cum omnibus mss., *Invenerunt,* etc. sola Rom. edit. emendavit: *Invenientes vero manna didicerunt ipsum esse Verbum Dei.* Nec sane multum reclamaremus, si in recepta lectione vocem *dicentes* tantum vertisset in *discentes;* nam et scribis hic labi pronum, et Philo posteriori dictioni favet, ubi scribit: ερῦον μαθόντες ῥῆμα Θεοῦ καὶ λόγον θεῖον etc. (Edit. Maur.)

[4] Eadem habet Ambrosius lib. *de Isaac* cap. 8, sed paulo fusius explicata. Illic autem monuerimus imitationem esse Philoniani lib. *de Profugis;* hic adjicimus Judæum illum ibi docere typum atque imaginem eorum, qui scientiam non laboriosa inquisitione, sed vi et sagacitate ingenii invenirent, in Jacobo patriarcha nobis proponi; et hoc inde probari ab eodem Philone, quod Isaac admiranti filii celeritatem, is causam illius statim reddiderit voluntatem divinam, ex qua ingeniorum oritur diversitas. Per ὅρους vero de quibus infra, non tantum accuratæ definitiones intelligendæ, sed etiam formulæ ac modi omnes, quibus quidpiam clare exponitur. (Ed. Maur.)

12. Pulchre autem quos dicunt ὄρους, servavit. Primus est ὄρος: *Vade, affer mihi de ve-*
Gen. xxv, 34. *natione tua, ut manducem.* Excitat atque adolet velut igni quodam adhortationis suæ mentem ejus, ut operetur et quærat. Secundus ὄρος: *Quid est, quod tam cito invenisti?* Hic in interrogatione est. Tertius ὄρος in responsione: *Quod*
Ibid., 20. *tradidit Dominus Deus tuus in manus meas.* Ἀποτέλεσμα Deus est, qui concludit et consummat omnia, de quo dubitandum non est.

13. Est et ille ὄρος de spontaneis: *Si non*
[1] Levit. xxv, 11 et ss. *seminaveritis, non metetis;*[1] nam etsi cultura provocet semina, tamen natura spontaneo quodam, ut surgant, in iis operatur ingenio.

14. Unde Apostolus, *Ego plantavi*, inquit, *Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat est quidquam, neque qui*
1 Cor. iii, 6, 7. *rigat; sed qui dat incrementum, Deus.* Dat tibi Deus in spiritu, et in corde tuo seminat Dominus. Age ergo, ut inspiret, et seminet, ut metas: si non seminaveris, non metes. Quasi admoneris, ut semines: non seminasti, non metes; sententia est. Principio finis convenit: principium semen est, finis messis.

15. Disce, inquit, ex me: natura adjuvat discentem. Deus autem auctor naturæ est. Dei
[2] quoque, ut bene discamus;[2] quia hoc naturæ est, perdiscere: duri enim corde non discunt. Incrementa per naturam, quæ divini habet gratiam muneris: consummationem et perfectionem Deus dat, id est, illa præstantissima et divina Trinitatis natura et substantia. Vale, et nos dilige, ut facis, quia nos te diligimus.

EPISTOLAS
IX, X, XI, XII, XIII, XIV

inter præcedentia Conciliorum Acta *conspicias.*

EPISTOLA XV.

Scripta anno 383.

Acholii mortem se rescivisse, nec sine quodam miraculo: illum non tam mortuum esse, quam ad feliciorem vitam translatum: actiones ejus ut Elisæo similis haberetur, commeruisse; ut autem etiam Eliam dicatur exprimere, maxime successorem, quem spiritus sui hæredem fecit, persuadere: jucundissimum sibi fuisse Acholii primum congressum, et ejus obitum plurimis valde flebilem; sed viri sancti desiderium levari virtute successoris.

A AMBROSIUS ANATOLIO, NUMERIO,[3] SEVERO, PHILIPPO, MACEDONIO, AMMIANO, THEODOSIO, EUTROPIO, CLARO, EUSEBIO, et TIMOTHEO Domini sacerdotibus,[4] et omni clero et plebi Thessalonicensium dilectis salutem. [3] [4]

1. Dum semper affixum tenere animo desidero virum sanctum, atque omnes actus ejus quasi in specula positus exploro, hausi nimia indagine sollicitudinis amaritudinem
B nuntii celerioris, et quod adhuc mallem nescire, cognovi in cœlestibus jam requiescere virum,[5] [5] quem in terris requirebamus.

2. Quæritis quis hoc annuntiaverit, cum vestræ sanctitatis nondum venissent litteræ? Non teneo auctorem nuntii; et usu quidem venit, ut non libenter teneamus nuntium mœstitudinis: sed tamen clauso tunc temporis mari, occupatis terrarum barbarica infestatione regionibus, cum deesset qui advenire potuerit, non
C defuit qui nuntiaret; ut mihi videatur ipse sanctus annuntiasse se nobis, eo quod jam perpetuo laboris sui potiretur stipendio, et solutis vinculis corporis, inter angelorum ministeria Christo adhæreret, cupiens amantis sui errorem absolvere; ne illi longævitatem vitæ hujus deprecaremur, cui vitæ æternæ jam præmia deferebantur.

3. Abiit ergo, non obiit, et emigravit a nobis veteranus Christi Jesu, cœlo terræ istius solum
D mutans,[6] et plaudens alis atque remigiis spiritalibus, dicit: *Ecce elongavi fugiens.* Cupiebat [6] Ps. LIV, 8. enim apostolico spiritu jamdudum terras relinquere: sed tenebatur votis universorum, sicut de Apostolo[7] legimus, quia remorari eum diu- [7] Philip. I, 23, 24. tius in carne erat Ecclesiæ necessarium. Vivebat enim non sibi, sed omnibus; et populi erat vitæ æternæ minister, ut prius ejus fructum in aliis, quam cognitionem[8] in se adipisceretur. [8]

4. Est igitur jam superiorum incola, possessor
E civitatis æternæ illius Hierusalem, quæ in cœlo est. Videt illic urbis ejus mensuram immensam, purum aurum, lapidem pretiosum, lumen sine sole perpetuum; et hæc omnia jamdudum quidem sibi comperta, sed nunc facie ad faciem manifestata videns dicit: *Sicut audivimus, ita et videmus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri.* Ibi ergo positus appellat populum Dei, dicens: *O Israel, quam magna est* Ps. XLVII, 9. *domus Dei, et quam ingens locus possessionis ejus! Magnus et non habens finem.* Baruch. III, 24, 25.

[1] Rom. edit., *Non seminabitis, neque metetis spontanea adscendentia. Et si dixeritis: Si non seminaverimus, non metemus; respondebitur vobis, sicut scriptum est: Et mittam benedictionem meam vobis in anno sexto, et facies fructus in tres annos. Quod utique verum est. Nam* etc. Veteres edit. cum mss. omnibus, *Si non seminaveritis, non metetis.* Propius ad verba Philonis, ubi tantum legas.. Οὐ σπερεῖτε. οὐδὲ μὴ ἀμήσητε τὰ αὐτόματα ἀναβαίνοντα αὐτῆς. (Ed. Maur.)

[2] Mss. aliquot Maurinis testibus, *ut benedicamus.*

[3] Mss. aliquot melioris notæ ex judicio Maurinorum, *Munerio.*

[4] Vet. editt., *dominis sacerdotibus;* Rom. et mss. aliquot, *Domini sacerdotibus:* utrumque vero in aliis pluribus omittitur. At continuo post, ubi omnes edit., *clero plebis Thessalonicensis,* mss. prope ad unum nobis suffragantur. (Ed. Maur.)

[5] Editt. dictioni *virum* subjungunt *sanctum Acholium:* quidam recentiores mss. ex his alterutram ponunt: plures autem et antiquiores neutram. Ii porro nequaquam absurde sentiunt, qui Ambrosium in sequentibus tacite indicare existimant, sibi Acholium post mortem in visione apparuisse. (E. M.)

[6] Ita mss.; at contra editt. posita post vocem *cœlo* virgula, dictioni *terræ* conjunctionem *que* subjungebant. Non satis recte; hic enim *terræ ipsius solum* opponi *cœlo* per se clarum est. (Edit. Maur.)

[7] Nonnulli mss. juxta Maurinos, ac etiam codd. A et M, *de apostolo Petro.* Unde archiepiscopus Pigolpassus scripsit in margine codicis M, *nota de S. Petro.*

[8] Vocem *cognitionem,* quæ deerat in anterioribus edit., e mss, restituerunt Maurini editores. Codd. A, M, *in cognitionem.*

5. Sed quid hoc est? Dum merita viri considero, et quasi discedentem spiritu sequor, et sanctorum choris deducentibus intermisceor, non merito ullo, sed affectu, pene sum oblitus mei. Itane ergo raptus est nobis murus fidei, gratiæ et sanctitatis; quem toties ingruentibus Gothorum catervis, nequaquam tamen potuerunt barbarica penetrare tela, expugnare multarum gentium
1 bellicus furor?[1] Denique in ceteris populatores locis, illic pacem rogabant; mirantibusque quid sibi sine milite ullo obsisteret, a prudentioribus intimabatur Elisæi intus imitatorem degere, ætate supparem, non imparem spiritu: caverent ne exemplo
IV Reg. VII, 1 et ss. Syriaci agminis sibi quoque cæcitas offunderetur.

6. Et tamen circa discipulos suos diversa dona Christi sunt. Elisæus quidem in Samariam
2 captivas acies[2] induxit Syrorum; sanctus autem Acholius precibus suis fecit, ut de partibus Macedoniæ victores fugaret. Nonne et hoc intelligimus virtutis superioris fuisse, ut ubi miles nullus aderat, illic pellerentur sine milite? Nonne et hoc cæcitatis est, ut fugerent, quos nullus urgebat? Sed urgebat et prælabatur sanctus Acholius non gladiis, sed orationibus; non telis, sed meritis.

7. An incognitum nobis est dimicare sanctos, etiam cum feriantur? Nonne otiosus erat Elisæus? Otiosus scilicet corpore; sed vibrabat spiritu, et orationibus præliabatur, quando in castris Syriæ vox equitum et vox virtutis magnæ
3 audiebatur;[3] adeo ut putarent Syri aliorum regum adversus se venire exercitus, qui populo Israel adjumento forent; unde perculsi magno fugerunt pavore, ita ut leprosi quatuor, qui mortis egressi fuerant desiderio, castra hostium deprædarentur. Nonne in Macedonia similia Dominus per orationes sancti Acholii fecit mira, aut prope majora? Non enim inani metu, nec superflua suspicione, sed sæviente lue, et ardenti pestilentia perturbati Gothi ac territi sunt. Denique tunc fugerunt, ut evaderent: regressi postea pacem rogaverunt, ut viverent.

8. Vidimus itaque in tanti viri meritis superiora sæcula, et opera prophetarum, quæ legebamus, adspeximus. Quasi Elisæus inter arma, inter acies, dum vixit, versatus est, meritis suis componens prælia. Denique ubi securitas cohabitantibus reddita est, quod ipso fuit durius bello, sanctum exhalavit spiritum. Quasi Elias usque ad cœlum elevatus est, non curru quidem igneo, nec equis igneis, nisi forte illa non vidimus, nec in commotione aeris; sed in voluntate et placiditate Dei nostri, et sanctorum angelorum lætitia, qui ad se tantum virum transisse gratulabantur. IV Reg. II, 11.

9. Certe dubitare illa nequaquam possumus, quandoquidem reliqua congruerunt. Siquidem eodem momento, quo ille adhuc elevabatur, velut quodam melotidis[4] suæ dimisso amictu, 4 sanctum Anysium discipulum suum induit, et sui vestivit infulis sacerdotii: cujus meritum et gratiam non nunc primum audio, nec in vestris epistolis didici, sed in vestris litteris recognovi. Nam quasi præscius successurum sibi, etsi promissis tegebat, tamen indiciis designabat, adjutum se ejus cura, labore, officio memorans, ut jam declarare consortem videretur, qui non quasi novus ad summum sacerdotium veniret, sed quasi vetus sacerdotii exsecutor accederet. Cui pulchre convenit dictum illum Evangelicum: *Euge bone serve et fidelis, quoniam super pauca fidelis fuisti, super multa te constituam.* Matth. XXV, 23

10. Hæc mihi de sancto Acholio vobiscum communia: illud tamen speciale, quod devinctus sum beatæ memoriæ viro; quia tribuit mihi, ut eum non ignorarem. Nam cum eo veniente ad Italiam, ægritudine confectus tenerer, ut non possem occurrere, ipse ad me venit et visitavit.[5] 5 Quo studio, quo affectu ipse in me, et ego in eum irruimus! Quo gemitu mala istius sæculi, et ea quæ hic acciderent, deploravimus! ita ut lacrymarum profluvio vestem infunderemus, dum salutatione exoptatissima, mutuo desiderio, et expetito diu fruimur, adhæremus amplexu. Itaque quod voti mei erat, illius beneficii fuit, quia potui illum videre. Nam etsi major portio, et plenior cognitio sit in spiritu, quo diligimus;[6] 6 tamen etiam in figura corporis videre desideramus. Sic aliquando reges terræ quærebant faciem Salomonis videre, et audire ejus sapientiam. III Reg. X, 24.

11. Discessit igitur a nobis, et nos in hoc reliquit salo: sed quod illi utile, id multis ipso barbarico furore est gravius; quia illum iste depellebat; hunc nobis quis poterit repræsentare? Sed repræsentat Dominus, et se ipse in discipulo repræsentat. Repræsentant judicia ve-

[1] Hoc Baronius contigisse affirmat an. 378, cum extincto Valente, Gothi victores crudelissimas populationes ac strages ediderunt, de quibus non semel loquuti sumus. Nihil tamen vetat, quin hic etiam indicentur anni sequentes; adverbium enim *toties* eamdem rem sæpius factam plane testatur. (Ed. M.)

[2] Mazocchius id intelligi vellet *de acie oculorum*, quod cæcatos invexerit urbem milites Syrorum, cum *acies* pro militum turma non occurrat apud probatos auctores in numero plurali (pag. 849, nota 674, in *Digressione*, etc. Vol. III *Commentarii in Marmoreum Neapol. Kalendarium*). Sed ludi videtur ipse dum ludere in verbo putat Ambrosium: nihil enim magis pronum quam supponere per *acies*, licet in plurali numero, ipsas Syrorum copias Ambrosium designasse, quod et indubie fecisse constat subsequenti num. 8 verbis, *inter arma, inter acies.*

[3] Ex Veteri Vulgata juxta versionem Alexandrinam, lib. IV Reg. VII, 6.

[4] Melotis nihil aliud est quam pellis ovina; quippe quod ovis græce μῆλον dicatur. Quamvis autem hoc loco præcipue ad Eliæ pallium, quod LXX μηλώτην vocant, Ambrosius alludat; nihil tamen prohibet, quin illum ea voce propterea etiam usum putemus, ut significaret Acholium in episcopatu quoque retinuisse vestem monasticam. Etenim non solum Athanasius Antonium eo indumenti genere usum scribit; sed illud etiam commune Ægyptiis monachis fuisse ex Cassiano, Palladio, Socrate atque aliis cognoscere est. (Edit. Maur.)

[5] Non sine verisimilitudine loquuntur, qui hunc primum Acholii cum Ambrosio nostro congressum anno 382 adtribuunt; cum scilicet ille in Italiam venit, Concilio quod eodem vertente anno Romæ habitum, cuique Ambrosium etiam interfuisse dicunt, præsens futurus. (Edit. Maur.)

[6] Omnes edit., *in spiritu videre, quos diligimus:* omnes mss. omittunt quidem verbum *videre;* sed potiores tantum pro *quos diligimus* habent *quo diligimus.* (Edit. Maur.)

stra, quibus dictum est: *Date Levi manifestos*
Deut. XXXIII, 18. *ejus, et veritatem suam viro sancto.* Dedistis manifestum ejus, utpote ejus institutione fundatum: dedistis imitatorem viri ejus, qui dixit
Ibid., 9. patri suo et matri suæ: *Non vidi te;* et fratres suos non scivit, et filios non recognovit; custodivit verbum Domini, et Testamentum ejus
Eccl. XLIV, 15. observavit. Narrabunt populi justitiam ejus.

12. Talis viri vita, talis hæreditas est, talis conversatio, talis successio. Ille se monasteriis
1 puer dedit,[1] et intra Achajam angusto clausus tugurio, gratia tamen multarum terrarum peragravit divortia. Ad summum sacerdotium a Ma-
2 cedonis obsecratus populis,[2] electus a sacerdotibus; ut ubi ante fides per sacerdotem clau-
3 debatur,[3] ibi postea per sacerdotem muralia fundamenta fidei confirmarentur.

4 13. Non alia etiam[4] ejus discipulus imitatione, qui et ipse *dixit patri suo et matri suæ:*
Deut. XXXIII, 9 et ss. *Non vidi te.* Non vidit enim studio, non vidit affectu; et fratres suos non scivit, quia Dominum scire desideravit. Et hic recognovit verbum Domini, et custodivit testamentum ejus, et imponet honorem in ara ejus semper. Benedic, Domine, fidem ejus, sanctitatem, sedulitatem. Benedictio tua veniat super caput ejus, et super cervicem ipsius. Sit honorificus inter fratres suos: sit in eo tauri species; ut ventilet corda inimicorum suorum, et sanctorum mentes demulceat, et judicium sacerdotum tuo-
Ibid., 16 et ss. rum in eo sicut lilium floreat. Valete, fratres, et diligite me, quia ego vos diligo.

EPISTOLA XVI.

Scripta probabiliter anno 383.

Anysio in Acholii locum recens adscito gratulatur, et decessoris sanctimoniam, adolescentiam in monasterio exactam, ornatam virtutibus juventutem, cumulatamque senectutem laudans, ut Anysius ejusdem meritorum successor fiat, apprecatur.

AMBROSIUS episcopus ANYSIO fratri.

5 1. Jamdudum teneo,[5] etsi nunc primum lego, meritisque compertum habeo, quem oculis non videram. Doleo quidem illud accidisse, sed hoc successisse gaudeo; quia licet, superstite me, non optaverim illud contingere, speravi tamen post illius sancti viri exitum hoc solum posse merito succedere. Tenemus ergo te sanctæ memoriæ Acholii dudum discipulum, nunc successorem, hæredemque ejus vel honoris vel gratiæ. Magnum meritum, frater. Gaudeo tibi, ne uno quidem momento de successore tanti dubitatum viri. Et magnum onus, frater, tanti nominis pondus subisse, tantæ libræ, tantique examinis. Quæritur in te Acholius; et sicut erat in affectu tuo, ita in officiis desideratur illius virtutis, illius disciplinæ effigies, illius fortitudo animi in tam senili corpore.

2. Vidi, fateor, virum; nam et hoc meritis illius debeo, quod illum viderim: vidi ita illum esse in corpore, ut extra corpus putarem: vidi imaginem illius, qui se sive in corpore, sive extra corpus nesciens, raptum ad paradisum viderat: ita enim percurrebat omnia excursu
II Cor. XII, 2. frequenti, Constantinopolim, Achajam, Epirum, Italiam, ut juniores eum non possent consequi. Cedebant fortiores corpore, quia eum sine impedimento esse corporis noverant, ut eo tantum pro velamine uteretur, non pro officio; certe ad servitium, non ad subsidium: ita enim affecerat corpus suum, ut in eo mundum crucifigeret, et mundo semet ipsum.

3. Benedictus Dominus, et benedicta adolescentia ejus, quam exegit in tabernaculis Dei Jacob, positus in monasteriis, in quibus cum quæreretur a parentibus vel proximis, dicebat: *Qui sunt fratres mei, aut quæ mater mea?* Non
Matth. XII, 48. novi patrem, vel matrem, vel fratres meos; nisi qui audiunt verbum Dei, et faciunt. Benedictus etiam processus juventutis ipsius, in qua ad summum electus est[6] sacerdotium, maturo
6 jam probatus virtutum stipendio. Venit enim tamquam David ad pacem populi reformandam.
II Reg. V, 3. Venit tamquam illa navis aurum secum intelligibile vehens, et ligna cedrina, et lapides pretiosos, et illas columbæ pennas deargentatas,[7]
7 II Paral. IX, 21. quibus medias inter sortes somno pacis et tranquillitatis sopore dormivit.
Ps. LXVII, 14.

4. Est enim sanctorum etiam somnus operarius, secundum quod scriptum est: *Ego dormio, et cor meum vigilat.* Et secundum quod Jacob
Cant. V, 2. sanctus divina dormiens videbat mysteria, quæ
Gen. XXVIII, 13. vigilans non viderat, de cœlo ad terras aerem pervium sanctis, respicientem Dominum, et pollicentem terræ ejus possessionem. Itaque brevi somno dormiens impetravit, quod magno labore postea adquisivit hæreditas ejus. Est enim somnus sanctorum feriatus ab omnibus corporis voluptatibus, ab omni animi perturbatione, tranquillitatem menti invehens, placiditatem animæ; ut tamquam soluta nexu corporis se ablevet, et Christo adhæreat.

[1] Mss. A, M, *dedidit.*

[2] Adverte hoc loco populis non eligendi aut instituendi episcopi, sed obsecrandi et postulandi tantum jus adtribui. De quo nos plenius infra in epist. *ad Vercell.* (Edit. Maur.)

[3] « Mss. non pauci, *per sacerdotem claudebat:* sed non multo minus carere videtur corruptione, quam.... *claudebatur.* Quid ergo si legeremus *claudicabat?* Certe concinnius opponeretur sequenti membro: *fundamenta fidei confirmarentur.* Sed *claudebat* potest etiam idem significare, a verbo *claudeo* scilicet, seu *claudo*, quæ non penitus inusitata esse Vossius docet ». Hæc Maurini. Nobis tamen hic nulla videtur existere corruptio, sed significare in illis partibus, veram fidem jam ante Acholium per sacerdotem constitutam *(clausam)* fuisse (forte alludendo ad id quod opera pontificis Julii factum est in concilio Sardicensi), ac serius laboribus Acholii fuisse confirmatam.

[4] Editt., *Non aliter etiam:* mss. vero partim, *Non alias etiam:* partim, *Non alia etiam,* quod et melius. (Edit. Maur.)

[5] Mss. A, M, *te teneo.* Sed *te* arbitrio librarii cujusdam suffectum videtur.

[6] Quidam mss. juxta Maurinos, *elevatus est.*

[7] Ita mss. et vet. editt., nisi quod pro *et* hæ præferunt *ut:* Rom. autem edit. locum sic mutat: *ut illa columba pennas habens deargentatas.* (Edit. Maur.)

5. Hic est somnus vita sanctorum, quam vivebat sanctus Acholius, cujus benedicta etiam senectus. Ipsa est vere senectus illa venerabilis,
Sap. IV, 8 quæ non canis, sed meritis albescit: ea est enim reverenda canicies, quæ est canicies animæ, in canis cogitationibus et operibus effulgens. Quæ est enim vere ætas senectutis, nisi vita
Ibid., 9. immaculata, quæ non diebus aut mensibus, sed sæculis propagatur, cujus sine fine est diuturnitas, sine debilitate longævitas? Quo enim diuturnior, eo fortior; et quo diutius eam vitam vixerit, eo fortius in virum perfectum excrescit.

6. Hujus igitur successorem te Dominus non solum honore, sed etiam moribus probet, et summa fundare dignetur gratia; ut ad te quoque populi concurrant, de quibus dicas: *Qui sunt isti, qui sicut nebulæ volant, et sicut columbæ*
Isai. 60, 8. *cum pullis suis?* Veniant quoque sicut naves
II Paral. IX, 21. Tharsis, quæ accipiant frumentum, quod Salomon verus impertivit, viginti mensuras tritici. Accipiant oleum et sapientiam Salomonis, et sit pax inter te et populum, et testamentum pacis custodias. Vale, frater, et nos dilige, quia et nos te diligimus.

EPISTOLA XVII.[1]

Scripta anno 384.

Imperatorum esse religionem tueri, nec ab eis instaurationem superstitionis postulandam. Nullam ergo illorum habendam rationem a quibus quidpiam contra fidei christianæ decus flagitatur. Falso petitionem senatus nomine oblatam esse, cum ei christiani senatores non consenserint. De hoc referri oportere ad Theodosium, et ad episcopos: Valentinianum, si privilegia infidelibus concesserit, ab Ecclesia rejiciendum, sed et fratris ac patris memoriæ irrogaturum injuriam, de qua graviter expostulantes, inducuntur.

Ambrosius episcopus beatissimo principi, et christianissimo imperatori Valentiniano.

1. Cum omnes homines, qui sub ditione Romana sunt, vobis militent imperatoribus terrarum atque principibus, tum ipsi vos omnipotenti Deo et sacræ fidei militatis. Aliter enim salus tuta esse non poterit, nisi unusquisque Deum verum, hoc est, Deum christianorum, a quo cuncta reguntur, veraciter colat:[2] ipse enim solus verus est Deus, qui intima mente veneretur: *Dii* enim *gentium dæmonia*, sicut Scriptura dicit. Ps. XCV, 5

2. Huic igitur Deo vero quisquis militat, et qui intimo colendum recipit affectu, non dissimulationem, non conniventiam, sed fidei studium et devotionis impendit. Postremo si non ista, consensum saltem aliquem non debet colendis idolis, et profanis ceremoniarum cultibus exhibere. Nemo enim Deum fallit, cui omnia etiam cordis occulta manifesta sunt.

3. Ergo cum a te, Imperator christianissime, fides Deo vero sit exhibenda; cum ipsius fidei studium, cautio atque devotio; miror quomodo aliquibus in spem venerit, quod debeas aras diis gentium tuo instaurare præcepto, ad usus quoque sacrificiorum profanorum præbere sumptum: quod enim jamdudum vel fisco vel arcæ[3] est vindicatum, de tuo magis conferre videbere, quam de suo reddere.

4. Et de dispendiis queruntur, qui numquam nostro sanguini pepercerunt, qui ipsa Ecclesiarum ædificia subruerunt. Petunt etiam ut illis privilegia deferas, qui loquendi et docendi nostris communem usum Juliani lege proxima denegarunt,[4] et privilegia illa, quibus sæpe decepti sunt etiam christiani: nonnullos enim illis privilegiis partim per imprudentiam, partim propter publicarum necessitatum molestias declinandas irretire voluerunt; et quia non omnes fortes inveniuntur, etiam sub principibus christianis plerique sunt lapsi.

5. Sed hæc si jam sublata non essent, auferenda tuo imperio comprobarem: at cum per totum fere orbem a pluribus retro principibus inhibita interdictaque sint,[5] Romæ autem a fratre clementiæ tuæ augustæ memoriæ Gratiano fidei veræ ratione sublata sint, et datis antiquata rescriptis; ne, quæso, vel fideliter statuta convellas, vel fraterna præcepta rescindas. De negotiis civilibus, si quid statuit,[6] nemo putat esse

[1] « Codex Long., *Libellus sancti Ambrosii ad Valentinianum imperatorem juniorem contra Symmachum.* Et revera ipsemet Ambrosius ejusdem Symmachi relationi respondens libelli nomine hoc scriptum citat. Sed cum in mss. ceteris, atque in edit. omnibus epistola non libellus dicatur, mutandam esse vulgarem inscriptionem non putavimus ». Ita Maurini. Mendose omnino codex M addit inscriptioni *Juniori filio Theodosii;* at codex A, *juniori* tantum.

[2] Ita vet. editt. ac mss. aliquot: Rom. edit., *christianorum, a quo cuncta reguntur, ipse enim solus verus est Deus, intima mente veneretur:* mss. complures recidunt etiam illa verba, *a quo cuncta reguntur.* Sed ipsa varietas aliunde non videtur exorta, nisi ex eo quod verbum *veneretur* passivo significatu dici posse non crediderunt, quo tamen haud semel ad Ambrosio positum, si attentius legeris, deprehendes. (Edit. Maur.)

[3] Mss. longe plurimi, *fisco vel areæ:* alii nonnulli, *fisco vel ære.* Non prorsus male; idem enim est, atque confiscatione vel emptione. Verum ab aliis, et cunctis edit. non recedimus. (Edit. Maur.)

[4] Christianis a Juliano prohibitum fuisse, ne disciplinas docerent humaniores, jam ad lib. I *de Fide,* cap. 13, n. 81, annotavimus. Legem autem proximam hanc forte dicit, quam ultimam promulgaverat idem imperator. (Edit. Maur.)

[5] Designantur hic procul dubio Constantinus Magnus, ejusque filii. Sane quidem superest adhuc lex IV Constantii *de Paganis,* qua templa idolorum claudi, aboleri sacrificia, et facultates huic sacrilego cultui destinatas fisco vindicari decernit. Sed cum Julianus illa omnia, sicuti lib. IV *Hist.* cap. 3, prodidit Sozomenus, in usum revocasset; Valentinianus, Valens et Gratianus denuo profanas commentitiorum numinum religiones proscripserunt, bonis earum fisco addictis, quemadmodum ex lege XX *de Paganis,* et lege VIII *d Jure fisci* cognoscas licet. Porro Godefridus in Leg. III *c Quæst.* eorum, qui aram Victoriæ an. 382 eversam volun errorem esse communem dicit; idque multo ante factum a tumat, an. scilicet 376, cum sub Graccho præfecto Ur hoc contigisse doceant Hieronymus epist. VII, et Prudent lib. I *cont. Symmachum.* Sed licet apud hos nulla specia ejusdem aræ Victoriæ fiat mentio, eam tamen aliquot a ante 382 sublatam constat, quando quidem et hoc ipso ut eadem repararetur, tentari aggressi sunt; et jar an. 379 Italiæ ac Romæ præesse Gratianus desiisset. (Ed. M

[6] Editiones ante maurinam, *si quid statuitur.*

temerandum; et præceptum de religione calcatur.

6. Nullus obrepat juniori ætati tuæ: sive ille gentilis est, qui ista deposcit, non debet mentem tuam vinculis suæ superstitionis innectere; sed proprio studio docere et admonere te debet, quemadmodum veræ fidei studere debeas, quando ille tanto motu veri vana defendit. Deferendum meritis clarorum virorum et ego suadeo; sed Deum certum est omnibus præferendum.

7. Si de re militari est consulendum, debet exercitati in præliis viri expectari sententia, consilium comprobari: quando de religione tractatus est, Deum cogita. Nullius injuria est, cui Deus omnipotens antefertur. Habet ille sententiam suam. Invitum non cogitis colere, quod nolit: hoc idem vobis liceat, Imperator, et unusquisque patienter ferat, si non extorqueat imperatori quod moleste ferret, si ei extorquere cuperet imperator. Ipsis gentilibus displicere consuevit prævaricantis affectus: libere enim debet defendere unusquisque fidele mentis suæ et servare propositum.

8. Quod si aliqui nomine christiani tale aliquid decernendum putant, mentem tuam vocabula nuda non capiant, nomina cassa non fallant. Quisquis hoc suadet, sacrificat, et quisquis hoc statuit: tolerabilius tamen est unius sacrificium, quam lapsus omnium. Totus hic christianorum periclitatur senatus.

9. Si hodie gentilis aliquis, Imperator, quod absit, aram statueret simulacris, et eo convenire cogeret christianos, ut sacrificantibus interessent, ut oppleret anhelitus et ora fidelium cinis ex ara, favilla de sacrilegio, fumus ex busto; et in ea curia sententiam diceret, ubi jurati ad aram simulacri in sententiam cogerentur (propterea enim interpretantur aram locatam, ut ejus sacramento, ut ipsi putant, unusquisque conventus consuleret in medium, cum majore jam curia christianorum numero sit referta); persecutionem esse crederet christianus, qui cogeretur tali optione ad senatum venire, quod fit plerumque; nam et injuriis convenire coguntur. Te ergo imperatore christiani in aram jurare cogentur? Quid est jurare, nisi ejus quem testaris fidei tuæ præsulem, divinam potentiam confiteri? Te imperatore, hoc petitur et postulatur, ut aram jubeas elevari, sumptum sacrificiis profanis dari?

10. Sed hoc non potest sine sacrilegio decerni; unde rogo te ne id decernas, statuas, vel in ejusmodi decreta subscribas. Convenio fidem tuam Christi sacerdos: omnes conveniremus episcopi, nisi incredibile hoc et repentinum ad aures pervenisset hominum,[1] quod tale aliquid esset vel in consistorio suggestum tuo, vel a senatu petitum. Sed absit ut hoc senatus petisse dicatur: pauci gentiles communi utuntur nomine. Nam et ante biennium ferme, cum hoc petere tentarent, misit ad me sanctus Damasus Romanæ Ecclesiæ sacerdos, judicio Dei electus, libellum quem christiani senatores dederunt, et quidem innumeri, postulantes nihil se tale mandasse, non congruere gentilium istiusmodi petitionibus, non præbere consensum:[2] questi etiam publice privatimque se non conventuros ad curiam, si tale aliquid decerneretur. Dignum est temporibus vestris, hoc est, christianis temporibus, ut dignitas christianis senatoribus abrogetur, quo gentilibus profanæ deferatur voluntatis effectus? Hunc libellum ego fratri clementiæ vestræ direxi; unde constitit non senatum aliquid de superstitionis impensis mandasse legatis.

11. Sed fortasse dicatur: Cur dudum non interfuerint senatui, cum ista peterentur? Satis loquuntur quid velint, qui non interfuerunt: satis loquuti sunt qui apud imperatorem loquuti sunt. Et miramur tamen si privatis resistendi Romæ eripiunt libertatem, qui nolunt esse liberum tibi non jubere, quod non probas; servare quod sentis.[3]

12. Et ideo memor legationis proxime mandatæ mihi,[4] convenio iterum fidem tuam, convenio mentem tuam; ne vel respondendum secundum hujusmodi petitionem gentilium censeas, vel in ejusmodi responsa sacrilegium subscriptionis adjungas. Certe refer ad parentem pietatis tuæ principem Theodosium, quem super omnibus fere majoribus causis consulere consuesti. Nihil majus est religione, nihil sublimius fide.

13. Si civilis causa esset, diversæ parti responsio servaretur; causa religionis est, episcopus convenio.[5] Detur mihi exemplum missæ relationis, ut ego plenius respondeam; et sic de omnibus consultus clementiæ tuæ parens respondere dignetur. Certe si aliud statuitur, episcopi hoc æquo animo pati et dissimulare non possumus: licebit tibi ad Ecclesiam convenire: sed illic non invenies sacerdotem, aut invenies resistentem.

14. Quid respondebis sacerdoti dicenti tibi:

[1] Hinc conjicimus relationem Symmachi clanculum imperatori oblatam esse, idque fortassis ne vel episcopi, priusquam ejus postulatis Valentinianus annueret, intercederent; vel christiani senatores contrario libello dato reclamarent, quod jam in simili causa contigisse testatur Ambrosius. (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot juxta Maurinos, *petitionibus nos præbere consensum.*

[3] Ita mss. melioris notæ: aliorum aliquot, et cum his edit. *non servare quod non sentis:* reliqui in locandis negationibus inter se dissentiunt, sed pravo sensu. (Edit. Maur.)

[4] Legationem designat a Damaso papa sibi commissam, ut nempe apud Gratianum ageret, ne concederet postulata infidelium. Non enim ita dicit, *convenio iterum fidem tuam,* quasi Valentinianum jam convenisset, sed quod ipse jam semel simili provincia, licet apud alium defunctus esset. Sic etiam eamdem legationem *proxime* sibi creditam ait, quod ab illa obita hanc solam suscepisset, quemadmodum legem proximam ea re ab ipso Ambrosio fortasse dictam vidimus, quod esset ultima Juliani imperatoris. Quod autem dicitur non multo post: *clementiæ tuæ parens*, dictio *parens* non hic naturæ significationem habet, sed honoris ac benevolentiæ. Siquidem ea quasi monetur Valentinianus adolescentulus, et adhuc sub materna tutela constitutus, ut Theodosium filii amore ac veneratione prosequatur. (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot juxta Maurinos, *episcopos convenio.*

Munera tua non quærit Ecclesia,[1] quia templa gentilium muneribus adornasti? Ara Christi dona tua respuit, quoniam aram simulacris fecisti: vox enim tua, manus tua, et subscriptio tua opus est tuum? Obsequium tuum Dominus Jesus recusat et respuit, quoniam idolis obsequutus es; dixit enim tibi: *Non potestis duobus dominis servire?* Matth. VI, 25. Privilegia tua sacratæ Deo virgines non habent, et vindicant virgines Vestæ? Cur sacerdotes Dei requiris, quibus petitiones profanas gentilium prætulisti? Alieni erroris societatem suscipere non possumus?

15. Quid respondebis his verbis? Puerum esse te lapsum? Omnis ætas perfecta Christo est; omnis Deo plena.[2] Pueritia fidei non probatur: parvuli etiam Christum intrepido adversus persecutores ore confessi sunt.

16. Quid respondebis germano tuo? Nonne tibi dicet: Victum me esse non credidi, quia te imperatorem reliqui: mori non dolui, quia te hæredem habebam: imperio me decedere non ingemui, quia imperia mea, præsertim de religione divina, omnibus sæculis mansura credebam? Hos ego titulos piæ virtutis erexeram; has de sæculo manubias, hæc spolia de diabolo, has ego de adversario omnium exuvias offerebam, in quibus æterna victoria est? Quid mihi plus potuit meus hostis auferre? Abrogasti decreta mea: quod adhuc ille qui contra me levavit arma, non fecit? Nunc gravius telum corpore recipio, quod a fratre mea statuta damnantur? Meliore parte mei apud te periclitor; illa enim mors corporis, ista virtutis est? Nunc mihi abrogatur imperium, et quod est gravius, abrogatur a meis; et id abrogatur, quod in me etiam mei adversarii prædicarunt? Si volens adquievisti, damnasti fidem meam: si invitus cessisti, prodidisti tuam: ergo, quod gravius est, et in te periclitor?

17. Quid respondebis etiam patri, qui te majore dolore conveniet, dicens: De me, fili, pessime judicasti, qui putasti quod ego gentilibus conniventiam præstitissem: nemo ad me detulit aram esse in illa Romana curia:[3] numquam tantum nefas credidi, quod in communi illo christianorum gentiliumque concilio sacrificarent gentiles, hoc est, insultarent gentiles præsentibus christianis, et inviti christiani interesse sacrificiis cogerentur? Multa et diversa crimina, me imperante, commissa sunt: ultus sum quæcumque sunt deprehensa: si quis tunc latuit, debet ergo dicere me probasse, quod ad me nemo detulerat? De me pessime judicasti, si mihi superstitio aliena, non fides mea servavit imperium?

18. Unde cum id advertas, imperator, Deo primum, deinde patri et fratri injurias irrogari, si quid tale decernas; peto ut id facias, quod saluti tuæ apud Deum intelligis profuturum.

RELATIO SYMMACHI URBIS PRÆFECTI[4]

Scripta anno 384.

Imperatoribus supplicat senatus nomine, ut veteres religiones instaurentur, ac reparetur ara Victoriæ, ut ad eam jusjurandum exigatur more antiquo: non enim superiores principes in eo imitandos, quod eam sustulere, sed in eo quod alios ritus non sustulerunt. Hoc ab eis Romam poscere, et profecto sine damno ærarii concedi posse: iniquum autem illud habendum, quod bona sibi legata Vestales sacrificique adire prohibeantur: quam rem dii ulti dicuntur immissa fame. Negat denique dicendum, quod petit, sumptum publicum; et orationem cohortando imperatores ad postulata sibi præstanda claudit.

1. Ubi primum senatus amplissimus, semperque vester, subjecta legibus vitia cognovit, et a principibus piis vidit purgari famam temporum proximorum, boni sæculi auctoritatem sequutus, evomuit diu pressum dolorem, atque iterum me querelarum suarum jussit esse legatum:[5] cui ideo divi principis denegata est ab improbis[6] audientia, quia non

[1] Notant Maurini: « Cum Valentinianus adhuc tantum esset catechumenus, nec ei missæ fidelium adesse liceret, hæc munera non possunt intelligi de iis muneribus ac donis, quæ iidem fideles ut ex illis a sacerdote consecratis communicarent, offerebant; sed accipienda sunt de variis illis donariis, quæ ad templorum ornamenta, victum ministrorum, aliosque similes usus christiani jam inde a priscis temporibus conferebant. Unde Marcellinus calumniandi Romanos pontifices ansam arripiens, mirum esse negat, si pontificatus ab ipsis ambiatur: *Cum id adepti*, inquit, *futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum*, etc. Ceterum quis non miretur non modo quam Ambrosius præ se fert, verum etiam quam in antistitibus aliis præfulsisse testatur episcopalem fortitudinem? Felicia tempora, quæ tales sacerdotes edidere! » Codex A pro *quærit* habet *vult*.

[2] Omnes edit. ac plures mss., *Christo est. Omnis Deo plena pueritia fidei comprobatur:* at locum nobis restituere cod. Belv., Thuan., Reg. et Carol., ut in textu. Ibi autem observa non obscuram allusionem ad Apostolica illa I Cor. 14, 20: *Nolite pueri effici sensibus*, etc. Opportunum porro hoc tempus pagani ad sacrorum obtinendam restitutionem arbitrati sunt, non solum propter imperatoris pueritiam, per quam regimen esse consuevit debilius, sed et propter Maximum tyrannum, a quo Italiæ cruentum bellum imminebat. (Edit. Maur.)

[3] Baronius ad an. 371 hæc verba magis rhetorico impetu ad deliniendum Valentiniani pueri animum, quam ex veritate dicta existimat. Seniorem enim illa ignorare non potuisse; nec sane mirum, si dissimularit, cum leges etiam promulgaverit pro libertate ethnicæ religionis. Sed pace tanti viri, nequaquam videtur prudentiæ, qua erat Ambrosius, illa dixisse, quorum falsitatem non nesciret fore ab adversario quam facillime revincendam. Et sane ut eidem principi ignorare non licuerit hanc illam aram in curia positam fuisse, maxime tamen credibile est de sacrificiis, quibus ibidem interesse adigebantur christiani, deque juramentis quæ ab his exigere solebant infideles, ad eum nihil delatum esse. (Edit. Maur.)

[4] Mss. A, M, *præfecti urbis Romæ*. Sed *Romæ* arbitraria quia superflua additio esse conspicitur.

[5] Discimus ex his verbis eumdem Symmachum ab ethnicis senatoribus ante biennium electum fuisse, ut sacrorum suorum obtinere instaurationem conaretur: de qua Ambrosius superiori epist. num. 12. (Edit. Maur.)

[6] *Cui ideo divi principis.... semper augusti*, hæc tota pericope in Rom. edit. jugulata est: quæ non solum in aliis edit. cuntisque mss. invenitur, verum etiam libellorum supplicum formula erat. (Edit. Maur.)

ad Dodonæas arbores[1] plebis rusticæ inopia convolavit. Quid tale provinciæ pertulerunt, cum religionum ministros honor publicus pasceret? Quando in usum hominum concussa quercus, quando vulsæ sunt herbarum radices, quando alternos regionum defectus deseruit fœcunditas mutua, cum populo et virginibus sacris communis esset annona? Commendabat enim terrarum proventus victus antistitum; et remedium magis, quam largitas erat. An dubium est semper pro copia omnium datum, quod nunc inopia omnium vindicavit?

16. Dicet aliquis sumptum publicum denegatum alienæ religionis impendiis. Absit a bonis principibus ista sententia, ut quod de communi quibusdam tributum est,[2] in jure fisci esse videatur. Nam cum respublica de singulis constet, quod ab ea proficiscitur, fit rursus proprium singulorum. Omnia regitis, sed suum cuique servatis; plusque apud vos justitia, quam licentia valet. Consulite certe munificentiam vestram, an hæc publica velit existimari, quæ in alios transtulistis? Semel honori Urbis delata compendia desinunt esse tribuentium; et quod a principio beneficium fuit, usu atque ætate fit debitum. Inanem igitur metum divino animo vestro tentat incutere, si quis adserit conscientiam vos habere præbentium,[3] nisi detrahentium subieritis invidiam.

17. Faveant clementiæ vestræ sectarum omnium arcana præsidia; et hæc maxime, quæ majores vestros aliquando juverunt, vos defendant, a nobis colantur. Eum religionum statum petimus, qui divo parenti culminis vestri servavit imperium,[4] qui fortunato principi legitimos suffecit hæredes. Spectat senior ille divus ex arce siderea lacrymas sacerdotum, et se culpatum putat more violato, quem libenter ipse servavit.

18. Præstate etiam divo fratri vestro alieni consilii correctionem: tegite factum quod Senatui displicuisse nescivit. Siquidem constat ideo exclusam legationem, ne ad eum judicium publicum perveniret. Pro existimatione est temporum superiorum, ut non dubitetis abolere quod probatum est principis non fuisse.[5]

EPISTOLA XVIII.

Scripta anno 384.

Relationi Symmachi respondet Ambrosius, et post conciliatam sibi Valentiniani benevolentiam, tria in eadem Relatione præcipua capita aggreditur. Nam prosopopœjæ qua Roma priscos suos ritus poscere fingebatur, alia ejusdem Romæ contraria efflagitantis opponitur; cum Vestalibus et sacrificulis virgines sacræ et Christi sacerdotes comparantur, ac tandem quod sublatas illas ceremonias famem ultam fuisse dictitabatur, id vanum esse invictissimis argumentis demonstratur.

AMBROSIUS episcopus beatissimo principi, et clementissimo[6] imperatori VALENTINIANO augusto.

1. Cum vir clarissimus[7] præfectus Urbis Symmachus ad clementiam tuam retulisset, ut ara quæ de urbis Romæ curia sublata fuerat, redderetur loco; et tu, Imperator, licet adhuc in minoris ævi tirocinio florentibus novus annis, fidei tamen virtute veteranus obsecrata gentilium non probares; eodem, quo comperi, puncto libellum obtuli: quo licet comprehenderim quæ suggestioni necessaria viderentur, poposci tamen exemplum mihi relationis dari.

2. Itaque non fidei tuæ ambiguus, sed providus cautionis, et pii certus examinis, hoc sermone relationis adsertioni respondeo, hoc unum petens, ut non verborum elegantiam, sed vim rerum exspectandam putes.[8] Aurea enim, sicut Scriptura divina docet, est lingua sapientium litteratorum, quæ phaleratis dotata[9] sermonibus, et quodam splendentis eloquii velut coloris pretiosi corusco resultans, capit animorum oculos specie formosi, visuque perstringit.[10] Sed aurum hoc, si diligentius manu tractes, foris pretium,[11] intus metallum est. Volve, quæso, atque excute sectam gentilium: pretiosa et grandia sonant; veri effœta defendunt: Deum loquuntur; simulacrum adorant.

3. Tria igitur in relatione sua vir clarissimus præfectus Urbis proposuit, quæ valida putavit:

[1] Mss. nonnulli, *ad idoneas arbores.* Male; sunt enim dodonææ arbores quercus, e quarum glandibus victitasse feruntur primi homines; ac proinde tanta fuisse fames significatur, ut mitiorum frugum defectu glandes esitare pauperes coacti sint. (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot, *ut quod commune:* reliqui, ac editt., *ut quod de commune,* vet. editt., *olim de commune.* (Edit. Maur.)

[3] Nonnulli mss. (*etiam* A), *habere præsentium.* Non recte; *conscientiam* enim *habere præbentium,* etc., idem est ac tam in culpa esse, quam si præberent, nisi detraxerint. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit., *parenti vestro culminis servavit,* etc. Quod autem ait numinum suorum religionibus servatum Valentiniani senioris imperium, hoc eo sensu intelligendum est, non quod illas sequutus fuerit, sed quod non aboleverit, sicut a Symmacho supra dictum est. Hanc etiam ob rem eumdem principem commendat ethnicus Marcellinus lib. XXX, cap. 9. Quin immo idem Valentinianus libertatem cuique sequendæ religionis, quam elegisset, a se relictam lege IX *de Maleficiis* testificatur. Et hoc ipsum est cur de Valentiniano juniori Ambrosius in funebri ejusdem laudatione: *Quod patri defuerat,* inquit, *adjunxit: quod frater constituit, custodivit.* (E. M.)

[5] Addunt mss. A, M, *Explicit relatio Symmachi viri clarissimi Præfecti urbis. Incipit Ambrosi Episcopi contra.*

[6] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *et christianissimo.*

[7] *Vir clarissimus* non tam honori personæ tribuitur, quam dignitatis titulus ac significatio est, ut jam alicubi observavimus. Adi etiam, si vacat, Alciati lib. III *Dispunctionum.* (Edit. Maur.)

[8] Rom. edit., *expendendam putes:* reliquæ, ac mss. Maurinis testibus, *exspectandam putes,* uno Vat. cod. excepto, ubi *expetendam.*

[9] Codex A, *ditata.*

[10] Duo mss. juxta Maurinos, *specie formosa, visuque perstringit:* unus, *specie formositatis perstringit;* ceteri et editt. vet., *specie formosi, visuque;* Rom., *visusque perstringit.*

[11] *Foris pretium,* supple, auri præ se fert. *Intus metallum,* æs videlicet aut ferrum; ubi generis nomen pro viliori specie positum est. (Edit. Maur.)

quod Roma veteres, ut ait, suos cultus requirat, et quod sacerdotibus suis virginibusque Vestalibus emolumenta tribuenda sint, et quod emolumentis sacerdotum negatis, fames sequuta publica sit.

4. In prima propositione, flebili Roma questu sermonis illacrymat, veteres, ut ait, cultus ceremoniarum requirens. « Hæc sacra, inquit, An-« nibalem a mœnibus, a Capitolio Senonas repu-[1] « lerunt. » Itaque dum sacrorum potentia prædicatur, infirmitas proditur. Ergo Annibal diu B sacris insultavit romanis, et diis contra se dimicantibus, usque ad muros Urbis vincendo pervenit. Cur se obsideri passi sunt, pro quibus deorum suorum arma pugnabant?

5. Nam de Senonibus quid loquar, quos Capitolii secreta penetrantes romanæ reliquiæ non tulissent; nisi eos pavido anser strepitu prodidisset? En quales templa romana præsules habent. Ubi tunc erat Jupiter? An in ansere loquebatur?

6. Verum quid negem sacrorum ritus militasse Romanis? Sed etiam Annibal eosdem Deos colebat. Utrum volunt igitur, eligant. Si in Romanis vicerunt sacra, in Carthaginensibus ergo superata sunt: si in Carthaginensibus triumphata, nec Romanis utique profuerunt.

7. Facessat igitur invidiosa illa populi ro-[2] mani querela: non hanc Roma mandavit.[2] Aliis illa eos interpellat vocibus: Quid me casso quotidie gregis innoxii sanguine cruentatis? D Non in fibris pecudum, sed in viribus bellatorum trophæa victoriæ sunt. Aliis ego disci-[3] plinis orbem subegi. Militabat Camillus,[3] qui sublata Capitolio signa, cæsis Tarpejæ rupis triumphatoribus, reportavit: stravit virtus quos religio non removit. Quid de Attilio loquar, [4] qui militiam etiam mortis impendit?[4] Africanus non inter Capitolii aras, sed inter Annibalis acies triumphum invenit. Quid mihi veterum exemplis profertis? Odi ritus Neronum. Quid E dicam bimestres imperatores, et terminos re-[5] gum cum exordiis copulatos?[5] Aut forte illud est novum, barbaros suis excessisse finibus?

A Numquid etiam illi christiani fuerunt, quorum miserabili novoque exemplo alter captivus imperator, sub altero captivus orbis,[6] fefellisse [6] quæ victoriam promittebant,[7] suas cerimonias [7] prodiderunt? Numquid et tunc non erat ara victoriæ? Pœnitet lapsus: vetusta canities pudendi sanguinis traxit ruborem. Non erubesco cum toto orbe longæva converti. Verum certe est quia nulla ætas ad perdiscendum sera est. Erubescat senectus, quæ emendare se non potest. Non annorum canities est laudata,[8] sed [8] morum. Nullus pudor est ad meliora transire. Sap. IV, 9. Hoc solum habebam commune cum barbaris, quia Deum antea nesciebam. Sacrificium vestrum ritus est bestiarum cruore respergi. Quid in mortuis pecudibus quæritis Dei voces? Venite, et discite in terris cœlestem militiam: hic vivimus, et illic militamus. Cœli mysterium doceat me Deus ipse, qui condidit; non homo, qui se ipsum ignoravit. Cui magis de Deo, quam C Deo credam? Quomodo possum vobis credere, qui fatemini vos ignorare quod colitis?

8. « Uno, inquit, itinere non potest perveniri « ad tam grande secretum ». Quod vos ignoratis, id nos Dei voce cognovimus. Et quod vos suspicionibus quæritis, nos ex ipsa sapientia Dei et veritate compertum habemus. Non congruunt igitur vestra nobiscum. Vos pacem diis vestris ab imperatoribus obsecratis: nos ipsis imperatoribus a Christo pacem rogamus. Vos manuum vestrarum adoratis opera: nos injuriam ducimus omne quod fieri potest, Deum putari. Non vult se Deus in lapidibus coli. Denique etiam ipsi philosophi vestri ista riserunt.

9. Quod si vos ideo Christum Deum negatis, quia illum mortuum esse non creditis[9] (nescitis [9] enim quod mors illa carnis fuerit, non divinitatis, quæ fecit ut credentium jam nemo moriatur); quid vobis imprudentius, qui contumeliose colitis, et honorifice derogatis; vestrum enim Deum lignum putatis? O contumeliosa reverentia! Christum mori potuisse non creditis. O honorifica pervicacia!

10. Sed « vetera, inquit, reddenda sunt altaria

[1] Annibalem Carthaginensium ducem romano populo infensissimum nemo nescit in summum periculum res romanorum adduxisse: qui tandem Apuliæ deliciis emollitus, et Fabii cunctatione debilitatus, Italia recedere coactus fuit, ac postmodum a Scipione Africano debellatus. Senones vero cum e Celtica Gallia in Italiam transiissent, Urbem ipsam armis ceperunt; at Capitolium delusa canum custodia occupaturi, anserum gingritu detecti sunt, et a Manlio de Tarpeja rupe dejecti. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. ante maurinam, *non hæc Roma mandavit:* mss. aliquot, *non hanc rem mandavit:* reliqui melius, *non hanc*, etc., videlicet *querelam.*

[3] Camillus quinquies dictator creatus est, et ob præclara in Remp. merita alter Romulus dictus. Hic collectis Romanorum reliquiis Senonas prædæ intentos fudit ac profligavit: quo potissimum nomine hic ab Ambrosio memoratur. (Edit. Maur.)

[4] Attilius Regulus a Carthaginensibus, a quibus raptus in bello fuerat, ad senatum de permutandis captivis missus, cum eam permutationem efficaciter dissuasisset, Carthaginem ad certissimam et crudelissimam mortem rediit. (Edit. Maur.)

[5] Galbam, Othonem, Vitellium intelligit, quorum Galba septimo imperii mense occisus est. Otho nonagesimo quinto die, Vitellius octavo mense; tres certe annos trini principes in imperio non impleverunt, quod eleganti carmine comprehensum est ab Ausonio:

Galba senex, Otho lascive, famose Vitelli,
Tertia vos Latio regnantes nesciit ætas.

Nisi hoc potius referri velimus ad Æl. Pertinacem qui duobus mensibus et diebus 25, et ad Didium, qui duobus mensibus et quinque diebus in imperio fuere: quod certius convenit cum spatio Ambrosiano. Ita Nannius. (Edit. Maur.)

[6] Idem Nannius ad hæc verba, Id haud dubie, inquit, de Lic. Valeriano, et filio ejus Gallieno intelligendum, quorum pater captus a rege Persarum Sapore, cui adscensuro cervicem pro scabello subjiciebat, in miserabili servitute consenuit: alter orbem terrarum luxu et nequitia perdidit; adeo ut triginta tyranni provincias occupaverint, et feminæ quoque contra eum diadema sumpserint. (Edit. Maur.)

[7] Mss. aliquot juxta Maurinos, *fefellitque quæ victoriam promittebat.* Minus recte.

[8] Omnes editiones ante maurinam et pauci mss., *est laudenda.*

[9] Nonnulli mss., *mortuum esse creditis;* reliqui, et omnes edit., *non creditis.* Melius ut docent sequentia, *Christum mori potuisse non creditis.* (Edit. Maur.)

« simulacris, ornamenta delubris ». Reposcantur hæc a consorte superstitionis: christianus imperator aram solius Christi didicit honorare. Quid manus pias et ora fidelia ministerium suis cogunt
1 sacrilegiis exhibere?[1] Vox imperatoris nostri Christum resultet, et illum solum, quem sentit,
Prov. xxi, 1. loquatur; *quia cor regis in manu Dei.* Numquid imperator gentilis aram Christo levavit? Dum ea quæ fuerunt, reposcunt, exemplo suo admonent quantum christiani imperatores religioni, quam sequuntur, debeant deferre reverentiæ; quando gentiles superstitionibus suis omnia detulerunt.

11. Dudum cœpimus, et jam sequuntur exclusos.
2 Nos sanguine gloriamur, illos dispendium movet. Nos hæc victoriæ loco ducimus, illi injuriam putant. Numquam nobis amplius contulerunt, quam cum verberari christianos atque proscribi ac necari juberent. Præmium fecit religio, quod perfidia putabat esse supplicium. Videte magnanimos. Per injurias, per
3 inopiam, per supplicium nos crevimus:[3] illi ceremonias suas sine quæstu manere posse non credunt.

12. « Habeant, inquit, Vestales virgines immu-
4 « nitatem suam ».[4] Dicant hoc, qui nesciunt credere, quod possit esse gratuita virginitas: provocent lucris qui diffidunt virtutibus. Quantas tamen illis virgines præmia promissa fecerunt? Vix septem Vestales capiuntur puellæ. En totus numerus, quem infulæ vittati capitis, purpuratarum vestium murices, pompa lecticæ ministrorum circumfusa comitatu, privilegia maxima, lucra ingentia, præscripta denique pudicitiæ tempora coegerunt.

13. Adtollant mentis et corporis oculos, videant plebem pudoris, populum integritatis, concilium virginitatis. Non vittæ capiti decus,
5 sed ignobile velamen usui, nobile castitati:[5] non exquisita, sed abdicata lenocinia pulchritudinis: non illa purpurarum insignia, non luxus deliciarum, sed usus jejuniorum: non privilegia, non lucra: omnia postremo talia, ut revocari a studio putes, dum exercentur officia. Sed dum exercetur officium, studium provocatur. Suis castitas cumulatur dispendiis. Non est virginitas, quæ prætio emitur, non virtutis studio possidetur: non est integritas quæcumque in A auctione nummario ad tempus licitatur compendio.[6] Prima castitatis victoria est facultatum 6
cupiditates vincere; quia lucri studium tentamentum pudoris est. Ponamus tamen subsidia largitatum conferenda virginibus. Quæ christianis munera redundabunt? quod tantas opes sufficiet ærarium? Aut si arbitrantur solis Vestalibus conferendum, non pudet, ut qui totum sibi sub imperatoribus gentilibus vindicarunt, iidem sub principibus christianis non putent B nobis sortem debere esse communem?

14. Sacerdotibus quoque suis et ministris queruntur alimenta publica non deberi. Quantus hinc verborum tumultus increpuit! At contra, nobis etiam privatæ successionis emolumenta recentibus legibus denegantur,[7] et nemo conqueri- 7
tur; non enim putamus injuriam, quia dispendium non dolemus. Si privilegium quærat sacerdos, ut onus curiale declinet,[8] patria atque avita et 8
omnium facultatum possessione cedendum est. C Quomodo hanc gentiles si haberent, ingravarent querelam, quod sacerdos ferias ministerii sui emat totius patrimonii sui damno, et privati universæ commoditatis dispendio usum publici mercetur obsequii! Prætendens communis salutis excubias, domesticæ inopiæ se mercede soletur; quia ministerium non vendidit, sed gratiam comparavit.

15. Conferte causas. Vox excusare vultis decurionem,[9] cum Ecclesiæ excusare non liceat 9
D sacerdotem. Scribuntur testamenta templorum ministris, nullus excipitur profanus, nullus ultimæ conditionis, nullus prodigus verecundiæ: soli ex omnibus clerico commune jus clauditur, a quo solo pro omnibus votum commune suscipitur, officium commune defertur: nulla legata vel gravium viduarum, nulla donatio. Et ubi in moribus culpa non deprehenditur, tamen officio mulcta præscribitur. Quod sacerdotibus fani legaverit christiana vidua, valet; quod ministris Dei, non valet. E Quod ego non ut querar, sed ut sciant quid non querar, comprehendi: malo enim nos pecunia minores esse, quam gratia.

16. Sed referunt, ea quæ vel donata vel relicta sunt Ecclesiæ, non esse temerata. Dicant et ipsi quis templis dona detraxerit, quod factum est christianis.[10] Quæ si facta essent gen- 10

[1] Pauculi mss. testibus Maurinis, *sacrificiis exhibere.*

[2] Vet. editt., *Dum cœpimus, sequamur exclusos:* Rom. et mss. nobiscum consentiunt, nisi quod retinuit *sequamur,* ubi illi prope ad unum ponunt *sequuntur.* (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. ante maurinam, *nos credimus:* omnes mss., *nos crevimus.*

[4] De Vestalibus vide quod a nobis observatum est ad lib. I *De Virgin.* cap. 4, num. 15. Quod autem infra dicitur *Vestales capiuntur,* allusio est ad illam Pontificis novam virginem accipientis formulam: *Capio te, amata.* (Edit. Maur.)

[5] Editt. ac pauci mss., *velamen, usui* (Rom. edit., *usu*) *nobile castitatis:* mss. plures et potiores ut in textu. (Ed. M.)

[6] Omnes edit. ante maurinam, *tamquam in auctione.... sollicitatur:* omnes mss. a Maurinis inspecti nobiscum faciunt, nisi quod pro *auctione* unus legit *actione,* alter *cautione.* Codd. A et M habent *consilio et compendio,* sed prorsus inconsulte.

[7] Volunt hic designari ab Ambrosio Valentiniani legem XX *De episcopis,* etc. ad Damasum pont. Rom. destinatam, qua de facto clerici prohibentur a piis mulieribus, quæ se illis adjunxerint, testamento quidquam accipere. Quod autem Ambrosius detrimento, quod eadem lex clericis irrogabat, se non moveri testificatur, cum Hieronymo pulchre consentit: sed hic se graviter dolere non dissimulat, quod eidem legi causam præbuerit clericorum avaritia. Lege secundam ejusdem epistolam *de vita Clericorum.* (Edit. Maur.)

[8] De onere curiali sermo erit in notis *epist. ad Theodosium.*

[9] Intellige Theodosii leg. CIV *De Decurionibus:* de qua etiam dicetur ad epistolam mox citatam.

[10] Hanc Ecclesiarum direptionem sub Juliano factam fuisse constat. De qua Sozom. lib. V *Hist.* cap. 5, Theodoret. lib. III, cap. 12 et *Tripart. Hist.* lib. VI, cap. 32. (Edit. Maur.)

tilibus, redderetur potius quam inferretur injuria. Nunccine demum justitia prætenditur, æquitas postulatur? Ubi tunc erat ista sententia, cum direptis christianorum omnium facultatibus, ipsos vitales anhelitus inviderent, et nullis usquam negata defunctis inhiberent supremæ commercia sepulturæ? Quos gentiles præcipitarunt, maria reddiderunt. Fidei ista victoria est, quod et ipsi jam facta majorum carpunt, quorum gesta condemnant. Sed quæ, malum! ratio, ut eorum munera petant, quorum gesta condemnant?

17. Nemo tamen donaria delubris, et legata haruspicibus denegavit:[1] sola sublata sunt prædia; quia non religiose utebantur iis, quæ religionis jure defenderent. Qui nostro utuntur exemplo, cur non utebantur officio? Nihil Ecclesia sibi, nisi fidem possidet. Hos redditus præbet, hos fructus. Possessio Ecclesiæ sumptus est egenorum.[2] Numerent quos redemerint templa captivos, quæ contulerint alimenta pauperibus, quibus exsulibus vivendi subsidia ministraverint. Prædia igitur intercepta,[3] non jura sunt.

18. En quod factum, quæ triste piaret nefas, fames, ut ajunt, publica vindicavit; quia usui omnium proficere cœpit, quod proficiebat commodis sacerdotum. Propterea ergo detractis, ut ajunt, arbusta exuta corticibus, succo miserabili deficientium ora lambebant. Propterea Chaoniam frugem glande mutantes,[4] rursus in pecudum pastus, et ad infelicis victus alimenta revocati, concussa quercu, famem in silvis miseram solabantur.[5] Nova videlicet prodigia terrarum, quæ numquam ante acciderant; cum superstitio gentilis toto orbe ferveret. Revera quando ante vacuis avenis seges avari vota lusit agricolæ,[6] et spem rusticæ plebis quæsita sulcis frugis herba destituit?

19. Et unde Græcis oracula habita suæ quercus,[7] nisi quia remedium silvestris alimoniæ cœlestis religionis donum putarunt? Talia enim suorum munera credunt deorum. Quis dodonæas arbores nisi gentium populus adoravit, cum pabulum triste agri nemorum honore donaret?[8] Non est verisimile quod indignantes eorum dii id pro pœna intulerint, quod solebant placati conferre pro munere. Quæ autem æquitas, ut paucis sacerdotibus dolentes victum negatum, ipsi omnibus denegarent; cum inclementior esset vindicta, quam culpa? Non est igitur idonea, quæ tantam ægritudinem mundi fallentis causa constrinxerit; ut virentibus segetibus subito spes anni adulta moreretur.

20. Et certe ante plurimos annos templorum jura toto orbe sublata sunt: modone demum diis gentilium venit in mentem suas injurias ultum ire? Propterea nec adsueto cursu Nilus intumuit, ut urbicorum sacerdotum[9] dispendia vindicaret, qui non vindicavit suorum?

21. Esto tamen si superiore anno deorum suorum injurias vindicatas putant, cur præsenti anno contemptui fuere? Jam enim ne herbarum vulsis radicibus rusticana plebs pascitur, nec baccæ silvestris explorat solatia; nec cibum de sentibus rapit:[10] sed operum læta felicium, dum messes suas et ipsa miratur, explevit voti satietate jejunium: usurarios nobis reddidit terra proventus.

22. Quis ergo tam novus humanis usibus vices stupeat annorum? Et tamen etiam superiore anno plerasque novimus provincias redundasse fructibus. De Galliis quid loquar solito ditioribus? Frumentum Pannoniæ, quod non severant, vendiderunt; et secunda Rhetia[11] fertilitatis suæ novit invidiam: nam quæ solebat tutior esse jejunio, fœcunditate hostem in se excitavit: Liguriam Venetiasque autumni frumenta paverunt. Ergo nec ille sacrilegio annus exaruit, et iste fidei fructibus annus effloruit. Negent etiam quod largo fœtu vineæ redundaverint. Itaque et messem fœneratam recepimus, et liberalioris vindemiæ beneficia possidemus.

[1] *Pro legata haruspicibus* legendum *legata aris speciebus* conjicit Samuel Petit lib. III *Variar. lection.* cap. 7, non injuria *infelix criticus* a Valesio vocitatus. Certe ut omittamus mss. ac editt. consensum, lectio illa minime Ambrosiana est, nec rationes, quibus nititur, satis idoneæ. Locum expende ac pronuntia. (Edit. Maur.)

[2] Hanc legem, qua Ecclesiam omnem teneri hoc loco testatur Ambrosius, quam perfecte ipsemet impleverit, cognosces ex iis, quæ ad lib. II *Offic.* cap. 15 et 28 observavimus. (Edit. Maur.)

[3] Mss. duo, *Præda igitur intercepta.* Et post secundum versum, ubi vet. editt. ac mss. aliquammulti, *quod,* nonnulli *quæ; triste piare nefas.* melius edit. Rom. cum reliquis, *quæ triste piaret nefas.* Est quippe imitatio illius versus e lib. II *Æneid.*

Effigiem statuere, nefas quæ triste piaret.

(Edit. Maur.)

[4] Hic mss. et editt. inter se conveniunt, excepto quod in illorum nonnullis dictio *glande* prætermittitur: sed tamen ulcus his verbis inest minime obscurum. Nam præter quam quod Ambrosium respexisse liquet ad versum illum ex I Georg., *Chaoniam pingui glandem mutavit arista;* vox *Chaoniam* ducitur a regione Epiri, in qua Dodone urbs condita erat. Non longe autem ab hac surgebat silva Jovi sacra, et tota quercina; unde Symmachus in *Relatione,* et Ambrosius infra quercus *Dodoneas arbores* vocant. Scribendum ergo vel *Chaoniam fruge glandem mutantes,* vel *Chaonia frugem glande,* etc. (Edit. Maur.)

[5] Non pauci mss., *miseram solabamur.* Et istic alluditur etiam ad Virgilianum illud e lib. jam citato:

Concussaque famem in silvis solabere quercu.

(Edit. Maur.)

[6] Virg. lib. cit., *Exspectata seges vacuis elusit avenis.*

[7] Ita mss. etiam testibus Maurinis, editt. autem ante maurinam, *oracula habitæ.* Utique ex Virg. lib. II Georg. ubi legitur:

Atque habitæ Graiis oracula quercus.

De dodoneis porro quercubus hic agi constat; de quibus præter Virgilii commentatores ad versum citatum, consulere etiam licet Erasmum Chil. 1, Cent. 1, Adagio 7.

[8] Omnes edit. ante maurinam, *pabulum triste sacri nemoris:* omnes mss. ut nos in textu.

[9] Quemadmodum Roma per antonomasiam Urbs, ita et romanos sacerdotes hoc loco urbicos vocat Ambrosius. (E. M.)

[10] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *nec cibus de sentibus sapit.* Sequenti autem sensu parodia est ex illo Virg. Georg. I.

Et ipsa suas mirantur Gargara messes.

[11] Omnes edit., *et fœcunda Rhetia:* omnes mss., *et secunda Rhetia.* Hodie dividitur ea regio in superiorem et inferiorem: an autem Ambrosii ætate in primam et secundam distingueretur, nobis non constat. Vide situm ejus apud Ptolomeum lib. II, et apud geographos recentiores. (Edit. Maur.)

23. Postremus superest et maximus locus, utrum ea quæ vobis profuerint, Imperatores, restituere subsidia debeatis: ait enim: « Vos de- « fendant, a nobis colantur ». Hoc est, fidelissimi Principes, quod ferre non possumus; quia exprobrant nobis vestro se nomine diis suis supplicare, et vobis non mandantibus, sacrilegium immane committunt, dissimulationem pro consensu interpretantes. Sibi habeant præsidia sua: suos, si possunt, illa defendant. Nam si iis a quibus coluntur, auxilio esse non possunt; quomodo possunt vos defendere, a quibus non coluntur?

24. Sed « majorum, inquit, servandus est ritus ». Quid quod omnia postea in melius profecerunt? Mundus ipse, qui vel primum coactis elementorum per inane seminibus, tenero orbe, concreverat, vel confuso adhuc indigesti operis caligabat horrore; nonne postea distincto cœli, maris terrarumque discrimine, rerum formas
1 quibus speciosus videtur, accepit?[1] Exutæ humentibus tenebris novum terræ stupuere solem. Dies in exordio non refulget, sed in processu temporis incremento luminis micat, et caloris exæstuat.

25. Luna ipsa, qua propheticis oraculis species Ecclesiæ figuratur, cum primum resurgens
2 in menstruas reparatur ætates, tenebris nobis[2] absconditur; paulatimque cornua sua complens, vel e regione solis absolvens, clari splendore fulgoris irrutilat.

26. Exerceri in fructus terræ ante nesciebant: post ubi imperare arvis sollicitus cœpit agri-
3 cola,[3] et informe solum vestire vinetis, silvestres animos domesticis mollitæ cultibus exuerunt.

27. Anni ipsius ætas prima, quæ nos usu
4 parili coloravit nutu gignentium:[4] sed in processu lapsuris floribus vernat, postremis adolescit fructibus.

28. Nos quoque ævi rudes, sensus habemus
5 infantiam:[5] sed mutati in annos ingenii rudimenta deponimus.

29. Dicant igitur in suis omnia manere debuisse principiis; mundum tenebris obductum, A quia splendore solis illuxerit, displicere. Et quanto gratius est animi tenebras depulisse, quam corporis; fideique jubar emicuisse, quam solis? Ergo et mundi sicut omnium rerum primæva nutarunt,[6] ut venerabilis canæ fidei se- 6
queretur senectus. Quos hoc movet, reprehendant messem, quia sera fœcunditas est; reprehendant vindemiam, quia in occasu anni est; reprehendant olivam, quia postremus est fructus.

30. Ergo et messis nostra fides animorum[7] 7
est; Ecclesiæ gratia meritorum vindemia est, B quæ ab ortu mundi virebat in sanctis, sed postrema ætate se diffudit in populos; ut adverterent omnes non rudibus animis irrepsisse fidem Christi (nulla enim sine adversario corona victoriæ), sed explosa opinione, quæ ante convaluit, quod erat verum, sit jure prælatum.[8] 8

31. Si ritus veteres delectabant, cur in alienos ritus eadem Roma successit? Omitto absconditam pretio humum, et pastorales casas auro
C degeneri renitentes. Quid, ut de ipso respondeam quod queruntur, captarum simulacra urbium, victosque deos, et peregrinos ritus sacrorum alienæ superstitionis æmuli receperunt? Unde igitur exemplum, quod currus suos simulato Almonis[9] in flumine lavat Cybele? Unde Phrygii 9
vates, et semper invisa Romanis non æquæ Carthaginis numina? Quam Cœlestem Afri, Mitram Persæ, plerique Venerem colunt, pro diversitate nominis, non pro numinis varietate.[10] 10
D Sic deam esse et victoriam crediderunt, quæ utique munus est, non potestas; donatur, non dominatur, legionum gratia, non religionum potentia. Magna igitur dea, quam militum multitudo sibi vindicat, vel præliorum donat eventus?

32. Hujus aram strui in urbis Romæ curia petunt, hoc est, quo plures conveniunt christiani. Omnibus in templis aræ, ara etiam in templo victoriarum. Quoniam numero delectantur, sacrificia sua ubique concelebrant. Quid
E est nisi insultare fidei, unius aræ sacrificium vindicare? Ferendumne istud, ut gentilis sacrificet, et christianus intersit? Hauriant, inquit, hauriant vel inviti fumum oculis, symphoniam

[1] Compone, si lubet, totum hunc locum cum simili apud Virgilium *Egl.* VI, et alterum ex altero petitum non diffiteberis. (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot juxta Maurinos, ac etiam A et M, *tenebris noctis absconditur.*

[3] Mutuatus est etiam hunc locum Ambros. ex illo Virg. *Georg.* I:

Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis.

Alios quoque versus e lib. II hic expressi sunt, quos ipse per te facile deprehendes. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit., *nuda gignentium;* optimo sensu, sed mss. atque editt. vet. præsidiis destituto. Idem vero est *nutu gignentium* ac gignentium arbitrio seu lege. (Edit. Maur.)

[5] Omnes edit. ante maurinam, *habemus infantiæ:* omnes prope mss. Maurinis testibus, *habemus infantiam.*

[6] Editt. cum paucis mss., *primæva viam mutarunt;* alii mss. magno numero, *primæva nituerunt:* reliqui melius, *nutarunt,* id est, præ infirmitate vacillarunt. (Edit. Maur.)

[7] Rom. edit. et codex M, *fides animarum;* rursus eadem editio, *et in Ecclesia gratia,* etc.

[8] « Omnes editt., *id quod erat verum, jure prælatum;* mss. partim, *quod erat verum, sit jure prælatum,* partim (*ut* A *et* M).... *injuriæ prælatum,* partim etiam.... *in jure prælatum.* Nec male forsitan legeremus.... *id jure prælatum* ». Hæc Maurini. Sed optime lectio quoque textus, eo quod etiam vox *sit* regatur a præcedentibus *ut adverterent.*

[9] Mss. aliquot, *cursus suos.* Est autem Almo, ut Nannius observat, fluvius Romæ in prima regione, apud quem olim Romani sacra Cybelis faciebant eodem ritu, quo Galli sacerdotes in Phrygia. Tum subjectis de eodem fluvio nonnullis Ovidii ac Juvenalis versiculis, idem adjungit: Ad cujus similitudinem cum alibi sacra fiunt, proximum fluvium Almonem esse fingunt; si quidem mos est, ut quæ in sacris haberi nequeant, simulentur: quod perinde accipitur, ac si vera essent. Virg. IV *Æneid.:*

Sparserat et latices simulatos fontis Averni.

Hæc Nannius. Porro de sacris peregrinis, quæ Romæ adoptata tradit Ambrosius, eleganter quoque Leo pont. Rom. serm. I *de Apostolis, Cum pœne omnibus,* inquit, *dominaretur gentibus, omnium gentium serviebat erroribus,* etc. Verumtamen facta sæpius edicta de pellendis ex Urbe religionibus peregrinis non ignoramus. (Edit. Maur.)

[10] Sumptum est ex illo Herodoti, ἐπιμεμαθήκασι δὲ καὶ τῇ Οὐρανίῃ θύειν παρά τε Ἀσσυρίων μαθόντες καὶ Ἀράβίων, καλέουσι δὲ Ἀσσύριοι τὴν Ἀφροδίτην Μύλιττα, Ἀράβιοι δὲ Ἀλίττα, Πέρσαι δὲ Μίθραν. Ita Nannius. (Edit. Maur.)

auribus, cinerem faucibus, thus naribus, et aversantium[1] licet ora excitata focis nostris favilla respergat. Non illi satis sunt lavacra, non porticus, non plateæ occupatæ simulacris? Etiamne in communi illo concilio non erit communis conditio? Obstringetur pia senatus portio obtestantium vocibus, adjurantium sacramentis. Si refutet, videbitur mendacium prodere; si adquiescat, sacrilegium confiteri.

33. Ubi, inquit, in leges vestras et verba jurabimus? Ergo mens vestra, quæ legibus tenetur inclusa, ceremoniis gentium suffragium colligit, fidem stringit? Jam non solum præsentium, sed absentium etiam, et quod est amplius, Imperatores, fides vestra pulsatur: vos enim cogitis, si jubetis. Constantius[2] augustæ memoriæ, nondum sacris initiatus mysteriis, contaminari se putavit, si aram illam videret. Jussit auferri, non jussit reponi. Illud auctoritatem facti habet, hoc præcepti non habet.

34. Nemo sibi de absentia blandiatur. Præsentior est qui se animis inserit, quam qui oculis protestatur.[3] Plus enim est mente connecti, quam corpore copulari. Vos senatus cogendi concilii præsules habet, vobis coit:[4] vobis conscientiam suam, non diis gentium præstat: vos liberis suis, non tamen fidei suæ præfert. Hæc est charitas expetenda, hæc est charitas major imperio, si fides tuta sit, quæ servat imperium.

35. Sed fortasse aliquem moveat ita fidelissimum principem destitutum;[5] proinde quasi meritorum pretium caducis æstimetur præsentium. Quis enim sapiens non in orbe quodam atque circuitu locata humanorum rerum novit negotia, quia non eosdem semper successus habent, sed variant status, et mutant vices?

36. Quem beatiorem Cnejo Pompejo romana templa miserunt? At is cum tribus triumphis terrarum cinxisset orbem, pulsus acie, bello profugus, et sui terminis exsul imperii, Canopei manu spadonis occubuit.[6]

37. Quem nobiliorem Cyro Persarum totius orientis terræ regem dederunt? Is quoque cum principes potentissimos adversantes vicisset, victos reservasset, muliebribus armis fusus interiit.[7] Et ille rex qui superatos etiam consessus honore donaverat, exsecto capite, et intra utrem plenum cruoris, satiari jussus,[8] incluso, femineis imperiis ludibrio fuit. Adeo in istius vitæ curriculo non paria paribus, sed longe diversa referuntur!

38. Quem etiam magis sacrificiis deditum, quam Carthaginensium ducem Hamilcarem reperimus? Qui cum toto prælii tempore inter acies positus dimicantes, sacrificium faceret; ubi partem suorum victam esse cognovit, in ipsos quos adolebat, se præcipitavit ignes, ut eos vel corpore suo restingueret,[9] quos sibi nihil profuisse cognoverat.

39. Nam de Juliano quid loquar? qui cum responsis haruspicum male credulus esset, ademit sibi subsidia revertendi.[10] Ergo in communi casu non est communis offensa; neminem etenim promissa nostra luserunt.

40. Respondi lacessentibus tamquam non lacessitus: refellendæ etenim Relationis, non exponendæ superstitionis mihi studium fuit. Te tamen, Imperator, ipsa eorum Relatio faciat cautiorem. Nam cum de superioribus principibus texuisset, quia prior eorum numerus ceremonias patrum coluit, recentior non removit; addidisset etiam: « Si exemplum religio veterum non facit, faciat dissimulatio proximorum »; evidenter docuit quid et fidei tuæ debeas, ut gentilitii ritus non sequaris exemplum; et pietati, ut fratris statuta non violes. Si enim pro suis dumtaxat partibus eorum dissimulationem principum prædicarunt, qui cum essent Christiani, decreta tamen gentilium minime removerunt; quanto magis amori debes deferre fraterno, ut qui dissimulare deberes, etiamsi quid forsitan non probares, ne fraternis derogares statutis, et nunc teneas quod et fidei tuæ, et germanitatis necessitudini judicas convenire!

EPISTOLA XIX.

Scripta anno 385.

AMBROSIUS *a* VIGILIO[11] *ad episcopatum recens adlecto, ut sibi formam institutionis traderet, obsecratus, admonet ne fideles cum infidelibus*

[1] Amerb. cum mss. non paucis, *et adversantium;* aliæ edit. cum mss. reliquis Maurinorum testimonio, *et aversantium.*

[2] Cod. Long. et Læt., *Constantinus.* Sed omnino legendum Constantius, de cujus baptismate scribit Socrates lib. II, cap. 47, et alii.

[3] Ambrosius supra epist. XIV, num. 6: *Quorum frequenter præsentior absentia fuit;* et hæc sententia sancto Præsuli erat admodum familiaris. (Edit. Maur.)

[4] *Vobis coit* in mss. fere omnibus, Maurinis testibus, ac etiam in A et M, desideratur.

[5] Gratianus dubio procul hic designatur, de cujus morte adi *Exposit.* psal. LXI, et quæ ibidem annotata sunt.

[6] Pompejum, amissa Pharsalica pugna, ad regem Ægypti perfugientem, cum e navi sua in ægyptiam ingressus esset, Achillas regius eunuchus nefarie trucidavit, ut Plutarchus in illius *Vita*, Svetonius in *Vita* Jul. Cæsaris, atque alii commemorant. Canopeum autem spadonem vocat a Canopo Ægypti urbe, quæ ab Alexandria CXX stadiis dissita erat.

[7] De Cyro Persarum rege, qui devictum Cresum perhumaniter planeque regie tractaverat, a Thomyri capto et obtruncato scripsit Herodotus libro I *Histor.*, Justinus lib. etiam I, atque alii.

[8] *Satiari jussus* deesse in mss. fere omnibus, at contra in cunctis edit. inveniri testantur Maurini. Sed occurrunt in codd. quoque A et M.

[9] Ita omnes mss. paucis exemptis, in quibus pro *restingueret* habetur *restringeret:* omnes vero edit., *vel cruore suo restingueret.* (Edit. Maur.)

[10] Hanc Juliani apostatæ bellum adversum Persas adorientis imprudentiam, qua combustis navibus sibi ac romano exercitui redeundi spem intercepit, descriptam habes apud Sozomenum lib. VI, cap. 1; Theodor. III, cap. 25, et alios. (Edit. M.)

[11] Vigilium ad quem data est hæc epistola, non alium esse a Vigilio Tridenti episcopo jam in *Admonit.* ad lib. *de Tobia* indicavimus, nec a nobis hac in re quisquam dissenserit. Ejus porro mortem *Rom. Martyrol.* VII kal. Julias annuntians, eum a paganis cum idololatriæ reliquias exscindere conaretur, lapidibus obrutum tradit, in quo illi concinnunt collectio Usuardi, et Acta in Mabillonii *Præfat.* in X suum

patiatur inire conjugia: deterreat populum a fraudibus atque fœnoribus: ad hospitalitatem vero illum hortetur: sed potissimum ut memorata christianorum cum gentilibus matrimonia efficacius prohibeat, historiam Samsonis universam decurrit atque edisserit.

1 AMBROSIUS VIGILIO.[1]

Deposcisti a me institutionis tuæ insignia, quoniam novus accitus es ad sacerdotium. Et quoniam te ipsum ædificasti, ut oportuit, qui dignus habitus es tanto munere; quomodo et alios præifices, significandum videtur.

2. Primum omnium cognosce Ecclesiam Domini tibi commissam; ideoque vitandum semper, ne quid obrepat offensionis, et fiat velut commune corpus ejus gentilium admixtione. Unde Scriptura tibi dicit: Ne accipias uxorem de filiabus Chananæorum, sed vade in Mesopotamiam, in domum Bathuel, id est, domum sapientiæ; et ejus tibi[2] adquire copulam. Mesopotamia autem regio est in partibus orientis, quæ duobus maximis per ea locorum Euphrate et Tigri fluminibus circumvenitur,[3] quibus origo est in Armeniæ locis. Influunt autem diverso meatu in mare Rubrum;[4] et ideo Mesopotamiæ nomine signatur figura Ecclesiæ, quæ maximis fluentorum prudentiæ irriguis atque justitiæ fœcundat mentes fidelium, quibus sacri baptismatis, cujus typus præcessit in Rubro mari, infundit gratiam, culpamque abluit. Doce ergo plebem, ut non ex alienigenis, sed ex domibus christianis conjugii quæratur copula.

Gen. XXVIII, 1, 2.

3. Nemo fraudet mercenarium mercede debita;[5] quia et nos mercenarii sumus Dei nostri, et ab eo mercedem laboris nostri exspectamus. Et tu quidem, o quicumque es negotiator, mercenario tuo mercedem pecuniariam negas, id est, vilem, caducam: tibi autem negabitur merces promissorum cœlestium. *Non fraudabis* ergo, ut Lex dicit, *mercenarium mercede sua.* Levit. XIX, 13. Deut. XXIV, 14.

4. Non dabis pecuniam tuam ad usuram; quoniam scriptum est quod is qui pecuniam suam non dedit ad usuram, habitabit in tabernaculo Dei: nam ille supplantatur,[6] qui usurarum captat emolumenta. Itaque vir Christianus si habet, det pecuniam quasi non recepturus; aut certe sortem, quam dedit, recepturus. Habet in ea non mediocrem gratiæ usuram. Alioquin decipere istud est, non subvenire. Quid enim durius, quam ut des pecuniam tuam non habenti, et ipse duplum exigas?[7] Qui simplum non habuit, unde solveret, quemadmodum duplum solvet?

Ps. XIV, 5.

5. Exemplo nobis sit Tobis, qui numquam requisivit pecuniam, quam dederat, nisi extremo vitæ suæ tempore; magis ne fraudaret hæredem, quam ut depositam pecuniam cogeret ac recuperaret.[8] Populi sæpe conciderunt fœnore,[9] et ea publici exitii causa exstitit. Unde nobis sacerdotibus id præcipue curæ sit, ut ea vitia resecemus, quæ in plurimos videntur serpere.

Tob. IV, 21.

6. Hospitem doce voluntarium magis quam ex necessitate esse oportere, ne in hospitio deferendo inhospitalem affectum animi sui prodat, et in ipsa hospitis susceptione per injuriam violetur gratia; sed magis excolatur officiorum usu, et aliquo humanitatis ministerio. Non enim a te munera exiguntur ditia, sed officia voluntaria, plena pacis, et convenientis concordiæ:[10] *meliora sunt* enim *olera cum amicitia et gratia, quam si exquisitis dapibus adornetur convivium,* si desit affectus gratiæ. Legimus peremptos gravi populos excidio propter violata jura hospitii. Propter libidinem quoque commissa bella atrocia.

Prov. XV, 17. Judic XX, 44. Gen. XXXIV, 45.

7. Sed prope nihil gravius quam copulari alienigenæ, ubi et libidinis et discordiæ incentiva, et sacrilegii flagitia conflantur. Nam cum ipsum conjugium velamine sacerdotali, et benedictione sanctificari oporteat;[11] quomodo po-

sæculum memorata. Unde in promptu est, cur a permittendis fidelium atque ethnicorum inter se connubiis Vigilium tantopere dehortatus fuerit Ambrosius. (Edit. Maur.)

[1] Rom. editio, *Vigilio fratri*, quæ et infra habet *insinuandum* pro *significandum.*

[2] Rom. edit. sola, *et de filiabus Laban tibi,* etc.

[3] Mesopotamia ergo propterea dicitur hic terræ tractus, quod sit μέσος ποταμῶν, medius nempe inter Tigrim et Euphratem.

[4] Rom. edit., *in mare Persicum;* sed præstat, notant Maurini, in geographiam errorem pati, quam ab omnibus mss. atque editt. deficere. Alioquin ita forte Ambrosius eam denominationem late extendit ut mare arabicum et persicum eadem comprehenderet.

[5] Eadem præcipiebat vir sanctus Constantio epist. II, n. 12, immo etiam christianis omnibus lib. *De Tobia*, cap. 24, num. 92.

[6] Ita mss., duobus tantummodo exceptis illorum quos Maurini consuluerunt, ubi prima manu positum fuerat, *supplantator*, quod legitur in omnibus edit. ante maurinam, et in codd. quoque A et M. Sed verisimilius est *supplantatur* activo sensu hic usurpari. Ceterum quod pecuniam dare jubet sine spe recipiendi, id quam simillimum est iis, quæ lib. *de Tobia*, cap. 2, num. 8; cap. 14, num. 49, et cap. 16, num. 54 præcipiuntur.

[7] Eodem sensu lib. *de Tobia*, cap. 4, num. 13: *Quid vobis iniquius*, etc. Item cap. 3, num. 11: *Minus datis et plus exigitis*, etc.; denique cap. 14, num. 48: *Durum est repetere*, etc.

[8] Citato lib. *De Tobia*, cap. 2, num. 6: *Non tam cupiens commendatum reposcere*, etc.

[9] Long. cod., *Populi sibi condiderunt fœnora:* alii atque editt. ut in textu, nisi quod pro *sæpe conciderunt* pauci mss. habent *se conciderunt.* Non alii porro populi hic indicantur, quam Chuni illi, de quibus lib. *de Tobia*, cap. 11, num. 39, dixit Ambrosius, *plures suis quam hostilibus jactibus interire.* (Edit. Maur.)

[10] Non alio plane sensu idem Ambrosius lib. I *de Abraham*, cap. 5, num. 35: *Non opes a te hospes requirit*, etc.

[11] Nihil magis omnibus notum, quam feminas apud ethnicos caput crocei coloris velamine, dum ad maritum ducebantur, obnubere consuevisse. Hoc etiam apud christianos a primis temporibus usu receptum esse discimus a scriptoribus ecclesiasticis: sed ejus rei originem Tertullianus *de Veland. Virg.*, cap. 11, atque Ambrosius lib. I *de Abraham*, cap. 9, referunt ad Rebeccæ imitationem, quæ conspecto marito, ad

test conjugium dici, ubi non est fidei concordia? Cum oratio communis esse debeat, quomodo inter dispares devotione potest esse conjugii communis caritas? Sæpe plerique capti amore feminarum fidem suam prodiderunt, ut patrum populus in Beelphegor. Unde Phinees, arrepto gladio, interfecit Hebræum et Madianitem feminam, et mitigavit indignationem divinam, ne totus populus extingueretur. Num. xxv, 8.

8. Quid de pluribus exemplis loquar? Ex multis unum proferam, et ejus commemoratione liqueat, quam perniciosum sit alienigenæ mulieris adscivisse copulam. Quis fortior, et ab incunabulis suis et munitior Dei spiritu, quam nazaræus Samson? Et ipse proditus est, et ipse per mulierem non potuit suam tenere gratiam. Judic. xvi, 18 et ss. Cujus generationis et vitæ totius seriem historico digestam stylo enarrabimus secundum sacri libri continentiam, quæ in hunc est modum, non verborum serie, sed sensu.

9. Multos per annos Hebræorum populum subditum Palæstini ac subjectum habebant; quoniam fidei prærogativam amiserat, qua victoriam patres adepti fuere. Non penitus tamen interciderat insigne electionis apud auctorem suum, et funiculus hæreditatis; sed quia rerum secundarum insolentia sæpe extollebantur, dabat eos plerumque in potestatem hostium, ut more ingenii humani remedium malorum de cœlo sibi quærerent. Tunc enim Deo subditi sumus, cum adversis aliquibus urgemur: secundæ res mentem extollunt. Quod cum alias usu probatum sit, tum maxime in ea rerum conversione, qua rursus ad Hebræos a Palæstinis versa vice res mutatæ.

10. Namque cum diuturna injuria longæ subjectionis ita essent depressa Hebræorum pectora, ut nullus virili ingenio ad libertatem animos tollere auderet, ortus est illis Samson divino oraculo prædestinatus, magnus vir, nec in pluribus numerandus, sed in paucis præstantissimus, et quod sine ulla controversia sit, viribus corporis omnium facile primus. Eoque ingenti admiratione nobis spectandus a principio; non illa quæ temperantiæ et sobrietatis jam inde a pueritia vini abstemius[1] præclara insignia dedit, nec illa quæ intonso capite nazaræus sacra diu servavit custodia: sed ab adolescentia, quæ in aliis ætas mollior, in hoc egregia, atque supra humanum modum perfectæ virtutis stupenda facinora effecit; quibus divini oraculi mox aperuit fidem, quod non perfunctorie tanta eum anteisset gratia, ut descenderet angelus, per quem ortus ejus præter spem parentibus annuntiaretur futurum regimen[2] et præsidium suis; nam gravibus jamdiu Palæstinorum imperiis afflictabantur. [2]

11. Pater illi erat de tribu Dan timens Deum, haud ignobili genitus loco, præstans ceteris: mater utero sterilis, sed animi virtutibus haud infœcunda; quæ propriæ hospitio mentis recipere meruit visionem angeli, mandatum tenuit, oraculum implevit. Nec tamen passa sine viro scire vel divinitatis secretum, insinuavit marito visum sibi hominem Dei, præclara specie, futuræ sobolis ferentem oracula: qua pollicitatione sese fidentem cum conjuge fidem promissorum cœlestium participare. Quod ubi comperit, pie Deum precatus oravit, ut sibi quoque visionis ejus gratia tribueretur, dicens: *Ad me, Domine, angelus veniat tuus.* Judic. xiii, 2 et ss.

12. Unde ego arbitror, non zelo mulieris, quæ esset spectabilis pulchritudinis, aliquid eum suspectum habuisse, ut quidam existimavit;[3] sed magis divinæ zelo gratiæ provocatum, conspectus sacri voluisse participari munere. Neque enim vitiis animi prave affectus tantam apud Dominum invenisset gratiam, ut angelus in ejus domum reverteretur: qui monitis iis quæ usus oraculi postulavisset, subito flammæ vehementis elevatus specie, se se recepit. Id formidolosum viro, mulier salubrius interpretata, in gaudium vertit, atque ademit sollicitudinem; eo quod prosperorum indicium, non adversantium sit videre Deum. [3]

13. Talibus e cœlo commendatus insignibus, ubi primum adolevit, conjugio mentem intendit, sive quod vagam ac familiarem adolescentulis abhorreret animo lubricæ libidinis consuetudinem; sive quia jam causa quærebatur, quemadmodum a cervicibus plebis suæ averteret Palæstinorum potentiam, duraque imperia. Pergens itaque in Thamnatam (urbi hoc nomen est in illis positæ locis, quæ tunc temporis Judic. xiv, 1 et ss.

quem contendebat, extemplo velavit sese, quemadmodum Scripturæ divinæ memorant. Hac autem velatione significatum docet Ambrosius nuptiis præire debere verecundiam; Isidorus autem lib. II *De Ecclesiast. Offic.* cap. 19, subjectionem uxoris erga maritum signatam tradit. Porro quod Ambrosius utitur his verbis *velamine sacerdotali*, videtur indicare illud velamen a sacerdote ipso imponi solitum, quod non facile apud alium auctorem invenias. Quod vero ad benedictionem, non modo illius usum in prima Ecclesia viguisse ostendunt Innocentius I *epist. ad Victric.*, Synodus IV Carthag. can. 13, Isidorus lib. II *de Eccles. Offic.*, cap. 19, et alii; sed etiam ante hos Tertullianus lib. II *ad Uxorem*, cap. 9, Syricius *epist.* I, *ad Himerium*, cap. 4, ubi sic loquitur: *Illa benedictio, quam nupturæ sacerdos imponit, apud fideles cujusdam sacrilegii instar est, si ulla transgressione violetur.* Tertullianus autem benedictioni oblationem jungit; nec sane mirum, cum apud plerosque infideles conjugium sine sacrificio non celebraretur. (Edit. Maur.)

[1] Editiones ante maurinam et mss. nonnulli juxta Maurinos, *vini abstinens.*

[2] Edit. omnes ante maurinam et codex M, *futuri regimen*; mss. e contrario a Maurinis inspecti, *futurum regimen*; si tamen unum alterumve excipias, ubi habetur *futurus regimen*, evidenti mendo. Dum autem S. Doctor *Palæstinos* appellat, quos LXX et Vulg. versio dicunt *Philistiim*, sequitur non Josephum modo, verum etiam textum hebraicum, cui versio quoque syriaca et arabica consentiunt.

[3] Non alius his verbis designatur, quam Josephus; is enim lib. V *Antiq.* cap. 10, ubi eximiam matris futuræ Samsonis formam prædicavit, non multo post subjungit: ἦν δέ καὶ μανιώδης ὑπ' ἔρωτος ἐπὶ τῇ γυναικὶ καὶ διὰ τοῦτο ζηλότυπος ἀκρατῶς. Ac demum post factam primæ Angeli apparitionis mentionem addit: ἡ δὲ τἀνδρὶ παραγενομένῳ τὰ παρὰ τοῦ ἀγγέλου ἐκδιηγήσατο, ἐκθαυμάζουσα τοῦ τε τὸ κάλλος, τὸ μέγεθος, ὡς ἐκεῖνον, ἐκ τῶν ἐπαίνων εἰς ἔκπληξιν κατὰ ζηλοτυπίαν, περιστῆναι, καὶ ὑπόνοιαν τὴν ἐκ τοιούτου πάθους κινουμένην. (Edit. Maur.)

Palæstinorum incolis frequentabatur) virginem adspexit, grata specie, et vultu decoro; et parentes proprios, quorum comitatu fultus gradiebatur, oravit ut eam in conjugium sibi poscerent. Verum illi ignorantes quod eo intentio vergeret, ut Palæstinis aut negantibus infestior foret, aut adquiescentibus affectus inferendæ in subditos injuriæ demeretur, cum ex conjunctione æqualitas par, et gratia consortii jure accresceret, aut si quid offensum esset, longius ultionis studia procederent; quasi alienigenam declinandam arbitrabantur. Sed ubi flectere animum pignoris legitimorum objectu frustra experti, in arbitrium ejus volentes concessere.

14. Recepta itaque petitione, Samson cum sibi promissam reviseret, divertit, et paulisper
1 de aggere[1] deflexit; continuoque occurrit ei leo ferus de silva, agresti libertate sævior. Comes nullus, telum in manibus haudquaquam suppeditabat: cedere pudor, et conscia virtus fiduciam dare. Ruentem in se brachiis amplexus necat, et lacertorum nodo exanimatum, præter aggerem supra silvestria germina projecit ac dereliquit. Locus erat lætus pabuli herboso gramine, vinetis consitus. Itaque apud dilectissimam sibi sponsam exuvias feræ credidit sine momento futuras; cum talium rerum tempora non terribilibus spoliis, sed mitibus gaudiis, et festa fronde fiant venustiora. Denique post eadem regrediens via, favum in utero leonis offendit, atque abstulit, donum parentibus ac
2 puellæ[2] futurum: talia enim sponsam munera decent; ac degustato melle, favum prædictis edendum dedit, causam repressit.

15. Sed forte quadam die nuptialis festi celebratur convivium; læta in epulis juventus mutuis se ad ludum invitabat sermonibus: cum
3 alius alium salsiore dicacitate perstringeret,[3] sicut se hujusmodi usus habet, certamen lætitiæ accendebatur. Ibi tum quæstionem hujusmodi proposuit Samson juvenibus coepulantibus: *De manducante exivit esca, et de forti processit dulce;* absolventibus pollicens præmium, quasi mercedem sapientiæ, triginta sindones, et totidem stolas, secundum numerum virorum comessantium, aut mulctam ignorantibus.

16. Qui cum enodare implexa, et distinguere ambigua nequirent, mulierem ejus partim minis exagitando, partim fatigando precibus, eo impulere, ut a viro posceret quæstionis ejus absolutionem, insigne futurum conjugalis gratiæ in mercedem amoris. Atque ea seu animi territa, seu muliebri ingenio inflexa, veluti pio A questu maritalis odii dolorem prætexere hoc cœpit, quod secretum viri consors totius vitæ et conscia[4] non comperisset, similisque ceteris 4
foret, cui arcanum viri proprii non crederetur. *Odisti me,* inquit, *et non amasti, quam celasti usque adhuc.*

17. Hisque et ceteris talibus invictus ad cetera animus,[5] muliebribus emollitus blanditiis, 5
aperuit dilectæ propositam quæstionem, et illa civibus. A quibus vix tandem septimo die, qui B præscriptus absolvendæ parabolæ fuerat, ante occasum solis comperta soluta sunt, atque in hunc modum relata: *Quid fortius leone? Quid dulcius melle?* Et ille respondit: Nec muliere aliquid perfidiosius:[6] *Nam si non domuissetis* 6
vitulam meam, numquam intelligeretis parabolam meam; et statim descendit in Ascalonem et triginta viros peremit, quorum exuvias auferens, eos qui propositam quæstionem solverant, promisso munere donavit.

18. Abstinuit autem conjugio puellæ, cujus C perfidiam deprehenderat, atque in patriam domum se se recepit. Turbataque animi juvencula, quæ indignationem læsi, ferociam fortissimi fraudi sibi futuram justa formidine perhorresceret, in alterius viri concessit nuptias; quem tamen paranymphum sibi Samson quasi fidum sodalem, cum duceret eam uxorem, adsciverat. Nec sic tamen, prætento licet conjugio, offensionis periculum avertit. Namque ubi res pro- Judic xv 1 et ss
D dita, volentique ad conjugem redire interclusa copia, quod pater eam alii viro nupsisse diceret, sororem sane ejus, si vellet, ducere liceret; stimulo injuriæ exulceratus, publicam excogitavit ultionem capessere domesticæ contumeliæ indignatione; correptisque trecentis vulpibus, adulta ætate, cum jam matura essent in agris frumenta, binas sibi invicem caudam ad caudam ligavit, atque in medium earum ardentem inseruit facem, nodoque adstrinxit inexsolubili, E et ultor injuriæ super manipulos messis dimisit frumentariæ, quam secuerant incolæ Palæstinorum. At illæ igni exterritæ, quacumque præcipites convolvebantur, spargebant incendium, et exurebant spicas eorum. Quo dispendio commoti, quod omnes sibi locorum fructus interierant, factum principibus suis intimaverunt. Et illi miserunt viros in Thamnatam, qui mulierem quæ variato fidem conjugio mutaverat, ac totam ejus domum parentesque igni involF vere, quod ea causa suæ vastitatis et injuriæ foret; nec oportuisse lædi virum pronuntiantes, qui posset malo publico se ulcisci.

19. Nec tamen Samson populis Palæstinorum

[1] Idem est ac *de via,* eo quod viæ in medio assurgebant, ut pluviales aquæ ex utroque latere defluerent. Exempla et apud alios latinos occurrunt, ut in Ammiani *Historia,* lib. XVIII.

[2] Mss. aliquot juxta Maurinos, *parentibus puellæ.*

[3] Josephus loco citato, τοῦ ποτοῦ προβαίνοντος, καὶ παιδιᾶς οὔσης, οἷα φιλεῖ παρὰ τοῖς τοιούτοις καιροῖς. Hinc animadverte quam vetus fuerit miscendæ genialibus epulis verborum lasciviæ consuetudo, et unde thalassionis fescenninorumque carminum licentia ortum duxerit. (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit. et pauci mss., *et consocia:* ceteri, qui et melioris notæ, *et conscia.* (Edit. Maur.)

[5] Omnes edit., *His atque talibus invictus certe animus:* at omnes mss. ut nos in textu, nisi quod nonnulli non ponunt *ad* ante *cetera.* (Edit. Maur.)

[6] Josephus, οὐδὲ γυναικὸς εἶναί τι δολερώτερον; quæ verba cum desint in sacris codicibus, ab eodem historico trastulit sanctus Doctor.

delicti gratiam fecit, atque eo vindictæ fine contentus fuit: sed concidit eos strage maxima, plurimique eorum ferro interiere. Ipse autem concessit in Etam, ad torrentem in deserto. Petra illic erat munitio tribus Juda. Palæstini vero, ut qui eum non auderent lacessere, nec munitionis prærupta arduaque superare, tribum Juda denuntiato adorsi urgere prælio, cum justa
1 referri cernerent,[1] quod subditos sibi et tribu-
2 tarios perditum iri nequaquam verum et æquum[2] atque ex usu videretur publico, pro alieno præsertim facinore: consulentes in medium, tradi sibi designatorem tanti flagitii postulaverunt, atque ita illis quod ab eo commissum, futurum sine noxa esset.

20. Qua præscripta sibi conditione, viri de tribu Juda tria millia ex suis congregantes adscenderunt ad eum, et præfato quod essent subditilii Palæstinorum, quibus sibi necessitas obediendi non ex arbitrio, sed ex periculi formidine maneret; facti sui invidiam retorquebant in eos, qui jus cogendi habebant. Tum ille, Et quæ, inquit, justitiæ forma est, genus Abrahamidarum, ut circumscriptæ primo conjugis, deinde abductæ perniciosa mihi vindicta sit, et sine periculo domesticam injuriam non licuerit ulcisci? Tantumne inclinatis animos ad turpe vernularum obsequium ut exsecutores vos alienæ præbeatis insolentiæ, atque in vosmet ipsos vertatis manus? Si pereundum est, quia dolorem habui liberum, juvat perire manibus Palæstinorum. Tentata domus, sollicitata uxor: si non licuit mihi vivere sine eorum fraude, saltem liceat mori sine meorum scelere. Retuli ego acceptam injuriam, non intuli. Vos æstimate an digna vicissitudo fuerit. Illi de damno fructuum queruntur; ego de conjugis amissione: conferte manipulos messis, et sociam tori. Dolorem meum ipsi probarunt, cujus injurias vindicaverunt. Videte quo vos ministerio dignos putant. A vobis eum in mortem affici volunt, quem ipsi ultione dignum de iis, qui læserant, judicaverunt, et qui vindictæ præbuere ministerium. Sed si adeo subdita superbis colla geritis, tradite me hostium manibus, vos nolite occidere. Non mortem abnuo, sed vestrum fugio
3 contagium.[3] Verum si formidine ceditis insolentibus, alligate vinculis manus: inermes licet, invenient sibi arma nodis solutæ. Certe conditioni impositæ satis futurum arbitrati sunt, si viventem in potestatem daretis.

21. Quibus illi auditis, quamvis tria millia virorum adscenderant, sacramentum dederunt quod a se vitæ ejus vis nulla irrogaretur; tantummodo patiens vinculorum esset, ut deditionem ejus patrarent, quo vacui fierent ejus, cujus arguebantur, facinoris. Judic. XIII, etss.

22. Accepta itaque fide, spelæo egressus, deseruit petræ munitionem, ac duobus innexus funibus, ubi appropinquare accitos ad suscipiendum Palæstinorum validos videt, infremuit spiritu, et universa dirupit vincula; atque arripiens maxillam asini jacentem, percussit mille viros, fugavit alios grandi virtutis spectaculo; cum inermi et uni cederent armatorum agmina. Et qui cominus ausi fuerant congredi, facili negotio, nullo labore obtruncati; aliis fuga exitium demsit. Unde hodieque Agon loco nomen est,[4] quod ibi Samson gloriosum certamen vir- 4
tute egregia[5] consummaverit. 5

23. Sed utinam quam fortis in hostem, tam moderatus in victoria fuisset! Verum quod facile usu venit, insolens rerum secundarum animus, qui debuit eventum pugnæ divino favori et præsidio deferre, sibi arrogavit, dicens: *In maxilla asinæ delevi mille viros.* Nec aram statuit Deo, nec hostiam immolavit; sed negligens sacrificii, adsumptor gloriæ, ut triumphum suum perpetuo consecraret nomine, vocavit locum Maxillæ interfectionem.

24. Et mox siti graviter cœpit inardescere, et potus deerat, nec jam ferre ac tolerare poterat. Unde intelligens quod nihil tam facile esset humanæ opis,[6] quod sine divino adjumento non difficile foret, exclamavit atque obsecravit; ne sibi Deus omnipotens in offensam verteret, quod imprudenter incauto sermone sibi aliquid adsignavisset. Quinetiam illam victoriam Deo deputabat dicens: *Tu dedisti in manu servi tui salutem magnam hanc, et nunc subveni; quia ecce morior siti, et in potestatem eorum, de quibus tantum donasti triumphum, sitis necessitate adjudicor.* Quomodo Dei misericordia, cum projecisset ille maxillam, aperuit scissuram ejus, et fons erupit ex ea, et bibit Samson, et resumpsit spiritum, et vocavit locum *Invocationem fontis*,[7] eo quod victoriæ 6 7
jactantiam invocationis precibus emendasset:

[1] *Cum justa referri cernerent*, desiderantur in cunctis edit. ante maurinam, sed in hac e cunctis mss. restituta sunt.

[2] Editiones ante maurinam et quidam mss., *justum et æquum*. Sed *verum* stat etiam pro *justo*, ut interdum apud Ciceronem. Infra autem nonnulli mss. justa Maurinos habent *patratorem* pro *designatorem*.

[3] *Vestrum fugio contagium*, hoc loco ita interpretandum, caveo ne vos ex morte mea contagium peccati contrahatis. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit., *Siagon loco nomen est.... virtute egregia asini maxilla consummaverit.* Verum tametsi et in sacris paginis et apud Josephum locus ille *Maxilla* et *elevatio Maxillæ* vocitetur; tamen cum in omnibus mss. et antiq. editt. scribatur *Agon*, et nuncupationis causa reddatur certamen ibidem consummatum, mentione asininæ maxillæ prætermissa, non dubitamus quin nostra lectio sit etiam Ambrosiana. Verisimile ergo est in illis Josephi verbis, ὁ Σιαγὼν καλεῖται νῦν διὰ τὴν Σαμψῶνος ἀνδραγαθίαν ἐπ' αὐτῷ γενομένην, Ambrosium legisse ὁ Ἀγὼν καλεῖται, etc. Porro quod subjicitur de Samsonis animo in victoria sua elato, nec non divini beneficii immemore, id ex eodem historico petitum fuit. (Edit. Maur.)

[5] Romana editio hic addit *asini maxilla*.

[6] Ita vet. editt. ac mss. omnes, uno excepto, ubi habetur *humano operi*, minime male: at Rom. edit. emendavit, *humanæ opi*. Verumtamen *humanæ opis* recte servari potest, modo sic construatur, nihil humanæ opis, id est, humanarum virium, tam facile esset, quod etc. (Edit. Maur.)

[7] Rom. edit. sola, *invocationis fontem*. Hunc autem non ex ipsa maxilla, sed e vicina petra scaturivisse narrat Josephus Flavius, cujus tamen auctoritas non est divinæ Scripturæ præferenda.

ita diversa judicia matura edita, quod et arrogantia cito offensam incurreret, et humilitas sine ulla offensione sese reconciliaret.

25. Verum ubi decursa serie bellum Palæstinorum composuit, et suorum declinans ignaviam, et hostilem despiciens manum, Gazam sese contulit: ea civitas erat in locis Palæstinorum, et habitabat illic in diversorio. Quod cognitum Gazei haudquaquam dissimulatione præterierunt, sed festinantes circumdederunt diversorium ejus, et obsederunt universos aditus domus ne fugam in nocte componeret. Itaque Samson cognito quid pararetur, compositas insidias noctis medio prævertens, columnas domus manibus amplexus, materiem totam et culminis molem cervice valida sustentans,[1] in verticem montis altissimi transportavit, qui imminebat urbi Chebron, quæ populis hebræis incolebatur.

Judic. xvi, 1 et ss.

1

26. Sed cum libero et vago motu transgrederetur non solum regionis paternæ terminos, sed etiam morum limites, et majorum observatione præscriptos, eam sibi futuræ mox cladis pestem invenit. Namque parum fida expertus alienigenæ uxoris prima connubia, qui debuisset cavere vel postea, rursus Dalilæ mulieris fornicariæ copulam non declinavit; et cum eam diligeret impense, tentandi se causam dolis hostilibus præstitit. Adscendentes enim Palæstini ad eam, polliciti sunt pecuniam viritim daturos mille et centum denarios, si proderet eis in quo ille fiduciam virtutis suæ constitutam haberet: quo cognito, circumveniri et capi posset.

27. At illa quæ semel se pecuniæ prostituerat, astute satis et callide inter pocula et illecebras[2] amoris quasi admirans fortitudinis ejus eminentiam, quærere hoc cœpit, quo tandem genere tantum præstaret reliquorum virtutibus; simul et quasi pavida atque sollicita orare, ut dilectæ suæ committeret, qui nexus adstrictum alienæ potestati substerneret. Ille autem adhuc sobrius et fortis animi adversus delinimenta meretricia, dolum dolo retulit, dicens quia si vitibus virentibus adhuc et non aridis alligaretur, infirmitate corporis adæquaret aliorum similitudinem. Quo Palæstini per Dalilam sibi comperto, cum vitea soporanti circumdedissent vincula, quasi de improviso excitum, haud degenerem offendere notæ et solitæ fortitudinis; cum solutis nexibus, virtus libera multis licet, resisteret ac repugnaret.

Ibid., 6 et ss.

2

28. Sed ubi parum processit, rursus Dalila quasi derisa et conquerens[3] repetere artes suas, et fidem amoris poscere non prætermittebat. Cui Samson validus adhuc consilii, dolum ridens, significavit ligatum se septem funibus, qui adhuc sine usu forent, venturum in potestatem hostium: sed et hoc frustra fuit. Tertio quoque tamquam de mysterio deprompsit, et jam lapsuro propior,[4] si dissoluti essent crines septem capitis sui, et quasi in cubitum intexti, discederet ab eo virtus sua. Et hoc quoque lusit insidiarum fabricatores.

3

4

29. At postremum cum illusum sibi toties procax mulier deploravisset, indignam se habitam dolens, cui committeretur arcanum dilecti, et id quod pro remedio quæreret, ad proditionem suspectari videret, lacrymis fidem coegit: simul quia debebatur invictæ ad id tempus fortitudinis viro, ut ærumnam incideret, saucius animi secretum aperit: prætendere in se virtutem Dei, et esse Domino sanctificatum, secundum ejus præceptum comam pascere, quæ si adtonderetur, desineret nazaræus esse, et propriæ virtutis usum amitteret. Palæstini per mulierem comperta infirmitate viri, sceleris mercedem afferunt; ut pretio obnoxia, dolum patraret.

30. At illa meretriciis delinimentis fessum amoris in soporem compulit, et tonsore adhibito, septem crines capitis ejus admota novacula abscidit, continuoque interdicti prævaricatione vires minutæ. Denique ex somno expergitus, *Faciam,* inquit, *sicut soleo, et excutiam me super adversarios,* sed nec animi sui alacritatem, nec virtutem agnovit: nec vigor erat, nec gratia manebat. Itaque reputans secum quod improvide se mulieribus credidisset, et calvi ratus tentare ulterius aliquid damnatum infirmitatis cæcitati oculos,[5] vinculis manus præbuit; et compedibus innexus carcerem intravit multis sibi incognitum tempestatibus.

5

31. Et jam processu temporis crescere ei coma cœperat: itaque cum esset celebre convivium, Palæstinorum conventui producitur de carcere Samson, ac statuitur in populi conspectu. Erant tria millia ferme hominum virilis ac muliebris sexus; et gravibus eum insultabant conviciis, circumagebant ludibriis: quod durius et ultra ipsam captivitatis speciem viro ingenitæ virtutis conscio tolerabatur. Nam vivere et mori naturæ functio; ludibrio esse probro ducitur.

Judic. xvi 22 et ss.

[1] Eadem edit. Rom., *Prævertens, fores portæ urbis, et utrosque postes manibus amplexus, materie totam et seram cervice,* etc.: vet. editt. cum mss. omnibus, ut in contextu, nisi quod pro *materiem* unus ms. exhibet *maceriem.* Non satis recte; nam per *materiem totam* redduntur illa Josephi verba, ὅση τε ἄλλη περὶ αὐταῖς ἦν ξύλωσις. Ceterum ut vectes portæ omittit Ambrosius, ita etiam *culminis molem* solus memorat. (Edit. Maur.)

[2] Vet. editt. *inter epulas et illecebras;* Rom. cum mss. multo pluribus, *inter pocula et illecebras:* quinque mss., *interpolat et illecebras:* quos quidem non repugnantes hic sequeremur, nisi cum Josepho magis alii congruerent. (Ed. M.)

[3] Romana editio, *quasi derisam conquerens.*

[4] Bel. cod., *lapsui propior.* Quod autem infra ponitur *in cubitum,* videtur idem hoc esse ac *licio* sive *in licium,* ut in Scriptura legitur; attamen erat etiam vinculi genus, quod vocabatur ἀγκωνόδεσμος, quo respicere potuit Ambrosius.

[5] Omnes edit., *Quam improvide se mulieri adversariorum* (*etiam* A *et* M *habent vocem* adversariorum) *credi disset, et clavatus tentare ulterius aliquid damnatus infirmitatis nequiret, cæcitati oculos,* Eras. et Gill., *cæcatus oculos, vinculis,* etc.: mss. vero lectionem nostram exhibent magno consensu, nisi quod voces *calvi ratus* plerique compingunt in *calviratus,* quæ dictio nulla est apud latinos. Ut autem ultimam hanc partem facile adsequaris, eam hoc modo interpretare: *calvi ratus,* id est, decipi se ratus: *tentare ulterius aliquid,* hoc est, si tentaret, etc. denique *damnatum infirmitatis,* idem est atque, cum damnatus esset, etc. (Edit. Maur.)

Cupiens igitur tantam contumeliam vel ultione solari, vel morte in reliquum prævertere, simulato quod propter infirmitatem corporis et nodos compedum sustentare sese nequiret; poposcit a puero, qui dirigebat vias ejus, ut admoveret eum ad columnas proximas, quibus domus omnis suffulciebatur. Et admotus, utraque manu fulcra totius comprehendit ædificii, atque intentis ad festa sacrificii Palæstinis, quod Dagoni deo suo deferebant, per quem sibi adversarium suum datum in potestatem arbitrabantur, muliebris perfidiæ dolos beneficiis annumerantes cœlestibus, exclamavit ad Dominum dicens: Domine, adhuc semel memor pueri tui esto, ut pro duobus oculis meis vindictam tribuas de nationibus, ne dent gloriam suis diis, quod ipsis juvantibus, me in potestatem acceperint; nec vitam meam pluris facio. *Moriatur anima mea cum Palæstinis,* ut agnoscant sibi infirmitatem meam non minus quam virtutem exitialem fuisse.

32. Concussit itaque columnas magna vi, ac dissolvit et comminuit eas: quas sequuta ruina superioris culminis et ipsum involvit, et universos, qui desuper adspectabant, præcipitavit. Ibi magna vis marium, feminarumque promiscue exanimata, et triumphus quæsitus[1] perempto et supra omnes superiores victorias haud quaquam degenere et decoloro exitu. Nam etsi inviolabilis ad id locorum et deinceps, atque incomparabilis in hac vita expertis belli fuerit viris; tamen in morte se ipsum vicit, et insuperabilem gessit animum, ut contemneret, et quasi pro nihilo haberet vitæ finem omnibus formidolosum.

33. Virtutis igitur fuit quod victoriarum numero diem clausit, nec captivum exitum, sed triumphalem invenit. Circumscriptum autem fuisse a muliere, naturæ potius quam personæ adscribendum; quia humana conditio, quam culpa inferior;[2] premitur enim et cedit illecebris flagitiorum. Itaque cum Scriptura ei testificetur quod plures in morte, quam in lumine vitæ istius positus occiderit; videtur ad adversariorum magis exitium captus, quam quo ipse dejectior fieret, aut minor esset. Non est enim se expertus inferiorem, cujus sepultura præstantior, quam potentia fuit. Denique non telis, sed cadaveribus hostium pressus et humatus est, proprio tectus triumpho, clarum insigne relinques posteris; eo quod populum suum, quem captivum invenerat, viginti annis in libertate judicio suo rexit, et sepultus in patrio solo libertatis hæredem dimisit.

34. Hoc ergo exemplo liquet alienigenarum consortia refugienda;[3] ne pro caritate conjugii proditionis insidiæ succedant. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XX.[4]

Scripta anno 385.

Narrat sorori quæ Mediolani per dies aliquot propter basilicam, quam ariani petebant, evenere: quomodo a Valentiniani ministris ipse fuerit compellatus, populus autem reclamaverit: deinde quomodo missis decanis ad basilicam invadendam, raptus fuerit a populo Castulus arianus, cujus occasione, licet sua ipsius cura liberati, variæ sequutæ sunt condemnationes; post quæ iterum interpellatus imperatoris nomine sanctus præsul magna constantia respondet. Addit postridie occupata basilica, milites se ad catholicos transituros promisisse, nec populum de fortitudine quidquam remisisse: tentationes Job et maxime quas a muliere passus legitur, huic tempori accomodatas: interim liberatam basilicam, sed notarium sibi dura nuntiasse, quibus neutiquam motus fuerit: postremo prophetiæ Jonæ ad res præsentes adaptationem, populi ob liberatam basilicam, et mulctam mercatoribus remissam gaudium, verba Valentiniani ad comites, et suum ad Calligoni minas responsum subdit.

1. Quoniam in omnibus fere epistolis sollicite quæris de Ecclesia, accipe quid agatur. Postridie quam accepi litteras tuas, quibus significaveras quod te exagitarent somnia tua, moles inquietudinum gravium cœpit moveri. Nec jam

[1] Mss. duo, *et triumphus quietus:* alii totidem; *et triumphus magnus.* (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit., *conditio major, quam culpa inferior:* nullo sensu vel absurde enuntiato: optime igitur omnes mss. dictionem *major* excluserunt, ut humana conditio dicatur culpæ obnoxia. Suffragantur correctioni nostræ etiam Josephi verba, in calce memorati jam sæpe loci ita loquentis: Καὶ τὸ μὲν ὑπὸ γυναικὸς ἁλῶναι, δεῖ τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων προσάπτειν ἧττονι ἁμαρτημάτων οὔσῃ, etc. (Edit. Maur.)

[3] Non hac tantum epistola conjugia christianorum cum alterius sectæ personis proscribuntur ad Ambrosio, verum etiam variis aliis locis, nimirum lib. II *de Abraham,* cap. 9, num. 84, *Exposit. in Psal.* CXVIII, serm. XX, num. 48, et lib. VIII *in Luc.,* num. 2. Magna vero controversia est inter veteres novosque scholasticos, utrum ea cultus, ut vocant, disparitate matrimonium non modo contrahendum impediri, sed etiam dirimi dissolvique contractum censeat Doctor noster. Affirmantem defendunt opinionem Gratianus, P. Lombardus, atque alii: a negante autem stat Bellarminus, Estius, et cetera turba recentiorum. Hi porro potissimum ducuntur ea ratione, quod hæreticos quoque in eamdem classem cum ethnicis ac Judæis cogat Ambrosius; atque adeo impedimentum illud usu potius et tacito consensu quam ulla lege dirimens factum esse iidem contendunt. Fatemur quidem non tam perspicue loquutum hac de re Ambrosium, ut nullus supersit dubiis locus: attamen si testimonia ipsius jam indicata penitius introspicias, omnia ejusmodi connubiorum genera ab eo sic prohiberi comperies, ut pro nullis habenda esse satis significet. Quod vero ad principum constitutiones, Theodosii legem habemus an. 388 datam, qua christianis ac Judæis inter se matrimonio coeuntibus adulterii pœnam, hoc est, capitalem, indixit. Ceterum ante illa tempora in eadem re varias variis locis consuetudines observari consuevisse credibile est. (Edit. Maur.)

[4] In mss. A et M ita hæc epistola inscribitur: *Liber Sancti Ambrosii de traditione basilicæ.* In codice autem Vercellensi sæculi IX, de quo jam in Præfatione ad Sermones pro inventione corporum Ss. Martyrum Protasii et Gervasii, hæc epistola legitur præfatis sermonibus atque illi *contra Auxentium* consociata, præposita inscriptione: *Incipit liber Sancti Ambrosii de rebus gestis in Ecclesia mediolanensi.* Epistolam vero Romana editio sola inchoat verbis: *Ambrosius episcopus Marcellinæ sorori.*

Portiana, hoc est, extramurana basilica[1] petebatur; sed basilica nova, hoc est, intramurana, quæ major est.

2. Convenerunt me primo principes virtutum[2] viri, comites consistoriani, ut et basilicam traderem, et procurarem, ne quid populus turbarum moveret. Respondi quod erat ordinis, templum Dei a sacerdote tradi non posse.

3. Acclamatum est sequenti die in ecclesia: etiam præfectus eo venit;[3] cœpit suadere vel ut basilica Portiana cederemus. Populus reclamavit. Ita tunc discessum est, ut intimaturum se imperatori diceret.

4. Sequenti die, erat autem Dominica, post lectiones atque tractatum,[4] dimissis catechumenis, symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicæ.[5] Illic nuntiatum est mihi comperto quod ad Portianam basilicam de palatio decanos misissent,[6] et vela suspenderent, populi partem eo pergere. Ego tamen mansi in munere, missam facere cœpi.[7]

A

B

C

5. Dum offero, raptum cognovi a populo Castulum quemdam, quem presbyterum dicerent ariani. Hunc autem in platea offenderant transeuntes. Amarissime flere, et orare in ipsa oblatione Deum cœpi, ut subveniret, ne cujus sanguis in causa Ecclesiæ fieret;[8] certe ut meus sanguis pro salute non solum populi, sed etiam pro ipsis impiis effunderetur. Quid multa? Missis presbyteris et diaconibus, eripui injuriæ virum.

6. Condemnationes illico gravissimæ decernuntur: primo in corpus omne mercatorum. Itaque sanctis diebus hebdomadis ultimæ, quibus solebant debitorum laxari vincula,[9] stridunt catenæ, imponuntur collo innocentium, exiguntur ducenta pondo auri infra totum triduum.[10] Respondent aliud se tantum aut duplum, si peterentur, daturos, dummodo servarent fidem. Erant pleni carceres negotiatoribus.

7. Palatina omnia officia,[11] hoc est, memoriales, agentes in rebus, apparitores diverso-

[1] Mabillonius *Itineris Ital.* pag. 17: *Sancti Victoris Basilica, ævo Ambrosii extramurana; a conditore Portiana vocabatur.* Tempore romani imperii valde angustiores erant civitatis limites, ut et ipsa ecclesia ab Ambrosio exstructa et ejus nomine jam ab origine designata non nihil extra urbem ab ejus mœnibus distaret.

[2] *Principes virtutum* desideratur in multis mss.; in nonnullis tamen et cunctis edit. reperitur. Forsitan autem *principes virtutum* non alii dicuntur ab Ambrosio, quam magistri militum, et principes agentium in rebus: de quorum officiis consule J. C. Bulengerum lib. III *de Imperio Rom.* cap. 12, et lib. VI, cap. 44. Comites vero consistoriani vocantur ii, qui principis consistorio intererant: de quibus idem Bulengerus lib. III *de Imperat. Rom.* cap. 11 et lib. II *de Imperio Rom.* cap. 9. Quibus etiam addere licet Godefridum in Leg. *de Comit. Consist.* (Edit. Maur.)

[3] « Erant varia præfectorum genera, de quibus citatus Buleng. *de Imp. Rom.* variis locis, sicut et Godefr.; et cum *præfectus* simpliciter hic appellatur, intelligimus præfectum prætorio, cujus officium passim explicant iidem auctores ». Ita Edit. Maur. Ubi *basilica Portiana,* codex A, *basilicam Porcianam,* ac V, *suadere ille ut Porcianam basilicam cederem.*

[4] Post *lectionem* videlicet sacrarum paginarum; *atque tractatum,* concionem scilicet, sive lectionis expositionem. Quod autem ait se competentibus tradidisse symbolum, jam quidem ad lib. I *de Elia,* cap. 10, num. 34, quinam vocarentur competentes, explicuimus: quando vero symbolum acciperent, hoc loco diserte exprimitur. Isidorus quoque lib. I *de Eccles. Offic.* cap. 27, loquens de Dominica palmarum: *Hoc autem die,* inquit, *symbolum competentibus traditur.* Sed non diu stetisse eam consuetudinem hinc deducimus, quod Alb. Flaccus, dum agit de eadem re, non verbum *utitur,* sed *utebatur,* adhibet. Immo vero non ubique eamdem diem tradendo symbolo etiam Ambrosii ætate adtributam intelligimus ex Augustino. Expende ipsius Serm. LIX *in Matthæum,* Serm. CCXII *de Tradit. Symb.* atque alios. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit. cum mss. aliquot, *in baptisterii tradebam basilica:* aliæ edit. cum ceteris mss. ut in contextu. Notum vero et baptisteria, statim atque libertas Ecclesiæ affulsit, inferiori ecclesiarum parti adjungi cœpisse. Adi hac de re Paulini epist. XXXII *ad Severum.* (Edit. Maur.)

[6] Godefridus ad leg. *de Decanis* eorum idem officium esse atque lictorum adserit: *Ideo,* inquit, *corripiendis reis: vēlis item seu cortinis regiis, locis fisco vindicatis, suspendendis operam decani navabant.* Quod ut ostendat, hunc ipsum locum allegat. Eumdem etiam citat Bulengerus lib. VI, cap. 73, quem consule. (Edit. Maur.)

[7] Mss. A, M et V, pro *in munere,* sane ex errore lectionis habent *immobilis.* Recte autent notant Maurini *Missam facere cœpi* non de missione competentium, sed de sacrificio ipso dictum videri. Nam alioqui verbo *cœpi,* cum jam catechumenos dimisisset, admodum improprie usus fuisset Ambrosius.

[8] Vet. editt. et mss. non pauci (*etiam* A *et* M), *nec hujus sanguis.* Non quidem absurde, si referatur ad Castulum; melius tamen Rom. edit. cum mss. aliquot, *ne cujus sanguis.* Primum auctorem hujus emendationis Costerium laudat Nannius: attamen sibi suppuratum adhuc locum videri hanc ob rem ait, quod sanguis fieri latine non dicatur. Proinde non *fieret* sed *flueret* legendum putat. Gronovius *Observat. in Eccle.* 25, Nannii scrupulum, allatis T. Livii testimoniis, removet. Verum is ipse dum pro *ne cujus sanguis* legendum censet *ne quis sanguis,* acutius, quam par sit, philosophatur. (Edit. Maur.)

[9] Idem Ambrosius *in Psalm.* CXVIII, *Serm.* XV, num. 7, agens de oleo misericordiæ, *Hoc oleum,* inquit, *lucet in Ecclesiæ solemnitatibus.* At potissimum in paschali solemnitate vinctos laxari olim solitos testatur Gregorius Nyss. Orat. III, *de Resurrect. Dom.*, Chrysostomus Orat. VI *ad popul. Antioch.* et alibi, nec non alii Patres. Datæ sunt quoque in eamdem rem leges plurimæ, ut puta III, IV, V, VI, VII et VIII, *de Indulg. Crim.* Sed sanctum nostrum ad III et IV, quæ a Valentiniano I, an. 367 et 368 latæ sunt, hic alludere facile deprehendas. (Edit. Maur.)

[10] Ita mss., a quibus non recedunt edit. nisi quod pro *infra* exhibent *intra,* et quod vocem *totum* Rom. edit. jugulavit. Continuo vero post, ubi omnes edit. et pauci mss., *Respondent aliqui,* mss. plures potioresque præferunt *Respondent aliud.* (Edit. Maur.)

[11] *Omnia officia,* id est, plurima, nimirum quæ hic significantur, licet etiam nonnulla forte reticuerit. Sunt autem *memoriales,* qui scrinio memoriæ præsunt, de quibus Buleng. lib. IV *de Imperio Rom.* cap. 13. *De agentibus in rebus,* Titulus est in *Cod. Justin.* lib. XII; multa etiam mentio in *Cod. Theod.* præsertim lib. VI. Sunt qui generale nomen putent in eos relatum, qui res Cæsaris agunt, ut aut procuratores sint principis, aut commissarii per diversas provincias ad legatos, aucto imperio, dispersos; unde in libris posterioribus ducenarii quidam, alii centenarii leguntur. Ita Nannius ex Alciato, quam tamen sententiam refellens, ait divinare se agentes in rebus eos esse qui ordinem ducunt, hoc est, militares magistratus; idque ex legibus Theodosii ac Justiniani, ubi palatinæ militiæ iidem opponuntur, probari putat. *Apparitores* ii dicebantur, qui variis parebant magistratibus. De quibus Bulengerus lib. cit. cap. 17. *De Comitibus* autem idem auctor tot locis agit, ut longius esset eos vel recensere. Præstat igitur eodem lectorem remittere sicut et ad Godefr. *De honoratis* tandem jam nonnihil dictum est ad lib. II *de Officiis* cap. 29, num. 150, quibus tantum addimus illos ab Alciato, lib. *Præterm.* I definiri, *qui palatinam dignitatem habent, administratione autem abstinent:* et a Nannio pro iisdem haberi, qui Romæ senatores, in municipiis decuriones vocabantur: quod ut ostendat, ex lib. XVI, Tit. 4, leg. XLIV Theodosii citat. Adi etiam Godefridum ad legem *de officio judic. civil.* (Edit. Maur.)

rum[1] comitum temperare a processu jubentur, specie qua seditioni inter esse prohibebantur: honoratis multa minabantur gravissima, nisi basilicam traderent. Fervebat persecutio; ac si aperuissent portam, prorupturi in omne facinus videbantur.

8. Convenior ipse a comitibus et tribunis, ut basilicæ fieret matura traditio, dicentibus imperatorem jure suo uti; eo quod in potestate ejus essent omnia. Respondi, si a me peteret, quod meum esset, id est, fundum meum, argentum meum, quidvis hujusmodi meum,[2] me non refragaturum; quamquam omnia quæ mei sunt, esset pauperum: verum ea quæ sunt divina, imperatoriæ potestati non esse subjecta. Si patrimonium petitur, invadite: si corpus, occurram. Vultis in vincula rapere? vultis in mortem? Voluptati[3] est mihi. Non ego vallabor circumfusione populorum, nec altaria tenebo vitam obsecrans; sed pro altaribus gratius immolabor.

9. Horrebam quippe animo, cum armatos ad basilicam Ecclesiæ occupandam missos cognoscerem; ne dum basilicam vindicant, aliqua strages fieret, quæ in perniciem totius vergeret civitatis. Orabam ne tantæ urbis vel totius Italiæ busto[4] superviverem. Detestabar invidiam fundendi cruoris, offerebam jugulum meum.[5] Aderant Gothi tribuni, adoriebar eos, dicens: Propterea vos possessio Romana suscepit, ut perturbationis publicæ vos præbeatis ministros? Quo transibitis, si hæc deleta fuerint?

10. Exigebatur a me, ut compescerem populum. Referebam in meo jure esse, ut non excitarem; in Dei manu, uti mitigaret. Postremo si me incentorem putaret,[6] jam in me vindicari oportere, vel abduci me in quas vellet terrarum solitudines. His dictis, illi abierunt: ego in basilica veteri totum exegi diem. Inde domum cubitum me recepi; ut si quis abducere vellet, inveniret paratum.

11. Ante lucem ubi pedem limine extuli, circumfuso milite occupatur basilica. Idque a militibus imperatori mandatum dicitur, ut si prodire vellet, haberet copiam; se tamen præsto futuros, si viderent eum cum catholicis convenire: alioquin se ad eum cœtum, quem Ambrosius cogeret, transituros.

12. Prodire de arianis nullus audebat; quia nec quisquam de civibus erat, pauci de familia regia, nonnulli etiam Gothi. Quibus ut olim plaustra sedes erat,[7] ita nunc plaustrum Ecclesia est. Quocumque femina ista processerit, secum suos omnes cœtus vehit.

13. Circumfusam basilicam esse gemitu populi intellexi: sed dum leguntur lectiones, intimatur mihi plenam populi esse basilicam etiam novam: majorem videri plebem, quam cum essent omnes liberi: lectorem efflagitari. Quid plura? Milites ipsi, qui videbantur occupasse basilicam, cognito quod præcepissem, ut abstinerentur a communionis consortio; ad conventum hunc nostrum venire cœperunt. Quibus visis, turbantur mulierum animi, proripit se una. Ipsi tamen milites se ad orationem venisse, non ad prælium loquebantur. Clamavit aliqua populus. Quam moderate, quam constanter, quam fideliter poscebat, ut ad illam pergeremus basilicam! In illa quoque basilica fertur quod populus præsentiam flagitabat meam.

14. Tunc ego hunc adorsus sermonem sum: « Audistis, filii, librum Job legi,[8] qui solemni munere est decursus et tempore. Scivit ex usu hunc librum etiam diabolus intimandum, quo virtus omnis suæ tentationis aperitur et proditur; et ideo se hodie motu majore concussit. Sed gratias Deo nostro, qui vos ita firmavit fide atque patientia. Unum Job miraturus adscenderam, omnes Job quos mirarer, inveni. In singulis vobis Job revixit; in singulis sancti illius patientia et virtus refulsit. Quid enim præsentius[9] dici potuit a christianis viris, quam id quod hodie in vobis Spiritus sanctus est locutus? Rogamus, Auguste, non pugnamus: non timemus, sed rogamus. Hoc christianos decet, ut et tranquillitas pacis optetur, et fidei veritatisque constantia nec mortis revocetur periculo. Est enim præsul Dominus, qui salvos faciet sperantes in se. Ps xvi, 7

15. « Sed veniamus ad propositas lectiones. Videtis diabolo tentandi licentiam dari, ut boni probentur. Invidet iniquus[10] bonis profectibus, tentat diversis modis. Tentavit sanctum Job in patrimonio, tentavi in filiis, tentavit in dolore corporis. Fortior in suo corpore tentatur; infirmior in alieno. Et mihi meas divitias, quas in vobis habeo, volebat auferre, et hoc tranquillitatis vestræ patrimonium dissipare cupiebat. Job i, 12

[1] Quædam editiones parisienses ante maurinam, *apparitores adversorum.*

[2] Vet. editt. cum mss. multo pluribus (*etiam* A *et* M), *jus hujusmodi;* Rom. cum aliis, *quidvis hujusmodi.* (Ed. M.)

[3] Mss. prope ad unum (*rursus cum* A *et* M), *voluntati est mihi*: melius omnes edit., *voluptati,* etc. (Edit. Maur.)

[4] Codex M in marg. manu Archiep. Pigolpassi: *Attende hoc præ magnitudine et excellentia Mediolani, ubi dicit: Totius Italiæ busto,* etc.

[5] Id est, magis horrebam, ne invidia et offensio alieni sanguinis in me rediret, quam ne meus ipsius funderetur.

[6] Omnes edit., *incentorem putarent.... in quas vellent,* omnes mss., *putaret* nempe imperator, aut potius Justina ipsius mater. (Edit. Maur.)

[7] Gothi Scythica gens creditur, qui in curribus degunt, ἁμαξόβιοι et ἁμαξοβίται appellantur. Gothorum sedes tum orientalium, hoc est, *Oestgoethen,* vulgo *Ostrogothen;* tum occidentalium, hoc est, *Vuestgoethen,* vulgo *Visogothen,* in mari Baltheo ad Suediam demonstrantur. Arbitror illis nomen inditum a bonitate, hoc est *goeth,* ut altera gens se a malitia, hoc est, *quaeth,* appellaverunt Quados; ut Franci dicti sunt *urii anchen,* hoc est, juvenes cælibes, nondum mariti. Ita Nannius. Innuitur ergo ab Ambrosio synaxes arianorum fuisse ambulatorias. (Edit. Maur.)

[8] Rom. editio, *librum Job hodie legi.*

[9] Rom. edit. sola, *Quid enim præstantius?* At minime mutandum *præsentius;* idem enim est ac si scribas: Quodnam dictum ab animo sibi magis præsente, et affectibus libero proferri potuit? (Edit. Maur.)

[10] Omnes edit. ante maurinam, *Invidet inimicus:* omnes mss. Maurinis testibus, nihilo deteriori sensu, *Invidet iniquus.*

Vos quoque ipsos mihi bonos filios gestiebat cripere, pro quibus ego quotidie instauro sacrificium : vos ruinis quibusdam publicæ perturbationis conabatur involvere. Duo igitur jam genera tentationis excepi. Et fortasse quia infirmiorem me Dominus Deus novit, adhuc in corpus meum non dedit potestatem. Etsi ipse cupiam, etsi offeram ; adhuc me fortasse huic certamini imparem judicat, et diversis exercet laboribus. Nec Job ab isto cœpit certamine, sed in hoc consummavit.

16. « Tentatus est autem Job nuntiis coacervatis malorum, tentatus est etiam per mulierem, quæ ait : *Dic aliquod verbum in Deum,* Job II, 9. *et morere.* Videtis quanta subito moveantur, Gothi, arma, gentiles, mulcta mercatorum, pœna sanctorum. Advertitis quid jubeatur, cum mandatur : Trade basilicam, hoc est : *Dic aliquod verbum in Deum, et morere.* Nec solum dic adversum Deum, sed etiam fac adversus Deum. Mandatur : Trade altaria Dei.

17. « Urgemur igitur præceptis regalibus ; sed confirmamur Scripturæ sermonibus, quæ respondit : *Tamquam una ex insipientibus lo-* Ibid., 10. *quuta es.* Non mediocris igitur ista tentatio ; namque asperiores tentationes has esse cognovimus, quæ fiunt per mulieres. Denique per Gen. III, 6. Evam etiam Adam supplantatus est ; eoque factum, ut a mandatis cœlestibus deviaret. Quo errore cognito, prævaricatricis conscientiæ reus latere cupiebat ; sed latere non poterat, et ideo Ibid., 9. ait ei Deus : *Adam, ubi es?* hoc est, quid eras ante ? ubi nunc esse cœpisti ? ubi te constitueram ? quo ipse transgressus es ? Agnoscis esse te nudum, quia bonæ indumenta fidei perdidisti. Folia sunt ista, quibus nunc velare te quæris. Repudiasti fructum ; sub foliis Legis latere cupis, sed proderis. Recedere a Domino Deo tuo propter unam mulierem desiderasti ; propterea fugis, quem videre quærebas. Cum una muliere te abscondere maluisti, relinquere speculum mundi, incolatum paradisi, gratiam Christi.

18. « Quid dicam quod etiam Eliam Jezabel III Reg. XIX, 1 et ss. cruente persequuta est ? Quod Johannem Baptis- Matth. XIV, 3 et ss. tam Herodias fecit occidi ? Singulæ tamen singulos : mihi quo minora longe merita, eo tentamenta graviora. Virtus infirmior, sed plus periculi. Succedunt sibi mulierum vices, alternantur odia, commenta variantur, seniores conveniuntur, prætexitur regis injuria. Quæ ratio igitur est adversus hunc vermiculum gravioris tentationis,[1] nisi quia non me, sed Ecclesiam persequuntur ? 1

19. « Mandatur denique : Trade basilicam. Respondeo : Nec mihi fas est tradere ; nec tibi accipere, Imperator, expedit. Domum privati nullo potes jure temerare ; domum Dei existimas auferendam ? Allegatur imperatori licere omnia, ipsius esse universa. Respondeo : Noli te gravare, Imperator, ut putes te in ea, quæ divina sunt, imperiale aliquod jus habere.[2] Noli te extollere, sed si vis diutius imperare, esto Deo subditus. Scriptum est : Quæ Dei Deo, quæ Cæsaris Cæsari. Ad imperatorem palatia per- Matth. XXII, 21. tinent, ad sacerdotem Ecclesiæ. Publicorum tibi mœnium jus commissum est, non sacrorum. Iterum dicitur mandasse imperatorem : Debeo et ego unam basilicam habere. Respondi : Non tibi licet illam habere.[3] Quid tibi cum adultera ? 3 Adultera est enim, quæ non est legitimo Christi conjugio copulata ».

20. Dum hæc tracto, suggestum est mihi cortinas regias esse collectas,[4] refertam autem 4 populo basilicam, præsentiam mei poscere ; statimque eo converti sermonem meum, dicens : « Quam alta et profunda oracula sunt Spiritus sancti ! Matutinis horis lectum est, ut meministis, fratres, quod summo animi dolore respondemus : *Deus, venerunt gentes in hæredi-* Ps. LXXVIII, 1. *tatem tuam.* Et re vera venerunt gentes, et plus etiam quam gentes venerunt ; venerunt enim Gothi, et diversarum nationum viri : venerunt cum armis, et circumfusi occupaverunt basilicam. Hoc nos ignari tuæ altitudinis dolebamus, sed nostra imprudentia[5] aliud opinabatur. 5

21. « Venerunt gentes, sed vere in hæreditatem tuam venerunt ; qui enim gentes venerunt, facti sunt christiani. Qui ad invadendam hæreditatem venerunt, facti sunt cohæredes Dei. Defensores habeo, quos hostes putabam : socios teneo, quos adversarios æstimabam. Completum est illud quod de Domino Jesu David propheta cecinit, quia *factus est in pace locus ejus,* et : *Ibi confregit cornua arcuum, scutum, gladium, et bellum.* Cujus enim hoc munus, Ps. LXXV, 3, 4. cujus opus, nisi tuum, Domine Jesu ? Videbas ad templum tuum armatos venire : hinc gemere populum, et frequentem adesse, ne basilicam Dei tradere videretur ;[6] inde vim militibus im- 6

[1] Ita mss. plures, et potiores : alii vero, *graviores tentationes :* quod ut congruum effici posset, edit. præmiserunt verbum *moveri.* (Edit. Maur.)

[2] Imperatoribus in Ecclesiam resque divinas nullum jus esse jam supra dixerat sanctus Doctor, et infra quoque in suo ad Valentinianum libello denuo repetit. Hanc veritatem plurimi ac sanctissimi viri laboribus innumeris, et quandoque etiam sanguine proprio tutati sunt. Alii vero eam libris editis invicte propugnarunt, quos inter Facundus contra lib. Justin. Cæsaris *adversus tria capitula* de magnanimitate, qua Ecclesiæ jura ab episcopis defendenda sunt, validissimis disputat argumentis, sed præcipue lib. XII, quem consule. (Edit. Maur.)

[3] « *Respondi : Non tibi licet illam habere,* desunt in mss. prope omnibus. Verum cum non solum in cunctis edit. habeantur, sed etiam videantur sensui non parum necessaria, e textu expungenda non putavimus ». Hæc Maurini. In cod. A leguntur illa, nisi quod habetur *Respondeo.*

[4] Cortinæ regiæ vela quædam erant, quæ alicubi suspendebantur, ut locus in fisco principis esse indicaretur. (Ed. M.)

[5] Mss. aliquot juxta Maurinos, ac codex A, *sed nostra impudentia.* Non recte.

[6] Omnes edit. ante maurinam, et mss. A atque M, *ne basilica Dei traderetur. Inde vim militibus, imperatori : mortem ante oculos.* Mss. a Maurinis inspecti, ut in textu, nisi quod pro *vim militibus,* etc. duo habent, *ut a militibus imperatoris mors ante oculos.* Unus ms., *Compescuisti armatos, duces et præfectos. Si arma concurrunt, si in templo meo clausi,* etc.

perari. Mors ante oculos mihi: ne quid inter hæc furori liceret, inseruisti te, Domine, me-
Ephes. II, 14. dium, et fecisti utraque unum. Compescuisti armatos, dicens profecto: Si ad arma concur-
1 ritur, si in templo meo clausi commoventur,[1]
Deut. XXXII, 26. *quæ utilitas in sanguine meo?* Gratias itaque tibi, Christe. Non legatus, neque nuntius, sed *tu, Domine, salvum fecisti populum tuum: conscidisti saccum meum, et præcinxisti me læ-*
Ps. XXIX, 10, 12. *titia*».

22. Hæc ego dicebam, miratus imperatoris animum studio militum, obsecratione comitatu, precatu populi posse mitescere. Interea nuntiatur
2 mihi missum notarium,[2] qui mandata deferret. Concessi paululum, mandatum intimat. Quid tibi visum est, inquit, ut contra placitum faceres? Respondi: Quod placitum sit ignoro, quidve temere factum dicatur, incertum habeo. Ait: Cur presbyteros ad basilicam destinasti? Si tyrannus es, scire volo; ut sciam quemadmodum me adversum te præparem. Retuli dicens me nihil in præjudicium fecisse Ecclesiæ: eo tempore quo audieram occupatam esse a militibus basilicam, gemitum tantummodo liberiorem habuisse; multisque adhortantibus ut eo pergerem, dixisse: Tradere basilicam non possum, sed pugnare non debeo. Postea vero quam cognoverim cortinas regias inde esse sublatas, cum me populus eo ire deposceret, direxisse presbyteros; me tamen noluisse ire, sed dixisse: Credo in Christo quod ipse nobiscum faciet imperator.

23. Si hæc tyrannidis videntur, habeo arma, sed in Christi nomine; habeo offerendi mei corporis potestatem. Quid moraretur ferire, si tyrannum putaret? Veteri jure a sacerdotibus
3 donata imperia, non usurpata;[3] et vulgo dici quod imperatores sacerdotium magis optaverint, quam imperium sacerdotes. Christus fugit, ne
Joan. VI, 15. rex fieret. Habemus tyrannidem nostram. Tyrannis sacerdotis infirmitas est: *Cum infirmor,*
II Cor. XII, 10. inquit, *tunc potens sum.* Cavere tamen ne ipse sibi tyrannum faceret cui Deus adversarium non excitavit. Non hoc Maximum dicere, quod tyrannus ego sim Valentiniani, qui se meæ legationis objectu queritur ad Italiam non potuisse
4 transire.[4] Addidi quia numquam sacerdotes tyranni fuerunt, sed tyrannos sæpe sunt passi.

24. Exactus est totus ille dies in mœrore nostro: scissæ tamen ab illudentibus pueris cortinæ regiæ. Ego domum redire non potui; quia circumfusi erant milites, qui basilicam custodiebant. Cum fratribus psalmos in ecclesiæ basilica minore diximus.

25. Sequenti die lectus est de more liber Jonæ, quo completo, hunc sermonem adorsus sum: Liber lectus est, fratres, quo prophetatur quod peccatores in pœnitentiam revertantur. Acceptum est ita, ut speraretur in præsenti futurum. Addidi quod vir justus etiam offensam contrahere voluisset, ne vel spectaret, vel denuntiaret excidium civitati. Et quod lugubre esset illud dictum, contristatus quoque sit, quod aruisset cucurbita. Deum quoque dixisse ad prophetam: *Si tristis es pro cucurbita?* Respondisse Jonam, *Tristis.* Dixisse Dominum, si illud doleret quod exusta esset cucurbita, quanto magis sibi curæ esse oportere tantæ plebis salutem? Et ideo excidium, quod paratum toti urbi fuerat, removisse.

26. Nec mora, nuntiatur imperatorem jussisse, ut recederent milites de basilica: negotiatoribus quoque, quod exacti de condemnatione fuerant,[5] redderetur. Quæ tunc plebis 5
totius lætitia fuit? qui totius populi plausus? quæ gratiæ? Erat autem dies quo sese Dominus pro nobis tradidit, quo in Ecclesia pœnitentia relaxatur. Certatim hoc nuntiare milites, irruentes in altaria, osculis significare pacis insigne. Tunc agnovi quod Deus vermem antelucanum percusserat, ut tota civitas servaretur.

27. Hæc gesta sunt, atque utinam jam finita! Sed graviores motus futuros plena commotionis imperialia verba indicant. Ego tyrannus appellor, et plus etiam quam tyrannus. Nam cum imperatorem comites obsecrarent, uti prodiret ad ecclesiam; idque petitu militum facere se dicerent, respondit: Si vobis jusserit Ambrosius, vinctum me tradetis. Quid post hanc vocem supersit, considera. Quam vocem omnes cohorruerunt; sed habet a quibus exasperetur.

28. Denique etiam speciali expressione Calligonus præpositus cubiculi[6] mandare mihi 6
ausus est: Me vivo, tu contemnis Valentinianum? Caput tibi tollo. Respondi: Deus permittat tibi, ut impleas quod minaris: ego enim patiar quod episcopi, tu facies quod spadones.[7] 7

[1] Ita mss.; edit. vero, *iis commovetur.* Minus concinne. (Edit. Maur.)

[2] Tria erant officiorum genera, queis ad perferenda secreta mandata utebantur imperatores, scilicet notarii, tribuni et comites. Verumtamen illæ dignitates nonnumquam in uno homine coalescebant: cujus rei plurima suggerit exempla Godefridus ad leg. I *de Mandatis principum*, et nos infra unum in Ambrosii libello reperiemus. Agit de notario Bulengerus lib. VI, cap. 5. (Edit. Maur.)

[3] In antiquo fœdere a Samuele Saul et David uncti fuere, ac Salomon a propheta Nathan. Reges vero Saul et Ozias, cum sacerdotale munus usurpassent, in gravem Dei offensam inciderunt. (Edit. Maur.)

[4] Hoc de priori legatione intelligendum, ut dictum est in Præfatione.

[5] Editio romana, *quod exactum de condemnatione fuerat.* Sed rite illustrat Mazocchius hoc *exacti fuerant*, docens passive accipiendum cum accusativo rei, ex Auli Gellii lib. XV, cap. 14 (in *Comment. halend. marmor. Neapol.*, tom. III, pag. 828, nota 652). *De condemnatione* intellige *de mulcta pecuniaria*, ut in pluribus locis Romani Juris.

[6] Quænam præpositi cubiculi dignitas esset, explicat Bulengerus lib. III *de Imperio Rom.* cap. 13. Et Godefr. *lege de Præpos. S. cub.* Quod autem pertinet ad insolentissimas hujusce eunuchi minas, nec non ad liberam ac generosam Ambrosii vocem, eas quidem lib. *de Joseph.*, cap. 6, num. 33, idem sanctus tacite tangit, sicut et cruentum istius supplicium; id tamen tanta cum modestia facit, ut nihil ab insultandi modo magis abhorreat. De supplicio autem ejus vide quæ ex Augustino diximus in ejusdem libri Admon. (Ed. M.)

[7] Ita vet. editt., ubi post vocem *episcopi* subintellige, pati solent; ac similiter post vocem *spadones* mente supplendum,

Atque utinam Deus avertat eos ab Ecclesia, in me omnia sua tela convertant, meo sanguine sitim suam expleant.[1]

EPISTOLA XXI.

Scripta anno 386.

Excusat Ambrosius quod vocatus non venerit ad consistorium, adserens in causa fidei vel ecclesiastica judicare nisi sacerdotes neminem debere; nec se in eo contumacem, quod injuriam ordini suo non inurat. Addit Auxentium forte Judæos aut infideles electurum judicum loco, id est, Christi inimicissimos: nec recusare quominus in Ecclesia vel in Synodo de his disputaret: hæc demum se coram fuisse dicturum, nisi a coepiscopis et populo esset prohibitus.

Clementissimo imperatori, et beatissimo Augusto Valentiniano, Ambrosius episcopus.[2]

1. Dalmatius me tribunus et notarius[3] mandato, ut allegavit, clementiæ convenit tuæ, postulans ut et ipse judices legerem, sicut elegisset Auxentius. Nec tamen expressit eorum nomina, qui fuerant postulati: sed id addidit, quod consistorio esset futura certatio, arbitrio pietatis judicio tuæ.

2. Cui rei respondeo, ut arbitror, competenter. Nec quisquam contumacem judicare me debet, cum hoc adseram, quod augustæ memoriæ pater tuus non solum sermone respondit, sed etiam legibus suis sanxit:[4] In causa fidei vel ecclesiastici alicujus ordinis eum judicare debere, qui nec munere impar sit, nec jure dissimilis; hæc enim verba rescripti sunt, hoc est, sacerdotes de sacerdotibus voluit judicare. Quinetiam si alias quoque argueretur episcopus, et morum esset examinanda causa, etiam hæc voluit ad episcopale judicium pertinere.

3. Quis igitur contumaciter respondit clementiæ tuæ? ille qui te patris similem esse desiderat, an qui vult esse dissimilem? Nisi forte vilis quibusdam tanti imperatoris æstimatur sententia, cujus et fides confessionis constantia comprobata est,[5] et sapientia melioratæ reipublicæ profectibus prædicatur.

4. Quando audisti, clementissime Imperator, in causa fidei laicos de episcopo judicasse?[6] Ita ergo quadam adulatione curvamur, ut sacerdotalis juris simus immemores, et quod Deus donavit mihi, hoc ipse aliis putem esse credendum? Si docendus est episcopus a laico, quid sequetur? Laicus ergo disputet, et episcopus audiat: episcopus discat a laico. At certe si vel Scripturarum seriem divinarum, vel vetera tempora retractemus, quis est qui abnuat[7] in causa fidei, in causa, inquam, fidei episcopos solere de imperatoribus Christianis, non imperatores de episcopis judicare?

5. Eris, Deo favente, etiam senectutis maturitate provectior, et tunc de hoc censebis, qualis ille episcopus sit, qui laicis jus sacerdotale substernit. Pater tuus, Deo favente, vir maturioris ævi, dicebat: Non est meum judicare inter episcopos; tua nunc dicit clementia: Ego debeo judicare. Et ille baptizatus in Christo inhabilem se ponderi tanti putabat esse judicii: clementia tua, cui adhuc emerenda baptismatis sacramenta servantur, arrogat de fide judicium; cum fidei ipsius sacramenta non noverit?

6. Quales autem elegerit judices, possumus existimationi relinquere, quando eorum nomina timet prodere. Veniant plane, si qui sunt, ad ecclesiam: audiant cum populo, non ut quisquam judex resideat, sed ut unusquisque de suo affectu habeat examen, eligat quem sequatur. Agitur de istius Ecclesiæ sacerdote: si audierit illum populus, et putaverit melius disputare, sequatur fidem ejus: non invidebo.

7. Omitto quia jam ipse populus judicavit: taceo quia eum, quem habet,[8] de patre tuæ

facere solent. Qua oratione alludere potuit ad Achillam illum Ægyptium, a quo interemptum Pompejum libello in Relationem Symmachi designat Ambrosius. Porro edit. Rom. hic pro *spadones* ponit *spadonis* (*etiam codd.* A *et* M), et continenter sola subjungit: *Minas tuas non timeo; carnem enim occidere potes, animam autem non potes. Vitam istam corporis potes eripere, meritum non potes extinguere. Anima namque quæ Deo subdita est, humano potestati non est subjecta. An nocere te putas? Immo magnum mihi commodum præstas. Vitam adimis temporalem, ut succedat perpetua.* (Edit. Maur.)

[1] Verbo *expleant* adjicit edit. Rom., *vale, soror in Domino.*

[2] Mss. A et V, *Incipit contra Auxentium.* Monent autem Maurini: « In uno cod. Vat. et Long. hoc lemma præmittitur: *Libellus ejusdem Ambrosii ad Valentinianum imperatorem contra Auxentium.* Ipse quoque Ambrosius ita subscribit: *Ego Ambrosius episcopus hunc libellum obtuli,* etc. ».

[3] Notariis ac tribunis imperatores ad secretiora mandata usos fuisse diximus in *epist. superiore ad Marcellinam.* (Edit. Maur.)

[4] Sozomenus lib. VI, cap. 7 refert episcopis Hellesponti ac Bithyniæ a Valentiniano postulantibus, *ut ad corrigendam fidei doctrinam convenire permitterentur,* imperatorem sic respondisse: *Mihi quidem in laicorum ordine constituto fas non est hujusmodi negotia curiosius scrutari: sacerdotes vero, quibus id curæ est, seorsum ubicumque voluerint, conveniant.* Quæ sane cum Ambrosii verbis pulchre concinunt. Sed his addere etiam liceret quæ memorantur a Theodoreto lib. IV, cap. 6, nec non quæ Marca lib. II *Concordiæ* cap. 6, et quæ super Ambrosii ordinatione disputat. Quod autem ad leges hic designatas, Baronius, ad an. 369, censet indicatam esse ab Ambrosio Valentiniani legem XX *Quorum appellationes.* Sed a Godefrido in eamdem legem refellitur. Verisimilius ergo putamus legem, de qua hic Ambrosius, jam non extare. Alia vero habetur anno 376, data Gratiani nomine, nempe XXIII, qua jubetur, *ut si qua sunt ex quibusdam dissensionibus, levibusque delictis ad religionis observantiam pertinentia, locis suis, et a suæ diœceseos synodis audiantur.* Vide Godefridum in eamdem legem. (Edit. Maur.)

[5] Hic alluditur ad generosum illud Valentiniani senioris factum, quo cum inter præfectos Juliani numeraretur, ministrum quemdam, a quo aqua lustrali adspersus fuerat, impacto in faciem pugno cecidit. (Edit. Maur.)

[6] Non aliter quoque Athanasius pag. 845, dicit: *Quando a condito ævo auditum est, quando judicium Ecclesiæ auctoritatem suam ab imperatore accepit?* etc. (Edit. Maur.)

[7] Colb. codex, *qui annuat.* Non bono sensu. (Edit. Maur.)

[8] Quæ in Ambrosii electione magis singularia contigerunt, hic modestissime adtinguntur. Ea fusius tractata reperies apud Paulinum in ejusdem Ambrosii vita. (Edit. Maur.)

clementiæ postulavit: taceo quia pater pietatis tuæ quietem futuram spopondit, si electus susciperet sacerdotium. Hanc fidem sequutus sum promissorum.

8. Quod si de aliquorum peregrinorum adsentatione se jactat, ibi sit episcopus, unde sunt ii, qui cum episcopatus putant nomine esse donandum. Nam ego nec episcopum novi, nec unde sit scio.

9. Ubi illud constituimus, Imperator, quod ipse tuum judicium declarasti; immo etiam dedisti leges,[1] ne cui esset liberum aliud judicare? Quod cum præscripsisti aliis, præscripsisti et tibi: leges enim imperator fert, quas primus ipse custodiat. Visne igitur experiar, ut incipiant ii, qui judices eliguntur, aut adversus tuam venire sententiam, aut certe excusare quod imperatoris tam severo, et tam districto imperio non potuerint obviare?

10. Sed hoc contumacis, non modesti est sacerdotis. Ecce, Imperator, legem tuam jam ex parte rescindis: sed utinam non ex parte, sed in universum! legem enim tuam nollem esse supra Dei legem. Dei lex nos docuit quid sequamur; humanæ leges hoc docere non possunt. Extorquere solent timidis commutationem, fidem inspirare non possunt.

11. Quis erit igitur ille, qui cum legat per tot provincias uno momento esse mandatum, ut quicumque obviaverit imperatori, feriatur gladio; quicumque Dei templum non tradiderit, protinus occidatur; quis, inquam, est qui possit vel unus, vel inter paucos dicere imperatori: Lex tua mihi non probatur? Non permittitur hoc dicere sacerdotibus, permittitur laicis? Et judicabit de fide qui aut gratiam sperat, aut metuit offensam?

12. Deinde ipse committam, ut eligam judices laicos, qui cum tenuerint fidei veritatem, aut proscribantur, aut necentur, quod lex de fide lata decernit? Ego igitur aut prævaricationi offeram homines, aut pœnæ?

13. Non tanti est Ambrosius, ut propter se dejiciat sacerdotium. Non tanti est unius vita, quanti est dignitas omnium sacerdotum,[2] quorum de consilio ista dictavi, intimantibus ne forte etiam gentilis esset aliquis, aut Judæus, qui ab Auxentio esset electus, quibus traderemus de Christo triumphum, si de Christo judicium committeremus. Quid illos aliud, nisi Christi injuriam audire delectat? Quid illis aliud potest placere, nisi (quod absit) ut Christi divinitas denegetur? Cum iis plane bene convenit ariano, qui creaturam Christum dicit; quod etiam gentiles ac Judæi promptissime confitentur.

14. Hoc scriptum est in Ariminensi synodo; meritoque concilium illud exhorreo, sequens tractatum concilii Nicæni,[3] a quo me nec mors, nec gladius poterit separare. Quam fidem etiam parens clementiæ tuæ Theodosius beatissimus imperator et sequitur, et probavit. Hanc fidem Galliæ tenent, hanc Hispaniæ, et cum pia divini Spiritus confessione custodiunt.

15. Si tractandum est, tractare in Ecclesia didici; quod majorem fecerunt mei. Si conferendum de fide, sacerdotum debet esset ista collatio, sicut factum est sub Constantino augustæ memoriæ principe,[4] qui nullas leges ante præmisit, sed liberum dedit judicium sacerdotibus. Factum est etiam sub Constantio[5] augustæ memoriæ imperatore, paternæ dignitatis hærede: sed quod bene cœpit, aliter consummatum est. Nam episcopi sinceram primo scripserant fidem: sed dum volunt quidam de fide intra palatium judicare, id egerunt, ut circumscriptionibus illa episcoporum judicia mutarentur. Qui tamen inflexam statim revocavere sententiam. Et certe major numerus[6] Arimini Nicæni concilii fidem probavit, ariana decreta damnavit.

16. Si ad synodum provocat Auxentius, ut de fide disputaret (licet non sit necesse propter unum tot episcopos fatigari,[7] qui etiamsi angelus de cœlo esset, paci Ecclesiarum non deberet præferri), cum audiero synodum congregari, et ipse non deero. Tolle igitur legem, si vis esse certamen.

17. Venissem, Imperator, ad consistorium clementiæ tuæ, ut hæc coram suggererem; si me vel episcopi, vel populus permisissent,[8] dicentes de fide in ecclesia coram populo debere tractari.

18. Atque utinam, Imperator, non denun-

[1] Designat hoc loco sanctus Præsul leg. IV *de Fide catholica;* quæ et arianis in ecclesias conveniendi licentiam dabat, et capitis pœnam non solum iis qui eidem constitutioni per vim obsisterent, sed etiam iis qui supplices libellos imperatori adversus eamdem offerrent, denuntiabat. Qua ratione autem ea lex promulgata fuerit, eleganter descripsit Sozomenus lib. VII, cap. 13. (Edit. Maur.)

[2] Hinc intelligas episcopos statim post legem a Valentiniano latam, Ambrosii cura convenisse; ut in hoc rerum articulo viderent, ne quid Ecclesia caperet detrimenti. (Ed. M.)

[3] Nicænæ tantum synodi testimonio, non autem Constantinopolitanæ, ideo fortassis utitur Ambrosius, quod hujus auctoritas non admitteretur in occidente. Unde etiam non sine veri similitudine dixerimus, eum ad adstruendam, quam obiter tangit, Spiritus sancti divinitatem, non ejusdem concilii canones, sed Galliarum Hispaniarumque confessionem proposuisse. (Edit. Maur.)

[4] Hac de re Socrates lib. I, cap. 22, ita loquitur: *Tunc igitur cum de pace et concordia abunde disseruisset,* Constantinus scilicet, *deinceps ut de religionis nostræ dogmatibus accuratius disquirerent,* nimirum episcopi, *eorum arbitrio potestatique reliquit.* Adi etiam Athan. *Orat. Adv. Arianos.* (Edit. Maur.)

[5] Codex Belv. et alii quatuor, *sub Constantino.* Non satis recte, quemadmodum ex sequentibus intelligitur. (Edit. M.)

[6] Edit. ultimæ Paris., *minor numerus;* quod cum synodi Ariminensis historia minus cohæret. Etenim cum ibi primo Nicænam fidem magno consensu amplexi essent, postea vero, inflexis quos ad Constantium destinaverant legatis, propemodum omnes articulis Valentis subscripsissent; postremo tandem *major numerus* illatum hac subscriptione fidei damnum considerans, resipuit, ac formulam arianæ confessionis ejuravit. De quo consule quæ nos lib. I *de Fide* cap. 18, num. 122 observavimus. (Edit. Maur.)

[7] Sic etiam in epistola ad Gratianum Aquilejensi Concilio subjecta num. 3, legere est: *Quam vero grave fuisset, propter duos tantum in perfidia cariosos sacerdotes toto orbe essent Ecclesiæ summis sacerdotibus destitutæ.* (Ed. M.)

[8] Mss. non pauci juxta Maurinos, *vel populus remisissent.*

tiasses, ut quo vellem pergerem![1] Quotidie prodibam, nemo me adservabat. Debuisti me, quo volueras, destinare, quem ipse omnibus offerebam. Nunc mihi a sacerdotibus dicitur: Non multum interest, utrum volens relinquas, an tradas altare Christi; cum enim reliqueris, trades.

19. Atque utinam liquido mihi pateret quod arianis ecclesia minime traderetur! sponte me offerrem tuæ pietatis arbitrio. Sed si ego solus interstrepo, cur etiam de aliis omnibus invadendis Ecclesiis est præceptum? Utinam confirmetur, ut Ecclesiis nullus molestus sit! Opto ut de me, qualis videtur, sententia proferatur.

20. Dignanter igitur, Imperator, accipe quod ad consistorium venire non potui. Ego in consistorio[2] nisi pro te stare non didici; et intra palatium certare non possum, qui palatii secreta nec quæro, nec novi.

21. Ego Ambrosius episcopus hunc libellum obtuli clementissimo imperatori, et beatissimo augusto Valentiniano.

EPISTOLA XXII

continens sermones pro inventione corporum SS. MM. Protasii et Gervasii exhibita fuit pag. 157 hujus tomi.

EPISTOLA XXIII

Scripta anno 386.[3]

Definiendi paschalem diem difficultate ac simul necessitate propositis, licitam esse dierum observationem, dum superstitio absit, probat, suumque consilium aperit. Ad hoc quænam consideranda, quove pacto observanda Lex. Post quæ diem passionis ac diem resurrectionis distinguendos esse ubi demonstravit, difficultatesque diluit exemplo temporum superiorum; ad litteram nos non teneri declarat, et confirmata tota disputatione, virtutes celebrandæ paschæ necessarias recenset.

Dominis fratribus dilectissimis episcopis per Æmiliam constitutis Ambrosius episcopus.

1. Non mediocris esse sapientiæ diem celebritatis definire paschalis et Scriptura divina nos instruit, et traditio majorum: qui convenientes ad synodum Nicænam, inter illa fidei ut vera, ita admiranda decreta, etiam super celebritate memorata, congregatis peritissimis calculandi, decem et novem annorum collegere rationem, et quasi quemdam constituere circulum, ex quo exemplum in annos reliquos gigneretur.[4] Hunc circulum enneadecaterida nuncuparunt, sequentes illud, quod non debeamus vana quadam opinione super celebritate hujusmodi fluctuare; sed vera ratione comperta, ita omnium concurrat affectio, ut una nocte[5] ubique sacrificium pro resurrectione Domini deferatur.[6]

2. Domini fratres dilectissimi, eo usque a vero nos deviare non convenit, nec vago ingenio discrepare, ut quædam necessitas celebritatis hujus omnibus sit imposita christianis; quandoquidem ipse Dominus eum elegit diem, quo pascha celebraret, qui cum observantiæ veræ ratione concurrit. Scriptum est enim: *Venit autem dies, in qua necesse erat Pascha immolari, et misit Petrum et Joannem, dicens: Euntes parate nobis pascha ut manducemus. At illi dixerunt: Ubi vis paremus? Et dixit ad illos: Ecce introeuntibus vobis in civitatem, occurret homo amphoram aquæ portans; sequimini eum in domum, in quam intrat, et dicetis patrifamilias: Dicit tibi magister: Ubi est diversorium, ubi pascha cum discipulis manducem? Ipse vobis ostendet in superioribus locum magnum: ibi parate.* Luc. XXII, 10 et ss.

[1] Videtur imperator Ambrosio hanc optionem proposuisse per Dalmatium, ut vel in consistorium veniret ad defendendum adversus Auxentium suam dignitatem, vel eadem simul ac civitate ultro cederet; sed hoc utroque sanctum Præsulem ab episcopis et plebe catholica fuisse prohibitum. (Ed. M.)

[2] Ad hunc locum ita Nannius: Tacite, inquit, illi objicit, quod pro eo ad Maximum legatus bis coactus sit contra decus episcopale in consistorio stare: semel eo destinatus pro pace; semel ut Gratiani fratris reliquias reportaret. Est autem consistorium tribunal imperatoris, ubi jus dicit. Hæc ille; vero in eo falsus est vir doctus, quod utramque Ambrosii legationem existimavit anteriorem huic epistolæ, cum tamen de prima sola id dici possit, ut in Admonitione demonstratum est. (Edit. Maur.)

[3] Hæc epistola non extat in codice A; in codice vero M occurrit ante cæteras epistolas una cum Epistola ad Vercellenses.

[4] Bedam aliosque nonnullos, qui non concilio Nicæno, sed Eusebio Cæsariensi decemnovalem Cyclum adtribuunt, Baronius ad annum 325 reprehendit Ambrosiani hujusce loci auctoritate, cui etiam Dionysii Exigui testimonium ex prima ejus epistola jungere potuisset. Verum tamen erroris Dionysium arguit Bucherius. Ambrosium autem in hac epistola minus clare loquutum ex eo probat, quod infra circulum enneadecateridos non dicit aperte constitutum, sed his verbis utitur: *Si quis diligenter intendat, statuendum putarent.* Nos quidem Bucherio non adsentimur in eo, quod ut Ambrosium quæ hic super paschæ celebratione tradit, a Theophilo probet mutuatum fuisse, hanc epistolam an. 381 post pascha, *secundo post editum a Teophilo Alex. laterculum paschalem anno* scriptam affirmat; cum nobis probabilius videatur hanc ipsam eodem laterculo paschali antiquiorem esse. Quod vero ad enneadecatridem, cujus mentionem aliquam in Nicæna synodo factam non negat ipsemet Bucherius, eam non ita definite decretam ac stabilitam putamus, ut plana fieret de celebrando paschate controversia. In quam quidem opinionem non solum propter Ambrosii verba supra laudata adducimur, verum etiam propter eas difficultates, quas cum ex hac ipsa epistola, tum ex Cyrillo, Leone Magno atque aliis etiam postea emersisse certum est. Credimus igitur definitum a Concilio, ut pascha resurrectionis Græci ac Latini eodem die celebrarent; deinde ut ad judæorum differentiam ea dies esset Dominica XIV lunæ martii mensis proxime sequens; tertio ut circuli decemnovalis usus admitteretur: sed quædam tamen ad eumdem usum necessaria non satis explicata fuisse, unde postea natæ difficultates. Adi hac de re Franc. Balbi notas in hanc epistolam inter opuscula Nic. Fabri editas. (Edit. Maur.)

[5] Juxta veteris Ecclesiæ consuetudinem sacrificium in pervigilio paschatis eo ipso tempore offerebatur, quod Christi resurrectione consecratum est. Unde legitur et in codice M notatum ab archiepiscopo Pigolpasso: *Tempore S. Ambrosi celebrabatur in nocte paschali.*

[6] Notant Maurini duos mss. habere *offeratur.*

3. Advertimus igitur quod non ad terrena descendere, sed in superioribus locum magnum stratum quærere debeamus, ut Domini pascha celebremus. Abluere etiam sensus nostros quadam spirituali aqua fontis æterni, et devotæ celebritatis tenere mensuram; nec opinione vulgari dies quosdam explorare lunares, cum Apostolus dicat: *Dies observatis, et menses, et tempora, et annos: timeo ne sine causa laboraverim in vobis;* nam incipit esse contrarium. Gal. IV, 10.

4. Sed aliud est observare gentilitio more, ut qua luna quid adoriendum sit judices, ut puta quintam esse fugiendam, nihilque ea inchoandum:[1] varios quoque cursus lunæ obeundis negotiis commendare, vel cavere quosdam dies, quemadmodum plerique posteros dies[2] vel ægyptiacos declinare consuerunt. Aliud vero est observantiam religiosæ mentis intendere in eum diem, de quo scriptum est: *Hic est dies, quem fecit Dominus.* Nam etsi scriptum sit quod pascha Domini quartodecimo die mensis primi celebrari debeat, et vere quartamdecimam lunam ad celebrandam Dominicæ seriem passionis inquirere debeamus; tamen ex hoc possumus intelligere, quod ad hujusmodi solemnitatem vel Ecclesiæ perfectio, vel claræ fidei plenitudo quæratur, sicut dixit Propheta, cum loqueretur de Filio Dei, quia *sedes ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta, in æternum manebit.* Ps. CXVII, 24. Ps. LXXXVIII, 38.

5. Inde est quod et ipse Dominus, cum opera in terris miranda fecisset, quasi jam fundata humanarum mentium fide, tempus passionis esse memoravit dicens: *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum; ut Filius tuus clarificet te.* Hanc enim celebrandæ passionis claritudinem quæsitam alibi docet dicens: *Ite, dicite illi vulpi: Ecce ejicio dæmonia hodie, et cras sanitates perficio, et sequenti consummor die.*[3] His utique consummatur Jesus, qui incipiunt esse perfecti; ut plenitudinem divinitatis et redemptionis ejus fide sua credant. Joan. XVII, 1. Luc. XIII, 32.

6. Ergo et diem et horam exquirimus, ut Scriptura nos instruit. Prophetia etiam David dicit: *Tempus faciendi, Domine,* petens accipere sensum ad cognoscenda Domini testimonia. Et Ps. CXVIII, 126.

A Ecclesiastes quoque ait: *Omni rei tempus.* Hieremias clamat: *Turtur et hirundo, agri passeres agnoverunt tempora introitus sui.* Quid autem evidentius, quam de passione Domini dictum videri potest: *Agnovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui?* Agnoscamus ergo hoc præsepe Domini, in quo alimur, pascimur et reficimur. Eccl. III, 1. Hier VIII, 7. Jerem. VIII, 7. Isai. I, 3

7. Hoc igitur tempus præcipue scire debemus, quo per universum orbem consona sacræ B noctis fundatur oratio; quia et tempore commendantur preces, sicut scriptum: *Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te.* Hoc est tempus de quo Apostolus dixit: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.* Isai XLIX, 8. II Cor. 6.

8. Unde necesse fuit, quia etiam post Ægyptiorum supputationes, et Alexandrinæ Ecclesiæ definitiones, episcopi quoque Romanæ Ecclesiæ, per litteras plerique meam adhuc exspectant sententiam,[4] quid existimem scribere de die C paschæ. Nam licet futuri diei paschæ inciderit quæstio; tamen etiam in reliquum quid tenendum videatur, aperimus; si qua quæstio talis incurrerit. 4

9. Duo autem sunt observanda in solemnitate paschæ, quartadecima luna, et primus mensis, qui dicitur novorum. Itaque ne a veteri Testamento videamur discedere, ipsum de paschæ celebrandæ die capitulum recenseamus. Monet Moyses populum, dicens custodiendum mensem D novorum, eum primum esse mensem prædicans: ait enim: *Hic mensis vobis principium mensium, primus erit in mensibus anni: et facies pascha Domino Deo tuo quartadecima die mensis primi.* Exod. XII, 11.

10. Lex nempe *per Moysen data est: gratia autem et veritas per Jesum Christum facta est.* Joan. I, 17. Ipse ergo qui per Legem[5] loquutus est, postea veniens per Virginem novissimis temporibus plenitudinem Legis consummavit, quia venit non E Legem solvere, sed implere; et celebravit pascha hebdomade, in qua fuit quartadecima luna quinta feria. Denique ipsa die, sicut superiora docent, pascha cum discipulis manducavit: sequenti autem die, hoc est, sexta feria, crucifixus est, luna quintadecima. Sabbato quoque 5 Matth. V, 17.

[1] De gentilium superstitionibus in quarti diei observatione tractavit Ambrosius lib. IV *Hexaem.*, cap. 9; quod autem hoc loco dicit de luna quinta, id dubio procul referendum est ad illud Virg. ex I Georgicorum:

Ipsa dies alios alio dedit ordine luna
Felices operum: quintam fuge, etc. (Edit. Maur.)

[2] Gill., *pastores dies.* Operarum lapsus, sed tamen qui in edit. Paris. anni 1586 receptus fuit. Posteros vero dies Bucherius ita explicat: *Posteri dies,* inquit, *qui postridie Kal. Non. vel Idus erant, Romanis infausti habebantur. Gellius* lib. V, cap. 17. Quod ad Ægyptios pertinet, eorum Augustinus quoque in Apostoli verba, quæ supra citantur ab Ambrosio, mentionem facit, sed quinam fuerint, non aperit. Cangius ad verbum *dies* varias recentiorum de iisdem diebus opiniones referens, singulis mensibus duos fuisse tradit aggrediendis rebus inauspicatos. Vide etiam Abulensem in Exod. XII.

[3] Mss. duo juxta Maurinos, *et tertio consumor die.*

[4] Utrum vox *episcopi* cum adjectivo *plerique* et verbo *expectant* conveniat, an vero posita sit in gignendi casu et ad τὸ *definitiones* referatur, ambigi potest. Attamen ultimum nobis verisimilius est, cum et adverbii *quoque* proprium sit antecedenti orationi sequentem connectere, nec satis recte dici videatur plerosque episcopos Ecclesiæ Romanæ Ambrosianam adhuc exspectare sententiam; nisi quis malit *Ecclesiæ Romanæ* hoc loco poni pro metropoleos Romanæ. Sed præterquam quod inusitatior est ea locutio, quæ causa esset, cur potius Mediolanensis quam Romani metropolitæ sententiam quærerent iidem antistites? Itaque vocem *episcopi* accipimus indefinite pro episcoporum; cum a plerisque pontificibus Romanis constitutiones de paschali festo ante illud tempus editas constet. Quin immo eamdem difficultatem, quæ Ambrosium nostrum ad scribendum hac de re compulerat, etiam postea rediisse ex epistola sancti Leonis ad Marcianum imperatorem cognoscere est. Utramque epistolam compara, et affinitatem inter illas non mediocrem comperies. (E. Maur.)

[5] Veteres editiones ac ipsa maurina habent *qui Legem.* Sed Maurini editores notant nonnullos mss. habere *per Legem,* quod cum respondeat sequentibus *per Virginem,* indicium sat certum nobis præbet eam genuinam esse lectionem.

magno illo sextadecima fuit; ac per hoc septimadecima luna resurrexit a mortuis.

11. Unde hæc lex paschæ servanda est, ut non quartamdecimam observemus in die resurrectionis, sed in die magis passionis, aut certe aliis proximis superioribus diebus; quia resurrectionis celebritas die Dominica celebratur; Dominica autem jejunare non possumus, quia manichæos etiam ob istius diei jejunia jure damnamus.[1] Hoc est enim in resurrectionem Christi non credere, si legem quis jejunii die resurrectionis indicat; cum Lex dicat pascha edendum cum amaritudine, hoc est, cum dolore, quod tanto sacrilegio hominum auctor salutis sit interemptus: die autem Dominica exultandum Propheta docet, dicens: *Hic est dies, quem fecit Dominus; exultemus et lætemur in eo.*

Exod. XII, 8.

Ps. CXVII, 24.

12. Ergo non solum passionis diem, sed etiam resurrectionis observari oportet a nobis; ut habeamus et amaritudinis et lætitiæ diem; illo jejunemus, isto reficiamur. Unde si inciderit, sicut futurum est proxime, quartadecima luna mensis primi die Dominica;[2] quia neque Dominica jejunare debemus, neque tertiadecima luna die sabbati incidente jejunium solvere, quod maxime die passionis est exhibendum; in alteram hebdomadam celebritas paschæ est differenda. Siquidem sequitur quintadecima luna, qua passus est Christus, et erit secunda feria: tertia quoque feria erit sextadecima luna, qua Domini caro in sepulchro quievit; cum quarta etiam feria septimadecima luna futura sit, qua Dominus resurrexit.

13. Cum igitur triduum illud sacrum in hebdomadam proxime incurrat ultimam, intra quod triduum et passus est, et quievit, et resurrexit, de quo triduo ait: *Solvite hoc templum, et in triduo excitabo*[3] *illud;* quid nobis potest molestiam dubitationis afferre? Nam si ea res scrupulum movet, quia quartadecima luna non celebramus ipsum diem vel passionis, vel resurrectionis; ipse Dominus non quartadecima luna passus est, sed quintadecima, et septimadecima resurrexit. Quod si movet, quia quartamdecimam lunam transeuntes, quæ die[4] Dominica incidit, hoc est, quartodecimo kalendas maji, sequenti Dominica instaurandam celebritatem suademus; auctoritas exstat hujusmodi.

Joan. II, 14.

14. Nam temporibus paulo superioribus, cum incidisset quartadecima luna mensis primi in Dominicam diem, sequenti altera Dominica celebrata solemnitas est. Octogesimo autem et nono anno[5] ex die imperii Diocletiani, cum quartadecima luna esset nono kalendas aprilis, nos celebravimus pascha pridie kalendas aprilis. Alexandrini quoque et Ægyptii, ut ipsi scripserunt, cum incidisset quartadecima luna vigesimo et octavo die phamenoth[6] mensis, celebraverunt pascha quinta die pharmuthi mensis, quæ est pridie kalendas aprilis, ac sic convenere nobiscum. Rursus nonagesimo et tertio anno a die imperii Diocletiani, cum incidisset quartadecima luna in quartumdecimum diem pharmuthi mensis, quæ est quinto idus aprilis, quæ erat Dominica die, celebratum est pascha Dominica pharmuthi vigesimo et primo die, qui fuit secundum nos sextodecimo kalendas maji.[7] Unde cum et ratio sit et exemplum, nihil super hoc movere nos debet.

15. Nunc illud est, quod enodandum videtur, quia plerique putant secundo mense nos celebraturos pascha, cum scriptum sit: *Custodi primum mensem novorum;* quod non potest incidere, ut præter mensem novorum pascha celebrent, nisi qui quartamdecimam lunam ita observant secundum litteram, ut non alio nisi ipso celebrent die. Denique futurum Judæi duodecimo, non primo mense celebraturi sunt pascha, hoc est, decimo tertio kalendas aprilis,[8] secundum nos; secundum Ægyptios autem vigesimoquarto die phamenoth mensis, qui est non primus mensis, sed duodecimus:[9] primus enim mensis apud Ægyptios dicitur pharmuthi, et incipit sexto kalendas aprilis, et finitur septimo kalendas maji. Ergo secundum Ægyptios primo mense celebraturi sumus Dominicam paschæ, hoc est, septimo kalendas maji, qui est diem trigesimus pharmuthi mensis.

Deut. XVI, 1.

[1] De jejunio Dominicæ diei a Manichæis observari solito consule Augustini epistolam XXXVI *ad Casulanum*, num. 27 et 29. De quo etiam nonnihil habet Proterius in epistola ad Leonem. (Edit. Maur.)

[2] Hic erat cardo difficultatis, de qua consultus fuerat Ambrosius, nimirum quod cum pascha incideret in XIV Kal. majas, utrum in VII transferri posset, dubium erat propter rationes hic a sancto Ambrosio, et a Proterio in epistola citata propositas. Ubi obiter animadvertes, quod in *Admonit. ad lib. de Elia et Jejun.* a nobis dictum est de jejunio sabbati sancti, plane confirmari. (Edit. Maur.)

[3] Codex M, *resuscitabo.*

[4] Omnes mss. juxta Maurinos, *Quid si movet.... qua die,* etc.

[5] Vet. editt., *Octogesimo autem anno et nonagesimo tertio* (*ita et Cod.* M): Rom. edit. tantum resecavit *et nonagesimo tertio:* melius Franc. Balbus, et Bucherius: *Octogesimo autem et nono anno;* quo cyclum decemnovennalem, inquit Balbus, XIII invenio; F. litteram domin. ampliatumque pascha in pridie Kal. aprilis. Hunc autem annum post reparatam salutem 373 fuisse tradit Bucherius. Et hæc utriusque emendatio etiam ex epistola Proterii, nec non ex æra Diocletiani, quam anno Christi 284, IV Kal. Sept. institutam volunt, confirmatur. (Edit. Maur.)

[6] Ita Rom. edit. et mss. cum epist. Proterii, et Balbi ac Bucherii supputatione: vet. autem editt., *et vigesimo, et octavo die pharmuthi.* (Edit. Maur.)

[7] Vet. editt., *nos quinto decimo;* restituit edit. Rom. *nos sexto decimo.* Et certe manifestum est, priore dominica in V idus aprilis incidente, proxime sequentem non in XV, sed in XVI kal. maii incidere. (Edit. Maur.)

[8] Editt. antiq., *tertio Kal. april.*; Rom. cum mss., *tertio decimo,* etc. unde confirmari mutationem *pharmuthi* in *phamenoth,* de qua superius dictum est, observat Balbus. (Ed. M.)

[9] Ita Rom. edit.; vett. autem (*ita etiam cod.* M), *sed duodecimus: et incipit sexto.* Mendose, certum enim est mensem *phamenoth* incipere V kal. martias et finire VII kal. april., ac proinde mensem *pharmuthi* initium sumere a VI kal. ejusdem aprilis. At illud animadvertendum videtur, Ambrosium, cum *pharmuthi* primum mensem appellat, intelligendum esse de primo novorum, qui primus anni erat secundum Legem: nam apud Ægyptios mensis primus *Thot* dicebatur, et nostro septembri respondebat. Vide Lact. Firmianum lib. I, cap. 6. (Edit. Maur.)

16. Nec absurdum arbitror, ut inde observandi mensis trahamus exemplum, ubi primum pascha celebratum est. Unde et majores nostri in tractatu concilii Nicæni, eumdem enneadecateridem,[1] si quis diligenter intendat, statuendum putarunt, et ipsum mensem novorum recte custodierunt, quia in Ægypto hoc primo mense nova secantur frumenta: hic autem mensis et primus est secundum Ægyptiorum proventus, et primus secundum Legem, et octavus secundum consuetudinem nostram; indictio enim septembri mense[2] incipit. Octavo igitur mense kalendæ aprilis sunt: incipit autem mensis non secundum vulgarem usum, sed secundum consuetudinem peritorum ab æquinoctio, qui dies est duodecimo kalendas aprilis, et finitur undecimo kalendas maji. Inde maxime intra hos triginta et unum dies sæpe celebrati[3] paschæ dies.

17. Sed cum ante sexennium celebraverimus paschæ Dominicam undecimo kalendas maji, hoc est, trigesimo die mensis, secundum nostram scilicet calculationem, moveri non debemus, si et proxime trigesimo die pharmuthi mensis celebraturi sumus paschæ Dominicam.[4] Verum si quis mensem secundum inde existimat, quia post triduum completi mensis, qui compleri videtur undecimo kalendas maji, paschæ Dominica erit; illud consideret, quia quartadecima luna, quæ quæritur, quartodecimo kalendas maji erit, hoc est, intra præscriptum mensis numerum. Lex autem diem passionis exigit intra primum mensem novorum debere celebrari.

18. Satisfactum est igitur secundum plenitudinem lunæ, cui ad complendum mensem A persunt tres alii dies. Non ergo in alterum mensem recidit, quando intra eumdem mensem, qui primus est, pascha celebrabitur. Ad litteram autem nos teneri non oportere, licet consuetudo celebrandi pascha ipsa nos instruat; tamen et Apostolus docet, qui ait: *Pascha nostrum immolatus est Christus.* Sed et proposita lectio I Cor. v, 7 docet litteram non sequendam; sic enim habes: *Et facies pascha Domino Deo tuo quartodecimo die mensis primi.* Diem pro luna dicit; unde Exod. xii, 18. B peritissimi quoque secundum Legem lunari cursu computant mensem; et ideo cum a pluribus nonis lunæ cursus incipiat, hoc est, dies primus, vides nonas maji adhuc ad mensem primum novorum computari posse.[5] Ergo et juxta Legis sententiam primus hic mensis est. Denique μήνην lunam vocant Græci, unde μήνας græce dicunt menses; et naturalis usus nationum exterarum lunam pro diebus appellat.

19. Alium autem diem passionis, alium resurrectionis celebrandum veteris quoque Testamenti series ostendit; sic enim habes: *Agnus sine macula, mundus, consummatus, anniculus, masculus erit vobis; ab ovibus et hœdis sumetis, et erit vobis in observatione usque in quartamdecimam mensis hujus, et occidetis illum tota multitudo*[6] *Synagogæ filiorum Israel ad vesperum, et sument de sanguine ejus, et ponent super duos postes, et super limen ostii domus, in qua manducabunt eum inter semet ipsos: manducabunt carnem hanc noctu igni assatam;* et infra: *Et edetis illum cum sollicitudine, pascha est enim Domini, et pertransibo in terram Ægyptiorum in nocte illa, et percutiam omne primitivum in Ægypto ab homine usque ad pecus, et in omni terra Ægypti faciam vindictam, ego Dominus.*

[1] Editt. vet. (*cum* M), *eum diem endecateride:* Rom., *eumdem,* mensem nimirum, *enneadecateridem.* Optima correctio; id enim hoc loci docet Ambrosius Nicænos patres propterea statuisse, ut circulus decemnovalis a mense novorum inciperet, atque in eum desineret, quia in eodem primum pascha olim a Judæis celebratum est. (Edit. Maur.)

[2] Ex hoc potissimum loco adstruunt chronologi Ambrosium e Patribus latinis primum fuisse, a quo indictionum facta sit mentio. Verumtamen illud potiori jure collegissent ex lib. *de Noe et Arca,* cap. 17, num. 60, ubi earum usum non diu ante cœpisse satis insinuat. Dubitari autem hic potest, quam indictionem utroque loco designaverit: utrum Constantinopolitanam, quæ incipiebat kal. septembris, an Constantinianam, cujus initium erat VIII kal. ejusdem mensis; an tandem Romanam, Antiochenam vel aliam ex earum numero, quæ a scriptoribus commemorantur? Sed inter se satis conveniunt peritiores Ambrosium de Constantiniana intelligendum: cujus quidem institutio quamvis rem obscurissimam esse affirmet Baronius, receptiori tamen sententia tribuitur anno Domini 312, Constantino Magno imperante. Nec vero leve hujus opinionis argumentum est, quod Athanasius in lib. *de Synodis* agens de conventiculo arianorum Antiochiæ habito, illud præsente Constantio indictione XIV coivisse declarat; et hinc qui Theodosio indictiones his Ambrosii locis persuasi adtribuunt, liquido refelluntur. Porro indictionum crebra mentio fit in Cod. Theodos. quarum laterculum Godefridus exhibet statim initio. Vide etiam Chronicon Marcellini et Alexandrinum, licet innumeris erroribus fœdatum. (Edit. Maur.)

[3] Tres mss. Vat. (*et* M), *sæpe celebratos:* unus qui et antiquissimus, ac omnes edit., *sæpe celebrati;* exceptis quibusdam Paris. ubi legimus *sæpe celebratur.* Ceterum quod ait Ambrosius, *intra hos triginta et unum dies,* erratum etiam ibi videtur; sunt enim XXXII a XII kal. april. ad XI kal. maji. (Edit. Maur.)

[4] Scite advertit Balbus sequentia cum τῷ biennium quadrare non posse; nec enim ea convenire alii anno, quam 95 æræ Diocletiani, Christi vero 379. Unde colligit biennium ex eo factum quod scriptum fuerat VIennium. Qua conjectura nihil probabilius. Nihilominus tamen Bucherius vulgarem retinet lectionem, annumque designatum per voces *ante biennium* Christi 369 fuisse arbitratur. Verum ea supputatio non cohæret cum eo quod de anni 387 pascha hic dicitur: *quod futurum est proxime;* cum hanc epistolam idem Bucherius scriptam anno 381 censeat. Et certe recurrente postmodum simili difficultate de paschate anni 455 sanctus Leo non ante annum 453 consulendos peritos existimavit. Quod autem Hermannus tradit fieri potuisse, ut alius cyclus a Victoriniano observaretur, et revera alium hoc ipso antiquiorem etiam a Bucherio editum esse, in quo pascha resurrectionis anni 384 ponatur XII kal. majas, id est XI, cum festum paschatis apud eum auctorem ab anno 378 semper uno die antevertatur. Sed idem canon tot mendis scatere deprehenditur, ut ei fidere non audeamus. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit., *Vides pridie nonas maii:* vett., *Vides nonas maii.* Commoda lectio; cum enim nova luna primi mensis, ut notat Balbus, ex Alexandrinorum cyclo incipere possit vel V april., fit ut nonæ maji primo lunari mense includantur aliquando. Sed forte non putarunt Rom. editores nonas ad superiorem mensem pertinere posse; cum ex Festo nonæ dicantur a nova luna, quod incidat in eas lunæ principium; ex Macrobio autem, quod sint quasi exordium novæ observationis. At hujusmodi etymologiæ non sunt tanti. Et profecto recte hic ab Ambrosio dicitur, *cum a pluribus nonis,* etc., non autem ab omnibus. (Edit. Maur.)

[6] Juxta Maurinos unus codex Vatic., *tota multitudine.*

Et erit vobis sanguis in signo in domibus, in quibus eritis ibi; et videbo sanguinem, et protegam vos, et non erit in vobis plaga[1] *exterminii. Et conteram terram Ægypti, et erit dies hic vobis memorabilis, et solemnis, et diem festum agetis eum Domino in progenies vestras,* Ibid., 5 et ss. *legitimum sempiternum, diem festum agetis illum.*

20. Advertimus et passionis diem descriptum in jejunio, quia ad vesperum occidendus est agnus; licet ultimum tempus pro vespere possimus accipere secundum Johannem, qui ait: I Joan. II, 18. *Pueri, novissima hora est.* Sed et juxta mysterium vespere diei constat occisum, quando tenebræ statim factæ sunt; et jejunium deferendum eo die verum est, quia ita edetis illum cum sollicitudine; jejunantibus enim sollicitudo adhæret. Resurrectionis autem die exsultatio refectionis est atque lætitiæ, quo die videtur exisse populus ex Ægypto, primitivis Ægyptiorum necatis. Quod posteriora evidentius docent, in quibus ait Scriptura, quia postquam fecerunt Judæi pascha, sicut præcepit Moyses, *factum est circa mediam noctem, et Dominus percussit omne primitivum in terra Ægypti, a primitivo Pharaonis. Et vocavit Pharao Moysen et Aaron nocte, et dixit illis: Surgite et exite de populo meo, et vos et filii vestri:*[2] *ite et servite Domino* Exod XII, 29-31. *Deo vestro.* Et urgebant Ægyptii populum, festinantes quam celerrime expellere. Denique sic profecti sunt Israelitæ, ut non occurreret sibi azyma fermentare: ejecerunt enim eos Ægyptii, et non potuerunt sustinere, quem apparatum sibi fecerant[3] in viam.

21. Reseratum est igitur diem resurrectionis observandum post diem passionis, qui dies resurrectionis non quartadecima luna debet esse, sed postea, ut vetus loquitur Testamentum; quia dies resurrectionis is, cum egrediens[4] populus de Ægypto, in mari et in nube baptizatus, ut Apostolus dicit, mortem vicit, panem I Cor. X, 2 et ss. spiritalem accipiens, et potum de petra hauriens spiritalem; nec passionem Domini die Dominica posse celebrari; et si quartadecima luna in Dominicam inciderit, adjungendam hebdomadam alteram, sicut et septuagesimo sexto anno ex die imperii Diocletiani factum est. Nam tunc vigesimo octavo die pharmuthi mensis,[5] qui est nono kalendas maji, Dominicam paschæ celebravimus sine ulla dubitatione majorum. Simul etiam lunæ cursus et ratio suffragatur, quoniam vigesima prima luna proximum pascha celebrandum est; nam usque ad vigesimam primam lunam consuevit extendi.

22. Ergo cum tot veritatis indicia concurrant, juxta majorum exempla festum publicæ salutis læti exsultantesque celebremus, postes nostros ubi est ostium verbi, quod sibi Apostolus optat aperiri, fide passionis Dominicæ colorantes.[6] Coloss. IV, 3 De hoc ostio dicit etiam David: *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circuitus labiis meis;* ut nihil aliud nisi sanguinem Christi Ps. CXL, 3 loquamur, quo mortem vicimus, quo redempti sumus. Flagret in nobis odor Christi. Ipsum audiamus, in illum et mentis et corporis oculos dirigamus, opera ejus mirantes, beneficia prædicantes: super limen ostii nostri sacræ redemptionis confessio resplendeat. Sumamus ferventi spiritu sacramentum in azymis[7] sinceritatis et veritatis, pia doctrina gloriam Patris et Filii et Spiritus majestatem individuam[8] concinentes.

EPISTOLA XXIV

Scripta anno 387.

Exposito cur legationis suæ rationem reddat, quomodo in consistorium ingredi coactus, Maximi osculum recusaverit et accusationes quibus hic ab eo se deceptum, et a Bautone immissos imperio barbaros criminabatur, in ipsum retorserit, narrat. Tum ubi retulit, qua libertate Valentiniani clementiam ejus crudelitati opposuerit, utque Gratiani corpus redderetur, institerit, nec non post exprobratam tyranno Vallionis cædem fuerit ejectus, suam non tam de periculo suo, quam de Hygini exsilio sollicitudinem subdit.

AMBROSIUS VALENTINIANO Imperatori.

1. Etsi superioris legationis meæ fides ita approbata sit tibi, ut ratio ejus a me non quæratur; satis enim claruit eo ipso quod aliquot dies retentus sum intra Gallias, me volentia Maximo[9] non recepisse, neque iis adstipulatum, quæ ad voluntatem ejus magis, quam ad pacem propenderent: denique non commi-

[1] Maurinis testibus tres mss., *non erit vobis in plaga.*

[2] Editiones ante maurinam, *et filii Israel.*

[3] Vet. editt. cum tribus mss., *sustinere, apparatum sibi fecerant:* Rom., *sustinere, nec apparatum sibi fecerunt.* Et certe suffragantur huic correctioni verba illa Exodi XII, καὶ οὐχ ἠδυνηθήσαν ἐπιμεῖναι, οὐδὲ ἐπισιτισμὸν ἐποίησαν, etc. Verumtamen cum lectionem unus Vat. codex suppeditet ab illo textu haud multum recedentem, in textum recipiendam existimavimus. (Edit. Maur.)

[4] Codex Vatic. unus, testibus Maurinis, *quod dies passionis sunt, cum egrediens.*

[5] Omnes edit., *trigesimo die pharmuthi mensis, qui est septimo kal. maii.* Sed Balbus ac Bucherius emendationis locum indigere deprehenderunt, atque adeo reponendum *vigesimo octavo die.... qui est* IX *kal. maii.* Optima correctio; cum enim illic agatur de anno reparatæ salutis 360, aliter ea inter se cohærere nequaquam possunt. (Edit. Maur.)

[6] Rursus codex Vatic. unus, ut notant Maurini, *passionis Dominicæ celebrantes.*

[7] Juxta Maurinos unus mss., *sacramentum imaginis.*

[8] Ms. unus, Maurinis testibus, *et Filii majestatem et Spiritus sancti individuam concinnitatem.*

[9] Edit. Amerb. et mss. aliquot, *me violenti a Maximo:* seq. editt., *me violentiam a Maximo,* neutrum congruo sensu: reliqui mss. partim (*etiam* A *et* M), *me volente a Maximo,* partim, *me volenti a Maximo,* vel *me volentia Maximo,* quæ vera lectio est. Sic enim Tacitus: *Hæc atque talia plebi volentia fuere.* Ita etiam Salustius. Indicat igitur Ambrosius placentia Maximo se vel non admisisse, vel facturum se non promisisse; hic enim verbum *recepisse* utroque modo potest explicari. Rursus vero, ubi nos cum antiq. editt. et mss. pluribus, *ad pacem protenderent,* Rom. edit. et quidam mss.... *propenderent,* unus *prætenderent.* (Edit. Maur.)

sisses secundam legationem, nisi primam probasses. Sed quia regredienti mihi decernendi secum imposuit necessitatem, ideo hac epistola expositionem legationis meæ insinuandam putavi, ne cujusquam sermo veris prius vana[1] intexeret, quam reditus meus integra, et sinceræ veritatis expressa signaculo manifestaret.

2. Cum pervenissem Treviros, postridie processi ad palatium. Egressus est ad me vir Gallicanus,[2] præpositus cubiculi, eunuchus regius. Poposci adeundi copiam; quæsivit num rescriptum haberem clementiæ tuæ. Respondi habere. Retulit non posse me, nisi in consistorio videri. Dixi non esse hunc morem sacerdotalem, certe esse aliqua de quibus serio deberem[3] cum suo principe confabulari. Quid plura? Consuluit eum, sed eadem referenda credidit; ut liqueret etiam priora ex illius arbitrio deprompta. Dixi tamen alienum id quidem a nostro munere, sed me recepto officio non defuturum; gratam mihi esse humilitatem in tuo præsertim, et quod verum est, fraternæ pietatis negotio.

3. Ubi sedit in consistorio, ingressus sum; adsurrexit ut osculum daret. Ego inter consistorianos steti.[4] Hortari cœperunt alii, ut adscenderem: vocare ille. Respondi ego: Quid oscularis eum, quem non agnoveris? Si enim me agnovisses, non hoc loco videres. Commotus es, inquit, episcope. Non, inquam, injuria, sed verecundia, quod alieno consisto loco.[5] Et prima, inquit, legatione ingressus es consistorium. Nec illud, inquam, mei erroris fuit: vocantis, non ingredientis vitium est. Cur, inquit, ingressus es? Quia, inquam, tunc ut inferiori pacem petebam, nunc ut æquali. Cujus, inquit, beneficio æquali? Respondi: Omnipotentis Dei, qui Valentiniano regnum, quod dederat, reservavit.

4. Ad postremum erupit dicens: Quoniam me lusistis tu et ille Bauto,[6] qui sibi regnum sub specie pueri vindicare voluit, qui etiam barbaros mihi immisit: quasi ego non habeam, quos possim adducere; cum mihi tot millia barbarorum militent, et annonas a me accipiant. Quod si ego tunc temporis quando venisti, non fuissem retentus, quis mihi obstitisset et virtuti meæ?

5. Ad hæc ego leniter: Non opus est, inquam, ut commovearis, cum causa nulla sit commotionis; sed patienter audias, quæ referantur istis. Propterea et ego veni, quia prima legatione, dum mihi credis, per me deceptum te esse adserebas. Gloriosum mihi est et hoc pro salute pupilli imperatoris. Quos enim episcopi magis, quam pupillos debemus tueri? Scriptum est enim: *Judicate pupillo, et justificate viduam, et eripite injuriam accipientem;* et alibi: *Judices viduarum, et patres orphanorum.* Isai. I, 17. Ps. LXVII, 6.

6. Tamen non exprobrabo beneficium meum Valentiniano. Ut verum eloquar, ubi ego tuis legionibus obstiti, quominus influeres in Italiam? Quibus rupibus? qua acie? quibus numeris? An vero corpore meo clausi tibi Alpes? Utinam hoc meum esset! objectionem non timerem, non vererer criminationes tuas.[7] Quibus promissis lusi te, ut paci adquiesceres? Nonne intra Gallias juxta urbem Moguntiacum comes Victor occurrit mihi,[8] quem direxisti, ut pacem rogaret? In quo ergo te fefellit Valentinianus, qui prius pacem a te rogatus est, quam postularet? In quo te fefellit Bauto, qui devotionem imperatori exhibuit suo? An quia principem suum non prodidit?

7. In quo ego te circumscripsi? Qui ubi primum veni, cum diceres quod Valentinianus ad te quasi filius ad patrem venire deberet; responderim non esse æquum, ut aspero hiemis tempore puer cum matre vidua penetraret Alpes; sine matre autem tanto itineri dubiis rebus committeretur? De pace nobis legationem commissam,[9] non de adventu ejus promissionem: spondere nos id non potuisse certum est, quod mandatum non erat: me certe nihil spopondisse, adeo ut diceres: Exspectemus quid Victor responsi referat. Illum autem liquet, me retento, pervenisse Mediolanum, negatumque ei, quod postulabat. De pace tantum conspirare studia, non de adventu imperatoris, quem moveri non oporteret. Præsens eram, ubi Victor rediit. Quomodo ergo revocavi Valentinianum? Legati iterum missi ad Gallias, qui ejus adventum negarent, apud Valentiam Gallorum me repererunt: milites utriusque partis, qui custodirent juga montium, offendi revertens. Quos ego tuos revocavi exercitus? quas de Italia reflexi aquilas? quos immisit barbaros Bauto comes?

8. Et quid mirum si hoc Bauto fecisset, Trans-

[1] Vet. editt. et mss. non pauci, *viri prius vana,* nonnulli (*ut* A *atque* M), *veri prius vana,* nec incommode, cum non sit insolens Ambrosio, ut veritatis vacua imitatione Virgilii appellet *veri vana:* bene tamen aliquot mss. ac Rom. edit. ut in textu. (Edit. Maur.)

[2] An per catachresin *vir* nominetur, qui vere fuerit evitatus; an vero quod *eunuchus* dicitur, nomen sit muneris ac dignitatis, non definimus. Vide quæ ad lib. *de Joseph patriarcha,* cap. 6 observavimus. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit. sola, *secreto deberem.*

[4] Juxta Maurinos duo mss., *inter consistoria non steti.*

[5] Cum ex hoc Ambrosii exemplo, tum ex aliis virorum sanctitate ac modestia præcellentium cognoscimus honorem muneri ac dignitati suæ debitum tueri non vanitatis, sed magnanimitatis esse, modo non personæ tribuatur quod specie dignitatis expetitur. (Edit. Maur.)

[6] Bautonis comitis iterum sanctus noster meminit epistola ad Theodosium. Ejus filiam Arcadio imperatori nupsisse tradit Philostorgius lib. XI *Histor.* Zosimus vero tam prolixa voluntate eumdem laudat, ut fere suspicionem injiciat, quod idolorum superstitioni addictus fuerit. Hunc ipsum quoque non alium esse arbitrabantur ab eo Bautone, qui tum temporis consulatum gerebat, cum ipsi panegyricam orationem Mediolani Augustinus pronunciavit, ut ipse scripsit lib. III *advers. Litt. Petil.,* cap. 25. (Edit. Maur.)

[7] Quam sincero affectu Ambrosius Valentiniano puero operam suam in obeundis hisce duabus legationibus præstiterit, idem ipse in ejusdem principis laudatione funebri commemorat, quam consule. (Edit. Maur.)

[8] Victorem, cujus hic mentio fit, alium esse constat a Victore Maximi filio, quem Arbogastes a Theodosio post necem ejusdem Maximi in Gallias missus interfecit. (Edit. Maur.)

[9] Plures mss., *vobis legationem promissam:* alii et editt. potiori sensu, *nobis.... commissam.* (Edit. Maur.)

rhenanus genere; cum tu miniteris imperio Romano barbarorum auxilia, et turmas translimitanas, quibus commeatus provincialium[1] tributa solvebant? Vide autem quid intersit inter tuas minitationes et Valentiniani augusti pueri mansuetudinem. Tu flagitabas quod barbarorum stipatus agminibus Italiæ te infunderes: Valentinianus Hunnos atque Alanos[2] appropinquantes Galliæ per Alemanniæ terras reflexit. Quid habet invidiæ, si Bauto barbaros cum barbaris fecit decernere? Quoniam dum tu militem Romanum occupas, dum is adversum se utrinque prætendit, in medio Romani imperii sinu Juthungi[3] populabantur Rhetias; et ideo adversus Juthungum Hunnus accitus est. Idem tamen quia de finitimo proterebat Alemanniam, et jam de vicinia[4] mali urgebat Gallias; coactus est triumphos suos deserere, ne tu timeres. Confer utriusque factum. Tu fecisti incursari Rhetias; Valentinianus suo tibi auro pacem redemit.

9. Adspice illum quoque, qui tibi ad dexteram adsistit, quem Valentinianus, cum posset suum dolorem ulcisci, honoratum ad te redire fecit. Tenebat eum in suis terris, atque in ipso nuncio necis fraternæ frænavit impetus; nec tibi vicem etsi non parilis dignitatis, ejusdem tamen necessitudinis, retulit. Confer ergo, te judice, utriusque factum. Ille tibi fratrem tuum viventem remisit;[5] tu illi vel mortuum redde. Quid illi reliquias germani abnegas, qui tibi adversum se auxilia non negavit?

10. Sed vereris ne exuviarum reditu renovetur militibus dolor; hoc enim allegas. Quem viventem deseruerunt, eum defendent peremptum? Quid eum mortuum times, quem occidisti, cum posses servare? Hostem, inquis, meum peremi. Non ille tuus hostis, sed tu illius. Ille jam non sentit defensionem; tu causam[6] considera. Si quis adversum te hodie imperium in his partibus usurpandum putet, quære utrum te hostem illius dicas, an illum tibi? Nisi fallor, usurpator bellum infert, imperator jus suum tuetur. Ergo quem non debueras occidere, ejus reliquias negas? Habeat Valentinianus imperator vel fratris exuvias pacis tuæ obsides. Et quomodo allegabas quod eum non mandaveris occidi, quem prohibes sepeliri? Poterit igitur credi quod ei non invideris vitam, cui etiam sepulturam invides?

11. Sed ad me revertar. Audio te queri quod se ad Theodosium imperatorem potius contulerint, qui sunt cum Valentiniano imperatore. Quid igitur futurum sperabas, cum tu refugientes eos ad pœnam posceres, captos necares; Theodosius autem muneribus ditaret, donaret honoribus? Quos, inquit, occidi? Respondi ei, Vallionem.[7] At quem virum! qualem bellatorem! Hæccine fuit justa causa exitii, quod imperatori suo fidem servavit? Non ego, inquit, eum jussi occidi. Respondi: Hoc audivimus, quod occidi jussus sit. Sed, inquit, si ipse sibi vim non intulisset, jusseram eum deduci Cabillonum, et ibi vivum exuri. Respondi: Ergo propterea et illud creditum est, quod eum occideris. Quis autem sibi parcendum putaret, cum occisus sit bellator strenuus, miles fidelis, comes utilis? Ita tum discessi, ut se tractaturum diceret.

12. Postea cum videret me abstinere ab episcopis, qui communicabant ei,[8] vel qui aliquos devios licet a fide ad necem petebant; commotus eis jussit me sine mora regredi. Ego vero libenter, etsi me plerique insidias evasurum non crederent,[9] ingressus sum iter, hoc solo dolore percitus, quod Hyginum episcopum senem in exsilium duci comperi, cui nihil jam nisi extremus superesset spiritus. Cum de eo convenirem comites ejus, ne sine veste, sine plumario[10] paterentur extrudi senem, extrusus ipse sum.

13. Hæc est expositio legationis meæ. Vale, Imperator; et esto tutior adversus hominem pacis involucro bellum tegentem.[11]

[1] Rom. edit. cum paucis mss. testibus Maurinis, et cum cod. A, *provinciarum.*

[2] Verisimile est Hunnos, postquam una cum Gothis a Theodosio, ut Zozimus lib. IV memorat, victi fuissent, pacem usque tunc coluisse cum Romanis: quod autem ad Alanos, Gratianus eam gentem adeo diligebat, ut a se propterea animos Romanorum abalienaverit, dederitque Maximi usurpationi occasionem. (Edit. Maur.)

[3] Quos Treb. Pollio Virtingos seu Vitinguos vocat, eosdem esse qui Juthungi ab Ambrosio hic repellantur, suspicari sese indicat Casaubonus in eum auctorem pag. 221, num. 204. (Edit. Maur.)

[4] Eras. et seq. editt., *et jam vicinia:* Amerb. et omnes mss., *et jam de vicinia.* (Edit. Maur.)

[5] Quomodo hic vocatus fuerit, reticetur a sancto Præsule: at Marcellinum nomen ei fuisse Pacatus in Panegyr. Theodosii aperte prodit. (Edit. Maur.)

[6] Omnes edit. (*ac mss.* A *et* M), *defensionem, tuam causam:* scripti cod. magno numero, *defensionem tuam. Causam considera:* Thuan. expungit *tuam*, cujus loco Reg. habet *tu causam.* Magis concinne. (Edit. Maur.)

[7] Nomen hujus comitis varie reperitur; omnes enim edit. scribunt *Balionem:* mss. nonnulli *Ballionem:* alii demum longe plurimi *Valionem.* Optime sane. Ita namque de eodem Pacatus in Panegyr. citato: *Vallio triumphalis.... post amplissimos magistratus, et purpuras consulares, et contractum intra unam domum quemdam honorum senatum vita se abdicare compulsus est.* (Edit. Maur.)

[8] Quod Ambrosius adserit se abstinuisse a communione episcoporum, qui cum Maximo sacrorum societatem conservabant, nihil miramur, quando ipsum quoque Maximum a communione, ut narrat Paulinus in ejus Vita, rescidit, divina ultione, nisi eum pœniteret, gravissimis verbis denuntiata. Quod autem ad alios episcopos, quos hic indicat, haud dubie Ithacium, Idacium eorumque fautores intelligit, qui Priscillianum, devium a fide scilicet, usque ad capitale supplicium persequuti sunt; quemadmodum rursus epistola 26 significatur. (Edit. Maur.)

[9] Forte an ad hoc periculum respiciebat Ambrosius, cum in funebri laudatione ejusdem Valentiniani dolere se, quod minas a Maximo sibi intentatas evaserit, testatur. (Edit. M.)

[10] *Plumarium,* id est, plumacea culcitra, ut paulo mollius fracta boni illius senis membra cubitarent. Ceterum suspicatur Baronius ad an. 387 hunc Hyginum eumdem esse atque Adiginum Cordubensem episcopum, a quo primum antistites adversus Petilianum concitatos narrat Severus lib. II *Hist.* Verumtamen cum ex eodem historico, Adiginus ille, seu Iginus, ut in sequentibus appellatur, priscilianistas admiserit in communionem, id cum Hygini nostri generositate non cohæret; nisi forte is exsilii propositi asperitate deterritus, priorem constantiam abjecerit, quod Ambrosio adhuc in reditus itinere posito innotescere nequaquam potuerit. (Edit. Maur.)

[11] Cod. A, *Vale* iterum.

EPISTOLA XXV

Scripta intra annos 385 et 388.

STUDIO, *num sibi in reos sententiam ferre liceret consulenti, respondet, ipsi quidem usum gladii esse permissum; ut tamen utatur clementia, expedire. Quam in rem Christi adulteram mulierem absolventis exemplum promit; et cur communio judicibus capitalibus neganda non sit, explicat.*

AMBROSIUS STUDIO.[1]

Recognosco puræ affectum mentis, et fidei studium, et Domini nostri Jesu Christi timorem. De quo etiam ego vererer responsum referre constrictus altero, quod est commissum vobis propter custodiam legum; altero autem propter misericordiam et gratiam, nisi de hoc apostolicam haberes auctoritatem: *Quia non sine causa gladium portat*, qui judicat: *Dei enim vindex est in eos, qui male agunt.* Rom. XIII, 4.

2. Quod tamen etsi cognitum tibi foret, non otiose sciscitandum putasti. Nam sunt extra Ecclesiam tamen, qui eos in communionem non vocent sacramentorum cœlestium, qui in aliquos capitalem sententiam ferendam æstimaverunt.[2] Plerique etiam sponte se abstinent; et laudantur quidem, nec ipsi eos possumus non prædicare, qui auctoritatem Apostoli eatenus observamus, ut iis communionem non audeamus negare.

3. Vides igitur quid auctoritas tribuat, quid suadeat[3] misericordia. Excusationem habebis, si feceris; laudem, si non feceris. Sed si non potueris facere, nec tamen nocentes[4] adterere squallore carceris, sed absolvere, plus quasi sacerdos probabo. Potest enim fieri, ut causa cognita, recipiatur ad sententiam reus, qui postea aut indulgentiam sibi petat, aut certe sine gravi severitate, quod quidam ait, habitet in carcere. Scio tamen plerosque gentilium gloriari solitos, quod incruentam de administratione provinciali securim revexerint.[5] Si hoc gentiles, quid christiani facere debent?

4. Ad omnia tamen accipe responsum Salvatoris. Nam cum adulteram reperissent Judæi, obtulerunt eam Salvatori, captantes ut si absolveret eam, videretur legem solvere, qui dixerat: *Non veni legem solvere, sed adimplere;* si damnaret, videretur adversus finem venisse propositi sui. Hoc igitur prævidens Dominus Jesus, inclinato capite, scribebat in terra. Quid scribebat, nisi illud propheticum: *Terra, terra scribe hos viros abdicatos;* quod de Jechonia descriptum est in Hieremia propheta? Joan. VIII, 3 et 38. Matth. V, 17. Jerem. XXII, 29.

5. Cum Judæi interpellant, in terra scribuntur nomina Judæorum: cum adeunt Christiani, non scribuntur in terra fidelium nomina, sed in cœlo. In terra autem scribuntur abdicati a patre proprio, qui patrem tentant, et contumelias irrogant auctori salutis. Cum interpellant Judæi, inclinat caput Jesus; et quia non habet ubi reclinet caput suum, iterum erigit, quasi dicturus sententiam, et ait: *Qui sine peccato est, prior lapidet eam.* Et iterum inclinato capite, scribebat in terra. Matth. VIII, 20

6. Audientes illi exire cœperunt singuli, incipientes a senioribus: vel quod ipsi plura haberent crimina, qui diu vixerant; vel quia priores vim intellexerunt sententiæ, quasi prudentiores; et cœperunt sua magis peccata deflere, qui alieni criminis venerant accusatores. Joan. VIII, 7.

7. Recedentibus ergo illis, remansit solus Jesus, et elevans caput ad mulierem, ait: *Ubi sunt, qui te accusabant? Nemo te lapidavit?*[6] *Et illa respondit: Nemo. Dicit ei Jesus: Nec ego te damnabo. Vade, et vide amodo ne pecces.* Ibid., 10, 11.

Non damnat, quasi redemptio: corrigit, quasi vita: quasi fons, abluit. Et quia quando se inclinat Jesus, ideo inclinat, ut jacentes elevet; ideo ait remissio peccatorum: *Nec ego te damnabo.*

8. Habes quod sequaris; potest enim fieri, ut ille criminosus possit habere spem corre-

[1] Editt., *Ambrosius episcopus Studio;* mss., *Ambrosius Studio;* Gem., *Studioso.* Fuit autem Studius quidam comes R. P. an. 401, lege XXII *de Bonis Prescript.*, et P. V. anno 404, lege XIII *de Episc.* Sed utrum idem ille fuerit, ad quem hæc et sequens epistola destinatæ sunt, definiri certo non potest. (Edit. Maur.)

[2] Ita mss. summo consensu: vet. editt. a nobis minime discreparent, nisi negationem hoc modo inseruissent, *nam non sunt:* at Rom. edit. negationem quidem rejecit, sed simul quoque exemit e textu sequentes voces, *extra Ecclesiam tamen:* perperam; etenim nimiam hanc severitatem non fuisse catholicorum verba inferius posita plane demonstrant: *Et ideo majores maluerunt indulgentiores esse circa judices*, etc. Eamdem rem etiam aperte definivit Innocentius I, *epist.* III *ad Exuper.*, cujus verbis supersedemus. Verisimile ergo putamus non alios hic designari quam novatianos, qui inter alia, quæ affectabant, rigidioris disciplinæ documenta, et illud adjecerint, ut judicem qui reum juste capitis condemnasset, ab altaris communione removerent. (Edit. Maur.)

[3] Non pauci mss. a Maurinis inspecti, *quid studeat.*

[4] Omnes editt. ac mss. longe plurimi (*etiam* A *et* M), *nec tamen innocentes:* Gem. vero et Prat., *nec tamen nocentes.* Et sane sic legendum hunc locum evincit quod subditur, *plus quasi sacerdos probabo;* quando innocentes in vinculis teneri nemo non improbat. Interjectis vero non multis verbis, ubi omnes mss. ac vet. editt., *recipiatur ad sententiam reus*, inde Rom. edit. resecaverat *ad sententiam.* (Edit. Maur.)

[5] Isti dicuntur græce ἀναιμαχτὶ imperium administrare, quale T. Vespasiani traditur, cujus vox est, se malle perir quam perdere. Ita Nannius: quibus etiam addere potuisset a Capitolino dictum de Antonino Pio: *Solus omnium prope principum prorsus sine civili sanguine et hostili, quantum ad se ipsum pertinet, vixit.* Ἀναίμακτον quoque imperium Severo tribuit Lamprid., at falso titulo. (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit., *Nemo te condemnavit:* aliæ cum mss. omnibus juxta Maurinos, *lapidavit.*

ctionis : si sine baptismo est, ut possit accipere remissionem : si baptizatus, ut pœnitentiam gerat, et corpus suum pro Christo offerat.[1] Quantæ sunt ad salutem viæ!

9. Et ideo majores maluerunt indulgentiores esse circa judices ; ut dum gladius eorum timetur, reprimeretur scelerum furor, et non incitaretur : quod si negaretur communio, videretur criminosorum vindicata pœna. Maluerunt igitur priores nostri, ut in voluntate magis abstinentis, quam in necessitate sit legis. Vale, et nos dilige, quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA XXVI

Scripta paulo post præcedentem.

Argumento superioris epistolæ repetito, ad Judæos adulteram Christo sistentes redit, quibus episcopos reorum mortem prosequentes comparat. Hinc locum ubi oblata fuit mulier, exponens, de remissione peccatorum multa disputat. Postremo singulas ejusdem historiæ partes ex Evangelio recenset, atque enucleat.

AMBROSIUS IRENÆO.[2]

1. Etsi jam superiore epistola hanc, quam proposuisti, quæstiunculam absolverim; tamen aliquid plenius requirenti tibi, ut filio afferre atque exsculpere non supersederim.

2. Ac semper quidem decantata quæstio, et celebris absolutio fuit mulieris ejus, quæ in libro Evangelii, quod secundum Johannem scribitur, adulterii rea oblata est Christo. Id enim Judæorum commentata est[3] tergiversatio, ut si contra legem absolveretur, contra legem prolata Domini Jesu sententia teneretur; si autem damnata esset ex lege, vacare Christi videretur gratia.

3. Sed vehementior facta est, posteaquam episcopi reos criminum gravissimorum in publicis judiciis accusare; alii et urgere usque ad gladium, supremamque mortem; alii accusationes hujusmodi, et cruentos sacerdotum triumphos probare cœperunt.[4] Quid enim aliud isti dicunt, quam dicebant Judæi reos criminum legibus esse publicis puniendos; et ideo accusari eos etiam a sacerdotibus in publicis judiciis oportuisse, quos adserunt secundum leges oportuisse puniri? Eadem causa est, sed numerus minor, hoc est, non dispar judicii quæstio, sed pœnæ[5] dispar invidia. Unam Christus puniri ex lege non passus est; isti minorem numerum adserunt esse punitum.

4. At quo loci hoc judicat Christus? Nam plerumque secundum qualitates locorum in quibus docebat famulos suos, disputationes suas formare dignatus est;[6] ut in porticu Salomonis, hoc est, sapientis, deambulans loquebatur : *Ego et Pater unum sumus;* ut in templo Dei dicebat : *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit.* Hoc quoque judicium in templo positus exercet, sicut scriptum est in posteribus; sic enim habes : *Hæc verba loquutus est Jesus in gazophylacio, docens in templo; et nemo apprehendit eum.* Quid est gazophylacium? Collatio fidelium, sumptus pauperum, requies egenorum, juxta quod sedens Christus, ut habes secundum Lucam, duo æra mulieris viduæ divitum muneribus censuit præferenda, divino videlicet testimonio præferens opimæ præmiis largitatis sedulæ liberalitatis affectum.[7]

5. Qui tale habebat judicium, videamus quid ipse juxta gazophylacium positus conferebat; non enim otiose viduam prætulit duo æra mittentem. Pretiosa ista paupertas est fidei opulenta mysterio. Ista sunt duo æra quæ Samaritanus ille evangelicus ad ejus curanda vulnera, qui incidit in latrones, stabulario dereliquit. Ergo et ista specie vidua, in typo Ecclesiæ, hoc gazophylacio sacro conferendum putavit, quo pauperum sanarentur vulnera, peregrinorum jejunia sedarentur.

6. Unde et nunc quid Christus conferat, spiritaliter te oportet expendere : dividebat enim populis argentum igne examinatum eloquiorum cœlestium, et imaginis regiæ pecuniam populorum annumerabat affectibus. Nemo plus misit, quam qui totum donavit. Satiabat esurientes, replebat inopes, illuminabat cæcos, redimebat captivos, paralyticos erigebat, mortuos resuscitabat, et quod est amplius, conferebat absolutiones reorum, peccata donabat. Hæc sunt duo æra, quæ misit Ecclesia, posteaquam accepit a Christo.[8] Quid enim sunt duo æra, nisi pre-

[1] Canonicæ pœnitentiæ labores olim tanti tamque diuturni erant, ut non immerito pro capitali pœna, tamquam mors quædam importunior, subjici possent. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit., *Studio:* omnes mss., *Irenæo:* excipiendi tamen cod. Corb., Germ. et Ful. in quibus prætermissa prima sententia continuatur cum epist. *ad Bellicium,* quæ in editt. antiq. LXXV, in Rom. vero XLV numeratur. Certum quidem est ex argumento non ad alium scriptam esse hanc epistolam, quam ad eum cui superior inscribitur : verum ex hoc ipso credibilius est ab editoribus pro *Irenæo* positum fuisse *Studio,* quam pro *Studio* a scriptoribus *Irenæo* substitutum. Quare cum is ad quem datæ sunt eædem epistolæ, Studius Irenæus vocari potuerit, nihil prohibet, quin prior priori vocabulo, posterior autem posteriori inscripta fuerit. (Edit. M.)

[3] Editiones ante maurinam, cum quibusdam e mss. a Maurinis inspectis, *commentata est.*

[4] M. Corb., Germ. et Ful., *accusarent alii, et urgerent.... alii accusationes,* Germ., *accusatores, hujusmodi.... improbare cœperunt.* Veritati autem maxime congruum est, quod Hermannus lib. v *Vitæ Ambr.* cap. 4, et lib. VII, cap. 1, nec non Thomassinus tom. I, part. I, lib. II, cap. 11, sentiunt, nimirum non alios episcopos hic designari quam Ithacianos; quippe quorum impulsu Maximus tyrannus Priscilianum jusserit affici supplicio, ut Sev. Sulpitius lib. II commemorat. Ceterum quantopere ab eorum crudelitate abhorruerit mitissimus Ambrosii animus, non solum ex hac et superiori epist. patet, sed etiam ex iis quæ ab eodem tradita sunt *in Psal.* CXVIII, Serm. VIII, num. 41, et lib. II *Offic.* cap. 21.

[5] Veteres editiones ac mss. aliquot juxta Maurinos, *sed pene.*

[6] Eodem plane sensu dixerat lib. III *de Spiritu sancto,* cap. 7 : *Refert itaque advertere quo loci hæc Dominus disputaverit; frequenter enim ejus oracula ex locorum, in quibus diversatus est, qualitatibus æstimantur.*

[7] Mss. Corb., Germ. et Ful., *sedulæ libertatis affectum.* (Edit. Maur.)

[8] Thuan. cod., *posteaquam accepit Christum.* (Edit. Maur.)

tium novi et veteris Testamenti? Pretium Scripturæ fides nostra est; nam quod legitur, pro intelligentis æstimatur arbitrio. Remissio igitur peccatorum utriusque pretium Testamenti est, quæ per agnum in typo[1] annuntiata est, in veritate completa per Christum.

7. Ideo habes neque septem dierum purgationem sine trium dierum esse purgatione. Septem dierum purgatio secundum legem, quæ in specie præsentis sabbati spiritale sabbatum annuntiavit: trium dierum purgatio secundum gratiam, quæ Evangelii testificatione signatur, quia tertio die Dominus resurrexit. Ubi pœna præscribitur, debet esset pœnitentia peccatorum: ubi remissio donatur, gratia est. Præcedit pœnitentia, sequitur gratia. Neque pœnitentia ergo sine gratia; neque gratia sine pœnitentia: debet enim pœnitentia prius damnare peccatum, ut gratia possit abolere. Ideo typum legis accipiens Johannes baptizavit in pœnitentiam, Christus ad gratiam.

8. Septimus ergo dies legis mysterium signat, octavus resurrectionis, sicut habes in Ecclesiaste: *Da partem illis septem, et illis octo.*[2] Nam et in propheta Osee legisti dictum ad eum: *Conduc tibi fornicariam quindecim denariis;* eo quod gemino ære veteris et novi Testamenti, hoc est, integro fidei pretio, mulier illa vago quodam et meretricio gentium convenarum comitatu fulta conducitur.

9. *Et conduxi,* inquit, *eam gomor hordei, et semigomor, et nevel vini.* Per hordeum significat quia imperfectos vocaret ad fidem, ut perfectos redderet: per gomor intelligitur plena mensura, per semigomor semiplena mensura. Plena mensura in Evangelio est, semiplena in lege, cujus plenitudo novum est Testamentum. Siquidem ipse Dominus ait: *Non veni legem solvere, sed implere.*

10. Nec otiose quindecim anabathmorum psalmos Davidicos legimus, et quindecim gradibus adscendisse solem, cum Ezechias justus rex vitæ hujus acciperet commeatum. Significabatur enim esse venturus sol justitiæ, qui gradus quindecim veteris et novi Testamenti illuminaturus esset præsentiæ suæ lumine, quibus nostra fides ad vitam adscendit æternam. Unde et hoc quod hodie in Apostolo lectum est, mysticum reor, eo quod quindecim diebus apud Petrum manserit: videtur enim mihi quod apostolis sanctis Scripturæ divinæ interpretationem sermone secum vario conferentibus pleni luminis refulserit claritudo, ignorantiæ umbra decesserit. Sed jam veniamus ad mulieris hujus adulteræ absolutionem.

11. Oblata erat a scribis et pharisæis Domino Jesu adulterii rea, et hac oblata fraude, ut si eam absolveret, legem solvere videretur; sin vero damnaret, propositum sui mutaret adventus; quia peccata omnium remissurus advenit. Denique supra ait: *Ego non judico quemquam.* Offerentes ergo eam, dixerunt: *Hanc mulierem invenimus publice mœchantem. Scriptum est enim in lege Moysis omnem mœcham lapidari. Tu vero quid dicis de ea?*

12. Quæ cum dicerent, Jesus, inclinato capite, digito scribebat in terra. Et cum exspectarent, ut audirent eum, erigens caput dixit: *Qui sine peccato est, prior lapidet eam.* Quid tam divinum, quam ista sententia, ut is peccata puniat, qui exsors ipse peccati sit? Quomodo enim feras alieni ultorem, et proprii criminis defensorem? Nonne se magis ipse condemnat, qui in alio damnat quod ipse committit?

13. Hoc autem dixit, et scribebat in terra. Quid? Utique dicens: *Festucam, quæ in oculo est fratris tui, vides: trabem autem, quæ in oculo tuo est, non vides.* Libido enim velut festuca est; cito accenditur, propere consumitur: sacrilegium perfidiæ,[3] quo Judæi negabant propriæ salutis auctorem, sceleris magnitudinem personabat.

14. Scribebat autem in terra digito, quo legem scripserat. Peccatores in terra scribuntur, justi in cœlo,[4] sicut habes dictum ad discipulos: *Gaudete quia nomina vestra scripta sunt in cœlis.* Secundo autem scripsit, ut gemino Testamento Judæos scias esse damnatos.

15. Audientes autem hoc verbum, exierunt foras unus post unum, incipientes a senioribus, et sedebant cogitantes de se. Et remansit solus Jesus, et mulier in medio stans. Bene ait quod exierunt foras, qui nolebant esse cum Christo. Foris littera est, intus mysteria. Sequebantur enim divinarum lectionum quædam velut arborum folia, non fructum; qui vivebant in umbra legis, et solem justitiæ videre non poterant.

16. Denique discedentibus illis, remansit solus Jesus, et mulier in medio stans. Donaturus peccatum, solus remanet Jesus, sicut ipse ait: *Ecce venit hora, et jam venit, ut dispergamini unusquisque in sua, et me solum relinquatis;* non enim legatus, neque nuntius, sed ipse Dominus salvum fecit populum suum. Solus remanet, quia non potest hoc cuiquam hominum cum Christo esse commune, ut peccata condonet. Solius hoc munus est Christi, qui tulit peccatum mundi. Meruit et mulier absolvi, quæ recedentibus Judæis, remansit sola cum Jesu.

17. Elevans autem caput Jesus dixit mulieri: *Ubi sunt, qui te accusabant? Nemo te lapidavit? Et illa respondit: Nemo, Domine. Et ait ad illam Jesus: Nec ego te damnabo, vade, et amodo vide ne pecces.* Vide, lector, divina mysteria, et clementiam Christi. Cum accusatur

Exod. XII, 3. Levit. XII, 2. Luc. XXIV, 7. Matth. III, 11. Eccl. XI, 2. Ose. III, 1. Ibid., 2. Matth. V, 17. Isai. XXXVIII, 8. Malac. IV, 2. Galat. I, 18. Joan. VIII, 3 etus. Joan. VIII, 15. Levit. XX, 10. Matth. VII, 3. Exod. XXXI, 18. Jerem. XVII, 13. Luc. X, 20. Joan. VIII, 6. Joan. XVI, 32. Isai. LXIII, 3. Joan. I, 29. Joan. VIII, 10, 11.

[1] Mss. quatuor juxta Maurinos, et codex A, *quæ per annum in typo.*

[2] Vide quæ ab Ambrosio disputata sunt *Exposit. in Luc.* lib. VII, num. 49, et quæ ibidem sunt annotata.

[3] Quidam mss., *perfidiæ in salutis auctorem,* etc. (Ed. M.)

[4] Tres mss., *Peccatoribus in terra scribitur, justis in cœlo.* (Edit. Maur.)

mulier, caput Christus inclinat; elevat autem, ubi deficit accusator: ita nullum damnari vult, absolvi omnes.

18. Breviter autem omnes hæreticorum interimit quæstiones, dicendo: *Nemo te lapidavit?*[1] qui dicunt Christum diem nescire judicii, vel qui ait: *Sedere autem ad dexteram meam vel* Matth. xx, 23. *ad sinistram, non est meum dare vobis;* ecce et hic ait: *Nemo te lapidavit?* Quomodo utique interrogat quod videbat? Sed interrogat nobis, ut cognosceremus non esse lapidatam. Est etiam humani affectus hæc consuetudo, ut interrogemus sæpissime quod videmus. Et ideo mulier respondit: *Nemo, Domine;* hoc est dicere: Quis potest lapidare quam ipse non damnas? Quis potest alium sub tali sententiæ conditione punire?

19. Cui respondit Dominus: *Nec ego te damnabo.* Adverte quomodo propriam sententiam temperavit; ut Judæi de absolutione mulieris calumniari nihil possent, sed in se magis calumniam retorquerent, si queri vellent: dimittitur enim mulier, non absolvitur; quia deerat accusator, non quia innocentia probabatur.[2] Quid ergo quererentur qui priores a persecutione criminis, et ab exsecutione supplicii destiterunt?

20. Addidit autem deviæ: *Vade, et amodo vide ne pecces.* Emendavit ream, non crimen absolvit. Etenim severiore sententia culpa damnatur, si unusquisque crimen suum oderit, et in se incipiat condemnare delictum. Etenim cum reus occiditur, persona magis, quam culpa punitur; ubi vero culpa deponitur, absolutio personæ est pœna peccati. Quid est ergo: *Vade, et amodo vide ne pecces?* Hoc est: Ex quo te Christus redemit, corrigat gratia,[3] quam pœna non emendaret, sed plecteret. Vale, fili, et nos dilige, ut filius, quia nos te, ut parentes diligimus.

EPISTOLA XXVII

Scripta circa annum 387.

Ægyptiorum abominationes Irenæum *docet pecora esse: hinc intelligi pietatem atque virtutem improbis displicere; ac proinde viros bonos contrariis instare studiis oportere. Hos illustratur exemplo uxorum Jacob ad fugiendum patrem sequendumque conjugem consensum præbentium: qua in allegoria quidnam præstare conveniat accedentes ad Ecclesiam, declaratur.*

Ambrosius Irenæo salutem.[4]

1. Moveri te significasti mihi, eo quod legeris: *Abominanda apud Ægyptios immolemus Deo.*[5] Sed habuisti quo istud solveres; quia in Genesi scriptum est quod Ægyptii pastorem pecorum abominabantur, non utique propter hominem, sed propter pecora. Illi enim aratro terram invertebant; Abraham autem, et Jacob, et postea Moyses et David pastores fuerunt,[6] regalem quamdam in hoc munere disciplinam induentes. Exod. viii, 26. Gen. xlvi, 34

2. Oderant ergo Ægyptii immolata sacrificia,[7] id est, perfecta studia virtutum, et plena disciplinæ. Quod ergo vitiosi oderunt, hoc apud bonos sincerum ac pium est. Opus virtutis detestatur luxuriosus, helluo refugit. Ægyptium itaque corpus,[8] quod illecebras diligit, aversatur animæ virtutes, abominatur imperium, refugit virtutum disciplinas, et omnia opera, quæ hujusmodi sunt.

3. Quæ ergo Ægyptius refugit, Ægyptius ille et non homo, hæc tu amplectere, qui habes humanitatis scientiam. Illa autem declina, quæ illi sequuntur atque eligunt; quoniam duo sibi ista congruere non possunt, prudentia et insipientia. Itaque sicut iis quæ in quodam censu imprudentiæ atque intemperantiæ sunt, abdicat se prudentia, abdicat continentia: ita eorum exsors omnis insipiens est atque incontinens, quæ in bonis atque in hæreditate sapientis viri sunt et continentis.

4. Denique sanctæ illæ tali conjugio Lia et Rachel, una laboriosa, altera adspiratio fortis, refugientes non generis necessitudinem, sed morum discrepantiam, cum viri exerciti Jacob sermone edoctæ essent, quod vellet discedere, ut Laban et filiorum ejus invidiam declinaret atque ignaviam, responderunt: *Numquid est*

[1] Rom. edit. posuit *condemnavit, condemnatam, condemnare,* ubi reliquæ et cuncti mss., *lapidavit,* etc.

[2] Editiones ante maurinam, *quia innocens approbatur.*

[3] Corb. et Ful., *corrigat gratia, quod pœna non poterat:* quibus verbis concludunt epistolam. (Edit. Maur.)

[4] Irenæus ille, ad quem tot Ambrosii epistolæ exstant, quisnam fuerit, ambiguum est. Attamen eum diaconum, aut potius secundi ordinis sacerdotem fuisse conjicimus, tum quod epistola sequenti ei sacerdotalis vitæ præcepta tradit sanctus noster; tum quod ipsum de Scripturæ difficultatibus consultum ex epistola xxxiii deprehendimus. Quod autem Ambrosius eumdem in epistolarum calce filium salutat, nec non propter persecutiones ob Christi gloriam constanti animo toleratas laudat; hinc forte non sine ratione colligatur eumdem inter clericos Mediolanenses tempore concitatæ a Justina persecutionis vitam degisse. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit., *Nam abominationes Ægyptiorum sacrificabimus Domino Deo.* Cod. Prat. et Gem., *abominata apud Ægyptios immolata Deo:* reliqui, ac vet. editt.... *immolemus Deo.* Rursus vero eadem edit. Rom. cum uno cod. Vat., *quod studio solveres:* at ceteræ cum reliquis aptius, *quo istud solveres.* (Edit. Maur.)

[6] Post vocem *pastores* Rom. edit. sola repetit *pecorum:* ubi autem vett. ac mss. longe plurimi, *disciplinam induentes;* eadem Rom. cum duobus omnino cod., *disciplinam ineuntes.* Non displiceret *ineuntes:* sed receptiori lectioni nihil detrahimus. (Edit. Maur.)

[7] Ita vet. editt. et mss.; Rom. autem edit., *immaculata sacrificia.* Nimirum ex Philonis lib. *de Profugis,* ubi habes, τέλεια γὰρ καὶ ἄμωμα ἱερεῖα αἱ ἀρεταί: quibus verbis similia etiam leguntur in lib. *de Sacrif.* Sed forte immolata sacrificia idem sunt hoc loco, ac perfecta; quandoquidem ad eorum spectabat perfectionem, ut mola salsa adspergerentur; unde immolandi tractum est verbum. (Edit. Maur.)

[8] Omnes edit. ac mss. aliquot, *luxuriosus helluo, refugit Ægyptius: ita corpus,* etc. reliqui autem mss. qui et probatiores, ut in textu. Quam quidem lectionem idem Philo in libro citato *de Profugis* unde non pauca huc translata sunt, confirmat. Sic enim ibi, Τὸ φιλοπαθὲς Αἰγύπτιον βδελύττεται σῶμα. (Edit. Maur.)

nobis portio aut hæreditas in domo patris nostri? Nonne sicut alienæ æstimamur ei? Vendidit enim
Gen. xxxi, 14, 15. *nos, et devoravit pretium nostrum.* Ecce primum, quia ignavus et invidus laboriosam et disciplinæ tenacem alienat a se ac defugit, seseque cupit separare; quoniam eas oneri esse cernit sibi, putat se lucrum fecisse, quod alienavit eas, et hoc esse suum pretium judicat, eumque fructum voluptatis suæ.

5. Nunc audiamus quomodo quæ habet virtus, non habeat ignavia; ajunt enim: *Omnes divitiæ et gloria, quam tulit Deus patri nostro, nobis*
Ibid., 26 *erit, et filiis nostris.* Merito, Deo arbitro, dicunt esse sublata, quia ipse est auctor bonorum, cujus gratia ignavi exuuntur; quia decorem hæreditatis divinæ capere improbi atque infirmi
1 non queunt: succedit autem intentus,[1] et spiritum in se fortis habens. Quis autem fortis nisi solus Deus, qui omnia coercet et regit?

6. His ergo debetur hæreditas Dei. Unde et Esaias dicit: *Est hæreditas credentibus in Do-*
2 *mino.*[2] Et pulchre ait: *Est hæreditas;* ipsa enim
Isai LIV, 17. sola hæreditas est, alia non est. Neque enim cæcus thesaurus hæreditas est, neque caduca omnia hæreditatis habent commodum: sola est illa hæreditas, in quibus est portio Deus. Unde
3 sanctus Domini dicit:[3] *Portio mea Dominus;*
Ps. CXVIII, 57. et alibi: *Hæres factus sum testimoniorum tuo-*
Ibid., 111. *rum.* Vides quæ possideat justus, mandata Dei, oracula ejus, præcepta ejus. In his dives est, in his pascitur, in his delectatur, quasi in omnibus divitiis.

7. Hæc ergo possidentes Lia et Rachel, opes patrias non requirebant, in quibus erat pecunia adultera, irrationabilis species, et spiritalis expers vigoris. Denique quasi divites et liberæ non eum divitem, sed egentem arbitrabantur. Omnis enim bonarum et liberalium consors disciplinarum neminem insipientium divitem putat, sed inopem atque egenum, abjectum quoque; etsi regalibus divitiis affluat, et su-
4 perbus auro suam jactet potentiam.[4]

8. Fugienda est igitur talium societas, etiam si qua generis copulentur necessitudine. Noxiæ sunt enim conversationes cum insipientibus, et inficiunt sobriam mentem ac decolorant; quia sicut adhærens sancto sanctus eris, ita cum
5 perverso perversus eris.[5] Frequenter enim ac-
Ps. XVII, 26, 27. cidit, ut quis contra propositum suum intemperantem audiens, cum velit ipse continentiæ disciplinam tenere, fuco insipientiæ coloretur; meritoque contrariæ sibi sunt et repugnantes disciplina atque insolentia.

9. Unde cum vir exercitatus earum sententiam quæreret, vocem emittunt probatæ jam diuturno exercitio virtutis: *Numquid est nobis portio aut hæreditas in domo patris nostri?* id est, con- Gen. XXXI, 14.
sulis nos utrum velimus ab eo recedere? Quasi vero non cognoveris[6] quod nullam habeamus cupiditatem ejus societatis, neque nos dulcis pluribus sæcularium divitiarum cupiditas te-
neat,[7] aut luxuriæ lætitia? Hæc sunt quæ nos 7
misera, ac nobis aliena duximus: hæc sunt quæ plena inopiæ atque egestatis arbitramur.

10. Adjiciunt etiam causam secessionis: Quia veram gloriam, et boni thesauri copias amisit Laban, in quibus nascimur.[8] Vigor datus est 8
mentis, et bona moneta imaginis Dei et similitudinis, quia spiritalis moneta. Amisit, quia splendida magis sæculi elegit, quam vera et utilia vitæ suæ, quorum decor expertem divinorum bonorum præterit; quoniam ille quæ putat pulchra, in iis se fallit ipsum et decipit. Unde audi ejus verba, et judica.

11. Sequutus sanctum Jacob et filias suas, ne forte apud eas suorum vitiorum reperiret aliquid, et revocandi ad se haberet auctoritatem, coarguens justum, cum ratione esset redargutus, et nihil respondere ac referre posset, quo eum deberet tenere, *Si annuntiasses*, in-
9 quit, *mihi, emisissem te.*[9] In quo prodidit quid Ibid., 27.
justus fugerit, ne eum prosequeretur, ne deduceret, ne tali comitatu stipatus procederet. Primum quod multorum dominorum mancipio se subjicere non debuit, ut ab eo tamquam servulus dimitteretur. Deinde quia vir exercitio intentus, et quærens veram viam ad virtutem persequi, non hominem deductorem, sed oracula quæsivit cœlestia. Quæ me, inquit, hinc præceperunt abire, et nunc comitantur viantem.

12. Sed quomodo me dimisisses? An cum lætitia tua, quæ plena est mœstitudinis, cum tympanis scilicet atque organis immoderata modulantibus, et sonis tibiarum suavibus insuavia resultantibus, sonis dissonis, crepitibus discrepantibus, vocibus mutis, cymbalis animam ferientibus?[10] His me delectari posse credidisti? 10
his revocari? Hæc sunt quæ ego fugi; nec vereor verborum tuorum invidiam. Fugi, ne me talia sequerentur, ne quid de tuis accipiens abirem.[11] 11

[1] Ultimæ edit. Paris. ante maurinam, *Succedit autem intus;* sed absque sensu.

[2] Rom. edit. sola, *servientibus Domino.*

[3] Rursus romana editio, *Unde David sanctus invitat.*

[4] Tullius quidem Parodoxo ultimo solum sapientem divitem esse disputat: sed eadem sententia apud Philonem quoque reperitur libro jam laudato, quem consule. (Edit. Maur.)

[5] Vocibus *perversus erit* addit. Rom. edit., *sicut scriptum est.*

[6] Mss. non pauci juxta Maurinos, et codex A, *nos cognoveris.*

[7] Ita vet. editt. et cuncti mss.; at Rom. edit. resecavit vocem *pluribus.* (Edit. Manr.)

[8] Omnes edit. et mss. nonnulli, *in quibus maximus vigor datus est.... quia spiritalem monetam amisit, quia*, etc. Sed præterquam quod triplo major numerus mss. lectionem nostram constituunt, ei etiam sensus perspicuitas patrocinatur. (Edit. Maur.)

[9] Post *emisissem te* subjungit edit. Rom. *cum lætitia et cymbalis.* At melius illa prætermitti indicat subjecta dubitatio: *Sed quomodo me dimisisses?* (Edit. Maur.)

[10] Rom. edit. sola, *immodulata modulantibus:* aliæ ac mss., *immoderata;* horum nonnulli, *immoderate modulantibus.* Infra vero, ubi omnes edit., excepta Amerb., *vocibus mutis,* omnes prope mss. (*pariter* A *et* M) præferunt *vocibus multis.* Sed scriptorum imperitiæ hoc tribuendum; hic enim respiciebat Ambrosius illa Philonis τύπων ἀνάρθρων καὶ ἀλόγων. (Edit. Maur.)

[11] Hæc verba S. Doctoris meditanda proponimus illis ecclesiarum rectoribus qui contra Conciliorum et Summorum

13. Non enim talibus deductoribus ad Ecclesiam Christi pervenitur, ad quam tendebat Jacob; ut eo deduceret populorum copias, inveheret nationum divitias, posteritatem infunderet, fugiens umbras inanium rerum, præferens insensibilibus simulacris virtutum spirantem decorem, plausibilibus præponens seria. Vides enim quemadmodum convivia gentiles adornent, festa annuntient: sed ea piis mentibus infestiora sunt, quia iis plerique decipiuntur, dulcibus capiuntur epulis, capiuntur saltantium choris; dum jejunia nostra fugiunt, dum ea sibi aspera putant, dum corpori noxia et molesta arbitrantur.

14. An opinatus es quia aurum tuum desiderarem? Sed non habes aurum igne examinatum, quo justi probantur. An quia argentum cuperem? Sed non habes argentum, qui non habes splendorem alloquii cœlestis.[1] Sed fortasse speravi quod adjiceres mihi ad obsequium servulos tuos? Ego vero liberos quæro, fugio servos peccati. Sed forte comites itineris, et duces viarum necessarii fuerunt? Utinam sequi possent! ego illis monstrarem Domini vias. Sed qui Deum nescitis, vias ejus quomodo novistis? Vias ejus ingrediuntur electi Domino, non quicumque intrant eas: sed tamen nemo excluditur.

Ps. xi, 7.

15. Sequatur qui paratus est, ingrediatur viam, quæ ducit ad Mesopotamiam; ut qui eam petit, per aquas transeat, aquas Tigris atque Euphratæ, fortitudinis atque justitiæ, per lacrymas pœnitentiæ, baptismum gratiæ. In ea est via[2] exercitus Dei; omnes enim qui sunt in Ecclesia, Deo militant. In ea est grex ille insignis diversarum virtutum, quem Jacob sibi elegit: omnis enim sine signo anima, indocta et inerudita est, disciplinarum nescia; quæ autem insignita, eadem dives operum, et gratiarum opima.

2

16. Ad eam qui venit, iratum fratrem reconciliet prius. Ad eam qui venit, Sichimam pretiosam illam et actuosam inhabitet virtutum officinam, ubi læsæ castitatis gravis est ultio. Ad eam qui venit, luctetur cum Deo; ut ad imitationem ejus se exerceat, ad humilitatem Christi et passiones ejus congrediatur. Tollat crucem suam, et Christum sequatur. Denique bonus congressor non æmulatur, non inflatur; immo etiam benedicit congredientem sibi tali munere.

Matth. xvi, 24.

17. Sequamur ergo sanctum Jacob, et vias ejus; ut perveniamus ad eas passiones, ad eas congressiones; perveniamus ad humerum,[3] perveniamus ad patientiam matrem fidelium, et ad patrem Isaac, id est, jucunditatis capacem, lætitiæ redundantem. Ubi jam patientia, ibi lætitia; quia post tribulationes patientia, patientia autem probationem operatur, in qua est spes, de qua non confundimur; quoniam qui non fuerit confusus crucem Christi, nec Christus confundetur in eo. Vale, fili, et non erubescas patrem interrogare, qui non erubescis in passionibus Christi gloriari.

3

Rom. v, 3.

EPISTOLA XXVIII

Scripta circa annum 387.

Pythagoricum adagium, communem viam esse declinandam, petitum ex sacris paginis demonstrat, indeque colligi a plebeja vita abhorrere debere sacerdotalem. Hinc Irenæum excitat ut populares opiniones et cupiditates fugiat, ingrediatur Domini portas, et viam artam, atque ducentem ad superiora, calcet.

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. Pythagoricum mandatum in aliquorum scriptis prædicari invenimus,[4] quod ille discipulos suos communem atque usitatam populo prohibuerit ingredi viam. Sed hoc unde adsumpserit, non est incognitum. Nam cum ex populo Judæorum, ut plerique arbitrantur, genus duxerit,[5] ex ejus disciplina derivavit etiam magisterii præcepta; meritoque magnus apud philosophos habitus, æqualem, ut ajunt, vix reperit.[6] Legerat itaque in Exodo Moysi divino

4

5

6

Pontificum mentem, præsertim in diebus solemnioribus hujusmodi instrumentorum crepitantium haud tolerandorum usum permittunt in suis ecclesiis, eaque suavi vocum concentui præferunt ut vulgari voluptati et consuetudini indulgeant.

[1] Rom. edit., *quia splendorem alloquii cœlestis abjecisti*.

[2] Omnes edit., *in ea est virus:* omnes mss., *in ea est via.* (Edit. Maur.)

[3] Vet. editt. et cuncti mss. (*una cum* A *et* M), *Perveniamus ad murum:* edit. Rom., *Perveniamus ad humerum*. Quam quidem correctionem non potuimus non retinere. Manifestum quippe est Sichimam hoc loco designari, quam vocem Ambrosius numquam non humerum interpretatur. Evolve lib. I *de Abraham*, cap. 2, num. 5, et lib. II, cap. 3, num. 8; lib. *de Joseph* cap. 3, num. 9; lib. *de Benedict. Patriarch.* cap. 3, num. 11, etc. (Edit. Maur.)

[4] Non alium hic intelligimus, quam Philonem, qui initio libri *Quod omnis probus liber sit*, Pythagoream sententiam ταῖς λεωφόροις μὴ βαδίζειν ὁδοῖς, quam *ἱερώτατον θίασον* vocat, commode et eleganter explicat. Eamdem quoque inter Pythagorea symbola refert Erasmus, et ex Hieronymo in eumdem plane intellectum exponit. Qua autem ratione præceptum illud observarint Pythagorei, et maximus eorum numerus, quod in se aliorum hominum, quos fugiebant, odium concitassent, internecione deletus fuerit, narrant Laertius lib. VIII, Justinus lib. XX, Arnobius lib. I *advers. Gentes* et alii. (Edit. Maur.)

[5] De Pythagoræ natali solo multa controversia est apud antiquos, ut discere licet ex Clemente Alex. lib. I *Stromat.*, Diogene Laert. lib. VIII, et aliis, quibus addimus erudit. Huetium lib. I *Demonst. Evang.* Propos. 4, cap. 2. Quod vero plurima e Judæorum fontibus hausisse hic dicitur, nihil ea de re adjiciemus his, quæ in Psal. CXVIII, Serm. V et alibi subnotavimus. (Edit. Maur.)

[6] Ita vet. editt. et cuncti mss.; Rom. autem edit., *qualem vix reperis ullum;* quod ex Virgilii Epigr. desumptum esse addita marginali notula indicavit. Verum quidem est inter illa epigrammata Maroni adscripta unum, quod etiam inter Ausonii Idyllia reperitur, exstare, in quo illud hemistichium habetur, ubi tamen *reperit* legitur, non *reperis*. Verum tamen non eo respexisse Ambrosium jure dixeris, sed vel ad Josephum, qui lib. *Cont. Appion.* eidem Pythagoræ pietatis ac sapientiæ palmam adjudicat, vel ad Ovidii testimonium lib. XV *Transmut.* de eodem philosopho ita canentis:

Mente deos adiit, et quæ natura negavit
Visibus humanis, oculis ea pectoris hausit;

vel denique ad alios quospiam antiquorum locos, ubi non infrequentes Pythagoræ laudes occurrunt. (Edit. Maur.)

præceptum esse oraculo: *Solve calceamentum* Exod. III, 15. Josue V, 16 *pedum tuorum.* Id etiam præceptum Jesu Nave, videlicet ut detritæ et popularis viæ deponerent pulverem, qui viam Domini ambulare desiderarent. Legerat præceptum eidem Moysi, ut montem cum sacerdotibus adscenderet, populus seorsum staret. Separavit igitur sacerdotes a populo, et postea ipsum Moysen intra nubem introire præcepit. Exod. XXIV, 13, 14.

2. Vides divisiones? Nihil in sacerdotibus plebejum requiri, nihil populare, nihil commune cum studio atque usu et moribus inconditæ multitudinis? Sobriam a turbis gravitatem, seriam vitam, singulare pondus dignitas sibi vindicat sacerdotalis. Quomodo enim potest observari a populo, qui nihil habet secretum a populo, dispar a multitudine? Quid enim in te miretur, si sua in te recognoscat, si nihil in te adspiciat, quod ultra se inveniat; si quæ in se erubescit, in te quem reverendum arbitratur, offendat?

3. Supergrediamur igitur plebejas opiniones, et strata quædam gregalis conversationis, ac detritæ viæ orbitas declinemus, ac vulgaris semitæ solum, quam currit ille, cujus vita levior cursore, de quo dicitur: *Transivit, et non vidit.*[1] Joan. IX, 25. Sed quæramus nobis viam inaccessam sermonibus insolentium, inviam operibus imperitorum, quam nullus maculosus deterat, maculosus scilicet ignaviæ suæ sordibus, et fumo iniquitatis[2] oblitus, tenebrisque et parietinis quibusdam animæ ruinosus, qui nullam virtutis suavitatem gustaverit, aut certe limis[3] eam spectandam magis quam directo affectu, et aperto sinu mentis suscipiendam arbitratus sit; et (quod plerique amant, qui sibi faceti atque urbani videntur, pulchritudinem sapientiæ in dedecus versutiæ transfigurantes) veram non intuens gratiam, tamquam in nocte positus, non credit in die viventibus; quia de numero Themanorum et Sabæorum est deficientium et avertentium se a veritate, de quibus dicit Job: *Videte vias Themanorum, et semitas Sabæorum; quia confusionem incident, qui in civitatibus et divitiis spem habent. Ita et vos insurrexistis in me sine misericordia; unde viso vulnere meo, timete.* Job VI, 19 et ss.

4. Has igitur devias semitas declinantium, et illum deficientium pulverem, qui propter suam appetentiam ceciderunt sæpe in deserto, derelinquamus. Convertamur autem, et sequamur sapientiæ viam, quam non calcaverunt filii glorificantium se et jactantium, quam interitio ignorat, mors nescit,[4] quia Deus direxit eam: *Abyssus dixit: Non est in me; mare dixit: Non est mecum.* Sed si quæris viam sapientiæ et disciplinæ; colere Deum, atque ei subditum esse sapientia est: abstinere autem a peccatis disciplina est. Job XXVIII, 14.

5. Quid igitur nobis cum istius sæculi via, in qua est tentatio; immo ipsa vita hominis tentatio est, et exilior quam sermo fabularum, habitare in luteis domibus, dies et noctes in lucris ponere, et de lucris semper cogitare, et sicut mercenarios diurnam mercedem quærere, atque, ut cicadas ajunt, aura quadam pasci cupiditatum? Vere sicut cicadas, quia de die in diem vivunt, questu[5] rumpuntur suo. Quid enim aliud sunt homines nullius ponderis, nullius disciplinæ, nisi ut videantur sicut cicadæ, ad mortem nati diurnam, strepentes magis quam loquentes? Qui sub ardore ferventium cupiditatum se mulceant cantu sibi noxio, statimque occidant, nullum fructum ferentes, nihil habentes gratiæ. Horum igitur viæ noxiæ tortuosæque serpentium, qui venenato lapsu corporis sese trahunt, atque in spiram[6] nequitiæ sese colligunt, et erigere non queunt ad cœlestia.

6. Ingrediamur autem portas Domini, portas justitiæ, quam justus qui fuerit ingressus, confitetur Domino. Sed hæc paucorum ingressio, unde Dominus ait, quia *angusta porta, et arta est via, quæ ducit ad vitam; et pauci sunt, qui inveniunt eam.* Lata autem porta et spatiosa via, qua multi gradiuntur, ad mortem dirigit, et viatores suos eo ducit. Ps. CXVII, 19. Matth. VII, 14.

7. Sit ergo via nostra angustior, virtus exuberantior, trames pressior, fides sublimior, callis artior, vigor mentis exundans, semitæ rectæ; quia inflexibilia sunt virtutum vestigia. Unde Salomon: *O qui dereliquerunt semitas rectas!* Prov. II, 13.

8. Sit gressus ad superiora, quia melius est adscendere. Denique, sicut lectum est hodie: *Væ iis, qui descendunt in Ægyptum!* Non utique transire in Ægyptum criminosum est; sed transire in mores Ægyptiorum, transire in eorum perfidiæ sævitatem, et luxuriæ deformitatem.[7] Qui eo transit, descendit: qui descendit, cadit. Declinemus itaque Ægyptium hominem, et non Deum. Vitiis enim suis etiam ipse rex Ægyptiorum in potestatem est datus, cujus compa- Isai. XXXI, 1.

[1] Edit. ultimæ Paris. ante maurinam, *transivi, et non vidi.*

[2] Rom. editio et quidam mss., *fimo iniquitatis.* Dein alii mss., *obligatus* omnino inscite pro *oblitus.*

[3] Mss. aliquot juxta Maurinos, *aut certe lippis oculis.* Minus recte: *limis* enim idem sonat ac *obliquo oculo.*

[4] Nonnulli mss. juxta Maurinos, nec non codex A, *interior ignorat mors: nescit quia,* etc. Melius vero ceteri, et editt., ut in textu. Codex autem M pro *interitio* habet *interitus.*

[5] Vet. editt., *quæstuque;* Rom., *questuque;* mss. omittunt copulam *que*, non incommode; sed minus concinne *questu* per diphthongum efferunt. Etenim hic non obscure alluditur ad illud Virg. ex lib. III *Georg.:*

Et cantu querulæ rumpent arbusta cicadæ.

Quod autem easdem cicadas aura victitare adserit sanctus Præsul, etsi respicere potuerit aut ad Arist. lib. I *de Hist. animal.* cap. 7, aut ad Plinii lib. II, cap. 26, maxime vero ad Virg. Eclog. V, ubi legimus:

Dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadæ;

certum tamen est imitationem hic Philonis esse ex citato libro, *Quod omnis probus liber,* non longe ab initio. (Edit. M.)

[6] Mss. aliquot, *in sphæram;* alii, et editt., *in spiram.* Virg. lib. II *Georg.:*

Squameus in spiram tractu se colligit anguis.

(Edit. Maur.)

[7] Vet. editt. et mss. non pauci, *perfidiam, escæ cupiditatem* (A omnino ridende, *escæ civitatem*), *luxuriæ;* quidam, *aviditatem et luxuriæ deformitatem:* Pratell. et Gem., *perfidiam escæ cupiditate, et luxuriæ deformitate;* alii, ac Rom. edit., *perfidiæ sævitatem,* Albin., *cæcitatem,* etc.

(Edit. Maur.)

ratione Moyses Deus æstimatus est, imperans regnis, subjiciens sibi potestates. Unde ei dictum
Exod VII, 1. legimus: *Faciam te in Deum regi Pharaoni.* Vale, et nos, ut facis, quasi filius dilige.

EPISTOLA XXIX

Scripta circa annum 387.

Pulchritudinem summi boni quærendam suadet; fore ut illa recreetur oculus noster, atque anima nutriatur spondens; eo quod hic animæ cibus sit, cujus cognitionem sanctis Deus revelat, quemque David cupide indagavit. Hoc bonum diligenter tenendum esse, quando idem ipsum sit, quod annuntiaverunt Evangelistæ, scilicet Christus. Hoc bonum qui cum desiderio hauserit, eum ad mysteriorum scientiam perventurum, et jam neglecturum quæ sunt corporis, ad quod Apostolus nos adhortatur. Elevandam igitur animam ab affectibus, ut feratur ad bonum illud, in quo fons vitæ est, et quo nonnisi virtute perducimur. Verum perseverantiam ad id opus esse, et constantiam.

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

nter legendum, cum paululum requievissem animo, quia lucubratione destiteram, versiculum illum cœpi mecum volvere, quo vesperi in vigiliis usi fueramus:[1] Ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων αὐτόν. Et vere nihil speciosius illo summo bono, cujus etiam prædicatio speciosa est nimis,[2] et maxime perseverantis sermonis processus, et quædam apostolicæ prædicationis vestigia. Sed illa qui possunt? Quibus donavit Deus, non solum ut Christum annuntiarent, sed etiam pro illo paterentur.

1 Ps. XLIV, 3. Isai. LII, 7.

2

2. Nos quantum possumus, intendamus illo animum, et in illo simus; illud animo teneamus, quod est pulchrum, decorum, bonum; ut fiat illuminatione ejus, et fulgore speciosa anima nostra, et mens dilucida. Nam si oculi nostri cum aliqua obducuntur caligine, pascuntur agrorum viriditate, et specie nemoris vel collis herbosi omnem inæqualitatem ægrescentis obtutus repellunt, et quadam salubri specie pupillæ ipsæ atque orbes colorari videntur; quanto magis hic mentis oculus cum illud summum intuetur bonum, et in eo versatur, atque eo pascitur, splendescit, atque enitet, ut fiat illud quod scriptum est: *Tamquam adipe et pinguedine repleatur anima mea!* Denique qui scienter agnoscit animas gregis sui, curam adhibet herbis campestribus, ut sint ei pascua plurima; herbis enim suavioribus et agni pinguiores fiunt, et succus lactis salubrior. Quibus pascuis usi sunt divites illi, qui *manducaverunt et adoraverunt;* sunt enim bona fidei pascua in quibus collocatur sanctus Dei. Ps. XXI, 21 Ps. XXI, 1

3. Est ergo et fœnum, quo aluntur greges ovium, qui emittunt vellera sapientiæ, et dant amictum prudentiæ. Et fortasse hoc est fœnum montanum, in quod verba descendunt prophetæ, *sicut nix super fœnum;* et quod diligenter colligit sapiens, ut sint ei oves ad vestitum, spiritalis utique velaminis. Habet ergo cibum suum et amictum anima, quæ illi summo bono adhæret, quod est divinum: quod apostolus Petrus suadet quærendum, ut per ejus cognitionis adquisitionem divinæ simus consortes naturæ. Deut XXII, 2. Prov. XXVII, 25. II Petr I, 4

4. Hujus cognitionem aperit sanctis suis Deus bonus, et donat hoc de thesauro suo bono, sicut testificatur lex sacra, dicens: *Quia juravit Dominus patribus tuis dare tibi et aperire*[3] *thesaurum suum bonum:* de quo thesauro cœlesti dat pluviam terræ suæ, benedicere omnia opera manuum tuarum. Hæc est pluvia eloquium Legis, quod irrorat animam illam fœcundam et fertilem bonorum operum, ut habeat humorem gratiæ. Deut XXVIII, 11, 12 Deut. XXXII, 2.

5. Hujus boni cognitionem quærebat David, sicut ipse significat, dicens: *Unam petivi a Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnes dies vitæ meæ, et videam delectationes Domini, et considerem templum ejus.* Denique hoc esse summum bonum subtexuit statim in eodem psalmo: *Credo videre bona Domini in terra viventium.* Hic enim quæritur; illic facie ad faciem plene videbitur. Hoc bonum in domo Dei est, in illo secreto ejus ac recessu. Unde iterum ait: *Replebitur in bonis domus tuæ.* Alibi quoque hanc summam esse benedictionis expressit, dicens: *Benedicat te Dominus ex Sion, et videas quæ bona sunt Jerusalem.* Ideo beatus qui illic habitat in ingressu fidei, hospitioque mentis, devotionis habitaculo, conversatione virtutis. Ps. XXVI, Ibid., 13. Ps. LXIV, 5. Ps. CXXVII, 5.

6. In illo igitur simus, atque in eo maneamus, de quo et Esaias[4] dicit: *Quam speciosi* 4

[1] « De primis vigiliis quæ statim prima noctis hora persolvebantur, hic locus est. De iisdem etiam loquitur Hieronymus epist. VII *ad Lætam*, hisce verbis: *Accensaque lucerna reddere sacrificium vespertinum*, supple *adsuescat.* A lucerna autem dicebatur lucernarium, de quo Epiphan. in *Anaceph.*, Basil. *de Spiritu Sancto* cap. 29, et Chrysost. Hom. XXIX *ad Antioch.* Porro de aliis duabus vigiliis quæ et media nocte, et sub ortum solis agebantur, clare loquitur Ambrosius lib. I *de Abrah.* cap. 9, lib. *de Elia et Jejunio* cap. 15, in Psal. XXXVI, vers. 25, et in CXVIII, Serm. XIX ». Hæc Maurini. Addimus, in liturgia quoque hodierna ambrosiana vesperas incipere a quibusdam versiculis qui *lucernarium* appellantur.

[2] Hunc versum de corporea Christi specie vulgo interpretantur novi theologi; cum veteres Patres eum de sola interiori pulchritudine intellexerint, corporeæ formæ ignobilitatem ad humilitatem incarnationis pertinere existimantes. Qua de re consule Rigaltii dissertationem *de pulchritudine Christi.* (Edit. Maur.)

[3] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *patribus tuis, ut aperiret.*

[4] Rom. edit. sola, *de quo et Apostolus.*

pedes evangelizantium pacem, evangelizantium, A
Isai. LII, 7. *bona!* Qui sunt qui evangelizant, nisi Petrus, nisi Paulus, nisi omnes apostoli? Quid evan-
I Cor. I, 1 gelizant nobis, nisi Dominum Jesum? Hic est pax nostra; hic est bonum illud summum, quia ipse bonus ex bono: ex arbore enim bona bonus
Matth. VII, 18. fructus legitur. Denique et Spiritus ejus bonus, qui ex ipso accipit, et deducit Dei servulos in
Ps. CXLII, 10. viam rectam. Quis autem habens Spiritum Dei in se, neget bonum, cum ipse dicat: *An oculus*
Matth. X, 15. *tuus nequam est, quia ego bonus sum?* Hoc B bonum veniat in animam nostram, in nostræ mentis viscera, quod propitius Deus dat petentibus se. Hic est thesaurus noster, hic est via nostra, hic est sapientia nostra, justitia nostra, pastor noster, et pastor bonus; hic est vita nostra. Vides quanta bona in uno bono?

7. Hæc bona nobis prædicant Evangelistæ. Hæc bona requirens David, ait: *Quis ostendit*
Ps. IV, 6. *nobis bona?* Et ostendit ipsum esse bona, sub-
Ibid. jiciens *Signatum est in nobis lumen vultus tui.* C Quis autem lumen vultus Patris, nisi splendor
Hebr. I, 3. gloriæ, et imago invisibilis Dei, in quo et videtur et clarificatur Pater, sicut ipse clarificat
Joan. XVII, 5. Filium suum?

8. Ipse est ergo Dominus Jesus summum bonum, quod nobis annuntiatum a prophetis, prædicatum ab angelis, promissum a Patre,
I Tim. III, 16. evangelizatum est ab apostolis. Qui nobis tamquam maturitas advenit; nec solum tamquam maturitas, sed tamquam maturitas in montibus D adest; ut nihil acerbum, nihil immaturum in nostris consiliis sit, nihil immite, nihil asperum in operibus ac moribus; qui primus evangelizans bona adfuit. Unde et ait: *Ipse qui loquebar,*
Hebr. I, 1. *adsum*, id est, qui loquebar[1] in prophetis, adsum in corpore, quod suscepi ex Virgine: adsum interior imago Dei, character substantiæ; et adsum ut homo. Sed quis cognoscit me? Hominem enim viderunt, sed operibus supra hominem crediderunt. An non ut homo, cum E
Joan. XI, 35. Lazarum fleret; et rursus supra hominem, cum eum resuscitaret? An non ut homo, cum vapularet; et rursus supra hominem, cum totius
Joan. I, 29. mundi peccatum tolleret?

9. Ad illum igitur properemus, in quo summum est bonum; quoniam ipse bonitas, ipse patientia Israel, qui ad pœnitentiam te vocat; ne venias in judicium, sed accipias remissionem
Matth. IV, 17. peccatorum. *Agite,* inquit, *pœnitentiam.* Ipse est de quo clamat Amos propheta: *Exquirite bo-* F
Amos V, 14. *num.* Ipse est summum bonum, qui nullius indiget, et abundat omnibus. Facile abundat,
Coloss. II, 9. in quo plenitudo divinitatis habitat corporaliter. Facile abundat, de cujus plenitudine omnes accepimus, et in illo repleti sumus, ut dicit
Joan. I, 9. Evangelista.

10. Hoc igitur verum et summum bonum si illo concupiscibili[2] suo et delectabili anima [2]
gustaverit, et duabus his hauserit affectionibus, excludens dolorem et formidinem, incredibiliter exæstuat. Osculata enim Verbum Dei, modum non capit, nec expletur, dicens: *Suavis es, Domine, et in jucunditate tua doce me justificationes tuas.* Osculata Dei Verbum, concupiscit Ps. CXVIII, 68.
super omnem decorem, diligit super omnem lætitiam, delectatur super omnia aromata, cupit
frequenter videre, sæpe intendere, cupit adtrahi, ut sequi possit. *Unguentum,* inquit, *exinanitum est nomen tuum;* propterea te diligimus ado- Cant I, 2.
lescentulæ; propterea certamus, sed comprehendere te non possumus. Adtrahe nos, ut possimus currere, ut odore unguentorum tuorum accipiamus virtutem sequendi.

11. Festinat etiam interna mysteria videre, ipsam requiem Verbi, ipsam boni illius summi habitationem, et lucem ejus, et claritatem. In
illo sinu ac recessu patrio festinat audire sermones ejus; et cum audierit, super omnem suavitatem accipit. Doceat te Propheta, qui gustavit, et ait: *Quam dulcia faucibus meis verba tua; super mel et favum ori meo!* Quid enim Ps. CXVIII, 113.
aliud desiderat anima, quæ semel suavitatem Verbi gustaverit, quæ semel claritatem ejus viderit? Moyses in monte positus quadraginta diebus, legem accipiens, cibum corporis non
requirebat: Elias ad illam festinans requiem, Exod. XXXIV, 28
rogabat ut acciperetur a se anima sua: Petrus III Reg XIX, 4
adspiciens et ipse in monte Dominicæ resurrectionis gloriam, nolebat descendere, dicens: *Domine, bonum est nos hic esse.* Quanta igitur Matth. XVII, 4.
illa divinæ substantiæ gloria, quanta Verbi bona, in quæ concupiscunt et angeli prospicere! I Petr. I, 12.

12. Anima igitur quæ illud videt, corpus hoc non requirit, minimamque sibi familiaritatem cum eo esse debere intelligit; renunciat sæculo, abducit se a vinculis carnis, exuit omnibus
voluptatum istarum nexibus. Denique Stephanus Jesum videbat, et lapidari non formidabat; immo cum lapidaretur, non pro se, sed pro illis a
quibus perimebatur, rogabat. Paulus quoque Act. VII, 55 et ss.
raptus usque ad tertium cœlum, cum corpore esset, an sine corpore, nesciebat; raptus, inquam, in paradisum, usum proprii jam non sentiebat corporis; et audiens verba Dei, quomodo ad corporis infirmitates descenderet, erubescebat. II Cor. XII, 2.

13. Itaque sciens quid vidisset in paradiso, vel quid audisset, clamabat dicens: *Quid adhuc velut videntes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne adtaminaveritis, ne gustaveritis quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu.* Volebat Coloss. II, 20 et ss.
enim nos in figura esse istius mundi,[3] non in [3]
possessione atque usu; ut ita utamur hoc

[1] Notant Maurini quosdam mss. habere in utroque loco *qui loquebatur.*

[2] Juxta Maurinos mss. aliquot, *sicut illo;* quosdam, *in illo.*

[3] Subobscurus sermo, inquit Nannius; sensum hunc opinor Volebat nos versari in mundo, quasi in re imaginaria, et quæ nulla soliditate substiteret. Puto enim illum allusisse ad illum primæ ad Corinth. cap. 7: *Præterit enim figura hujus mundi;* nam postea addit: *Ambulantes tamquam in imagine sæculi.* (Edit. Maur.)

mundo tamquam non utamur, tamquam præ-
tereuntes, non tamquam residentes; ambulantes
tamquam in imagine sæculi, non in cupiditate,
ut velocissima disputatione[1] ipsam imaginem
hujus mundi transeamus. Denique ipse fide am-
bulans, non specie, peregrinabatur a corpore;
aderat Domino, et cum esset in terris, non in
terrenis, sed in cœlestibus conversabatur.

14. Ergo anima nostra, quæ Deo vult ap-
propinquare, elevet se a corpore, semper illi
summo adhæreat, illi bono quod est divinum,
quod est semper, et quod erat ab initio, et
quod erat apud Deum, hoc est, Dei Verbum.
Ipsum est illud divinum, *in quo vivimus, et*
Act. xvii, 28. *sumus, et movemur.* Ipsum est quod erat in
principio; ipsum est quod est: *Dei enim filius*
Jesus Christus in vobis, inquit, *est: in quo non*
II Cor. i, 19. *fuit*[2] *Est et Non; sed Est in illo fuit.* Ipse
Exod. iii, 14. dixit Moysi, ut diceret: *Qui est, misit me.*

15. Cum hoc igitur anima nostra sit, et sit
(si fieri potest) semper; ut et nostrum possit
Ps. cxviii, 109. quis dicere: *Anima mea in manibus tuis semper.*
Erit autem, si non in carne sit, sed in spiritu:
erit, si se terrenis non misceat. Cum enim ad
carnalia reflectitur, tunc ei illecebra obrepit
corporis; tunc ira et indignatione exæstuat; tunc
mœstitia afficitur, tunc supinatur per arrogan-
tiam,[3] tunc dolore affligitur.

16. Hæ sunt ægritudines animæ graves, quibus
plerumque ad mortem cogitur; dum oculi ejus
cæcantur, ut non videant veræ lumen gloriæ,
et divitias æternæ hæreditatis. Quod si eos ad
Deum semper intendat, accipiet a Christo ful-
gorem sapientiæ; ut illuminatum in agnitione
Dei habeat obtutum, videat illam spem nostræ
vocationis, adspiciat illud quod est bonum, et
placitum, et perfectum. Quod enim bonum,
complacitum Patri: quod complacitum, perfe-
ctum; sicut habes in Evangelio, ubi dicit Do-
minus: *Diligite inimicos vestros, ut imitemini*
Matth. v, 44 et ss. *Patrem, qui pluit super justos et injustos;* quod
est utique bonitatis. Et postea concludit, dicens:
Estote perfecti sicut Pater vester, qui in cœlis
Rom. xiii, 10. *est, perfectus est.* Charitas enim perfecta est:
denique plenitudo legis est. Quid autem tam
I Cor. xiii, 5. bonum quam charitas, quæ malum non cogitat?

17. Et ideo terras[4] fugito, in quibus invidia
est, ubi ambitio, ubi contentio. Boni ergo illius
capacem se anima tua præbeat; ut supra nubes
volet, sicut aquila renovetur, sicut aquila pennas
emittat; ut renovatis alarum remigiis,[5] alta
petere non reformidet, hanc habitationem re-
linquat: terrenum enim habitaculum gravat
animam. Exuat vetera, abjiciat erroris desideria, Sap. ix, 15.
abluat oculos suos; ut videat illum fontem
veræ sapientiæ, illum fontem vitæ æternæ, qui
affluit, atque exundat omnibus, nullius indigens.
Quis enim dedit illi, cum *ex ipso, et per ipsum,*
et in ipso omnia sint? Rom. xi, 35.

18. Vitæ igitur fons est summum illud bo-
num, ex quo vivendi substantia ministratur
omnibus: ipsum autem in se habet vitam ma-
nentem. A nullo quasi inops accipit: largitur
bona aliis, non aliunde adsumit sibi; neque
enim nostri indiget. Unde et ait ex persona
hominis: *Quoniam bonorum meorum non indiges.* Ps. xv, 2.
Quid ergo pulchrius, quam ei appropinquare,
ei adhærere? Quæ major voluptas est? Quod
is qui viderit, et de fonte aquæ vivæ gratis
gustaverit, quid potest[6] aliud desiderare? Quæ
regna, quas potestates, quam pecuniam, cum
advertat quam miseræ etiam hic regum con-
ditiones sint, quam mutabiles imperii status,
quam exigua vitæ hujus spatia; quanta in ipso
imperio servitia, cum ad aliorum, non ad suum
vivant arbitrium?

19. Quis autem peculiatus ad vitam æternam
transit, nisi virtutum fultus peculio, quod re-
ceptum omnibus, solis divitibus impossibile
pronuntiatur? Non ergo his uti beatum est; Matth. xix, 26.
sed illud videre, quo ista despicias, et vana
veri refellas,[7] atque inania et cassa judices;
illam nudæ veritatis pulchritudinem diligas,
quæ has sæculi fucosissimas vanitates redarguat.

20. Erige igitur oculos, anima, tuos; illos
oculos, de quibus tibi Verbum Dei dicit: *Corde*
nos cepisti,[8] *soror mea sponsa, corde nos cepisti*
uno ab oculis tuis. Adscende in palmam, vince Cant. iv, 9; vii, 8.
sæculum, ut teneas Verbi altitudinem. Imaginem
istam mundi foris relinque, foris malitiam; in-
troduc autem bonitatem mentis, quæ habet
gratiam in ligno vitæ, si laverit stolam suam,
et ingrediatur in civitatem, quæ vera est gratia
sanctorum, in qua est Dei tabernaculum, circa
quod scribæ Domini prætendunt,[9] ubi non dies,
aut sol, aut luna lumen ministrant; sed ipse

[1] Editt. Eras. et Gill. cum duobus mss., *velocissima dispositione:* Rom., *velocissima præteritione;* Amerb. et ceteri mss.... *disputatione.* Commodo sensu; nihil enim aliud exprimit Ambrosius, nisi velle se quam paucissimis verbis de imagine mundi disputare. Iterum autem post duos versus, ubi nos cum pluribus mss. et editt., *aderat Domino,* Rom., *sed aderat Domino;* unus mss. exhibet *adhæserat Domino,* alter, *adhærebat Deo.* (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit., *qui in vobis est, non fuit.* inquit, *in eo:* vett. autem ac mss. ut in contextu, nisi quod pro *in vobis,* vet. editt. præferebant *in nobis.* (Edit. Maur.)

[3] Describit vultum superbi, qui os sublime in cœlum erigit: contrarius est demissus, qui vultum in terram dejicit. Ita Nannius.

[4] Codex reg. Maurinis testibus, *ideo terrena.*

[5] Cum id avibus alæ sint, quod remigium navibus; hinc ducta est a poetis, et maxime a Virgilio, ista metaphora, unde illam transtulit Ambrosius. (Edit. Maur.)

[6] Edit. vett., *Quæ major voluptas est, quam quod is qui viderit.... gustaverit? Quid potest,* etc.: his etiam accedit Rom. nisi quod habet, *quam cum quis id viderit:* melius vero exarati cod., quos et sequimur. (Edit. Maur.)

[7] Mss. aliquot juxta Maurinos, *et velut vana refellas,* quidam *et vana veris* (unus, *vere*) *refellas:* rectius alii, et omnes edit., *et vana veri,* etc., idest ea quæ vacua sunt veritatis, *vana* nempe pro *vacua,* ut paulo ante jam notatum est.

[8] Græcum verbum ἐκκαρδίωσας, quod hic vertitur ab Ambrosio, majorem quamdam emphasin habere observat Nannius; cum idem sonet atque excordiasti; quod vetus interpres reddidit: *Vulnerasti cor meum,* etc. (Edit. Maur.)

[9] *Prætendunt,* id est, ante alios tentoria sua figunt, et eos custodiis suis cingunt, ut scite annotavit Nannius, et jam alicubi a nobis observatum esse meminimus. (Edit. Maur.)

Dominus lumen est, totam illam civitatem illu-
Apoc. xxi, 23. Joan. viii, 12. minans: est enim lux mundi, non utique lux visibilis, sed animarum, quæ in hoc mundo sunt, intelligibilis claritudo, quibus se splendenti lumine rationabilis infundit prudentiæ, prædicatur[1] in Evangelio; incorporeæ virtutis inflammans vapore secreta mentium, animorumque penetralia.

Luc. xxiv, 32.

21. Si quis igitur incola esse cœperit illius civitatis supernæ, incola videlicet conversatione ac moribus; non discedat ab ea, non exeat; non reflectat vestigium, non corporis dico, sed mentis vestigium; non revertatur retro. Retro luxuria, retro impuritas est. Denique adscendens ad montem Lot, retro reliquit sodomitana flagitia; quæ autem respexit retro, non potuit
Gen. xix, 30. ad superiora evadere. Non ergo pedes tui retro, sed mores non revertantur. Non fiant manus tuæ remissæ, et devotionis tuæ ac fidei genua dissoluta. Non fiat voluntatis tuæ recidiva infirmitas, non ullus intercursus criminum. Sed ingressus es, mane: pervenisti, consiste: *sal-*
Gen. xix, 17. *vans salva animam tuam.*

22. Adscendens directum adtolle gradum: nullus inde tuto redit. Hinc via, inde ruina est. Hinc adscensus, inde præcipitium. Adscendendi quidem labor, sed descendendi periculum: sed potens est Dominus, qui te fundatum illic custodiat septum propheticis muris, et apostolicis turribus. Ideo tibi dicit Dominus: Intrate, cal-
Joel iii, 13. cate, quia adsistit vindemia. Intus, non foris simus. Et in Evangelio Dei Filius dicit: *Qui*
Luc. xvii, 31. *est in tecto, non descendat vasa sua tollere.* Non utique de hoc tecto dicit, sed de illo:
IV Esdr. xvi, 60. *Extendit cœlum sicut cameram.*

23. Intus ergo est, intra Hierusalem, intra animam tuam pacificam, mitem atque tranquillam. Non exeas de ea, neque descendas vas tuum istud, aut honoribus, aut divitiis, aut arrogantia adtollere. Intus esto, ut per te alienigenæ non transeant, peccata animam tuam non transeant, vanæ operationes et cogitationes inanes: non transibunt autem, si sanctificaveris[2] bellum pro devotionis et fidei certamine, pro veritatis studio adversus passionum illecebras, et sumpseris arma Dei adversum spiritales nequitias, et astutiam diaboli, qui pertentat sensus nostros fraude ac dolo; quem mansuetus bellator[3] facile proterit, qui non serat jurgia, sed sicut decet servum Domini, cum modestia fidem doceat, et eos qui adversantur, redarguat. De hoc dicit Scriptura: *Qui*
Joel iii, 9. *mansuetus est, bellator exsurgat;* et infirmus
Phil. iv, 13. dicat: *Omnia possum in eo, qui me confortat.*

24. Hac fide fretus etiam qui infirmus est, prævalebit, et erit sancta anima ejus, et stillabunt ei montes prophetici vel apostolici dul-
Joel iii, 18. cedinem, et colles fluent lac: qualis ille collis, qui lactis potum Corinthiis dabat; et fluent ei
I Cor. iii, 2. aquæ de suis vasis, et de puteorum suorum fontibus; vel de ventre ejus aquæ vivæ, spiritales videlicet, quas fidelibus suis Spiritus sanctus ministrat, qui etiam animam tuam dignetur rigare, ut abundet in te fons aquæ salientis in vitam æternam. Vale, et nos ut filius dilige,
Joan. iv, 14. quia nos te ut parentes diligimus.[4]

EPISTOLA XXX

Scripta circa annum 387.

Docet non habitandum in locis depressis more luxuriosorum, sed sanctorum instar in editioribus, ubi ædificandum est templum Domino, scilicet in propriis mentibus. A luxuriosis non ædificari hoc templum, cujus fastigium æquitatis ope metimur. Quinam sepulcra negantur sibi condere, et adscendere in domum Dei; quove pacto ad struendam eam qua minis, qua promissis excitantur.

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. Ubi superiorem absolvi epistolam, et perferendam tibi tradidi, venit in mentem illud quod Dominus in manu Aggæi prophetæ loquutus est dicens: *Si tempus vobis est, ut habitetis in domibus cælatis?*[5] Quid ergo istud
Aggæ. i, 4 est, nisi in superioribus habitandum, non in vallestribus et subterraneis habitaculis? Qui enim infra terram habitant, non possunt ædificare templum Dei, et dicunt: *Non venit tempus ut ædificetur domus Domini;* simul quia luxu-
Ibid., 2. riosorum est hypogæa[6] quærere captantium frigus æstivum, eo quod resoluti deliciis æstus aliter ferre ac tolerare non queant, et ideo requirant umbrosa penetralia; vel quod desidiosi ignava sub terris agant otia: deinde quod tenebrosa illos et opaca delectent magis, quibus operiri flagitia sua credant, secundum illud: *Tenebræ circumdant me et parietes, quem vereor?* Sed frustra hoc sperant, cum profunda
Eccl. xxiii, 26. abyssi et abscondita Deus cernat, et omnia deprehendat antequam fiant.
Sap. viii, 3

2. At non Elias in hypogæis, non Elisæus habitabant. Denique alter mortuum viduæ filium tulit ad superiora, in quibus consueverat sedere, et ibi eum resuscitavit; alteri quoque Suna-
III Reg. xvii, 22. mitis illa magna mulier, ut Scriptura testificatur,
IV Reg. iv, 16 et ss.

[1] Editiones ante maurinam, *et ut prædicatur.*

[2] Plerique mss., *cogitationes inanes non transibunt;* unus, *non transeant, si autem sanctificaveris:* concinnius vero alii et editt., ut nos in textu, nisi quod vet. editt. habent *suscitaveris,* pro *sanctificaveris.* (Edit. Maur.)

[3] Notant Maurini legi in nonnullis mss. *quem manens vetus bellator.*

[4] Ultima edit. Paris. ante maurinam, *ut filios dilige.... ut parentem diligimus:* sensu præpostero.

[5] Legitur in græco, ἐν οἴκοις κοιλοστάθμοις, id est, in domibus cavatis; unde Nannius existimat Ambrosium per voces *in domibus cælatis* significatum voluisse in illis ædibus subterraneas cellas exstitisse. Nihilominus tamen idem agnoscit infra dictum ab Ambrosio, *domos cælatas, et argentum cælatum.* (Edit. Maur.)

[6] Hypogæa, inquit Nannius, loca subterrestria, ubi caupones et meretrices stabulari solent, quæ ob similitudinem cubilium ferarum lustra Romanis appellantur. Meretrix certe χαμαιτύπη et χαμεταίρις nominatur. (Edit. Maur.)

in superioribus hospitium paravit, et ibi concipiendæ sobolis, quia non habebat, meruit prærogativam, ejusdemque resuscitati pignoris vidit miracula. Quid de Petro dicam, qui ad horam sextam adscendens in superiora,[1] baptizandarum gentium cognovit mysteria? At vero parricida Abessalon in valle Regis sibi titulum statuit, et in fossam projectus est, cum esset peremptus. Ergo sancti adscendunt ad Dominum; flagitiosi ad vitia descendunt: sancti in montibus, criminosi in vallibus: *Deus enim montium est, et non Deus vallium.*[2]

Act. x, 9 et ss. II Reg. xviii, 17. III Reg. xx, 20

3. Qui ergo illic, id est, in domibus habitabant vallestribus, in quibus non habitat Deus, domum Dei in se habere non poterant: hanc enim Dominus quærebat ab illis domum, ut semet ipsos ædificarent, atque intra se Dei templum vivis fidei lapidibus adtollerent. Neque enim terrenorum parietum constructiones, et silvestrium ligna culminum[3] desiderabat, quæ cum fuissent, manus dirueret hostilis; sed illud templum quærebat, quod in hominum conderetur mentibus, quibus dicendum foret: *Vos estis templum Dei;* in quo habitaret Dominus Jesus, et unde ad redemptionem universorum procederet; ut in utero Virginis sacra reperiretur aula, in qua Rex habitaret cœlestium, et corpus humanum Dei templum fieret; quod etiam, cum solutum esset, in triduo resuscitaretur.

I Cor. iii, 16.

4. Sed hanc domum luxuriosi non ædificant, qui cælatas inhabitant domos, et cælato argento delectantur: sordet enim illis purum argentum; ita et istis sordet simplicis habitationis locus. Sinuant spatia domorum, et adjiciendo adjiciunt, conjungentes domum ad domum, et villam ad villam; effodiunt terram, ut elementum quoque eorum cedat habitaculis, et quasi terræ filii intra ejus recondantur uterum, et abscondantur alvo. Isti plane sunt, de quibus dicit Hieremias: *O qui ædificant domum suam non cum justitia!* Qui enim cum justitia ædificat, non in terrenis ædificat, sed in cœlestibus.

Aggæ. i, 4. Isai. v, 8 Jerem. xxii, 13.

5. *Ædificasti*, inquit, *domum: metire superiora ejus, perflatilia distincta fenestris, et contignata cedro, et illita minio.* Metitur autem superiora, qui contemplatus judicium Dei, judicat judicium humilis, et judicium pauperis. Qui autem in avaritiam intendit, et in sanguinem innocentis, non ædificat superiora cum judicio, nec mensuram tenet; quia non habet Christum, nec adspirare sibi divinæ flatus explorat gratiæ, nec pleni luminis splendorem requirit, nec illita minio habet cœnacula, cui non potest dici: *Sicut resticula coccinea labia tua.*

Ibid., 14. Cant. iv, 3

6. *Non sepelietur*, inquit, *hujusmodi:* qui enim vivum se sub terram infodit, et tamquam in sepulcro sepelivit, eripuit sibi mortuo requiem sepulturæ. Depositus itaque in valle corporalium delectationum, non invenit sepulcrum, de quo possit resurgere. Hujusmodi ergo vir, nec templum Deo ædificat, quia non novit tempus correctionis suæ. Quomodo enim possunt tales homines templum ædificare, qui quasi feræ ac bestiæ in spelæa ferarum et bestiarum latibula sese receptant, atque in foveas se serpentium more demergunt, et consuetudine fraudulentæ vulpis infodiunt?

Jerem. xxii, 19.

7. Sed nec sepulcrum sibi condit qui ante tempus moritur: vivens enim mortuus est; nec audit vocem Aggæi, id est epulantis,[4] ut interpretatio declarat; quoniam non ingreditur tabernaculum Dei, *in voce exsultationis et confessionis, sonus epulantis.* Quomodo enim vocem ejus audit, qui opera ejus non videt? Nam si videret, audiret verbum, quod in ejus manu factum est, delectatus ejus actibus, quibus pulsavit, et apertum est ei, et descendit in ejus animam; ut epuletur in eo sinceritatis et veritatis cibos.[5]

I Tim. v, 6. Ps. xlv, 5.

8. Ergo quia non audivit, fit iterum in manu Aggæi verbum, et dicit: Surgite de cælatis et depressis malitia domibus,[6] et adscendite in montem Scripturarum cœlestium, et cædite lignum sapientiæ, lignum vitæ, lignum cognitionis; et dirigite vias vestras, ordinate actus vestros; ut habeant ordinem suum debitum, qui necessarius et utilis est ad ædificandam Domini domum.

Aggæ. i, 8

9. Nam si non feceritis, *nec cœlum dabit rorem suum,* id est, sermo cœlestis, qui sicut ros descendit super fœnum, non temperabit fervidos corporalium motus passionum; nec ignita restinguet diversarum spicula cupiditatum; *nec terra ejus*, id est, anima, *fructus dabit;*[7] eo quod arescat, nisi repleatur irriguo verbi Dei, et perfundatur rore cœlesti, spiritalis ubertate gratiæ.

Ibid., 10

10. Et quia sciebat desides esse habitantes in hypogæis, et voluptatum gurgustiis, *Excitabo*, inquit, *illis spiritum Zorobabel de tribu Juda, et Jesum Josedech sacerdotem magnum;*[8]

Ibid., 24

[1] Amerb. cum mss. aliquot, *ad horam nonam.* Quod autem subditur *adscendens in superiora,* ibi vetus consuetudo Judæorum indicatur, superiorem ædium partem cum oraturi erant, conscendentium. (Edit. Maur.)

[2] *Deus vallium;* his vocibus subjungit Rom. edit.: *Inquit ergo: Ponite jam corda vestra in vias vestras, adscendite in montem.* Sed sine ullo scripti editive codicis suffragio. (Edit. Maur.)

[3] Nonnulli mss., *lignorum culmina.* Sed retinenda ceterorum et editt. lectio, cum *ligna culminum* hic idem significet, ac ligna montium. (Edit. Maur.)

[4] Aggæum vulgo interpretantur festivum, solemnem et gyrantem: sed forte illud vocabulum reddidit Ambrosius per τὸ *epulantem,* quod solemnitatum non minima pars in epulis soleat esse posita. (Edit. Maur.)

[5] Vet. editt. et mss. non pauci, *veritatis cibus.* Non satis recte, nisi quis τὸ *epuletur* passive accipiat, pro manducetur. (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit. sola, *et dicit; adscendite in montem, cædite ligna, et ædificate domum; quasi dicat: Surgite,* etc.

[7] Edit. Rom., *anima germina sua dabit.*

[8] Ita vet. editt. ac mss., nisi quod illæ omittunt *Jesum* ante *Josedech:* at Rom. edit. sic emendavit: *Excitavit, inquit, illis Dominus spiritum Zorobabel.... et spiritum Jesu filii Josedech sacerdotis magni.* (Edit. Maur.)

ut incitentur ad ædificationem divinæ domus. *Nisi* enim *Dominus ædificaverit sibi domum, in* Ps. CXXVI, 1. *vanum laboraverunt, qui ædificant eam.* Ipse est Zorobabel jugis redundantia, utpote fons vitæ, et Verbum Dei, *per quod omnia, et ex quo* Coloss. I, 16, 17. *omnia, et omnia in ipso.* Hæc dicit redundantia: Joan. VII, 37. *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat;* hoc est profluvium indeficientis meatus. Profluvium quoque nocturnum legimus Zabulon, quod est propheticum;[1] sed jam et ipsum hujus fluenti infusione resplenduit, per quod evanuit illud profluvium vanitatis in Jesabel, quæ inimica veritati, et adversaria prophetarum eloquiis, ita dilacerata est canum morsibus, ut nullum ejus superesset vestigium, sed toto corpore suo cum omnibus posteritatis suæ insignibus extingueretur. Ipse igitur Zorobabel ex tribu Juda, ipse IV Reg. IX, 33 et ss. Jesus magnus sacerdos, et tribu designatus et nomine: duo significari videntur, et unus exprimitur; quia idem quasi potens natus ex potente; quasi redemptor ortus ex virgine, in utriusque idem naturæ diversitate dividuæ, unius Filii Dei veritatem gigas salutaris implevit.

11. Excitaturus itaque a mortuis[2] Zorobabel sanctum, ait: *Adhuc semel ego movebo cœlum,* Aggæ. II, 22. *et terram, et maria, et desertum.* Moverat ante Exod. XIV, 22 et ss. hæc, cum de Ægypto liberaret populum suum, Exod. XIII, 21. quando in cœlo columna erat ignis, terra inter fluctus, murus in mari, via in aqua, in deserto messis quotidiana frugum cœlestium multiplicabatur; petra solvebatur in fontes aquarum: Luc. XXIII, 44. sed movit et postea in passione Domini Jesu, quando cœlum tenebris obductum, sol refugit, petræ scissæ, tumuli aperti, mortui resuscitati, draco victus in fluctibus suis vidit piscatores hominum, non solum navigantes in mari, sed etiam ambulantes sine periculo.

12. Desertum quoque motum, quando infructuosus nationum populus messe cœpit devotionis et fidei flavescere; et eousque deserti et gentium commotio facta est, ut apostolorum quos direxit ad gentes vocandas, tanta esset et tam vehemens prædicatio, ut *in omnem terram* exiret *sonus eorum, et in fines orbis terræ verba* Ps. XVIII, 5. *eorum.* Tanta, inquam, commotio deserti, ut plures filii fierent desertæ, quam ejus quæ Isai. LIV, 1. habebat virum; et floreret desertum, ut lilium, Isai. XXXV, 1. introirent electa gentium ad residuos populi; Rom. XI, 6. quo reliquiæ salvæ fierent per electionem gratiæ.

13. *Et replebo,* inquit, *domum hanc* argento Aggæ. II, 8. meo et auro;[3] eloquiis cœlestibus, quæ sunt Ps. XI, 7. sicut argentum igne examinatum, et veri claritate luminis, sicut auro spirituali in sanctorum occultis mentibus refulgente. Has divitias confert Ecclesiæ suæ, quibus intelligibiles thesauri replentur, et gloria augetur domus super priorem gloriam,[4] quam populus habuit electus.[5]

14. Pax enim et tranquillitas animæ super omnem domus gloriam est; quia pax superat omnem sensum. Hæc est pax super pacem, quæ Aggæi II, 10. Philip. IV, 7. dabitur post tertiam commotionem cœli, maris, terræ, deserti, quando destruet omnes potestates et principatus. *Cœlum* enim *et terra transibunt,* et omnis istius mundi figura; et unus- Matth. XXIV, 35. quisque in romphæa insurget ad fratrem suum, id est, verbo penetrante medullas animæ; ut Heb. IV, 12. destruatur quidquid est contrarium, currus ex Ephræm, et equus ex Hierusalem, ut Zacharias dixit. Et sic erit pax per omnia, nullis obsi- Zach. IX, 10. stentibus corporis passionibus, aut incredulæ mentis impedimentis; ut fiat in omnibus omnia Christus, subdita Patri exhibens corda universorum. I Cor. XV, 28.

15. Unde et ad ipsum solum mystice dicitur: *Sumam te, Zorobabel, et ponam te sicut signa-* *culum, quia te elegi.* Etenim cum fuerit anima Aggæi II, 24. nostra pacifica, ut dicatur ei: *Convertere, con-* *vertere Sunamitis,* quod pacificam significat, et Cant. VI, 12. ut tuo nomine utar εἰρηνικὴν; tunc accipiet in se sicut signaculum Christum, id est, imaginem Dei, ut sit ad imaginem; quoniam *qualis cœ-* *lestis, tales et cœlestes.* Et oportet nos portare I Cor. XV, 48. imaginem cœlestis, id est, pacem.

16. Atque ut sciamus verum esse, habes in Canticis, in ultimo jam perfectæ animæ dici quod et tibi dicat Dominus Jesus: *Pone me ut* *signaculum in brachium tuum;* ut luceat pax in Cant. VIII, 6. corde tuo, et in operibus tuis Christus, et formetur in te sapientia, et justitia, et redemptio. Vale, fili, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXI

Scripta circa annum 387.

Quærenti IRENÆO *num eos qui statim a pue-* *ritia, et eos qui jam ætate provectiores cre-* *diderint, diversa caritate Deus diligat; re-* *spondet sanctus Præsul, in Scriptura Deum* *Synagogæ, quæ prius fidelis fuerat, lapsum* *doluisse; postea tamen charitatem suam trans-* *tulisse ad Ecclesiam, ut per duas uxores Da-* *vid, nec non Moysis de muliere captiva locum* *significatur.*

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. Differentia charitatis utrum sit aliqua apud Deum, eorum qui a pueritia crediderint, et eorum qui juventutis, aut posterioris[6] ætatis processu, prudenter requirendum putasti:

[1] Vet. editt. nec non codd. A et M, *legimus, quod est Zabulon, id est, propheticum: sed etiam et ipsum:* Rom., *legimus quod est propheticum, et ipsum:* at mss. magno consensu, juxta Maurinos, nobis suffragantur.

[2] Rom. edit. sola e textu eximit τὸ *a mortuis.*

[3] Rom. edit., *domum hanc gloria, dicit Dominus exercituum. Meum est argentum, et meum est aurum. Replevi ergo argento,* etc.

[4] Quidam mss. juxta Maurinos, *augetur domus superiore gloria.*

[5] Romana edit., *Hoc enim est quod sequitur: Magna erit gloria domus istius novissimæ super primam, dicit Dominus exercituum: et in loco isto dabo pacem. Pax enim,* etc.

[6] Romana editio, *aut provectioris.*

nam hoc quoque Scriptura divina non prætermisit, neque intactum reliquit. Siquidem Dominus Deus noster ad Joel prophetam non otiose ait: *Lamentare ad me super sponsam*
Joel I, 9. *præcinctam sacco in virum*[1] *ejus virginalem*, dolens Synagogam, quæ antea virginitate sua desponsata Dei Verbo foret, vel animam certe
[2] quæ de bonis meritis decidisset;[2] ita offendiculum incidisse peccatorum flagitiis, ut odia contraheret, et inquinamento impietatis, ac perfidiæ obsoleta sordibus, miserabili esset despectui, longe mutata ab illius Sponsæ gratia, quæ ante meruerat audire: *Sponsabo te mihi*
Ose. II, 19. *in fide et justitia et misericordia.*

2. Nec immerito lamentabilis pronuntiatur, quæ tantorum munerum amiserat pretium, et virtutum dotalium tam grave subierat dispendium, ut ei virginalis Sponsus eriperetur. Nostris enim meritis Verbum Dei nobis aut vivit, aut moritur: nam si bona studia atque opera nostra sint, vivit atque operatur in nobis Dei Verbum; si tenebrosæ cogitationes operationesque nostræ sint, occidit nobis sol justitiæ.
Malach. IV, 2. Et ideo lamentandum præcepit pro ea anima. Nam sicut illis gratulandum et epulandum est, cum quibus Sponsus est; ita illi animæ lugendum, cui Sponsus fuerit ereptus, sicut de apostolis scriptum est in Evangelio, quoniam *cum auferetur ab eis Sponsus, tunc jejunabunt in*
Matth. IX, 15. *illis diebus.*

3. Ergo et hæc anima habebat ante lætitiam et exsultationem, cum haberet παρθενικὸν λόγον. Et ideo non jejunabat, quia dies erant epularum et refectionis; cum adesset Sponsus, inve-
[3] hens quibus aderat, ubertatis affluentias,[3] cœlestis alimenti copias, vini rigatus, quo corda hominum lætificantur: sed posteaquam Sponsum factis suis amisit, jubetur in cilicio agere pœnitentiam peccatorum suorum, et deflere semet ipsam; quia mortuus est et crucifixus
Ps. CIII, 15. pro ea Christus, qui est παρθενικὸς λόγος.

4. Si a prima ætate convenit, nec alterius anima hæc videtur experta copulam; sed a principio virginalem fidei suæ florem Christo dicavit, atque ipsi primis fœderata pietatis mysteriis sacros juvencula cultus recepit; ipsa est
[4] Israelitica anima veteris prosapiæ[4] ex genere patriarcharum, quæ si inoffensum fidei servasset curriculum, magni meriti foret Sponsa Verbi virginalis, tamquam illa quæ apprehendit justitiam, et obviabit illi quasi mater, et quasi
Eccl. XV, 2. mulier a virginitate suscipiet illam.

5. Altera quoque est adquisita ex gentibus, et utraque Sponsa unius Verbi, quod est magnum mysterium. Idque tibi demonstratur in libro Regnorum, si quidem David duas uxores
I Reg. XXV, 39. habuit, Achinaam Jezrahelitem, et Abigæam adquisitam sibi postea: illam rigidiorem, istam misericordiæ plenam et gratiæ, hospitalem ac liberalem animam, quæ revelata facie Patrem vidit, speculata ejus gloriam; quæ suscepit divinum illum paternæ gratiæ rorem, ut habet nominis interpretatio. Quid autem ros Patris, nisi Dei Verbum, quod humore fidei[5] atque [5]
justitiæ infudit corda universorum?

6. Pulchre igitur huic animæ verus dicit David, quod illi Abigææ dictum est: *Benedictus Dominus Deus Israel, qui misit te hodie huc obviam mihi, et benedicti mores tui.* Et iterum
Ibid., 32 et ss. dicit ei: *Adscende in pace in domum tuam. Vide, jam audivi vocem tuam, et reveritus sum faciem tuam.* Denique in Canticis etiam hæc
Ibid. verba sunt Sponsi ad Sponsam: *Ostende mihi faciem tuam, et insinua mihi vocem tuam.*
Cant. II, 14.

7. Et tunc quidem dimissa est, quoniam alterum habebat virum, qui dicebatur hebraice Nabal, latine insipiens,[6] durus, inhospitalis, inhu-
[6] manus, ingratus qui officia nesciret referre: sed posteaquam defunctus est vir ejus, solutam a lege viri accepit eam sibi in uxorem propheta David. Per cujus copulam Ecclesiæ crediturræ ex gentibus significantur mysteria,[7] quæ amisso
[7] viro, cui ante juncta fuerat, transivit ad Christum, censu pio dives, humilitatis et fidei, misericordiæ quoque dotata patrimonio.

8. Sed hoc loco non ista deploratur, sed illa Achinaam, quæ fuit male fortis in fratrem; et ideo illi frater factus est in commotionem. Unde ex persona eorum dictum est: *Posuisti nos in parabolam in gentibus, commotionem capitis in populis.* Quam nutantem inveniens diabolus,
Ps. XLIII, 15. sicut leo diruit, et jucunditatem ejus abstulit;
Mich. IV, 4. vineam ejus et ficum evertit, sub quibus solebat ante requiescere, et arescere fecit fructus ejus.

9. Quos aridos miseratus, atque albentes siccitate nimia, dicit ad prophetam Deus: *Lamentare ad me super sponsam præcinctam cilicio, et super virum ejus virginalem*, id est, super
Joel I, 9. animæ hujusmodi vel Synagogæ virum mortuum. Cui loco alio expostulans dicit, eo quod
Ose. IV 6. oblita propositi sui, oblita caritatis, immemor gratiæ, devia disciplinæ, superiorem uxoris affectum amiserit. Meritoque suis eam sermonibus redarguit, memorans et retexens ejusdem blandicias, et pietatis vocabula: Non sicut domesticum me vocabas, et patrem et initiatorem virginitatis tuæ.

[1] Juxta Maurinos mss. aliquot, *præcinctum ac super virum*; editiones, *præcinctam sacco super virum*.

[2] Mss. nonnulli, *de bonis mentis*. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. et mss. aliquot, *ubertatis adfluentiam cœlestis alimenti, copia vini rigatus*: alii mss. ut nos in textu, paucis exceptis (*ut* A *et* M), in quibus habes, *ubertatis adfluentia, cœlestis alimenti copiam vini rigatus*, cod. Long., *vino rigatus*. Hoc ultimum non satis apte, cum *rigatus* sit in quarto casu pro rigationes. (Edit. Maur.)

[4] Duo mss., *veritatis prosapiæ*: melius alii totidem, *veritatis prosapia*: unus, *pietatis prosapiæ*. Minus eleganter. (Edit. Maur.)

[5] Cod. Boyer., *quod humore gratiæ et fidei*. (Edit. Maur.)

[6] Amerb. et sex mss. juxta Maurinos, nec non A et M, *latine insipientia*.

[7] Cod. Boyer., *Ecclesiæ creduntur significata mysteria*. Et rursus pro *censu pio dives*, idem habet *censu prædives*. (Edit. Maur.)

10. Ergo huic animæ, cui per intemperantiam ejus mortuum est Dei Verbum, et ille [1] παρθενικὸς λόγος occidit, luctum indicit,[1] intercessorem adhibet; ut vocetur ad pœnitentiam, quo possit mereri misericordiam. Illa autem quæ bona intellectu, et decora in adspectu valde, sicut Abigæa adquisita sibi erat in prælio; devictis adversariis, et mortuo viro, qui vallatus nequitiis spiritalibus repugnabat ac resistebat, I Reg. xxv, 30. ne sibi speciosa uxor adimeretur: quasi victor et diligens Sponsus jucunditatem confert et gratiam, emundans eam ab omnibus pulchritudinis ejus impedimentis, et exuens vestimentis captivitatis; ut depositis omnibus capitis sui capillis, id est, peccatorum criniculis, qui quasi superflui nostro in corpore videntur: *Quoniam* I Cor. xi, 14. *si vir comam nutriat, ignominia est illi;* in unitate fidei, in virum perfectum, in mensuram Ephes. iv, 13. ætatis plenitudinis Christi studeat occurrere; ut omnem deponat animi perturbationem, et charitate fundata augeatur in Domino Jesu, et universo adquirat incrementum corpori.[2]

11. Hæc est anima illa, quam Lex demonstrat tibi in specie mulieris bonæ, quam si videris in præda, et concupieris accipere in uxo- Deut. xxi, 11 et ss. rem tibi, *Induces,* inquit, *eam in domum tuam;* ut tota ei committas interiora domus tuæ, omnium tuorum viscerum possessionem; auferas ejus superflua, tondeas lapsus; et novacula non satis acuta, ne faciat dolum, tuarum exuvias passionum, atque inanes sensus recidas. Ideo ait: *Rades ejus caput;* quo nulla obstacula patiantur oculi sapientis, qui sunt in capite ejus. *Et se-* Eccles. ii, 14. *debit,* inquit, *triginta diebus in domo tua,* peccata propriæ deplorans nativitatis, et commenta nequissimi patris diaboli, qui vult congregare Jerem. xvii, 11. quæ non generavit; ut hujus mystici numeri purificatione mundata, conjugii claves adipiscatur.

12. Et pulchre ait: *Postea intrabis ad eam;* ut totus ingrediaris in animam tuam, atque intra ipsam te colligas, et in ea habites, apud eam commoreris, in ipsa tibi sit omnis conversatio; ut sis non in carne, sed in spiritu, et proponas adjungere eam tibi ad consortium vitæ, sciens quoniam communicabit tecum de bonis, et perfunctus ejus gratia dicas: *Puer autem eram ingeniosus, et sortitus sum animam bonam.* Et illa tibi respondeat: *Adsumam te,* Sap. viii, 19. *et inducam te in domum matris meæ, et in secretum ejus, quæ me concepit.* Bona mater ani- Cant. iii, 4. marum Hierusalem illa, quæ in cœlo est.

13. Erit ergo uxor tua, et inveniens te, osculabitur te. *Et si postea displicuerit tibi,* quod Deut. xxi, 14. castiget corpus suum, et servituti redigat, non patieris eam servire, id est, voluptatibus corporis, nec subjicies eam carni, sed liberam permanere patieris; nec alienabis eam, hoc est enim vendere, nec contemnes eam; sed permittes servire eam Deo suo in castitate fidei, et bonorum operum sobrietate. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXII

Scripta circa annum 387.

Perdicis fallacia et libidine adumbrari satanam tradit. Quomodo hic clamando sibi congregaverit populos, et eos Christus etiam clamando ad se revocaverit; quonamve pacto id cum perdicis natura conveniat. Sub quæ colligit non incassum Christum clamasse, ac postquam diabolus omnino spoliatus fuerit, tunc stultum illum, quem Deus elegit, salvum futurum.

AMBROSIUS IRENÆO salutem.[3]

1. *Clamavit perdix, congregavit quæ non peperit.* Licet enim mihi de superioris Jerem. xvii, 11. fine epistolæ, sequentis mutuari exordium.[4] Celeberrima quæstio; et ideo ut possimus eam absolvere, quid de natura avis istius habeat historia, consideremus.[5] Nam et hoc considerare non mediocris prudentiæ est, siquidem et Salomon cognovit naturas animalium, et loquutus est de pecoribus, et volatilibus, et de reptilibus, et de piscibus. III Reg iv, 33.

[1] Ultima edit. Paris. ante maurinam, *luctum incidit.*

[2] Omnes edit. et nonnulli mss., *et universa adquirat incrementa corpori;* alii mss. plures et potiores, *et universo adquirat incrementum,* quidam *incrementa, corpori.* (Edit. Maur.)

[3] Notant Maurini Editores: « Ita mss. magno numero et vet. editt.; cod. autem Vat., unus Long. ac Læt., et cum his Rom. edit., *Ambrosius Sabino,* quam inscriptionem jam jam excutiemus ». In marg. Cod. M hæc adnotavit Pigolpassus: *Puto istam epistolam dirigi ad Sabinum, de quo proxime supra, et non ad Ireneum.*

[4] Rom. edit. sola, *liceat mihi de superioris ad Irenæum de incarnationis Dominicæ sacramento contra Apollinarium epistolæ fine,* etc. Manifestum autem est istæc ab editoribus ea mente interpolata esse, ut indicarent hujusce epistolæ initium referri oportere ad finem illius, quæ sic desinit: *derelictus est.... perdix, qui clamavit, ut congregaret quæ non peperit,* etc. Hujus quidem ultimæ in ant. editt. inscriptio legitur *Irenæo:* sed cum eamdem epistolam non modo cuncti mss., verum etiam ipsamet edit. Rom. *Sabino* inscriptam exhibeant, mirum est cur in eadem edit. dicatur exarata *ad Irenæum.* Contigisse porro videtur, ut quemadmodum quæ *ad Sabinum* est, ideo in vet. editt. inscripta fuit *ad Irenæum,* quia editores eam huic ipsi destinatam putarunt, ad quem hæc nostra; non aliter etiam hanc, de qua agitur, tres memorati mss. inscriptam *Sabino* exhibent, quod librarii illam eidem destinatam fuisse, ad quem alia illa, sibi persuaserint. Sed illas diversis scriptas ut arbitremur, facit vel ipsa ratio, quæ in utraque servatur: in illa enim agitur cum Sabino, quasi cum viro eximii cujusdam meriti atque auctoritatis; in hac autem familiarius cum Irenæo, quippe quem etiam filii vocabulo compellare in subscriptione non dubitaverit sanctus noster. Itaque cum multo major numerus mss. et omnes vet. editt. eamdem hanc epistolam ad Irenæum datam significent, cumque prima hujusce verba commode referri queant ad illa superioris num. 11, *et commenta nequissimi diaboli, qui vult congregare quæ non generavit:* eidem ordinem suum et inscriptionem restituenda esse putavimus. (Edit. Maur.)

[5] Intellige *Histor. Anim.* Aristotelis, ubi lib. ix, cap. 6, vel *Hist. Natur.* Plinii, ubi lib. x, cap. 33, subjecta perdicis in venatores astutia describitur. Nonnulla etiam hac de re tradit Basilius Hom. viii *in Hexaem.* et plura Hom. xiii, *Exhort. ad Bapt.* Multa similiter Aldrovandus lib. xiii *Ornithol.,* et Huetius *in Observat. ad Origen. Comment.,* pag. 16 et 17, quos consule. (Edit. Maur.)

2. Dicitur itaque avis ista plena esse doli, fraudis, fallaciæ, quæ decipiendi venatoris vias calleat, atque artes noverit, ut eum a pullis avertat suis; omniaque tentamenta versutiæ non prætermittere, quo possit venantem abducere a nido et cubilibus suis. Certe si insistere adverterit, tamdiu illudit, quamdiu soboli fugiendi signum tribuat et potestatem. Quam ubi evasisse senserit, tunc se et ipsa subtrahit, et lubrica arte deceptum insidiantem relinquit.

3. Fertur etiam promiscuæ esse permixtionis, ut in feminas cum summo certamine mares [1] irruant,[1] et vaga calescant libidine. Unde impurum et malevolum et fraudolentum animal adversario et circumscriptori generis humani, fallacissimoque, et impuritatis auctori conferendum putatur.

4. Clamavit ergo perdix, qui a perdendo [2] nomen accepit,[2] satanas ille, qui latine *contrarius* dicitur. Clamavit in Eva primum, Gen. III, 4, 5. clamavit in Cain, Exod. V, 2. clamavit in Pharao, Dathan, Num. XVI, 2. Abiron, Core. Clamavit in Judæis, quando petierunt sibi fieri deos, cum Moyses Legem acExod. XXXII, 1. ciperet. Clamavit iterum, quando de Salvatore dixerunt: *Crucifigatur, crucifigatur;* et: Matth. XXVII, 23, 25. *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros.* Clamavit, quando sibi regem fieri postulaverunt, I Reg. VIII, 5. ut recederent a Domino Deo rege. Clamavit in omni vano et perfido.

5. His vocibus congregavit sibi populos, quos non creaverat: Deus enim hominem ad imaGen. I, 27. ginem et similitudinem suam fecit, et diabolus sibi hominem vocis suæ fraude sociaverat. Congregavit sibi nationum populos, faciens divitias non cum judicio. Unde in proverbio est de divite avaro, quia perdix iste congregat divitias non cum judicio. At vero meus Jesus quasi judex bonus cum judicio omnia agit, qui [3] venit, sicut scriptum est, dicens: *Ego loquor* Isai. LXIII, 1. *justitiam et judicium salutis.*[3]

6. Ea igitur gratia deprædatus est perdicem illum diabolum, abstulit ei male congregatas divitias multitudinis, revocavit ab errore animas gentium, mentesque nationum deviantium. Et quia diaboli voce deceptos sciebat, et ipse ut vincula nexusque veteris erroris solveret, clamavit primum in Abel, cujus clamavit vox sanGen. IV, 10. guinis. Clamavit in Moyse, cui dixit: *Quid clamas ad me?* Clamavit in Jesu Nave. Clamavit in David, qui ait: *Clamavi ad te, salva me.* Clamavit et in omnibus prophetis. Unde et ad Esaiam dicit: *Clama;* et ille ait: *Quid clamabo?* Clamavit in Salomone, convocans cum altissima prædicatione Sapientia:[4] *Venite, edite de meis* [4] *panibus, et bibite vinum quod miscui vobis.* Clamavit etiam in corpore suo, sicut scarabæus in ligno. Clamavit ut insidiatorem falleret et circumveniret, dicens: *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti?* Clamavit ut dispoliaret, respondens latroni: *Amen, amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Itaque ubi clamavit Jesus, continuo perdix ille a congregatis in dimidio dierum suorum derelictus est.

Exod. XIV, 15. Josue I, 1. Ps. CXVIII, 146. Isai. XL, 6. Prov. IX, 5. Habac. II, 11. Matth. XXVII, 46. Luc. XXIII, 43.

7. Unde et quidam naturæ perdicis etiam istud aptandum putarunt, eo quod aliena diripiat ova, et foveat suo corpore, atque hac sua fraude partus alienos studeat adquirere. Sed (quod ajunt, cornici oculum;[5] habent enim [5] et volatilia suas artes) ubi istud adverterit, cujus aut singula ova direpta, aut cubile fuerit invasum, aut sollicitata soboles errore similitudinis,[6] speciei simulatione decepta, etsi infir- [6] mior viribus, induit se atque armat versutia; et cum labor omnis impensus nutrimentorum educantem exhauserit, atque adolescere pulli cœperint, tunc vocem emittit, et quadam pietatis tuba prolem advocat. Quæ naturali quodam auditu excitata agnoscit parentem, et simulantem deserit. Ita cum vult congregare quæ non peperit, amittit quos nutriendos putavit.

8. Non superfluo igitur et Jesus clamavit, ut quia totius mundi populus voce perdicis, blanditiis, arte, specie deceptus ab auctore proprio deviaverat, lubricas artes sequutus, veri parentis voce revocatus fallacem relinqueret, atque in dimidio dierum ejus fraudulentum desereret; id est, ante hujus finem sæculi, cui nos eripuit Dominus Jesus, et ad vitam æternam vocavit. Itaque nunc mortui mundo, vivimus Deo. Rom. VI, 8.

9. Cum igitur perdix iste penitus a falsis filiis derelictus fuerit, tunc erit stultus ille, quem elegit Deus, et sapientem confudit, salvus; quoniam quæ stulta sunt mundi, elegit Deus. Ideoque si quis videtur sapiens esse in hoc sæculo, I Cor. I, 27. stultus fiat, ut sit sapiens. Vale, fili, et nos dilige, ut facis, quoniam nos te diligimus.

[1] Mss. Colb. juxta Maurinos, *ut in mares veluti feminas*, quæ lectio contextui reapse melius respondere videtur, et ideo genuina censenda.

[2] Hanc perdicis etymologiam a recentioribus confictam dicit Aldrovandus; unde intelligas eum in hunc Ambrosii locum non incidisse. Quod autem illam ridiculam esse idem contendit, non refragamur; cum ad Ambrosii propositum satis fuerit eam ipsius ætate receptam esse. Dalechampius in Plinium dictam ait a verbo πέρδειν, et alii alias ejusdem vocis origines excogitarunt. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit. sola, *judicium salutaris.*

[4] Omnes edit. ante maurinam, *prædicatione ad sapientiam:* Vat. unus, *prædicatione ac sapientia:* melius ceteri mss. ut in textu.

[5] Editt. ante maurinam, *cornicis oculum;* mss., *cornici oculum*, quomodo etiam Tullius *orat. pro L. Flacco.* Videtur autem Ambrosius, notant Maurini, proverbium græcum, de quo Macrobius lib. VII *Saturn.* meminit, innuere; scilicet cornici oculum effodit, id est, callidus callidi artem, qua sibi fraudem facere moliebatur, astutiori arte deludit. Vide *Adag.* Erasm. Chil. I, cent. III, prov. 73.

[6] Ita Eras. et seq. editt. cum mss. aliquot: Amerb. autem cum aliis nonnullis, nec non A et M, *erroris similitudine, speciei simulatione;* Colb. unus, *specie simulationis, decepta.* Prat. vero, et Gem., *errori, similitudine, specie, simulatione decepta;* quæ lectio Maurinis non improbatur.

EPISTOLA XXXIII

Scripta circa annum 387.

Irenæo vereri se ne quis ex loco Scripturæ de duabus uxoribus duas in eodem homine animas esse arbitretur, significanti, scribit varias ibidem indicari animæ qualitates: in amabili enim animam voluptati deditam adumbrari; in odibili vero severiores virtutes consectantem: hujus autem unius primogenitos esse cum ex altero loco, tum ex eo etiam qui fuit propositus, intelligi.

Ambrosius Irenæo salutem.

1 1. Superiore epistola[1] scripsimus liberandam ab adversariis animam nostram, et cum ea indissociabilis vitæ subeundum consortium. Deut. xxi, 16. Et quia sermo iste nobis de Deuteronomio exemplum adsumpsit adsertionis suæ, quo loci subjectum est de viro, qui duas uxores habebat, unam odibilem, alteram amabilem; non perfunctorie motus videris, ne forte duas animas istum sibi adscivisse aliquis intelligat: quod fieri nequaquam potest.

2. Verum ipse non ignoras quod interdum Scriptura cum allegoriam dicit, alia ad speciem Synagogæ, alia ad Ecclesiæ refert: alia ad animam, alia ad Verbi mysterium: alia ad diversas species et qualitates animarum; quæ discernit, qui dijudicat spiritu. Unde sequenti capitulo Legis non duas animas, sed diversas qualitates unius animæ comprehensas esse arbitror. Est enim amabilis animæ species, quæ concupiscit voluptaria, quæ laborem fugit, compunctionem declinat, judicium Dei negligit. Ideo amabilis, quia dulcis et suavis ad tempus videtur, quæ mentem non afficiat, sed oblectet. At illo altera tristior, quæ zelo Dei conficiatur, sicut uxor severa scortari comparem suum nolit, non patiatur, non sinat, nihil indulgeat corpori, nihil voluptati et delectationi relaxet, abdicet occulta dedecoris, dura laborum sequatur, gravia periculorum.

3. Si igitur pepererint ei ambæ, non poterit, inquit, primitivum filium amabilis in hæreditatis institutione præponere primitivo filio odibilis, cum sciat odibilis filium primitivum esse. In quo non tam prælationem simpliciter significari puto, quasi inter primitivos duos, quam expressionem solum odibilis filium primitivi habere prærogativam. Primitivus enim primogenitus est; sancti autem primogeniti sunt, quia *omnis masculus adaperiens vulvam, sanctus Domino vocabitur.* Exod. xiii, 2. Luc. ii, 23. Non tamen omnis primogenitus A sanctus: non enim sanctus Esau, qui utique primogenitus.

4. Sancti autem primogeniti sunt; denique habes in Numeris: *Ecce tuli levitas de medio filiorum Israel*[2] *pro omni primogenito, qui aperit vulvam, a filiis Israel. Mihi enim in quo die percussi omne primogenitum Ægypti, sanctificavi omne primogenitum Israel.* Ergo levitas pro primogenitis accepit, quasi sanctos; sanctos enim primogenitos esse cognoscimus ex epistola ad B Hebræos scripta, in qua habemus: *Sed appropinquastis Sion monti, et civitati Hierusalem, et decem millibus angelorum, et Ecclesiæ primitivorum.* Ergo sicut primogeniti Ecclesiæ sancti, sic et levitæ; quoniam ipsi quoque primogeniti. Non enim nascendi ordine sancti, sed sanctificationis munere; Levi enim tertius filius fuit Liæ, non primus utique. 2 Num. iii, 12. Hebr. xii, 22. Gen. xxix, 34.

5. Qui autem sanctificatur, ipse aperit vulvam. Quam vulvam? Audi dicentem: *Erraverunt peccatores ab utero.* Quia intellexisti primogenitum, qui aperit vulvam, intellige uterum bonæ matris, a quo non errant sancti, sed peccatores. Levitæ autem auferuntur de medio Israel, quia nihil habent commune cum populo, cujus primogenita sæcularia destruuntur. Primogenita enim sæculi alterius matris sunt, a cujus utero segregatus Paulus est, cum ad gratiam vocaretur Dei. Et ideo de medio populi segregatus, Verbum recepit, quod est medium D in corde nostro. Unde et illud dictum est: *Medius autem vestrum stat, quem vos non videtis.* C Ps. lvii, 4. Galat. i, 15. Joan. i, 26.

6. Non otiosus itaque nobis a Lege in Legem excursus fuit, ut primogenitum non esse amabilis illius, id est, remissioris et voluptariæ filium doceremus; quamvis propositi capituli verba hoc exprimant, dicente Scriptura: Non poterit filium amabilis primitivum præponere,[3] 3 cum sciat filium odibilis primitivum esse. Ille est vere primitivus, qui sanctæ matris sanctus E est partus; sicut illa vera mater, a cujus utero non errant veri filii, sed peccatores. Ergo ille non veræ matris filius, non primitivus verus, sed quasi primitivus juvatur sumptu, ne egeat; non ut dives sit, honoratur; hic autem dupla ex omnibus accepit, ut abundet: sicut etiam in Genesi habes patriarchas a fratre suo Joseph geminæ singulos stolæ donatos munere, cum remitterentur ad patrem, ut significarent patri[4] 4 repertum Joseph, quem defunctum esse credi- F derat pater. Gen. xlv, 22.

7. Primogenitus itaque hæreditatis accepit prærogativam, dicente Scriptura: *Hic est initium filiorum ejus, et huic debentur primogenitalia.* A primogenito igitur Dei Filio primogeniti sancti, et ab illo initio (quia ipse est initium Deut. xxi, 18. Apoc i, 8.

[1] *Superiore epistola,* non ἀμέσως superiore, sed tantum penultima; cum illam inter et eam quæ hic incipit, alia videatur fuisse interjecta, ut in Admonit. ostensum est. (Edit. Maur.)

[2] Hunc locum etiam in lib. II *de Cain et Abel*, cap. 2, num. 7, tractatum reperies. Utrum vero ad eum librum, an ad hanc epistolam Ambrosius de eodem Numerorum loco in libro *de Benedict. Patriarch.* disserens, lectorem remiserit, in Præfatione disceptatum est.

[3] Ita omnes edit. ac plerique mss.; tamen Prat. et Gem. juxta Maurinos, *primitivo præponere.*

[4] Omnes edit. et mss. nonnulli, *ut significarent fratrem;* alii tamen plures ac probatiores, *ut significarent patri.* (Edit. Maur.)

et finis) initium sanctus nuncupatur, initium filius, cui debetur primitiarum prærogativa, secundum illud ad Abraham dictum: *Ejice ancillam, et filium ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac.*

Gen. xxi, 10.

8. Quod magis ad hæreditatem virtutum, quam pecuniæ spectare divino oraculo docetur, dicente Domino: *Omnia quæcumque tibi dixerit Sarra, audi vocem ejus; quoniam in Isaac vocabitur tibi semen.* Quæ erat alia in Isaac, nisi sanctitatis hæreditas, quæ nobilitaret patrem? Et filium quidem ancillæ super nationes præfecit, quasi simpla conferens patrimonii: filio autem Sarræ dupla dedit, cui non solum temporalia, sed etiam superna et perpetua collata sunt. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

Ibid., 12.

EPISTOLA XXXIV

Scripta æque circa annum 387.

HORONTIANUM *an anima, de qua prave sentiunt philosophi, cœlestis substantiæ sit, quærentem primo remittit ad libros Esdræ; tum dignitatem ejus ostendens Pauli testimonio, qua ratione ibidem omnis creatura ingemiscere, ac rursus liberanda esse dicatur, explicat.*

AMBROSIUS HORONTIANO salutem.

uæsisti a me utrum anima cœlestis esse videatur substantiæ: non enim aut sanguinem, aut ignem, aut nervorum harmoniam animam putas, ut vulgus philosophorum interpretatur;[1] aut, ut illa patricia quædam eorum prosapia Platonis disputat, quod ipsum se movet, et non movetur ab alio, ipsa tibi anima videtur: vel certe ut Aristoteles acri ingenio quintum quoddam elementi genus induxit, probasti, id est ἐντελέχειαν, ex quo componeres et velut fingeres animæ substantiam.

1

2. De quo tibi Esdræ librum legendum suadeo,[2] qui et illas philosophorum nugas despexerit; et abditiore prudentia, quam collegerat ex revelatione, perstrinxerit eas substantiæ esse superioris.

2

3. Apostolus quoque etsi non expresse,[3] tamen intelligendum nobis reliquit, quasi bonus magister, et spiritalis agricola, occultis doctrinæ seminibus excitans discipulorum ingenia, quod animæ nostræ potioris creaturæ sint, et cujusdam præstantissimæ naturæ. Cum enim dicit, quia *vanitati creatura subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit in spe; quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei;* ostendit non mediocrem animarum esse gratiam, quarum vigore et virtute in adoptionem filiorum Dei adsurgit humanum genus, habens in se quod ad similitudinem et imaginem Dei tributum est sibi. Animæ enim neque tactu aliquo comprehenduntur, neque visu corporeo videntur; et ideo præferunt illius incorporeæ et invisibilis naturæ similitudinem, et supergrediuntur substantia sua corpoream et sensibilem qualitatem. Quæ enim videntur, temporalia sunt, temporalia significant, temporalibus agglutinantur: illa autem quæ non videntur, æterno illi et summo adhærent bono, atque in ipso vivunt, et sunt, et moventur; nec ab eo, si boni consulunt, se patiuntur separari ac dividi.

3

Rom. viii, 20 et ss.

Act. xvii, 18.

4. Unaquæque ergo anima videns se corporeo isto clausam gurgustio, quæ tamen terrenæ hujus habitationis consortio non degeneraverit, ingemiscit gravata corporis hujus conjunctione; quia corruptibile corpus gravat animam, et inclinat terrenum habitaculum mentem multarum cogitationum; simulque cognoscens quia per fidem ambulat, non per speciem, peregrinari vult de corpore, et adesse ad Dominum.

II Cor. v, 4.

Sap. ix, 15.

II Cor. v, 7.

5. Advertamus igitur quomodo vanitati creatura subjecta sit, non ex voluntate sua, sed ex divino arbitrio, quo dispositum est animas corporibus conjungi oportere propter spem earum; ut dum sperant bona, dignas se præstent cœlesti remuneratione: *Omnes* enim *nos oportes adesse ad tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis.* Ideo uniuscujusque anima prævideat rependenda sibi merita conversationis suæ. Et pulchre ait, *propria corporis*, id est, quod suscepit regendum; ut si bene rexit, præmium referat, propter quod in spe subjecta est; et si male, supplicium, quia non speravit in Deum, nec ad illam adoptionem filiorum, et ad veræ libertatem affectavit gloriæ.

Rom. viii, 20.

II Cor. v, 10.

Rom. viii.

6. Docuit igitur Apostolus quod humani generis creatura subjecta vanitati sit. Quid enim tam homo, quam anima ejus?[4] De consortibus ejus dicit: *Cum sumus in corpore isto, ingemiscimus gravati.* Sed et David dicit: *Homo vanitati similis factus est;* et: *Universa vanitas omnis homo vivens.* Vita itaque hominis in hoc sæculo vanitas est. Huic vanitati subjecta est

4

II Cor. v, 4.

Ps. cxliii, 4.

Ps. xxxviii, 6.

[1] Congerit Ambrosius fere omnium philosophorum opiniones de anima. Siquidem Xenocrati anima mens est nullo corpore, Zenoni ignis, Aristoteli quinta quædam essentia, quam entelechiam nominat, Aristoxeno corporis intentio quædam, Empedocli cordi affusus sanguis, Euripidi Deus, Pythagoræ numeri, Dicæarcho nomen inane, Democrito atomi. Hæc P. Nannius; quibus etiam præmisit relatam a sancto Præsule Platonis sententiam ex lib. v *de Legibus* petitam esse. Adisis quoque lib. *de Noe et Arca*, cap. 25, num. 92, et Ciceronem lib. i *Quæst. Tuscul.* (Edit. Maur.)

[2] Liber iv Esdræ hoc loco indicatur, de cujus auctoritate actum reperies in Præfatione ad lib. *de Bono Mortis.*

[3] Eras. et seq. editt., *non expressit:* Amerb. et omnes mss., *non expresse.* (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit. ante maurinam, *Quid enim tam subjectum vanitati, quam homo, et quam anima ejus:* omnes mss., *quid enim tam homo, quam anima ejus:* quod satis congruit contextui: hinc enim homo probatur vanitati obnoxius, quod ejus anima, in qua maxime consistit, eidem subdita sit.

anima. Itaque sanctus cum facit quæ sunt corporis, non sponte facit, non volens, sed *propter eum qui subjecit in spe*, facit ut ei pareat.[1] Ab hoc igitur exemplo animæ progrediamur ad creaturas reliquas.

Rom. VIII, 20.

7. Propone tibi solem, lunam et stellas, quæ cœli lumina etsi præclaro fulgent nitore, creaturæ sunt tamen, et ad quotidianum ministerium vel surgunt, vel occidunt, servientes dispositioni creatoris æterni,[2] ministrantes splendorem, quo vestiuntur, atque die nocteque emicant. Quoties sol iste obtexitur nubibus, quoties objectu aufertur terræ,[3] vel cum e regione ejus luminis sui radius fuerit repercussus, oriuntur ecclipses, et ut ait Scriptura: *Luna novit occasus suos.* Novit quando pleno orbe suo luceat, quando exinanito. Stellæ quoque nebulis obductæ vanescunt, quæ sustinent ministerii hujus mundani usus, non sponte utique, sed in spe; quia sperant etiam hujus laboris gratiam ab eo, qui subjecit eas.[4] Ideoque propter eum sustinent, id est, propter ejus voluntatem.

Ps. CIII, 19.

8. Nec mirum si patienter sustinent, cum sciant dominum suum, et creatorem omnium sive quæ in cœlo, sive quæ in terra sunt, suscepisse nostri corporis fragilitatem, nostræ conditionis servitutem. Cur ergo illa servitutem corruptionis suæ non patienter sustineant; cum Dominus omnium pro toto mundo se humiliaverit usque ad mortem, servi formam susceperit, peccatum mundi, maledictum etiam pro nobis factus sit? Illius ergo imitantes bonitatem cœlestes creaturæ licet ingemiscant, quod mundi hujus vanitati subjectæ sint, consolantur se tamen quod liberabuntur a servitute corruptionis, in libertatem gloriæ, cum filiorum Dei adoptio venerit, quæ est universorum redemptio: *Cum enim intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus erit.* Cui enim non ignoscet populo, qui ignoscit etiam illi persecutori suo, qui dixit: *Crucifige, crucifige eum;* et: *Sanguis ejus super nos et super filios nostros?* Sed quia vanitati etiam cœlestis subjecta creatura est, licet istud in spe, etiam horum perfidiam et temulentiam, vanitatem hujus mundi lapsam, pertinere ad veniam patietur veritatis pietas, et redemptio universitatis.

Phil. II, 7. Galat. III, 13. Rom. XI, 25. Joan. XIX, 6. Matth. XXVII, 25. Rom. VIII, 20.

9. Ergo ut concludamus, et ille tantus ac talis sol, et illa luna quam noctis tenebræ non operiunt, et illæ stellæ quæ sunt ornamenta cœli, servitutem corruptionis nunc sustinent, quia corruptibile omne corpus: siquidem et cœli peribunt, et cœlum et terra præteribunt. Postea autem et sol et luna et cetera stellarum lumina requiescent in gloria filiorum Dei, quando *erit Deus omnia in omnibus;* qui et in te et in nobis sit per suam plenitudinem et misericordiam.

Matth. XXIV, 35. I Cor. XV, 28.

10. An ipsos quoque angelos, qui in istius mundi laboribus diversa sustinent ministeria, sicut in Apocalypsi legimus Johannis, non ingemiscere credimus, cum adhibentur pœnarum et excidiorum ministri?[5] Qui habentes vitam beatam,[6] mallent utique eam in illo superiore tranquillitatis suæ statu recurrere, quam nostrorum peccatorum pœnis ultricibus interpolari. Etenim qui gaudent unius peccatoris redemptione, utique tantorum peccatorum ærumnis ingemiscunt.

Apoc. III, 1 et ss.

11. Si igitur etiam cœlestes creaturæ, et potestates servitutem corruptionis sustinent, sed in spe, ut pro nobis postea et nobiscum lætentur; etiam nos passiones hujus temporis futuræ spe et expectatione consolemur gloriæ. Vale, fili, et nos dilige, quia nos te diligimus.

Luc. XV, 10.

[1] Rom. edit. sola, *facit in spe, ut ei,* etc.

[2] Quædam edit. Paris. testibus Maurinis, *dispositione creatoris.... quo vestiuntur; itaque die,* etc.

[3] Vet. editt. cum mss. Reg. (*ac cum* A *et* M), *objectum afferunt terræ;* mss. non pauci, *objectu afferunt terræ:* in quorum tamen aliquot verbum *afferunt* prætermittitur, cujus loco non male substituitur in uno Vat. *ut ferunt:* sed nihilo deteriori sensu Rom. edit. cum mss. quatuor, *objectu affertur terræ.* Continuo vero post, ubi vet. editt. ac mss., *vel cum e regione ejus,* Rom. edit. reposuit *vel cum e regione lunæ:* at rursus paucis interjectis, pro *oriuntur ipsi: sed ut ait,* ut habent edit., vel ut mss. partim, *oriuntur ipsis,* partim *oriuntur ex eis, et ut ait;* unus codicum Vat. restituit *oriuntur ecclipses,* etc. Denique locum Psalmistæ, qui exhibetur in ant. editt. et cunctis mss., *luna novit occasus suos,* edit. Rom. ex sacris codicibus effert his verbis: *Fecit lunam in tempora, sol novit,* etc. (Edit. Maur.)

[4] Hic locus præbuit nonnullis occasionem, ut Ambrosium cœlo et sideribus rationales animas secundum Origenis opinionem adtribuere existimarent. Qua de re consuli potest Dion. Petavius lib. I *de Opificio sex dier.* cap. 12, et Dan. Huetius lib. II *Origen., quæst.* 8. Verum præterquam quod respondetur ab aliquibus, hic a sancto Doctore quamdam fieri prosopopœjam, advertere operæ pretium est non paucos illis temporibus exstitisse, qui rationali anima præditos esse globos cœlestes arbitrarentur, in quorum hypothesi et sententia, quæ nondum ab Ecclesia damnata erat, hoc loco loquitur Ambrosius: at eidem hanc opinionem non pro vera et certa habitam esse hinc intelligas, quod sequenti epistola alias proponit, et Horontiano, ut quam potissimam censuerit, sequatur, liberum relinquit. Non possumus autem quæ fuerit sancti Præsulis hac de re sententia, melius aliunde colligere quam ex lib. II *Hexaem.* cap. 4, num. 17, ubi distincte negat cœlos ac firmamentum tamquam spirituales quasdam virtutes Deum laudare, sed tantummodo quasi opera mundi. Locum expende, et cum simili apud Basilium *Homil.* III *in Hexaem.* compara. (Edit. Maur.)

[5] Quamvis reprobos angelos ad exigendas criminum pœnas Deus potissimum adhibeat, quasi justitiæ suæ lictores ac satellites, unde legimus psal. LXXVII, vers. 49, *immissiones per angelos malos;* bonis tamen quandoque ad hoc ministerium utitur, ut non solum ex variis locis Apocalypsis intelligimus, verum etiam e lib. IV Regum, cap. 19, et Daniel, cap. 10. Quod autem testatur Ambrosius eosdem angelos ingemiscere, id eo sensu accipiendum est, quo sequenti epistola significat hos ipsos corpori Ecclesiæ compati, tamquam membra superiora inferioribus membris laborantibus. Hac autem compassione illorum non impediri felicitatem Augustinus cum alibi non semel, tum in lib. *de Civit. Dei* pluribus locis docet, ac post eum agmen theologorum. (Edit. Maur.)

[6] Mss. aliquot, *Qui non habentes.* Minus commode. Infra vero, ubi ant. editt. cum mss. multo pluribus, *interpolari,* edit. Rom. cum aliis cod. pauculis præfert *interpellari.* Sed tam sæpe, ait Nannius, in his libris occurrit *interpolari* pro *interpellari,* ut dubium sit, num S. Ambrosius promiscue illis utatur. (Edit. Maur.)

EPISTOLA XXXV

Scripta circa annum 387.

In hac epistola quæritur primo, cur cum in verbis Apostoli non omnis creatura dicatur corruptioni obnoxia, congemiscere tamen omnis dicatur: postea ex iis quæ ibidem sequuntur, de spiritu adoptionis, de magnitudine præmiorum cœlestium, de sanctorum gemitu, primitiis Spiritus, adoptione filiorum, ac spe salvante disseritur.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Superior epistola tuæ inquisitioni respondit; hæc meæ responsionis portio est, quæ non solvat, sed impleat superiorem. Nam dum ulteriora recenseo, movit me, fateor, quia addidit: *Scimus enim quod omnis creatura in-*
Rom. VIII, 20. *gemiscit,* cum in priori capitulo sine adjectione dixerit: *Quia creatura vanitati subjecta est.* Non enim omnem creaturam, sed creaturam subjectam dixit. Et iterum ait: *Quoniam et ipsa*
Ibid., 21. *creatura liberabitur a servitute corruptionis.* Tertio
Ibid., 22. autem addidit quod omnis creatura congemiscat.

2. Quid sibi igitur vult ista adjectio, nisi forte quia non omnis creatura subjecta vanitati est; et quia non omnis vanitati subjecta est, non omnis a servitute corruptionis liberabitur? Quid enim liberetur, quæ a subjectione vani-
1 tatis et a servitute corruptionis[1] ejus expers atque immunis sit? Omnis autem congemiscat non in suo, sed in nostro labore, et compar-
2 turiat[2] illum fortasse spiritum salutis, spiritum jucunditatis, exspectans adoptionem filiorum Dei; ut communem de redemptione humani generis consequatur lætitiam et exsultationem. Aut propter caritatem igitur suam omnis ingemiscit nostrum laborem; aut propter membrum sui corporis, cujus caput Christus est. Sed sive ita ut diximus, sive simpliciter subjectam creaturam omnem dixerit congemiscere et comparturire, ut voles intellige.

3. Nunc illud consideremus quod adjecit: *Non solum autem illa, sed etiam nos primitias spiritus habentes, ipsi intra nos ingemiscimus, adoptionem filiorum exspectantes, redemptionem*
Rom. VIII, 23. *corporis nostri.* Quid sit adoptio filiorum superior pagina docet; et ideo exponendi sensus gratia ad superiorem recurrendum est paginam.

Ibid., 13. 4. Qui spiritu, inquit, facta carnis mortificat, vivet. Nec mirum si vivat, cum filius Dei fiat qui habet Spiritum Dei. Adeo est filius Dei, ut non accipiat spiritum servitutis, sed spiritum adoptionis filiorum; eousque ut testimonium spiritui nostro sanctus Spiritus reddat quod sumus filii Dei. Testimonium autem hoc est Spiritus sancti, quod ipse est qui clamat in cordibus nostris: *Abba pater,* sicut ad Galatas scriptum est. Sed et illud grande testimonium quod filii Galat. IV, 6. sumus Dei, quia sumus hæredes Dei, cohæredes autem Christi: cohæres autem est ejus, qui conglorificatur ei: conglorificatur vero illi[3] qui 3 patiendo pro ipso, compatitur ei. Rom. VIII, 16 et
Ibid., 18.

5. Et ut nos hortetur ad passionem, adjungit quia omnia quæ patimur, minora sunt et indigna quorum pro laboribus tanta rependatur futurorum merces bonorum, quæ revelabitur in nobis, cum ad Dei imaginem reformati gloriam ejus facie ad faciem adspicere meruerimus.

6. Et ut magnitudinem revelationis futuræ extolleret, addidit quod et creatura hanc revelationem exspectet filiorum Dei, quæ nunc vanitati subjecta est non sponte, sed in spe; quia sperat de Christo gratiam ministerii sui, vel quia et ipsa liberabitur a servitute corruptionis; ut adsumatur in libertatem gloriæ filiorum Dei, ut sit una libertas creaturæ, et filiorum Dei, cum revelata fuerit eorum gloria. Verum nunc, dum revelatio procrastinatur, congemiscit omnis creatura exspectans adoptionis et redemptionis nostræ gloriam, parturiens jam illum spiritum salutis, et volens liberari a vanitatis servitio.

7. Cui conjunxit Apostolus etiam sanctorum gemitum, qui habent primitias Spiritus; nam et ipsi ingemiscunt. Quamvis enim de suo merito securi sint; tamen quia futura est adhuc redemptio totius corporis Ecclesiæ, compatiuntur. Cum enim adhuc membra patiuntur corporis sui, quomodo alia membra, licet superiora, non compatiuntur membris unius corporis laborantibus?

8. Unde puto dixisse Apostolum quia tunc I Cor. XV, 28. et ipse Filius subjectus erit, qui ei subjecit omnia:[4] qui enim adhuc laborant, nondum 4 subjecit sunt, in quibus fortasse adhuc sitit Christus, adhuc esurit, in quibus nudus est; eo quod non impleant verbum Dei, non induant Christum, qui est indumentum credentium, amictus fidelium. Sed et illi in quibus æger est, adhuc medicina indigent; et ideo nondum subditi: subjectio enim ista virtutis est, non infirmitatis: denique in fortibus et facientibus mandatum Dei, subjectus est Dei Filius. Nunc autem magis in iis laborat, qui non subveniunt laborantibus, quam in illis, qui sibi postulant subveniri. Hæc est pia interpretatio et vera subjectionis Domini Jesu, qui ideo se subjiciet, ut sit Deus omnibus in omnia.

9. Sensum Apostolicum percurrimus: nunc consideremus qui sunt primitias Spiritus ha-

[1] Omnes edit. ante maurinam et mss. nonnulli, quos inter etiam A et M, *Quid enim liberetur; quæ vanitatis, et corruptionis;* alii mss. complures: *Quid enim liberetur, quæ vanitatis et a servitute corruptionis:* at locum restituit ope Maurinorum cod. Albin. ut in textu.

[2] Græcum verbum ὠδίνω et parturio et doleo significat: ad utramque significationem hic allusit S. Ambrosius, quæ in latina dictione verbi parturio non est, uti animadvertit Nannius.

[3] Editt. ac plures mss., *conglorificatur vero ille;* alii cod., *conglorificatur vero illi,* quod gradationem efficit magis concinnam. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. sola, *subjectus erit ei; qui subjecit sibi omnia.*

bentes. Et ideo Legem interrogemus quid sit quod primitiarum vel initii nomine declaraverit. Rom. VIII, 19. Exod. XXII, 29. *Initia,* inquit, *areæ et lacus tui non fraudabis;* et infra: *Initia primitiarum tuarum inferes in* Exod. XXXIV, 26. *domum Domini Dei tui.* Aliæ sunt primitiæ, aliæ decimæ: primitiæ majoris gratiæ, sanctificationis observantissimæ. Ideo placuit Abel, quia non est suum muhus moratus, qui de pri- Gen. IV, 4. mitivis ovium obtulit. Licet aliqui distantiam velint esse inter primitias et primogenita, id est, quæ primo nascuntur; eo quod collectis seminibus, quasi ex omnibus initia offerantur areæ; tamen de messe quod primum tollitur, [1] id offertur Domino, sed de hoc alias.[1] Sanctificari autem videtur primitiarum munere tota areæ messis, sed ipsæ sanctiores primitiæ sunt.

10. Similiter sancti primitiæ sunt Domini, præcipue apostoli: primum enim Deus posuit in Ecclesia apostolos, qui et pleraque prophetarunt, et evangelizarunt Dominum Jesum; quia I Cor. XII, 28. primi receperunt eum. Recepit eum Symeon Luc. II, 28. propheta, Zacharias propheta, Johannes filius Joan. I, 47 ejus, Nathanael, in quo dolus non erat; et ideo sub ficu requiescebat; Joseph, qui dicebatur Luc. XXIII, 53. justus, qui sepelivit eum. Isti sunt primitiæ fidei nostræ; sed tamen eadam ceterorum natura seminum, quæ primitiarum, licet in aliquibus minor gratia: *Potens est enim Deus ex* Matth. III, 9. *lapidibus filios Abrahæ excitare.*

11. En tibi exemplum de ipso Domino Jesu. In resurrectione mortuorum primogenitus ex Coloss. I, 18. mortuis dicitur. Eumdem ipse Apostolus primitias significavit dicens: *In Christo omnes vivificantur, unusquisque autem in suo ordine: primitiæ Christus, deinde ii qui sunt Christi,* I Cor. XV, 22. *qui in adventum ejus crediderunt.* Eadem in illo corporis veritas, quæ in nobis; sed tamen et primogenitus ex mortuis dicitur, quia primus resurrexit; et primitiæ, quia sanctior omnibus fructibus, qui etiam ceteros consortii sui fructus sanctificavit. Ipse etiam initium eorum qui ad Coloss. I, 15. imaginem, quasi imago invisibilis Dei, in quo secundum divinitatem nihil corporeum, nihil temporale; quia splendor est gloriæ paternæ, Hebr. I, 3. et imago substantiæ ejus. Produximus sermonem epistolarem, dum volumus quid sint primitiæ significare.

12. Primitiæ ergo nostræ apostoli, electi ex [2] omnibus præsentis[2] scilicet tunc temporis fructibus, quibus dictum est: Et majora his facietis; fudit enim se in eos gratia Dei. Isti, Joan. XIV, 12. inquam, ingemiscebant, exspectantes redemptionem totius corporis, et adhuc ingemiscunt; quia multorum est labor, qui adhuc fluctuant. Ut si aliquis ad superiora se littoris subsistat,[3] [3] et adhuc medio corpore cædatur fluctibus, ingemiscit et comparturit, donec totus evadat. Ingemiscit utique, qui adhuc nobis dicit: *Quis infirmatur, et ego non infirmor?* II Cor. XI, 29

13. Non ergo nos moveat, quod ita scriptum est: *Qui primitias Spiritus habentes, ipsi intra nos ingemiscimus, adoptionem filiorum exspectantes, redemptionem corporis nostri;* sensus Rom. VIII, 23 enim apertus est, eo quod primitias Spiritus habentes ingemiscunt, adoptionem filiorum exspectantes: quæ adoptio filiorum, redemptio totius corporis est, quando facie ad faciem quasi Dei filius per adoptionem videbit illud divinum et æternum bonum: est enim adoptio filiorum in Ecclesia Domini, quando clamat Spiritus: *Abba pater;* sicut habes ad Galatas. Sed illa Galat. IV, 6. erit perfecta, quando resurgent omnes in incorruptione, honore, gloria, qui mereantur Dei faciem videre: tunc enim vere redemptam se humana judicabit conditio. Unde Apostolus gloriatur dicens: *Quia spe salvi facti sumus.* Salvat Rom. VIII, 24 enim spes, sicut et fides, de qua dicitur: *Fides tua te salvum fecit.* Luc. XVIII, 42.

14. Ergo creatura quæ non sponte, sed in spe vanitati subjecta est, spe salvatur; sicut et Rom. VIII, 20. Paulus, cum sciret lucrum sibi esse mori, ut cum Christo esset solutus corpore, permanebat in carne propter eos quos Christo adquireret. Philip. I, 21. Spes autem quid est, nisi futurorum exspectatio? Unde ait: *Spes autem quæ videtur, non est spes.* Non enim quæ videntur, sed quæ non Rom. VIII, 24. videntur, æterna sunt: *Nam quod videt quis, quid sperat?* Videmur enim tenere ea, quæ videmus: quomodo ergo quæ tenemus, speramus? Nihil igitur eorum quæ sperantur, videtur: *Oculus* enim *non vidit, nec auris audivit, quæ præparavit Deus diligentibus eum.* I Cor. II, 9.

15. Ergo si sperari non potest quod videtur, non bene habent aliqui: *Nam quod videt quis quid, et sperat.* Nisi forte sic:[4] *Nam quod videt* [4] *quis, quid et sperat,* vel quid exspectat? Quia illud verum est, quia id speramus, quod non videmus; et ideo quamvis abesse videatur a nobis, exspectamus illud per patientiam. *Ex-* [2] *spectans* enim *expectavi Dominum, et respexit me.* Ideo ergo exspectamus patienter, quia *bonus* Ps. XXXIX, 2. *est Dominus sustinentibus eum.* Et videtur con- Thren. III, 25.

[1] In margine Rom. edit. annotabatur lib. II *de Cain et Abel* cap. 1, et re vera ibi num. 5 et 6 nonnulla de primitiis atque initiis mystice disputantur. Nobis tamen credibilius est Doctorem nostrum Horontiano hic polliceri se fusius aliquando hac de re ad eum conscripturum, quam eodem illum remittere. Sententiam porro hujus loci Ambrosiani Nannius enarrat in hunc modum. Hanc differentiam S. Ambrosius facit inter primitias et initia, quod primitiæ sint ex messe, initia ex tritura: primitiæ cum aristis sint, initia puro semine constent: quod primum metitur, primitiæ: quod primum excusso frumento ex tritura colligitur, initia vocat. Hoc quoque adjici potest, initia tum proprie vocari, quia Deo initiata sint et consecrata; sic primitias esse in concipiendis votis, initia in reddendis. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit. hinc exemerat vocem *præsentis,* quæ et in ceteris, atque in mss. omnibus occurrit, nec sensui omnino videtur inutilis. Dictionem vero *scilicet* e præcipuis cod. huic adjunximus. (Edit. Maur.)

[3] Eadem Rom. edit., *Et si aliquis ad superiora se subrigat:* aliæ ac mss., *Etsi,* mss. non pauci melius, *Ut si aliquis.... subsistat,* Albin. cod., *sustollat,* si vel uno alio fulciretur, jure ceteris præferendus. (Edit. Maur.)

[4] Ita omnes mss.; at editt., *nisi et forte sic intelligas.* Paucis vero interpositis, ubi omnes edit. ac plures mss., *Quia illud verum est;* legitur in mss. aliquib. *Quid aliud? Verum est,* etc. (Edit. Maur.)

venire, quia reddidit per patientiam. Exspectamus quæ speramus, et non videmus. Multum enim facit qui sperat ea et exspectat quæ non videntur, et propterea quod intendat mentem ad illud omne quod est, sustinet.

16. Pulchre autem dicitur: *Spes autem quæ videtur, non est spes*, de potestatibus istius sæculi, de dignitatibus, de divitiis. Vides nescio quem fascibus præeminentem et curribus: nihil habet spei in curribus, qui videntur. Nec in ipso cœli elemento spes est, sed in Domino cœli. Nec Chaldæus in stellis spem habet,[1] quas observat; nec dives in possessionibus, nec avarus in usuris: sed ille spem habet, qui in eum spem suam ponit, quem non videt, id est, in Domino Jesu, qui medius nostrum stat, et non videtur. Denique *oculus non vidit, nec auris audivit, quæ præparavit Dominus diligentibus eum.*

Rom. VIII, 24.

[1]

Joan. I, 26.

I Cor. II, 9.

EPISTOLA XXXVI

Scripta hæc quoque circa annum 387.

Roganti quemnam spiritum Paulus scripserit postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus, *respondetur non alium denotari nisi Spiritum sanctum, qui et orationes nostras dirigit, et gemit pro delictis nostris gemitu inenarrabili, hoc est, cœlesti.*

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Concatenantur sibi epistolæ nostræ, ut tamquam inter præsentes videamur sermonem cædere: ita ego ex tua interrogatione, tuque ex mea explanatione epistolis scribendis materiam damus.

2. Moveri enim te indicasti de quo spiritu dictum sit: *Quia postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.* Superiora igitur repetamus, ut lectio manifestet, quod quærimus: *Similiter*, inquit, *et Spiritus adjuvat infirmitatem nostræ orationis.* Nonne tibi videtur Spiritus sanctus, qui adjutor nobis est, sicut ille cui dicitur: *Adjutor meus es tu,*[2] *ne derelinquas me, neque despicias me, Deus salutaris meus?*

Rom. VIII, 26.

Ibid.

[2]

Ps. XXVI, 9.

3. Quis enim alius spiritus, qui possit docere Paulum qui oraret? Docet autem Spiritus Christi, sicut et Christus, orare discipulos suos. Quis autem post Christum doceret, nisi Spiritus ejus, quem ipse misit, ut doceret, et dirigeret

Luc. XI, 1.

A nostras orationes: oramus enim Spiritu, oramus et mente. Ut bene mens possit orare, præcedit Spiritus, et deducit eam in viam rectam; ne obrepant carnalia, ne minora, ne etiam majora viribus: *Unicuique enim datur manifestatio Spiritus ad utilitatem.* Denique scriptum est: Petite magna, et parva adjicientur vobis. Petite cœlestia, et terrena adjicientur.

I Cor. XIV, 15

Ps. CXLII, 11.

I Cor. XII, 7.

Matth. VI, 33.

4. Ergo vult nos majora petere, non in terrenis morari. Ille autem scit quid tribuat, *dividens singulis, prout vult.* Dicit enim interdum, sciens mensuram, quam nos ignoramus: Non potestis hæc modo accipere. Peto mihi passionem martyrii; Spiritus sanctus promptus est;[3] sed videns infirmum carnis meæ, ne dum majora cupio, minora amittam, dicit: Non potes hæc accipere. Quales occasiones habui, et de ipso prope fine revocatus sum?[4] Novit enim bonus medicus quæ esca cui apta sit infirmitati,[5] et cui tempori ad profectum valetudinis. Interdum opportunitas escæ sanitatem reddit: quod si importune aliquis accipiat, aut non convenientem, implicatur periculo.

B

I Cor. XII, 11.

[3]

Matth. XXVI, 41.

[4]

[5]

C

5. Ergo quia nos nescimus quid oremus, et quomodo oporteat, postulat pro nobis Spiritus sanctus:[6] est enim Spiritus advocati nostri Jesu, et postulat gemitibus ineffabilibus; dolet enim pro nobis et Christus. Et Deus Pater dicit: *Ventrem meum doleo.* Et frequenter indignantem eum legimus et dolentem. Gemit autem, ut auferat peccata nostra, doceat nos agere pœnitentiam. Est enim pius gemitus, et plenus auctoritatis, de quo dicit Propheta: *Et gemitus meus non est absconditus a te.* Non enim latebat ut Adam, sed dicebat: *Ecce ego pastor, et grex iste quid deliquit? Ego peccavi, in me vindica.*

[6]

Rom. VIII, 26.

Isai. LIII, 4.

Jerem. IV, 19.

D

Ps. XXXVII, 10.

I Par. XXI, 17.

6. Ex hoc igitur gemitus Spiritus Dei; et ille Prophetæ gemitus bene[7] ineffabilis, quia cœlestis. Ea enim quæ in cœlo audivit Paulus, ineffabilia audivit, ut fari ea homines non debeant: sed quæ occulta hominibus, Deo nota sunt. Novit enim omnia qui scrutator est cordis: sed illa scrutatur, quæ mundavit Spiritus. Novit ergo Deus quid postulet Spiritus, et quæ Spiritus sapientia sit;[8] quæ interpellat pro sanctis, sicut habes: *Quia et Spiritus interpellat pro nobis:* pro quibus enim Christus passus est, et quos sanguine mundavit suo, pro iis interpellat et Spiritus. Vale, et nos ut filius dilige, quia nos te diligimus.

[7]

II Cor. XII, 4.

E

Rom. VIII, 27.

[8]

Ibid.

[1] Chaldæorum vanitatem valde frequenter impugnat Ambrosius; ideoque expeditum nobis videtur lectores de hoc ad indices remittere.

[2] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *Adjutor meus esto.*

[3] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *spiritus promptus est:* sed plures ac potiores addunt τὸ *sanctus;* quæ vox cum serie orationis minime pugnat. (Edit. Maur.)

[4] Legationes suas ad Maximum tyrannum, sicut et Justinæ persecutionem: de qua si quæ scripsit sanctus Antistes, attentius perlegas, fateberis non illum martyrio, sed martyrium illi defuisse. (Edit. Maur.)

[5] Ambrosianum hunc locum contende cum Augustinianis aliquot, maxime vero cum his e lib. I *ad Simplic.* quæst. 2, et lib. *de dono Persever.* cap. 14, ubi de congruentia vocationis divinæ disputatur; et non mediocrem inter præceptorem ac discipulum doctrinæ affinitatem reperies. (Ed. Maur.)

[6] Mss. aliquot, *pro nobis, Spiritus est enim advocati:* reliqui, et omnes edit. ut nos in textu, nisi quod vet. editt. ac mss. non pauci vocem *Spiritus* ante *advocati* prætermittunt. (Edit. Maur.)

[7] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *et ille profecto gemitus.*

[8] Pauci mss. Maurinis testibus, *et qui Spiritus sapientiæ sit.*

EPISTOLA XXXVII

Scripta anno 387 vel circiter.

Cum SIMPLICIANUS AMBROSIO *testatus esset eum utiliter facturum, si quid ex Apostolo dissereret apud populum, ipsius voluntati se hoc daturum spondet sanctus vir, uti et jam fecerat, maxime cum amicum in eo judicem sibi futurum noscat. Mittit autem ad eum quod eodem absente disputaverat, scilicet libertatem nostram in sapientia positam esse: quam sententiam a philosophis ambitiose jactatam dicit. Hanc tamen a Patribus proditam cum ex Salomone adstruit, tum exemplis Jacobi ac Josephi. Ex his ostendit non venditione servum, at sapientia liberum quemque fieri. Hinc demonstrato quis liber, an secus, eum solum definit sui juris esse, qui non cogitur; unde colligit servire cum libertate interdum jungi. Sub hæc sequuntur vere liberorum quædam exempla et descriptiones, quibus subditur libertate hunc demum frui, qui vivat ex legibus. Deinde nonnullis contra philosophos disputatis, eorum heroibus Christianos opponit. Ac tandem ubi confirmavit eos, qui pravis affectibus serviunt, liberos non esse, quomodo membra nostra justitiæ serviant, docet.*

AMBROSIUS SIMPLICIANO[1] salutem.

1. Proxime cum veteris amoris usu familiaris inter nos sermo cæderetur,[2] delectari te insinuasti mihi, cum aliquid de Pauli apostoli scriptis coram populo ad disputandum adsumerem;[3] quod ejus profundum in consiliis vix comprehendatur, sublime in sententiis audientem erigat, disputantem accendat: tum quia in plerisque ita se ipse suis exponat sermonibus, ut is qui tractat, nihil inveniat quod adjiciat suum; ac si velit aliquid dicere, grammatici magis quam disputatoris fungatur munere.

2. In eo tamen quoniam et veteris affectum amicitiæ, et quod plus est, paternæ gratiæ amorem recognosco (nam vetustas habet aliquid cum pluribus consociabile, patrius amor non habet), tum quia non jejune me fecisse jam, quod postulas, arbitratus es, parebo voluntati tuæ, admonitus præsertim, et provocatus exemplo meo, quod mihi non difficillimum; quia non magnum aliquem, sed me ipsum imitabor, cum in meos non magnos aliquos usus revertor.

3. Et de consiliis quidem, cum beatæ vitæ imago atque effigies nostro sermone exprimeretur, putamus eam factam complexionem, ut pluribus fortasse aliis, tibi certe amanti nostri non improbemur; licet difficilius sit tuo judicio, quam plurium non displicere: sed judicii pondus affectu ablevas, eoque mihi blandior.

4. Hæc autem epistola, quoniam te absentem offendit, de sententiis[4] Pauli est apostoli, qui nos a servitute in libertatem vocat dicens: *Pretio empti estis: nolite fieri servi hominum*, I Cor. VII, 23. ostendens libertatem nostram in cognitione esse sapientiæ.[5] Quæ sententia magno a philosophis fluctuata atque jactata est disputationis molimine, dicentibus quia omnis sapiens liber, omnis autem insipiens serviat.[6]

5. Sed multo hoc prius David filius dixit, qui ait: *Stultus sicut luna mutatur.* Sapiens Eccli. XXVII, 12. enim non metu frangitur, non potestate mutatur, non adtollitur prosperis, non tristibus mergitur: ubi enim sapientia, ibi virtus animi, ibi constantia et fortitudo. Sapiens ergo idem est animo, non minuitur, non augetur rerum mutationibus; nec ut parvulus fluctuat, ut circumferatur omni vento doctrinæ, sed manet perfectus in Christo, fundatus charitate, radicatus fide. Sapiens ergo defectus rerum ignorat, et varios animi casus nescit;[7] sed fulgebis sicut sol justitiæ, qui in regno Patris sui fulget. Matth. XIII, 43.

6. Unde tamen hoc plenius hauserit philosophia, de qua Patrum disciplina et prudentia, consideremus. Nonne primus Noe, cum advertisset quia insipienter filius suus Cham riserat nudatum patrem, maledixit ei, dicens: *Male-*

[1] Thuan. unus a Maurinis inspectus, *Feliciano:* sed aliorum, atque editionum retinenda inscriptio est.

[2] Editio Gillotii, *internus sermo crederetur*, omnino mendose.

[3] Rom. edit. sola, *de Psalmistæ mysteriis, vel de Pauli.... quod eorum profundum.... ipsi suis exponant sermonibus.* Manifestum autem est non alio consilio hæc et similia ab editoribus Rom. interpolata fuisse in hac epistola, nisi ut illam inter expositiones Psalmorum intruderent. Quod porro ad locorum quorumdam Paulinorum, obscuritatem, eodem plane modo de illa loquitur Augustinus in *epist. ad Rom.* Quin et Petrus ipse epist. II, cap. 3, vers. 16 eamdem agnoscit. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. sola, *offendit, de psalmo est* CIV, *qui hodie lectus est, et de sententiis*, etc.

[5] Omnes edit., *in Christi esse sapientia:* mss. frequentissimi (*cum* A *et* M), *in Christo esse sapientiæ:* unicus Boyer. et edit. Eras. ac Gill. ad marginem, *in cognitione esse sapientiæ.* Neque vero germanam hanc lectionem esse dubitamus, alias ex voce *cognitione* in antiquo exemplari exesa profluxisse existimantes. Nam sive legas *in Christo sapientiæ*, quod sensum efficit parum congruum, sive *in Christi sapientia*, quod paulo concinnius videtur; quonam pacto subjungeret sanctus Doctor hanc sententiam magna contentione jactatam esse a philosophis? Atqui e contrario libertatem in cognitione sapientiæ positam, seu solum sapientem esse liberum stoici magno ambitu venditaverunt. Versatur in hac materia *Paradoxum* V M. Tullii, et VI, non in multum diversa. Clemens Alex. lib. III *Pædag.*, cap. 6, solum christianum divitem adstuit: Philo quoque omnem probum potiri libertate demonstrat edita commentatione sub eodem titulo, ex quo non pauca in hanc epistolam transtulit Ambrosius noster, quemadmodum in lib. I *de Jacob et Vita beata*, cap. 7 et 8, et lib. II, cap. 1 et 3, ubi tractatur idem argumentum, quædam etiam mutuatus est, ut in admonit. ad eosdem libros observavimus. (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit., *insipiens servus.* At sequenti versu pro *David filius dicit*, mss. multo plures Maurinis testibus legunt *David dicit;* aliquot autem, *Salomon dicit.* Cur vero Salomoni Ambrosius tribuat Ecclesiasticum, dictum est nota 11 ad col. 239, tomi II. De plagiis vero philosophorum tot tamque multis locis loquitur sanctus Doctor, ut eis recensendis arbitremur supersedendum.

[7] Omnes edit., *varium animum nescit:* mss. vero plurimi, *varios animi casus*, quidam etiam *motus nescit:* alii nonnulli, *varius animi*, Boyer., *varius esse animi, nescit.* (Edit. Maur.)

[1] *dictus Cham,*[1] *servus domesticus erit fratribus*
Gen. IX, 25. *suis;* et præposuit ei fratres ejus dominos, qui sapienter patris senectutem honorandam putarunt?

7. Nonne etiam fons ille disciplinarum omnium Jacob, ubertatem disputationis hujus omnium pectoribus infudit, qui sapientiæ merito prælatus est fratri seniori? Denique pater pius,
Gen. XXVII, 23. qui inter duos filios affectu certaret paterno,
[2] sed discreparet[2] judicio (affectus enim necessitudine defertur, meritis autem judicia formantur), cum divideret alteri gratiam, alteri misericordiam; sapienti gratiam, insipienti misericordiam; quia ad virtutem se propriis viribus erigere non poterat, nec spontaneum gressum adtollere, benedixit eum, ut serviret fratri suo, et esset ipsius servus, ostendens ita deteriorem
[3] esse servitute insipientiam,[3] ut remedio ei servitus sit; quia stultus regere se non potest, et nisi moderatorem habeat, præcipitatur propriis voluntatibus.

[4] 8. Diligens ergo pater et consulens, servum[4] eum fratris sui fecit, ut ejus regeretur consilio. Ideo inconsultis populis sapientes quique adhibentur rectores, qui plebejam insipientiam vigore proprio regant; ut potentiæ specie dominentur, quo vel invitos auctoritate potestatis subjiciant ad obediendum prudentioribus, et obsequendum legibus. Imposuit igitur insipienti velut indomito jugum, et cui in gladio suo vivendum dixerat, libertatem negavit; ne temeritate laberetur, præfecit ei fratrem, cujus auctoritate et moderatione subjectus proficeret ad conversionem. Et quia servitus habet discretionem (est enim necessitatis infirmior, voluntatis fortior; quia pulchrius est bonum, quod non ex necessitate fit, sed ex voluntate), ideo ei primo jugum imposuit necessitatis; postea benedictionem ei voluntariæ subjectionis impertivit.

9. Non igitur natura servum facit, sed insipientia; nec manumissio liberum, sed disciplina. Denique Esau liber natus est, et servus
Gen. XXXVII, 28. factus est; Joseph venditus in servitutem est,
Gen XLI, 41. et electus est ad potestatem, ut suis emptoribus imperaret. Non dedignabatur tamen obsequium sedulitatis, sed tenebat virtutis fastigium, conservabat libertatem innocentiæ, integritatis auctoritatem. Unde pulchre psalmista ait: *In servum venumdatus est Joseph: humiliaverunt*
Ps. CIV, 18. *in compedibus pedes ejus. In servum*, inquit, *venumdatus est,* non servus factus. *Humiliaverunt pedes ejus,* non animam ejus.

10. Quomodo enim humiliata est anima, de qua dicit: *Ferrum pertransivit anima ejus?* A Nam cum aliorum animas peccatum transeat (ferrum enim peccatum est, quod est penetrabile), Joseph sancti anima ita non patuit peccato, ut magis peccatum ipsa penetraret. Denique nec herilis illecebræ flexus est delinimento, nec immerito flammas non sensit libidinis; quia majore divinæ flagrabat ardore gratiæ. Unde et hoc pulchre de eo dictum est quia *eloquium Domini ussit eum;* quo restinxit ignitas Ps. CIV, 19
diaboli sagittas.

B 11. Quomodo hic servus, qui erudivit principes populi in illa frumentaria dispensatione, ut futuræ inopiæ consulerent et providerent? Aut quomodo servus, qui totam terram adquisivit, et universum populum Ægyptiorum in servitutem redegit? Non ut conditionem servitii Gen. XLVII, 20.
ignobilis irrogaret, sed ut tributum constitueret, præter possessionem tamen sacerdotalem, quam a tributis immunem reservavit; ut apud Ægyptios quoque inviolabilis haberetur religio sa-
C cerdotalis.

12. Non fecit igitur eum servum venditio; nam utique negotiatoribus erat venditus: verum si pretium spectes, multos invenies qui emerunt sibi puellulas formæ elegantioris, quarum amore capti, turpi servitio sese dederunt. Videbatur Apeme concubina Darii regis sedens ad dexteram ejus, auferens de capite ejus diadema, et suo imponens vertici, palmis faciem ejus sinistra manu verberans: quam rex aperto
D ore intuebatur, gaudens si quando arrideret ei mulier: quod si ea indignaretur, miserum se atque afflictum putaret; ut potestate submissa, blanditias obtexeret,[5] et conciliari sibi eam de- [5]
precaretur. III Esdr. IV, 29, 30.

13. Sed quid ista magno allegamus ambitu? Non videmus plerumque in potestatem piraticam vel immanium barbarorum redactos parentes a filiis redimi pecunia? Numquid leges pecuniæ potiores, quam leges naturæ? Num-
E quid in servitute accersitur pietas?[6] Plerique [6]
emptores leonum sunt, et tamen non dominantur leonibus; sed ita subjiciuntur versa vice, ut si exasperatos eos excutere cervice toros viderint, fugiant et delitescant. Nihil ergo præjudicat pecunia, quæ plerumque sibi dominos emit; nihil tabulæ auctionales, quibus emptor frequenter adjudicatur atque addicitur. Contractus non mutat genus, nec sapientiæ libertatem adimit. Denique famulo sapienti multi,
F ut scriptum est, serviunt liberi; et est servus Prov. XVII, 2.
intelligens, qui regat dominos stultos.

14. Quem ergo magis liberum censes? Sola est sapientia libera, quæ divitibus pauperes præficit, et quæ servos propriis fœnerare do-

[1] Rom. edit. sola, *Maledictus Chanaan.* Sed scribunt LXX ἐπικατάρατος Χάμ, quos hoc loco, sicut et alibi, sequutum constat Ambrosium.

[2] Veteriores editiones, *sed disceptaret.*

[3] Romana edit., *deteriorem esse insipientiam;* nec constat cur sublata sit vox *servitute.*

[4] Mss. aliquot juxta Maurinos, *et consolans servum eum,* etc.

[5] Codex Boyer. Maurinis testibus, *Blandiens furorem obtexeret.*

[6] Ita editt. et mss. longe plurimi, nisi quod omittitur in omnibus edit. et paucis mss. vox *pecunia:* cod. vero Boyer. locum sic effert: *redimi. Numquid pecuniæ subjacent leges naturæ? Numquid in servitutem accersitur pietas?* (Edit. Maur.) Veteres autem editiones habent pro postremis verbis *accrescit pietas.*

minis facit: fœnerare non pecuniam, sed intellectum: fœnerare talentum illius Dominici æternique thesauri, qui numquam corrumpitur, cujus et usura pretiosa est: fœnerare illud intelligibile eloquiorum argentum cœlestium, de quo Lex dicit: *Fœnerabis gentibus, tu autem non mutuaberis.* Quod Hebræus fœneravit gentibus, ipse autem non accepit a populis doctrinam, sed tradidit: cui aperuit Dominus thesaurum suum, ut gentes pluvia sermonis sui faceret humescere, et fieret princeps gentium, ipse autem supra se principem nullum haberet.

Deut. xv, 6.

15. Liber est ergo qui sapiens est, pretio emptus oraculorum cœlestium, illo auro, illo argento sermonis divini: pretio emptus sanguinis (non enim minimum est emptorem agnoscere); pretio emptus gratiæ, qui audivit et intellexit dicentem: *Qui sititis, ite ad aquam; et quicumque non habetis argentum, ite, emite, et bibite, et manducate.*

Isai. lv, 1.

16. Liber est ille, qui progrediens in bellum, si viderit mulierem bonam adspectu, et deprædatus opes inimicorum suorum, repertam illic concupierit eam, demptis superfluis, et indumento captivitatis detracto, in uxorem sibi copulaverit, jam non servam, sed liberam: intelligit enim famulatui prudentiam et disciplinam non subjacere. Ideoque Lex dicit: *Non venumdabitur pecunia;* omne enim pretiosum non est ea dignum. Et Job dicit: *Adtrahe sapientiam in interiora.* Non illi comparabitur Æthiopiæ topazion,[1] quod auro habetur argentoque pretiosius.

Deut. xxi, 10, 11.

Ibid., 14.

Job xxviii, 18.

[1]

17. Sed non ille solum liber, qui dominum licitatorem[2] non pertulit, aut tollentem digitum non vidit; sed ille magis liber, qui intra se liber est, qui legibus naturæ liber est, legem sciens naturæ præscriptam esse moribus, non conditionibus; et mensuram officiorum consentaneam non hominis arbitrio, sed naturæ disciplinis. Utrum igitur iste liber tantummodo, an quidam censor videtur, et præfectus moribus? Unde vere ait Scriptura quia pauperes divitum præpositi erunt, et privati utique administrantium.[3]

[2]

[3]

Prov. xxii, 7.

18. An tibi liber videtur, qui pecunia suffragium sibi emit? qui plausum populi magis, quam judicium requirit prudentium? Ille ergo liber est, qui popularibus auris movetur; ille qui reformidat sibilum vulgi? Sed non ista libertas, quam manumissus accipit, et palma lictoris donatus adquirit.[4] Non enim munificentiam, sed virtutem libertatem esse arbitror: quæ non suffragiis defertur alienis, sed magnanimitate propria vindicatur ac possidetur. Sapiens enim semper liber est, semper honoratus, semper is qui præsit legibus. Denique justo non est posita lex, sed injusto; justus enim ipse sibi lex est, non habens necesse longius sibi accersere formam virtutis, quam corde inclusam gerat, scriptum habens opus legis in tabulis cordis sui; cui dictum sit: *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus.* Quid enim nobis tam proximum, quam Dei verbum? Hoc est verbum in corde nostro, et in ore nostro, quod non videmus et tenemus.

[4]

I Tim. i, 9.

Prov. v, 15.

19. Sapiens ergo liber, quoniam qui ea facit, quæ vult, liber est. Sed non omnis bona voluntas,[5] sed sapientis est omnia quæ bona sunt velle; odit enim malum, quia quod bonum est, elegit. Ergo si quod bonum est elegit, arbiter electionis, et eligens operationis liber est, quia quod vult facit: liber ergo sapiens. Sapiens omnia quæ facit, bene facit. Qui autem bene facit omnia, recte facit omnia: qui vero recte facit omnia, utique inoffense, et irreprehensibiliter, et sine damno et commotione sui facit omnia. Cui igitur hoc subest, ut inoffense faciat omnia, faciat irreprehensibiliter, faciat sine commotione sui, sine damno; nihil insipienter facit, sed sapienter omnia. Qui autem sapienter facit, nihil habet quod metuat; metus enim in peccato est. Ubi autem nulla formido, ibi libertas: ubi libertas, ibi potestas faciendi quod vult: solus ergo sapiens liber est.

[5]

20. Etenim qui neque cogi potest, neque prohiberi, is nequaquam servus: sapientis autem est neque cogi, neque prohiberi: non est igitur servus sapiens. Prohibetur enim qui non fungitur iis, quæ desiderat: quæ autem desiderat sapiens, nisi ea quæ virtutis et disciplinæ sunt, sine quibus esse non potest? In ipso enim sunt, nec divelluntur ab eo. Quod si divelluntur, jam non sapiens, qui sit sine virtutis usu ac disciplina, quibus ipse se fraudet, si non sit voluntarius virtutis interpres. Quod si cogitur, manifestum est quod invitus faciat. In omnibus autem factis aut a virtute correctiones[6] sunt, aut a malitia prolapsiones, aut media, aut indifferentia. Virtutis non coactus, sed voluntarius exsecutor est sapiens; quoniam omnia quæ placent, agit malitiæ fugitans, nec somnium

[6]

[1] Rursus Boyer. cod., *aurum de Æthiopia, et topazion.*

[2] Duo mss., *qui dominum litigatorem:* unus, *liciatorem.* Neutrum commode; idem enim est, *licitatorem non pertulit,* ac qui emptus in auctione non fuit. Quod autem additur, *tollentem digitum non vidit,* ibi tangitur prisca consuetudo, qua qui emebant, digitum in adscensus testimonium elevabant. Cicero Verr. III: *Accurrunt ad tempus emptores, digitum tollit.* (Edit. Maur.)

[3] Illorum nempe qui rem publicam administrant, in oppositione ad eos qui *privati* dicuntur, qui sunt cives nullo publico munere insigniti.

[4] Putat Nannius palmam lictoris idem esse ac prætoris vindictam apud Horatium. Erat autem vindicta, sive, ut alii vocant, festuca, quædam virga cujus extremo, sive prætor, sive jussu ejusdem lictor, caput illius, qui adserebatur in libertatem, tangebat; malumus tamen palma significari domini seu lictoris manum, qua illi alapam manumittendo infligebant: de quo vide lib. II Phœdri Fab. 36. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit., *bonæ voluntatis, sed sapientis tantum est:* aliæ cum omnibus omnino mss. a Maurinis quoque inspectis, ut in textu.

[6] Hic *correctiones* non est in sensu corrigendi, sed significat *recte facta,* ut græcum κατορθώματα; postremum vero *aut* non ut disjunctivum accipiendum, sed explicativum pro *seu.*

ejus admittit. Indifferentibus ita non movetur, ut nullis momentis sicut vulgus hominum huc atque illuc inclinetur, sed tamquam in statera mens ejus æqua lance pendeat; ut neque ad voluptaria propendeat, neque omnino ad ea, quæ sunt aversanda, vel leviter studium inclinet suum, sed immobilis maneat affectu. Unde liquet quia nihil invitus facit sapiens, neque cogitur; quia si servus esset, cogeretur: liber igitur est sapiens.

21. Apostolus quoque sic definit dicens: I Cor. IX, 1. *Non sum ego liber, non sum apostolus?* Sed adeo liber, ut cum subintrassent quidam tentare libertatem ejus, nec ad horam, ut ipse Galat. II, 5. ait, cederet subjectioni, ut veritas Evangelii prædicaretur. Qui ergo non cessit, volens prædicavit. Ubi voluntas, ibi merces voluntatis: ubi necessitas, ibi obsequium necessitatis. Melior ergo voluntas quam necessitas. Velle ergo sapientis est, parere et servire insipientis.

22. Hæc etiam est Apostoli definitio dicentis: *Si enim volens hoc ago, mercedem habebo:*[1] *si* I Cor. IX, 17. *autem invitus, dispensatio mihi credita est.* Sapienti igitur merces defertur, sapiens autem ex voluntate facit: liber itaque secundum Apostolum sapiens. Unde et ipse clamat: *Vos enim in libertatem vocati estis, tantum ne libertatem in* Galat. V, 13. *occasionem carnis detis.* Sequestrat a lege Christianum, ne invitus videatur legi succumbere: vocat in Evangelium, quod volentes et prædicant et operantur. Judæus sub Lege, Christianus per Evangelium: in Lege servitus, in Evangelio libertas, ubi cognitio sapientiæ. Omnis ergo qui Christum recipit, sapiens: qui autem sapiens, liber: omnis igitur Christianus et liber et sapiens.

23. Docuit me tamen Apostolus quod ultra ipsam libertatem sit, ut servire libertas sit: *Cum liber*, inquit, *essem, omnium me servum* I Cor. IX, 19. *feci, ut plures lucrifacerem.* Quid est ultra libertatem, nisi habere Spiritum gratiæ, habere charitatem? Libertas enim liberum facit hominibus, charitas amicum Deo. Unde ait Christus: *Vos autem dixi amicos.* Bona charitas, de qua di- Galat. V, 13. citur: *Per charitatem Spiritus servite invicem.* Servivit et Christus, ut omnes liberos faceret. Ps. LXXX, 7. *Manus ejus in cophino servierunt:* qui non rapinam est arbitratus esse se æqualem Deo, for- Phil. II, 6. mam servi accepit; et omnia omnibus factus I Cor. IX, 22. est, ut omnibus salutem afferret. Cujus imitator Paulus, et quasi sub Lege erat, et quasi sine Lege vivebat pro eorum utilitate, quos cupiebat lucrari: et infirmis volens fiebat infirmus, ut eos confirmaret: et currebat, ut comprehenderet: et corpus suum castigabat, ut potestates aereas in Christo triumpharet.

24. Est ergo sapienti et servire libertas. Unde colligitur quia stulto et imperare servitus est; et quod pejus est, cum paucioribus præsit, pluribus dominis et gravioribus servit. Servit enim propriis passionibus, servit cupiditatibus suis, quarum dominatum nec nocte potest fugere, nec die; quia intra se dominos habet, intra se servitium patitur intolerabile. Gemina enim servitus est, altera corporis, animarum altera: domini autem corporis quidem homines, animarum autem malitiæ et passiones, a quibus sola animi libertas sapientem vindicat, ut servitio ei liceat exire.

25. Quæramus igitur illum vere sapientem, vere liberum, qui quamvis sub plurimorum dominatu degat, libere dicit: *Quis est, qui mecum judicio contendat? Tu solus manum tuam a me abstine, a cujus conspectu non potero me abscondere; et timor tuus non me percellat.* Job XIII, 19 et ss.

26. Quem sequutus David rex ait: *Tibi soli peccavi.* Regali enim subnixus fastigio, quasi Ps. L, 6. legum dominus legibus reus non erat, soli Deo obnoxius tenebatur, qui dominus est potestatum.

27. Alium audi liberum: *Mihi autem pro minimo est, ut a vobis dijudicer, aut ab humano die: sed neque me ipsum dijudico; nihil enim mihi sum conscius.... qui autem dijudicat me, Dominus est.* Vera libertas hominis spiritalis, I Cor. IV, 3, 4. quia dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur, nec a quocumque creaturæ participe; sed soli Deo se subditum novit, qui solus sine peccato est, de quo dicit Job: *Vivit Domi-* I Cor. II, 15. *nus, qui sic me judicat*: solus enim ille potest Job XXVII, 2. judicare justum, cujus in conspectu cœlum non est mundum, nec stellarum pura et clara lumina.

28. Quis est qui Sophoclea in medium ferat carmina dicentia: Jupiter mihi præest, nullus autem hominum?[2] Quanto antiquior Job, quanto [2] vetustior David! Agnoscant ergo de nostris se habere quæcumquæ præstantiora loquuti sunt.

29. Quis igitur sapiens, nisi qui ad ipsa pervenit divinitatis secreta, et manifestata sibi cognovit occulta sapientiæ? Solus igitur sapiens, qui duce Deo usus est ad cognoscenda veritatis cubilia, et mortalis homo immortalis Dei hæres et successor est factus per gratiam, et quidam jucunditatis particeps, sicut scriptum est: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Ps. XLIV, 18.

30. Si quis igitur propius ea introspiciat rerum negotia, cognoscet quanta sapienti[3] adju- [3] menta, et quanta in ipsis insipienti refragia sint; quod huic adjumento libertas, illi impedimento servitus sit. Insurgit enim sapiens quasi victor debellatis a se ac triumphatis libidine,

[1] Mss. A et M, *habeo*.

[2] « Hoc Sophoclei versus exemplum ex Philone cum aliis plurimis mutuatus videtur Ambrosius; at inter utrumque illud occurrit discriminis, quod Judæus ille profana exempla plura commemoret, quam sacra; et eadem illa tamquam ad veram virtutem pertinentia laudet atque amplificet: Ambrosius autem cum in profanis referendis multo parcior sit, tum etiam illa semper deprimat, ut eis judæorum aut Christianorum facta dictave anteponat. Ita hoc loco Sophoclem, quem olympiade tantum 92 vixisse constat, beato Job, quem multi censent scriptorum omnium antiquissimum, posteriorem dicit; ut illum ex hoc accepisse ostendat ». Ita Maurini. Mirandus tamen est Ambrosius cum in aliis scriptis, tum in hac quoque epistola pro insigni peritia quam ethnicorum quoque classicorum ostendit.

[3] Pauci mss. juxta Maurinos, *quanta sapientiæ*.

timore, ignavia, mœstitudine, ceterisque vitiis; donec ea de possessione suæ mentis eliminet, et omnibus terminis finibusque suis propulset atque arceat: quoniam dux cautior novit excursus cavere latrocinantium, et quædam furta belli,[1] quæ iniquissimi animæ nostræ adversarii ignitis sæpe pertentant[2] spiculis: sunt enim nobis quædam et in pace prælia, et in bello pax. Unde et ille ait: *Foris pugnæ, intus timores. Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos.* Dicit quia neque angustiis, neque persecutionibus, neque fame, periculo, morte terretur.[3]

II Cor. VII, 5.

Rom. VIII, 37.

31. Qui vero hæc timet, qui mortem reformidat, quomodo non servus? Servit profecto, et miseram quidem servitutem; nihil enim sic animam ad omnem servitutem dejicit, quomodo formido mortis. Quomodo enim se erigat abjectus et vilis sensus atque ignobilis, demersus in omnem infirmitatis voraginem vitæ hujus cupiditate? Vide quam servus: *Abscondam me,* inquit, *et ero gemens et tremens super terram; et erit, omnis qui invenerit me, occidet me.* Itaque quasi servus signum accepit, nec sic tamen necem potuit evadere. Servit igitur peccator formidini, servit etiam cupiditati, servit avaritiæ, servit libidini, servit malitiæ, servit iracundiæ, et videtur hujusmodi sibi liber: sed magis servit, quam si sub tyrannis positus.

Gen. IV, 14.

32. Illi autem liberi sunt, qui legibus vivunt. Lex autem vera sermo rectus, lex vera non insculpta tabulis, nec ære incisa, sed impressa mentibus, atque infixa sensibus; quando sapiens non sub lege, sed ipse sibi lex est, opus legis in corde suo continens, naturali sibi stylo et quadam inscriptione formatum. Tantumne igitur cæcitatis est, ut non videamus manifestas rerum expressiones, et virtutum imagines? Et quam indignum, ut populi integri obediant humanis legibus, quo sint libertatis participes; sapientes autem veram legem naturæ expressam ad imaginem Dei, veramque rationem signiferam libertatis negligant et derelinquant; cum in ea tanta libertas sit, ut parvuli servire vitiis nesciamus, alieni ab ira, exsortes avaritiæ, ignari libidinis! Quam miserum igitur, ut qui nascimur in libertate, moriamur in servitute!

Rom. II, 14, 15.

33. Sed hoc fit levitate animi, atque infirmitate morum, quia curas inanes volvimus, et operamur supervacua; sapientis autem cor, actumque et opus radicatum esse decet atque immobile. Hoc docuit Moyses, quando manus ei graviores fiebant, ita ut vix sustineret eas Jesus Nave. Ideoque vincebat populus, quando non perfunctoria gerebantur opera, sed plena ponderis atque virtutis, non nutantis animi, nec titubantis affectu, sed fundatæ mentis stabilitate. Ergo sapiens extendit manus suas, stultus autem contrahit, sicut scriptum est: *Quia stultus complexus est manus suas, et voravit viscera sua,* carnalia magis cogitans quam spiritalia. At non filia Juda, quæ expandens manus, clamavit ad Dominum: *Tu scis quia falsum testimonium adversus me dicunt.* Melius est arbitrata non peccare, sed et incidere in calumnias accusantium, quam peccatum subire sub impunitatis velamine. Ea ergo contemptu mortis servavit innocentiam. Sed nec filia Jephte, quæ votum patris de immolatione sua proprio atque hortatorio firmavit adsensu.

Exod. XVII, 12.

Eccles. IV, 5.

Dan. XIII, 43.

Judic. XI, 36.

34. Non enim ego de contemptu mortis libros philosophorum depromo, aut gymnosophistas indorum, quorum præ ceteris Calani laudatur responsum Alexandro, cum eum juberet sequi: Qua me, inquit, laude dignum Græciam petere poscis, si possum cogi facere quod nolo? Et vere plenus auctoritatis sermo, sed magis mens plena libertatis. Denique et epistolam scripsit:

« CALANUS ALEXANDRO.

35. « Amici persuadent tibi manus et necessitatem inferre Indorum philosophis,[4] nec in somnis quidem videntes nostra opera. Corpora enim transferes de loco ad locum: animos non coges facere quod nolunt, non magis quam saxa et ligna vocem emittere. Maximus ignis viventibus corporibus dolorem inurit, et gignit corruptionem:[5] super hunc nos sumus, viventes enim exurimur. Non est rex, neque princeps, qui extorqueat nobis facere quod non proposuimus. Nec similes sumus Græciæ philosophorum, qui verba pro rebus meditati sunt ad opinionis celebritatem: nobis res sociæ verbis, et verba rebus: res celeres, et sermones breves: in virtute nobis libertas beata est ».

36. Præclara verba, sed verba: præclara constantia, sed viri: præclara epistola,[6] sed philosophi. Apud nos autem et puellæ de mortis appetentia sublimes usque ad cœlum erexere virtutum gradus. Quid Theclam, quid Agnem, qui Pelagiam loquar, quæ tamquam nobilia

[1] Stratagemata intellige, quæ furta belli vocitat, imitatus Sallustium atque Virgilium pluribus locis. (Edit. Maur.)

[2] Pauci mss. iterum Maurinis testibus, *semper tentant.*

[3] Editt., *Dicit quia* (Rom., *hoc quia*) *neque angustis.... neque periculo mortis:* mss. vero nobiscum faciunt, excepto Boyer. qui suffragatur editionibus. (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot (*etiam* A *et* M) et vet. editt., *Indorum philosopho.* At paucis interjectis, ubi omnes mss. ac vet. editt., *Corpora enim transferes,* etc. edit. Rom. locum sic effert: *Corpora transferes.... animos non magis coges facere quod nolunt, quam saxa,* etc. Porro etiam a Philone propositum est lib. cit. Calani philosophi exemplum, de quo Plutarchus in *Alexandro Magno* etiam agit. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit. sola, *Maximum ignis.... dolorem gignit et corruptionem.*

[6] Eadem edit., *præclara constantia, et viri præclara epistola:* multo concinnius aliæ, ac mss. ut nos in textu. Clarum enim est eo loco positum, *sed viri,* ut ei puellarum, de quibus mox agetur, opponatur constantia, et magnanimitas. Videtur porro Ambrosius dissimulare quod Cicero, Valerius Max., Plutarchus et alii de morte Calani prodiderunt; quem vivum in ardentem pyram conscendisse memorant. Sed cum superbiæ et ostentationi hæc mors tribuenda sit, non mirum est eam pro nihilo duxisse sanctum Præsulem. (Edit. Maur.)

vitulamina[1] pullulantes, ad mortem quasi ad immortalitatem festinaverunt? Inter leones virgo exsultavit, et rugientes bestias spectavit[2] intrepida. Et ut nostra cum Indorum gymnosophistis conferamus, quod ille verbis gloriatus est, sanctus Laurentius factis probavit; ut vivus exureretur, et flammis superstes diceret: Versa, manduca. Haud degener Abrahamidarum et Machabæorum concertatus puerorum, quorum alii super flammas canebant; alii cum exurerentur, non rogabant, ut parceretur, sed invehebantur, ut amplius persecutor inflammaretur. Liber igitur sapiens.

II Macch. VII, 5 et ss.

37. Quid autem sublimius sancta Pelagia, quæ vallata persecutoribus, priusquam tamen in eorum conspectum veniret, ajebat: Volens morior; nemo me continget manu, nemo oculo protervo violabit virginem; mecum feram pudorem, mecum incolumem verecundiam: nullum prædones lucrum suæ capient insolentiæ. Pelagia Christum sequetur, libertatem nemo auferet, nemo captivam videbit liberam fidem, insignemque pudicitiam, et prosapiam prudentiæ. Quod servum est, hic manebit, nullos in usus debitum. Magna igitur piæ virginitatis libertas, quæ septa agminibus persecutorum, inter maxima pericula integritatis et vitæ nequaquam inclinata est.

38. At non ille cui dominatur ira: subjicitur enim jugo peccati; homo etiam iracundus peccatum effodit: *Qui autem peccatum facit, servus est peccati.* At non ille liber, qui servit avaritiæ; non potest enim possidere vas suum. Non ille liber, qui serviens desideriis et voluptatibus, vago fluitat errore. Non ille liber, qui curvatur ambitu; servit enim alieno imperio. Sed ille liber, qui potest dicere: *Omnia mihi licent, sed non omnia mihi utilia; omnia mihi licent,*[3] *sed ego sub nullius redigar potestate. Esca ventri, et venter escis.* Ille liber, qui ait: *Quid enim libertas nostra judicatur ab infideli conscientia?*

Prov. XXIX, 22. Joan. VIII, 34. I Cor. VI, 12. *Ibid.*, 13.

39. Libertas igitur sapienti, non insipienti[4] convenit; quoniam qui deligat lapidem in fundibalo,[5] similis est ei, qui dat imprudenti claritatem: se ipsum vulnerat, sibique potius, dum intorquet jaculum, affert periculum. Certe sicut tormento acerbatur, et geminatur malum saxi ruina; sic insipientis in libertate ruina vehementior est. Recidenda igitur insipienti potestas, non adjicienda libertas est; servitus enim ei convenit. Ideoque addidit: *Spina nascuntur in manu ebriosi, servitus autem in manu imprudentis;* quia sicut ille suis vulneratur poculis, ita insipiens suis factis. Ille bibendo se peccato inserit; iste operando se culpæ adjudicat, et factis suis trahitur in servitutem. Videbat se Paulus in captivitatem trahi a lege peccati; et ideo ut liberaretur, confugit ad libertatis gratiam.[6]

Prov. XXVI, 8. *Ibid.*, 9. Rom. VII, 23

40. Non sunt igitur liberi insipientes, quibus dicitur: *Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus. In fræno et chamo maxillas eorum constringe, qui non appropinquent tibi. Multa flagella peccatorum;* quia multis flagellis opus est, ut eorum imprudentia coerceatur. Disciplina hoc exigit, non inclementia. Denique *qui parcit baculo suo, odit filium suum;* simul quia unusquisque gravius suis peccatis flagellatur. Gravia enim delictorum pondera, gravia criminum verbera, sicut onus gravantur grave, et infligunt animæ cicatrices, et putrescere faciunt mentis ulcera.

Ps. XXXI, 9 et ss. Prov. XIII, 24. Ps. XXVII, 5, 6.

41. Deponamus igitur tam gravem servitutis sarcinam; renuntiemus luxuriæ ac deliciis, quæ nos quibusdam adstringunt nexibus cupiditatum, et vinculis ligant. Nihil enim prosunt deliciæ stulto; et quicumque a pueritia dederit se deliciis, manebit in servitute, ut vivens mortuus sit. Recidatur ergo luxuries, deliciæ resecentur;[7] et si quis fuit luxuriosus, valedicat superioribus. Recisa enim vinea fructum affert, semiputata frondescit, neglecta luxuriat. Ideoque scriptum est: *Tamquam agricoltura homo imprudens, et tamquam vinea homo egens sensu: si reliqueris eum, desertus erit.* Colamus ergo corpus hoc nostrum, castigemus illud, redigamus in servitutem, non illud despiciamus.

Prov. XXIV, 30.

42. Sunt enim membra nostra arma justitiæ, sunt et arma peccati.[8] Si elevantur, arma justitiæ sunt, ut peccatum in his non dominetur: si mortuum fuerit corpus nostrum peccato,[9] non regnabit in eo culpa, et erunt membra nostra a peccato libera. Non obediamus igitur cupiditatibus ejus, neque exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato. Si videris mulierem ad concupiscendum eam, membra tua arma peccati sunt. Si loquutus es ad sollici-

[1] Metaphora ab arboribus petita, in quibus stolones et surculi pullulant, quæ μοχεύματα nominantur a græcis. Ceterum exempla hic et infra posita sancto Doctori perquam familiaria sunt, ut non opus sit de illis quidquam adjungere. De Pelagia tantum admonebimus, quæ sub finem lib. III *de Virg.* observata sunt, adiri posse. (Edit. Maur.)

[2] Amerb. et Rom. edit. cum mss. non paucis juxta Maurinos, nec non cum A et M, *rudentes bestias expectavit:* Eras. et Gill., *prodeuntes bestias exspectavit.* Aptius ut rursus monent Maurini, mss. aliquot, *rugientes bestias spectavit:* unus, *adspectavit.*

[3] *Sed non omnia mihi utilia: omnia mihi licent:* ex mss. Boyeriano a Maurinis restituta sunt; quæ tamen desunt etiam in codd. A et M.

[4] Ultimæ edit. Paris. ante maurinam, *sapienti convenit*, omisso *non insipienti.*

[5] *Fundibalum* vox est ab uno Ambrosio hic adhibita; quæ occurrit etiam in *Historia Excidii Urbis Hierosolymitanæ* Ambrosio merito tributa. In *Anacephaleosi* corrupte *fundibari* legitur. *Balistam* valet. Veteres glossæ eam per λιθοβόλον explicant, ut Isidorus Hispal. *Originum* XVIII, 10.

[6] In marg. cod. M Pigolpassius notavit: *Vide super hoc de lege peccati libellum S. Aug. ad Simplicianum.*

[7] Codex Boyer. solus juxta Maurinos, *divitiæ resecentur.*

[8] Quæ sequuntur usque ad numerum ultimum, conferri possunt cum iis, quæ in lib. I *de Jacob, et Vita beata*, cap. 3, num. 10, disseruntur.

[9] Ita cod. Boyer. juxta Maurinos; ceteri vero cum A et M, et omnes edit. ante maurinam prætermiserunt *corpus nostrum*, quæ omnino ad sensum requiruntum.

tandum eam, lingua tua et os tuum membra peccati sunt. Si abstulisti terminos a patribus positos, membra tua arma peccati sunt. Si festinasti velocioribus pedibus ad effundendum innocentium sanguinem, membra tua arma iniquitatis sunt.

43. Contra si vidisti egenum, et induxisti in domum tuam, membra tua arma justitiæ sunt. Si eripuisti injuriam accipientem, vel eum qui ducebatur ad mortem; si scidisti chirographum debitoris, membra tua arma justitiæ sunt. Si
Prov. XIV, 7. confessus es Christum (arma enim intellectus
1 labia sapientiæ[1]), labia tua membra justitiæ
Job XXX, 15. sunt. Qui potest dicere: *Oculus eram cæcorum, pes claudorum, pater infirmorum,* membra ejus membra justitiæ sunt.

44. Ergo liberati a peccato, quasi pretio empti sanguinis Christi, non subjiciamur servituti hominum vel passionum. Non erubescamus peccatum nostrum fateri. Vide quam liber qui poterat dicere: *Non reveritus sum multitudinem populi; ut non annuntiarem in conspectu omnium*
Job XXXI, 33. *peccatum meum.* Qui enim confitetur Domino, exuitur a servitute: *Justus* enim *accusator est*
Prov. XVIII, 17. *sui in principio sermonis.* Non solum liber, sed etiam justus; sed justitia in libertate est, et libertas in confessione: simul enim ac confessus quis fuerit, absolvitur. Denique *Dixi, pronuntiabo adversum me injustitiam Domino, et tu remisisti*
Ps. XXXI, 5. *impietatem cordis mei.* Mora ergo absolutionis in confitendo est: confessionem sequitur peccatorum remissio. Sapiens est igitur qui confitetur; liber, cui peccatum dimissum est, nulla jam contrahens æra peccati. Vale, et nos dilige, ut facis, quia et ego te diligo.

EPISTOLA XXXVIII

Scripta pariter circa annum 387.

Sapientem esse divitem, neque hic ullum sexum excipi se didicisse dicit ex Petri epistola, cujus locum enucleat. Pacem aliasque virtutes divites esse, divitumque ordini Enoch atque Eliam annumerandos. Post quæ Achab et Nabuthe inter se comparatis, propositum problema confirmatur.

AMBROSIUS SIMPLICIANO salutem.

1. Videbamur proxime in disceptationes incidisse philosophiæ, cum de apostoli Pauli epistola sumentes exordium, tractaremus quod omnis sapiens liber. Verum postea, cum Petri apostoli epistolam legerem, adverti quod omnis sapiens etiam dives; nec sexum exceperit, qui feminas ornatum omnem non in pretiosis monilibus, sed in bonis moribus habere scripserit: *Non enim,* inquit, *extrinsecus capillorum implicatio, aut auri circumpositio, aut habitus vestimentorum ornamentum, sed ille absconditus cordis homo.*[2] 2
I Petr. III, 3, 4

2. Duo sunt igitur et esse hominem in homine, et illum esse divitem, qui sibi nullarum divitiarum usum requirat. Pulchre autem cordis hominem dixit, eo quod totus sapientiæ sit absconditus, sicut ipsa sapientia, quæ non videtur, sed intelligitur. Nemo ante Petrum tali expressione usus est, ut diceret cordis hominem: exterior enim homo plurima in se membra habet; interior autem cordis homo totus plenus sapientiæ est, plenus gratiæ, plenus decoris.

3. *In incorruptione,* inquit, *quieti et modesti spiritus, qui est ante Deum dives.* Et vere dives, *Ibid.*
qui in conspectu Dei potest dives videri, in cujus conspectu terra exigua, mundus ipse angustus est; sed solum illum Deus divitem novit, qui sit dives æternitate, qui non opum, sed virtutum fructus recondat. Quis autem ante Deum dives nisi quietus et modestus spiritus, qui numquam corrumpitur? Nonne tibi videtur dives, qui habet pacem animi, tranquillitatem quietis; ut nihil concupiscat, nullis exagitetur cupiditatum procellis, nec vetera fastidiat, et nova quærat, et semper desiderando fiat in summis divitiis inops?

4. Ea est pax vere dives,[3] quæ superat omnem 3
mentem. Dives pax, dives modestia, dives fides: Philip. IV, 7.
Fideli enim totus mundus possessio est; dives Prov. XVII, 6
simplicitas: sunt enim et divitiæ simplicitatis, quæ nihil discutit, nihil contractum, nihil suspectum, aut fraudulentum putat, sed puro se fundit affectu.

5. Dives bonitas, quam si quis servaverit, pascitur in divitiis cœlestis hæreditatis, et ut antiquioribus exemplis Scripturæ utamur, *Beatus,* inquit, *vir, quem arguit Dominus. Admonitionem autem ne recusaveris.... In fame liberabit te a morte, in prælio de manu ferri liberabit te, et a flagello linguæ te abscondet.... Feræ bestiæ pacificæ erunt tibi, et scies quod in pace erit domus tua.* Mitigatis enim carnis hujus vitiis Job V, 17-24.
et passionibus, quæ militare adversus animam solent, tabernacula tua sine perturbatione erunt, domus sine offensione, semen sine defectu, posteritas sicut odor agri pleni,[4] sepultura sicut 4
messis. Siquidem quando alii suum defectum[5] 5
arbitrantur, tunc acervus tritici tui supernis maturus infertur apothecis.[6] 6

6. Merito justus semper fœnerat, iniquus indiget. Ille justitias fœnerat, fœnerat mandatum

[1] Rom. edit. et pauci mss,. *labia sapientis:* vett. et mss. multo plures, *labia sapientiæ;* fortasse *sapientia:* nam græcus habet ὅπλα δὲ αἰσθήσεως χεῖλη σοφὰ. (Edit. Maur.)

[2] Ita mss. et editt., nisi quod Rom. præfert, *Quarum non sit, inquit,* etc.; ms. vero Boyer. totum locum his verbis reddit: *Non, inquit, extrinsecus capillorum intricatio, aut auri compositio, aut vestimentorum habitus ornamentum est, sed interior absconditus cordis homo.* (Edit. Maur.)

[3] Nonnulli mss., *pax vera dives:* Boyer., *pax vera et dives:* melius tamen ceteri, ac editt. ut in textu. (Edit. Maur.)

[4] Alluditur ad Gen. XXVII, 27: *Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni,* etc., nec non ad Job V, 26: *Ingredieris in abundantia sepulcrum, sicut infertur acervus tritici,* etc.

[5] Codex Boyer. Maurinis testibus, *suum fructum.*

[6] Ubi aliquid reponitur, ait Nannius, apotheca dicitur: nunc autem pharmacopolarum officinas ita appellamus.

Dei[1] pauperibus et egenis: at vero insipiens et quod putat se habere, nequaquam possidet. An putas illum possidere, qui thesauro suo die ac nocte incubans, avara et misera torquetur sollicitudine? Ille vero eget, et si aliis dives videtur, sibi pauper est; quia non utitur eo quod habet, qui adhuc alia rapit, alia desiderat. Ubi enim nullus cupiditati modus, qui fructus divitiarum? Nemo est dives, qui quod habet, secum hinc auferre non potest: quod enim hic relinquitur, non nostrum, sed alienum est.

7. Dives Enoch, qui quod habuit secum transtulit, et omnem illum bonitatis suæ censum cœlestibus intulit receptaculis: qui ideo *raptus est, ne cor ejus malitia mutaret.* Dives Elias, qui virtutum suarum thesauros curru igneo sublimis sedibus æthereis invexit. Et tamen iste non mediocres divitias hæredi reliquit, quas ipse non amitteret. Quis hunc pauperem vel tunc dixerit, cum victus quotidiani indigens alimonia, mitteretur ad viduam, ut pasceretur ab ea; quando ad ejus vocem cœlum claudebatur et aperiebatur; quando ad ejus verbum hydria farinæ et vas olei non deficiebat per triennium, sed abundabat; nec minuebatur usu, sed replebatur? Quis illum pauperem dixerit, ad cujus voluntatem descendebat ignis; quem invia aliis flumina non concludebant, sed in suum fontem recurrebant, ut sicco propheta transiret pede?

8. Duos finitimos vetus historia describit, regem Achab, et pauperem Nabuthen: quem horum pauperiorem, quem ditiorem credimus? Alter regali fulcro divitiarum præditus, inexplebilis insatiabilisque opibus suis, exiguam pauperis vineam desideravit: alter despiciens animo[2] βασιλέων τὰς πολυχρύσους τύχας, imperialesque gazas, suo erat contentus palmite. Nonne videtur hic magis dives, hic magis rex, qui sibi abundabat, suas regebat cupiditates, ut nihil alienum concupisceret?[3] Ille autem egentissimus, cui aurum suum vile, alienus palmes pretiosissimus æstimabatur? Sed qua ratione egentissimus, cognosce: quia divitiæ injuste congregatæ evomuntur; radix autem[4] justorum manet, et ut palma floret.

9. An non egentior paupere is, qui tamquam umbra præterit? Hodie impius exaltatur, cras non erit, nec invenietur aliquis locus ejus. Quid est itaque divitem esse, nisi abundare? Quis autem abundat, qui sit animo contractior? Qui autem animo contractior, utique angustior: quæ igitur in angustiis abundantia? Non ergo dives qui non abundat. Unde pulchre David: *Divites*, inquit, *eguerunt, et esurierunt;* quoniam cum haberent Scripturarum thesauros cœlestium, eguerunt qui non intellexerunt, et esurierunt qui nullum spiritalis gratiæ gustarunt cibum.

10. Nihil igitur affectu sapientis ditius, nihil insipientis egentius. Nam cum regnum Dei pauperum sit, quid esse locupletius potest? Et ideo præclare Apostolus, *O altitudo*, inquit, *divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei!* Præclare etiam David, qui in via testimoniorum cœlestium, quasi in omnibus divitiis, delectabatur. Expresse Moyses, qui ait: *Nephthalim satietas accipientium.* Nephthalim, abundantia significatur latina interpretatione, vel dilatatio.[5] Ibi ergo abundantia, ubi satietas: ubi autem fames cupiditatum, ubi inexplebilis appetentia; ibi utique paupertas. Sed quia vix ulla rei pecuniariæ vel mundi hujus cupiditas satietatem habet, ideo addidit:[6] *Et replebitur benedictione.*

11. Secundum hæc Petrus apostolus definivit non in auro et argento et indumentis feminarum esse ornamentum, sed in occulto cordis homine atque abscondito; unde nulla se exuat cultum pietatis, ornatum gratiæ, vitæ æternæ hæreditatem. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXIX

Anno 387 exeunte, vel paulo post conscripta.

Faustinum propter sororis mortem hominum consortium fugientem arguit, monetque hoc ipsi sorori injurium esse, ac interitum non hominibus solum, sed et civitatibus esse communem. Nihil autem illi jam deberi nisi preces; vetare siquidem Apostolum, ne quem secundum carnem jam cognoscamus, at novam creaturam. Quænam demum illa sit expenditur, et quomodo ipsum Faustinum solari Ambrosius teneatur.

AMBROSIUS FAUSTINO salutem.

1. Acerbo te doliturum dolore obitum germanæ tuæ non ignorabam; non tamen ut a nobis te ablegares, sed ut nobis te redderes: nam etsi minus jucunda solatia mœrentibus, tamen nonnumquam necessaria sunt. Tu autem abiisti in secreta montium, et inter ferarum diversaris spelæa, omni humanæ con-

[1] Rom. edit. *justitias fœnerat mandato Dei:* aliæ, ac mss., *justitias fœnerat mandatum Dei.* In solo Boyer., notant Maurini, geminatur *fœnerat,* quod saltem in aliis subintelligitur.

[2] Amerb. cum mss. non paucis, Maurinis testibus, *adspiciens animo.*

[3] Divitem eum esse definit Cicero loc. cit.: *Cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit, qui nihil quærat, nihil appetat,* etc. Maxime vero ab ejus argumentandi ratione in eo discrepat Ambrosius, quod pro veterum Romanorum exemplis, quæ ille adhibet, hic nullis utitur nisi e divina Scriptura petitis. (Edit. Maur.)

[4] Cod. Boyer., notant Maurini, *egentissimus? Quia divitiæ congregatæ pereunt; radix enim,* etc.

[5] Idem cod. Boyer., *latinæ interpretationis significatione abundantiam vel dilationem significat.* Quod vero ad hunc significatum, in eo alluditur ad illa verba citati loci ex Deut.: *Nephthali abundantia perfruetur, et plenus erit benedictionibus.* Nam alioqui rectius interpretaremur idem vocabulum comparationem, retorsionem ac tortuositatem, ut vulgo solent. (Edit. Maur.)

[6] Boyer. solus, ut rursus monent Maurini, *ideo de justo dicitur.*

Gen. v, 25. Sap. iv, 11. IV Reg. ii, 11. III Reg. xvii, 9 et ss. IV Reg. i, 14 IV Reg. ii, 8. III Reg xxi, 1 et ss. Job xx, 15. Prov. xii, 12. Ps xci, 13. Ps. cxliii, 4. Ps xxxvi, 35, 36. Ps. xxxiii, 10. Matth v, 3. Rom. xi, 33 Ps cxviii, 14. Deut. xxxiii, 23. Ibid. I Pet iii, 3.

versationis usu abdicato,[1] et quod gravius est, judicio tuo.

2. Tantumne de te commeruit germana tua, ut propter quam excellere apud te debuit conditio humana, quæ tam egregiam feminam tulit, propter eam apud te minoris prærogativæ sit? Illa certe vita excedens, hoc se mulcebat solatio, quod te sibi superstitem derelinqueret, parentem nepotibus, præsulem parvulis, auxiliatorem destitutis: tu ita te et nepotibus et nobis abnegas, ut consolationis illius fructum non sentiamus. Illa te cara pignora vocant non ad dolendum, sed ad consolandum, ut cum te vident, matrem sibi non credant obiisse;[2] in te eam recognoscant, in te ejus præsentiam teneant, in te vitam ejus sibi manere arbitrentur.

3. Sed doles quod dudum florentissima repente occiderit. Verum hoc nobis commune non solum cum hominibus, sed etiam cum civitatibus, terrisque ipsis est. Nempe de Bononiensi veniens urbe a tergo Claternam, ipsam Bononiam, Mutinam, Rhegium derelinquebas; in dextera erat Brixillum, a fronte occurrebat Placentia, veterem nobilitatem ipso adhuc nomine sonans; ad lævam Apennini inculta miseratus, et florentissimorum quondam populorum castella considerabas, atque affectu relegabas dolenti.[3] Tot igitur semirutarum urbium cadavera, terrarumque sub eodem conspectu exposita funera non te admonent unius, sanctæ licet et admirabilis feminæ, decessionem consolabiliorem habendam: præsertim cum illa in perpetuum prostrata ac diruta sint; hæc autem ad tempus quidem erepta nobis, meliorem illic vitam exigat?

4. Itaque non tam deplorandam, quam prosequendam orationibus reor; nec mœstificandam lacrymis tuis, sed magis oblationibus animam ejus Domino commendandam arbitror.[4]

5. Verum forte adseras securum te de meritis ejus ac fide;[5] nequire tamen ferre desiderium, quod eam jam non videas secundum carnem, idque tibi summo dolori sit. Nec illud te movet Apostolicum, quod ait: *Quia neminem novimus ex hoc secundum carnem. Et si cognovimus secundum carnem Christum, sed nunc jam non novimus?* II Cor. v, 16. Caro enim nostra perpetua esse ac diuturna non potest: necesse est occidat, ut resurgat; necesse est resolvatur, ut requiescat, ut fiat quidam finis peccati.[6] Et ideo multos cognovimus secundum carnem, sed nunc jam non novimus. Ipsum Dominum Jesum cognovimus, inquit Apostolus, secundum carnem: *sed nunc jam non novimus.* Jam enim carnis deposuerat exuvias, jam specie hominis non videbatur, jam pro omnibus mortuus erat, et omnes in illo mortui; sed ut per ipsum renovati, et vivificati spiritu, jam non sibi, sed Christo vivant. Unde et alibi ait idem Apostolus: *Vivo autem jam non ego, vivit autem in me Christus.* Gal. II, 20.

6. Meritoque qui ante cognoverat secundum carnem Christum, jam operationes ejus invisibiliter agnoscens, jam non carnem ejus, sed potentiam scrutans, qui ante persecutor discipulos hominis, et pedissequos carnis infestis odiis urgebat, postea doctor gentium factus, veneratores majestatis ejus ad prædicationem Evangelii instruere atque informare cœperat. Et ideo addidit: *Si quis in Christo nova creatura*, id est, qui perfectus in Christo, nova II Cor. v, 17. creatura est; quoniam qui caro est, imperfectus est. Denique ipse Dominus ait: *Non permanebit spiritus meus in istis hominibus, quoniam carnes sunt.* Gen. VI, 3. Carnalis itaque non est in Christo: sed si quis in Christo est, nova creatura est, non naturæ novitate formatus, sed gratiæ. Vetera itaque quæ secundum carnem erant, transierunt: facta sunt nova omnia. Quæ illa, nisi quæ scriba doctus in regno cœlorum novit, Matth. XIII, 52. similis illius patrisfamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera; neque vetera sine novis, neque nova sine veteribus? Ideo et Ecclesia dicit, quia *nova et vetera servavi tibi.* Can. VII, 13. Sed transierunt vetera, id est, Legis mysteria abscondita: in Christo facta sunt omnia nova.

7. Hæc est nova creatura, de qua Apostolus ad Galatas ait: *In Christo enim Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium:* sed nova creatura, per quam jam renovata caro floret, et fructum invenit gratiæ, quæ ante inveterati flagitii spinas habebat. Quid ergo est Gal. V, 6. quod mœreamus,[7] si jam ad animam dicitur: [7] *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua?* Ps. CII, 5. Quid est quod ingemiscamus pro mortuis, cum jam reconciliatio mundi apud Deum Patrem facta sit per Dominum Jesum? II Cor. V, 18.

8. Quoniam ergo Christi beneficia tenemus, cum apud omnes, tum apud te pro Christo legatione fungimur; ut noveris irrevocabilia ejus *Ibid.*, 20. esse dona, ut credas, quod semper credidisti, nec nimio mœrore tuam in dubium adducas sententiam; quia ideo peccatum factus est Dominus Jesus,[8] ut tolleret peccatum mundi, et [8] Joan. I, 29.

[1] Veteres editiones, nonnulli mss. juxta Maurinos, atque A et M, *abdicatus;* quæ posset quoque genuina esse lectio, sed usui Ambrosii minus conformis.

[2] Cod. Boyer. testibus Maurinis, *non credant abesse.*

[3] Imitatio est Servii Sulpitii ad Ciceronem de obitu Tulliæ filiæ: *Ex Asia rediens, cum ab Ægina Megaram versus navigarem, cœpi regiones circum circa prospicere: post me erat Ægina, ante Megara, dextra Pyreus, sinistra Corinthus; quæ oppida quodam tempore florentissima fuerunt, nunc prostrata et diruta ante oculos jacent. Cœpi egomet mecum cogitare: Hem! nos homunculi indignamur, si quis nostrum interiit, aut occisus est, cum in uno loco tot oppidorum cadavera projecta jaceant.* Ita Nannius.

[4] Ms. Boyer., *lacrymis tuis animam, sed magis oblationibus citis commendandam arbitror.* Observabis obiter Ambrosium hoc loco, sicut et alibi non semel, consuetudinem orationum atque oblationum pro mortuis faciendarum testificari. (Edit. Maur.)

[5] Codex Boyer. solus, *de meritis ejus ad fidem.* (Ed. Maur.)

[6] Mss. nonnulli, *et fiat quidam,* etc. Boyer. solus, *necesse est ut figat quosdam fines peccato.* (Edit. Maur.)

[7] Notant Maurini cod. Long. habere *quod mereamur;* non recte.

[8] In utroque Codice A et M ad marg. hæc adnotavit Pigolpassus: *Concordat Augustinus in* Enchiridion *dicens quod littera quæ habet* II ad Corinthos V *in fine, ubi commu-*

II Cor. v, 21. essemus in illo omnes justitia Dei, jam non culpæ obnoxii, sed justitiæ remuneratione securi. Vale et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XL

Scripta anno 388 aut ineunte 389.

Ab imperatore audiri se postulat, affirmans in principe laudari facilitatem; tacere se sine utriusque periculo non posse, nec regibus displicere libertatem; illum vero, quamvis pius sit, decipi posse: sententiam de synagoga reparanda esse aleæ plenam, cum episcopum martyrio vel prævaricationi exponat. In hanc rem exemplo Juliani proposito, rescripti causæ refelluntur; maxime quod Judæi plures usserint ecclesias. Hinc agitur de valentinianorum, qui gentilibus pejores declarantur, fano; ac donariis, quæ dicebantur sublata, extenuatis, januam ad calumnias Judæis aperiri, triumphunque de Christo dari demonstratur. Hac de re allegorica instituitur Domini expostulatio; dein deterretur Maximi exemplo Theodosius, neve Judæos aut hæreticos ulcisci velit, admonitus, denuo ad clementiam provocatur.

Clementissimo principi, ac beatissimo imperatori
1 THEODOSIO[1] augusto AMBROSIUS episcopus.

2 1. Exercitus semper jugibus[2] fere curis sum, Imperator beatissime: sed numquam tanto in æstu fui, quanto nunc, cum video cavendum ne quid sit, quod adscribatur mihi etiam de sacrilegii periculo. Itaque peto ut patienter sermonem meum audias. Nam si indignus sum, qui a te audiar; indignus sum, qui pro te offeram, cui tua vota, cui tuas committas preces. Ipse ergo non audies eum, quem pro te audiri velis? Non audies pro se agentem, quem pro aliis audisti? Nec vereris judicium tuum, ne cum indignum putaris, quem audias, indignum feceris, qui pro te audiatur?

2. Sed neque imperiale est libertatem dicendi
3 denegare, neque sacerdotale, quod sentias,[3] non dicere. Nihil enim in vobis imperatoribus tam populare et tam amabile est, quam libertatem etiam in iis diligere, qui obsequio militiæ vobis subditi sunt. Siquidem hoc interest inter bonos et malos principes, quod boni libertatem amant, A servitutem improbi. Nihil etiam in sacerdote tam pericolosum apud Deum, tam turpe apud homines, quam quod sentiat, non libere denuntiare. Siquidem scriptum est: *Et loquebar in testimoniis tuis in conspectu regum, et non confundebar;* et alibi: *Fili hominis, speculatorem* Ps. cxviii, 46. *te posui domui Israel, in eo,* inquit, *ut si avertatur justus a justitiis suis, et fecerit delictum; quia non distinxisti ei,* hoc est, non dixisti[4] 4 quid sit cavendum, *non retinebitur memoria justitiæ ejus, et sanguinem ejus de manu tua exquiram. Tu autem si distinxeris justo, ut non peccet, et ipse non peccaverit, justus vita vivet, quia dixisti ei; et tu animam tuam liberabis.* Ezech. iii, 17-19.

3. Malo igitur, Imperator, bonorum mihi esse tecum, quam malorum consortium; et ideo clementiæ tuæ displicere debet sacerdotis silentium, libertas placere. Nam silentii mei periculo involveris, libertatis bono juvaris. Non ergo importunus indebitis me intersero, alienis ingero: sed debitis obtempero, mandatis Dei nostri obedio. Quod facio primum tui amore, tui gratia, tuæ studio conservandæ salutis. Si id mihi vel non creditur, vel interdicitur; dico sane divinæ offensæ metu.[5] Nam si meum periculum te exueret, 5 patienter me pro te offerrem, sed non libenter; malo enim te sine meo acceptum Deo esse et gloriosum periculo. Sin autem silentii mei dissimulationisque culpa et me ingravat, nec te liberat; malo importuniorem me, quam inutiliorem aut turpiorem judices. Siquidem scriptum est, dicente sancto apostolo Paulo, cujus non potes doctrinam refellere: *Insta opportune, importune, argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina.* II Tim. iv, 2

4. Habemus ergo et nos cui displicere plus periculi sit; præsertim cum etiam imperatoribus non displiceat suo quemque fungi munere, et patienter audiatis unumquemque pro suo suggerentem officio, immo corripiatis, si non utatur militiæ suæ[6] ordine. Quod ergo in iis 6 libenter accipitis, qui vobis militant, num hoc in sacerdotibus potest molestum videri; cum id loquamur, non quod volumus, sed quod jubemur? Scis enim lectum: *Cum stabitis ante reges et præsides, nolite cogitare quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis.* Et tamen Matth. x, 19, 20.

niter reperitur scriptum in libris eum qui non noverat peccatum pro nobis peccatum fecit, *est mendosa quia debet dicere* pro nobis peccatum factus est.

[1] Ita omnes edit. et mss. longe plurimi, ut monent Maurini; nonnulli tamen solum præfigunt: *Ambrosius Theodosio imperatori.* Codex M habet *Clarissimo principi,* etc. Hujus porro epistolæ Paulinus meminit, ejusque scribendæ occasionem, materiam atque exitum narrat, de quibus omnibus in ejusdem tempore adsignando satis disputatum est in Admonitione Maurinorum a nobis relata in Præfatione.

[2] Mss. aliquot, *Exercitiis semper jugibus, seu curis sum, imperator beatissime, deditus.* Haud male quidem; alii tamen plures, et omnes edit. nobis patrocinantur, nisi quod Rom. edit. expunxit adverbium *semper.* (Edit. Maur.)

[3] Maurini editores, ut nos, legunt *sentias.* Ipsi tamen notant præcedentes editiones omnes et quosdam mss. habere *sentiat.* Ideo vero hanc lectionem adoptasse videntur nonnulli librarii, quia ad *sacerdotale* refertur, et ita ad verbum *sentiat* subintellexerunt *sacerdos.* Sed potior est lectio *sentias,* quia impersonaliter adhibita conspicitur, nempe pro *quod sentitur* a sacerdote.

[4] Reg. cod., *hoc est, non distinxisti.* Et infra, *quia distinxisti.* At vice versa ubi idem codex cum aliis multo pluribus et cunctis edit., *si distinxeris justo;* mss. Prat. ac Gem. legunt, *si dixeris justo.* (Edit. Maur.)

[5] Reg. cod. solus, *divinæ offensæ memor. Nam si.... tu hauseris.* (Edit. Maur.)

[6] Prorsus et in principio hujus epistolæ (nempe his verbis, *qui obsequio militiæ*) videtur militiam poni non tantum pro castrensi stipendio, sed pro quavis functione, ministerio et officio. Hæc Nannius.

si in causis reipublicæ loquar, quamvis etiam illic justitia servanda sit, non tanto adstrigar metu, si non audiar: in causa vero Dei quem audies, si sacerdotem non audias, cujus majore peccatur periculo? Quis tibi verum audebit dicere, si sacerdos non audeat?

5. Novi te pium, clementem, mitem, atque tranquillum, fidem ac timorem Domini cordi habentem: sed plerumque aliqua nos fallunt. Habent aliqui zelum Dei, sed non secundum Rom. x, 2. scientiam. Ne igitur hoc etiam fidelibus animis obrepat, cavendum arbitror. Novi pietatem tuam erga Deum, lenitatem in homines: obligatus sum beneficiis tuarum indulgentiarum. Et ideo plus metuo, amplius sollicitor; ne etiam ipse tuo me postea judicio condemnes, quod mea aut dissimulatione aut adulatione prolapsionem non evitaveris. Si in me peccari viderem, non deberem tacere; scriptum est enim: Si frater tuus in te peccaverit, corripe illum primo, deinde Matth. XVIII, 15 et ss. increpa, duobus aut tribus testibus. Si te non audierit, dic Ecclesiæ. Causam ergo Dei tacebo?[1] Quid igitur sit quod metuam, consideremus.

6. Relatum est a comite Orientis militarium partium[2] incensam esse synagogam, idque auctore factum episcopo. Jussisti vindicari in ceteros, synagogam ab ipso exædificari episcopo. Non adstruo[3] exspectandam fuisse adsertionem episcopi: sacerdotes enim turbarum moderatores sunt, studiosi pacis, nisi cum et ipsi moventur injuria Dei, aut Ecclesiæ contumelia. Sit alioquin[4] iste episcopus ferventior in exustione synagogæ, timidior in judicio: non vereris, Imperator, ne adquiescat sententiæ tuæ; ne prævaricetur, non times?

7. Non etiam vereris, quod futurum est, ne verbis resistat comiti tuo? Necesse erit igitur ut aut prævaricatorem[5] aut martyrem faciat: utrumque alienum temporibus tuis, utrumque persecutionis instar, si aut prævaricari cogatur, aut subire martyrium. Vides quo inclinet causæ[6] exitus. Si fortem episcopum putas, caveto martyrium fortioris: si inconstantem, declina lapsum fragilioris. Plus enim adstringitur qui labi infirmum coegerit.

8. Hac proposita conditione, puto dicturum episcopum quod ipse ignes sparserit,[7] turbas compulerit, populos conduxerit;[8] ne amittat occasionem martyrii, et pro invalidis subjiciat validiorem. O beatum mendacium,[9] quo adquiritur sibi aliorum absolutio, sui gratia! Hoc est, Imperator, quod poposci et ego; ut in me magis vindicares, et si hoc crimen putares, mihi adscriberes. Quid mandas in absentes judicium? Habes præsentem, habes confitentem reum. Proclamo quod ego synagogam incenderim, certe quod ego illis mandaverim, ne esset locus in quo Christus negaretur. Si objiciatur mihi, cur hic non incenderim? Divino jam cremari cœpit judicio: meum cessavit opus. Et si verum quæritur, ideo segnior fui, quia non putabam hoc vindicandum. Quid facerem, quod nullo ultore sine præmio foret? Tangunt hæc verecundiam, sed revocant gratiam; ne fiat quo[10] Dei summi contrahatur offensio.

9. Esto tamen, nemo episcopum ad hoc munus conveniat; rogavi enim clementiam tuam; et licet ipse hoc revocatum adhuc non legerim, revocatum tamen constituamus. Quid si alii timidiores, dum mortem reformidant, offerant ut de suis facultatibus reparetur synagoga; aut comes ubi hoc compererit primo constitutum,

[1] Reg. cod. solus juxta Maurinos: *Quod si peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum inter te et ipsum. Si te audierit, lucratus es fratrem tuum: si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc unum vel duos, ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum. Quod si non audierit eos, dic Ecclesiæ. Advertis ergo, Imperator, quod causam Dei dissimulare non queam. Quid igitur? Causam Dei,* etc.

[2] Cedrenus in *Hist.* hunc magistratum appellat *Honoratum præfectum,* nimirum Constantinopolis, ubi hanc actionem contigisse memorat. Sed in rei veritatem tam multa peccat, ut ejus haberi possit nulla ratio. Valesius in Ammian. Marcellinum pag. 4 de comite Orientis agens, *Ceterum,* inquit, *cum hæc civilis potestas fuerit, miror sanctum Ambrosium in epistola ad Theodosium hæc scribere: Relatum est a comite orientis militarium partium.... sed hunc nodum solvent peritiores.* Fuit sane in eo solvendo felicior Godofredus: hic enim in *Chronol. Cod. Theod.* et in *Comment.* in leg. IX *de Judæis* docet eum qui ab Ambrosio dicitur *comes orientis militarium partium,* (*esse*) quem lex citata titulo *comitis* et magistri utriusque militiæ per orientem signat, ut distinguatur ab altero comite orientis civilium partium, quem describit Zozimus lib. V. Bullengerus lib. IV *de imp. Rom.* cap. 25, quamvis duas illas dignitates non videatur satis distinguere, attamen ad comitem orientis militiam quoque pertinuisse clare indicat hisce verbis: *Quia Persæ Armeniam et Mesopotamiam vastabant, comes Orientis vir spectabilis ei cum exercitu impositus, vicarius præfecti prætorio.* Et paulo post: *Comes et magister militum per orientem illustris L.* VIII *de Metatis.* Idem vero sequenti cap. duos comites rei militaris fuisse in oriente tradit, quem consule. Hæc porro abunde Valesii diluunt dubitationem. Quod autem Godofredus contra Baronium hanc epistolam anno 393 scriptam contendit, jam ante examinavimus suo loco. (Edit. Maur.)

[3] Aliquot mss., *Non adsero.* Dictionem vero *adsertionem,* quæ pone sequitur, Nannius exponit in hunc modum: *Adsertionem;* id est, defensionem. Metaphora inde sumpta, quod in causa liberali adsertorem sive vindicem adesse oportebat, quo alterius libertatem, qui in servitutem petebatur, adsereret. Ita ille. Sed forte verius ac simplicius dixeris *adsertionem* sive affirmationem episcopi testimonium esse, quo remne illam fecisset, an secus, declararet. Est autem in verbis *Non adstruo* quædam præteritio rhetorica, qua, quod maxime dicitur, dici negatur. (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit. ac mss. plerique, *Sit aliquis:* alii nonnulli, *Sit aliquibus.* Reg. et Latinii conjectura, *Sit alioquin.*

[5] Prævaricari Nannius idem hic esse vult, atque in idololatriam incidere: prævaricatorem quoque eumdem dici, quem nunc apostatam vocant: cum in litteris profanis prævaricator is sit, qui cum reo colludit, et causam adversario prodit. (Edit. Maur.)

[6] Mss. aliquot, *quo inclinentur causæ,* vel *quo inclinet causa.* (Edit. Maur.)

[7] Eliberitanæ synodi an. 305 habitæ canon 60 prohibuit, ne quis ob idolum confractum interemptus, in martyrum catalogum admitteretur. Verum ea exustio, de qua hic agitur, talionis lege, et jure gentium, ut infra dicitur, non videbatur illicita. (Edit. Maur.)

[8] Veteres editiones, *populos concluserit.*

[9] *O beatum mendacium!* eodem sensu hoc intellige, quo ab Ecclesia canitur: *O felix culpa!* propter effectum scilicet; per se enim mendacium semper malum est. Adi, si lubet, quæ ad lib. I *de Abraham* cap. 8, num. 71, notata sunt.

[10] Omnes edit. ante maurinam, *ne fiat opus:* at mss. e contrario omittunt *opus.* Codd. A et M pro *quo* habent *quod.*

ipse de christianorum censu exædificari jubeat? Habebis, Imperator, comitem prævaricatorem, et huic vexilla committes victricia, huic labarum, hoc est, Christi sacratum nomine,[1] qui synagogam instauret, quæ Christum nesciat? Jube labarum synagogæ inferri: videamus si non resistunt.

10. Erit igitur locus Judæorum perfidiæ[2] factus de exuviis Ecclesiæ; et patrimonium, quod favore Christi adquisitum est christianis, hoc transferetur ad donaria perfidorum? Legimus templa idolis antiquitus condita de manubiis[3] Cimbrorum, de spoliis reliquorum hostium. Hunc titulum Judæi in fronte synagogæ suæ scribent: Templum impietatis factum de manubiis christianorum.

11. Sed disciplinæ te ratio,[4] Imperator, movet. Quid igitur est amplius, disciplinæ species, an causa religionis? Cedat oportet censura[5] devotioni.

12. Non audisti, Imperator, quia cum jussisset Julianus reparari templum Jerosolymis, divino, qui faciebant repurgium, igne flagrarunt?[6] Non caves ne etiam nunc fiat? Adeo a te non fuit jubendum, ut Julianus hoc jusserit!

13. Quid tamen movet? Utrum quia quodcumque ædificium publicum exustum est, an quia synagogæ locus? Si ædificio incenso moveris vilissimo (quid enim in tam ignobili castro esse potuit?), non recordaris, Imperator, quantorum Romæ domus præfectorum incensæ sint, et nemo vindicavit? Immo si quis imperatorum voluit factum severius reprehendere, ejus magis qui tanto est perculsus dispendio, causam gravavit.[7] Quid igitur dignius, ut Callinici castri in parte aliqua ædificiorum incendium, an urbis Romæ vindicandum æstimaretur, si oporteret tamen? Constantinopoli dudum domus episcopi incensa est,[8] et filius clementiæ tuæ intercessit apud patrem, ut et suam, hoc est, filii imperatoris injuriam, et domus sacerdotalis incendium non vindicares. Non consideras, Imperator, ne et hoc cum vindicari jusseris, ipse iterum interveniat, ne vindicetur? Sed bene illud adquisitum est a patre filio: dignum erat enim, ut suam injuriam prius ipse donaret. Bene illud cum gratiæ distinctione divisum est, ut et filius pro sua, et pater pro filii injuria rogaretur. Hinc nihil est quod filio reserves, et vide ne quid Deo deroges.

14. Non est ergo causa tantæ commotioni idonea, ut propter ædificii exustionem in populum tam severe vindicetur: multo autem minus quia synagoga incensa est, perfidiæ locus, impietatis domus, amentiæ receptaculum, quod Deus damnavit ipse. Sic enim legimus per os Hieremiæ, dicente Domino Deo nostro: *Et faciam domui, ubi invocatum est nomen meum super ipsam, in qua confiditis vos, et loco quem dedi vobis et patribus vestris, sicut feci Selon:*[9] *et projiciam vos a facie mea, sicut projeci fratres vestros omne semen Ephræm. Et tu noli orare pro populo isto, et noli postulare illis misericordiam, et neque accesseris ad me pro illis; quia non exaudiam te. Aut non vides quid isti faciunt in civitatibus Juda?* Deus se pro illis prohibet rogari, quos tu vindicandos putas. Jerem. VII, 14 et ss

15. At certe si jure gentium agerem, dicerem quantas Ecclesiæ basilicas Judæi tempore imperii Juliani incenderint:[10] duas Damasci, quatam habere significationem damnationis ac pœnæ pro disciplina violata.

[1] Vocibus *Christi sacratum nomine*, Rom. edit. adjicit *signum*. Sed præterquam quod hanc vocem nulla alia edit. aut mss. agnoscit, labarum proprie signum non erat, id est, e solida materia non erat, sed velum augustale. Hujus instituendi occasionem, non secus ac ejusdem formam abunde describit Eusebius lib. I *Vitæ Const.* cap. 31, ex quo eamdem descriptionem certatim posteriores historici prodiderunt. Cum autem idem Eusebius ibidem lib. II, cap. 8, electos a Constantino commemoret ex protectorum numero viros 50, quorum hoc unum erat officium, ut vexillum illud, quod alternatim humeris sustinebant, circumstantes satellitio suo tuerentur, quos Theodosius junior λάβαρον, sic enim Græci labarum dicunt, præpositos vocari, et e scholis domesticorum adsumi jubet in una ex legibus Cod. Theod.; mirum fortasse videri queat, cur Ambrosius, istis omissis, mentionem absentis comitis hic instituat. Verum tamen fieri potest, ut Theodosius aut discedens ab Oriente huic comiti vexillum illud reliquerit, aut post victoriam ipsum cum eodem redire voluerit; quemadmodum Stiliconem post mortem Arcadii Constantinopolim proficiscentem illud idem vexillum secum tulisse auctor est Sozomenus lib. IX, cap. 4. (Edit. Maur.)

[2] Quidam mss. juxta Maurinos, *Judæorum gentis perfidæ*.

[3] Pauculi mss., *de manibus Cimbrorum.... de manibus christianorum*. Non satis recte; sunt enim manubiæ aut pecuniæ ex præda hostili vendita comparatæ, aut præda ipsa. De Cimbris autem a Mario deletis consule Flori lib. III, cap. 3, et Paterculi lib. II atque alios. (Edit. Maur.)

[4] Reg. cod unus, *disciplina et ratio:* ceteri et editt. inter se conveniunt, nisi quod Rom. pro *movet*, posuit *moveat*, minus commode. (Edit. Maur.)

[5] Mazocchius in nota 634, pag. 817, tomi III *Commentarii* sæpius citati monet *censuram* idem hic valere ac *disciplinam*; sed incongrue: patet enim hic non aliam ac usitatam habere significationem damnationis ac pœnæ pro disciplina violata.

[6] Sensus est, ut ait Nannius: Non audisti, Imperator, eos qui purgabant arenam, a parietinis, et caducam materiam eruderabant, ut ibi novum templum jussu Juliani consurgeret, cœlesti igne combustos esse? Nam in Theodoreti lib. III *Eccles. Hist.*, cap. 20, legitur ignem ex fundamentis erupisse et concremasse operarios. Hæc ille: quibus addere potuisset testem hac parte omni exceptione majorem Ammianum lib. XXIII, cap. 1, et auctorem *Hist. Tripart.*, lib. VI, cap. 43. (Edit. Maur.)

[7] Long. cod., *causam curavit*. Ceterum Castrum Callinicum in Osdroena orientis provincia situm fuisse Godofredus loco citato auctoritate Ammiani, Zozimi ac *Notitiæ imperii* tradit. (Edit. Maur.)

[8] Discimus ex Socrate lib. V, cap. 17, incensam esse Nectarii domum, idque Theodosio Augusto et Cynegio Coss. accidisse, hoc est, ipso anno, quem huic epistolæ adsignamus. Neque vero nobis officit, quod Ambrosius dudum incensam dicit eamdem domum; perinde enim hoc loco agit, ac si quis quempiam judicio defendens, qui commisso per imprudentiam homicidio, statim pœnam subire cogeretur, eum cum alio qui cædem ante sex menses ex insidiis perpetratam impune tulisset, ita compararet: Sententiam in hunc insontem jam vos tulistis, cum in sceleratum illum, a quo dudum civis immaniter trucidatus est, nihildum gravius decreveritis. In quo videtis ab usu communi nihil recedere. (Edit. Maur.)

[9] Ita mss. (sed M, *Sylo*); edit. autem Amerb. cum LXX Interpr. scribit *Selo:* Eras. et sequentes cum Vulg. vers., *Silo*. Infra vero pro *fratres vestros* mss. nonnulli habent *patres vestros*. (Edit. Maur.)

[10] Consule super his basilicarum incendiis vel direptionibus, Gregorii Nazian. Orat. IV *in Julian.*, editionis Paris. anni 1842, Chrysostomi orat. IV, tom. I, Cyrillum Alex. et alios.

rum una vix reparata est, sed Ecclesiæ, non synagogæ impendiis: altera basilica informibus horret ruinis. Incensæ sunt basilicæ Gazis, Ascalonæ, Beryto, et illis fere locis omnibus, et vindictam nemo quæsivit. Incensa est basilica et Alexandriæ a gentilibus et Judæis, quæ sola præstabat ceteris. Ecclesia non vindicata est, vindicabitur synagoga?

16. Vindicabitur etiam valentinianorum fanum incensum? Quid est enim nisi fanum, in quo est conventus gentilium? Licet gentiles duodecim deos appellent, isti triginta et duos Æonas colant,[1] quos appellant deos. Nam et de ipsis comperi relatum et præceptum, ut in monachos vindicaretur, qui, prohibentibus iter valentinianis, quo psalmos canentes ex consuetudine usuque veteri pergebant ad celebritatem Machabæorum martyrum, moti insolentia incenderunt fanum eorum in quodam rurali vico tumultuarie conditum.[2]

17. Quanti se offerre habent tali optioni;[3] cum meminerint tempore Juliani illum, qui aram dejecit, et turbavit sacrificium, damnatum a judice fecisse martyrium? Itaque numquam alias ille judex, qui audivit eum, nisi persecutor habitus est: nemo illum congressu, nemo illum umquam osculo dignum putavit. Qui nisi jam esset defunctus, timerem, Imperator, ne in eum tu vindicares, quamquam vindictam cœlestem non evaserit, suo superstes hæredi.[4]

18. Sed refertur cognitionem mandatam judici, scriptumque eo quod non referre debuerit, sed vindicare: requirenda quoque sublata donaria.[5] Omittam alia: incensæ sunt a Judæis Ecclesiarum basilicæ, et nihil redditum est, nihil repetitum, nihil quæsitum. Quid autem habere potuit synagoga in castro ultimo; cum totum quidquid illic est, non multum sit, nihil pretiosum, nihil copiosum? Quid deinde incendio potuit rapi Judæis insidiantibus?[6] Artes istæ sunt Judæorum volentium calumniari, ut dum

A ista queruntur, mandetur extra ordinem militaris censura judicii, mittatur miles fortasse dicturus quod hic aliquando ante tuum, Imperator, dixit adventum: Quomodo poterit nos Christus juvare, qui pro Judæis adversus Christum militamus? qui mittimur ad vindictam Judæorum?[7] Suos perdiderunt exercitus, nostros volunt perdere.

19. In quas præterea non prosiliant calumnias, qui etiam Christo falsis testimoniis calumniati B sunt? In quas non prosiliant calumnias homines et circa divina mendaces? Quos non auctores seditionis fuisse dicant? Quos non appetant, etiam quos non recognoscant; ut catenatorum ordines innumeros spectent de christiano populo, ut captiva videant colla plebis fidelis, ut condantur in tenebras Dei servuli, ut feriantur securibus, dentur ignibus, tradantur metallis, ne pœna cito transeat?

20. Hunc dabis triumphum Judæis de Ecclesia Dei? hoc trophæum de Christi populo? C hæc gaudia, Imperator, perfidis? hanc celebritatem Synagogæ, hos luctus Ecclesiæ? Referet Judæorum populus hanc solemnitatem in dies festos suos; et inter illos profecto numerabit, quibus aut de Amorrhæis, aut de Chananæis triumphavit, aut de Pharao rege Ægypti, aut de Nabuchodonosor regis Babyloniæ manu liberari potuit. Addet hanc celebritatem, significans se de Christi populo triumphum egisse.

21. Et cum ipsi romanis legibus teneri se D negent, ita ut crimina leges putent, nunc velut romanis legibus se vindicandos putant. Ubi erant istæ leges, cum incenderent ipsi sacratarum basilicarum culmina? Si Julianus non est ultus Ecclesiam, quia prævaricator erat; tu, Imperator, ulcisceris synagogæ injuriam, quia Christianus es?

22. Et quid tecum posthac Christus loquetur? Non recordaris quid David sancto per Nathan E prophetam mandaverit? Ego te de fratribus II Reg. VII, 8 et ss.

[1] Rom. edit., *triginta Æonas colant.* Et re vera totidem agnoscunt Irenæus lib. I *Advers. Hæreses,* Tertullianus *Advers. Valent.*, Epiphanius Hær. XXXI, Theodoretus, Paulinus in *Vita Ambr.* et Augustinus *de Hæres.* cap. 11. Sed cum ultimus hic proditum a valentinianis adserat omnes illos Æonas ex Bytho et Sige generatos, movet consensus mss. et vet. editt. ut utrumque ab Ambrosio aliis triginta annumeratum arbitremur. Certe ipsemet lib. *de Incarn. Dom.* cap. 4, num. 2, ubi eamdem horum hæreticorum insaniam tangit, Æonum numerum non exprimit. Porro per duodecim illos deos, qui superiori versu memorantur, Nannius recte intelligit consentes deos, quod Jovis consiliis interesse crederentur, ita nominatos, ac suo quemque mensi præfectos. Horum nomina efferuntur hoc disticho apud Ennium:

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

(Edit. Maur.)

[2] Hic multa occurrunt, quæ pertinent ad ecclesiasticam disciplinam: nimirum publicarum supplicationum antiquitas, celebritas monasticæ institutionis, ac denique Machabæorum martyrum prisca veneratio, quam etiam plurimi sermones Patrum Græcorum ac Latinorum in eorumdem natalibus habiti contestantur. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit., *Quot se offerre.... illum quia aram:* omnes mss., *Quanti se offerre,* sed plures tantum, *illum qui aram:* unus etiam Reg. ante vocem *illum* exhibet nomem *Capitolium.* Verumtamen si opinio Baronii ad an. 362, nec non Hermanni lib. V *Vitæ Ambr.* cap. 13, admittenda est, quæ certe probabilis admodum nobis videtur, Emilianus appellabatur hic ipse martyr. Etenim eidem uterque adtribuit quæ de Emiliani Dorostoritani martyrio Hieronymus in *Chronico* tradidit, sicut et Theodoretus lib. III *Hist.* cap. 7, ubi judici nomen fuisse Capitolinum scribit. Quod vero subdit neminem eidem judici osculum postea non negasse, de iis osculis potissimum intelligimus, quibus jusserunt Apostoli christianos invicem salutare, quæque præsertim in sacrorum celebratione singuli singulis offerebant. Qua de re adisis Baronium ad an. 45; Albaspinæum in *Observat.* et lib. II *de Veteri Politia* cap. 15 et seq.; Card. Bonam lib. II *de Rebus Liturg.* cap. 16, atque alios. (Edit. Maur.)

[4] Hæres hic, ait Nannius, non qui in jus defuncti successit, sed successurus esse sperabatur; ut intelligas filium ante patrem mortem obiisse. (Edit. Maur.)

[5] Ita mss. longe plurimi: alii autem nonnulli, et omnes edit., *sed vindicare. Requirenda.... donaria, ut omittam alia. Incensæ sunt,* etc. Innuitur autem ab Ambrosio Ecclesiam illis temporibus numerosa pretiosarum rerum ac vasorum supellectile abundasse. (Edit. Maur.)

[6] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *Judæis insipientibus;* sed omnino incongrue.

[7] Omnes edit. ante maurinam, *Qui mittuntur ad vindictam Judæorum suos,* etc.; sed Maurinis testibus, omnes mss. melius, ut in textu.

tuis minorem elegi, et de privato imperatorem feci. Ego de fructu seminis tui in sede imperiali locavi. Ego tibi subjeci nationes barbaras, ego tibi pacem dedi, ego tibi inimicum tuum in potestatem tuam captivum deduxi. Frumentum non habebas ad exercitus alimoniam: ipsorum hostium manu patefeci tibi portas, aperui horrea: dederunt tibi hostes tui commeatus suos, quos sibi paraverant. Ego perturbavi hostis tui consilia, ut se ipse nudaret. Ego ipsum usurpatorem imperii ita vinxi, ac mentem ejus ligavi, ut cum haberet adhuc fugiendi copiam, tamen cum omnibus suis tamquam metuens, ne quis tibi periret, ipse se clauderet. Ego comitem ejus atque exercitum ex altera parte naturæ, quos ante disperseram, ne ad belli societatem coirent, ad supplementum tibi victoriæ congregavi.[1] Ego exercitum tuum ex multis indomitis convenam[2] nationibus, quasi unius gentis fidem et tranquillitatem et concordiam servare præcepi. Ego cum periculum summum esset ne Alpes infida barbarorum penetrarent consilia, intra ipsum Alpium vallum victoriam tibi contuli, ut sine damno vinceres. Ego ergo te triumphare feci de inimico tuo, et tu de plebe mea das meis inimicis triumphum?

23. Nonne propterea Maximus destitutus est, qui ante ipsos expeditionis dies, cum audisset Romæ synagogam incensam, edictum Romam miserat, quasi vindex disciplinæ publicæ? Unde populus Christianus ait: Nihil boni huic imminet. Rex iste Judæus factus est: defensorem istum disciplinæ audivimus, quem mox Christus probavit, qui pro peccatoribus mortuus est.[3] Si de sermone hoc dictum est, quid de ultione dicetur? Ille igitur statim a Francis, a Saxonum gente, in Sicilia, Sisciæ,[4] Petavione, ubique denique terrarum victus est. Quid pio commune cum perfido? Abolenda cum impio sunt etiam impietatis exempla. Quod illi nocuit, quo victus offendit, hoc non sequi debet, sed damnare, qui vicit.

Rom. v, 6

24. Itaque illa tibi non quasi ingrato recensui, sed quasi jure collata numeravi; ut his admonitus, cui plus collatum est, plus diligas.[5] Denique hoc respondenti Simoni dixit Dominus Jesus: *Recte judicasti.* Statimque conversus ad mulierem quæ pedes ejus unguento unxit, typum Ecclesiæ gerens, ait Simoni: *Propter quod dico tibi, remissa sunt peccata ejus multa, quoniam dilexit multum. Cui autem minus dimittitur, minus diligit.* Hæc est mulier quæ in domum Pharisæi intravit, et ejecit Judæum, Christum autem adquisivit. Ecclesia enim Synagogam exclusit: cur iterum tentatur ut apud Christi famulum, hoc est, de pectore fidei, de domo Christi Synagoga excludat Ecclesiam?

Luc. VII, 44. Ibid., 47.

25. Hæc ego, Imperator, amore et studio tui in hunc sermonem contuli. Debeo enim beneficiis tuis, quibus me petente, liberasti plurimos de exsiliis, de carceribus de ultimæ necis pœnis;[6] ut malle debeam pro salute tua etiam offensionem tui animi non timere (nemo majore fiducia utitur, quam qui ex affectu diligit: nemo certe debet lædere, qui sibi consulit), ne tot annorum conceptam cujuscumque sacerdotis[7] gratiam uno momento amittam. Et tamen non damnum gratiæ deprecor, sed salutis periculum.[8]

26. Quamquam quantum est, Imperator, ut quærendum aut vindicandum non putes, quod in hunc diem nemo quæsivit, nemo umquam vindicavit? Grave est fidem tuam pro Judæis periclitari. Gedeon cum occidisset sacratum vitulum, dixerunt gentiles: Dii ipsi injuriam suam vindicent. Quis habet Synagogam vindicare? Christus quem occiderunt, quem negaverunt? An Deus Pater vindicabit eos, qui nec Patrem recipiunt, dum Filium non receperunt? Quis habet valentinianorum hæresim vindicare: quam pietas tua quomodo vindicat, cum eos excludi jusserit,[9] nec conveniendi usurpare copiam? Si Josiam tibi objiciam regem Deo probatum, hoc in istis damnabis, quod in illo probatum est.

Judic. VI, 31. IV Reg. XXII, 2

[1] Intelligo, inquit Nannius, classem navarchi, quem Maximus bello maritimo præfecerat, tempestate disjectam fuisse. Sunt enim qui duas naturæ partes appellent, terram et aquam: aerem et ignem non esse elementa sed elementata: nata nimirum aliunde, non autem primordia, aut semina rerum naturæ. Ita Nannius. Ceterum hic multa tanguntur historiæ capita, quæ cum narrationibus historicorum ejusdem ætatis conferre non fuerit supervacaneum. Vide similiter quæ ad Psal. LXI, num. 62, observavimus. (Edit. Maur.)

[2] Pauci mss. a Maurinis inspecti, *convenarum*, sed manifesto mendo.

[3] Tota illa pericope, *defensorem istum.... pro peccatoribus mortuus est*, in uno cod. Reg. desideratur: forte non male. (Edit. Maur.)

[4] Long. cod., *Scythiæ;* melius alii, atque editt., *Sisciæ*, quod nomen male scribitur in editt., *Siciæ;* erat enim *Siscia* sedes episcopalis non ignobilis in Pannonia superiore. Infra vero, ubi omnes edit. ac multo plures mss., *et quo victus offendit;* alii aliquot præ se ferunt, *te quoque victus offendit.* (Edit. Maur.)

[5] Sensus nonnihil obscurus ob verborum trajectionem, quæ ut facilius explicentur, ita ordinanda sunt, *tu plus diligas, cui plus collatum est.* (Edit. Maur.)

[6] Hoc temporibus relatam de Eugenio victoriam sequutis Hermannus adtribuit, aitque multos sancti Antistitis rogatu ab exsilio et extremo supplicio liberatos esse. Verum præterquam quod ex Orosio et Pacato Theodosium victoria sua clementer usum ipse agnoscit, jam advertimus Ambrosium multa hujusmodi impetrasse a Theodosio. Et certe episcoporum esse, ut pro miseris imperatores conveniant, non semel a nobis observatum est apud Ambrosium, et ex pluribus Augustini epistolis advertas licet. (Edit. Maur.)

[7] Omnes edit., *cujuscumque sacerdotii:* mss. e contrario prope ad unum (sed M, *sacerdotii*), *cujuscumque sacerdotis.* Quibus prior lectio magis arriserit, ita intelligant: Ne mihi comparatam sacerdotio meo, quodcumque illud sit, sive dignum, sive indignum, gratiam et favorem amittam. Lectionem vero posteriorem possumus interpretari illo sensu: Ne *cujuscumque sacerdotis*, id est, omnium episcoporum gratiam, qua jam a tot annis principum adversus reos indulgentiam obtinere solent, amittam. (Edit. Maur.)

[8] Colb. cod., *Et tamen donum gratiæ deprecor. Sed salutis periculum quantum est, Imperator, ut quærendum aut vindicandum*, etc.; infra vero pro *fidem tuam* idem ms. habet *fidem nostram.* (Edit. Maur.)

[9] Reg. cod. unus, *quamquam præ ceteris ipse tua quomodo vindicas, cum eos excludi jusseris:* reliqui mss. et omnes edit. ut in textu, nisi quod pro *quomodo* quidam cod. legunt *quoquo modo.* Ceterum exstant plures leges in Cod. tit. *de Hæret.*, quibus omnium hæreticorum conventicula prohibita sunt, licet illic valentiniani speciatim non nominentur. (Edit. Maur.)

27. Certe si mihi parum fidei defertur, jube adesse quos putaveris episcopos: tractetur, Imperator, quid salva fide agi debeat. Si de causis pecuniariis comites tuos consulis, quanto magis in causa religionis sacerdotes Domini æquum est consulas?

28. Consideret clementia tua quantos insidiatores habeat Ecclesia, quantos exploratores: levem rimam si offenderint, figent aculeum. Secundum homines loquor: ceterum plus ho-
1 minibus[1] Deus timetur, qui etiam imperatoribus
2 jure præfertur. Si amico aliquis, si parenti aut propinquo deferendum existimat,[2] recte ego et deferendum Deo, et eum præferendum omnibus judicavi. Consule tibi, Imperator, aut patere me consulere mihi.

29. Quid respondebo postea, si compertum fuerit, data hinc auctoritate, aliquos christianorum aut gladio, aut fustibus, aut plumbeis necatos? Quomodo hoc purgabo factum? Quomodo excusabo apud episcopos, qui nunc quia per triginta et innumeros annos presbyteri
3 quidam[3] gradu functi, vel ministri Ecclesiæ retrahuntur a munere sacro, et curiæ deputantur, graviter gemunt? Nam si qui vobis[4] militant, certo militiæ tempore servantur; quanto magis etiam eos considerare debetis, qui Deo militant? Quomodo, inquam, hoc excusabo apud episcopos, qui queruntur de clericis, et impressione gravi vastari scribunt Ecclesias?

30. Hoc tamen in notitiam clementiæ tuæ pervenire volui; de hoc, ut placet, arbitrio tuo consulere et temperare dignaberis: illud autem quod me angit, et jure angit, exclude atque ejice. Ipse facis quidquid fieri jussisti; aut si ille facturus non est, malo te magis esse cle-
5 mentem, quam illum non fecisse, quod jussus est.[5]

31. Habes in quibus Domini adhuc debes circa imperium Romanum invitare et emereri clementiam; habes quibus amplius, quam tibi speres:[6] illorum gratia, illorum salus te in hoc sermone conveniat. Timeo ne causam[7] tuam alieno committas judicio. Integra adhuc tibi sunt omnia. In hoc me ego Deo nostro pro te obligo, nec verearis sacramentum.[8] Numquid Deo displicere poterit quod pro ejus emendatur honorificentia? Nihil mutaveris certe in illa epistola, sive missa, sive nondum missa est: dictari jube aliam, quæ plena fidei, plena pietatis sit. Tibi integrum est emendare; mihi non est integrum dissimulare.

32. Antiochenis tuam donasti injuriam,[9] inimici tui filias revocasti, nutriendas[10] apud affinem dedisti, matri hostis tui misisti de ærario tuo sumptus. Hæc tanta pietas, tanta erga Deum fides hoc facto obfuscabitur. Tu igitur qui armatis pepercisti hostibus, et servasti inimicos tuos, ne, quæso, tanto studio putes vindicandum in christianos.

33. Nunc te, Imperator, rogo, ut non adspernanter acceperis me et pro te et pro me timentem; sancti enim vox est: *Ut quid factus sum videre contritione populi mei*, ut offensam incurram Dei? Ego certe quod honorificentius fieri potuit, feci; ut me magis audires in regia, ne si necesse esset, audires in ecclesia. 1 Mach. II, 7.

EPISTOLA XLIII

Scripta circa annum 389.

HORONTIANO *roganti cur homo rebus aliis, quibus longe præcellit, conditus fuerit posterior, nec rei hujus vel Ambrosius ipse vel Moyses rationem deprompserit; ubi respondit Moysen conjecturas suas miscere noluisse libris divinis, addit se congruas causas propositurum. Utitur*

[1] Mss. non pauci juxta Maurinos, atque codex A, *Ceterum plus omnibus*, etc.

[2] Mss. aliquot, *Si amico suo aliqui, si parenti aut propinquo; deferendum Deo et eum*, etc. (Edit. Maur.)

[3] Non pauci mss. (*etiam* A *et* M), *presbyterii quidam*, etc. Curiæ porro officium clericis maxime onerosum erat, quandoquidem ad illud tributorum, ac publicorum ædificiorum cura pertinebat. Onerosius tamen adhuc fuisset, si spectacula profana curare clericos oportuisset, ut Innocentius I, decretali sua *ad Victric. Rothom.* cap. 13 edit. Quesn., item epist. IV *ad Nucer.* cap. 2, et epist. XXIII *ad episc. Synodi Tolet.* videtur significare. Probabilius tamen est intelligendum esse eumdem pontificem de laicis curialibus, quos vetat in clericalem gradum adoptari. Saltem dubitare non licet clericos profanis illis ministeriis neutiquam fuisse obnoxios, dum hæc scriberet Ambrosius noster; nam alioqui numquam tam leviter rem adeo indignam præteriisset. Quod ad alia curiarum munera, eorum immunes clericos esse voluerat Constantinus Magnus lege II *de episcop.* Verum non modo Julianus apostata omnes clericorum immunitates rescinderat, ut Sozomenus lib. V, cap. 5, sed et alii quoque imperatores easdem partim revocaverant, partim variis appositis conditionibus restrinxerant, ut discere est ex variis legibus Cod. Theod. Vide pariter supra epist. XVIII, num. 13 et 14.

[4] Reg. codex, *Nam si quis vobis militat, certo se militiæ tempore tuetur.... considerari oportet:* reliqui, et editt. satis conveniunt, nisi quod in his habetur (*etiam in cod.* M), *Nam cum ii qui*, etc. Fornerius parte III, Select. 7, pro *serventur*, ut erat in editt., sive *servantur*, ut legunt plerique mss., emendandum putat *ferientur*, haud incongrue. Ceterum hoc loco Ambrosius indicat leg. LXXXVIII *de Decurion.* et legem c ejusdem tituli, quibus post quinquennium armatæ militiæ, aut triginta annos palatinæ dignitatis immunitas ab hisce muneribus conceditur. Adi similiter leg. XII *de Privil. eor. qui in sacr.* etc., qua ipsemet Theodosius palatinæ militiæ tempus ad decem annos redegit. (Edit. Maur.)

[5] Codex Reg., *quod tu jusseris.*

[6] Intellige Theodosii liberos hic designari. (Edit. Maur.)

[7] Omnes edit. ante maurinam, ac plerique mss. a Maurinis inspecti, ac nostri A et M, *conveniat meo, ne causam:* Colb. unus, *conveniat. Moneo ne causam;* Reg. ut in textu.

[8] Scilicet *sacramentum custodire* interdum contra officium est, quemadmodum tradit ipsemet sanctus Doctor lib. I *de Offic.* cap. 50, num. 264.

[9] Antiochiæ per seditionem eversas esse Flaccillæ imperatricis atque etiam Theodosii statuas Zozimus, Sozomenus aliique scriptores litteris commendarunt. Hujus porro facinoris occasione cum maximo in metu essent Antiochenses, ad eos consolandos pulcherrimas orationes *de Statuis* habuit Chrysostomus adhuc presbyter. Sed converso tandem ad mitiora consilia Theodosio, idem Chrysost. Orat. XX *ad Antioch.* egregie ipsius clementiam commendavit. (Edit. Maur.)

[10] Mss. Belv., Thuan. et Carol., *filios revocasti nutriendos*, etc. Quæ quidem lectio si vera esset, eo laude dignior haberetur Theodosius, qui contra propriam securitatem masculis hostis sui liberis pepercisset. Verumtamen præter Victorem, quem ab Andragathio interemptum narrat Zozimus, virilem prolem Maximo fuisse non reperimus. (Ed. Maur.)

ergo exemplo convivii, quod hominis causa sit paratum: deinde certaminis, cujus homo athleta futurus varias pugnas inire debeat: demum id in more esse prædicat, ut præstantissima in principio et fine collocentur; unde cum cœlum primo loco creatum sit, hominem ultimo creari decuerit. Hic dein cum cœlo comparatur, ac dotes eidem concessæ recensentur, nec non ipsius in elementa et bestias imperium: ex quibus alias creaturas congrue præmissas elicitur.

Ambrosius Horontiano.

1. Moveri te insinuasti mihi, lecto Hexaemero, quod ipse scripsi, quia cum tantum divinæ Scripturæ serie, vel stylo sermonis mei collatum adverteres homini quantum nulli in hac terra animantium, prius omnia vel volatilia, vel terrestria, vel quæ in aquis sunt, produxerit terra vel aqua, quam homo, propter quem illa creata sunt, generaretur;[1] ejusque rei rationem de me requirere, quam et Moyses siluerit, et ego non auserim adtingere.

2. Et forte ille oraculi interpres divini consilio conticuerit; ne cœlestis dispositionis arbitrium se et consiliarium præstare videretur: aliud est enim loqui quod infundebatur a Dei spiritu, aliud voluntatem Dei interpretari: nos autem non quasi interpretes Dei, sed quasi ex usu humano rationis seminaria colligentes, æstimamus[2] posse nos ex eo quod humano usui in ceteris rebus ipse Dominus infuderit, opinari quoniam decuit hominem postremum creari.

3. Etenim qui convivium adornat, ut ille Evangelicus dives (oportet enim divina divinis conferamus, quo melius colligere possimus), utique omnia prius præparat, tauros et saginata occidit, et tunc amicos ad cœnam invitat. Prius ergo quæ leviora sunt, parantur, et tunc rogatur honoratior. Unde et Dominus homini ante animalium ceterorum præparavit epulas, tunc ipsum quasi amicum ad suum vocavit convivium; et vere amicum, quasi charitatis divinæ participem, et hæredem gloriæ. Denique ipsi dicit: *Amice, quomodo huc venisti ad nuptias?* Præcedentia ergo ministeria sunt; amicus, qui postremus rogatur.

4. Accipe aliud. Quid est mundus, nisi quidam agon plenus certaminum? Unde et in Apocalypsi Dominus ait: *Vincenti dabo coronam vitæ;* et Paulus ait: *Certamen bonum certavi;* et alibi: *Nemo nisi qui legitime certaverit, coronatur.* Hujus agonis instaurator utique omnipotens Deus est. Qui igitur agonem suscipit in hoc sæculo, nonne omnia præparat, quæ agoni sunt necessaria; et tunc athletas vocat, paratis præmiorum infulis, certaturos ad coronam, ne moram patietur qui vicerit, sed præmio donatus recedat? Præmia ergo hominis terrarum fructus sunt, et cœli lumina: illa ad vitæ præsentis usum, hæc ad spem vitæ æternæ.

5. Quasi athleta igitur postremus ingreditur in agonem: erigit ad cœlum oculos, videt quia et cœlestis creatura vanitati subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit eam in spe. Videt quia omnis creatura congemiscit, exspectans redemptionem. Videt quia omnis manet labor. Erigit oculos, videt coronas luminum,[3] lunæ et stellarum globos considerat: *Quoniam justi, qui vicerint, erunt sicut stellæ in cœlo.* Et castigat corpus suum, ne sibi adversetur in certamine; ungit oleo misericordiæ, exercet diurna virtutis palæstra, pulvere se oblinit, stadii metam currit[4] non quasi in incertum, ictus dirigit, lacertos excutit, sed non in vacuum; percutit adversarium, quem non videt, quia illum solum adtendit, cui cedunt omnes, etiam qui non videntur, in cujus nomine potestates aeriæ divertebantur. Ille ergo ictum librat, et Christus percutit: ille calcem levat, et Christus in vulnus dirigit. Denique etsi non videbat Paulus quos cæderet, non quasi aera tamen cædebat; quia in Christi prædicatione omnes spiritales nequitias, quæ sibi adversabantur, convulnerabat. Non immerito ergo postremus homo ingressus est stadium, cui parabatur corona; ut eum præcederet cœlum quasi sui præmium.

6. Sed non solum adversus nequitiæ spiritalia, quæ sunt in cœlestibus, sed etiam adversus carnem et sanguinem lucta nobis. Lucta adversus satietatem, lucta cum ipsis frugibus terræ, lucta cum vino, quo etiam vir justus inebriatus est, quo etiam integer Judæorum exercitus supplantatus est; lucta cum feris bestiis, lucta cum volatilibus cœli, quibus caro saginata non redigitur in servitutem; lucta cum periculis itinerum, periculis fluminum, ut ait Paulus; lucta cum virgultis arborum, quibus cædebantur apostoli. Vides quanta certamina. Terra ergo exercitium[5] est hominis, cœlum corona. Aut quasi amicum igitur præcedere debuerunt ministeria, aut quasi athletam præmia.[6]

Luc. XIV, 16 et ss. — Matth. XXII, 12. — Apoc. II, 10. II Tim. IV, 7. — II Tim. II, 5. — Rom VIII, 20. — Dan. XII, 3. — I Cor. IX, 26. — Ephes. VI, 12. — Gen. IX, 21. — Exod. XXXII, 6. — II Cor. XI, 29. — Act. XVI, 22.

[1] Nonnulli mss., *in aquis sunt, quæ produxerat terra vel aqua, ad quam causam propter quem illa creata sunt, ultimus generaretur.* Elegantius vero ceteri, et omnes edit. ut in contextu. Ceterum obiter lectorem admonebimus non pauca esse in hac epistola, quæ ex Philonis lib. *de Mundi Opificio* hauserit Ambrosius. Sed eadem illa in formam pietati et christianæ religioni magis accommodatam convertit sanctus Doctor. (Edit. Maur.)

[2] Editiones ante maurinam ac duo ex mss. a Maurinis inspectis, *existimamus.*

[3] Vel allusum ad coronam Ariadnes, vel in genere sidera hic illic quasi flores sparsa coronas appellat; nimirum unde coronæ stellantes fieri possunt. Ita Nannius.

[4] Omnes edit. ac mss. aliquot, *pulvere se oblinit stadii, currit,* etc.; mss. Belv. et Albin., *pulvere se oblinit; stadio currit:* Lætien.... *stadium currit:* Prat. denique ac Gem. ut in textu. Quid porro sit *pulvere se oblinere*, diximus ad lib. *de Elia et jejunio,* cap. 21, num. 79. (Edit. Maur.)

[5] *Exercitium* idem quod palæstra, inquit Nannius; locus nimirum ubi pugiles sese exercent. Aut allusit ad illud Gen. 3: *Emisit illum Dominus, ut exerceret terram.*

[6] Ita omnes mss.; at editt. e contrario, *quasi athletam corona et præmia.* (Edit. Maur.)

7. Specta aliud. In omnibus rebus præstantiora sunt principia et finis. Si domum consideres, potiora omnibus fundamenta et culmina; si agrum, satio et messis, plantatio et vindemia. Quam jucunda insitiva arborum, quam fructus votivi! Ita ergo et cœlum primo est conditum, novissimus homo, quasi quædam cœlestis in terris creatura. Nam etsi corpore cum bestiis confertur, animo tamen cœlestibus annumeratur; sicut enim portavimus imaginem terreni, ita
I Cor. xv, 49. portamus et imaginem cœlestis. Quomodo non cœlestis, qui ad imaginem et similitudine factus
Gen. i, 26. est Dei?

8. Recte ergo in constitutione mundi primum cœlum, et novissimum cœlum, in quo quod ultra cœlum est, Deus cœli est. Denique de eo
Isai. lxvi, 1. magis accipitur: *Cœlum mihi thronus;* non enim Deus supra elementum sedet, sed in corde hominis. Unde et Dominus ait: *Veniemus ad eum,*
Joan. xiv, 23. *et mansionem apud eum faciemus.* Principium ergo operis mundani cœlum, finis homo.

9. Cœlum de mundo, homo supra mundum: illud mundi portio, iste paradisi incola, Christi possessio. Cœlum incorruptibile putatur, et præterit; homo corruptibilis habetur, et incorru-
[1] ptionem induit: illius figura perit,[1] iste quasi immortalis resurgit; utrumque tamen manus Domini fecerunt secundum Scripturæ auctoritatem. Sicut enim de cœlis legimus: *Et opera*
Ps. ci, 26. *manuum tuarum sunt cœli;* ita et homo dicit:
‖ Ps. cxviii, 73. *Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me;*[2]
Ps. xviii, 1. similiter quoque: *Cœli enarrant Dei gloriam;* et ut cœlum stellarum fulget splendoribus, ita et homines meritorum luminibus micant, quorum opera coram Patre suo lucent, qui est in
Matth. v, 16. cœlis. Firmamentum cœli supernum illud; hoc quoque non dissimile firmamentum, de quo dictum est: *Super hanc petram ædificabo Ec-*
Matth. xvi, 18. *clesiam meam*: illud firmamentum elementorum, hoc virtutum. Jam illud præstantius: suxerunt
Deut xxxii, 13. oleum de firma petra; petra enim caro Christi,
I Cor. x, 4. quæ cœlum et totum mundum redemit.

10. Quid illa adtexam, et quasi toto stadio urgeam, quod hominem Deus divinæ fecit consortem naturæ, sicut in epistola Petri legimus?
II Petr. i, 4. Unde non immerito quidam ait: *Cujus et genus*
‖ Act. xvii, 28. *sumus;* dedit enim nobis de cognatione[3] sua, et rationabilis scilicet naturæ, ut quæramus illud divinum, quod non longe est ab unoquoque nostrum, in quo et vivimus et sumus et movemur.

11. Cum itaque contulisset homini quod est gratiarum maximum, quasi carissimo et domestico animanti concessit ea, quæ in hoc mundo
Gen. i, 28. sunt omnia; ut nullius indigeret, quod esset A necessarium vel ad vitam, vel ad bonam vitam. Quorum alia ministraret abundantia copiarum terrestrium ad voluptatis perfunctionem;[4] alia [4] cognitio secretorum cœlestium, quæ mentem inflammaret hominis amore et desiderio disciplinarum, per quas ad sublime illud divinorum penetralium possimus pervenire. Utrumque igitur præstantissimum, ut et subjectas haberet omnes mundi opes, omnia volatilia, terrestria, etiam pisces, et usum maris, tamquam rex elemen- B torum, ac sine labore, sine indigentia ad imitationem et similitudinem venerandi auctoris abundaret omnibus, atque in summa degeret copia, et vias sibi aperiret, gradusque admoveret, per quos ad cœli adscendat regiam.

12. Cujus difficilis itineris viatorem facile reperies[5] illum virum, qui ita sit animi indu- [5] ctione formatus ac voluntate, ut minima sibi cum suo corpore sit familiaritas, neque in unum ingrediatur vitiorum contubernium, nullis ad- C sentantium pumicetur sermonibus;[6] neque in [6] rotis secundorum temporum positus, humiles fastidiat, mœsta fugiat, sanctorum laudes excutiat atque elevet, neque gloriæ ardore aut pecuniæ præsumptæ, spei omnem exurat cupiditatem. Cujus animum non inflectat mœstitia, non frangat injuria, nulla sollicitet suspicio, libido non excitet,[7] non expugnent passiones [7] corporis, non inquietet vanitatum appetentia, voluptatum gratia. Jam si adjungas virtutes, D castimoniam, sobrietatem ac temperantiam, facile refrænare potens sit immoderatos impetus levium passionum, mensuramque imponat delectationibus suis et cupiditatibus, æquitate ambigua distinguat, tranquillitate mentis dubia componat, et velut compositis omnibus corporis et mentis jurgiis, quasi bonus arbiter inoffensam teneat exterioris hominis atque interioris concordiam, placidans eos in semet ipso, ac si causa exigat, nullus eum malus consiliarius E revocet metu[8] a passionis corona; is plane [8] non solum quasi amicus, sed etiam quasi filius adsumetur a patre, ut divitias gloriæ et hæreditatis ejus adipiscatur.

13. Merito ergo postremus, quasi finis naturæ formatus ad justitiam, inter cetera animantia justi arbiter. Et si licet exemplum arcessere, sicut inter homines finis legis est Christus ad justitiam omni credenti, et nos tamquam jumenta contempla- Rom x, 4.
tione Domini; sic enim Propheta ait: Κτηνώδης F ἐγενέθην παρά σοι, id est, *jumentum æstimatus sum apud te.* Et quæ tamen comparatio,[9] cum ille ‖ Ps. lxxii, 23.
pereuntes redemerit, nos immolemus? ille servos ad libertatem vocaverit, nos liberis irrogemus captivitatem? Sed quis similis Deo? Ps. lxxxviii, 9.

[1] Rom. edit., *illius figura præterit.*

[2] Iterum Rom. edit., *et paraverunt me.*

[3] Eadem edit., *de cognitione;* sed non videtur esse nisi mendum typographicum.

[4] Nonnulli mss., *abundantiam.... ad voluptatis perfunctionem: alia cognitionem,* etc. (Edit. Maur.)

[5] Omnes edit., *viatorem non facile reperiet:* mss. fere omnes concinnius expungunt negationem. (Edit. Maur.)

[6] Metaphora est a lapide pumice, quo artifices ad lævigandum ac poliendum uti solent; quod adulatores blandiendo atque palpando ferme imitantur. (Edit. Maur.)

[7] Edit. Eras. ac seq., *non exagitet;* Amerb. et mss., *non excitet.* (Edit. Maur.)

[8] Quidam mss. et omnes edit. ante maurinam, *revocet metus.*

[9] Prat. cod. ac Gem. juxta Maurinos, *et æqua tamen comparatione.*

14. Processit tamen postremus creaturarum omnium homo, specie gratus, mente sublimis; ut omni esset creaturæ miraculo. In quo ad similitudinem æterni Dei νοῦς[1] esset invisibilis, humana specie amictus. Hic est νοῦς animæ vigor, principatum animæ et corporis sibi quasi rector vindicans. Quem etiamsi non vident animalia cetera, tamen reformidant; sicut nos Deum, quem non videmus,[2] timemus; et eo plus metuimus, quia non videmus.

15. Namque ut ad imaginem ejus et similitudinem, sicut scriptum est, præsumamus dicere, Gen. I, 26. cum ille se fundat majestatis suæ plenitudine, et videat omnia, cœlum, aerem, terram, mare, complectens universa, et penetrans per singula; ut eum nihil prætereat, et nihil sit quod non consistat in eo, atque ex ipso pendeat, et ipsius plenum sit, sicut ipse ait: *Cœlum et terram* Jerem. XXIII, 24. *ego compleo, dicit Dominus:* ita νοῦς hominis videt omnia, et non videtur, habens sui invisibilem substantiam; disciplinis et consiliis ac sensibus comprehendit latentia, penetrat occulta maris, atque omnium diffusa terrarum latibula, utriusque scrutator naturæ, ad similitudinem Dei summi, quem imitatur et sequitur, cujus imago pro exiguis portionibus in singulis figuratur: elevans quoque se in aerem, et ejus nubilosa prætergrediens, ad cœli alta se dirigit studio cognitionis, et ardore sapientiæ; ubi paulisper stupefactus admiratione stellarum cœlestium, et luminum delectatus claritate, prospiciens desuper mundana ista, conferens quoque se ad hesperum atque arcturum, et ceteros illos ἀπλανεῖς πλανήτας,[3] et videns quod inoffensus ille sit error, quem sine errore, quo magis omnia obeant,[4] intexere atque oberrare videantur; majore se cupiditate adtollit ad ipsum gremium Patris, in quo est unigenitus Dei Filius enarrans secreta Dei, et facie ad faciem postea Joan. I, 18. relevanda. Nunc tamen quibus dignatur, ex parte demonstrat, atque in ænigmate, simulque de Spiritu et vultu suo splendorem luminis more torrentis effundit, ut eo illuminatus dicat: *Et erat ignis flammigerans in officiis meis, et* Jerem. XX, 9. *dissolutus sum undique, et ferre non possum.* Et David ait: *De vultu tuo judicium meum* Ps. XVI, 2. *prodeat.*

16. Hoc igitur mentis vigore, ut revertar unde digressus sum, quo et externa subigit, et separata et distantia videt, et validiora viribus animalia subjicit, tantam ceteris venerationem sui infudit, ut certatim quasi regi obediant, voci ejus obsecundent. Et cum sint irrationabilia, rationem agnoscant, et disciplinam eam imprimant,[5] quam natura non tribuit. Denique videntes feræ ejus mansuetudinem, ejus imperio mansuescunt. Sæpe suspenderunt morsus suos, revocante sono vocis humanæ. Videmus innoxio canum dente lepores sine vulnere capi: leones quoque ipsos, si vox hominis resultaverit, prædam dimittere: pardos atque ursos incitari ac revocari vocibus: equos plausu hominum fremere, silentio mollire cursum: denique[6] sæpe sine verbere prætereunt verberatos; ita vehementius illos incitat linguæ flagellum.

17. Quid vero de muneribus loquar? Nutrit aries vellera, ut placeat homini; atque in fluvio mersatur, ut nitorem augeat. Oves quoque meliora pabula legunt, ut suaviore succo lactis fœta distendant ubera: subeunt partus dolores, ut homini sua munera ferant. Tauri depresso sulcis per totum diem aratro gemunt.[7] Cameli præter subeundi oneris obsequia, tondendos se exhibent, ut arietes; quo velut regi diversa animalia tributum suum conferant, pendantque vectigal annuum. Equus tanto se jactans equite, glomerat gressus superbos,[8] atque ad domini adscensum dorsa sinuatus, herili terga substernit sedili. Sed ne forte adhuc moveat quod novissimus homo factus sit, idem equus nos doceat non ad contemptionem referendum esse, sed honorem. Portat posteriorem suum, nec despicit, sed reformidat, et per diversa eum suo circumfert labore. Uno momento homo longinqua obit, circumerrat distantia, tum equis singularibus,[9] tum quadrigis triumphalibus.

18. Et quoniam triumphales memoravi quadrigas, necesse est adtexam iis currus Eliæ, quibus per aera vectus est, elephantorum, quibus IV Reg. II, 11. homo victor adsistens, cum sit postremus, priores regit. Sic quoque gubernator navis in puppi sedet, et totam navem gubernat. Unde puto illud non otiosum esse in Evangelio, quod Dominus Jesus in puppi dormiebat: denique

[1] Miratur Nannius, cur S. Ambrosius græcam vocem retinuerit. An quia latini varie hanc efferunt, cum eam modo mentem, modo animum interpretantur? An quod etymon græcum illi magis placuerit, quod νοῦς ἀπὸ τοῦ νοεῖν, hoc est, ab intelligendo sit dictus, cum mens a meminisse, animus ἄνεμος appellatus sit: quorum verborum vim naturamque νοῦς probe explet? An quia Anaxagoras omnia dixerit materia et νῷ conservari? Verum non erat, cur tam anxie hæc disputaret vir eruditus; hic enim locus non alio referendus est quam ad Philonis imitationem, qui citato libro eodem plene modo philosophatur. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. ac pauci mss., *quem quia non videmus*: alii plures, ac potiores melius excludunt *quia;* non enim idcirco Deum timemus, quia eum non videmus, sed quia justum atque omnipotentem scimus.

[3] Prat. et Gem., ἀπλανεῖς, *athlantides*. Sed hæc ultima vox glossa est, quæ in textus ejecti locum irrepsit: namque explicat Ambrosius, cur planetæ, id est, stellæ erraticæ, erroris tamen sint immunes, nimirum quia eorum *inoffensus* (pessime Amerb. cum plerisque mss., *infensus*) *ille sit error*, etc. (Edit. Maur.). Etiam M habet *infensus*.

[4] Maurinis testibus nonnulli mss., *omnia obeunt*.

[5] Mss. aliquot, *et disciplina eam imprimant*, supple rationem. (Edit. Maur.)

[6] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *ac revocari; vocari vocibus equos, plausu hominum fremere, silentio molliri, cursu denique*, etc.

[7] Virgilianum esse observat Nannius; ex hoc scilicet Georg.:

Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro
Ingemere....

[8] Et hoc, inquit idem Nannius, Virgilianum:

Insultare solo, et gressus glomerare superbos.

[9] Cum scilicet uno equo ad cursum utuntur, quales Græci vocant celetes: non binos trahunt, ut desultores; non jugis innectunt, ut in bigis et quadrigis fit. Ita Nannius.

excitatus imperavit vento et mari, et sedavit
Matth. VIII, 24. tempestatem, ostendens ideo se novissimum venisse, quia gubernator venerit. Unde Apostolus ait: *Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem. Sed non prius quod spiritale est,*
I Cor. XV, 45, 46. *sed quod animale, deinde quod spiritale,* et addidit: *Primus homo de terra terrenus, secundus*
Ibid., 47. *homo de cœlo cœlestis.*

19. Recte ergo novissimus quasi totius summa operis, quasi causa mundi, propter quem facta sunt omnia; quasi omnium habitator elementorum inter feras vivit, cum piscibus natat, super aves volat, conversatur cum angelis, terram inhabitat, et cœlum militat, sulcat mare, aere pascitur, cultor soli, viator profundi, piscator in fluctibus, in aere anceps, in cœlo hæres,
Rom. VIII, 17. Christi cohæres. Hæc secundum industriam.

20. Accipe etiam quod supra hominis substantiam. Moyses in imo ambulavit mari, in
Exod. XIV, 29. Joan XXI, 8. Dan. XIV, 35. summo apostoli. Habacuc sine pennis volavit.
IV Reg. II, 11. Elias in terra vicit, et in cœlum triumphavit. Vale, fili, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLIV

Scripta etiam anno 389 vel prope.

Moysen, quæ inter Deum ac mundum distinctio sit, recte indicasse; cum illum impassibilem atque invisibilem, hunc corruptibilem corporeumque significavit. Sex dies orbis creationi non eo adtribui, quod tempore Deus indigeat, sed ut dispositio exprimeretur. Declaratur septenarii dignitas, cui tamen octonarius antefertur, utpote qui sit novi Testamenti numerus, ut ille veteris. Exponitur in hanc rem Oseæ locus, et continuata ejusdem ogdoadis commendatione, in laudes Fœderis novi desinit epistola.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Divisionem egregie advertisti propheticam, vel potius divinam; non enim sua Moyses, sed infusa et revelata sibi scripsit, ea præcipue quæ sunt de constitutione mundi;
Gen. I, 1 et ss. quæ divisio operatorem atque opera distinxit. Nam cum aliud impassibile esset, aliud passionis receptabile; quod erat impassibile, ad Deum operatorem retulit; quod autem passibile sine anima, sine motu proprio, motum et animam et figuram a creatore accipiens suo, deputavit huic mundo. Quem factum non oportuit sine gubernatore, et quodam patre indefensum relinqui. Et ideo invisibilem Deum visibilis hujus mundi rectorem esse et quasi tutorem apertissime describit. Quod ergo invisibile, sempiternum; quod autem videtur, temporale.
II Cor. IV, 18.

2. Sex itaque diebus factum mundum exprimit, non quod Deus tempore indiguerit ad constitutionem ejus, cui intra momentum suppetit facere quæ velit *(dixit* enim, *et facta sunt)*;
Ps. CXLVIII, 5 sed quia ea quæ fiunt, ordinem quærunt: ordo autem et tempus et numerum plerumque exigit. Illud quoque præcipue, quoniam nobis ad operandum formam daturus, numerum dierum servavit et tempora: nos enim tempore indigemus, ut aliquid maturius agamus; ne præcipitemus consilia atque opera nostra, ne ordinem prætermittamus. Cum enim Deum legimus, ut Scriptura ostendit, cum sapientia et quodam
Ps CIII, 24. consilio et dispositione omnia fecisse et ordine; consentaneum est rationi, ut primo cœlum faceret,[1] quod est pulcherrimum: oportet ut eo
1 primum oculos erigamus, illo nobis contendendum esse arbitremur, illam sedem terrenis omnibus præferendam putemus.

3. Sex itaque diebus mundum creavit; septimo die requievit ab operibus suis. Bonus
Gen. II, 2. septimus numerus, quem non pythagorico et ceterorum philosophorum more tractamus,[2] sed
2 secundum formam, et divisiones gratiæ spiritalis: septem enim virtutes principales sancti Spiritus propheta Esaias complexus est. Hæc
Isai. XI, 2. hebdomas, sicut ipsa Patris et Filii et Spiritus sancti venerabilis Trinitas, sine tempore, sine ordine, auctor numeri, non sub numeri lege devincta. Itaque sicut ad æternæ Trinitatis gratiam cœlum, terra, maria formata; sicut sol, luna et stellæ: ita etiam ad illum septenarium virtutum spiritalium circuitum atque orbem operationis divinæ vigore præstantem, septenarium quoddam ministerium planetarum creatum advertimus, quo hic mundum illuminatur. Quarum concurrere fertur militia ad earum numerum, quas inerrabiles[3] ferunt stellas, et ut
3 Græci dicunt, ἀπλανεῖς. Septentrio quoque inde latine nomen accepit, quod septem in eo fulgor stellarum irradiet, in quem maxime gubernatores, quasi ducem feruntur intendere.

4. Descendit hæc de cœlo in terras prærogativa: nam ut transeam septiformem capitis nostri gratiam, in oculis duobus, auribus et naribus binis, ore quoque per quod magnam suavitatem percipimus; quantum istud miraculi, quod septimo mense in plerisque origo legitima formatur,[4] et qui fuerit editus, vitalis genera-
4

[1] Veteres editiones ac plures mss. Maurinis testibus, *et ordine ut primo cœlum faceret.*

[2] Notant Maurini: « Certum est Pythagoræos, ut observavit Stobæus, lib. I *Eccl. Physic.* cap. 11, omnium philosophorum addictissimos fuisse scientiæ numerorum. Platonici quoque magnam eorumdem rationem habuisse reperiuntur; unde factum est, ut antiqui Patres, qui fere sectam illam philosophiæ amplectebantur, in explicandis numeris non perfunctorie versari consueverint. Multus in his est Ambrosius, ut ex Indicibus voce *numerus* cognoscas licet. Hoc autem unum libet adjicere ipsum et hac epistola, et aliis locis non pauca imitatum e Philonis libro *de Mundi Opific.* et lib. I *Legis Allegor.* circa initium ». De septenario numero egit etiam Macrobius *de Somno Scipionis,* et nonnulla occurrunt etiam in *Timæo* Platonis.

[3] Nonnullis mss. *quas inenarrabiles.* Non bene, ut subjecta dictio ἀπλανεῖς clare demonstrat. (Edit. Maur.)

[4] Agellius lib. III, cap. 16, agens de temporis varietate in puerperiis, ex medicis ac philosophis scribit *gigni hominem septimo rarenter, numquam octavo, sæpe nono, sæpe numero decimo mense.* Ipsum consule, sicut et quæ diximus in Psal. CXVIII, Serm. XV, num. 16. (Edit. Maur.)

tionis curricula sortitur? Octavo autem mense interdicta naturali lege pariendi cernimus tempora, ac si forte lethalis necessitas partus claustra laxaverit, periculum pariter generantis properetur et pignoris.

5. Sed tamen ille septimanus, etsi bene nascatur, ad labores nascitur: qui autem octavo die regenerationis sortitur mysteria, consecratur per gratiam, et ad hæreditatem regni cœlestis vocatur. Magna in virtutibus Spiritus sancti hebdomadis gratia, eadem tamen hebdomadam sonat, ogdoaden consecrat. In illa sonus, in ista fructus est; ideoque octavo die soluta paradiso reddidit Spiritus gratia, quos extorres sua fecerat culpa.

6. Novit ogdoaden istam, quam octavam latine dicimus, vetus Testamentum; siquidem ait Ecclasiastes: *Da partem illis septem, et illis* Eccles. xi, 2. *quidem octo.* Hebdomas veteris Testamenti est, octava novi, quando Christus resurrexit, et dies omnibus novæ salutis illuxit. Ille dies, de quo ait propheta: *Hic dies, quem fecit Dominus, ex-* Ps. cxvii, 24. *sultemus et lætemur in eo;* quo die se fulgor plenæ atque perfectæ circumcisionis humanis pectoribus infudit. Propterea et vetus Testamentum dedit partem octavæ in circumcisionis solemnitate. Sed illa adhuc in umbra latebat: Malac. iv, 2. venit Sol justitiæ, et consummatione passionis propriæ revelavit sui luminis radios: quos re-
1 texit omnibus,[1] et vitæ claritatem aperuit æternæ.

7. Isti ergo sunt septem et octo, de quibus et Osee dicit quod eo numero conduxerit sibi, et adquisierit fidei plenitudinem; sic enim habes: *Et abii, et conduxi mihi quindecim argenteis,*
2 Ose. iii, 2. *et coro hordei, et semicoro hordei, et nevel vini.*[2] Conducendam autem ei meretricem Dominus præceperat in superioribus: itaque manifestum est quod conduxit eam, qui etiam mercedis quantitatem expressit. Quindecim autem argentei ex septem et octo constant: hebdomadam itaque et octavam significant. Duorum igitur Testamentorum, id est, plenæ fidei pretio Prophetia
3 consummationem[3] accepit fidei, Ecclesia plenitudinem: primo enim Testamento Israel adquisitus est populus, secundo nationum et gentium. Fide ergo plena conducitur meretrix, vel ex gentibus copulam sui quærens, vel ex adultero Judæorum populo, qui dominum suum et auctorem virginalis fidei dereliquerat, conventus suos totius orbis spatio diffundens.

8. Quod autem dixit: *In coro et in semicoro hordei;* in coro mensuræ plenitudo est, in semicoro semiplena mensura. Plenitudo in Evangelio, semiperfectio[4] in Lege; sicut legimus, 4 dicente Domino: *Non veni Legem solvere, sed implere.* Et alibi habemus dicente Domino per Matth. v, 17. Michæam prophetam, quia *tunc pax erit in terra Israel, cum venerit Assyrius in terram ejus, et insurrexerunt in eum septem pastores et octo morsus hominum.* Tunc enim plena pax Mich. v, 5. est fideli populo ad omnibus tentationibus et vanitatibus absoluto, cum mundi hujus vanitatem excluserint de cordibus nostris pax et gratia; pax veteris, gratia novi Testamenti.

9. Septem pastores præcepta Legis sunt, quibus grex adhuc quasi irrationabilis in virga Moysi per desertum ductus et gubernatus est. Exod. iv, 20. Octo morsus hominum mandata Evangelii et Dominici oris alloquia: *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Rom. x, 10. Boni morsus, per quos vitæ æternæ munus gustavimus, peccatorum remissionem in Christi corpore devorantes. In veteri Testamento amarus morsus est mortis, propterea dictum est: *Devoravit mors prævalens.* In novo Testamento Isai. xxv, 8. suavis morsus est vitæ, quæ mortem absorbuit; propterea Apostolus ait: *Devorata est mors in victoria sua. Ubi est, mors, victoria tua? ubi est, mors, aculeus tuus?* I Cor. xv, 54, 55.

10. Atque ut apostolicis utamur testimoniis, ubi hominem fecit Deus, requievit ab omnibus operibus suis in die septima. Sed quia populus Gen. ii, 2. Judæorum per contumaciam contempsit mandata Dei sui, ait Dominus: *Si introibunt in requiem meam.* Et ideo aliam Deus præfinivit Hebr. iv, 3. diem, de qua dicit: *Hodie si vocem meam audieritis.* Duos enim dies comprehendit Scriptura Ps. xciv, 8. generales, heri et hodie; de quibus dicit: *Imitamini fidem Jesu Christi. Heri et hodie ipse est, et in sæcula.*[5] In superiore die promissio est, Hebr. xiii, 7, 8. in consequenti solutio. Sed quia hesterna die neque Moyses, neque Jesus Nave populum induxit in requiem; hodierna die Christus induxit, cui dixit Pater: *Ego hodie genui te;* per suam Ps. ii, 7. enim resurrectionem Jesus populo requiem comparavit. Requies nostra Dominus est Jesus, qui ait: *Hodie mecum eris in paradiso.* Requies Luc. xxiii, 43. enim in cœlo, non in terra est.

11. Quid igitur opus est ut explorem ortus signorum atque obitus,[6] quorum ad exortum 7 duris inaratæ vomeribus findantur novales,[7] vel ad occasum læta messis recumbat? Una mihi Apoc. xxii, 16. stella abundat pro omnibus, stella splendida et matutina: cujus ad exortum seminata est

[1] Quidam mss. juxta Maurinos, *quo retexit omnibus*, etc.

[2] Ms. Prat. in glossa, *æphy:* Gem. in textu, *neophy vel vini.* Neutrum commode. Hunc autem locum sic transfert Hieronymus: *Et fodi eam mihi quindecim argenteis, et coro hordei, et dimidio coro hordei;* LXX vero: *Et conduxi eam mihi quindecim argenteis, et gomor hordei, et nevel vini.* Sic Ambrosiana interpretatio ab utroque nonnihil variat. Ubi in glossa ait, gomor et eorum ejusdem esse mensuræ, nimirum triginta modiorum; et nevel esse dimidium cori. Hæc P. Nannius.

[3] Mss. aliquot, *propheta consummationem.* Et infra, *ex adulterino Judæorum populo.* (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. sola, *semipletio.*

[5] Ita plerique mss. juxta Maurinos, et vet. editt.; Rom. vero et Thuan. codex: *Quorum imitamini fidem: Jesus Christus heri, et hodie, ipse est in sæcula.*

[6] Notant Nannius hæc rursus Virgilii concinere versibus:
Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?
Nec frustra signorum obitus speculamur et ortus.

[7] Editt., *inarata.... novalia:* mss. contra, *inaratæ.... novales;* ex illo videlicet libri I Georg.:
Alternis idem tonsas cessare novales. (Edit. Maur.)

non frugum, sed martyrum seges; quando Ra-
Jerem. xxxi, 15. chel ploravit filios suos, ut lacrymis ablutos
[1] suis, pro Christos offerret infantulos.[1] Cujus
[2] stellæ obitus non cremiorum insensibilium,[2]
sed spirantium defunctorum triumphales manipulos de tumulis resuscitavit.

12. Celebretur itaque hebdomas, eo quod per septem ætatum cursus vita hominum usque ad senectutem transcurritur, sicut Hippocrates
[3] medicinæ magister scriptis explicuit suis.[3] Prima ætas infantia est, secunda pueritia, tertia adolescentia, quarta juventus, quinta virilis ætas, sexta ævi maturitas, septima senectus. Est ergo infans, puer, adolescens, juvenis, vir, veteranus, senex.

13. Solon autem decem fecit ætatum ordines per annos septenos; ita ut prima ætas infantiæ usque ad emissionem sit dentium, quibus conficiat cibum, sermonemque distinguat, ut possit
[4] effabilis videri:[4] pueritia quoque usque ad annos pubertatis procedit, et genitalia tentamenta: adolescentia usque ad barbæ lanuginem: juventus usque ad perfectæ virtutis processum: quinta ætas virilis est, apta copulis conjugalibus per totam hebdomadam: sexta quoque hebdomas virili deputatur ætati, et ad prudentiæ processum habili, et ad agendum strenuæ: septima quoque hebdomas, et octava ævi maturum, et sensu vigentem, et sermonem item
[5] non insuavis alloquii[5] gratia præditum produnt: nona hebdomas reliquias adhuc habet aliquas virium, lingua ac sapientia mollior: decima vero hebdomas mensuram implet, ad quam is qui pervenire potuerit, non immaturo
[6] temporum cursu pulsabit mortis sera vestibula.[6]

14. Ergo Hippocrates et Solon vel septem ætates, vel hebdomadas ætatum norunt. In illis se hebdomas præferat: octava autem unam et perpetuam ætatem invehit, qua excrescimus in virum perfectum, in agnitione Dei, fidei plenitudine, in qua legitimæ ætatis mensura im-
Ephes. iv, 13. pletur.

15. Est etiam in visceribus nostris hebdomadis explorata gratia: ferunt enim septem quoque esse in nobis interiora viscera, stomachum, cor, pulmonem, lien, hepar, renes duos. Septem quoque exteriora, caput, posteriora, ventrem, binas manus, et binos pedes.

16. Præstantissima hæc, sed obnoxia dolori. Quis autem dubitet majus esse octavæ munus, quæ totum renovavit hominem, ut jam nihil possit dolere? Itaque septima mundi ætas conclusa est, octava illuxit gratia, quæ fecit hominem jam non hujus mundi esse, sed supra mundum. Jam enim non vitam nostram, sed Christum vivimus: *Nobis enim vivere Christus, et mori lucrum. Itaque*[7] *jam non in carne, sed* [7]
in fide vivimus Christi. Apostolus dicit: *Unde* Philip. i, 21.
colligimus quia conclusus est mundi dies. De- Galat. ii, 2.
nique novissima hora venit Dominus Jesus, et pro nobis mortuus est, et omnes in illo mortui sumus, ut vivamus Deo. Non ergo nos qui I Joan ii, 18.
eramus, vivimus; sed vivit Christus in nobis. II Cor. v, 15.

17. Abiit ergo hebdomas, venit octava. Abiit heri, venit hodie: illud hodie quod promissum est, quo admoniti sumus vocem Dei audiendam et sequendam. Abiit ergo ille dies Testamenti veteris, venit dies novus, quo Testamentum consummatum est novum, de quo dicit: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et confirmabo domui Israel et domui Juda Testamentum novum: non secundum Testamentum, quod feci patribus illorum in die, qua apprehendi manum ipsorum* [8]
educere illos[8] *de terra Ægypti.* Et qua ratione Hebr. viii, 8.
mutatum sit Testamentum adjicit:[9] *Quoniam ipsi* [9]
non manserunt, inquit, *in Testamento meo, et* Ibid., 9.
ego neglexi eos, dicit Dominus.

18. Abierunt sacerdotes Legis, Legis tribunalia:[10] accedamus ad sacerdotem novum, ad [10]
sedem gratiæ, visitatorem animarum nostrarum, Hebr. iv, 14.
sacerdotem non secundum Legem mandati carnalis creatum, sed secundum virtutem infatigabilis electum.[11] Non enim ipse sibi honorem [11]
præripuit, sed electus a Patre est, sicut ipse Hebr. vii, 16. Hebr. v, 4.
Pater ait: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Novus ergo sacerdos vi- Ps. cix, 4.

[1] Ambrosium libenter sanctorum Innocentium mentionem facere hinc intelligas, quod non solum lib. II *in Luc.* n. 49 eorum cum laude meminit; sed et lib. I *Offic.* cap. 41, num. 213, ubi nonnulla subnotavimus, quæ consulenda. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit., *non cremiorum sensibilium*: ceteræ, et omnes mss., *non cremiorum*, (mss. aliquot, *gremiorum*) *insensibilium*. Quid autem per cremium significetur, Nannius exponit in hæc verba: Cremium a cremando dictum: volunt nonnulli grammatici cremium id esse, quod dum in sartagine cibus frigitur, circa margines combustum adhæret, allegantque illum locum psal. ci: *Et ossa mea sicut cremium aruerunt.* Ubi LXX habent, καὶ τα ὀστᾶ μού ὡσεὶ φρύγιον συνεφρύγασαν. Hesychius autem φρύγιον ξύλον ξηρὸν, hoc est, torrem interpretatur. Hic autem sine omni dubitatione cremia busta significant, hoc est, ossa quæ ex ustrina sepulcrali residua supersunt, quæ aliquando reliquias appellamus. (Edit. Maur.)

[3] Quæ de variis hominis ætatibus ex Hippocrate ac Solone hic disseruntur, ea quidem Ambrosius mutuatus est e lib. Philonis *de Mundi Opific.*, sed ita tamen ut ad christianum sensum adaptaret. (Edit. Maur.)

[4] Nonnulli mss., *affabilis videri.* Et infra paulo plures, *genitalia testamenta* (*cum* A *et* M). Non prorsus male, si-quidem testamenta sumi possunt eodem sensu ac signa atque indicia; recepta tamen lectio potior est. (Edit. Maur.)

[5] Vet. editt. ac pauci mss., *sensum vigentem, et sermonem non insuavis*, etc. Rom. edit. cum aliis quibusdam mss., *sensu vigentem, sermone, et non insuavis*, etc. Nobiscum vero faciunt reliqui mss., nisi quod pro *sermonem item*, nonnulli præferunt, *sermonem mitem*, et ante vocem *insuavis* tollunt negationem; haud bono sensu. (Edit. Maur.)

[6] Tres mss., *mortifera vestibula*: unus juxta Maurinos, *mortis severa vestibula.*

[7] Ita vet. editt. ac mss. non pauci juxta Maurinos; Rom. autem edit., *mori lucrum. Et alibi itaque*, etc.; mss. vero alii bene multi a Maurinis inspecti, cum A et M, *mori lucrum, a peccato est fuga. Itaque*, etc.

[8] Rom. edit., *et consummabo.... ut educerem illos*, etc.

[9] Amerb. cum mss. non paucis juxta Maurinos, *mutatum sit tamen, adjicit.*

[10] Cod. Prat. et Gem. juxta Maurinos, *Adierunt sacerdotes Legis*, Gem., *regis tribunalia.*

[11] Rom. edit. sola, *virtutem insolubilem*; vet. editt. cum mss. aliquot, *virtutem infatigabilem*; reliqui cod. ut in contextu; nisi quod Prat. et Gem. exhibent, *virtutem infatigabilis vitæ*, sed in aliis melius subintelligitur *testamenti*, quæ vox in antecedenti membro exprimitur, *mandati.* (Ed. M.)

demus quid obtulerit. Alii sacerdotes pro se offerebant, et pro populo suo: hic quia non habuit peccatum, ut pro se offerret, pro universo mundo se obtulit, et per sanguinem suum intravit in sancta.

19. Hic est ergo sacerdos novus, et nova hostia non ex Lege, non supra Legem; advocatus mundi, lux sæculi, qui dixit: Ecce venio, Apoc. XXII, 7. et venit. Ad quem accedamus in abundantia fidei adorantes et obsecrantes et sperantes in eum, quem non videmus oculis, sed affectu tenemus: cui est omnis honor semper et gloria. Vale, fili, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLV

Scripta circa annum 389.

SABINO *sciscitanti an de paradiso scripsisset Ambrosius, quæve ipsius de illo esset sententia, respondet; leviterque perstricta secundum historiam loci descriptione, ad mysticam transit expositionem. Itaque ubi docuit in principali animæ portione paradisum esse, quid per ea quæ illic exstiterunt, significetur; quidve in serpente homines imitentur edocet; et quanta sit humana infirmitas, quantave in eum Dei charitas semper fuerit, declarato, nos ad fugiendam sensuum delectationem hortatur.*

AMBROSIUS SABINO.

1. Lecto Hexaemero, utrum paradisum subtexuerim, requirendum putasti, et quam de eo haberem sententiam, significandum, idque velle te studiose cognoscere. Ego autem jam dudum de eo scripsi, nondum veteranus sacerdos.

2. Sententias autem de eo diversas esse plu- Josephus, Lib. I, *Antiq.* cap. 2. rimorum comperi. Nam Josephus, utpote historiographus locum dicit refertum arboribus virgultisque plurimis, irrigari etiam flumine, quod dividatur in quatuor fluvios. Collecta etenim in unum congregatione aquarum, non se penitus exinanivit terra, et fraudavit irriguis suis; sed hodieque in fontes prorumpit, et deducit meatus fluminum, quibus pignora sua quasi pia mater, plenis lactat uberibus.

3. Alii alias, omnes tamen congruunt in pa- Gen. II, 9. radiso, et lignum vitæ radicatum, et lignum scientiæ, quæ discernat bonum et malum, cetera quoque ligna plena vigoris, plena vivificationis, spirantia, et rationabilia.[1] Ex quibus colligitur paradisum ipsum non terrenum videri posse,[2] non in solo aliquo, sed in nostro principali, quod animatur et vivificatur animæ virtutibus, et infusione Spiritus Dei.

4. Denique Salomon in spiritu paradisum in homine esse evidenter declaravit. Et quia mysteria exprimit vel animæ et Verbi, vel Christi et Ecclesiæ, ideo ait de virgine anima, vel Ecclesia quam volebat virginem castam adsignare Christo: *Paradisus clausus, soror mea sponsa,* II Cor. XI, 2. *paradisus clausus, fons signatus.* Cant. IV, 12.

5. Paradisus græce, latine hortus dicitur. Denique Susanna in paradiso erat, et sic legitur latine. Et Adam in paradiso erat, et sic legimus. Dan. XIII, 7. Gen. II, 8. Ergo non te moveat, quod alii codices latini hortum habent, alii paradisum.

6. Ibi ergo est casta uxor, ubi virgo. Licet virgo excepta habeat claustra et signacula sua, sed utraque in paradiso; ut adversum æstus corporis et carnis flagrantiam refrigeretur virtutum umbraculis.

7. Ergo paradisus in principali nostro est, silvescens plurimarum opinionum plantariis; in quo principaliter lignum vitæ constituit Deus, id est, pietatis radicem: ea est enim vitæ nostræ substantia, si Domino et Deo nostro debitos cultus deferamus.

8. Constituit etiam scientiæ boni et mali seminarium; homo enim solus in ceteris animantibus terrenis habet scientiam boni et mali. Alia quoque illic plantaria diversa, quorum fructus virtutes sunt.

9. Sed quia scientiæ capax hominis affectus cognitus est Deo, quod citius ad astutiam inclinaretur, quam ad summum prudentiæ (neque enim judicem, qui fines certos in anima nostra constituit, operis sui qualitas latere poterat), eliminare voluit astutiam de paradiso, quasi providus auctor nostræ salutis, et vitæ studium, et disciplinam pietatis infundere; ideoque præcepit homini ab omni ligno, quod est in paradiso, esse gustandum, de ligno autem scientiæ boni et mali non esse gustandum. Gen. III, 2, 3.

10. Sed quia creatura omnis passioni obnoxia, ideo delectatio, sicut serpentino illapsu, humanis irrepsit affectibus. Itaque non immerito sanctus Moyses delectationem serpentis figuravit similitudine: prona est enim in ventrem sicut serpens, non pedibus incedens, aut ullis elevata cruribus, sed sinuoso flexu totius velut corporis sui lubrica. Ei terra cibus est, sicut serpenti, quoniam escam nescit cœlestem; corporalibus enim pascitur, atque in varias mutatur species cupiditatum, et tortuosis angulatur amfractibus.[3] Venenum in dentibus habet, quibus unusquisque se eviscerat luxuriosus, helluo internecat, abli-

[1] Philo Judæus lib. *de Mundi Opific.* pag. 35; κατὰ δὲ τὸ θεῖον παράδεισον ἔμψυχα καὶ λογικὰ τὰ φυτὰ πάντ' εἶναι συμβέβηκε, etc. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit. sola, *paradisum in nostro principali, quod animatur.... et infusione Spiritus, posse videri. Denique,* etc. Non est autem dubium quin invecta fuerit isthæc mutatio, ne paradisi terrestris veritatem Ambrosius negare videretur. Verum ea nihil opus fuerat; historiæ siquidem veritatem ubique aut agnoscit, aut supponit beatus Doctor; quemadmodum lib. II *de Paradiso,* cap. 2, num. 1, et Serm. XL in Psal. CXVIII, num. 2, observatum est. Nam alioqui quo pacto hic affirmaret omnes congruere ligna fuisse *spirantia et rationabilia,* si hoc intelligeret excluso naturali sensu, quo a pluribus illud intelligi non ignorabat? Et certe multa sunt sub finem hujus epistolæ, quæ a sancto Doctore secundum historiam dici obscurum non est. (Edit. Maur.)

[3] Allusum hoc verbo, *angulatur* ad etymon anguis, quod se circumagat, et voluminibus implicet, quæ a Prudentio Ciceroneque Meandri appellantur. Ita Nannius.

guritor perimit. Quantos ruperunt vina, dissolvit ebrietas, distendit cruditas?

11. Nunc intelligo qua causa Dominus Deus insufflavit in faciem hominis: ibi enim sensus omnis, ibi sedes atque illecebra delectationis, in oculis, auribus, naribus, atque in ore; ut sensus nostros adversus delectationem fortiores
Gen. II, 7. faceret. Hæc ergo nobis, sicut serpens, astutiam infudit; non enim delectatio, sed labor et diuturna meditatio cum Dei gratia dat perfectam prudentiam.

12. Tamen quia serpentis fraudibus involuta est humani generis hæreditas, in eo astutiam serpentis sequamur;[1] ut caput nostrum non projiciamus in pericula, sed præ ceteris integrum custodiamus: *Caput autem nostrum*
I Cor XI, 3. *Christus est.* Hoc maneat incolume, ut serpentis venena nobis non possint nocere: *Bona est*
Eccl. VII, 12. enim *sapientia cum hæreditate,* id est, cum fide; quoniam est hæreditas credentibus in Domino.

13. Quod si primus ille homo, qui cum Deo
Gen II, 15. loquebatur in paradiso positus, labi tam facile potuit, ex terra creatus virgine, quæ ad verbum Dei formata et creata recenti fuerat exortu, nondum ea parricidiali cædiumque concreta sanguine,[2] flagitiis et dedecore polluta, nondum carne nostra damnata maledicto obnoxiæ hæreditatis; quanto facilius postea lubrica ad peccandum via majus advexit humano generi præcipitium, cum deterior tolerabiliori per vices generationis successerit?

14. Etenim si magnetis lapis[3] tantam naturæ vim habet, ut ferrum ad se trahat, et transfundat se in illius speciem, ita ut plerisque experiri volentibus cum plures annulos ferreos ad eum lapidem admoverint, omnes pari teneat modo; deinde si ei annulo cui adhæserit lapis, alium admoveas annulum, et rursus per ordinem singulis substituas; licet in omnes penetret per ordinem ex illo lapide vis naturæ, tamen priores nexu vehementiore constringit, posteriores remissiore: quanto magis humani generis conditio atque natura ex puriore statu in deteriorem lapsa est, quando nequiorem[4] adtigit!

15. Nam si per eas species minuitur natura, quæ non sunt culpæ capaces; quanto magis per animos atque artus labe pollutos scelerum virtus ejus hebetatur! Unde quia excreverat malitia, abolita innocentia fuerat, non erat qui
Psal. XIII, 1. faceret bonitatem, non erat usque ad unum: venit Dominus, qui reformaret naturæ gratiam, immo augeret; ut ubi superabundavit peccatum, superabundaret gratia. Ergo liquet et quia auctor hominis Deus, et quod Deus unus, non multi dii; sed unus qui mundum operatus est, et unum, non multos mundos, ut dicunt philosophi.

16. Primum igitur mundum creavit, deinde habitatorem mundi, cui totus mundus patria foret. Nam si hodie quocumque accesserit sapiens, ubique civis est, ubique sua intelligit, nusquam se peregrinum, nusquam hospitem judicat; quanto magis ille primus homo totius erat mundi incola, et ut Græci dicunt, κοσμοπολίτης,[5] opus Dei recens, confabulator assiduus, civis sanctorum, complantatus virtutibus, præpositus omnibus terrenis animantibus, marinis, volatilibus, totum mundum suam possessionem putabat: quem Dominus tuebatur, ut opus suum, neque ut bonus parens atque auctor deserebat! Denique eo usque creatum fovit, ut abdicatum redimeret, eliminatum reciperet, mortuum passione Filii sui unigeniti resuscitaret. Est ergo hominis auctor Deus, et diligit opus suum operator bonus, nec derelinquit bonus Pater, quem etiam sicut dives paterfamilias censu propriæ hæreditatis redemit.

17. Caveamus ergo ne hominem istum, id est, νοῦν, mulier illa, id est, passio sensuum nostrorum delectatione et ipsa decepta atque illusa effeminet, et circumscriptum in leges suas et sententiam trahat. Fugiamus delectationem sicut serpentem: multas artes habet, et maxime in homine. Nam alia animantia cibi aviditate capiuntur; homo quanto plures sensus oculorum auriumque habet, tanto majora pericula. Vale, et nos dilige, ut facis, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLVI

Scripta circa annum 389.

Scribit maledicum quemdam apollinaristam publice fuisse confutatum: sese cum eo etsi servilem in Christo formam non admitteret, humaniter egisse; at illa verba, Deum scilicet Patrem Filii esse et Dominum creaturæ, *quæ illi comprimis displicebant, cum verbis Davidicis convenire. Postremo eumdem Filium sine injuria divinitatis factum non modo servum, verum etiam maledictum, opprobrium atque peccatum multiplici Scripturæ testimonio demonstrat.*

[1] Germana huic loco reperies commentariis in Psal. XXXVII, num. 8, et in Psal. CXVIII, Serm. VI, num. 15.

[2] Ita omnes edit. ante maurinam; contra vero mss. prope ad unum, nec non A et M, *ceterorumque concreta:* duo juxta Maurinos, *ceterarumque.*

[3] Rom. edit., *si magnes lapis:* vett. autem, et cuncti mss., *si magnetis,* quidam *magnetes, lapis.* Hoc porro exemplo, quod sicut et non pauca alia ex Philonis lib. *De Opific. mundi* huc translatum est, originalis peccati contagium per concupiscentiæ propagationem transfundi haud ambigue declarat: qua etiam ratione Augustinus funestam illam hæreditatem contra Julianum ubique explicat, ad pactum illud, quod excogitarunt theologi recentiores, numquam confugiens. Quid etiam quod Philo ipse lib. cit. eamdem concupiscentiam omnium humani generis malorum fontem atque originem esse agnoscit? Ipsum consule pag. 35. (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot, *quanto nequiorem:* commodius vero alii, et omnes edit., *quando nequiorem.* (Edit. Maur.)

[5] Κοσμοπολίτης, id est, mundi civis, inquit Nannius. Ita nonnulli philosophi de sua patria responderunt, interrogati cujates essent; unde et illud poetæ natum est:

Omne solum forti patria est, ut piscibus æquor.

Porro superioris responsi non aliud auctorem indicat Nannius nisi Socratem, de quo Erasmus Chil. 2, Cent. 2, Adag. 93. (Edit. Maur.)

omnibus redderet; peccata nostra portavit, ut mundi peccatum tolleret.

13. Servus, peccatum, maledictum factus est, ut tu peccati servus esse desisteres, et te divinæ sententiæ maledicto absolveret. Ille ergo maledictum suscepit tuum: *Maledictus* enim Galat. III, 13. *omnis, qui pendet in ligno.* Ille maledictum in cruce factus est, ut tu benedictus esses in Dei regno. Ille dehonestatus et depretiatus est, nec aliquid æstimatus. Ille dicebat: *In vacuum la-* Isai. XLIX, 4. *boravi*, per quem meruit Paulus dicere: *Non* Phil. II, 16. *in vacuum laboravi;* ut boni operis fructum, et Evangelicæ prædicationis gloriam suis conferret servulis, per quam universi sarcina laboris absolverentur.

14. His igitur auditis, derelictus est in dimidio dierum suorum perdix, qui clamavit ut congre- Jerem. XVII, 11. garet quæ non peperit, et oppressus est voce [1] Domini Jesu. Denique adornat fugam.[1] Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLVII

Anno 390 scripta vel circiter.

Cur librum apertius perscriptum Sabino miserit, causam reddens, quamobrem scribere quam dictare malit, explicat. Hinc illum ad mutuum epistolarum usum invitat, quanta inde redeat utilitas, patefaciens.

AMBROSIUS SABINO.

1. Transmisi petitum codicem scriptum apertius atque enodatius, quam ea scriptura est, quam dudum direxi; ut legendi facilitate nullum judicio tuo afferatur impedimentum. Nam exemplaris liber non ad speciem, sed ad necessitatem scriptus est; non enim dictamus omnia, et maxime noctibus, quibus nolumus [2] aliis graves esse ac molesti;[2] tum quia ea quæ dictantur, impetu quodam proruunt, et profluo cursu feruntur.

2. Nobis autem quibus curæ est senilem ser- [3] monem familiari usu ad unguem[3] distinguere, et lento quodam figere gradu, aptius videtur propriam manum nostro affigere stylo; ut non [4] tam deflare[4] aliquid videamur, quam abscondere; neque alterum scribentem erubescamus, sed ipsi nobis conscii sine ullo arbitro, non solum auribus, sed etiam oculis ea ponderemus, quæ scribimus. Velocior est enim lingua quam manus, dicente Scriptura: *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis.* Ps. XLIV, 2.

3. Sed forte dicas, quia velocitatem ad scribentem retulit. Non te fallit tamen id significari, quod scribæ velociter scribentis celeritas sola possit linguæ propheticæ excipere sermones. Apostolus quoque Paulus sua scribebat manu, sicut ipse ait: *Mea manu scripsi vobis;* ille Galat. VI, 11. propter honorificentiam, nos propter verecundiam.

4. Tamen dum adhuc habes de libris judicium, interludamus epistolis, quarum ejusmodi usus est, ut disjuncti locorum intervallis, affectu adhæreamus: in quibus inter absentes imago refulget præsentiæ, et collocutio scripta separatos copulat: in quibus etiam cum amico miscemus animum, et mentem ei nostram infundimus.

5. Jam, si ut hortaris, aliquid et de veteribus Scripturis redoleat in epistolis, non solum animi conglutinari videntur per veræ doctrinæ profectum; sed etiam plenioris colloquii species et forma exprimi, ut inter quærendi et respondendi mutuatas vices adsumpta concertatio in unum conducere, et coram videatur amicos locare, qui tali se lacessunt et complectuntur munere.

6. Quid autem majorum nostrorum exempla proferam, qui epistolis suis fidem infuderunt populorum mentibus, atque ad integros et confertos scripserunt populos, et præsentes se esse, cum absentes scriberent, significarunt, dicente sancto Apostolo, quia absens erat corpore, sed I Cor. V, 3. præsens spiritu, non solum cum scriberet, sed etiam cum judicaret? Denique absens per epistolam condemnabat, et idem absolvebat per epistolam: epistola enim Pauli quædam effigies erat ejus præsentiæ, et forma operis.

7. Non enim ut aliorum epistolæ, *graves*, inquit, *et fortes, præsentia autem corporis infirma, et sermo contemptibilis*, talis et Apostoli; II Cor. X, 10. sed talis hujus epistola, ut talis esset forma præcepti, qualis esset operationis substantia; *quia quales sumus*, inquit, *verbo per epistolam absentes, tales et præsentes sumus in opere.* Ibid., 11. Imaginem præsentiæ suæ in epistolis expressit; [5] fructum et testimonium[5] in opere significavit. Vale, et nos dilige, ut facis, quia nos te diligimus.

[1] Hunc hæreticum postquam Mediolano Placentiam venisset, a Sabino cujusdam ipsum consulentis rogatu confutatum fuisse, atque eam rem ad Ambrosium ab eodem episcopo delatam censet Hermannus. Atqui series epistolæ indicare potius videtur apollinaristam Placentia venisse Mediolanum; et Ambrosium eorum quæ istic evenerant, a Sabino litteris præmonitum, eidem vicissim, quæ in eadem causa Mediolani facta fuerant, rescripsisse. Quam quidem opinionem hæc ultima verba plane confirmant. (Edit. Maur.)

[2] Hæc satis conveniunt cum illis Paulini verbis: *Nec operam declinabat scribendi propria manu libros, nisi cum aliqua infirmitate adtenuaretur.* Quod autem præter curam excolendi styli, aliam causam cur ipse scriberet, subjungit, nimirum ut alienæ fatigationi parceret; id quidem eximiam Viri sancti humanitatem pulchre declarat. Hieronymus autem noctu se dictare solitum non uno loco testificatur. Neque ignota res est, dictante Origene, plures simul antiquarios, quibus sumptum suppeditabat alius Ambrosius, excipere consuevisse. (Edit. Maur.)

[3] Belv. codex juxta Maurinos, *familiarius ad unguem*, etc. Quoad ad succedens verbum *distinguere*, notat Mazocchius, opere sæpius citato, legendum potius esse *distringere*, vel *destringere*, in sensu defricandi strigillo, ungue, vel alio instrumento.

[4] *Deflare* hoc loco idem est, ac subito impetu quidquid in buccam venerit, effundere. (Edit. Maur.)

[5] Ita plerique mss.; nonnulli tamen, et omnes edit., *fructum testimonii*, etc. (Edit. Maur.)

EPISTOLA XLVIII

Scripta circa annum 390.

Sabinum, ut libros suos severo expendat examine, obsecrat, et quæ commoda hinc oriantur, exponit; subjungens tamen duritiem verborum tolerandam esse, dum fidei professio integra sit, suas variis hæresibus fidei professiones opponit; ac demum se in posterum scribendis epistolis maxime operam daturum spondet.

AMBROSIUS SABINO.

1. Remisisti mihi libellos, quos tuo judicio probatiores habebo. Ideo misi alios non judicii favore delectatus, sed promissa a te, et petita a me veritate illectus: malo enim tuo corrigatur judicio, si quid movet, priusquam foras prodeat, unde jam revocandi nulla facultas sit, quam laudari a te, quod ab aliis reprehendatur. Itaque arbitrum te eorum quæ postulas, rogavi; neque enim legi a te mea, quæ nonnumquam tribuo in vulgus, sed in tuæ calculum venire sententiæ desideravi. Non erit longi subsellii ista judicatio et mora, ut dictum
1 est antiquitus.[1] Facile est tibi de nostris judicare.

2. Ego certe huc invitatu tuo prodeundum putavi: tuum est liquido decernere, et scrutanter discutere quæ corrigas; ne tibi vitio vertant ea, quæ nobis potuerunt obrepere. Nescio quo enim modo præter imprudentiæ caliginem, quæ me circumfundit, unumquemque
2 fallunt sua scripta,[2] et aurem prætereunt; atque ut filii etiam deformes delectant, sic etiam scriptorem indecores sermones sui palpant. Incautius plerumque aliquid promitur, aliquid accipitur malevolentius, aliquid exit ambiguum, tum quia alieno examinanda judicio, non pro nostra debemus magis, quam pro aliena opinione trutinare, et discutere omnes scrupulos malevolentiæ.

3. Adsume igitur benevolenti animo aurem
3 versutiæ, et pertracta omnia, sermones vellica:[3] si in iis non forenses blanditiæ, et suasoria verba, sed fidei sinceritas est, et confessionis sobrietas. Notam appone ad verbum dubii ponderis, et fallacis stateræ;[4] ne quid pro se esse 4
adversarius interpretetur. Esto ut revincatur, si congredi cœperit: male se habet liber, qui sine adsertore[5] non defenditur. Ipse igitur pro se 5
loquatur, qui procedit sine interprete:[6] noster 6
hic tamen non egredietur a nobis, nisi a te acceperit auctoritatem. Itaque cum eum fide tua prodire jusseris, committetur sibi.

4. Tamen quoniam *non in sermone est regnum Dei,* sed in virtute; verbum si offenderit, I Cor IV, 20.
virtutem professionis interrogato. Professio autem fidei sententia est, quam adversum sabellianos et arianos ita a majoribus traditam teneamus,[7] ut Patrem Deum, et Filium ejus 7
unigenitum, et Spiritum sanctum veneremur: hanc Trinitatem unius esse substantiæ, majestatis, divinitatis: in hoc nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizare nos, quemadmodum scriptum est: Filium itaque coæternum Patri Matth XXVIII, 19
suscepisse carnem, natum de Spiritu sancto et Virgine Maria, æqualem Patri secundum divinitatem in Dei forma, id est, in omni plenitudine divinitatis, quæ in illo habitat, ut dixit Apostolus, corporaliter; qui in persona hominis Coloss. II, 9.
formam servi accepit, et se humiliavit usque ad mortem. Philip II, 8.

5. Ergo et adversus Photinum hæc nobis sententia est: adversus Apollinarem autem legitima circumspectio; ut confiteamur sicut in Dei forma nihil ei defuit divinæ naturæ et plenitudinis, sic in illa forma hominis nihil ei defuisse, quo imperfectus homo judicaretur;[8] 8
qui ideo venit, ut totum hominem salvum faceret. Neque enim decebat, ut qui perfectum opus in aliis consummaverat, hoc imperfectum in se esse pateretur: si enim aliquid ei defuit, non totum redemit; si non totum redemit, fefellit igitur, qui dixit ideo se venisse, ut totum hominem salvum faceret. Sed quia *impossibile est mentiri Deo,*[9] non fefellit: ergo quia ita Hebr. VI, 18.
venit, ut totum redimeret, et salvum faceret, totum utique suscepit, quod erat humanæ perfectionis.[10] 10

[1] Hæc verba huc translata sunt ex epist. IX, lib. III, epist. Cicer., ubi sic habetur: *Longi subsellii, ut noster Pompejus appellat, judicatio et mora.*

[2] Non sine laude a plerisque memorata sunt verba hæc Ambrosiana, sed in primis a Baronio *in Martyr. Rom.,* ubi de sancto Sabino agitur. (Edit. Maur.)

[3] Vet. editt, *sermones ventila:* Rom. cum scriptis cod., *sermones vellica.* Est autem vellicare manu tentare utrum aliquid alicui valide cohæreat, aut facile possit avelli. Unde clarus fit metaphoricus sensus, quo hic ponitur. (Edit. Maur.)

[4] Fuit antiquis ea consuetudo, ut qui libros aliorum examinandos acciperent, quid tolli, quidve mutari oporteret, appositis quibusdam notis indicarent. Horatius *de Arte poet.*:

> ..... *Incomptis allinet atrum*
> *Transverso calamo signum,* etc.

[5] Thuan. codex juxta Maurinos, *qui suo adsertore;* non recte.

[6] Interpres hic est, quem vulgo mediatorem dicimus, hoc est, conciliatorem. Cicero in Verrem: *Aut qui sequestres, aut interpretes corrumpendi judicii esse solent.* Idem in epistolis: *Quo ego interprete novissime ad Lepidum usus sum.* Ita Nannius.

[7] Quanti faceret Ambrosius veteres Ecclesiæ traditiones, a nobis jam aliquoties observatum est; sed hunc etiam locum indicare non gravabimur. Quod autem spectat ad sabellianos, arianos ac photinianos, de commentis atque erroribus eorum ad lib. *de Fide* ac *de Incarn.* satis diximus. (Edit. Maur.)

[8] Apollinaristarum præcipuum hunc errorem fuisse, quod a Christo humanam animam vel susceptam negarent, vel sine mente ac ratione susceptam contenderent, observavimus ad lib. *de Incarn. Sacr.* cap. 2, num. 11. Quo etiam lib. cap. 7, Ambrosius illud ipsum, quo hic utitur, adhibet argumentum. (Edit. Maur.)

[9] Rom. edit., *mentiri Deum:* græce similiter Ψεύσασθαι Θεὸν. Attamen propter mss. ac vet. editt. consensum existimamus hyperbaton ab Ambrosio hic factum esse, ita restituendum: Deo impossibile est mentiri. (Edit. Maur.)

[10] In marg. Cod. A Pigolpassus notat: *Vide supra epistolam ad Chromatium de Deo qui mentiri non potest et de ejus potentia.*

6. Nostra sententia hujusmodi est, ut meministi. Si verba alicubi movent, non præjudicant fidei; etenim sermonem dubium mens non dubia obumbrat, et defendit a lapsu.

7. Hæc tecum prolusimus, quæ in libros nostrarum epistolarum referam, si placet, atque
1 in numerum reponam;[1] ut tuo commendentur nomine, et tuis ad nos, et nostris ad vos litteris augeatur mutuus amor per Dominum: ut ita legas, quod judices; et quod moverit, scribas ad me: Amor enim verus constantia probatur. Placet jam quod senibus usu facilius est, quotidiano et familiari sermone epistolas texere; et si quid de Scripturis divinis obvium inciderit, adtexere. Vale, frater, et dilige amantem tui, quia plurimum te diligo.

EPISTOLA XLIX

Scripta circa annum 390.

Numquam minus se solum esse, quam cum solus sit amico scribens, solitudinis bona exemplis docet, maxime quod tunc liceat præsentem in Scripturis habere Deum, et ei mentem nostram patefacere.

AMBROSIUS SABINO.

1. Quoniam tibi quoque complacuit nostrarum usus epistolarum, in quibus qui-
2 dam[2] inter absentes præsentium sermo est, pergam frequentius te in meis scriptis et cum
3 solus sum, alloqui.[3] Numquam enim minus solus sum, quam cum solus esse videor; nec
4 minus otiosus, quam cum otiosus.[4] Certe pro arbitrio accerso quos volo, atque adjungo mihi quos magis diligo, aut quos aptiores arbitror: nemo interpellat, nemo interpolat. Tunc ergo te magis teneo, et de Scripturis confero, et prolixiorem simul sermonem cædimus.

2. Sola erat Maria, et loquebatur cum angelo. Sola erat quando supervenit in eam Spi-
Luc. I, 28. ritus sanctus, et virtus Altissimi obumbravit eam. Sola erat, et operata est mundi salutem,
5 et concepit redemptionem[5] universorum. Solus erat Petrus, et totum per orbem consecrandarum
Act. X, 10 et ss. Gen. II, 9. gentium cognovit mysteria. Solus erat Adam, et non est prævaricatus, quia mens ejus adhærebat Deo. Postquam vero ei mulier adjuncta est, non potuit inhærere mandatis cœlestibus; et ideo se abscondebat, quando Deus deambu-
De Pœnit., dist. 5, cap. *Quando Adam.* labat in paradiso.
Gen. III, 8. 3. Et nunc deambulat in paradiso Deus, quando divinas Scripturas lego. Paradisus est Genesis liber, in quo virtutes pullulant patriarcharum: paradisus Deuteronomium, in quo germinant Legis præcepta: paradisus Evangelium, in quo arbor vitæ bonos fructus facit, et æternæ spei mandata diffundit per universos populos.

4. Audiens itaque: *Diligite inimicos;* audiens: Matth. V, 44. *Dimitte omnia tua, et sequere me;* audiens: Matth. XIX, 21. *Qui te percutit in maxilla, præbe ei et alteram;* Luc. VI, 29. et hæc non faciens, et vix diligens eum, qui me diligat, non dimittens quæ habeo, injuriam acceptam ulcisci volens, et sublatum mihi extorquere, cum Scriptura dicat etiam aliud, id est, plus quam petitum aut ereptum est, concedendum; video me contra mandata Dei facere. Et aperiens oculos conscientiæ, deambulare mihi Deum præsentem recognosco: cupio me abdere, cupio velare; sed nudus sum Deo, apud quem nuda et intecta sunt omnia. Erubescens itaque Hebr. IV, 13. tegere pudenda facinorum desidero, quasi membra mei corporis; sed quia Deus omnia videt, quia foliis obumbratus, latebris tectus appareo, puto me abscondi, quia corpore amictus sum. Ipsa est tunica pellicea, cum qua Adam de paradiso ejectus est, nec a frigore tutus, nec tectus ab Gen. III, 23. opprobrio, sed et injuriæ et culpæ patens.

5. Liquet igitur ex his, quia soli cum sumus, tunc nos offerimus Deo, tunc mentem ei nostram aperimus, tunc amictum fraudis exuimus. Solus erat Adam, quando in paradiso constitutus est: solus erat et quando ad imaginem Dei factus est: sed non erat solus, quando de paradiso ejectus est. Solus erat Dominus Jesus, quando mundum redemit: non enim legatus Joan. XVI, 32. neque nuntius, sed ipse Dominus solus salvum fecit populum suum, etsi numquam solus est ille, in quo Pater est semper. Unde et nos soli simus, ut Dominus nobiscum sit. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA L

Scripta anno 390 vel prope.

Quod mentiri Deus non possit, non esse infirmitatis; Dei tamen esse aliquod infirmum, sed quod fortius sit hominibus, crucem nimirum. Quod Deus prophetiam Balaam infuderit mirum non esse; cum illud nec sacerdoti negaverit Christum persequenti; ut nempe sibi ex inimicis exprimeret testimonium. Quanta infidelitate atque avaritia prophetias suas corruperit Balaam; sed potissimum quæ fuerit illius in persuadendo scelere perfidia. Unde efficitur

[1] In marg. cod. A legimus: *Et hic liquet expressius de ordinatione librorum epistolarum præsentium facta per ipsum S. Ambrosium. Vide supra in Epistolam ad Chromatium.*

[2] Rom. edit., *in quibus quidem.* Videtur error typothetæ.

[3] In marg. Cod. A Pigolpassus adnotavit: *Cicero de Africano, initio lib.* III *Offic.*

[4] Actum est de hoc paradoxo lib. III *Offic.* cap. 1, num. 2, ubi et nos unde petitum fuit, indicavimus. Non omittemus autem hoc loco Franc. Petrarcham lib. II *de Vita Solit.* sect. 3, cap. 2, quam cordi Ambrosio solitudo fuerit, commemorare; ejusque suburbanum secessum describere, ubi hoc ipsum epistolæ hujus testimonium citat. (Edit. Maur.)

[5] Ita vet. editt. cum mss. pluribus potioribusque; Rom. vero cum aliis cod. nonnullis, *et concepit redemptorem.* Sed eodem modo redemptionem concepisse Maria dici utique potest, quo dicitur salutem operata, in quantum scilicet mediatorem ac reparatorem mundo peperit. Qui quidem loquendi modus minime infrequens est apud Ambrosium. (Edit. Maur.)

Deum mutabilem non fuisse erga eum, utpote cujus nequitiam perspexerat.

AMBROSIUS CHROMATIO.

1 1. Numquidnam mentitur Deus?[1] Sed non mentitur, quia impossibile est mentiri Deum. Impossibile quoque istud num quidnam infirmitatis est? Non utique; nam quomodo omnia potest, si aliquid efficere non potest? Quid ergo ei impossibile? Non quod virtuti
2 arduum, sed quod naturæ ejus contrarium.[2] Impossibile, inquit, est ei mentiri. Impossibile istud non infirmitatis est, sed virtutis et majestatis; quia veritas non recipit mendacium, nec Dei virtus levitatis errorem. Ideoque sit *Deus*
Rom. III, 4. *verax, omnis autem homo mendax.*
3 2. Veritas itaque[3] semper in eo est: fidelis manet, mutare se, et negare non potest. Si enim verum se negat, mentitur: mentiri autem non virtutis, sed infirmitatis est. Nec mutare se potest, quia natura ejus non recipit infirmitatem. Hoc igitur impossibile ejus plenitudinis est, quæ minuere se et augere non potest; non infirmitatis, quæ in eo quod se auget, imbecilla est. Ex quo colligitur impossibile Dei potentissimum esse. Quid enim potentius, quam nescire quidquid infirmitatis est?

3. Est tamen et aliud infirmum Dei, quod fortius est hominibus; et stultum Dei, quod sa-
I Cor. I, 25. pientius est hominibus: sed hoc crucis, illud divinitatis. Si ergo quod infirmum est ejus, potentia est; quod potentiæ, quomodo infirmum est? Sit igitur nobis positum, quia non mentitur Deus.

4. Sed nec augurator augurii in Israel, se-
Deut. XVIII, 10. cundum legem Dei. Quomodo ergo Balaam
Num. XXII, 31 et seq. prohibitum se oraculo Dei dicit, ut vadat ad maledicendum populo Israel, et ivit, et occurrit ei angelus Domini, qui eum prohibuerat pergere, ita ut obsisteret asinæ ejus, quæ vehebat eum; et nihilominus et ipse dixit ei ut iret, sed hoc diceret, quod sibi infunderetur? Si
4 augurator non est[4] in Israel, unde isti oraculum Dei, quod futura manifestavit, qui augur erat? Si oraculum Dei loquebatur, unde meritum divinæ adspirationis adsumpserat?

5. Sed non mireris infusum auguri a Domino quod loqueretur, quando infusum legis in Evangelio etiam principi Synagogæ,[5] uni ex 5
persequentibus Christum, quia oportet unum hominem mori pro populo. In quo non pro- Joan. XI, 50
phetiæ meritum, sed adsertio veritatis est; ut adversariorum testimonio manifestaretur, quo perfidia non credentium vocibus suorum augurum redargueretur. Ideo Abraham[6] ille Chal- 6
dæus adscitur ad fidem, ut Chaldæorum superstitio conticesceret. Non igitur confitentis meritum, sed vocantis oraculum est, revelantis Dei gratia.[7] 7

6. Quid igitur Balaam contraxit offensionis, Num XXII. 12
nisi quia aliud loquebatur, aliud machinabatur? Deus enim vas mundum requirit, non immunditia inquinatum et sordibus. Tentabatur igitur Balaam, non probabatur; erat enim plenius fallaciæ ac doli. Denique cum primo consuluisset utrum ad illum vanitatis populum deberet pergere, et prohibitus esset, excusavit: postea missis legatis honoratioribus, promissis uberioribus, muneribus cumulatioribus illectus, qui renuntiare *Ibid.*, 19.
debuerat, iterum consulendum putavit; quasi Deus aut pretio aut muneribus inflecteretur.

7. Responsum est quasi avaro, non quasi ei, qui verum quæreret; ut illuderetur potius, quam informaretur. Cœpit ire; occurrit ei angelus in
angusto; demonstravit se asinæ, non demon- *Ibid.*, 24.
stravit auguri. Illi se revelavit, istum obtrivit; tamen ut aliquando et ipse cognosceret, aperuit oculos ejus: vidit, et adhuc tamen non credidit evidenti oraculo; et qui vel oculis credere debuisset, involuta et ambigua respondit.

8. Tunc indignatus Dominus per angelum dixit: *Vade; sed quæcumque tibi inspiravero, hæc dices*, id est, non quæ vis, sed quæ co- *Ibid.*, 35.
geris loqui. Quasi organum inane sonum meis præbebis sermonibus. Ego sum, qui loquar, non tu qui ea quæ audieris resultabis, et quæ non intelliges. Nihil proficies eundo; quia sine
mercede remeabis[8] pecuniæ, et sine profectu 8
gratiæ. Denique ea prima vox ejus est: *Quid maledicam, cui non maledicit Dominus?* ut Num. XXIII, 8.
ostenderet non in sua voluntate esse benedictionem Hebræi populi, sed in Dei gratia.

[1] Rom. edit., quæ tomo I hanc epistolam, adscripto ei titulo Annotationis super cap. 23 Num. exhibet, eidem hæc etiam verba præmittit: *Dictum est, Non ut homo Deus, ut mentiatur: neque ut filius hominis, ut mutetur.* Fatendum tamen est abruptum id videri, quo sanctus noster utitur, exordium; sed cum sub finem epistolæ ad tractanda hujusmodi argumenta testetur se Chromatii rogatu animum appulisse, credibile est aliquid fuisse in hujus litteris, quod tali initio responsi Ambrosiani ansam dederit. (Edit. Maur.)

[2] Eadem edit. Rom., *Illud utique quod naturæ ejus contrarium est, non quod virtuti arduum.* Sed quorsum hujusmodi trajectio et mutatio spectet, non videmus. Adverte autem obiter quanto sagacius sapientiusque Ambrosius hoc loco argumentetur, quam Plinius lib. II *Hist. natur.* cap. 7, ubi Deum non omnia posse ex eo colligit, quod sibi mortem non possit consciscere. (Edit. Maur.)

[3] Mss. non pauci, *Verax itaque*, nonnulli, *utique;* ceteri, ac editt. ut in textu. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. sola, *Si divinatio non est.*

[5] Eadem edit. Rom. cum uno alterove mss., *principi sacerdotum.* Quæ autem de prophetia hic tradit Ambrosius, eo vertuntur, quod illa sit e genere donorum, quæ gratis data vocantur a theologis; quæque non ad sanctificationem eorum, quibus insunt, conceduntur, sed ad proximi utilitatem. Unde scite de illis Facundus lib. VIII, cap. 7: *Quoties per nescientes scienter operatur ipse, qui potest omnia facere?* (Edit. Maur.)

[6] Omnes edit. ante maurinam et codex A, *Balaam ille Chaldæus;* ubi Nannius, allusio, inquit, ad id quod a gentis vitio mathematici et genethliaci Chaldæi appellantur. Attamen cum propemodum omnes mss. a Maurinis inspecti et noster quoque M, præferant *Abraham ille Chaldæus*, verisimilius est donum fidei Abrahæ ex ipsa Chaldæa oriundo collatum ad probandum quod hic dicitur de prophetia Balaamo concessa, in medium proferri, ut Maurini monent.

[7] Ita mss. præter unum aut alterum: hi vero, et omnes edit., *revelante Dei gratia. Quid igitur contraxit*, etc.

[8] Mss. aliquot juxta Maurinos, *qui sine mercede remanebis.* Non recte.

9. *A summis*, inquit, *montibus conspiciam*
Num. XXIII, 9. *eum;* quoniam non oculis comprehendere possum hunc populum, qui habitabit solus, fines suos non locorum possessione disterminans, sed virtutis incolatu, et morum singularium proprietate in æterna diffundens sæcula. Quis enim annumerabitur ei de nationibus aliis, qui finitimorum populorum excedit consortia justitiæ sublimitate? Quis constitutionem generationis ejus colliget? Corpora quidem eorum humanis seminibus concreta et figurata advertimus; sed de superioribus et mirabilius seminariis animæ eorum pullularunt.

Ibid., 10. 10. *Moriatur anima mea in animis eorum;* moriatur hanc corporalem vitam, ut in animis justorum illius æternæ vitæ adipiscatur gratiam. In quo jam tunc sacramenti hujus cœlestis, et sacri baptismatis revelata est magnificentia, per cujus operationem moriuntur homines culpæ veteri, et iniquorum operibus; ut novitate vitæ in consortia justorum transfigurati, in eorum mores resurgant. Et quid mirum de hominibus, cum moriantur peccato, ut Deo vivant?

11. Hæc audiens Balac, indignatus est dicens:
1 Ad maledicendum te adduxi, et tu benedicis.[1] Respondit ille: Calumniam patior de eo, quod nescio: ego enim nihil meum loquor, sed quasi cymbalum tinniens sonum reddo. Iterum alio atque alio transductus, cum vellet maledicere, benedicebat: *Non est labor in Jacob, neque*
2 *Ibid.*, 21 *dolor.*[2] Dominus illum protegit. Et infra jubet parari aras septem et sacrificia. Utique debuit discedere, sed per infirmitatem mentis, et mutabilitatem sententiæ putabat quod avertere posset Dei voluntatem: ipse autem per excessum mentis aliud cupiebat, et aliud loquebatur.

12. *Quam speciosa*, inquit, *habitacula tua,*
3 o Hebræorum militia! *Tabernacula tua*[3] *sicut nemora obumbrantia, sicut paradisus super flu-*
Num. XXIV, 5. 6. *vium, et sicut cedrus secus aquas.* Exiet homo ex Jacob, et obtinebit multas gentes, et adtolletur regnum ejus in altum: in terris quoque extendet principatum suum in Ægyptum. *Qui benedicent eum, benedicentur: et qui maledi-*
Ibid., 9. *xerint ei, maledicti erunt.* Quem igitur nisi Christi
4 populum significat? Eum benedicit Deus,[4] in cujus medullas Verbum Dei descendit usque ad divisionem animæ, artuum quoque et medulla-
Hebr. IV, 12. rum: in quo habuisset Balaam gratiam Domini, si id ex sententia et affectus sui proposito fecisset. Sed quia revincitur mala mens consiliis suis, et occulta animi produntur exitu; ideo sequentibus insidiis animus ejus aperitur.

13. Unde et dignam mercedem suæ invenit malevolentiæ. Nam cum adverteret quod non posset in excessu mentis positus maledicere, dat consilium regi, dicens: Illa sint oracula horum[5] quæ Deus præcepit: accipe consilium 5
adversus oracula Dei. Populus iste justus est, habet protectionem Dei; quia non divinationibus et auguriis sese dedit, sed soli æterno Deo; ideo ceteris fide præstat. Interdum tamen et fideles mentes corporis labuntur illecebra, et formæ lenocinio. Sunt tibi mulieres plurimæ, et pleræque non indecores pulchritudine: virilis autem sexus nullo magis lubricus, quam muliebri decore cito capitur; et maxime si ardor mentium alloquiis inflammetur frequentibus, et quasi facibus inardescat; si spem potiundi hauriat, affectum differat. Jaciant igitur mulieres tuæ vocibus suis hamos, nec difficiles primos congressus suos præbeant, sed et visu faciles, et dictu affabiles[6] circumerrent, et toto se cir- 6
cumfundant exercitui; atque hos arte tractent viros, ut concubitu non indulgeant, nisi amoris mutui fidem consortio sacrilegii comprobaverint. Sic enim poterunt cœlesti protectione destitui, si ipsi a Domino Deo suo sacrilegiis deviaverint.

14. Non igitur justus Balaam, utpote consiliarius fornicationis et sacrilegii, sicut evidenter etiam in Apocalypsi scriptum est Johannis evangelistæ, dicente Domino Jesu ad
D angelum Ecclesiæ Pergami: *Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel, manducare immolata, et fornicari; ita habes et tu tenentes doctrinam Nicolaitarum.* Quo apparet inde ma- Apoc. II, 14, 15.
nichæorum sacrilegia manasse, qui miscent atque adjungunt sacrilegium turpitudini.[7] 7

15. Ergo nec Deus injustus, nec mutabilis ejus sententia: deprehendit enim mentem ejus, et occulta cordis; et ideo tentavit eum quasi
E divinum, non elegit quasi prophetam. Et utique vel tantorum oraculorum gratia et revelationum sublimitate converti debuit: sed animus nequitiæ plenus verba prompsit, non fidem detulit, consiliis infirmare cupiens quod annuntiabat futurum. Et quia oracula fraudare non poterat, consilia fraudulenta subministrabat, quibus levis populus Judæorum tentati quidem sunt,[8] sed 8
non expugnati: unius enim viri sacerdotis justitia solutum est omne facinorosi hominis con-
F silium; multoque mirabilius per unum hominem Num. XXV, 11.
potuisse liberari exercitum patrum, quam potuisse decipi.

[1] Rom. edit. sola, *dicens: Quid fecisti mihi? Ad maledictionem inimicorum meorum vocavi te, et ecce benedixisti benedictione.*

[2] Eadem edit., *Non erit labor in Jacob, neque dolor in Israel. Dominus Deus ejus cum eo.*

[3] Rom. edit., *habitacula tua, Jacob, tabernacula tua, Israel.*

[4] Vet. editt. ac plures mss., *significat et benedicit* (quidam *benedixit*) *Deus;* in mss. nonnullis *Deus* omittitur: edit. Rom., *quem benedixit Deus:* reliqui mss. ut in textu. (Edit. Maur.)

[5] Omnes edit. ante maurinam ac plerique mss. juxta Maurinos, immo etiam A atque M, *Illa sint oraculorum:* aptius Prat. et alii aliquot, *Illa sint oracula horum.*

[6] Versus Maronis, inquit Nannius, cum parvula immutatione:

Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli.

[7] Quænam sint turpitudines, quibus adjunctum a manichæis sacrilegium adserit Ambrosius, explicatur ab Augustino lib. *de Hæres.*, cap. 46. (Edit. Maur.)

[8] Editt. cum mss. aliquot, *quibus leves populi Judæorum tentati.* Alii mss. plures ac probatiores, *quibus levis populus Judæorum tentati;* minime male. (Edit. Maur.)

16. Hoc munusculum sanctæ menti tuæ transmisi; quia vis me aliquid de veterum scriptorum interpretationibus paginare. Ego autem adsumpsi epistolas familiari sermone adtexere, redolentes aliquid de patrum moribus; quarum gustum si probaveris, post hæc hujusmodi mittere non verecundabor. Malo enim senilibus verbis de supernis rebus hallucinari tecum, quod græce dicunt ἀδολεσχῆσαι: Ἐξῆλθεν ἄρ' Ἰσαὰκ
2 1 εἰς τὸ πεδίον ἀδολεσχῆσαι,[1] veniente Rebecca[2] futuræ Ecclesiæ animo videns mysteria: malo, B inquam, hallucinari tecum verbis senilibus, ne
3 videar artem deseruisse,[3] quam concitatioribus deflare aliquid jam nec studiis nostris aptum nec viribus. Vale, et nos dilige, quia ego te diligo.

EPISTOLA LI

4 Scripta circa annum 390.[4]

Thedoosii adventum non ingrato affectu se declinare, sed ne tacere cogeretur, aut offensionis causam præberet. Iracundum esse Theodosium, sed ex se placabilem: ne igitur eum commoveret, valetudinem excusasse. Ingemuisse episcopos cædem Thessalonicensem; proinde in eluenda illa sanctorum imitandam pœnitentiam, sine qua peccatum non tollitur. Diabolum qui ei inviderit, vincendum. Non audere se, illo præsente, offerre sacrificium, a quo etiam divinitus fuerit deterritus: at ipsam pœnitentiam sacrificium esse. Quod factum ejus non præverterit, dolere se, quippe qui eum vere diligat.

Augustissimo imperatori Theodosio Ambrosius episcopus.

1. Et veteris amicitiæ dulcis mihi recordatio est, et beneficiorum, quæ crebris meis intercessionibus summa gratia in alios contulisti, gratiæ memini. Unde colligi potest quod non ingrato aliquo affectu adventum tuum semper E mihi antehac exoptatissimum declinare potuerim. Sed qua causa hoc fecerim, breviter expediam.
5 2. Soli mihi in tuo comitatu[5] jus naturæ ereptum videbam audiendi, ut et loquendi privarer munere: motus enim frequenter es quod ad me pervenissent aliqua, quæ in consistorio A tuo statuta forent. Ego ergo expers communis usus sum, cum dicat Dominus Jesus *nihil esse occultum, quod non manifestetur.* Verecundia Luc. VIII, 17 igitur, qua potui, satisfeci imperiali arbitrio; et prospexi ne aut ipse causam commotionis habeas, cum id egerim, ne quid ad me de imperialibus deferatur statutis; aut ego cum fuero præsens, aut non audiam per metum omnium, et quasi conniventis famam subibo; aut ita audiam, ut mihi aures pateant, vox intercludatur, B ut audita non possim eloqui, ne eos qui in suspicionem proditionis venerint, lædam in periculo.

3. Quid igitur facerem? Non audirem? Sed aures non possem cera veterum fabularum claudere. Proderem? Sed quod in tuis jussis timerem, in meis verbis deberem cavere, ne quid cruentum committeretur. Tacerem? Sed
4 quod miserrimum foret omnium,[6] alligaretur 6 conscientia, vox eriperetur. Et ubi illud? Sed si sacerdos non dixerit erranti, is qui erraverit, C in sua culpa morietur, et sacerdos reus erit pœnæ, quia non admonuit errantem. Ezech. III, 19.

4. Accipe illud, Imperator auguste. Quod habeas fidei studium, non possum negare; quod Dei timorem, non diffiteor: sed habes naturæ impetum, quem si quis lenire velit, cito vertes ad misericordiam; si quis stimulet, in majus exsuscitas, ut eum revocare vix possis. Utinam si nemo mitigat, nullus accendat! Libenter eum committo tibi: ipse te revocas, et pietatis studio D vincis impetum naturæ.

5. Hunc ego impetum malui cogitationibus tuis secreto committere, quam meis factis publice fortassis movere. Itaque malui officio meo aliquid deesse, quam humilitati; et requiri in me ab aliis sacerdotis auctoritatem, quam a te desiderari in me amantissime[7] honorificentiam; 7 ut represso impetu, integra esset consilii eligendi facultas. Prætendi ægritudinem corporis re vera gravem, et nisi a viris mitioribus vix E levandam: vel emori tamen maluissem, quam adventum tuum biduo, aut triduo non exspectarem. Sed quid facerem, non erat.

6. Factum est in urbe Thessalonicensium quod nulla memoria habet, quod revocare non potui, ne fieret;[8] immo quod ante atrocissimum 8 fore dixi, cum toties rogarem; et quod ipse

[1] Cum imperite et parum distincte græca verba scribantur in cod. manu exaratis, eam lectionem ex illis expresserat Amerbachius, quæ non modo barbara, sed etiam omni sensu destituta esset. Quapropter ut manifesto ulceri medicinam Erasmus exhiberet, hanc sententiam quasi germanam substituit, *græce dicunt*, ἀδολεσχίαις γηραλαίαις περὶ τῶν ἄνω ἀδολεσχεῖσθαι. Verum non satisfecit Romanis editoribus; ii siquidem, non paucis vocibus trucidatis, has tantum nobis exhibuerunt, *Græci dicunt*, ἀδολεσχῆσαι. Ceterum curiosius characteres, queis hic locus in ms. Reg. exaratur, examinantibus vera lectio detegitur, quam restituimus. Porro de voce ἀδολεσχῆσαι et ejus significatione tractavit Ambrosius lib. *de Isaac et Anima* cap. I, num. 1, et *in Psal.* CXVIII, serm. IV, num. 13 et 14 atque alibi. (Edit. Maur.)

[2] Vet. editt., *ut enitente Rebecca:* Rom. et nonnulli mss., *ut veniente Rebecca:* sed in aliis mss. concinnius *ut* omittitur. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. et pauci mss., *artem desisse:* aliqui alii: *artem dedisse:* melius ceteri, *artem deseruisse,* interpretandi nempe Scripturam, ut aliquid proprio marte lucubraret. (Edit. Maur.)

[4] Hæc epistola desideratur in codd. A et M, ut desideratur etiam in mss. quos Maurini editores præ manibus habuerunt.

[5] Comitatus, ut Nannius observat, est familia imperatoris, cum officiariis et stipatoribus, quæ olim cohors dicebatur. (Edit. Maur.)

[6] Vet. editt., *forte omnium:* Rom., *foret omnium;* multo melius. Quapropter cum in emendanda hac epistola destituamur auxilio mss., nihil potius nobis videtur, quam ut ejus editionis lectionem retineamus, quam præstare aliis arbitrabimur. (Edit. Maur.)

[7] Ita omnes edit.; sed locus nobis nonnihil suspectus est corruptionis; forte tamen non difficulter sanandus, si pro *amantissime,* substituatur *amantissimo.* (Edit. Maur.)

[8] Promiserat Ambrosio Theodosius injuriam suam Thessalonicensibus se donaturum; sed purpuratorum suorum instinctu rursus ad ultionem animum reflexerat, ut docet Paulinus in *Ambrosii Vita.* (Edit. Maur.)

sero revocando grave factum putasti, hoc factum extenuare non poteram. Quando primum auditum est, propter[1] adventum Gallorum episcoporum synodus convenerat: nemo non ingemuit, nullus mediocriter accepit: non erat facti tui absolutio in Ambrosii communione. In me etiam amplius commissi exageraretur invidia, si nemo diceret Dei nostri reconciliationem fore necessariam.

7. An pudet te, Imperator, hoc facere quod rex propheta, auctor Christi secundum carnem prosapiæ, fecit David? Illi dictum est, quia dives qui haberet plurimos greges, unam pauperis ovem propter adventum hospitis eripuit et occidit; et cognito quod in hoc ipse arguere- II Reg. XII, 13. retur, quia ipse fecisset, ait: *Peccavi Domino.* Noli ergo impatienter ferre, Imperator, si dicatur tibi: Tu fecisti istud, quod David regi dictum est a propheta. Si enim hoc sedulo audieris, et dixeris: *Peccavi Domino;* si dixeris regale istud propheticum: *Venite, adoremus, et procidamus ante eum; et ploremus ante Domi-* Ps. XCIV, 6. *num nostrum, qui fecit nos,* dicetur et tibi: Quoniam pœnitet te, dimittit tibi Dominus pec- II Reg. XII, 13. catum tuum, et non morieris.

8. Iterum cum plebem numerari jussisset David, percussus est corde, et dixit ad Dominum: *Peccavi vehementer, quod fecerim hoc verbum, et nunc, Domine, aufer iniquitatem* II Reg. XXIV, 10. *servi tui, quod deliqui vehementer.* Et missus est iterum ad eum Nathan propheta, qui ei trium optionem conditionum offerret, ut quam vellet, eligeret: famem tribus annis in terra, aut tribus mensibus fugere a facie inimicorum suorum, aut triduo mortem in terra. Et respondit David: *Angustiæ sunt tria hæc vehementer; verumtamen incidam in manu Domini, quoniam multæ misericordiæ ejus nimis; et in* Ibid., 14. *manus hominis non incidam.* Culpa autem erat, quoniam voluit scire numerum totius plebis, quæ secum erat: quod scire Deo soli debuit reservare.

9. Et cum, inquit, mors fieret in plebe, ipso primo die ad horam prandii cum vidisset David percutientem angelum in plebem, ait David: *Ego peccavi, et ego pastor malignum feci, et hic grex quid fecit? Fiat manus tua in me, et* Ibid., 17. *in domum patris mei.* Itaque pœnituit Dominum, et jussit angelo ut parceret plebi, sacrificium autem offerret David: erant enim tunc sacrificia pro delictis; hæc nunc sunt sacrificia pœnitentiæ. Itaque ea humilitate acceptior Deo factus est: non enim mirandum peccare hominem; sed illud reprehensibile, si non se cognoscat errasse, non humiliet Deo.

10. Job sanctus et ipse potens in sæculo, ait: *Peccatum meum non abscondi, sed coram plebe omni annuntiavi.* Ipsi immani regi Saul Job XXXI, 33. dixit Jonathas filius suus: *Noli peccare in servum tuum David;* et: *Ut quid peccas in san-* I Reg. XIX, 4. *guinem innocentem, occidere David sine causa?* Quia etsi rex erat, peccabat tamen, si occideret innocentem. Denique etiam David cum jam regno potiretur, et audisset Abner innocentem occisum a Joab duce militiæ suæ, ait: *Innocens sum ego et regnum meum amodo et usque in æternum a sanguine Abner filii Ner;* et jejunavit in dolore. II Reg. III, 28.

11. Hæc ideo scripsi, non ut te confundam, sed ut regum exempla provocent, ut tollas hoc peccatum de regno tuo: tolles autem humiliando Deo animam tuam. Homo es, et tibi venit tentatio: vince eam. Peccatum non tollitur nisi lacrymis et pœnitentia. Nec angelus potest, nec archangelus: Dominus ipse, qui solus potest dicere: *Ego vobiscum sum;* si peccaverimus, Matth. XXVIII, 20. nisi pœnitentiam deferentibus non relaxat.

12. Suadeo, rogo, hortor, admoneo; quia dolori est mihi, ut tu qui pietatis inauditæ exemplum eras, qui apicem clementiæ tenebas, qui singulos nocentes non patiebaris periclitari, tot periisse non doleas innocentes. Etsi in præliis felicissime egeris, etsi in aliis quoque laudabilis; tamen apex tuorum operum pietas semper fuit. Id tibi invidit diabolus, quod habebas præstantissimum. Vince eum, dum habes adhuc, unde possis vincere. Noli peccato tuo aliud peccatum addere; ut usurpes, quod usurpasse multis officit.

13. Ego certe in omnibus aliis licet debitor pietati tuæ, cui ingratus esse non possum, quam pietatem multis imperatoribus præferebam, uni adæquabam: ego, inquam, causam in te contumaciæ nullam habeo, sed habeo timoris: offerre non audeo sacrificium, si volueris adsistere.[2] An quod in unius innocentis [2] sanguine non licet, in multorum licet? Non puto.

14. Postremo scribo manu mea, quod solus legas. Ita me Dominus ab omnibus tribulationibus liberet, quia non ab homine, neque per hominem, sed aperte mihi interdictum adverti. Cum enim essem sollicitus, ipsa nocte qua proficisci parabam, venisse quidem visus es ad ecclesiam;[3] sed mihi sacrificium offerre non [3]

[1] Rom. edit. sola, *cum propter,* etc. Sed sine adverbio *cum* nihilo pejus sensus constare potest. De qua porro synodo intelligenda sint subjecta verba, controvertitur. Eam esse autumat Baronius, in qua Jovinianus ejusque sectatores condemnati sunt. Hermannus autem licet in *Elucidationibus* profiteatur se nihil quo illa opinio vel adstruatur vel destruatur, advertere; lib. tamen VII, cap. 1 *Vitæ Ambr.* censet episcoporum illum conventum propter Ithacianos, et Felicem dicœsi Trevirensi ab eis impositum coivisse; sed nec ullum sententiæ suæ firmamentum ipsemet profert. De hac vero ultima Synodo iterum a nobis dicendum erit. (Edit. Maur.)

[2] Hic episcopalem auctoritatem officiosa indulgentia temperat beatus Ambrosius. Alibi vero illum severius egisse animadvertimus cum Valentiniano juniore, dum eum aditu Ecclesiæ prohibendum ab episcopis, ejusque dona rejicienda minitatus est. Immo vero et Theodosium ipsum acerbius increpavit, cum eumdem in ecclesiam per vim ingredi velle suspicatus esset, ut narrat Paulinus in ipsius *Vita.* Sed sanctis episcopis id moris erat, ut et adversus humiles ac resipiscentes indulgentiam præ se ferrent, et severitatem distringerent in contumaces. Unde Cyprianus epist. LV antiq. edit., *Si qui autem sunt,* inquit, *qui putant se ad Ecclesiam non precibus, sed minis regredi posse.... pro certo habeant contra tales clausam stare Ecclesiam Domini.* (Edit. Maur.)

[3] Non omnia somnia sive nocturnas visiones rejiciebant antiqui Patres, quin immo non modo Ambrosium de multis apparitionibus tamquam divinitus immissis subinde loqui animadvertimus, sed etiam Cyprianum pluribus locis, Augu-

licuit. Alia prætereo, ut potui cavere: sed pertuli amore tuo, ut arbitror. Dominus faciat ut omnia cum tranquillitate cedant. Multifarie Deus noster admonet, signis cœlestibus, prophetarum præceptis: visionibus etiam peccatorum vult nos intelligere, quo rogemus eum, ut perturbationes auferat, pacem vobis imperantibus servet, fides Ecclesiæ et tranquillitas perseveret, cui prodest christianos et pios esse imperatores.

15. Certe vis probari Deo. Omnis rei tempus, ut scriptum est: *Tempus,* inquit, *faciendi, Domine;* et: *Tempus beneplaciti, Deus.* Tunc offeres, cum sacrificandi acceperis facultatem, quando hostia tua accepta sit Deo. Nonne me delectaret habere gratiam imperatoris, ut secundum voluntatem tuam agerem, si causa pateretur? Et simplex oratio sacrificium est: hæc veniam refert, illa offensionem; quia hæc habet humilitatem, illa contemptum: Dei enim vox est, quod malit ut fiat mandatum ejus, quam deferatur sacrificium. Clamat istud Deus, ad populum Moyses annuntiat, ad populos Paulus prædicat. Id facito quod intelligis in tempore plus facere. *Misericordiam,* inquit, *malo, quam sacrificium.* Quare non illi magis sint Christiani, qui peccatum condemnant suum, quam qui defendere putant? *Justus* enim *in exordio sermonis accusator est sui.* Qui se accusat cum peccaverit, justus est; non ille qui se laudaverit.

Eccles. III, 1. Ps. CXVIII, 126. Matth. IX, 13. Prov. XVIII, 17.

16. Utinam, Imperator, etiam ante mihi potius credidissem, quam consuetudini[1] tuæ! Cum puto quod cito ignoscis, cito revocas, ut sæpe fecisti; et tu prævenius es, et ego non declinavi, quod cavere non debueram. Sed gratias Domino, qui vult servulos suos castigare, ne perdat. Istud mihi commune est cum prophetis, et tibi erit commune cum sanctis.

17. An ego Gratiani patrem[2] non oculis meis præferam? Debent veniam sancta alia pignora tua. Dulce mihi nomen antetuli, quibus amorem communiter detuli. Amo, diligo, orationibus prosequor. Si credis, sequere; si, inquam, credis, agnosce quod dico: si non credis, ignosce quod facio, in quo Deum præfero. Beatissimus et florentissimus cum sanctis pignoribus fruaris tranquillitate perpetua, Imperator auguste.

EPISTOLA LII

Scripta circa annum 392.

TITIANO *causam cur in judicio cum nepte subeundo timeat, sublatam gratulatus, ei ut facilem se ad componendum præbeat, suadet.*

AMBROSIUS TITIANO.[3]

1. Venit tibi innocens victoria, ut sine voti amaritudine potiaris victoriæ securitate: Rufinus enim ex magistro officiorum factus est in consulatu præfectus prætorio; ac per hoc plus posse cœpit,[4] sed tibi jam nihil obesse; est enim aliarum præfectus partium. Quam gaudeo vel illi,[5] ut amico, quia honore auctus, invidia levatus est; vel tibi, ut filio, quia liberatus es ab eo, quem tibi graviorem judicem arbitrabare; ut si de negotio definiveris cum tua nepte, pietatis tuæ sit, non formidinis.

2. Ideoque promptior esto decisioni, cujus et spes potior, et fructus est. Spes, quia pater neptis tuæ, qui de illius sententia sibi plurimum[6] blandiebatur, jam quod de eo speret, non habet: ille enim alia curat, præterita negligit, vel cum illo, quod tunc gerebat, deposuit officio: iste negotii sui meritum, non sententiæ patronum considerat. Et fructus jucundior est, ut tibi referatur decisionis gratia, qui potueris jam spernere, et non spreveris, pietatem spectans necessitudinis, non stimulum offensionis. Vale, et nos dilige, ut filius, quia nos te, ut parentes, diligimus.

stinum in libris *de Civit. Dei*, atque alibi, Gregorium in lib. IV *Dialog.* et in *Homiliis*, aliosque benemultos quos prætermittimus. (Edit. Maur.)

[1] *Consuetudo* hic videtur intelligenda Theodosii agendi ratio, utpote qui in more haberet cito irasci, sed cito etiam ad clementiam flecti.

[2] Ambigi potest cujusnam Gratiani hic fiat mentio. Et certe vir quidem eruditissimus scripsit non pridem ex hoc Ambrosii loco, nec non ex verbis Gregorii Nyss., præter Honorium et Arcadium Theodosii filios par alterum, de quibus auctores ferme sileant, se reperisse, Gratianum scilicet et Pulcheriam. De Pulcheria quidem, quam Baronius aliique multi agnoscunt, nulla controversia est: verum de Gratiano haud ita expeditum fuerit pronunciare. Etenim locus Gregorii, qui sub finem Orationis in funere Flacillæ habetur, et quod ille auctor quatuor liberos, tres masculos scilicet ac filiam unam, Theodosio diserte adtribui sibi persuadet; ita explicari commode potest, ut e tribus liberis, duos qui virilis sexus essent, marito Flaccilla reliquerit, tamquam ad imperii defensionem idoneos: ipsa vero solam filiam sibi retinuerit. Quod autem Ambrosius hoc loco dicit de Gratiano, non de vero et per sanguinis propagationem sato filio intelligatur, necesse est; cum imperatores ætate provectiores juniorum quamquam alieno semine prognatorum parentes, et juniores eorumdem seniorum principum filios dici consuevisse passim indicetur ab Ambrosio. Sic epist. XVII, n. 1, Theodosium Valentiniani secundi patrem appellat; sic epistol. XXIV, num. 7, Maximum tyrannum conquestum refert, quod ad se Valentinianus non venerit *quasi filius ad patrem;* sed multo clarius epist. LIII, num. 5, eumdem Valentinianum etsi jam vita functum vocitat filium Theodosii. Et hinc collige quomodo Gratiani pater hic dici possit Theodosius. (Ed. Maur.)

[3] Rom. edit. sola, *episcopus Titiano.* Titianus autem ille, seu Tatianus (ita enim vocatum in Cod. Theod. atque alibi reperimus), magni meriti ac auctoritatis fuit, qui dignitatem præfecti prætorii gessit sub Theodosio imperatore, sub quo etiam filius ejus Proclus sive Proculus præfecti Constantinopolis munere ornatus est. Verum cum uterque in odium Rufini incidisset, hic patrem in exsilium pelli, filium vero capitali supplicio affici curavit, ut narrat Zozimus lib. IV. (Edit. Maur.)

[4] Ultimæ edit. Paris., *plus esse cœpit.* Quod porro Rufinus ex magistro officiorum præfectus prætorio in consulatu factus dicitur, hinc intellige illum maximis imperii dignitatibus cumulatum fuisse. Bulengerus lib. I *de Imperat. Rom.* cap. 18, agit *de Consulibus;* lib. I *de Imperio Rom.* cap. 13, *de Magistro Offic.,* et lib. III, cap. *de Præfecto prætorio.* Ceterum tot ac tam multiplices ejus honores, quominus facinorum suorum pœnas lueret, non prohibuerunt. Qua de re adi Philostorgii lib. XI et alios. (Edit. Maur.)

[5] Romana editio, *Congandeo vel illi.*

[6] Amerb. et mss. prope ad unum, *neptis tuæ. Quid de illis sentias. Sibi plurimum,* etc. Sed veram lectionem exhibent aliæ edit. (Edit. Maur.)

EPISTOLA LIII

Scripta anno 392.

Causam silentii sui aperiens, VALENTINIANI *obitum maxime propter summam ejus in Deum pietatem, atque in se benevolentiam luget. Deinde nuntiato ad ejusdem sepulturam sibi præsto esse marmor, ut ea sororum illius causa maturetur, suadet.*

AMBROSIUS THEODOSIO Imperatori.

1. Silentium meum rupit sermo clementiæ tuæ: nihil enim in tam tristibus rebus melius facere in animum induxeram, quam si fieri posset, me ipsum abdere. Sed quia in secessu aliquo delitescere, et sacerdotio exire non poteram, vel silentio intra me latebam.

2. Doleo enim, fateor, dolore acerbo, non solum quod immatura ætate Valentinianus augustus decesserit; sed etiam quod informatus fide, ac tuis institutis, tantam devotionem erga Deum nostrum induerat, atque tanto in me incubuerat affectu, ut quem ante persequebatur, nunc diligeret; quem ante ut adversa-
1 rium repellebat, nunc ut parentem putaret.[1] Quod ego non pro recordatione injuriæ veteris expromsi, sed pro testimonio conversionis. Illud enim alienum, hoc suum, quod a te infusum sibi ita tenuit, ut matris persuasionem excluderet. Ille se a me nutritum præferebat, ille ut sedulum patrem desiderabat, ille simulato a quibusdam adventus mei nuntio, impatienter præstolabatur. Quin etiam illis ipsis publici doloris diebus, cum sanctos et summos sacer-
2 dotes Domini intra Gallias haberet;[2] ut a me tamen sacramentis baptismatis initiaretur, scribendum arbitratus est: quod etsi non rationabiliter, amabiliter tamen erga me suum studium testificatus est.

3. Hunc ergo non intimo anhelem spiritu, secretisque mentis atque animi visceribus amplectar? Hunc mihi mortuum putem? Immo
3 mihi magis mortuum.[3] Quas ego Domino deferebam gratias, quod ita in me conversus esset, quod ita emendatus, quasi senioris cujusdam ætatis mores induisset: quas clementiæ tuæ, A quod eum non solum regno redidisses; sed etiam, quod est amplius, instituisses fidei et pietatis tuæ disciplinis! Hunc ergo non doleam, ævi integrum, antequam sacramentorum quæ desideravit, adipisceretur gratiam, repentina obisse morte? Refrigerasti animum, quod etiam ipse dignatus es ferre testimonium meo dolori. Te, Imperator, arbitrum teneo affectus mei, te meæ mentis interpretem.

4. Sed flendi tempora alias non deerunt: B nunc de sepultura ejus, quoniam scripsit clementia tua ita hic procurandam.[4] Si exsors 4
recessit baptismatis, quid cognoverim, nunc repressi. Est hic porphyreticum labrum pulcherrimum, et in usus hujusmodi aptissimum; nam et Maximianus Diocletiani socius ita humatus est. Sunt tabulæ porphyreticæ pretiosissimæ, quibus vestiatur operculum,[5] quo regales exuviæ 5
claudantur.

5. Hoc fuerat præparatum, sed exspectabatur C rescriptum clementiæ tuæ: cujus perceptione recreatæ sunt sanctæ filiæ tuæ, filii tui Valentiniani sorores,[6] quæ se gravibus afficiunt mo- 6
dis; et amplius exagitabantur, quod diu nihil scriberetur sibi. Unde iis non parum accessit solatii, sed dum inhumatæ sunt reliquiæ, nequaquam sibi parcunt; videntur enim sibi germani sui quotidianum funus tenere. Et re vera cum sine fletu magno, ac sine dolore gravi numquam sint; tamen quotiescumque eo accedunt, D exangues revertuntur. Et ipsis igitur consuletur, et carissimis exuvis, si acceleretur sepultura, ne æstivo penitus solvantur calore; vix enim superiorem æstatem transegimus.

6. Mandatum tuum servo, et commendo Domino. Diligat te Dominus, quia tu Domini servos diligis.

EPISTOLA LIV

Scripta circa annum 392.

E *Remissam apparitori offensam, nec non Faustini tussim recrudescentem Eusebio nuntiat.*

AMBROSIUS EUSEBIO.[7] 7

1. Apparitor præfecturæ,[8] qui propter operas 8
Portuenses offensam contraxerat, jam in portu navigat. Opportune autem advenit;

[1] His mirum in modum conveniunt quæ ab eodem Ambrosio dicuntur in funebri laudatione hujus ipsius Valentiniani, maxime sub finem orationis. Neque etiam ab his discrepant ea, quæ scribit Theodoretus lib. v *Hist.*, cap. 15, nec non Suidas in *Excerp. Vit. Cæsar.*, ubi de juniore Valentiniano. (Edit. Maur.)

[2] In Galliis ea tempestate florebant episcopi vitæ sanctimonia eminentissimi, ut puta Martinus Turonensis, Delphinus Burdegalensis, Victricius Rothomagensis, et alii. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit., *magis vivum:* omnes mss., *magis mortuum:* haud malo sensu; idem enim est, ac si diceret: Illa omnia efficiunt, ut eum mihi ereptum magis sentiam. (Ed. M.)

[4] Editt., *procurandum. Sed exsors.... non repressi;* mss. contra ut in textu; nisi quod haud pauci habent cum editt. *non repressi.* (Edit. Maur.)

[5] Ita plerique mss.; editt. vero et alii quidam mss., *quibus vestiebatur operculum,* labri videlicet. (Edit. Maur.)

[6] Justa et Grata Valentiniani hujus sorores in virginitate perseverarunt. (Edit. Maur.)

[7] Eusebii Bononiensis episcopi memoria in *Martyr. Rom.* ponitur VI kal. Octobris. Idem in Aquil. conc. memoratur, ubi nos alium non videri ab eo, quem Ambrosius initio lib. *de Institutione Virg.* laudat, submonuimus. Sed illum, ad quem hæc et subsequens epistola destinantur, ab eo existimamus esse diversum, ut dictum est in Admon. ad lib. *de Inst. Virg.* Quod ergo in mss. aliquot, et editt. in lemmate scribitur *Eusebio episcopo,* id errori eorum adscribimus, qui ex utroque Eusebio unum fecerunt. Certe in sequente epistola episcopus non salutatur, nec in ambarum fine vocatur frater, quo nomine episcopos alloqui solet Ambrosius. (Edit. Maur.)

[8] Apparitor, apparere, et apparitum quid sint, quamque varii hujus nominis officiales, et quibus olim paruerint magistratus, diligenter explicat Bulengerus lib. VI *de Imp-*

nam simul ut accepi litteras tuas,[1] vidi præfectum, rogavi pro eo: ignovit illico, jussit retrahi epistolam, quam de facultatibus ejus publicandis dictaverat. Quod si tardius venisset, nemo magis probasset inexplicabile illud opus esse portus reformandi, quam iste, qui illic naufragium fecerat, nisi te habuisset gubernatorem, ut aliter non posset inde nisi nudus exire.

2. Faustinus parvulus tussi laborat; ad sanctam sororem[2] curatum venit, et venit sponte; expertus enim est melius sibi ventrem curari. Denique et me medicum putat,[3] exspectat prandium. Itaque hic bis ad diem curatur, et cœperat pulchre valere: sed dum eum nimio amore abstinere gestiunt, tussire de ventre plus cœpit; et laborabit adhuc, nisi ad medicamenta sua revertatur. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LV

Scripta circa annum 392.

EUSEBII *sobolem partim apud se remansisse, partim ad illum profectam esse commemorans, duos Faustinos accommodatis familiæ Noachi benedictionibus exornat; et salutanti Valentiniano Chanaan et Nembrot personas aptat.*

AMBROSIUS EUSEBIO.[4]

1. Faustinus uterque tibi redditus est, nobis utrumque Ambrosium pignus resedit.[5] Ipse habes quod primum in patre, et quod jucundissimum est in filio minore; quia et virtutis apicem tenes, et humilitatis exhibes gratiam: nos quod medium inter patrem et juniorem filium. Tecum summa totius domus, et perpetuati vocabuli[6] jugis successio: apud nos parca mediocritas, quæ et de summo pendeat, et in posteriore subsistat. Tecum igitur requies utriusque nostrum, quæ cum invicem nobis refunditur, omnem animi abstergit solliicitudinem. Tecum is qui et moribus et operibus suis et sobole tali invenit gratiam apud Dominum nostrum. Tecum is qui inter mundi hujus procellas spiritalem nutrivit columbam,[7] quæ ei fructus afferat pacis, uncta olivo integritatis. Tecum is qui ædificavit aram Deo, quem benedixit Deus et filios ejus, dicens: *Crescite, et multiplicamini;* cum quo testamentum pacis statuit suæ, ut sit ei et filiis ejus in progeniem æternam. Gen. VIII, 11 et ss. Gen. IX, 9.

2. Habes igitur hæredem divinæ benedictionis, consortem gratiæ, participem justitiæ.[8] Sed vide, quæso, ne iste noster Noe agricola, bonus plantator feracis vineæ, cum fuerit amoris et gratiæ tuæ inebriatus poculo, tamquam crapulatus a vino, diutius quieti indulgeat; ac si forte indormierit, excitet eum Sem nostri desiderium.

3. Est et ibi Japhet junior ex fratribus, qui pietatis reverentia patrem induat, quem pater et dormiens videat, nec umquam de pectore dimittat suo, quin semper oculis et complexu teneat, atque evigilans intelligat, quæ ei fecerit filius suus junior. Qui latitudo latine dicitur, eo quod in labiis ejus diffusa gratia sit, et in moribus; propter quod benedixit eum Dominus, quia ipse tamquam Bononiam[9] retrorsum rediens patrem texit pio charitatis velamine, et detulit pietati honorem, de quo et pater ait: *Lætificet Deus Japhet in domibus Sem.* Unde et in enumeratione generationum præfertur seniori fratri, in benedictione substituitur: præfertur propter honorem nominis; substituitur propter prærogativam senioris ætatis, et horificentiam naturæ debitam. Gen. IX, 27. *Ibid.*, 27. Gen. X, 1 et ss.

4. Sem autem dicitur latine nomen. Et bene hic noster Ambrosius bonum nomen, cujus domibus dilatetur[10] Japhet; *quia potius est nomen bonum super multas divitiarum copias.* Sit ergo et iste benedictus, et gratia ejus super aurum et argentum, sit in portione ejus semen Abrahæ, Prov. XXII, 1.

Rom. cap. 17. Idemque de apparitoribus præfecti prætorio, e quibus erat is, de quo hic agitur, nonnulla refert. Adverte porro quam lepide ludat Ambrosius noster in proverbiis a portu derivatis, nimirum accommodando reparandorum portuum redemptori has parœmias, *in portu navigare*, et *in portu impingere* vel *naufragium facere*, de quibus Erasmus Chil. 1, Cent. 1, Adag. 46, et Chil. 1, Cent. 5, Adag. 76. (Edit. Maur.)

[1] Quædam edit. exhibent, *ut accepit.... jussi retrahi.* Neutrum apposite. (Edit. Maur.)

[2] *Ad sanctam sororem*, id est, sanctimonialem virginem Ambrosiam ejus sororem, cujus mentio fit etiam in epistola sequente.

[3] Omnes mss. juxta Maurinos, *et medicum putat:* sed in omnibus edit. *me* reperitur, quod reapse a contextu requiritur.

[4] Non est dubium quin hic Eusebius idem plane sit, ad quem inscribitur superior epistola, pater Faustini alterius, ejus vero qui tussi laborare nuntiatus est, avus. Utrumque autem hic designari nemo dubitet: verum haud mediocriter erravit P. Nannius, dum *Ambrosium pignus* ita exponit, quasi ipsemet Ambrosius noster cum alio Ambrosio, patre suo nimirum, significetur. Atqui certum est non nisi de Ambrosio puero et Ambrosia virgine, cujus gratia liber *de Instit. Virg.* editus fuit, hoc dictum esse. Idem etiam non aliter hallucinatur, dum sequentem sententiam perinde accipit, ac si Vir sanctus per voces *in patre* patrem suum Ambrosium, et per τὸ *in filio minore* Parthenium fratrem suum minorem intelligeret. Sed quis somniet Ambrosii nostri avum fuisse hunc Eusebium? Hæc apinæ sunt, ac meræ nugæ. (Edit. Maur.)

[5] Rite animadvertit Mazochius in sæpe laudato *Commentario Kalendarii Marmorei Neopolitani* hic *Ambrosium* ut adjectivum adhiberi vocis *pignus; resedit* autem idem sonare ac *remansit.*

[6] Codex Vind., *et perpetua vocabuli:* edit. Rom., *et perpetuitati vocabuli:* melius reliqui mss. ac editt., ut in textu. (Edit. Maur.)

[7] Ambrosiam intellige, de qua *in Admon.* lib. *de Instit. Virg.* a nobis dictum. (Edit. Maur.)

[8] Ita editt. vet. ac plures mss.; at Rom. edit. cum aliis quibusdam mss., *principem justitiæ.* (Edit. Maur.)

[9] Vet. editt., *tamquam bonus:* Rom. adjecit, *nepa*, forte quia subjicitur in textu, *retrorsum rediens*, quod nepæ seu cancro convenit. Vera tamen lectio est mss., *tamquam Bononiam*, quidam *Bononia*, non satis recte, cum hic agatur de Faustino puero, qui una cum patre rediit Bononiam. Et continuo pro *lætificet*, eadem Rom. edit. posuit *latificet:* quod non displiceret, si vel unus ms. suffragaretur. (Edit. Maur.)

[10] Ita Rom. edit. cum mss. multo pluribus: vett. autem cum uno vel altero (*etiam* A *et* M), *lætetur Japhet.* (Edit. Maur.)

sit benedictio[1] omnis in posteritate, et omni familia justi viri. Sed maledictus nemo, benedicti omnes; benedictus enim Sarræ fructus.

5. Salutant te Ambrosii, salutat Parthenius dulcissimus, salutat Valentinianus paratus ad humilitatem; quod hebraicæ Chanaan dicitur quasi puer fratris sui, cui et nomine suo cessit.[2] Et ideo tamquam Nembroth gemini gigas nominis, venator egregius super terram, de quo dictum est: *Tamquam Nembroth gigas venator ante Dominum.* Namque ingenio subrusticus, viribus validus, quos ingenio æquare non potest, viribus superat; ut Comacinas rupes gestare secum, et faciem, tauro propior, vultu[3] videatur exprimere, posthabitum se indignatus, et paterno exutum vocabulo, metropolitanum virum Bononiensi subditum; quia infantiæ nescit blanditias, et de nutricis gremio se illæsus[4] excussit. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

Gen. x, 9.

EPISTOLA LVI

de Synodo Capuana, cum adnexa alia anonyma de causa Bonosi, inter Acta Conciliaria *prolata jam est.*

EPISTOLA LVII

Scripta prope finem anni 392, vel initio ann. 393.

Eugenio *cur eum Mediolani non exspectaverit, explicat: deinde iis quæ sub Valentiniano et Theodosio relationis Symmachi occasione facta fuerant, recensitis, eumdem tyrannum quod sumptus idolorum templis concedendo, nec Dei timorem, nec aliorum de se existimationem ante oculos habuerit, libere arguit; oppositoque ipsius prævaricationi Hebræorum exemplo, hanc ait fuisse causam cur ad eum non rescripserit; se tamen in posterum libertate, quam apud alios principes adhibuerit, cum eodem usurum.*[5]

A Clementissimo imperatori Eugenio Ambrosius episcopus.

1. Secessionis mihi causa timor Domini fuit,[6] ad quem omnes actus meos, quantum queo, dirigere, neque umquam ab eo mentem deflectere, nec pluris facere cujusvis hominis, quam Christi gratiam consuevi. Nemini enim facio injuriam, si omnibus Deum præfero, et confidens in ipso, non vereor vobis imperatoribus dicere, quæ pro meo captu sentio. Itaque quod apud alios imperatores non tacui, nec apud te, clementissime Imperator, tacebo. Atque ut ordinem rerum custodiam, strictim recensebo, quæ ad hoc spectant negotium.

2. Retulerat vir amplissimus Symmachus, cum esset præfectus Urbis, ad Valentinianum augustæ memoriæ imperatorem juniorem, ut templis, quæ sublata fuerant, reddi juberet.[7] Functus est ille partibus suis pro studio et cultu suo. Utique etiam ego episcopus partes meas debui recognoscere. Dedi libellos imperatoribus duos,[8] quibus significarem sumptus sacrificiorum christianum virum non posse reddere; et non fuisse quidem me auctorem, cum tollerentur; auctorem tamen fieri, quominus decernerentur:[9] deinde quia dare eos ipse simulacris videretur, non reddere. Quod enim ipse non abstulerat, non quasi ipse reddebat; sed arbitratu proprio largiebatur ad superstitionis impensas. Postremo si fecisset, aut non veniret ad ecclesiam; aut si veniret, futurum ut aut sacerdotem non inveniret, aut inveniret sibi in ecclesia resistentem. Nec ad excusationem obtendi posse, quod esset catechumenus; cum non liceat etiam catechumenis sumptus idolis subministrare.

3. Lecti sunt libelli mei in consistorio: aderat amplissimus honore magisterii militaris Bauto comes,[10] et Rumoridus, et ipse ejusdem dignitatis gentilium nationum cultui inserviens a primis pueritiæ suæ annis. Valentinianus tunc

[1] Editt. vet. ac pauci mss., *sint benedictione:* Rom. edit., *sit benedictus omnis:* mss. magno numero, ut in textu. (Edit. Maur.)

[2] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *cui et nomine successit.*

[3] « Editt. quædam Paris., *et faciem tauri proprio vultu.* Sensus quidem apertus, sed mss. et aliis edit. contrarius. Et sane vera lectio est, quam amplectimur; alluditur enim ad illud Virg. lib. III *Georg.:*

Et faciem tauro propior; quæque ardua tota.

Faciem autem posuit Ambrosius pro externa regionis specie, atque asperitatis imagine. Porro *Comacinas rupes* Nannius eam alpium partem esse conjicit, quæ Como imminent, quo coloniam Pompeius Strabo deduxit, pater Pompei Magni: sed hæc, inquit, divinatio est ». Hucusque Maurini. Addimus non divinationem, sed veram esse interpretationem quæ de *Comacinis rupibus* effertur; nec enim voces istæ alium sensum habere possunt.

[4] Ita omnes edit. ac plures mss., aliorum autem nonnulli, *in ulcus* (*ut etiam* A *atque* M) nonnulli, *inultus,* magis apposite. (Edit. Maur.)

[5] Hæc epistola desideratur in codd. A et M.

[6] Ambrosium, audito Eugenii adventu, Bononiam se recepisse, indeque causas secessus sui eidem significasse auctor est Paulinus in ejus *Vita*, et in Præfatione ad *Exhort. Virgin.* monitum est. *Clementissimus* autem vocatur Eugenius tantum ex consuetudine qua tali titulo honestabantur qui de facto imperiali auctoritate fulgerent.

[7] Symmachi relatio inter præcedentes epistolas edita fuit, quæ principaliter est de instauranda in Senatu Victoriæ ara.

[8] Rom. edit., *imperatori duos.* Reg. codex, in quo uno invenimus hanc epistolam, *imperatoribus duos.* Forte an quod eorumdem libellorum exempla Theodosio quoque deferri curaverit, aut certe quod ea quæ uni imperatori offerebantur, ejus collegis etiam censebantur oblata, quemadmodum a nobis alibi observatum est. Hi porro duo libelli nihil aliud sunt quam epistolæ XVII et XVIII supra exhibitæ. (Edit. Maur.)

[9] Eadem edit., *quominus decernerentur debere, quia dare pretia sacrificiorum:* cod. Reg. ut in textu. Rationes autem quibus apud Valentinianum epist. XVII usus reperitur, hic quasi in fasciculum revocat. (Edit. Maur.)

[10] Bautonem idolorum cultui addictum fuisse hic non liquido indicat S. Ambrosius; annotavimus tamen ad epist. XXIV, num. 4, laudes quibus eum Zosimus prosequitur, ferme suspicionem injicere alienum eum fuisse a christianis sacris. Quod si verum non sit, ejus virtutem singularem exstitisse dicendum erit, quæ a tanto christianorum obtrectatore fuerit approbata. (Edit. Maur.)

temporis audivit suggestionem meam, nec fecit aliud, nisi quod fidei nostræ ratio poscebat. Adquieverunt etiam comiti suo.

4. Postea etiam clementissimo imperatori Theodosio coram intimavi,[1] atque in os dicere non dubitavi, cui intimata senatus legatione hujusmodi, licet non totus senatus poposcerit, insinuationi meæ tandem adsensionem detulit, et sic aliquibus ad ipsum non accessi diebus, nec moleste tulit; quia non pro meis commodis faciebam, sed quod et ipsi, et animæ meæ proderat, in conspectu regis loqui non confundebar. Ps. CXVIII, 46.

5. Iterum Valentiniano augustæ memoriæ principi, legatio a senato missa intra Gallias, nihil extorquere potuit;[2] et certe aberam, nec aliquid tunc ad eum scripseram.

6. Sed ubi clementia tua imperii suscepit gubernacula, compertum est postea donata illa esse præcellentibus in republica, sed gentilis observantiæ viris;[3] et fortasse dicatur, Imperator auguste, quia ipse non templis reddideris, sed bene meritis de te donaveris. Verum nosti pro Dei timore agendum esse constanter, quod etiam pro libertate frequenter fit non solum a sacerdotibus, sed etiam ab his qui vobis militant, aut in numero habentur provincialium. Te imperante, petierunt legati, ut templis redderes; non fecisti: iterum alteri postulaverunt, renisus es; et postea ipsis, qui petierunt, donandum putasti.

7. Etsi imperatoria potestas magna sit, tamen considera, Imperator, quantus sit Deus: corda omnium videt, conscientiam interiorem interrogat, novit omnia antequam fiant, novit interna pectoris tui. Ipsi falli vos non patimini, et Deum vultis celare quidquam?[4] Hoc non cecidit in animum tuum? Quamvis enim illi agebant tam perseveranter, nonne tuum fuit, Imperator, pro Dei summi et veri et vivi veneratione perseverantius obsistere, et negare quod erat in injuria sacræ legis? Act. I, 24. Dan. XIII, 42.

8. Quis invidet, quoniam quæ voluisti, aliis donavisti? Non sumus scrutatores vestræ liberalitatis, nec aliorum commodorum invidi; sed sumus interpretes fidei. Quomodo offeres dona tua Christo? Pauci æstimabunt quid feceris: omnes, quid volueris: quidquid illi fecerint, tuum erit; quidquid non fecerint, suum. Etsi es imperator, Deo subditus magis esse debes. Quomodo sacerdotes Christi tua munera dispensabunt?

9. Fuit hujusmodi quæstio temporibus superioribus; et tamen fidei patrum ipsa cessit persecutio, et gentilitas detulit. Nam cum ageretur agon quinquennalis in civitate Tyro,[5] et ad spectandum venisset Antiochiæ rex sceleratissimus, Jason ordinavit sacrorum procuratores, ut ab Hierosolymis Antiochenses ferrent didrachmas argenti trecentas, et illas darent ad sacrificium Herculis: verum patres non gentilibus dederunt pecunias, sed viris fidelibus missis, protestarunt non erogari ad deorum sacrificium, quia non congruebat, sed in alios sumptos dari.[7] Et pronunciatum est, quia ille ad sacrificium Herculis missum dixerat argentum, suscipi quidem debere in id, quod erat missum; sed quia illi, qui detulerant, resistebant pro studio et cultu suo, ut non sacrificio proficerent, sed aliis necessitatibus, traditæ sunt pecuniæ ad constructionem navium: etsi coacti miserunt, non tamen ad sacrificium,[8] sed ad alios sumptus reipublicæ. II Mach. IV, 18 et 88

10. Denique qui adtulerant, utique potuissent tacere;[9] sed lædebant fidem, quia sciebant quo deferrentur; et ideo miserunt viros timentes Deum, qui agerent, ut non templo, sed ad impensas navium, quæ missa fuerant, deputarentur. Ipsis enim crediderunt pecunias, qui causas agerent sanctæ legis: judex rerum effectus fuit qui absolvit conscientiam. Si positi in aliena potestate sic præcavebant, quid te oportuerit facere, o Imperator, dubitari non potest. Tu utique quem nemo cogebat, nemo habebat in potestate, debuisti ab sacerdote consulere.

11. Ego certe quando tunc restiti, etsi solus restiti, tamen non solus volui, nec solus id suasi. Quoniam igitur meis vocibus et apud Deum et apud omnes homines teneor; aliud mihi non licere intellexi, aliud non oportere, nisi ut consulerem mihi, quia non potui tibi credere modeste. Certe diu pressi, diu texi dolorem, nulli quidquam intimandum putavi: dissimulare mihi nunc non licet, tacere liberum non fuit. Ideo etiam in primordiis imperii tui scribenti non rescripsi, quia istud prævidebam

[1] Id Baronius conjicit evenisse anno 388, cum post Maximum devictum rediit Mediolanum Theodosius, ad ethnicorum postulata benigne audienda post tantam victoriam, ut ipsi sibi persuadebant, magis paratus. (Edit. Maur.)

[2] Theodosio in orientem regresso, novos libellos circ. an. 392 Valentiniano, cujus adolescentiam tandem expugnaturos sese credebant, obtulerunt; sed casso conatu, ut hic, et in ejusdem imperatoris funebri laudatione testatur Ambrosius. Et hinc agnoscimus diversissimos hosce libellos a Paulino in Ambrosii *Vita* male confundi. (Edit. Maur.)

[3] Flaviani atque Arbogastis comitum precibus atque auctoritati ab Eugenio concessa esse privilegia illa scribit Paulinus. (Edit. Maur.)

[4] Reg. cod., *vultis celare? Non cecidit in animam tuum quidquam. Si illi agebant*, etc. Sed hoc etiam modo idem hic locus a Paulino refertur, a quo alia similiter nonnulla ad verbum ex hac epistola descripta sunt. (Edit. Maur.)

[5] Olympicos ludos intellige olim in Grecia celeberrimos, qui propterea quinquennales appellabantur, quod celebrarentur quinto quoque anno. Hos autem non solum in Elide, sed alibi etiam institutos ex Eusebio, Xiphilino atque aliis discere est. (Edit. Maur.)

[6] Reg. cod. Maurinis testibus, *ordinavit spectatores Antiochenos, qui ab Hierosolymis ferrent drachmas. Et ille quidem misit ad sacrificium*, etc.

[7] Idem cod. juxta Maurinos, *expostularunt non erogari ad sacrificium.... licet ille ad sacrificium Herculis missum dixerit.... debere quod erat missum.*

[8] *Non tamen ad sacrificium*, desunt in cod. Reg.; attamen a contextu requiruntur.

[9] Ita edit. Rom.; ms. autem Reg. a Maurinis inspectus. *Denique et obtinuerunt, utique potuerant tacere*, etc.

futurum. Denique reposcenti litteras, cum ipse non rescriberem, dixi: Hæc causa est, quod extorquendum ei arbitror.

12. Tamen ubi causa emersit officii mei, pro his qui sollicitudinem sui gerebant, et scripsi et rogavi; ut ostenderem in causis Dei timorem mihi justum inesse, nec pluris me facere adulationem, quam animam meam; in his vero, in quibus vos rogari decet, etiam me exhibere sedulitatem potestati debitam, sicut et scriptum
Rom. XIII, 7 est: *Cui honorem, honorem: cui tributum, tributum.* Nam cum privato detulerim corde intimo, quomodo non deferrem imperatori? Sed qui vobis deferri vultis, patimini ut deferamus ei, quem imperii vestri vultis auctorem probari.

EPISTOLA LVIII

Scripta anno 393 vel prope.

PAULINI *et* THERASLÆ *post distributas egenis suas facultates secessum narrat, nec non futuras ob eam causam paganorum criminationes, quorum superstitionem ac cæcitatem luget. Tum nihil pro religione turpe ducendum exemplis probans, saltationem Davidis, Eliæque nuditatem mystice explicat, et defendit.*

AMBROSIUS SABINO episcopo.

1. Paulinum splendore generis in partibus Aquitaniæ nulli secundum,[1] venditis facultatibus tam suis, quam etiam conjugalibus, in hos sese induisse cultus ad fidem comperi, ut ea in pauperes conferat, quæ redegit in pecuniam; et ipse pauper ex divite factus, tamquam deoneratus gravi sarcina, domui, patriæ, cognationi quoque valedicat, quo impensius Deo serviat. Elegisse autem secretum affirmatur Nolanæ urbis, ubi tumultum fugitans ævum exigat.

2. Matrona quoque virtuti et studio ejus proxime accedit, neque a proposito viri discrepat. Denique transcriptis in aliorum jura suis prædiis, virum sequitur, et exiguo illic conjugis contenta cespite solabitur se religionis et charitatis divitiis.[2] Soboles eis nulla,[3] et ideo meritorum posteritas desiderata.

3. Hæc ubi audierint proceres viri, quæ loquentur?[4] Ex illa familia, illa prosapia, illa indole, tanta præditum eloquentia migrasse a senatu, interceptam familiæ nobilis successionem: ferri hoc non posse. Et cum ipsi capita et supercilia sua radant, si quando Isidis suscipiunt sacra;[5] si forte christianus vir adtentior sacrosanctæ religioni, vestem mutaverit, indignum facinus appellant.[6]

4. Equidem doleo tantam esse in mendacio[7] observantiam, in veritate negligentiam; ut confundantur plerique adtentiores ad sacrosanctam religionem videri, non considerantes vocem dicentis: *Qui me confusus fuerit coram hominibus, confundar et ego eum coram Patre meo, qui est in cœlis.* Sed non confusus est Moyses, qui cum Marc. VIII, 38. esset adscitus in domum regiam, thesauris Ægypti opprobrium Christi præferendum putavit. Non confusus est David, qui ante Arcam testimonii coram omni populo saltavit. Non con- II Reg. VI, 20. fusus est Esaias, qui nudus et discalceatus ibat per populos, oracula clamans cœlestia. Isai. XX, 2.

5. Quid utique tam deforme visibili spectaculo, quam histrionicos sinuare gestus, et femineo usu mollire membra? Deliciarum comes et luxuriæ ludibrium est lasciva saltatio. Quid illud quod ipse cecinit dicens: *Omnes gentes plaudite manibus?* Nempe si corporalia consideremus, tamquam mulieribus intermixtum choreis putamus eum concrepare manibus, et turpi sono plaudere. Nam et de Ezechiel dictum Ps. XLVI, 2. est: *Plaude manu, et percute pede.* Ezech. VI, 11.

6. Sed hæc quæ corporeo adspectu fiunt

[1] Paulinum Burdigalæ in Aquitania natum pauci ambigunt, nec Baronius ipse refragatur. Unde nihil erat, cur hujus loci verba magnus Cardinalis a scriptoribus transposita fuisse suspicaretur; atque adeo sic ordinanda: *Paulinum splendore generis nulli secundum, in partibus Aquitaniæ venditis facultatibus.* Sed sincerum esse locum non modo consensus mss. atque editionum evincit, verum etiam ipsamet verborum sententia. Non enim istic negatur eumdem Paulinum tam paterno quam materno genere ex majoribus Romanis ortum duxisse, cum senatorii ordinis utrimque esset; sed ei propriam patriam adsignat Ambrosius. Si tamen ex mente Baronii exponendus esset hic idem locus, hyperbaton in eo admitteremus, figuram scilicet Auctori nostro minime insolentem. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit. cum paucis mss., *solatur se religionis et simplicitatis divitiis:* vet. editt. cum reliquis cod. ut in contextu, nisi quod pro *charitatis* Long. habet *castitatis.* Per cespitem autem indicat sanctus Doctor exiguum aliquod prædium Paulino et conjugi ejus alendis vix idoneum. (Edit. Maur.)

[3] Paulinus natum sibi in Hispania filium, sed eumdem die octavo e vivis raptum, Compluti in Martyrum basilica sepultum esse in Poem. XXXII testificatur. (Edit. Maur.)

[4] Non levis augur hoc loco fuit Ambrosius. Paulini secessum invidiosissime traduxerunt profani homines, quemadmodum vel ex Ausonii epistolis ad Paulinum hac de re scriptis, nec non ex hujus ad illum responsis intelligimus. Verum e contrario generosum illud hujusce tanti viri propositum summis laudibus extulerunt Ambrosius, Hieronymus, Augustinus atque alii. (Edit. Maur.)

[5] « Isidis, quæ aliis Io, aliis Ceres dicitur, cultus olim in Ægypto, maxime autem Alexandriæ celebrabatur. Ejus sacra cum Romam inde translata essent, Urbe tandem ob cultus ac ceremoniarum turpitudinem expulsa fuerunt Pisone atque Gabinio Coss.; sed postmodum iterum revocata, ut discimus ex *Apolog.* Tertulliani cap. 6. Non solum autem capitis ac superciliorum, sed etiam totius corporis crines abradebant, ut Deæ Osiridi conjugis mortem lugenti dolorem testarentur suum: quæ res in causa fuit, cur christiani imperatores, ne mulieres decalvarentur, multis legibus prohibuerint. Plura de Iside habentur apud Diodorum Sic. lib. I, Apulejum *Milesiar.* cap. ultimo, Plutarchum lib. *de Iside et Osiride,* et alios ». Hucusque Maurini editores. Notat vero Baronius in *Annalibus eccles,* ad annum 183, num. 8: « Susceptis semel Romæ Isidis sacris, quæ sæpe majores fuerant aversati, non solum his temporibus Commodi, sed aliis quoque posterioribus (quod ea religio postularet) Romanorum proceres sacris Isidis initiari consueverunt ». De hoc vero superiora hujus epistolæ verba in testimonium profert.

[6] Mss. aliquot juxta Maurinos, *facinus clamant.*

[7] Mendacium hic vocat idolum aut cultum idoli, phrasi ecclesiastica; quod alio nomine vanitatem appellant. Reg. XVI: *Provocantes Deum in vanitatibus suis;* Psal. IV: *Ut quid diligitis vanitatem et quæritis mendacium.* Jer. VIII: *Quare ad iracundiam me provocaverunt in sculptilibus suis et vanitatibus,* et alibi.

turpia, sacrosanctæ religionis contemplatione reverenda sunt;[1] ut qui ista reprehendunt, ipsi in laqueos reprehensionis animas suas inducant. Denique reprehendit Michol saltantem David, et ait ad eum: *Quid honorificatus est hodie rex Israel; quia denudatus est hodie ante oculos puellarum suarum?* Et respondit ei David: *Coram Domino ludam, qui elegit me pro patre tuo, et pro universa domo ejus; ut constitueret me regem super populum suum Israel. Et ludam coram Domino, et denudabor adhuc sic, et ero nugax ante oculos tuos, et cum puellis, quibus dixisti me denudatum, honorificabor.* II Reg. VI, 20 et 21.

7. Non erubuit igitur David femineas opiniones, nec opprobria apud mulieres subire pro religionis obsequio verecundatus est. Ludebat enim Domino puer suus; et ideo amplius placuit, quia ita se humiliavit Deo, ut regale posthaberet fastigium, et ultimum exhiberet Deo quasi servulus ministerium. Denique illa quæ saltationem hujusmodi reprehendit, sterilitatis damnata, non dedit sobolem regiam, ne superbos crearet; et quod verum est, nullam est adepta posteritatis suæ meritorumque successionem.

8. Quod si quis adhuc dubitat, accipiat Evangelicum testimonium; dixit enim Dei Filius: *Cantavimus vobis, et non saltastis.* Matth XI, 17. Derelicti sunt itaque Judæi, qui non saltaverunt, qui nescierunt manibus suis plaudere: adscitæ sunt gentes, quæ spiritalem Deo plausum dederunt. *Stultus enim complexus est manus suas, et devoravit viscera sua;* Eccles. IV, 5. id est, corporalibus se implicavit negotiis, et devoravit viscera sua, sicut mors prævalens; et ideo non inveniet vitam æternam: sapiens autem adtollens opera sua, ut lucerent coram Patre suo, qui in cœlis est, non adsumpsit, sed elevavit viscera sua usque ad resurrectionis gratiam. Hæc gloriosa sapientis saltatio, quam saltavit David; et ideo usque ad sedem Christi sublimitate spiritalis saltationis adscendit, ut videret atque audiret dicentem Dominum Domino suo: *Sede a dextris meis.* Matth. V, 16. Ps. CIX, 1.

9. Ergo si non absurde cecidisse nobis[2] hanc de saltatione interpretationem judicas, non supersedeas adhuc lectionis labore; ut etiam de Isaia mecum recenseas, quod bene tibi cognitum est illum non ludibriose, sed gloriosissime denudatum esse in conspectu populorum occursantium, utpote qui oracula Domini ore proprio resultabat. Isai. XX, 2.

10. Sed forte aliquis dicat: Non igitur erat turpe, ut vir nudus per omnia iret[3] per populos; cum ei et virilis sexus et muliebris occurreret? Non ipsa species offendebat oculos omnium, et maxime mulierum? Nonne ipsi nos inspicere nudos plerumque reveremur? Denique idcirco indumentis operiuntur genitalia hominum, ne deformi visu obtutum aciemque perstringant oculorum intuentium.

11. Adquiesco et ego: sed considera quæ figura sit facti hujus, quidve prætendat species hujusmodi; eo quod ita nudi ambulabunt pueri Judæorum et virgines in captivitatem deducti: *Sicut puer,* inquit, *meus Esaias, vadit nudus et excalciatus.* Isai XX, 3 Potuit quidem hoc et sermone exprimere, sed exemplo acerbare[4] maluit; ut species[5] ipsa plus incuteret horroris, et quod in prophetæ corpore aversabantur, in se pertimescerent. In quo igitur horror gravior turpitudinis, in corpore prophetæ, an in perfidorum peccato, quod tantam meritis suis ærumnam incidit captivitatis?

12. Quid si in prophetico corpore nihil opprobrii? Ille enim corporalibus non intendebat, sed spiritalibus. Namque in excessu mentis non dicit: *Audiam* quid loquar; sed, *quid loquatur in me Deus.* Ps. LXXXIV, 9 Neque adtendit utrum nudus, an vestitus sit. Denique Adam ante peccatum nudus erat; sed nudum se nesciebat, quia erat indutus Gen. II, 25. virtutibus: posteaquam vero peccatum commisit, nudum se esse vidit, et texit. Noe nudatus erat; sed non erubescebat, quia erat Gen IX, 21. plenus jucunditatis, et spiritalis letitiæ. Denique qui eum risit ut nudum, ipse mansit perpetuæ obnoxius opprobrio turpitudinis. At vero Joseph ne turpiter nudaretur, vestem reliquit, et nudus aufugit. Gen. XXXIX, 12 Quis igitur turpis, illa quæ vestem alienam tenuit, an is qui suam exuit?

13. Sed ut plenius liqueat quia non se, neque ea quæ juxta pedes sunt, prophetæ adspiciunt, sed cœlestia, lapidabatur Stephanus, et videbat cœlos apertos, et Jesum ad dexteram Dei stantem; et ideo lapidum ictus non sentiebat, corporis non considerabat vulnera; sed oculis erat Christo affixus, illi adhærebat. Act VII, 55. Ergo et Esaias nudum se non conspicabatur; sed divinæ vocis organum se præbebat, ut promeret quod in eo loquebatur Deus. Isai. XX, 2.

14. Sed esto ut se videret: poterat non facere quod jubebatur? Poterat turpe arbitrari quod imperabat Deus? Sarra quia risit, incredulitatis coarguta est: Abraham laudatus, quia in verbo Deo non hæsitavit; et donatus remuneratione maxima, quia jubente Deo pie posse fieri credidit etiam parricidium.[6] Gen. XVII, 2.

15. Hic igitur quid verecundiæ esset prophetæ, ubi aliud gerebatur, et aliud figurabatur? Judæi propter flagitia sua destituti a Domino Deo, cœperant vinci ab abversariis suis, conferre se volebant ad Ægyptios, ut sibi essent præsidio adversum Assyrios; qui redire magis ad fidem, si boni consulerent, debuissent. Iratus Dominus significat vanam illos spem gerere,

[1] Nonnulli mss. Maurinis testibus, *revelanda sunt.*

[2] Mss. aliquot juxta eosdem, *cecinisse nobis,* minus recte.

[3] Omnes edit. et pauci mss., *nudus omnino iret.* (Ed. Maur.)

[4] Quidem mss. a Maurinis inspecti, *exemplo acervare,* sed rursus mendose.

[5] Species, inquit Nannius, ipsius rei conspectus visioque est, ab antiquo verbo specere, quod videre significat.

[6] Id est, ut Nannius observat, filii mactationem: omnis enim cædes in cognatos parricidium dicitur, et in eos qui titulum patris patriæ emeruerunt. (Edit. Maur.)

qui offensam Domini putarunt majore peccato levandam; cum illi ipsi vincendi forent, in quorum auxiliis populus Judæorum confideret: hoc secundum historiam.

16. Figura autem illa, quia in Ægyptiis confidit qui luxuriis deditus est, mancipatus lasciviæ. Nemo autem se luxui committit, nisi qui recedit a præceptis Dei veri. Ubi autem cœperit quis luxuriari, incipit deviare a fide vera. Ita duo committit maxima crimina, opprobria carnis, et mentis sacrilegia. Ergo qui non sequitur Dominum Deum suum, ingurgitat se luxuriæ ac libidini, pestiferis corporis passionibus. Qui autem se ingurgitaverit atque [1] immerserit hujusmodi volutabris,[1] perfidiæ laqueos incurrit: *Sedit* enim *populus manducare* Exod. xxxii, 6. *et bibere,* et fieri sibi Deos poposcit. Unde docet Dominus quoniam qui duobus istis flagitiorum generibus dederit animam suam, exuitur indumento, non vestis laneæ, sed vividæ virtutis, cujus amictus non temporalis, sed æternus est. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LIX

Scripta circa annum 393.

Nuntiato Jacobi presbyteri secessu ex Perside in Campaniam, hujus plagæ tranquillitatem laudat, tumultus queis Mediolanum agitabatur, illi opponens.

[2] AMBROSIUS SEVERO episcopo.[2]

[3] 1. EX ultimo Persidis profectus sinu[3] Jacobus frater et compresbyter noster, Campaniæ sibi ad requiescendum littora, et vestras elegit amœnitates. Advertis quibus in [4] locis quasi ab hujus mundi vacuam[4] tempestatibus suppetere sibi posse præsumpserit securitatem, ubi post diuturnos labores reliquum vitæ exigat.

2. Remota enim vestri ora littoris non solum a periculis, sed etiam ab omni strepitu tranquillitatem infundit sensibus, et traducit animos a terribilibus, et sævis curarum æstibus ad honestam quietem; ut illud commune omnium specialiter vobis videatur congruere et convenire, quod ait David de sancta Ecclesia: *Ipse super maria fundavit eam, et super flumina præparavit eam.* Etenim liber animus a barbaro- Ps. xxiii, 2 rum incursibus, et præliorum acerbitatibus, vacat orationibus, inservit Deo, curat ea quæ sunt Domini, fovet illa quæ pacis sunt et tranquillitatis.

3. Nos autem objecti barbaricis motibus, et bellorum procellis,[5] in medio versamur omnium [5] molestiarum freto, et pro his laboribus et periculis graviora colligimus futuræ vitæ pericula. Unde de nobis propheticum illud concinere videtur: *Pro laboribus vidi tabernacula Æthiopum.* Habac. iii, 7

4. Etenim in istius mundi tenebris, quibus obumbratur veritas futuræ perfectionis, cum annum tertium et quinquagesimum jam perduxerim[6] in hoc corpore situs, in quo tam [6] graves jamdudum sustinemus gemitus, quomodo non in tabernaculis Æthiopum tendimus, et habitamus cum habitantibus Madian?[7] Qui [7] propter tenebrosi operis conscientiam adjudicari etiam ab homine mortali reformidant: *Spiritalis* Ps. cxix, 5. *enim dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur.* Vale, frater, et non dilige, ut facis, I Cor. ii, 15. quia nos te diligimus.

EPISTOLA LX

Scripta circa annum 393.

PATERNUM *filio neptem ex filia uxorem tradere cogitantem a proposito ipsa nominum consideratione deterret. Id legi divinæ congruum negat, itemque pietati, ac Cæsareis constitutionibus: tum solutis quibusdam objectiunculis, easdem nuptias non expedire confirmat.*

AMBROSIUS PATERNO.

1. PATERNI quidem unanimi mei salutationem legi, sed consultationem[8] haudquaquam [8] paternam, ut velis filio neptem copulare ex filia, sed nec avo te, nec patre dignam. Itaque

[1] Mss. aliquot juxta Maurinos, nec non codd. A et M, *immerserit volutabris:* unus etiam, *immerserit voluptatibus.*

[2] Severi Neapolitani episcopi nomen sanctorum albo inscribitur pridie kal. Maji, cujus etiam perhonorifica mentio fit apud Symmachum quamvis ethnicum lib. VI, epist. LI. Hunc autem ipsum esse ad quem Ambrosiana hæc epistola destinatur, post Baronium tradidit Ughellus tom. VI *Italiæ sacræ*, ac Bollandistæ ad memoratam diem; ubi ejusdem sancti episcopi vitam edidere. (Edit. Maur.)

[3] Utrum hæc verba de quadam ipsiusmet sinus Persici ora, an de remotiore Persidis regione intelligenda sint, non liquet. (Edit. Maur.)

[4] Plerique mss. ex inspectis a Maurinis, *quasi ad hujus mundi vacuum.*

[5] Baronius, quem in hoc Ughellus aliique recentiores, nec non etiam Bollandi continuatores sequuti sunt, hunc locum ad Maximi tyranni bellum pertinere contendit; contra vero auctor Vitæ Ambrosii vernacula lingua editæ, eadem verba ad Eugenii adventum in Italiam referenda defendit. Qua de re satis diximus in *Admonitione.* (Edit. Maur.)

[6] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *cum ad annum.... jam produxerim.*

[7] Rom. edit., *cum tabernaculis cedar.*

[8] Non pauci mss. (*etiam* A) *consolationem,* haud satis recte. Hujus autem epistolæ propositum Nannius exponit in hunc modum. Olim licebat patruum filiam ex fratre in uxorem ducere, ut patet ex fragmentis Ulpiani, cujus verba hæc sunt: *Inter cognatos autem ex transverso gradu olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant, nunc autem ex tertio gradu licet uxorem ducere; si tamen fratris filia, non etiam sororis filia, aut amita, aut matertera, quamvis eodem gradu sit. Hoc genere connubii primus inter Romanos usus est Cl. Cæsar., Agrippina fratris filia in uxorem ducta.* Nunc autem Paternus in pari gradu idem jus putavit, quæsivitque quod licitum erat patruo, num idem liceret avunculo; si incestæ nuptiæ non erant cum fratris filia, non videri etiam incestas cum sororis filia. Quod S. Ambrosius hac epistola refellit. Hæc ille. Sed nihil est in tota epistola, unde colligere liceat istam Paterno fuisse dubitationis causam: contra vero omnis series clamat Doctorem nostrum haud minus illicitas habuisse nuptias patrui cum fratris filia, quam avunculi cum sororis. (Edit. Maur.)

quid consulueris, considera: omne enim quod agere volumus, prius nomen facti ejus interrogemus, et tunc utrum laude an vituperatione dignum sit, æstimabimus. Verbi gratia, misceri mulieri quibusdam voluptas est, medicorum
1 etiam pueri[1] corporibus utile ferunt: sed considerandum utrum conjugi, an extraneæ; deinde nuptæ, an innuptæ. Si quis desponsata sibi et
2 tradita utatur, conjugium vocat:[2] qui alienæ expugnat pudorem, adulterium facit, cujus vel solo nomine reprimitur plerumque tentandi au-
27. q. 2; c. *Quis desponsata.* dacia. Hostem ferire victoria est, reum æquitas, innocentem homicidium; quod si quis perspi-
3 ciat animo,[3] revocat manum. Ergo etiam tu quid consulas, quæso tecum retractes.

2. Conjugium vis inter filios nostros componere. Quæro utrum pares copulandi, an impares sint? Sed, nisi fallor, compares appellari solent. Boves qui jungit ad aratrum, equos ad currum, pares eligit, et ut ætas conveniat et forma; nec natura discrepet, nec decoloret di-
4 versitas.[4] Tu copulare paras filium tuum, et neptem ex filia, hoc est, ut accipiat sororis suæ filiam, diversa licet matre quam socrus editus. Interroga nominum religionem; nempe avun-
5 culus iste illius, illa hujus neptis vocatur.[5] Nec ipse te revocat sonus nominum; cum hic avum resonet, illa hoc nomen ad avunculum, quod ad avum referat? Quanta deinde etiam reliquorum confusio vocabulorum? Idem avus et socer vocabere; ea quoque tibi neptis et nurus diverso nomine nuncupabitur. Mutuabuntur etiam fratres diversa vocabula, ut illa socrus fratris sit, iste gener sororis. Nubat avunculo suo neptis, et immaculatorum pignorum charitas illecebroso amore mutetur.

3. Super hoc igitur meam a sancto viro epi-
6 scopo vestro expectari sententiam dicis.[6] Non opinor, neque arbitror. Nam si ita esset, et ipse scribendum putasset: non scribendo autem significavit quod nequaquam hinc dubitandum arbitraretur. Quid enim est, quod dubitari queat;
7 cum lex divina etiam patrueles fratres[7] prohi-

A beat convenire in conjugalem copulam, qui sibi quarto sociantur gradu? Hic autem gradus tertius est, qui etiam civili jure a consortio conjugii exceptus videtur.

4. Sed prius sacræ legis scita interrogemus: prætendis enim in tuis litteris, quod permissum hoc divino jure connubium hujusmodi pignoribus existimetur, eo quod non sit prohibitum. Ego autem et prohibitum adsero; quia cum leviora interdicta sint de patruelibus fratribus,
B multo magis hoc quod arctioris est plenum necessitudinis, interdictum arbitror. Qui enim leviora adstringit, graviora non solvit, sed alligat.

5. Quod si ideo permissum putas, quia specialiter non est prohibitum; nec illud prohibitum sermone Legis reperies, ne pater filiam suam accipiat uxorem. Numquid ideo licet, quia non est prohibitum? Minime: interdictum est enim naturæ jure; interdictum est lege, quæ est in cordibus singulorum: interdictum est inviola-
C bili præscriptione pietatis, titulo necessitudinis. Quanta hujusmodi invenies non esse interdicta lege per Moysen edita, et tamen interdicta sunt quadam voce naturæ?

6. Multaque sunt, quæ licet facere, sed non expedit: omnia enim licent, sed non expediunt; I Cor vi, 12.
omnia licent, sed non ædificant. Si ergo etiam ab iis nos revocat Apostolus, quæ non ædificant; quomodo faciendum putamus, quod et non licet Legis oraculo, et non ædificat, discre-
D pante pietatis ordine? Et tamen illa ipsa vetera, quæ fuerant duriora, temperata sunt per Evangelium Domini Jesu: *Transierunt vetera, ecce facta sunt nova.* II Cor. v. 17.

7. Quid tam solemne quam osculum inter avunculum et neptem, quod iste quasi filiæ debet, hæc quasi parenti?[8] Hoc igitur inoffensæ 8
pietatis osculum suspectum facies de talibus cogitando nuptiis, et religiosissimum sacramentum caris pignoribus eripies.

E 8. Sed si divina te prætereunt, saltem imperatorum præcepta, a quibus amplissimum accepisti honorem,[9] haudquaquam præterire te 9

[1] Edit. aliquot Parisienses, *medicorum etiam periti*, non bene: medicorum enim pueri a græcis ipsi medici appellantur, ut jam alicubi observavimus. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit. sola, *conjugio vacat:* verum nulla causa est, cur ab aliis ac mss. omnibus recedatur. (Edit. Maur.)

[3] Editt. ac mss. nonnulli, *percipiat animo:* Belv., *præcipiat animo:* Colb., *præcipiat amicum:* reliqui, ut in textu. (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot juxta Maurinos, *discopulet, nec discoloret.* Non absurde autem monet Nannius Ambrosium allusisse ad illud Ovidii:

Quam male inæquales veniunt ad aratra juvenci,
Tam premitur magno conjuge nupta minor.

[5] Observabat Casaubonus *in Spartianum* pag. 6, num. 12, vocem *neptis* ab Ambrosio in hac epistola positam et pro filii filia veteri significato, et pro filia fratris recenti usurpatione, quæ tandem sola invaluit apud Italos et Gallos. Addimus vero Præsulem nostrum, dum nominum consideratione propositum conjugium dissuadet, imitatum videri Sophoclis ac Senecæ tragœdias, in quibus Œdipi cum Jocasta matre conjugium, propositis affinitatum quæ hic confundebantur, vocabulis, exsecratione dignum ostenditur. Priorem consule *Œdipi Tyranni* ultimo Actu, posteriorem autem *Thebaidis* primo. (Edit. Maur.)

[6] Omnes edit., *exspectari sententiam non opinor;* omnes mss. a contrario, ut nos in textu. (Edit. Maur.)

[7] Qui ex duobus fratribus nascuntur, fratres patrueles, sororesque patrueles appellantur. Cicero II *Philip.* Sed enim si alter sit masculus, altera sit femina, qui ex duobus fratribus, sive altero fratre, sive altera sorore nascuntur, æque fratres patrueles vocantur, a digniore transumpta significatione; et sic etiam maritos vocamus, cum et uxorem, virumque ejus intelligimus. Ita Nannius. Ceterum quæ lex divina hic indicetur ab Ambrosio, nobis non succurrit. (Edit. Maur.)

[8] Romanis olim moris fuisse, ut cognati cognatas suas, nisi si quæ famosæ erant, osculo salutarent, ex Cicerone observat Adrianus Turnebus lib. XXIX *Adversar.* cap. 27. (Edit. Maur.)

[9] Paternum hunc magnis dignitatibus ornatum fuisse isthæc Ambrosii verba declarant. Quapropter non absurde conjectant ii, qui eumdem hunc esse putant, ad quem cum titulo comitis Sacr. Largit. destinata est lex XIV Theodosii *de Metallis*, necnon epistolæ quinque Symmachi in ejus libro V inscribuntur. Excidit porro, quæ hic indicatur, Theodosii constitutio: sed ejus mentio fit in duabus filiorum ejus legibus, quarum altera quæ est III *de incestis nuptiis*, ab Arcadio lata est, altera: *Si nuptiæ ex rescripto petantur*, ab Honorio. Sed et alii quoque ejusdem prohibitionis meminerunt, nimirum Libanius *Orat. de Angariis* edita a Gode-

debuerunt. Nam Theodosius imperator etiam patrueles fratres et consobrinos vetuit inter se conjugii convenire nomine, et severissimam pœnam statuit, si quis temerare ausus esset fratrum pia pignora; et tamen illi invicem sibi æquales sunt: tantummodo quia propinguitatis necessitudine, et fraternæ societatis ligantur vinculo, pietati eos voluit debere, quod nati sunt.

9. Sed dicis alicui relaxatum.[1] Verum hoc legi non præjudicat: quod enim in commune[2] statuitur, ei tantum proficit, cui relaxatum videtur, longe diversa invidia. Illud tamen licet in veteri Testamento legimus, ut aliquis uxorem suam sororem diceret; istud inauditum, ut quisquam neptem suam in uxorem accipiat, et conjugem dicat.

10. Jam illud pulcherrimum, quod negasti neptem tuam avunculo suo tuo filio propinquo semini[3] convenire, quia non agnationis copuletur necessitudine. Quasi vero et uterini fratres, id est, diverso patre, sed eadem matre geniti, possint diverso sexu inter se in conjugium convenire; cum et ipsi agnationis tantum sibi titulo connexi sunt.

11. Unde oportet ab ea discedas intentione, quæ etiam si liceret, tamen tuam familiam non propagaret; debet enim tibi filius[4] noster nepotes, debet etiam neptis carissima pronepotes. Vale cum tuis omnibus.

EPISTOLA LXI

Scripta anno 394 vel circiter.

Cur Mediolano secesserit, ac mature eodem redierit, declarato, gratiisque Deo propter opem Theodosio *præstitam actis, voluntati ejusdem principis obsequuturum se pollicetur. Cujus pietatem summe commendans, ut clementia utatur, petit.*

Ambrosius Theodosio imperatori.[5]

1. Arbitratus es, beatissime Imperator, quantum ex augustis litteris tuis comperi, me longe abesse ab urbe Mediolanensium, quia res tuas crederem a Deo destitui.[6] Sed non ego ita imprudens, aut virtutis et meritorum tuorum immemor abfui, ut non præsumerem cœleste auxilium pietati tuæ adfore, quo Romanum imperium a barbari latronis immanitate, et ab usurpatoris indigni solio vindicares.

2. Festinavi igitur illico reverti,[7] posteaquam illum, quem jure declinandum putaveram, jam abesse cognovi: non enim ego Ecclesiam Mediolanensem dereliqueram Domini judicio mihi commissam; sed ejus vitabam præsentiam, qui se sacrilegio miscuisset.[8] Redii itaque circiter kalendas augustas: ex illo die hic resedi. Hic me, Auguste, clementiæ tuæ apices repererunt.

3. Gratias Domino Deo nostro, qui fidei tuæ pietatique respondit, et formam veteris restituit sanctitatis;[9] ut videremus nostro tempore quod in Scripturarum lectione miramur, tantam in præliis divini auxilii fuisse præsentiam, ut nulli vertices montium adventus tui cursum retardarent, non hostilia arma impedimentum aliquod adferrent.

4. Pro his gratias me censes agere oportere Domino Deo nostro: faciam libenter conscius meriti tui. Certum est placitam Deo esse hostiam, quæ vestro offertur nomine, et hoc quantæ devotionis et fidei est![10] Alii imperatores in exordio victoriæ arcus triumphales parari jubent, aut alia insignia triumphorum: clementia tua hostiam Deo parat, oblationem et gratiarum actionem per sacerdotes celebrari Domino desiderat.

5. Etsi ego indignus atque impar tanto muneri, et tantorum votorum celebritati; tamen quid fecerim scribo. Epistolam pietatis tuæ mecum ad altare detuli, ipsam altari imposui, ipsam gestavi manu, cum offerrem sacrificium; ut fides tua in mea voce loqueretur, et apices Augusti sacerdotalis oblationis munere fungerentur.

6. Vere Dominus propitius est imperio Romano; quandoquidem talem principem, et parentem principum elegit, cujus virtus et potestas in tanto imperii constituta culmine triumphali, tanta sit humilitate subnixa, ut virtute

fredo, Augustinus lib. xv *de Civit. Dei* cap. 16, Paulus Diac. lib. xiii, et alii. (Edit. Maur.)

[1] Hoc scilicet objiciebatur a citata lege Honorii, cujus verba sunt: *Exceptis his, quos.... supplicare non vetuit.* Hujus certe relaxationis exemplum habes apud Symmachum lib. x epist. xi, seu xiv Jureti Auctuarii. Vide similiter Cassiod. lib. vii *Variar. Form.* 46.

[2] Paris. quædam editt., *in communione:* aliæ, et cuncti mss., *in commune.* Verum neutra vox satis probatur, nisi verbo *statuitur* præfigatur negatio. Iterum autem ubi omnes edit., *diversa injuria;* ex omnibus mss. restituimus, *diversa invidia.* (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit., *propinquo semine:* mss. vero partim, *propinqui semini,* partim, *propinqui semine:* alii demum complures, *propinquo semini.* At continuo post cum legeretur in edit. Eras. et seqq. *agnationis ei legitimo jure, sed cognationis copuletur,* etc. Amerb. cum omnibus mss. effert, ut in textu. (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot juxta Maurinos, et codex A, *tibi filia et filius,* etc.

[5] Ita codex Reg.; edit. autem Rom., *Augustissimo imperatori Theodosio Ambrosius episcopus.* Hæc epistola et sequens desiderantur in codd. A et M.

[6] *Quia res tuas.... destitui,* hoc desideratur in cod. Reg.; sed cum videatur sententiæ integritati necessarium, et satis frequenter in omittendo peccent librarii, loco movendum neutiquam duximus. At vero sequenti versu pro *ita impudens,* aptius e ms. restituitur, *ita imprudens.* (Edit. Maur.)

[7] Reg. codex Maurinis testibus, *Festinavi reverti.... declinandum putaveram, Mediolano abisse cognoveram.*

[8] Eugenium significat post concessam instaurandi sacrilegas paganorum ceremonias licentiam adventantem Mediolanum, de quo adventu vide epist. lvii ad eumdem Eugenium, quæque nos illic e Paulino in Ambrosii *Vita* observavimus. (Edit. Maur.)

[9] Rom. edit., *veteri restituit sanctitati.* Hoc autem loco designat Ambrosius miracula prorsus insolita, quibus Theodosii victoriam de Eugenio tyranno Deus illustravit: de quibus agetur apertius sequenti epistola. (Edit. Maur.)

[10] Ita codex Reg., at edit. Rom., *devotionis et fidei indicium est.... in commemorationem victoriæ;* minus eleganter.

imperatores, humilitate vicerit sacerdotes. Quid exoptem? quidve desiderem? Omnia habes:[1] ex tuis itaque summam votorum capessam; pius es, Imperator, clementiam habes maximam.

7. Opto tamen tibi etiam atque etiam incrementa pietatis, qua nihil Dominus præstantius dedit; ut per tuam clementiam Ecclesia Dei sicut innocentium pace et tranquillitate gratulatur, ita etiam reorum absolutione lætetur.[2] Ignosce maxime his, qui non ante peccarunt. Dominus clementiam tuam conservet. Amen.

EPISTOLA LXII

Scripta sub finem anni 394.

Quod pridem ad Theodosium *non scripserit, excusat; seque ad eum mittere diaconum significans, ut ipsius preces pro quibusdam in Ecclesiæ asylum receptis admittat, petit.*

Ambrosius Theodosio imperatori.[3]

1. Quamvis proxime scripserim augustæ clementiæ tuæ etiam secundo, mihi tamen non satis fuit velut pari vice sermonis officium reddidisse; cum beneficiis clementiæ tuæ tam frequentibus oppigneratus sim, ut nullis officiis possim compensare quæ debeo, beatissime atque augustissime Imperator.

2. Itaque ut prima occasio non prætermittenda fuit, qua per cubicularium tuum clementiæ tuæ gratias agerem, et alloquii mei officium repræsentarem; maximæ ne desidiæ putaretur fuisse potius quam necessitatis, quod tempore superiore non scripserim. Itaque requirenda mihi causa fuit, qua pietati tuæ deferrem debitum salutationis obsequium.

3. Merito autem ad præferendam epistolam meam filium meum Felicem diaconum[4] misi, simul ut mei vicem officii repræsentaret, memoratum[5] quoque pro his qui ad matrem pietatis tuæ Ecclesiam, petentes misericordiam, confugerunt; quorum lacrymas sustinere non potui, quin adventum clementiæ tuæ meis obsecrationibus prævenirem.[6]

4. Grande est quod petimus, sed ab eo cui Dominus inaudita et admiranda concessit, ab eo cujus clementiam novimus, et obsidem pietatem tenemus. Unde plus exspectare nos confitemur; quoniam ut te virtute vicisti, ita etiam tua te vincere debes pietate. Victoria enim tua antiquo more, vetustisque miraculis, qualis sancto Moysi, et sancto Jesu Nave, et Samueli, atque David, non humana æstimatione, sed cœlestis gratiæ effusione tibi collata censetur:[7] hic pietatem æqualem poscimus, cujus merito tanta victoria ipsa quæsita est.

EPISTOLA LXIII

Scripta anno 396.

Vercellensem Ecclesiam episcopo propter intestinas contentiones diutius orbatam dolens, concordiam qua Eusebius olim fuerat electus, laudat; utque Christum in medio sui stantem habere eadem Ecclesia studeat, suadet. Hinc invehitur in Sarmationem et Barbatianum, qui e monasterio profugi, abstinentiam ac virginitatem quas abjecerant, aliis invidebant. Addit reparatum esse mundum abstinentia, et hæreticos illos Epicuro ipso deteriores; horumque doctrina hominem converti in pecudem, immo infra nonnulla animalia dejici. Laudantur memoratæ virtutes, et observandæ proponuntur. Quæ dotes in eligendo episcopo considerandæ; quantumve periculum si vel eligatur indignus, vel digno non obediatur. Divinam esse debere electionem, electum vero alienum ab iracundia, et continentia præcellentem. Quam eximius requiratur in Vercellensi Ecclesia, ubi cum vita clericali monastica conjuncta fuerit ab Eusebio. Hujus ac Dionysii laus, et clericalis monasticæque vitæ comparatio. Pulcherrimis virtutum præceptis epistola concluditur.

Ambrosius servus Christi vocatus episcopus[8] Vercellensi Ecclesiæ, et iis qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi. Gratia vobis a Deo Patre et unigenito Filio ejus adimpleatur in Spiritu sancto.

1. Conficior dolore quia Ecclesia Domini, quæ est in vobis, sacerdotem adhuc non habet,[9] ac sola nunc ex omnibus Liguriæ atque

[1] Rom. edit., *Omnia habes, et ut summam,* etc.

[2] « Ultimæ edit. Paris. *in earum absolutione.* Non recto sensu. Infra vero ubi edit. Rom. perquam apposite, *qui non ante peccarunt*, id est, qui antea cum Maximo non rebellarunt; Reg. cod. habet nihilo deterius, *qui etiam in te peccarunt.* Et his quidem verbis desinit epistola in eo codice; non displicet tamen exitus, quo finitur in editt. si modo voculam *amen* inde amoveas ». Ita Maurini. Putamus tamen et vocem *amen* ab Ambrosio apponi optime potuisse ad voti sui firmitatem testandam.

[3] Ita codex Reg., edit. autem Rom., *Clementissimo principi, ac beatissimo imperatori Theodosio augusto Ambrosius episcopus.*

[4] Felicem hunc eumdem esse, qui postea ad regendum Bononiensis Ecclesiæ clavum adscitus fuit, communis nec parum probabilis opinio est. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit., *repræsentaret et memoriam.*

[6] Reg. cod., *qui adventum clementiæ tuæ nostris obsecrationibus prævenirent.* Sed edit., lectio potior est. (Edit. Maur.)

[7] Idem. cod., *effusione censetur.* Victoriam porro illam de Eugenio tyranno relatam a Theodosio imperatore his Ambrosii litteris causam dedisse narrat Paulinus, ut in *Admon.* observatum est. Ceterum cum de prodigiis, quæ Theodosianis partibus subsidio fuerunt, nonnihil ad *Expos. Psal.* xxxvi, num. 25, notaverimus, hoc loco nihil addimus. (Edit. Maur.)

[8] « Hæc inscriptio abhorrere videtur ab Ambrosii consuetudine, quem alia simili nusquam alibi usum reperias. Et hanc quidem facile tribueremus audaciæ librariorum, nisi in omnibus omnino cod. inveniretur. Quamobrem verius existimamus eam idcirco a sancto Præsule adhibitam, quod Ecclesiæ sibi subditæ pastorali modo scribendum putaverit », Ita Maurini editores. Desideratur autem hæc Epistola in cod. A. In codice vero M extra munerum cæterarum Epistolarum, quas præcedit, collocatur.

[9] Non Eusebii jam diu defuneti, sed Limenii, quem una cum Ambrosio Aquilejensi concilio subscripsisse vidimus, obitu tunc temporis vacabat sedes Vercellensis.

Æmiliæ, Venetiarumque[1] vel ceteris finitimis Italiæ partibus hujusmodi eget officio, quod ex ea aliæ sibi Ecclesiæ petere solebant, et quod verecundius est, mihi adscribitur vestra intentio,[2] quæ affert impedimentum. Nam cum sint in vobis dissensiones, quomodo possumus aliquid aut nos decernere, aut vos eligere, aut quisquam adquiescere, ut inter dissidentes suscipiat hoc munus, quod inter convenientes vix sustinetur?

2. Hæc illa est confessoris institutio, hæc justorum soboles patrum, qui sanctum Eusebium, quem numquam ante cognoverant,[3] posthabitis civibus, simul ut viderunt et probaverunt; tantumque interfuit, ut probaretur, quantum, ut videretur? Merito vir tantus evasit, quem omnis elegit Ecclesia: merito creditum quod divino esset electus judicio, quem omnes postulavissent.[4] Convenit igitur ut sequamini exemplum parentum, præsertim cum a sancto confessore institutos tanto meliores patribus esse oporteat, quanto vos melior doctor[5] instituit atque erudivit; modestiæque vestræ et concordiæ insigne edere, ut congruatis adsensu ad postulandum sacerdotem.

3. Etenim si juxta Dominicam sententiam, quod duobus convenerit super terram, de omni re quamcumque petierint, fiet, inquit, illis a Patre meo, qui in cœlis est: *ubi* enim *sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum:* quanto magis ubi plena est in nomine Domini congregatio, ubi universorum postulatio congruit, dubitare nos nequaquam oportet, ibi Dominum Jesum et voluntatis auctorem, et petitionis arbitrum fore, et ordinationis præsulem, vel largitorem gratiæ? Matth xviii, 20.

4. Facite ergo vos dignos videri, quorum in medio Christus sit. Ubi enim pax, ibi Christus; quia pax Christus: ubi justitia, ibi Christus; quia Christus justitia. Sit in medio vestrum, ut videatis eum, ne dicatur et vobis: *Medius autem vestrum stat, quem vos non videtis.* Non illum viderunt Judæi, in quem non crediderunt: nos illum devotione conspicimus, fide cernimus. Ephes. ii, 14. I Cor. i, 30. Joan i, 26.

5. Stet igitur in medio vestrum, ut aperiantur vobis cœli, qui enarrant gloriam Dei, ut voluntatem ejus faciatis, et operemini opus ejus. Qui videt Jesum, cœli ei aperuntur, sicut aperti sunt Stephano dicenti: *Ecce video cœlos apertos, et Jesum stantem ad dexteram Dei.* Stabat Jesus quasi advocatus: stabat quasi sollicitus, ut Stephanum athletam suum certantem juvaret: stabat quasi paratus, ut coronaret suum martyrem. Ps. xviii, 2. Act vii, 55.

6. Stet igitur et vobis, ut eum non timeatis sedentem; sedens enim judicat, sicut Daniel dicit: *Throni positi sunt, et libri aperti sunt, et antiquus dierum sedit.* In octogesimo autem et primo psalmo scriptum est: *Deus stetit in congregatione deorum: in medio autem deos dijudicat.* Sedens igitur judicat, stans dijudicat; et judicat de imperfectis, inter deos autem dijudicat. Stet vobis ut defensor, ut bonus pastor, ne vos lupi incursent graves. Dan vii, 9. Ps. lxxxi, 1.

7. Quo non otiose nostra admonitio deflectit; audio enim venisse ad vos Sarmationem et Barbatianum vaniloquos homines,[6] qui dicant nullum esse abstinentiæ meritum, nullam frugalitatis, nullam virginitatis gratiam, pari omnes æstimari pretio, delirare eos qui jejuniis castigent carnem suam, ut menti subditam faciant. Quod numquam fecisset, numquam scripsisset ad instituendum alios Paulus apostolus, si deliramentum putasset. Gloriatur itaque dicens: *Sed castigo corpus meum, et servituti redigo; ne aliis prædicans, ipse reprobus inveniar.* Ergo qui non castigant corpus suum, et volunt prædicare aliis, ipsi reprobi habentur. I Cor. ix, 27.

8. An quidquam tam reprobum, quam quod ad luxuriam, ad corruptelam, ad lasciviam provocat; quam incitamentum libidinis, illecebra voluptatis, incontinentiæ fomes, incendium cupiditatis? Quæ istos epicureos nova schola misit? Non philosophorum, ut ipsi ajunt, sed imperitorum, qui voluptatem prædicent, delicias suadeant, castimoniam nulli usui esse ducant. *Fuerunt nobiscum, sed non fuerunt ex nobis;* neque enim pudet dicere, quod dicit evangelista Johannes. Sed hic positi primo jejunabant, intra monasterium continebantur: nullus erat luxuriæ locus, interdicta ludibriosæ disputationi licentia. I Joan. ii, 20.

9. Hoc delicati non potuerunt ferre. Abierunt foras; deinde volentes redire, non sunt recepti:

[1] Qui ex his verbis epistolam hanc Ambrosio abjudicandam censent, nihil sane vident: non enim illa de Venetiis urbe, quæ nondum constructa erat, intelligenda; sed de Venetiarum regione, quam non solum scriptoribus multo antiquioribus cognitam constat, verum etiam commemorat ipsemet Ambrosius epist. XVIII, num. 21. (Edit. Maur.)

[2] *Intentio,* ut Nannius observat, hic nihil aliud est quam contentio, id est, animorum in sua cujusque opinione pertinacia. Hæc autem Ambrosio imputabatur, quod pro sua metropolitani auctoritate illam sopire et componere teneretur. (Edit. Maur.)

[3] « Vercellensium episcoporum, qui quidem pervenerint ad nostram memoriam, primum esse hunc Eusebium Ughellus lib. IV *Ital. sac.* litteris prodit. Cujas fuerit non dicitur ab Ambrosio, sed Hieronymus Sardum fuisse testificatur in hæc verba: *Eusebius natione Sardus, et ex lectore urbis Romanæ Vercellensis Ecclesiæ episcopus, ob confessionem fidei a Constantio principe Scythopolim et inde in Cappadociam relegatus, sub Juliano imperatore ad Ecclesiam reversus.... mortuus est Valentiniano et Valente regnantibus.* Hunc ipsum obitum idem in Chronico ponit anno VI eorumdem imperatorum, quem incidere in annum repar. sal. 371 docet Baronius ». Hucusque Maurini editores. In sacra vero liturgia martyribus accensetur, quia juxta veterem traditionem scripto concreditam in quodam veteri sermone qui jam Ambrosio tribuebatur, a vercellensibus arianis lapidibus obrutus est. Et revera hujus martyrii indicia in capite sanctissimi Viri deprehensa sunt anno 1581 cum, in templi instauratione, ejus corpus detectum fuit, ut in ejus *Vita* ab ep. Ferrerio conscripta.

[4] Hic electionem et postulationem apte distinguit sanctus noster; ut nimirum illam cleri, hanc populi fuisse significet; quemadmodum epist. 15, num. 12 utramque liquido separavit, de sancto Acholio ita loquens: *a Macedonibus obsecratus populis, electus a sacerdotibus.*

[5] Codex Gem. juxta Maurinos, *melior auctor.*

[6] Duos hosce apostatas monachos jam perstrinxit sanctus Ambrosius *Enarr. in psal.* XXXVI, num. 49, ubi tacito eorum nomine, quam simillima iis, quæ hic dicuntur, in illos scribit. Horum autem hæresis ex tetro Joviniani fonte ortum ducebat, de cujus erroribus agitur epist. XLII *ad Syricium.*

pleraque enim audieram,[1] quæ deberem cavere: monueram, nihil profeceram. Effervescentes itaque disseminare talia cœperunt, quibus incentores essent vitiorum omnium miserabiles. Perdiderunt utique quod jejunaverunt: perdiderunt quod se aliquo continuerunt tempore. Nunc itaque diabolico studio invident aliorum operibus bonis, quorum ipsi fructu exciderunt.

10. Quæ virgo audiat nullum præmium esse integritatis, et non ingemiscat? Absit enim ut facile credat, certe ut non studia deponat, et intentionem suæ mentis inflectat. Quæ vidua cum compererit[2] nullum esse fructum viduitatis, mallet servare fidem conjugii, et in tristibus degere, quam se credere lætioribus? Quæ conjugii districta vinculo, si audiat quod nullus honos castitatis sit, non possit incuriosa tentari corporis aut mentis facilitate? Et ideo Ecclesia quotidie in lectionibus sacris, in sacerdotum tractatibus laudem pudicitiæ, gloriam integritatis personat.

11. Frustra ergo dicit Apostolus: *Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis.* (1 Cor. v, 9.) Et ne forte dicant: Non de omnibus mundi nos dicimus fornicariis,[3] sed dicimus quod qui fuerit in Christo baptizatus, haberi jam non debeat fornicarius; sed qualiscumque vita ejus accepta sit Deo; et ideo addidit Apostolus: *Non utique fornicariis hujus mundi;* et infra: *Si quis frater nominatur fornicator,*[4] *aut avarus, aut idolis serviens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax; cum ejusmodi nec cibum quidem sumere. Quid enim mihi de iis, qui foris sunt, judicare?* (Ibid., 10-12.) Et ad Ephesios: *Fornicatio autem, et omnis immunditia, et avaritia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos.* (Ephes. v, 3.) Et statim subinfert: *Hoc enim scitote quod omnis impudicus, aut immundus, aut avarus,*[5] *quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno Christi et Dei.* (Ibid., 5.) De baptizatis utique dictum liquet; ipsi enim accipiunt hæreditatem, qui baptizantur in morte Christi, et consepeliuntur cum ipso, ut cum ipso resurgant. Ideo hæredes Dei, cohæredes Christi sunt: hæredes Dei, quia transcribitur[6] in eos Dei gratia: cohæredes Christi, quia renovantur in vitam ipsius: hæredes quoque Christi, quia datur illis per mortem ipsius tamquam testatoris hæreditas. (Rom. vi, 3.)

12. Isti igitur magis sibi debent adtendere, qui habent quod possint amittere, quam qui non habent. Isti majore agere custodia,[7] isti cavere vitiorum illecebras, erroris incitamenta debent, quæ maxime ex cibo potuque oriuntur. Denique *sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere.* (Exod. xxxii, 6.)

13. Ipse quoque Epicurus, quem isti sibi magis sequendum quam apostolos putant, adsertor voluptatis, etsi neget invectricem mali[8] esse voluptatem, non negat tamen ex ea fieri quædam, ex quibus generentur mala: denique nec luxuriosorum vitam reprehensibilem videri, quæ repleatur delectationibus, nisi vel doloris, vel mortis quatiatur metu. Atque hic quam alienus a vero sit, etiam hinc deprehenditur, quod voluptatem in homine Deo auctore creatam adserit principaliter, sicut Philomarus[9] ejus sectator in Epitomis suis disputat, et hujus allegat stoicos[10] esse auctores sententiæ.

14. Sed hoc divina Scriptura redarguit, quæ serpentis insidiis atque illecebris infusam Adæ atque Evæ voluptatem docet.[11] Siquidem ipse serpens voluptas sit, et ideo variæ ac lubricæ, et velut veneno quodam corruptelarum infectæ passiones voluptatis sint. Appetentia igitur voluptatis constat deceptum Adam excidisse a mandato Dei, et fructu gratiæ. Quomodo igitur voluptas ad paradisum revocare nos potest, quæ sola nos paradiso exuit? (Gen. iii, 1 et ss.)

15. Unde et Dominus Jesus volens nos adversus diaboli tentamenta fortiores reddere, certaturus jejunavit;[12] ut sciremus quia aliter ille- (Matth. iv, 12.)

[1] Ita vet. editt. et mss. nisi quod horum nonnulli habent *plerumque* pro τὸ *pleraque:* illæ vero pro *deberem* ponunt *deberent;* sicut etiam Rom. edit. quæ præterea effert *caveri. Monueram, nihil profeci.* Intelligitur autem ex istis verbis Ambrosium per se hujus monasterii, in quo vixerant Sarmation ac Barbatianus, curam gerere, tametsi ei sacerdotem quoque præfecisset, ut testatur Augustinus lib. *de Moribus Eccl. Cath.* cap. 33, quocum quæ idem lib. VIII *Confess.* cap. 6 de eodem asceterio memorat, conferenda sunt. (Edit. Maur.)

[2] Edit. omnes, ac pauci mss., *cum conceperit:* alii mss. elegantius, *cum compererit.* (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit., *dicant non de omnibus mundi nos dicere fornicariis, sed quod qui fuerit.... non debeat fornicarius, qualiscumque,* etc.; omnes vero aliæ, ac mss. juxta Maurinos, ut in textu. Hic autem error, quo qui baptizatus semel fuisset, negabatur peccare posse, etiam a Joviniano defendebatur, quemadmodum cognoscimus ex August. lib. *de Hæres.* cap. 82.

[4] Rom. edit. *si qui frater nominatur, est fornicator.*

[5] Omnes edit. ante maurinam ac mss. nonnulli a Maurinis inspecti et noster M, *quod est idololatra:* reliqui magno numero, *quod est idololatria.*

[6] Rom. edit., *quia transmittitur:* aliæ cum mss. prope ad unum, Maurinis testibus, *quia transcribitur.*

[7] Ita vet. editt. cum mss. pluribus potioribusque: at Rom. cum aliis nonnullis, *egere custodia.* (Edit. Maur.)

[8] Nonnulli mss., *inventricem mali.* Ceterum de eo quod Epicurus ab aliis philosophis, maxime vero a sanctis patribus corporeæ voluptatis patronus habeatur, licet acriter defendatur a multis auctoribus, dictum a nobis est ad lib. I *Offic.* cap. 13. num. 50. Hic autem illud unum adjicietur Ambrosium quidquid hoc loco de Epicuri opinionibus memorat, id ex ejus epistola ad Menæceum a Diogene Laert. lib. X proposita, vel, ut Gassendus existimat, e Demarchi libro esse mutuatum. (Edit. Maur.)

[9] Mira est in hoc nomine scribendo varietas: editt. vet. præferunt *Philuminaris* (*codex* M, Philuminarus), Rom. *Philomarus:* mss. vero *Filominus,* nonnulli *Filuminus.* Cum porro inter epicureos nullum sic appellatum reperire sit, haud inviti crederemus eumdem esse, quem Diogenes Laert. initio Philodemum nominat, et cujus etiam meminit Cicero lib. II *De Finib.*, at similiter non sine aliqua diversitate; cum ipsius editt. ac mss. quidam habeant *Polydemum;* alii vero *Philodamum:* quem Gædareum illum esse arbitratur Gassendus, cujus apud Strabonem lib. XVI mentio exstat. (Edit. Maur.)

[10] Editt. vet., *allegat historicos:* Rom. et omnes mss. juxta Maurinos, *allegat stoicos.*

[11] Mss. aliquot partim, *infusam illatamque Evæ voluptatem,* partim, *infusam illam tamquam Ævæ voluptatem:* ceteri, et omnes edit. ut in textu. Infra vero ubi editt. et quidam mss., *voluptatis sint. Appetentia igitur voluptatis;* complures mss. exhibent *voluptatis sint appetentia. Igitur voluptate,* etc. (Edit. Maur.)

[12] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *reddere certaturos, jejunavit.*

cebras mali non possumus vincere. Denique ipse diabolus primum tentamentorum suorum spiculum de voluptate intorsit, dicens: *Si Filius* Matth. IV, 3. *Dei es, dic ut lapides isti panes fiant.* Unde ait Dominus: *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei;* et noluit facere, cum posset, ut magis lectionis studio quam voluptati intendere nos salutari præcepto doceret. Et quia isti jejunandum negant, qua causa Christus jejunaverit, adstruant, nisi ut nobis exemplo esset ejus jejunium. Denique in posterioribus docuit non facile malum posse, nisi nostro vinci jejunio, dicens: *Hoc genus dæmoniorum non ejici-* Matth. XVII, 20. *tur, nisi in oratione et jejunio.*

16. Quid etiam sibi vult Scriptura, quæ docet jejunasse Petrum, et jejunanti atque oranti de Act. X, 10. baptizandis gentibus revelatum mysterium; nisi ut ostenderet etiam ipsos sanctos, cum jejunant, tunc fieri præstantiores? Denique Moyses cum Exod. XXXIV, 28. jejunaret, Legem accepit. Et ideo Petrus cum jejunaret, edoctus est novi Testamenti gratiam. Daniel quoque jejunii merito ora clausit leonum, Dan. XIV, 32; IX, 2 et ss. futurorumque temporum vidit negotia. Aut quæ nobis salus esse potest, nisi jejunio eluerimus peccata nostra, cum Scriptura dicat: Jejunium, [1] et eleemosyna a peccato liberat?[1] Tob. XII, 8.

17. Qui sunt ergo hi præceptores novi, qui meritum excludant jejunii? Nonne gentilium vox ista est dicentium: *Manducemus et bibamus?* Quos bene irridet Apostolus dicens: *Si secundum hominem pugnavi Ephesi ad bestias, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? Manducemus* I Cor. XV, 32. *et bibamus; cras enim moriemur,* hoc est: Quid mihi profuit usque ad mortem contentio, nisi [2] ut hominem redimerem meum?[2] Quia frustra redimitur, si nulla est spes resurrectionis. Ac per hoc, spe omni resurrectionis amissa, manducemus et bibamus: non amittamus fructum præsentium, qui futurorum nullum tenemus. Illorum ergo est cibis et potibus indulgere, qui nihil post mortem suam sperant.

18. Denique epicurei dicunt adsertores voluptatis, quia mors nihil ad nos:[3] [3] quod enim dissolvitur, insensibile est; quod autem insensibile, nihil ad nos. Quo demonstrant corpore se tantum, non mente vivere; nec animæ fungi, sed carnis solius munere, qui secessione animæ corporisque dissolvi munus suæ vitæ omne existiment, perire merita virtutum, atque animæ omnem vigorem, totos se deficere cum corporis sensu, nihil reliquiarum superesse animæ, cum ipsum corpus non statim resolvatur. Prius ergo dissolvitur anima quam corpus; cum secundum suam opinionem vel carnem et ossa considerare debeant, quæ post mortem supersunt; secundum veram autem adsertionem negare non debeant resurrectionis gratiam.

19. Merito ergo hos redarguens Apostolus, monet nos ne talibus labamur opinionibus, dicens: *Nolite seduci, corrumpunt mores bonos colloquia mala. Sobrii estote juste,*[4] *et nolite* [4] *peccare;* ignorantiam enim Dei quidam ha- I Cor. XV, 33. bent. Bonum ergo sobrietas; quia peccatum ebrietas est.

20. Quid quod ille ipse Epicurus defensor voluptatis, cujus ideo frequentem facimus mentionem, ut hos aut gentilium discipulos, et epicuream probemus sectam sequi; aut illum ipsum, quem ipsi philosophi a suo excludunt consortio tamquam patronum luxuriæ, tolerabiliorem his esse doceamus? Clamat ergo ille, ut Demarchus adserit,[5] [5] quia non potationes, neque comessationes, nec filiorum soboles, nec feminarum copulæ, nec piscium copia aliorumque hujusmodi, quæ splendido usui parantur convivii, suavem vitam faciant, sed sobria disputatio. Denique addidit quod ii copiis convivii moderate utantur, qui non immoderate eas quærunt. Succo solo et pane vel aqua qui libenter utitur, despuit deliciarum epulas; quia multæ ex his generantur molestiæ. Etiam alibi dicunt: Non immoderatæ epulæ, non potationes voluptatis suavitatem generant, sed continens vita.

21. Cum igitur illos abdicaverit philosophia, hos non excludit Ecclesia? Siquidem et illi, quod malæ causæ habent,[6] [6] se adsertionibus suis impugnant frequenter. Nam etsi principalis eorum sententia sit quod nullam suavitatem voluptatis putent, nisi quæ cibo potuque percipiatur; tamen intelligentes in tam reprehensibili definitione versari se sine summo dedecore non posse, ac deseri ab omnibus, fuco quodam probabilium disputationum eam colorare voluerunt; adeo ut diceret quidam ex iis: Dum studemus delectationi per epulas et cantus, amisimus eam quæ per verbi, quo solo salvi esse possumus, infunditur perceptionem.

22. Nonne isti dispares, discolores in hac multiformi disputatione nobis videntur? Quos adeo Scriptura condemnat, ut non præterierit

[1] Gem. codex Maurinis testibus, *a pœna liberat.*

[2] Ita omnes edit. ac pars mss.; reliqui autem mss., *redimerem eum, qui frustra.* Iterum vero, ubi nos cum mss. aliquot, et Rom. edit., *resurrectionis amissa;* vet. editt. cum mss. aliis præferunt *redemptionis amissa.* (Edit. Maur.)

[3] Habetur ista sententia in Epicuri epist. *ad Menœceum,* et adhuc liquidius in ejus *Ratis sententiis;* unde hanc ipsam refert Laertius. Ceterum de opinione hujus philosophi circa mortalitatem animæ, idem plane quod Ambrosius, testantur etiam Hieronymus lib. II *Contra Jovin.* et Augustinus lib. VI *Confess.* cap. 16, atque alii bene multi. (Edit. Maur.)

[4] Septem mss., *Sobrii estote et justi:* ceteri et omnes edit., *Sobrii estote juste.* Melius, quandoquidem habetur in textu Apostoli, ἐκνήψατε δικαίως. (Edit. Maur).

[5] Quod e Demarcho hic refert Ambrosius, legitur quoque in *epist. ad Menœceum* jam non semel citata. Id a Gassendo lib. III *de Vita Episc.* observatum est, ubi ejusdem Demarchi mentio negatur alibi, quam apud Doct. nostrum, usquam fieri. Sed oppido quam probabile est non alium hunc esse ab Hermacho Epicuri discipulo, qui eidem in secta et disciplina successit, et plures libros edidit in Platonem et Platonicos, ut ex Diog. Laertio cognoscere est. Et certe non ita inter se discrepant *Hermachus* atque *Demarchus,* ut non unum pro alio facile a scriptoribus accipi possit. (Edit. Maur.)

[6] Eras. et seq. editt., *quod malam causam habeat:* Amerb. et omnes mss. juxta Maurinos, *quod malæ causæ habent;* quod nempe in malis causis fieri solet.

eos, quos Apostolus redarguebat,[1] dicente Luca in Actibus Apostolorum, qui eum librum historico stylo scripsit: Quidam autem epicurei et stoici philosophi disputabant cum eo; et quidam dicebant: *Quid sibi vult hic seminiverbius? Alii autem: Novorum dæmoniorum videtur pronuntiator esse.* Act. XVII, 18.

23. Ex hoc tamen numero non immunis gratiæ abiit Apostolus. Siquidem etiam Dionysius areopagites cum Damari uxore sua,[2] aliisque multis credidit. Itaque illi doctissimorum et eloquentium cœtus simplici disputatione victos se esse credentium exemplo manifestarunt. Quid igitur sibi isti volunt, qui tentant eos pervertere, quos adquisivit Apostolus, quos redemit Christus sanguine suo? Quod adserunt[3] baptizatos intendere non debere virtutum disciplinis,[4] nihil illis obesse comessationes, nihil voluptatum affluentiam, insipientes esse eos qui iis careant: virgines oportere nubere, filios facere; similiter et viduas iterare, quod semel male virili admixtione expertæ sint; etiamsi se continere possint, errare eas quæ nolint iterare copulam.

24. Quid ergo? Placet ut hominem exuentes, induamus pecudem; et expoliantes Christum, vestiamur aut supervestiamur amictus diaboli? Sed cum ipsi doctores gentium ne honestatem quidem cum voluptate copulandam putaverint, eo quod pecudem viderentur cum homine includere; nos ut belluinos usus humano infundamus pectori, et rationabili menti inscribamus[5] irrationabiles ritus ferarum?

25. Quamquam multa genera sint animantium, quæ amisso pari, concubitu indulgere nesciant,[6] et tamquam solitariæ vitæ ævum exigant: plurima quoque herbis vescantur simplicibus, nec alias nisi fonte[7] puro sitim restinguere noverint: canes quoque videas frequenter interdicto cibo temperare solitos; ut jejuna fame ora suspendant, si imperetur abstinentia. Ab hoc igitur revocantur homines, quod didicerunt per hominem etiam mutæ non prævaricari bestiæ?

26. Quid autem pulchrius abstinentia, quæ facit etiam juventutis annos senescere, ut fiat morum senectus? Namque ut redundantia ciborum ac temulentia etiam maturior ætas calescit; ita mitigatur juventutis ferocitas epularum parcimonia, irriguoque fontis. Exterior[8] ignis aquæ infusione extinguitur: non mirum si etiam interior æstus corporis fluviali potu refrigeratur; cibo enim flamma alitur ac deficit.[9] Siquidem fœnum, stipula, lignum, oleum, atque hujusmodi alimenta ignis sunt, quibus pascitur: ea si detrahas, vel non suggeras, etiam ignis sopitur. Similiter ergo vapor corporis cibo alitur aut minuitur: cibo excitatur, cibo alitur aut solvitur. Luxuria igitur mater libidinis est.

27. Quid quod naturæ conveniens temperantia est, atque illi divinæ legi, quæ in ipso rerum ortu omnium fontes potui, fructus arborum esui dedit? Vinum post diluvium justus ad tentationem sui reperit. Utamur ergo temperantiæ naturali cibo: utinamque possimus! Sed quia non omnes fortes, ideo Apostolus ait: *Vino modico utere propter frequentes tuas infirmitates.* Non ergo propter voluptatem bibendum est, sed propter infirmitatem. Pro remedio igitur parcius, non pro deliciis redundantius. Gen. IX, 20. I Tim. V, 23.

28. Denique Elias, quem Dominus ad virtutis erudiebat perfectionem, ad caput suum collyridam[10] et vas aquæ reperit; et ideo in virtute escæ illius quadraginta diebus jejunavit. Patres nostri, cum mare transirent pedibus, aquam non vinum bibebant. Daniel et Hebræi pueri patrio cibo, et aquæ potu, ille furorem leonum repressit, illi ardentem ignem innoxio videre tactu circa membra sua pasci. III Reg. XIX, 6. Exod. XVII, 6. Dan. I, XIV, III.

29. Et quid de viris loquar? Judith luxurioso Holophernis haudquaquam inflexa convivio,[11] solo titulo sobrietatis desperatum lacertis virilibus reportavit triumphum, patriam obsidione exuit, ducem militiæ suis manibus occidit. Exemplum evidens, quod et illum terribilem populis bellatorem virum luxuria sua emollivit, et hanc feminam temperantia cibi fortiorem viris fecit. Non hic in sexu suo victa est natura, sed in cibo suo vicit. Esther regem superbum suis inclinavit jejuniis. Anna octo- Judith XIII. Esth. IV, 16

[1] Mss. aliquot, *præterierit quod eos Apostolus.* Infra vero ubi omnes edit. et mss. longe plurimi, *historico stilo;* nonnulli habent *stoico stilo.* Perperam, alibi enim ab Ambrosio stylum beati Lucæ historicum esse observatum est. (Ed. Maur.)

[2] Ita omnes edit. ac plures mss., excepta Rom. edit. ubi habetur *muliere sua:* mss. alii etiam non pauci pro *Damari* legunt partim *Damali,* partim *Damale.* Adeo librariis proclive erat in propriis nominibus peccare. Non hic autem solum, sed alibi quoque Damarim Dionysii areopagitæ conjugem facit Ambrosius. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit., *Quid est quod adserunt:* cum mss. omittunt *quid est,* at nonnulli pro *quod adserunt,* habent *qui adserunt.* Infra vero ubi omnes edit. et plures mss., *virili admixtione,* in quibusdam cod. legitur *virili amissione.* Non malo sensu. (Edit. Maur.)

[4] Cod. M manu Pigolpassi: *Jeronimus adv. Jovinianum concordat.*

[5] Rom. edit. sola, *nos et belluinos usus humano infundemus pectori, et rationabili menti inscribemus.* Attamen nostra lectio congruit omnibus mss. et reliquis editionibus, et cum regi videatur adhuc ab illo *placet* sub initium hujus numeri, ideo quoque merito præfertur.

[6] Turturem indicat sanctus Præsul, quam toto cap. 19 libri I *Hexaem.* ob tam insignem continentiam pulchre commendat, strictius vero *Serm.* XIX *in Psalm.* CXVIII, num. 13 et alibi.

[7] Edit. Amerb., *nec alios nisi fonte;* Eras. et seq., *nec alio,* etc. vero prope ad unum, ut in textu. Infra etiam ubi omnes edit. et quidam mss. *canesque videamus;* mss. multo plures nobiscum faciunt. (Edit. Maur.)

[8] Omnes edit., *irriguoque fontis: et exterior* (Rom., *Et si exterior*) *ignis aquæ infusione:* mss. nonnulli, *irriguoque fonte exterior ignis atque infusione:* alii nobis patrocinantur.

[9] Læt. codex juxta Maurinos, *refrigeratur, ac deficit; cibo enim flamma alitur. Siquidem,* etc.

[10] Græcis κολλύρα et κολλυρὶς panis est subcinericius, de quo vide Vossii Etym. in voce *Collyrium.* (Edit. Maur.)

[11] Vet. editt. et mss. aliquot, *Holopherni haudquaquam inflexit,* (mss., *inflexi*) *convivio:* ceterorum aliqui, *Holophernis haudquaquam infelici delectata convivio,* alii ac Rom. edit. ut in textu. Sed et pro *lacertis virilibus,* in quibusdam legitur *lacerti viribus.* (Edit. Maur.)

ginta quatuor[1] annos in viduitate sua jejuniis et obsecrationibus in templo die ac nocte serviens, Christum agnovit, quem Johannes abstinentiæ magister et quidam novus terrarum angelus annuntiavit. Luc. II, 37. Matth. III, 4.

30. O stultum Elisæum, qui silvestribus grumis[2] et amaris pascebat prophetas! immemorem Scripturarum Esdram, qui memoria Scripturas reddidit! insipientem Paulum, qui gloriatur in jejuniis, si nihil prosunt jejunia! IV Reg. IV, 39. II Esdr. VIII, 2. II Cor. XI, 27.

31. Sed quomodo non prosunt, quibus vitia purgantur? Quæ si deferas cum humilitate, cum misericordia, ut Esaias Spiritu divino loquutus est, ossa tua pinguescent, et eris sicut hortus ebrius. Pinguescit igitur anima tua, virtutesque ejus spiritali adipe jejunii, et fructus tui multiplicantur ubertate mentis tuæ; ut sit in te sobrietatis ebrietas,[3] sicut illud est poculum, de quo ait Propheta: *Et poculum tuum inebrians quam præclarum est!* Isai. LVIII, 11. Ps XXII 5.

32. Sed non illa solum laudabilis, quæ parca est ciborum temperantia; sed etiam illa quæ concupiscentiæ. Denique scriptum est: *Post concupiscentias tuas ne eas, et a voluptate tua vetare.*[4] *Si dederis animæ tuæ concupiscentiam, gaudio eris inimicis tuis:* et infra: *Vinum et mulieres apostatare faciunt etiam sapientes.* Unde et Paulus etiam in ipsis conjugiis temperantiam docet: est enim velut quidam adulter incontinens in matrimonio, qui legem apostolicam prævaricatur. Eccl. XVIII, 30. *Ibid.*, XIX, 2. I Cor. VII, 2 etss.

33. Quid autem loquar quanta sit virginitatis gratia,[5] quæ meruit a Christo eligi; ut esset etiam corporale Dei templum, in qua corporaliter, ut legimus, habitavit plenitudo divinitatis? Virgo genuit mundi salutem, virgo peperit vitam universorum. Sola ergo non debet esse virginitas, quæ omnibus in Christo profuit? Virgo portavit, quem mundus iste capere ac sustinere non potest. Qui cum ex Mariæ nasceretur utero, genitalis tamen septum pudoris,[6] et intemerata virginitatis conservavit signacula. Itaque in Virgine Christus reperit, quod suum esse vellet, quod sibi omnium Dominus adsumeret. Per virum autem et mulierem caro ejecta de paradiso, per virginem juncta est Deo. Coloss. II, 9.

34. Quid de altera Moysi sorore Maria loquar, quæ feminei dux agminis, pedes[7] transmisit pelagi freta? Quo munere autem venerabilis Thecla etiam leonibus fuit; ut ad pedes prædæ suæ stratæ impastæ bestiæ sacrum deferrent jejunium;[8] nec procaci oculo virginem, nec ungue violarent aspero; quoniam et ipso adspectu virginitatis violatur sanctitas. Exod. XV, 20.

35. Denique qua reverentia virginitatis loquutus est sanctus Apostolus! *De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tamquam misericordiam consequutus a Domino.* Præceptum non habet, consilium habet: non enim præcipitur, quod supra legem est, sed magis dato suadetur consilio. Nec auctoritas præsumitur, sed demonstratur gratia; nec a quocumque demonstratur, sed ab eo qui misericordiam Domini meruit. Horum ergo meliora quam apostolorum consilia? Apostolus dicit: *Consilium do;* isti dissuadendum[9] putant, ne qua studeat virginitati. I Cor VII, 25.

36. Cujus quantam laudem brevi versiculo propheta expresserit, vel potius Christus in propheta, debemus cognoscere. *Hortus*, inquit, *clausus soror mea Sponsa, hortus clausus, fons signatus.* Christus hoc dicit ad Ecclesiam, quam vult esse virginem, sine macula, sine ruga. Bonus hortus virginitas, quæ plurimos boni ferat fructus odoris. *Hortus clausus;* quia undique vallata est muro castitatis. *Fons signatus;* eo quod virginitas sit fons et origo pudicitiæ, quæ inviolata custodiat integritatis signacula: in quo fonte imago Dei luceat; quia cum munditia corporis congruit etiam puritas simplicitatis. Cant IV, 12.

37. Nec potest dubitare quisquam quod Ecclesia virgo sit, quam etiam in Corinthiis despondit apostolus Paulus, virginem castam adsignare Christo. In superiore igitur epistola dat consilium, et existimat bonum esse munus virginitatis, ut nullis instantis sæculi turbetur necessitatibus, nulla illuvie coinquinetur, nullis exagitetur procellis: in posteriore sponsor est Christo, quod virginitatem Ecclesiæ in illius plebis consignare possit integritate. I Cor. VII, 26 II Cor. XI, 2.

38. Responde mihi nunc, Paule, qua ratione propter instantem necessitatem des consilium? Quoniam *qui sine uxore est, sollicitus*, inquit, *est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo.* Et addidit: *Et mulier innupta et virgo cogitat quæ sunt Domini; ut sit sancta corpore et spiritu.* Habet igitur murum suum adversus mundi hujus turbines, et ideo septo divinæ munita protectionis[10] nullis sæculi flabris inquietatur. Bonum I Cor. VII, 26. *Ibid.*, 22. *Ibid.*, 34.

[1] Codex Remig. et Reg. Maurinis testibus, *octoginta tres.*

[2] Vet. editt. ac mss. nonnulli, *qui silvestribus ramis*, Rom. edit.... *glumis:* optime ceteri mss. *qui silvestribus grumis.* Nam quidquid minutum est grumus dicitur, unde ipsemet Ambrosius lib. *de Elia et Jejun.* cap. 6, num. 18, in eamdem sententiam ait: *Vitis agrestis grumulis mensas onerabat.* (Edit. Maur.)

[3] Editiones ante maurinam, *in te sobria ebrietas.*

[4] Cod. Læt. Gem. et Big. juxta Maurinos, *a voluptate tua avertere.*

[5] Omnes edit. ante maurinam et codex M, *virginitatis gloria:* omnes mss. a Maurinis inspecti, *virginitatis gratia.*

[6] Ita mss. prope universi; nonnulli tamen (*ut* M) et editt., *genitale tamen*, etc.; obiter autem animadverte quam aperte pronuntiet de Mariæ post partum integritate etiam corporea, et consule quæ nos ad lib. II *in Luc.* num. 57, nec non ad epist. XLII num. 4, observavimus. (Edit. Maur.)

[7] *Pedes* græco modo pro *pede* nempe *sicco*, ut ipse Ambrosius alibi.

[8] Rom. edit., *sacro deferrent jejunio:* reliquæ ac mss., *sacrum deferrent jejunium*, quidam *differrent*, minime male, cum idem hic esset, ac producerent. Theclæ porro exemplum, sicut et subjecta ratiocinia quam sint Ambrosio in causa simili familiaria, supervacaneum putamus admonere. (Ed. M.)

[9] Mss. non pauci juxta Maurinos, *dicit: Consilio, isti dissuadendum.*

[10] Paris. quædam editiones ante maurinam, *munita perfectionis.*

ergo consilium; quia in consilio utilitas est, in præcepto laqueus. Consilium invitat voluntarios, præceptum adstringit invitos. Si qua ergo sequuta fuerit consilium, et eam non pœnituerit, adquisivit utilitatem: si quam vero pœnituerit, non habet quod accuset Apostolum: ipsa enim de infirmitate sua judicare debuit; et ideo sibi voluntatis suæ rea est, cujus graviore quam ferre posset, laqueo se ac nodo ligavit.

39. Itaque tamquam bonus medicus, qui et fortibus stabilitatem virtutis conservare cupiat, et infirmis salubritatem dare, aliis dat consilium, aliis demonstrat remedium: *Qui infirmus est, olera manducet,* accipiat uxorem: qui validior est, fortiorem virtutis cibum expetat.[1] Meritoque adjunxit: *Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis; et hoc judicavit in corde suo servare virginem suam, bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: et qui non jungit, melius facit. Mulier vincta est legi, quanto tempore vir ejus vivit. Quod si dormierit vir ejus, liberata est: cui vult nubat, tantum in Domino. Beatior autem erit, si sic permanserit, secundum meum consilium; puto enim, et ego Spiritum Dei habeo.* Hoc est consilium Dei habere, explorare diligenter omnia, et quæ meliora sunt, suadere; quæ tutiora, demonstrare.

Rom. xiv, 2.

1 Cor. vii, 38, et ss.

40. Providus ductor multas ostendit vias, ut qua vult unusquisque, quam sibi accommodam arbitratur, incedat; dummodo occurrat, quo possit in castris prætendere. Bona virginitatis via, sed sublimis et ardua validiores requirit. Bona etiam viduitatis, non tam difficilis, ut superior; sed confragosa et aspera cautiores exigit. Bona etiam matrimonii, plana et directa longiore circuitu ad castra sanctorum pervenit; ea plurimos recipit. Sunt ergo virginitatis præmia, sunt merita viduitatis, est etiam conjugali pudicitiæ locus. Gradus singularum sunt et incrementa virtutum.

41. State igitur in corde vestro, ne quis vos subruat, ne quis possit subvertere. Docuit nos Apostolus quid sit stare, hoc est, quod Moysi dictum est: *Locus* enim *in quo tu stas, terra sancta est;* nemo enim stat, nisi qui fide stat, nisi qui fixus stat sui cordis sententia. Alibi quoque legimus: *Tu autem hic sta mecum.* Utrumque ad Moysen a Domino dictum est, et: *Ubi tu stas, terra sancta est;* et: *Hic sta mecum,* hoc est, mecum stas, si stes in Ecclesia. Ipse enim locus est sanctus, ipsa terra fecunda sanctitatis, et opima virtutum messibus.

Exod. iii, 5.

Deut. v, 31.

42. Sta ergo in Ecclesia, sta ubi tibi apparui: ibi ego tecum sum. Ubi est Ecclesia, ibi firmissima statio tuæ mentis est: ibi fundamentum animi tui, ubi tibi de rubo apparui. Tu rubus, ego ignis: ignis in rubo, ego in carne. Propterea ignis, ut tibi luceam, ut tuas spinas, ut tua peccata consumam, et meam tibi demonstrem gratiam.

43. Stantes ergo in corde vestro lupos fugate ab Ecclesia quærentes prædam tollere. Non sit in vobis desidia, pravum os, lingua amarior. Nolite in concilio vanitatis sedere; scriptum est enim: *Non sedi in concilio vanitatis.* Nolite audire detrahentes de proximis; ne dum auditis alios, provocemini ut et ipsi derogetis proximis, et dicatur unicuique vestrum: *Sedens adversus fratrem tuum detrahebas.*

Ps. xxv, 4.

Ibid., xlix, 20

44. Sedentes detrahunt, stantes autem Dominum benedicunt, quibus dicitur: *Ecce nunc benedicite Dominum omnes servi Domini, qui statis in domo Domini.* Qui sedet, ut de corporeo usu loquar, quasi otioso resolvitur corpore,[2] atque intentionem mentis relaxat. Stat autem speculator providus, explorator impiger, pervigil custos, qui prætendit in castris. Bellator quoque strenuus ante exspectatum stat in agmine,[3] qui vult adversarii consilia prævenire.

Ibid., cxxxiii, 1.

2

3

45. *Qui stat, videat ne cadat.* Qui stat, obtrectare nescit: otiosorum etenim fabulæ sunt, quibus obtrectatio seritur, malignitas proditur. Unde ait Propheta: *Odio habui congregationem malignorum, et cum impiis non sedebo.* Et in trigesimo sexto psalmo, quem præceptis refersit[4] moralibus, in principio statim posuit: *Noli æmulari inter malignantes, neque æmulatus fueris facientes iniquitatem.* Malignitas plus nocet quam malitia; quia malignitas nec puram simplicitatem habet, nec apertam malitiam, sed absconditam malevolentiam. Difficilius autem caventur occulta, quam quæ sunt cognita. Unde et Salvator noster a spiritibus malignis[5] cavendum admonet, quod nos blandarum specie voluptatum capiant, ceterarumque rerum simulatione; cum ad ambitionem, honorem, avaritiam, divitias, ad superbiam potentiæ lenocinia prætendunt.

I Cor. x, 12.

Ps. xxv, 5.

4

Ibid., xxxvi, 1.

5

46. Itaque cum in omni actu, tum maxime in episcopi petitione abesse debet malignitas, in quo vita formatur omnium; ut placido et pacifico judicio præferatur vir omnibus, qui eligatur ex omnibus, et qui medeatur omnibus. Etenim *mansuetus homo, cordis medicus est.* Cujus se medicum etiam Dominus in Evangelio loquutus est, dicens: *Non opus est sanis medicus, sed iis qui male habent.*

Prov. xiv, 30.

Matth. ix, 12.

47. Bonus medicus, qui infirmitates nostras

[1] Juxta Maurinos mss. aliquot, *cibum expectet.*

[2] Editt. vet. cum paucis mss., *quasi otio resolvitur corpore:* Rom.... *corporis:* alii mss. partim, *quasi otio resolvitur corpora;* partim ut nos in textu. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit., *ante exspectatum prælium.* Minus commode; ibi enim intelligitur tempus, estque manifesta imitatio versus Virg. e lib. IV *Georg.*:

Ante exspectatum positis stat in ordine castris,

quem jam retulimus ad locutionem isti similem lib. *de Fuga sæculi,* cap. 8, num. 47. (Edit. Maur.)

[4] Ita omnes edit. ac mss. aliquot: alii vero, *quem præceptis,* nonnulli, *in præceptis refert.* (Edit. Maur.)

[5] Mss. Big. et Gem. Maurinis testibus, *a spiritalibus malignis.*

suscepit, sanavit ægritudines; et tamen iste, sicut est scriptum, non se honorificavit fieri summum sacerdotem: sed qui loquutus est ad eum, Pater dixit: *Filius meus ex tu, ego hodie genui te.* Sicut et alibi dicit: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Qui quoniam typus futurus erat sacerdotum omnium, ideo carnem suscepit; *ut in diebus carnis suæ preces et supplicationes Deo Patri cum magna voce et lacrymis offerret: et ex iis quæ passus est, quamvis esset Filius Dei, discere videretur obedientiam, quam nos doceret, ut nobis fieret auctor salutis.* Denique consummatis passionibus, tamquam consummatus ipse, sanitatem dedit omnibus, peccatum tulit omnium.

Hebr. v, 5 et ss. — Ibid.,

48. Ideo et Aaron sacerdotem ipse elegit, ut non humana cupiditas in eligendo sacerdote præponderaret, sed gratia Dei; non voluntaria oblatio, nec propria adsumptio, sed cœlestis vocatio; ut is offerat munera pro peccatis, qui possit affici pro peccantibus: quia et ipse, inquit, gestat infirmitatem. Non sibi quis honorem debet sumere, sed vocari a Deo, sicut et Aaron; et ita Christus non exegit, sed accepit sacerdotium.

Num. xvii, 8. — Hebr. v, 2, 3.

49. Denique cum ab Aaron per genus ducta successio, generis magis teneret hæredes, quam justitiæ consortes; propterea ad typum illius Melchisedech, quem in veteri Testamento legimus, verus Melchisedech, verus rex pacis, verus rex justitiæ venit: hoc enim habet nominis interpretatio, *sine patre, sine matre, sine generationis enumeratione,*[1] *neque initium dierum, neque finem vitæ habens:* quod et ad Filium Dei refertur, qui matrem in illa divina generatione nescivit, patrem in hoc virginis Mariæ partu ignoravit; ex Patre solo natus ante sæcula, ex Virgine sola ortus in hoc sæculo, initium dierum habere utique non potuit, qui erat in principio. Quomodo autem vitæ finem haberet, qui vitæ auctor omnibus est? *Ipse principium et finis omnium.* Sed refertur et ad exemplum, ut tamquam sine patre et sine matre sacerdos esse debeat; in quo non generis nobilitas, sed morum eligatur gratia, et virtutum prærogativa.[2]

[1] — Hebr. vii, 2, 3. — Apoc. i, 8. — [2]

50. Sit in eo fides, et morum maturitas: non alterum sine altero, sed utrumque in uno cum bonis operibus conveniat et factis. Unde nos apostolus Paulus eorum vult esse imitatores, qui per fidem, inquit, et patientiam possident repromissiones Abrahæ, qui per patientiam promissæ sibi benedictionis meruit accipere et possidere gratiam. Imitatores nos sancti Aaron David propheta debere esse admonet, qui eum inter sanctos Domini ad imitandum nobis constituit, dicens: *Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus, et Samuel inter invocantes nomen ejus.*

Hebr. xi, 9 et ss. — Ps. xcviii, 6.

51. Dignus plane vir qui sequendus proponatur omnibus; nam cum dira mors propter contumaces in plebem serperet, medium se inter viventes morientesque objecit; ut mortem statueret,[3] ne plus perirent. Vere vir mentis et animi sacerdotalis, qui se pro Domini grege quasi pastor bonus pio objiceret affectu. Itaque infregit aculeum mortis, impetum tenuit, transitum negavit. Pietas meritum[4] adjuvit; quia pro ipsis se obtulit, qui resistebant.

[3] Num. xvi, 48. — [4]

52. Discant igitur dissidentes timere Domini commotionem, sacerdotes placare.[5] Quid? Dathan et Abiron et Core nonne propter dissensionem hiatus terræ absorbuit? Nam cum instigassent Core et Dathan et Abiron ducentos quinquaginta viros adversus Moysen et Aaron, ut separarent se ab iis, insurrexerunt illi dicentes: *Satis sit vobis quod tota Synagoga, omnes sancti, et in ipsis Dominus.*[6]

[5] — Ibid., 33. — [6] Ibid., 3.

53. Unde iratus Dominus loquutus est ad omnem Synagogam. Consideravit et novit Dominus qui sunt ejus, et sanctos adduxit ad se; et quos non elegit, non adduxit ad se. Et jussit Dominus, ut eligerent sibi aculas, et incensum ponerent Core et omnes, qui cum eo insurrexerant adversum Moysen et Aaron sacerdotes Domini; ut qui electus esset a Domino, ipse sanctus confirmaretur inter levitas Domini.

II Tim. ii, 19.

54. Et dixit Moyses ad Core: *Audite me, filii Levi, numquid hoc pusillum est vobis, quod separavit vos Deus a synagoga Israel, et adduxit vos ad se; ut ministraretis ministeria Tabernaculi Domini?* Et infra: *Quæritis sacerdotio fungi, sic tu et omnis synagoga tua congregata* ad Deum? Et Aaron quid est, qui murmuratis de eo?

Num. xvi, 9 et ss.

55. Consideratis igitur, quæ offensionis causæ exstiterint, quod sacerdotio fungi indigni vellent, et propterea dissiderent, quod immurmurarent improbantes in sacerdotis sui electione judicium Dei; propterea totum populum metus ingens corripuit, pœnæ terror involvit universos.[7] Obsecrantibus tamen omnibus, ne paucorum insolentia omnes perirent, designantur sceleris rei, et a totius populi corpore ducenti quinquaginta cum auctoribus suis separantur viri, immugiens terra in medio plebis scinditur, aperitur in profundum sinus, abripiuntur noxii, et ita ab omnibus mundi hujus ablegantur elementis; ut nec aerem haustu, nec cœlum visu, nec mare tactu, nec terram contaminarent sepulcro.

[7]

56. Cessavit pœna, non cessavit malitia: ex

[1] Non pauci mss., *sine generatione* (Reg., *sine genealogia*), *sine numeratione:* alii cod. scripti ac editi, ut in textu. (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot, juxta Maurinos, *eligatur, gratia virtutum. Prærogativa sit in eo fides.*

[3] Edit. Eras. et seqq. *ut sisteret:* Amerb. et mss. maximo numero, *ut statueret:* qua locutione Ambrosium etiam alibi non semel usum vidimus. (Edit. Maur.)

[4] Non pauci mss. Maurinis testibus, *pietatis meritum.*

[5] Mss. etiam complures ut supra, *timere Dominum, commotionem sacerdotis placare.*

[6] Nonnulli mss. iterum a Maurinis inspecti, *quadraginta viros.... omnes sancti et ipse Dominus.*

[7] Cod. Gem. Maurinis testibus, *invasit universos.*

hoc ipso immurmuratio exorta populi, quod per sacerdotes perisset populus. Qua indignatione Dominus perdidisset omnes, nisi Moysi et Aaron primo precibus inflexus, post etiam objectu sacerdotis sui Aaron maluisset ingratos majore veniæ pudore donare iis, quorum abnuebant gratiam.

57. Ipsa prophetissa Maria, quæ cum fratribus pede transmeaverat freta maris, quia Æthiopissæ mysterium adhuc nesciens, immurmuraverat adversus fratrem Moysen, lepræ maculis inhorruit; ut vix tanto esset absoluta contagio, nisi Moyses rogasset. Quamvis ad typum Synagogæ illa refertur admurmuratio, quæ Æthiopissæ istius, id est, Ecclesiæ ex gentibus sacramentum ignorans, quotidiano immurmurat convicio, et invidet ei plebi, cujus fide etiam ipsa exuetur a perfidiæ suæ lepra, secundum quod legimus, quia *cæcitas ex parte in Israel contigit, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret.*

Num. XII, 10 et ss.

Rom. XI, 25.

58. Et ut advertamus quia in sacerdotibus divina magis quam humana operatur gratia, una ex multis quas Moyses per Tribus acceperat et recondiderat, virga Aaron floruit; atque ita divini judicii munus spectandum in sacerdote populus advertit, ac destitit parem sibi humano judicio vindicare gratiam, qui ante parem sibi prærogativam competere arbitrabatur. Virga autem illa quid aliud ostendit, nisi quod numquam sacerdotalis marcescat gratia, et in summa humilitate habeat in suo munere commissæ sibi florem potestatis, vel quia id quoque ad mysterium refertur? Nec otiose prope exitum vitæ Aaron sacerdotis hoc factum putamus. Declarari videtur populus senior, sacerdotalis longævæ infidelitatis vetustate cariosus, quod ultimis temporibus imitatione Ecclesiæ reformatus in studia fidei et devotionis,[1] emortuum jam tot sæculis rediviva gratia florem remittat.

1

59. Quid autem illud significat, quod post defunctum Aaron non universo populo, sed soli Moysi qui est in sacerdotibus Domini, imperavit Deus ut exuviis Aaron sacerdotis filium ejus indueret Eleazarum; nisi ut cognosceremus quod sacerdos sacerdotem consecrare debeat,[2] et ipse eum induere vestimentis, hoc est, virtutibus sacerdotalibus; ac tunc si nihil ei deesse indumentorum adverterit sacerdotalium, et apte quadrare omnia, sacris eum adhibeat altaribus? Supplicaturus enim[3] pro populo, eligi a Domino, et probari debet a sacerdotibus; ne quid sit, quod in ipso graviter offendat, cujus officium est pro aliorum offensa intervenire. Neque enim

Num. XX, 26.

2

3

A mediocris virtus sacerdotalis est, cui cavendum non solum ne gravioribus flagitiis sit affinis, sed ne minimis quidem; ut sit promptus ad misericordiam, promissum non remordeat, lapsum revocet, compatiatur dolori, mansuetudinem teneat, pietatem diligat, iram repellat vel decoquat; sit quidam lituus plebis excitandæ ad devotionem, mitificandæ ad tranquillitatem.

60. Vetus dictum est: Adsuesce unus esse; ut vita tua quamdam picturam exprimat, eamB dem servans semper imaginem, quam acceperit. Quomodo potest unus esse, qui nunc iracundia inflammatur, nunc indignatione gravi exæstuat, nunc vultu excandescit, nunc pallore immutatur, per momenta varius et discolor? Sed esto, sit naturæ irasci, aut plerumque causæ: hominis est tamen temperare iracundiam, non leonino raptari furore, ut non norit mansuescere; clamores non serere,[4] nec acerbare familiare jurgium; scriptum est enim: *Vir iracundus effodit*

4

C *peccatum.* Non est unus duplici corde, non est unus qui se cohibere nescit in iracundia, de quo pulchre David ait: *Irascimini, et nolite peccare.* Non iram imperat, sed indulget naturæ: quam homo prævenire non potest, mitigare potest. Ergo etsi irascimur, affectus noster motum recipiat secundum naturam, non peccatum præter naturam. Quis enim ferat, si ipse se gubernare nequeat, qui alios gubernandos receperit?

Prov. XV, 18

Ps. IV, 5.

61. Ideoque Apostolus formam dedit, quia D et episcopum esse oportet irreprehensibilem; et alibi ait: *Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum.* Nam quomodo conveniunt sibi dispensantis misericordia, et cupientis avaritia?

I Tim. III, 2.

Tit. I, 7 et ss.

62. Hæc posui, quæ cavenda acceperim: virtutum autem magister Apostolus est, qui cum patientia redarguendos doceat contradicentes, E qui *unius uxoris virum* præcipiat esse, non quo exsortem excludat conjugii (nam hoc supra legem præcepti est), sed ut conjugali castimonia servet ablutionis suæ gratiam:[5] neque iterum ut filios in sacerdotio creare apostolica invitetur auctoritate: habentem enim dixit filios, non facientem, neque conjugium iterare.

Ibid.

5

63. Quod ideo non prætermisi, quia plerique ita argumentantur: unius uxoris virum dici post baptismum habitæ,[6] eo quod baptismo vitium sit ablutum, quod adserebatur impedimentum. Et vitia quidem atque peccata diluuntur omnia; ut si quis contaminaverit suum corpus cum plurimis, quas nulla conjugii lege sociaverit, remittantur ei omnia; sed conjugia non resol-

6

F

[1] Quidam mss. juxta Maurinos, *fidæ devotionis.*

[2] Episcopalem consecrationem non nisi a sacerdotibus, hoc est, ab episcopis fieri oportere expressis verbis ostendit sanctus Doctor, nec ambigue etiam quam parum juris populo in episcopali electione semper fuerit, dum nullas illius partes hic commemorat, satis innuit. (Edit. Maur.)

[3] Maurinis testibus pauci mss. *Supplicatur enim.*

[4] Ita omnes mss.; at contra omnes edit., *raptari furore, non norit adsuescere clamore, non serere,* etc. (Edit. Maur.)

[5] Codex Vall. a Maurinis inspectus, *absolutionis gratiam.*

[6] Big. cod., *unius uxoris dici potest baptismum habitæ:* rectius alii, ut nos in textu. Operæ autem pretium fuerit, quæ hic de monogamia et continentia sacerdotali traduntur, cum iis quæ disputantur lib. I, *Offic.* cap. 50, n. 257 et 258, componere, nec non observationem a nobis illic subjectam consulere. (Edit. Maur.)

vantur, si quis iteraverit: culpa enim lavacro, non lex solvitur: nulla enim culpa conjugii, sed lex est. Quod legis est igitur non remittitur, quasi culpa; sed tenetur, quasi lex. Ideo et Apostolus legem posuit, dicens: Si quis sine crimine est, unius uxoris vir. Ergo qui sine crimine est, unius uxoris vir, tenetur ad legem sacerdotii suscipiendi: qui autem iteraverit conjugium, culpam quidem non habet coinquinati, sed prærogativa exuitur sacerdotis.

Dist 26, cap. *Qui sine.*

64. Diximus quid legis sit: dicamus etiam quid rationis. Sed prius cognoscamus non solum hoc Apostolum de episcopo et presbytero statuisse, sed etiam patres in Concilio Nicæno tractatus[1] addidisse, neque clericum quemquam debere esse, qui secunda conjugia sortitus sit. Quomodo enim potest consolari viduam, honorare, cohortari ad custodiendam viduitatem, servandam marito fidem, quam ipse priori conjugio non reservaverit? Aut quid interesset inter populum et sacerdotem, si iisdem adstringerentur legibus? Debet præponderare vita sacerdotis, sicut præponderat gratia: nam qui alios præceptis suis ligat, debet ipse legitima præcepta in se custodire.

1

65. Quam resistebam ne ordinarer! postremo cum cogerer, saltem ordinatio protelaretur! Sed non valuit præscriptio,[2] prævaluit impressio. Tamen ordinationem meam occidentales episcopi judicio, orientales etiam exemplo probarunt. Et tamen neophytus prohibetur ordinari, nec extollatur superbia. Si dilatio ordinationi defuit, vis cogentis est: si non deest humilitas competens sacerdotio, ubi causa non hæret, vitium non imputatur.

2

Dist 61, cap. *Neophytus.*

66. Quod si in aliis Ecclesiis tanta suppetit ordinandi sacerdotis consideratio, quanta cura expetitur in Vercellensi Ecclesia, ubi duo pariter exigi videntur ab episcopo, monasterii continentia, et disciplina Ecclesiæ! Hæc enim primus in occidentis partibus diversa inter se Eusebius sanctæ memoriæ conjunxit;[3] ut et in civitate positus instituta monachorum teneret, et Ecclesiam regeret jejunii sobrietate. Multum enim adjumenti accedit ad sacerdotis gratiam, si ad studium abstinentiæ, et ad normam integritatis juventutem adstringat, et versantes intra urbem abdicet usu urbis[4] et conversatione.

3

4

67. Hinc illi processerunt viri, Elias, Elisæus, Johannes Elisabeth,[5] qui pelliceis tunicis et caprinis exuviis induti, inopes atque egentes, angustiis et doloribus afflicti, in solitudinibus errabant, inter alta et condensa montium, invia rupium, speluncarum horrida,[6] fovearum vadosa, quorum conversatione dignus orbis terrarum non erat. Hinc illi Daniel, Ananias, Azarias, Misael, qui in aula regia pascebantur jejunio; alebantur tamquam in desertis, cibo aspero, potuque obvio. Meritoque regii servuli regnis prævaluerunt,[7] et captivitatem decusso jugo contempserunt, potestates subegerunt, elementa vicerunt, naturam ignis extinxerunt, hebetarunt flammas, *obtuderunt aciem gladii, strinxerunt leonum ora;* et ubi infirmiores fieri æstimabantur, ibi fortiores reperiebantur: non refugiebant ludibria humana, quia cœlestia sperabant præmia: non horrebant tenebras carceris, quibus æterni luminis gratia refulgebat.

5

6

7

68. Hos sequutus Eusebius sanctus exivit de terra sua, et de cognatione sua, et domestico

[1] « Rom. edit. et pauci mss., *in concilii Nicæni tractatu:* alii mss. aliquot, *in concilio Nicæno tractatus*: reliqui, et vet. editt., *in concilio Nicæni tractatus:* sicut etiam legitur in ant. edit. Gratiani, et aliorum. At vero quoquo modo legamus hunc locum, difficultate sua non carebit. Etenim cum canones concilii Nicæni tantum viginti habeantur, in quorum nullo de bigamis ad clericatum non admittendis quidquam dicitur, quid his verbis indicet Ambrosius, incertum est. Baronius et qui eum sequuntur, cuneum sibi videnter huic nodo invenisse, dum præter hos XX canones dicunt alios quosdam ab eadem Synodo conditos esse, qui ad ætatem nostram non pervenerint. Verumtamen, pace tantorum virorum, inquisitio Afrorum antistitum qui temporibus Bonifacii ac Zozimi, missis Alexandriam atque Antiochiam ad quærendos eosdem canones legatis, tantum XX receperunt: vetera ejusdem Synodi exemplaria, in quibus totidem inveniuntur, nam quod XXII habet Rufinus, nihil est, cum ille quatuor e duobus divisis effecerit: postremo testimonia Theodoreti lib. I, cap. 8, et Hincmari Rhemensis epist. ad Laudunensem non plures Nicænos canones fuisse quam XX palam faciunt. Quare nonnulli quidem de numero eorum non dissentiunt, sed ii negant agi de canonibus a Doctore nostro, quem tractatus tantum, hac de re in Nicæno concilio habitos, non autem canones conditos testari dicunt. At vero cum præmiserit Ambrosius, quid Apostolus de episcopo et presbytero statuerit, manifestum est eum quid in memorata synodo de diacono et subdiacono decretum fuerit, subjecisse; neque hunc locum alio sensu posse intelligi. Nobis igitur nihil occurrit verisimilius, quam si dicamus canonem illum ex alio Concilio Nicænis canonibus in eo codice, quo utebatur sanctus Antistes, additum esse, quo ille in fraudem inductus fuerit, sicut in simili re alii non pauci. Sed neque ullum movere debet, quod habetur, *neque clericum quemquam,* etc.; vocem enim *clericum* ad diaconos et subdiaconos restringi constat, quemadmodum verba quoque Leonis Magni ex epist. XII *ad Anastas.* cap. 4, ubi scribitur: *Nam cum extra clericorum ordinem constitutis nuptiarum societati... nec subdiaconis quidem connubium carnale conceditur.* Quibus verbis subdiaconos ac superiores ordines intra clericorum classem includere voluit sanctus Papa, non autem inferiores; cum his uxorum copula permitteretur ». Hucusque Maurini editores, qui *Nicæni* lectionem retinuere. At nos aliam adoptari posse non censuimus præter *Nicæno.*

[2] *Præscriptio* idem hic sonat ac ecclesiastica seu canonica constitutio: *impressio* autem vis est atque impetus popularis. Frequenter porro de electione sua conqueri solet Ambrosius, exempli causa lib. I *de Offic.* cap. 1, num. 4; lib. II *de Pœnit.* cap. 8, num. 72 et alibi. Quod autem adjungit ordinationem suam ab orientalibus episcopis exemplo fuisse comprobatam. Baronius et alii post eum intelligendum censent de Nectario Constantinopolitano, de quo satis abunde a nobis dictum ad epist. XIII, num. 3. (Edit. Maur.)

[3] Hanc institutionem Baronius, ad an. 328, ab Eusebio tum factam censet, cum ab Ægypto, quo legatus a Romano Pontifice missus fuerat, ad suos rediit. Sed cum Ambrosius non monachorum Ægyptiorum, ut Baronius adserit, sed Eliæ, Elisæi ac Baptistæ exemplis Eusebium ductum memoret, ut monasticam vitam conjungeret cum clericali, nihil prohibet quominus conjunctionem hanc ea legatione priorem arbitremur. (Edit. Maur.)

[4] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *abducat usu urbis.*

[5] Mss. aliquot, et edit. Rom. omittunt *Elisabeth:* at omissionis causam putamus esse, quod eam vocem in gignendi casu positam non adverterunt, phrasi enim græca dicitur, *Joannes Elisabeth,* supple filius. (Edit. Maur.)

[6] Mss. nonnulli a Maurinis inspecti, *speluncarum horrea.*

[7] Edit. Amerb. atque Eras., *regis prævaluerunt,* Gill. ac Rom. *regi prævaluerunt:* mss. vero ut in textu. (Edit. Maur.)

otio peregrinationem prætulit. Pro fide quoque exsilii dura præoptavit atque elegit, conjuncto sibi sanctæ memoriæ Dionysio, qui posthabuit
1 imperatoris amicitiam exsilio voluntario.[1] Itaque memorabiles viri circumdati armis, vallati exercitu, cum raperentur de ecclesia majore, triumphabant de imperio; quia contumelia terrestri mercabantur mentis fortitudinem, regni potentiam, quibus militaris[2]
2 manus, armorum strepitus extorquere non potuit fidem, subegerunt bestialis animi feritatem, quæ nocere sanctis nequivit. *Ira enim regis, ira leonis*, ut in Pro-
Prov. xix, 12. verbiis habes.

69. Confessus est victum se esse, qui rogabat ut mutarent sententiam: sed illi validiorem calamum suum ferreis gladiis arbitrabantur. Denique vulnerata est perfidia, ut occideret, non est vulnerata sanctorum fides: non desiderarunt patrium sepulcrum, quibus reservabatur cœleste domicilium. Erraverunt toto orbe,
II Cor. vi, 10. ut nihil habentes, et possidentes omnia. Quocumque missi essent, locus deliciarum putabatur; neque enim illis quidquam deerat, quibus fides locuples abundabat. Denique locupletabant alios, ipsi inopes ad sumptum, opimi ad gratiam. Tentabantur, sed non mortificabantur, in jejuniis, in laboribus, in custodiis, in vigiliis.
Hebr xi, 34. Evaserunt de infirmitate fortes. Non exspectabant deliciarum illecebras, quos saginabat fames: non adurebat eos torrida æstas, quibus refrigerabat æternæ spes gratiæ: non frangebant
3 glacialis plagæ frigida,[3] quibus ferventi spiritu vernabat devotio: non verebantur vincula hominum, quos Jesus solverat: non desiderabant redimi a morte, qui præsumebant a Christo resuscitari.

70. Denique sanctus Dionysius exegit votis, ut in exsilio vitam poneret; ne regressus confusa institutis seu usu infidelium studia plebis aut cleri inveniret; meruitque hanc gratiam; ut pacem Domini tranquillo affectu secum referret. Itaque ut Eusebius sanctus prior levavit vexillum confessionis; ita beatus Dionysius in exsilii locis propiori[4] martyribus titulo vitam exhalavit.

71. Hæc igitur patientia in sancto Eusebio monasterii coaluit usu, et durioris observationis consuetudine hausit laborum tolerantiam. Namque hæc duo in adtentiore christianorum devotione præstantiora esse quis ambigat, clericorum officia, et monachorum instituta? Ista ad commoditatem[5] et moralitatem disciplina, illa ad 5
abstinentiam adsuefacta atque patientiam: hæc velut in quodam theatro, illa in secreto: spectatur ista, illa absconditur. Ideo bonus athleta ait: *Spectaculum facti sumus huic mundo et angelis.* Dignus sane qui spectaretur ab angelis, I Cor. iv, 9.
cum luctaretur, ut ad Christi bravium perveniret; cum certaret, ut in terris vitam angelorum institueret, in cœlo nequitiam angelorum refelleret: colluctabatur enim nequitiis spiritalibus. Merito mundus eum spectabat, ut mundus imitaretur.

72. Hæc ergo vita in stadio, illa in spelunca: hæc adversus confusionem sæculi, illa adversus carnis appetentiam: hæc subjiciens, illa refugiens corporis voluptates: hæc gratior, illa tutior: hæc se ipsam regens, illa semet ipsam coercens: utraque tamen se abnegans, ut fiat Christi, quia perfectis dictum est: *Qui vult post me venire, abneget se ipsum sibi, et tollat crucem suam, et sequatur me.* Sequitur ergo Chri- Matth. xvi, 25.
stum qui potest dicere: *Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus.* Gal. ii, 20.

73. Negabat se Paulus, cum sciens quia vincula et tribulationes eum manerent in Hierusalem, voluntarius se offerret periculis, dicens: *Nec facio animam meam cariorem mihi, dummodo consummem cursum meum, et ministerium verbi, quod accepi a Domino Jesu.* Denique cir- Act. xx, 24 et ss.
cumstantibus plurimis, plorantibus et obsecrantibus, non reflexit animum: ita fides prompta dura sui censor est!

74. Hæc ergo dimicat, illa se removet: hæc illecebras vincit, illa refugit: huic mundus triumphatur, illi exulat: huic mundus crucifigitur, vel ipsa mundo; illi ignoratur: huic Gal vi, 14.
plura tentamenta, et ideo major victoria; illi infrequentior lapsus, facilior custodia.

75. Denique ipse Elias, ut confirmaretur[6] 6

[1] Quemadmodum Eusebius Vercellensis ac Dionysius Mediolanensis propterea in exilium a Valente imperatore pulsi fuerint, quod in Mediolanensi concilio recusaverint Athanasii subscribere condemnationi, explicat Athanasius ipse in *epist. ad Solitarios*, Hilarius extrema *epist. ad Constant.*, Socrates, Sozomenus, Sulp. Severus, et alii. (Edit. Maur.)

[2] Codex M, *militarium*; reliqui mss. prope ad unum Maurinis testibus nobiscum faciunt; editiones vero ante maurinam dictionem *manus* non agnoscebant.

[3] Rom. edit. et mss. aliquot, *quos.... gloriæ.... plagæ frigora:* vet. editt., *quos.... gratiæ.... plagæ frigiditas*, mss. autem magno numero, ut in textu. (Edit. Maur.)

[4] Ita omnes edit. ante maurinam, et mss. nonnulli, (quidam, *martyrii*) *titulo:* codex M, mendose, *propriore;* alii multo plures, *priori*, etc. Hanc lectionem Maurini adoptarunt eo quod illis visa est magis huic loco congruere, ut cruento sed brevi martyrio diuturni exsilii labores ac molestiæ, in quibus vitam finivit Dionysius, præferantur. Sed talis explicatio minime congruit illi discrimini quod vetus Ecclesia semper servavit inter martyres et confessores; aliunde etiam grammatice lectio contorta esset; ac quia vox *priori* per se facilior est quam *propiori*, hinc leviter conspicitur quare vox *priori* plures in mss. irrepserit. Dionysii obitum in civitate Retrojensi provinciæ Cappadociæ anno 371, vel 374, VIII kal. Jun. contigisse memorant Baronius ad annum 375, Ughellius tomo IV, et Bollandi continuatores. Quod autem ad Eusebium, monent Maurini: « Is in sermonibus duobus, Ambrosii nomine hactenus evulgatis, quos Ughellus ex ms. allegat ante annos 1000, ut putat, scripto, dicitur inter cruciatus ab arianis ipsi adhibitos expirasse. Attamen verisimile, ut Baronius ad ann. 371 observat, minime videtur Ambrosium hoc loco id vel prætermissurum, vel secundum vet. editt. lectionem Dionysio priores in Eusebium delaturum fuisse, si hujus exsilium cruentus exitus coronasset ». Sed quæ de Eusebio jam diximus destruunt hæc adserta.

[5] Omnes edit. ac pauci mss. (*etiam* M), *ad comitatem:* alii vero mss. majori numero, *ad commoditatem*, nimirum ut proximorum necessitatibus inserviat, et se accommodet; sic etiam moralitas Ambrosio idem est ac morum facilitas. (Edit. Maur.)

[6] Mss. aliquot juxta Maurinos, *ut infirmaretur.*

verbum oris ejus, missus est a Domino, ut se
III Reg. XVII, 5. ad torrentem absconderet Chorath. Minabatur Achab, minabatur Jezabel: timuit Elias et exsurrexit, et iterum in virtute escæ intelligibilis quadraginta diebus ambulavit, et quadraginta noctibus usque ad montem Dei Choreb, et introivit in speluncam, et requievit ibi; et sic
Ibid., XIX, 8, 9. postea missus est, ut ungeret reges. Duratus igitur ad patientiam est solitudinum incolatu, et tamquam pastus ad virtutis adipalem agresti alimento processit fortior.

76. Johannes quoque in deserto adolevit, et
Luc. III, 2, 9. Dominum baptizavit;[1] et constantiam illic prius exercuit, ut postea regem increparet.

77. Et quia de sancti Eliæ habitatione deserti nomina locorum non otiosa quasi feriati prætermisimus, quid significent repetendum videtur. Missus est Elias ad torrentem Chorath: ibi eum corvi alebant, mane panem afferebant, ad vesperam carnes. Non immerito mane panis
Ps. CIII, 15. afferebatur; quia confirmat cor hominis. Quo enim cibo nisi mystico aleretur propheta? Ad vesperam caro ministrabatur. Intellige quæ legis,
2 quia Chorath[2] intellectus est. Choreb omne cor, vel quasi cor dicitur; Bersabee quoque puteus septimi aut juramenti latina interpretatio est.

78. Primum Elias in Bersabee concessit ad sanctæ legis mysteria, divinique juris sacramenta: postea ad torrentem mittitur, ad illum fluminis
Ps. XLV, 5. impetum, qui lætificat civitatem Dei. Utrumque advertis unius auctoris Testamentum: vetus Scriptura quasi puteus profunda atque obscurior, unde cum labore haurias, non plena: adhuc qui impleret eam, non venerat. Denique
Matth. V, 17. postea ait: *Non veni Legem solvere, sed implere.* Ideo ad fluvium transire sanctus a Domino ju-
III Reg. XVII, 3. betur; quoniam qui de novo Testamento biberit, non solum flumen est; sed etiam flumina
Joan. VII, 38. de ventre ejus fluent aquæ vivæ, flumina intel-
3 lectus, flumina cogitationis,[3] flumina spiritalia: quæ tamen perfidiæ aruerunt tempore, ne sacrilegi biberent, potarent perfidi.

79. Ibi prophetam Domini agnoscebant corvi, quem non agnoscebant Judæi. Pascebant corvi, quem genus regale illud et nobile perseque-
III Reg. XVII, 6. batur. Quæ est Jezabel, quæ persequebatur, nisi Synagoga, vane fluens, vane abundans Scripturis, quas neque custodit, neque intelligit? Qui corvi pascebant, nisi quorum pulli eum invocant, quorum jumentis dat escam, ut legi-
Ps. CXLVI, 9. mus, *pullis corvorum invocantibus eum?* Sciebant illi corvi, quem pascerent: qui juxta intellectum erant, et ad illum cognitionis sacræ fluvium escam vehebant.

80. Pascit prophetam, qui intelligit, qui custodit quæ scripta sunt. Dat ei succum fides nostra; dat ei alimentum noster profectus: mentes ille nostras sensusque pascitur;[4] in no- 4
stro sermo ejus intellectu epulatur. Damus ei mane panem, qui in lumine Evangelii positi, conferimus ei nostri firmamenta cordis. His alitur, his viget, his jejunantium replet ora, quibus Judæorum perfidia nullum fidei cibum subministrabat. Jejunus est illic omnis sermo propheticus, cujus adipem interiorem non vident, exesus et tenuis, qui impinguare eorum fauces non potest.

81. Fortasse ideo deferebant ad vesperam carnes, quasi fortiores cibos, quos infirmi ingenio Corinthii non poterant sumere; et ideo lacte potabantur apostolico. Esca ergo fortior I Cor. III, 2.
ad vesperam mundi hujus deferebatur, mane panis. Et ideo quia Dominus hanc ministrari mandavit alimoniam, bene illud propheticum dici ei hoc loco convenit: *Exitu matutino et vespere delectabis;*[5] et infra: *Parasti cibum* 5
illorum; quia ita est præparatio ejus. Ps. LXIV, 9, 10.

82. Sed satis de magistro dictum puto: nunc discipulorum vitam persequamur, qui in illam se laudem induerunt, hymnis dies ac noctes personant. Hæc nempe angelorum militia est semper esse in Dei laudibus, orationibus conciliare crebris, atque exorare Dominum: studentlectioni, vel operibus[6] continuis mentem 6
occupant; separati a cœtu mulierum, sibi ipsi invicem tutam præbent custodiam. Qualis hæc vita, in qua nihil sit quod timeas, et quod imiteris plurimum adest? Jejunii labor compensatur mentis placiditate, levatur usu, sustentatur otio, aut fallitur negotio: non oneratur mundi sollicitudine, non occupatur alienis molestiis, non urgetur urbanis discursibus.

83. Huic vel servando, vel edocendo muneri advertitis qualis adhibendus magister sit, quem reperire possumus, si vestra unanimitas adspiret, si vos donetis invicem vobis, si quis ab altero Ephes. IV, 32.
se læsum putat.[7] Non enim hæc sola est forma 7
justitiæ, ut non lædas eum, qui te non læserit; sed etiam illa, ut etiam ei remittas, qui te læserit. Lædimur plerumque fraude alterius, dolo proximi: numquid hoc virtutis putamus, ut dolum dolo ulciscamur, fraudem referamus frau-

[1] Ita vet. editt. pluresque mss.; Rom. autem edit. cum aliis cod. nonnullis omittunt *et Dominum baptizavit.* (Edit. M.)

[2] In lib. *de Fuga Sæculi* cap. 6, num. 34, *Chorad* exponitur *cognitio:* sed *Oreb,* vel ut scribitur in mss., *Choreb,* in eodem libro dicitur *exsiccatio,* et vulgo etiam explicatur *siccitas, desertum, destructio et gladius,* a quibus interpretationibus hoc loco non parum Ambrosius recedit, sed haud dubie alius cujuspiam scriptoris auctoritatem sequutus. Quod vero ad vocem *Bersabee* seu *Betsabee,* illam ejus explicationem omnes proponunt. (Edit. Maur.)

[3] Ita mss. prope ad unum: omnes vero edit. ante maurinam, et codex M, *flumina cognitionis.*

[4] Rom. edit. sola, *ille sensu nostro pascitur.* At eadem cum aliis non post multa, *his jejunia diu:* mss. autem utrobique ut nos in textu. (Edit. Maur.)

[5] Sic omnes edit. ac mss. nonnulli: alii vero plures, *exitus matutinos et vesperis,* quidam etiam, *exitus matutini et vespere delectabis.* (Edit. Maur.)

[6] Omnes edit. et quidam mss., *Dominum student, oratione vel operibus,* etc.; mss. autem plures ac probatiores nobiscum faciunt. (Edit. Maur.)

[7] Eras. et seq. editt., *se læsum non putat:* sed abest negatio ab Amerb. et cunctis mss., nec eam quoque sensus admittit. Nam qui se læsum non putat, quod alteri remittat, nihil habet. (Edit. Maur.)

dibus? Etenim si justitia virtus est, crimine debet vacare, nec improbitatem improbitate refellere.[1] Quæ enim virtus hoc a te fieri, quod in altero ipse punias? Contagio ista improbitatis, non ultio est: nihil autem interest cui malefacias, utrum justo, an injusto, cum te malefacere non oporteat. Neque distat quomodo malignus sis, utrum vindicandi studio,[2] an voto nocendi; cum malignitas in utroque genere non careat reprehensione. Nam malignum esse ab injusto nihil distat; ideoque tibi dictum est: *Noli malignus esse inter malignantes, neque æmulatus fueris facientes iniquitatem;* et supra idem ait: *Odio habui congregationem malignantium.* Omnes utique complexus est, nullum excepit: malignitatem tenuit, non causam interrogavit.

Ps. xxxvi, 1. Ps. xxv, 5.

84. Quæ autem melior forma quam justitiæ divinæ? Dicit enim Dei Filius: *Diligite inimicos vestros.* Et iterum dicit: *Orate pro persequentibus et calumniantibus vos.* Eousque perfectis studium adimit ultionis, ut lædentium charitatem imperet.[3] Et quoniam in veteri Scriptura dixerat: *Mihi vindictam, et ego retribuam,* in Evangelio ait orandum pro iis qui læserint; ne in eos vindicet, qui vindicandum promisit: vult enim ex tua dimittere voluntate, in quo ex sua convenitur promissione. Quod si vindictam requiris, habes quia injustus amplius suis punitur opinionibus, quam judiciariis severitatibus.

Matth. v, 44. Deut. xxxii, 35.

85. Et quoniam nemo potest esse sine aliquibus adversis, id agamus, ne nobis nostro vitio adversa accidant.[4] Nemo enim gravius alieno condemnatur judicio, quam insipiens suo, qui sibi auctor est malorum. Unde molesta et plena contentionis declinemus negotia, quæ neque fructum habent, et impedimentum afferunt. Quamquam id agere debemus, ne nos arbitrii nostri pœniteat, aut facti. Prudentis est enim prospicere, ne frequenter eum pœniteat sui; numquam enim pœnitere solius est Dei. Quis vero justitiæ fructus, nisi mentis tranquillitas? Aut quid est juste vivere, nisi cum tranquillitate vivere? Qualis forma fuerit domini, talis totius domus est status. Quod si domui quæruntur ista, quanto magis in Ecclesia, *ubi et dives et pauper, servus et liber, Græcus et Scytha, honoratus et plebejus, omnes in Christo unum sumus?*

Coloss. iii, 11.

86. Nemo præsumat, quia dives est, plus sibi deferendum. Ille est dives in Ecclesia, qui fide dives est; fideli enim totus mundus divitiarum est.[5] Quid mirum si mundum fidelis possidet, qui possidet Christi hæreditatem, quæ pretiosior est mundo? *Sanguine pretioso redempti estis,* omnibus utique, non solis pecuniosis dictum est. Sed si vultis divites esse, sequimini dicentem: *Sancti in omni conversatione estote.* Non solis divitibus dicit, sed omnibus; quia sine discrimine personarum judicat, ut bonus testis ejus Apostolus dicit: et ideo non in remissione, non in fastidio, non in exaltatione cordis; sed *in timore,* inquit, *hoc incolatus vestri tempore conversamini.* Tempus accepistis hac in terra, non perpetuitatem: ipsi tempore utamini, qui sciatis vos migraturos.

Prov. xvii, 5.

I Petr. i, 19. Ibid., 15. Ibid., 17.

87. Nolite in divitiis confidere, quia omnia illa hic relinquuntur, sola vos comitabitur fides. Erit sane etiam justitia comes, si fides prævia sit. Quid vos palpant divitiæ? *Non auro vel argento,* non possessionibus, non sericis vestibus, *de vana vestra conversatione redempti estis: sed pretioso sanguine Christi Jesu.* Ille ergo dives est, qui fuerit hæres Dei, Christi cohæres. Noli pauperem contemnere: ille te divitem fecit. Noli egentem fastidire: *Iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum.* Noli inopem refutare: et Christus pauper factus est,[6] cum dives esset: sed propter te pauper factus est, ut te inopia sua divitem faceret. Noli quasi dives te adtollere: sine pecunia misit apostolos suos.

Ibid., 18, 19. Ps. xxxiii, 6.

88. Denique primus eorum dixit: *Argentum et aurum non habeo.* Gloriatur in paupertate, quasi refugiat contaminationem. *Argentum,* inquit, *et aurum non habeo:* non, aurum et argentum. Nescit ordinem, qui nescit usum.[7] *Argentum et aurum non habeo,* sed fidem habeo. Satis dives sum in nomine Jesu, quod super omne nomen est. Argentum non habeo, sed nec requiro; aurum non habeo, sed nec desidero: sed habeo quod vos divites non habetis, habeo quod pluris esse etiam vos arbitremini, et dono pauperibus; ut in nomine Jesu dicam: *Convalescite, manus remissæ, et genua dissoluta.*

Act. iii, 6. Philip. ii, 9. Isai. xxxv, 3

89. Sed si vultis divites esse, estote pauperes. Tunc eritis per omnia divites, si fueritis pauperes spiritu: non census divitem, sed animus facit.

Matth. v, 3.

90. Sunt qui se humiliant in multis divitiis, et recte, ac prudenter: satis enim dives omnibus naturæ lex est, cui cito invenias, quod abundet: cupiditatibus autem omnis divitiarum abundantia inopia est. Denique nemo pauper nascitur, sed fit. Non ergo naturæ paupertas, sed opinionis est; ideoque cito invenitur dives naturæ, difficile cupiditati. Etenim quo plus unusquisque adquisierit, plus sitit, et quasi quadam inardescit ebrietate cupiditatum suarum.

[1] Mss. aliquot, *vacare, probitate improbitatem refellere:* in quibusdam etiam omittitur vox *probitate.* Ita Maurini.

[2] Rom. edit. sola, *justo vindicandi studio.* Ceterum videtur Ambrosius varias causas, quibus dissidium in Ecclesia Vercellensi nutriebatur, ac episcopi retardabatur electio, hic perstringere.

[3] Mss. aliquammulti juxta Maurinos, *charitatem impleret,* sed minime recte.

[4] Omnes edit., *nostro judicio.... condemnari potest;* optime vero propemodum omnes mss., *nostro vitio.... condemnatur.* (Edit. Maur.)

[5] Ita mss. a Maurinis inspecti; editt. vero ante maurinam, et codex M, *qui pauperi non sibi dives est. In Ecclesia fidelis dives est; fidelis enim,* etc.

[6] Edit. Amerb. atque Eras., *et Christus pauper factus est, ut te inopia,* etc. Rom., *et Christus propter te pauper factus est; cum esset dives: ut te inopia,* etc. Gill. autem et mss. optime locum restituunt, ut in corpore. (Edit. Maur.)

[7] Sic mss. magno numero: edit. autem Gill. ac Rom., *non habeo. Aurum et argentum nescit ordine, qui nescit usu:* at in Amerb. ac Eras. nec non in mss. quibusdam lacuna est. (Edit. Maur.)

91. Quid quasi necessarium quæritis cumulum divitiarum? Nihil tam necessarium, quam cognoscere quid non sit necessarium. Quid in carnem retorquetis excusationem? Non corporis
1 venter[1] insatiabilem, sed mentis avaritia facit. Numquid caro spem futuri abstulit? Numquid caro spiritalis gratiæ suavitatem ademit? Numquid caro fidem impedivit? Numquid caro aliquid tamquam furiosis dominis, vanis opinionibus adjudicavit? Plus amat caro moderatam frugalitatem, qua exuitur onere, induitur salubritate; quia sollicitudinem deponit, adsumit tranquillitatem.

92. Sed nec ipsæ divitiæ vituperabiles. Denique *redemptio animæ viri, divitiæ ejus;* quoniam qui pauperi donat, redimit animam suam. Est ergo et his materialibus divitiis virtuti locus. Quasi gubernatores estis in magno mari. Si quis bene gubernat suum navigium, cito transit fretum, ut perveniat ad portum: qui autem nescit regere suum censum, onere suo mergitur. Ideo scriptum est: *Possessio divitum civitas firmissima.*

93. Quæ est ista, nisi Hierusalem, quæ in cœlo est, in qua regnum est Dei? Bona hæc possessio, quæ fructus perpetuos facit. Bona possessio, quæ non hic relinquitur, sed illic possidetur. In hac possessione qui fuerit, dicit: *Portio mea Dominus.* Non dicit: Portio mea ab illis usque ad illos porrecta et diffusa terminos. Non dicit: Portio mea inter illos vicinos, nisi forte inter apostolos, inter prophetas, inter sanctos Domini; hæc est enim justo portio. Non dicit: Portio mea in pratis, non in silvis, non in campis; nisi forte in campis silvæ, in quibus invenitur Ecclesia, de qua scriptum est: *Invenimus eam in campis silvæ.* Non dicit: Portio mea greges equorum: *Mendax* enim *equus ad salutem.* Non dicit: Portio mea armenta boum, asini, oves; nisi forte inter illa se numerat armenta, quæ agnoscunt possessorem suum; et in illa asina vult consortium habere, quæ non refugit præsepe Christi; et illa ovis sibi portio est, quæ ad immolandum ducta est, et ille *Agnus coram tondente sine voce, qui non aperuit os suum;* cujus in humilitate judicium exaltatum est. Bene ait: *Coram tondente,* quia superflua, non propria in illa deposuit cruce: qui corpus exuit, non divinitatem amisit.

94. Non quicumque ergo dicit: *Portio mea*
2 *Dominus.*[2] Non avarus dicit; quia venit avaritia, et dicit: Mea portio es, ego te subditum habui, mihi servisti, mihi te in illo auro vendidisti, mihi te in possessione adjudicasti. Non dicit luxuriosus: Portio mea Christus; quia venit luxuria, et dicit: Mea portio es, ego te in illo mihi mancipavi convivio, illis te cepi epularum retibus, ego te addictum teneo gulæ tuæ chirographo. An ignoras quia carius fuit mensæ tuæ quam vitæ pretium? Tuo te judicio revinco: nega, si potes, sed negare non potes. Denique nihil ad vitam reservasti, totum ad mensam expendisti. Non potest dicere adulter: *Portio mea Dominus;* quia venit libido, et dicit: Ego sum tibi portio, mihi te in illius adolescentulæ addixisti amore, in illius nocte meretricis in meas leges, in mea jura migrasti. Non dicit proditor: Portio mea Christus; quia statim irruit in eum nequitia mali,[3] et dicit: 3
Fallit te, Domine Jesu; meus est iste.

95. Habemus exemplum, quia cum Judas Joan. XIII, 2.
panem a Christo accepisset, immisit se in cor ejus diabolus, quasi possessionem suam vindicans, quasi portionis suæ jus retinens, quasi dicens: Non est tuus iste, sed meus: meus certe minister, tuus proditor; meus plane iste est. Denique tecum recumbit, et mihi servit: tecum epulatur, et mecum pascitur: a te panem accepit, a me pecuniam: tecum bibit, et mihi tuum sanguinem vendidit. Quam vera diceret, probavit. Denique Christus recessit ab eo; ipse quoque Judas reliquit Jesum, sequutus diabolum.

96. Quam multos dominos habet, qui unum refugerit! Sed nos non refugiamus. Quis refugiat eum quem sequuntur alligati vinculis, sed vinculis voluntariis, quæ solvunt, non alligant, quibus vincti vinculis gloriantur dicentes: *Paulus vinctus Jesu Christi, et Timotheus*? Gloriosius ab Philem., 1.
hoc stringimur, quam aliis absolvimur et relaxamur. Quis igitur fugiat pacem? quis fugiat salutem? quis fugiat misericordiam? quis fugiat redemptionem?

97. Videtis, filii, quales evaserint, qui hæc sequuti sunt, quomodo operentur defuncti? Quarum virtutum laudem miramur, earum studeamus adipisci industriam; et quas prædicamus in aliis, eas in nobis taciti recognoscamus. Nihil molliculum, nihil infractum ad laudem pervenit: *Regnum cœlorum cogitur, et cogentes diripiunt illud.* Festinantes patres agnum Matth. XI, 12
manducabant. Festina est fides, alacris devotio, spes impigra; contradictiones animi non amat, sed traductionem ab infructuoso otio ad fructum laborum. Quid in crastinum differs? Potes et hodiernum diem lucrari: cavendum est enim ne et illum non teneas, et hunc amittas. Non exiguum detrimentum est vel horæ unius; et una hora totius vitæ portio est.

98. Sunt juvenes, qui cito volunt ad senectutem pervenire, ne subjaceant diutius seniorum arbitrio: sunt etiam senes, qui velint, si possint, ad juventutem redire. Quorum studium neutrum probo, quia juvenes fastidiosi præsentium, quasi ingrati murationem vivendi requirunt, senes dilationem; cum possit et juventus senescere moribus, et senectus virere operibus. Neque

[1] Codex Colb. unus juxta Maurinos, *Non corporis cura.*

[2] Quidquid hoc et seq. num. dicitur, tantam affinitatem habet cum expositione hujus ipsius versiculi *Serm.* XII *in Psal.* CXVIII, num. 38 et 39, ut negari nequeat idem hic factum ab Ambrosio, quod ei subinde usu venire sæpe advertimus; nimirum ipsum quæ alicubi commode a se tractata arbitraretur, alio etiam pro re nata et argumento transferre consuevisse. (Edit. Maur.)

[3] Colb. cod. Maurinis testibus, *irruit in eum malus dolus.*

enim emendationem morum magis ætas affert, quam disciplina. Quanto ergo magis nos oportet spem adtollere ad regnum Dei, ubi vitæ novitas, ubi gratiæ erit non ætatis commutatio!

99. Non otio, non somno merces paratur. Nullum opus dormientis est, nullus fructus otii, immo magis dispendium. Otiosus Esau amisit primatus benedictionis;[1] quia maluit cibum ac- Gen. xxvii, 35. cipere, quam quærere. Laboriosus Jacob apud utrumque parentem invenit gratiam.

100. Et tamen cum superior esset Jacob virtute et gratia, cessit fratris indignationi, qui sibi prælatum fratrem juniorem dolebat. Ideo Rom. xii, 19. scriptum est: *Date locum iræ;* ne alterius indignatio te quoque in peccatum trahat, dum vis resistere, dum vis vindicari. Potes et ab illo et a te removere culpam, si cedendum putes. Imitare[2] patriarcham, qui de consilio matris Gen. xxvii, 43. longinqua petiit. Et cujus matris? Rebeccæ utique, hoc est, patientiæ. Cujus enim nisi patientiæ hoc consilium esse poterat? Amabat mater filium:[3] maluit enim sibi eum exsulare quam Deo. Et ideo quia bona mater, utrique detulit: juniori tamen filio benedictionem, quam conservare poterat, dedit; non enim filium filio, sed impigrum otioso prætulit, fidelem infido. Sed etiam filio ipsi seniori non parum contulit amandando minorem filium, ne parricidium faceret.

101. Itaque quoniam ob pietatem, non propter improbitatem exsulabat a parentibus, loquebatur cum Deo, augebatur censu, liberis, gratia. Neque istis elatus est, cum fratri occurreret: sed humiliatus adoravit, non utique illum immitem, illum furibundum, illum degenerem; sed eum quem in fratre considerabat. Ideoque adoravit septies, numero scilicet remissionis;[4] quia non hominem adorabat, sed eum, quem in carne hominis esse venturum prævidebat Joan. i, 29. spiritu, ut tolleret peccata mundi. Quod tibi ex Petri responsione aperitur mysterium, dicente eo: *Si peccaverit in me frater meus, quoties* Matth. xviii, 21. *remittam ei? Usque septies?* Vides quoniam peccatorum remissio typus est illius magni sabbati, illius quietis perpetuæ gratiæ; et ideo contemplatione donatur.

102. Sed quid sibi vult quod et uxores, et filios, et omnes disposuit suos, et præcepit ut Gen. xxxiii, 6. et ipsi adorarent super terram? Non utique ut elementum, quod plerumque repletur sanguine, in quo officina est scelerum, aut vastis plerumque horret cautibus, aut præruptis rupibus, aut sterili et jejuno solo; sed ut carnem præsidio nobis futuram. Et fortasse hoc illud est mysterium, quod te docuit Dominus dicens: *Non solum septies, sed etiam septuagies septies.* Matth. xviii, 22.

103. Et vos igitur donate injurias vestras, ut sitis filii Jacob. Nolite exasperari sicut Esau. Coloss. iii, 13 Imitamini sanctum David, qui tamquam bonus magister reliquit nobis quod imitaremur, dicens: *Pro eo ut diligerent me, detrahebant mihi: ego autem orabam;* et cum malediceretur, orabat. Ps. cviii, 4. Bonum scutum oratio, qua contumelia excluditur, maledictum repellitur, et in ipsos qui maledixerint, frequenter retorquetur, ut suo telo vulnerentur: *Maledicent,* inquit, *et tu benedices.* *Ibid.*, 28 Ambienda hominum maledictio, quæ adquirit Dominicam benedictionem.

104. Quod superest, carissimi, considerate quia Jesus extra portam passus est; et vos Heb. xiii, 12 egredimini de hac terrena civitate, quia civitas vestra superior est Hierusalem. Ibi conversamini, ut dicatis: *Nostra autem conversatio in cœlis est.* Ideo Jesus exivit de civitate, ut vos exeuntes Philip iii, 20 de hoc mundo, supra mundum sitis.[5] Moyses solus qui Deum videbat, extra castra habebat tabernaculum, quando loquebatur cum Deo; et Exod. xxxiii, 7 et ss. hostiarum, quæ pro peccato fiebant, sanguis quidem altaribus inferebatur, corpora autem *Ibid.*, xxix, 12, 13 extra castra comburebantur; quia nemo infra mundi hujus vitia positus peccatum deponit, nec sanguis ejus acceptus est Deo, nisi de corporis hujus exeat inquinamento.

105. Hospitalitatem diligite, per quam sanctus Abraham invenit gratiam,[6] Christum hospitio suscepit, filium Sarra meruit effœta jam senectute: Lot quoque Sodomitani excidii evasit ignem. Et tu potes suscipere angelos, si adve- Gen. xix, 2 et ss, nientibus hospitium tuum offeras. Quid de Rahab dicam, quæ hoc munere invenit salutem? Josue ii, 1 et ss.

106. Compatimini iis qui alligati tenentur vinculis, tamquam simul alligati. Consolamini in luctu positos: *Melius est enim ire in domum luctus, quam in domum gaudii.* Illic officii meritum boni; hic vitium lapsus refertur. Postremo illinc mercedem sperans, hic recepisti. Sentite de laborantibus tamquam simul laborantes.

107. Mulier viro deferat, non serviat: regendam se præbeat, non coercendam. Indigna est conjugio, que digna est jurgio. Vir quoque uxorem tamquam gubernator dirigat, tamquam consortem vitæ honoret, participet ut cohæredem gratiæ.

[1] Omnes edit., *primatus benedictionem:* omnes mss., *primatus benedictionis.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. non pauci, *removere culpam secedendo. Potes imitari,* etc. Monebimus autem obiter Ambrosio nostro insolitum non esse, ut cum agitur de pacanda iracundia, Rebeccæ ac Jacob exemplum in medium afferrat. Vide lib. II *de Jacob,* etc., cap. 4, num. 14, et lib. I *Offic.* cap. 21, num. 91. (Edit. Maur.)

[3] Ita mss. a Maurinis inspecti prope ad unum: omnes contra edit. ante maurinam et codex M, *Amabat mater contra affectum pii amoris dimitti filium.* Et rursus ubi nos cum omnibus edit. ac mss. nonnullis, *Et ideo quia,* etc., alii multo plures cod. juxta Maurinos expungunt voculas *ideo.... tamen,* et verbum *dedit.* Non malo sensu, notant isti, modo verborum trajectionem ita restituas: *Et quia bona mater* (supplendum *erat*), *utrique filio detulit benedictionem, quam juniori poterat reservare.*

[4] Septenarium remissionis numerum propter sabbati diem ac Jubilæi annum vocat S. Doctor; et mysticam hanc ejusdem numeri explicationem tot locis tractat, ut apud eum vix quidquam aliud occurrat frequentius. (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot juxta Maurinos, *ut nos.... supra mundum simus.*

[6] Vet. editt., *invenit gratiam. Hospitio suscipere filium Sarra meruit:* mss. aliquot, *invenit Christum, hospitio suscepit, filium Sarra meruit;* ceteri vero mss. ac Rom. edit. ut in textu. (Edit. Maur.)

108. Matres, ablactate filios, diligite eos: sed orate pro iis ut longævi super terram sint, non in terra, sed super terram: nihil enim longævum in hac terra, et quod est diu, breve est et magis lubricum. Monete eos ut magis crucem Domini tollant, quam hanc vitam diligant.

109. Maria mater Domini ante crucem Filii stabat;[1] nullus me hoc docuit, nisi sanctus Joan. XIX, 25. Johannes evangelista. Mundum alii concussum in passione Domini conscripserunt, cœlum tenebris obductum, refugisse solem, in paradisum Matth. XXVII, 45. Luc XXIII, 43. latronem, sed post piam confessionem receptum. Johannes docuit quod alii non docuerunt, quemadmodum in cruce positus matrem appellaverit, pluris putatis quod victor suppliciorum pietatis officia matri exhibebat, quam quod regnum cœleste donabat. Nam si religiosum est, quod latroni donatur venia; multo uberioris pietatis est, quod a filio mater tanto affectu honoratur: Joan XIX, 27. *Ecce,* inquit, *filius tuus.... Ecce mater tua.* Testabatur de cruce Christus, et inter matrem atque discipulum dividebat pietatis officia. Condebat Dominus non solum publicum, sed etiam domesticum testamentum, et hoc ejus testamentum signabat Johannes, dignus tanto testatore testis. Bonum testamentum non pecuniæ, sed vitæ æternæ: quod non attramento scriptum est, sed Spiritu Dei vivi, qui ait: *Lingua* Ps. XLIV, 2. *mea calamus scribæ velociter scribentis.*

110. Sed nec Maria minor, quam matrem Christi decebat. Fugientibus apostolis, ante crucem stabat, et piis spectabat oculis Filii vulnera; quia exspectabat non pignoris mortem, sed mundi salutem. Aut fortasse quia cognoverat per Filii mortem mundi redemptionem aula regalis, etiam sua morte putabit se aliquid publico additurum muneri. Sed Jesus non egebat adjutore ad redemptionem omnium, qui omnes sine adjutore servavit. Unde et dicit: *Factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber.* Suscepit quidem affectum parentis, sed Ps. LXXXVII, 5 non quæsivit alterius auxilium.

111. Hanc imitamini, matres sanctæ, quæ in unico Filio dilectissimo tantum maternæ virtutis exemplum edidit: neque enim vos dulciores liberos habetis; neque illud Virgo[2] quærebat solatium, quod alium posset generare filium.

112. Domini, servis imperate non quasi conditione subditis, sed ita ut naturæ ejusdem cujus vos estis, consortes eos esse[3] memineritis. Servi quoque, dominis servite cum voluntate: etenim unusquisque quod natus est, patienter debet suscipere; nec solum bonis, sed etiam asperis obedite dominis. Nam quæ est vestræ servitutis gratia, si bonis serviatis sedulo? Sed si etiam asperos promereamini: nam liberi quoque nullam habent mercedem, si peccantes puniantur a judicibus; sed illa merces est, si etiam non peccantes. Et vos ergo contemplatione Domini Jesu etiamsi difficilibus serviatis dominis cum patientia, mercedem habebitis. Siquidem ipse Dominus justus ab injustis passus est, et patientia mirabili peccata nostra suæ affixit cruci; ut qui illum imitatus fuerit, peccata sua sanguine suo diluat. I Petr. II, 18.

113. Ad summam, convertimini omnes ad Dominum Jesum. Sit in vobis vitæ hujus delectatio in bona conscientia, patientia mortis cum spe immortalitatis, confirmatio resurrectionis cum Christi gratia, veritas cum simplicitate, fides cum confidentia, abstinentia cum sanctitate, industria cum sobrietate, conversatio cum modestia, eruditio sine vanitate, sobrietas doctrinæ, fidelitas sine hæresis temulentia.[4] Gratia Domini Jesu Christi cum omnibus vobis, Amen.

[1] Quidquid hoc toto numero, et prima sequentis parte continetur, ex lib. X *in Luc.* num. 129, ac tribus sequentibus totidem pene verbis desumptum fuit.

[2] Non pauci mss. justa Maurinos, *neque ullum, Virgo,* etc.

[3] Rom. edit., *consortes esse vos.* Fortasse hic sit operarum lapsus, sed in omnes seq. editt. propagatus est. (Edit. Maur.)

[4] Vet. editt. cum mss. non paucis, *sobrietas doctrinæ fidelis sine hæresis temulentia;* quibus verbis terminant epistolam (*ita et cod.* M): at Rom. edit. cum reliquis cod. nobiscum faciunt, nisi quod in quibusdam τὸ *Christi* non habetur. (Edit. Maur.)

SECUNDA CLASSIS

CONTINENS EPISTOLAS QUARUM ÆTAS DETERMINARI NON POTUIT. [1]

EPISTOLA LXIV.

IRENÆO *roganti cur manna quod olim pluit Israelitis, Christianis non pluat, respondet, manna Dominici corporis typum fuisse, ac proinde ubi hoc præsens datum est, illud evanuisse. Addit insuper in eodem exstitisse figuram sapientiæ, quæ verus animarum cibus est, et cujus subtilitas ex variis Scripturæ locis commendatur.*

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

Quæris a me cur Dominus Deus manna pluerit populo patrum, et nunc non pluat. Si cognoscis, pluit, et quotidie de cœlo manna servientibus sibi. Et corporeum quidem illud manna hodie plerisque in locis invenitur: sed nunc non est tanti res miraculi, quia venit quod perfectum est. Perfectum autem panis de cœlo, corpus ex Virgine, de quo satis Evangelium te docet. Quanto præstantiora hæc superioribus? [2] Illud enim manna, hoc est, panem illum qui manducaverunt, mortui sunt; hunc autem panem qui manducaverit, vivet in æternum.

Consec., dist. 2, cap. Corporeum

Joan VI, 5.

2. Sed est spiritale manna, hoc est, pluvia spiritalis sapientiæ, quæ ingeniosis et quærentibus de cœlo infunditur, et irrorat mentes piorum, et obdulcat fauces eorum. Qui igitur intellexerit infusionem divinæ sapientiæ, delectatur, nec alium cibum requirit, nec in solo pane vivit, sed in omni verbo Dei. Qui curiosior fuerit, [3] quærit quid sit istud quod melle dulcius sit. Respondet illi minister Dei: *Hic est panis, quem dedit tibi Deus manducare.* Quid sit iste panis, audi: *Sermo,* inquit, *quem* [4] *ordinavit Deus.* Hæc ergo ordinatio Dei, hæc alimonia alit animam sapientis, et illuminat atque obdulcat, resplendens veritatis corusco, et mulcens tamquam favo quodam, ita diversarum

Matth IV, 4.

Exod. XVI, 15, 16.

A virtutum suavitate et sermone sapientiæ: *Favi enim mellis sermones sunt boni,* sicut scriptum est in Proverbiis. Prov. XVI, 24.

3. Cur autem [5] minutum sit, causam accipe; quia et granum sinapis minutum est, quod comparatur regno cœlorum; et fides quæ sicut granum est sinapis, potest montes tollere, et jactare in mare. Et *fermento simile est regnum cœlorum, quod abscondit mulier in farinæ mensuris tribus, donec fermentetur totum.* Et Moyses caput vituli aurei comminuit sicut pulverem, et misit in aquam, et dedit populo bibere: incrassatum enim erat cor eorum perfidiæ immanitate, ut emolliretur, [6] et fidei sumeret subtilitatem. Denique illa mulier, quæ bene emoluerit, adsumetur; ea autem quæ male emoluerit, derelinquetur.

Luc. XIII, 19. Luc. XVVII, 6. Luc. XIII, 21. Exod. XXXII, 20.

4. Emole ergo et tu fidem tuam, ut sis sicut illa anima quæ Christi in se charitatem excitat, quam mirantur adscendentem virtutes cœlorum; quod sine offensione adscendat, et ex hoc mundo adscendat cum lætitia et jucunditate; sicut vitis propago, et sicut fumus se ad superna subrigat, flagrans odorem resurrectionis piæ, et suavitatem fidei, sicut habes scriptum: *Quæ est hæc, quæ adscendit a deserto, sicut vitis propago fumo incensa, odorificata* [7] *mirrha et thure ab omnibus pulveribus unguenti?* Cant III, 6.

5. Pulchre subtilitatem ejus expressit pulveris comparatione et unguenti commemoratione; quia in Exodo subtile legimus, et ex multis compositum thymiama illud esse incensum propheticum, [8] quod est sanctorum oratio; ut dirigatur in conspectu Domini, sicut et David dicit: *Dirigatur oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo.* Denique græcus Καθευθυνθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμίαμα ἐνωπίον σου dixit. Et in Apocalypsi Johannis legimus quia *stetit angelus ante altare, habens thuribulum aureum, et data sunt ei thymiamata multa de orationibus sanctorum omnium. Et adscendit,* inquit, *fumus thymiamatum orationum sanctorum de manu angeli in conspectu Dei.* Apoc. VIII, 3, 4.

Exod. XXX, 8. Ps. CXL, 2.

6. Et umbilicus animæ ac venter subtilis est illius, quæ adscendit ad Christum; ideoque laudatur voce sponsi dicentis: *Umbilicus tuus crater tornatilis, non deficiens mixto: venter tuus acervus*

[1] Sequentes epistolæ rursum cum Cod. A collatæ sunt.

[2] Quidquid a primis hujus epistolæ verbis usque ad vocem *superioribus* comprehenditur, ad probandam substantialem Christi in eucharistia præsentiam citatur a Lanfranco lib. *de Corp. et Sang. Dom.*, cap. 18. (Edit. Maur.)

[3] Multæ edit. Paris. ante maurinam, *Qui gloriosior fuerit.*

[4] Rom. edit., *dedit vobis Dominus.... Verbum, inquit, quod,* etc.

[5] His verbis præmittit Rom. edit. *Ecce super superficiem deserti minutum ut coriandium;* quod in aliis, et mss. desideratur, Maurinis testibus.

[6] Mallemus scriptum, *ut emoleretur;* nam subtilitas comminuendo potius, quam emolliendo efficitur, et subjectum mulieris, quæ bene moluerit, exemplum favet: attamen reclamant mss. et editt. (Edit. Maur.)

[7] Mss. aliquot juxta Maurinos, *fumo incensi odorificata.*

[8] Rom. edit. sola, *quia in Exodo legimus compositum subtile thymiama: illud vero est incensum propheticum.*

[1] Cant. VII, 2. *tritici minuti*[1] *inter lilia.* Est enim in omni doctrina tornatus, et potus spiritalis non deficiens plenitudine, et cœlestium secretorum cognitione. Venter quoque animæ mysticus, sicut umbilicus, quo ventre non solum fortem cibum sumit, quo corda firmantur; sed etiam suavem ac florulentum, quo delectantur. Et fortasse hoc docuit Moyses multis orationibus, et piis illud mitigandum sacrilegium.

7. In libro quoque Regnorum cum se Dominus sancto revelaret Eliæ, vox auræ tenuis
III Reg. XIX, 12. præcessit, et statim se ei Dominus revelavit; ut cognoscamus ea, quæ corporea sunt, crassa esse et pinguia; ea quæ spiritalia, mollia et subtilia, ut non possint comprehendi oculis. Denique et spiritus sapientiæ subtilis et mo-
Sap. VII, 22. bilis legitur in libro Sapientiæ, quia est in illa spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, et mobilis; qui sermones suos molat prius, ne quid offendat vel in sensu, vel in alloquio. Denique Babyloni illi, cum destruetur,
[2] Apoc. XVIII, 22. dicetur:[2] *Et vox molæ non audietur in te amplius.*

8. Hoc igitur manna subtile erat, et ad diem colligebatur, in diem alterum non servabatur; eo quod inventa sapientiæ in tempore sint gratiora, nec tam miranda quæ spatio temporis reperiuntur, quam illa quæ præsentis funduntur ingenii vivacitate: sive quia futura revelantur mysteria, eo quod servatum manna usque ad solis exortum, esui jam esse non posset, id est, usque ad Christi adventum habere gratiam; oriente autem justitiæ Sole, et splendidioribus Christi corporis et sanguinis sacramentis refulgentibus, cessarent inferiora, perfecta illa sumenda populo forent. Vale, et nos dilige, quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA LXV.

SIMPLICIANUM *cur hostiarum sanguis partim super altare, partim in crateras infunderetur, scire cupientem Ambrosius honorifice alloquutus, per cruoris partem, qua perfundebatur altare, mysteriorum cognitionem; per eam vero, quæ in crateras immittebatur, morum scientiam significari docet. Subdit insuper adventum Christi, qui utraque disciplina nos erudivit, quique proprio sanguine omnes redemit, in eodem sacrificio figuratum.*

AMBROSIUS SIMPLICIANO salutem.

1. Motum te, cum legeres, significasti mihi, quid sibi velit, quod Moyses post oblatum sacrificium, et immolatas Domino salutares hostias, dimidiam partem sanguinis in crateras miserit, dimidiam autem ad altare effuderit. Sed quid est, quod ipse dubites, et a Exod. XXIV, 6 nobis requiras;[3] cum fidei et adquirendæ cognitionis divinæ gratia totum orbem peragraveris, et quotidianæ lectioni nocturnis ac diurnis vicibus omne vitæ hujus tempus deputaveris, acri præsertim ingenio etiam intelligibilia complectens; utpote qui etiam philosophiæ libros, quam a vero sint devii demonstrare soleas, et plerosque tam inanes esse, ut prius scribentium in suis scriptis sermo, quam vita eorum defecerit?

2. Tamen quia collatio sermonis, ut pecuniæ, magno est usui, atque ea maximus in commune emolumentum negotiationis profectus paratur, quam mirabilis sit ista sanguinis divisio, reticere non queo. Pars enim ejus moralem sapientiæ disciplinam videtur significare, pars mysticam. Illa quæ in crateras mittitur, moralis est: hæc quæ ad altare effunditur, mystica; eo quod divino munere et adspiratione quadam humanis infundatur mentibus, ut convenientia et fidei plena de Deo sentiant.

3. Denique qui loquuti sunt de ejus majestate, et de cœlestibus, vel apostoli, vel sancti prophetæ, nonnisi ex revelatione demonstrata

[1] Rom. edit., *trittci muniti;* cui lectioni suffragantur sacræ paginæ: at ex adverso non solum mss. ac editt. Ambrosii refragantur, verum et ipsius quoque sensus ratio. Etenim Sponsæ venter non probaretur subtilis esse, quod acervo tritici muniti similis diceretur, sed quod acervo tritici minuti ac tenuis. (Edit. Maur.)

[2] Ita vet. editt. ac plerique mss., ut Maurini testantur; Rom. autem edit. sola, *quæ destruetur:* at cum antiq. editt. ac mss. nonnullis, *dicitur.*

[3] « His potissimum verbis niti videtur Baronius in Ambrosii vita, ut doceat Simplicianum a Damaso Rom. Pont. Mediolanum statim atque Ambrosii ordinationem rescivit, missum fuisse, qui novo episcopo et a provinciæ administratione ad episcopale munus adscito patris ac præceptoris vices præberet; eum autem cum esset dignitate inferior discipulo, hanc ad illum erudiendum viam inivisse, ut non doctorem ageret, sed quasi discipuli sui discipulum se exhiberet, propositis de sacra Scriptura quibusdam quæstionibus ipsum ad probandas ingenii vires excitans, et quasi aquila pullum suum ad volandum provocans. Hæc ipsa idem Cardinalis in *Annalibus* ad annum 375 et 385 eodem prope modo repetit: in quo eum sequuti sunt Ughellus, Ripamontius et alii. Verumtamen licet Simplicianum Romæ sub Constantio degisse, atque ad Victorini rhetoris conversionem operam contulisse discamus ex Augustini Confess. lib. VIII, cap. 2; non tamen inde colligi potest eum aut Romæ natum, aut Romanæ Ecclesiæ presbyterum fuisse, multo etiam minus ipsum a Damaso destinatum ad Ambrosium instituendum. Deinde ut daremus Simpliciani epistolam ad sanctum nostrum initio episcopatus sui scriptam fuisse, at nequaquam hinc sequeretur eumdem Simplicianum docendi consilio eam scripsisse; cum similiter Augustino recens ad eamdem dignitatem electo quæstiones proposuerit, nec propterea doctoris partes erga eum suscipere constituerit. Hæc ergo de sancto illo sene tantum certa sunt, eum a primis annis Deo servisse, ac doctissimum fuisse in litteris divinis, quarum cognitionem ut compararet, regiones diversas peragrasse, postremo eumdem Ambrosio in accipienda gratia parentem exstitisse, seu quod ipsum Romæ primis fidei elementis imbuerit, sive quod Mediolani, cum adhuc catechumenus in episcopum esset consecrandus, ipsum ad consecrationem rite pieque suscipiendam præparaverit. Quomodo autem in episcopatu eidem successerit, narrat Paulinus in *Ambrosii Vita* ». Ita Maurini. Quod autem Ambrosius Simplicianum in accipienda gratia parentem vocaverit non inde admittimus, ut quidam voluere, quod is Ambrosio baptismum contulerit; nam uti certum assumi potest, eum ab aliquo episcopo baptizatum fuisse, qui simul ei etiam confirmationis sacramentum administraverit; sed ideo quod vel ad baptismum eum præparaverit, vel etiam quod conscientiæ suæ moderator fuerit et sacramentalis pœnitentiæ minister.

sibi loqui ausi sunt. Unde Paulus et raptum se in paradisum, et audisse se verba, quæ non licet homini loqui, in epistola sua testificatus est: Stephanus quoque vidit cœlos apertos, et Jesum ad dexteram Dei stantem; et David propheta vidit sedentem.[1] Nam de Moyse quid loquar, de quo dicit Scriptura, quod non surrexit amplius propheta in Israel, sicut Moyses, qui scivit Dominum facie ad faciem, in omnibus signis et prodigiis, quæ fecit in terra Ægypti?

4. Mystica ergo Deo libatur,[2] qui splendore divinæ sapientiæ, cujus pater et genitor est, inflammat animæ vigorem, ac mentem illuminat. Sapientia autem Dei Christus, in cujus pectore recumbebat Johannes, ut de principali illo secretoque sapientiæ hausisse divina proderetur mysteria. Denique ipse conscius muneris hoc scripsit, qui sibi, quod acceperat, vindicare, et suo adsignare ingenio reformidabat. Sed et ipse Dominus dicebat apostolis, os suum aperiens: *Accipite Spiritum sanctum;* quo declaravit se esse, qui Moysi dixerat: *Ego aperiam os tuum. et instruam te quid debeas loqui.* Ergo hæc sapientia divina, inenarrabilis, impermixta atque incorrupta sanctorum animis sui infundit gratiam, et cognitionem revelat, ut speculentur ejus gloriam.

5. Illa autem moralis sapientiæ disciplina est, quæ mittitur in crateras, et ex illis percipitur atque hauritur. Crateres igitur sensuum receptacula. Crateres oculi sunt duo, aures sunt, nares sunt, os quoque, et aliæ partes convenientes muneri; oculi enim visum recipiunt et ministrant, auditum aures, odorem nares, ora gustatum, et cetera. In istos crateres Verbum illud, in quo est principatus sacerdotii vel prophetiæ, effundit sanguinis sui partes; ut vivificet atque animet irrationabiles portiones, et faciat rationabiles.

6. Denique ubi Legis præcepta enumeravit atque annuntiavit populo, theoriam postea intelligibilis illius arcæ testimonii, vel candelabri, vel thymiamaterii[3] loquuturus, immolavit hostias et libavit, sanguinis partem affundens altaribus sacris, partem autem infundens crateribus.

7. Fit ergo divisio mysticæ illius, hoc est, divinæ moralisque sapientiæ. Λόγος enim divisor est animarum atque virtutum: λόγος autem verbum Dei validum et acutum, quod pertransit ac penetrat usque ad divisionem animæ, virtutes quoque distinguit et dividit; cujus minister Moyses divisione sanguinis virtutum genera distinxit.

8. Et quia nihil præ ceteris in Lege, nisi Christi adventus annuntiatur, atque ejus præfiguratur passio; vide ne ista sit hostia salutaris, quam Verbum Deus in semet ipso obtulit, atque in suo immolavit corpore: quod primo moralem in Evangelio, sed etiam in Lege docuit disciplinam, et in sua patientia atque in ipso actu et opere monstravit, tamquam in crateras, ita in mores nostros sensusque transfundens velut substantiam quamdam et vitalia ipsa sapientiæ, quibus mentes hominum vivificavit ad virtutis seminarium, et instituta pietatis; deinde accedens ad altare, effudit hostiæ suæ sanguinem.

9. Itaque sive ita hæc accipias, pius, ut arbitror, sensus est: sive secundum Salomonem velis, concurrit æque, ut quia sanguinem misit in crateras Moyses propheta, cognoscas ipsum esse sanguinem, de quo scriptum est quia sapientia miscuit in cratere vinum suum, dicens ut relinquerent insipientiam, et quærerent sapientiam. Hauritur ergo de cratere sapientia, hauritur disciplina, hauritur intellectus, hauritur correctio, hauritur vitæ emendatio, hauritur morum et consiliorum temperatio, pietatis gratia, virtutis incrementum, fons ubertatis.

10. Quod vero ad altare effundit sanguinem, ut intelligas licet[4] ablutionem mundi, remissionem omnium peccatorum. Etenim sanguinem illum ad altare quasi hostiam effundit ad multorum exhaurienda peccata. Agnus enim hostia est, sed agnus non irrationabilis naturæ, sed divinæ potentiæ, de quo dictum est: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* Non solum enim mundavit sanguine delicta universorum, sed etiam divina potestate donavit. An non tibi videtur effudisse sanguinem suum, de cujus latere supra ipsum altare aqua cucurrit et sanguis? Vale, et nos parentis affectu dilige, ut facis.

I Cor. xi, 4. Act. vii, 55. 1 Ps. cix, 1. Deut. xxxiv, 10. 2 Joan. xiii, 25. Joan. xx, 22. Exod. iv, 12. Prov ix, 2 4 Joan. i, 29 Joan. xix, 4.

EPISTOLA LXVI.

Præmissa laude epistolarum, maxime quæ de re utili instituuntur, docet per id quod Aaron mulierum inaures in vituli caput conflaverit, significari ereptum serpentinis flutibus fidei signaculum, ac præmonstratam Judæorum idololatriam; per id vero quod fractis tabulis, Moyses vitulum comminuit, indicari delendam superbiam ac perfidiam, per illud tandem quod in proximum jussit sævire, nos admoneri, ut consanguineos posthabeamus religioni, et quidquid Deo in nobis resistit, præcidamus.

AMBROSIUS ROMULO.

1. Epistolarum genus propterea repertum, ut quidam nobis cum absentibus sermo sit, in dubium non venit: sed fit hoc usu exem-

[1] Ita mss. prope ad unum: editt. autem e contrario, *et Esaias propheta.* Sed verisimilius est editores ideo posuisse τὸ *Esaias,* quod apud eum prophetam VI, 1, clare habeatur: *Vidi Dominum sedentem,* etc. quam a scriptoribus pro Esaia substitutum *David,* ad quem scilicet obscurius refertur Ambrosii locus. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit., *Mystica ergo Deo libantur:* codex Læt., *Mystica pars ergo,* etc. sed elegantius in reliquis mente suppletur *disciplina;* in paucis autem mss. pro *libatur* legimus *libat.* (Edit. Maur.)

[3] Nonnulli mss. et vet. editt., *vel thymiamatis:* alii, et Rom. edit., *vel thymiamaterii.* (Edit. Maur.)

[4] Ita mss.; edit. vero ante maurinam, *intelligere licet.*

ploque pulchrius, si inter parentem ac filios crebra et jucunda alloquia cædantur;[1] ut vere inter disjunctos corpore quædam imago referatur præsentiæ: his enim adolescit officiis amor, sicut tuis ad me, aut meis ad te augetur litteris.[2] Sed hoc multo locupletius proximis tuæ dilectionis experiri cœpi affatibus, quibus me consulendum putasti, quid sibi vellet quod Aaron aurum detraxerit populo poscenti sibi fieri deos, et quod eo auro figuratum sit vituli caput, vel quod Moyses tam dure indignatus sit, ut juberet proximum quemque insurgere gladiis in necem proximi sui. Magnum est enim nullum pati absentibus damnum irrepere, non solum suavitatis, sed etiam collationis et liberalis scientiæ. Quid igitur de ea sentiam, quoniam exposcis, conferendi magis quam exponendi studio loquar.

Exod. xxxii, 2 et ss.

2. Cum Moyses in monte Sina Legem acciperet, populus erat cum Aaron sacerdote; et quamvis frequenter ad culpam lubricus, tamen quamdiu Lex dabatur, sacrilegio errasse non proditur. Verum ubi divinum conticuit oraculum, peccatum irrepsit, ut peterent sibi fieri deos. Coactus Aaron[3] petiit annulos eorum, et inaures mulierum: quæ tradita in ignem misit, et conflatum est vituli caput.

3. Neque excusare tantum sacerdotem possumus, neque condemnare audemus. Non imprudens tamen, qui annulos Judæis et inaures abstulit: etenim qui sacrilegium moliebantur, nec fidei signaculum habere poterant, nec ornamenta aurium. Denique et patriarcha Jacob abscondit inaures cum simulacris gentium, quando in Sichimis abscondit; ut nullus audiret superstitiones gentilium. Pulchre autem dixit: *Deponite annulos et inaures aureas, quæ sunt inaures mulierum vestrarum;*[4] non quo virorum inaures relinqueret, sed quod viros non habere manifestaret. Congrue quoque inaures auferuntur mulieribus, ne iterum Eva vocem serpentis audiret.

Gen. xxxv, 4.

Exod. xxxii, 2.

4. Et ideo quia sacrilegium audierant, conflatis earum inauribus, conflata est imago sacrilegii: qui enim male audit, conflare sacrilegium solet. Cur autem caput vituli exierit, sequentia docent; quia significabatur futurum quod Hieroboam posteriore tempore hoc genus sacrilegii induceret, ut populus Hebræorum adoraret vitulus aureas:[5] sive quod omnis perfidia similis immanitatis atque insipientiæ bestialis sit.

III Reg. xii, 3

5. Cujus rei indignitate percitus fregit tabulas Moyses, et comminuit vituli caput, atque in pulverem redegit; ut omnia impietatis aboleret vestigia. Fractæ sunt enim primæ tabulæ,[6] ut repararentur secundæ, quibus per Evangelii prædicationem perfidia comminuta evanuit. Sic Moyses typhum[7] illum dissipavit Ægyptium, et altitudinem extollentem se compressit æternæ legis auctoritate. Unde et David ait: *Et confringet Dominus cedros Libani, et comminuet eas tamquam vitulum Libani.*

Ps. xxviii, 5.

6. Itaque absorbuit populus omnem perfidiam ac superbiam, ne eum absorberet impietas et arrogantia. Melius est enim, ut unusquisque prævaleat carni et vitiis ejus; ne dicatur de eo quia devoravit eum mors prævalens, sed dicatur magis: *Devorata est mors in victoria. Ubi est, mors, victoria tua? Ubi est, mors, aculeus tuus?* Et de Domino dictum: *De torrente in via bibet;* quia acetum accepit, ut absorberet universorum tentationes.

Isai. xxv, 8

I Cor. xv, 54,

Ps. cix, 7.

7. Quod autem occidi fecit a proximis proximos, filios a parentibus, a fratribus fratres, præceptum evidens, quia præferenda est religio necessitudini, pietas propinquitati. Ea est enim vera pietas, quæ præponit divina humanis, perpetua temporalibus. Unde et ipse Moyses ad filios Levi dixit: *Qui paratus est a Domino,*[8] *veniat ad me. Et dixit illis: Hæc dixit Dominus Deus Israel: Imponite unusquisque gladium suum in femore suo, et pertransite;* ut contemplatione atque amore reverentiæ divinæ perimeretur omnis affectus necessitudinis. Et occisa quidem scribuntur tria millia hominum, nec numeri invidia movemur; quia melius est paucorum supplicio universos exui, quam in omnes vindicari. Neque vero aliquid durum videtur pro vindicta injuriæ cœlestis.

Num. viii, 6

8. Denique sanctiora ceteris ad hoc munus eliguntur ministeria levitarum, quorum portio

[1] Nonnulli mss. et quædam Paris. editt., *alloquia cudantur:* Rom. sola, *alloquia conferantur:* alii mss. frequentissimi, ac vet. editt., *alloquia cædantur.* Qua quidem locutione jam usum videas Ambrosium epist. xxxvii, num. 1, estque imitatio, ut Nannius advertit, Terentiana: *Verum,* inquit comicus, *interea dum sermones cædimus;* ubi etiam aliqui legunt *cudimus.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. non pauci, *si aut tuis.... augetur litteris,* unus, *augeatur litteris,* ut Maurini testantur.

[3] Rom. edit. sola: *Sic enim dicunt: Surge et fac nobis Deos, qui præcedant nos. Coactus ergo.*

[4] Ita vet. editt. ac plures mss.; nonnulli vero tantum exhibent, *quæ sunt mulierum:* at Rom. edit. maluit, *quæ sunt in auribus mulierum.* Ad hunc autem locum loquitur Nannius in hæc verba: Sæpius me male habuit, cur inaures ab idololatriæ cultu diversissimas sepelierit Jacob una cum idolis. Sed hunc scrupulum mihi eripuit Hebræus noster Andræas Balensis, qui respondit inaures ibi vocari, quo sacerdotes in cultu numinis aures tegunt, quales fuere apud Romanos infulæ. Attamen mallemus intelligere de inauribus alicui numini dicatis, ejusque aut siderali figura insignitis, de quibus consule Grotium ad eumdem locum. (Edit. Maur.)

[5] Omnes edit. ac mss. aliquot, *vitulos aureos:* alii vero plures et potiores *vitulas aureas.* Hanc porro insaniam adorandi boves retulerant Israelitæ ex longo Ægyptiorum usu Apin sive Serapidem sub bovina figura venerantium. (Ed. M.)

[6] Rom. edit. sola, *Dicit enim: Iratus ira Moyses projecit de manibus suis duas tabulas et confregit sub monte, et accipiens vitulum quem fecerant, combussit illum igne, et contrivit,* etc. *Fractæ sunt ergo.*

[7] Typhus apud auctores ecclesiasticos pro superbia et fastu sumitur. Nam vox τῦφος, unde oritur, proprie fumum significat. (Edit. Maur.)

[8] Ita vet. editt. cunctique mss. juxta Maurinos, nisi quod pro *a Domino,* in quibusdam legitur *ad Dominum:* at Rom. edit. totum locum refinxit in hanc formam: *Moyses dixit: Si quis a Domino, veniat ad me. Et congregati sunt ad eum omnes filii Levi; et dixit.... et pertransite, et redite a porta in portam per castra: et occidite unusquisque fratrem suum, et unusquisque proximum suum,* etc.

Deus: nesciunt enim suis parcere, qui nihil suum norunt; quoniam sanctis omnia Deus est. Est etiam ille levita verus ultor et vindex, qui carnem interimit, ut servet spiritum, qualis erat ille qui ait: *Castigo corpus meum, et servituti* I Cor. IV, 27. *redigo.* Quid autem tam proximum, quam caro animæ? Quid tam proximum, quam sunt passiones corporis? Eas in se levita bonus interimit spiritali gladio, qui est verbum Dei bis Hebr. IV, 12. acutum et validum.

9. Est et gladius spiritus, qui pertransit animam, sicut ad Mariam dictum est: *Tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut revelentur mul-* Luc. II, 35. *torum cordium cogitationes.* Nonne caro animæ fraterno quodam copulatur consortio? Nonne etiam menti nostræ affinis et propinquus sermo est? Cum igitur comprimimus sermonem, ne multiloquio peccatum incidamus, jus germanitatis abrumpimus, et fraternæ vinculum propinquitatis dissolvimus; irrationabile quoque suum anima tamquam cognatum rationabili vigore dissociat.

10. Sic ergo Moyses docuit populum insurgere in proximos suos, per quos fides revoca- 1 retur, et virtus[1] impediretur; ut desecaretur in nobis quidquid a virtute devium foret, confusum erroribus, vitiis innexum. Hac institutione populi meruit, ut non solum deliniret indignationem divinam, atque offensam averteret; verum etiam conciliaret gratiam.

11. Pro captu itaque nostro quid sentiremus, quoniam consuluisti, expressimus. Ipse si quid 2 melius habes, nobiscum participato;[2] ut ex te, et ex nobis discamus quid potius eligendum et sequendum sit. Vale, et ut filius nos dilige, quoniam et nos te diligimus.

EPISTOLA LXVII.

Ubi ostensum est, quod Aaron filios excusanti Moyses adquieverit, innui sententiam cujusque circa proprium munus antecellere, idem locus consideratur. Inde colligitur raram esse veram pœnitentiam: ei enim officere naturam ac verecundiam, nec non affectuum velocitatem: ad hæc eam agi non posse, nisi extinctæ sint cupiditates, et vigeat amor justitiæ: propterea cassam fuisse Judæ resipiscentiam; nullam enim Deo acceptam, nisi sinceram: quæ res sub figura trium hircorum designabatur.

AMBROSIUS SIMPLICIANO salutem.

1. Quantus sit unusquisque in suo munere, exemplo debet esse lectio, quæ jure te movit, quod Moyses ille, quo nemo præsentius Deum vidit, neque surrexit amplius in Num. XII, 8. Israel propheta, qui Deum facie ad faciem, sicut Moyses videret:[3] ille qui quadraginta diebus 3 Deut. XXXIV, 10 et noctibus jugiter cum Domino fuit, cum Legem acciperet in monte: ille, inquam, cui Deus Exod. XXXIV, 2. dabat, quos loqueretur; sermones, invenitur Exod. IV, 12. magis Aaron fratris consilium quam suum probasse. Fuit ergo quisquam hominum Moyse prudentior et instructior?[4] Atqui ipsum Aaron 4 postea cum Maria circa Æthiopissæ personam legimus errasse.

2. Sed hoc ipsum diligenter discute, ubi Moyses scientia præponderet, ubi Aaron consilio. Moyses Num. XII, 1. magnus propheta, qui de Christo dixit: *Sicut me, ipsum audietis.* Et de quo ipse Dominus Deut. XVIII, 15 ait: *Si Moysen et prophetas non audiunt, nec si quis ex mortuis ad illos abierit, credent.* Ergo Luc. XVI, 31. in causa prophetiæ præfertur Moyses sicut propheta; ubi autem causa, et munus, et officium sacerdotii est, præfertur Aaron sicut sacerdos. Tractemus ergo ipsum locum.

3. Immolatus erat hircus pro peccato, et oblatus in holocaustum. Quæsivit eum postea Moyses, et combustus fuerat: *Et iratus est Moyses ad filios Aaron Eleazar et Ithamar, qui superfuerant, dicens: Quare non manducastis quod pro peccato immolatum est*[5] *in loco sancto?* 5 *Quoniam quidem sancta sanctorum sunt,*[6] *hoc* 6 *vobis dedi manducare; ut auferatis peccatum Sinagogæ: et intus manducandum esse, sicut mihi præceptum est,* ait. Cum ergo iratum eum vidisset Aaron placide respondit ei: *Si hodie obtulerint pro peccato suo holocausta sua contra Dominum, et acciderint mihi talia; manducabo quod pro peccato hodie obtulerunt? Numquid placebit Domino? Et audivit Moyses, et placuit illi.* Quid ista significent, consideremus. Levit. X, 16 et ss.

4. Nihil peccare solius est Dei:[7] emendare 7 sapientis est, et corrigere erratum, et pœnitentiam gerere peccati. Id tamen est difficile in hac vita hominum. Quid enim tam rarum, quam ut invenias virum, qui se ipsum coarguat, et factum condemnet suum? Rara itaque confessio de peccato, rara pœnitentia, rara in hominibus verbi ejus adsertio. Repugnat enim

[1] Duo mss., *fidei revocaretur virtus,* alii totidem, *fide revocaretur et virtus:* at cum hi quatuor, tum alii prope ad unum omittunt *ut desecaretur;* quæ tamen verba et in cunctis edit. inveniuntur, et ad sententiæ concinnitatem aliquid addunt. (Edit. Maur.)

[2] Omnes editt., *nobis comparticipato:* omnes mss., *nobiscum participato.* At infra ubi omnes mss. et prope omnes edit., *potius eligendum,* Paris. quædam efferunt *potius diligendum.* Dum vero ita cum Romulo se gerit Ambrosius, ut eum filium appellet, et tamen in Scripturis peritum significet, haud ægre nobis in mentem inducimus eum vel diaconum vel potius sacerdotem quempiam fuisse, cui ecclesia aliqua ruri administranda commissa esset. Certe in secunda ad ipsum epistola ruri habitare aperte dicitur. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit. sola, *sicut Moyses Deum nosset.*

[4] Omnes edit. et mss. nonnulli, *et instructior? Atque ipsum:* alii magno numero, ut in textu: solus autem Belv., *et instructior aliquis? Ipsum,* etc. (Edit. Maur.)

[5] Plerique mss. juxta Maurinos, *quod pro peccato est.*

[6] Rom. edit., *sancta sanctorum est, hæc vobis.... manducandum est in loco sancto.* Et infra, *holocausta sua coram Domino.*

[7] Philo Judæus lib. *de Profugis,* τὸ μὲν μηδὲν ἁμαρτεῖν ἴδιον Θεοῦ, τὸ δὲ μετανοεῖν, σοφοῦ. παγχάλεπον δὲ καὶ δυσεύρετον τοῦτό γε. Alia non pauca ex eodem libro in hanc epistolam translata reperias. (Edit. Maur.)

natura, repugnat verecundia: natura, quia omnes sub peccato; et qui carnem gerit, culpæ obnoxius est. Ergo repugnat natura carnis et illecebra sæculi innocentiæ integritatique. Repugnat etiam verecundia; quia erubescit unusquisque propriam culpam fateri, dum præsentia magis, quam futura cogitat.

5. Studebat autem Moyses peccati vacuam reperire animam, ut exuvias erroris deponeret, et nuda culpæ sine ullo sui pudore discederet: sed non invenit, quia cito impetus irrationabilis prævenit, et flamma quædam celerrimi motus animam depascitur, atque exurit ejus innocentiam: præponderant enim futuris præsentia, et violenta moderatis, et plura potioribus, et jucunda seriis, et asperis mollia, et tristibus læta, et illecebrosa rigidioribus, et præpropera tardioribus. Velox enim est iniquitas, quæ ad nocendum occasiones suggerit, quia *veloces* Ps. XIII, 3. *pedes ejus ad effundendum sanguinem;* lenta autem virtus omnis et diuturna cunctatrix, ante judicat, et adorienda inspicit. Ita mens boni speculatrix consiliorum suorum est, priusque examinat quid decorum atque honestum; iniquitas vero opere cogitationi antevertit.[1] Pigra igitur et verecunda est pœnitentia, quia premitur, et revocatur præsentium pudore: solis enim intendit futuris, quorum spes sera, tardior fructus, et ideo petitio ipsa tardior.

6. Inter hæc spei et virtutis molimina præcurrit imprudentia, et specie præsentium pœnitentia excluditur, et tamquam exuritur affectus ejus, et hujusmodi aboletur intuitus.[2] Quærit eam Lex, et non invenit; ambusta est enim fervore et fumo iniquitatis, et indignatio quædam Legis movetur. Dicit Moyses devorandam fuisse pœnitentiam in sanctis sanctorum; sacerdotes quasi segniores increpat. Respondit Aaron providum debere esse judicium sacerdotale, nec facile malesanæ conscientiæ committendum id muneris, ne fiat error priore deterior. Vase enim fœtido vel oleum vel vinum facile corrumpitur ac deterioratur.

7. Quomodo autem poterat, ubi ignis alienus erat, peccatum exuri; et hoc sub conspectu Domini, cui et occulta sunt cognita? Numquid potest placere Domino, si quis cum adhuc versetur in iniquitatibus, et injustitiam corde inclusam teneat, dicat se agere pœnitentiam? Simile est ac si quis æger se sanum simulet, magis ægrotabit; quia nihil ei prodesse potest simulatio sanitatis, cum verbo adumbretur, non ullo fulciatur virtutis subsidio.

8. Ignis itaque alienus est libido; ignis alienus est omne injustæ incendium cupiditatis; ignis alienus est omnis ardor avaritiæ. Hoc igni nemo mundatur, sed exuritur. Nam ubi iste ignis alienus est, si quis in conspectu se offerat Domini, ignis eum cœlestis absumit, sicut Abiud et Nadab, quod exussit ignis cœlestis pariter cum iis, quæ pro peccato sacris fuerant oblata altaribus. Qui ergo vult mundare peccatum suum, ignem a se removeat alienum. Illi soli igni se offerat, qui culpam, non hominem exurit.[3]

9. Qui sit iste ignis, audi dicentem quia *Jesus baptizat in Spiritu sancto et igni.* Hic est ignis, qui siccavit hæmorrhoissæ per duodecim annos sanguinem profluentem. Hic est, qui peccatum Zachæi abstulit dicentis quod dimidium bonorum suorum daret pauperibus, et si cui quidquam abstulit, redderet quadruplum. Hic est ignis, qui abstersit culpam latronis; ignis enim consumens est qui dixit ei: *Hodie mecum eris in paradiso.* Illos itaque sanavit, in quibus simplicem et puram reperit confessionem, nihil malignum, nihil fraudulentum.

10. Denique Judas ad remedium pervenire non potuit, cum diceret: *Peccavi quod tradiderim sanguinem justum;* quia alienum ignem volvebat in pectore suo, qui eum inflammavit ad laqueum. Indignus enim remedio fuit, quia non in intimo mentis conversus ingemuit, nec sedulo gessit pœnitentiam: tantæ enim pietatis est Dominus Jesus, ut et ipsi donaret veniam, si Christi exspectasset misericordiam.

11. Hanc ergo culpam sacerdotes non auferunt, neque peccatum ejus, qui in dolo se offert, et adhuc in studio delinquendi est.[4] Non enim possunt epulari in eo, quod plenum fraudis, et serpentis interius cicatricis est; cibus enim sacerdotis est in peccatorum remissione. Unde ait princeps sacerdotum Christus: *Meus cibus est, ut faciam, voluntatem Patris mei, qui in cœlis est.*[5] Quæ est voluntas Dei, nisi ea: *Cum conversus ingemueris, tunc salvus eris?* In illo ergo subdolo cibus nullus est. Denique nec ipse epulandi suavitatem capere potest, in quo non sincera et pura conscientia est: amaritudo enim fraudis epulandi suavitatem obducit; nec permittit mala conscientia, ut reficiat et pascat obnoxium animum pœnitentia.

12. Ideo ergo talis affectus, talis petitio, talis pœnitentia non est usui aut voluptati sacerdotibus. Meritoque hircus ille, qui pro peccato oblatus est in holocaustum, quia non fuit sincera hostia, exustus est; quia in ejus sacrificio ignis alienus repertus est. Non est itaque complacitum et acceptum sacrificium Deo: non est enim acceptum, nisi quod fuerit in divitiis sinceritatis et veritatis probatum.

13. Ideo et alibi legis duos hircos, unum in

[1] Omnes edit., *opere cogitationem:* mss. vero partim *opera,* partim *opere cogitationi antevertit.* (Edit. Maur.)

[2] Edit. vett. et plures mss., *aboletur in vitiis:* Rom. et alii mss. aliquot, *aboletur invitus;* melius vero Boyer. et Colb. unus, *aboletur intuitus.* (Edit. Maur.)

[3] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *qui culpam in homine exurit.*

[4] Adverte hic Ambrosium et sinceram animi conversionem in peccatoribus ad consequendam veniam exigere, et veram auctoritatem in sacerdotibus ad remittendum bene dispositis peccatum agnoscere. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit. sola, *voluntatem ejus, qui misit me.*

Matth. III, 11. Matth. IX, 20. Luc. XIX, 8. Luc. XXIII, 43. Matth. XXVII, 54. Joan. IV, 34. Isai. XXX, 15. Levit. XVI, 27.

quo sors Domini, alterum transmissionis: illum in quo sors Domini, offerri atque immolari pro peccato; illum vero in quo sors transmissionis, dimitti in desertum; ut accipiat populi iniquitates, vel alicujus peccatoris. Sicut enim duo sunt in agro, et unus eorum adsumetur, et alius derelinquetur; ita sunt duo hirci, unus qui ad sacrificium est utilis, alius qui in desertum dimittitur. Hic nulli usui, neque edendus, neque epulandus est sacerdotum filiis. Sicut enim ex iis, quæ alimentorum sunt, quod bonum est, editur, quod inutile aut malum, projicitur; ita et bona opera epulatoria dicimus, quia sunt esui.[1]

Levit. XVI, 8 et 26. Matth. XXIV, 40.

14. Non placebit ergo Domino, si manducet sacerdos sacrificium, in quod fraus sit oblationis,[2] non sedulæ confessionis sinceritas. Et ideo hircus iste in desertum dimittendus est, ubi erraverunt patres nostri, erraverunt in eo, et non potuerunt ad resurrectionis terram[3] pervenire, sed interiit a terra memoria eorum. Denique quæ sint epulatoria opera, audi: *Et erunt sabbata terræ vobis escæ.* Epulatoria enim et refectoria requies in Deo, quæ facit animi tranquillitatem. Unde et nos etiam in sermone requiescamus. Vale, et nos, ut diligis, dilige, quia nos te diligimus.

Levit. XXV, 6.

EPISTOLA LXVIII.

Quidnam Deus Judæis interminatus fuerit, dicens: Ponam cœlum æreum, et terram ferream.

AMBROSIUS ROMULO.

1. Cum sis in agro, miror qua ratione de me quærendum putaveris, cur dixerit Deus: *Ponam cœlum æreum, et terram ferream.*[4] Nam species ipsa agri, et præsens fertilitas docere nos potest quanta clementia sit aeris, et cœli indulgentia, quando dignatur Deus ubertatem dare; quando autem sterilitas, quemadmodum clausa omnia, spissus aer, ut in rigorem æris solidatus putetur. Unde alibi habes quia in diebus Eliæ clausum est cœlum annis tribus et mensibus sex.

Deut. XXVIII, 23. III Reg. XVII, 1.

2. Significatur igitur clausum cœlum æreum esse, usum sui terris negare. Terra quoque ferrea est, cum proventus abnuit, et jacta sibi semina tamquam hostili duritia genitali excludit arvo,[5] quæ gremio solet blandæ matris fovere. Quando enim ferrum fructificat? quando æs imbres relaxat.

3. His igitur miserandam famem minatur impiis, ut qui pietatem filiorum communi omnium domino et patri exhibere nesciunt, careant nutrimento paternæ indulgentiæ, sit illis cœlum æreum, concreto aere, et solidato in metalli rigorem; sit illis terra ferrea, partus suos nesciens, ut quod plerumque inopia habeat, discordias serens.[6] Rapto enim utuntur qui victu indigent; ut alienis dispendiis famem suam ablevent.

4. Jam si et offensa inhabitantium hujusmodi sit, ut divina commotione iis inferantur prælia, vere terra est ferrea, telorum segetibus inhorrens,[7] et suis nuda fructibus, fecunda ad pœnam, sterilis ad alimoniam. Ubi autem abundantia? *Ecce ego pluo vobis panes, dicit Dominus.* Vale, et nos dilige, quia nos et te diligimus. Exod. XVI, 4.

EPISTOLA LXIX.

Roganti quare Lex viros veste muliebri, ac mulieres virili uti prohibeat, respondet, a natura id abhorrere, ut ex brutis ipsis intelligitur; feminas tamen virorum, quam viros feminarum cultum sumere tolerabilius: at legem potius esse de moribus, quam de vestibus. Post quæ in eos, qui capillos crisparent, invehitur.

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. Pertulisti ad me quasi filius, quæsivisse aliquos de te, quid sibi velit quod tam severe Lex immundos eos dixerit, qui alieni sexus uterentur vestibus, vel viros scilicet vel mulieres; sic enim scriptum est: *Non erit res viri super mulierem, neque induetur vir stolam muliebrem; quia immundus est Domino omnis, qui fecerit hæc.*[8]

Deut. XXII, 5

2. Et si vere discutias, incongruum est, quod ipsa etiam abhorret natura. Cur enim homo non vis videri esse, quod natus es? cur alienam tibi assumis speciem? cur mentiris feminam; vel tu, femina, virum? Suis unumquemque sexum induit natura indumentis. Denique diversus usus, diversus color, motus, incessus, diversæ vires,[9] diversa vox est in viro et femina.

3. Sed etiam in reliqui generis animantibus alia species leonis, alia leænæ, alia vis, alius sonus;[10] alia tauri, alia vitulæ. In cervis quoque

[1] Ita vet. editt. ac plures mss., at Rom. edit. et alii cod. etiam non pauci, *quæ sunt usui.* (Edit. Maur.)

[2] Boyer. cod. Maurinis testibus, *fraus sit adulationis.*

[3] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *ad repromissionis terram.*

[4] Rom. edit., *Ponam vobis cœlum sicut æneum, et terram vestram sicut ferream.*

[5] Omnes edit., *excludit alvo:* omnes mss., *excludit arvo.* (Edit. Maur.)

[6] Eras. et seq. editt., *quod plerumque inopia habet.* Amerb. et plerique mss., *ut quod plerumque inopia habebat*, mss., *habeat:* cod. vero Belv. et alii nonnulli, ut in textu. Sed ut locus hic planius a lectore intelligatur, ita videtur esse construendus: discordias serat, tamquam id quod plerumque inopia habeat. (Edit. Maur.)

[7] Allusio, ait Nannius, ad hæc Virgilii:

Horrescit strictis seges ensibus, æraque fulgent.

[8] Rom. edit., *Non erit vestitus viri super mulierem, neque induetur vir stola muliebri; quoniam immundus est Domino Deo tuo,* etc.

[9] *Diversæ vires*, ab hisce verbis hiat ingens lacuna in mss. fere omnibus et edit. Amerb., quam nisi supplevisset Erasmus, nobis ad eam restituendam solus Læt. codex auxilium suppeditasset. (Edit. Maur.)

[10] Ita Eras. et seq. editt.; at Læt. codex, *vel alia vis, alius sensus.* (Edit. Maur.)

quantum distat sexus, tantum discrepat species; ut eos etiam eminus possis discernere. In avibus vero etiam propius ad vestitum est inter eos et homines comparatio: in illis enim sexum naturalia ipsa indumenta discernunt. Pavi mares speciosi; feminæ non item pennarum vario pinguntur decore. Fasianis quoque diversus color, cui distinguat sexus discretionem. Quid in pullis? Quam canora vox galli, nocturnis vicibus solemne munus ad excitandum et canendum ministrans?[1] Numquid illa mutant speciem suam? Cur nos mutare desideramus?

4. Et quidem græco more influxit ut feminæ virilibus quasi succinctioribus tunicis utantur. Esto tamen ut illæ imitari videantur melioris sexus naturam: quid viri inferioris sexus mentiri speciem volunt?[2] Mendacium et in verbo turpe est, nedum in habitu. Denique in templis, ubi mendacium fidei, ibi mendacium naturæ. Illic assumere viros muliebrem vestem, gestumque femineum, sacrum putatur.[3] Unde Lex dicit quia immundus est Domino omnis vir qui stolam muliebrem induerit.

5. Arbitror autem quod non tam de veste, quam de moribus dixerit, vel de usibus nostris atque actibus, quo alius virum, alius feminam deceat actus. Unde et Apostolus ait, quasi interpres Legis: *Mulieres vestræ in ecclesia taceant. Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut Lex dicit. Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent.* Et ad Timotheum: *Mulier in silentio discat cum omni subjectione.*[4] *Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum.*

I Cor. XIV, 35, 36.

I Tim. II, 11, 12.

6. Quam deforme autem virum facere opera muliebria! Ergo et pariant, ergo parturiant, qui crispant comam sicut feminæ. Et tamen illæ velantur, isti belligerantur. Verum habeant excusationem qui patrios usus sequuntur, sed tamen barbaros, ut Persæ, ut Gothi, ut Armenii: major quidem est natura, quam patria.

7. Quid de aliis dicemus, qui hoc ad luxuriam derivandum putant, ut calamistratos et torquatos habeant in ministerio, ipsi promissa barba, illos remissa coma? Merito illic non servatur castimonia, ubi non tenetur sexus distinctio; in quo evidentia naturæ magisteria sunt, dicente Apostolo: *Decet mulierem non velatam orare Deum? Nec ipsa natura docet vos quod vir quidem si comam nutriat, ignominia est illi: mulier vero si capillos habeat, gloria est illi; quoniam quidem capilli pro velamine ei dati sunt?*[5] Hæc sunt quæ referas requirentibus. Vale, et nos ut filius dilige, quia nos te ut parentes diligimus.

I Cor. XI, 13, 15.

EPISTOLA LXX.

Quemadmodum fortis animæ est in bono stare, ita debilis labi ac resurgere. Quocirca cum in Canticis processus animæ robustioris describantur, in Michææ vero prophetia lapsæ conversio; hanc considerandam proponit. Præmissa igitur nominis Michææ interpretatione, miseriam peccatricis animæ exponit, internas correptiones narrat, addit exhortationes ac paratum Domini auxilium, felicem ejusdem immutationem aperit, et quam ei Christus largitur, feconditatem ac tranquillitatem. Deinde ubi repetivit non pauca ex superioribus, subjungit ejusdem animæ pro sua liberatione gratiarum actiones. Post quæ Horontianum ad perseverantiam exhortatur.

Ambrosius Horontiano.

1. Prophetæ quidem congregationem gentium, atque Ecclesiæ annuntiarunt ædificationem futuram; sed tamen quia in Ecclesia non solum fortium animarum jugis profectus, verum etiam infirmarum lapsus, et rursus conversio est; ideo possumus ex propheticis libris colligere quemadmodum aut præclara illa et fortis anima sine ulla gradiatur offensione, aut infirmior labatur, aut lapsa reparet, ac reformet gradum.

2. Itaque sicut in Canticis Canticorum beatæ illius animæ continuos processus legimus;[6] ita in Michæa, de quo nobis propheta sermo exortus est, consideremus lapsæ conversionem. Non enim otiose te movit: *Et tu, Bethleem, domus Ephrata*, quod dictum est ab hoc propheta. Quomodo enim potest domus furoris esse, ubi Christus natus est? Hoc enim exprimunt locorum vocabula, sed illustrant operationum mysteria.

Mich. V, 2.

3. Ac primum consideremus quid interpretationis in latino habeat Michæas. Significat autem: Quis a Deo: vel, ut alibi invenimus, Quis iste, Morathi filius, id est, hæredis.[7] Quis

Mich. I, 1.

[1] Eras. et seq. editt., *nocturnisque vicibus.... et canendum? Numquid*, etc. Læt. codex, ut in textu. (Edit. Maur.)

[2] Multa concilia virilium vestium usum feminis interdicunt, ut Gangrense can. 13 et alia. Quod vero similis mutatio viris non item prohibita reperitur, illud inde est, quod rari qui sexus sui dignitatem hac infamia dehonestarent, futuri crediti sunt. (Edit. Maur.)

[3] Læt. codex, *vestem gestiunt, quæ femineum sacrum putetur:* melius vero editt. At interjectis tribus vocibus sola Rom. edit. habet: *Quoniam immundus est Domino Deo tuo omnis, qui fecerit hæc, hoc est, vir*, etc. (Edit. Maur.)

[4] Hic notata a Maurinis in mss. lacuna desinit. Amerbachius vero verba inseruit, *Mulier in silentio discat.*

[5] Editt. et plures mss., *si comam habeat.* Et infra, *pro velamine ei sunt;* alii nonnulli utrobique melius, ut in textu. (Edit. Maur.)

[6] Progressus animæ in *Canticis Cant.* obscure adumbratos in lib. *de Isaac et Anima* exponit atque illustrat Ambrosius. Quod autem hic ait sibi cum Horontiano sermonem de Michæa exortum esse, satis indicat causam huic epistolæ non aliud quam ex eodem colloquio fuisse profectam. (Edit. Maur.)

[7] Ita vet. editt. ac mss.; Rom. autem edit., *Morasthi filius, heres.* Alludit porro Ambrosius ad prima hujus prophetæ verba: *Verbum Domini.... ad Michæam Morasthitem;* quibus quidem non ipsius pater, sed patria terra significatur: atque adeo *Morasthi*, seu *Morathi filius*, utroque enim modo recte scribitur, idem est ac Morasthi natus. De vocis autem significatione Ambrosius cum Hieronymo in *Prologo* ad ejusdem Michææ prophetiam plane convenit. (Edit. Maur.)

autem hæres, nisi filius Dei, qui ait: *Omnia* A
Matth. xi, 27. *mihi tradita sunt a Patre meo;* et cum ipse esset hæres, nos esse voluit cohæredes? Merito *quis iste*, non e populo unus, sed electus ad gratiam Dei, in quo loquitur Spiritus sanctus, qui prophetare cœpit *in diebus Joathan et Achaz*
Mich. i, 1. *et Ezechiæ, regum Juda.* Quo ordine significatur visionis profectus; a malis enim regibus ad boni regis pervenit tempora.

4. Et ideo quoniam anima afflicta sub malis
1 ante laborabat regibus,[1] quem processum con- B versionis suæ habeat, considerandum videtur. Destructa erat quasi infirmior, et omnis munitio ejus facta erat via transeuntium, et incursus passionum, luxuria resoluta, ac deliciis contrita erat, ac relegata a facie Domini: *Turris ejus squallida erat,* quæ posita est, ut in Esaiæ
Isai. v, 2. cantico legimus, in medio florentis vineæ. Squallet etenim turris, quando vitis arescit, et ovis sua
2 errat:[2] regrediente autem vitis viriditate, vel ove, resplendet; nihil enim squallidius iniqui- C tate, nihil splendidius justitia.

5. Ad hanc turrim revocatur ovis, quando anima revocatur a lapsu, et in illa ove Christi regnum redit, quod est initium; quia ipse est
Apoc. i, 8. initium et finis, vel initium salutis: sed tamen corripitur prius, eo quod tam graviter erraverit, et dicitur ei: *Ut quid cognovistis mala? numquid*
Mich. iv, 9. *rex non erat tibi?* Hoc est, habebas regem, qui te regeret, et tueretur; deviare a justitiæ tramite non debuisti, nec relinquere vias Domini, D qui tibi rationabiles sensus impertivit. Ubi erant
3 cogitationes tuæ, ubi consilia,[3] quibus prævidere injustitiam, propulsare iniquitates insito tibi vigore potuisti? *Cur comprehenderunt te*
Ibid. *dolores ut parturientis;* ut parturires iniquitates, et pareres injustitias? Nullus enim major est dolor, quam is qui peccati mucrone vulnerat conscientiam; neque ullum gravius est onus, quam peccatorum sarcina, et pondus flagitiorum. Deprimit animam, curvat usque ad terram, ne se erigere possit. Gravia, fili, gravia nimis delictorum pondera. Denique illa in Evangelio mulier, quæ curvata erat, speciem prætendens animæ laborantis, a Christo potuit
Luc. xiii, 11. solo erigi.

6. Huic ergo animæ dicitur: *Viriliter age, et*
4 *appropinqua, filia Sion, ut parturias.*[4] Dolores
Mich. iv, 10. enim parturientis tribulationem operantur, *tribulatio patientiam, patientia probationem, pro-*
Rom. v, 3, 4. *batio spem, spes autem non confundit in æternum.* F Simul egeritur atque excluditur omne quod adversum est bonis moribus; ne residentia ejus frutescant semina, atque in novos iterum germinent partus.

7. Nec otiose dantur ei cornua et ungulæ;[5] 5
ut conterat omnes manipulos areæ, sicut vitulum Libani. Nisi enim manipuli contriti fuerint, Mich. iv, 13.
paleæ ventilatæ, fructus apparere interiores et absolvi nequeunt. Comminuat igitur atque excutiat prius anima proficiens passionum superflua; ut fructus suos demonstrare possit in ipsa segete. Quanta adversa sunt, quæ partus impediant bonos! Hæc prius exstirpanda sunt, ne his fructifera internecentur animæ sata.

8. Tunc etiam illud prospicit providus animæ
B consultor, ut concludat eam in voluptatibus suis, atque intercludat ejus cupiditates, ne in iis delectetur. Utiles enim sunt correptiones parentis, qui non parcit virgæ; ut obedientem præceptis salutaribus præstet animam filii sui. Prov xiii, 24.
Virga enim visitat, sicut legimus: *Visitabo in*
virga iniquitates eorum. Itaque qui virga ma- Ps. lxxxviii, 33.
xillam percutit Israeliticæ animæ, erudit eam ad disciplinam patientiæ Dominica correptione.
C Nemo enim desperare debet, quicumque corripitur atque arguitur; qui enim diligit filium, corripit. Nemo de remedio diffidat. Eccl. xxx, 1.

9. Ecce tibi ubi domus furorem videntis erat, ibi domus panis est: ubi crudelitas, ibi pietas: ubi pœna innocentium, ibi universorum redemptio, sicut scriptum est: *Et tu, Bethleem, domus*
Ephrata, non es minima inter principes Juda;
ex te enim exibit Princeps in Israel. Bethleem Mich. v, 2.
domus panis est, Ephrata domus furorem vi-
D dentis. Hoc habet interpretatio istorum nominum. In Bethleem natus est de Maria Christus: eadem autem Bethleem, quæ Ephrata. In domo Luc. ii, 6.
igitur furoris generatus est Christus; et ideo jam non domus furoris, sed domus panis, quia panem recepit eum, qui descendit de cœlo. Joan. vi, 50.
Domus autem furorem videntis est Ephrata; quia illic Herodes dum Christum requirit, perimi statuit infantulos; unde *Vox in Rama audita est, Rachel plorantis filios suos.* Matth. ii, 18.

10. Sed jam nemo timeat, quia requies illa
E quam quærebat David, audita est in Ephrata, Ps. cxxxi.
inventa est in campis silvæ. Tunc adhuc silva erat nationum congregatio: sed posteaquam in Christum credidit, fructuosa facta est, quia be- Luc. i, 42.
nedicti ventris fructum recepit. Mortua est ergo Rachel parturiens, quia jam tunc quasi patriarchæ Gen. xxxv, 19.
uxor furorem Herodis videbat, qui nec minusculæ ætati pepercit. Simul quia in Ephrata peperit Benjamin specie superiorem, mysterio
F posteriorem, Paulum scilicet, qui antequam generaretur, non minimos dolores matri præstitit, cujus filios persequebatur. Et illic mortua et sepulta est; ut nos commortui et consepulti cum Christo, in Ecclesia resurgamus. Inde enim

[1] Innuuntur alii nominis Michææ significatus. Nam præter quam quod exponi potest, *quis a Deo*, vel *quis iste*, quæ quidem interpretationes, modo tamen primam scripseris *quis adeo* non *quis a Deo*, haud ita recedunt ab eo quod Hieronymus loco supra citato dicit: Michæas ὅστις οὖν.... *apud nos sonat, quis quasi, vel, quis velut;* præter has igitur expositiones etiam explicatur Michæas humiliatus, percussus, etc. (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot, *et uva sua torret;* et infra, *viriditate uvæ resplendet.* Atque ita in sequentibus semper uva substituitur, sed minus recte. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit., *Aut consilium tuum periit? quasi dicat: Ubi sunt,* etc.

[4] Eadem Rom. edit., *et dole, filia Sion, ut parturiens.*

[5] Rom. edit., *Cornua tua ponam ferrea, et ungulas tuas ponam æneas. Non otiose,* etc.

alia interpretatione, vel fecundata, vel repleta fructibus, Ephrata significatur.

11. Hic tamen, id est, in libro prophetico invenimus ὀλιγοστὸς εἶ, id est, in paucioribus es.[1] In Matthæo autem: *Et tu Bethleem, domus Juda, non es in paucioribus.* Ibi domus Juda,[2] hic domus Ephrata: in quo verborum discrepantia, non sensuum est. Nam et Judæa interior vidit furorem, et exterior pertulit. Et in paucioribus est; quia pauci sunt, qui intrant in domum panis per angustam viam. Et non est in paucioribus, id est, de proficientibus, quæ Christum non agnovit. Nec minima est, quæ est domus benedictionis, et divinæ gratiæ receptaculum; et in eo minima, cui is qui aliquid confert Christo, videtur deferre. Et qui appetit Ecclesiam, Christum appetit: in quovis minimo enim Christus aut læditur, aut honoratur, secundum quod ipse ait: *Quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.*

12. Ipsam autem Bethleem esse quæ est Ephrata, docet lectio Genesis, ubi ait: *Mortua est autem Rachel, et sepulta est in via Ephrata, ipsa est Bethleem.* In via sepultura est sanctæ Rachel,[3] quæ typus fuit Ecclesiæ, ut transeuntes dicant: *Benedictio Domini super vos;* et: *Venientes venient in exsultatione.*

13. Omnis itaque anima, quæ recipit panem illum descendentem de cœlo, domus panis est, hoc est, panis Christi, quæ habitantis in se panis cœlestis firmamento alitur, et corde confirmatur. Unde et Paulus ait: *Omnes* enim *unus panis sumus.* Omnis anima fidelis Bethleem est, sicut Jerusalem dicitur, quæ pacem et tranquillitatem habet superioris Jerusalem, quæ in cœlo est. Verus panis est qui fractus et comminutus satiavit universos.[4]

14. Quinta autem traditio habet, Domus panis. *Beth* enim domus est, *leem* panis dicit. De aliorum traditionibus propter perfidiam judaicam, ne ipsi se redarguerent, vel ab ipsis præteritum putamus, vel sublatum ab aliis.

15. De Juda quoque tribu esse Bethleem docet lectio in Judicum libro, quia vir ille levita accepit sibi concubinam de Bethleem Juda, et irata est ei concubina ejus, et rediit in domum patris sui in Bethleem Juda.

16. Egressus itaque Christus a diebus sæculi;[5] tunc enim nobis incipit sæculum, quando dies salutis, et egressus ad currendum viam dedit Israel. *Usque ad tempus parientis.* Cui advenit Christus, advenit fecunditas, advenit partus; sicut advenit Ecclesiæ, quæ peperit plures, quam quæ filios habebat; et peperit septem, id est, legitimos, tranquillos, pacificos. Incipit ergo concipere anima, et formari in ea Christus, quæ receperit adventum ejus, et pascitur in divitiis ejus; ut nihil ei desit, ut videntes etiam eam aliæ animæ revertantur ad viam salutis.

17. *Et erit ei pax*, sed non potest probari nisi tentationibus. Tunc enim pax ejus æstimabitur et tranquillitas, cum excluserit vanas cogitationes, vel compresserit; cum motus omnes edomuerit passionum insurgentium; cum increbuerint angustiæ, persecutio, fames, periculum, gladius. Tunc *erit*, inquit, *pax;* quia in his omnibus superamus propter eum, qui nos dilexit, quoniam confidimus in eo quia neque mors, neque vis tentationum[6] nos ab ejus divellat charitate et separet. Tunc ergo dabit tentationes, ut justi probentur. Et Dominus quidem dat tentationes ea voluntate, ut neminem decipi velit: sed quia plerique vincuntur infirmi tentationibus, qui fortes sunt, probantur.

18. Tunc illis *erit ros a Domino*, tunc requies: tunc erit anima justi, sicut *catulus leonis in ovilibus pecorum.*[7] Quod Evangelico exemplo ad Christum referre non dubitaverim; quia ipse dixit: *Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris sui.* Comprimentur enim quadrigæ ejus irrationabiles scilicet impetus et motus istius corporis; sedabitur illud: *Foris pugnæ, intus timores;* sed ubique, id est, intus et foris, tranquillitas erit; et non erit qui respondeat et resistat bonæ voluntati; quia obedientia carnis, sublato pariete materiæ, cum fuerint utraque unum, omnes abolebit discordias.

19. Si qua autem anima infirma, sicut ille secundum carnem Israel, titubaverit, et ab illa Christi charitate persecutionibus turbata se aliquantulum separarit, corripitur atque arguitur[8] quasi infida, quasi ingrata, quasi incredula, quæ liberata a vanitatibus sæculi, in eas respiciendo reciderit: a qua non munera, non tau-

Mich. v, 2. — Matth. xxv, 40. — Gen. xxxv, 19. — Ps. cxxviii, 8. — Ps. cxxv, 6. — I Cor. x, 17. — Judic. xix, 2. — Ps. xviii, 7. — Mich. v, 3. — Mich. v, 5. — Rom. viii, 35. — Mich. v, 7. — *Ibid.*, 8. — Matth. xiii, 43. — Mich. v, 10. — II Cor. vii, 5. — Ephes. ii, 14.

[1] Absoluta præcipua difficultate, nimirum qua ratione domus furoris vocari possit illud oppidum, in quo Christus nasci voluit, Ambrosius ad variam lectionem qua propositus textus apud Michæam atque Matthæum sibi contrarius videtur, transit. Verum utriusque verborum sensum pulchre sibi congruere, nedum sibi repugnare ubi declaravit, de apicibus, in quibus solis repugnantiam esse contendit, conciliandis minime laborat; Hieronymus vero in eumdem Michææ locum, ejus, prout in LXX atque in Hebræo legitur, cum ipsius citatione, apud Matthæum contrarietatem animadvertit; ac tantæ diversitatis causas inquirit. Ipsum consule non solum in eumdem prophetam, sed etiam *epist. ad Pammach. de optimo genere interpretandi*, aliosque interpretes. (Edit. Maur.)

[2] Editiones ante maurinam et quidam mss. Maurinis testibus, *domus Judæ;* nonnulli, *domus Judææ.*

[3] Ita mss. plures potioresque: alii nonnulli, et omnes edit., *sepulta est sancta Rachel.* (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. sola, *satiat universos. Quinta autem editio.... de aliorum editionibus.* Alibi quoque in eadem edit. vox *traditio* similiter mutata reperitur. Advertendum autem est illis locis agi ab Ambrosio de *Hexaplis* atque *Octaplis* Origenis, de quibus dum Hieronymus in cap. IV Michææ loquitur, etiam quintæ editionis vocem usurpat. Sed et eodem sensu dictio ἐκδοσις posita est ab Epiphanio lib. *de Pond. et Mensur.* num. 9, et alibi. Verumtamen quin Ambrosio vox *traditio* magis arridere potuerit, nihil prohibet. Porro de Hexaplis Octaplisque Origenianis consulere licet Eusebium lib. VI, cap. 17, et Valium ad eumdem locum, item Huetium lib. III *Origen.* § 4, atque alios. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit., *Et egressus ejus ab initio, a diebus sæculi.*

[6] Omnes edit. et mss. aliquot, *neque quidvis tentationum:* alii mss. majori auctoritate, *neque vis tentationum.* (Ed. M.)

[7] Rom. edit. sola, *in gregibus pecorum.*

[8] Mss. nonnulli juxta Maurinos, *corripitur atque corrumpitur.*

rorum sacrificia, sed tantummodo ut bonum cognosceret, justitiam faceret, postulatum est. *Renuntiatum est* (inquit) *tibi, homo, quid sit bonum, aut quid Dominus exquirat a te, nisi ut facias judicium et justitiam, et diligas misericordiam, et paratus sis ire cum Domino tuo.* Mich. VI, 8. Sed quia non servavit hæc illa infirmior anima, ideo Dominus ait: *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe, et sicut racemum in vindemia!* Mich. VII, 1. Audiens ergo hæc propheta, in quo loquebatur Deus, ait ad illam animam: *Heu me anima! quod non est plenus timoris a terra.*[1] Vel si ipse Dominus dicit, miseratus futuras pro peccatis ultiones, atque pro nostri erroribus ingemiscens.

20. Audiens hæc anima, quia seminum suorum fructus non colliget, nullum, messe amissa, firmamentum inveniet sui, premet olivam, et unctionem lætitiæ non habebit, neque bibet vinum jucunditatis. Cognoscens etiam in operibus carnis omnia plena sanguinis, plena circumscriptionis, fraudum, fallaciæ, ficta officia pietatis, compositas simulationes, et inimicos sibi omnes qui in domo sunt; ideoque proximi sibi corporis motus cavendos, qui sunt graves animæ nostræ adversarii; convertitur, et de Deo sperare incipit, et intelligens vere inimicam sibi carnem existere, ait ad eam: *Noli supergaudere mihi, inimica mea, quia cecidi: sed resurgam,* Ibid., 8. *quia si sedero in tenebris, Dominus illuminabit me.*

21. Considerans etiam insultare sibi aliquam potestatem, quæ resistebat sibi; ne meliorem sequeretur viam; et inequitare,[2] quod tradita I Cor. V, 5. esset in interitum carnis; ut diversis attereretur malis, quæ vel a Domino propter peccatorum solutionem decernerentur, vel ab iniquo propter invidiam conversionis, ut ad se revocaret afflictam, dicit adhuc: *Iram Domini sustinebo,* qui vel lapsam castigat, vel tibi potestatem affligendi dedit: *quia peccavi,* sustinebo tamen, Mich. VII, 9. *donec justificet ipse causam meam.* Nisi enim confessa fuero, et exsolvero pretia iniquitatum mearum, non potero justificari. Cum autem fuero justificata, solvens duplicia peccata, *Educet judicium meum,*[3] deponens indignationem; quia satisfactum sententiæ est. *Educet me ad lumen,* Ibid. *ut videam justitiam ejus,* et aspiciam delectationem ejus. *Videbit* hoc lumen reconciliationis meæ *inimica mea,* id est, diaboli nequitia; *et operietur confusione, quæ nunc dicit: Ubi est Dominus Deus tuus?* Videbit in me misericordiam ejus, videbit pietatem ejus. Ibid., 10.

22. Et ideo non audiamus eum, quando sumus in adversis aliquibus sæculi; cum aut dolor corporis est, aut filiorum amissio, vel cæterarum necessitudinum: non audiamus, inquam, dicentem: *Ubi est Dominus Deus tuus?* Tunc ejus tentationes cavendæ sunt, cum gravis urget dolor; tunc animam ægram avertere studet.

23. Ergo anima, quæ illum non audierit insidiantem sibi, videns postea mirabilia Dei, videns se in cœlo, diabolum autem sicut colubrum reptantem in terrestribus, gratulabitur dicens: *Quis Deus sicut tu, auferens peccata, et transferens impietates?* Qui non fuisti memor Ibid., 18. indignationis tuæ; sed sicut in mari mersisti omnes iniquitates nostras, sicut Ægyptium plumbum,[4] et redisti ad misericordiam voluntarius, quam gemino contulisti munere, dimittens peccata, atque abscondens, secundum quod scriptum est: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata!* Ps. XXXI, 1. Alia enim sanguine Filii tui abluis, alia donas nobis; ut bonis operibus et confessionibus nostros errores tegamus.[5] Quod ergo ait: *Auferens peccata,* ad remissionem pertinet; quia penitus ea tollit, ita ut non sint quorum memor non erit. Quod vero ait: *Transferens iniquitates;*[6] eo quod confitentibus nobis lapsus nostros, et obumbrantibus eos bonæ operationis fructu referantur in auctorem culpæ, et peccati incentorem. Quid enim aliud agit, qui culpam fatetur, nisi ut adversantis nequitiæ spiritalis dolo se et malitia transductum probet?

24. In eo itaque gratias agit anima ista; quia et aufert Dominus peccata, et transfert iniquitates, et demergit in profundo maris. Quod potest et ad baptismum referri, quo Ægyptius mergitur, Hebræus resurgit; et quo altitudine sapientiæ, et bonorum operum abundantia tegantur peccata superiora, per divitias misericordiæ Dei nostri, qui memor promissionis suæ, quam dederat Abrahæ, hæredem ejus animam non est passus perire.

25. Et illa quidem anima hoc revocatur modo. Tu autem, fili, qui a primo flore pueritiæ es hæres Ecclesiæ, quæ te suscepit et tenet,[7] perseverato in proposito, memor gratiæ Dei et

[1] Rom. edit., *Væ mihi, anima; quia periit timor a terra:* ceteræ ac mss. omnes, ut in textu. Quod autem græce habetur, ἀπόλωλεν εὐσεβὴς, non male vertitur ab Ambrosio, *periit plenus timoris,* supple divini. (Edit. Maur.)

[2] Quidam mss., *et inquietare:* sed *inequitare* magis videtur Ambrosianum. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit., *Faciet judicium meum.*

[4] Cod. Carol. *sicut Ægyptium populum.* Et continuo post Prat. et Gem., *et reddidisti misericordiam.* (Edit. Maur.)

[5] Observa non dicere sanctum Doctorem tegi peccata per extrinsecam, ut Calvinistæ volunt, justitiæ Christi imputationem, sed per bona opera e gratuita ipsius gratia pro manantia. Quam perpetuam Ambrosii doctrinam esse facile agnosces, si huncce locum et ea quæ lib. *de Noe et Arca,* cap. 31, num. 117, nec non *Apol. David* cap. 13, num. 62, atque alibi in eumdem sensum disseruntur, inter se conferas. (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit., *impietates ad misericordiam; eo quod,* etc.

[7] Nonnulla in hujus epistolæ calcem Ambrosius noster conjecit, quæ spectant Horontiani cognitionem. Primo enim illum ab ipsa pueritia significat educatum atque institutum fuisse inter clericos, quamadmodum olim pueros ad ecclesiasticam militiam destinatos consuevisse ad lib. II *de Pœnit.* cap. 8, num. 72 observavimus. Deinde cum eum impositione manuum suarum sacratum dicit, Mediolanensem clericum fuisse satis declarat. Postremo eumdem fidem suam demonstrasse in diaconatu, indeque ad altiorem pervenisse gradum testificatur; quandoquidem ut quam fidem prius in *ministerio sacro,* id est, diaconatu, præ se tulerat, eam quoque in *hoc gradu* quo tunc eminebat, haud dubie sacerdotio exhibeat, ab eo exigitur. Et hinc conjecturam non levem ducas, ipsum Ecclesiæ cujuspiam extra Mediolanum positæ regimini ab Ambrosio nostro fuisse præfectum. (Edit. Maur.)

muneris, quod per impositionem suscepisti manuum mearum; ut et in hoc gradu, sicut in ministerio sacro, fidem tuam demonstres atque industriam, et exspectes remunerationem Domini Jesu. Vale, et nos ut filius dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXI.

Post varios gradus, queis anima lapsa sese reparat, supra descriptos, hic animæ fidelis a Christo susceptio, eruditio et consummatio considerantur; ostenditurque in Christi itineribus diversos ejusdem animæ progressus designari.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Superiore epistola de ea anima sermonem
1 contulimus,[1] quæ itineris sui devios aliquos habuerit anfractus, ut vetus Israel secundum carnem fluctuans; quia et ipse liberabitur per Domini nostri Jesu Christi gratiam, *cum*
Rom. XI, 25. *intraverit plenitudo gentium:* licet ista leviore
2 errore conversione[2] sese reformaverit. Hac vero epistola de Ecclesiæ filia nobis sermo sit, quam Dominus Jesus quemadmodum primo susceperit, erudierit, consummaverit in suo Evangelio, consideremus.

2. Suscepit itaque eam primo tuendam in
Gen. III, 23. confusione positam: exsul enim paradisi ubi nisi in confusione degeret anima uniuscujusque
Matth. II, 1. hominis? deduxitque eam in Bethleem. Jam profectus susceptæ animæ significatur, quod ascendit ad domum panis, in qua famem fidei et sterilitatem nesciat. De nostrorum animarum genere et ordine loquor, quibus nos vivimus et movemur, non de aliqua specialiter: non enim de proprietate et specie alicujus, sed de genere, ut dixi, animarum disputandum putamus.

Ibid., 14. 3. Descendit in Ægyptum Christus, patrocinium et ductum nostræ animæ ferens; inde
Matth. IV, 1. rediit in Judæam. Fuit in deserto, fuit in Capharnaum, fuit juxta fines Zabulon, circa maritima; transivit per sata, fuit in Bethphage, fuit in Ephræm, in Bethania; inde transivit in paradisum, ubi se capiendum dedit; passus est in Golgotha.

4. Omnes isti processus animæ nostræ sunt, per quos exercitata, gratiam piæ institutionis invenit. Nam posteaquam exclusa de paradiso conditio humana in Adam et Eva, in castellum
3 relegata est,[3] vagari cœpit huc atque illuc, errabunda circumferens vestigia sine ullo delectu: sed tempore complacito sibi exinanivit se Dominus Jesus, ut exsulem in se susciperet, et veteri reformaret gratiæ. Itaque inventam recurso anfractu[4] erroris revocavit ad paradisum, ut
4 Evangelii docet lectio.

5. Per sata eam duxit, ut jejunam pasceret, primum in deserto, deinde in Capharnaum, agri non urbis incolatu; deinde juxta fines Zabulon, circa nocturna profluvia, id est, prophetarum obscuriora ænigmata; ut disceret prætendere ad fines gentium, quo omnes convenirent, nec timeret fluctus vitæ hujus et procellas; quia habet Christus naves Tharsis, intelligibiles sci- III Reg. X, 22.
licet, quæ percurrant mare, et ad templi constructionem pias merces advehant. In hujusmodi navibus navigat Christus, et in puppi tamquam bonus gubernator tranquillo quiescit mari, commoto excitatur, et increpat ventos, ut suis tranquillitatem refundat. Transiens quoque ad gentes, Matth. VIII, 26.
hanc animam liberat, quæ Legis vinculis tenebatur, ne transiret ad nationum consortia.

6. Venit in Bethaniam, in locum obeditionis; ideo ibi mortuus suscitatur: cum enim caro subdita fuerit animæ, tunc jam non quasi mortua jacet in sepulcro suo conditio humana, sed resuscitatur per gratiam Christi: ibi etiam se pro Dei nomine passioni discit offerre. De loco obe- Joan. XI, 17 et ss.
ditionis, ut Joannes docet, in Ephræm ducitur, Joan. XII, 1.
id est, ad bonorum fructuum fecunditatem: inde in Bethaniam reducitur, id est, obedientiam: semel enim quæ piæ subjectionis fructum gustaverit, servare eam, et in ea probari sæpius nequaquam recusat.

7. Unde jam probata Hierosolymam venit, digna quæ sit in templum Dei, in qua Christus habitaret.[5] Denique sedens super pullum asinæ
5 Dominus Jesus cum gratulatione et gaudio innocentis suscipitur ætatis. *Ibid.*, 14

8. Postea in paradiso verba vitæ æternæ docentur; unde etiam Dominus se permisit capi, sicut Joannes scribit evangelista, significans Joan. XVIII, 8.
animam nostram, vel potius conditionem humanam, solutis erroris vinculis, eo unde ejecta erat in Adam, per Christum regressam. Unde et latroni illi confitenti dicitur: *Amen, amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Ille di- Luc. XXIII, 42, 43.
xerat: *Memento mei, cum veneris in regum tuum;* Christus non de regno respondit, sed ad causam: *Hodie mecum eris in paradiso*, id est, reformandum est ante quod amissum est, postea conferendum id quod augendum est, ut per paradisum ad regnum perveniatur, non per regnum ad paradisum.[6]
6

[1] Rom. edit. sola. *sermonem confecimus.* Infra vero, ubi eadem *leviore ab errore,* et nos cum ant. editt. ac plerisque mss., *leviore errore,* mss. nonnulli habent, *leviore erroris,* etc. (Edit. Maur.)

[2] Maurinis testibus mss. aliquot, *erroris conversione.* Rom. editio, *ab errore conversione.*

[3] Mss. non pauci, *religata est.* Rursus autem pro, *sine ullo delectu,* quæ lectio est cunctarum edit. ac plurium mss., in quibusdam horum legitur, *sine ullo dilatu,* in paucis, *delicto,* sed male. (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot, *inventam recursu, anfractu,* etc. Interjectis vero tribus vocibus Rom. edit. sola posuit, *ut Evangelicæ lectionis docet adsertio.*

[5] Belv. codex juxta Maurinos, *in qua Spiritus habitaret.*

[6] Admonuimus ad lib. *de lapsu Virg.* cap. 8, n. 36, nonnullos esse, qui cum ex verbis quibusdam illic exaratis, tum ex hoc ipso epistolæ istius loco eam Ambrosio affingerent opinionem, qua inter cœlestem beatitudinem infernique supplicia medius quidam status ab aliquibus admittebatur. Sed præterquam quod ex citato libro, cujus auctor non plane compertus est, de Ambrosii hac in re sententia nihil certi colligi potest, qui adtentius proposita ejusdem libri ac epi-

9. Servatur discipulis, quod plus conferatur pro laboribus, ideoque incolatum promisit, regnum distulit. Itaque is qui sub ictu mortis convertitur, et confitetur Dominum Jesum, mereatur incolatum paradisi; qui vero multo ante se exercuit, et Christo militavit, acquisivit populorum animas, pro Christo se obtulit, habeat paratum stipendiis suis Dei regnum, cujus se remuneratione donatum gaudeat. Ideoque Petro dicitur: *Tibi dabo claves regni cœlorum.* Ex latrocinio conversus requiem habet; in apostolatu probatus accepit potestatem. Matth. XVI, 19.

10. Hæc est anima Evangelica, hæc est de gentibus, hæc filia Ecclesiæ, longe melior e cursu, quam illa ex Judæa projecta, ad Dominum Jesum, et ad superiora se bonis consiliis et operibus attollens, quam suscepit in Golgotha Christus. Ibi Adæ sepulcrum,[1] ut illum mortuum in sua cruce resuscitaret. Ubi ergo in Adam mors omnium, ibi in Christo omnium resurrectio. Vale, fili, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXII.

Rogabant aliqui cur Deus cum in Testamento veteri circumcisionem instituerit, eam abrogaverit in novo? cur etiam de illa omnino legem tulerit, cum ipsa puerum in discrimen adduceret? cur tandem in ea corporis parte fieri voluerit? Primum igitur ut illis satisfaciat, qui erant a fide alieni, reponit circumcisionem a sapientibus viris, plurimisque populis usurpatam esse, nec deesse rationem, cur octavo die celebraretur. Deinde christianos docet in illa signum fuisse redemptionis, ac proinde ubi pretium hujus solutum est, illam omitti jam debuisse. Tum hæreticos legem de fundendo sanguine calumniantes ostendit passionem Domini simul damnare. Hinc eos refellit qui fidei circumcisionem obfuisse criminabantur, sicut et illos, qui partem corporis, quæ naturalis esset, argutabantur non esse recidendam. Postremo pluribus de occulta christianorum circumcisione disputatis, eos ad externam probat non obligari.

AMBROSIUS CONSTANTIO.

1. Non mediocris plerosque movet quæstio, qua causa circumcisio et veteris Testamenti auctoritate quasi utilis imperetur, et novi Testamenti magisterio quasi inutilis repudietur; cum præsertim Abraham primus oraculum circumcisionis celebrandæ acceperit, qui diem Domini Jesu vidit, et gavisus est. Quod utique in evidenti est, quia non corporalibus, sed spiritalibus legis divinæ intenderit; et ideo veram Dominici corporis passionem in agni[2] conspexerit immolatione. Act XV, 10. Gen XVII, 10. Joan. VIII, 56. 2

2. Quid ergo dicemus secutum patrem Abraham, ut id primus institueret, quod ejus non sequeretur hæreditas? aut qua ratione circumciduntur infantulorum corpora, et in ipso ortu[3] subjiciuntur periculis, et hoc imperari oraculo; ut discrimen salutis fiat de mysterio religionis. Quid hoc significat? Latet enim causa veri, et oportuit aut aperto aliquid mysterio significari, aut non periculoso mysteriorum indicio mandari. 3

3. Cur vero signum Testamenti divini in ea datur parte membrorum, quæ visu inhonestior æstimatur? Aut qua gratia ipse operator corporis nostri in ipso nostræ generationis exordio circumcidi voluit opus suum, et vulnerari, et cruentari, et abscidi partem, quam velut necessariam, qui omnia disposuit ordinate, cum cæteris membris faciendam putavit? Aut enim præter naturam est hæc portio corporis nostri, et non oportuit habere omnes homines, quod esset præter naturam; aut secundum naturam est, et non decuit amputari, quod secundum naturæ perfectionem creatum foret; cum præsertim alieni a portione Domini Dei nostri id præcipue irridere soliti sint. Deinde cum propositum sit Deo, ut frequenter ipse testificatus est, plures ad sacræ observantiam provocare religionis, quanto magis invitarentur, si non aliquid circumcisionis ipsius aut periculo, aut opprobrio revocarentur!

4. Ergo ut a prima redeamus, et propositum persequamur ordinem, de ipsa circumcisionis qualitate dicendum videtur. Cujus gemina debet esse defensio, quia duplex est accusatio: una quæ irrogatur a gentilibus; altera quæ ab iis, qui de populo Dei sunt, æstimatur. Vehementior autem gentilium, qui viros circumcisione signatos etiam opprobrio et illusione dignos arbitrantur.[4] Sed etiam ipsorum sapientissimi quique ita circumcisionem approbant, ut electos suos erga cognoscenda et celebranda mysteria circumcidendos putent. 4

---

[1] stolæ hujus verba discusserit, ex eis non difficulter sensum eruet commodiorem. Etenim advertendum est illic sermonem fieri de illa puella, quæ amissis continentiæ aliquamdiu servatæ nec non aliorum bonorum operum meritis, gravissimorum criminum veniam per continuæ pœnitentiæ labores dicitur esse impetratura; hic vero eum qui tantum *sub ictu mortis convertitur*, cum illo comparari, qui virtutum ac piorum operum meritis cumulatus, e vivis excesserit. Unde nullo negotio intelligetur illam *pœnæ vacationem*, illam *requiem*, illum *paradisum*, quo perventuros hujusmodi pœnitentes Ambrosius promittit, nihil aliud esse, nisi ultimam in domo Patris mansionem, hoc est infimum beatitudinis gradum; regnum vero quod sanctis et apostolici meriti viris adserit destinatum, de summo gloriæ cœlestis apice intelligendum. Optime igitur fit: *per paradisum ad regnum pervenitur*; quia prius est ut quis admissorum veniam obtineat, quam ut thronum mereatur sublimiorem. Idem quoque leges lib. *de Fide Resurr.*, de quo nos ibi. (Edit. Maur.)

[2] Hic materiæ suæ Ambrosius Hebræorum quorumdam et aliorum veterum opinionem accommodat, de qua lib. X *in Lucam*, num. 114, idem loquitur: ad quem locum a nobis etiam aliquid observatum est. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit., *in arietis*: aliæ et cuncti mss., *in agni*. Sed per agnum aries significatur, ut in Exodi cap. 32 et superiori epist. per vitulum bos sive taurus. (Edit. Maur.)

[4] Mss. nonnulli, ut Maurini testantur, *et in ipso actu.*

[4] Judæos propter abscissum præputium a profanis per ludibrium curtos, verpos, ac recuritos appellari solitos deprehendimus. (Edit. Maur.)

5. Denique Ægyptii, qui et geometriæ, et colligendis siderum cursibus operam intendunt
1 suam,[1] impium judicant sacerdotem, qui nequaquam habeat circumcisionis insigne. Nam neque magici carminis sapientiam, nec geometriam,
2 nec astronomiam judicant vim suam[2] obtinere sine circumcisionis signaculo. Et ideo ut impetrandi vim operationi adhibeant suæ, purgationem quamdam vatum suorum circumcisionis arcano celebrandam existimant.

6. Reperimus autem in historia veterum non
3 solum Ægyptios,[3] sed etiam Æthiopum, et Arabum, et Phœnicum aliquos circumcisione erga suos usos. Et hanc putant se adhuc probandæ viam servare rationis; eo quod sui corporis primitiis et sanguinis initiati, insidias dæmonum, quas illi generi nostro moliuntur, exiguæ partis arbitrentur consecrationibus destruendas; ut qui totius hominis saluti nituntur nocere, infirmari operationem suam putent circumcisionis sacræ vel lege, vel specie. Arbitror enim quod in præteritum ipse dæmonum princeps cessare suas artes erga noxiæ operationis effectum æstimaverit, si ei nocere conaretur, quem signaculo circumcisionis sacræ initiatum adverteret, aut ei qui videretur in hoc saltem munere legi divinæ obtemperare.

7. Jam qui singulorum membrorum officia diligenter expendit, non otiosam causam in hac membri hujus portiuncula æstimare poterit, qua ratione non solum circumcidatur puer, verum etiam octavo circumcidatur die; quando incipit mater pignoris nati in sanguine esse puro, quæ ante octavum diem fertur in sanguine immundo
Gen. xvii, 12. sedere. Hæc adversum eos dicta sint, qui nulla nobis unitate fidei sociantur; et ideo tamquam adversum dissidentes difficilior disputandi locus.

8. Responsum autem sibi hujusmodi habeant, qui credunt in Dominum Jesum, quod nudare noluimus, cum adversum opiniones gentilium disputaremus. Nam si redempti sumus non corruptibilibus argento et auro, sed pretioso san-
I Petr. i, 18, 19. guine Domini nostri Jesu Christi; quo utique
4 vendente, nisi eo qui nostro jam[4] peccatricis successionis ære quæsitum servitium possidebat? sine dubio ipse flagitabat pretium, ut servitio exueret, quos tenebat obstrictos. Pretium autem nostræ liberationis erat sanguis Domini

A Jesu, quod necessario solvendum erat ei, cui peccatis nostris venditi eramus.

9. Donec igitur hoc pretium pro omnibus solveretur hominibus, quod Dominici sanguinis effusione pro omnium fuit solvendum absolutione, opus fuit singulorum sanguine, qui Lege et consuetudinis ritu, sacræ præcepta sequerentur religionis. Sed quia pretium pro omnibus solutum est, posteaquam passus est Christus Dominus, jam non opus est, ut viritim sanguis
B singulorum circumcisione fundatur; cum in sanguine Christi circumcisio universorum celebrata sit, et in illius cruce omnes simul crucifixi simus cum eo, et consepulti in ejus sepulcro, complantati similitudini mortis ejus, ut ultra non servimus peccato: *Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato.* Rom. vi, 7.

10. Quod si quis, ut Marcion et Manichæus,[5] 5
reprehendendum Dei putat esse judicium, quia vel oraculum de circumcisione celebranda eden-
C dum putavit esse, vel legem qua sanguinis effusio mandatur; necesse est ut is etiam Dominum Jesum reprehendendum arbitretur, qui non exiguum, sed multum sanguinem pro hujus mundi effudit redemptione, et hodieque nos fundere jubet sanguinem nostrum pro tanto religionis certamine, dicens: *Qui vult me sequi, tollat crucem suam, et sequatur me.* Si autem Matth. xvi, 24.
nequaquam justa est accusatio, cum aliquis totum se pro pietate offerat, et multi sanguinis
D se mundet effusione; quomodo legem possumus reprehendere, exigui stillam exigentem sanguinis, cum prædicemus Dominum Jesum multi effusionem sanguinis, et totius corporis mortem imperantem?

11. Nec ipsum circumcisionis signaculum et species feriabatur, quo populus Dei velut quodam sigillo signatus corporis, discernebatur a cæteris nationibus. Nec autem Christi donatus nomine signum corporis nequaquam requirit,
E qui prærogativam divinæ meruit nuncupationis. Quid autem absurdum si propter pietatem aliquid doloris vel laboris inferri videbatur, quo plus devotio per hæc certamina probaretur? Pulchrum etiam ut ab ipsis vitæ incunabulis insigne religionis adolesceret, et puderet unumquemque ætatis provectioris vel labori, vel dolori cedere, quorum utrumque tenera infantia vicisset.

[1] Ita vet. editt. ac mss. prope ad unum: edit. autem Rom., *operam impendunt suam.* Ceterum de peritia Ægyptiorum in mathematicis disciplinis non semel alibi loquitur Ambrosius. (Edit. Maur.)

[2] Vet. editt. et mss. nonnulli, *viam suam:* Rom. edit. ac plures mss., *vim suam.* (Edit. Maur.)

[3] Apud Ægyptios non solum mares, sed feminas etiam circumcidi solitas ex testimonio quorumdam refert sanctus Doctor lib. II *de Abrah.* cap. 11, num. 78. De illis vero ceterisque nationibus, a quibus usurpatam circumcisionem idem hic narrat, consuli possunt Josephus *Antiq.* lib. I, cap. 13 et lib. VIII, cap. 4; Epiphanius *Hæresi* 30, num. 30 et Polydorus cap. 3, ubi inter alios auctores Cyprianum citat, sed sermone eidem Patri in antiquis ejus editionibus perperam adtributo deceptus. (Edit. Maur.)

[4] Amerb. et Rom. edit. cum paucis mss., *qui nostro jam:* Eras. ac Gill. cum reliquis cod., *qui nostrum jam.* Observabis autem obiter his paucis verbis clare primigenii peccati successionem insinuari. (Edit. Maur.)

[5] Cum isti hæretici, ut jam a nobis observatum est, totum antiqui Fœderis instrumentum rejicerent; immo etiam Deum Legis auctorem, ut Augustinus lib. *de Hæres.* cap. 4, de Manichæis testificatur, non Deum bonum, sed unum e principibus tenebrarum esse crederent, consequens erat ut circumcisionem proscriberent, utpote in Lege veteri constitutam. Sed cum hæreticorum sit excessus omnes sanæ doctrinæ oppositos semper tueri, non defuere, qui retinendam etiam sub Evangelio carnalem hanc amputationem profiterentur. Hujusmodi fuisse Ebionitas ac Symmachianos litteris mandarunt Epiphanius *Hæresi* 30, Augustinus lib. *de Hæres.* cap. 9 et 10, lib. I *contra Crescon.* cap. 31 et lib. XIX *contra Faust.* cap. 18, Philastrius atque alii. (Edit. Maur.)

12. Sed jam levi circumcisionis dolore non opus est Christiano populo, qui mortem Domini circumferens, per momenta singula fronti propriæ mortis contemptum inscribit,[1] utpute qui sciat sine cruce Domini salutem se habere non posse. Quis enim acu utatur ad præliandum, cum telis instructus sit validioribus?

13. Jam illud quivis facile refellendum advertit, quia propositum est plerosque potuisse ad sacræ religionis provocari obsequium, nisi essent doloris timore, vel laboris contuitu revocati. Et potuit hoc terrere majorem, quod infantuli plerique sustinebant sine periculo? Esto tamen aliquos infantulos Judæorum, cum dolorem circumcisi corporis plagæque ferventis sustinere non potuerint, defunctos fuisse; sed hoc nec cæteros deterrebat provectiori ætate robustos, et laudabiliorem faciebat eum, qui præceptis obedisset cœlestibus.

14. Quod si hoc in exiguo dolore arbitrantur confessionis fuisse obstaculum, quid de martyrio dicunt? Nam si reprehendunt circumcisionis dolorem, reprehendant et martyrum mortem, per quos cumulata, non minuta religio est. In tantum autem abest nocuisse fidei circumcisionis dolorem, ut probabiliorem fidem faciat dolor: major enim fidei gratia, si quis pro religione contemnat dolorem; et hic magis habet præmium quam ille, qui ideo dolorem voluit circumcisionis subire, ut gloriaretur in Lege, et laudem ex hominibus magis quam ex Deo quæreret.

15. Oportuit igitur circumcisionem ex parte fieri ante ejus adventum, qui totum circumcideret hominem: ex parte enim debuit assuescere humana conditio, quemadmodum in id, quod perfectum est, crederetur. Si autem oportuit circumcidi, in qua magis parte membrorum oportuit circumcisionem fieri quam in ea, quæ quibusdam videtur inhonestior? *Ut iis quæ putarentur ignobiliora esse membra corporis nostri, honestatem abundantiorem circumdarent: et quæ inhonesta sunt nostra, honestatem adundantiorem haberent.* I Cor. XII, 23. Ubi enim magis vir sanguinis sui admoneri debuit, quam in ea parte, quæ ministerium errori exhibet?

16. Nunc tempus est ut et illis respondeamus qui dicunt, si ea pars corporis nostri secundum naturam est, nequaquam eam amputari oportuisse; si non est secundum naturam, non debuisse simul nasci. Qui quoniam tam arguti sunt, et ipsi mihi respondeant, utrum secundum naturam successio humana sit, quæ generationibus adolescit, an contra naturam. Si enim secundum naturam, numquam igitur intermittenda est; et quomodo integritas vivorum, virginitas puellarum, abstinentia viduarum, continentia conjugum prædicatur? Nullum ergo studium quærendæ successionis feriari debuit. Sed ipse auctor naturæ non utique generationi obsecutus est, qui de se, cum esset in corpore constitutus, præbuit magisterium, si hortatus est discipulos ad integritatem, dicens: *Sunt spadones, qui se castraverunt propter regnum cœlorum; qui potest capere, capiat.* Matth. XIX, 12.

17. Cum sit autem homo compositus ex corpore et anima (satis est enim interim hoc dicere, et silere de spiritu[2]), non est in utroque idem secundum naturam: sed quod est secundum corporis naturam, id contra naturam est animæ; et quod secundum naturam est animæ, id contra naturam est corporis;[3] ut si dicam quod secundum naturam est visibili, id contra naturam est ei, quod non videtur; et quod secundum naturam est ei, quod non videtur, id contra naturam est visibili. Nihil ergo incongruum in hominibus Dei[4] si fiant aliqua contra naturam corporis, quæ sint secundum animæ naturam.

18. Qui autem dicunt quoniam plures credidissent, si circumcisio non fuisset, ii sibi responsum hoc habeant, quoniam plures crederent, si martyria non fuissent: sed præstantior est fortitudo paucorum, quam remissio plurimorum. Sicut autem plurima baptismatum genera præmissa sunt, quia secuturum erat verum illud unum in spiritu et aqua sacramentum baptismatis, quo totus redimitur homo; ita plurimorum circumcisio præmittenda fuit,[5] quia secutura erat circumcisio Dominicæ passionis, quam pertulit Jesus quasi Agnus Dei, ut tolleret peccata mundi. Joan. I, 36.

19. Hæc ideo scripsimus, ut ostenderemus quia et debuit præmitti circumcisio, quæ foris est, ut et ea jam post adventum Domini jure videatur exclusa. Nunc autem circumcisio est necessaria, quæ in occulto est, sicut Judæus præstantior, qui in occulto, in spiritu, non littera; quoniam cum sint in uno homine duo homines, de quibus dictum est: *Et si is qui foris est, homo noster corrumpitur secundum desideria erroris, sed qui intus est, renovatur de die in diem;* II Cor. IV, 16. et alibi: *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem;* Rom. VII, 22. interior est

[1] Eodem sensu libro *de Fide Resurr.*: *Morte ejus signamur,* inquit, *mortem ejus orantes annuntiamus,* etc. Tertullianus etiam *de Corona Milit.* cap. 3, hanc frontis muniendæ expressa crucis imagine religionem, quam ex apostolica traditione manasse docet, ad singulos quosque actus ætate sua iterari consuevisse auctor est. Qua de re adi similiter Hieron. epist. XXII *ad Eustoch.*, Cyrill. Hieros. *Catech.* XIII et alios. (Edit. Maur.)

[2] *Ex anima et corpore constamus et spiritu,* inquit sanctus Doctor lib. II *de Cain et Abel* cap. 2, num. 6. Quam quidem hominis definitionem passim apud eum advertere est, ut notant Maurini editores. Quod non in hoc sensu intelligendum, quod Ambrosius admitteret duplicem in homine animam, sensualem nempe et spiritalem, sed per spiritum designare facultatem intelligendi animæ, ut sentienti, copulatam.

[3] Romana editio, *non est utrique idem secundum naturam; sed quod est corpori.... id contra naturam est corpori.*

[4] Ultimæ edit. Paris., *in operibus Dei.* Sunt etiam aliqua toto hoc numero mutata in Rom. edit., sed quæ alium sensum minime inducant. (Edit. Maur.)

[5] Eædem edit. Paris., *circumcisio prætermittenda fuit.* Et infra, *debuit prætermitti circumcisio.* Quæ minus congrua esse notant Maurini.

homo noster, qui est ad imaginem et similitudinem Dei factus, exterior qui figuratus e limo. Sic denique et in Genesi duas tibi creaturas
Gen. I, 27. hominis ostendit, secundo creatum hominem
Gen. II, 7. significans.

20. Sicut ergo duo homines, ita et gemina conversatio est: una interioris hominis, altera exterioris. Et quidem plerique actus interioris hominis perveniunt ad exteriorem hominem, quemadmodum castimonia interioris hominis transit etiam ad castitatem corporis. Qui enim adulterium cordis ignorat, idem utique nescit corporis adulterium: non tamen etiam illud est consequens, ut qui non adulteravit corpore, non adulteraverit etiam corde, secundum illud: *Quoniam qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam adulteravit eam in corde suo.*
Matth. V, 28. Nam etsi adhuc non sit adulter corporis,[1] tamen jam affectu adulter est. Ergo est interioris hominis circumcisio: nam qui circumciditur, totius carnis illecebras tamquam præputium exuit; ut sit in spiritu, non in carne, et spiritu mortificet corporis sui actus.

21. Et hæc est, quæ in occulto est circumcisio, sicut Abraham ante in præputio erat,
Rom IV, 11. postea factus est in circumcisione. Sic interior homo noster, quando est in carne, tamquam in præputio est; quando autem jam non est in carne, sed in spiritu, incipit esse in circumcisione, non in præputio. Sicut autem qui circumciditur, non totam carnem exuit, sed solum præputium, ubi corruptela frequentior; ita qui in occulto circumciditur, carnem illam exuit, de qua scriptum est: *Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus, ut flos fœni. Aruit fœnum, et flos ejus decidit: verbum autem Domini manet in æter-*
Isai. XL, 6, 7. *num.* Et remanet caro, quæ videbit salutare Dei, sicut scriptum est: *Et videbit omnis caro*
Luc. III, 6. *salutare Dei.* Quæ sit ista caro, munda aures, ut intelligas.

22. Talis ergo debet esse in occulto circumcisio, ut nullam habeat comparationem cum ea, quæ foris est, circumcisione. Et ideo qui in occulto Judæus est, ipse præstat; qui est a Juda, cujus manus supra cervicem inimicorum ejus, qui recubans requievit ut leo, et ut ca-
Gen. XLIX, 8. tulus leonis, quem laudant fratres ejus. Ab hoc Juda non deficit princeps; quia sermo ejus principes facit, qui non subjiciantur illecebris sæcularibus, et captiventur voluptatibus istius mundi. Et quia ipse Judas in hanc generationem venit, ideo plurimi qui postea generati
[2] sunt, præferuntur,[2] ut virtutum principatu gaudeant. Habeamus itaque circumcisionem in occulto, et in occulto Judæum, qui est spiritualis: spiritualis autem, utpote princeps, dijudicat omnia,
I Cor. II, 15 ipse autem a nemine dijudicatur.

23. Debuit ergo Legis mandata præscripto[3] [2] circumcisio, quæ ex parte erat, cessare, postea quam venit qui circumcisionem faceret totius hominis, et impleret circumcisionem Legis. Quis autem est iste, nisi qui dixit: *Non veni legem solvere sed implere?*
Matth. V, 17.

24. Quamquam si diligenter intendas, et illa sit ratio, qua jam cessare debuerit præputii circumcisio; quia plenitudo gentium venit. Non enim gentibus circumcisio mandata est, sed semini Abraham; sic enim habes in primo oraculo: *Et dixit Deus ad Abraham: Tu autem testamentum meum observabis, tu et semen tuum post te in progenies eorum. Et hoc est testamentum meum, quod observabis inter me et vos, et semen tuum post te in progenies eorum. Circumcidetur vestrum omne masculinum, et circumcidetis carnem præputii vestri, et erit in signo testamenti inter me et vos. Infans octo dierum circumcidetur vobis, omne masculinum in progenies vestras. Vernaculus domus tuæ in pecunia emptus ab omni filio alterius, qui non est ex semine tuo, circumcisione circumcidetur: et erit testamentum meum*[4] [4] *in carne vestra, in testamentum æternum. Et incircumcisus masculus qui non circumciderit carnem præputii sui octava die, exterminabitur anima illa de generatione illa; quia testamentum meum transgressus est.*
Gen. XVII, 9 etss. Hebræus quidem negatur habere de octavo die, sicut Aquila significat.[5] [5] Sed non in Aquila omnis auctoritas, qui quasi Judæus in littera præteriit, nec posuit octavum diem.

25. Interim et octavum diem, et in signo datam circumcisionem audisti: signum autem rei majoris indicium est, indicium veritatis futuræ; et datum testamentum Abrahæ et semini ejus, cui dictum est: *In Isaac erit semen tuum.*
Gen. XXI, 12. Ergo circumcidi licuit Judæum, vel domi ejus natum vel pecunia ejus emptum. Non possumus derivare hoc ad alienigenam, aut proselytum, nisi fuerint in domo Abrahæ nati, aut pecunia ejus empti, vel seminis ejus. Denique nihil dixit de proselytis, de quibus quando voluit dicere, nominavit eos, sicut habes: *Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Loquere ad Aaron, et ad filios ejus, et ad omnes filios Israel, et dices ad eos: Homo, homo a filiis Israel, et a proselytis, qui sunt appositi vobis, quicumque fecerit holocaustum.* Ubi ergo comprehendit eos, ibi
Gen. XVII, 12. Lex eos tenet: ubi oraculo non significantur, quomodo adstringi videntur? Sic habes denique: *Dic filiis Aaron,* quando de sacerdotibus dicit.
Levit. XVII, 1 et ss. Habes, quando et de levitis dicit.

26. Ergo omnifariam claret etiam secundum litteram Legis, quamquam Lex spiritalis sit, et secundum ipsam tamen litteram ad circumcisionem teneri non potuisse nationum populos:

[1] Editiones ante maurinam, *adulter corpore.*

[2] Ita Rom. edit. et mss. aliquot: veteres autem et mss. nonnulli, *ideo plurimi.... proficiunt, ut virtutem;* ceteri cod., *ideo plurimis.... præfertur, ut,* etc. Hæc pariter textui non convenire jure visa sunt Maurinis.

[3] Omnes edit. ante maurinam ac pauci mss., *Legis mandato præscripta:* reliqui mss. ut in textu. *Mandata* hic valet *imposita; præscripto* valet *jussione.*

[4] Rom. edit. sola, *et erit pactum meum.*

[5] Quam familiare sit Ambrosio varias Aquilæ lectiones in medium proferre, tum aliunde, tum ex Psalmi CXVIII expositione quivis agnoscat. (Edit. Maur.)

sed ipsam circumcisionem in signo fuisse, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret, circumcisus corde, non exigua membri unius parte. Ergo satis et excusata a nobis, et exclusa est Judæorum manens hodieque circumcisio.

27. Quod autem reprehensioni eam dicunt fuisse, vel esse gentilibus, primum non habent reprehendere ipsi, vel irridere, quod alii consortes faciunt sui.[1] Esto tamen, fuerit quod irriderent: quid hoc nos movere debet, cum ipsa crux Domini Judæis scandalum, Græcis stultitia, nobis autem virtus Dei sit, atque sapientia? Et ipse Dominus dixerit: *Qui me confusus fuerit coram hominibus, confundar et ego eum*[2] *coram Patre meo, qui est in cœlis;* docens nos iis, quæ ridentur ab hominibus, non commovendos, si qua pro religionis obsequio deferuntur.

1 Cor. i, 23, 24.

Luc. ix, 26.

EPISTOLA LXXIII.

Interroganti cur lata sit Lex, cum eam obesse Paulus indicat, respondetur inutilem eam futuram, si naturalis, quæ inscribitur cordibus nostris, et in infantibus deprehenditur, servata esset: hac soluta, illam fuisse necessariam, ut excusationem tolleret peccatum manifestando, quod postmodum Christi gratia sublatum est.

AMBROSIUS IRENÆO.

1. Decursa lectione Apostoli non perfunctorie motus es, quia audisti hodie lectum: *Lex enim iram operatur: ubi autem non est Lex, nec prævaricatio.* Unde et consulendum arbitratus es cur lata sit Lex, si nihil[3] proderat; immo oberat, quæ operaretur iracundiam, et prævaricationem introduceret.

Rom. iv, 5.

2. Et quidem secundum interrogationem tuam certum est non fuisse Legem necessariam, quæ per Moysen data est. Nam si naturalem legem, quam Deus creator infudit singulorum pectoribus, homines servare potuissent, non fuerat opus ea lege quæ, in tabulis scripta lapideis, implicavit atque innodavit magis humani generis infirmitatem, quam elaqueavit atque absolvit. Esse autem legem naturalem in cordibus nostris etiam Apostolus docet, qui scripsit quia plerumque *et gentes naturaliter ea, quæ Legis sunt, faciunt, et cum Legem non legerint, opus tamen Legis scriptum habent in cordibus suis.*

Rom. ii, 14.

3. Ea igitur lex non scribitur, sed innascitur; nec aliqua percipitur lectione, sed profluo quodam naturæ fonte in singulis exprimitur, et humanis ingeniis hauritur. Quam debuimus vel futuri judicii metu servare, cujus testis conscientia nostra tacitis cogitationibus apud Deum ipsa se prodit, quibus vel redarguitur improbitas, vel defenditur innocentia. Itaque cum semper pateat Domino, tum maxime in die judicii manifestabitur; quando occulta cordis in examen venient, quæ putabantur latere. Quorum tamen proditio, occultorum scilicet, nequaquam noceret, si lex naturalis inesset pectoribus humanis: est enim sancta, sine versutia, sine fraude, consors justitiæ, expers iniquitatis.

4. Denique interrogemus infantiam, videamus si quod in ea crimen reperitur, si avaritia, ambitio, dolus, sævitia, insolentia. Nihil suum novit, nullos honores sibi arrogat, præferre se alteri ignorat, fraudem nescit, vindicare sese nec vult, nec potest. Insolentia quid sit puro ac simplici nequit animo comprehendere.

5. Solvit hanc legem Adam; qui voluit sibi arrogare quod non acceperat, ut esset sicut creator et conditor suus, sic ut divinum honorem affectaret. Itaque per inobedientiam offensam traxit, et culpam incidit ex insolentia. Qui si non rupisset imperium, et obediens fuisset mandatis cœlestibus, prærogativam naturæ atque ingenitæ sibi innocentiæ hæredibus propriis reservasset. Ergo quia per inobedientiam prærogativa naturalis legis corrupta atque interlita est, ideo scriptum legis existimatum est necessarium, ut vel partem haberet qui universum amiserat; et qui perierat quod nascendo assumpserat, discendo saltem cognosceret et custodiret. Simul quia causa dejectionis ejus superbia fuit, superbia autem orta est ex prærogativa innocentiæ; debuit ea Lex ferri quæ subditum Deo et subjectum redderet. Nam sine Lege peccatum nesciebatur, et minor erat culpa, ubi erat culpæ ignorantia. Unde et Dominus ait: *Si non venissem, et locutus non fuissem iis, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato.*

Rom. vii, 8.

Joan. xv, 22.

6. Lata est ergo Lex, primum ut excusationem tolleret, ne quis diceret: Peccatum nescivi, quia præscriptum non erat quid caverem. Deinde ut omnes subditos faceret Deo agnitione peccati. Omnes autem subditos fecit, quia non solum Judæis data est, sed etiam gentes vocavit; proselyti enim ex gentibus sociabantur. Neque vero exceptus videri potest, qui vocatus defuit; Lex enim quos vocavit et alligavit. Universorum itaque culpa operata est subjectionem, subjectio humilitatem, humilitas obedientiam. Itaque quia superbia culpam contraxerat, e contrario culpa obedientiam generavit. Unde lex scripta, quæ videbatur superflua, facta est necessaria, ut peccatum peccato solveret.

Rom. iii, 19.

7. Sed ne rursus aliquis deterreatur, et dicat incrementum peccati factum esse per Legem, et Legem non solum non profuisse, sed etiam obfuisse arbitretur; habet quo solari suam possit

[1] Gentiles illos intelligit, apud quos circumcisionem in usu fuisse supra num. 5 et 6 memoratum est. (Edit. Maur.)

[2] Quatuor mss. Maurinis testibus, *Qui me confessus... confitebor et ego.* Haud apposite.

[3] Codices Prat. ac Gem. a Maurinis inspecti, *cur ita sit, Lex ei nihil*, etc.

sollicitudinem, quia *etsi per Legem superabun-* A
Rom. v, 20. *davit peccatum, superabundavit et gratia.* Quid sit hoc, intelligamus.

8. Superabundavit peccatum per Legem, quia
Rom. vii, 7. per Legem agnitio peccati, et cœpit mihi obesse scire id, quod per infirmitatem vitare non possem: ad cavendum enim prodest præscisse; sed si cavere non queam, obfuit nosse. Versa ergo Lex in contrarium, tamen ipso peccati incremento facta est mihi utilis, quia humiliatus sum. Unde et dixit David: *Bonum est* B
Ps. cxviii, 71. *mihi, quod*[1] *humiliatus sum.* Humiliando autem me, solvi vinculum erroris superioris, quo Adam
2 et Eva nexuerant[2] omnem propriæ seriem successionis. Unde et Dominus quasi obediens venit; ut inobedientiæ et prævaricationis humanæ laqueus solveretur. Itaque sicut per inobedientiam peccatum intravit, ita per obedientiam peccatum solutum est. Unde et Apostolus ait: *Quia sicut per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi; ita et per* C
Rom. v, 19. *obedientiam unius hominis justi constituentur multi.*

9. Habes igitur unum, quia Lex et superflua fuit, et facta est non superflua: superflua in eo, quia non fuisset necessaria, si illam legem naturalem servare potuissemus; sed quia non servavimus, ista lex per Moysen necessaria facta est; ut doceret me obedientiam, et laqueum illum solveret prævaricationis Adæ, qui loqueus totam astrinxit hæreditatem. Crevit quidem culpa D
per Legem, sed et culpæ auctor superbia soluta est, idque mihi profuit; superbia enim culpam invenit, culpa autem gratiam fecit.

10. Accipe aliud. Non fuit necessaria lex per
Ibid., 20. Moysen. Denique subintravit: quod utique non
3 ordinarium, sed velut furtivum[3] significare videtur introitum; eo quod in locum naturalis legis intraverit. Itaque si illa suum servasset locum, hæc lex scripta nequaquam esset ingressa: sed quia illam legem excluserat præ- E
varicatio, ac propemodum aboleverat pectoribus
4 humanis, regnabat superbia,[4] inobedientiaque sese diffuderat; ideo successit ista, ut nos scripto conveniret, et omne os obstrueret, ut
Rom. iii, 19. totum mundum faceret Deo subditum. Subditus autem mundus eo per Legem factus est, quia
5 ex præscripto Legis omnes conveniuntur,[5] et ex operibus Legis nemo justificatur; id est, quia per Legem peccatum cognoscitur, sed culpa

[1] Codex A, *quia.*

[2] Vet. editt. ac mss. aliquot, *quod Adam et Eva exuerant.* Rom. et alii mss. melius.... *nexuerant.* Ceterum peccati originalis ab Adamo in omnem ejus propaginem derivatio tam clare tamque distincte explicatur in hac epistola, ut eam ab Augustino lectam non fuisse intelligamus, quando ejusdem testimonium in Pelagianos nusquam adhibet. (Edit. Maur.)

[3] Ita Rom. edit. ac plures mss.; vet. autem editt. et quidam mss., *sed velut fortuitum.* (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit. et mss. nonnulli, *aboleverat, pectoribus* (Rom. edit., *in pectoribus*) *humanis regnabat superbia*: reliqui mss., qui etiam melioris notæ, ut in textu.] Continuo vero post ubi eædem edit. ac plures mss., *inobedientiaque*; duo mss. legunt *inobedientiæ quæ*, totidem, *per inobedientiam quæ.* (Edit. Maur.)

non relaxatur, videbatur Lex nocuisse, quæ omnes fecerat peccatores.

11. Sed veniens Dominus Jesus, peccatum omnibus, quod nemo poterat evadere, donavit, et chirographum nostrum sui sanguinis effusione delevit. Hoc est quod ait: Superabundavit Coloss. ii, 14.
peccatum per Legem: superabundavit autem gratia per Jesum; quia postquam totus mundus Rom v, 20.
subditus factus est, totius mundi peccatum abstulit, sicut testificatus est Johannes, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* Joan. i, 29
Et ideo nemo glorietur in operibus, quia nemo factis suis justificatur; sed qui justus est, donatum habet, quia per lavacrum justificatus est. Fides ergo est quæ liberat per sanguinem Christi; Rom iv, 6.
quia beatus ille cui peccatum remittitur, et venia donatur. Vale, fili, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXIV.

Quod multi Legem, utpote quam Deus condidisset, negabant abrogandam; aut ex ejus abrogatione utrumque Testamentum ab eodem Deo non esse colligebant, id solvi ex illo Apostoli: Lex pædagogus noster fuit, *etc.: non enim nisi pueris pædagogum necessarium; Judæis igitur tamquam infirmis positam Legem, cujus præcepta imperfecta fuerunt, sed perfectorum prænuntia. Postremo ubi obiter in avaritiam disputatum est, subjicitur ad utrumque Testamentum, quod per bovem et asinum ab Esaia designatur, suscipiendum exhortatio.*

Ambrosius Irenæo.[6]

1. Audisti, fili, hodie[7] lectum in Apostolo quia 7
Lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide justificemur. Quo uno absolutas ar- Gal. iii, 24.
bitror quæstiones, quæ plerosque movere consuerunt. Sunt enim qui dicant: Cum Legem Deus Moysi dederit, quid causæ est ut pleraque in Lege sint, quæ per Evangelium jam vacuata videntur? Et quomodo unus utriusque conditor Testamenti, cum id quod licebat in Lege, per Evangelium cœperit non licere; ut est circumcisis corporalis, quæ licet etiam tunc signo data sit, ut circumcisionis spiritalis veritas teneretur; tamen qua ratione vel in ipso signo fuit? Cur

[5] Rom. edit. sola, *omnes convincuntur.*

[6] Ita vet. editt. et cuncti mss., quorum nonnulli etiam addunt: *Sermo sancti Ambrosii ad plebem;* quæ inscriptio in libris sermoniariis Corb., Big., Germ. et Ful., in quibus eamdem invenimus epistolam, sola reperitur. At edit. Rom. eidem huic epistolæ præfixit: *Ambrosius episcopus Clementiano.* Dubium autem non est quin Clementianum idcirco substituerit, pro Irenæo, quia hanc et sequentem epistolam ad eumdem scriptas fuisse ex sequentis initio manifestum fit. Verumtamen cum in cujusnam inscriptione vitium resideat, non tam expedite statui possit, a mss. et ant. editt. duximus non esse recedendum. (Edit. Maur.)

[7] Cod. Laud., Corb., Germ. et Fulg. juxta Maurinos, *Audisti, frater, hodie.*

ista diversitas æstimatur, ut tunc circumcidi
Num. xv, 35. pietas crederetur, nunc impietas judicetur?
1 Deinde[1] sabbati diem feriatum esse debere observabatur ex Lege; ita ut si quis onus aliquod lignorum portasset, mortis fieret reus: nunc autem diem ipsum et oneribus subeundis, et negotiis obeundis sine pœna advertimus deputari. Et pleraque præcepta sunt Legis, quæ præsenti tempore cessare videntur.

2. Quid ergo causæ sit consideremus; non enim otiose dixit Apostolus quia *Lex pæda-*
Galat. III, 24. *gogus noster fuit in Christo.* Pædagogus cujus est, maturioris, an adolescentis? Utique aut
2 adolescentis, aut pueri,[2] hoc est, ætatis infirmæ. Pædagogus enim, sicut etiam interpretatio la-
3 tina habet, doctor est pueri:[3] qui utique imperfectæ ætati non potest perfecta adhibere præcepta, quæ sustinere non queat. Denique per prophetam Deus Legis ait: *Dabo vobis præ-*
Ezech. xx, 25. *cepta non bona*, hoc est, non perfecta; quod enim bonum, utique perfectum. Idem autem Deus Evangelio perfectiora servavit; siquidem
Matth. v, 7. ait: *Non veni Legem solvere, sed implere.*

3. Quæ igitur istius causa distantiæ, nisi humana varietas? Sciebat duræ cervicis populum Judæorum, lapsu mobilem, humilem, per-
4 fidiæ promptiorem,[4] qui aure audiret et non audiret, oculis videret, et non videret, lubrico quodam infantiæ levem et immemorem præceptorum; et ideo Legem tamquam pædagogum mobili plebis ingenio et menti adhibuit infirmæ, ipsaque Legis præcepta moderatus, aliud legi voluit, aliud intelligi; ut insipiens saltem quod legeret, custodiret, et a præscripto litteræ non recederet; sapiens intelligeret divinæ mentis sententiam, quam littera non resonaret; imprudens servaret Legis imperium, prudens mysterium. Ideo Lex severitatem gladii habet tamquam pædagogus baculum, ut imperfectæ plebis infirmitatem pœnæ saltem denuntiatione deterreat; Evangelium autem indulgentiam habet, quo peccata donantur.

4. Jure ergo ait Paulus, quia *littera occidit,*
II Cor. III, 6. *spiritus autem vivificat.* Littera igitur circum-
5 cidit[5] exiguam corporis portionem; spiritus intelligens circumcisionem totius animæ corporisque custodit; ut, superfluis amputatis (quid enim tam superfluum, quam avaritiæ vitia, libidinisque peccata, quæ natura non habuit, culpa quæsivit), castimonia teneatur, frugalibus diligatur. Signum igitur circumcisio corporalis; veritas autem circumcisio spiritalis est: illa membrum amputat, ista peccatum. Nihil imperfectum in homine natura generavit, nec tam-

A quam superfluum jubebatur auferri: sed ut adverterent qui partem sui corporis amputabant, multo magis amputanda peccata, recidendos eos, qui delicta suadeant, etiamsi quadam unitate corporis connecterentur, sicut habes scriptum: *Si dextera manus tua scandalizat te, abscinde eam, et projice abs te; expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum eat in gehennam.* Ergo sicut pueris, Matth. v, 30.
ita Judæis mandata sunt non plena præcepta,
B sed ex parte, et velut unam membri sui partem mundam servare præcepti sunt, qui totum corpus suum mundum servare non poterant.

5. Sabbati quoque ferias uno die in hebdomada celebrare jussi sunt, ut nulli oneri sub- Exod. xxxi, 15.
derentur, qui mundanis operibus absoluti utinam sic abiissent, ut in illud perpetuum futurorum sabbatum sæculorum nulla secum gravium veherent onera delictorum. Sed quia lubricum populum Deus noverat, partem infir-
C mioribus diei unius observatione præscripsit, plenitudinem fortioribus reservavit: Synagoga diem observat, Ecclesia immortalitatem. In Lege igitur portio, in Evangelio perfectio est.

6. Populus Judæorum ligna portare prohibetur, Num. xv, 32
hoc est, illa quæ consumuntur incendio. Umbram tenet qui solem refugit. Tibi sol justitiæ umbram impedimento esse non passus, apertum gratiæ suæ lumen infundens ait: *Vade, et amodo vide ne pecces.* Tibi æterni illius solis Joan. VIII, 11.
D imitator ait: *Si quis autem superædificaverit super fundamentun aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam; uniuscujusque opus manifestum erit. Dies enim Domini manifestabit, quoniam in igne revelabitur. Et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit.* Et ideo I Cor. III, 12 et ss.
illud superædificemus supra Christum (Christus enim nostrum est fundamentum), quod non exuratur, sed melioretur. Aurum melioratur igne, melioratur argentum.

E 7. Audisti aurum et argentum: putas hoc materiale, congregare desideras; sed ludis operam. Hoc aurum et argentum onus habet, fructum non habet. Onus quærentis est sumptus hæredis. Hoc aurum sicut lignum exuritur, non perpetuatur: hoc argentum in die illo detrimentum vitæ tuæ, non lucrum afferet. Aliud aurum, aliud argentum a te quæritur, hoc est, sensus bonus, verbum optimum, de quibus dicit Deus quia dat vasa aurea et argentea. Hæc Prov. xxvii.
F sunt munera Dei: *Eloquia Domini,*[6] *eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplo.* Gratia sensus tui, nitor casti Ps. xi, 7.
sermonis exigitur: splendor fidei, non tinnitus

[1] Iidem cod. iterum Maurinis testibus, *tunc in signo data sit, ut circumcisio spiritalis in ipso signo fuit. Cur ista diversitas æstimatur? Deinde,* etc.

[2] Mss. aliquot a Maurinis inspecti, *cujus est? Maturioris, an adolescentis, aut pueri.*

[3] Nonnulli mss. iterum juxta Maurinos, *ductor est pueri,* etc., quæ litteralis esset translatio; sed verba subsequentia ostendunt Ambrosium *doctor* vere scripsisse.

[4] Editt. vet., *lapsum humilem, perfidiæ promptiorem:* Rom., *lascivum, mobilem, perfidiæ promptiorem:* mss. quoque nonnulli omittunt *humilem,* quidam etiam *mobilem:* reliqui vero ut in textu, nisi quod pro *perfidiæ* in aliquibus legitur *perfidia,* non malo sensu. (Edit. Maur.)

[5] Omnes edit. ante Maurinam ac pauci mss. ex iis quos Maurini inspexere, et codex A, *Littera igitur occidit,* reliqui, in quibus et probatissimi juxta eosdem Maurinos, *circumcidit.*

[6] Rom. edit. sola, *verbum optimum. Hæc sunt munera Dei, de quibus dicit David: Eloquia Domini,* etc.

argenti. Hoc manet, illud perit: hoc mercedem habet, et migrat nobiscum; illud detrimentum habet, quod hic relinquitur. A

8. Si quis divitum putat quod illud argentum repositum et reconditum ei suffragari possit ad vitam, onus inane portat, quod judicii ignis absumat. Hic relinquite ligna vestra, divites, ut onus vestrum futuro incendio incrementa non addat. Si erogaveris, minuetur onus; et quod remanserit, onus non erit. Noli, avare, recondere; ne fias nudo quidem nomine Christianus, B opere Judæus: cum adverteris onere tua tibi esse supplicio. Dictum est enim tibi non per umbram, sed in sole: *Si cujus opus manserit, mercedem accipiet: si cujus arserit, detrimentum* I Cor. III, 14. *patietur.*

9. Et ideo tamquam perfectus, eruditus in Lege, confirmatus in Evangelio, utriusque fidem suscipe Testamenti: *Beatus* enim *qui seminat* Isai. XXXII, 20. *super omnem aquam, ubi bos et asinus calcat,* sicut hodie lectum est, hoc est, qui seminat C super populos, qui sequuntur Testamenti utri- [1] usque doctrinam; bos est ille aratorius,[1] Legis jugum portans, de quo lex dicit: *Bovi tritu-* Deut XXV, 4. *ranti os non alligabis;* qui habet Scripturarum cornua divinarum. Pullum autem asinæ Dominus Luc. XIX, 33. in Evangelio in figura populi gentilis ascendit.

10. Puto autem quoniam dives est verbum Dei, quod etiam illud intelligere debeamus, quia bos habet cornua plena terroris, taurus ferociam habet, asinus mansuetudinem: quod bene D ad præsentia derivatur, quia beatus qui et severitatem et mansuetudinem tenet; ut altero disciplina servetur, altero innocentia non opprimatur: nimia enim severitas extorquet plerumque terrore mendacium. Deus diligi maluit, quam timeri: Dominus autem charitatem exigit, servus timorem; cum perpetuus in homine terror esse non possit, quia scriptum est, sicut hodie lectum est: *Ecce in timore vestro ipsi* [2] *timebunt, quos timebatis.* Vale, fili,[2] et nos di- E lige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXV.

Proposita eruendi Paulini sensus difficultate, subjungit textum ejusdem Apostoli, hæredem nullum fieri, nisi per fidem, affirmantis. Deinde Judæos hæreditatem propter vetus Testamentum sibi debitam contendentes refellit, cujusmodi hæredes habendi sint, patefaciens. F

AMBROSIUS CLEMENTIANO.[3] 3

1. Etsi sciam quod nihil difficilius sit,[4] quam 4 de Apostoli lectione disserere; cum ipse Origenes longe minor sit in novo, quam in veteri Testamento: tamen quoniam superiori epistola visus tibi sum, cur pedagogus Lex diceretur, non absurde explicavisse: hodierno quoque sermone vim ipsam Apostolicæ disputationis meditabor aperire.

2. Superiora enim lectionis ejus hoc habent, eo quod ex operibus Legis nemo justificetur, sed ex fide: *Quoniam qui ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt.... Christus* autem *redemit nos de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum.* Non ex Lege igitur hereditas data Galat. III, 10, 13. est, sed ex repromissione. *Etenim Abrahæ dictæ sunt repromissiones, et semini ejus.... quod est Christus.* Lex itaque *prævaricationum gratia posita* Ibid., 16. *est, donec veniret semen, cui repromissum est;* Ibid., 19. et ideo *conclusa sunt omnia sub peccato, ut repromissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus.... Postquam autem venit fides, jam non sub Lege,* hoc est, sub pædagogo, *sumus;*[5] et 5 Ibid., 25 quia sumus filii Dei, et omnes sumus in Christo Jesu. Si autem omnes sumus in Christo Jesu, ergo Abrahæ semen sumus, secundum promissionem hæredes. Hæc est Apostolicæ conclusio sententiæ.

3. Sed occurrit adhuc ei, qui poterat etiam Judæus dicere: Et ego hæres sum, quoniam sub Lege sum: Lex autem vetus dicitur Testamentum: ubi autem testamentum, ibi hæreditas. Et licet ad Hebræos ipse dixerit, quia Hebr. IX, 17. testamentum non valet, nisi mors intercedat testatoris, id est, quoniam testamentum non valet quamdiu vivit testator, sed ejus morte firmatur; tamen quia in Hieremia Dominus locutus est de Judæis, et ait: *Facta est hæreditas mihi sicut leo;* hæredes eos negare noluit. Sed Jerem XII, 8. sunt hæredes sine re, sunt et cum re; et dicuntur hæredes testatore vivente, qui scripti sunt, sed sine re.

4. Sunt etiam hæredes parvuli, qui nihil differunt a servulo, quoniam sub curatoribus sunt et actoribus:[6] *Ita,* inquit, *et nos eramus Judæi* 6 *sub elementis mundi hujus servientes. Postquam vero venit plenitudo temporis, et Christus advenit,* jam non sumus servi, sed liberi, si cre- Galat. IV, 3. damus in Christum. Ergo dedit illis speciem

[1] Ultimæ edit. Paris. ante maurinam, *bos est illis aratoribus.*

[2] *Vale fili,* etc. in cod. Corb., Germ. et Ful. prætermissa sunt, ut Maurini testantur.

[3] Cod. Long. ac Læt. *Ambrosius Irenæo.* Et certe si ad Irenæum data est superior epistola, hanc quoque ad Irenæum datam fuisse manifestum est. Sed in tam perplexa difficultate nihil potius videtur, quam omnium edit. ac plurium mss. lectionem loco non movere. (Edit. Maur.)

[4] Verisimile est Ambrosium, ut in apostolico textu edisserendo tantum inesse difficultatis profiteatur, duabus illis causis, quas epistola XXXVII, num. 1, in medium profert, adductum esse; nimirum quod in explicandis consiliis divinis tam profundus sit (*Paulus*), ut eum vix adsequi possit humanus intellectus: contra vero ita se ipse exponat quibusdam locis, ut interpretari præter grammaticam enarrationem, quod adjiciatur, nihil relinquat. Quod autem ad Origenem, hanc Ambrosii de illo sententiam verissimam esse agnoscit Huetius lib. II *Origen.* cap. 2, § 1, num. 7. Sed alias duas hujus rei causas subjicit, videlicet quod jam pluribus commentariis, traditionibus, dissertationibus illustrata fuerat vetus Scriptura, quæ ei potuerant esse auxilio; deinde quod ibidem abrogatis priscis ceremoniis, ipsi in allegoriis liberius stylo indulgere liceret. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit., *sub pædagogo, hoc est, sub Lege sumus.*

[6] Mss. nonnulli (*etiam* A), *et auctoribus*, quidam etiam, *et factoribus.* Minus apposite. (Edit. Maur.)

[1] hæreditatis,[1] possessionem negavit. Habent nomen hæredis, usum non habent; quia sicut parvuli hæredes nomen nudum hæreditatis, non auctoritatem usurpant, jubendi jus et utendi non habent; quia plenitudinem suæ ætatis exspectant, ut a curatoribus liberentur.

5. Sicut ergo parvuli, ita et Judæi sub pædagogo sunt. Lex pædagogus est: pædagogus ad magistrum ducit; magister noster solus est Christus: *Nolite dicere vobis dominum et magistrum; quia dominus et magister vester unus* Matth. XXIII, 10. *est Christus.* Pædagogus timetur, magister viam [2] salutis ostendit.[2] Timor ergo ad libertatem perducit, libertas ad fidem, fides ad charitatem: charitas acquirit adoptionem, adoptio hæreditatem. Ergo ubi fides, ibi libertas: servus enim sub metu, liber ex fide. Ille sub littera, iste sub gratia: ille in servitute, iste in spiritu. Ubi II Cor. III, 17. autem *spiritus Domini, ibi libertas.* Si igitur ubi fides, ibi libertas; ubi libertas, ibi gratia; ubi gratia, ibi hæreditas: Judæus autem littera non spiritu in servitute est: qui non habet fidem, non habet spiritus libertatem. Ubi autem nulla libertas, nulla gratia; ubi nulla gratia, nulla adoptio; ubi nulla adoptio, nulla successio.

6. Tamquam clausis ergo tabulis, cernit hæ- [3] reditatem,[3] non possidet, auctoritatem non habet Matth. VI, 9. lectionis. Nam quomodo dicit: *Pater noster,* qui verum Dei Filium negat, per quem adoptivus acquiritur? Quomodo testamentum nuncupat, qui mortem testatoris negat? Quomodo libertatem usurpat, qui negat sanguinem, quo redemptus est? Hic enim est nostræ pretium libertatis, sicut Petrus dicit: *Sanguine pretioso* I Pet. I, 19. *redempti estis*, non agni utique, sed ejus qui mansuetudine et humilitate, tamquam agnus advenit, et totum mundum una sui corporis hostia liberavit, sicut ipse ait: *Sicut agnus* Is. I. LIII, 7 *ductus sum ad immolandum.* Unde et Johannes ait: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum* Joan. I, 29. *mundi.*

Galat. IV, 2. 7. Ergo Judæus hæres in littera, non spiritu, tamquam parvulus est sub curatoribus et actoribus; christianus autem, qui plenitudinem temporis agnovit, qua Christus advenit factus ex muliere, factus sub Lege; ut omnes qui sub Lege erant, redimeret; christianus, inquam, per unitatem fidei, et agnitionem Filii Dei in virum perfectum, in mensuram ætatis exsurgit pleni- Ephes. IV, 13. tudinis Christi. Vale, fili, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXVI.

Rogatus ab IRENÆO AMBROSIUS *epistolæ ad Ephesios summam exhibet. Scribit igitur illic nobis proponi cœlestem hæreditatem, et solii cœlestis consortium cum Christo, per quem in libertatem sumus asserti; finem vero fidei caritatem, qua Christo connectimur, ostendi: nullam aliam epistolam pluribus refertam esse benedictionibus, quas singulatim breviterque prosequitur.*

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. Poposcisti ut summam epistolæ quæ ad Ephesios scripta est, inculcaremus tibi, quæ obscurior videtur, nisi ejus distinctiones colligas, quibus persuadendum putavit Apostolus de Dei regno nobis non desperandum. Ephes. I, 5 et ss.

2. Proposuit itaque primum, quod bonis maximum solet esse ad studia virtutis [4] incitamentum, præmiorum spem, et promissorum cœlestium hæreditatem, quæ in passione Christi et resurrectione appropinquaverint. [4]

3. Deinde subjecit non solum in paradisum reditum nobis reformatum esse per Christum; sed etiam cœlestis solii honorem per consortium Christi corporis carni huic esse impertitum; ut de adscendendi possibilitate jam non dubites, qui consortia tua in carne Christi regno cœlesti adhærere cognoscas; per sanguinem ejus reconciliationem factam omnium, quæ vel in terra, vel in cœlo sunt (qui ideo descendit, ut impleret omnia), per ejus apostolos, prophetas, sacerdotes, confirmationem universorum, et congregationem gentium: finem autem [5] spei nostræ charitatem ipsius, ut augeamur in ipso per omnia; quia ipse est caput universorum, ad quem omnes secundum mensuram operationis in unum corpus ædificatione charitatis assurgimus. [5] Ephes. IV. 15 et ss.

4. Non ergo desperandum quod capiti suo membra adhæreant; præsertim cum in adoptionem filiorum Dei ab initio simus prædestinati per Jesum Christum in ipso: quam prædestinationem probavit, asserens illud quod ab initio prænuntiatum est, quia *relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt ambo in carne una;* sacramentum esse Christi Gen. II, 23; Ephes. V, 31. et Ecclesiæ. Si ergo Adæ et Evæ copula sacra-

[1] Rom. edit., *dedit illis spem hæreditatis.*

[2] Nonnulli mss., *Magister instruit, magister viam salutis ostendit.* (Edit. Maur.)

[3] Nannius in hæc verba sic annotabat: Cernere hæreditatem est adire hæreditatem; sic enim vulgo præceptum: sed ex fragmentis Ulpiani et ex cod. Theod. quarto tit. I cretio id temporis est, quod datur hæredi liberum ad cernendum, hoc est, consultandum, velitne adire hæreditatem. Sed hic cernere hæreditatem idem est quod adspicere: quamquam non statim, qui adspicit, cernit: ille enim cernit qui rem agnoscit, nec minus animo quam visu perlustrat, ut ex illo prophetico: *Ut audientes non audiant, et videntes non cernant.* (Edit. Maur.)

[4] Long. codex Maurinis testibus, *ad justitiam virtutis*, etc.

[5] Eras. et seq. editt., *qui ideo descendit, ut captivitatem nostram averteret: ideo adscendit, ut impleret omnia per apostolos.... gentium consummaret. Finem autem.* Rom. *omnia, et per apostolos.... gentium consummaret. Finem autem:* nobiscum vero faciunt mss. et Amerb. Adverte porro loci hujus difficultatem in hyperbato et ellipsi esse positam, quæ commode sic explanabis: per sanguinem ejus (qui ideo descendit, ut impleret omnia) reconciliationem factam omnium, quæ vel in cœlo vel in terra sunt: per ejus apostolos.... congregationem gentium factam cognoscas: finem autem cognoscas, etc. (Edit. Maur.)

mentum magnum est in Christo et in Ecclesia; certum est quod sicut Eva os de ossibus viri fuit, et caro de carne ejus; et nos membra simus corporis Christi, os de ossibus, et caro de carne ejus.

5. Nulla autem epistola tantum benedictionis Ephes. I, 1 et ss. increpuit in plebe Dei, quantum ista, in qua non solum benedictos nos a Deo, sed in omni benedictione benedictos et spiritali et in cœlestibus significavit divinæ locuples gratiæ testis,[1] et prædestinatos nos in adoptionem filiorum, in Filio quoque Dei nos cumulatos gratia, abundasse ea ad cognoscendum mysterium æternæ voluntatis: tum præterea in plenitudine temporum cum pacificarentur omnia in Christo, et quæ in terra sunt, et quæ in cœlo, sorte nos in ipso constitutos; ut quæ Legis sunt implerentur in nobis, et quæ gratiæ: cum etiam secundum Legem electi videremur in juventutis ætate, quæ est vita immaculata, nihil habentes lascivæ puerilis, et senilis infirmitatis: docti quoque prælium non solum adversus carnem et sanguinem, sed etiam adversus omnem militiam[2] spiritalis nequitiæ, quæ est in cœlestibus, vividis gerere virtutibus. Ephes. VI, 12.

6. Itaque sicut illis sortito obtigit captarum ex hoste terrarum possessio; ita nobis cecidit sors gratiæ, ut simus possessio Dei, qui renes Ps. CXXXVIII, 13. possidet nostros, id est, seminarium castitatis et temperantiæ. Quæris hanc sortem agnoscere? Recordare illam quæ cecidit super Mathiam, ut in duodecimum apostolorum numerum subrogaretur. Sed etiam propheta David ait: *Si dormiatis inter medias sortes;* eo quod is qui medius inter veteris sortem et novi Testamenti est, recumbens in utroque, ad regni cœlestis tranquillitatem adsciscitur. Hanc sortem filiæ Salphæ petebant hæreditatis paternæ, et earum Num. XXVII, et ss. petitio divino judicio probata est. Sed illæ petebant in umbra; Salpha enim umbra oris significatur: in umbra ergo sermonis petebant, loquebantur quod non revelabatur. Paternæ itaque hæreditatis petitio Salphæ filiabus in umbra sermonis erat; nobis autem est in Evangelii splendore, et revelatione gratiæ. Act. I, 26. Ps. LXVII, 14.

7. Simus itaque nos possessio Dei, et ille nobis portio, in quo sunt divitiæ gloriæ et hæreditatis ejus. Quis enim dives, nisi solus Deus, qui omnia creavit? Sed multo magis dives misericordia, qui omnes redemit, et nos, secundum carnis naturam, iræ filios et commotionis obnoxios[3] mutavit quasi auctor naturæ, ut simus Ephes. II, 4 et ss. filii pacis et caritatis. Quis enim naturam mutare potest, nisi qui creavit naturam? Itaque suscitavit mortuos, et vivificatos in Christo sedere fecit in cœlestibus in ipso Domino Jesu. *Ibid.*, 8.

8. Non quo quisquam hominum prærogativam sedendi meruerit in illa sede Dei, de qua Pater soli Filio dixit: *Sede a dextris meis;* sed Ps. CIX, 1 quia in illa carne Christi, per consortium ejusdem naturæ, caro omnis humani generis honorata est. Nam sicut ille in nostra carne subditus legitur, per unitatem carnis et obedientiam Luc. II, 51. corporis, in quo fuit obediens usque ad mortem; sic et nos in illius carne consedimus in Philip. II, 8. cœlestibus. Non ergo sedimus, sed in Christo consedimus, qui solus sedet ad dexteram Dei Filius hominis, sicut ipse dixit: *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram Dei.* Matth. XXVI, 64. In eo enim abundavit gratia ejus et bonitas super nos in Christo Jesu, ut operibus mortuos, per fidem redemptos, salvatos gratia, tantæ donaret libertatis munere, in quo velut resuscitata etiam ipsa natura, novæ sensit creaturæ gratiam; ut in bonis operibus ambulemus creati in Christo, qui ante obnoxiæ hæreditatis vitio degeneravimus.[4]

9. Etenim, sublatis inimicitiis quæ erant ante in carne, pax facta est universitatis in cœlo; ut Ephes. II, 14. essent homines sicut angeli in terra, ut essent gentes unum atque Israelitæ, ut in homine uno et novus homo et vetus, sublato pariete maceriæ, qui utrumque dissidioso obice dividebat, inter se convenirent. Nam cum hujus natura carnis, iram et discordias ac dissensiones excitavisset, Lex nos damnatorum nexuisset vinculis, Christus Jesus insolentiam atque intemperantiam carnis mortificatione compressit, legem mandatorum in decretis evacuavit, in quibus ostendit non secundum litteram interpretanda legis spiritalis dogmata; cum et sabbati ignava otia, et corporalis superflua destrueret circumcisionis, atque omnibus accessum ad Patrem in uno reseraret spiritu. Quomodo enim potest discordia esse, ubi una vocatio, unum corpus et unus spiritus est?

10. Quid enim aliud descendens operatus est Dominus Jesus, nisi ut de captivitate nos in libertatem vindicaret, et illam captivitatem vinctam perfidiæ vinculis sibi captivam faceret, alligatam sapientiæ compedibus, mittente unoquoque prudente pedes suos in compedes ejus, sicut scriptum est; et cum descendisset, et adscenderet, *ut impleret omnia,* et nos omnes de plenitudine ejus acciperemus? Ephes. IV, 8. *Ibid.* Joan I, 16.

11. Ideoque primum repletos Spiritu sancto posuit in Ecclesia apostolos, prophetas alios, alios evangelistas, alios autem pastores et doctores, ut eorum adhortationibus consummaretur profectus credentium, et ministerii fidelis opus cresceret. Ædificatur[5] unusquisque ædificatione virtutum in mensuram ætatis interioris, quæ Ephes. IV, 11.

[1] Mss. aliquot, *divinæ locupletatos gratiæ,* etc.; alii plures, *divinæ locupletes gratiæ testes:* ceteri demum, omnesque edit. ut in textu, ubi per voces *divinæ locuples,* etc. Paulus designatur.

[2] Non pauci mss., *adversus omnem malitiam.*

[3] Eras. ac seq. editt., *et morti obnoxios:* Amerb. omnesque mss., *et commotioni obnoxios.* (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot, *obnoxii hereditatis vitio eramus:* melius ceteri, et omnes edit., *obnoxiæ,* etc.; ubi et primogenii peccati apertissime exprimitur propagatio. (Edit. Maur.)

[5] Ita mss. magno numero: nonnulli autem (*etiam* A), et Amerb. pro *ædificatur* legunt *ædificatus:* Eras. vero et seq. editt., *opus cresceret, ædificaretur,* etc. (Edit. Maur.)

Ibid., 13. mensura perfectior vitæ immaculatæ, id est, perfecti viri, accipiens de plenitudine Christi recepit gratiæ plenitudinem.

12. Quis autem vir perfectus est, nisi ille qui absolutus infantia puerilis ingenii, atque adolescentiæ incerto ac lubrico, et immoderato juventutis calore, in viri perfecti firmitatem successerit, atque ad illam morum maturitatem adoleverit; ut non facile devii disputatoris alloquio flectatur, et quasi quadam doctrinæ irrationabilis turbidiore in scopulos jactetur procella, ad erroris remedia se conferens; et qui veritatem non solum in sermone, sed etiam in operibus sequatur suis, et ædificationem charitatis in se suscipiat; ut in unitate fidei et agnitionis occurrat, et quasi membrum non desit capiti suo, id est Christo, qui est caput omnium, ex quo totum corpus fidelium et sapientium per harmoniam rationabilem Verbi, hoc est enim
[1] *Ibid.*, 16. *συναρμολογούμενον, ἁρμονίᾳ τοῦ λόγου δεδεμένον*,[1] id est, harmonia Verbi compaginatum et compactum atque connexum, per omnem juncturam ministrationis, in mensuram uniuscujusque partis augmentum corporis facit, in ædificationem sui, in caritate; ut assurgat unum templum Dei in omnibus, et unum domicilii cœlestis habitaculum in spiritu universorum.

13. In quo non solum sanctorum hominum, sed omnium credentium, omnium etiam superiorum rationabilium Virtutum ac Potestatum, connexionem fidei spiritusque accipiendam arbitror; ut per harmoniam quamdam virtutum ac ministeriorum, corpus unum ex omnibus rationabilis naturæ spiritibus adhæreat capiti suo Christo, ita ædificationis compage connexa, ut ne tactu quidem junctura singulorum adhærentium discrepare videatur. Hoc est enim quod *ἁφὴν* dixit Græcus, *τῆς χορηγίας κατ' ἐνέργειαν ἐν*
[2] *μέτρῳ*:[2] quod non difficile erit tanto architecto secundum mensuram uniuscujusque meritorum ac fidei convenientem sibi connectere; cum
[3] ædificatio charitatis rimam offensionis[3] excludat, atque obstruat. Non est ergo dubitandum cœlestium potestatum adhæsura ad hoc templum ædificandum consortia; incongruum quippe intelligi quod ita assurgat humanæ caritatis ædificatio in templum Dei, ut fiat in nobis habitatio Dei in spiritu, non sit autem in cœlestibus potestatibus.

14. Cujus rei gratia, ut maturius in nobis ædificatio hujusmodi procederet, hortatur nos Apostolus aperire oculos cordis, elevare ad superiora, agnitionem Dei impense quærere, veritatem discutere, abscondere in corde mandata Dei, deponere erroris desideria, dedecoris occulta, renovari per gratiam sacramentorum, temperare iracundiam, commotionem ante occasum solis relaxare, cavere ne superiora tua occupet adversarius, spiritus ille habens potestatem, qui se immersit in cor Judæ, et comminuit animæ ejus januas, ne posset resistere, furem excludere, mendacem avertere, exsurgere a mortuis, sobrietatem assumere: uxorem viro, ut Ecclesiam Christo, debere esse subditam; virum pro uxore animam suam offerre, sicut se pro Ecclesia tradidit Christus: postremo quasi bonum bellatorem sumere arma Dei, ac prætendere semper, non solum adversus carnem et sanguinem, sed etiam adversum spiritales nequitias; ne a suis emolliri, ab extraneis capi possit. Hæc breviter comprehensa, ut potui, perstrinxi. Vale, fili, et nos dilige, quia nos te diligimus.

Joan. XIII, 12. Ephes. V, 25 Ephes. VI, 12.

EPISTOLA LXXVII.

Roganti quæ hæreditas illa sit, pro qua mortem oppetere plerique non dubitant; respondet hanc ipsam esse quam ex repromissione quasi liberi adipiscimur: nos enim cum Deo ex charitate serviamus, vera potiri libertate. Hoc in Esau benedictione signatum docet; unde colligit ex Lege, per quam servitus fuit, etiam libertatem esse, ut quæ ad fidem nos adduxerit: addit non Christum, sed Moysen accusaturum; atque adeo Judæos desipere, a quibus accusator præ bono judice eligitur.

Ambrosius Horontiano.

1. Non otiose quærendum putasti quæ sit rei divinæ hæreditas; et cur tanto æstimetur nomine,[4] ut propter eam plerique
[4] etiam mortem suam efferant. Verum si consideres quia et in usu humano hæreditatis pecuniariæ gratia facit, ut venerabiliora fiant jura pietatis; quia hoc quoque plus defertur parentibus, ne læsa pietas patris ulciscatur se exhæredatione, vel abdicatione[5] contumacis pignoris;
[5] mirari profecto desines quæ sit tanta divinæ hæreditatis appetentia.

2. Est autem hæreditas proposita christianis omnibus: sic enim dicit Esaias: *Est hæreditas credentibus in Domino;* quæ speratur ex repro- Isai LIV, 17. missione, non ex Lege. Quod veteris Testamenti exemplo probatur, dicente Sarra: *Expelle ancillam, et filiam ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac.* Filius Sarræ Isaac, Gen XXI, 10.

[1] Rom. edit. jugulaverat *ἁρμονίᾳ τοῦ λόγου δεδεμένον*, quod etiam abest a mss. non paucis. Verum cum librariis satis familiare sit græcum omittere, locum ex aliis codicibus, et editt. duximus esse restituendum. (Edit. Maur.)

[2] Sic Amerb. et mss. aliquot, a quibus Eras. hoc solo differt, quod verba transposuit in hunc modum, *quod dixit græcus ἁφὴν τῆς*, etc. Edit. autem Rom. reposuit *quod dixit græcus διὰ πάσης ἁφῆς τῆς*, etc. In pluribus vero mss. græca sententia desideratur.

[3] Editt. vet. ac mss. nonnulli, *ruinam offensionis:* Rom. et alii scripti cod., *rimam offensionis*, quidam, *confessionis.* Absurde. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit., *cur æstimetur tanti:* vett., *cur tanto æstimetur:* omnes vero mss. addunt *nomine;* non male, cum hic idem sonet ac pretio. (Edit. Maur.)

[5] Latini exheredant, Græci abdicant: hoc discriminis inter utrumque, quod abdicamus in vita, exheredamus in morte. Abdicato statim gratia parentum, jusque liberorum denegatur: exheredato successio bonorum. Per pignora autem hic intelligimus liberos. Ita Nannius.

filius ancillæ Ismael; hi ante Legem sunt: ergo antiquior repromissio quam Lex. Nos secundum Isaac filii per repromissionem; Judæi secundum
Galat. IV, 28. carnem filii ancillæ. Nobis mater libera, quæ non parturiebat, et postea ex repromissione effudit, peperitque masculum; illis mater Agar, generans in servitutem. Liber est, cui gratia promittitur; servus, cui jugum Legis imponitur: prius ergo nobis repromissio quam illis Lex; et secundum naturam antiquior libertas, quam servitus. Libertas igitur ex repromissione; ex Lege servitus. Sed licet repromissio ipsa ante Legem sit, ut diximus, ex repromissione autem libertas, in libertate caritas; secundum Legem
[1] tamen est caritas, quæ major libertate est.[1]

3. Non ergo servi? Et quomodo scriptum
Ps. CXXXIV, 1. est: *Laudate, servi, Dominum.* Quomodo ipse Apostolus ait: *Sed ut servi Christi facientes vo-*
Ephes. VI, 6. *luntatem Dei ex animo cum bona voluntate?* Verum est et servitus libera, quæ est voluntaria, de qua Apostolus ait: *Qui liber vocatus*
I Cor. VII, 22. *est, servus est Christi.* Hæc est servitus ex animo, non ex necessitate. Itaque nos servi quidem sumus Creatoris nostri: sed libertatem habemus, quam per gratiam Christi accepimus, generati ex repromissione secundum fidem. Unde quasi ex libera geniti, libertatis sacrificium deferamus, signati in fronte, sicut liberos decet; ut non confundamur, sed gloriemur, signati spiritu, non carne. Quibus recte dicitur: *State, et nolite iterum jugo servitutis contineri.* Non dixit: Nolite servire, sed *nolite jugo servitutis*
Galat. V, 1. *contineri;* est enim gravius jugum servitutis, quam servitus.

4. Denique Isaac filio suo Esau petenti benedictionem ait: *Ecce ab ubertate terræ erit tibi habitatio, et a rore cœli summo: et super gladium tuum vives, et servies fratri tuo. Erit autem cum deposueris et solveris jugum illius a*
Gen. XXVII, 30, 40. *collo tuo.* Quomodo istud convenit, ut serviat, cum solverit jugum fratris a collo suo, nisi distantiam esse intelligamus servitutis? Quæ igitur sit differentia, ipsa nobis exponat lectio. Bonus Isaac, et bonus nobis, qui secundum ipsum in libertatem nascimur; et bonus pater utrique filio. Denique quod utrumque diligeret, circa alterum affectu probavit, circa alterum benedictione: seniori enim filio dixerat, ut cibum deferret sibi, et acciperet benedictionem; sed dum ille moram facit, et cibum agrestem et forensem requirit, frater junior domesticum detulit ex ovium grege.

5. Bonus cibus omnium Christus est, bonus cibus est fides, suavis cibus misericordia, jucundus cibus gratia. Hos cibos epulatur populus Ecclesiæ sanctæ. Bonus cibus spiritus Dei, bonus cibus peccatorum remissio. At vero ille prædurus cibus rigor Legis, terrorque pœnarum: agrestis cibus observantia litteræ potius quam gratia indulgentiæ. Denique ille populus sub maledicto, nos in benedictione. Velox cibus fides: *Prope est enim verbum in ore tuo, et in corde tuo;* tardior cibus Legis. Denique dum Deut. XXX, 14.
Lex exspectatur, populus erravit. Exod. XXXII, 1 et ss.

6. Contulit igitur benedictionem pater impigro et fideli filio: sed quia bonus pater erat, servavit et seniori filio benedictionem, ut eum servum faceret fratris sui: non quo familiam suam degeneri vellet servituti addicere,[2] sed [2]
quia is qui regere se non potest et gubernare, servire debet, et subditus esse prudentiori; ut ejus regatur consilio, ne sua stultitia præcipitetur, et labatur temeritate. Pro benedictione igitur hujusmodi confertur servitus. Denique inter bona annumeratur, inter collatam terræ ubertatem, et rorem cœli a summo. Sed quia dixerat: *Super gladium tuum vives;* ne ei fortitudinis aut potestatis noceret præsumptio, addidit: *Servies fratri tuo;* ut et carnis fructus uberes, et divinæ rorem adipiscaris gratiæ, et eum sequaris, qui te suo gubernaculo regat.

7. Sed tunc erit istud, cum deposueris jugum ejus a collo tuo; ut voluntariæ servitutis mercedem habeas, non injuriam subeas necessitatis. Inhonorata[3] enim hujusmodi servitus, quæ ne- [3]
cessitate cogitur; honorata autem, quæ pietate defertur. Unde apostolus: *Si volens hoc ago, mercedem habeo: si invitus, dispensatio mihi*
credita est. Melius utique mercedis præmium, I Cor. IX, 17.
quam dispensationis obsequium est. Nos igitur non contineamur servitutis jugo, sed caritate spiritus serviamus; quia dicit Apostolus: *Per caritatem spiritus servite invicem.* Timor legis Galat. V, 13.
est caritas Evangelii. Denique: *Initium sapientiæ timor Domini, plenitudo autem legis caritas.* Tamen et ipsa lex dicit: *Et in hoc verbo* Eccl. I, 16.
omne mandatum instauratur, et in isto uno, Rom. XIII, 8.
inquit, *sermone impletur: Diliges proximum*
tuum. Galat. V, 14.

8. Hoc est igitur quod proposuimus, quia etsi ex lege servitus, tamen secundum legem libertas; caritas enim libertatis, timor servitutis est. Est igitur et caritas legis, et servitus caritatis: sed lex caritatis prænuntia est, caritas Evangelii piæ servitutis arbitra est.

9. Non superflua itaque Lex, quæ tamquam pædagogus prosequitur infirmiores. Infirmitatem dico morum, non corporum: infantes enim sunt, qui fari verbum Dei nesciunt, qui ejus opera non recipiunt. Nam si ætas senectutis vita im- Galat. III,
maculata, utique ætas adolescentiæ est vita ma- ap. IV, 9.
culosa. Lex ergo pædagogus fuit, id est νόμος,[4] [4]
donec fides veniret. *Et quasi infirmi,* inquit, *custodiebamur a Lege, conclusi in eam fidem, quæ revelanda foret.* Postquam autem fides ad- Galat. III, 23.
venit, non dicit Evangelium, sed fidem; ea est

[1] Mss. aliquot, *quæ major libertas est.* Et alii nonnulli pro *Non ergo servi,* legunt: *Nunc ergo serviet?* (Edit. Maur.)

[2] Non pauci mss. juxta Maurinos, *degenerari vellet, ac servituti adducere.*

[3] Codex A, *inhonora.*

[4] Rom. edit., Νόμος *ergo, id est, Lex pædagogus fuit.*

enim sola fides, quæ est in Evangelio. Nam licet justitia Dei in eo revelatur, quæ est ex
Rom. I, 17. fide in fidem; tamen sic illa Legis est fides, si ei accedat fidei plenitudo. Merito ergo fides ista quasi sola dicitur; quia illa sine hac fides non est; in hac confirmatur. Denique ubi hæc fides venit, plenitudo advenit, advenit filiorum adoptio, cessavit infirmitas, abiit infantia, in virum perfectum assurgimus, Christum induimus. Quomodo igitur infirmus et parvulus esse potest, in quo Christus est Dei virtus? Ergo ad perfectionem venimus, perfectionis præcepta accepimus.

10. Audisti hodie lectum: *Non possum ego a me facere quidquam: sicut audio, judico.*[1] Au-
[1] Joan. V, 30. disti lectum: Ego non accuso vos, ego non judico. Ego non accuso, *Moyses vos accusat, in*
Ibid., 45. *quem speratis.* Audisti lectum: *Si ego testimonium perhibuero de me ipso, testimonium meum*
Ibid., 31. *non est verum.* Didici qualis judex, qualis testis esse debeam. Non enim quasi infirmus dicit: *Non possum ego a me facere quidquam;* sed infirmus ille, qui sic intelligit. Nihil quidem sine Patre facit Filius, quia communis operatio, et unitas potestatis est; sed hoc loco quasi judex loquitur, ut cognoscamus homines in judicando, quod non ex voluntate nostra et potestate, sed ex æquitate debeamus formare sententiam.

11. Constitue aliquem reum coargutum et convictum criminis, non adstruentem defensionis genera, sed deprecantem et advolventem se ad genua judicis: respondet ei judex: Non possum a me facere quidquam; justitia in judicando, non potentia est in judicando. Ego non judico, sed facta tua de te judicant: ipsa te accusant, et ipsa condemnant. Leges te adjudicant, quas judex non converto, sed custodio. Nihil ex me ego profero, sed ex te forma judicii in te procedit. Secundum quod audio, judico, non secundum quod volo; et ideo judicium meum verum est, quia non voluntati indulgeo, sed æquitati.

12. Consideremus itaque quæ sit judicandi religio. Dominus cœli atque terrarum, judex omnium dicit: *Non possum a me facere quidquam: sicut audio, et judico;* et homo dicit Domino suo: *Nescis quoniam potestatem habeo*
Joan. XIX, 10. *dimittere te, et potestatem habeo crucifigere te?* Quare Dominus non potest? *Quia judicium,* in-
[2] quit, *meum verum est.*[2] *Non* enim *quæro voluntatem meam, sed voluntatem ejus, qui misit me.*
Joan. V, 30. Non voluntatem hominis, quem videtis: non arbitrium hominis, quem vos hominem tantummodo judicatis: non voluntatem carnis, quia spiritus promptus, caro autem infirma; sed vo-
Matth. XXVI, 41. luntatem divinam, quæ auctor legis, arbitraque judicii est. Similiter et testis verus est, qui non sibi, sed alii fert testimonium; scriptum est enim: *Laudet te proximus tuus, et non os tuum.*
Prov. XXVII, 2.

13. Pulchre autem dicitur Judæis mystice: Ego vos non judico, id est, ego universorum redemptio, ego peccatorum remissio, vos non judico, quia me non recepistis. Non judico, qui libenter indulgeo. Ego non judico, qui sanguine meo redimo peccatores. Ego non judico,
Isai. XLIII, 25. qui deleo iniquitates, et memor non ero. Ego non judico, qui malo vitam quam mortem peccatoris. Ego non judico, qui non damno, sed
Exech. XVIII, 23 justifico confitentes. Moyses vos accusat, ille vos arguit, in quem speratis: ille accusat vos, quia judicandi non habet potestatem, quæ ejus debetur auctori. Ille ergo in quem speratis accusat: iste in quem sperare noluistis, absolvit.

14. Magna Judæorum imprudentia![3] Merito accusantur in criminibus suis, quia accusatorem elegerunt, et bonum judicem refutaverunt; ideoque deest illis absolutio, pœna non deest.

15. Recte ergo, fili, a lege cœpisti,[4] in Evangelio confirmatus es, a fide in fidem, sicut scriptum est: *Justus enim ex fide vivit.* Vale et
Rom. I, 17. nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXVIII.

Abrahæ instar nos ex fide justificari, qua sumus filii liberæ: circumcisionem tantum per Christum vim habuisse, quam ipse in semet passus antiquavit: justitiam ergo non expectandam nisi ex fide, quæ, si perfecta sit, numquam caritate destituitur.

AMBROSIUS HORONTIANO.[5]

1. *Si Abraham credidit Deo, et reputatum est ei ad justitiam,* quod autem reputatur
Gen. XV, 6. ad justitiam, ex incredulitate ad fidem est; utique ex fide justificamur, non ex operibus legis. Abrahæ autem ipsi duo filii Ismael et Isaac, unus de ancilla, alter de libera. Et responsum
Gal. IV, 22 et ss. hujusmodi, ut expelleret ancillam, et filium ancillæ; non enim hæredem fore ancillæ filium: et ideo non ancillæ nos filios esse, sed liberæ, qua libertate nos Christus liberavit. Unde colligitur quod ii magis Abrahæ filii, qui ex fide; præstant enim fidei quam generationis hæredes. Lex pedagogus est, fides libera: abjiciamus ergo opera servitutis, teneamus gratiam liber-

[1] Codex A *et judico*: ita reapse et paulo infra num. 12 occurrit. Lectionem hanc in Ecclesiæ synaxi factam esse dubium non est. An vero Mediolani, minime liquet, ajunt Maurini, eo quod hæc epistola forte ad aliam urbem missa fuerit, ubi aliam lectionem Ambrosius noverit factam ac in mediolanensi. Id tamen non admodum probabile apparet.

[2] Rom. edit. sola, *meum justum est.*

[3] Mss. aliquot juxta Maurinos, *Judæorum prudentia.* Male.

[4] Hermannus his verbis ductus, Horontianum hunc e Judaismo conversum existimat: neque nos ab eo hac in re dissidemus. Addimus vero non eumdem illum videri, ad quem destinatæ sunt superiores ad Horontianum epistolæ. Hunc enim a teneris Ecclesiæ oblatum a parentibus constat, nec videtur ea quæstio a diacono et a viro ecclesiasticis disciplinis instituto proposita, ad quam exsolvendam has litteras direxit Ambrosius. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit., *Ambrosius episcopus Horontiano*; vox *episcopus* in vet. edit. cunctisque mss. desideratur, nec non in horum aliquot inscriptio omnino prætermissa est. (Edit. Maur.)

tatis : deseramus umbram, solem secuti ; ritus Judæicos deseramus.[1]

Galat. III, 24.

2. Circumcisio membri unius nihil prodest. Denique ait Apostolus : *Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit.* Non quia non possit, sed quia indignos beneficiis suis judicet, qui vias ejus deserant.

Galat. V, 2.

3. Et quidem ante Sephora circumcidit filium suum, et periculum depulit, quod imminebat : sed tunc profuit Christus, cum adhuc perfecta differret. Cum parvulus esset populus credentium, venit non parvulus, sed perfectus in omnibus Dominus Jesus. Circumcisus est primo secundum legem, ne legem solveret ; postea per crucem, ut legem impleret. Cessavit ergo quod ex parte est, quia venit quod perfectum est : crux enim in Christo non unum membrum, sed totius circumcidit superfluas corporis voluptates.

Exod. IV, 25.

I Cor. XIII, 10.

4. Fortasse adhuc quæritur qua ratione circumcidi ex parte voluerit, qui venerat perfectam circumcisionem demonstraturus. De quo non puto esse diutius deliberandum. Nam si peccatum factus est, ut nostra peccata mundaret ; si maledictum pro nobis factus est, ut legis maledicta vacuaret ; ea ratione et circumcisus pro nobis est, ut circumcisionem Legis auferret, daturus salutem crucis.

II Cor. V, 21.

Galat. III, 13

5. Spiritu igitur ex fide spem justitiæ exspectandam nobis asserit Apostolus, et in libertatem vocatos, libertatem nostram in occasionem carnis non debere conferre. Siquidem *neque circumcisio aliquid valet, neque præputium : sed fides quæ per caritatem operatur.* Et ideo scriptum est : *Diliges Dominum Deum tuum.* Qui autem diligit, utique credit, et credendo unusquisque diligere incipit. Denique Abraham credidit, et sic diligere cœpit ; et credidit non ex parte, sed per omnia. Aliter enim plenam non poterat habere caritatem, quia scriptum est : *Caritas credit omnia.* Si non credit omnia, non videtur caritas esse perfecta. Ergo perfecta caritas omnem fidem habet.

Galat. V, 5.

Ibid., 6.

Deut. VI, 4.

I Cor. XIII, 7.

6. Non tamen facile dixerim, quod continuo omnis fides perfectam caritatem habeat, quia Apostolus dixit : *Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil mihi prodest.* Etenim cum tria sint maxime in viro christiano, spes, fides, caritas ; major his est caritas.

Ibid., 2.

Ibid., 13.

7. Sed arbitror propositi gratia[2] hoc dixisse Apostolum : neque enim videtur mihi qui habeat omnem fidem, ita ut montes transferat, caritatem non habere ; quomodo et illud, si habeat aliquis omnia mysteria, et omnem scientiam ; quomodo non habeat caritatem, præsertim cum dicat Joannes : *Quia omnis qui credit quia Jesus Christus est, de Deo natus est ;* et supra ipse dixerit : *Quoniam qui de Deo natus est, non peccat.* Unde colligitur, si is qui credit quia Jesus Christus est, de Deo natus est, et qui de Deo natus est, non peccat : utique is qui credat quia Jesus Christus est, non peccat. Si quis autem peccat, non credit, nec diligit : qui autem non diligit, peccato obnoxius est.[3] Ergo non diligit, qui peccat ; caritas enim multitudinem operit peccatorum. Quod si caritas peccandi excludit affectum, quandoquidem etiam timorem excludit foras, plena est utique perfectæ fidei caritas.

I Joan. IV, 7.

Ibid., III, 9.

3

I Pet. IV, 8.

8. Denique apostoli, qui futuri erant amici, dixerunt : *Adauge nobis fidem*, petentes a bono medico, ut infirmantem in se fidem sanaret. Infirmabatur adhuc fides in iis, cum audiret etiam Petrus : *Minimæ fidei, quare dubitasti ?* Ergo fides velut prævia caritatis occupat animam, et præparat semitas venturæ dilectioni. Sic omnis fides est, ubi perfectio caritatis.

Luc. XVII, 15

Matth. XIV, 32.

9. Ideo puto dici quia caritas credit omnia, hoc est, facit fidem omnia credere, et habere hujusmodi animam omnem fidem.[4] Ac per hoc ubi perfecta caritas, ibi omnis fides : sicut ubi perfecta caritas, ibi spes omnis. Denique sicut omnia credit, ita scriptum est quia sperat omnia. Ideo major, quia spem, fidemque complectitur.

I Cor. XIII, 7.

4

Ibid.

10. Hanc caritatem habens, nihil timet ; quia caritas timorem excludit foras ; et ideo ablegato et exuto timore,[5] omnia suffert, omnia sustinet. Qui ergo per caritatem omnia sustinet,[6] non potest timere martyrium. Et ideo quasi victor alibi in fine ait : *Mihi enim mundus crucifixus est, et ego mundo.* Vale, fili, et nos dilige, quia nos te diligimus.

5

6

Galat. VI, 14.

EPISTOLA LXXIX.

Bellicio, qui cum credidisset in Christum, e morbo convaluerat, asserit et morbum et sanitatem ejusdem Christi tribuenda visitationi ; atque ut ipsum retineat, et ad alia sacramenta properet, illum hortatur.

AMBROSIUS BELLICIO salutem.

1. Jactatum te[7] gravi ægritudine significasti mihi credidisse in Dominum Jesum, et jam cœpisse revalescere. Ad salutem igitur ea infirmitas fuit, plus aculei quam periculi ferens ;

7

[1] Mss. quatuor Maurinis testibus, *deseramus umbram solis, sicuti ritus Judaicos : deseramus circumcisionem membri unius, quæ nihil prodest.*

[2] Nonnulli mss., *proposita gratia :* melius alii, et omnes edit., *propositi gratia,* id est, argumenti sui gratia, sive ut argumento serviat suo ; vult enim sanctus Doctor Apostolum hypothesim impossibilem proposuisse ut caritatis necessitatem explicaret. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot juxta Maurinos, *non credit, peccato obnoxius est.*

[4] *Et habere hujusmodi animam omnem fidem,* isthæc in mss. quatuor jugulata sunt ; nec non sequenti versu illa similiter, *ibi omnis fides, sicut ubi perfecta caritas, ibi.* (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot juxta Maurinos, *obligato et excluso timore.*

[6] Hæc verba, *Qui ergo per caritatem omnia sustinet,* sicut et illa : *Vale, fili,* etc. in mss. Corb., Laud., Ful. et Colb. desiderantur. (Edit. Maur.)

[7] Codex Boyer. *Mactatum te,* etc.

quia diu promissum remorabaris.[1] Hoc est quia ait: *Percutiam, et sanabo.* Percussit infirmitate, sanavit fide. Vidit enim interiorem affectum tuum non vacuum piæ cupiditatis, sed excuti dilationibus; et ideo admonere maluit, ita ut salutem non læderet, devotionem excitaret.

Deut. xxxii, 39.

2. Quomodo enim saluti noceret, qui solet dicere, ut legimus in Evangelio: *Ego veniam, et curabo eum?* Ergo et cum a tuis invitaretur,[2] ut inviseret domum tuam, sine dubio dixit: *Ego veniam, et curabo eum.* Et si non audisti eum, ille tamen quasi Deus insensibiliter locutus est; et si non vidisti eum, ille tamen quod te incorporaliter inviserit, dubitari non potest.

Matth. viii, 7.

3. Sed vidisti eum, qui credidisti ei: vidisti eum, qui recepisti eum hospitio tuæ mentis: vidisti eum spiritu, vidisti eum oculis interioribus. Tene ergo hospitem novum, diu exspectatum, sed sero susceptum; in quo et *vivimus, et sumus, et movemur.* Gustasti igitur fidei[3] prima exordia: non fiat verbum occultum in corde tuo. Hæc omnis gratia est, hoc est omne munus. Nemo enim penetralia domus de ingressu æstimat, siquidem omnis fructus[4] in interioribus est; neque enim sapientis est a fenestra respicere in domum, et stultitia hominis audire per ostium.

Act. xvii, 28

4. Alia sunt sacramentorum perfectiorum mysteria; quia *Oculus non vidit, nec auris audivit, quæ præparavit Deus diligentibus eum,* ut dixit Scriptura. Alia sunt illa, quæ de gloria futura annuntiarunt prophetæ, quibus revelatum est, et evangelizarunt sancti. *Spiritu Dei misso de cœlo, in quem concupiscunt et angeli videre,* ut ait apostolus Petrus. Alia sunt illa, in quibus est mundi redemptio, peccatorum remissio,[5] gratiarum divisio, sacramentorum participatio: quæ cum acceperis, tunc mirabere tantum donatum esse homini, ut illud manna, quod miramur fluxisse de cœlo Judæis, nec tantæ gratiæ nec tantæ operationis judices ad salutem fuisse.[6] Illud enim quicumque acceperunt in deserto, mortui sunt, præter Jesum Nave et Caleb: hoc sacramentum quicumque gustaverit, non morietur in æternum. Sanet te Dominus Jesus. Vale.

1 Cor. ii, 9. *Ibid.* I Pet. i, 12. Exod. xvii, 15 et ss. Num. xxxii, 12.

EPISTOLA LXXX.

Ubi curationem cæci a nativitate ostendit divinæ fuisse potestatis, discipulorum interrogationem reprehendit; atque nonnullas ejusdem historiæ partes memorat et paucis edisserit.

AMBROSIUS BELLICIO.[7]

1. Audisti, frater, lectionem Evangelii, in qua decursum est quod præteriens Dominus Jesus vidit a generatione cæcum.[8] Ergo si Dominus vidit, non eum præterivit: quare nec nos quidem præterire debemus, quem prætereundum Dominus non putavit; præsertim cum a generatione cæcus fuerit, quod non otiose est positum.

Joan. ix, 1.

2. Est enim cæcitas, quæ plerumque vi ægritudinis aciem obducit oculorum, eademque temporis spatio mitigatur: est cæcitas, quæ humorum infusione generatur: ea quoque, vitio plerumque sublato, medicinæ arte depellitur; ut cognoscas quia quod iste sanatur, qui a generatione sua cæcus est, non artis est, sed potestatis. Donavit enim Dominus sanitatem, non medicinam exercuit; eos enim sanavit Dominus Jesus, quos nemo curaret.

3. Quam stolidi autem Judæi,[9] qui interrogant: *Hic peccavit, an parentes ejus?* debilitates corporum referentes ad merita delictorum. Et ideo Dominus ait: *Neque hic peccavit, neque parentes ejus: sed ut manifestarentur opera Dei in illo.* Quod enim naturæ defuit, creatori competit reformare, qui auctor naturæ est. Unde addidit: *Cum in hoc mundo sum, lux sum hujus mundi;* hoc est, omnes possunt videre,[10] qui cæci sunt, si me lumen requirant. Accedite et vos, et illuminamini, ut videre possitis.[11]

Ibid., 2. *Ibid.*, 3. *Ibid.* Ps. xxxiii, 6.

4. Deinde quid sibi vult quod is, qui vitam refundebat imperio, salutem præcepto dabat, dicens mortuo: *Exi foras,* et egressus est Lazarus de sepulcro; dicens paralytico: *Surge, tolle grabatum tuum;* et surrexit paralyticus, et cœpit grabatum ipse portare, in quo solutus membris omnibus[12] portabatur: quid, inquam, sibi vult, quod exspuit et fecit lutum, et superunxit oculos

Joan. xi, 44. Marc. ii, 11.

[1] Idem cod. *plus auxilii:* magis scite alii et omnes edit.; *plus aculei,* ut morbo scilicet ad fidem exstimularetur. At sequenti versu cum legeretur in cunctis edit. ac prope omnibus mss. *promissum remordebas;* e solo cod. Albin. restituimus, *promissum remorabaris.* (Edit. Maur.)

[2] Boyer. cod., *A tuis ergo exspectavit, ut invitaretur.*

[3] Mss. Long., *Gusta igitur fidei,* etc.

[4] Cod. Boyer., *omnis fastus,* ut cum præcedentibus Maurini notarunt.

[5] Videtur indicare sacramenta baptismi, confirmationis atque eucharistiæ: sed in hoc ultimo paulo diutius immoratur, eaque de illo obscurius proponit, quæ distinctius atque accuratius lib. *de Mysteriis* cap. 8 disputantur. (Edit. Maur.)

[6] *Nec tantæ gratiæ* additum est e solo cod. Boyer. quod in aliis et cunctis edit. non sine concinnitatis detrimento prætermittitur. (Edit. Maur.)

[7] Ita mss. nonnulli, ac vet. editt.; Rom. autem inseruit τὸ *episcopus;* mss. Læt., Long. et Gem. per correctionem, *Ambrosius Irenæo:* idem Gem. prima manu, *Horontiano,* alii quinque salutationem omnino repudiant, cujus loco in tribus aliis substituitur: *Prædicatio de cæco nato.* Sed hanc epistolam ad Bellicium esse inscribendam ex superiori manifestum est. (Edit. Maur.)

[8] Vet. editt. ac mss. quidam, *a generatione cæcum. Ergo ne nos quidem præterire debemus. Et infra, ut cognoscas quia quod iste sanatur, qui a generatione sua cæcus est, non artis est,* etc. (Edit. Maur.)

[9] Rom. edit., *Quam stolide autem discipuli interrogant:* aliæ vero, et mss. ut in textu, nisi quod in paucis *stulti* ponitur pro *stolidi.* Eodem etiam sensu hac ipsam discipulorum interrogationem Chrysostomus absurdam vocat. (Ed. M.)

[10] Vet. editt., *possunt videre, quia cæci sunt.* (Edit. Maur.)

[11] Codices Laud., Corb., Germ., Colb. ac Ful. *ut videri possit Deus.*

[12] Mss. aliquot juxta Maurinos, *solutus,* nonnulli, *solutis membris jacebat.*

cæci, et dixit ei: *Vade et lava in Siloam, quod interpretatur missus; et abiit, et lavit, et videre* Joan. IX, 7. *cœpit?* Quæ ista ratio est? Magna, ni fallor; plus enim videt, quem Jesus tangit.

5. Simul et divinitatem et sanctificationem ejus adverte. Quasi lux tetigit, et lumen infudit: quasi sacerdos per figuram baptismatis mysteria gratiæ spiritalis implevit. Expuit, ut adverteres quia interiora Christi lumen sunt. Et vere videt, qui Christi mundatur internis.[1] Lavat saliva ejus, lavat sermo ejus, sicut habes: *Jam vos mundi estis propter sermonem, quem loquutus sum* Joan. XV, 3. *vobis.*

6. Quod autem lutum fecit, et superunxit Joan. IX, 6. oculos cæci, quid aliud significat, nisi ut intelligeres quia ipse hominem, luto illito, reddidit Gen. II, 7. sanitati, qui de luto hominem figuravit; et quod hæc caro luti nostri per baptismatis sacramenta æternæ vitæ lumen accipiat? Accede et tu ad Siloam, hoc est, ad eum qui missus est a Patre, sicut habes: *Mea doctrina non est mea, sed ejus* Joan VII, 16. *qui me misit.* Diluat te Christus, ut videas. Veni ad baptismum, tempus ipsum adest: veni festinus, Joan. IX, 11. ut tu dicas: *Abii, et lavi, et videre cœpi;* [2] ut et tu dicas: *Cæcus eram, et videre cœpi;*[2] ut tu dicas, sicut iste refuso lumine ait: *Nox* Rom. XIII, 12. *præcessit, dies autem appropinquavit.*

7. Nox erat cæcitas. Nox erat, cum Judas accepit buccellam a Jesu, et introivit in eum satanas. Judæ nox erat, in quo diabolus erat: Joanni dies erat, qui in Christi pectore recum- Joan. XIII, 27. bebat. Petro quoque dies erat, cum lumen Matth. XVII, 2 et ss. Christi videret in monte. Nox erat aliis,[3] sed Petro dies erat. At vero ipsi Petro nox erat quando Christum negabat. Denique gallus can- Matth. XXVI, 70 et ss. tavit, et flere cœpit, ut emendaret errorem; jam enim dies appropinquabat.

8. Interrogabant Judæi cæcum: *Quomodo vi-* Joan. IX, 10 *disti?* Grandis amentia! Interrogabant quod videbant: interrogabant causam, cum factum viderent.

9. *Et maledixerunt ei, dicentes: Tu sis disci-* [4] Joan. IX, 26. *pulus ejus.* Maledictio eorum benedictio est;[4] quia benedictio eorum maledictio est. *Tu sis*, inquiunt, *discipulus ejus.* Tunc prosunt, quando [5] nocere se credunt.[5] Vale, fili, et nos dilige, ut facis, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXI.

Quosdam clericos propter laborem ac difficultatem animum despondentes, verbis erigit, eisque non modo futuram mercedem ponit ob oculos, sed etiam paratum Christi præsidium. Eam ob rem explicatis aliquot Scripturæ locis, admonet ne se divelli ab illo patiantur.

AMBROSIUS CLERICIS.

1. Plerumque humanis obrepit mentibus, ut aliqua levi præstricti offensione, si non illis cedant pro studio voluntaria, officio desistant: quod in alio genere hominum tolerabile, in iis vero qui rei divinæ intendunt, plenum doloris.

2. Sunt enim aliqui in clericorum munere, quibus inimicus obrepere studet, si alias eos non potuerit circumvenire, ut læsis hujusmodi inserat cogitationes. Quid mihi prodest in clero manere, subire injurias, labores perpeti, quasi non possit ager meus me pascere, aut si ager desit, quasi aliter exercere sumptum non queam?[6] [6] Itaque hujusmodi cogitationibus etiam boni mores ab officio retrahuntur: quasi vero hoc solum sit in clerico, sumptum expediat suum, et non ut divinum sibi post mortem potius subsidium locet; quamquam ille post mortem abundet, qui tutus hic potuerit decernere adversum tot inimicorum insidias.

3. Unde Ecclesiastes ait: *Optimi duo super unum, quibus est merces bona in labore ipsorum; quoniam si ceciderit, unus erigit socium suum.*[7] Ubi sunt *duo optimi super unum*, nisi [7] Eccl. VI, 9, 10. ubi Christus est, et is quem Christus tuetur? Quia si ceciderit qui cum Domino est Jesu, erigit eum Jesus.

4. Sed qua ratione dixit: *In labore ipsorum?* Ergo et Christus laborat? Utique laborat, qui ait: *Laboravi clamans.* Laborat, sed in nobis:[8] [8] Ps. LVIII, 4. denique ad puteum fatigatus sedebat. Sed quo- Joan. IV, 6. modo laboret, docuit nos Apostolus minore exemplo, dicens: *Quis infirmatur, et ego non infirmor?* Docuit et ipse Dominus sua voce: II Cor XI, 29. *Æger eram, et non visitastis me: nudus eram,*

[1] « Corb. codex, *qui a Christo mundatur in terris.* Observatu porro dignum est in hac cæci nati curatione Patres egregiam baptismi figuram deprehendisse. Adisis inter alios Augustinum in hunc Joannis locum, et discipulum præceptoris vestigia legere animadvertes. Hic etiam annotandum est hoc ipsum Evangelium olim in Ecclesia sub extremam quadragesimam legi solitum, ut hæc verba testificantur: *Veni ad baptismum, tempus ipsum adest.* Ex quibus verbis etiam constat e catechumenis necdum excessisse hunc Bellicium ». Hucusque Maurini. Monemus autem ritu ambrosiano legi adhucdum hanc evangelicam pericopem in missa dominicæ IV Quadragesimæ.

[2] Mss. Corb., Laud., Colb., Germ. ac Ful., *In tenebris eram.*

[3] Iidem mss., *Nox erat, sed lumen videbat. Nox erat aliis*, etc.

[4] *Maledictio eorum.... discipulus ejus*, in mss. non paucis et apud Amerb. desideratur. (Edit. Maur.)

[5] Hæc epistola cum ea, quam XXVI loco collocavimus, una serie in mss. aliquot ita compingitur: *nocere se credunt. Semper quidem decantata quæstio*, etc. (Edit. Maur.)

[6] Indicatur hoc loco in clericorum ordine alios fuisse, qui facultates aliquas possiderent, alios qui nullas; qua de re diximus ad lib. I *Offic.* cap. 36, num. 184. (Edit. Maur.)

[7] Vet. editt. hic, et nos cum Rom. ac mss. lib. *de Instit. Virg.* cap. 11, *si ceciderit unus, alter eriget:* de qua lectione videsis Nobilium. Vet. autem editt. citato lib. *de Instit. Virg.* et Rom. hic, *si ceciderit unus, eriget.* Nos vero cum mss. virgulam præmittimus voci *unus*, at sine illis pro *ceciderit* non audemus restituere *si ceciderint:* quod tamen Ambrosium scripsisse conjicimus e græcis verbis ἐὰν πέσωσι, ὁ εἷς ἐγερεῖ, vel ἐγείρει, etc. (Edit. Maur.)

[8] Mss. aliquot juxta Maurinos, ac codex A, *sed non in nobis.* At pravo sensu.

Matth. xxv, 43. *et non operuistis me.* Laborat, ut me jacentem erigat.

5. Unde et in Elisæo figura Domini præcessit, qui projecit se, ut mortuum erigeret: in quo symbolum est, quod nobis Christus commortuus sit, ut nobis resurgeret. Projecit itaque se usque ad nostram Christus fragilitatem, ut nos erigeret. Projecit se, non cecidit, sed erexit consortem. Ipse enim consortes nos sibi fecit, ut scriptum est, quia *unctus est oleo justitiæ præ consortibus suis.*[1]

IV Reg. iv, 34.

Ps. xliv, 8.

6. Unde pulchre ait Ecclesiastes: *Quoniam qui ciderit, erigit socium suum,* non ipse erigitur: Christus enim non alterius auxilio, atque ope erectus est, sed ipse se resuscitavit. Denique, *solvite,* inquit, *hoc templum, et in triduo illud resuscitabo. Hoc autem dixit de templo corporis sui.* Nec immerito erectus non est ab alio, qui non cecidit; nam et ille qui a secundo erigitur, cecidit; et qui cecidit, indiget auxilio, ut erigatur. Quod et subjecta docent, dicente Scriptura: *Væ illi uni, cum ciderit, et non est secundus qui eum erigat! quia et si dormierint duo, est calor illis.* Commortui enim sumus Christo, et ideo convivimus. Christus nobis commortuus est, ut nos calefaceret, qui ait: *Ignem veni mittere in terram.*

Eccl. iv, 10.

Joan. ii, 19.

Eccl. iv. 10, 11.

Rom. vi, 8.

Luc. xii, 49.

7. Mortuus eram, sed quia in baptismate commortuus Christo sum, accepi lumen vitæ a Christo. Et qui in Christo moritur, per Christum calefactus vitæ et resurrectionis vaporem accipit. Frigidus erat puer: calefecit eum Elisæus spiritu suo, dedit ei vitæ calorem. Condormivit ei, ut eum calor quietis ejus, qui in symbolo consepultus ei fuerat, excitaret. Frigidus itaque est, qui non moritur in Christo; calefieri non potest, cui ignis ardens non appropinquat: incalescere[2] non potest alteri, qui secum non habet Christum.

IV Reg. iv, 34.

8. Et ut cognoscas secundum mysterium dictum, non secundum numerum; quia *optimi duo quam unus,* subjecit mysticum: *Et spartum triplex non corrumpetur.*[3] Tria enim, quæ non sunt composita, non corrumpuntur: Trinitas itaque incompositæ naturæ corrumpi non potest; quia Deus unum et simplex, et incompositum est, quidquid est: quod autem est, permanet, non subjicitur.

9. Bonum est itaque adhærere alteri, et inserere collum in torques ejus, et subjicere humerum, et portare illum, nec tædiare ad vincula; quia de domo alligatorum exivit qui regnet, puer ille qui super regem seniorem et stultum est. Ideoque qui eum sequuntur, alligati vinculis sunt. Denique Paulus vinctus Jesu Christi. Unde et ipse Jesus captivam duxit captivitatem. Non satis visum est ei solvi captivitatem, quam diabolus imposuerat, ne iterum liberos vagantesque[4] invaderet: sed perfecta absolutio æstimata est sub Christo degere, et injicere pedes in compedes sapientiæ; ipsius captivum esse, ut sis liber ab adversario.

Ephes. iv, 8.

10. Recte puer, quoniam *puer natus est nobis;* et vere optimus puer, cui dictum est a Patre Deo: *Magnum tibi est vocari puerum meum.* Sapiens quoque, ut Evangelium docet, quia *proficiebat ætate et sapientia.* Convenienter etiam pauper, quia *cum dives esset, pauper factus est; ut nos sua inopia ditaret.* Et ideo non fastidit in regno suo pauperem, sed exaudit eum, et liberat ex omnibus angustiis et molestiis.

Isai. ix, 6.

Isai. xlix, 5.

Luc. ii, 52.

II Cor. viii, 9.

11. Sub hoc ergo vivamus, ut rex ille senior et stultus[5] nullam habeat potestatem supra nos. Qui dum vult regnare quasi voluntatis suæ dominus, nec sub vinculis esse Domini Jesu, inveteratus in peccatis, stultitiæ incidit deformitatem. Quid enim stultius quam, relictis cœlestibus, ad terrena intendisse, et posthabitis perpetuis, elegisse ea quæ caduca sunt et fragilia?

12. Nemo ergo dicat: Non est nobis portio in Jacob, neque hæreditas in Israel.[6] Nemo dicat: Non sum in clero; quia scriptum est: *Date Levi cleros ejus.* Et iterum David ait: Quia is qui inter cleros duos medius requiescit, ipse ad superna alis evolat spiritalibus. Non dicas de Deo tuo: *Gravis mihi est;* nec de loco tuo: *Inutilis est mihi;* quia scriptum est: *Locum tuum noli relinquere.* Vult enim auferre eum adversarius, vult te abducere; quia invidet spei tuæ, invidet muneri.

III Reg. xii, 16

Deut. xxxiii, 8.

Ps. lxvii, 14

Sap. ii, 12.

Eccles. x, 4.

13. Sed tu quicumque in clero es Domini, portio ejus et possessio, noli recedere de Domini possessione, ut dicas Domino: *Possedisti renes meos: suscepisti me ex utero matris meæ;* et ille tibi quasi bono servo dicat: *Transi, recumbe.* Valete, filii, et servitute Domino, quia bonus Dominus.

Ps. cxxxviii, 23.

Luc. xvii, 7.

EPISTOLA LXXXII.

Quomodo in MARCELLI, *Læti et amborum sororis causa constitutus sit judex, et quare illam cognitionem ita susceperit, ut maluerit arbitrum agere, commemorat, litis exponit statum, ac Marcello damnum non ægre ferendum ostendit. Hinc eum laudat, quod arbitrum se ipse præstiterit longe æquissimum. Cur tamen in ejus arbitrio nonnihil mutaverit, docet; ac demum qua ratione singuli sine Ecclesiæ damno vicerint, declarat.*

[1] Rom. edit. sola, *oleo lætitiæ.*

[2] Ita Rom. edit. cum parte mss.; vet. autem editt. cum reliquis mss (*ac cod.* A), *invalescere non potest.* (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit. sola, *non cito rumpitur.*

[4] Omnes edit. ac mss. nonnulli (*etiam* A), *liberos vacantesque;* alii plures, et notæ mediocris, *liberos, vagantesque.* Et hoc aptius opponitur sequentibus his, *injicere pedes in compedes sapientiæ.* (Edit. Maur.)

[5] Edit. Rom. hic inseruit *qui non novit præcavere ultra.*

[6] Eadem edit. sola, *portio in David, neque hæreditas in filio Jesse.*

Ambrosius Marcello.

1. Apud me decursus est tui textus negotii, quod non intulisti, sed recepisti; quia erat et pietatis necessitas, et probandæ in pau-
1 peres liberalitatis voluntas. Cognovi autem secundum sacræ formam præceptionis,[1] in quam me induxit et beatissimi Apostoli auctoritas, et tuæ doctrinæ ac vitæ forma et disciplina. Nam cum ipse arguerem quod adhuc inter vos maneret veternosum jurgium, cognoscendi mihi necessitatem partes imposuerunt.

2. Erubui recusare, fateor, cum præsertim
2 togati[2] utriusque partis invicem se lacesserent, dicentes ut meo sub examine liqueret, cui parti majora juris vel justitiæ suffragia forent. Quid plura? Cum jam conclusi essent dies, et paucarum horarum superesset spatium, quibus tamen alia audiret præfectus negotia, petierunt causæ patroni prorogari paucorum dierum tempora, ut ego residerem cognitor. Tantus ardor erat christianis viris, ne præfectus de episcopi judicaret negotio. Ajebant præterea nescio quæ gesta indecore, et pro suo quisque studio jactabat, quæ episcopo potius judice, quam præfecto examinari oporteret.

3. His confusus, simul admonitus Apostolicæ præceptionis, quæ arguit, dicens: *Nonne de iis*
1 Cor. v, 12. *qui intus sunt, vos judicatis?* Et iterum: *Sæcularia igitur judicia si habueritis, contemptibiles qui sunt in Ecclesia, illos constituite ad judicandum. Ad verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratrem suum: sed frater cum fratre*
1 Cor. vi, 4. *judicio contendit, et hoc apud infideles;* recepi cognitionem, ita tamen ut compositionis essem arbiter. Videbam enim quod si pro tuis judicarem partibus, posset ille non acquiescere: si pro illo ferretur sententia, obediret tua et sanctæ sororis defensio. Erat ergo iniqua decernendi conditio. Posset etiam illis videri suspecta necessitudinis sacerdotalis gratia. Quando enim victus quemvis alium quam se æquiorem putat? Et quod verum est, erant vetusti jurgii intolerabilia utrique parti dispendia, si finis ejus aut
3 fructu careret,[3] aut liberalitatis solatio.

A 4. Cum igitur anceps judicium, jus controversum, multiplices ab utraque parte actiones cernerem, invidiæ plenas supplicationes,[4] re- 4
scriptorum quoque obreptiones obtexerent; adverterem etiam gravi conditione illum, si vicisset, acturum de duplis fructibus, et de sumptibus annosæ litis;[5] tuo autem officio non convenire, 5
ut expensas jurgii posceres, nec competere, ut quidquam de fructibus possessor ageres, quos percepisses; malui jurgium compositione cæ-
B dere,[6] quam pronuntiatione acerbare. Alia enim 6
habebant excitari jurgia: tum, quod est gravissimum, etsi jurgia sublata forent, erant tamen odia mansura, quæ apud bonos mores dispendii sunt.

5. Inter hos æstus positus, cum me persona sacerdotis, feminæ sexus, viduæ gravitas, amici quoque contemplatio, trino quodam non perfunctorio conveniret nomine, illud sequendum putavi; ut neminem vinci vellem, et omnes vincere. Nec fefellit sententia: vicistis enim omnes
C germanitati, vicistis naturæ, vicistis Scripturæ dicenti: *Quare non magis injuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini?* I Cor. vi, 7.

6. Sed putas te gravatum jactura juris, damno pecuniæ. Meliora utique sacerdotibus damna, quam lucra sæculi sunt: *Beatius est enim dare, quam accipere.* Sed forte dicas: Fraudem non Act. xx, 35
debui pati, injuriam non debui perpeti, damnum subire. Quid ergo? Inferre velles? Sed etsi tu non inferres, ille se passum diceret. Itaque vide
D quid dicat Apostolus: *Quare non magis fraudem patimini?* Ut prope videatur, qui non patitur, fecisse; tolerare enim debet qui fortior est.

7. Verum quid ego ita tecum ago, quasi hoc meum, et non tuum sit? Tu enim obtulisti, quasi arbiter litis, ut soror in diem vitæ suæ[7] 7
possideret partem prædii; post obitum ejus fratri cederet omnis possessio. Neque quisquam eum vel tuo, vel Ecclesiæ conveniret nomine: sed sibi haberet, si ita mallet, ut nihil dispensaret
E Ecclesiæ. Hoc cum ego prædicarem, et præferrem tantam animo tuo infusam liberalitatis gratiam, respondit germanus tuus placere sibi oblationem, si metus deteriorandæ possessionis decederet. Quemadmodum enim femina, et quod est amplius, vidua possessionem regeret tributariam?[8] Quid sibi profuturum, quod sibi jura 8

[1] Formam sacræ præceptionis vocat Ambrosius leges imperiales, ut Thomass. *Discipl. Eccl.* p. I, l. II, cap. 42 tradit. Nec forte alia constitutio hic indicatur, nisi celebris illa, cujus a Constantino magno promulgatæ meminit Sozomenus lib. I *Histor.* cap. 9. (Edit. Maur.)

[2] Togati, ait Nannius, ex habitu cultuque, quo causas agebant, patroni litium et causidici appellari cœpti sunt.

[3] Sic omnes edit. ac mss. aliquot: alii autem plures (*etiam* A), *furti caret,* vel *careret:* quidam etiam, *fructificaret;* unde non absurde quis conjiciat Ambrosium scripsisse *fructi careret:* nam *fructi* in genitivo usi sunt Terentius atque alii. Quod autem supra non semel, et infra quoque loco litis vocem *jurgii* adhibet sanctus Præsul, hoc inde esse Nannius docet, quia jurgium dicitur, quod jure agatur. (Edit. Maur.)

[4] Id est, notant Maurini, libelli principibus ab uno litigantium oblati.

[5] Lege I *de fruct. et lit. imp.* a Valentiniano seniore an. 369 lata edicitur, ut qui rem injuste possederit, non modo ejiciatur illius possessione, sed etiam duplos fructus justo domino restituat, additis et litis sumptibus. Hoc tamen ultimum postea Honorii lege temperatum est an. 423 promulgata, qua quidem ne de impensis litis nova instituatur actio, prohibetur. (Edit. Maur.)

[6] Eras. et seq. editt. cum paucis mss., *compositione sedare:* Amerb. cum aliis multo pluribus, *comp. cædere.* Ita porro dicere licet litem cædere, quemadmodum litem secare atque dirimere. (Edit. Maur.)

[7] Hunc locum Casaubonus *in Spartianum* num. 26, allegat, ut ea formula demonstret apud latinos in diem mortis significari. (Edit. Maur.)

[8] Possessionem tributariam dici putat Nannius, quod tributa dependat, quæ si suo die non repræsententur, magna multa involvunt proprietarium. Sed hinc etiam videtur hujusmodi possessionis administratio viduæ difficilior, quod illæ soleant in tributorum aliorumque onerum distributione atque exactione magis vexari; quippe quæ ab injustitia defendere se minus valeant. (Edit. Maur.)

possessionis cederes,[1] si majora ex inculta agri subeunda sibi damna arbitraretur?

8. Movebat hoc utriusque partis togatos. Itaque omnium conspirante assensu, placuit ut Lætus V. C. agrum susciperet, et certum numerum frumenti, vini, olei, sorori quotannis pensitaret. Ergo sanctæ germanæ tuæ non jus, sed sollicitudo decessit: non fructus, sed culturæ labor: non reditus, sed incerti eventus quædam, ut dicitur vulgo, alea. Si tempestates ventorum graves proventum impedierint, sorori tamen tuæ sua ubertas manebit. Si nimia siccitate aruerint locorum gignentia, sorori tamen tuæ sata[2] non minuetur fecunditas. Sibi adscribet Lætus conditionem oblationis suæ: si necessitates temporum et extraordinariæ incubuerint exactiones, germana tua beneficio tuo, ut dispendio Læti, immunis erit; Lætus autem se proprietate locorum solabitur.

9. Vicistis ergo omnes: Lætus, quia jus loci adeptus est, quod non tenebat; soror, quia annuis potietur fructibus jam sine lite, sine jurgio; nemo tamen plenius, nemo gloriosius quam tu vicisti, qui dum erga sororem confirmari vis liberalitatem tuam, in utrumque eam fraternæ consortem necessitudinis contulisti. Nam et fratri concessisti proprietatem, et sorori usus fructum:[3] nihil autem adimitur Ecclesiæ, quod pietati acquiritur; caritas enim non damnum, sed lucrum Christi est; denique caritas fructus Spiritus sancti est. Apostolico igitur charactere cognitio decursa est. Dolebamus ante quod litem haberes: profuit jurgium, ut formam indueres apostolicæ vitæ et præceptionis. Illud sacerdotio non congruebat; hæc transactio et apostolicam decet normam.

Galat. v, 22.

10. Nec vereare ne immunis sit atque exsors Ecclesia liberalitatis tuæ. Habet et illa fructus doctrinæ tuæ, habet tuæ vitæ stipendium; habet fecunditatem, quam tuis institutis rigasti. His dives reditibus, non quærit temporalia, quia æterna possidet. Addidisti autem ei non solum apostolicos, sed etiam evangelicos fructus; Dominus enim dixit: *Facite vobis amicos de iniquo mammona.* Fecisti et tu amicos, et quod mirabile est, ex dissidentibus. Fecisti in jus germanitatis redire fratres; fecisti eos hac caritate, hac gratia securos esse, quod suscipiantur in æterna tabernacula.

Luc. xvi, 9.

11. Christo igitur auctore et duobus arbitris sacerdotibus, te qui formam prior dedisti, me qui sententiam prompsi, facta pax non claudicabit; quando tanta fidei convenerunt suffragia, ut perfidia non possit esse sine pœna.

12. Arabit Lætus sorori, cui antea alienos invidebat labores: messem Lætus sorori colliget, in qua ante ferre non poterat alienas donationes: deferet fructus ad sororis horrea, et hoc lætus faciet,[4] recepta etiam jam nominis sui proprietate.

13. Tu interea conformatus in apostolum Christi, assumens propheticam auctoritatem, dices ad Dominum: *Possedisti renes meos.* Hæc melius possessio Christum decet, ut virtutes sacerdotis possideat sui, hos fructus capiat, qui sunt integritatis et continentiæ, et quod est amplius, caritatis et tranquillitatis. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

Ps. cxxxviii, 13.

EPISTOLA LXXXIII.

SISINNIUM *propter veniam filio, qui se inconsulto uxorem duxerat, datam commendat; et commodis quibusdam quæ ille ex eo relaturus erat, memoratis, eumdem hac ignoscendi facilitate sanctorum vestigiis institisse ostendit.*

AMBROSIUS SISINNIO.

1. Quod filio nostro remisisti meo rogatu, quia, te inconsulto, uxorem acceperat, pietati magis tribuo, quam nostro amori: plus est enim pietatem ipsam de te impetravisse, quam cujusque petitionem.[5] Certe sacerdos tunc magis impetrat, cum virtus prævalet; sacerdotis enim petitio doctrina pietatis est. Impetravit igitur natura, impetravit filius eo plenius, quia postulati contemplatio temporalis solet esse; virtutis diuturnus habitus, et jugis animorum inductio.[6]

2. Pulchre itaque gestum, ut te patrem recognosceres; simul quia justa indignatio fuit: malo enim culpam fateri, ut plus laudetur paterna indulgentia: sed et ipsa paterna offensio fuit, quoniam venturam in locum filiæ tuo debuisti eligere judicio, cui fieres pater.[7] Namque aut natura filios suscipimus, aut electione; in

[1] Mss. Long., *jura possessionis crederes:* Gem., *jure possessionis decederes.* Ita Maurini.

[2] Eras. et seq. editt., *sorori tamen tuæ stata:* Amerb. et mss.... *sata,* Long., *sanctæ.* Quod autem subditur: *sibi ad scribit Lætus,* etc. Nannius explicat in hunc sensum: Id est, suo periculo, inquit, pensitationem sustinebit, eamque ab oneribus extraordinariis expediet, et inde munitam persolvet. (Edit. Maur.)

[3] Nonnulli mss., *usus fructuum.* Adverte autem ex sequentibus quantum a moribus Ambrosianis id abfuerit, ut Ecclesiam e familiarum ruina vel perturbatione vellet ditescere. (Edit. Maur.)

[4] Hoc est, inquit Nannius, hilaris id faciet, proprietatique et etymologiæ sui nominis, quod lætitiam sonat, respondebit. Ita ille. Ceterum Ambrosio hujusmodi allusiones non displicuisse ex epistolis ad Paternum, Irenæum et Priscum intelligimus. Sed hoc ipsum illi commune est cum aliis multis auctoribus, quorum nonnullos Casaubonus in Lampridium num. 23 memorat, ubi hæc ipsa Doctoris nostri verba duriuscula, ipse forsitan hoc loci paulo delicatior, existimat. (Edit. Maur.)

[5] Eras. et seq. editt., *quam cujusquam:* Amerb. cum mss., *quam cujusce.* Sed hic exceptorum error est ortus e soni similitudine, qua eodem modo veteres pronuntiabant cujusce et cujusque, coce et quoque; unde notus Ciceronis jocus in filium coci candidatum: Ego tibi, coce, favebo. Hic enim in ambigua pronuntiatione acumen erat. (Edit. Maur.)

[6] Φιλοστοργίαν significat, inquit Nannius, nimirum eam propensionem, qua parentes adversus liberos suos vergunt: allusum nonnihil, quod ex sequentibus magis patebit, ad illud Terentii: Pro peccato magno paulum supplicii satis est patri. (Edit. Maur.)

[7] « Utrumnam matrimonium a liberis initum insciis, nec adsentientibus parentibus, ratum ac firmum habendum sit, disceptatur a theologis. Qui negantem partem defendunt, auctoritatem Ambrosii proferunt lib. I *de Abraham* cap. 9,

natura casus est,[1] in electione judicium; magisque in adoptatis offendimus, quam in genitalibus filiis: quia genitales filios esse degeneres, ad naturam refertur; adscitos vel adoptione vel copula dedecores esse nostro errori adscribitur. Fuit ergo quod succenseres filio, sed fuit etiam quod remitteres; quia sibi uxorem elegit. Acquisisti filiam sine electionis periculo. Si bonam duxit, tibi acquisivit gratiam: si erravit, recipiendo meliores facies, refutando deteriores.

3. Maturiore quidem consilio puella filio a patre traditur: sed majore obsequii proposito a filio ad patrem ducitur, et a viro lecta ingreditur soceri domum; dum metuit et filius displicere judicium suum, et nurus ministerium. Illam paternæ electionis prærogativa attollit atque erigit; istam offensionis humiliat metus, inclinat verecundia. Non habebit filius, quod in uxorem referat, quasi exsors culpæ, si quid fortasse offensum sit, quod habet usus; immo amplius elaborabit, ut in utroque suum possit probari, et in uxore judicium, et in se obsequium.

4. Fecisti igitur quod boni parentes, ut cito ignosceres, sed obsecratus; nam antequam rogareris, non erat ignoscere, sed factum probare. Deinde diutius differre veniam, et tibi acerbum, et illis inutile; neque enim paterna viscera diutius tolerare possent.

5. Summæ devotionis proposito Abraham filium suum secundum oraculum Dei offerebat in holocaustum; et quasi exsors naturæ, exerebat gladium, ne mora sacrificium decoloraret: tamen ubi abstinere a filio jussus est, gladium libenter recondit; et qui immolare unigenitum fidei intentione properabat, majore pietatis studio festinavit ovem subrogare sacrificio. Gen. XXII, 6 et 38.

6. Joseph quoque, ut fratrem juniorem teneret, Gen. XLIV, 15 et 88. simulabat iracundiam fratribus, et compositam furti fraudem; indignatus tamen,[2] cum advolveretur ad genua ejus unus ex fratribus Judas, flerent alii, fraterno victus et compassus affectu, diutius tenere non potuit simulationem severitatis; remotisque arbitris, aperuit fratribus quod germani sui essent, et ipse esset Joseph, quem vendidissent; nec se memorem suæ esse injuriæ, et fraternæ venditionis acerbitatem fraterne excusare, atque id quod posset arguere,[3] ad altiores causas referre; eo quod ita oportuisset fieri, procurante Deo; ut transiret in Ægyptum qui gentem suam frugis externæ egentem pasceret, ut sterilitatis tempore alendis patri et filiis subsidio foret.

7. Quid autem de sancto David loquar, qui degenerem filium, et fraterno oblitum sanguine,[4] ad unius mulieris petitionem paternis visceribus mentem emollitus domo recepit? II Reg. XIV, 12.

8. Ipse ille evangelicus pater adolescentiorem filium, qui prodegerat omnem substantiam a patre acceptam vivendo luxuriose, regredientem tamen unius sermonis inflexus humilitate, quod in patrem peccasse se fatebatur, occursu pio fovit, supra collum ejus cecidit, primam illi stolam, annulum et calceamenta deferri jussit; atque honoratum osculo, donatum munere, admirabili suscepit convivio. Luc. XV, 22.

9. Horum te imitatorem præbuisti pietate patria, qua proxime ad Deum accedimus; et ideo ego prompte filiam nostram adhortatus sum, ut etiam hyemali tempore viæ laborem exciperet, commodius hybernatura non solum in hospitio, sed etiam in affectu paterno, cum jam successerit indignationi gratia: quandoquidem ut plene te ad similitudinem atque imitationem sanctorum referres, eos accusavisti, qui compositis mendaciis animum tuum adversum filios excitandum arbitrati sunt. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

num. 91, hujusmodi matrimonia non in filiis familias tantum, sed etiam in junioribus viduis condemnantis. Quod autem ad locos e lib. I *de Virgin.* cap. 10, num. 5, nec non e lib. *de Virginit.* cap. 5, num. 25, qui primo testimonio videntur contrarii, eos illi hoc sensu explicant, ut puellæ ad nubendum invitæ cogi non possint, si procos a parentibus propositos illis displicere forte contingat. Contra vero qui consensum parentum ad validitatem conjugii contendunt non esse necessarium, ii Doctorem nostrum in libris *de Virginibus* id aperte definire affirmant, in libro autem *de Abraham* parentum voluntatem requirere, non quod sit absolutæ necessitatis, sed tantum honestatis, atque decori. Advertendum est autem Gratianum, P. Lombardum ac D. Thomam, qui hujus opinionis duces fuere, ex ævi sui disciplina mentem Ambrosii esse interpretatos. Constat siquidem eorum temporibus clandestina matrimonia ab Ecclesia pro legitimis habita esse, ut a Tridentinis quoque Patribus definitum est. Verum non ita obtinebat ætate Ambrosii. Etenim ambigere non licet, quin Ecclesia disciplinam suam principum, quorum est conditiones ad legitimum contractum necessarias constituere, legibus tunc temporis accommodaverit. Cum igitur multæ leges imperiales, quas et in *Codice* et apud Cl. Spencæum in Tractatu de hac materia edito reperire est, hujusmodi furtiva connubia proscripserint, hinc colligimus eadem illa ætate nec ab Ecclesia nec ab Ambrosio admissa esse. Certe quidem multis retro annis filios sine parentum consensu *rite et jure* nubere negaverat Tertullianus lib. II *Ad Uxorem* cap. 9. Quapropter locos lib. *de Virgin.* ita exponimus, ac si legatur: Quamobrem filias vestras a servanda virginitate prohibere tentatis, quæ illas ad nubendum non potestis cogere, nisi eisdem non invisos, sed quos amare velint, procos offeratis ». Ita Maurini. Sed nec probanda eorum sententia quod civilis potestatis sit *absolute* conditiones statuere pro contractuum matrimonialium validitate, quia christianorum connubia sunt etiam *per se* sacramenta, et qua sacramenta subduntur unice Dei et Ecclesiæ legibus. Nec ideo probanda secundo loco data ab iisdem interpretatio sententiarum Ambrosii et Tertulliani, quia non invalida coram Ecclesia, sed illicita tantum christianorum connubia contra parentum voluntatem inita hos dicere potuisse videntur. Gallicanis opinionibus hic Maurini indulserunt.

[1] Mss. Thuan. et Carol., *in natura causa est.* Non recte. Porro eodem plane sensu de generationis atque adoptionis discrimine loquitur Plinius junior in *Panegyrico*, ubi de Trajano a Nerva imperatore in filium allecto sermonem habet. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit., *composita a se furti fraude indignatus est:* vett., *compositam a se*, etc.; mss. omittunt, ut notant Maurini, *a se.*

[3] Mss. non pauci juxta Maurinos, *quod oportuisset*, aliqui, *quod potuisset, arguere.*

[4] Complures mss. a Maurinis inspecti, *fraternum oblitum sanguinem:* melius tamen alii, et omnes edit. ante ipsam maurinam, *fraterno*, etc.

EPISTOLA LXXXIV.

CYNEGIUM *de consultatione sua commendat.*

AMBROSIUS CYNEGIO.[1]

1. Quam ingenuo commendasti pudore, quia de eo consuleres, quod non probares, sed morem gereres parenti, ut pietatem non læderes, securus quod non aliud a me posset referri, nisi quod sanctas deceret necessitudines.

2. Ego vero libenter tua in me onera suscepi, et avo neptem, ut opinor, refudi. Quam nescio plane qua opinione nurum sibi fieri desiderabat, ut avum socero mutaret. Plura non opus est, ne hoc quoque accedat ad verecundiam. Vale, fili, et nos dilige, quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA LXXXV.

SYRICIO *gratiis actis, quod litteras ad se miserit per Syrum presbyterum, celerem hujus reditum laudat, et de sequendo Christo quædam subjungit.*

AMBROSIUS SYRICIO.

1. Gratum est mihi cum litteras accipio tuas. At cum de conservitio nostro aliquos dirigis, ut fratrem nostrum et compresbyterum Syrum tuis es prosequutus litteris, geminatur lætitia. Sed utinam fructus fuisset iste diuturnior! Nam statim ut venit, recurrendum putavit: quod quidem desiderium meum plurimum minuit, ad sui gratiam multum addidit.

2. Nam ego diligo eos vel presbyteros vel diaconos,[2] qui cum aliquo processerint, nequaquam se patiuntur a suo diutius abesse munere. Dicit enim propheta: *Non laboravi sequens post te.* Quis autem potest laborare sequens Jesum, cum ipse dicat: *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego vos reficiam?* Sequamur ergo Jesum semper, nec desinamus. Quod si semper sequamur, numquam deficimus; dat enim vires sequentibus se. Itaque quo propior virtuti fueris, eo fortior eris.

Jerem. XVII, 16.

Matth. XI, 28.

3. Plerumque cum sequimur, dicitur nobis ab adversariis: *Ubi est verbum Domini? Veniat.* Sed nos non fatigemur sequendo, non avertamur subdolæ interrogationis impedimento. Dicebatur hoc prophetæ, cum mitteretur in carcerem, cum demergeretur in voraginem luti: *Ubi est verbum Domini? Veniat.* Sed ille multo magis sequutus est, et ideo ad bravium pervenit, ideo accepit coronam; quia non laboravit, qui sequebatur Jesum: *Non est* enim *labor Jacob, nec dolor videbitur in Israel.* Vale, et nos dilige, quia et nos amantem nostri et parentem, diligimus.[3]

Jerem. XVII, 15.

Jer. XXXVII, 15.

Num. XXIII, 21.

EPISTOLA LXXXVI.

De litteris a Prisco utrimque perlatis.

AMBROSIUS SYRICIO.

1. Prisco amico et æquævo meo[4] dedisti advenienti litteras; ego quoque revertenti reddidi, quas et pro officio, et pro amore debui. Utrumque igitur nostrum suo officio remuneratus est, qui et mihi tuas, et meas tibi restituit; ideo ejus officii pretium incremento debet adipisci gratiæ. Vale, et nos, frater, dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXVII.

Laudat Polybium, cujus rogatu se binas ad Segatium et Delphinum epistolas scripsisse significat.

AMBROSIUS SEGATIO[5] et DELPHINO episcopis.

1. Polybius filius noster cum de Africanis regressus partibus, in quibus proconsularem jurisdictionem egregie repræsentavit, aliquantulos nobiscum exegisset dies, summa gratia se meis visceribus infudit.

2. Deinde cum abire hinc et demeare vellet, poposcit ut utrique vestrum scriberem. Promisi futurum. Itaque dictavi epistolam, et utriusque conscriptam nomine dedi. Postulavit alteram. Dixi ad utrumque vestrum datam more, usuque

[1] Vet. editt. ac mss. nonnulli, *Quinegio* seu *Quinigio:* Rom. edit. et mss. ceteri, *Cynegio.* Hunc autem Paterni filium illum fuisse, quem is cum nepte jungere matrimonio cogitabat, hujus epistolæ cum ea quæ ad eumdem Paternum inscribitur, comparatio videtur ostendere. Adde præterea quod hæc illi subjungitur in ant. editt. ac pene omnibus mss.; ad quem ordinem si quis eam in hac etiam edit. redactam oportuisse contenderit, non admodum repugnabimus. (Edit. Maur.)

[2] Ex his verbis, nec non ex iis quibus epistola XII, num. 7, Ambrosius tam suo quam aliorum Italiæ antistitum nomine imperatoribus ut legatos a se ad comitatum destinatos maturius dimittant, supplicat, atque ex aliis similibus locis intelligitur, quam ab ecclesiastico officio sancti præsules alienum judicaverint sacros ministros a suis sedibus ac stationibus diu abesse. (Edit. Maur.)

[3] Editt., *et parentem;* mss.[1] *ut parentem:* Quem autem hic isto dignatur vocabulo, ab eo quem sequenti epistola fratrem appellat, diversum non putamus, sed nec forsitan a Syricio Romano pontifice. (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot juxta Maurinos, *et æquali meo.*

[5] Vet. editt. ac duo mss. (*etiam* A), *Fœgadio:* Rom., *Fygadio:* ceteri mss., *Segatio;* excipe tamen Albin. ubi scribitur *Sægariano.* Non dubitatur autem quin is ipse sit, de quo Hieronymus lib. II *de Script. Eccles.* cap. 1, *Sæbadius,* inquit, *Agenni Galliarum episcopus edidit contra arianos librum. Dicuntur et ejus alia opuscula, quæ necdum legi.* Ejus quoque meminit Sev. Sulpitius lib. II sub nomine *Sæquadii,* sicut et concilium Cæsaraugustanum, *Fitadii.* Quod autem ad Delphinum, is procul dubio non alius erat a Burdigalensi episcopo, qui baptismate regeneravit sanctum Paulinum, et ad quem hujus exstant aliquot epistolæ, et in aliis crebra mentio. Sanctorum albo inscriptum est ejusdem nomen IX kal. Januarias. (Edit. Maur.)

nostro;[1] eo quod sancta mens vestra non epistolarum numero, sed conjunctione nominum delectaretur; nec perpeti posset, ut fieret vocabulorum separatio, quorum affectus conveniret; idque præscriptum nostro muneri, ut uteremur caritatis compendio.

3. Quid plura? Exegit alteram, dedi; ut neque illi negarem, quod posceret; nec mihi immutarem, quod in usum venerat. Ita et ille habet quod utrique reddat; quia id solum prætendit, ne cum alteri reddidisset, alteri vacuus foret. Et ego vobis indivisæ gratiæ munus sine ullo dependam offensionis periculo, et divisionis scrupulo; cum præsertim etiam hæc forma scriptionis apostolicæ sit, ut et unus ad plures, ut Paulus ad Galatas, et duo ad unum possint scribere, sicut scriptum est: *Paulus vinctus Jesu Christi, et Timotheus frater,*[2] *Philemoni.* Salutem vobis dico: diligite nos, et orate pro nobis, quia ego vos diligo.

EPISTOLA LXXXVIII.

Priscum litterarum utriusque bajulum laudat.

AMBROSIUS ATTICO.

1. Prisco meo dedisti litteras. Priscus meus mihi reddidit, et ego Prisco. Tu Priscum, ut soles, dilige, et plus etiam quam soles: quod eo suadeo, quia et ipse Priscum meum facio plurimi. Est enim erga eum priscus hic noster amor, qui a pueritia jam inde nobiscum ætate accrevit simul: sed eum multo post vidi tempore; ut vere mihi non solum nomine, sed etiam tanti intervallo temporis priscus advenerit. Vale, et nos amantes tui dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXIX.

De ALYPII *ad se, deque suis ad eum litteris agit.*

AMBROSIUS ALYPIO.

1. Antiochus vir consularis[3] reddidit mihi eximietatis tuæ litteras, nec supersedi respondendi munere: nam per meos homines dedi litteras, et ni fallor, alia oborta copia, geminavi epistolam. Sed quia non tam remetienda amicitiæ munia, quam cumulanda arbitror,[4] oportuit ipso præsertim regrediente, qui me tanto litterarum tuarum affecit nomine,[5] referri aliquod officium sermonis mei; ut ego utrique vestrum, et ille tibi absolveretur, qui debebat referre quod acceperat. Vale, et diligentes te dilige.[6]

EPISTOLA LC.

ANTONII *amorem in se suumque vicissim in illum commemorat.*

AMBROSIUS ANTONIO.

1. Numquam es tacitus mihi, nec umquam tuo me transmissum silentio querar, qui sciam quod tuo non desim pectori. Nam cum id pendas, quod pluris est; qui potes etiam id negare, quod sæpe etiam in multos defluit, non tam amoris usu, quam officii vicissitudine?

2. Ego vero etiam ex meo animo tuam vicem æstimo, ut numquam me tibi, et te mihi absentem putem; quoniam semper animis adhæremus: numquam tuas litteras mihi deesse opiner, aut meas tibi; cum te quotidie coram alloquar, in te oculos, studia, atque omnia officia mea dirigam.

3. His tecum delectat congredi; nam litteræ tuæ, ut aperte cum individuo pectoris mei loquar, verecundari me faciunt. Unde peto ut supersedeas gratiarum relatu; mihi enim mei in vos officii summa merces est, si me debito erga vos muneri non defuisse arbitrarer.[7] Vale, et nos dilige, quia ego quoque te diligo.

EPISTOLA LCI.

CANDIDIANUM *laudat, ac se deprimit.*

AMBROSIUS CANDIDIANO fratri.

1. Summus quidem splendor in sermone est tuo, sed magis in affectu elucet mihi; nam in epistolis mentis tuæ adspicio fulgorem, dilectissime frater ac beatissime. Dominus te benedicat, et det tibi suam gratiam; nam et ipse in epistolis tuis vota magis, quam mea merita recognosco. Quæ enim merita mea tantis tuis æquentur sermonibus? Dilige nos, frater, quia nos te diligimus.[8]

[1] Epistolas, quarum hic mentio fit ab Ambrosio, in librum epistolarum suarum, si ullus ex illis ab eo umquam compactus est, relatas esse dubitari non potest. Unde cum jam nullibi exstent, interiisse necesse est eumdem librum. Sed ex sequentibus etiam epistolis alias pariter [ad nos non pervenisse intelligimus. (Edit. Maur.)

[2] Plerique mss. Maurinis testibus, *et Timotheus fratri Philemoni.*

[3] Rom. edit. cum mss. aliquot, *vir clarissimus*]: vet. editt. cum ceteris mss., *vir consularis.* Fatendum tamen est inter illius sæculi consules hujus nominis nullum occurrere. Sed eum honoris titulum præfectis provinciarum et aliis quibusdam adtribui solitum intelligimus ex Paulino in *Ambrosii Vita*, Rufino *Hist.* lib. II, cap. 11, ubi de Ambrosio ipso loquitur, ex *Cod. Theod.*, etc. (Edit. Maur.)

[4] Ita mss. magno numero, et cum his Rom. edit.; vet. autem editt. cum mss. nonnullis, *quam contumeliam non cumulandam.* (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit. sola, *affecit munere.*

[6] Codex Gem., *Vale frater, et nos dilige; quia nos quoque te diligimus:* Prat., *Vale frater. Explicit,* etc. Ita Maurini.

[7] Mss. aliquot a Maurinis inspecti, *non defuisse arbitreris.*

[8] Non pauci mss. rursus juxta Maurinos, *quia et ego te diligo.*

PRÆFATIO

AD

D. AMBROSII HYMNOS ET CARMINA.

Hymnos dicimus breviora illa metricis numeris dictata, quæ ad canendum composita fuere, vel quæ iisdem legibus ac ista confecta sunt; carmina vero in genere quæque minime soluta oratione sunt exarata. Hic tamen nomine hymnorum carmina ea designamus, quæ proprie ad canendum in liturgicis conventibus ab Ambrosio nostro vulgata sunt; titulo vero carminum alia ejusdem poetice scripta quæ ad nos pervenerunt.

Ab ipsa apostolorum ætate mos invaluit in fidelium conventibus sacros quoque hymnos decantandi, uti discimus ex ipsis Pauli epistolis (*Loquentes vobismetipsis in psalmis et hymnis et canticis spiritualibus.* Ephes. v, 19. *Docentes et commonentes vosmetipsos psalmis, hymnis et canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo.* Coloss. iii, 16). Refert vero Socrates, *Histor. Eccles.* lib. vi, cap. 8, apostolorum discipulum Ignatium, antiochenum episcopum, in Ecclesia sua instituisse ut alternis choris psalmi et hymni concinerentur, atque hunc morem alias quoque Ecclesias inde adoptasse. Et quidem legimus in celeberrima illa Plinii ad Trajanum epistola, in qua christicolarum doctrinas sacrosque ritus exposuit, ipsi roganti quid suis in conventiculis agerent, christifideles reposuisse, se diebus festis simul summo mane convenire ut Jesu Christo hymnos canerent tamquam Deo. In Basilii quoque Liturgia et apud Joannem Chrysostomum compertum habemus ab apostolico jam ævo consuetum fuisse mysteria Corporis et Sanguinis Domini hymnis et canticis frequentari.

Quod autem in orientalibus Ecclesiis valde cito commune evaserat, id neque in occidentalibus partibus omnino ignotum atque insuetum diu permansisse suadet Tertulliani testimonium, qui in suo *Apologetico* mores expingens christianorum, ait hos una convenire solitos ut orent coram Deo, et simul congregati fidem nutriant sanctis cantionibus. Hymnorum librum edidisse fertur Hilarius Pictaviensis, cum Hispalensis Isidorus *de Officiis ecclesiasticis,* lib. i, cap. 6, de eo edixerit: « Hymnorum quippe carmine flo-« ruit primus S. Hilarius ». Verum integra hujusmodi collectio temporum injuria deperiit, nisi forte duo aut tres hymni excipiantur, qui a quibusdam ei asseruntur. E prolatis autem S. Isidori verbis merito educitur Hilarium primum fuisse qui in latina Ecclesia in hoc poeseos genere floruit; minime vero quod ejusmodi carmina in sacris conventibus nullibi a christifidelibus latine loquentibus fuerint decantata; unde quod de Ambrosio dicitur a Paulino in ejus *Vita* de tempore quo imperatrix Justina ipsum et mediolanenses catholicos persequebatur: « Hoc in tempore primum antiphonæ, hymni ac vigiliæ in « Ecclesia mediolanensi celebrari cœperunt. Cujus celebritatis devotio usque in hodiernum diem non « solum in eadem Ecclesia, verum per omnes pene Occidentis provincias manet »; quodque ab Augustino firmatur in *Confessionibus* suis (lib. ix et alibi), intelligendum videtur potissimum de cantu psalmorum et antiphonarum, et quidem alternis vocibus, tunc a Præsule mediolanensi more orientalium in suam Ecclesiam invecto, quod nomine *vigiliarum* a Paulino designatum fuit, unde psalmi quibus matutinum officium præcipue constat, *nocturnorum* denominationem acceperunt, itemque de alterno ac etiam certis legibus constituto hymnorum quoque cantu; quod omne deinde omnes occidentales Ecclesiæ adoptaverint, etsi alicubi occidentalium partium mos hymnos aliqua ratione canendi non extiterit omnino insuetus.

Præclarissimus igitur antistes Ambrosius ille fuit qui in veteri latina Ecclesia maxime inclaruit etiam propter hymnos a se concinnatos ad christifidelium usum in conventibus sacris tam pro diversis divini officii partibus, quam pro præcipuis temporum tum jam vigentibus solemniis ac pro quorumdam martyrum festivitatibus; unde et alii hymni, qui post eum atque ad imitationem suorum vulgati sunt, jambico nempe metro ab eo constanter adhibito, *ambrosiani* dici cœperunt, vel tantum ad similitudinem designandam cum hymnis ipsius Sancti Doctoris, ut habetur in *Regula* monachali S. Benedicti, in qua ubi monetur dicendum esse hymnum, dicitur recitandum esse *Ambrosianum* (cc. 9, 12, etc.), et constat quoque ex sequenti Isidoris Hispalensis animadversione: « Inde hymni ex ejus nomine *Ambrosiani* vo-« cantur » (*De Officiis Eccles.* lib. i, cap. 6); atque hinc a nonnullis eidem præclaro Antistiti adscripti sunt alieni quoque hymni hac appellatione deceptis.

Hac autem de causa effectum est ut recentiori ævo non exiguæ difficultatis labor extiterit germanos Ambrosii hymnos a suppositititiis secernere; atque in hoc operam suum nonnulli expenderint viri ingenio æque ac eruditione præpollentes.

Post alios nonnullos qui labores suos in hoc expenderunt, Maurini Patres, qui genuina Ambrosii scripta a suppositititiis severiori critica secernere curarunt atque emendate quam maxime recudere, eadem studia in ejus quoque hymnis edendis contulerunt, ut patet ex *Admonitione* quam pro more eisdem præfixerunt, quæque ita se habet:

« Ambrosium hymnos elucubrasse nemini obscurum est. Hoc namque ipse significat sermone contra « Auxentium in hæc verba: *Hymnorum quoque meorum carminibus deceptum populum ferunt. Plane « nec hoc abnuo. Grande carmen illud est, quo nihil potentius. Quideni m potentius, quam confessio « Trinitatis,* etc. Paulinus quoque illud testatur in *Vita* ejusdem Antistitis, ubi Justinæ contra ipsum

Serm. de Basilicis, num 34.

« insanientis persecutionem narrans, ita loquitur: *Hoc in tempore primum antiphonæ, hymni ac vigiliæ « in Ecclesia Mediolanensi celebrari cœperunt. Cujus celebritatis devotio usque in hodiernum diem « non solum in eadem Ecclesia, verum per omnes Occidentis Ecclesias manet.* Instituti hujus initium « eodem plane modo sanctus Augustinus, testis oculatus describit lib. IX *Confess.* cap. 7, qui et alibi Loc. infra cit « non raro eorumdem hymnorum versibus in rei, quam tractat, confirmationem lubens utitur.

« Constat igitur auctoritate tantorum testium et canendorum hymnorum consuetudinem in omnes occi- « dentales Ecclesias e Mediolanensi esse propagatam, et eorundem argumentum ac materiem in explicando « divinæ Trinitatis mysterio versari consuevisse. Sed nec minus exploratum est alios etiam hymnos, ubi « ariana illa tempestas sævire desiit, a sancto Doctore compositos fuisse; quandoquidem hoc ipsum cogno- Lib. *de Offic. Eccles.*, cap. 6. « scere liceat ex Augustino, Cassiodoro, Isidoro, concilio Toletano IV, Beda et aliis. Can 13.

« Itaque difficultatis cardo in hoc vertitur, ut hymni vere Ambrosiani seponantur ab alienis, ab illis « videlicet quos Hilarius Pictaviensis, Sedulius, Prudentius, Fortunatus, Elpis Boetii conjux, Gregorius, « Theodulphus Aurelianensis, Alcuinus ac Paulus diaconus composuerunt. Gillotius qui primus omnium « hymnos Ambrosii nomine seorsim evulgatos in editionis suæ appendice collectos exhibuit, sexdecim « tamquam Ambrosianos admisit. Horum numerum additis octodecim aliis Romani editores adauxere: « quem nova accessione amplificarunt sequentes Parisinæ editiones. Verum cum in his omnibus editio- « nibus inserti sint hymni *Vexilla Regis prodeunt*, *Veni creator Spiritus* et alii quos Ambrosii non « esse nemo non agnoscit, manifestum est in eorum censura delectum nullum esse adhibitum; sed qui- « cumque hymni ejusdem Ambrosii nomine insigniti venerint in manus editorum, promiscue admissos. Re « quidem ipsa neque Gillotius, neque Romani vadem ullum nobis producunt, cujus fidei credendum puta- « verint; qui vero curam susceperunt Parisinarum editionum, ab iis istiusmodi testes proferuntur, quibus, « si Bedam unum excipias, nulla fides haberi possit. Quis enim hymnum quemlibet propterea inter Am- « brosianos censeat referendum, quod vel in chorali quodam manuscripto iisdem editoribus occurrerit, *De observ. canon Propos* 13 « vel ipsum Radulphus Tungrensis, qui ineunte sæculo quintodecimo scripsit, *Romæ in hymnariis an- « tiquis*, aut etiam in *Officio Ambrosiano* reperiri affirmet? Neque enim satis probatur nullum hymno- « rum, qui continentur in istis libris, Ambrosio perperam esse inscriptum.

« Dionysius Chartusianus hymnorum, quos Ambrosianos existimavit, catalogum texuit: sed cur eosdem *Hymnor. Enarr.* « Doctori nostro adjudicarit, præterquam de hymno, *Deus creator omnium*, rationem nullam in medium « profert, nisi quod Ambrosii phrasin et characterem in quibusdam abs se agnosci testificatur. Quod « argumentum quoties solum est, quam in hoc genere parum tutum sit, facile intelligas.

« Non majori curæ fuit Clichtovæo, ut quos hymnos sub Ambrosii titulo enumerat, illos eidem vin- In *Elucidatorio.* « dicet allatis argumentis; excepto enim hymno, *Æterne rerum conditor*, quem ob ejus cum Hexae- « mero cognationem, indidem petitum existimat; ad probandos alios non aliam rationem citat, quam com- « munem opinionem.

Comment. in Rubr., §5, cap. 6. « Idem pariter statuendum est de Gavanti auctoritate, quippe qui explorandis hymnis Ambrosianis non « lydium lapidem adhibeat, sed tantummodo jam citatorum Radulphi Tungrensis, Dionysii Chartusiani, « Clichtovæi, aut etiam aliorum adhuc ævi posterioris judicium sequendum sibi proponat.

« Habemus antiquius de hymnis Doctoris nostri testimonium in Regula beati Benedicti: hic enim sanctus Cap. 9, 12, 16 et 17. « dum in ea divini Officii rationem suis præscribit, *Ambrosianum*, scilicet carmen, quod etiam alibi « *hymnum* vocitat, ad singulas horas cantari jubet. Verumtamen qui commentaria scripserunt in eam- « dem Regulam, vocem *Ambrosianum* post dictum Radulphum ita interpretantur, ut ea hymnos vel « *quos confecit Ambrosius, vel alios ad imitationem Ambrosianorum compositos* designet. Alioquin « etiam non satis constat, an iidem hymni, quibus in Ecclesia hodieque utimur, jam inde a tempore « sancti Benedicti cani consuerint.

« In hac tanta difficultate hymnorum Ambrosii nostri ab alienis distinguendorum optimum esse nobis « visum est, ut pro Ambrosiano nullum admittamus, qui locupletis alicujus testis auctoritate non asse- « ratur; satius videlicet existimantes paucioribus at certioribus hoc in volumine locum tribuere, quam, « ut eorum numerus multiplicetur, indiscriminatim veros cum falsis in unum confundere.

« Primum eorum, quos hic edimus, jure dicimus Ambrosii esse. Testem habemus sanctum Augustinum, « cujus sequentia verba leguntur: *In hoc libro dixi in quodam loco de apostolo Petro, quod in illo « tamquam in petra fundata sit Ecclesia, qui sensus etiam cantatur ore multorum in versibus bea-* Lib. I *Retract.*, cap. 21. « *tissimi Ambrosii, ubi de gallo gallinaceo ait: Hoc ipsa petra Ecclesiæ canente culpam diluit.* Et Lib. V, cap. 24. « sane eumdem hymnum ex Hexaemero desumptum esse a multis auctoribus post Bedam venerabilem « observatum est. *De Arte metr.*

« Secundus hymnus ab eodem Augustino etiam indicatur, ubi suum de materno excessu luctum ita me- Lib. IX, cap. 12. « morat: *Eram*, inquit, *in lecto meo solus, recordatus veridicos versus Ambrosii tui; tu es enim Deus « creator omnium.* Quem hymnum etiam lib. VI *de Musica*, cap. 9, designari non ambigimus.

Lib. *de Nat. et Grat.*, cap. 63. « Tertii quoque hymni citatus doctor ita meminit: *Quem Spiritum memoratus episcopus etiam pre- « cibus impetrandum admonet.... ubi in hymno suo dicit: Votisque præstet sedulis sanctum mereri « Spiritum.* Hic hymnus similiter refertur inter Ambrosianos a venerabili Beda, et habetur cum in Bre- Loco cit. « viariis Cisterciensibus, tum in ultimis editionibus Parisinis Operum Ambrosianorum, unde illum huc « transtulimus.

« De quarto hymno dubitare non magis licet, quam de tribus superioribus. Primam ejus strophen in « Synodo Romana ex Baluziana Collectione anno 430 celebrata Ambrosio ascriptam reperimus, nec non « ab Ildephonso *De Perpet. Virgin. Beatæ Mariæ* non semel propositam: quartam vero non modo apud In Psal. VIII in Concil. et in Psal. LXXI. « Cassiodorum, sed etiam apud Faustum Regiensem legas, qui episcopus de eodem his verbis agit: *Ac-* Epist. ad G. Diac. « *cipe etiam in hymno sancti antistitis et confessoris Ambrosii, quem in natali Dominico per omnes « Italiæ et Galliæ regiones persultat Ecclesia: Procede de thalamo tuo*, etc.

In Psal. LXXIV. « Quintus indicatur a Cassiodoro, dum sic loquitur: *Ut latices fontium ruborem vini, mutata qualitate, susciperent, quem natura non habuit. Unde beatus Ambrosius in hymno sanctæ Epiphaniæ mirabiliter declamavit splendidissima luce verborum.* Ex hymnis autem duobus quibus mysterium Epiphaniæ celebratum etiam nunc habetur, alter in quem in ejus diei Officio canit Ecclesia, Sedulii est; alter vero in Breviariis Ordinis Cisterciensis, nec non in postremis Ambrosianorum Operum editionibus exstat. In quem cum aptissime quadrent citata verba Cassiodori, non dubitavimus eumdem inter legitimos tanti Doctoris fetus admittere.

« Sextum hymnum aut potius hymni fragmentum auctoritate ejusdem Cassiodori repræsentamus; ejus In Psal. CI. quippe de illo testimonium legimus in hæc verba: *Hinc etiam sancti Ambrosii secundum Apostolum horæ sextæ roseus hymnus ille redoluit; ait enim: Orabo mente Dominum*, etc. Neque vero his Senatoris laudibus hic hymnus indignus est, si tantummodo spectetur sensus; verumtamen in dubium non immerito revocari potest, num vere ab Ambrosio fuerit compositus, cum in eodem leges carminis prorsus negligantur. Etenim ex iis omnibus, de quibus jam ante a nobis dictum est, clare ostenditur peritiorem exstitisse in hoc genere sanctum Antistitem, quam ut tam crebro impingeret. Sed Cassiodori non putavimus negandum auctoritati, ut inter Ambrosii nostri carmina suavissimum illud poematium recipiatur.

« Septimi hymni primus versiculus ita memoratur apud Bedam: *Sed et Ambrosiani eo maxime cur- De Arte metr. runt: Splendor paternæ gloriæ.* Cui versiculo ubi subjecit primos tres alios trium hymnorum, de quibus jam egimus, hoc modo prosequitur: *Et cæteri perplures, in quibus pulcherrimo est decore compositus hymnus beatorum martyrum: Æterna Christi munera*, etc. Non videtur autem commodiori sensu accipi posse hoc testimonium, quam si eumdem hymnum Ambrosio per illud attribui interpretemur: quo quidem nomine ipsum admisimus octavo loco.

« Nonum, decimum, atque undecimum nobis indicavit Hincmarus Remorum episcopus, cujus auctori- *De non trina Trin.* tatem hac in re sequendam eo usque ducimus, quatenus vel hymni tanto nomine digni videntur, vel nulla ratio ut ab ejus recedamus sententia, animum impellit. Nam, exempli gratia, hymnum: *Nunc sancte nobis Spiritus*, qui canitur ad horam tertiam, ab Ambrosio profectum esse nobis non persuadet: cum videlicet alium habeamus, quem a sancto Præsule, ut ad eamdem horam concineretur, constat fuisse compositum. Cæteri vero quorum versiculos, aut etiam strophas tamquam Ambrosianas subinde refert, tam crebris mendis inquinati sunt, ut ab ejus viri elegantia longe abhorreant; nonnulli etiam illius concinnitatis nihil præferunt, qua singulis versibus singulos sensus ab Ambrosio includi consuevisse Beda testatur.

« Duodecimi cognitionem debemus beato Ildephonso, qui semel ac iterum in sermone *de Parturit. et Purificat. B. Mariæ Virg.* primam ejusdem hymni stropham tamquam ab Ambrosio compositam citat; unde in posteriores Operum sancti Doctoris editiones fuit translata: secundam vero ac tertiam stropham ex Georgii Cassandri libro *de Hymnis ecclesiasticis*, ubi sine auctoris nomine idem hymnus legitur, exscripsimus. Quamvis autem subinde peccatum in eo fuerit adversus prosodiam, non tamen Ambrosio propterea indignum judicamus; cum in hymnis ejus indubitatis hujusmodi errata reperire sit, sed non frequentia.

« Hymnus *Te decet laus* Ambrosianus vocatur lib. I *Miraculorum sancti Richarii*, sed quonam sensu ita dictus sit, haud satis liquet: cum enim ille non constet metris, neque ab Ambrosio, neque ad formam Ambrosianam factum oportet. De cantico eucharistico *Te Deum laudamus*, pigeret hic anxie dicere; nemo quippe est hac nostra ætate non plane rudis, qui fabulam esse inficiatur, quod eumdem hymnum post baptizatum ab Ambrosio magnum Augustinum ab utroque alternis vicibus decantatum olim jactabant. Non negamus autem hymnorum qui vulgati sunt in superioribus editionibus, maxime vero eorum qui ad horas diurnas et feriarum vesperas decurruntur, aliquos pertinere ad Ambrosium: sed quia eos ab alienis dignoscere hoc opus, hic labor est, eo minori cum dubitatione illos omisimus, quod fere in omnibus Breviariis, aliisque libris maxime obviis circumferuntur[1] ». I

Recentissime optimam navavit operam in certis Ambrosii hymnis discernendis, colligendis ac critice commentandis vir doctrina non minus quam ingenio præclarus Aloysius Biraghi Ambrosianæ Bibliothecæ doctor ac Pontificiæ Domus Antistitis honore insignitus, qui anno 1862 Mediolani hujusmodi lucubrationes suas hoc titulo publicis juris fecit: *Inni sinceri e Carmi di Sant'Ambrogio Vescovo di Milano, cavati specialmente da Monumenti della Chiesa milanese e illustrati*, etc. Verum etiam post hoc opus non magnæ quidem molis sed non mediocris pretii alias quoque nonnullas animadversiones huc pertinentes inter sua adversaria reliquit dum e vivis excessit, quibus etiam uti pro nostris notis instruendis permissum fuit. De modo autem memorato opere nobis est nunc aliquanto fusius edisserendum.

Hymnorum collectioni introductionem historico-criticam jure præmisit cl. Biraghius *(Commentario previo)*, quam in decem capita dispescuit. In priori succincte egit de istorum hymnorum vicibus per longum sæculorum decursum ab Ambrosii ætate usque ad nos, ostenditque Ambrosii hymnos licet jam ab initio maximo plausu ubique exceptos, inde postea cum aliis confusos, ipsumque Ambrosii nomen inter christianos poetas veluti obliteratum fuisse, quod ejus hymni libris liturgicis una cum aliis inserti librariorum studia non amplius excitaverint, eos seorsim ab istis ac pro usu tantum litterario transcribendi. Hinc factum ut qui serius Ambrosii hymnos simul complecti aggressi sunt, *Ambrosianorum* titulo vel Ambrosii nomine decepti, quod nonnullis hymnis in medii ævi codicibus affictum est, uti Jodocus Clichtovæus

[1] In Appendice editionis Benedictinianæ ultra quinquaginta hymnos legere est, Ambrosii nomine inscriptos. Nos vero e Patristica Migne Collectione inter supposititia Ambrosii opera hymnos omnes proferemus quos ut illi attributos collegit germanicus Adalbertus Daniel in sua editione *Thesauri Hymnologici* quam anno 1841 Halis curabat, et anno 1855 recudebat, omissis nempe illis quos ut Ambrosii sinceros modo exhibemus.

anno 1515, Georgius Cassander anno 1556, Gillotius anno 1568, Romani Editores anno 1585, aliique recentius, in suis collectionibus perplures Ambrosio hymnos supposuerint qui eidem tribui nullatenus possunt. Quare prælaudatus Biraghi tres criticos canones deinde constituit, quorum ope hymni Ambrosii genuini a supposititiis secernantur, quosque ipse in sua procuranda editione secutus est, nempe primum convenientiam cum indole Ambrosii *litteraria*, id est cum ejus litterario cultu, stylo, mentis conceptibus, nec non ætatis suæ conditionibus; secundo testimonia mediolanensis Ecclesiæ, quæ certe omnes liturgicos Ambrosii hymnos, statim ac in lucem prodierunt, peramanter suscipere atque in publicum usum servare debuit, ita ut illi tantum ac omnes ut vere Ambrosiani habendi sint, quos ab ævo Ambrosii Ecclesiam mediolanensem asservasse constet; tertio demum veterum auctoritatem qui ex indubia traditione aliquem hymnum Ambrosii esse testati sint.

Tribus autem subsequentibus capitibus, nempe secundo, tertio et quarto, hos ipsos canones enucleavit, eorumque vim demonstravit. Ac certe prioris quoque canonis, etsi internis tantum indiciis innitatur, magnam esse auctoritatem inficiari nemo potest, ita ut pleno jure jam sæculo nono doctissimus monachus Valafridus Strabo conquereretur (Tract. *de horis canonicis*, cap. *de hymnis*) immerito Ambrosio plures tribui hymnos qui ejus non essent, hanc afferens causam: « Impossibile enim videtur, illum tales aliquos « fecisse quales multi inveniuntur, id est qui insolitam Ambrosio in ipsis dictionibus rusticitatem demon- « strant ». Pulchre autem ita Ambrosii stylum in genere, et characterem hymnorum ejus specialiter designat Biraghius: « Hic sanctus stylum quemdam habet affatim suum, qui dum perspicuus fluit et « interdum prædulcis, nobilis assurgit, magniloquens, fortis, qualis virum tantæ nobilitatis et celsitudinis « decebat; præterea miram exhibet sententiarum densitatem ac singularem periodorum brevitatem, nec « non quamdam curatam elegantiam ac phrasium peregrinitatem. Quod et de ejus hymnis dicendum; in « quibus non se demittit ad faciles atque amœnos poetarum conceptus; at magnos dogmaticosque con- « sectatur; ad augustam Trinitatem se extollit, ad cœlestia mysteria, ad sublimia Evangelii dictamina, « ad christiana magnalia, fortibus utens coloribus ac valido impulsu, præferens etiam vividas ac popu- « lares biblicas dictiones stylo gratiarum venustate florenti. Ambrosii hymni sunt veluti characteres « veteris cujusdam sacræ inscriptionis in marmoreo cyppo; pauci versiculi intimiorem impressionem in « animo relinquentes. Non ibi conspicitur passio; attamen latens adest: non erumpunt flammæ, sed inest « ignis pacati, severi, supernaturalis animi raptus; ac magis quam teneræ pietatis affectus, virtus crucis, « vis fidei, Evangelii supra mundum victoria ibi dominatur ». Merito hinc concludit, Ambrosii haberi non posse hymnos affectum quidem pietatemque spirantes, attamen robore vacuos, dogmaticis sensibus, elatisque conceptibus. E converso cum in more fuerit Ambrosio conceptus suos, ac fere ipsissimis verbis in diversis scriptis iterare, si in aliquo hymno aliquid obversetur quod in aliquo alio Ambrosii documento occurrat, sat probabile hoc jam erit indicium quo illum sancto Antistiti tribuamus.

Nec minus rationi consonus est secundus canon quo asseritur, ad aliquem hymnum admittendum ut Ambrosii fœtum oportere eum apud veterem mediolanensem Ecclesiam in usu fuisse. Et sane nonnisi ad publicum sui populi usum hymnos suos Ambrosius scripto mandavit, ut eos in liturgicis conventibus decantando catholica dogmata fidelium mentibus imprimerentur, quod et magna cordis lætitia obtinuit, ut ipse testatur in sermone contra Auxentium *de basilicis tradendis:* « Hymnorum quoque meorum « carminibus deceptum populum ferunt. Plane nec hoc abnuo. Grande carmen illud est quo nihil poten- « tius. Quid enim potentius quam confessio Trinitatis, quæ quotidie totius populi ore celebratur? Cer- « tatim omnes student fidem fateri; Patrem, et Filium, et Spiritum Sanctum norunt versibus prædicare. « Facti sunt omnes magistri qui vix poterant esse discipuli » [1].

Hinc certe mediolanensis Ecclesia Ambrosii hymnos in suam sacram liturgiam invectos ab ejus ævo ad posteros fideliter transmisit, licet idem de omnibus reliquis ejus operibus dici non possit, ideo quod hæc in privatis tantummodo exemplaribus, non autem in liturgicis codicibus fuerint asservata. Ac revera post integrum sæculum ab Ambrosio, Ennodius, mediolanensis diaconus, ac dein Papiæ episcopus, *pulchra* ejus memorat *carmina* et *lauros ab ejus lingua hymnis* comparatos, dulcesque ejus cantus repetere gestiebat. Sexto item sæculo subdiaconus mediolanensis Arator ac Laurentii mediolanensis episcopi alumnus, in poetica sua epistola ad magistrum Partenium grato animo recordatur se ab illo edoctum in dotibus dignoscendis tum ethnicorum, tum christianorum vatum, nec non etiam Ambrosii, de hoc scribens:

« Qualis in hyblæis Ambrosius eminet hymnis,
« Quos, posito cunis, significastis, apes ».

Sane ex ipsa mediolanensi Ecclesia Ambrosii hymnos excepit hispalensis episcopus Isidorus ut suam illis Ecclesiam ditaret; quod ipse memoriæ versibus mandavit in suæ bibliothecæ aula conscriptis. Certum est autem ex sequentibus Ennodii versibus Ambrosium etiam triumphos martyrum hymnis cecinisse:

« Dixit triumphos Martyrum
« Linguæ virentis laureis » [2];

nec paucos eum hymnos edidisse rursus ex hispalensi Isidoro constat, qui de ipso ait: « *Copiosius* in « hymnorum carmine floruisse cognoscitur » [3].

Hinc Ambrosio rite vindicantur tam hymni *Æterne rerum conditor* ad gallicinium, *Splendor paternæ gloriæ* ad auroræ initium, pro hora tertia *Jam surgit*, etc. ac *Nunc sancte nobis Spiritus*, pro sexta *Rector, potens*, pro nona *Rerum Deus*, pro vesperis *Deus creator omnium*, quæ horæ jam valde ante

[1] Minus accurate apud Biraghium hæc dicuntur extare in epist. XX *ad sororem Marcellinam*. At jure vocabulo *carmen* ipse hic loci significationem tribuit incantationis (*magia*), quæ contextui apta videtur, quæque etiam apud Horatium occurrit.
[2] Hymno VI in S. Ambrosii honorem.
[3] *De Officiis ecclesiast.* lib. I, cap. 6.

Ambrosii ætatem statis precibus colebantur, cum jam a carthaginensi Cypriano fuerint memoratæ; quam alii pro Nativitatis Domini, Epiphaniæ et Paschatis solemniis, quæ pariter tunc jam celebrabantur; minime vero hymni pro Christi ad cœlum adscensu ac Pentecoste, quia usque ad Pentecostem inclusive hymnus paschalis adhibebatur; de quo certiores inde quoque sumus quod hymni pro bina hac solemnitate confecti, antequam recentius corrigerentur, tam rudes ac metrice erronei essent, ut Ambrosio nullatenus adscribi possent. Pariter nec sancti Doctoris esse hymnos pro hora Prima et Completorio, hinc potissime liquet, quod istæ canonicæ horæ post ejus ætatem institutæ sint.

Sed cum *triumphos martyrum* Ambrosium cecinisse constet ex Ennodio, in primis hymnus *Apostolorum passio* pro Petri et Pauli natali Ambrosio in acceptis habendus est, quorum magna tunc jam erat Mediolani celebritas, ut suo loco demonstrabitur; deinde et hymnus pro apostolo Joanne, *Amore Christi nobilis,* cum et ipse ut martyr haberetur ob ejus in fervens oleum immersionem. Agnetem et Laurentium, celeberrimos Romæ martyres, quæ vera Ambrosii patria censeri potest, hunc cecinisse, tum e patria caritate, tum etiam ex eo merito conjicitur, quod mediolanensis Ecclesia horum quoque natalia tunc celebraret; unde et hymni *Agnes beatæ virginis,* atque *Apostolorum supparem,* vetustissimi in mediolanensi liturgia, Ambrosiique dignitatem et stylum prorsus referentes, ei accensendi sunt.

Sed cur non Ambrosio asserendi hymni pro natali festo sanctorum qui post martyrium Mediolanum translati sunt, Victoris, Naboris ac Felicis, et celeberrimorum Protasii Gervasiique qui hac in urbe et martyrium passi et sepulcrum habuerunt, et ab ipsomet Ambrosio mirabiliter detecti fuere? Tres priores mauritani ætate Ambrosii, Paulino teste,[1] Mediolani, cum a Laude Pompeja post mortem huc evecti fuissent, jam *celeberrime frequentabantur*, ipseque Sanctus Episcopus *Commentario in Lucam*[2] eos commendavit. Alios autem cum ille invenisset, et inventionem cum populo suo maxima solemnitate celebrasset, eamque stupenda miracula comitata essent, quomodo Ambrosii ingenium maximopere non fuerit excitatum ut pro subsequentibus annuis eorum commemorationibus dignum se eisque ederet hymnum? Nemo itaque qui et historicas circumstantias, et vetustissimum mediolanensis Ecclesiæ liturgicum usum, et interiorem indolem utriusque hymni *Victor, Nabor, Felix, pii,* etc., ac *Grates tibi, Jesu, novas* perspecta habuerit, inficias ibit, eos quoque revera Ambrosium auctorem habuisse.

Sed plures alios martyres colebat tunc temporis Ecclesia universa, colebat et speciatim Mediolanensis, uti Sebastianum, mediolanensem civem, licet Romæ passum, cujus laudem ipsemet Ambrosius dixit, festumque commemoravit[3], ac episcopum suum Calimerium, cujus ecclesiam Mediolani jam fatiscentem sæculo V fuisse ex Ennodio discimus atque a Laurentio episcopo instauratam.[4] Nihil ergo rerum naturæ conformius quam supponere vetustissimum quoque mediolanensis liturgiæ hymnum *Æterna Christi munera* pro martyrum festis, Ambrosio sane non indignum, ab eodem Ecclesiæ suæ relictum esse.

Supersunt et piæ ad Jesum preces ab ipsis virginibus decantandæ, quæ non modo a mediolanensi Ecclesia, verum a latina universa adoptatæ sunt ut hymnus liturgicus pro festo unius Virginis (a mediolanensi etiam pro Virgine et Martyre), cum serius et hæc celebrari cœperunt. Siquidem tam ista quam festa simplicium Confessorum post priora tantum sæcula invecta sunt. Attamen maxima probabilitate asseritur et has elegantes preces sacris suis virginibus Ambrosium canendas porrexisse, qui tam assiduus fuit in virginali professione apud gregem suum promovenda, præsertim cum in omnibus occurrant ambrosianæ liturgiæ codicibus sæculi X ac etiam IX pro officio sanctarum Virginum, in liturgia mozarabica et pluribus aliarum regionum mss. exemplaribus etiam sæculi IX. Ideo ultimo loco et istum hymnum *Jesu, corona Virginum* vere Ambrosianis cum Biraghio et card. Tommasio adnectimus, licet Timotheus Magno Gregorio eum asseruerit.[5]

Capite vero quinto præcedenter dicta firmantur, primum quidem ex Ennodio, cum duodecim suis hymnis ipsum nullam constet ex illis sacris solemnitatibus, nullumve sanctum celebrasse quæ Ambrosium jam cecinisse assertum fuit; deinde ex eo quod episcopi quidam Ambrosio ætate propinquiores, ut Gaudentius brixiensis, Maximus taurinensis, Petrus Chrysologus ravennates, non infrequentes ad eosdem hymnos suis in sermonibus allusiones habere conspiciantur.

Capite sexto breviter tertius discutitur canon, quo statuitur, veterum testimoniorum auctoritatem tunc tantum plene admittendam esse, si ab aliis duobus canonibus non infirmetur. Capite septimo expenduntur hymnorum Ambrosii collectiones editæ a Maurinis, atque a card. Tommasi, de quibus serius pro occasione loqui nobis obveniet; itemque hymni in ambrosianis breviariis pro festis ætate Ambrosii posterioribus excepti, de quibus animadvertitur, eos, antequam sæculo XVII corrigerentur, sua ruditate atque pleno metri neglectu plane ostendere eorum auctorem Ambrosium nullatenus esse potuisse. Notatur præterea ambrosianam Ecclesiam nullos proprios habuisse hymnos pro Adventu et Quadragesima usque ad sæculum XVI, quo ex aliis Ecclesiis desumpti sunt.

Caput octavum agit de metro et prosodia eorumdem hymnorum, ubi et licentiæ ab ipsis classicis admissæ memorantur, ne falsitatis insimulentur lectiones interdum prælatæ vel antiquiorum exemplarium auctoritate, vel comparatione locorum in Ambrosio parallelorum, propter apparentes hujusmodi legum poeticarum læsiones.

Monemus denique hosce hymnos a sedulo Amellio collatos nunc iterum fuisse cum sequentibus mss. in Bibliotheca Ambrosiana existentibus, nempe cum codice quodam sæculi X aut XI (R. 103, *sup.*), quem

[1] In *Ambrosii Vita,* n. 14.

[2] Lib. VII, n. 178.

[3] *Comment. in Psalm.* CXVIII, lib. XX, n. 44.

[4] *Ennodii Epigr.* LX, *in basilica sancti Calimerii quando reparata est.*

[5] Timothei Michaelis *In hymnos ecclesiasticos.... elucidatio,* ab Aloysio Venturi commemorata in opere *Gli Inni della Chiesa tradotti e commentati,* altera editione, Florentiæ, 1879. Cl. Venturi numero majores admittit Ambrosii hymnos quam Biraghius; attamen critice rem non expendit, nec ideo ei obsequendum putamus.

littera A designamus; cum alio olim ecclesiæ Cisnusculi (*Cernusco*) e sæculo XII, quem notamus littera C; cum exemplari B, quod tali sigla indigitamus eo quod jam fuerit ecclesiæ Brippii (*Brivio*), quodque sæculo adscribitur XIII, atque cum alio, quod ad æque veterem conlegiatam ecclesiam Vicomercati (*Vimercate*) pertinebat, ideo designato per V, cui recentior ætas asseritur, sæculum nempe XIV. Sed istorum quoque codicum lectiones illas omnino negligimus, quæ evidenter nil aliud sunt quam menda a librariis ignorantia, negligentia aut falsis judiciis invecta.

Sed præter hymnos optime meritus Biraghius simul collegit atque edidit quatuor Ambrosii carmina, quæ nono capite recensentur, quæque more illorum sæculorum, ut potissimum novimus e Damasi pontificis epigrammatibus, atque ex epistola XXXII (anni 430) Paulini nolani episcopi, sacris quibusdam monumentis ab Ambrosio quoque apposita sunt. De eorum vero authentia nos dubitare non sinunt testes qui ea asservarunt, stylus Ambrosio dignissimus ac sententiæ aliis ejusdem effatis mire conformes. Hæc duo posteriora argumenta pro singulis suo loco evolventur. Sed quoad fontes unde educta sunt, monemus hic Carmen primum, quod in baptisterii basilica legebatur, ac tertium *in basilicam romanam* Gruterum primo typis vulgasse anno 1601 in *Thesauri Inscriptionum* tomo II, e codice quodam membranaceo sæculi XII vel XIII bibliothecæ principis Electoris Palatini. Codex iste multa exhibebat carmina et poetica epitaphia ecclesiarum Romæ, Mediolani aliarumque Mediolano propinquarum. Quod nostram attinet urbem, hæc proferebat:

In civitate Mediolanium, in Ecclesia sanctæ Teclæ. Prisca Redivivis, etc. Quatuor nempe versus in S. Eusebii mediolanensis episcopi laudem, qui basilicam illam instauravit ab Attila una cum propinqua Majori Basilica vastatam (Oltrocchi, *Mediol. Eccles. Hist.*, pag. 103), deinde:

Versus Ambrosii ad Fontem ejusd. Teclæ. Octachorum Sanctos, etc., primum nempe Carminum quæ hic eduntur; postea

Item Ambrosii in Eccles. S. Nazarii. Condidit Ambrosius, etc., quod Carmen est eorumdem tertium; demum

Item Ambrosianum. Uranio Satyro, etc., quod secundo loco dabimus. Hoc autem carmen a Dungalo quoque, qui Ticinoregii ante dimidium noni sæculi docebat, titulo epitaphii ac nomine Ambrosii ad nos transmissum fuit in opere adversus Claudium taurinensem episcopum pro sacris reliquiis et imaginibus.[1] Sed ipsi Maurini Patres in *Admonitione* ad Ambrosii orationem *de Excessu Fratris sui* Dungali auctoritati refragari non videntur, et ideo explicari non potest quanam de causa ne inter dubia quidem Ambrosii scripta hoc epitaphium admiserint, immo nec inter omnino spuria recensuerint. Patres autem Bollandistæ illud Ambrosio consentiunt, uti et styli ratio idipsum confirmat. 1

Sed et Carmen tertium historicus nostrates sæculi XI, Landulphus Senior, lib. I, cap. 5 *Hist. Mediol.* ut opus Ambrosii scripto asservavit, asseruitque dicens: « Quod S. Ambrosius super hanc basilicam (*Apo-*« *stolorum*) dictaverit, et in S. Nazarii honorem versificaverit, ore proprio cognosce: *Condidit Ambro-*« *sius* » etc. Insuper Alciatus hanc eamdem epigraphem transcripsit e quodam veteri ms., et ipsemet fragmentum ejusdem adhuc superstes conspexit, simulque Ambrosii nomen.

Demum disticha quæ venient titulo Carminis IV, in quibusdam veteribus codicibus gallicis asservata fuerunt, e quibus ea primum collegit Franciscus Juret, canonicus lingonensis, vir eruditione et sano judicio clarus, ac typis vulgavit in parisiensis *Bibliothecæ Patrum* tomo VIII, anno 1589, Margarinus *de la Bigne*. Ait iste Juretum ea *e veteribus codicibus* collegisse ac restituisse, una cum alio carmine quod Tertulliano adjudicaretur; ac illos codices titulum referre: *Incipiunt disticha Sancti Ambrosii, de diversis rebus, quæ in Basilica Ambrosiana scripta sunt.* Recusa autem fuerunt inter Ambrosii Opera in editione parisiensi, an. 1603, tomo V; iterumque in *Bibliotheca Patrum* parisiensi, an. 1644. Evidens consonantia sententiarum cum Ambrosii effatis, cum ejus biblicis interpretationibus, cum personarum nominibus prouti ab eo exprimuntur, veracitatem confirmant documentorum quæ hæc quoque disticha Ambrosio asserunt, ita ut et emunctæ naris criticus Tillemontius huic sententiæ non repugnet.[2] Eruditi mediolanenses Puricelli in *Nazariana* et Bugati in alio Opere *Memorie di S. Celso*, plane consentiunt in eis Ambrosio tribuendis. Ideo nimiæ severitatis arguendi videntur Maurini Editores qui hæc disticha certe non ignorantes, ne verbum quidem eorum in sua Ambrosii editione fecerunt. 2

Caput denique decimum est de meritis litterariis ac theologicis poematum Ambrosii; quæ sane, licet in singulis perlegendis perspicue ipsis lectoribus elucescere debeant, attamen non omittemus ea concinne in nonnullis saltem locis eorum oculis demonstrare.

De tempore vero quo hymni confecti sunt, opinatur idem Biraghi e quibusdam interioribus indiciis, probabiliter ipso priori sui pontificatus anno eos Ambrosium scripsisse, illo excepto de inventione corporum SS. Protasii et Gervasii, qui ante annum 386 dictari non potuit. Et sane consonum omnino est maximo studio, quo Ambrosius flagrabat, fidei catholicæ firmitatem, morum sanctitatem ac Dei amorem in grege suo promovendi, ut jam a sui pontificatus initio litterarium cultum ac ingenium quo pollebat in eo quoque impenderet ut poeseos oblectamentis fidei dogmata, morum præcepta et martyrum exempla ejus mentibus cordibusque altius insculperet.

Nos omnes prius eos hymnos in hac editione complectimur qui ut vere Ambrosiani a Biraghio editi sunt, quos inter septem quoque illorum habentur quos et Maurini tales habuerunt; deinde ceteros subjiciemus quos isti ediderunt licet non omnes æque probarint, quosque Biraghius, et quidem merito, judicio nostro, repudiavit. Demum et quatuor supra memorata carmina subnectemus.

[1] Opus Dungali pluries typis mandatum fuit, ejusque ms. authenticus e monasterio bobiensi, cui auctor eum legaverat, ad ambrosianam bibliothecam pervenit. Videas Murat. *Antiq.*, dissert. LXIII.

[2] In tomo X operis *Mémoires pour l'Hist. Eccles.* ad art. 47 de Sancto Ambrosio, loquens de ejus basilica, dicit prostare adhuc nonnulla disticha, quorum titulus refert, Ambrosium ea collocare fecisse in ambrosiana basilica ad picturas quasdam exponendas, fere omnes veteris Testamenti, ac pauciores novi.

Hymni communi consensione Ambrosiani habiti.

HYMNUS I.

In nocte ad galli cantum, sive pro officio nocturno.[1]

Æterne rerum Conditor
  Noctem diemque qui regis,
  Et temporum das tempora[2]
  Ut alleves fastidium,
Præco diei jam sonat
  Noctis profundæ pervigil,
  Nocturna lux viantibus[3]
  A nocte noctem segregans.
Hoc excitatus lucifer
  Solvit polum caligine;
  Hoc omnis erronum chorus[4]
  Vias nocendi deserit.
Hoc nauta vires colligit
  Pontique mitescunt freta;
  Hoc Ipse,[5] Petra Ecclesiæ,
  Canente culpam diluit.
Surgamus ergo strenue:
  Gallus jacentes excitat[6]
  Et somnolentos increpat,
  Gallus negantes arguit.
Gallo canente spes redit,
  Ægris salus refunditur,
  Mucro latronis conditur,
  Lapsis Fides revertitur.
Jesu, labantes[7] respice
  Et nos videndo corrige:
  Si respicis, lapsus[8] cadunt,
  Fletuque culpa solvitur.
Tu Lux refulge sensibus,
  Mentisque somnum discute:
  Te nostra vox primum sonet,
  Et ora solvamus tibi.

HYMNUS II.

In aurora, nempe pro officio Laudum.[9]

Splendor paternæ gloriæ[10]
  De luce lucem proferens,
  Lux Lucis et fons luminis,
  Diem Dies illuminans,
Verusque Sol, illabere
  Micans nitore perpeti,
  Jubarque[11] Sancti Spiritus
  Infunde nostris sensibus.
Votis vocemus et Patrem,
  Patrem perennis gloriæ.
  Pater potentis gratiæ
  Culpam releget lubricam:
Informet actus strenuos,
  Dentem retundat invidi,
  Casus secundet asperos,
  Donet gerendi gratiam.
Mentem gubernet et regat
  Casto, fideli corpore;
  Fides calore ferveat,
  Fraudis[12] venena nesciat.
Christusque nobis sit cibus,
  Potusque noster sit Fides:
  Læti bibamus sobriam
  Ebrietatem[13] spiritus.

[1] Ad hoc officium nocturnum alludere videtur ipsemet Ambrosius Serm. XIX, *in Psalm.* CXVIII, num. 30: *Præveni hunc, quem vides, solem,* etc.

[2] Id est *diversa tempora*, quæ *Hexaem.* lib. IV appellantur *mutationum vices.*

[3] *Nocturna lux* gallus vocatur quia cantu suo partes noctis distinguit. *Viantes* vox est apud Ambrosium non infrequens.

[4] In omnibus mss. ita habetur, non autem *cohors*, ut in Breviariis. *Chorus* revera pro agmine habetur et in Virgilio *Æneid.* v, 581, et in Cicerone *pro Murena*, num. 26. *Errones* dicuntur mali spiritus vagantes, uti sic appellabantur servi, qui, relictis dominis, vagabantur furtis ac raptibus victitantes. Vocem hanc inscitia sua in *errorum* librarii mutavere.

[5] *Ipse*, non *ipsa*, in vetustioribus editionibus mediolanensis Breviarii legitur (1475, 1487 etc.) et in mediolanensibus mss. melioris notæ. Et sane *ipse*, qui est Petra Ecclesiæ, *culpam diluit* logicum fuit dicere; at non ita si ad *petram* hoc tributum fuisset. Verum quidem est *ipsa Petra* legi in istis versibus apud Augustinum; sed facile supponi potest incuria amanuensium *ipse* versum fuisse in *ipsa*.

[6] De luscinia hæc et præcedentia quædam iteravit Ambrosius *Hexaem.* lib. V; sed de gallo perplura hoc eodem libro num. 88.

[7] Fere omnes mss. Ambrosiani habent *paventes*, quod contextui non respondet; unus habet *labentes*, quod metro non convenit propter priorem longam; quidam habent *labantes*, sicut Maurini, quæ lectio omnino quadrat, et respondet voci *titubantes* præcitati num. 88 lib. V *Hexaemeron*. Hoc autem loco iterum legitur *ipse Ecclesiæ Petra* in vetustissima mediol. editione anni 1477, et in præstantioribus mss. ambrosianæ bibliothecæ, ut suo loco notatum est.

[8] Omnes mss. ita habent, non *labes*. Sensus idem est; sed *lapsus* vox est Ambrosii ingenio conformior, ut *cursus, successus* pariter in plur. numero.

[9] *In aurora* titulus est a cl. Biraghi huic hymno præmissus. Certum est autem ex ipsis Ambrosii effatis, consuevisse fideles summo mane una cum clero in ecclesiam convenire ad Deum laudandum psalmis et hymnis et sacris lectionibus, in quibus frequens erat lectio *beatitudinum* ex Evangeliis.

[10] E sole oriente occasionem sumit Ambrosius rogandi Dei Filium uti *Splendorem paternæ gloriæ*, veram *lucem e luce* Patris egredientem, verum *Diem* qui lucem præbet diei terreno, simul alludens et ad verba apostoli Pauli, *Hebr.* I, et ad *Sapientiæ* VII, et magnifice exponens Filii cum Patre consubstantialitatem; ut pluries in libris *de Fide* ac *de Spiritu Sancto*, nec non et alibi. Authenticitatem hujus hymni firmat et Fulgentius ruspensis episcopus initio sæculi VI, primum hunc versiculum ita proferens: *Beatus Ambrosius in hymno matutino Splendorem gloriæ Filium esse pronunciat*, nec non uti ejusdem S. Doctoris sequentes: *Læti bibamus sobriam ebrietatem spiritus* (Epist. XIV inter Epistolas Ferrantis diac.).

[11] Lucem nempe, sive splendorem. Hic quoque Ambrosius Virgilium olet, qui *Æneid.* IV ait:

Oceanum interea surgens Aurora reliquit:
It portis, jubare exorto, delecta juventus.

[12] *Fraudis*, nempe *erroneæ doctrinæ*; quæ sæpissime *fraus* ab Ambrosio vocatur, quia plerumque per captiosas sermocinationes et fallaces Scripturarum interpretationes hæretici, ac præsertim ariani, catholicos decipere conabantur.

[13] Producta est vocalis *i* in voce *ebrietatem* quia forte id jam requireret hujus vocis pronunciatio, quod notatur et in voce *ebriosa* carminis Catulli *Minister vetuli*.

Lætus dies hic transeat:
Pudor sit ut Diluculum, [1]
Fides velut Meridies,
Crepusculum mens nesciat.
Aurora cursus provehit; [2]
Aurora totus prodeat
In Patre totus Filius
Et totus in Verbo Pater.

HYMNUS III.

Pro hora Tertia. [3]

Jam surgit hora tertia
Qua Christus ascendit crucem: [4]
Nil insolens mens cogitet,
Intendat affectum precis.
Qui corde Christum suscipit
Innoxium sensum gerit,
Votisque perstat [5] sedulis
Sanctum mereri [6] Spiritum.
Hæc hora quæ finem dedit
Diri veterno criminis,
Mortisque regnum diruit
Culpamque ab ævo sustulit.
Hinc jam beata tempora
Cœpere Christi gratia:
Fidei replevit veritas
Totum per orbem Ecclesias.

Celso triumphi [7] vertice
Matri loquebatur suæ:
En filius, Mater, tuus;
Apostole, en Mater tua.
Prætenta nuptæ fœdera
Alto docens mysterio, [8]
Ne Virginis partus sacer [9]
Matris pudorem læderet.
Cui fidem cœlestibus [10]
Jesus dedit miraculis:
Nec credidit plebs impia;
Qui credidit salvus erit.
Nos credimus natum Deum,
Partumque Virginis sacræ,
Peccata qui mundi tulit
Ad dexteram sedens Patris.

HYMNUS IV.

Hymnus Vespertinus ad horam incensi. [11]

Deus creator omnium
Polique rector, vestiens
Diem decoro lumine,
Noctem soporis gratia, [12]
Artus solutos ut quies
Reddat laboris usui
Mentesque fessas allevet,
Luctusque solvat anxios;

[1] *Diluculum, prima* nempe *diei lux*, vox neque classicis inusitata. Habetur et in plurali in Frontonis epistola ad imperatorem Antoninum, inter ejus scripta a Majo detecta. Pulcherrima autem est pudoris cum rubescente prima diei luce comparatio; nec minus pulchre sequitur, fides ut meridies fulgeat in unoquoque ita ut nullas dubietates admittat, atque ita mens nostra numquam crepusculi obscuritatem patiatur.

[2] Notat Biraghi multos codices ambrosianæ bibliothecæ habere *provehat;* sed ms. 273 *inf.*, aliosque ac insignem Vatic. Reg. habere *provehit,* quam lectionem cum Maurinis retinuit. Nos tamen fere aliam præferimus, ut si dixerit Ambrosius: Aurora cursus provehat fidei nostræ; in ipsa aurora totus nobis appareat totus Filius in Patre, ac totus Pater in Filio. Biraghius lineala media sociavit voces *aurora totus* ut sensus sit *totus aurora Filius,* etc. et ita ultima syllaba in *aurora* esset brevis; dum si alteram hanc vocem *aurora* assumamus in casu ablativo, exceptionaliter spondaicus fit secundus pes versiculi hujus. Firmatur interpretatio Biraghii versibus Hilarii in hymno forte unico qui ejus ad nos pervenerit:

Tu verus mundi Lucifer,
Lux ipse totus et Dies.

[3] Biraghi addidit *in Dominicis*, ac congruam rationem adduxit, nempe quod hoc hymno celebrentur potissimum quæ maxime diebus dominicis tunc a christifidelibus recolerentur fidei mysteria, idest memoria mortis ac resurrectionis Jesu Christi, ut in Paschate, ac memoria descensus Spiritus Sancti super apostolos, ut in dominica Pentecostes.

[4] Ita cap. xv, 25 Marci; sed quia id accidit post tertiam, approquinquante sexta, ideo habemus apud Joannem xix, 14: *Hora quasi sexta.*

[5] *Perstat* esse genuinam lectionem, non autem *præstat,* probatur tum ex Augustino, qui libro *de Natura et Gratia,* cap. 68 (juxta edit. lovaniensem anni 1576, ad fidem mss. elucubratam) duos hos versiculos profert, tum e celebri ms. Vatic. Reg. quem secutus est card. Tommasius; tum ex edit. Cassandri, Paris. 1616 in notis; tum ex ordine grammaticali, cum verbum *perstare* eleganter regat modum indefinitum, ut variis classicorum exemplis ostendit Biraghi, quod de verbo *præstare* dici non potest; tum denique e contextu' quia vox *perstat* indicat illam actionis intensitatem quæ verbis *votis sedulis* optime respondet, et allusio quoque in ea conspicitur ad illud *perseverantes in oratione* quod in *Actum Apostolorum* I dicitur de his, dum Spiritus Sancti adventum præstolarentur. Ita idem Ambrosius *in Lucam* lib. VI, n. 80, pro evangelico *jam triduo perseverant mecum* [dicere maluit: *Jam triduo perstiterunt mecum.*

[6] *Mereri* hic est in sensu tantum *obtinendi*, in quo frequenter ab Ambrosio adhibetur, ut lib. *de Fide Resurrectionis,* num. 124: *Quæ optavimus mereri, cum meruerimus, abdicamus; de Tobia,* num. 3: *Meruit edictum ne quis,* etc. Horatius quoque *Artis poet.* v. 545: *Hic liber æra meret Sosiis,* idest pecuniam comparat etc.

[7] Passim Ambrosius crucem *triumphum, signum triumphale, trophæum* appellat; et ita lib. I *de Virginibus,* n. 7, ait Agnem orantem manibus ad modum crucis extensis (ut in more tunc erat christifidelium) *signare trophæum Victoris Domini.*

[8] Supposuit Ambrosius (ut *in Lucam*, lib. x, num. 133) viventem adhuc Josephum cum Jesus matrem suam Joanni concredidit, et ita demonstrasse conjugium Mariæ (*nuptæ* pro *nuptiarum ejus*) ad id tantum institutum fuisse (*prætenta fœdera,* idest *expansum uti velamen* conjugii fœdus) ad obumbrandam Mariæ virginitatem.

[9] *Sacer,* non *sacrum*, lectio est communis omnibus mss. ambrosianis, Vatic. Reg. et Cassandri, antiquis etiam Brev., atque a Maurinis quoque adoptata.

[10] Ita absque *in* legitur pluribus in mss., ut *cui* sit duarum syllabarum cum longa *i,* et omnino conformiter latino usui, unde et Maurini vocem *in* neglexerunt.

[11] In cod. Vaticano Regio *Vespertinus* inscribitur iste hymnus. Biraghius addidit *ad horam incensi,* hanc additionem mutuatus e lib. III *de Virginibus,* cap. 4, ubi orationes ad Deum faciendæ dicuntur *cum e somno surgimus.... et hora incensi.* Ut autem ad illum locum jam monuimus, potest id intelligi de accensione lucernarum, uti habemus Prudentii hymnum:

Inventor rutili, Dux bone, luminis,

cui titulus prostat *Ad incensum lucernæ,* et in ambrosiana liturgia Vesperæ incipiunt per antiphonas quæ *lucernarium* appellantur. Sed probabilior nobis videtur allusio *ad horam incensi*, nempe qua offerebatur *thymiama* in templo Jerosolymorum (*Lucæ* I, 9, 10), quæque reapse et vespertina erat.

[12] Non semel meminit hujus hymni Augustinus, jamque lib. VI, *de Musica*, cap. IX, ipso anno 387, baptismi sui, et cum solatium exquireret de morte matris (*Confess.* lib. IX)

Grates, peracto jam die,
Et noctis exortu, preces,
Voti reos [1] ut adjuves,
Hymnum canentes, solvimus.
Te cordis ima concinant,
Te vox sonora concrepet,
Te diligat castus amor,
Te mens adoret sobria.
Ut, cum profunda clauserit
Diem caligo noctium,
Fides tenebras nesciat
Et nox fide reluceat.
Dormire mentem ne sinas,
Dormire culpa noverit;
Castos Fides refrigerans
Somni vaporem temperet.
Exuta sensu lubrico
Te cordis alta somnient;
Nec [2] hostis invidi dolo
Pavor quietos suscitet.
Christum rogemus et Patrem,
Christi Patrisque Spiritum:
Unum, potens per omnia,
Fove precantes, Trinitas. [3]

HYMNUS V.

In Nocte Natalis Domini. [4]

Intende qui regis Israel, [5]
Super Cherubim qui sedes;
Appare Ephræm coram, excita
Potentiam tuam et veni.
Veni, Redemptor gentium,
Ostende partum Virginis:
Miretur omne seculum;
Talis decet partus Deum. [6]
Non ex virili semine
Sed mystico spiramine
Verbum Dei factum est caro,
Fructusque ventris floruit.
Alvus tumescit Virginis,
Claustrum pudoris permanet; [7]
Vexilla virtutum micant, [8]
Versatur in templo Deus.
Procedat [9] e thalamo suo,
Pudoris aula regia,
Geminæ Gigas substantiæ [10]
Alacris ut currat viam.

atque alibi. Editio autem maurina Augustini in referendis Ambrosii versibus tunc ab Augustino memoratis habet lectionem *Noctem sopora gratia.* Sed mss. omnes ambrosianæ bibliothecæ qui Augustini exhibent *Confessiones*, multi ac magni pretii, atque editio lovaniensis Operum hujus s. Doctoris, habent *soporis*, atque ipsi Maurini Ambrosii editores lectionem *soporis* retinuerunt.

[1] *Voti reos* habent vetustissimus ms. Vatic. Reg., Breviarum mozarabicum, editio Tommasii. Est autem optima latina dictio ad eos denotandos qui, gratia aliqua obtenta, solvere debent votum ad hanc assequendam emissum. Plures tamen librarii inscitia sua *voti* in *votis* immutarunt, quam lectionem infelici omine et Maurini editores adoptarunt.

[2] Ita rectius quam *ne:* id enim postulat metrum, habet codex Vatic. Reg., nec non editiones romana et maurina, et requirit contextus, cum duo isti versiculi a præcedentibus non dependeant.

[3] Anno 386 degebat Augustinus in rure Cassiciaco, in collibus non admodum a Mediolano dissitis, autumnali tempestate, ut se ad baptismum recipiendum disponeret, cumque colloquia de Trinitate haberet, enarrat (lib. *de Beata Vita* ad finem) matrem suam recordatam esse hujus Ambrosii (*Sacerdotis nostri*) versus. Hinc rite infertur hunc hymnum tunc jam a nonnullis annis confectum esse et in populi usum pertransisse. Quod et ex prolatis jam Ambrosii verbis in Sermone contra Auxentium jure eruitur, quia si tunc jam populus universus versibus, ab ipso nempe Ambrosio concinnatis, Trinitatis mysterium contra arianos altius prædicare didicerat, oportebat ut hujusmodi hymni ab Ambrosio nonnullis jam ab annis vulgati essent.

[4] Quidam codices mss. habent *in nocte*, alii *in vigiliis;* Breviarium monast. ambros., *in subbatis et dominicis de Adventu.* Cum priori stropha incipit hymnus a remota antiquitate; ut videre est in mss. Vatic. Reg. sæculi VIII, in Ambros. T, 103 sæc. IX, in Metropol. Mediol. (e Valle Treballia) sæc. X, in Vatic. Pontidæ sæc. XI, omnibusque mediolanensibus, cisterciensibus, etc. Unde mirum est, Maurinos editores, qui hymno a secunda stropha initium dederunt, scripsisse in nota: « Breviarium cisterciense huic hymno primam strophen, *quæ nusquam alibi reperitur*, sic exhibet.... Sed unde id sumptum sit, quis divinare poterit? » Verum illi editores eadem studia quæ circa alia Ambrosii Opera adhibuerunt, circa hymnos non impendisse, manifeste conspicitur. Sed magis adhuc mirum germanicum Daniel in præcitato *Thesauro hymnol.* scribere potuisse: « Mirum est Italos, Ambrosii cives, præclarissimum carmen turpiter neglexisse: neque enim legitur *etc....* Porro Lutheri opera ecclesiæ evangelicæ servatum est quum illud fecit germanicum ».

[5] Hæc stropha desumpta est e psalmo LXXIX, quia nonnulli Patres in apparitione divinæ Majestatis in deserto super Arcæ propitiatorium, quod a duobus Cherubin regebatur, ante quam priores sua tentoria habebant tribus Ephraim, Beniamin et Manasse, præfiguratam conspiciebant divini Verbi incarnationem. *Ephræm* vero occurrit semper apud Ambrosiam loco *Ephraim* Vulgatæ hodiernæ, sicut et apud alios Patres sæculi sui, e vetustiori Itala.

[6] Hæc a Patribus sæculi V et sequentium frequentius prolata sunt ad conquidendas hæreses Nestorii, Eutichetis et aliorum. Ita pontifex Cælestinus in concilio romano anni 430: *Recordor beatæ memoriæ Ambrosium in die Natalis D. N. J. C. omnem populum fecisse una voce canere:* Veni, Redemptor.,.. *Numquid dixit:* talis decet partus hominem? *Ergo sensus fratris nostri Cyrilli, in hoc quod dicit* theotocon *Mariam, valde concordat,* etc. Hæc proferebat etiam Cassiodorus in Psalm. LXXI, 6; eis utebatur Idelphonsus, hispalensis episcopus, contra hæreticos Mariæ virginitatem negantes.

[7] His quoque versibus et Augustinus in erudiendis catechumenis, Serm. IV *de Symbolo*, et alii Patres usi sunt. Ennodius Carmine XIX, *de S. Maria,* eamdem fere Ambrosii locutionem adhibuit:

Turgescit alvus Spiritu.

[8] Hæc ad illius ævi consuetudinem alludunt, qua vexilla aut cortinæ appendebantur extra illas domos, ubi reges ad commorandum venirent, vel quarum possessionem assumebant, uti habemus ex ipsius Ambrosii epistola XX, num. 4; qui veluti hunc versiculum explicans, ait Christum venisse habitare in nobis, *quasi Rex sedens in aula regali uteri virginalis* (*de Instit. Virginis,* cap. XII).

[9] Hanc stropham memorat ut Ambrosii Cassiodorus, *in Ps.* VIII, et eodem sæc. V. Faustus regiensis (*di Riez*), qui ait: *Hunc hymnum in Natali Domini catholica per omnes Italiæ et Galliæ regiones persultat Ecclesia.* Maurini editores habent *procedens*, ut major mss. numerus, ut etiam A et C, quæ tamen lectio metro non convenit. Faustus legit: *Procede de thalamo tuo.* Cassiodorus, justa codicem olim bobiensem, nunc ambrosianum, B, 22 *inf.*, sæculi IX, *procedat,* cum cod. Vatic. Reg., quæ lectio prælata fuit utpote conveniens metro et cum aliis verbis deprecatoriis. Quidam recentiores mss. habent *procedit.*

[10] Verba hæc protulit Augustinus, *tract.* LIX *in Joan.*, num. 3, et Facundus æque in Africa episcopus, lib. I, cap. 3.

Egressus ejus a Patre,
Regressus ejus ad Patrem,
Excursus usque ad inferos,
Recursus ad sedem Dei.
Æqualis æterno Patri
Carnis trophæo [1] cingere,
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.
Præsepe jam fulget tuum,
Lumenque nox spirat novum,
Quod nulla nox interpolet,
Fideque jugi luceat.

HYMNUS VI.

In Epiphanias Domini. [2]

Inluminans altissimus [3]
Micantium astrorum globos, [4]
Pax, Vita, Lumen, Veritas,
Jesu, fave precantibus.
Seu mystico baptismate [5]
Fluenta Jordanis, retro
Conversa quondam tertio, [6]
Præsente sacraris die; [7]
Seu stella partum Virginis
Cœlo micans signaverit,
Et hoc adoratum die
Præsepe Magos duxeris; [8]

Vel hydriis plenis aquæ [9]
Vini saporem infuderis.
Hausit minister conscius
Quod ipse non impleverat;
Aquas colorari videns
Inebriare flumina,
Elementa mutata [10] stupet
Transire in usus alteros.
Sic quinque [11] millibus virum
Dum quinque panes dividis,
Edentium sub dentibus
In ore crescebat cibus:
Multiplicabatur magis
Dispendio panis suo.
Quis, hæc videns, mirabitur
Juges meatus fontium?
Inter manus frangentium
Panis rigatur profluus;
Intacta, quæ non fregerant,
Fragmenta subrepunt viris. [12]

HYMNUS VII.

In Natali Beatorum Martyrum. [13]

Æterna Christi munera
Et Martyrum victorias,
Laudes ferentes debitas,
Lætis canamus mentibus.

[1] In quadam chartula ms. notavit Biraghius, probabilius non *trophæo* sed *strophæo* legendum esse; idest *amictu*, e græco, uti habetur in quibusdam mss. mediol., atque analogice vocibus *strophium, strophiolum*. Sane initialis *s* excidere potuit inscitia amanuensium, vel confusione cum littera *s* finali vocis carnis. Et quidem optime convenit contextui dicere: *Cingere* (nempe imperat. passivo, *cinge te*) *amictu carnis*, sed incongrue dicitur *trophæo carnis*.

[2] Præposuit Biraghius hunc titulum innixus non quidem et Ambrosio, ut ipse ait, dum locum *ex Commentario in Lucam* erronee indigitavit, sed Maximo taurinensi (*Serm. de temp., de Epiphaniis* IV) qui vocem *Epiphania* adhibuit in plurali neutro, et quidem jure quia tres divinitatis Christi manifestationes una eademque solemnitate celebrabantur, nempe Magorum vocatio per stellam, Christi baptismus, mutatio aquæ in vinum ad nuptias Canæ in Galilæa, uti habetur rursus e Maximo (*De Epiphan.* Serm. VII, edit. rom.), et Paulino nolano (Poem. XXVI). In veteri liturgia gallica titulum hymnus refert: *In Epiphania ad Nocturnos*.

[3] Non *altissime*, sed *altissimus* habent fere omnes vetustiores mss. mediolanenses, codex Cassandri, antiqua liturgia gallica apud Radulphum tungr., et ita ediderunt et Maurini Patres.

[4] Ita rursus etiam Maurini, quia ita omnes veteres mss. plane conformiter aliis Ambrosii locis, uti *de Spiritu Sancto* lib. II, cap. 5, *de Fide* lib. II, *de Fide Resurrect.* num. 10; unde causa ignoratur qua sæc. XVII hic versus in alium mutatus fuerit *Poli nitentis sidera*.

[5] In omnibus mss. hæc stropha præcedit sequentem, quia antiquitus baptismus Christi habebatur ut magis perspicua manifestatio divinitatis Christi quam ipsa Magorum vocatio. Id clare docet Chrysostomus, homil. LXXIV; ipse vero Ambrosius lib. II *in Lucam*, num. 91, amplificat maxime testimonia divinitati Christi in ejus baptismo a Spiritu Sancto et Patre exhibita. Ideo causam conspicimus qua in hoc hymno memoria baptismatis Christi præposita fuerit commemorationi vocationis Magorum. Verum cum apud Maximum taurinensem, sæculo V, hanc illi jam præpositam inveniamus, ex hoc quoque ostenditur, antiquiorem esse hunc hymnum sæculo illo.

[6] Revera ter (*tertio* pro *ter*) aquæ Jordanis retro conversæ sunt, nempe sub duce Josue (lib. *Josue* III), ad nutum Eliæ, (IV *Reg.* II, 8), ad Elissei preces (ibid. V, 14).

[7] *Præsente die* traditionem exprimere videtur juxta quam eo ipso die Christus ad baptismum accesserit, quo ejus memoria in Ecclesia recoleretur.

[8] Non *duxerit* (stella), sed *duxeris* (tu, Jesu) habent mss. ambrosiani melioris notæ ac Vatic. Reg., et optime convenit cum præcedentibus *fave, sacraris*, et cum sequenti *infuderis*. Maurini habent hanc ipsam lectionem, sed habent erroneam *signaveris*, quæ est et ambrosianorum mss. A et B.

[9] Ita, non *aqua*, habent rite et Maurini, quia ita habent vetustiores mss. et Vatic. Pontidæ, et aliunde casus genitivus prælatus conspicitur ab Ambrosio, ut videre est et apud Mazocchium, in *Kalend. marmor. neapol.*, tom. III, pag. 825.

[10] Ratione metri et ex lectione a s. Maximo exhibita, homilia præcitata, Biraghius præposuit *elementa* voci *mutata*. Præferenda est autem lectio horum duorum versiculum illi quæ adest in Breviario.

[11] Verbo *sic* ostendit Ambrosius, miraculum quod sequitur solummodo ad modum similitudinis describi, et exinde fundamento caret opinio quod Ecclesia mediolanensis etiam istud miraculum celebret die Epiphaniæ. Consonis verbis idem miraculum effert ipse Ambrosius lib. VI *in Lucam*, num. 84. Sed versus Ambrosii in errorem induxere non auctorem, verum quemdam interpolatorem homiliæ s. Maximi *Proxime, fratres*, quæ opera Galesinii in Breviarium ambrosianum invecta est, ubi legitur hæc dictio: *Quod de quinque panibus quinque millia hominum satiavit;* quæ verba in homilia ipsa Maximi non extant.

[12] Vir doctus Mone in opere *Hymni latini medii ævi* hymnum alium Treviris a se detectum edidit, quam sæculo V adjudicavit. Præcitatus vero Daniel hunc voluit esse genuinum Ambrosii hymnum a Cassiodoro laudatum. Verum id nullatenus consentiunt stylus humilis, admodum facilis, ab Ambrosii robore prorsus alienus, locutiones interdum dogmatice minus propriæ, quædam e Sedulio deprompta, nulla Magorum vocationis et adorationis mentio, quæ sane ab Ambrosio negligi non potuit. Cum præterea universim in Ecclesia tot sæculis iste hymnus ignotus perstiterit, ita ut vel ipsum Tommasi latuerit, qui e plurimis mss. etiam vetustissimis ducentos circiter ac quinquaginta hymnos collegit omnium Ecclesiarum, dicendus est privata quadam alicujus devotione concinnatus, nec umquam ad publicum usum deductus.

[13] Hunc titulum huic hymno inscripsit Biraghius, et revera contextui ejusdem perfecte respondet. Quod vero ipse

Ecclesiarum principes,
Belli triumphales duces,
Cœlestis aulæ milites,
Et vera mundi lumina,
Terrore vincto sæculi,
Pœnisque spretis corporis,
Mortis sacræ compendio [1]
Lucem [2] beatam possident.
Traduntur igni Martyres
Et bestiarum dentibus;
Armata sævit ungulis
Tortoris insani manus.
Nudata pendent viscera,
Sanguis sacratus funditur; [3]

Sed permanent immobiles
Vitæ perennis gratia.
Devota sanctorum Fides,
Invicta Spes credentium,
Perfecta Christi Caritas
Mundi triumphat [4] principem.
In his Paterna gloria,
In his voluntas Spiritus,
Exultat in his Filius: [5]
Cœlum repletur gaudio.
Te nunc, Redemptor, quæsumus
Ut martyrum consortio
Jungas precantes servulos
In sempiterna sæcula. [6]

addit, potuisse ex mente ipsius Ambrosii etiam ad festa Apostolorum celebranda comparatum esse, videtur probabilitate non destitui e versiculo *Ecclesiarum principes*, nisi forte et simplices martyres hoc titulo per emphasim donatos esse admittatur, ut ipse Ambrosius in sermone de Ss. Protasio et Gervasio dixit: *Principes populi quos alios nisi sanctos martyres æstimare debemus?*

[1] *Compendio* videtur hic intelligendum in significatione pretii sive remunerationis.

[2] Maurini cum nostris Breviariis hodiernis habent *vitam*. Sed Breviarium editum a S. Carolo cum antiquioribus, ac nonnulli mss. sæc. X et XI, habent *lucem*, quod consonat et orationi in missa defunctorum: *Ut mortalitatis nexibus expeditas* lux *eas æterna possideat.*

[3] His duobus versiculis et præcedenti stropha habetur patens confirmatio illorum plurimorum generum tormentorum quibus martyres præcedentibus sæculis dilaniati fuerant, adversus eos omnes qui conati sunt fidem imminuere illis historicis relationibus, quæ de ingenti martyrum numero et immanibus suppliciis ad nos pervenerunt.

[4] Secutus latinam versionem illius effati d. Pauli *palam triumphans illos in semet ipso* (*Coloss.* II, 15), adhibet hic et alibi, ut *in Psal.* CXVIII, serm. III, num. 34, in eadem constructione hoc verbum, pro *triumphare de* aliquo.

[5] Maurini habent *Filii* in vers. 2, *Spiritus* in vers. 3. Hæc lectio conformis est ordini quo recenseri solent tres divinæ Personæ. Lectio tamen nostra conformis est mss. nostris.

[6] Hujus hymni vestigia certissima occurrunt in quodam sermone ex initio sæculi V, qui Maximo taurinensi tribuitur (Serm. *de Sanctis* LXI romanæ editionis), quemque una cum aliis illustris Muratorius eruit e quodam insigni mss. ambrosianæ bibliothecæ, sæc. VII, atque tomo IV *Anecdotorum* edidit. In liturgia ambrosiana pars hujus hymni retenta fuit pro officio plurium martyrum ac martyris et pontificis, pars vero aptata pro officio unius vel plurium apostolorum.

Hymni a Biraghio Ambrosio vindicati, sed jam a Maurinis repudiati.

HYMNUS I.

DIE PASCHAE.[1]

Hic est dies verus Dei
Sancto serenus lumine,
Quo diluit sanguis sacer
Probrosa mundi crimina,

Fidem refundens perditis,
Cæcosque visu inluminans.[2]
Quem non gravi solvit metu
Latronis absolutio? [3]
Qui præmium mutans cruce [4]
Jesum brevi quæsit fide,
Justusque [5] prævio gradu
Pervenit in regnum Dei.

[1] Hic titulus adest in cod. Vatic. Reg. et in mediolanensibus. Testatur Cæsarius arelatensis episcopus initio sæc. V hunc hymnum decantatum esse toto paschali tempore, nempe usque ad Pentecostem inclusive; siquidem in *Regula* quam circa an. 507 dedit *ad Virgines*, cum inter primos extiterit qui monialium domos in Occidente constituerint, præscripsit hunc hymnum *per totum Pascha ad Matutinum et ad Vesperas psallere* eas debere. Unde eruitur eum illa tempestate in Gallia usitatum jam esse, ac revera Ordo Psalmodiæ prodit e monasterio insulæ Lirinensis advectum esse, ubi jam anterius usui erat. Æque episcopus Aurelianus sæculo VI in *Regula* sua jubet hunc hymnum canendum esse ad Lucernarium et Matutinum *toto Paschate*, toto scilicet paschali tempore.

[2] Hic nempe alluditur ad baptismum quo *fidei* habitus conferebatur catechumenis una cum gratia sanctificante, et *illuminabantur* per hoc sacramentum, quod autonomastice *illuminatio* appellabatur. Notandum etiam de voce *refundens*, valde eam et affines usitatas ab Ambrosio fuisse, ut *refusa* in epist. II, lib. *de Noe* num. 42, *Hexaemer.* lib. III, 9; *de Noe* num. 59, *refundit*; in hymno *ad Matut.*, *refunditur.*

[3] Hæc consociatio conversionis ac salutis latronis cum Christi resurrectione frequens fuit apud Patres priorum sæculorum, quia paradisus a Christo latroni promissus portendebatur ab eis ut pignus beatæ resurrectionis nostræ ob merita Christi. Hinc vero et aliud argumentum eruitur ad hujus hymni vetustatem adstruendam, eumque Ambrosio asserendum, cujus esse jam suadet et omnimoda styli cum aliis ejusdem hymnis conformitas, et idearum densitas, et dogmatica plane indoles, et sentiarum verborumque consensio cum aliis pluribus Ambrosii locis, a quibus brevitatis ergo afferendis abstinemus, cum recentiores qui de hymnologia disseruerunt, doctissimo Hincmaro, sæc. IX remensi episcopo consentiant, qui pariter hujus hymni auctorem Ambrosium prædicavit.

[4] Quidam mss. habent *præmio.... crucem*; sed meliores notæ habent ut in textu, atque in hoc, ut de more, classicorum discipulum se commonstrat Ambrosius, cum ex. gr. Horatius dixerit: *Amœnum sæpe Lucretilem mutat Licæo Faunus*, ut diceret Faunum ab arcadico monte Licæo transire ad rus suum Lucretilem (Ode XV libri I).

[5] Nonnulli mss. habent *justosque*; sed id nonnisi ex defectu pronunciationis explicandum esse constat non modo auctoritate antiquiorum et præstantiorum exemplarium, verum etiam e sequenti verbo *pervenit* quod in omnibus fere mss. occurrit, etiam in iis qui *justosque* habent. Sensum a se spectatum prodit ipse Ambrosius in epistola LXXI ad *Horontianum*; *in Psal.* XXXIX, num. 17, et lib. X *in Lucam*, num. 121, ubi paradisum intelligit de gratia ac vita spirituali per quam latro ad possessionem regni cœlestis pervenit, unde in hymno: *justus prævio gradu*, etc., id est, factus justus prævio gradu pervenit ad regnum Dei in cœlis.

Opus stupent et angeli
Pœnam videntes corporis,
Christoque adhærentem reum
Vitam beatam carpere.
Mysterium mirabile,
Ut[1] abluat mundi luem,
Peccata tollat omnium
Carnis vitia[2] mundans caro.
Quid hoc potest sublimius
Ut culpa quærat gratiam,
Metumque solvat caritas,
Reddatque mors vitam novam?
Hamum sibi mors devoret,
Suisque se nodis liget:[3]
Moriatur Vita omnium,
Resurgat vita omnium.[4]
Cum mors per omnes transeat,
Omnes resurgant mortui;
Consumpta mors ictu suo
Perisse se solam gemat.[5]

HYMNUS II.

Ad Tertiam in quotidianis.[6]

Nunc, Sancte, nobis, Spiritus,
Unum[7] Patri cum Filio,
Dignare promptus ingeri[8]
Nostro refusus pectori.
Os, lingua, mens, sensus, vigor[9]
Confessionem personent;
Flammescat igne caritas,
Accendat ardor proximos.[10]

HYMNUS III.

Ad Horam Sextam.[11]

Rector potens, verax Deus,
Qui temperas rerum vices,[12]
Splendore mane[13] instruis
Et ignibus meridiem;
Extingue flammas litium,
Aufer calorem noxium,
Confer salutem corporum
Veramque pacem cordium.[14]

HYMNUS IV.

Ad Horam Nonam.[15]

Rerum Deus tenax vigor,
Immotus in te permanens,
Lucis diurnæ tempora
Successibus[16] determinans,

[1] *Ut* pro *quod* etiam alibi adhibuit Ambrosius; ex. gr. in priori oratione *de Excessu Fratris sui*, num. 4: *Maynum pietatis mysterium ut mors corporis nec in Christo esset excepta* (in opere Biraghii *exempta*, mendo forte typographico). Ita etiam in seq. stropha, *ut culpa*, nempe, *quam quod culpa.*

[2] Vocales *ia* unam syllabam longam efficiunt ad modum diphtongi, ut interdum in *omnia* apud Virgilium. Sensum eumdem proposuit Apostolus verbis *purgationem peccatorum faciens* (*Hebr.* I, 3), et evolvit Ambrosius *de Incarnationis Dominicæ Sacr.* num. 56.

[3] Allusio ad Osee XIII, 14, quod Paulus enucleat I *Cor.* XV, itemque Ambrosius epistola XLIV *ad Horontianum*, num. 9 (mendose apud Maurinos 7, in opere Biraghii 6).

[4] *Omnium* etiam hoc vers. habent veteres ambrosiani mss., codices Vatic. Reg. et Pontitæ nec non Mozarabici. Serius ad sensum elucidandum pro *omnium* hic positum fuit *hominum*. Sed ista lectio metro repugnat, et aliis ambrosianis locis *de Fide Resurrect.* num. 46 (erronee apud Biraghium 45), et *in Psal.* XXXVI, num. 36. Biraghius edidit utroque vers. *uita*, uti est in mss., ad ostendendum diphtongum factam esse e vocalibus *ui*, ideoque syllabam longam.

[5] Ita idem Ambrosius lib. III *de Fide*, num. 84: *Mortis mors facta est susceptio mortis in Christo* (mendose apud Biraghi, num. 82).

[6] In omnibus mss. ambrosianis adest titulus *Item* vel *Alius ad Tertiam cotidianus* aut *in cotidianis*. Respicit nempe iste titulus ad alium hymnum majorem pro hora Tertia, qui hunc in iisdem mss. antecedit. Etiam vetustissimus codex Vatic. Reg. refert titulum *Hymnus ad Tertiam cotidianus*. Hinc evanescit difficultas a Maurinis opposita ne iste hymnus Ambrosio asseratur, eo quod S. Doctor alterum pro hac hora canonica certo comparaverit. Nam illa jam ætate vigere potuit usus quotidie hunc minorem canendi, et alterum solemniorem dominicis diebus, quibus etiam pulcherrime conveniret propter mysteria quæ eodem recoluntur. Atque ad hunc hymnum quotidianum non improbabiliter referuntur ipsius Ambrosii verba sermonis præcitati contra Auxentium: *Quid enim potentius quam confessio Trinitatis quæ* QUOTIDIE *totius populi ore celebratur? Certatim omnes student Fidem fateri: Patrem et Filium et Spiritum Sanctum norunt omnes versibus prædicare.*

[7] Quidam mss. mendose *unus*, non *unum*, exhibebant, quos inter qui a Goteschalco proferebatur dum sæculo IX ineunte asserebat divinam Trinitatem etiam substantia trinam esse. Contra hunc autem scribens doctissimus Hincmarus remensis archiepiscopus, libro *de non trina Deitate* hujus hymni testimonium protulit ut Ambrosii, postea concludens: *De exemplo evangelico* Ego et Pater unum sumus, *Ambrosius scribit* UNUM, *ne fiat discretio naturæ et potestatis.*

[8] Miranda et hic classica dictionis elegantia, ut in Catullo ad famulum: *Inger mi calices amariores*, et in Virgilio lib. IX *Æneid.* v. 763: *Fugientibus ingerit hastam In tergum.*

[9] Hunc versum Ennodius imitatus est sequenti in hymno pro S. Cypriano:

Cor, lingua, sensus, dignitas.... proferunt.

[10] *Confessio* laudibus majestatis ac beneficiorum Dei, nec non veræ fidei professioni æquipollet; *ardor* est amor proximi, et *caritas* hic sumitur in significatione speciali amoris erga Deum. Notandum vero et in vetustissimis mss. vocem *caritas* ejusque derivata semper esse absque littera *h*.

[11] Iste et sequens hymnus prostant in omnibus etiam vetustissimis mss. liturgicis mediolanensibus, et in veteribus quoque exemplaribus mozarabicis; nec mediolanensis Ecclesia umquam ullos alios hymnos agnovit pro canonicis horis Sexta ac Nona. Stylus præterea ac tota dicendi ratio Ambrosii tenorem manifesto prodiunt, et ideo omni probabilitate Ambrosio vindicantur, in quo et cardinalis Tommasi plene consentit.

[12] *Rerum vices* convenit cum aliis frequentibus Ambrosii conceptibus, uti *Hexaem.* lib. IV: *Sol per horarum vices — Nox temporum vicibus obedit — Luna per vices menstruas — pro mensium vicibus.*

[13] *Mane* ac *vespere* adhibent classici quoque scriptores in casu recto et in accusativo, ut Horatius *Satira* III libri I: *nocte vigilabat ad ipsum Mane*, et Persius *Sat.* III: *jam clarum mane fenestras Intrat.*

[14] Ex hoc quod quilibet versus hujus strophæ desinat in *um* jure inferri non potest, sequiori ævo hunc hymnum adscribendum esse, quando *rimæ* studium oriebatur, classica latinitate expirante. Nonnisi enim fortuito casui hic loci id tribuere oportet, cui alius similis respondet in hymno certe Ambrosii *Æterne rerum* etc., ubi tres successivi occurrunt versus verbis similiter assonantibus desinentes *refunditur, conditur, revertitur.*

[15] De hujus hymni authenticitate videas quæ in priori nota de præcedenti dicta sunt.

[16] *Successibus:* hoc nomen valde usitatum Ambrosio est, et quidem in plurali numero, ut libro VI *in Lucam*, bis in num 85; *Hexaem.* lib. III, num. 48.

Largire clarum vespere A
Quo vita nusquam decidat,
Sed præmium mortis sacræ
Perennis instet gloria.

HYMNUS V.

In Natali Agnes Virginis Martyris.

xii Kal. Februarias.[1]

Agnes[2] beatæ virginis B
Natalis est, quo spiritum
Cœlo refudit debitum,
Pio sacrata sanguine.
Matura martyrio fuit,
Matura nondum nuptiis:[3]
Nutabat in viris fides,
Cedebat et fessus senex.
Metu parentes territi
Claustrum pudoris[4] auxerant:
Solvit fores custodiæ C
Fides teneri[5] nescia.
Prodire quis nuptum[6] putet:
Sic læta vultu ducitur,
Novas Viro[7] ferens opes,
Dotata censu sanguinis.
Aras nefandi numinis
Adolere tædis cogitur;[8]
Respondet: Haud tales faces
Sumpsere Christi Virgines;
Hic ignis extinguit fidem,
Hæc flamma lumen eripit:
Hic hic ferite, ut profluo
Cruore restinguam focos.
Percussa quam pompam tulit!
Nam veste se totam tegens[9]
Curam pudoris præstitit,
Ne quis retectam cerneret.
In morte vivebat pudor;
Vultumque texerat manu:
Terram, genu flexo, petit
Lapsu verecundo cadens.

HYMNUS VI.

Passio Victoris, Naboris, Felicis Martyrum Mediolanensium.

Pridie Idus Majas.[10]

Victor, Nabor, Felix, pii
Mediolani[11] Martyres,
Solo hospites, mauri genus,[12]
Terrisque nostris advenæ;
Torrens arena quos dedit
Anhela solis æstibus,
Extrema terræ finium,[13]
Exulque nostri nominis.
Suscepit hospites Padus[14]
Mercede magna sanguinis:
Sancto replevit spiritu
Almæ Fides Ecclesiæ;[15]

[1] Mendose in titulo editum a Biraghio *Januarias* pro *Februarias*. Rite tamen ipse in nota *Febr.* posuit. Merito ait Venturi pulcherrimum sibi videri hunc inter omnes Ambrosii hymnos ob imaginum suavitatem ac vim affectus, neque e classicis ipsis ullum proferri posse carmen quod huic comparari valeat. Ecclesia mediolanensis a remotiori vetustate hunc tantum hymnum adhibuit ad recolendum celeberrimæ hujus Virginis ac Martyris festum; sed Ecclesia romana universa eum non adoptavit. Prudentius postea alium hymnum de ea scripsit, quod nihil prorsus cum hoc commune habet, et in quo de ejus martyrio alia quædam adjuncta memorantur, quæ hic nullatenus indigitantur. Id vero quoque demonstrat nostrum hymnum prudentiano antiquiorem esse, atque hinc maxima probabilitate Ambrosio tribuendum.

[2] *Agnes*, non *Agnetis*, habent omnes vetustiores mss., atque Ambrosius semper usus est voce *Agnes* in casu genitivo: *Agne* esset primus casus (in græco *pura, casta*). Eam celebravit Ambrosius lib. I *de Virginibus*, quem videas. Eam dixit quoque Augustinus, Sermone CCLXXIII, esse quod nomen significaret, scilicet in græco sermone.

[3] Dictio virgiliana, Æneidos lib. VII: *Jam matura viro*, etc.

[4] Alibi Ambrosius hanc profert dictionem, uti in hymno Nativitatis Domini, *Claustrum pudoris permanet*, et in epistola V *ad Syagrium*, num. 9, *pudoris claustra*, etc.

[5] Hanc phrasim imitatus est Prudentius in hymno *de S. Euphemia*: *Virtus teneri nescia*.

[6] Scilicet *ad nubendum*. Videas Ambrosium memorato libro I *de Virginibus*.

[7] Christo nempe, quem Sponsum elegerat. Omnino igitur repudianda lectio *vero*, quæ apud Tommasi occurrit.

[8] Cogebatur nempe tædis incensum accendere quod Minervæ adolendum erat in ara. *Adolere* significat quod in comburendo aliquid odor combustæ rei idolo offerebatur. Ita et Virgilius lib. I Æneidos: *Flammis adolere Penates*, et VII: *Castis adolet dum altaria tædis*. Nulla hic igitur rogi sive ignis supplicii mentio, quæ in *Actis* posterius conscriptis occurrit.

[9] Quidam mss. ut B, C, V, habent *tegit*, sed his vetustior A exhibet *tegens*.

[10] Iste hymnus supponit eamdem horum martyrum patriam, eamdem militarem professionem, eumdem martyrii locum, veterem nempe Laudem Pompejam, eumdem et martyrii diem, nec non idem et tempus quo Mediolanum translati sunt. Ambrosius autem qui eorum laudes celebravit, lib. VII *in Lucam*, illa nempe die qua eorum memoria in mediolanensi Ecclesia recolebatur, æquales pariter ipsos habet his omnibus in adjunctis. Dies autem 14 Maji, qua vetustiores memoriæ docent eorum festum celebratum esse (pridie idus majas), illa esse videtur qua Mediolanum translati sunt (*depositio*), sex nempe diebus post eorum martyrium, quod die octava consummatum fuit. Martyrologium quidem quod *Hieronymianum* appellatur, quod a V ducitur sæculo, sanctum habet Victorem die 8 Maji, aliosque duos socios die 12 Julii, sed *prid. id. Mai* iterum notat: *Mediolano: Victoris, Namoris* (Naboris), *Felicis*, ut legitur in vetustioribus ac præstantioribus ejus scriptis exemplaribus. In codice Ottoboniano sub die 8 Maji legitur: *VIII Id. Maii, Mediolano Nat. Victoris capite cæsi; cujus Passio Pridie Idus Maii.* In Martyrologio vero Adonis, sæculi IX, ad diem 12 Julii habetur: *Translatio Corporum sanctorum martyr. Naboris et Felicis.*

[11] Vocalem *i* produxit Ambrosius in syllaba *di*, ut etiam Ennodius in hymno *S. Nazarii*. Ita jam Virgilius in *Diana* Æneidos I: *Exercet Diana choros.*

[12] Elegans latina forma: subintellige *quoad* genus.

[13] Intelligitur *Mauritania Tingitana*, quæ item designatur ab Ambrosio lib. I *de Virginibus*, cap. 10 verbis: *Ex ultimis infra citraque Mauritaniæ partibus deductæ virgines*, etc. Ceterum Ennodius versibus: *Anhela lucis æstibus Mens*, etc. *hymni vespertini* prodit se hos Ambrosii præ oculis habuisse. Firmantur vero quæ his asseruntur, Martyrologiis atque *Actis* istorum martyrum quæ sæculi VI existimantur, quæque tamen in aliis adjunctis non satis fidei merentur.

[14] Flumen *Padus* poetice stat pro Insubria, quo e Gallia advenerunt, et ideo militari via per Alpes Cotias revera etiam Padum trajecerunt. S. Maternus tunc mediolanensem Ecclesiam regebat, insignis pastoralis officii zelo, qui et in musivis operibus repræsentatur, quæ sæculo V posita sunt in basilica Faustæ ambrosianæ adnexa, ubi S. Victor honoratum obtinuerat sepulcrum, et ad ejus lævam Ambrosius corpus fratris sui Satyri composuit.

[15] Fides nempe Ecclesiæ mediolanensis, quæ Ecclesia etiam a S. Basilio, epist. CXCVII *ad Ambrosium*, magna et insignis fide in Deum appellatur.

Et se coronavit trium
Cruore sacro Martyrum;
Castrisque raptos impiis
Christo sacravit milites.
Profecit ad Fidem labor;[1]
Armisque docti bellicis
Pro rege vitam ponere,
Decere pro Christo pati.
Non tela quærunt ferrea,
Non arma Christi milites:
Munitus armis ambulat
Veram Fidem qui possidet.
Scutum viro[2] sua est Fides
Et mors triumphus; quem invidens
Nobis tyrannus ad oppidum
Laudense misit Martyres.[3]
Sed reddiderunt hostias
Rapti quadrigis corpora,[4]
Revecti in ora Principum
Plaustri triumphalis modo.

A

HYMNUS VII.

In Inventione Protasii et Gervasii Martyrum Mediolanensium.

XIII Kal. Julias.[5]

Grates tibi, Jesu, novas
Novi repertor muneris,
Protasio, Gervasio
Martyribus inventis, cano.[6]
B Piæ latebant hostiæ,[7]
Sed non latebat fons sacer:[8]
Latere sanguis non potest
Qui clamat ad Deum Patrem.[9]
Cœlo refulgens gratia
Artus revelavit sacros:
Nequimus esse martyres,
Sed repperimus Martyres.
Hic quis requirat testium
Voces, ubi factum est fides?[10]

[1] Idest militaris disciplinæ labores hos martyres præparaverunt ad supplicia quævis pro Christo obeunda, ac docuerunt quod si pro rege vita erat ponenda, multo magis ponenda esset pro Christo.

[2] Non *vero*, sed *viro* legendum docent mss. codices, sensus et metrus. Codices enim vetustiores habent *vo*, quæ breviatio deinde explicata est per *vero*; sed hanc conjunctionem sensus nullatenus admittit, dum econtra si legamus *viro*, optime currit sensus, quia *viro* eleganter stat pro *ipsi*, uti lib. VI Æneidos, v. 233 dicitur de Ænea quod Miseni sepulcro saxum *imponit, suaque arma viro*. Metrus denique quoque *virum* exigit, ubi prima syllaba est brevis, ut habeatur jambus, qui non haberetur cum voce *vero* in qua ea longa est.

[3] *Acta* istorum martyrum, quæ VI circiter sæculo adscribuntur, quæ tamen pleno eruditorum suffragio non gaudent, ac communis etiam traditio, Naborem tantum ac Felicem Laudem Pompejam traductos faciunt, ibique passos; Victorem vero extra Mediolani mœnia martyrium subiisse. Sed neque hymnus huic hypothesi absolute repugnat, quia possunt isti versiculi etiam de Nabore tantum ac Felice intelligi, Victore excepto. A Plinio quoque, lib. III, 17, Laus Pompeja *oppidum* appellata est, quæ nunc dicitur *Lodi Vecchio*, nec plus quam quatuordecim miliaribus a Mediolano distat, illoque sæculo III ad mediolanensem Ecclesiam pertinebat. Mentionem vero facit etiam Augustinus barbaricæ illius consuetudinis qua provinciarum rectores reos, unde et martyres, post se suis in itineribus traducerent; ait enim Comm. II *in Psalm.* CI: *Ductos sanctos martyres, post judices provincias circumeuntes, in catenis missos, novimus.*

[4] Hic modus est optimæ latinitatis, cujus et alia exempla in ipso Ambrosio occurrunt. Quidam mss. habent *raptis*, sed absque sensu; digniores ac vetustiores, *rapti*. Ipsi nempe martyres reddiderunt *hostias*, videlicet semetipsos, quia a laudensi matrona Savina, ut *Acta* enarrant, *revecti* sunt, *rapti* quoad *corpora* ante faciem (*in ora*) principum, idest Mediolanum. Corpora Naboris et Felicis in basilica Philippi condita sunt, quæ ideo posterius Naboriana appellata est; corpus vero Victoris una cum corpore Satyri, in basilica Faustæ sepulta, sæculo V in arca simul marmorea composita sunt, in qua symbolis exterius sculptis eorum gesta et gloria expressa sunt, quæque in lucem educta est anno 1861 dum ambrosiana basilica instauraretur, atque ab eodem Biraghio illustrata est opella: *Sui corpi di S. Vittore e di S. Satiro e sulla basilica di Fausta. Milano 1861.* Victor a quinto jam sæculo majorem præ sociis celebritatem in Ecclesia assecutus est, eumque speciatim cecinit Ennodius.

[5] Biraghius hunc apposuit hymno titulum, notans *inventionem* vocem esse apprime ecclesiasticam, atque pro hac occasione speciatim ex ipsa Ambrosii loquendi ratione desumptam, qui in epistola XXII ad Marcellinam sororem, tunc prope Modoetiam degentem (Besca, *Martyrol. Mediolan.*, Biraghi, *Vita di S. Marcellina*), ait: *Si Martyrum reliquias invenero*, ac deinde: *Inveni*, etc. Quoad diem vero, jam in Beroldi Kalendario habetur: *XIII Kal. Jul. Translatio ss. Protasii et Gervasii ad sanctum Ambrosium.* Ambrosius vero ipse hanc tempestatem denotat, eo quod Sermone VI *in Psalm.* CXVIII, num 16, ait *æstiva luce* eos mundo fulsisse.

[6] Mira occurrit vocum et sensuum consonantia inter hanc stropham et quædam Ambrosii effata sive in sermonibus ad populum pro hac inventione, sive in ipsa epistola ad sororem. Postremus versus sæculo XVII in mediolanensi liturgia mutatus est in alium:

Cano repertis fratribus.

Sed minus opportune facta est ista mutatio, quæ magnum inventionis momentum negligit, nempe quod *martyres* inventi sint, dum secus et versus legitime currit. Uterque autem martyr fratres esse potuerunt; sed id nullibi Ambrosius dixit. Verba autem *novi repertor muneris.... cano*, plane ostendunt Ambrosium hymni auctorem, unde mirum quod neque ad hoc Maurini attenderint editores.

[7] Ita ipse Ambrosius in priori sermone (epist. XXII *ad Sororem*) de horum Martyrum inventione: *Deus latentes sub ignobili cespite Reliquias sanctorum Martyrum suæ Ecclesiæ revelavit.* Ait tamen Paulinus in s. Ambrosii Vita, quod isti Sancti *se Sacerdoti Ambrosio revelaverunt.* Appellantur autem *hostiæ* hi martyres sicut in præcedenti hymno Victor et socii, et quidem evidenti causa, quia pro fide Christi semetipsos hostias dederunt Deo.

[8] Metaphorice ita appellantur Martyrum merita, quæ Deum non latebant, ut eorum intuitu beneficia magna hominibus largiretur; sive sanguis ab iis effusus, ut statim postea dicitur, qui sub imagine fontis gratiarum eleganter proponitur.

[9] Hæc et sequentia in præcitato Ambrosii sermone et reliqua epistola perfectum habent parallelismum. Sequens etiam stropha palam facit hymni auctorem esse martyrum inventorem (*repperimus martyres*). Ideo tam ex his, quam ex universo hymni contextu cum iis collato quæ in eadem Ambrosii epistola XXII leguntur, cardinalis Thomasius (in præcitato *Hymnario*), Papebrochius (ad 19 Junii in *Actis Sanctorum*), Tillemontius (in suis *Memoires*, etc., ubi de Protasio et Gervasio) aliique consono ore recentiores eruditi conveniunt in asserendo hunc hymnum ipsimet Ambrosio; et somniis adscribenda opinio præcitati Mone (*Lateinische Hymnen des Mittelalters*, 1855, idest, Hymni latini ævi medii), qui supponit hunc hymnum ab aliquo sæculi XV litterarum cultore, qui classicos imitari studuit, confectum esse. Ipse vero agnovit tantum codicem quemdam chartaceum bibliothecæ ambrosianæ e sæculo XV (M. 25, *sup.*); at si perplures mss. sæculi XII, XI ac X ejusdem bibliothecæ evolvisset; si codicem Vaticanum olim Pontiliæ, e sæc. XI; si mozarabicum Breviarium, in quibus omnibus hic hymnus conspicitur: suo sane commento valedixisset. Cœvus hymnus Ambrosii ætati ex eo quoque evincitur, quod illæ circumstantiæ in eo non recensentur circa Martyrum inventionem, quæ enarrantur in apocrypha *Ambrosii Epistola ad Fratres per Italiam*, quæ sæc. VI in lucem prodiit, quæque ingenue in Breviariis recepta fuit.

[10] Quidam mss. habent *fide*. Sed bene stat *fides*, ut sensus sit: Suasio quod illæ essent martyrum reliquiæ factis de-

Sanatus impos mentium [1]
Opus fatetur Martyrum.
Cæcus, recepto lumine,
Mortis sacræ meritum probat:
Severus est nomen viro,
Usus minister publici. [2]
Ut Martyrum vestem attigit
Et ora tersit nubila,
Lumen refulsit illico,
Fugitque pulsa cæcitas.
Soluta turba vinculis, B
Spiris draconum libera,
Emissa totis urbibus,
Domum redit cum gratia.
Vetusta secla vidimus,
Jactata semicinctia, [3]
Tactuque, [4] et umbra Corporum
Ægris salutem redditam.

HYMNUS VIII.

In Festo Petri et Pauli Apostol. Martyrum. III Kal. Julias. [5]

Apostolorum Passio
Diem sacravit seculi [6]
Petri triumphum nobilem,
Pauli coronam præferens. [7]
Conjunxit æquales viros
Cruor triumphalis necis: [8]
Deum secutos præsulem [9]
Christi coronavit Fides.
Primus Petrus Apostolus, [10]
Nec Paulus impar gratia,
Electionis vas sacræ,
Petri adæquavit fidem.
Verso crucis vestigio
Simon honorem dans Deo,
Suspensus ascendit, dati
Oraculi non immemor. [11]
Præcinctus, ut dictum est, senex
Et elevatus ab altero,
Quo nollet ivit, sed volens
Mortem subegit asperam.
Hinc Roma celsum verticem
Devotionis [12] extulit
Fundata tali sanguine,
Et Vate [13] tanto nobilis.
Tantæ per Urbis ambitum
Stipata tendunt agmina:

monstratur, nempe miraculis quæ per illas patrata sunt. Protulit Biraghius affine exemplum ex Ovidii epistola v, lib. I *ex Ponto*, v. 32:

Sumque fides hujus maxima vocis ego.

[1] Exprimitur vocibus *impos mentium* qui a dæmone obsessus erat, uti habetur in Prudentii hymno IX, v. 105, juxta ms. ambrosianæ bibliothecæ, D, 36, *sup.*, e sæc. VI, ubi Gerasenus per Christum a dæmone liberatus *mentis impos* appellatur.

[2] De hoc miraculo et aliis quæ hac occasione effecta sunt, et duobus postremis hymni strophis indigitantur, videantur quæ ab ipso Ambrosio memorata fuerunt tam Sermone I de horum martyrum inventione nn. 2 et 9 epistolæ XXII *ad Sororem*, quam Sermone II, in eadem epistola nn. 16, 17 ac 21. Ille cæcus Severus, testibus Paulino et Augustino, post annos triginta ab obitu Ambrosii devotionis ergo ambrosianæ ecclesiæ adhuc inserviebat.

[3] His versiculis, uti et in præcitatis Ambrosii sermonibus, alluditur ad *Actorum* v, 15, et XIX, 12.

[4] Quidam mss. legunt *tactu et umbra*, sed meliores Capituli metropolitani mediolanensis et Breviarium mozarabicum habent *tactuque et umbra*.

Iste hymnus, ut patet, minime horum Martyrum gesta canit, sed factum tantummodo miræ exuviarum eorum inventionis; attamen scite animadvertit Biraghius, pretiosum esse documentum ad catholica dogmata demonstranda de intercessione sanctorum et de suarum reliquiarum cultu. Festum denique horum martyrum cito post eorum corporum inventionem late propagatum esse ostendit Augustinus, qui in Sermone CCLXXXVI, ita populum hypponensem alloquebatur: « Celebramus hodierna die memoriam sanctorum Protasii et Gervasii mediolanensium Martyrum. Eum diem celebramus quando inventa est pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum ejus per Ambrosium Episcopum hominem Dei; cujus tum tantæ gloriæ Martyrum etiam ego testis fui. Ibi eram: Mediolani eram: facta miracula novi, cæcus notissimus toti civitati illuminatus est.... Nos illum gavisi sumus videntem, reliquimus servientem »; in ambrosiana scilicet basilica ubi Sanctorum corpora sepulta manserunt. Eadem aliis quoque locis memoravit Augustinus.

[5] Titulum hunc cl. Biraghius præfecit.

[6] *Diem sæculi*, ut vetustiores codices, non *sæculis*, ut recentiores, significat diem vere physicum, non in eo metaphorico sensu quo per *diem* a christianis ipse lucis Auctor, Deus nempe, intelligebatur, ut in alio Ambrosii versu *Diem* Deus *illuminans*. Ita et s. Cyprianus *de Oratione dominica*: « Quia Christus dies est verus, die seculi recedente, oramus et petimus ut super nos lux denuo veniat ». Certos nos autem facit ipsemet Ambrosius tunc die vigesimanona Junii festum utriusque Apostoli Mediolani celebratum esse, *de Virginitate*, cap. 19, nn. 124, 125: *Hodie Natali eorum* (Petri et Pauli) *Spiritus Sanctus increpuit dicens:* Dies diei eructat verbum.... *Nox fuit: pauci ad Vigilias convenerunt: nullus certe de ditioribus jejunavit.* Non satis exacte hæc a Biraghio prolata.

[7] Per *triumphum Petri* alluditur ad ejus crucifixionem; per *Pauli coronam* ad hujus verba: *Reposita est mihi corona justitiæ*, etc., quam adeptus est capite imminutus.

[8] Non secus in Ambrosii epistola XXII: *Apparent cruoris triumphalis notæ.*

[9] Ita mss. vetustiores. Frequens apud Ambrosium locutio pro Deo duce, vel Domino, uti in epist. X: *ut, Deo præsule, triumphetis;* epist. XX, n. 14: *Est præsul Dominus* et alibi.

[10] Ita ex Matth. X, atque designatur Petri primatus etiam supra Paulum, qui dicitur non impar gratia, sed non auctoritate. Poetica licentia nec classicis inusitata, producta est secunda syllaba in Petrus, licet vocalis sequeretur, nec versu 12 elisio facta vocalis *i* in *Petri*. Eadem quæ hac stropha, profert Ambrosius lib. II *de Spiritu Sancto* postremis verbis.

[11] Codex C: *Non immemor oraculi*. Alluditur hic ad cap. XXI Joannis ubi a Christo prænunciatur Petro futura ejus passio. Enarratio vero hujus mortis *sursum versis vestigiis* inserta fuit ab eodem Ambrosio in ejus libera versione Josephi Flavii *de Excidio Urbis Hierosolymitanæ*, lib. III. *Præcinctus* communiter non de funibus aut catenis dicitur, sed de cingulo vestimentorum, unde Mazocchius opinatus est (*Kalend. marm. Neapol.*, tom. III, etc.), hac voce designatum fuisse, Petri vestimenta ante martyrium a militibus ita alligata fuisse ut cum in crucem *versis vestigiis* actus esset, non inverterentur ne ejus nudarent corpus. Attamen non diffitemur nobis arctatam hanc interpretationem videri, præsertim cum nullum satis aptum sensum tunc habere possent alia subsequentia verba, et *ducet quo tu non vis*, licet iis quæ in hymno statim sequuntur Mazocchii interpretatio innixa conspiciatur. Ideo nobis magis veritati consonum videtur si illa *alius te cinget* intelligantur de catenis vel funibus quibus Petrus trahendus esset prius in carcerem et postea ad supplicium.

[12] Obsequii nempe quo ab universa Ecclesia colitur ob Petri mortem et sepulcrum. Videas plura exempla ex Ambrosii scriptis a Mazocchio adducta præcitato opere, nota 643.

[13] *Vate* pro episcopo, ut hanc vocem pro sacerdotibus etiam antiquæ Legis adhibuit ipse Ambrosius *de Excid. Urbis Hierosol.*, lib. I, cap. 14; ac de pontificibus christianis usitatam ostendit Biraghius epitaphiis episcoporum Laudis Pompejæ s. Cyriaci, qui obiit anno 451, et s. Titiani vita functi anno 476, monetque passim in Ennodio occurrere.

Trinis celebratur viis [1]
Festum sacrorum Martyrum.
Prodire quis mundum putet,
Concurrere plebem poli:
Electa! [2] gentium Caput!
Sedes Magistri gentium!

HYMNUS IX.

Passio Laurentii Martyris.

IV Idus Augustas. [3]

Apostolorum supparem [4]
Laurentium archidiaconum
Pari corona Martyrum [5]
Romana sacravit Fides.
Xystum sequens hic martyrem [6]
Responsa Vatis [7] retulit:
Mœrere, fili, desine;
Sequeris me post triduum.
Nec territus pœnæ metu:
Hæres futurus sanguinis
Spectavit obtutu pio [8]
Quod ipse mox persolveret.
Jam tunc in illo Martyre
Egit triumphum martyris
Successor æquus, syngraphum [9]
Vocis tenens et sanguinis.
Post triduum jussus tamen
Census sacratos prodere,
Spondet pie nec abnuit,
Addens dolum victoriæ.
Spectaculum pulcherrimum!
Egena cogit agmina,
Inopesque monstrans prædicat:
Hi sunt opes Ecclesiæ.
Veræ [10] piorum perpetes
Inopes profecto sunt opes.
Avarus illusus dolet,
Flammas et ultrices parat.
Fugit perustus carnifex
Suisque cedit ignibus;
Versate me, Martyr vocat,
Vorate si coctum est, jubet. [11]

HYMNUS X.

In natali Joannis Apostoli et Evangelistæ

VI Kal. Januarias. [12]

Amore Christi nobilis
Et Filius tonitrui,

[1] Scilicet in basilica Vaticana ad dexteram Tiberis, ubi Petrus sepultus fuit; in basilica Ostiensi ad fluminis lævam, ubi Paulus conditus fuit; in catacumbis Callixti ubi utriusque corpora pluribus annis tertii sæculi deposita manserunt, juxta Damasi carmen: *Hic habitasse prius Sanctos cognoscere debes*, etc. Ita in epistola Gallæ Placidiæ *ad Pulcheriam*, et apud alios. Tempore Prudentii tamen populorum frequentiam ad cæmeterium Callixti jam cessasse arguendum ex eo quod hoc ut popularis peregrinationis metam minime recenset (hymno *de Petro et Paulo*).

[2] Electæ nomine nonnulli interpretes opinantur etiam in II Joannis epistola non personam physicam sed aliquam Ecclesiam designari, et apostolus Petrus ad finem prioris epistolæ suæ habet de Ecclesia romana: *Salutat eos ecclesia, quæ est in Babylone* COELECTA, *et Marcus, filius meus.* Notandum autem, in textu græco hujus epistolæ deesse vocem *Ecclesia*, unde evidentius fit per ipsam vocem *coelecta* Ecclesiam intelligi, et Romanam designari firmatur veterum consensione in voce *Babylone* interpretanda. Tota autem apostrophe, quæ his duobus versiculis continetur, amplissimum est testimonium supremæ romanæ Ecclesiæ auctoritatis quam ab apostolo Petro hæreditavit, et mire conspirat cum aliis Ambrosii de eadem effatis. Dolendum quod tantæ pulchritudinis stropha ab hodierna mediolanensi liturgia exulaverit.

Hunc hymnum tam Baronius in notis ad *Martyrologium*, sub die 29 Junii, quam cardinalis Tommasi, anglicus Neale, germanus Mone omnesque critici recentiores ut Ambrosii assumunt tamquam rem absolute eliquatam. Valde autem in aliis quoque Ecclesiis primitus hujus hymni usus liturgicus diffusus fuit; sed post sæculum VI prævaluit in aliis Ecclesiis, mediolanensi excepta, hymnus *Aurea luce et decore roseo* Elpidis, quæ Boetii uxor a pluribus habetur, aliis obstantibus.

Basilicam in horum Apostolorum honorem extruxit ipsemet Ambrosius in via Romana, eorum reliquias condens in ea; et in hac ipsa basilica circa annum 390 concionatus est, Ambrosio rogante, ejus amicissimus Gaudentius brixiensis episcopus, cujus sermo hac occasione prolatus extat in opere *Collectio Veterum Patrum Brixianæ Ecclesiæ*, 1738, qui in pluribus ad nostrum hymnum alludere videtur. Immo sequentia ibi occurrunt omnino perspicua de Petri passione: *Petrus crucifigitur* verso *ad terram* capite, *et in sublime pedibus* elevatis.

[3] Titulus æque a Biraghio in sua Collectione appositus.

[4] Idest *fere æqualem*. Vox *suppar* valde frequens est Ambrosio, ut *de Sacram. domin. Incarn.* cap. 4; *de Virgin.* lib. III, cap. 4 (non lib. III *de Instit. Virg.* ut apud Biraghi, quia hujus opellæ unicus est liber), *de Fide Resurrect.* n. 115, ac *in Psal.* XXXVII, num. 54. Hunc autem versum profert et s. Maximus taurinensis, hom. LXXIV *de Sanctis*, romanæ editionis, quæ veluti paraphrasis integri hujus hymni videtur.

[5] *Martyrum* in concreto stat pro *martyrii* in abstracto.

[6] Plura occurrunt in hac stropha et sequentibus quæ non modo quoad sensum, sed etiam iisdem verbis in aliis Ambrosii operibus inveniuntur, nempe *de Officiis* lib. I, cap. 41; lib. II, cap. 28; in epistola XXXVII *ad Simplicianum.*

[7] *Vatis*, nempe pontificis, ut in hymno præcedenti, sed etiam in sensu prophetæ, quia proximam passionem Laurentio prænunciavit.

[8] Eadem habet Ambrosius de Thecla, in epistola XXXVII *ad Simplicianum*, nec non alibi.

[9] Codex C habet *syngrapham.* Sed in genere neutro adhibuit Ambrosius hanc vocem lib. II *de Pœnitentia*, cap. IX ab initio.

[10] Ita cum dipthongo habent mss., et ita sensus melius requirit quam *vere*, quia secus superflua esset vox *profecto.*

[11] Ita in omnibus antiquis codd. Eadem proferebat etiam s. Petrus Chrysologus, Ravennæ episcopus, olim subditæ mediolanensi metropoli, sermone CXXXV: *Privum se dolens tyrannus avarus.... flammas parari præcepit.... Jam me versate, et, si una pars cocta est, vorate.*

Cum non semel Laurentium præconiis suis extulerit Ambrosius, eique salutem suam ejus frater Satyrus in acceptis habuerit (*de Excessu fratris*, etc. num. 17), pronum est inferre Ambrosium tantum quoque martyrem Christi versibus suis cecinisse; quam hypothesim et stylus et sententiarum parallelismus mire confirmant, unde et Thomasius et Mone et alii critici recentes hunc quoque hymnum Ambrosio asseruerunt. Ecclesiam vero in s. Laurentii honorem, et quidem inter celebriores, constat sæculo V Mediolanum habuisse, quam cum *mundiorem* factam dixerit Ennodius ab episcopo s. Martiniano (in Epigr. ejusdem), inferendum est, eam sæculo IV jam extitisse, ejusque festum celebratum esse. Hunc autem hymnum ab illa ætate adhibuit mediolanensis Ecclesia, et statim aliæ quoque adoptarunt, donec densatis hujus sententiis in suo longissimo hymno a Prudentio amplificatis, nonnullæ ex eodem strophæ in aliis Ecclesiis pro usu liturgico admissæ sunt.

[12] Rursus hunc titulum apposuit hymno cl. Biraghius, qui notat honorem martyrii Ecclesiam huic Apostolo recogno-

Arcana Johannes Dei
Fatu revelavit sacro. [1]
Captis solebat piscibus
Patris senectam pascere:
Turbante dum nutat [2] salo
Immobilis Fide stetit.
Hamum profundo merserat,
Piscatus est Verbum Dei: [3]
Jactavit undis retia,
Vitam levavit omnium. [4]
Piscis bonus pia est Fides [5]
Mundi supernatans salo, [6]
Subnixa Christi pectore,
Sancto locuta Spiritu: [7]
In principio erat Verbum,
Et Verbum erat apud Deum,
Et Deus erat Verbum: hoc erat
In principio apud Deum:
Omnia per ipsum facta sunt. [8]
Sed ipse laude resonet, [9]
Et laureatus spiritu [10]
Scriptis coronetur suis.

Commune [11] multis passio
Cruorque delictum lavans:
Hoc morte præstat martyrum
Quod fecit esse martyres. [12]
Vinctus tamen ab impiis
Calente olivo dicitur [13]
Tersisse mundi pulverem,
Stetisse victor æmuli. [14]

HYMNUS XI.

Hymnus Virginitatis. [15]

Jesu corona Virginum,
Quem Mater illa concipit
Quæ sola virgo parturit,
Hæc vota clemens accipe.
Qui pascis [16] inter lilia
Septus choreis Virginum,
Sponsus decorus gloria,
Sponsisque reddens præmia:

visse propter testimonium quod fidei tribuit cum in dolium olei ferventis sub Domitiano immersus fuit, licet naturali obierit morte *sexagesimo post Domini passionem anno, juxta urbem Ephesi sepultus*, teste Hieronymo *de Scriptor. ecclesiast.* Licet illud mirum factum silentio non tegat, præcipue tamen hymnus disserit de ejus apostolata atque altioribus revelationibus; unde in vetusto ambrosiano codice B festum s. Joannis inscribitur *Revelatio sci Johis evagle.* In quodam autem veteri Kalendario Metropol., juxta Frisium (*Memorie di Monza*, tom. III), idem festum signatur: *VI Kal. Jan. Assumptio sci Johis Evang.*, quæ vox *assumptio* a Biraghio explanatur illis Ambrosii *in Lucam*, lib. VII, n. 5: *Filius tonitrui in usum* (nempe veluti ad consuetudinem) *gloriæ cœlestis adsumptus est.* Nobis tamen videtur titulus ille intelligendus de assumptione a terrena vita ad felicitatem æternam.

[1] Divina scilicet inspiratione. *Filium* autem *tonitrui* vocavit Joannem ipse Christus, Marci III, 17.

[2] Codices mss. habent *natat.* Sed vera lectio *nutat* ab ipsomet proditur Ambrosio qui eosdem sensus et verba expressit *de Virginitate*, cap. XX, scilicet ultimo, num. 131. *Turbante* autem stat pro *turbato*, ut *Æneidos* lib. VI, v. 857, *turbante tumultu*, ac lib. V, v. 607, *genibusque volutans*, pro *volutatus.*

[3] Alluditur ad declarationem divinitatis Christi, quam præ reliquis Evangelistis clarius prædicavit Joannes.

[4] *Omnium* habent mss. melioris notæ; *hominum* referunt alii, idem quoad sensum, sed error adesset in metro.

[5] Fides nempe Joannis qui se supra terrena extulit, et innixus pectori Christi mysterium ejus divinitatis intimius cognovit ac dein apertius revelavit. In verbo *piscis* juxta vocem ἰχθύς ei respondentem in græca lingua designabant fideles ipsum Christum, quia litteris ejusdem vocis habentur litteræ initiales vocum. Ἰησοῦς Χριστὸς Υἱὸς Θεοῦ Σωτὴρ, idest *Jesus Christus Filius Dei Salvator.*

[6] Quidam codd. habent *salum*, sed præstantiores *salo*, quod conformius est etiam consuetudini Ambrosii.

[7] Hunc versum profert ipse Ambrosius epistola XI *ad Imperatores*, num. 4, dicens de hæreticis sui ævi: *Cum et alius vir*

Sancto locutus Spiritu

dixerit declinandas hujusmodi bestias, etc, quæ verba sunt epistolæ II ipsius Joannis, v. 10. Id vero indicium est hunc hymnum jam fuisse conscriptum quando epistola illa Ambrosii exarata fuit.

[8] Hos quinque versus protulit Ambrosius etiam lib. I *de Fide*, cap. VIII, num. 56, subdens: *Omnes hæreses hoc capitulo brevi Piscator noster exclusit.... Ita Piscator bonus intra unum omnes rete conclusit.* Quæ sane ita consonant ideis in hoc hymno superius expressis, ut ad stabiliendum sufficiant eumdem esse et ejus auctorem et librorum *de Fide.*

[9] Syllabam *re* initialem hujus et similium compositorum brevem vel longam habitam fuisse ad libitum demonstrat Broukhus in notis ad Propertium, Eleg. VIII lib. IV, ad vocem *recidit.*

[10] *Laureati* martyres dicebantur; sed Joannes a Spiritu Sancto lauream obtinuit doctrinæ, unde antonomastice *Joannes theologus* a veteribus appellatus fuit.

[11] Ita et Virgilius *Ecloga* III, v. 80:

Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres.

[12] *Evangelium, de quo martyr adscendit*, dixit idem Ambrosius, non *in Lucam* cap. VI, ut erronee signavit Biraghi, sed in *Hexaemeron* lib. V, cap. 7, num. 17; in quo et Cyprianus animadvertendo præiverat in epistola XXX, pulchrum esse ajens audire in ecclesia *legere Evangelium unde Martyres fiunt*, quemdam Aurelium a se Lectorem ordinatum, qui jam omnia tormenta pro fide fuerat passus.

[13] *Dicitur* non in eo sensu intelligendum, quod res incerta extiterit, sed in sensu traditionis certæ, uti eam se habuisse ostendit ipse Ambrosius sermone II *in Ps.* CXVIII, num. 7, ubi de Joanne habet et verba huic strophæ consona: *Decora oleo spiritali, quo mundi hujus pulverem squalloremque detersit*, quia per *oleo spiritali* allusio fit ad balneum in olei dolio. Notandum, non satis fideliter per incuriam hanc sententiam a Biraghio prolatam esse. Narrant vero hoc factum Tertullianus *Præscriptionum* cap. 36 aliique antiquiores, unde festum s. Joannis ante *Portam latinam* (Romæ, ubi miraculum factum asserebatur et ecclesia extructa fuit), s. Joannis *in oleo*, *in concha*, *in dolio.* Vetustior erat et Mediolani ecclesia s. Joannis *in concha*, quæ ad finem elapsi sæculi profanata, vix ante annum 1880 ad protestantium usum concessa fuit.

[14] Hujus hymni vetustas quæ codicibus XI, X ac IX sæculi comprobatur, tota ejus indoles, peculiaris in arianos intentio ac maxime constans cum Ambrosii sententiis parallelismus evincunt eum quoque Ambrosium habere auctorem. Liturgia mediolanensis ipsum constanter retinuit usque ad elapsum seculum ad finem vergens, quo tempore per alium, pulchrum sane ac suavibus sensibus refertum, substitutus fuit, forte quia ne suspicio quidem subierat Breviarii emendatores hunc ipsimet Ambrosio referendum esse, nec ad magnum ejus dogmaticum momentum animum apposuerant.

[15] Ita quoque a Biraghio inscriptus e sermone *de Lapsu Virginis consecratæ*, cap. 7, ac quia revera non est in sanctarum Virginum laudem, sed precatio a virginibus ad earum sponsum Jesum recitanda.

[16] Consuetum Ambrosio fuit quædam verba activa in passiva significatione assumere, ut *mersit* pro *mersus est*, lib. *de Mysteriis* num. 21.

Quocumque pergis, Virgines
Sequuntur, atque laudibus
Post te canentes cursitant
Hymnosque dulces personant.[1]

Te deprecamur, largius
Nostris adauge[2] mentibus,
Nescire prorsus omnia
Corruptionis vulnera.[3]

[1] Ex *Apocalypsis* cap. XIV, 4, quæ ab Ambrosio proferuntur etiam num. 113 *de Institutione Virg.*, precatus ut virgo Ambrosia *illic Agni sequatur vestigia*, etc. *Cursitare* vero adhibitum fuit etiam in nobili sensu, uti a Prudentio in hymno ss. Apostolorum.

[2] *Adauge* regit quæ sequuntur, *nescire*, etc. Ita idem Ambrosius, sive auctor sit, sive transcriptor sermonis *de Lapsu Virginis consecratæ: Non potest caro corrumpi, nisi mens fuerit ante corrupta*, num. 11.

[3] Iste hymnus invenitur pro officio sanctarum Virginum in codd. ambrosianis sæculi X ac etiam IX; pariterque occurrit in mozarabico, in veteri codice belgico Cassandri atque in aliis exteris sæculi IX. Ejus vero affinitas cum nonnullis locis memorati sermonis *de Lapsu Virginis consecratæ*, si ejus magnæ consocietur antiquitati, conjecturam admodum commendat qua Ambrosio tribuatur. Recentius vero factæ sunt immutationes in hac stropha pro usu liturgico.

Hymni a Maurinis editi una cum certe Ambrosianis, sed non sufficienti probabilitate Ambrosio tributi.

HYMNUS I.

PRO HORA SEXTA.[1]

Orabo mente Dominum,
Orabo simul spiritu;
Ne vox sola Deo canat,
Sensusque noster alibi
Ductus, aberret fluctuans,
Vanis præventus casibus.

Precamur iidem supplices,
Noxas ut omnes amputes,
Et ore te canentium
Lauderis in perpetuum.
Præsta, Pater piissime,
Patrique compar unice,
Cum Spiritu paraclito
Regnans per omne sæculum.

HYMNUS II.

AD MATUTINUM.[2]

Somno refectis artubus,
Spreto cubili surgimus,
Nobis, Pater, canentibus
Adesse te deposcimus.
Te lingua primum concinat,
Te mentis ardor ambiat;
Ut actuum sequentium
Tu, Sancte, sis exordium.
Cedant tenebræ lumini,
Et nox diurno sideri;
Ut culpa quam nox intulit,
Lucis labascat munere.

HYMNUS III.

AD MATUTINUM

FERIÆ III.[3]

Consors paterni luminis,
Lux ipse lucis, et dies,[4]
Noctem canendo rumpimus,
Assiste postulantibus.
Aufer tenebras mentium,
Fuga catervas dæmonum:
Expelle somnolentiam,
Ne pigritantes obruat.
Sic, Christe, nobis omnibus
Indulgeas credentibus;
Ut prosit exorantibus,
Quod præcinentes psallimus.

[1] Maurini Patres, ut vidimus in Præfatione, auctoritate Cassiodori brevissimum hunc canticum Ambrosio concedunt, nimiis in metro licentiis non obstantibus, cum dignum eum Ambrosio ille reputaverit propter sententiarum suavitatem. Sed isti sex versus non sunt nisi portio longioris hymni quem cardinalis Thomasius integrum edidit, quique nullo præstat poetico merito. Hos autem sex versiculos numquam in usum recepit ambrosiana Ecclesia, nec romana adoptavit liturgia. Cum Maurinis tamen Ambrosium eorum auctorem habuerunt etiam Tommasi et Ceillier, unde Venturius suspicatur hos versiculos aliis meliores in hymnum *Bis ternas horas explicans* invexisse vel hujus hymni auctorem vel aliquem alium.

[2] Ignotus semper extitit iste hymnus ambrosianæ liturgiæ licet Hincmarus remensis eum nomine Ambrosii recensuerit libro *de non Trina Deitate*, cap. 16. Ob hujus auctoritatem Thomasius et Ceillier ut Ambrosii eum admiserunt, atque etiam Maurini Patres in suam editionem receperunt. Pro Ambrosio auctore nonnulla animadvertit Venturi; sed licet iste hymnus quædam exhibeat Ambrosio non indigna; nec ejus stylum complexive prodit, neque supponi potest ab eo fuisse confectum quin mediolanensis Ecclesia ipsum in suum umquam adoptaverit.

[3] Apposuimus huic quoque hymno titulum, quo ejus hodiernus usus in romana liturgia designatur. Etiam iste ut Ambrosii habitus fuit ab Hincmaro, juxta ejus testimonium in opere præcitato, unde et jam memorati recentiores una cum Pimont (*Hymnes dominicales et fériales*, etc.) hunc quoque Ambrosii habuerunt. Verum, uti monuimus, Hincmari auctoritas sufficiens non est ut Ambrosii supponatur, præsertim cum ambrosiana Ecclesia eum in usum numquam habuerit, et propter menda metrica ac languidiorem stylum Ambrosii indolem non referat, atque uti de præcedenti valet, Hincmarus eum Ambrosii habere potuerit quod *Ambrosianum* dictum repererit, attamen in eo tantum sensu ita dictum, quod ad formam hymnorum Ambrosii compositus sit, juxta illud quod in Præfatione monitum fuit.

[4] Hæc consonant priori strophæ hymni Ambrosii *in Aurora*, sive *ad Laudes* matutinas.

HYMNUS IV.

Ad Vesperas Sabbati.[1]

O Lux beata Trinitas,
Et principalis unitas,
Jam sol recedit igneus:
Infunde lumen cordibus.
Te mane laudum carmine,
Te deprecamur vespere,
Te nostra supplex gloria
Per cuncta laudet sæcula.

[1] Ita rursus in usu romanæ liturgiæ. Iterum antiquior auctoritas quæ hunc hymnum Ambrosio accenset est Hincmari, qui inde testimonium profert cap. 17 operis præcitati. Michael Timotheus (*In hymnos ecclesiasticos.... elucidatio*) tamen, quin ullum prodat argumentum, eum Magni Gregorii fecit; nec Thomasius quæstionem dirimere arbitratus est. Nos ob rationum momenta in præcedentibus allata Biraghio accedimus qui eum Ambrosio abjudicavit.

HYMNUS V.

In Purificatione B. M. Virginis.[2]

Fit porta Christi pervia,
Referta plena gratia,
Transitque Rex, et permanet,
Clausa, ut fuit, per sæcula.
Genus superni luminis,
Processit aula virginis,
Sponsus, redemptor, conditor,
Suæ gigas Ecclesiæ.
Honor matris et gaudium,
Immensa spes credentium,
Per atra mortis pocula,
Resolvit nostra crimina.

[2] Hunc titulum gerit hymnus in Collectione Aloysii Venturi, de qua sæpius. S. Ildephonsus primo sæculi VII dimidio archiepiscopus hispalensis priorem hujus hymni stropham protulit nomine Ambrosii in sermone *de Parturitione et Purificatione B. M. V.*; reliquas autem duas dedit Georgius Cassander in Collectione sua, an. 1556, sed absque nomine auctoris. Hinc eas desumpserunt Clichtovæus, Maurini Patres Ambrosii editores, Ceillier et card. Tommasi, qui omnes Ambrosii fœtum eas habuerunt, licet notet ipse Thomasius: *In neutro e nostris mss. legitur* (iste hymnus). Desumptæ vero sunt e longiori hymno Breviarii mozarabici, quem ipse Thomasius integrum edidit, quique nullis fulget dotibus unde Ambrosii scriptis accenseri mereatur. Accedit has strophas mediolanensem Ecclesiam numquam agnovisse, cum in nullo prorsus occurrant suo liturgico documento: ergo etsi cl. quoque Venturi eas utambrosianas admittat, Biraghii sententiam retinendam putamus qui, eas ex albo ambrosiano rescidit.

S. AMBROSII MEDIOLANENSIS EPISCOPI

CARMINA.

CARMEN I.

In Baptisterii Basilica.[1]

Octachorum[2] sanctos templum surrexit in usus;
Octagonus fons est munere[3] dignus eo.
Hoc numero[4] decuit sacri Baptismatis Aulam
Surgere, quo populis vera salus rediit
Luce[5] resurgentis Christi; qui claustra resolvit
Mortis et e tumulis suscitat exanimes;[6]
Confessosque reos maculoso crimine solvens
Fontis puriflui diluit irriguo.[7]
Hic quicumque volunt probrosæ crimina vitæ
Ponere, corda lavent, pectora munda gerant.[8]
Huc veniant alacres: quamvis tenebrosus, adire
Audeat; abscedet candidior nivibus.
Huc sancti properent:[9] non expers ullus aquarum
Sanctus: in his regnum est, consiliumque Dei,[10]
Gloria justitiæ: nam quid divinius isto
Ut puncto exiguo culpa cadat populi?[11]

[1] De hac basilica loquitur Ambrosius in epist. XX *ad Sororem*, eamque a basilica *nova*, seu majori distinguit, quæ postea s. Mariæ appellata fuit: basilica vero baptisterii ab eodem Ambrosio *vetus* dicitur in hac ipsa epistola, et sanctæ Theclæ dicata extitit. Illa insuper *æstiva*, ista *hiemalis* dicta fuit; unde nunc quoque in missali ambrosiano extat missa *pro baptizatis in ecclesia hiemali* per integras octavas Paschatis et Pentecostis.

[2] Idest octo sinuositatum sive absidum. Hujusmodi compositis e græco delectabatur Ambrosius, uti in II Apologia David, cap. 9 *eptamyxo*, *septem narium* sive fistularum, et serm. XXII *in Psalm.* CXVIII, num. 12, *heptateuchum*, id est septem priores libri veteris Testamenti.

[3] Vocem *munus* præcipue adhibuit Ambrosius ad sacramentorum collationem designandam. Ita *de Mysteriis* cap. 1: *Bonum odorem vobis inhalatum munere Sacramentorum*; et cap. 2: *Non specie tibi æstimandus est* (baptismi minister), *sed munere*.

[4] Id explicat Ambrosius epistola XLIV, quia post septem dies qui vetus Testamentum adumbrabant, venit octavus, dies Resurrectionis et Spiritus Sancti, dies novum Testamentum figurans. Quæ eadem habet prologo *in Psalm.* CXVIII, et *in Lucam*, lib. V, num. 49, ac lib. VII, num. 6. Eusebius quoque in *Vita Constantini*, lib. III, cap. 1, basilicam describit *in figura octaedri*; pariterque loquitur Hieronymus *adversus Luciferianos*.

[5] Nempe *die*, ut etiam Tibullus: *Luce sacra requiescat humus*; ac valde eleganter ita significatur ipsius diei initium.

[6] Ita Ambrosius epist. XLVI: *Reseratis tumulis mortuos resuscitabat*.

[7] *Irriguum* vox est Ambrosio ita frequens ut non occurrat exempla proferre.

[8] Idest nemo accedat quin eum malefactorum suorum pœniteat.

[9] Qui nempe jam peccata abhorrent, et sanctam inierunt vitæ rationem, licet nondum undis lustralibus tincti.

[10] Ita Lucæ VII, 30 de pharisæis Joannis baptismum recusantibus dicitur quod *spreverunt consilium Dei*.

[11] Eadem pluries repetit Ambrosius, ut lib. II *in Lucam*, num. 91, et lib. V, num. 13; in hymnis Paschatis et Matutini.

CARMEN II.

Epitaphium Ad Satyri Sepulcrum.[1]

Uranio[2] Satyro supremum frater honorem
Martyris ad lævam[3] detulit Ambrosius.
Hæc meriti merces,[4] ut sacri sanguinis humor
Finitimas penetrans adluat exuvias.

CARMEN III.

In Basilicam Romanam.[5]

Condidit Ambrosius templum, Dominoque sacravit
Nomine apostolico, munere, reliquiis.[6]
Forma crucis templum est;[7] templum victoria Chri-
Sacra triumphalis signat imago locum. (sti;
In capite est templi vitæ Nazarius almæ,[8]
Et sublime solum Martyris exuviis.
Crux ubi sacratum caput extulit, orbe reflexo,
Hoc caput est templo, Nazarioque domus.
Qui fovet æternam victor pietate quietem;
Crux cui palma fuit, crux etiam sinus[9] est.

CARMEN IV.

Disticha ad picturas sacras in Basilica Ambrosiana.

I.

Arca Noe nostri typus est;[10] et Spiritus ales[11]
Qui pacem populis ramo prætendit olivæ.[12]

II.

Ætherium spectare polum Patriarcha jubetur,
Stellarumque modo Sobolem spectare micantem.[13]

III.

Hospitio largus Christum quoque suscipit Habran:[14]
Sarra[15] pudore latens, fida pietate ministrat.

IV.

Offert Progeniem sanctis altaribus Habran,
Patris ei est pietas caro non parcere Nato.

V.

Præstolatur ovans Sponsæ[16] de gentibus Isaac;
Ecce Rebecca venit sublimi vecta camelo.

VI.

Jacob, fraude bona, patri dum suggerit escas,
Præcipit eulogiam[17] Esâu, dulcia frusta lucratus.

VII.

Pascit oves Jacob varias: vos discite, Vates,[18]
Diverso populos virtutum adsuescere[19] cultu.

[1] *Epitaphium* vocavit hos versus seculo IX Dungalus, qui eos nobis asservavit, ut dictum est in Præfatione.

[2] Nomen est proprium e græco, uti plura alia nomina apud romanos frequentia, præsertim ævo imperatorum. Alciatus autem invenit aliud exemplar hujus nominis in quadam lapidea inscriptione prope Mediolanum. Non igitur tamquam adjectivum *cœlestis* ista vox hic assumenda est, ut quidam opinati sunt, et in Præfatione ad Ambrosii libros *de Excessu Fratris* monitum jam fuit.

[3] Juxta auctorem cujusdam veteris *panegyrici s. Satyri*, e sæculo circiter VI, Ambrosius fratrem *ad lævam Martyris Victoris propriis manibus sepelivit*. Traditio, ait Biraghius, documenta ac recentes inventiones factum hoc comprobarunt. Quod autem *Ambrosius* hic absque ullo honoris titulo nominetur, indicium est eum esse carminis auctorem.

[4] Infrequens omnino tunc erat ut in basilicis ac prope Martyres sepultura concederetur, et ideo id *merces meriti* dicitur; nempe id tantum magnæ mortui dignitati aut merito tribuebatur, eo quod effusus Martyrum sanguis videretur quasi suffragia sepultis prope eos defunctis afferre, unde reliqua verba *ut sacri sanguinis*, etc. Conferantur quæ habet Petrus Puricelli in operibus *Monumenta Basilicæ Ambrosianæ* et *s. Satyri Tumulus illustratus*.

[5] Titulum hunc præfecit Biraghius huic carmini eo quod ita ista basilica designata occurrit in Ambrosii epistola XXII *ad Sororem*, n. 1. Ita vero appellabatur quia extra portam civitatis in *via romana* sita erat.

[6] Hic quoque vox *Ambrosius* absque ullo titulo ostendit, ut in præcedenti, ipsum esse inscriptionis auctorem. Hoc autem condidit templum prioribus sui episcopatus annis, cum Petri et Pauli reliquias, nempe *brandea*, videlicet alicujus panni segmenta quæ supra eorum sepulcra posita fuerant, sibi comparasset. *Nomine apostolico*, id est apostolorum Petri et Pauli; *munere, reliquiis;* pro munere reliquiarum, ut ait Virgilius: *Sanguine.... et virgine cæsa* pro sanguine virginis cæsæ. Syllaba *re* in his compositis etiam longa efficiabatur, uti jam dictum est.

[7] Ut nunc quoque conspicitur; ratio vero statim subsequitur, quæ consonat quibusdam Ambrosii effatis, uti *de Spiritu Sancto*, lib. I, cap. 9: *O divinum crucis sacramentum in qua.... erigantur trophæa*, et lib. X *in Lucam*, num. 109; *Nunc trophæum* (crucis) *vidimus*, etc.

[8] Ante s. Carolum altare ubi Nazarii spolia quiescebant, ibi ab Ambrosio deposita postquam eadem invenit (Paulinus, in *Vita Ambrosii*), erat adhuc in capite crucis, et altare majus cum reliquiis Apostolorum erat in media brachiorum intersectione, nempe sub tholo.

[9] *Sinus* est pro receptaculo, quietis loco. Crux dat quietem cui dedit victoriæ palmam. Valde sane pulchra hæc inscriptio, et nihil magis pronum quam eam interiori templi parieti apposuisse ipsum Ambrosium postquam martyris Nazarii exuvias, feliciter ab eo repertas, ibi collocare sibi concessum fuit. Id firmat et sequens epigraphe, quam Serena, celebris Stiliconis uxor, in eodem templo ponere fecit paulo postea, quamque ibi suo adhuc ævo extitisse asserit Tristanus Calcus, *Histor. patr.* lib. III:

« Qua sinuata cavo consurgunt tecta recessu
Sacratæque crucis flectitur orbe caput,
Nazarius vitæ immaculabilis, integer artus
Conditus, exsultat hunc tumulo esse locum.
Quem pius Ambrosius signavit imagine Christi,
Marmoribus lybicis fida Serena polit.
Conjugis ut reditu Stiliconis læta fruatur,
Germanisque piis pignoribus propriis ».

[10] Confer quæ habet Ambrosius *in Lucam*, lib. III, n. 48.

[11] Eadem habet Ambrosius *in Lucam*, lib. II, n. 92.

[12] Imitatio virgiliana. Ita *Æneidos*, lib. VIII, versu 116:

Pacifereque manu ramum prætendit olivæ,

et lib. XI, v. 332:

Ire juvat, pacisque manu prætendere ramos.

[13] Perfecte consonat hujus distichi sensus iis Ambrosii *de Abraham*, num. 20: *Per quem* (Christum) *Abraham respexit in cœlum, et splendorem posteritatis suæ agnovit, non minus illustrem quam stellarum cœlestium fulget claritas*. Notamus Biraghium, ut non raro, non satis recte Ambrosii verba protulisse; posuisse nempe cap. 1 pro lib. I, atque addidisse postremo vocem *Christum*, quæ in textu deest, licet vox *splendorem* possit recte maxime de Christo intelligi.

[14] Idem ac Abraham, de quo explanatio habetur in nota 5 ad num. 1, lib. II *de Abraham*.

[15] Consonum Ambrosio et versioni alexandrinæ ut littera *r* in hoc nomine duplicetur. Sequentia vero consonant cum iis quæ leguntur lib. I *de Abraham*, num. 37.

[16] Etiam cum caso dativo construitur verbum *præstolari*. *Ovans* vero legendum, non *oves*, quod habent editiones.

[17] *Eulogiam*, nempe benedictionem.

[18] Idest pontifices, ut præcedenter monitum fuit.

[19] *Adsuescere* adhibitum in significatione transitiva, ut apud Virgilium non semel.

VIII.

Ficta quidem Jacob natis sed vera locutus,
Bestia[1] germano quod sit mens invida fratri.

IX.

Prælati[2] invidia fratrum quoque pectora movit;
Servitioque datus patrio dilectus amore.

X.

Nil status inferior præclaris moribus obstat:
Deformem dominæ condemnat servus amorem.

XI.

Joseph manipulus, Christi crux, stolaque Christus;[3]
Quem sol, luna, Deum, cœli stellæ quoque adorant.

XII.

Pendet Abessalon[4] adstrictus in arbore guttur,
Ne cœlum patricida ferus macularet humumque.

XIII.

Excipit innocuo viventem bellua morsu
Cetus,[5] et ad terras Jonam gravis adtulit alvo.

XIV.

Disparibus victum populis prænunciat unum
Isaïas Vates, socians armenta leoni.[6]

XV.

Hic est Hieremïas sacratus matris in alvo,
Hostia cui Dominus specie[7] monstratur ut Agnus.

XVI.

Helias ascendit equos currusque[8] volantes,
Raptus in ætheriam meritis cœlestibus aulam.

XVII.

Ecce feri norunt Sanctis deferre[9] leones,
Atque famem cohibere metu, Vatemque vereri.

XVIII.

Angelus affatur Mariam; quæ, parca loquendi,
Ora verecundo solvit suffusa rubore.[10]

XIX.

Zacheus in ramo est, rapti jam prodigus auri:
Feminaque immundum miratur stare cruorem.[11]

XX.

Majestate sua rutilans Sapientia vibrat;[12]
Discipulisque Deum, si possint cernere, monstrat.[13]

XXI.

Aspice Johannem recubantem in pectore Christi,
Unde Deum Verbum assumpsit pietate fateri.[14]

[1] Id est cum Jacob dixit *Fera pessima devoravit eum*, inscius verum dixit, quod invidia, fera pessima, voravit Josephum.

[2] Vox Ambrosio non infrequens.

[3] Videas *de Joseph*, nn. 13 ac 15.

[4] Ita constanter Ambrosius Absalonem appellat.

[5] Conferenda sunt quæ habentur lib. v *Hexaemer.* cap. 11.

[6] Eadem proponuntur *Hexaemer.* lib. v, cap. 2.

[7] In mss. *sæpe*, quod et historice et metrice erratum, unde *specie* positum est, id est figura, uti habetur Jeremiæ XI.

[8] *Currus* poetice stat pro singulari, ut apud Virgilium lib. III *Georg.* n. 181, *currus agitare volantes.*

[9] *Deferre*, vox est Ambrosio admodum frequens, uti ex. gr. *in Lucam*, lib. II, num 65.

[10] His bene respondent quæ leguntur lib. II *de Virginibus*, num. 2.

[11] Videantur quæ de utroque facto habentur *in Lucam*, lib. VIII a num. 81, et lib. VI, num. 60.

[12] *Vibrat* idem sonat ac *splendet*, fulgorem veluti vibrationes emittens.

[13] Significat Christi transfigurationem in monte.

[14] Eadem profert Ambrosius epist. LXV *ad Simplicianum.*

ORDO NOVUS

EPISTOLARUM SANCTI AMBROSII

CUM ANTE VULGATIS COMPARATUS.

Ordo novus	Ordo Editionum Amerb. Erasmi, Gill. etc.	Ordo Editionis Romanæ, et posteriorum Paris.	PRIMA CLASSIS.	
. . . .	25	Tom. IV	*Gratianus Ambrosio.*	*col.* 319
I	26	Tom. IV	Gratiano imperat.	320
II	44	XIX	Constantio.	323
III	51	LXIX	Felici.	331
IV	5	LX	Felici.	332
V	64	XLVI	Syagrio.	335
VI	65	XLVII	Syagrio.	342
VII	1	Tom. I	Justo.	348
VIII	63	X	Justo.	356
IX	*deest*	II	Episcopis Gall., etc.	263
X	*deest*	I	Imper. Gratiano, etc.	*ibid.*
XI	*deest*	IV	Imper. Gratiano, etc.	269
XII	*deest*	III	Imper. Gratiano, etc.	271
XIII	*deest*	*deest*	Imper. Theodos., etc.	281
XIV	*deest*	*deest*	Imper. Theodos., etc.	285
XV	59	XXII	Anatolio, Numerio.	369
XVI	60	XXIII	Anysio fratri.	363
XVII	30	XI	Valentiniano imper.	365
. . . . .			*Relatio Symmachi.*	370
XVIII	31	XII	Valentiniano imper.	376
XIX	70	XXIV	Vigilio.	386
XX	33	XIV	Marcellinæ.	398
XXI	32	XIII	Valentiniano imper.	407
XXII	85	LIV	Dominæ sorori.	157
XXIII	83	Tom. IV	Episcopis per Æmil.	411
XXIV	27	LVI	Valentiniano imper.	420
XXV	58	LI	Studio.	425
XXVI	76	LII	Studio, *vel* Irenæo.	427
XXVII	4	Tom. I	Irenæo.	431
XXVIII	6	XX	Irenæo.	436
XXIX	11	Tom. II	Irenæo.	439
XXX	12	Tom. II	Irenæo.	446
XXXI	13	XXXV	Irenæo.	450
XXXII	48	Tom. II	Irenæo.	454
XXXIII	¼	XXXVI	Irenæo.	457
XXXIV	21	XXXVIII	Horontiano.	459
XXXV	22	XXXIX	Horontiano.	463
XXXVI	23	XL	Horontiano.	467
XXXVII	7	Tom. I	Simpliciano.	469
XXXVIII	10	XXVII	Simpliciano.	481
XXXIX	8	LXI	Faustino.	484
XL	29	XVII	Theodosio imperat.	487
XLI	*deest*	XVIII	Frater sorori.	167
. . . . .	80	VI	*Syricius Mediol. Eccles.*	287
XLII	81	VII	Syricio Papæ, etc.	291
XLIII	38	Tom. I	Horontiano.	498
XLIV	39	Tom. I	Horontiano.	505
XLV	42	Tom. I	Sabino.	511

Ordo novus.	Ordo Editionum Amerb Erasmi, Gill. etc.	Ordo Editionis Romanæ et posteriorum Paris.	PRIMA CLASSIS.	
XLVI	47	VIII	Irenæo, *nunc* Sabino.	*col.* 514
XLVII	45	LXV	Sabino.	519
XLVIII	40	LXIII	Sabino.	521
XLIX	41	XXXI	Sabino.	523
L	37	Tom. I	Chromatio.	524
LI	28	LIX	Theodosio imperat.	529
LII	53	L	Titiano.	534
LIII	34	LVII	Theodosio imperat.	535
LIV	35	LXII	Eusebio.	536
LV	46	LXVI	Eusebio.	537
LVI	78	IX	Theophilo.	297
. . . . .	79	V	*De causa Bonosi.*	299
LVII	*deest*	XV	Eugenio imperat.	539
LVIII	36	XXX	Sabino.	543
LIX	37	XXXII	Severo.	547
LX	66	XLVIII	Paterno.	548
LXI	*deest*	LVIII	Theodosio imperat.	551
LXII	*deest*	XVI	Theodosio imperat.	553
LXIII	82	XXV	Vercellensi Eccles., etc.	554
			SECUNDA CLASSIS.	
LXIV	62	Tom. I	Irenæo.	585
LXV	2	Tom. I	Simpliciano.	587
LXVI	56	Tom. I	Romulo.	590
LXVII	3	Tom. I	Simpliciano.	593
LXVIII	52	Tom. I	Romulo.	597
LXIX	15	Tom. I	Ireneo.	598
LXX	18	Tom. II	Horontiano.	600
LXXI	19	Tom. II	Horontiano.	607
LXXII	77	Tom. I	Constantio.	609
LXXIII	71	XLI	Irenæo.	617
LXXIV	72	XLII	Irenæo *vel* Clement.	620
LXXV	73	XLIII	Clementiane.	624
LXXVI	16	XXXVII	Irenæo.	626
LXXVII	20	XXVIII	Horontiano.	630
LXXVIII	74	XLIV	Horontiano.	634
LXXIX	9	XXVI	Bellicio.	636
LXXX	73	XLV	Bellicio.	638
LXXXI	17	Tom. II	Clericis.	640
LXXXII	24	XLIX	Marcello.	642
LXXXIII	45	LXIV	Sisinnio.	646
LXXXIV	67	LXXII	Cynegio.	649
LXXXV	54	XXI	Syricio.	*ibid.*
LXXXVI	49	LXVII	Syrigio.	650
LXXXVII	55	LXX	Segatio et Delphino.	*ibid.*
LXXXVIII	50	LXVIII	Attico.	651
LXXXIX	69	LXXIV	Alypio.	*ibid.*
XC	68	LXXIII	Antonio.	652
XCI	61	LXXI	Candidiano.	*ibid.*

Quatuor ad Tomum VI remissæ ut spuriæ vel dubiæ, et una prætermissa.

ORDO

ROMANÆ EDITIONIS

CUM VETERIBUS

ET HAC NOVA EDITIONE COMPARATUS.

Ordo Editionis Romanæ et posteriorum Paris.	Ordo Editionum Amerb Erasmi, Gill etc.	Ordo novus		
Tom. I.				
I	38	XLIII	Horontiano. *col. hujus edit.*	498
II	39	XLIV	Horontiano.	505
III	42	XLV	Sabino.	511
IV	4	XXVII	Irenæo.	431
V	62	LXIV	Irenæo.	585
VI	2	LXV	Simpliciano.	587
VII	1	VII	Justo.	348
VIII	56	LXVI	Romulo.	590
IX	3	LXVII	Simpliciano.	593
X	77	LXXII	Constantio.	609
XI	71	LXVIII	Romulo.	597
XII	37	L	Chromatio.	524
XIII	15	LXIX	Irenæo.	598
Tom. II.				
I	7	XXXVII	Simpliciano.	469
II	17	LXXXI	Clericis.	640
III	11	XXIX	Irenæo.	439
IV	48	XXXII	Irenæo.	454
V	10	LXX	Horontiano.	600
VI	19	LXXI	Horontiano.	607
VII	12	XXX	Irenæo.	446
Tom. IV.				
I	25	. . . . .	*Gratianus Ambrosio.*	319
II	26	I	Gratiano imperat.	320
III	83	XXIII	Episcopis per Æmil.	411
Tom. V.				
I	*deest*	X	Imperat. Gratiano, etc.	263
II	*deest*	IX	Episcopis Gall., etc.	263
III	*deest*	XII	Imperat. Gratiano, etc.	271
IV	*deest*	XI	Imperat. Gratiano, etc.	269
V	79	*DeBonoso*	Theophilo et Anysio.	299
VI	80	. . . . .	*Syricius Mediol. Eccl.*	287
VII	81	XLII	Syricio Papæ, etc.	291
VIII	47	XLVI	Sabino.	514
IX	78	LVI	Theophilo.	297
X	63	VIII	Justo.	356
XI	30	XVII	Valentiniano imperat.	365
. . . . .			*Relatio Symmachi.*	370
XII	31	XVIII	Valentiniano imperat.	376
XIII	32	XXI	Valentiniano imperat.	407
XIV	33	XX	Marcellinæ.	398
XV	*deest*	LVII	Eugenio imperat.	539
XVI	*deest*	LXII	Theodosio imperat.	553
XVII	29	XL	Theodosio imperat.	487
XVIII	*deest*	XLI	Marcellinæ.	167
XIX	44	II	Constantio.	323
XX	6	XXVIII	Irenæo.	436
XXI	54	LXXXV	Syricio.	649
XXII	59	XV	Anatolio, Numerio.	359
XXIII	60	XVI	Anysio fratri.	363

Ordo Editionis Romanæ et posteriorum Paris.	Ordo Editionum Amerb Erasmi, Gill. etc.	Ordo novus.		
XXIV	70	XIX	Vigilio. *col. hujus edit.*	386
XXV	82	LXIII	Vercellensi Eccles., etc.	554
XXVI	9	LXXIX	Bellicio.	636
XXVII	10	XXXVIII	Simpliciano.	481
XXVIII	20	LXXVII	Horontiano.	630
XXIX	*deest*	Tomo VI	*Floriano.*	
XXX	36	LVIII	Sabino.	543
XXXI	41	XLIX	Sabino.	523
XXXII	57	LIX	Severo.	547
XXXIII	84	*Rejecta*	*Demetriadi.*	
XXXIV	*deest*	Tomo VI	*Virginibus sacris.*	
XXXV	13	XXXI	Irenæo.	450
XXXVI	14	XXXIII	Irenæo.	457
XXXVII	16	LXXVI	Irenæo.	426
XXXVIII	21	XXXIV	Horontiano.	439
XXXIX	22	XXXV	Horontiano.	467
XL	23	XXXVI	Horontiano.	463
XLI	71	LXXIII	Irenæo.	617
XLII	72	LXXIV	Clement. *vel* Irenæo.	620
XLIII	73	LXXV	Clementiano.	624
XLIV	74	LXXVIII	Horontiano.	634
XLV	75	LXXX	Bellicio.	638
XLVI	64	V	Syagrio.	335
XLVII	65	VI	Syagrio.	342
XLVIII	66	LX	Paterno.	548
XLIX	24	LXXXII	Marcello.	642
L	53	LII	Titiano.	534
LI	58	XXV	Studio.	425
LII	76	XXVI	Studio, *vel* Irenæo.	427
LIII	*deest*	Tomo VI	*Fratribus per Italiam.*	
LIV	85	XXII	Marcellinæ.	157
LV	*deest*	Tomo VI	*Fratribus et univers.* etc.	
LVI	27	XXIV	Valentiniano imperat.	420
LVII	34	LIII	Theodosio imperat.	535
LVIII	*deest*	LXI	Theodosio imperat.	541
LIX	28	LI	Theodosio imperat.	553
LX	5	IV	Felici.	332
LXI	8	XXXIX	Faustino.	484
LXII	35	LIV	Eusebio.	536
LXIII	40	XLVIII	Sabino.	521
LXIV	43	LXXXIII	Sisinnio.	646
LXV	41	XLIX	Sabino.	523
LXVI	46	LV	Eusebio.	536
LXVII	49	LXXXVI	Syricio.	650
LXVIII	50	LXXXVIII	Attico.	651
LXIX	51	III	Felici.	331
LXX	55	LXXXVII	Segatio et Delphino.	650
LXXI	61	XCI	Candidiano.	652
LXXII	67	LXXXIV	Cynegio.	649
LXXIII	68	XC	Antonio.	652
LXXIV	69	LXXXIX	Alypio.	651

ORDO
VETERUM EDITIONUM
CUM ROMANA
ET HAC NOVA EDITIONE COMPARATUS.

Ordo Editionum Amerb. Erasmi, Gill etc.	Ordo Editionis Romanæ et posteriorum Paris.	Ordo novus.		
I	Tom. I	VII	Justo. *col. hujus edit.*	348
II	Tom. I	LXV	Simpliciano.	587
III	Tom. I	LXVII	Simpliciano.	593
IV	Tom. I	XXVII	Irenæo.	431
V	60	IV	Felici.	332
VI	20	XXVIII	Irenæo.	436
VII	Tom. I	XXXVII	Simpliciano.	469
VIII	61	XXXIX	Faustino.	484
IX	26	LXXIX	Bellicio.	636
X	27	XXXIII	Simpliciano.	481
XI	Tom. II	XXIX	Irenæo.	439
XII	Tom. II	XXX	Irenæo.	446
XIII	35	XXXI	Irenæo.	450
XIV	36	XXXIII	Irenæo.	457
XV	Tom I	LXIX	Irenæo.	598
XVI	27	LXXIV	Irenæo.	626
XVII	Tom. II	LXXXI	Clericis.	640
XVIII	Tom. II	LXX	Horontiano.	600
XIX	Tom. II	LXXI	Horontiano.	607
XX	28	LXXVII	Horontiano.	630
XXI	38	XXXIV	Horontiano.	459
XXII	39	XXXV	Horontiano.	463
XXIII	40	XXXVI	Horontiano.	467
XXIV	49	LXXXII	Marcello.	642
XXV	Tom. IV	. . . . .	*Gratianus Ambrosio.*	319
XXVI	Tom. IV	I	Gratiano imperat.	320
XXVII	56	XXIV	Valentiniano imperat.	420
XXVIII	59	LI	Theodosio imperat.	553
XXIX	17	XL	Theodosio imperat.	541
XXX	11	XVII	Valentiniano imperat.	365
. . . . .		. . . . .	*Relatio Symmachi.*	370
XXXI	12	XVIII	Valentiniano imperat.	376
XXXII	14	XXI	Valentiniano imperat.	407
XXXIII	14	XX	Marcellinæ.	398
XXXIV	57	LIII	Theodosio imperat.	535
XXXV	62	LIV	Eusebio.	536
XXXVI	30	LVIII	Sabino.	543
XXXVII	Tom. I	L	Chromatio.	524
XXXVIII	Tom. I	XLIII	Horontiano.	498
XXXIX	Tom. I	XLIV	Horontiano.	505
XL	58	XLVIII	Sabino.	521
XLI	31	XLIX	Sabino.	523
XLII	Tom. I	XLV	Sabino.	511
XLIII	64	LXXXIII	Sisinnio. *col. hujus edit.*	646
XLIV	19	II	Constantio.	323
XLV	65	XLVII	Sabino.	519
XLVI	66	LV	Eusebio.	536
XLVII	8	XLVI	Irenæo, *nunc* Sabino.	514
XLVIII	Tom. I	XXIII	Irenæo.	454
XLIX	67	LXXXVI	Syricio.	650
L	68	LXXXVIII	Attico.	*ibid.*
LI	69	III	Felici.	331
LII	Tom. I	LXV	Romulo.	590
LIII	50	LII	Titiano.	534
LIV	21	LXXXV	Syricio.	649
LV	70	LXXXVII	Segatio et Delphino.	650
LVI	32	LIX	Romulo.	597
LVII	Tom. I	LXVI	Severo.	547
LVIII	51	XXV	Studio.	425
LIX	22	XV	Anatolio, Numerio, etc.	369
LX	23	XVI	Anysio fratri.	363
LXI	71	XCI	Candidiano.	652
LXII	Tom. I	LXIV	Irenæo.	585
LXIII	10	VIII	Justo.	356
LXIV	46	V	Syagrio.	335
LXV	47	VI	Syagrio.	342
LXVI	48	LX	Paterno	548
LXVII	72	LXXXIV	Cynegio.	649
LXVIII	73	XC	Antonio.	652
LXIX	74	LXXXIX	Alypio.	651
LXX	24	XIX	Vigilio.	386
LXXI	41	LXXIII	Irenæo.	617
LXXII	42	LXXIV	Irenæo.	620
LXXIII	43	LXXV	Clementiano.	624
LXXIV	44	LXXVIII	Horontiano.	634
LXXV	45	LXXX	Bellicio.	638
LXXVI	52	XXVI	Studio, *nunc* Irenæo.	427
LXXVII	Tom. I	LXXII	Constantio.	609
LXXVIII	9	LVI	Theophilo.	297
LXXIX	5	. . . . .	*De causa Bonosi.*	299
LXXX	6	. . . . .	*Syricius Mediol. Eccles.*	287
LXXXI	7	XLII	Syricio Papæ, etc.	291
LXXXII	25	LXIII	Vercellensi Eccles., etc.	554
LXXXIII	Tom. IV	XXIII	Episcopis per Æmil.	410
LXXXIV	33	*Rejecta*	*Ad sacram Virg. Demetriad.*	
LXXXV	54	XXII	Dominæ sorori.	157

EPISTOLARUM

INDEX ALPHABETICUS.

ALYPIO. *col.* 651
ANATOLIO, NUMERIO, etc. 359
ANTONIO. 652
ANYSIO. 363
ATTICO. 651
De Basilicis Sermo. 143
BELLICIO prima. 636
» secunda. 638
De Bonosi causa. 299
CANDIDIANO fratri. 652
CHROMATIO. 524
CLEMENTIANO. 624
CLERICIS. 640
CONSTANTIO prima. 323
» secunda. 609
CYNEGIO. 649
EPISCOPIS per Æmiliam. 411
EPISCOPIS Galliarum. 263
EUGENIO tyranno. 539
EUSEBIO prima. 536
» secunda. 537
FAUSTINO. 484
FELICI prima. 331
» secunda. 332
Gratianus imperator Ambrosio. 319
GRATIANO imperatori prima 320
» » secunda. 263
» » tertia. 269
» » quarta. 271
HORONTIANO prima. 459
» secunda. 463
» tertia. 467
» quarta. 498
» quinta. 505
» sexta. 600
» septima. 607
» octava. 630
» nona. 634
IRENÆO prima. 427
» secunda. 431
» tertia. 436
» quarta. 439
» quinta. 446
» sexta. 450
» septima. 454
» octava. 457
» nona. 585
» decima. 598
IRENÆO undecima. *col.* 617
» duodecima. 620
» tertiadecima. 626
JUSTO prima. 348
» secunda. 356
MARCELLINÆ prima. 398
DOMINÆ Sorori, secunda. 157
» » tertia. 167
MARCELLO. 642
PATERNO. 548
SEGATIO et DELPHINO. 650
ROMULO prima. 590
» secunda. 597
SABINO prima. 511
» secunda. 514
» tertia. 519
» quarta. 521
» quinta. 523
» sexta. 543
SEVERO. 547
SIMPLICIANO prima. 469
» secunda. 481
» tertia. 587
» quarta. 593
Syricius Mediolanensi Ecclesiæ. 287
SYRICIO prima. 291
» secunda. 649
» tertia. 650
SISINNIO. 646
STUDIO. 425
SYAGRIO prima. 335
» secunda. 342
Symmachi relatio. 370
THEODOSIO imperatori prima. 487
» » secunda. 285
» » tertia. 487
» » quarta. 535
» » quinta. 541
» » sexta. 553
THEOPHILO. 297
TITIANO. 534
VALENTINIANO imperatori prima. 365
» » secunda. 376
» » tertia. 407
» » quarta. 420
VERCELLENSI Ecclesiæ. 554
VIGILIO. 386

ELENCHUS

MANUSCRIPTORUM ATQUE EDITORUM CODICUM

AD QUOS IN EDITIONE A MAURINIS PATRIBUS CONCINNATA

EXACTA ET EMENDATA SUNT SANCTI AMBROSII OPERA

QUÆ HOC QUINTO VOLUMINE CONTINENTUR

Proponimus hic iterum quæ a Maurinis Patribus de editione sua declarata sunt, ut sequuntur; ita tamen ut ratio habeatur animadversionis quæ pag. 800 nostri prioris Tomi huic elencho præmissa fuit.

Castigata sunt Opera hujus voluminis prope omnia ad variantes lectiones e codicibus Vaticanæ bibliothecæ collectas, ut dictum est de singulis commentationibus prioris tomi. Emaculata quoque fuerunt ad easdem editiones, quarum subsidio primum volumen emendatum est, de quibus cum in ejusdem elencho jam egerimus, nihil hoc loco superaddemus.

IBER DE EXCESSU SATYRI

RECOGNITUS EST AD MSS.

Corbejensem unum annorum 800.
Benignianum unum annorum 800.
Laudunensem unum annorum 700.
Remigianum unum annorum circiter 600.
Albinianum unum annorum 600.
Regium unum annorum 500.
Germanensem unum annorum 500.
Sancti Gatiani Turonensis unum annorum 500.
Longipontinum unum annorum 500.
Vallis-claræ unum annorum 500.
Vallis-lucentis unum annorum 500.
Colbertinum unum annorum 400.
Victorinum unum annorum 400.

LIBER DE FIDE RESURRECTIONIS

ad omnes codices in superiori serie memoratos, exceptis Regio et S. Gatiani, emaculatus est; sed præter illos examinatus est etiam ad Thuaneum unum annorum 500, et fragmentum Codicis Collegii Claromontani annorum 800.

ORATIO DE OBITU VALENTINIANI

RECENSITA EST AD MSS.

Thuaneos duos annorum 800 et 500.
Corbejensem unum annorum 700.
Tellerianum unum annorum 600.
Bigotinum unum annorum 600.
Remigianum unum annorum 500.
Theodoricensem unum annorum 500.
Regios duos 500 et 400.
Longipontinum unum annorum 500.
Vallis-lucentis unum annorum 500.
Colbertinum unum annorum 400.

ORATIO DE OBITU THEODOSII

CASTIGATA EST AD MSS.

Thuaneos duos annorum 800 et 500.
Pratellensem unum annorum 700.
Bellovacensem unum annorum circiter 700.
Vindocinensem unum annorum circiter 700.
Albinianum unum annorum 600.
Gemeticensem unum annorum 600.
Colbertinos duos alterum ann. 700, alterum 400.
Regios duos annorum 500 et 400.
Longipontinum unum annorum 500.

LIBER EPISTOLARUM

EXPURGATUS EST AD MSS.

Belvacensem unum annorum circiter 800.
Pratellensem unum annorum etiam 800.
Thuaneum unum annorum 800.
Vindocinensem unum annorum 700.
Regium unum annorum 600.
Albinianum unum annorum circiter 600.
Tellerianum unum ætatis circiter ejusdem.
Gemeticensem unum annorum amplius 500.
Longipontinum unum annorum 500.
Caroli-loci unum annorum 500.
Pontiniacenses duos non diversæ antiquitatis.
Lætiensem unum etiam annorum 500.
Michaelinum unum ejusdem ætatis.

Et horum Manuscriptorum singuli omnes aut prope omnes Ambrosianas epistolas comprehendunt; ad eos vero qui sequuntur non omnes, sed tantum aliquot recensitæ sunt, nimirum

XIII.ª ad Boyerianum idest e Bibliotheca D. Boyerii Præsidis in Senatu Divionensi unum ann. circiter 800.
VII.ª ad Corbejensem unum annorum etiam 800.
ad Laudunensem unum annorum 700.
ad Thuaneum unum annorum circiter 500.
ad Germanensem unum ejusdem etiam ætatis.
et ad Colbertinos duos alterum ann. circiter 600, alterum 400.
IX.ª ad Regium secundum annorum circiter 400.
Concilium Aquilejense ad Tellerianum secundum annorum circiter 600 et ad editiones Chifletii in suo Vigilio, necnon Labbei in Conciliis.

Postremo aliæ quædam *(epistolæ)* partim ad Regium tertium, partim ad Tellerianum etiam tertium, partim ad unum Fuliensium, unum B. Mariæ Remensis atque unum Remigianum.

ELENCHUS EXEMPLARIUM

QUÆ AD HANC PARANDAM EDITIONEM JUGI EXAMINE DISCUSSA SUNT

QUOAD OPERA QUÆ HOC QUINTO VOLUMINE EXHIBENTUR.

PRO DUOBUS LIBRIS DE EXCESSU FRATRIS SATYRI

Codex A Capituli S. Ambrosii Mediol., de quo in Præfat. ad tractatum *de Virginibus*.

Codex A' Bibliothecæ Ambrosianæ Mediol. signatus C. 33 *Inf.*, sæculi X.

PRO CONSOLATIONE DE OBITU VALENTINIANI

Codex A' (alter a præcedenti) Bibliothecæ Ambros. T. 71 *Sup.* sæculi XI.

PRO ORATIONE DE OBITU THEODOSII

Duo codices Ambrosianæ Biblioth. sæculi XI, nempe A (*B. 54 Inf.*) et A' mox præcedens.

PRO SERMONE CONTRA AUXENTIUM

Iidem duo codd. mox recensiti.

PRO SERMONIBUS DE INVENTIONE CORPORUM SS. PROTASII ET GERVASII

Codex a, Bibliothecæ Ambros. sub nota *D. 22, Inf.*, sæculi XI.

Codex quidam Cathedralis Capituli Vercellensis, sæculi IX.

PRO SERMONIBUS E SESSORIANA BIBLIOTHECA

Codex ejusdem Bibliothecæ, non quidem a nobis, sed a D. Leandro de Corrieris compulsatus.

PRO FIDEI FORMULA IN CONCILIO ROMANO PROPOSITA

Nonnulli mss. codices qui pag. 229 recensentur.

PRO ACTIS CONCILII AQUILEJENSIS

Codex a nobis inscriptus P, nunc nationalis Bibliothecæ Parisiensis, sæculi V vel IV, de quo jam in Præfatione ad libros *de Fide*.

PRO S. AMBROSII EPISTOLIS

Codex B, de quo in Præfat. ad libros *de Spiritu Sancto* pro epist. I.

Codex A, Bibliothecæ Ambrosianæ, sub indice *B. 54 Inf.*; de quo in Præfat. ad precedentes quosdam tractatus.

Codex M, sæculi XIV, jam Capituli Metrop. Mediolanensis, nunc Bibliothecæ Ambrosianæ, sub *F. 114, Sup.*

PRO S. AMBROSII HYMNIS

Codex Ambrosianæ Bibliothecæ, ut etiam sequentes, sæculi IX aut X *(R. 103, Sup.)*, a nobis per A designatus.

Codex sæculi XII olim Cisnusculi, ideo a nobis memoratus per litteram C.

Codex jam ecclesiæ Brippii, sæculi XIII, quem signavimus per B.

Codex qui olim ad capitulum Vicomercati pertinebat, e sæc. XIV, ideoque a nobis memoratus per V.

INDEX

LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ

QUÆ HOC VOLUME DECLARANTUR

NB. Prior numerus indicat columnam, secundus numerum paragraphi.

GENESIS

XVII. 9 et seq. *Circumcidetur vestrum omne masculinum*, etc. 616, 24
XXII. 7. *Ecce ignis et ligna, ubi hostia?* 356, 2
XXVII. 20. *Quid est, quod tam cito invenisti, fili mi?* etc. 358, 11
XXXI. 14. *Numquid est nobis portio aut hæreditas in domo patris nostri?* 434, 9
XLVI. 34. *Detestantur Ægyptii omnes pastores ovium.* 432, 1

EXODI

III. 5. *Locus in quo tu stas, terra sancta est.* 565, 41
13, 14. *Ego sum qui sum.* 358, 8
VII. 1. *Faciam te in Deum regi Pharaoni.* 439, 8
VIII. 26. *Abominanda apud Ægyptios immolemus Deo.* 432, 1 et seq.
XII. 18. *Quartodecimo die mensis primi.* 418, 18
XIII. 2. *Omnis masculus adaperiens vulvam sanctus*, etc. 457, 3
XVI. 15. *Ecce ego pluam vobis panes de cœlo.* 357, 7
15, 16. *Hic est panis, quem dedit tibi Deus manducare.* 585, 2
XXIV. 6. *Tulit Moyses dimidiam partem sanguinis et misit*, etc. 588, 1 et seq.
XXV. 22. *Loquar tecum desuper propitiatorium*, etc. 334, 4
XXX. 12, 15. *Didrachmum*, etc. 349, 1 et seq.
XXXII. 2 et seq. *Deponite annulos et inaures aureas, quæ sunt inaures mulierum vestrarum: fecit.... vitulum conflatilem*, etc. 591, 1 et seq.

LEVITICI

X. 16 et seq. *Quare non manducastis, quod pro peccato immolatum est in loco sancto*, etc. 594, 3 et seq.
XXIII. 24. *Erit vobis requies in memoriale tubarum.* 77, 107 et seq.

NUMERORUM

X. 1 et seq. *Fac tibi duas tubas ductiles, argenteas*, etc. 77, 107 et seq.
XVIII. 6. *Imponite unusquisque gladium suum in femore suo et pertransite.* 592, 7
XXII. 35. *Vade, sed quæcumque tibi inspiravero, hæc dices.* 526, 8
XXIII. 8. *Quid maledicam, cui non maledicit Dominus?* ibid.
9. *A summis montibus conspiciam eum.* 527, 9
10. *Moriatur anima mea in animis eorum.* ibid. 10
21. *Non est labor in Jacob neque dolor.* ibid. 11
XXIV. 5, 6. *Quam speciosa habitacula tua.* ibid. 12
9. *Qui benedicent eum, benedicentur*, etc. ibid.

DEUTERONOMII

V. 31. *Tu autem hic sta mecum.* 565, 41
XXI. 16 et seq. *Si habuerit homo uxores duas, unam odibilem, alteram amabilem*, etc. 453, 11 et seq.; 457, 1 et seq.
XXII. 5. *Non erit res viri super mulierem, neque induetur vir stolam muliebrem.* 598, 1 et seq.
XXVIII. 23. *Ponam cœlum æreum, et terram ferream.* 597, 1 et seq.
XXXIII. 8. *Nephtalim satietas accipientium.* 484, 10

I. REGUM

XXV. 39. *Et facta est illi uxor: sed et Achinaam accepit David, et facta est utraque uxor ejus.* 451, 5 et seq.

II. REGUM

VI. 20 et seq. *Quid honorificatus est hodie rex Israel; quia denudatus est hodie ante oculos puellarum suarum?* 544, 6 et seq.

PSALMORUM

IV. 5. *Irascimini et nolite peccare.* 570, 60
7. *Signatum est in nobis lumen vultus tui.* 441, 7
XVII. 1. *Cœli enarrant gloriam Dei*, etc. 159, 4 et seq.
2. *Dies diei eructat verbum*, etc. 159, 6 et seq. 162, 15.
XLIV. 3. *Speciosus forma præ filiis hominum*, etc. 439, 1 et seq.
LVII. 4. *Erraverunt peccatores ab utero.* 458, 5
LXXXVII. 5. *Factus sum sicut homo sine adjutorio, inter mortuos liber.* 584, 110
XCIV. 8. *Hodie si vocem ejus audieritis.* 508, 10
CIII. 19. *Luna novit occasus suos.* 461, 7
CIV. 18. *In servum venumdatus est Joseph*, etc. 471, 9
CIX. 7. *De torrente in via bibet.* 592, 6
CXII. 5. *Humilia respicit in cœlo et in terra.* 160, 7
CXIV. 1. *Dilexi, quoniam exaudiet*, etc. 127, 17 et seq.
3 et seq. *Circumdederunt me dolores mortis*, etc. 133, 36 et seq.
CXVII. 24. *Hic est dies, quem fecit Dominus.* 413, 4; 507, 6
CXVIII. 57. *Portio mea Dominus.* 579, 94
CXL. 3. *Pone, Domine, custodiam ori meo*, etc. 420, 22

PROVERBIORUM

III. 8. *Redemptio animæ, divitiæ ejus.* 579, 92
XV. 5. *Labia tua alligata sint sensu.* 324, 7
XXVI. 9. *Spinæ nascuntur in manu ebriosi, servitus autem in manu imprudentis.* 480, 39

ECCLESIASTIS

VI. 9, 10. *Optimi duo super unum, quibus est merces bona in labore ipsorum; quoniam si ceciderit,* etc. 640, 3 et seq.
VII. 3. *Melius est ire in domum luctus, quam in domum gaudii.* 582, 106
XI. 2. *Da partem illis septem, et illis quidem octo.* 507, 6

CANTICI CANTICORUM

I. 2, 3. *Osculetur me ab osculis,* etc. 171, 14
IV. 7. *Tota es formosa, proxima mea,* etc. 81, 120
12. *Hortus conclusus soror mea,* etc. 512, 4
16 et seq. *Exurge, aquilo, et veni, auster; perfla hortum,* etc. 81, 119
VI. 12. *Convertere, Solamitis, convertere,* etc. 113, 65

ECCLESIASTICI

XIX. 23. *Est qui nequiter humiliat se.* 327, 18

ISAIÆ

XX. 3. *Sicut puer meus Esaias vadit nudatus,* etc. 546, 11
XXV. 8. *Devorata est mors prævalens.* 508, 9
XXXI. 1. *Væ iis qui descendunt in Ægyptum.* 138, 8
XXXII. 20. *Beatus qui seminat super omnem aquam, ubi bos et asinus calcat.* 623, 9
LIII. 7. *Agnus coram tondente se sine voce,* etc. 579, 93
LIV. 17. *Est hæreditas credentibus in Domino.* 133, 6
LXVI. 1. *Cœlum mihi thronus.* 501, 8

JEREMIÆ

I. *Sume tibi baculum nucinum.* 167, 2 et seq.
XVII. 11. *Clamavit perdix, congregavit quæ non peperit.* 454, 1 et seq.
16. *Non laboravi sequens post te.* 649, 2

THRENORUM

III. 24. *Bonum viro cum portaverit jugum,* etc. 95, 9

EZECHIELIS

XVIII. 4. *Anima quæ peccaverit, ipsa morietur.* 55, 36
XX. 25. *Dabo vobis præcepta non bona.* 621, 2
XLIV. 2. *Et nemo pertransibit per eam, nisi solus Deus Israel.* 293, 6

OSEE

III. 2. *Et abii, et conduxi mihi quindecim argenteis, et coro,* etc. 507, 7 et seq.

JOEL

I. 9. *Lamentare ad me super sponsam,* etc. 451, 1 et seq.

MICHÆÆ

I. 1. *In diebus Joathan, et Achaz, et Ezechiæ regum Juda.* 601, 3
IV. 8. *Turris ejus squallida erat.* ibid., 4
9. *Ut quid cognovistis mala? numquid rex non erat tibi?* ibid., 5
10. *Viriliter age, et appropinqua, filia Sion, ut parturias.* ibid., 6
V. 2. *Et tu Bethleem domus Ephrata.* 600, 2
2 et seq. *Et tu Bethleem, domus Ephrata, non es minima inter principes,* etc. 602, 9 et seq.
4. *Et erit ei pax.* 604, 17
7 et seq. *Erit ros a Domino,* etc. ibid., 18
VI. 8. *Renuntiatum est tibi, homo, quid sit bonum,* etc. 605, 19
VII. 2. *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe,* etc. ibid.
8. *Noli supergaudere mihi, inimica mea,* etc. ibid. 20
9 et seq. *Iram Domini sustinebo, quia peccavi, donec justificet,* etc. ibid., 21
18. *Quis Deus sicut tu, auferens peccata,* etc. 606, 23

AGGÆI

I. 4 et seq. *Si tempus vobis est, ut habitetis in domibus cælatis?* 446, 1 et seq.
24. *Excitabo illis spiritum Zorobabel,* etc. 448, 10
II. 8 et seq. *Et replebo domum hanc,* etc. 449, 13 et seq.
22. *Adhuc semel, ego movebo cœlum,* etc. ibid., 11
24. *Sumam te, Zorobabel, et ponam,* etc. 450, 15

ZACHARIÆ

XIV. 20. *In illo die erit quod super frenum equi,* etc. 135, 40

MATTHÆI

II. 6. *Et tu Bethleem domus Juda.* 603, 11 et seq.
IV. 4. *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo,* etc. 559, 15
V. 44. *Orate pro persequentibus et calumniantibus vos.* 577, 84
XI. 17. *Cantavimus vobis, et non saltastis.* 545, 8
25. *Confitebor tibi, Pater, Domine cœli et terræ.* 515, 3
29. *Jugum meum suave est.* 96, 11
XVII. 26. *Invenies staterem, illum sumens, da eis,* etc. 352, 12 et seq.
XVIII. 22. *Non solum septies, sed etiam septuagies septies.* 582, 102
XXII. 21. *Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari,* etc. 353, 16 et seq.
XXV. 40. *Quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.* 603, 11

LUCÆ

I. 34. *Quomodo fiet istud.* 293, 5
VII. 37 et seq. *Et ecce mulier, quæ erat in civitate peccatrix,* etc. 168, 5 et seq.
43. *Recte judicasti.* 170, 10
44. *Vides hanc mulierem? Intravi in domum tuam,* etc. ibid., 11 et seq.
XIII. 32. *Et sequenti consummor die.* 413, 5
XV. 8 et seq. *Amiserit drachmam unam.* 349, 2
XIX. 35. *Si hi tacebunt, lapides clamabunt.* 149, 20
45. *Et ingressus in templum, cœpit ejicere vendentes,* etc. ibid.
XXIII. 42. *Amen, amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* 608, 8

JOANNIS

I. 29. *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* 590, 10
32. *Vidi spiritum descendentem de cœlo quasi columbam,* etc. 178, 21
II. 14. *Solvite hoc templum, et in triduo excitabo illud.* 415, 18
V. 30. *Non possum ego a me facere quidquam: sicut audio, judico.* 633, 10 et seq.
VIII. 3 et seq. *Adducunt scribæ et pharisæi mulierem in adulterio deprehensam, et dixerunt,* etc. 426, 4 et seq.
11. *Nec ego te condemnabo, vade,* etc. 430, 17 et seq.

34. *Qui autem peccatum facit, servus est peccati.* 479, 38
IX. 1 et seq. *Vidit hominem cœcum a nativitate,* etc. 688, 1
XI. 43 et seq. *Lazare, exi foras.* 69, 77
XIX. 27. *Mulier, ecce filius tuus,* etc. 588, 109

ACTUUM

III. 6. *Argentum et aurum non habeo.* 578, 88

AD ROMANOS

IV. 15. *Lex enim iram operatur: ubi autem non est Lex, nec prævaricatio.* 617, 1 et seq.
V. 20. *Etsi per Legem superabundavit peccatum, superabundavit et gratia.* 619, 7 et seq.
VIII. 20 et seq. *Vanitati creatura subjecta est non sponte,* etc. 460, 3
23. *Sed etiam nos primitias spiritus habentes, ipsi intra nos,* etc. 463, 3 et seq.
24. *Spes autem quæ videtur non est spes.* 466, 14 et seq.
26. *Ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus,* etc. 467, 2 et seq.
XII. 19. *Date locum iræ.* 581, 100

I. AD CORINTHIOS

III. 6, 7. *Ego plantavi, Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit,* etc. 359, 14 et seq.
VII. 23. *Pretio empti estis; nolite fieri servi hominum.* 470, 4 et seq.
25 et seq. *De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do,* etc. 564, 35 et seq.
XIII. 7. *Caritas credit omnia.* 635, 5
13. *Major autem horum caritas.* ibid., 6
XIV. 15. *Orabo spiritu, orabo et mente,* etc. 79, 111
XV. 54. *Devorata est mors in victoria sua.* 508, 9

II. AD CORINTHIOS

V. 10. *Ut referat unusquisque propria corporis.* 460, 5
16. *Et si cognovimus secundum carnem Christum; sed nunc,* etc. 485, 5
17. *Si quis in Christo nova creatura.* 486, 6

AD GALATAS

III. 24. *Lex pædagogus noster fuit in Christo,* etc. 620, 1 et seq.
IV. 4. *Misit Deus Filium suum factum,* etc. 151, 25
V. 2. *Si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit.* 635, 2

AD PHILIPPENSES

II. 6. 7. *Qui cum in forma Dei esset.... specie inventus est, ut homo.* 516, 6 et seq.
In similitudinem hominum factus, etc. 76, 103

AD TIMOTHEUM

I. 9. *Lex non justo, sed injusto posita est.* 474, 18
III. 2. *Unius uxoris virum.* 570, 62

AD HEBRÆOS

VIII. 8. *Ecce dies veniunt, dicit Dominus et confirmabo domui Israel et domui Juda Testamentum,* etc. 510, 17
XIII. 8. *Heri et hodie ipse est, et in sæcula.* 508, 10

I. PETRI

III. 4. *Non extrinsecus capillorum implicatio.... sed ille absconditus cordis homo,* etc. 482, 1

APOCALYPSIS

IX. 6. *Quærent homines mortem, et non invenient eam.* 57, 39

INDEX

RERUM ET SENTENTIARUM

A

AARON dignus plane vir, qui sequendus proponatur omnibus, vere vir mentis et animi sacerdotalis; qui se pro Domini grege, quasi pastor bonus pio objiceret affectu. **561**, 51. Aaron consilio, Moyses scientia præponderat. **594**, 2. Ideo sacerdotem illum Deus ipse elegit, ut non humana cupiditas in eligendo Sacerdote præponderaret, sed gratia Dei; non voluntaria oblatio, nec propria adsumptio, sed cœlestis vocatio. **567**, 48. Non imprudens annulos Judæis et inaures abstulit. **591**, 3. Tantum sacerdotem, quod aureum vituli caput conflaverit, nec excusare possumus, nec condemnare audemus. *ibid.* Quid sibi vult, quod detraxerit aurum populo poscenti sibi fieri deos, et quod eo auro figuratum sit vituli caput, vel quod Moyses tam dure indignatus sit. *ibid.* 1. Aaron virga, insigne sacerdotalis gratiæ, aruerat ante, sed in Christo refloruit. **333**, 4 et seq. Quid significaverit. **167**, 2; **569**, 58.

ABEL ideo placuit, quia non est suum munus moratus, qui de primitivis ovium obtulit. **465**, 9.

ABRAHAM. Chaldæus adscitur ad fidem, ut Chaldæorum superstitio conticesceret. **635**, 4. Credidit non ex parte, sed per omnia. **634**, 1. Abraham donatus remuneratione maxima, quia jubente Deo, pie posse fieri credidit etiam parricidium. **546**, 14.

Qui immolare unigenitum fidei intentione properabat, majori pietatis studio festinavit ovem subrogare sacrificio. **647**, 5.

Ii magis Abrahæ filii, qui ex fide. **634**, 1.

Veram Dominici corporis passionem in agni immolatione conspexit. **610**, 1.

Abraham fidelis in bello, abstemius in triumpho, qui donis non hominum ditescere, sed Dei mallet. **74**, 96.

Quid quatuor reges ab eo devicti figuraverint. *ibid.*

Abraham sciebat acceptiorem Deo Filium immolatum esse, quam sanum: et quem sero susceperat, cito obtulit. **74**, 97.

Abraham paratus excipiendis hospitibus, fidelis Deo, impiger ministerio, promptus officio, Trinitatem in typo vidit, et loquebatur in eo non doctrina, sed gratia. **74**, 96.

Devotionem ejus imitemur. **75**, 99.

Nos non in gremio corporali, sed in quodam bonorum factorum amictu sancti Patriarchæ probata Deo successio fovet. **75**, 101.

ABSENTIBUS nullum pati damnum irrepere, magnum est non solum suavitatis, sed etiam collationis et liberalis scientiæ. **591**, 1.

ABSOLUTIONIS mora in confitendo est, confessionem sequitur peccatorum remissio. **481**, 44.

ABSTINENTIA facit etiam juventutis annos senescere. **561**, 26.

Quidam Veteri Testamento abstinentia celebres recensentur. **562**, 28 et seq. Refutantur qui expugnant meritum jejunii et abstinentiæ. **556**, 7; **558**, 14. V. *Jejunium.*

ABUNDANTIA ibi, ubi satietas. **484**, 10.

ABUNDANTIUS episcopus Tridentinus. **241**, 1; **261**, 76. Ejus in Palladium condemnatio. **257**, 57.

ACHAB inter regales gazas egentissimus, et cur. **483**, 8.

ACHOLIUS se monasteriis puer dedit, et intra Achajam angusto clausus tugurio, gratia tamen multarum terrarum peragravit divortia; ad summum sacerdotium a Macedonis obsecratus populis, electus a sacerdotibus. **363**, 12. Constantinopolim, Achajam, Epirum, Italiam excursu frequenti percurrebat. **364**, 2. Ejus judicio quid ab aliis episcopis reservatum. **285**, 7. Benedicta ejus senectus. **365**, 5. Anysium quasi præscius successorem sibi, etsi promissis tegebat, tamen indiciis designabat. **362**, 9. Velut quoddam melotidis suæ dimisso amictu, sanctum Anysium discipulum suum induit, et sui vestivit infulis sacerdotii. *ibid.* Beata mors ejus atque virtutes eximiæ prædicantur. **360**, 1 et seq. Toties ingruentibus Gothorum catenis sanctus Acholius precibus suis fecit; ut de partibus Macedoniæ victores fugaret. **361**, 6. Similia Elisæo, aut prope majora fecit. *ibid.* 7. V. *Gothi.* V. *Ambrosius.*

ADAM ex terra creatus virgine. **513**, 13. Cur Deus insufflaverit in faciem ejus. *ibid.*, 11. Totius mundi erat incola, et, ut Græci dicunt, κοσμοπολίτης, opus Dei recens, confabulator assiduus, civis sanctorum, complantatus virtutibus, præpositus omnibus animantibus. **514**, 16. Cur Deus ei præceperit de ligno scientiæ boni et mali non esse gustandum. **512**, 9. Solus erat, et non est prævaricatus, quia mens ejus adhærebat Deo: postquam vero mulier ei adjuncta est, non potuit inhærere mandatis cœlestibus. **523**, 2. Solus erat, quando in paradiso constitutus est; solus erat, et quando ad imaginem Dei factus est: sed non erat solus, quando de paradiso ejectus est. **524**, 5. Ante peccatum nudus erat, sed nudum se nesciebat; quia erat indutus virtutibus. **546**, 12. Solvit legem naturalem, atque per inobedientiam offensam traxit, et culpam incidit ex insolentia. **618**, 5. Causa dejectionis ejus superbia fuit, superbia autem orta ex prærogativa innocentiæ, *ibid.* Appetentia voluptatis constat deceptum excidisse a mandato Dei, et fructu gratiæ. **538**, 14.

Si se texisset jejunio, non fuisset nudus effectus. **295**, 11. Culpæ et latebrarum ejus exprobratio. **403**, 17.

Sepulcrum ejus in Golgotha, ut Christus illum mortuum in sua cruce resuscitaret. **609**, 10. V. *Peccatum originale.* V. *Vitium.*

Adoptio filiorum redemptio totius corporis est, quæ perfecta erit, quando omnes post resurrectionem merebunt Dei faciem videre. **466**, 13.

ADVERSIS aliquibus cum urgemur, tunc Deo subditi sumus. **389**, 9. Gratias Domino, qui vult servulos suos castigare, ne perdat. **533**, 16. In adversis rebus ultio pro victoria habetur. **346**, 13. Sancti viri gravia in hoc mundo, et multa perpessi sunt sine suffragatione meritorum, cum ærumna laborum. **54**, 29. Plus adversorum dolore frangimur, quam secundorum fructu potimur. **52**, 18. V. *Fortitudo.*

ADVERSARIUS. Nulla sine adversario corona victoriæ. **384**, 30.

ADULTERIUM. Si quis alienæ uxoris expugnat pudorem, adulterium facit, cujus vel solo nomine reprimitur plerumque tentandi audacia. **549**, 1. Est velut quidam adulter incontinens in matrimonio. **563**, 32. Adulter non potest dicere: portio mea Dominus. **579**, 94.

ÆGRITUDO. Quæ sint ægritudines animæ graves. **443**, 16.

In ÆGYPTO primo mense nova secantur frumenta. **417**, 16. Transire in Ægyptum, non criminosum est, sed transire in mores Ægyptiorum, transire in eorum perfidiæ sævitatem, et luxuriæ deformitatem. **438**, 8. Ægyptii geometriæ et colligendis siderum cursibus operam impendunt suam. **611**, 5. Ægyptiacos dies quidam explorare consuerunt. **413**, 4. Ægyptii pastores pecorum abhominabantur, non propter hominem, sed propter pecora. **432**, 1. Oderant immolata sacrificia, id est, perfecta studia virtutum, et plena disciplinæ. *ibid.* 2. V. *Ambrosius.* V. *Mensis.* V. *Theophilus.*

Æquinoctii dies est duodecimo Kalendas Aprilis. **417**, 16.

Ætas omnis habilis Deo, perfecta est Christo. **369**, 15. Nulla ætas ad perdiscendum sera est. **378**, 7. V. *Deus.*

Ætas est perfecta, ubi perfecta est virtus. **124**, 6. Fides auget ætatem. *ibid.* 8.

Affectus necessitudine defertur, meritis judicia formantur. 471, 7. Nemo majore fiducia utitur, quam qui ex affectu diligit. 496, 25.

AFRICA atque Gallia omnium sacerdotum communi societate potiuntur. 286, 3.

AFRICANUS inter Annibalis acies triumphum invenit. 377, 7.

Agentes in rebus. 400, 7.

AGGÆUS, idest, epulans, ut interpretatio declarat. 448, 7.

AGNES ad mortem quasi ad immortalitatem festinavit. 478, 37 et seq. Agni pinguiores fiunt herbis suavioribus, et succus lactis salubrior. 440, 2.

Αἴτιον. 356, 2.

ALANOS atque Hunnos Valentinianus appropinquantes Galliæ, per Alemanniæ terras reflexit. 423, 8.

ALEXANDER compresbyter noster. 296, 13.

ALEXANDER. Calani ad Alexandrum epistola, ejusque ad eumdem Alexandrum plenus auctoritatis sermo. 478, 34.

ALEXANDRIÆ Basilica, quæ sola præstabat ceteris, a gentilibus et Judæis tempore Juliani incensa. 274, 5.

Alexandrinæ Ecclesiæ dispositionem ordinemque semper tenuerunt patres concilii Aquilejensis. *ibid.*, 6.

ALMACHIUS episcopus. 262, 76.

ALMO flumen. 384, 31.

ALTINUM. 337, 8.

ALYPIUS Antiocho litteras dedid ad Ambrosium. 631, 1.

AMANTIUS episcopus Niciensis. 241, 1; 267, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 259, 64.

AMBITU qui curvatur, non liber est, servit enim alieno imperio. 479, 38.

AMBROSII salutant Eusebium. 539, 5.

AMBROSIUM utrumque pignus nobis resedit. 537, 1.

Ambrosiana Basilica. 758, 2.

AMBROSIUM a Valentiniano populus episcopum postulavit. 408, 7 et seq. Valentinianus quietem futuram spopondit, si Ambrosius susciperet sacerdotium. 409, *ibid.* Quam resistebat ne ordinaretur, postremo cum cogeretur, saltem protelaretur ordinario: sed non valuit præscriptio, prævaluit impressio: tandem ordinationem ejus Occidentales episcopi judicio, Orientales etiam exemplo probarunt: si dilatio ordinationi defuit, vis cogentis est. 571, 65. Ambrosius et vitæ merito, et Dei dignatione conspicuus episcopus Mediolanensium civitatis. 242, 4. Quotidie instaurabat sacrificia. 403, 15. Diligit eos, vel presbyteros, vel diaconos, qui cum aliquo processerint, nequaquam patiuntur a suo diutius abesse munere. 649, 2. Omnia quæ illi erant, pauperum erant. 401, 8. Orationibus Felicis episcopi sese commendat. 333, 3. Marcelli episcopi, cum Læto fratre ejus, ac utriusque sororis causa ad Ambrosii judicium remissa, de qua et ipse pronunciat. 643, 1 et seq. Causam Indiciæ virginis suscipit, eamque Episcopali judicio absolvit. 335, 1 et seq. Solebat imperatoribus deferre, non cedere; suppliciis se libenter offerre. 143, 2. Quales occasiones martyrii habuit, et de ipso prope finem revocatus est. 468, 4. Paternum filio neptem ex filia copulare volentem deterret. 548, 1 et seq. Prætendit ægritudinem corporis revera gravem. 530, 5. Habitu corporis minus valens ex Felicis sermone non mediocrem sumpsit ad convalescendum gratiam. 332, 1 et seq. Cum ægritudine confectus lectum teneret ab Acholio visitatus. 362, 10; 364, 2. Annum tertium et quinquagesimum jam perduxerat in hoc corpore situs. 550, 4. Quem locum sepulturæ suæ prædestinaverat. 161, 13. V. *Felix.* V. *Nicænum Concilium.*

Ambrosius apud Gratianum, se, quod non venerit, excusat. 320, 1 et seq. Obtulit illi libellum Senatorum christianorum contra gentilium petitionem. 368, 10. V. *Gratianus.*

Ambrosius libellum obtulit Valentiniano contra Symmachi relationem. 376, 1. Non verborum elegantia in ea, sed vis rerum expectanda. *ibid.* 2. Dedit libellos duos imperatoribus contra Symmachum, quibus significaret sumptus sacrificiorum christianum virum non posse reddere. 540, 2. Lecti sunt libelli in consistorio, nec aliud fecit Valentinianus, nisi quod fidei nostræ ratio poscebat. *ibid.*, 3 et seq. Ambrosius postulat a Valentiniano ne gentilium superstitiones, sicuti petierant, instaurari sinat. 365, 1 et seq. Valentiniano significavit, quod si sumptus sacrificiorum paganis redderet, aut non veniret ad Ecclesiam; aut si veniret, futurum ut aut sacerdotem non inveniret, aut inveniret sibi in Ecclesia resistentem. 540, 2. Pagani, intimata Senatus legatione a Theodosio, sacrificiorum sumptus reddi postulaverunt sed ille hoc negato, insinuationi Ambrosii adsensionem detulit. 541, 4. Persecutionis in Ambrosium ab arianis Mediolani excitatæ narratio. 398, 1 et seq. In ipsa oblatione Deum orare cœpit, ne cujus sanguis in Ecclesia fieret, certe ut suus sanguis pro salute non solum populi, sed etiam pro ipsis impiis effunderetur. 400, 5. Sermo ejus persecutionis tempore. 402, 14. Ecclesiæ vasa petenti imperatori negat. 144, 5. Basilicam arianis tradere recusat. 149, 18. In basilica veteri totum exegit diem. 401, 10. Inde demum cubitum se recepit, ut si quis abducere vellet, inveniret paratum. *ibid.* Domum redire non potuit, et psalmos cum fratribus in Ecclesiæ basilica minore dixit. 406, 24. Tyrannus appellatur et plusquam tyrannus. 406, 27. Quid Caligono præposito cubiculi responderit. *ibid.*, 28 et seq. Vocatus in consistorium, ut deinde contra Auxentium, arbitro imperatore, disputaret, ire recusat. 407, 1. Non defuturus, si Synodus propterea congregetur. 410, 16. Epistolam ad Valentinianum imperatorem de sacerdotum consilio dictavit. 409, 13. Venisset ad consistorium ut imperatori verba coram suggereret, si episcopi vel populus permisissent. 410, 17.

Imperator denuntiavit Ambrosio, ut quo vellet, pergeret. *ibid.*, 18 et seq. Et si qui vellent, sequendi potestatem haberent. 143, 1. Ambrosius significat deserendæ Ecclesiæ sibi voluntatem subesse non posse; quia plus Dominum mundi, quam sæculi hujus imperatorem timeret. *ibid.* Mediolanensis populus pro eo pervigiles diebus et noctibus custodias exhibet et excubias. 145, 7. Ecclesiæ fores diligenter custoditæ inveniuntur apertæ. 146, 10. Anno superiori venit ad palatium peritus, et quid ibi tum acciderit. 152, 29. Incendia aliqui, gladium, deportationem minantur. 154, 36. Horrebat animo, armatos ad basilicam Ecclesiæ occupandam missos conspiciens, et offerebat jugulum. 401, 9. Adversus arma, milites, Gothos quoque, lacrymæ arma ejus sunt. 143, 2. Non sibi, sed populo suo timet. 144, 4. A tractatu concilii Nicæni nec mors, nec gladius poterit eum separare. 410, 14. Persecutionis tempore quotidie vel visitandi gratia prodibat, vel pergebat ad martyres, et regiam palatii prætexebat eundo atque redeundo. 147, 15. Exspectabat aut gladium pro Christi nomine, aut incendium; carrum præparaverant, plerique narrabant percussores præmissos, pœnam mortis esse decretam: sed illa omnia non timebat. *ibid.*, et seq.

Ambrosius reperit corpora SS. Gervasii et Protasii. 158, 2. Ejus ea de re ad populum sermo. 159, 3. Tales ambit defensores. 160, 10. Ambrosius basilicam dedicavit. 157, 1. Rogatur, ut sicut Romanam basilicam dedicet. *ibid.* Ambrosii prima ad Maximum legatio approbata est Valentiniano. 420, 1. Valentiniano secundæ suæ ad Maximum legationis rationem reddit. *ibid.*, et seq. Cum pervenisset Treviros postridie processit ad palatium, a quo, et quomodo ibi exceptus sit. 421, 2. Adsurgenti Maximo ut osculum daret, quid responderit. *ibid.*, 3. Quos cum eo deinceps sermones habuerit. *ibid.*, 4. Abstinet ab episcopis, qui communicabant Maximo, vel qui aliquos, devios licet a fide, ad necem petebant. 424, 12. Eapropter jussus a Maximo sine mora regredi. *ibid.* Ingreditur iter, licet plerique insidias non evasurum crederent. *ibid.* Legati iterum missi ad Gallias Ambrosium apud Valentiam Gallorum repererunt. 422, 7. Intra Gallias juxta urbem Moguntiacam comes Victor occurrit Ambrosio. *ibid.*, 6. V. *Maximus.*

Ambrosius de Valentiniani morte dolet dolore acerbo. 535, 2.

Theodosius ei scripsit de Valentiniani sepultura. 536, 4. Ambrosius Eugenio in primordiis imperii sui scribenti non rescripsit; tamen ubi causa emersit officii sui, scripsit et rogavit, et cur. 542, 11 et seq. Eugenio scribit, cur eum Mediolanum venientem declinaverit. 540, 1. Eumque, quod sumptus idolorum templis concesserit, libere arguit. 541, 7. Mediolanum rediit circiter Kalendas augustas, qua Eugenius discesserat. 552, 2. Ambrosius Aquilejæ positus, cum Synagoga Judæorum a christianis incensa, et Valentinianorum conventiculum. 167, 1. Quid hac in causa egerit. *ibid.*

Hac de re scripsit ad Theodosium imperatorem. 487, 1. Quid Theodosius Ambrosio e suggestu descendenti pro Synagoga incensa et Monachis dixerit, illique Ambrosius responderit. 175, 27 et seq. Postea ad altare accessit Ambrosius, et quantam oblationis gratiam senserit. 176, 28.

Ambrosius a Theodosio petit ut sepultura Valentiniani corporis ne æstivo penitus solvatur calore, acceleretur. 536, 5. Ambrosius rationem reddit Theodosio, cur adventum ejus declinaverit. 529, 1 et seq. Cum esset sollicitus propter cædem Thessalonicensem, ipsa

nocte qua proficisci parabat, Theodosius venisse visus est ad Ecclesiam, sed Ambrosio sacrificium offerre non licuit. 532, 14 et seq. Offerre non audet sacrificium, si Theodosius post cædem Thessalonicensem voluerit adsistere. *ibid.* 13. V. *Theodosius.* Ambrosius queritur soli sibi in Theodosii comitatu jus naturæ ereptum, ut audiendi et loquendi privaretur munere. 529, 2. Theodosius motus frequenter est, quod ad Ambrosium pervenissent aliqua quæ in consistorio suo statuta forent. *ibid.*, et seq. Ambrosius maluit officio suo aliquid deesse, quam humilitati, et requiri in se ab aliis sacerdotibus auctoritatem, quam a Theodosio desiderari honorificentiam. 530, 5. Dixit Theodosio se quod honorificentius fieri potuit, fecisse; ut eum magis audiret in regia, ne si necesse esset, audiret in Ecclesia. 498, 33. Theodosio scribit manu sua, quod solus legat. 532, 14. Quod Theodosii animæ proderat, in conspectu ejus loqui non confundebatur. 541, 4. Eidem dicebat: Si indignus sum, qui a te audiar, indignus sum, qui pro te offeram, cui tua vota, tuas committas preces. 487, 2.

Ambrosius litteras a Theodosio imperatore accepit. 551, 1 et seq. Hanc epistolam gratias Deo pro victoria de Eugenio reportata acturus, secum ad altare detulit, ipsam altari imposuit, ipsam gestavit manu cum offerret sacrificium. 552, 5. Theodosium rogat pro reorum, qui cum Eugenio pugnaverant, absolutione. 553, 7. Et pro iis, qui ad Ecclesiam petentes misericordiam confugerant. *ibid.*, 3. V. *Theodosius.*

AMBROSIUS in fabricis Ecclesiæ sæpe veritus est, ne displiceret Satyro. 28, 20. Propter frequentes Episcoporum dissensiones in Gallias proficisci excusaverat. 101, 25.

Dolet multas graves viduas uno tempore defunctas. 42, 67.

Gravi quodam morbo urgetur. 33, 36.

Ambrosius et Satyrus adepti sunt sæculi honores, ne vilis dissimulatio videretur. 30, 25.

Eos tamen non delectabant, quod illos a se invicem dividerent. *ibid.*

Tanta corporis similitudine Ambrosius in Satyro videbatur, ut multi Satyro dixerint aliquid, quod se Ambrosio dixisse memorarent. 33, 38 et seq.

Semper aut sanitas aut ægritudo cum eo communis: ut cum alter ægresceret, alter in morbum incurreret: et cum alter convalesceret, uterque consurgeret. 46, 79.

Ita semper mutuus Ambrosii cum Satyro insedit amor, ut interiore potius foveretur affectu, quam forensi blanditia divulgaretur. 32, 37.

Quantum Ambrosius a Satyro fratre esset inseparabilis. 44, 73 et seq.

Quam inquietus, si quando ipsi sine Satyro prodeundum esset. 29, 22.

Indivisum semper fuit eorum patrimonium facultatum. 24, 7.

Cum omnia eis essent communia, solum commune non erat secretum amicorum. 34, 39. Si Ambrosio fuisset filius, numquam eum amplius dilexisset quam Satyrum fratrem. 42, 68.

Satyrus Ambrosio unus erat domi solatio, foris decori, in consiliis arbiter, curæ particeps, deprecator sollicitudinis, depulsor mœroris, adsertor actuum, cogitationum defensor, in quo domestica sollicitudo resideret, publica cura requiesceret. 28, 20. Ambrosius ultimos fratris Satyri hausit anhelitus, flatus in os inspiravit morienti. 27, 19.

Satyri mortui intercessionibus sperat ad eum cito venturum. 86, 137.

Optat ut anima sua in fratris Satyri anima moriatur. 58, 43.

Satyrum fratrem suum mortuum publica oratione funebri prosequitur. 21, 1 et seq.

Satyro ultimum coram populo vale dicit. 46, 78. Animam Satyri Deo commendat. 46, 80. V. *Satyrus.* Soror Ambrosii integritate venerabilis, Satyro æqualis moribus, non impar officiis. 26, 16. V. *Marcellina.*

Ambrosio Maximus minabantur: in illius odio laus erat. 106, 39.

Ambrosius Gratiani et Valentiniani mortem deflet. 117, 79 et seq. Mortuum utrumque velut oculos sibi effossos arbitrabatur. 106, 39. Illos orationibus et oblationibus suis prosequuturum se esse spondet. 116, 78. Quid pro eis a Deo petat. 118, 81.

Ambrosius Valentinianum suscepit parvulum, legatus ad hostem ejus perrexit, Justinæ maternis traditum manibus amplexus est, iterum legatus repetivit Gallias pro pace, et ad reliquias Gratiani postulandas. 102, 28. Ejus Viennam ad Valentinianum ire parati intermissa legatio, et cur. 100, 23 et seq. Vas datus a Valentiniano apud comitem suum. 101, 25.

Itineri se committit, superabat Alpium juga, accepto de Valentiniani morte nuntio, iter reflexit. *ibid.* 26. Valentinianus eum vadem suum, fieri postulabat. 112, 63. Ambrosius sponsionem suam Deo pro Valentiniano obligavit. *ibid.*

Valentinianus per eum putabat eripi se periculis; eum non solum ut parentem diligebat, sed ut redemptorem sui et liberatorem sperabat. 118, 80.

Valentinianus biduo ante mortem litteras ad eum misit. 101, 26.

Quibus verbis animam Valentiniani defuncti alloquatur. 113, 64 et seq.

Optat Valentinianum mortuum fratri suo Gratiano conjungi. 110, 54, et patri. *ibid.* 55. Theodosius in supremis suis ultimo spiritu Ambrosium requirebat. 133, 35. Quantum Ambrosius de Theodosii imperatoris morte doleret. *ibid.* et seq. V. *Theodosius.* Quid eum ad scribendum de Valentiniani obitu impulerit. 91, 1.

Ambrosius conficitur dolore, quod Ecclesia Vercellensis Sacerdotem non habeat. 554, 1. Quid ad eligendnm episcopum agere debeant Vercellenses, docet. 555, 2. Ambrosio aptius videtur propriam manum suo affigere stylo, et cur. 349, 2. Non dictabat omnia, et maxime noctibus, et quibus de causis. *ibid.* 1. Sed libros propria manu scribebat. *ibid.* Sabino transmisit petitum codicem scriptum apertius atque enodatius. *ibid.* Scripsit Hexaemeron. 499, 1. De paradiso terrestri scripsit nondum veteranus sacerdos. 511, 1.

Gratiano imperatori duos misit libellos de fide. 322, 7. De Spiritu autem interim veniam scriptioni petit. *ibid.* Post Ægyptiorum supputationes et Alexandrinæ Ecclesiæ definitiones, episcopi quoque Romanæ Ecclesiæ, per litteras plerique Ambrosii de die Paschæ celebranda sententiam expectant. 414, 8. In libros epistolarum nostrarum referam, inquit, ut tuo commendentur nomine. 523, 7. Adsumpsit Epistolam suo familiari sermone adtexere, redolentes aliquid de Patrum moribus. 529, 16. Simplicianus delectabatur, cum Ambrosius aliquid de Pauli Apostoli scriptis coram populo ad disputandum adsumeret. 469, 1. Vigilio in episcopatu adsumpto formam institutionis tradit. 387, 1 et seq. Segatio et Delphino episcopis unam eamdemque litteram scribebat. 650, 2 et seq. Apolinaristam quemdam quomodo confutaverit. 515, 1 et seq.

Amentata non manipularis intorquenda sententia. 332, 3.

AMICITIA. Non tam remetienda amicitiæ munia, quam cumulanda. 651, 1.

Vetustas amicitiæ habet aliquid cum pluribus consociabile, patrius amor non habet. 469, 2 et seq.

AMOR verus constantia probatur. 523, 7. Etsi major portio et plenior cognitio sit in spiritu, quo diligimus; tamen etiam in figura corporis videre desideramus. 362, 10. V. *Affectus.*

Amore destituti impatientius erubescunt. 51, 17. Tenera est amoris titillatio, quæ improvisum affectum excitat. *ibid.* 14.

AMMIANUS episcopus. 360.

ANABATHMORUM quindecim psalmos davidicos non inutiliter legimus. 429, 10.

ANATOLIUS episcopus. 360.

ANEMIUS episcopus Sirmiensis Illyrici, 241, 1; 246, 16; 261, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 256, 55.

ANGELI custodiunt servulos Christi, eorum orationibus advocati. 146, 11. Angeli in istius mundi laboribus diversa sustinent ministeria. 462, 10. Ingemiscunt, cum adhibentur pœnarum et excidiorum ministri. *ibid.* Habentes vitam, mallent eam in illo superiore tranquillitatis suæ statu recurrere, quam nostrorum peccatorum pœnis ultricibus interpolari. *ibid.* V. *Virgines.*

ANIMA num cœlestis videatur esse substantiæ. 459, 1. Quid tam homo, quam anima ejus? 960, 6. Animæ neque tactu aliquo comprehenduntur, neque visu corporeo videntur, et ideo supergrediuntur substantiæ suæ corpoream sensibilem qualitatem. *ibid.* 3. Apostolus quasi bonus magister, et spiritualis agricola occultis doctrinæ seminibus animas nostras potioris creaturæ esse, et cujusdam præstantissimæ naturæ intelligendum nobis reliquit. 459, 3 et seq. V. *Esdras.* De anima quid vulgus philosophorum censeat. *ibid.* 1. Aristoteles animam ἐντελέχειαν esse censuit. *ibid.* Plato dicit animam esse, quod ipsa se movet, et non movetur ab alio. *ibid.* V. Νοῦς. Præsentior est qui se animis inserit, quam qui oculis protestatur. 385, 34. Anima nostra non moritur. 248, 25. Anima corpus suscepit gerendum; ut si bene rexerit, præmium; si male, supplicium referat. 460, 5. Quomodo anima vanitati subjecta sit. *ibid.* Animam Christus exulem de paradiso inventam recurso anfractu erroris revocavit ad paradisum. 608, 4. Quomodo Christus in Evangelio animam susceperit, eru-

dierit, consumaverit. 607, 1. Quæ semel piæ subjectionis fructum gustaverit, Christus eam servare et in ea sæpius probari non recusat. 608, 6. Quæ videt Christum summum Bonum, corpus hoc non requirit, renuntians sæculo, abducit se a vinculis carnis, exuit omnibus voluptatum istarum nexibus. 442, 12. Osculata Dei Verbum, concupiscit super omnem decorem, diligit super omnem lætitiam, delectatur super omnia aromata, cupit frequenter videre, sæpe intendere, cupit adtrahi. *ibid.* 10. Quando anima concipere incipiat, et formari in ea Christus. 604, 16. Anima habet lætitiam et exultationem, quæ habet παρθενικὸν λόγον. 451, 3. Anima quæ a principio virginalem fidei suæ florem Christo dicavit, et ea quæ ipsi est acquisita ex gentibus, utraque est desponsa unius Verbi. *ibid.* 4. Animæ continuos processus in Canticis Canticorum legimus. 600, 2. Anima quæ Deo vult appropinquare, elevet se a corpore, semper illi summo Bono adhæreat, illi Bono, quod est divinum, quod est semper. 443, 14. Comminuat atque excutiat prius anima proficiens passionum superflua, ut fructus suos demonstrare possit in ipsa segete. 602, 7.

Animum suum unusquisque et seipsum severum judicem sui, ultorem sceleris, et vindicem criminis habet. 325, 10. Fides, gratia, misericordia redemptio est animæ. Animæ lapsæ conversio ex Michæa propheta explicatur. 600, 2 et seq. Quanto gratius est animi tenebras depulisse, quam corporis, fideique jubar emicuisse quam solis. 384, 29. Anima habet cibum et amictum suum. 440, 3. V. *Christus.*

In animam tuam totus ingrediaris, atque infra ipsam te colligas, et in ea habites, apud eam commoreris, in ipsa tibi sit omnis conversatio ut sis non in carne sed in spiritu. 453, 12 et seq. Quæ sit anima illa, quam lex demonstrat in specie mulieris bonæ. *ibid.* 10. Quæ animæ sint sicut uxor amabilis et odibilis. 457, 2 et seq. Omnis anima fidelis Bethleem est, sicuti Hierusalem dicitur, quæ pacem et tranquillitatem habet superioris Hierusalem, quæ in cœlo est. 603, 13. V. *Caro.*

Quæ veritas, ut quia ipsa se moveat, et semper moveatur, immortalis esse credatur? 83, 128. V. Νοῦς. Scimus quod anima supervivat corpori, et ea depositis proprii sensus repagulis expedita, libero cernat obtutu, quæ ante sita in corpore non videbat. 52, 21. Quod si in quiete nocturna possunt animæ altiora penetrare, et discreta perspicere; quanto magis spectant hæc, cum jam puro ætereoque sensu nulla corporeæ labis impedimenta patiuntur? 44, 73. Philosophi, qui dicunt animas immortales esse, non satis me mulcent, cum corporum resurrectionem negent. 83, 128. Quam vana et incredibilis philosophorum opinio, qui nostras animas, ubi ex hoc corpore migraverint, in corpora ferarum, variorumque animantium transire commemorant. *ibid.* 129 et seq. Non mirum debet videri, si vos gentiles creditis in bestias posse mutari, qui bestias adoratis. 85, 133. Non moriatur anima in peccato, sed moriatur in anima justi, ut ejus recipiat æquitatem. 58, 43.

ANNA. Viduitatis præconium est, quod in Evangelio post Virginis celeberrimum partum, Anna vidua subrogetur. 294, 8.

ANNIBAL diu sacris insultavit Romanis. 377, 4.

ANTIOCHENA civitas duos habebat Episcopos, Paulinum, atque Meletium. 281, 2. Antiochena Ecclesia litteras ad Patres Concilii Aquilejensis dederat. 273, 4. V. *Paulinus.*

ANTONII in se amorem commendat Ambrosius. 652, 1.

ANYSIUS Acholii dudum discipulus, nunc subcessor hæresque vel honoris, vel gratiæ. 363, 1 et seq. De ejus electione in Episcopum Acholii successorem, ne uno quidem momento dubitatur. *ibid.* Quam egregie Acholium, a quo successor designatus est, imitatus sit. 362, 10. V. *Acholius.*

APEME concubina Darii regis. 472, 12.

APER presbyter Aquilejensi Concilio subscripsit. 296, 14.

APOLLINARISTÆ Verbum et carnem unius adserunt esse substantiæ. 518, 12. Adversus Apollinarem confiteamur, quod Christo sicut in Dei forma nihil defuit divinæ naturæ, et plenitudinis; sic in illa forma hominis nihil ei defuit, quo imperfectus homo judicaretur. 522, 5. Quidam, nescio quod Apollinaris dogma in Ecclesiam conantur inducere. 286, 4. Apollinarista non poterat audire, quod Christus pro nobis servitutem susceperit in istius corporis susceptione. 515, 1. Propterea orbem circuivit, ut quæreret quem reprehenderet. *ibid.* 2. De Ambrosii scriptis aliquid arrodere volebat. *ibid.* 3. Adornat fugam. 519, 14. Apollinaristæ objicienti quod Christus formam servi accepit, non servus lectus est, respondetur. 517, 7.

Et ad id quod rursus objiciebat. « Specie inventus ut homo ». *ibid.* 8. V. *Ambrosius.*

APOSTOLI. Sancti primitiæ sunt Domini, præcipue Apostoli. 465, 10 et 12. Ex latrocinio conversus (*latro*) requiem habet, in Apostolatu probatus (*Petrus*) accepit potestatem. 609, 9.

Apostoli adhuc ingemiscunt; quia multorum est labor, qui adhuc fluctuant. 465, 12 et seq. Videtur mihi quod eis Scripturæ divinæ interpretationem sermone secum vario conferentibus, pleni luminis refulserit claritudo. 429, 10. Symbolum Apostolorum Ecclesia Romana intemeratum semper custodit, et servat. 292, 5 et seq.

Ἀποτέλεσμα. 356, 2. Ἀποτέλεσμα Deus est, qui concludit, et consummat omnia. 359, 12.

APPARITORES diversorum comitum. 400, 7 et seq. Apparitor præfecturæ, qui propter operas Portuenses offensam contraxerat, in portu navigat. 536, 1 et seq.

AQUILA Judæus. Non in ejus versione omnis auctoritas. 616, 27.

AQUILEJENSE Concilium congregatum juxta imperatoris præceptum. 243, 7; 264, 2.

Aquilejensis concilii acta. 241, 1 et seq. Imperiale rescriptum in eo legitur. 241, 3. Gratiano imperatori gratias agit. 263, 1 et seq. Scribit ad Episcopos Galliarum. *ibid.* 1. V. *Alexandrina Ecclesia.* V. *Galliarum Episcopi.*

ARABES. V. *Circumcisio.*

ARIES est verbum plenum tranquillitatis, et moderationis, atque patientiæ. 357, 3. Quid significet. *ibid.*

ARCADIUS moriente Theodosio, jam validus juventa est. 127, 15. V. *Theodosius.*

ARIMINENSE concilium. In eo scriptum est, Christum esse creaturam. 410, 14; 450, 25 et seq. Lex qua illud concilium firmatur. *ibid.* Major numerus Arimini Nicæni concilii fidem probavit, ariana decreta damnavit. 410, 15.

ARISTOTELES. V. *Anima.*

ARIUS auctor arianæ hæresis, unde et nomen accepit. 265, 4. Solum Patrem sempiternum, solum bonum, solum verum Deum, solum immortalitatem habentem, solum sapientem, solum potentem dicendo, expertem horum Filium impia communitione voluit intelligi. *ibid.* 5. Apertum sacrilegium est, quando Christum Dei Filium Arius Deum verum negavit. 260, 70. Epistola ejus a principio habet blasphemias, solum Patrem æternum dixit. 243, 5. Lecta in concilio Aquilejensi. 254, 46. Missa ad imperatorem. 266, 8. Crepuit medius. 245, 15.

ARIANI. Cum gentilibus et Judæis illi bene convenit, qui creaturam Christum dicunt. 410, 13. Fidem illam majorum traditione firmatam, quam dæmones ipsi negare non possunt, negant. 163, 19. Cedit diabolus plagis, et adhuc cedere nesciunt: quanta perpessi sunt, et quemadmodum Pharao, malis suis indurantur. 164, 21. Quam pejores sint, quam Judæi. 152, 31.

Ariani negant miracula SS. Gervasii et Protasii beneficio perpetrata. 162, 16. Imperatori volunt dare jus Ecclesiæ. 152, 31. Valentinianus junior legem pro arianis dedit. 146, 10. Cum laudatur Christus, arianorum amentia verberatur. 149, 19. Omnes hæreticorum quæstiones, qui dicunt Christum nescire diem judicii, breviter interemptæ. 431, 18. Illyrici de mala doctrina arianorum advertant, quid propter suam perfidiam acciderit sibi, et quiescant, ut veram fidem sequantur. 330, 28. Nullus de civibus arianus erat, pauci de familia regia, nonnulli etiam Gothi, quibus ut olim plaustra sedes erat, ita nunc plaustrum Ecclesia est. 401, 12 et seq. Ariani potestatem Christi imminuunt. 138, 49 et seq.

ARROGANTIS est impudentiæ, mereri solum velle quod multis etiam sanctis negatum noveris. 41, 65.

ARTEMIUS episcopus. 241, 1; 262, 76.

ASA utinam tam fidelis processu, quam devotus exordio! 127, 15.

ASINÆ pullum Dominus in figura populi gentilis ascendit. 623, 9.

ATHANASIUS sanctæ memoriæ episcopus Alexandrinus. 283, 4. Athanasius s. m. quasi columen fidei fuit. 288, 7. V. *Romana Ecclesia.*

ATTALUS presbyter de prævaricatione confessus, et Palladii sacrilegiis inhærens a Concilio Aquilejensi damnatur. 266, 9 et seq. Attalus presbyter inter arianos. 253, 44.

ATTICUS. Prisco dedit litteras ad Ambrosium. 651, 1.

ATTILIUS. militiam mortis impendit. 377, 7.

AVARITIA plerumque sensus hebetat humanos, et pervertit opiniones, ut quæstum pietatem putent, et pecuniam

quasi mercedem prudentiæ. **327**, 15. V. *Aurum*. V. *Pecunia*.

Is non quærit aliena, qui sua servat; nec inflatur immodico, qui contentus est proprio. **39**, 55.

Avare, noli recondere, ne fias nudo quidem nomine christianus, opere Judæus, cum adverteris onera tua tibi esse supplicio. **623**, 8. Avarus non dicit: Portio mea Dominus. **579**, 94. In proverbio est de divite avaro, quia perdix iste congregat divitias non cum judicio. **455**, 5.

Aurum et argentum onus habet, fructum non habet; onus quærentis est, sumptus hæredis. **622**, 7. Quod aurum et argentum ab homine christiano quæratur. *ibid.*

AVUNCULUM inter et neptem tertius gradus est, qui etiam civili jure a consortio conjugii exceptus videtur. **550**, 3. Id prohibitum divino jure. *ibid.* 4. Quid tam solemne, quam osculum inter avunculum et neptem, quod iste quasi filiæ debet, hæc quasi parenti. *ibid.* 7.

AUXENTIUS episcopus arianus, dictus etiam Mercurinus: unum portentum, duo nomina. **149**, 22. Alius in Scithiæ partibus dicebatur, alius hic vocatur; nomina pro regionibus habet. **150**, *ibid.* Minora fecit in Scithia, et ita erubuit ut mutaret vocabula, sceleratiora hic ausus est. *ibid.* Audet mentionem facere tractandi, plenus sanguinis, plenus cruoris, cruentas leges ore dictans; manu scribens, et putans quod lex possit fidem hominibus imperare. *ibid.* 24. Manu ejus lex scripta, qua per Ecclesias jubentur ejici catholici Sacerdotes, resistentes glario feriri, et per urbes omnes direxit. **148**, 16. Qua firmatur concilium Ariminense. **151**, 25. Uno momento tot populos, quot in ipso est, trucidavit; alios gladio, alios sacrilegio; et Basilicam petit cruento ore, sanguinolentis manibus. **148**, 17. Si de aliquorum peregrinorum adsentatione se jactat, ibi sit Episcopus, unde sunt ii, qui eum episcopatus putant nomine esse donandum. **409**, 8. Judices elegit, ut contra Ambrosium in palatio imperatoris disputaret. **407**, 1. Gentiles quosdam quatuor aut quinque judices elegit, apud quos sine adversario victus est. **151**, 26. Rebaptizandos fideles populos putat baptizatos in nomine Trinitatis. **154**, 37 et seq. V. *Concilium*.

Auxentius Jovinianista condemnatur. **296**, 14.

B

BALAAMI historia et benedictio explicatur. **525**, 4. Non in sua voluntate erat benedictio Hebræi populi, sed in Dei gratia. **526**, 8. Per excessum mentis aliud cupiebat, aliud loquebatur. **527**, 11. Non mirum illud a Deo infusum, quod loqueretur et prophetaret. **525**, 4. Deus tentavit eum quasi divinum, non elegit quasi prophetam. **528**, 15. In ejus verbis sacri Baptismatis revelata est magnificentia. **527**, 10.

BAPTISMATUM plurima genera præmissa sunt, quia secuturum erat verum illud unum in spiritu et aqua Sacramentum Baptismatis, quo totus redimitur homo. **614**, 18. Legis typum accipiens Johannes baptizavit in pœnitentia, Christus ad gratiam. **429**, 7. Baptismatis typus præcessit in mari Rubro. **387**, 2. V. *Balaam*. Non fides sola ad perfectionem satis est, nisi etiam baptismatis adipiscatur gratiam, et sanguinem Christi redemptus accipiat. **355**, 20. V. *Catechumenus*. V. *Martyr*. V. *Valentinianus*.

Christus baptismum nobis ad redimenda nostra peccata donavit. **156**, 37.

Aufert Dominus peccata per Baptismum, et transfert iniquitates, et demergit in profundo maris. **606**, 24.

Symbolum competentibus in baptisteriis Basilicæ traditum. **399**, 4. V. *Constantinus*.

Mortuus eram, sed quia in Baptismate commortuus Christo sum, accepi lumen vitæ a Christo. **641**, 7. Baptizati hæredes sunt Christi; quia datur illis per mortem ipsius tanquam testatoris hæreditas. **558**, 11. Isti debent majore agere custodia, cavere vitiorum illecebras, erroris incitamenta. *ibid.* 12. V. *Ecclesia*. Efficacia Baptismi in voto. **109**, 51 et seq. Qui moritur in Christo, fit ejus gratiæ particeps in lavacro. **58**, 43. Nuptiæ Agni ornantur Confessorum livore, martyrum sanguine, liliis virginum, coronis etiam sacerdotum. **85**, 134 et seq. Tunc bellum conficitur, hostis fugatur, quando spiritus gratia concinit, et mentis industria. **79**, 112. V. *Fortitudo*.

BARBATIANUS et Salmatio novi Epicuræi primo intra monasterium positi jejunabant et continebantur. **556**, 8. Abierunt foras, deinde volentes redire, non sunt recepti. *ibid.* 9. Hinc effervescentem hæresim disseminare cœperunt. **557**, *ibid.* Refutantur eorum errores. *ibid.* et seq. Epicurum magis sequendum quam Apostolos putant. **558**, 13. Se quod malæ causæ habent, adsertionibus suis impugnant frequenter. **560**, 20. Dicunt nullum esse abstinentiæ meritum, nullam frugalitatis, nullam virginitatis gratiam, pari omnes æstimari pretio, delirare eos, qui jejuniis castigent carnes suas, et menti subditam faciant. **556**, 7.

BARBARICIS motibus objecti et bellorum procellis, in medio versamur omnium molestiarum freto. **548**, 3.

BASILICA ROMANA. **157**, 1 Basilica Faustæ. **158**, 2. Basilica vetus. **401**, 10. Basilica minor Ecclesiæ. **406**, 24. Basilicæ sub Apostolorum nomine dedicatio. **333**, 1. V. *Felix*. Quantas Ecclesiæ Basilicas Judæi, tempore imperii Juliani, incenderunt, duas Damasci, alias Gazis, Ascalonæ, Beryto, Alexandriæ, et illis fere locis omnibus, et nemo vindicavit. **493**, 15. Basilica nova plena populi. **402**, 13. Circumfusi milites Basilicam custodiebant. **406**, 24; **399**, 4. Imperator jussit, ut recederent milites de Basilica. **406**, 26. V. *Bassianus*. V. *Ecclesia*.

BASSIANUS Episcopus Laudensis. **241**, 1; **261**, 76. Ejus in Palladium condemnatio. **258**, 60. Bassiani Episcopi subscriptio. **296**, 14.

Bassianus episcopus loquebatur cum Ambrosio de Basilicæ, quam condidit Apostolorum nomine, dedicatione. **333**, 1.

BASSO episcopo in consortium regendæ Ecclesiæ datus est Senecio. **302**, 7.

BAUTO comes amplissimus honore magisterii militaris. **540**, 3. Transrhenanus genere barbaros cum barbaris fecit decernere. **422**, 8 et seq.

BEATA VITA. Omnia quæ patimur, minora sunt, et indigna, quorum pro laboribus tanta rependatur merces futura bonorum. **464**, 5. Non solum in Paradiso redditus nobis, reformatus est per Christum, sed etiam cœlestis solii honor per consortium corporis Christi carni nostræ est impertitus. **626**, 3.

Quamvis sancti de suo merito securi sint; tamen quia futura est adhuc redemptio totius corporis Ecclesiæ, compatiuntur. **464**, 7.

BELLICIUS jactatus gravi ægritudine credidit in Domino Jesu, et accepit revalescere. **636**, 1.

BELLUM. Sunt nobis quædam et in pace prælia, et in bello pax. **477**, 30. V. *Fortitudo*.

BENEFICIIS Christus judicavit magis homines alligari posse, et provocari ad ea, quæ sunt recta facienda, quam metu: plusque caritatem proficere, quam formidinem ad correctionem. **169**, 6.

BENJAMITARUM ob violatam in Levitæ uxore castitatem, ultio atrocissima eleganter describitur. **343**, 2 et seq.

BERSABEE puteus septimi, aut juramenti latina interpretatio est. **575**, 77.

BESTIÆ quanta homini officia conferant et beneficia. **504**, 16 et seq. V. *Fera*.

BETH domus est Leem panis dicitur. **603**, 14.

BETHANIA locus obeditionis; ideo ibi mortuus suscitatur. **608**, 6.

BETHLEEM in qua natus est Christus, eademque Ephrata. **602**, 9. In Matthæo domus Juda, in Michæa domus Ephrata, cum dicitur, verborum discrepantia, non sensuum est. **603**, 11.

BIBENDUM est, non propter voluptatem, sed propter infirmitatem; pro remedio parcius, non pro deliciis redundantius. **562**, 27.

De BONONIENSI veniens a tergo Claternam, ipsam Bononiam, Mutinam, Rhegium, derelinquebas, in dextera erat Brixillum, a fronte occurrebat Placentia, semirutarum urbium cadavera, ad lævam Appennini incultas miseratus. **485**, 3. v. *Metropolitanus vir Bononiensi subditus*. **539**, 5.

BONUM utique perfectum. **539**, 5. Pulchrius est bonum, quod non ex necessitate fit, sed ex voluntate. **471**, 8. Nihil speciosius illo summo bono, cui etiam prædicatio speciosa est nimis, et maxime perseverantis sermonis processus, et quædam apostolicæ prædicationis vestigia. **439**, 1. Mentis oculus cum summum bonum intuetur, et in ea versatur, atque eo pascitur, splendescit, atque enitet. *ibid.* 2 et seq. Si verum et summum bonum non concupiscibili suo et delectabili anima gustavit, excludens dolorem, et formidinem, incredibiliter exæstuat. **442**, 10. Vitæ fons est summum Bonum, ex quo vivendi substantia ministratur omnibus. **444**, 18. Quod vitiosi oderunt, hoc apud bonos sincerum ac pium est. **432**, 2.

BONOSI episcopi judicium ad quos pertineat. **299**, 1 et seq. Ejus error de Mariæ filiis refutatur. **301**, 3.

BRACHIALE et torquem more indui gentilium, sacerdoti et christiano sacrilegium est. **267**, 9.

BRIXILLUM. **485**, 3.

C

CADAVERA semirutarum urbium. 485, 3.

CÆCI nati curatio figura Baptismatis. 639, 5.

CÆLIBATUS. V. *Castitas*. V. *Viduitas*.

CAIN remedio sua mors ei fuit, quæ vagum exulem, formidato per omnia momenta mortis terrore, per mortem exuit. 325, 10.

CAKANUS. V. *Alexander*.

CALIGONUS præpositus cubiculi, quid Ambrosio mandare ausus sit. 406, 28.

CALIGULARUM probra. 139, 50.

CALLINICI castri in parte aliqua ædificiorum incendium. 491, 13 et seq.

CAMILLUS sublata Capitolio signa, cæsis Tarpejæ rupis triumphatoribus, reportavit. 377, 7.

CAMPANIÆ littoris remota ora non solum a periculis, sed etiam ab omni strepitu, tranquillitatem infundit. 547, 2.

CANDIDIANI litteras laudat Ambrosius. 652, 1.

CANICIES est reverenda, quæ est canicies animæ, in canis cogitationibus et operibus fulgens. 265, 5. Non annorum canicies est laudata, sed morum. 378, 7.

CAPILLI. Pariant, et parturiant, qui crispant comam, sicut feminæ. 599, 6.

CAPUENSIS Synodus quid de Antiocheno Evagrium inter et Flavianum dissidio statuerit. 297, 2. V. *Flavianus*. V. *Theophilus*.

CARITAS legis est servitus caritatis. 632, 8. Timor legis est, caritas Evangelii. *ibid.* 7. Utrum sit differentia aliqua caritatis eorum, qui a pueritia, et eorum qui juventutis, aut posterioris ætatis processu crediderint. 450, 1 et seq.

Perfecta caritas omnem fidem habet. 635, 5. Non tamen facile dixerint, quod continuo omnis fides perfectam caritatem habeat. *ibid.* 6. V. *Fides*.

Caritatem dominus exigit, servus timorem. 623, 10. Ædificatio caritatis rimam offensionis excludit, atque obstruit. 629, 13. Libertas liberum facit hominibus, caritas amicum Deo. 475, 23 V. *Amor*.

CARO animæ fraterno quodam copulatur consortio. 593, 9. Caro nostra perpetua esse ac diuturna non potest: necesse est occidat, ut resurgat: necesse est resolvatur, ut quiescat. 485, 5. Non metuit arma, non barbaros, qui mortem non timet, qui nulla carnis voluptate retinetur. 145, 6. Male se habet causa, ubi potior est carnis, quam mentis prærogativa. 340, 14.

Caro. Quod carnale, servile. 78, 109.

CARTHAGINIS non æque numina semper invisa Romanis. 384, 31.

CASSIANUS episcopus. 241, 1; 262, 76.

CASTITAS suis cumulatur dispendiis. 379, 13. Prima ejus victoria est facultatum cupiditates vincere, quia lucri studium tentamentum pudoris est. 380, *ibid.* Jure castitatem atque clementiam dixerim quasdam virtutum parentes. 39, 54.

Castimoniæ tantum deferebant reverentiæ majores nostri, ut bellum adversus tentatores pudicitiæ suscipiendum putarent. 343, 2. V. *Viduitas*. V. *Virginitas*.

CASTULUS quem presbyterum dicebant ariani, raptus a populo. 400, 5. Missis ab Ambrosio presbyteris et diaconibus, ereptus est. *ibid.*

CATECHUMENI dimissi post lectiones atque tractatum. 399, 4. V. *Baptismus*.

CHALDÆUS spem non habet in stellis, quas observat. 467, 16.

CHORATH intellectus dicitur. 575, 77.

CHOREB omne cor, vel quasi cor dicitur. *ibid.*

CHRISTIANORUM, cum Judæi interpellant, in terra scribuntur nomina: cum adeunt Christiani, scribuntur eorum nomina in cœlo. 430, 14. Curia jam majore Christianorum numero est referta. 367, 19. Julianus lege proxima Christianis communem usum loquendi et docendi denegavit. 366, 4. Christianos decet, ut et tranquillitas pacis optetur, ut fidei veritatisque constantia nec mortis revocetur periculo. 402, 14. Per injurias, per inopiam, per supplicium nos crevimus. 379, 11. Nunquam nobis amplius contulerunt gentiles quam cum verberari Christianos, atque proscribi, atque necari juberent. *ibid.*

CHRISTUS verus David, verusque humilis, verus mansuetus, verus manu fortis Dei Filius, hoc annuntiatur nomine. 518, 11. In Christi nomine incarnationis Paulus testificatus est Sacramentum. 172, 16.

Christus omnipotens est; hæc est fides nostra. 145, 7. Anathema illi qui negat Dominum potentem Christum. 250, 32. Christum dicere creaturam pro objectu contumeliæ est, non pro confessione reverentiæ. 321, 4.

Secundum partum Virginis factus, qui secundum divinam generationem ex Patre natus est. 151, 25. Factus sub lege secundum incarnationem, ex muliere secundum sexum. 354, 18. Christi subjectionis pia et vera interpretatio. 464, 8. Secundum formam servi locutus, dominum vocavit quem Patrem noverat, æqualem in Dei forma; servum secundum carnis substantiam se prædicans. 515, 3. Hoc munimentum, hæc sepes est fidei nostræ, quod pro nobis servitutem susceperit in istius corporis susceptione. *ibid.* 1. Pro nobis servus, peccatum, opprobrium, maledictum factus est, ut nostram servitutem tolleret, maledicta, peccata, opprobria deleret. 516, 4; 518, 12. Servivit ut omnes liberos faceret. 475, 23. V. *Filius Dei*. V. *Pater*. V. *Trinitas*. V. *Verbum Dei*.

Christus cum esset in plenitudine divinitatis, exinanivit se, et accepit plenitudinem naturæ et perfectionis humanæ: sicut Deo nihil deerat, ita nec hominis consummatio, ut esset perfectus in utraque forma. 516, 6 et seq. Nihil præ ceteris in lege, nisi Christi adventus annuntiatur, atque ejus præfiguratur passio. 589, 8 et seq. Si Christo aliquid hominis defuit, non totum hominem redemit. 522, 5. Christus in hunc mundum venit, ut aculeum mortis hebetaret, devoratorium ejus obstrueret, videntibus æternitatem gratiæ daret, defunctis resurrectionem concederet. 334, 5. Quia excreverat malitia, abolita innocentia fuerat, venit Dominus, qui reformaret naturæ gratiam, imo augeret. 513, 15 et seq. Matrem in illa divina generatione nescivit, Patrem in hoc Virginis Mariæ partu ignoravit: ex Patre solo natus ante sæcula, ex Virgine sola ortus in hoc sæculo. 567, 49. Refutantur qui dicunt Christum ex Virgine non potuisse generari. 292, 4. Se manichæos probaverunt non credentes quia Christus ex Virgine venisset. 295, 12. Speciale sibi donum virginitatis elegit, et integritatis munus exhibuit, atque in se repræsentavit, quod elegit in matre. 292, 3.

Christus est παρθενικὸς λόγος. 451, 3. V. *Maria*.

Agnoscemus præsepe Domini, in quo alimur, pascimur et reficimur. 414, 6.

Circumcisus est primo, ne legem solveret: postea per crucem, ut legem adimpleret. 635, 3. Circumcisus est, ut circumcisionis legem auferret, daturus salutem crucis. *ibid.* 4.

Christus jejunavit, ut nobis exemplo esset ejus jejunio. 558, 15 et seq.

Christus non est in sacris, qui sacra universa destruxit. 378, 9. Christus maluit supra legem solvere, quam id quod erat legis negare. 352, 13. Satiabat esurientes, replebat inopes, illuminabat cæcos, redimebat captivos, paralyticos erigebat, mortuos resuscitabat, et quod est amplius, conferebat absolutiones reorum, peccata donabat. 428, 6. Homo secundum carnem, sed ultra hominem secundum divinam operationem: cum leprosum tangeret, homo videbatur; sed ultra hominem cum emundaret: cum Lazarum fleret mortuum, quasi homo flebat; sed supra hominem erat, cum mortuo juberet vinctis pedibus exire: homo videbatur, cum penderet in cruce; sed supra hominem, cum reseratis tumulis mortuos resuscitaret. 517, 7. Donavit sanitatem, non medicinam exercuit: eos enim sanavit, quos nemo curaret. 638, 2. Christi beneficia et incentiva virtutis et præmia sunt. 169, 6. Qui donavit omnibus, ab omnibus exigit, ut quod unusquisque sibi dimissum meminit, alii ipse dimittat. 170, 8. Plerumque secundum qualitates locorum, in quibus docebat famulos suos, disputationes suas formare dignatus est. 428, 4. Christus scribebat in terra digito, quo legem scripserat. 430, 14.

Quando se inclinat, ideo inclinat, ut jacentes elevet. 426, 7. Meruit et mulier absolvi, quæ, recedentibus Judæis, remansit sola cum Jesu. 430, 16. Cur donaturus peccatum solus remanet. *ibid.* Non damnat, quasi redemptio: corrigit, quasi vita; quasi fons, abluit. 426, 7. Quantopere nullum damnari vult, absolvi omnes. 431, 17. Verus Melchisedech, verus rex pacis, verus rex justitiæ venit. 567, 49. Sacerdos est novus, et nova hostia, non ex lege, sed supra legem; advocatus mundi, lux sæculi. 511, 19. Typus futurus erat Sacerdotum omnium. 567, 47. Non exegit, sed accepit sacerdotium. *ibid.* 48. Deprædatus est perdicem diabolum, abstulit ei male congregatas divitias multitudinis, revocavit ab errore animas gentium, mentesque nationum deviantium. 455, 6. Laborat, sed in nobis, ut me jacentem erigat. 641, 4.

Christus quasi lux tetigit cæcum natum, et lumen infudit; quasi sacerdos per figuram Baptismatis mysteria gratiæ spiritualis invenit. 639, 5.

Christus ut homo, cum Lazarum fleret; rursus supra hominem, cum eum resuscitaret: ut homo, cum vapularet; et rursus supra hominem, cum totius mundi peccatum tolleret. 441, 8.

Christus clamavit in Abel, clamavit in

Jesu Nave, clamavit in Salomone, clamavit in corpore suo. **455**, 6 et seq. Semper Christi laudes verbera perfidiorum sunt. **149**, 19.

Christus secundum quid dicatur maledictum. **151**, 25. Christus ipsa die Pascha cum discipulis manducavit, sequenti die, hoc est, sexta feria, crucifixus est, sabbato quoque magno illo sextadecima fuit; ac per hoc septimadecima luna resurrexit a mortuis. **414**, 10 et seq. Testabatur de cruce Christus, et inter matrem atque discipulum dividebat pietatis officia. **583**, 109. Acetum accepit, ut absolveret omnes tentationes. **592**, 6. Christus erat in servi forma, sed idem in gloria Dei Patris: erat vermis in cruce, sed idem dimittebat peccata etiam persecutorum suorum: erat opprobrium, sed idem Majestas Domini. Quid amisit, cui nihil minus est? **516**, 5. Christus solus erat, quando mundum redemit. **524**, 5. Non eguit redemptione Redemptor universorum. **352**, 13. Non egebat adjutorio ad redemptionem omnium, qui omnes sine adjutore servavit. **583**, 110 et seq. Mors carnis fuit, non divinitatis. **378**, 9. Secundum carnem passus est, secundum divinitatem habet immortalitatem; hoc qui negat, diabolus est. **248**, 25. Patientia admirabili peccata nostra suæ affixit Cruci. **584**, 112. Consummatis passionibus, tanquam consummatus ipse, sanitatem dedit omnibus, peccatum tulit omnium. **567**, 47. Mortem suam pro morte omnium obtulit, sanguinem suum pro sanguine fudit universorum. **169**, 7. Petra caro Christi, quæ cœlum et totum mundum redemit. **501**, 9. Agnus est, sed divinæ potentiæ, qui non solum mundavit sanguine delicta universorum, sed etiam divina potestate donavit. **590**, 10. Ad sanguinis ejus gratiam nihil minuitur, nihil adjungitur: et si parum sumas, et si plurimum, eadem est perfecta omnibus mensura redemptionis. **351**, 8. V. *Abraham*. V. *Adam*.

Christus non alterius auxilio atque ope erectus est, sed ipse se resuscitavit. **641**, 6. Cur primogenitus ex mortuis, primitiæ initium dicatur. **465**, 11 et seq. Non sedimus; sed in Christo consedimus, qui solus sedet ad dexteram virtutis Dei. **628**, 8. Sicut Christus in nostra carne subditus legitur; sic nos in illius carne consedimus in cœlestibus. *ibid.* Christus sedens judicat; stans dijudicat. **556**, 6. Quo sensu non judicet. **556**, 7. Omnes unum corpus Christi sumus, cui caput Deus, membra autem nos sumus, alii fortasse oculi, ut prophetæ; dentes, ut Apostoli, qui evangelicæ prædicationis cibum nostris infudere pectoribus; et manus ejus illi qui videntur exsecutores bonorum operum. **171**, 11.

Sicut Eva os de ossibus viri fuit, et caro de carne ejus, ita et nos membra simus corporis Christi, os de ossibus, et caro de carne ejus. **627**, 4. Qui sint sedes Christi, in quibus se martyres, in quibus Apostoli, in quibus ipse Dominus Jesus honorari indicat. **173**, 23. Quis mittat aquam in pedes Christi. **171**, 11.

Christus summum est bonum, quod nobis annuntiatum est a prophetis, prædicatum ab Angelis, promissum a Patre, evangelizatum est ab Apostolis. **441**, 8.

Quid videt Jesum, cœli ei aperiuntur. **556**, 5.

Christus ambulat in pectoribus singulorum. Cave igitur ne pollutam habeas conscientiam, et pedes Christi incipias inquinare. **171**, 12. Quis potest laborare sequens Jesum. **649**, 2. Cur qui eum sequuntur, alligati vinculis sunt. **641**, 9. Ubi pax, ibi Christus; ubi justitia, ibi Christus. **555**, 4. Ubi Christus, ibi omnia. **334**, 4. Requies nostra est. **508**, 10. Quomodo infirmus, et parvulus esse potest, in quo Christus est Dei virtus. **633**, 9. Carnalis non est in Christo: sed si quis in Christo est, nova creatura est, non naturæ novitate formatus, sed gratiæ. **486**, 6. Si ceciderit, qui cum Domino est Jesu, erigit eum Jesus. **640**, 3. Qui laudet Dominum Jesum, osculatur eum. **171**, 14 et seq. Osculatur Christum qui confitetur eum. *ibid.* Gloriosius a Christo stringimur, quam aliis absolvimur, et relaxamur. **580**, 96. V. *Anima*.

Christus non umbra, sed imago Dei est: non vacua imago, sed veritas. **78**, 110 et seq. Christus factus est sicut homo, non specie utique, sed veritate formatus. **73**, 103. Unus Dei Filius, et natus ex Patre, et ortus ex Virgine, distanti ordine, sed in unum concurrente nomine. **25**, 12. Secundum divinitatem matrem habere non potuit, quia auctor est matris. *ibid.* 11. Alia virtutis ejus gratia, alius ordo naturæ. **70**, 81. Christus omnes benignus illustrat, nec refutare levem, sed emendare vult. **81**, 118. Nostro non suo lacrymavit affectu. **25**, 11. In Lazari resurrectione Dei virtus est, vita, lux, resurrectio mortuorum: virtus erexit jacentem, vita gressum extulit, lux fugavit tenebras, reparavit obtutum, resurrectio vivendi gratiam reformavit. **69**, 79. Vide clementiam magnam Christi, cum pro suis oraret persecutoribus. **104**, 34. Accepit vocem sacræ titulo passionis; clamavit in martyrio, clamavit in parricidio, quod pertulit pro sacrificio. **129**, 21. Potuit non mori, si voluisset. **58**, 46. Adjutore non eguit, cum faceret mundum, neque cum redimeret. **76**, 104. Maluit in hunc mundum redemptor venire, quam judex. **127**, 16. Mors Christi vita est omnium: morte ejus signamur, mortem ejus orantes annuntiamus: mortem ejus offerentes prædicamus: mors ejus victoria est, mors ejus Sacramentum est, mors ejus annua solemnitas mundi est. **59**, 46 et seq.

Magnum pietatis mysterium, ut mors corporis nec in Christo esset excepta. **23**, 4.

Perpetuitate vitæ sibi pretium, mihi sacrificium perdidisset. *ibid.*

Ex crucis Christi inventione gratulatur Ecclesia, erubescit Judæus et torquetur. **138**, 49. Clavus quo Christus est adfixus cruci, in honore est, et remedium salutis, atque invisibili quadam potestate dæmones torquet. *ibid.* V. *Helena*. Christus etsi secundum hominem mortuus, in ipsis tamen erat liber infernis. **75**, 102. Quam causam habuisset moriendi, nisi habuisset et causam resurgendi? **72**, 90. Omnis bonus operarius manus est Christi. **112**, 62. Ipse pervenit ad Christi requiem, qui humilitatem Christi fuerit sequutus. **130**, 27. In eo et summa universitatis, et portio singulorum est. **24**, 6. Ubi Christi corpus, ibi veritas. **78**, 108. Jugum Christi quomodo suave possit esse, cum et grave dicatur. **96**, 11. Nobis lilium est. **111**, 56.

CHROMATIUS presbyter. **253**, 45; **255**, 51; **262**, 76.

CIBUS bonus est fides, suavis cibus misericordia, jucundus cibus gratia. **631**, 5. Cicadæ de die in diem vivunt, questu rumpuntur suo, et quibus hominibus similes sint. **438**, 5.

CIMBRORUM de manubiis legimus templa idolis antiquitus condita. **491**, 10.

CIRCENSES ludi. **97**, 15.

CIRCUMCISIONEM oportuit ex parte fieri ante ejus adventum, qui totum circumcideret hominem. **613**, 15; **616**, 23. Marcion et Manichæus reprehendendum Dei putant esse judicium, quia oraculum de circumcisione celebranda edendum putarunt esse: sed refutantur. **612**, 10. Circumcisio non otiose in hac membri parte, et octavo die facta. **610**, 4; **621**, 4 et seq. In tantum abest nocuisse fidei circumcisionis dolorem, ut probabiliorem fidem faciat dolor. **613**, 14. Cur circumcisio et veteris Testamenti auctoritate quasi utilis imperetur, et novi Testamenti magisterio quasi inutilis repudietur. **609**, 1 et seq. Cur tunc circumcidi pietas crederetur, nunc impietas judicetur. **621**, 1.

Secundum ipsam litteram ad circumcisionem judaicam teneri numquam potuerunt nationum populi. **616**, 26 et seq. Reperimus in historia veterum Æthiopum et Arabum, et Phœnicum aliquos circumcisione erga suos usos. **611**, 6. Ægyptii impium judicant sacerdotem, qui nequaquam habeat circumcisionis insigne; neque magici carminis sapientiam, nec geometriam, nec astronomiam judicant vim suam obtinere sine circumcisionis signaculo. *ibid.* 5. Circumcisio est interioris hominis, et qualis illa esse debeat. **614**, 19. Signum circumcisio corporalis, veritas autem circumcisio spiritualis est: illa membrum amputat, hæc peccatum. **621**, 4.

CLARUS episcopus. **360**.

CLATERNA. **485**, 3.

In CLERO quicumque es Domini, portio ejus et possessio, noli recedere de Domini possessione. **642**, 13. A Clerico solo pro omnibus votum commune suscipitur, officium commune defertur. **380**, 15. Non hoc solum est in Clerico, ut sumptum expediat suum, sed ut divinum sibi post mortem potius subsidium locet. **640**, 2.

Non solum Apostolus statuit de episcopo et presbytero, sed etiam Patres in Concilio Nicæno tractatus addiderunt, neque Clericum esse debere, qui secunda conjugia sortitus sit. **571**, 64. Offensione præstricti, officio desistere non debent, maxime Clerici. **640**, 1. Clerico jus Testamenti negatum. **380**, 15. V. *Ecclesiasticus*. V. *Episcopus*.

CŒLI mysterium docet me Deus ipse, qui condidit; non homo, qui seipsum ignoravit. **378**, 7. Quis ille vir, qui vias sibi aperiat, gradusque admoneat, per quos ad cœli ascendat regia. **502**, 11 et 12. Ad cœlum oculos erigamus, illo nobis contendendum esse arbitremur, illam sedem terrenis omnibus præferendam putemus. **506**, 2. Sit gressus ad superiora; quia melius est adscen-

dere. 488, 8. V. *Mundus*. Cœlum erat Paulus: cœli erant Jacobus et Johannes; ipse Dominus Jesus perpetui hominis erat cœlum. 159, 5.
Cœlum principium operis mundani, finis homo. 501, 8. Incorruptibile putatur, et præterit; homo corruptibilis habetur, et incorruptionem induit. *ibid.* 9. Quod ultra cœlum est, Deus cœli est. *ibid.* 8. Terra exercitium est hominis, cœlum corona. 500, 6.
Cœlum aereum quid sit. *ibid.* Ibi sit cor tuum, ubi est possessio tua. 131, 29.
COGNITIO. Ad cavendum prodest præscisse: sed si cavere non queam, obfuit nosse. 619, 8.
COGNOSCERE seipsum prudentis est, et, quemadmodum a sapientibus definitum est, secundum naturam vivere. 36, 45. Quid absurdius quam nescire qui sis, affectare quod non sis? 48, 4. Commune quod omnibus est, exceptum in singulis esse non potest. 59, 46. Consolatio graviter mœrentium cur difficilis. 106, 40.
COLUMBA, quæ ramum oleæ detulit post diluvium, illa postea descendit, cum Christus baptizaretur. 178, 21.
COMA. V. *Capilli*.
COMACINÆ rupes. 539, 5.
COMES orientis militarium partium. 489, 6. Comiti vexilla victricia, et labarum commissa. 491, 9.
COMMUNIONIS societas nullam debet habere offensam. 273, 4. Communionis osculo Christum osculamur. 172, 15.
COMPETENTES. V. *Baptismus*.
CONCILII Italiæ Patres non prærogativam vindicant examinis, sed consortium communis arbitrii. 283, 4 et seq. Consuetudo, ut in Oriente Orientalium esset concilium, intra Occidentem Occidentalium. 243, 7. Propter unum Auxentium necesse non est episcopos, ut ad synodum veniant, fatigari. 410, 16.
Propter adventum Gallorum episcoporum Synodus convenerat. 531, 6.
CONCIONES. Ecclesia quotidie in lectionibus sacris, in sacerdotum tractatibus laudem pudicitiæ, gloriam integritatis personat. 557, 10. V. *Sermo*.
CONCUPISCENTIA. V. *Temperantia*.
CONFESSIO. V. *Conversio*.
CONJUGIUM. Si quis desponsata sibi et tradita utatur, conjugium vocat. 548, 1 et seq. Ne pater filiam suam accipiat uxorem, interdictum est naturæ jure, interdictum est inviolabili præscriptione pietatis, titulo necessitudinis. 550, 5. Lex divina patrueles fratres prohibet convenire in conjugalem copulam, qui sibi quarto sociantur gradu. 549, 3 et seq. V. *Avunculus*. V. *Paternus*. Conjugia alienigenarum refugienda, ne pro caritate conjugii proditionis insidiæ succedant. 398, 34. Doceat plebem episcopus, ut non ex alienigenis, sed ex domibus christianis conjugii quæratur copula. 387, 2. Prope nihil gravius, quam copulari alienigenæ; ubi et libidinis et discordiæ incentiva, et sacrilegii flagitia conflantur. 388, 7. Id exemplis probatur, maxime Samsonis. 389, 8. Conjugium velamine sacerdotali et benedictione sanctificari oportet. 388, 7. Maturiore consilio puella filio a patre traditur, sed majore obsequii proposito a filio ad patrem ducitur, et a viro lecta ingreditur domum soceri. 647, 3. V. *Matrimonia*. V. *Pater*. V. *Vidua*. V. *Virgo*.
CONSCIENTIA testis sibi locuples abundat. 825, 9.
CONSILIUM invitat voluntarios, præceptum adstringit invitos. 565, 38. Revincitur mala mens consiliis suis. 527, 12. Hoc est consilium Dei habere, explorare diligenter omnia; et quæ meliora sunt, suadere; quæ tutiora, demonstrare. 565, 39.
CONSTANTINOPOLIS dudum domus episcopi incensa est; et filius Theodosii intercessit, ut suam injuriam et domus sacerdotalis incendium non vindicaret. 492, 13.
Constantinopolis exspectabat in reditu Theodosii triumphales solemnitates, et titulos victoriarum. 142, 56. Illum augusto sepulti corporis tenebit hospitio. *ibid.*
CONSTANTINO baptismatis gratia in ultimis constituto omnia peccata dimisit. 135, 40. V. *Helena*.
CONSTANTINUS augustæ memoriæ princeps liberum dedit judicium sacerdotibus. 410, 15.
CONSTANTIUS augustæ memoriæ nondum sacris initiatus mysteriis, aram Victoriæ jussit auferri. 385, 33. Quod sub illo paternæ dignitatis hærede bene cœpit, aliter consummatum est. 410, 15.
Constantius in episcopum nuper electus, quid agendum sit, docetur. 323, 1 et seq.
Constantio Ecclesiam, quæ est ad Forum Cornelii, donec ei ordinetur episcopus, commendat Ambrosius. 330, 27.
Constantius episcopus Scisciensis. 241, 1; 262, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 258, 61.
Constantius episcopus Arausicanus Legatus Gallorum. 241, 1; 245, 15; 261, 76; 263, 1. Ejus in Palladium condemnatio. 256, 55.
Constantii episcopi subscriptio. 296, 14.
CONTRACTUS non mutat genus, nec sapientiæ libertatem adimit. 472, 13.
CONVERSATIONES cum insipientibus noxiæ sunt, et inficiunt mentem ac decolorant. 433, 8.
CONVERSIO. Non mirandum peccare hominem: sed illud reprehensibile, si non se cognoscat errasse, non humiliet Deo. 532, 9.
Nullus pudor est ad meliora transire. 378, 7.
Numquid Deo displicere poterit, quod pro ejus emendatur honorificentia? 498, 31.
Qui se accusat, cum peccaverit, justus est, non ille qui se laudaverit. 533, 15.
Is qui sub ictu mortis convertitur, et confitetur Dominum Jesum, meretur incolatum paradisi: qui vero multo ante se exercuit, pro Christo se obtulit, habet paratum stipendiis suis regnum. 609, 9. Ubi animus est saucius, voluptuariæ fotu adulationis ægrescit, et rursum correctionis temperatur amaritudine. 168, 4. Grave est mutari in pejus. 355, 22.
Tu ad similitudinem Dei unus esto atque idem: non hodie sobrius, cras ebrius; hodie pacificus, cras litigiosus. *ibid.* V. *Anima*. V. *Pœnitentia*.
Conversio in paucis, error in pluribus est. 97, 14. Beatus qui vel in senectute correxit errorem: beatus qui vel sub ictu mortis animum avertit a vitiis. 95, 10.
CORDIS homo interior totus plenus sapientiæ est, plenus gratiæ, plenus decoris. 482, 2. Nemo ante Petrum tali expressione usus est, ut diceret cordis hominem. *ibid.* State in corde vestro, ne quis vos subruat, ne quis vos possit subvertere. 571, 41. Dat Deus tibi in spiritu, et in corde suo seminat Dominus. 359, 14.
CORPUS quod illecebras diligit, aversatur animæ virtutes, abominatur imperium, refugit virtutum disciplinas, et omnia opera quæ hujusmodi sunt. Colamus corpus hoc nostrum, castigemus illud, redigamus in servitutem non illud despiciamus. 480, 41 et seq.
Peregrinamur a corpore, ne peregrinemur a Christo: etsi in corpore sumus, tamen quæ sunt corporis, non sequamur: nec deseramur jura naturæ, sed dona gratiæ præoptemus. 57, 41. V. *Mens*.
CORTINÆ regiæ collectæ. 404, 20. Scissæ ab illudentibus pueris. 406, 24.
Κοσμοπολίτης homo. 514, 16.
CREATURÆ quod caret communione, divinum est. 322, 8. Cur in Apostolo omnis creatura corruptioni obnoxia, non tamen omnis congemiscere dicatur. 463, 1 et seq.
CRESCENS compresbyter noster. 296, 13.
CRIMEN. Sicut Christi divitiæ virtutes sunt, ita diaboli opes crimina sunt. 169, 7.
CRUX. Christianus per momenta singula fronti propriæ mortis contemptum inscribit: utpote qui sciat sine cruce Domini salutem se habere non posse. 613, 12. V. *Christus*.
CULPA. Cum reus occiditur, persona magis quam culpa punitur: ubi vero culpa deponitur, absolutio personæ est, pœna peccati. 431, 20. Universorum culpa operata est subjectionem, subjectio humilitatem, humilitas obedientiam. 618, 6. V. *Peccatum*.
CUPIDITATIBUS omnis divitiarum abundantia inopia est. 578, 90. V. *Divitiæ*.
CYBELE currus suos simulato Almonis in flumine lavat. 384, 31.
CYCLUS decemnovalis. 412, 1.
CYRUS Persarum rex, exsecto capite, et intra utrem plenum cruoris satiari jussus, incluso, femineis imperiis ludibrio fuit. 385, 37 et seq.

D

DALMATIUS tribunus et Notarius. 407, 1. Mandatum Imperatoris defert ad Ambrosium. *ibid.*
DAMASUS Romanæ Ecclesiæ Sacerdos judicio Dei electus. 368, 10. Ambrosio misit libellum senatorum christianorum contra paganorum petitionem. *ibid.*
DANIEL et tres Hebræi pueri nihil eorum quæ sub rege terreno erant, possidebant. 354, 17.
DAVID duas uxores habuit, Achinaam Israelitem, et Abigæam, et quæ mysteria hæ contineant, explicatur. 451, 5 et seq. Commemorantur beneficia illi a Deo collata. 174, 25. Momentarias esse vices rerum Sancti David frequenter variatus status ostendit: despectus patri, pretiosus Deo, triumpho nobilis, invidia vilis, conciliato hærede nobilior, quam decolorato. 329, 24.
Rex quasi legum dominus, legibus reus non erat, soli Deo obnoxius tenebatur. 476, 26. Humilitate Deo acceptior factus est. 531, 9 et seq. Saltando ante

arcam ideo amplius placuit, quia ita se humiliavit Deo, ut regale posthaberet fastigium, et ultimum exhiberet Deo quasi servulus ministerium. **545**. 7.

DAVIDIS quantus ex filiorum morte dolor. **53**, 25. Cur filios Ammon et Abessalon mortuos fleverit, non vero infantem alium. **54**, 28; **108**, 47.

DEBITORES nos non natura, sed culpa fecerat. **169**, 7. Sanctis diebus hebdomadis ultimæ solebant debitorum laxari vincula. **400**, 6. Quia quod habes a Domino est, debitorem te semper cognosce. **129**, 22.

DEFUNCTIS officia bene hæc impenduntur, ut vivant in mentibus, in affectibus perseverent. **51**, 13. V. *Mortui*.

DECANI ad Portianam basilicam de palatio missi, vela suspendebant. **399**, 4.

DECIMÆ aliæ sunt, aliæ primitiæ: primitiæ majoris gratiæ, sanctificationis observantissimæ. **464**, 9 et seq.

DELECTATIONEM Moyses non immerito serpentis figuravit similitudine. **512**, 10. Deus insufflavit in faciem hominis; ut sensus nostros adversus delectationem fortiores faceret. **513**, 11. Depositus in valle corporalium delectationum, non invenit sepulcrum de quo possit resurgere. **448**, 6.

DELPHINUS Episcopus. **650**, 1. V. *Ambrosius*.

DEMARCHUS Epicuri sententiam de voluptate refert. **560**, 20.

DEPOSITUM. Nihil interest utrum abjures depositum, an doleas restitutum. **22**, 3 et seq.

In DESERTO constantiam Johannes prius exercuit ut postea regem increparet. **575**, 76.

DETRAHENTES de proximis nolite audire, ne dum auditis alios, provocemini ut et ipsi derogetis proximis. **566**, 43.

DEUS. Hoc est verum nomen Dei esse semper. **357**, 8 et seq. Divina divinis conferamus oportet, ut melius intelligere possimus. **499**, 3. Cui magis de Deo, quam Deo credam? **377**, 7 et seq.

Deus unum et simplex, et incompositum est, quidquid est. **641**, 8.

Deo velle pro facto est. **80**, 115. Non egent humanis divina ministeriis. **70**, 85 et seq.

Deum omnibus, quos diligimus, præferamus, patri, fratribus, matri. **74**, 97.

Quod si homini non referre, simile homicidio judicatum est: quantum crimen est non referre Deo? **35**, 44 et seq. Sic diligamus Dominum, ut si necesse fuerit, pro ejus nomine mortem non fugiamus, nullum æstimemus dolorem, nihil metuamus. **134**, 38.

Deum scire, ac pia mente venerari, bonorum primum esse sapientes mundi nostris hausere de legibus: secundum, in proximos a divino illo fonte derivare pietatem. **35**, 42.

DEVOTIONI censura cedat oportet. **491**, 11. Beatus qui habitat in ingressu fidei, hospitioque mentis devotionis habitaculo, conversatione virtutis. **440**, 5.

Qui Deum intimo colendum recipit affectu, non dissimulationem, non conniventiam, sed fidei studium et devotionis impendit. **366**, 2.

DIABOLUS nostro peccatricis successionis ære quæsitum servitium possidebat. **611**, 8 et seq. Invidet iniquus bonis profectibus, tentat diversis modis. **402**, 15. Invidia diaboli numquam quiescere solet. **278**, 4. Audivi multa componi, hoc nemo umquam fingere potuit, ut dæmonem se esse simularet. **764**, 21.

DIDRACHMUM. quod exigebatur secundum Legem, quid sit? **352**, 12.

Cur Christus illud exigentibus solutionem non recusavit? *ibid.* 13 et seq. Didrachmum, cujus dimidium Hebræus præcipitur offerre pro redemptione animæ suæ, quid significet? **349**, 1 et seq.

DIES quosdam lunares gentilitio more explorare non debemus. **413**, 4.

Dies pro luna dicitur. **417**, 18 et seq. Cui nox, cui dies sit? **639**, 7. Quid in crastinum differs? Potes et hodiernum diem lucrari: cavendum est, ne et illum non teneas, et hunc amittas. **580**, 97. Dies septimus symbolum futuræ quietis est. **47**, 2.

DILIGENTIA. Festina est fides, alacris devotio, spes impigra. **580**, 96.

DIOCLETIANI imperii anni. **416**, 14. V. *Pascha*.

DIOGENES Episcopus Genuensis. **242**, 1; **262**, 76. Ejus in Palladium condemnatio. **259**, 63.

DIONYSIUS in exsilio, causa fidei, defunctus est. **148**, 18 et seq. Cum Eusebio posthabuit imperatoris amicitiam exsilio voluntario, et exegit votis, ut in exsilio vitam poneret, atque priori martyribus titulo vitam exhalavit. **572**, 68 et seq.

DISCIPLINA. Contrariæ sibi sunt et repugnantes disciplina atque insolentia. **433**, 8 et seq.

DIVES quis vere sit. **482**, 3 et seq. Quis dives, nisi solus Deus? **627**, 7.

Ille est dives in Ecclesia, qui fide dives est. **577**, 86 et seq. Tunc eritis per omnia divites, si fueritis pauperes spiritu. **578**, 89. Ille est dives qui sibi nullarum divitiarum usum requirat. **482**, 2. Non census divitem, sed animus facit. **578**, 89. Non est dives, qui non abundat. **389**, 9.

Nec dives est, qui indiget aliquo; nec pauper, qui non indiget. **325**, 11 et seq.

Nemo est dives, qui quod habet, secum hinc auferre non potest. **482**, 6 et seq.

Ille dives, qui fuerit hæres Dei, Christi cohæredes. **578**, 87. Omnis sapiens est dives. **481**, 1 et seq. Nihil affectu sapientis ditius, nihil insipientis egentius. **484**, 10.

Omnis bonarum et liberalium consors disciplinarum neminem insipientem divitem putat, etsi divitiis regalibus affluat. **433**, 7. Nemo præsumat quia dives est, plus sibi deferendum. **577**, 86 et seq. V. *Elias*. V. *Enoch*.

DIVINITATI ea quæ corpori conveniunt, non putemus aptanda, nec divinæ magnitudinem potestatis humanis viribus metiamur. **80**, 115. Ad similitudinem Dei, non corporis est imago, sed spiritus. **84**, 132 et seq. Apud Dominum omnium virtutum abundantia est. **130**, 25. Naturæ auctor et necessitudinis creditor fraudari non potest. **22**, 3 et seq. V. *Flagitiosi*.

Nudus sum Deo, apud quem nuda et intecta sunt omnia. **524**, 4. Nemo Deum fallit. **366**, 2. Veritas semper in Deo est, fidelis manet, mutare se et negare non potest. **525**, 2 et seq. Impossibile est mentiri Deum: sed istud impossibile non infirmitatis est, sed virtutis et majestatis. *ibid.* 1 et seq.

Nec Deus injustus, nec mutabilis ejus sententia. **528**, 15. Impossibile Dei potentissimum est. **525**, 2. Impossibile Deo non quod virtuti arduum, sed quod naturæ ejus contrarium. *ibid.* 1. Moyses invisibilem Deum visibilis hujus mundi rectorem esse, et quasi tutorem apertissime describit. **505**, 1 et seq.

Nullius injuria est, cui Deus omnipotens antefertur. **367**, 7. Nemini facio injuriam, si omnibus Deum præfero. **540**, 1. Plus hominibus Deus timetur, qui etiam imperatoribus præfertur. **497**, 28. Deferendum meritis clarorum virorum, sed Deum certum est omnibus præferendum. *ibid.* Cur rei divinæ hæreditas tanto æstimetur, ut propter eam plerique etiam mortem suam offerant. **630**, 1 et seq. Ea est vitæ nostræ substantia, si Domino et Deo nostro debitos cultus deferamus. **512**, 7. Colere Deum, atque ei subditum esse sapientia est; abstinere autem a peccatis disciplina est. **437**, 4 et seq. Non vult se Deus in lapidibus coli. **378**, 8.

Deum eo plus metuimus, quia non videmus. **503**, 14. Prosperorum indicium, non adversantium est videre Deum. **390**, 12. Quid nobis tam proximum, quam Verbum Dei? **473**, 18 et seq. Quid tam consociabile, quam de divinis rebus sermonem contexere? **349**, 1. Deus non supra elementum sedet, sed in corde hominis. **501**, 8.

Simus nos possessio Dei, et ille nobis portio. **627**, 7. Quis possit dicere, quod portio sua sit Dominus. **579**, 93. Epulatoria et refectoria requies in Deo facit animi tranquillitatem. **597**, 14. Quando Dominus vult, unusquisque invenitur et capitur: quod autem differt, etiamsi quærentium occurrat oculis non tenetur. **147**, 14. Detritæ et populares viæ deponant pulverem, qui viam Domini ambulare desiderant. **336**, 1 et seq. Qui per Dominum quærit, invenit. **358**, 11.

Non quicumque intrat vias Domini, sed tamen nemo excluditur. **435**, 14.

DIVITIÆ ipsæ non vituperabiles, sed in his est virtuti locus. **579**, 92. Ad redemptionem animæ debent proficere, non ad destructionem. **325**, 11 et seq. In eis nulla adjumenta nascendi sunt, nec impedimenta moriendi. **327**, 15. Ubi nullus cupiditati modus, qui fructus divitiarum? **483**, 6. Oneri sunt, si his uti nescies, si non adspergas iis odorem Christi. **171**, 13. Qui nescit regere censum suum, onere suo mergitur. **579**, 92. Pulchritudo divitiarum non in sacculis divitum, sed in alimentis pauperum est. **330**, 26. Redemptio animæ hominis divitiæ ejus, quibus fit misericordia, quæ sumptu pauperes juvat. **349**, 3 et seq. V. *Avaritia*. V. *Cupiditas*. V. *Pecunia*.

Ad DOCENDUM non omnes idonei, utinam omnes ad discendum habiles! **24**, 9 et seq. Neque possis prohibere, quod doceas. **45**, 77.

DOLOR. Tolerabiliora doloris præmeditata, quam inexplorata vulnera. **34**, 40. Non mediocre malum est immoderatio doloris, aut metus mortis. **50**, 11. Sit patiens dolor. *ibid.* Aut absorbendus omnis, aut premendus est dolor. **49**, 8. Lyciarum feruntur esse præcepta, quæ viris jubeant mulierum vestem induere, si mœrori indulgeant. *ibid.* 7. Cur mœstitiam tuam non ratio potius, quam dies leniat? *ibid.* 8. V. *Crimen*. Dormientium animi velut sepulto quiete

corpore, ad altiora se subrigunt, et renuntiant corpori. 52, 21.
DOMINI servis imperate non quasi conditione subditis, sed ita ut naturæ ejusdem cujus vos estis, consortes eos esse memineritis. 584, 12. Quam multos dominos habet, qui unum refugerit. 580, 96. V. *Servus*.
DOMNINUS Episcopus Gratianopolitanus. 241, 1; 261, 76
DRACHMA non est denarius, sed diversum est. 355, 21. In drachma imago Dei. *ibid.*
Drachma, quam mulier amissam diligenter requirit, est fides. 349, 2.

E

ECCLESIÆ typum gerit mulier, quæ pedes Christi unguento unxit. 496, 24.
Vidua duo æra mittens in gazophylacium, typus fuit Ecclesiæ. 428, 5.
Quæ sint duo æra, quæ misit Ecclesia, posteaquam accepit a Christo. *ibid.* 6 et seq. V. *Elias*. Prophetæ congregationem gentium atque Ecclesiæ annuntiarunt ædificationem futuram. 600, 1. Non lex Ecclesiam congregavit, sed fides Christo. 150, 24. Inter tot mundi freta Ecclesia Domini, tamquam supra apostolicam ædificata petram, immobilis manet, et inconcusso adversum impetus sali perseverat fundamine. 323, 1. Etiamsi Angelus de cœlo esset, paci Ecclesiarum non deberet præferri. 410, 16. Lupos fugate ab Ecclesia quærentes prædam tollere. 566, 43. In Ecclesia Occidentali et Orientali quam pacate fides orthodoxa et fidelium vigeret! 273, 3. Omnes qui sunt in Ecclesia, Deo militant. 435, 15. Ad Ecclesiam qui venit, quid præstare debeat. *ibid.* 16 et seq. Ecclesia non cessat osculari pedes Christi. 172, 18. Sola habet osculum, quasi sponsa, *ibid.*
Adultera est, quæ non est legitimo Christi conjugio copulata. 404, 19.
Non potest dubitare quisquam, quod virgo sit. 564, 37. Ecclesiæ gratia meritorum vindemia est. 384, 30. Ubi est Ecclesia, ibi firmissima statio tuæ mentis est, ibi fundamentum animi tui. 566, 42.
Ecclesia oleum habet, quo suorum vulnera fovet, quo unxit martyres et confessores. 173, 20. Ecclesia lavat pedes Christi, et capillis suis tergit: quia non divitibus tantum ac potentioribus, sed etiam plebejæ familiæ viris eamdem transfundit gratiam, æqua omnes lance examinat, omnes eodem sinu suscipit, eodem gremio fovet. 173, 22. In Ecclesiis arca Testamenti, dolium aureum habens manna, virga Aaron, Cherubin super tabulas, et propitiatorium. 333, 4 et seq. Synagoga diem observat, Ecclesia immortalitatem. 622, 5.
Ecclesia nihil nisi fidem possidet. 381, 17. Possessio Ecclesiæ sumptus est egenorum. *ibid.* Episcopi impressione gravi vastari scribunt Ecclesias. 497, 29. Agri Ecclesiæ solvunt tributum: si agros desiderat imperator, potestatem habet vindicandorum: non dono, sed non nego. 153, 33. Nihil adimitur Ecclesiæ, quod pietati adquiritur. 645, 9. Has divitias Ecclesiæ suæ confert Christus, quibus cœlestes thesauri replentur. 449, 13 et seq. Ecclesia Dei Cæsari non debet addici: quia jus Cæsaris esse non potest Dei templum. 154, 35. V. *Ambrosius*. V. *Basilica*.
Ecclesia et aquam habet, et lacrymas habet: aquam Baptismi, lacrymas pœnitentiæ. 171, 12. V. *Sacerdos*.
Qui sint velut caput, genæ, et maxillæ Ecclesiæ. 94, 6 et seq. Sapientes Ecclesiæ velut caput ejus sunt. *ibid.* 7. Quæ sunt ubera Ecclesiæ, nisi Sacramenta Baptismatis? 116, 75. Dives Judæorum populus, pauper Ecclesiæ: et quo sensu? 103, 30.
Non excludere durum Ecclesia, sed mollire desiderat. 81, 118.
ECCLIPSES oriuntur, quoties sol obtexitur nubibus, quoties objectu aufertur terræ, vel cum e regione ejus luminis sui radius fuerit repercussus. 461, 7.
ELEAZAR. Quid significet, quod post defunctum Aaron soli Moysi imperavit Deus, ut exuviis ejus filium ejus indueret Eleazarum. 569, 59 et seq.
ELEEMOSYNA. Nemo plus misit quam qui totum donavit. 428, 6. V. *Paupertas*.
ELEGANTIÆ verborum foris pretium, intus metallum est. 376, 2.
ELIAS duratus ad patientiam est solitudinum incolatu, et tamquam pastus ad virtutis adipalem, agresti alimento processit fortior. 575, 75. Dives, qui virtutum suarum thesauros, curru igneo sublimis, sedibus æthereis invexit. 483, 7. In terra vicit et in cœlum triumphavit. 505, 20.
ELISÆUS otiosus corpore, vibrabat spiritu, et orationibus præliabatur, quando Syri perculsi magno fugerunt pavore. 361, 7. In Elisæo qui projecit se, ut mortuum erigeret, figura est Domini. 641, 5.
ENNEADECATERIDA circulum Nicæni Patres constituere. 412, 1; 417, 16.
ENOCH dives, qui quod habuit, secum transtulit, et omnem illum bonitatis suæ censum cœlestibus intulit receptaculis. 483, 7.
Ἐντελέχεια quintum quoddam elementi genus. 459, 1.
EPHRATA dicitur domus furorem habentis. 602, 9.
EPHRÆM montis partes Tribui Levi sortito obtigerant. 343, 3.
EPICURUS, teste Demarcho, docet quod non potationes, neque comessationes, nec fœminarum copulæ suavem vitam faciant, sed sobria disputatio, sed continens vita. 960, 20. Etsi neget invectricem mali esse voluptatem: non negat tamen ex ea fieri quædam, ex quibus generentur mala. 558, 13. Adsertores voluptatis, qui dicunt quia mors nihil ad nos, refutantur. 559, 18 et seq.
EPISCOPIS professio repressit studia coercendi. 35, 41. Felicius Episcopos persequuntur imperatores, quam diligunt. 106, 39. In Episcopi petitione maxime abesse debet malignitas, in quo vita formatur omnium. 566, 46. Omnes congruere debent adsensu ad eum postulandum. 555, 2. Quomodo unius uxoris vir esse debeat. 570, 62.
Plerique ita argumentantur unius uxoris virum dici post baptismum habitæ: sed illud refutatur. *ibid.* 63 et seq. Episcopus nuper electus quid agere debeat, docetur. 323, 1 et seq. Quid et quomodo plebem suam docere debeat, et quos apud eam sermones habere. 324, 5 et seq. Nihil in sacerdote tam periculosum apud Deum, tam turpe apud homines, quam quod sentiat, non libere denuntiare. 488, 2. Sacerdotum debet esse ista collatio, si conferendum est de fide. 410, 15. In causa fidei episcopi solent de imperatoribus christianis, non imperatores de episcopis judicare. 408, 4. In causa Dei quem audies, si sacerdotem non audias? 488, 4 et seq.
Quis tibi verum audebit dicere, si sacerdos non audeat? 489, *ibid.* Imperator noluit injuriam facere sacerdotibus, ipsos interpretes constituit episcopos. 410, 15. Si argueretur episcopus, et morum esset examinanda causa, voluit Valentinianus hæc ad episcopale judicium pertinere. 407, 2. V. *Valentinianus*.
Episcopus de causa alterius episcopi cum fratre suo et sorore judicat secundum sacræ formam præceptionis. 643, 1. V. *Sacerdos*. Ardor erat christianis viris ne præfectus de episcopi judicaret negotio. *ibid.* 2. Episcopi reos criminum gravissimorum in publicis judiciis accusare, alii et urgere usque ad gladium, supremamque mortem, alii accusationes hujusmodi, et cruentos sacerdotum triumphos probare cœperunt. 427, 3. Sed improbantur. *ibid.* et seq. V. *Fides*.
Episcoporum frequenter præsentior absentia fuit, cum in commune consuluit. 286, 6 et seq. Dignum est ut ibi requiescat sepultus sacerdos, ubi offerre consuevit. 161, 13. Episcopo primum omnium vitandum, ne fiat velut commune corpus Ecclesiæ gentilium admixtione. 387, 2. Quis ferat, si ipse se gubernare nequeat, qui alios gubernandos receperit? 570, 60. Quos episcopi magis quam pupillos debent tueri? 422, 5. Turbarum moderatores sunt, studiosi pacis, nisi cum et ipsi moventur injuria Dei, aut Ecclesiæ contumelia. 489, 6. Episcopus laudabili paupertate mediocris. 242, 4. Episcoporum pauperum turbæ, quibus onerosa paupertas non erat. 298, 3. V. *Ambrosius*. V. *Felix*.
EPISTOLARUM genus propterea repertum est, ut quidam nobis cum absentibus sermo sit, et vere inter disjunctos corpore quadam imago referatur præsentiæ. 590, 1 et seq.; 523, 1. Epistolarum usus est, ut disjunctis locorum intervallis, affectu adhæreamus. 520, 4. Quanta earum utilitas, si in istis aliquid de scripturis divinis redoleat. *ibid.* 5 et seq. Majores nostri epistolis suis fidem infuderunt populorum mentibus. *ibid.* 6 V. *Paulus*. Senibus usu facilius est quotidiano, et familiari sermone epistolas texere, et si quid de Scripturis divinis obvium inciderit, adtexere. 523, 7.
EPULÆ. Illorum est cibis et potibus indulgere, qui nihil post mortem suam sperant. 559, 17.
ESAIAM non ludibriose, sed gloriosissime denudatum esse in conspectu populorum occursantium ostenditur. 545, 9.
ESCÆ opportunitas sanitatem interdum reddit. 468, 4.
ESDRÆ liber nugas philosophorum de anima despexit, eamque perstrinxit substantiæ superioris esse. 459, 2.
ESTHER regem superbum suis inclinavit jejuniis. 562, 29.
EUCHARISTIÆ præsidium et effectus. 36, 46. Satyrus nondum initiatus my-

steriis, cum esset in naufragio constitutus, ab initiatis divinum fidelium Sacramentum poposcit, ligari fecit in orario, orarium involvit collo, atque ita se dejecit in mare. 35, 43. Quantum ex ea præsidium speraret. 36, 46. Alia sunt Sacramentorum perfectiorum Mysteria, alia sunt illa, quæ de gloria futura annuntiarunt prophetæ: alia sunt illa, in quibus est mundi redemptio, peccatorum remissio, gratiarum divisio, sacramentorum participatio, quæ cum acceperis, mirabere manna nec tantæ gratiæ, nec tantæ operationis ad salutem fuisse. 637, 4.

EUCHERIUS consul. 241, 1.

Ab EUGENIO imperatore petierunt legati paganorum, ut templis sacra redderet, non fecit: iterum alteri postulaverunt, renisus est, et postea ipsis, qui petierunt, donandum putavit. 541, 6.

Eum hac de causa libere arguit Ambrosius. 541, 7 et seq. Ei tunc etsi solus restitit, alii tamen idem suaserunt. 542, 11. V. *Ambrosius.*

EUPHRATI origo est in Armeniæ locis. 387, 2.

EUSEBIUS episcopus Bononiensis. 259, 66; 241, 1; 243, 9; 244, 11; 246, 19; 261, 76.

Ejus in Palladium condemnatio. 257, 57.

EUSEBIUM Vercellensem Episcopum, quem nunquam ante cognoverant, posthabitis civibus, omnis elegit Ecclesia, meritoque creditum quod divino esset electus judicio, quem omnes postulavissent. 555, 2.

Exivit de terra sua, de cognatione sua, et domestico otio peregrinationem prætulit: pro fide quoque exsilii dura præoptavit, atque elegit: et quid eo in exsilio egerit. 572, 68 et seq. Primus in Occidentis partibus diversa inter se Eusebius sanctæ memoriæ conjunxit: ut et in civitate positus instituta monachorum teneret, et Ecclesiam regeret jejunii sobrietate. 572, 66. Prior levavit vexillum confessionis, ejusque patientia monasterii coaluit usu, et durioris observationis consuetudine hausit laborum tolerantiam. 573, 70 et seq. V. *Dionysius.*

EUSEBIUS episcopus. 360.

EUSTACHIUS episcopus. 262, 76.

EUSTORGIUS confessor. 148, 18.

EUTROPIUS episcopus. 360.

EVAGRIUS non habet quod urgeat adversus Flavianum. 297, 1. Evagrius et Flavianus uterque alienæ magis ordinationis vitiis, quam suis fretus. 298, 5. Evagrius eo defensabilior sibi videtur, quod eum refugit Flavianus. *ibid.* Propter Evagrium et Flavianum totus orbis concutitur. 297, 1. Dolori erat inter orientales interrupta sacræ communionis esse consortia. 285, 1. De causa Flaviani et Evagrii referendum arbitramur ad sanctum fratrem nostrum Romanæ sacerdotem Ecclesiæ. 298, 7 et seq. V. *Theophilus.* Evagrius presbyter et legatus. 244, 11; 262, 76.

In EVANGELIO plenitudo, semiperfectio in lege. 508, 8. Plena mensura in Evangelio est, semiplena in lege, cujus plenitudo novum est Testamentum. 429, 9. Lex severitatem, Evangelium indulgentiam habet, quo peccata donantur. 621, 3. In lege servitus, in Evangelio libertas. 475, 22. Liber est, cui gratia promittitur; servus, cui jugum legis imponitur. 631, 2. Evangelium lectum in Ecclesia. 145, 8. Lectio recitata, sed casu. 149, 19.

EVENTIUS episcopus Ticinensis. 262, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 257, 56. Eventii episcopi subscriptio. 296, 14.

EXCOMMUNICATIO. Militibus præceptum, ut abstinerentur a communionis consortio. 402, 13. Ex templo ejicitur, qui dignitates vendit et honores, qui vendere vult simplices mentes fidelium. 149, 21. Sunt extra Ecclesiam tamen qui eos in communionem non vocent Sacramentorum cœlestium, qui in aliquos capitalem sententiam ferendam æstimaverunt. 425, 2. Num in hoc laudandi sint. *ibid.* et seq.

EXEMPLUM. Quarum virtutum laudem miramur, earum studeamus adipisci industriam, et quas prædicamus in aliis, eas in nobis taciti recognoscamus. 580, 97. V. *Paulus.*

EXSILIUM patriarchæ non putarunt, quod devotio obiret, non necessitas imperaret. 73, 95.

EXSUPERANTIUS episcopus Dertonensis. 241, 1; 262, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 258, 60.

F

FACTIS in omnibus aut a virtute correctiones sunt, aut a malitia prolapsiones, aut media, aut indifferentia. 474, 20.

FAMA. V. *Bonorum judicia.*

FAMES superiore anno, sed in quibusdam tantum regionibus. 381, 18.

FAUSTÆ Basilica. 158, 2.

FAUSTINUS uterque Eusebio redditus est. 537, 1. Faustinus spiritalem nutrivit columbam. 538, 1. Faustinus parvulus tussi laborat, ad sanctam sororem curatum venit. 537, 2.

Faustinum propter germanæ suæ obitum, acerbo mœrentem dolore consolatur Ambrosius. 484, 1 et seq.

FELIX et Nabor. 158, 2.

FELIX ordinationem accepit per impositionem manus Ambrosii. 334, 6. Ejus magisterio plerique Comensium cœperunt credere, et doctrina ejus verbum Dei receperunt. *ibid.* 7 et seq.

Felicis episcopi natalis dies in exordio Kalendarum novembrium. 333, 2. Ad basilicæ dedicationem vocatur. *ibid.* 7.

Felix Ambrosio misit tubera miræ magnitudinis. 332, 1. Arguitur ab Ambrosio quod eum nequaquam revisat. *ibid.* 2. Felicis orationibus Ambrosius se commendat. 333, 3. Felicis episcopi subscriptio. 296, 14.

FELIX episcopus Jadertinus. 241, 1; 262, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 258, 62.

FELIX episcopus legatus Afrorum. 241, 1; 245, 16; 262, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 257, 58.

FELIX diaconus ab Ambrosio missus ad perferendam Theodosio epistolam. 553, 3.

FELIX Jovinianista condemnatur. 296, 14.

FEMINA. Græco more influxit, ut feminæ virilibus quasi succinctioribus tunicis utantur. 599, 4. Quemadmodum femina, et quod est amplius vidua, possessionem regeret tributariam? 644, 7.

FERÆ hominis imperio mansuescunt. 504, 16.

FIDEI causa in Ecclesia, non in palatio agenda. 143, 3 et seq. De fide in Ecclesia coram populo debet tractari, non in imperatoris consistorio. 144, 3. Jure damnandus qui gentiles in causa fidei judices elegit. 151, 27 et seq. V. *Ambrosius.* V. *Episcopus.* Nervi sunt et quidam artus sapientiæ, non temere credere, maxime in causa fidei. 331, 28. Ea est sola fides, quæ est in Evangelio. 632, 9 et seq. Quæ sit professio fidei, quam adversus Sabellianos, Arianos et Photinum a majoribus traditam tenemus. 522, 4. Anathema ei, qui non explicat fidei libertatem. 248, 26. Major fidei gratia, si quis pro religione contemnat dolorem. 613, 14. Fides velut prævia caritatis occupat animam, et præparat semitas venturæ dilectioni. 636, 8.

Qui diligit, utique credit, et credendo unusquisque diligere incipit. 635, 5. Hæc est caritas major imperio, si fides tuta sit, quæ servat imperium. 385, 34.

Fides prompta, dura, sui censor est. 574, 73. Nihil sublimius fide. 368, 12. Justum fides, non lex facit. 150, 24. Servus sub metu, liber ex fide: ille sub littera, iste sub gratia; ille in servitute, iste in spiritu. 625, 5. Ubi fides, ibi libertas; ubi libertas, ibi gratia; ubi gratia, ibi hæreditas. *ibid.* Duorum Testamentorum, id est, plenæ fidei pretio Prophetia consummationem accepit fidei, Ecclesia plenitudinem. 507, 7. Fides est, quæ liberat per sanguinem Christi. 620, 11. Fides ipsa abundat sibi, satis superque suo censu dives. 326, 11.

Messis nostra fides animorum est. 384, 30. Sunt bona fidei pascua, in quibus collocatur sanctus Dei. 440, 2. Præstant fidei, quam generationis hæredes. 634, 1. Fidei ista victoria est, ut quos gentiles præcipitarunt, maria reddiderint. 381, 16. V. *Ætas.* Magnum damnum animæ, si quis fidem amiserit, vel gratiam quam fidei pretio acquisivit. 349, 2. Tanta est incredulorum perfidia, ut tolerabilior sit diaboli plerumque confessio. 162, 16. V. *Caritas.* V. *Cibus.* V. *Ecclesia.*

Si ratione convincor, fidem abnuo. 71, 89. Patriarchæ hæreditatem nobis fidei reliquerunt. 125, 9. Bona fides, quæ frequenter operatur in mortuis. 126, 10. V. *Ætas.* Fides cur dicantur fila chordarum citharæ. *ibid.*

FILIUS DEI. Quis doleat sibi proprium pignus ereptum, cum ad solatium nostri Filium suum unicum pro nobis Deus tradiderit ad mortem? 23, 4. Qui negat Deum verum unigenitum Dei Filium, anathema sit. 260, 70. Anathema illi, qui negat Filium secundum divinitatem æqualem Patri. 252, 39. Qui bonum Filium Dei non confitetur, anathema sit. 249, 30. Qui negat Filium Dei Sapientem anathema sit. 248, 27. Solum verum Filium Dei qui dicit, et non vult dicere Dominum verum, videtur negare. 246, 20. Anathema ei, qui hoc non confitetur. 247, 21. Nihil sine Patre facit Filius; quia communis operatio et unitas potestatis est. 633, 10. Filius secundum carnem minor est Patre. 251, 37. V. *Arius.* V. *Ariani.* V. *Christus.*

Quomodo dicit *Pater noster,* qui verum Filium Dei negat, per quem adoptivus adquiritur? 625, 6. Illud grande testimonium, quod filii sumus Dei, quia sumus hæredes Dei, cohæredes autem Christi. 464, 4.

FILII. Magis in adoptatis offendimus, quam in genitalibus filiis. 647, 2. V. *Matres*. Quia vivere non potestis, instituite liberos non ad usum corporis, sed ad virtutis officium. 23, 5.

FINIS et principia in omnibus rebus præstantiora sunt. 501, 7.

FLAVIANUS non habet quod metuat. 297, 1. Flavianus ad precum auxilia, et imperialia rescriptorum suffragia post Capuanæ Synodi judicium remeavit. *ibid.* 3; 298, 6. Solus exors Flavianus, ut ipse vult, sacerdotalis consortii, qui nec imperialibus decretis, nec Sacerdotum conventui præsentiam faciat sui. 298, 4. V. *Capuensis Synodus*. V. *Evagrius*.

FŒNORE sæpe conciderunt populi, et illud publici exitii causa fuit. 388, 5. Bonum fœnus spiritalis gratia. 334, 6.

FORMIDO ubi nulla, ibi libertas. 474, 19.

FORNICATIO et immunditia non sit in Dei servulis, quia immaculato servimus Dei Filio. 325, 8.

FORTITUDO. Præstantior est fortitudo paucorum, quam remissio plurimorum. 614, 18. V. *Avaritia*.

FRATERNITAS. Non mediocris fraterni amoris usura, nec vilis naturæ sors, quam cumulant incrementa virtutis. 46, 80. Invidia atque jactantia in plerisque solent fraternæ pietatis jura vacuare. 116, 76.

FUTURUM. Præsentium species indicium est futurorum. 31, 29. Quid imprudentius, quam quod futurum scias, id cum acciderit, ferre non posse? 48, 4.

G

GABAONITÆ inhospitales, immites, intolerabiles. 344, 6. Eorum ob violatam in Levitæ uxore castitatem ultio. 345, 10 et seq.

GALLIARUM episcopi legatos ad Aquilejense concilium miserunt. 263, 1. Ab eo libenter suscepti. 264, *ibid.* Gallorum episcoporum Synodus. 101, 25. Eorumdem frequentes dissensiones. *ibid.* V. *Africæ*. V. *Concilium*. V. *Concilium Nicænum*.

GAZOPHYLACIUM est collatio fidelium, sumptus pauperum, requies egenorum. 428, 4.

GEMINIANUS episcopus. 296, 14.

GEMITUS pius et plenus auctoritatis. 468, 5. Quis gemitus Christi, et gemitus Spiritus Sancti? *ibid.* et seq.

GENIALIS Jovinianista condemnatur. 296, 14.

GENTILES pretiosa et grandia sonant, veri effœta defendunt: Deum loquuntur, simulacrum adorant. 376, 2. Prædia delubris gentilium sublata. 381, 17. V. *Pagani*.

GERMINATOR Jovinianista condemnatur. 296, 14.

GERVASII et Protasii corpora ab Ambrosio reperiuntur. 157, 2. Viri miræ magnitudinis. *ibid.* Ossa omnia et sanguinis plurimum reperiuntur. *ibid.* Translata, vespere jam incumbente, ad Basilicam Faustæ. *ibid.* Sequenti die in basilicam, quam appellant Ambrosianam, translata, et cæcus sanatus est. *ibid.*

Miracula ab iis tum facta. 160, 9. Oraria et indumenta jactitantur super reliquias sacratissimas, et tactu ipso medicabilia reposcuntur. *ibid.* Sanguine tumulus madet, apparent cruoris triumphalis notæ, inviolatæ reliquiæ loco suo et ordine repertæ, avulsum humeris caput. 161, 12. Acclamavit populus, ut in dominicum differetur diem martyrum depositio: sed tantum obtentum, ut sequenti fieret die. 162, 14; 164, 22. Ambrosii ea de re ad populum concio. 162, 14 et seq. Cæcus Severus nomine, lanius ministerio, martyrum beneficio sanatus. 158, 2; 162, 17. Id negabant ariani. *ibid.* Eorum sanguis clamat coloris indicio, sanguis clamat operationis præconium, sanguis clamat passionis triumpho. 164, 22. Gervasius et Protasius sterilem martyribus Ecclesiam Mediolanensem, jam plurimorum matrem filiorum lætari passionis propriæ fecerunt titulis et exemplis. 160, 7. Hos agnoscunt dæmones, sed ariani agnoscere nolunt. 164, 21. V. *Miracula*.

GLORIA. Quo gloriosior factus es, eo amplius auctori tuo deferendum noveris. 174, 26.

GOTHOS tribunos possessio Romana suscepit. 401, 9. Gothi precibus Sancti Acholii e Macedonia pulsi. 361, 6. Sævienti lue, et ardenti pestilentia perturbati ac territi fugerunt, regressi postea pacem rogaverunt. *ibid.* 7. V. *Acholius*.

GRATIA. Superbia culpam invenit, culpa autem gratiam fecit. 619, 9.

Incrementa per naturam, quæ divini habet gratiam muneris. 359, 15.

Deo convenit, ut quos invitaverit per gratiam, eosdem gratiæ ipsius incrementis provehat. 169, 6. Servi sumus Creatoris nostri, sed libertatem habemus, quam per gratiam Christi accepimus. 631, 3.

Ex quo Christus te redemit, corrigat gratia, quem pœna non emendaret, sed plecteret. 431, 20. Non deseramus jura naturæ, sed dona gratiæ præoptemus. 57, 41 et seq. Remedium nostrum Christi gratia est, et corpus mortis corpus est nostrum. *ibid.* Ille vincit qui gratiam Dei sperat, non qui de sua virtute præsumit. 130, 25.

Est hujusmodi vis, ut et cum refertur, habeatur; et habendo referatur. 36, 46. Quid tam secundum naturam, quam referri auctori gratiam? *ibid.* 45. Nullum referenda gratia majus est officium. *ibid.* 44. Quod si homini non referre, simile homicidio judicatum est; quantum crimen est non referre Deo? *ibid.* V. *Gloria*. V. *Officium*.

GRATIANUS fuit fidelis in Domino, pius, mansuetus, puro corde, tam castus, ut præter conjugium nescierit feminæ alterius consuetudinem. 115, 74. Privilegia et cultus gentilium Romæ sustulit. 99, 19; 366, 5; 384, 31. Gratianus pepercisse se pluribus recensendo pietatis suæ recordatione mulcetur. 109, 52 et seq. Ambrosium inter sua pericula requirebat, in suis extremis eum appellabat. 118, 80.

Gratianus indigna morte præreptus. 134, 39. Gratianum et Valentinianum non discrevit tumulus, quos non discernebat affectus: non causa mortis separavit, quos pietas una jungebat: non virtutum distantia dispares fecit, quos religio una fovebat. *ibid.* Theodosius ultor Gratiani. *ibid.* Illum mortuus complectitur. *ibid.* Adscendenti animæ Valentiniani occurrit, et quibus verbis eam sit alloquutus. 114, 71. V. *Ambrosius*. V. *Gothos*. V. *Theodosius*. V. *Valentinianus*.

Gratianus augustæ memoriæ. 366, 5. Scripsit Ambrosio sua totam epistolam manu. 321, 3. Reddidit Ambrosio quietem Ecclesiæ. 321, 2. Ecclesias ab omni sacrilegorum labe purgavit. 268, 11. Ambrosium parentem suum vocat, et ad se invitat. 319, 1. Illi gratias agit concilium Aquilejense. 263, 1. Qui contra eum levavit arma, nondum abrogavit ejus decreta. 369. 16.

Maximus Gratiani reliquias Valentiniano negat. 423, 9. V. *Ambrosii*. V. *Gothi*. V. *Theodosius*. V. *Valentinianus*.

GREGORIUS nequaquam secundum traditionem patrum Constantinopolitanæ Ecclesiæ sibi sacerdotium vindicat. 283, 4.

GYMNOSOPHISTÆ Indorum. 478, 34.

H

HABACUC sine pennis volavit. 505, 20.

HÆRETICI vere mortem habent in laudibus Christi. 149, 19.

HAMILCAR in ipsos, quos abolevit, se præcipitavit ignes. 386, 38.

HEBION. Christus Filius Dei est contra Hebion. 245, 16.

HEBRÆUS verus totus est Dei, totum quod habet libertatis est. 353, 14.

HELENA Constantini imperatoris Mater stabularia primo fuisse adseritur, et sic cognita Constantio seniori. 135, 42. Quomodo quæsiverit lignum Crucis Christi. 136, 43. Quomodo illud invenerit. *ibid.* 45 et seq. Invenit titulum, regem adoravit, non lignum. 137, 46. Invenit clavos, ac de uno frænum fieri præcepit, de altero diadema intexuit; quæ Constantino filio suo misit, et utroque usus est. *ibid.* 47 et seq. Crucem in capitibus regum locavit, ut Crux Christi in regibus adoretur. 138, 48.

HELIODORUS episcopus Altiniensis. 241, 1; 262, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 258, 61.

HERBARUM germinatio. 61, 55.

HÆREDES sunt sine re, sunt et cum re. 624, 3. Parvuli hæredes nomen nudum hæreditatis non auctoritatem usurpant; jubendi jus et utendi non habent. *ibid.* 4. Usu humano hæreditatis pecuniariæ hæreditas facit, ut venerabiliora fiant jura pietatis. 630, 1. Hæreditas illa sola est, in quibus est portio Deus. 433, 6. Hæreditas vera, et vera divitia in quo sitæ sint. *ibid.* 5. Hæreditatis divinæ decorem capere improbi atque infirmi non possunt. *ibid.* Plus successori tuo relinquis, si portio ejus non ad luxum præsentium proficiat, sed ad pretium futurorum. 51, 13.

Habes qui tibi repræsentet hæredem: solve pauperi quod debetur hæredi. *ibid.*

HIERUSALEM illa bona Mater animarum, quæ in cœlo est. 454, 12.

HIPPOCRATES medicinæ magister septem ætates vitæ hominis explicuit. 509, 12.

HISPANIA. V. *Concilium Nicænum*.

HOMO cur post omnes creaturas sit creatus. 499, 1.

Processit postremus creaturarum omnium, specie gratus, mente sublimis, ut omni esset creaturæ miraculo. 513, 14.

Qui quasi finis naturæ formatus ad justitiam, inter cetera animantia justi

arbiter. 502, 13. Deus hominem habitatorem mundi creavit, cui totus mundus patria foret. 514, 16.

Deus concessit homini ea quæ in mundo sunt, omnia; ut nullius indigeret, quod esset necessarium vel ad vitam, vel ad bonam vitam. 501, 11 et seq. Præmia ejus quæ terrarum fructus sunt, et cœli lumina; illa ad vitæ præsentis usum, hæc ad spem vitæ æternæ. 500, 4.

Homo quasi quædam cœlestis in terris creatura est. 501, 7. Homo mentis suæ vigore tantum ceteris animantibus sui vigorem infudit, ut certatim quasi regi obediant, voci ejus obsecundent. 504, 16. In homine ad similitudinem Dei νοῦς est invisibilis. 503, 14. Homo quasi omnium habitator elementorum inter feras vivit, cum piscibus natat, super aves volat, conversatur cum angelis, terram inhabitat, et cœlo militat, sulcat mare, aere pascitur, cultor soli, viator profundi, piscator in fluctibus, in mari anceps, in cœlo hæres, Christi cohæres. 505, 19.

Ætates vitæ hominis secundum Hippocratem et Solonem. 509, 12.

Homo vere amicus Dei, quasi caritatis divinæ particeps, et hæres gloriæ. 499, 3. Cœlum de mundo, homo supra mundum; illud enim mundi portio, iste Paradisi incola, et Christi possessio. 501, 9. Deus eo usque creatum hominem fovit, ut abdicatum redimeret, eliminatum reciperet, mortuum passione Filii sui Unigeniti resuscitaret. 514, 16.

Intus esto, intra animam tuam pacificam, mitem, tranquillam: non exeas de ea, vas tuum istud aut honoribus, aut divitiis, aut arrogantia attollere. 445, 23. V. *Anima.*

Humani generis conditio atque natura ex puriore statu in deteriorem lapsa est, quando nequiorem attigit. 513, 14. Effusi de utero de calidis in frigida, de humidis in arida, piscium more jactamur, quos naufragos in hanc vitam quidam veluti naturæ fluctus expuerit. 130, 26. Quid nobis miserius, qui tanquam espoliati et nudi projicimur in hanc vitam, corpore fragili, corde lubrico, imbecille animo, anxii ad sollicitudines, desidiosi ad labores, proni ad voluptates? 54, 29.

HONORIUS, moriente Theodosio, pulsat adolescentiæ fores, provectior ætate, quam Josias. 127, 15. Flebat quod reverendas patris sui Theodosii reliquias non usque Constantinopolin prosequeretur. 140, 55 et seq. Eum consolatur Ambrosius. *ibid.* V. *Theodosius.*

HONESTAS. Doctores gentium ne honestatem quidem cum voluptate copulandam putaverunt. 561, 24.

HONORATI. 401, 7.

HORA. Non exiguum detrimentum est vel horæ unius; et una ora totius vitæ portio est. 580, 97.

HORONTIANUS a primo flore pueritiæ hæres Ecclesiæ, quæ eum suscepit per manuum impositionem Ambrosii. 606, 25 et seq. Ambrosium interrogat cur homo post omnes creaturas postremus sit creatus. 499, 1.

A lege cœpit, in Evangelio confirmatus est. 634, 15.

HOSPITALITAS diligenda, et cur. 582, 105. Legimus peremptos gravi populos excidio propter violata jura hospitii. 388, 6. Hospitem voluntarium magis quam ex necessitate esse oportet. *ibid.*

HOSTEM ferire victoria est. 549, 1.

HUMILITAS liberat periclitantes, jacentes erigit. 130, 27. Non est humilitas, nisi sine fuco, sine fraude: ipsa est vera, quæ habet piam mentis sinceritatem. 327, 18 et seq.

HUNNUS adversus Juthungum accitus est. 423, 8. Coactus triumphos suos deserere. *ibid.* V. *Alani.*

HYDRI satis dentibus in regione thebana inhorruisse armatorum segetem crediderunt. 66, 70.

HYGINUS episcopus senex cui nihil jam, nisi extremus superesset spiritus, in exsilium sine veste, sine plumario ducitur. 424, 12.

HYMNORUM suorum carminibus deceptum populum ferunt; plane nec hoc abnuit Ambrosius. 153, 34 et seq.

I

ICARUM perdidit quod prius avem se fuisse fortasse crediderat. 84, 131.

IDOLIS sumptus subministrare non licet etiam catechumenis. 540, 2. Tolerabilius est unius sacrificium quam lapsus omnium. 367, 8. V. *Pagani.* V. *Valentinianus.*

IGNIS alienus est libido; ignis alienus est omne injustæ incendium cupiditatis; ignis alienus est omnis ardor avaritiæ; hoc igne nemo mundatur, sed exuritur. 595, 8 et seq.

IGNORANTIAM qui prætendit, cito meretur veniam. 97, 13.

Minor erat culpa, ubi culpæ erat ignorantia. 618, 5.

IGNAVIA non habet quæ habet virtus. 433, 5.

ILLYRICI ora suspecta. 287, 7.

IMMORTALITAS oneri potius quam usui est, nisi adspiret gratia. 59, 47.

Quid gravius immortalitate miserabili? 82, 125.

IMPERATORES bimestres. 377, 7. Leges imperator fert quas primus ipse custodiat. 409, 9. Hoc interest inter bonos et malos principes, quod boni libertatem amant, servitutem improbi. 487, 2 et seq. Usurpator bellum infert, imperator jus suum tuetur. 424, 10. Etsi es imperator, Deo subditus magis esse debes. 542, 8. Imperatores, qui vobis deferri vultis, patimini, ut deferamus ei, quem imperii vestri vultis auctorem probari. 543, 12.

Imperator intra Ecclesiam, non supra Ecclesiam est. 154, 36. Ecclesiæ prodest Christianos et pios esse imperatores. 533, 14. Imperatores omnipotenti Deo, et sacræ fidei militant. 365, 1 et seq. Christianus imperator aram solius Christi didicit honorare. 379, 10. Ea quæ sunt divina imperatoriæ dignitati non sunt subjecta. 401, 8; 404, 19. Publicorum imperatori mœnium jus commissum est, non sacrorum. 404, 19. Ad imperatorem palatia pertinent, ad Sacerdotem Ecclesiæ. *ibid.* Veteri jure a sacerdotibus donata imperia, non usurpata. 405, 23.

Vulgo dicitur, quod imperatores sacerdotium magis optaverint quam imperium sacerdotes. *ibid.* Semper ne de Cæsare servulis Dei invidia commovetur? 152, 30.

In obitu fidelium imperatorum quidam fidei pudor, quædam Ecclesiæ verecundia est, et in immatura morte piorum principum omnis Ecclesiæ mœstior est pulchritudo. 94, 6.

Quid præstantius est fide imperatoris, quem non extollat potentia, superbia non erigat, sed pietas inclinet? 126, 12.

IMPIETAS hoc ad calumniam sibi arcessit, ut imperiale nomen obtendat. 152, 30.

IMPIUS. Abolenda cum impio sunt impietatis exempla. 495, 23.

INDI. V. *Gymnosophistæ.*

INDICIA virgo a S. Zenone consecrata. 335, 1. Veronæ in honore semper erat, a Virginibus et a Sacerdotibus visebatur. 339, 12. Apud Syagrium sine auctore criminationis, sine accusatore, sine professore delationis in judicium vocata, inspectioni adjudicanda constituitur. 335, 1 et seq. Quæ hujusce accusationis causæ fuerint? 340, 16. Cujus criminis accusata? 341, 18. Renatus et Leontius ejus accusatores. *ibid.* 19. Subtraxerunt se Episcoporum conventui. *ibid.* 20. Indiciam a Maximo fuisse vere accusatam. 336, 4; 340, 17. Soror Ambrosii, Paterna et Indiciæ nutrix ejus integritati testimonium perhibent. 342, 21 et seq. Ab Ambrosio in episcoporum conventu absolvitur. *ibid.* 24.

INDICTIO septembri mense incipit. 417, 16.

INDIGNATIO. V. *Ira.*

INFANTES sunt, qui fari Verbum Dei nesciunt, qui ejus opera non recipiunt. 632, 9.

INGENIOSUS Jovinianista condemnatur. 296, 14.

Pro INIMICIS et persequentibus orare debemus. 104, 34. Agnoscit se esse hominem, qui novit ignoscere. 127, 16.

Non hæc sola forma justitiæ est, ut non lædas eum, qui te non læserit; sed etiam illa, ut ei remittas qui te læserit. 576, 83.

INJURIA. Prope videtur injuria, qui non patitur, fecisse. 644, 6.

Donate injurias vestras, ut sitis filii Jacob. 582, 103.

INNOCENS. Reum ferire æquitas, innocentem homicidium. 549, 1.

INSIPIENTIA servum facit, non natura: Nec manumissio liberum, sed disciplina. 471, 9. Nemo gravius alieno condemnatur judicio, quam insipiens suo, qui sibi auctor est malorum. 577, 85. V. *Sapiens.*

IRA. Si irascimur, affectus noster motum recipiat secundum naturam, non peccatum præter naturam. 570, 60. Maximum philosophorum impunitatem ferunt dedisse iis facinoribus, quæ per iram commissa forent. 126, 14 et seq. Sed de hoc melius pronuntiavit Sacra Scriptura. *ibid.* Satius est in indignatione laudem clementiæ reperire, quam ira in ultionem excitari. *ibid.*

IRENÆUS non erubescit in passionibus Christi gloriari. 436, 17.

ISAAC immolatio quid figuraverit. 75, 98. Imitemur ejus bonitatem; imitemur ejus castimoniam. *ibid.* 99. In Isaac quæ erat alia, nisi sanctitatis hæreditas, quæ nobilitaret patrem? 459, 8. Veniente Rebecca, futuræ Ecclesiæ animo vidit mysteria. 529, 16.

ISIDIS sacra qui suscipiunt, capita et supercilia sua radunt. 544, 3.

ITALIA urgetur ab hoste impuro atque crudeli, qui nec pudicitiæ parceret,

nec saluti. 31, 31. Italia Theodosium concelebrat suæ libertatis auctorem. 141, 56 et seq.
Italiæ luctus in morte Valentiniani junioris. 93, 4.
Italia jam dudum ab arianis quieta, atque secura est, nec ulla hæreticorum perturbatione vexatur. 285, 3 et seq. Italiæ episcopi a Theodosio, ut concilium cogi jubeat, datis litteris postulant. *ibid.* et seq.

J

JACOB fons disciplinarum omnium. 471, 7. Sequamur illum, et vias ejus, ut perveniamus ad patientiam, matrem fidelium. 436, 17. Vir exercitio intentus, et quærens viam ad virtutem persequi, non hominem deductorem, sed oracula quæsivit cœlestia. 434, 11. Quoniam ob pietatem non propter improbitatem exulabat a parentibus, loquebatur cum Deo, augebatur censu, liberis, gratia. 581, 101. Ostendit ita deteriorem esse servitute insipientiam, ut remedio ei servitus sit. 471, 7. Adorans septies Esau, non hominem adorabat, sed eum quem in carne hominis sciebat venturum, adorabat spiritu. 581, 101.
Brevi somno dormiens impetravit, quod magno labore postea acquisivit hæreditas ejus. 364, 4. Tendebat ad Ecclesiam, ut eo deduceret populorum copias, inveheret nationum divitias, posteritatem infunderet, fugiens umbras inanium rerum, præferens insensibilibus simulacris virtutum spirantem decorem, plausibilibus præponens seria. 435, 13. Jacob quanta adversa pertulerit. 53, 23. Non otiosa significatio scalæ Jacob, quod per crucem Christi, angelorum, atque hominum futura consortia viderentur. 75, 100.
Imitemur in eo typum Christi; sit ejus in nobis aliqua similitudo factorum: erimus consortes, si fuerimus imitatores. *ibid.*
JACOBUS frater et compresbyter noster ex ultimo Persidis sinu profectus, Campaniæ sibi ad requiescendum littora et amœnitates elegit, ubi post diuturnos labores reliquum vitæ cursum exigat. 547, 1.
JANUARIUS episcopus. 241, 1; 262, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 259, 64.
JANUARIUS Jovinianista condemnatur. 296, 14.
JAPHET latitudo latine dicitur. 538, 3. In enumeratione generationum præfertur seniori fratri, in benedictione substituitur. *ibid.*
JEJUNIUM. Jejunii spiritali adipe pinguescit anima, virtutesque ejus, et fructus tui multiplicantur ubertate mentis tuæ; ut sit in te sobrietatis ebrietas. 568, 31. Ipsi sancti cum jejunant, tunc fiunt præstantiores: Moyses cum jejunaret, legem accepit; Petrus edoctus est Novi Testamenti gratiam; Daniel ora clausit leonum, futurorumque temporum vidit negotia. 559, 16. Qui non jejunat intectus est et nudus et patet vulneri. 295, 11. Quæ salus nobis esse potest nisi jejunio eluerimus peccata nostra? 559, 16. Christus docuit non facile malum posse nisi nostro vinci jejunio. *ibid.* 15. Jejunantibus sollicitudo adhæret. 419, 20. Hoc est in resurrectionem Christi non credere si legem quis jejunii die resurrectionis indicat. 415, 11. Dominica die jejunare non possumus. *ibid.* V. *Abstinentia.* V. *Adam.* V. *Ninive.*
JESUS. V. *Christus.*
JEZABEL est synagoga vane fluens, vane abundans scripturis, quas neque custodit, neque intelligit. 575, 79.
JOB adversus diaboli tentamenta firmatus, inoffensæ vestigium constantiæ servavit. 159, 5. Multis tentavit eum diabolus, ad postremum potestatem accepit, ut tentaret corpus ejus. 144, 4. Tentavit in patrimonio, in filiis, in corpore. 402, 15.
JOHANNES BAPTISTA abstinentiæ magister, et quidam novus terrarum angelus. 563, 29.
JOHANNES in Christi pectore recumbebat, ut de principali illo secreto sapientiæ hausisse divina proderetur mysteria. 589, 4. Testamentum Christi signabat Johannes, dignus tanto testatore testis. 583, 109. Promissum ei non mori æstimatum est, sed non est creditum. 59, 49 et seq.
JONÆ liber lectus de more. 406, 25.
JOSEPH quanta adversa pertulerit. 53, 24. Illius anima ita non patuit peccato, ut magis peccatum ipsa penetraret. 472, 10. Ne turpiter nudaretur, vestem reliquit et nudus aufugit. 546, 12. Non fecit eum servum venditio. 472, 12. Scivit humiliari, et virtutem humilitatis didicit, infirmitatem repudiavit. 328, 19; *ibid.* 22 et seq. Humiliabatur in typo Christi. 329, 22. Cum sustineret calumniam, maluit crimen falsum subire quam verum referre. *ibid.* Neque adversis fractus est, neque elevatus secundis. *ibid.* 23.
JOSEPH vir Mariæ suspectum habebat vitium, dum adhuc nesciret Dominicæ Incarnationis Sacramentum. 339, 13.
JOSEPHUS historiographus. 511, 2. Quid de Paradiso terrestri senserit. *ibid.*
JOSIAS decimo octavo anno regni sui Pascha maxima devotione celebravit, nec diutius fidei suæ meritis supervixit. 111, 57. Idem rex superioribus omnibus antelatus est. 134, 38.
JOVINIANUS condemnatur. 296, 14.
JOVINIUS episcopus. 241, 1; 262, 76.
JUBILÆUS sacratus est numerus. 78, 109.
JUDAS PRODITOR. Tantæ pietatis est Dominus Jesus, ut et Judæ donaret veniam si Christi expectasset misericordiam. 596, 10. Diabolus Judam quasi possessionem suam vindicabat. 580, 95. V. *Avaritia.*
JUDÆORUM populus etsi frequenter ad culpam lubricus; tamen quamdiu lex dabatur, sacrilegio errasse non proditur. 591, 2. Commemorantur beneficia a Deo in deserto illi collata. 173, 24 et seq. Multo mirabilius est per unum hominem potuisse liberari exercitum patrum, quam potuisse decipi. 528, 15. Prius nobis repromissio, quam Judæis lex. 631, 2. Qui in occulto Judæus est, ipse præstat. 615, 22. Judæi circa divina mendaces. 494, 19. Romanis legibus teneri se negant: ita ut crimina leges putent. *ibid.* 21. Judæorum populus lapsu mobilis, humilis, perfidiæ promptior, levis, immemor præceptorum. 621, 3. Sicut parvuli, ita et Judæi sub pædagogo sunt. 625, 5.
In Judæo vix portio devotionis poterat inveniri. 353, 14. Merito Judæi accusantur in criminibus suis, quia accusatorem elegerunt, bonum judicem refutaverunt. 634, 14. Judæus quod in nobis laudat, ipse non sequitur. 170, 10. Cernit hæreditatem, non possidet. 625, 6. Ille sub maledicto, nos in benedictione. 632, 5. Judaicos ritus deseramus: deseramus umbram, solem sequuti. 635, 1.
JUDEX qui reum juste capitis condemnat, utrum Sacramentorum communione privandus. 425, 2. Quid hanc quæstionem difficiliorem reddiderit. 427, 3 et seq. Majores nostri maluerunt indulgentiores esse circa judices. 427, 9. In judicando non ex voluntate nostra et potestate, sed ex æquitate debemus formare sententiam. 633, 10. Non cadit in eos intentionis vel facilitatis ulla suspicio, qui omnia præsentibus partibus observant. 286, 5. Quando victus quemvis alium quam se æquiorem putat? 643, 3. Scio plerosque gentilium gloriari solitos, quod incruentam de administratione provinciali securim revexerint. 426, 3. In consistorio non reus solet esse Christus sed Judex. 144, 3. Judicii ecclesiastici in causa Indiciæ virginis præclarum exemplar. 332, 1 et seq. Se magis ipse condemnat qui in alio damnat, quod ipse committit. 430, 12. V. *Episcopus.*
JUDITH. Solo titulo sobrietatis desperatum lacertis virilibus reportavit triumphum. 562, 29.
JULIANUS Imperator cum responsis haruspicum male credulus esset, ademit sibi subsidia revertendi. 386, 39. Cum jussisset reparari templum Hierosolimis, divino, qui faciebant repurgium, igne flagrarunt. 491, 12. Ejus tempore ille qui aram dejecit, et turbavit sacrificium, damnatus a judice, fecit martyrium. 493, 17. Sed judex cœlestem vindictam non evasit. *ibid.*
Julianus imperator salutis suæ auctorem reliquit, dum philosophiæ se dedit errori. 139, 51. Julianus laudatur quod provincialibus tributa laxaverit. 99, 21 et seq.
JULIANUS Valens sacerdos torquem, ut asseritur, et trachiale, Gothica profanatus impietate, more indutus gentilium, ausus est in conspectu exercitus prodire romani. 267, 9.
Cum esset proximus, sacerdotale concilium Aquilejense declinavit. *ibid.* Quantum sacerdotale nomen infamet in Italia. *ibid.* 10 et seq.
JURAMENTUM. Jurare quid est, nisi ejus quem testaris fidei tuæ præsulem, divinam potentiam confiteri? 367, 9.
JUSTÆ et Gratæ de morte Valentiniani fratris quantus luctus. 105, 39 et seq. Funebri ejus orationi interfuerunt. *ibid.* Eas consolatur Ambrosius. *ibid.* Duorum mensium curricula in fraterni funeris quotidiano clauserunt amplexu. 108, 49.
JUSTITIA Deo solvitur, quæ est mentis sobrietas. 354, 19. Justitiæ multiplex est species. 40, 58. Justitia sibi parcior foris tota est, et quidquid habet, quadam inclementia sui, dum rapitur amore communi, transfundit in proximos. *ibid.* 57. Hæc est summa justitiæ, vendere quæ habeas, et conferre pauperibus. 40, 60.
JUSTUS sibi lex est, non habens necesse longius sibi accersire formam virtutis, quam corde inclusam gerit. 474, 18. Possidet mandata Dei, oracula ejus,

præcepta ejus; in his dives est, in his pascitur, in his delectatur, quasi in omnibus divitiis. 433, 6. Semper fœnerat, iniquus indiget. 482, 6.

JUSTUS episcopus Lugdunensis alius legatus Gallorum. 241, 1; 245, 15; 262, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 256, 56.

JUTHUNGI depopulabantur Rhetias. 423, 8. V. *Hunnus*.

JUVENES fastidiosi præsentium, quasi ingrati mutationem vivendi requirunt. 580, 98. Potest et juventus senescere moribus, et senectus virere operibus. *ibid.*

JUVENTUS. Plurimi sunt, qui se a peccatis et lubrico juventutis in senectute revocare potuerunt: rarus autem qui in juventute grave jugum seria sobrietate portaverit. 93, 10 et seq. Magnum est abstinere a vitiis juventutis, vel ea in ipso juventutis vestibulo derelinquere, atque ad seriora converti. 96, 13.

L

LABARUM Christi nomine sacratum vexillum. 491, 9. Comiti committebatur. 490, 9.

LACRYMÆ munimenta sunt Sacerdotis. 143, 2. Lacrymæ pietatis indices non illices sunt doloris. 25, 10. Non solus dolor lacrymas habet, habet et lætitia lacrymas suas: et pietas fletum excitat, et oratio stratum rigat. *ibid.* Est piis affectibus quædam etiam flendi voluptas, et plerumque gravis lacrymis evaporat dolor. 106, 41. Pascunt frequenter et lacrymæ, et mentem allevant: fletus refrigerant pectus, et mœstum solantur affectum. 105, 38.

Non dubium nostris lacrymis Apostolorum patrocinium comparari. 30, 29 et seq.

LÆTI cum Marcello dissidium. V. *Ambrosius*.

LASCIVIA plerumque latet sub tristi amictu mentis. 50, 12. V. *Luxuria*.

LAURENTIUS. Quod Calanus Gymnosophista Indorum verbis gloriatus est, Laurentius factis probavit; ut vivus exueretur, et flammis superstes diceret: versa et manduca. 479, 36.

LAZARUS pauper portavit jugum a juventute sua, ideo singulariter in sinu Abrahæ requiescit. 140, 53. Resurrectio corporum probatur exemplo resurrectionis Lazari, cujus circumstantiæ expenduntur. 68, 77 et seq.

LECTIONES in Ecclesia. 40, 61 et seq. Lectiones matutinis horis in Ecclesia. 404, 20. Lectiones in Basilica nova leguntur. 402, 13.

Lector efflagitatur. *ibid.* Sanctarum legi cœpit series Scripturarum. 159, 3. Fortuita lectione. *ibid.* 4. Job liber in Ecclesia solemni munere decursus et tempore. 402, 14. Nabuthe historia lecta in Ecclesia. 148, 17. V. *Jonas*. Qui legit multa ex Scripturis et intelligit, impletur: qui fuerit impletus alios rigat. 324, 4. Lector parvulus. 40, 61.

LEONTIUS et Renatus duo iniquitatis viri, accusatores Indiciæ virginis. 341, 19. Ab Ambrosio episcopali judicio condemnati. 342, 24. V. *Indicia*.

LEOPARDUS cumpresbyter noster. 296, 13.

LEVITÆ auferuntur de medio Israel; quia nihil habent commune cum populo, cujus primogenita sæcularia destruuntur. 458, 5. Sicut primogeniti Ecclesiæ sancti, sic et Levitæ, quoniam ipsi quoque primogeniti; non enim nascendi ordine sancti sunt, sed sanctificationis munere. *ibid.* 4. Est ille Levita verus ultor et vindex qui carnem interemit, ut servet spiritum. 593, 8.

LEX naturæ præsumpta est moribus, non conditionibus. 473, 17. Non scribitur, sed innascitur; nec aliqua percipitur lectione sed profluo quodam naturæ fonte in singulis exprimitur, et humanis ingeniis hauritur. 617, 3. Quanta invenies non esse interdicta lege per Moysen edita, et tamen interdicta sunt quadam voce naturæ. 550, 5. V. *Liber*.

Lex Moysis in locum naturalis legis intravit. 619, 10. Fractæ sunt primæ tabulæ legis, ut repararentur secundæ, quibus per Evangelii prædicationem perfidia comminuta evanuit. 592, 5. Cum legem Deus Moysi dederit, quid causæ est ut pleraque in lege sint, quæ per Evangelium jam vacuata videntur? 620, 1 et seq. Quomodo unus utriusque conditor Testamenti, cum id quod licebat in lege, per Evangelium cœperit non licere? *ibid.* Cur lex Moysis ferri debuerit. 618, 5. Cur lex lata sit, si operaretur iracundiam, et prævaricationem introduceret. 617, 1. Non superflua lex, quæ tanquam pædagogus prosequitur infirmiores. 632, 9. Quomodo lex pædagogus noster fuerit in Christo. 621, 2. Sequebantur divinarum lectionum quædam veluti arborum folia, non fructum, qui vivebant in umbra legis. 430, 15. In lege portio, in Evangelio perfectio est. 622, 5. V. *Evangelium*.

Lex Dei nos docuit quid sequamur: humanæ leges hoc docere non possunt: extorquere solent timidis commutationem, fidem inspirare non possunt. 409, 10. Legi non præjudicat, quod alieni relaxatur. 551, 9.

Qui leviora adstringit, graviora non solvit, sed alligat. 550, 4. Legis veræ character in nostris moribus exprimitur, qui in Dei ambulamus imagine. 78, 110.

LIBER. Male se habet liber, qui sine adsertore non defenditur. 522, 3. Unumquemquem fallunt sua scripta, et aurem prætereunt, atque ut filii etiam deformes delectant, sic etiam scriptorem indecores sermones sui palpant. 521, 2.

LIBERTAS secundum naturam antiquior quam servitus. 631, 2. Docuit Apostolus quod ultra libertatem sit, ut servire libertas sit. 475, 23.

Liber est qui ea facit, quæ vult. 474, 19. Ille magis liber, qui intra se liber est, qui legibus naturæ liber est, legem sciens naturæ præscriptam esse moribus non conditionibus. 473, 17. Liberum innocentia facit, culpa vernaculum. 78, 109.

Ubi libertas, ibi potestas faciendi quod vult. 474, 19.

Non munificentiam, sed virtutem libertatem esse arbitror; quia non suffragiis defertur alienis, sed magnanimitate propria vindicatur ac possidetur. *ibid.* 18.

Libertas vera hominis spiritalis. 476, 27. Quam miserum, ut qui nascimur in libertate, moriamur in servitute! 477, 32.

LIBIDO velut festuca est, cito accenditur, propere consummatur. 430, 13. Propter libidinem legimus commissa bella atrocia. 388, 6.

LIGURIAM autumni frumenta paverunt. 382, 22.

LIMENIUS episcopus Vercellensis. 241, 1; 261, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 257, 59.

LINGUA. Sæpe unusquisque sermonibus suis non explicatur, sed involvitur. 326, 13. Sermonem dubium mens non dubia obumbrat, et defendit a lapsu. 523, 6. V. *Sermo*. V. *Silentium*. V. *Verbum*.

Λόγος divisor est animarum, atque virtutum: Λόγος verbum Dei validum et acutum. 589, 7.

LUCAS librum actuum Apostolorum historico stylo scripsit. 561, 22.

LUCIFER se a nostra communione diviserat, quamquam pro fide exulasset, et fidei suæ reliquisset hæredes. 37, 47.

LUCIUS arianus monachorum et virginum impia cæde grassatus. 272, 1.

LUDIBRIO esse probro ducitur. 272, 1.

LUNA propheticis oraculis species Ecclesiæ figuratur. 383, 25. V. *Dies*. V. *Mensis*.

LUXURIA mater libidinis est. 562, 26. In Ægyptiis confidit, qui luxuriæ deditus est, mancipatus lasciviæ. 547, 16. V. *Libido*.

Luxuriosorum est hypogæa quærere, captantium frigus æstivum. 446, 1. Luxuriosi adjiciunt domum ad domum, villam ad villam, et effodiunt terram; ut elementum eorum cedat habitaculis, et quasi terræ filii intra ejus recondantur uterum. 447, 4. Opus virtutum detestatur luxuriosus, helluo refugit. 432, 2. Luxuriosus non dicit: portio mea Dominus. 579, 94 et seq. Ubi cœperit quis luxuriari, incipit deviare a fide vera; ita duo committit maxima crimina, opprobria carnis et mentis sacrilegia. 547, 16.

LYCIORUM præcepta. 49, 7.

M

MACEDONIUS episcopus. 241, 1; 262, 76. 360.

MAGISTER. Pædagogus timetur, magister viam salutis ostendit. 625, 5.

MAGNETI lapidi si plures per ordinem ferreos annulos admoveat, priores nexu vehementiori constringit, posteriores remissiore. 513, 14.

MAJORUM num servandi ritus. 383, 24.

MALEDICTIO hominum ambienda, quæ adquirit Dominicam benedictionem. 583, 103.

MALEVOLENTIA grande innocentiæ præcipitium est. 326, 13.

MALIGNITAS plus nocet, quam malitia, et cur? 566, 45. Malignum esse, ab injusto nihil distat. 577, 83.

MANDATUM. Dei vox est, quod malit ut fiat mandatum ejus, quam deferatur sacrificium: clamat istud Deus, ad populum Moyses annuntiat, ad populos Paulus prædicat. 533, 15.

MANICHÆUS est, qui carnem Christi negat. 295, 13. V. *Circumcisio*. Unde Manichæorum sacrilegia manarint, qui miscent atque adjungunt sacrilegium turpitudini. 528, 14. Manichæi ob Dominicæ diei jejunia jure damnantur. 415, 11. Manichæorum impietatem cle-

mentissimus execratus est imperator. 295, 13.

MANNA cur Dominus pluerit populo patrum, et nunc non pluat. 585, 1. Cur minutum sit. 586, 3. Cur subtile fuerit, et ad diem colligeretur. *ibid.* 5 et seq. Manna corporeum hodie plerisque in locis invenitur. 585, 1.

Manna spiritale quid sit. *ibid.* 2. Sermo et verbum Dei est. 357, 6. Panis de cœlo, corpus ex Virgine. 585, 1. V. *Eucharistia.*

MANSUETUDINEM et severitatem qui tenet, beatus, ut altera disciplina servetur, altera innocentia non opprimatur. 623, 10.

MANUS impositio. 158, 2. Exagitari eos videmus, quibus manus imponitur. 164, 21.

MARCELLINÆ sororis Ambrosii de morte Satyri fratris sui quantus dolor! 32, 33; 45, 76.

De fratre sollicita. 167, 1. Frequenter scribit ad Ambrosium ob eamdem causam. *ibid.* Illius pro Indicia Virgine testimonium. 342, 21. V. *Ambrosius.* V. *Satyrus.*

MARCELLUS episcopus. 241, 1; 262, 76. Marcellus episcopus Ecclesiam institutis suis rigavit. 645, 10. V. *Ambrosius.*

MARCUS Petavionensis admirabilis memoriæ Sacerdos. 267, 10.

MARE est Scriptura divina, habens in se sensus profundos, et altitudinem propheticorum ænigmatum. 324, 3.

MARIA sine imminutione virginitatis edidit Christum. 136, 44.

Sola erat, et loquebatur cum Angelo. Sola erat, et operata est mundi salutem, et concepit redemptionem universorum. 523, 2. Christus cum ex Mariæ nasceretur utero, genitalis tamen septum pudoris, et intemerata Virginitatis conservavit signacula. 563, 33. Est porta orientalis, per quam solus Christus transit, et post partum clausa permansit. 293, 6. Refutantur qui dicunt Virginem concepisse, sed non Virginem generasse. 292, 4 et seq.

Maria ante Crucem Filii stabat; nullus hoc me docuit, nisi Sanctus Johannes Evangelista. 583, 109. Mariam stantem juxta Crucem Filii lego, flentem non lego. 105, 39 et seq. Johannes pluris putabat, quod Christus victor suppliciorum pietatis officia Matri exhibebat, quam quod regnum cœleste donabat. *ibid.* Maria non minor, quam matrem Christi decebat. *ibid.* 110. Etiam sua morte putabat se aliquid publico additurum muneri. *ibid.*

MARLÆ sororis Moysi admurmuratio ad typum Synagogæ refertur, quæ Æthiopissæ, idest Ecclesiæ ex gentibus sacramentum ignorans quotidiano immurmurat convicio, et invidet ei plebi, cujus fide etiam ipsa exuetur a perfidiæ suæ lepra. 569, 57.

MARTIANUS Jovinianista condemnatur. 296, 14.

MARTYRES non baptizati suo abluuntur sanguine. 110, 53. Morte martyrum religio defensa, cumulata fides, Ecclesia roborata est: vicerunt mortui, victi persecutores sunt. 58, 45. Ipsa mors Martyrum præmium est. *ibid.* Adversarius et legiones suæ quotidiana martyrum virtute torquentur. 126, 10. Christus super altare, qui pro omnibus passus est, corpora martyrum sub altari, qui illius redempti sunt passione. 161, 13. Per martyres cumulata, non minuta religio est. 613, 14. Qui per caritatem omnia substinet, non potest timere martyrium. 636, 10.

MATRES quomodo in filiorum dilectione B. Virginem imitari debeant. 584, 111.

MATRIMONIUM. Bona matrimonii via plana et directa longiore circuitu ad castra sanctorum pervenit. 565, 40. V. *Conjugium.*

MAXIMIANUS Diocletiani socius humatus in porphyretico labro. 536, 4.

MAXIMUS Episcopus Emonensis. 241, 1; 261, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 258, 59. Maximi episcopi subscriptio. 296, 14.

MAXIMUS episcopus Alexandrinæ Ecclesiæ communionem manere secum, lectis Petri sanctæ memoriæ viri litteris, episcopis Italiæ concilii prodidit. 282, 3. Vim sibi ut episcopus fieret, a plerisque etiam de populo et clero testatus est illatam. 283, *ibid.* Eum iidem patres in communionem receperunt. 284, 5. Patres concilii Italiæ a Theodosio petunt, ut super Maximi et Nectarii ordinatione sit in Urbe Roma eorum orientaliumque concilium. 269, 1 et seq.

MAXIMUS fecit incursari Rhetias. 423, 8. Ejus frater Honoratus dimittitur a Valentiniano, qui in eo necem fratris sui Gratiani ulcisci poterat. *ibid.* 9. Minitabatur imperio Romano barbarorum auxilia, et turmas translimitanas, quibus commeatus provincialium tributa solvebant. *ibid.* 8. Ambrosium ad se legatum quomodo susceperit, et quus cum eo sermones habuerit. 421, 3. Victorem direxit ad Valentinianum ut pacem rogaret. 422, 6. Ambrosii legationis obiectu queritur se ad Italiam non potuisse transire. 405, 23. Maximus tyrannus a Francis, a Saxonum gente, in Sicilia, Siscia, Petavione, ubique denique terrarum victus est. 495, 23. Ante ipsos expeditionis dies, cum audisset Romæ Synagogam incensam, edictum Romam miserat, quasi vindex disciplinæ publicæ. *ibid.* V. *Ambrosius.* V. *Eugenius.*

MAXIMUS accusator Indiciæ virginis. 340, 17. Cur Indiciæ tam infensus. 336, 4. Quam adversus eam sententiam tulerit Ambrosius. *ibid.*; 342, 24.

MEDICUS bonus novit quæ esca cui apta infirmitati, et cui tempori ad profectum valetudinis. 468, 4.

MEDIOLANENSIS populus turbatus, et observans Ambrosii ne ab urbe pelleretur. 143, 1. V. *Ambrosius.*

MELETII atque Paulini dissidium quo pacto sedatum. 281, 2 et seq. V. *Anthiochena.*

MEMORIALES. 400, 7.

MENDACIUM in verbo turpe est, nedum in habitu. 599, 4. O beatum mendacium, quo adquiritur sibi aliorum absolutio, sui gratia! 490, 8.

MEMBRA nostra arma justitiæ sunt, et arma peccati: idque exemplis ostenditur. 481, 43.

MENS. Plus est mente connecti, quam corpore copulari. 385, 33.

Accendamus in nobis ignem mentis, ut operetur in nobis. 357, 8.

MENSEM peritissimi secundum legem lunari cursu computant. 418, 18. Μὴνην lunam vocant Græci, unde Μῆνας Græci dicunt menses. *ibid.* Primus mensis apud Ægyptios dicitur pharmuthi, et incipit sexto kalendas Aprilis, et finitur septimo kalendas Maji. 416, 15. Mensis primus secundum Ægiptiorum proventus et secundum legem, octavus est secundum consuetudinem nostram. 417, 16. Nonas Maji adhuc ad mensem primum novorum computari posse. 418, 18. V. *Ægyptus.*

MENSURAM serva, ut secundum mensuram recipias. 130, 25.

MERCATORES. Condemnationes in corpus omne mercatorum. 400, 6.

Mercatorum mulcta. 403, 16. Jubet imperator negotiatoribus, quod exacti de condemnatione fuerant, redderetur. 406, 26.

MERCEDIS præmium melius, quam dispensationis obsequium. 632, 7.

MERCENARII omnes sumus, omnes operarii. 326, 12. Nemo fraudet mercenarium mercede debita, quia et nos mercenarii sumus Dei nostri. 387, 3.

MERETRIX est omnis anima, quæ spem suam vendit, quæ deformes quæstus, et degenerem stipem quærit. 326, 12.

MERITUM. Ut cœlum stellarum fulget splendore, ita et homines meritorum luminibus micant. 501, 9. Illud firmamentum est elementorum, hoc virtutum. *ibid.* V. *Mors.*

MESOPOTAMIA regio est in partibus Orientis, quæ Euphrate et Tigri fluminibus circumvenitur. 387, 2. Mesopotamiæ nomine signatur figura Ecclesiæ. *ibid.*

METUS in peccato est. 474, 19.

MICHÆAS significat quis a Deo, vel quis iste. 600, 3.

MICHOL quæ saltationem Davidis reprehendit, sterilitatis damnata, non dedit sobolem regiam, ne superbos crearet. 545, 7.

MILITIA. Si de re militari est consulendum, debet exercitati in præliis viri expectari sententiam. 367, 7.

MILITES nomine imperatoris signantur. 111, 58. Fides militum imperatoris perfecta est ætas. 124, 6.

MIRACULA a SS. Gervasio et Protasio perpetrata ab arianis negari non possunt. 163, 19.

MISERICORDIA ipsa justitia est 180, 26. Bonum est misericors homo, qui dum aliis subvenit, sibi consulit, et in alieno remedio vulnera sua curat. 127, 16. Redemptio animæ misericordia. 349, 3. V. *Proximus.*

MISSAM facere cœpit Ambrosius. 399, 4. Sororem defunctam non tam deplorandam, quam orationibus prosequendam; nec mœstificandam lacrymis, sed magis oblationibus animam ejus Domino commendandam. 485, 4. V. *Eucharistia.*

MOGUNTIACUM urbs intra Gallias. 422, 6.

MONADA non numerum, sed elementum numeri, quibus ea cura est, appellaverunt. 355, 21.

MONASTICÆ et clericalis vitæ egregia comparatio. 574, 71 et seq. Monachorum Eusebii Vercellensis discipulorum exercitia. 576, 82. Monachi psalmos canentes ex consuetudine usuque veteri pergebant ad celebritatem Machabæorum martyrum. 493, 16. V. *Ambrosius.* V. *Eusebius.*

MORATHI filius, id est, hæredis. 600, 3.

MORS christianis non naturæ, sed vitæ istius finis est. 43, 70.

Non idem naturæ meritorumque finis 41, 63. Christiani multo majora quam

gentiles de morte suorum habent solatia. 43, 71 et seq. Mors malum non est, quæ libertatem restituit, excludit dolorem. 52, 21. Nec solum malum non est, sed etiam bonum est. 57, 39. Nec formidabilis, nec amara egentibus, nec gravior divitibus, injusta senioribus, nec ignava fortibus, nec perpetua fidelibus, nec improvisa sapientibus. 58, 44.

Mors triplex secundum Scripturas, alia spiritalis, alia naturalis, tertia pœnalis. 56, 36. Mors non aliud quam corporis atque animæ secessio. *ibid.* 35. In natura non fuit, sed conversa est in naturam. 59, 47. Æqualis est omnibus, indiscreta pauperibus, inexcepta divitibus. 49, 6. Nemo se redimit a morte, non dives, non ipsi reges: immo ipsi gravioribus subjacent. 108, 48. Quis exceptum se putet esse debere a conditione moriendi, qui non fit exceptus a conditione nascendi? 23, 4. Pecuniæ pretio mors differri non potest, et pari usu divitem inopemque dies supremus eripit. *ibid.* 5. Gentiles dicunt quod post mortem nullus sit sensus defunctorum. 107, 45. Gentiles requiem malorum omnium mortem existimant. 43, 71. Quibus rationibus gentiles viri se de morte consolentur. 60, 50.

Nihil est, quod in morte timeamus, nihil quod debeamus dolere. 59, 49. Quia est finis peccatorum. 107, 45. Non est lugenda, quia communis est, et cunctis debita; quia nos sæculi hujus absolvit ærumnis; quia somni specie ab istius mundi labore requietum est, et vigor nobis vivacior refunditur. 47, 3. Mortem timere non est perfectionis. 104, 3. Suis malis non timetur, sed vitæ miseriis antefertur. 83, 127.

Quanti mortem mœrori, quanti mortem formidini prætulerunt, judicantes graviorem metum mortis cum morte! *ibid.* Multi vitam solo mortis titulo consecrarunt. 58, 44. Morte unius plerumque accepimus maximos populos liberatos, morte imperatoris fugatos exercitus. *ibid.* Non fugienda mors, quam Dei Filius non dedignatus est, non refugit. 59, 46.

Non naturæ mors est, sed malitiæ. *ibid.* 48. Mors ærumnarum omnium malorumque perfugium est, et fida statio securitatis, ac portus quietis. 52, 22. Mihi lucrum est mori, ne plura peccem. 58, 42. Mors pro remedio data est, quasi finis malorum. 57, 38; 59, 47. V. *Epicurus.* Mortis meditatio quid est, nisi quædam corporis et animæ segregatio. 56, 35. Paulus melius dicit: quotidie morior, quam illi qui meditationem mortis philosophiam esse dixerunt. *ibid.* Sit quidam quotidianus usus in nobis, affectusque moriendi. 57, 40. Fuisse quidam feruntur populi, qui ortus hominum lugerent, obitusque celebrarent. 48, 5. Mulierum in virorum suorum mortibus intemperantia luctus. 50, 12. Natales dies defunctorum obliviscimur, et eum quo obierunt diem, celebri solemnitate renovamus. 48, 5.

Alii pro mortuis tertium diem et trigesimum, alii septimum et quadragesimum observare consueverunt. 122, 3.

Nihil sic animam ad omnem servitutem dejicit, quomodo formido mortis. 477, 31. Quid est quod ingemiscamus pro mortuis, cum jam reconciliatio mundi apud Deum facta sit per Dominum Jesum? 486, 7. V. *Defuncti.* V. *Satyrus.* V. *Theodosius.*

MORTIFICATIO. V. *Corpus.*

MORUM varietate unusquisque mutatur, et fit alter. 855, 22. Morum emendationem non magis ætas affert, quam disciplina. 580, 98.

MOYSE nemo præsentius Deum vidit. 594, 1. Typhum Ægyptiorum dissipavit, et omnem altitudinem extollentem se compressit æternæ legis auctoritate. 592, 5. Ægyptii regis comparatione Moyses Deus appellatus est, imperans regnis, subjiciens sibi potestates. 438, 8 et seq. Cur inveniatur magis Aaron fratris consilium quam suum probasse. 594, 1. Non sua, sed infusa et revelata sibi scripsit, ea præcipue quæ sunt de constitutione mundi. 499, 2.

MULIERIS nomen non corruptelæ, sed sexus vocabulum est. 854, 18. Asperiores tentationes has esse cognovimus, quæ fiunt per mulieres. 403, 17. Muliere nihil perfidiosius. 392, 17.

MUNDUS quid est, nisi quidam ago plenus certaminum? 499, 4. Quæ et quanta sint hæc certamina. 500, 6. Non multi dii, sed unus Deus, qui mundum operatus est, et unus non multi mundi, ut dicunt philosophi. 514, 15. Cur mundus sex diebus factus exprimitur. 506, 2. Septima mundi ætas conclusa est, octava illuxit gratia, quæ fecit hominem jam non hujus mundi esse, sed supra mundum. 510, 16.

Iste omnis hujus quæstus sæculi animarum dispendium est. 330, 26. Non sunt perpetua, nec diuturna, sed merum somnium, quæ sunt hujus sæculi. 329, 22. Vince sæculum, ut teneas Verbi altitudinem; imaginem istam mundi foris relinque, foris malitia. 444, 20. Quid stultius quam relictis cœlestibus ad terrena intendisse, et posthabitis cœlestibus, elegisse ea, quæ caduca sunt, et fragilia? 642, 11. Quid nobis cum sæculi istius via, et sicut mercenarios diurnam mercedem quærere, atque, ut cicadas ajunt, aura quadam pasci cupiditatum? 438, 5. Ideo Jesus exivit de civitate, ut nos exeuntes de hoc mundo, supra mundum simus. 582, 104. Scriptum est non ut portionem servitutis mundo reserves, sed ut totum te abneges. 353, 15. Mundi tempora annus unus est. 64, 63.

MUTARI velle omnibus ex natura venit; quia ejus nos quod sumus, pœnitet. 82, 126. V. *Mores.*

MUTINA. 485, 3.

MYROCLES episcopus. 149, 18.

N

NABAL. Latine insipiens, durus, inhospitalis, inhumanus, ingratus. 452, 7.

NABOR. 158, 2.

NABUTHE pauper qui sibi abundabat, suas regebat cupiditates, rege Achab ditior erat. 483, 8. Vites suas vel proprio cruore defendit. 148, 17.

NASCI malorum omnium est principium. 55, 32. Non nasci longe optimum. 54, 30.

NATURA major est quam patria. 599, 6. Natura adjuvat discentem. 359, 15. Necessarium nihil magis, quam cognoscere quid non sit necessarium. 579, 91. Quis naturam mutare potest, nisi qui creavit naturam? 627, 7. Quod naturæ defuit, creatori competit reformare, qui auctor est naturæ. 688, 3. Ignota sunt naturæ organa, sed nota ministeria. 63, 60. Naturæ usus non in æternum occidit, sed temporali quadam vocatione requiescit. 41, 63.

NECTARII episcopi Constantinopolitani ordinatio quem ordinem habuerit, episcopi Italiæ concilii non vident. 282, 3. Nec ideo cum orientalibus partibus cohærere communionem suam. 284, 5. V. *Maximus.*

NEPHTALIM abundantia significatur latina significatione vel dilatatio. 484, 10.

NEPTIS. V. *Avunculus.*

NICÆNÆ synodi patres super paschæ celebritate congregatis peritissimis calculandi decem et novem annorum collegere rationem et quasi quemdam constituere circulum. 412, 1. Nicæni Concilii fides quam invicte ab Ambrosio, Theodosio imperatore, Gallis et Hispanis, custodiatur. 410, 14. Galliæ et Hispaniæ fidem concilii Nicæni tenent et cum pia divini spiritus confessione custodiunt. *ibid.* V. *Ambrosius.* V. *Concilium.* V. *Pascha.*

NICENTIUS extribunus et notarius. 337, 8.

NICODEMUS. V. *Baptismus.*

NINIVE se a morte jejunio liberavit. 295, 11.

NOË nudatus erat, sed non erubescebat, quia erat plenus jucunditatis et spiritalis lætitiæ. 546, 12.

NOTARIUS missus qui mandata deferret. 405, 22.

Νοῦς animæ vigor, principatum animæ et corporis sibi quasi rector vindicans. 503, 14. Νοῦς hominis videt omnia, et non videtur, habens sui invisibilem substantiam. *ibid.* 15. Caveamus ne hominem, id est νοῦν, mulier, id est, passio sensuum nostrorum delectatione effeminet, et circumscriptum in leges suas et sententiam trahat. 514, 17.

NUMERIUS episcopus. 360.

NUMERUS septimus bonus, quem non pythagorico et ceterorum philosophorum more tractamus, sed secundum formam et divisiones gratiæ spiritalis. 506, 3. Hebdomas veteris Testamenti est; octava novi, quando Christus resurrexit. 507, 6. Grande numeri decimi quarti mysterium. 134, 38. In centesimis et millesimis sacri observatio numeri. 78, 109.

NUMIDIUS legatus Afrorum. 241, 1; 262, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 257, 58.

NUPTIALIS festi convivium. 391, 15. Moribus Hebræorum et legibus, convenit, ut integri nuptiarum integris socientur virginibus. 328, 20. V. *Ambrosius.* V. *Conjugium.* V. *Matrimonium.* V. *Virgo.*

O

OBEDIENTIA non convenit nos divinæ obviare sententiæ. 145, 7. Quis superbia culpam contraxerat, e contrario culpa obedientiam generavit. 618, 6.

OBLATIO. Si Deo munus tuum offeras, non perdidisti. 75, 98.

OBSTETRICES unde sic dictæ. 338, 10.

OCTAVA venit, abiit hebdomas. 510, 17.

OCCULTA difficilius caventur, quam quæ sunt cognita. 566, 45.

OCULI nostri cum aliqua obducuntur caligine, pascuntur agrorum viriditate; et specie nemoris, vel collis herbosi, omnem inæqualitatem ægrescentis obtutus repellunt, et quadam salubri specie pupillæ ipsæ atque orbes colorari videntur. **489**, 2 et seq. V. *Crimen*.

ODIA apud bonos mores dispendio sunt. **644**, 4.

OFFICIUM publicum in secundis rebus jucundius est, in adversis gratius. **30**, 28. Mensura officiorum consentanea non hominis arbitrio, sed naturæ disciplinis. **473**, 17. Non a te munera exiguntur ditia, sed officia voluntaria. **388**, 6. V. *Virtus*.

OPERA. Si Deum cognovisti in mandatis, recognosce in operibus. **355**, 22. In die judicii aut nostra opitulabuntur nobis opera, aut ipsa nos in profundum mergent. **327**, 16. V. *Fides*. V. *Oratio*.

ORATIO, quam bonum scutum! **104**, 32. Quia semper accipis a Deo, eum semper invoca. **129**, 22. Deum certis diebus invocare, non omnibus, fastidientis est, non sperantis. *ibid.* Flere in oratione virtutis est. **45**, 76. Inclinat se nobis Deus, ut nostra ad eum ascendat oratio. **129**, 21. Cur Deus aurem suam nobis inclinet. *ibid.* Cur Deus non exaudiat omnes. **41**, 65. Ut bene mens possit orare, præcedit spiritus, et deducit eam in viam rectam; ne obrepant carnalia, ne minora, ne etiam majora viribus. **468**, 3. Angelorum militia est semper esse in Dei laudibus, orationibus conciliare crebris, atque exorare Dominum. **576**, 82.

Etiam tempore commendantur preces. **414**, 7. Habeo defensorem, sed in orationibus pauperum. **153**, 33. Simplex oratio sacrificium est. **533**, 15. V. *Lacryma*.

ORDO et tempus et numerum plerumque exigit. **506**, 2.

ORDINES sacri. V. *Clerus*. V. *Ecclesia*.

ORIGENES longe minor est in novo, quam in veteri Testamento. **624**, 1.

Ὄρος. **359**, 12 et seq.

OSCULUM non habet, qui fidem et caritatem non habet: osculo enim vis amoris imprimitur. **172**, 16. Quasi pignus est nuptiale, et prærogativa conjugii. *ibid.* 18. Osculum insigne est caritatis. **171**, 14. V. *Avunculus*.

OTIOSORUM fabulæ sunt, quibus obtrectatio seritur, malignitas proditur. **566**, 45.

OTIUM. Nunquam minus solus sum, quam cum solus esse videor; nec minus otiosus, quam cum otiosus. **523**, 1. Non otio, non somno merces paratur. **581**, 99.

P

PACIFICAM atque tranquillam animam fluminis impetus lætificat. **323**, 2.

PÆDAGOGUS, sicuti interpretatio latina habet, doctor est pueri. **621**, 2.

PAGANI nostro sanguini nunquam pepercerunt, qui ipsa Ecclesiarum ædificia subruerunt. **366**, 4. Privilegia gentilium a pluribus retro principibus inhibita, et interdicta. *ibid.* 5. Et a Gratiano Romæ sublata. *ibid.* Privilegiis paganorum sæpe decepti sunt Christiani. *ibid.* 4. Pagani a Valentiniano imperatore petierunt aras diis gentium ejus instaurari præcepto, ad usus quoque sacrificiorum profanorum præberi sumptus. *ibid.* 3. Et privilegia deferri. *ibid.* 4. Et in aram jurari. **367**, 9. V. *Ambrosius*. V. *Eugenius*. V. *Gentiles*. V. *Gratianus*. V. *Valentinianus*.

PALATINA officia, hoc est memoriales, agentes in rebus, apparitores diversorum comitum. **400**, 7 et seq.

PALLADIUS et Secundianus duo in perfidia cariosi sacerdotis. **264**, 3.

Palladii in concilio Aquilejensi dicta et responsa. **243**, 6.

Palladii et Secundiani sacrilegia nostris auribus ingeruntur. **241**, 2.

Palladius et Secundianus Filium Dei subjectum secundum divinitatem dicunt, et mortem ejus non ad sacramentum nostræ salutis, sed ad infirmitatem quamdam divinitatis referunt. **266**, 7.

Anathema Palladio. **254**, 50 et seq.; **256**, 52. A patribus concilii Aquilejensis damnatur. **256**, 54. Debitam excepit sententiam. **264**, 2.

PALMA vincentis est præmium. **114**, 70.

PANNONLÆ frumentum, quod non severant, vendiderunt. **382**, 22.

PARADISUS. Græce, latine hortus dicitur: nec te moveat quod alii Scripturæ codices latini habeant hortum, alii paradisum. **512**, 5. De paradiso terrestri variæ sententiæ. **511**, 2. Quid de eo Josephus senserit. *ibid.* Per paradisum ad regnum pervenitur, non per regnum ad paradisum. **608**, 8.

PARENTES. V. *Pater*.

PARTHENIUS dulcissimus salutat Eusebium. **539**, 5.

PARTUS septimo mense vitalis, octavo matri et pignori lethalis. **507**, 4.

PASCHA. Patres Synodi nicænæ illud secuti sunt, ut una nocte ubique sacrificium pro resurrectione Domini deferatur. **412**, 1. Lex diem passionis exigit intra primum mensem novorum debere celebrari. **417**, 17. Alium diem passionis, alium resurrectionis celebrandum veteris Testamenti series ostendit. **418**, 19. Non mediocris est difficultatis diem celebritatis definire paschalis. **412**, 1. Paschæ dies observantia religiosæ mentis explorari debere. **413**, 4. Tempus præcipue scire debemus, quo per universum orbem consona sacræ noctis paschalis fundatur oratio. **414**, 7. Intra triginta et unum dies sæpe celebrati paschæ dies. **417**, 16. Si inciderit quarta decima luna mensis primi die dominica, in alteram hebdomadam celebritas Paschæ est differenda. **415**, 12. Ita temporibus paulo superioribus factum est. **416**, 14; **419**, 21.

Septuagesimo et sexto anno, ex die imperii Diocletiani Dominicam Paschæ celebravimus, sine ulla dubitatione majorum, vigesimo octavo die pharmuthi mensis, qui est nono kalendas Maji. **419**, 21.

Octuagesimo et nono anno ex die imperii Diocletiani, cum quartadecima luna esset nono kalendas Aprilis, nos celebravimus Pascha prima die kalendas Aprilis. **416**, 14. Alexandrini et Ægiptii in hoc convenere nobiscum. *ibid.* Nonagesimo et tertio anno a die imperii Diocletiani, cum incidisset quartadecima luna in quartum decimum diem pharmuthi mensis, quæ est quinto idus Aprilis, quæ erat dominica die, celebratum est pascha Dominica pharmuthi vigesimo et primo die, qui fuit secundum nos sextodecimo kalendas Maji. *ibid.* Ante sexennium celebravimus paschæ Dominicam, undecimo kalendas Maji. **417**, 17. Vigesima prima luna proximum Pascha celebrandum est. **420**, 21.

Pascha juxta majorum præcepta festum salutis læti exultantesque celebremus, postes nostros fide passionis Dominicæ colorantes; ut nihil aliud nisi sanguinem Christi loquamur. *ibid.* 22. Resurrectionis die exultatio refectionis est, atque lætitiæ, quo die videtur exisse populus ex Ægypto, primitivis Ægyptiorum necatis. **419**, 20. Ad Paschæ solemnitatem vel Ecclesiæ perfectio, vel claræ fidei plenitudo requiritur. **413**, 4. Omnes æqualitatem devotionis et fidei deferre præcipiuntur ad Pascha Domini, idest ad transitum. **351**, 10. Pascha est quando anima irrationabilem deponit passionem, sumit autem bonam compassionem; ut compatiatur Christo, et transitum ejus in se suscipiat. *ibid.*

Unde Domini Pascha quarta decima luna formam celebritatis accepit. **134**, 38. V. *Ambrosius*.

PASCHASIUS abscissus homo. **272**, 5.

PASSIONES. Christus quasi Verbum semper stat in singulis, intra nos separans rationabiles virtutes a cadaveribus passionum, et pestilentium cogitationum. **334**, 5. V. *Anima*.

PATER venturam in locum filiæ suo debet eligere judicio. **646**, 2.

PATERNÆ pro Indicia virgine testimonium. **342**, 22.

PATERNUS ab imperatoribus amplissimum accepit honorem. **550**, 8. Ambrosium consuluit, num filio suo neptem ex filia copulare possit. **548**, 1 et seq. Id fieri nequaquam posse probat Ambrosius. *ibid.*

PATIENTIA desiderio plus probatur. **51**, 17. Ferendo plus probatur patientia, quam resistendo. **47**, 1. Ubi jam patientia, ibi lætitia. **436**, 17. V. *Jacob*.

PATRIARCHARUM miramur præmia, imitemur obsequia; prædicamus gratiam, sequamur obedientiam. Sic typus veritati, et veritas concurrit typo. **73**, 95. Sinus Patriarcharum recessus quidem est quietis æternæ. **115**, 72. Patriarchæ pastores fuerunt, regalem quamdam in hoc munere disciplinam induentes. **432**, 1.

PAULINUS splendore generis nulli secundus, qui in partibus Aquitaniæ, venditis facultatibus tam suis, quam etiam conjugalibus, elegisse secretum affirmatur Nolanæ urbis. **543**, 1. Soboles ei nulla. *ibid.* 2.

Hoc Paulini factum contra obtrectatores defendit Ambrosius. *ibid.* et seq.

PAULINI cum Meletio dissidium. **281**, 2 et seq. V. *Anthiochena*. V. *Meletius*.

Paulini anthiocheni cum Timotheo dissidium. **273**, 4. V. *Timotheus*.

PAULUS raptus in Paradisum usum proprii jam non sentiebat corporis. **442**, 12.

Pauli epistola quædam effigies erat ejus præsentiæ et forma operis. **520**, 6. Nihil difficilius est, quam de Apostoli lectione disserere. **624**, 1. Pauli profundum in consiliis vix comprehenditur, sublime in sententiis audientem erigit, disputantem accendit, in plerisque ita se ipse suis exponit verbis, ut is qui tractat, grammatici magis quam disputatoris fungatur munere. **469**. 1. Summa

epistolæ ad Ephesios. 626, 1 et seq. Paulus absens per epistolam condemnabat, et absolvebat. 520, 6. Quem Pauli virga sacramentis abdicavit cœlestibus, eumdem mansuetudo restituit. 168, 4. Refutantur qui dicunt Paulum luxuriæ magistrum. 294, 10.

Paulus mortuus est, et passione venerabili vitam corporis, cum immortali gloria commutavit. 73, 94.

PAULUS Constantinopolitanæ Ecclesiæ presbyter, synodum Orientalium atque Occidentalium postulavit. 287, 6.

PAUPERTAS non naturæ, sed opinionis est. 578, 90. Pretiosa est, fidei opulenta mysterio. 428, 5. Pauperies in sacerdotibus gloriosa. 264, 2. V. *Episcopus.*

Ubi fames cupiditatum, ubi inexplebilis appetentia, ibi utique paupertas. 484, 10.

PAUPERUM lacrymæ sunt lacrymæ redemptrices, gemitus qui mortem abscondunt, dolor qui perpetuæ ubertate lætitiæ, veteris sensum doloris obducat. 23, 5. Hæreditas successori quæritur, dispensatio pauperibus obligatur. 40, 60. Christus non fastidit in regno suo pauperem, sed exaudit eum, et liberat ex omnibus angustiis et molestiis. 642, 10. Munera pauperum Deum obligant. 153, 33. Utinam hoc mihi semper crimen adscribant, quia aurum pauperibus erogatur. *ibid.* Ærarii mei pauperes Christi sunt, hunc novi congregare thesaurum. *ibid.* Noli pauperem contemnere: ille te divitem fecit. 578, 87. V. *Hæres.*

PECCATUM ORIGINALE. Obnoxiæ hæreditatis vitio degeneravimus. 628, 8. Adam et Heva vinculo erroris nexuerant omnem propriæ seriem successionis. 619, 8. Diabolus redegerat humanum genus in perpetuam captivitatem obnoxiæ hæreditatis gravi fœnore, quod obæratus auctor ad posteros, de fœnerata successione transmiserat. 169, 7. Lapsus sum in Adam, de paradiso ejectus in Adam, mortuus in Adam; quomodo Deus revocet nisi me in Adam invenerit, ut in illo culpæ obnoxium morti debitum, ita in Christo justificatum? 49, 7. V. *Diabolus.*

Ferrum peccatum est, quod est penetrabile. 472, 10. Nullus major est dolor, quam is qui peccati mucrone vulnerat conscientiam, neque ullum gravius onus, quam peccatorum sarcina et pondus flagitiorum. 601, 5. Quare non illi magis sint Christiani, qui peccatum condemnant suum, quam qui defendere putant? 533, 15.

Quid tam divinum, quam ista sententia: ut is peccata puniat, qui exsors ipse peccati sit? 430, 12. Qui vult mundare peccatum suum, ignem a se removeat alienum, et illi soli igni se committat, qui culpam, non hominem exurit. 596, 8. Deus alia nobis peccata sanguine Filii sui abluit, alia donat nobis, ut bonis operibus et confessionibus nostros errores tegamus. 606, 23.

Remissio peccatorum utriusque pretium Testamenti est, quæ per agnum in typo annuntiata est, in veritate completa per Christum. 429, 6. Mors peccati lucrum est, et vita pœna est. 57, 40. V. *Culpa.*

Peccata a quo remitti possunt. V. *Ecclesia.* V. *Sacerdos.*

Peccator servit formidini, servit cupiditati, servit avaritiæ, servit libidini, servit malitiæ: sed magis servit quam si sub tyrannis positus. 477, 31. Si per eas species minuitur natura omnis, quæ non sunt culpæ capaces; quanto magis per animos atque artus labe pollutos scelerum virtus ejus hebetatur? 513, 15. Peccatores in terra scribuntur, justi in cœlo. 430, 14.

PECUNIA sua quid homini, nisi quoddam viaticum est; multa oneri, moderata usui. 326, 11. Christianus dat pecuniam, quasi non recepturus; aut certe sortem, quam dedit, recepturus. 388, 4. Qui aliena quærunt, recte accipitres pecuniæ nominantur. 89, 55. Utique vitia exuit, qui pecuniam non requirit. *ibid.* V. *Avaritia.* V. *Divitiæ.*

PELAGIA septa agminibus persecutorum inter maxima pericula integritatis et vitæ nequaquam inclinata est; et quæ tum fuerint illius verba. 479, 37.

PENTATHEUCHUS. 167, 2.

PERDIX a perdendo nomen accepit. 455, 4. Ejus doli et fallaciæ ad decipiendum venatores, ejusque libido. *ibid.* 2 et seq.

Diabolo comparatur. *ibid.* 5. Aliena diripit osa, et fovet suo corpore. 456, 7.

PERFIDIA. Ubi perfidia, ibi cæcitas. 125, 10.

PERICULA multorum sunt, sed paucorum remedia. 133, 36. In servulis suis pati vult Christus. 147, 14. V. *Adversa.* V. *Christiani.* V. *Deus.* V. *Martyres.*

PERSEQUENTIUM maledicta timere non debemus. 104, 34.

PETRUS solus erat, et totum per orbem consecrandarum gentium cognovit mysteria 523, 2. Nocte muros egressus occurrit Christo, qui cum illi dixisset: venio iterum crucifigi; sponte remeavit et Dominum per Crucem honorificavit. 147, 13. Quantum nobis tentatio Petri documentum fuerit ad salutem. 53, 27 et seq.

Confirmavit caritatem trina responsio Petri, vel abolevit trinæ negationis errorem. 128, 19. V. *Devotio.*

PETRUS Alexandrinus episcopus. 283, 4. Sanctæ memoriæ vir. 282, 3. V. *Romana.*

PHILASTER episcopus Brixianus. 241, 1; 261, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 258, 61.

PHILIPPUS episcopus. 360.

PHILOSNARUS Epicuri sectator, qui in epitomis suis de voluptate disputat. 558, 13.

PHILOSOPHIA. Qui sibi in philosophia excellere visi sunt, Salomonem sequuti sunt. 54, 30. Agnoscant philosophi et poetæ de nostris se habere, quæcumque præstantiora loquuti sunt. 476, 28. V. *Anima.*

PHŒNIX quo vitæ anno, et quomodo moriatur, ac resurgat. 62, 59 et seq. Illi quingentesimus resurrectionis annus est, nobis millesimus. 63, *ibid.*

PHOTINIANI divinitatem Christi negant. 138, 49 et seq. Imperiali lege nullos debent facere conventus. 268, 12. Rogantur principes ut a Syrmiensi oppido, ubi adhuc conventus tentabant, prohibeantur. *ibid.* V. *Ariani.*

PHOTINUS. V. *Arius.*

PHRYGII vates. 384, 31.

PIETAS vera est, quæ præponit divina humanis, perpetua temporalibus. 592, 7. Pietate paterna proxime ad Deum accedimus. 648, 9. Pietate nihil Dominus præstantius dedit. 553, 7. Pietas ut omnium principatus bonorum, ita etiam seminarium virtutum est ceterarum. 39, 54. Mollis et tenera species est forma pietatis, nihil insolens amat, nihil immite, nihil durum. 47, 1.

PLACENTIA. 485, 3.

Πλανήτας ἀπλανεῖς. 503, 15; 506, 3.

PLATONIS patricia quædam philosophorum prosapia. 459, 1.

PLOTINUS Jovinianista condemnatur. 296, 14.

PŒNITENTIA. Nunquam pœnitere solius est Dei. 577, 85. Nihil peccare solius est Dei: emendare sapientis est, et corrigere erratum, et pœnitentiam gerere peccati. 594, 4. Peccatum non tollitur nisi lacrymis et pœnitentia. 532, 11. Rara confessio de peccato, rara pœnitentia, rara in hominibus verbi ejus adsertio. 594, 4.

Sacerdotes non auferunt peccatum ejus, qui in dolo se offert, et adhuc in studio delinquendi est. 596, 11. Fides quæ superiora peccata deplorat, nova cavere consuevit. 171, 12. Præcedit pœnitentia, sequitur gratia; neque pœnitentia sine gratia, neque gratia sine pœnitentia; debet enim pœnitentia prius damnare peccatum ut gratia possit abolere. 429, 7. Erat dies, quo sese Dominus pro nobis tradidit, quo in Ecclesia pœnitentia relaxatur. 406, 26. V. *Conversio.* V. *Excommunicatio.* V. *Paulus.*

POETÆ. V. *Philosophia.*

POLYBIUS in Africanis partibus proconsularem jurisdictionem egregie repræsentavit. 650, 1.

POMPEJUS cum tribus triumphis terrarum cinxisset orbem, pulsus acie, bello profugus, et sui terminis exul imperii, Canopæi manu spadonis occubuit. 385, 36.

Pomum cum immaturum exagitatur, cito deperit. 331, 29.

POPULUS. Quomodo potest observari a populo, qui nihil habet secretum, a populo dispar a multitudine. 437, 2.

PORTIANA, hoc est, extramurana Basilica non petebatur ab arianis, sed Basilica nova, hoc est, intramurana, quæ major est. 399, 1.

Illis sese opposuit Ambrosius. *ibid.* 2.

PRÆCEPTIS suis qui alios ligat, debet ipse legitima præcepta in se custodire. 571, 64. V. *Consilium.* V. *Mandatum.*

PRÆFECTORUM domus Romæ incensæ sunt, et nemo vindicavit. 491, 13.

PRÆMIORUM spes, et promissorum cœlestium hæreditas, bonis maximum solet esse ad studia virtutis incitamentum. 626, 2.

Prævaricantis affectus ipsis gentilibus displicere consuevit. 367, 7.

PRESBYTERI qui per triginta et innumeros annos gradu functi, vel ministri Ecclesiæ retrahuntur a munere sacro, et curiæ deputantur, graviter gemunt. 497, 29. V. *Sacerdos.*

PRIMITIAS inter et primogenita aliqui distantiam volunt esse. 465, 9.

PRIMITIVUS primogenitus est. 457, 3. Ille est vere primitivus, qui sanctæ matris sanctus est partus. 458, 6. Sancti primogeniti sunt, non tamen omnis primogenitus sanctus. 457, 3 et seq. A primogenito Dei Filio primogeniti sancti, et ab illo initio initium sanctus nuncupatur, initium filius, cui debetur primitiarum prærogativa. 458, 7 et seq.

PRINCIPUM natales dies. 97, 15.

PRISCUS a pueritia jam inde cum Ambrosio ætate crevit simul. 651, 1. Priscum Attico commendat Ambrosius. *ibid.*
PRIVILEGIA. V. *Pagani.*
PROCULUS episcopus Massiliensis, legatus Gallorum. 241, 1; 562, 76; 263, 1. Ejus in Palladium condemnatio. 259, 63.
PROPHETÆ non se, neque ea quæ juxta pedes sunt, adspiciunt, sed cœlestia. 546, 13. Pascit prophetam, qui intelligit, qui custodit quæ scripta sunt. 576, 80.
PROSPER plaudebat sibi, quod occasione sacerdotii Ambrosii redditurum se quæ abstulerat, non putabat. 29, 24. Efficacia tamen Satyri solvit omnia. *ibid.*
PROSPERITAS. Secundæ res mentem extollunt. 389, 9. Quod facile usu venit, insolens rerum secundarum animus. 594, 23. V. *Honestas.* V. *Secundæ.*
Nemo habet quod alii plus deferat, quam quod sibi optat. 118, 81. Quemadmodum potes in te non refugere, quod impatientius alii doleas accidisse? 49, 7.
PROTASIUS. V. *Gervasius.*
PROXIMUS. Intelligamus eo nos Deo acceptiores fore, quo etiam plura donamus; quia hoc gratiores Deo sumus, quo nobis plura dimissa sunt. 170, 9. Dimittamus pauca, quibus plura donata sunt. *ibid.* Nemo debet lædere, qui sibi consulit. 496, 25.
Hoc maxime condemnat Deus, si decipiat aliquis proximum suum proximorum benignitate, et subdola iniquitate defœneratum opprimat. 327, 13. Plus adstringitur, qui labi infirmum coegerit. 490, 7.
PRUDENTIA. Nihil ea prudentia sapientius, quæ divina et humana secernit. 87, 48. Labor et diuturna meditatio cum Dei gratia dat perfectam prudentiam. 513, 11. Prudentis est prospicere, ne frequenter eum pœniteat sui. 577, 85.
PSALMUS trigesimus sextus præceptis refertus moralibus. 566, 45. In quarto decimo psalmo perfectionem hominis accepimus. 134, 37. Centesimus quartus decimus psalmus cur *Alleluja* inscribatur. *ibid.* Ostendit quomodo Theodosium in psalmo centesimo quarto decimo velut loquentem audiamus. 127, 17 et seq. V. *Virgo.*
PUBLICUM. Non oportuit lædi virum, qui possit malo publico se ulcisci. 392, 18.
PUDICITIÆ non minor reverentia deferenda integritate verborum, quam corporis castitate. 89, 52. Pudor non revocat, sed commendat officium. *ibid.*
PYTHAGORAS magnus apud philosophos habitus; æqualem, ut ajunt, vix reperit. 436, 1. Cum ex populo Judæorum, ut plerique arbitrantur, genus duxerit, ex ejus disciplina derivavit etiam magisterii præcepta. *ibid.* Pythagoricum mandatum, quo discipulos suos communem atque usitatam populo prohibuerit ingredi viam. *ibid.* Unde id desumptum. 437, *ibid.*

R

RACHEL typum gerebat Ecclesiæ. 603, 12.
REBECCA cur Jacob prætulerit Esau. 581, 100.
REDEMPTIO animæ fides. 349, 2.
RECIDIVA. Non pedes tui retro, sed mores non revertantur; non fiat voluntatis tuæ recidiva infirmitas, non ullus intercursus criminum. 445, 21.
RELIGIO præferenda est necessitudini, pietas propinquitati. 592, 7. Christus docet nos iis, quæ videntur ab hominibus, non commovendos, si qua pro religionis obsequio deferuntur. 647, 27. Quæ corporeo adspectu fiunt turpia, ea sacrosanctæ religionis contemplatione reverenda sunt. 544, 6 et seq.
Nihil majus religione, nihil sublimius fide. 368, 12. Præmium fecit religio, quod perfidia putabat esse supplicium. 379, 11. V. *Martyres.*
RELIQUIÆ sacrosanctæ martyrum. 159, 4. V. *Ambrosius.* V. *Gervasius.*
RENATUS. V. *Leontius.*
REQUIES nostra in cœlo, non in terra est. 508, 10.
Requies bona præterire quæ mundi sunt, et illis quæ supra mundum sunt, cœlestibus consortiis requiescere secretorum. 131, 29.
RESURRECTIO non incredibilior, quam miracula Moysis, et alia quæ in Evangelio memorantur. 67, 74 et seq. Cur miremur renasci posse, quod fuit; cum videamus natum esse, quod non fuit? 65, 64. Ex natura est resurgere nascentia omnia; contra naturam est interire. 62, 57. Quam grave sit sacrilegium resurrectionem non credere? 75, 102.
Resurrectio futura corporis nostri probatur ratione, universitatis exemplo, testimonio rei gestæ. 60, 52 et seq. Probatur ex veteri Testamento, maxime ex Propheta Ezechiele. 65, 66 et seq. Si dicto Dei elementa consurgunt, cur dicto mortui non resurgant? 71, 85. Resurrectionem corporum promittit Christus, et ei credere debemus. 71, 89 et seq. Christus plures suscitavit, ut nos exemplis uberioribus crederemus. 70, 81. Est hæc series et causa justitiæ, ut quoniam corporis animique communis est [actus, utrumque in judicium veniat, utrumque aut pœnæ dedatur, aut gloriæ reservetur. 71, 88. Si prævaricator servatur ad pœnam, cur justus non perpetuatur ad gloriam? si vermis non moritur peccatorum, quemadmodum interibit caro justorum? *ibid.* 87.
Gentiles resurrectionem corporum negare non possunt, qui ex satis Hydri dentibus nasci homines posse crediderunt. 66, 70. Objectio gentilium contra resurrectionem corporum solvitur. 62, 58. Facilius corpora resurgere, quam animas e corporibus in alia corpora demigrare. 65, 65. V. *Lazarus.*
Omnes qui sacrosanctæ Ecclesiæ copulati, divini nominis appellatione censentur, prærogativam resurrectionis et delectationis æternæ gratiam consequentur. 81, 117. Sicut primitiæ mortis in Adam, ita etiam primitiæ resurrectionis in Christo. 72, 91. Omnes nascimur, omnes resurgemus; sed in utroque vel vivendi, vel reviviscendi gratia dispar, diversa conditio. 73, 93. Quo meritorum ordine resuscitabimur? 80, 115.
Non resurrectionis requirendus nisus, sed fructus nobis expetendus est. 80, 115. Flos resurrectionis immortalitas est. 61, 54. Quem dolorem non soletur resurrectionis gratia, quem non excludat mœrorem. 47, 3 et seq. Resurrectionis annus nobis millesimus est. 68, 59.
RHODANI fluenta rapida. 117, 79.
REX. Quam miseræ hic regum conditiones, quam mutabiles imperii status, quam exigua vitæ hujus spatia, quanta in ipso imperio servitia; cum ad aliorum, non ad suum vivant arbitrium? 444, 18. Regum termini cum exordiis copulati. 377, 7. V. *David.*
RHEGIUM. 485, 3.
RHETIA secunda sterilitatis suæ novit invidiam; fecunditate in se hostem excitavit. 382, 22. V. *Juthungi.* V. *Maximus.*
RITUS. V. *Majores.*
ROMANA Ecclesia totius orbis Romani caput. 270, 4. Inde in omnes venerandæ communionis jura dimanant. *ibid.* et seq. Sicut s. m. Athanasius et Petrus Alexandrinæ Ecclesiæ Episcopi, et orientalium plerique fecerunt ut ad Ecclesiæ Romanæ, Italiæ et totius occidentis confugisse judicium viderentur. 283, 4.
Episcopi catholici, hoc est, Romana Ecclesia. 37, 47. V. *Satyrus.*
RUFINUS ex magistro officiorum factus est in consulatu præfectus prætorii. 534, 1. Gaudet Ambrosius quod honore auctus sit. *ibid.*
RUMORIDUS comes gentilium nationum cultui inserviens a primis pueritiæ suæ annis. 540, 3.

S

SABBATI magni requies. 131, 29.
SABINUS Ambrosio remisit libellos, rursumque alios ad Sabinum mittit, ut eos severo expendat examine. 521, 1. Obsecrat ut notam apponat ad verbum dubii ponderis, et fallacis stateræ. 522, 3. Sabinus lecto Hexaemero, Ambrosium de paradiso terrestri interrogat. 511, 1. Ambrosio scripsit de Apollinarista quodam. 515, 1. V. *Ambrosius.*
Episcopus Placentinus. 241, 1; 243, 10 et seq.; 251, 37; 261, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 257, 58.
SACERDOS tanquam sine patre et sine matre esse debet, in quo non generis nobilitas, sed morum eligatur gratia, et virtutum prærogativa. 567, 49. Sacerdos sacerdotem consecrare debet, et ipse eum induere vestimentis, hoc est, virtutibus sacerdotalibus. 569, 59. Sobriam a turbis gravitatem, seriam vitam, singulare pondus dignitas sibi vindicat sacerdotalis. 437, 2. Hæc melius possessio Christum decet, ut virtutes sacerdotis possideat sui, et fructus capiat integritatis, continentiæ, caritatis et tranquillitatis. 646, 13.
Meliora eis damna, quam lucra sunt sæculi. 644, 6. V. *Virgo.*
Si privilegium quærat Sacerdos, ut onus curiale declinet, patria atque avita et omnium facultatum possessione cedendum est. 380, 14. Sacerdotibus etiam privatæ successionis emolumenta recentibus legibus denegantur, et nemo conqueritur. *ibid.* Joseph tributum constituens Ægyptiis possessionem sacerdotalem immunem reservavit; ut apud Ægyptios quoque inviolabilis haberetur religio sacerdotalis. 472, 11.
Per Ecclesias jubentur ejici catholici sacerdotes resistentes, gladio feriri, curiales proscribi omnes, nisi mandatum imperatoris impleverint. 148, 16. Tyrannis sacerdotis infirmitas est. 405, 23. Nunquam sacerdotes tyranni fuerunt, sed tyrannos sæpe passi sunt. *ibid.*

Cibus sacerdotis est in peccatorum remissione. 596, 11. V. *Ecclesia.*

Sacerdotalis præceptio etsi tanquam virga Aaron ad tempus amara videatur, tamen aliquando cum æstimatur aruisse, florescit. 468, 3. Nos sacerdotes sumus interpretes fidei. 541, 8. Si de causis pecuniariis comites suos imperator consulit, quanto magis in causa religionis sacerdotes consulendi sunt! 497, 27. Valentinianus de sacerdotibus noluit judicare. 407, 2. Sacerdotes de laicis judicare debent, non laici de sacerdotibus. 255, 51. V. *Constantinus.* V. *Episcopus.*

Neque imperiale est libertatem dicendi denegare; neque sacerdotale, quod sentiat, non dicere. 487, 2. Sacerdos reus erit pœnæ, quia non admonuit errantem. 530, 3. Sacerdotalis auctoritas non tam delectabilia, quam utilia persuadet. 467, 2. Sacerdotibus id præcipuæ curæ sit, ut ea vitia resecent, quæ in plurimos videntur serpere. 388, 5. Sacerdotis petitio doctrina pietatis est. 646, 1. Sacerdos tum magis impetrat, cum virtus prævalet. *ibid.* Exemplo Datan, Abyron et Chore discant diffidentes timere Domini commotionem, sacerdotes placare. 568, 52 et seq.

Sacerdotes sunt velut genæ Ecclesiæ, in quibus flos ejus gratior, et ætas perfectior. 94, 7.

In omnibus sacerdos periclitatur, in omnibus angitur: quod alii patiuntur, ipse substinet. 133, 36. V. *Levita.*

SACRIFICIA Deo probata esse non possunt, nisi confessio vocis adspiret, quæ sacerdotali oblatione ad obsecrandam Dei gratiam, populos excitare consuevit. 80, 114. Sacrificium complacitum et acceptum non est Deo, nisi quod fuerit in divitiis sinceritatis et veritatis probatum. 596, 12. Tunc offeres, cum sacrificandi acceperis facultatem, quando hostia tua accepta sit Deo. 533, 15. Quid sibi velit, quod Moyses post oblatum sacrificium, et immolatas Domini salutares hostias dimidiam partem sanguinis in crateras miserit, dimidiam autem ad altare effuderit. 588, 1. V. *Philosophia.* V. *Salo.*

SALOMON. V. *Philosophia.*

SALPHA umbra oris significatur. 627, 6.

SALTATIO lasciva deliciarum comes, et luxuriæ ludibrium est. 544, 5. Quam gloriosa sit sapientis saltatio, quam saltavit David. 545, 8. V. *Michol.*

SALUS aliter tuta esse non poterit, nisi unusquisque Deum verum veraciter colat. 366, 1.

SAMSONIS pater non zelo uxoris, quæ esset spectabilis pulchritudinis, aliquid suspectum habuit, ut quidam existimavit. 390, 12. Ejusdem generatio et vitæ totius series historico digesta stylo enarratur. 389, 8 et seq. Divino prædestinatus oraculo magnus vir, nec in pluribus numerandus, in paucis præstantissimus, viribus corporis facile omnium primus. *ibid.* 10. Circumscriptum eum fuisse a muliere naturæ potiusquam personæ adscribendum. 397, 33. In morte seipsum vicit, et insuperabilem gessit animum. *ibid.* 32. Non est se expertus inferiorem, cujus sepultura præstantior, quam potentia fuit. 398, 33. V. *Conjugium.*

SANCTI adscendunt ad Dominum, flagitiosi ad vitia descendunt; sancti in montibus, criminosi in vallibus. 447, 2. Nesciunt suis parcere, qui nihil suum norunt, quoniam sanctis omnia Deus est. 593, 8. Est sanctorum somnus etiam operarius. 364, 4. Est somnus sanctorum feriatus ab omnibus corporis voluptatibus, ab omni animi perturbatione, tranquillitatem menti invehens, placiditatem animæ. *ibid.* Non incognitum nobis sanctos dimicare, dum feriantur. 361, 7.

SAPIENTIA divina inenarrabilis, impermixta, atque incorrupta, sanctorum animis sui infundit gratiam, et cognitionem revelat, ut speculentur ejus gloriam. 589, 4. Qui intellexerit infusionem divinæ sapientiæ, delectatur, nec alium cibum requirit. 585, 2.

Ubi sapientia, ibi virtus animi, ibi constantia et fortitudo. 470, 5. Est mensura sapientiæ, quæ si supra mensuram sit, nocet. 351, 6. Sapientiæ viam non calcaverunt filii glorificantium se et jactantium, quam interitio ignorat, mors nescit. 438, 4. Sola est libera, quæ divitibus pauperes præficit, et quæ servis propriis fœnerare dominis facit. 472, 14 et seq. Sapientia indeficiens animæ cibus, quo vescebuntur in paradiso locati, quem vocavit manna sermo divinus. 350, 5. Sapientiæ sacrificium est, sicuti justitiæ. 357, 3. Sapienti nihil alienum, nisi quod virtuti incongruum: quocumque accesserit, inveniet sua omnia. 326, 11. Sapiens non metu frangitur, non potestate minuitur, non adtollitur prosperis, non tristibus mergitur: idem semper est animo, manet perfectus in Christo, fundatus caritate, radicatus fide. 470, 5. Omnis sapiens liber, omnis autem insipiens servus. *ibid.* 4. Philosophi hanc sententiam ex Scripturis sacris hauserunt. *ibid.* 6 et seq. Virtutis non coactus, sed voluntarius executor est sapiens. 474, 20. Jam non sapiens, qui sit sine virtutis usu ac disciplina. *ibid.* Sapientis est neque cogi, neque prohiberi. *ibid.* Est sapienti et servire libertas. 476, 24. Recidenda insipienti potestas, non adjicienda libertas est; servitus enim ei competit. 480, 39. Sapientis cor actumque et opus radicatum decet esse et immobile. 477, 33. Sapientis est omnia quæ bona sunt, velle. 474, 19. Solus sapiens qui duce Deo usus est ad cognoscenda veritatis cubilia, et Dei hæres et successor est factus per gratiam. 476, 29. V. *Sarmatius.* V. *Barbatianus.*

SATANAS latine contrarius dicitur. 455, 4.

SATISFACTIO cujus excluditur, ejus avertitur animus. 331, 29.

SATYRUS inter fratres duos, alteram virginem, alterum sacerdotem, ætate medius, magnanimitate non impar. 39, 54. Satyri cum fratribus indivisum patrimonium. 40, 59. Quanta ejus observantia erga Dei cultum. 35, 43. Incredibili admiratione in auditorio præfecturæ sublimis emicuit. 37, 49 et seq. Neque ut opulens exsultavit in divitiis; neque ut pauper, exiguum quod habuit judicavit. 40, 56. Non erat pauper opibus, sed spiritu. *ibid.* Provinciales quibus præfuit, eum parentem magis fuisse proprium, quam judicem loquebantur. *ibid.* 58. Quantum justitia erga omnes excelluerit. *ibid.* et seq. Quantæ simplicitatis fuerit. 38, 51. Quanti pudoris, et castitatis? 39, 53; 40, 59. Quam prudenter conjugium declinaverit. *ibid.* 53. Cur? 40, 59. Ejus temperantia. 40, 56. Innocentiam cum efficacia mira quadam virtute jungebat. 29, 23.

Satyrus pio semper sollicitus affectu latus Ambrosii suo latere sepiebat: caritate, ut frater: cura, ut pater: sollicitudine, ut senior: reverentia, ut junior. 24, 8. Auctor negotiorum, censor servulorum, arbiter fratrum, non litis, sed pietatis arbiter. 34, 40. Inter Ambrosium, et sororem judex. *ibid.* 41 et seq. Sine offensione ulla gubernavit fratris domum, et commendavit sacerdotium. 28, 20. V. *Ambrosius.*

Satyrum Ambrosius litteris revocabat, ne ipse Africam peteret, ac potius alium destinaret. 30, 26. Satyrus ut celeritatem aucuparetur, veteri et sentinoso navigio iterum se fluctibus credidit. *ibid.* Quanta ejus fortitudo in naufragio? 35, 44 et seq. Et post naufragium. 38, 50. Servatus ex undis, Ecclesiam requisivit, ut gratias Deo ageret. 36, 44. Sacramentum baptismi noluit suscipere, nisi ab eo, qui cum Episcopis catholicis, hoc est, cum Romana Ecclesia conveniret. 37, 47. Intemerata sacri baptismatis dona servavit, mundus corpore, purior corde. 39, 52. V. *Eucharistia.*

Satyri votis apud sanctum martyrem Laurentium impetratum esse nunc cognoscimus commeatum. 27, 17. Ne Mediolanum veniret, a viro nobili revocabatur Symmacho suo parente, quod ardere bello Italia diceretur. 32, 32. Deus Satyri ex Siculis, et Africanis regionibus exoptatum reditum contulit. 27, 17. Satyrus mœrorem magis Ambrosii, quam suam mortem sibi esse testabatur dolori. 26, 15. Testamentum non condidit, pauperum tamen non est oblitus. 40, 59.

Satyrus immaturo decessit obitu. 44, 75. Tum mortuus est, cum Italia propinquo hoste urgeri cognosceretur, hoste impuro atque crudeli, qui nec pudicitiæ parceret, nec saluti. 31, 31. Mortem ejus omnes fleverunt. 23, 5; 30, 28. Christus a cruciatibus mortis, et a nequitiæ spiritalis incursionibus Satyri animam liberavit, qui jam ea quæ supra non sunt, cernit. 31, 29. Ad sepulcrum Satyri die septimo reditus. 47, 2. Eodem die rursus sermonem publicum habuit Ambrosius. *ibid.*

SCHISMA. Non videtur ab his exhiberi Christo fides, qui in schismate sunt. 37, 47. V. *Ecclesiæ.*

SCRIPTA. Ambrosius beneficio annumerat, si quis sua legens scripta dicat ei quo videatur moveri, et cur. 515, 2. In scriptorum arte, quæ requirantur. 356, 2. V. *Liber.*

Scripturis divinis qui addit aliquid, aut minuit, anathema illi. 251, 36. V. *Ariani.* Negant plerique nostros scriptores sacros secundum artem scripsisse. 356, 1. Sed tamen ii qui de arte scripserunt, de eorum scriptis artem invenerunt, et condiderunt commenta artis et magisterii. *ibid.* et seq. Vetus Scriptura quasi puteus profunda, atque obscurior, unde cum labore haurias. 575, 78. Qui de Novo Testamento biberit, non solum flumen est, sed etiam flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. *ibid.* Hæc est pluvia eloquium Legis, quod irrorat animam fœcundam, et fertilem bonorum operum, ut habeat humorem gratiæ. 440, 4. Foris litteræ,

intus mysteria. 430, 15. Nunc deambulat in paradiso Deus, quando divinas Scripturas lego. 523, 3 et seq. Paradisus est Genesis liber, in quo virtutes pullulant Patriarcharum; paradisus Deuteronomium in quo germinant legis præcepta; paradisus Evangelium, in quo arbor vitæ bonos fructus facit, et æternæ spei mandata diffundit per universos populos. *ibid.*

Pretium Scripturæ fides nostra est; nam quod legitur, pro intelligentis æstimatur arbitrio. 429, 6.

SECRETO quid tutius, et ad omnes actus expeditius. 340, 16.

Occulta animi produntur exitu. 527. 12.

SECUNDÆ res cautionis admonent. 346, 13. V. *Prosperitas.*

SECUNDIANI in concilio Aquilejensi dicta et responsa. 259, 65.

Ibi condemnatus. 264, 2. V. *Palladius.*

SEGATIUS episcopus. 650.

SEM dicitur latine nomen. 538, 4.

SENECTUS est vere illa venerabilis, quæ non canis sed meritis albescit. 365, 5. Erubescat senectus, quæ se emendare non potest. 478, 7. V. *Juventus.*

SENONES Capitolii secreta penetrantes romanæ reliquiæ non tulissent, nisi eos pavido anser strepitu prodidisset. 377,5.

SENSUS oculorum auriumque habet homo quanto plures, tanto majora pericula. 514, 17. V. *Crimen.*

SENTENTIA amentata. 332, 3.

SEPTEMTRIO inde nomen accepit quod septem in eo fulgor stellarum irradiet. In quem maxime gubernatores quasi ducem feruntur intendere. 506, 3.

SEPTIMUS dies Legis mysterium signat, octavus resurrectionis. 429, 8. V. *Numerus.*

SERMO. Menti nostræ affinis et propinquus sermo est. 593, 9. Collatio sermonis, ut pecuniæ, magno est usui. 588, 2. Deo solvitur sermonis custodia, quæ est sermonis sobrietas. 354, 19. V. *Loqui.* V. *Verbum.*

SERVITUS gemina, altera corporis, animarum altera: domini corporis homines, animarum autem malitiæ et passiones. 476, 24. Est servitus libera, quæ est voluntaria; servitus ex animo, non ex necessitate. 631, 3. Inhonorata servitus, quæ necessitate cogitur; honorata autem, quæ pietate defertur. 632, 7. Servitus inter bona annumeratur. *ibid.* 6. Est gravius jugum servitutis, quam servitus. 631, 3. V. *Libertas.* Minus vile putatur servire libero; geminatur autem servitus, ubi servitur vernaculis. 329, 23. Servum Christi non custodia corporalis, sed Domini providentia sentire consuevit. 146, 9. Servulos Christi ii magis custodiunt, qui non videntur, quam qui videntur. *ibid.* 11. V. *Christus.* Servi quomodo dominis suis debeant servire. 584, 112. Servos dominus jure servitii subditos habeat pro moderamine coercitionis, quasi animæ consortes. 331, 31. Servuli charactere domini inscribuntur. 141, 58. V. *Dominus.* V. *Sapiens.*

SEVERITAS nimia extorquet plerumque terrore mandacium. 628, 10. V. *Misericordia.*

SEVERUS cœcus Protasii et Gervasii reliquiis sanatus. 158, 2; 162, 17.

SEVERUS episcopus. 360.

SEXUS distinctio ubi non tenetur, merito illic non servatur castimonia. 599, 7.

SIGNORUM ortus atque obitus non opus est ut exploretur. 508, 11.

SILENTIUM. Si silentii mei dissimulationisque culpa et me ingravat, nec te liberat, malo importuniorem me, quam inutiliorem aut turpiorem judices. 488, 3. V. *David.* V. *Loqui.*

SIMPLICIANUS fidei et acquirendæ cognitionis divinæ gratia totum orbem peragravit, et quotidianæ lectionis nocturnis ac diurnis vicibus omne vitæ hujus tempus deputavit, acri ingenio intelligibilia complectens, philosophiæ libros, quam a vero sint devii, demonstrare solebat. 588, 1. Ambrosius in Simpliciano, et veteris affectum amicitiæ, et quo plus est, paternæ gratiæ amorem recognoscit. 469, 2 et seq. V. *Ambrosius.*

SIMPLICITAS est quædam morum temperantia, mentisque sobrietas. 38, 51. Dives simplicitas quæ nihil discutit, nihil contractum, nihil suspectum, aut fraudulentum putat, sed puro se fundit affectu. 482, 4. Cum munditia corporis congruit puritas simplicitatis. 564, 36.

SISINNIUS rogatu Ambrosii filio remisit, qui, se inconsulto, uxorem acceperat. 646, 1. Eos accusavit, qui compositis mendaciis animum ejus adversum filios excitandum arbitrati sunt. 556, 10 et seq.

SOBRIETAS mentis et sermonis. 354, 19. Quæstus sobrietatis habere quod usui est satis. 327, 15.

SOL, luna, stellæ servitutem corruptionis nunc sustinent; postea requiescent in gloriâ filiorum Dei. 462, 9.

SOLEMNITATES Judæis lege præscriptæ, superiorum sunt umbra celebritatum, cœlestiumque festorum. 77, 107.

SOLON decem fecit ætatis hominum ordines per annos septenos. 509, 13.

SOLUS. Qui solus est, se ipsum præ ceteris erubescat, quem maxime debet vereri. 325, 10. Adsuesce unus esse. 570, 60.

SOMNI similis imago mortis. 44, 72. V. *Adam.* V. *Maria.*

SOPHOCLEA carmina. 476, 28. Sophocle antiquior Job, vetustior David. *ibid.*

SPES quid est, nisi futurorum expectatio? 466, 14. Sperasse gratia, non credidisse pœna est. 86, 136.

SPIRITALIA mollia et subtilia, ut non possint comprehendi oculis. 587, 7.

SPIRITUS SANCTUS. Docet Spiritus Christi, sicut et Christus, orare discipulos suos. 467, 3.

SPONSALIA. V. *Adulterium.*

STATER in ore piscis inventus quid, et cur illum pro se, et pro Petro Christus solvere mandavit? 352, 13 et seq.

STELLÆ sperant laboris gratiam, ab eo qui subjecit eas. 461, 7.

STEPHANUS videbat cœlos apertos, et Jesum ad dexteram Dei stantem, et ideo lapidum ictus non sentiebat, corporis non considerabat vulnera. 546, 13. Stabat Jesus quasi advocatus, stabat quasi sollicitus, ut athletam suum certantem juvaret: stabat quasi paratus, ut coronaret suum martyrem. 556, 5.

STULTO imperare servitus est. 476, 24.

SUPERBIA. V. *Adam.* V. *Gratia.*

SUPPLICATIONES pleuæ invidiæ. 644, 4.

SUPPLICIO paucorum melius est universos exui, quam in omnes vindicari. 592, 7.

SYAGRIUS consul. 241, 1.

SYAGRIUS Veronensis episcopus judicium Indiciæ virginis sine alicujus fratris consilio sibi solus vindicandum putavit. 335, 1. Indiciam inspectioni adjudicandam constituit. 336, 2. Hoc judicium improbat Ambrosius. *ibid.* 5 et seq. Litteris datis, apud Ambrosium se defendit Syagrius. *ibid.* 4. Quid in sui defensione adferret. 340, 15. Indiciæ scripsit. 341, 18. Ejus litteris respondit Ambrosius. 340, 16. Judicium ejus rescindit, Indiciamque absolvit. 342, 24. V. *Indicia.*

SYMMACHUS vis clarissimus præfectus Urbis. 376, 1. Relationem obtulit Valentiniano, ut ara, quæ de urbis Romæ curia sublata fuerat, suo redderetur loco. *ibid.* Tria in ea relatione posuit, quod Roma veteres suos cultus requirat, et quod sacerdotibus virginisbusque vestalibus emolumenta tribuenda sint, et quod emolumentis Sacerdotum negatis, fames sequuta publica sit. 376, 3 et seq. Imperatori supplicat, ut veteres gentilium religiones, et ara Victoriæ, instaurentur. 370, 1 et seq. Idem cum esset præfectus Urbis ad Valentinianum imperatorem retulerat, ut templa, quæ sublata fuerant, reddi juberet. 540, 2. V. *Ambrosius.* V. *Satyrus.*

SYNAGOGA divino jam cremari cœpit judicio. 490, 8. Ipsam incensam auctore episcopo, ab ipso jussit Theodosius ædificari, vindicari in ceteros. 489, 6; 467, 1. Hoc mandatum revocandum esse probat ac precatur Ambrosius. *ibid.* et seq. Hæc Synagoga in castro ultimo constructa, nihil pretiosum, nihil copiosum habuit. 493, 18.

Synagoga perfidiæ locus, impietatis domus, amentiæ receptaculum, quod Deus damnavit ipse. 492, 14. Ecclesia eam exclusit. 496, 24.

SYRICII Papæ vigilantia laudatur. 291, 1 et seq.

SYRICIUS Prisco dedit litteras ad Ambrosium. 650, 1.

SYRUS presbyter statim ut venit, recurrendum putavit. 649, 1.

T

TACERE. V. *Silentium.*

TEMPERANTIA. Non illa solum laudabilis, quæ parca est ciborum; sed etiam illa, quæ concupiscentiæ. 563, 32. Naturæ conveniens est, atque divinæ legi. 562, 27.

TEMPLIS christianorum dona detracta. 380, 16.

TEMPUS accepisti in hac terra, non perpetuitatem: ipsi tempore utamini, qui sciatis vos migraturos. 578, 86. Qui non vult amittere quod est perpetuum, non eripiat alii quod temporale est. 326, 12.

TENTATIONES diaboli tunc cavendæ, cum gravis urget dolor corporis, aut filiorum amissio, vel ceterarum necessitudinum. 606, 22. Hæc est tentatio christiani, si in suæ animæ periculum prolabatur. 104, 33. Quia plerique vincuntur infirmi tentationibus, qui fortes sunt, probantur. 604, 17. Homo es, et tibi venit tentatio; vince eam. 582, 11. Fortior in suo corpore tentatur, infirmior in alieno. 402, 15. Tentasse nos non pœnitet, quod intentatum caderet in culpam. 285, 2. V. *Caro.*

TERRAS fugito, in quibus invidia est, ubi ambitio, ubi contentio. 443, 17. V.

Cœlum. Quid sit terra ferrea. 597, 2 et seq.
TESTES in judicio ecclesiastico qui requirantur. 336, 2.
TESTAMENTI novi gratia, pax veteris. 508, 8. Abiit Testamenti veteris, venit dies novus, quo Testamentum consummatum est novum. 510, 17.
TESTAMENTUM non valet, quamdiu vivit testator, sed ejus morte firmatur. 624, 3. Dicuntur tamen hæredes, testatore vivente, qui scripti sunt, sed sine re. *ibid.* Ubi testamentum, ibi hæreditas. *ibid.*
THAMNATA urbs quæ Palæstinorum incolis frequentabatur. 390, 13.
THECLA virginitatis munere venerabilis leonibus fuit; ut ad pedes prædæ suæ impastæ bestiæ sacrum deferrent jejunium, nec procaci oculo, nec ungue virginem læderent. 563, 34 et seq.
THEODORETUS episcopus Octodorensis. 241, 1; 261, 76. Ejus in Palladium condemnatio. 258, 62.
THEODORI episcopi subscriptio. 296, 14.
THEODOSIUS episcopus. 360.
THEODOSIUS beatissimus imperator fidem concilii Nicæni et sequitur, et probavit. 410, 14. Vere Dominus propitius fuit imperio Romano, quando quidem Theodosium talem principem, et parentem principum elegit, cujus virtus et potestas in tanto imperii constituta culmine triumphali, tanta sit humilitati subnixa, ut virtute imperatores, humilitate vicerit sacerdotes. 552, 6 et seq. Apex operum ejus pietas semper fuit. 532, 12. Theodosius catholicos Ecclesiis reddidit. 281, 1. Unitatem reddidit occidentalium juxta atque orientalium Ecclesiis. 285, 1. V. *Ambrosius.*
Theodosius patrueles fratres et consobrinos vetuit inter se conjugii convenire nomine, et severissimam pœnam statuit, si quis temerare ausus esset fratrum pia pignora. 551, 8. Qui convictus non fuerit præsentibus partibus, quod vere augusto principalique responso clementia ejus definivit, referendam semper ansulam quæstionis arripiet. 286, 4. Habebat fidei studium, et Dei timorem: sed habebat naturæ impetum, qui cito ad misericordiam vel iracundiam vertebatur. 530, 4. Theodosium Ambrosius ob cædem Thessalonicensem ad pœnitentiam hortatur. 530, 6 et seq. Exemplum Davidis pœnitentis proponit. 531, 7. Et aliorum. 532, 10. V. *Ambrosius.* Gratiani pater. 533, 17. Ambrosius illi gratias deferebat, quod Valentinianum non solum regno reddidisset, sed etiam instituisset fidei et pietatis disciplinis. 535, 3. Theodosio quanta Deus adversus Maximum tyrannum pugnanti beneficia contulerit. 494, 22 et seq. Theodosius Antiochenis suam donavit injuriam, inimici sui filias revocavit, nutriendas apud affinem dedit, matri hostis sui misit de ærario suo sumptus. 498, 32. Petente Ambrosio, liberavit plurimos de exsiliis, de carceribus, de ultimæ necis pœnis. 496, 25. Armatis pepercit hostibus, et servavit inimicos suos. 498, 32. Victoria Theodosii de Eugenio antiquo more, vetustisque miraculis, qualis sancto Moysi, et sancto Jesu Navi, et Samueli atque Davidi cœlestis gratiæ effusione collata censetur. 554, 4. Pro victoria de Eugenio tyranno reportata, oblationem et gratiarum actionem per sacerdotes celebrari Domini desiderat. 552, 4.
Theodosii insidiabantur saluti, qui patrem ejus triumphatorem occiderant. 140, 53. Subiit pietatis exsilium. *ibid.* Infusis Romano imperio barbaris suscepit imperium. *ibid.* Quos triumphos Theodosii fides acquisierit. 124, 7 et seq. In acie dicebat: Ubi est Deus Theodosii? *ibid.* In certaminibus coronam non suis viribus, sed Domini auxilio novit sibi esse donatam. 129, 23. Quantum dilexerit Deum 127, 17 et seq. Post victoriam, quia hostes prostrati sunt, abstinuit a consortio sacramentorum. 132, 34. Fuit imperator pius, imperator misericors, imperator fidelis. 126, 12. Plenus timoris Dei, plenus misericordiæ. 127, 16. Humilis in imperio, corde puro in pectore mansueto præditus. 132, 33.
Theodosius omnes idolorum ceremonias obliteravit. 123, 4. Clausit templa, simulacra destruxit. 134, 38. V. *Ambrosius.* Malebat sibi homines religione quam timore adstringere. 126, 13. Magis arguentem, quam adulantem probabat. 132, 34.
Humilem se præbuit Theodosius, et ubi peccatum obrepsit, veniam postulavit. 130, 28. Quod privati erubescunt, non erubuit imperator, publice agere pœnitentiam: stravit omne, quo utebatur, insigne regium, deflevit in ecclesia publice peccatum suum. 132, 34. V. *Ambrosius.*
Theodosius supplantavit perfidiam tyrannorum. 123, 4. Servavit hostes, dilexit inimicos, ignovit iis a quibus appetitus est, regni affectatores perire non est passus. 128, 17. Beneficium se putabat accepisse, cum rogaretur ignoscere; et tunc propior erat veniæ, cum fuisset commotio gravior iracundiæ. 126, 13. Optabatur in eo, quod in aliis timebatur, ut irasceretur. *ibid.* Doluit quam dederat, iis qui in se peccaverant, periisse indulgentiam. 123, 4. Pepercisse se pluribus recensendo, pietatis suæ recordatione mulcetur. 140, 52.
Theodosii mortem motus terrarum graves, juges pluviæ, et ultra solitum caligo tenebrosior minabantur. 121, 1. Cum corpore jam solveretur, magis de statu Ecclesiarum suarum, quam de suis periculis angebatur. 133, 35. Ante mortem jussit tributa laxari. 123, 5. Moriendo regnum non deposuit, sed mutavit. 121, 2. Moriens filios suos præsenti commendavit parenti. 124, 5. Eosdem destitutos non reliquit, quibus Christi acquisivit gratiam, et exercitus fidem. 121, 2 et seq. Filiis tradiderat regnum, potestatem, nomen Augusti. 123, 5. Mortuum in filiis debemus agnoscere. 124, 6. Pium ac patrium impendi eis debet obsequium. 126, 11.
Quadragesima ab obitu Theodosii dies celebratur, adsistente sacris altaribus Honorio principe. 122, 3. Corpus ejus Constantinopolim defertur. 140, 55 et seq. Ubi sepelitur. 141, 56 et seq. V. *Constantinopolis.* Theodosius post mortem recipit filium Gratianum et Pulcheriam, dulcissima sibi pignora, quæ hic amiserat. 135, 40. Adhæret Flacillæ suæ. *ibid.* Et Constantino imperatori. *ibid.* Fruitur nunc luce perpetua, tranquillitate diuturna, et pro iis quæ in hoc gessit corpore, remunerationis divinæ fructibus gratulatur, ac meruit sanctorum consortia. 132, 32. V. *Ambrosius.* V. *Honorius.* V. *Nicænum Concilium.*
THEOPHILO et episcopis Ægyptiis causa Evagrii et Flaviani a synodo Capuensi remittitur. 297, 2.
THESSALONICENSIUM ob cædem quantum Episcoporum synodus ingemuerit. 530, 6 et seq.
THRACIA. V. *Illyricum.*
TIMOTHEI episcopi Alexandrini cum Paulino Antiocheno dissidium. 273, 4. Ad illud sedandum patres concilii Aquilejensis imperatorem, ut Alexandriæ concilium jubeat coire, datis litteris obsecravit. 273, 5 et seq.
TIMOTHEUS episcopus. 360.
TITIANI innocens victoria in neptis suæ causa. 534, 1 et seq.
TIMOR ad libertatem perducit, libertas ad fidem, fides ad caritatem, caritas adquirit adoptionem, adoptio hæreditatem. 625, 5. Caritas libertatis, timor servitutis est. 632, 8. Didicimus Christi servuli non timere. 154, 36. Non timentibus nunquam gravis est terror. *ibid.* Gravius est timere ne acciderit, quam tollerare quod jam noveris accidisse. 51, 15. Deus diligi maluit, quam timeri. 623, 10.
TOBIAS nunquam requisivit pecuniam, quam dederat, nisi extremo vitæ suæ tempore, et cur? 388, 5.
TORQUES insignia sunt victoriæ. 114, 68.
TRANQUILLITAS. Quid est juste vivere, nisi cum tranquillitate vivere? 577, 85.
TRACTATUS. Quando de religione tractatus est, Deum cogita. 367, 7.
TRIBUTUM non solvunt, quibus portio Deus est. 354, 17. V. *Femina.*
TRINITAS incompositæ naturæ corrumpi non potest. 641, 8. Ipsa Patris et Filii et Spiritus Sancti venerabilis Trinitas sine tempore, sine ordine, auctor numeri, non sub numeri lege devincta. 506, 3.
Quid potentius quam confessio Trinitatis, quæ quotidie totius populi ore celebratur? 154, 34. V. *Christus.* V. *Deus.* V. *Pater.* V. *Filius Dei.*
TRISTITIA. Usu venit, ut non libenter teneamus nuntium mœstitudinis. 360, 62. Etsi minus jucunda solatia mœrentibus, tamen nonnunquam necessaria sunt. 484, 1. In tristibus sit modus, qui exigitur in secundis. 50, 11.
TUBARUM quibus Moyses uti præceperat, mystica significatio explicatur. 76, 105 et seq. Tuba Romani utebantur in militia. *ibid.*
TUBERA miræ magnitudinis. 332, 1. Hujus nominis diversa ratio. *ibid.* 2.
TYGRI origo est in Armeniæ locis. 887, 2.
TYMASIUS magister equitum et peditum adversum monachos vehementior. 175, 27 et seq.

U

ULTIO. Christus eo usque perfectis studium adimit ultionis, ut lædentium caritatem imperet. 577, 84. Non aliquid durum videtur, pro vindicta injuriæ cœlestis. 592, 7. V. *Inimicus.*
URSICINUS. V. *Valens.*
URSINUS indebitum sibi gradum usurpare conatus, cum arianis conjunctus, turbare Ecclesiam Mediolanensem moliebatur. 269, 2.

USURA. Quanto uberior fœnoris summa, tanto gratior sortis usura. 23, 3. Nihil durius, quam pecuniam dare ad usuram. 388, 4.

UXOREM vir tanquam gubernator dirigat, tanquam consortem vitæ honoret, participet ut cohæredem gratiæ. 582, 7.

Mulier viro deferat, non serviat; regendam se præbeat, non coercendam: indigna est conjugio, quæ digna est jurgio. *ibid.* Jure laudatur bona uxor, sed melius pia virgo præfertur. 292, 3.

V

VALENS Ursicino junctus turbare Ecclesiam Mediolanensem moliebatur. 270, 3. Pudet dicere quam turpis fama ejus convicio sauciata sit. 271, 5.

VALENTIA Gallorum. 422, 7.

VALENTINIANI triginta et duos Æones colunt, quos deos appellant. 493, 16. Theodosius eos excludi jussit, nec conveniendi usurpare copiam. 496, 26. Valentinianorum fanum in quoda vico rurali tumultuarie conditum, a monachis incensum. 493, 16; 167, 1. In monachos vindicari præceptum ab imperatore. *ibid.* V. *Ambrosius.*

VALENTINIANI senioris fides confessionis constantia comprobata est, et sapientia melioratæ reipublicæ prædicatur. 408, 3.

Non solum sermone respondit, sed etiam legibus suis sanxit, in causa fidei vel ecclesiastici alicujus ordinis eum judicare debere, qui nec munere impar sit, nec jure dissimilis; hoc est, sacerdotes de sacerdotibus voluit judicare. 407, 2; 408, 5. Baptizatus dicebat: Non est meum judicare inter episcopos. *ibid.* V. *Episcopus.* Nemo ad eum detulit aram esse in romana curia, in qua idolis sacrificaretur. 369, 17 et seq. Valentinianus senior sub Juliano militiam et tribunatus honores fidei amore contempsit. 100, 55.

VALENTINIANUS junior imperator christianissimus. 366, 3. Legatio iterum a paganis ei missa in Gallias, ut sumptus sacrificiorum reddi juberet, nihil extorquere potuit. 541, 5 et seq.

Valentinianus Humnos atque Alanos repressit. 423, 8. Maximo pacem auro suo redemit. *ibid.* Valentiniani inclinatum judicium impugnat fidem, quod lata lege patefecit. 144, 3.

Ambrosium quem ante persequebatur, nunc diligebat, se ab eo nutritum præferebat, ut sedulum patrem desiderabat; et cum sanctos et summos sacerdotes haberet, ab eo tamen ut baptismatis sacramentis initiaretur, scribendum arbitratus est. 535, 2. Valentiniani parens Theodosius. 378, 12. Quem super omnibus fere majoribus causis consulere solebat. *ibid.* Valentinianus ævi integer antequam sacramentorum, quæ desideravit, adipisceretur gratiam, repentina obiit morte. 536, 3. Valentiniani sorores quam gravibus de ejus morte afficiebantur modis. *ibid.* 5. Porphyreticum labrum præparatum Valentiniani sepulturæ. *ibid.* 4. De hoc exspectabatur Theodosii rescriptum. *ibid.* 5. V. *Ambrosius.* V. *Gratianus.* V. *Italia.*

Valentinianus junior parvulus erat, cum post mortem patris adsciscretur imperio. 112, 59. Quantus Valentinian i erga provinciales amor. 99, 21 et seq. Eis tributa laxavit. *ibid.* Pugnavit adversus extraneos hostes, pugnavit adversos lubricas sæculi mutationes, pugnavit adversus corporis fragilitatem, adversus multiplices passiones. 113, 66. In eo annorum immaturitas, et consiliorum senectus. 93, 3. Quanta ejus pietas. 98, 18 et seq. Respondit ut nihil cruentum sanctis præsertim diebus statueretur. *ibid.* Patrem et fratrem imitatus est, alterum fide, alterum devotione. 110, 55. Templorum jura, sacerdotiorum profana privilegia, cultus sacrorum legatis Romanis senatus nomine restitui petentibus negavit. 99, 19; 109, 52 et seq. V. *Ambrosius.*

Valentinianus circa amicos suos quem habuerit animum. 104, 36 et seq. Quem erga germanas suas habuerit affectum. *ibid.* Quid in earum lite cum orphano egerit. 105, 37. Quantum pro fraternæ sepulturæ honore sollicitus. 102, 28. Audiebat in consistorio negotia, et congruam adolescens senilemque ferebat sententiam. 98, 16. Risit adolescens, quod robusti metuunt principes. 99, 18. Hostis barbarus ei adhuc militavit adolescenti, et suæ oblitus victoriæ, laxavit sponte quos ceperat, excusans quod ignorasset Italos. 93, 4. Moderatione ipsius, et tranquillitate pacifica, nec Gallia hostem sensit, et Italia hostem repulit. 114, 68. Moderatione sua magnorum æquavit insignia triumphorum. *ibid.*

Valentiniano quanta fuerit emendatio vitæ. 107, 46 et seq. Jactabant invidi quod præmature prandium peteret: cœpit ita frequentare jejunium, ut plerumque ipse impransus, convivium solemne suis comitibus exhiberet. 98, 16. Ferebatur primo ludis circensibus delectari: sic illud abstersit, ut ne solemnibus quidem principum natalibus, vel imperialis honoris gratia circenses putaverit esse celebrandos. 97, 5. Ajebant aliqui eum ferarum venationibus occupari, atque ab actibus publicis intentionem ejus abduci: omnes feras uno momento jussit interfici. *ibid.* et seq. Quid erga scenicam mulierem forma ac decore præstantem egerit. 98, 17. V. *Ambrosius.* Ornatus capitis ejus gloriosus, quod non regalia diademata, sed quod Dominici sanguinis insignia coronarent. 114, 69.

Valentinianus non amisit gratiam baptismi, quam poposcit. 103, 30; 109, 51. Quanto gaudio adventum Ambrosii expectabat, ut ab eo sacris mysteriis initiaretur. 100, 23, 25; 109, 51. Christus baptizavit Valentinianum; quia humana ei officia defuerunt. 116, 75. Eum fides sua lavit, et petitio consecravit. *ibid.* 77. Quid moriens de suis sororibus dixerit. 109, 50. Mori non timuit, immo pro omnibus se obtulit. 104, 35. Non inflexa aliquo mortis terrore ejus constantia. 112, 62. In primo vitæ occidit cursu. 104, 33; 107, 43 et 46. Octavo decimo regni sui anno obiit. 111, 57. Causa mortis ejus plena laudis, quod Romano voluit subvenire imperio. 92, 2. Audiens ad Italiæ fines barbaros appropinquasse, voluit dimittere Gallicana otia, et pericula nostra suscipere. 100, 22.

Quantus Ambrosii de illius morte luctus. 102, 28. Ecclesia ploravit in ejus morte. 93, 5. Ecclesia percussa erat in maxilla, cum amitteret Gratianum; præbuit et alteram, quando ei Valentinianus ereptus est. 94, 6. Omnes morte Valentiniani non imperatorem sibi, sed salutem ereptam putabant. 101, 26. Omnes non tamquam imperatorem, sed tamquam parentem publicum obiisse domestico fletu doloris illacrymant. 92. 3 et seq. Quam beata fuisset respublica, si eum diutius servare potuisset. 107. 46. Dolendum est quod nobis cito raptus sit, consolandum quod ad meliora transierit. 108, *ibid.*

Valentinianus vita jam fruitur æterna. 107, 44. Anima ejus de corpore recedens, repulsa nocte, sicut sol appropinquat Deo. 113, 64. Quibus verbis eam alloquatur Ambrosius. *ibid.* et seq. V. *Ambrosius.* V. *Gratianus.* V. *Italia.*

Valentinianus paratus ad humilitatem salutat Eusebium. 539, 5.

VALERIANUS episcopus Aquilejensis. 241, 1; 261, 76; 254, 46; *ibid.* 49.

Ejus in Palladium sententia. 256, 54.

VALLIO bellator strenuus, miles fidelis, comes utilis, jussus occidi a Maximo tyranno. 424, 11.

VASE fœtido vel oleum, vel vinum facile corrumpitur ac deterioratur. 595, 6.

VENETIAS autumni frumenta paverunt. 382, 22.

VENUS. Quam Cœlestem Afri, Mitram Persæ, plerique Venerem colunt, pro diversitate nominis, non pro numinis varietate. 384, 31.

VERBUM Dei res Patris. 452, 5. Nostris meritis Verbum Dei nobis aut vivit, aut moritur. 451, 2.

VERCELLENSIS Ecclesia ob dissensiones episcopo diutius orbata. 554, 1 et seq. Quanta cura ordinandi sacerdotis expetitur in Vercellensi Ecclesia, ubi duo pariter exigi videntur ab Episcopo, monasterii continentia, et disciplina Ecclesiæ. 572, 66. V. *Ambrosius.* V. *Eusebius.*

VERITATEM non aliunde, nisi ex veritate procedere. 79, 110.

VERONENSES carissimi exasperati veniunt, pacifici revertuntur. 335, 1.

VESTALES. Vix septem capiuntur puellæ. 379, 12. Eas infulæ vittati capitis, purpuratarum vestium murices, pompa lecticæ ministrorum circumfusa comitatu, privilegia maxima, lucra ingentia, præscripta denique pudicitiæ tempora coegerunt. *ibid.*

VESTIS. Suum unumquemque sexum induit natura indumentis. 598, 2. Cur tamen severe lex immundos eos dixerit, qui alieni sexus uterentur vestibus. *ibid.* 1.

VICINI gratia frequenter est supra fraternam caritatem. 331, 30.

VICTOR comes a Maximo directus ad Valentinianum, ut ab eo pacem peteret. 422, 6. Occurrit Ambrosio juxta urbem Moguntiacum. *ibid.* Retento Ambrosio, pervenit Mediolanum, negatumque ei quod postulabat. *ibid.* 7. Præsens erat Ambrosius, ubi Victor rediit. *ibid.*

VICTORIAM deam esse crediderunt, quæ munus est, non potestas. 384, 31. Ipsi aram in Urbis Romæ curia non esse construendam. *ibid.* 32.

VIDUITATEM qui despiciunt, refutantur. 294, 8 et seq. Bona viduitatis via, sed confragosa et aspera cautiores requirit. 565, 40. V. *Ambrosius.* V. *Depositum.*

VIDUAS multas graves uno tempore defunctas videmus. 42, 67.

VIGILIÆ tota nocte. 458, 2. Versiculus, quo Vesperi in vigiliis usi fueramus. 489, 1.

VIGILIUS episcopus institutionis suæ insignia ab Ambrosio poposcit. 887, 1.

VINCULA. Compatimini iis qui alligati tenentur vinculis, tanquam simul alligati. 582, 106.

VIR perfectus quis? 629, 12. Quam deforme virum facere opera muliebria. 599, 6. V. *Uxor*.

VIRGINES sacræ sunt sicut lilia myrrha plena, candorem integritatis, et mortificatæ corporalis illecebræ gloriam præferentes. 94, 7. Virgo meruit a Christo eligi, ut esset etiam corporale Dei templum. 563, 33. Virginitas non præcipitur, quæ supra legem est; sed magis dato suadetur consilio: nec auctoritas præsumitur, sed demonstratur gratia: nec a quocumque demonstratur, sed ab eo qui misericordiam Domini meruit. 564, 35.

VIRGINUM tantus numerus, ut plebem pudoris, populum integritatis, concilium virginitatis constituant. 379, 13. Per virum et mulierem caro ejecta de paradiso, per virginem juncta est Deo. 563, 33. Bona virginitatis via, sed sublimis et ardua validiores requirit. 565, 40. Obvia omnibus virginis modestia, ejus adstipulatur integritati. 337, 6. Ignobile velamen usui, nobile castitati, usus jejuniorum, omnia postremo talia, ut revocari a studio putes, dum exercentur officia. 379, 13.

Non placet Deo, quam non suorum gravitas morum probat. 337, 6. Nihil sanctius in virgine, quam verecundia. 340, 16. Quid præstantius in virgine, quam secretum? *ibid.*

Apud nos puellæ de mortis appetentia sublimes usque ad cœlum erexere virtutum gradus. 478, 36. Est Domino castitatis tuendæ voluntas: quanto magis defensandæ integritatis? 348, 19. Id Benjamitarum exemplo luculenter probatur. 344, 5 et seq. Nulla debet virginibus sacris irrogari injuria. 348, 19. In ipso adspectu virginitatis violatur sanctitas. 564, 34. Non est virginitas, quæ pretio emitur, non virtutis studio possidetur. 379, 13. Quomodo virginitas sit hortus clausus, fons signatus. 564, 36. Virginum inspectio et visitatio quam incertæ sit fidei. 337, 8 et seq. Id probatur exemplo cujusdam servilis conditionis. *ibid.* Num aliquando, et quibus sit adhibenda. 336, 5. Alia esse examinandæ virginitatis documenta, et testimonia. 338, 11. Malo morum signaculo, quam corporis claustro virginitatem exprimi. 340, 14.

Bonum conjugium per quod est inventa posteritas, successionis humanæ, sed melior virginitas, per quam cœlestis hæreditas acquiritur. 292, 3.

VIRTUS. Gradus singularum sunt, et incrementa virtutum. 565, 40. Quo propior virtuti fueris, eo fortior eris. 649, 2. Lenta virtus omnis et diuturna cunctatrix ante judicat, et adorienda inspicit. 595, 5. Adscendens directum attolle gradum, nullos inde tuto redit. Hinc via, inde ruina est; hinc ascensus, inde præcipitium; ascendendi labor, sed descendendi periculum. 445, 22. Sit via nostra angustior, virtus exuberantior, trames pressior, fides sublimior, callis artior, vigor mentis exundans, semitæ rectæ, quia inflexibilia sunt vestigia virtutum. 438, 7. Etsi cognatæ sint inter se, concretæque virtutes, tamen singularum quædam forma expressior desideratur, maximeque justitiæ. 40, 57. Virtutis gratia cum corpore non occidit. 41, 63.

VISCERA nostra septem interiora, et septem exteriora. 510, 15.

VISIO. Multifarie nos Deus admonet, etiam visionibus peccatorum. 533, 14.

VITÆ brevis usus, nec illi multum videtur eripuisse, qui ante præcessit, nec te differre diutius, qui remanseris. 51, 16. Quam nulla possit esse jucunditas inter has vitæ nostræ amaritudines, aut dolores. 51, 18 et seq. Hæc vita peccato obnoxia est, alia vita præmio reservata. 82, 125. Si per se ipsa vita fugienda est, ut sit molestiarum fuga requies ærumnarum; quanto magis ea requies est expetenda, cui futuræ resurrectionis voluptas perpetua succedet. *ibid.* 124. Non immerito sancti viri prolongatum vitæ incolatum sæpe doluerunt. 83, 127.

Ubi VOLUNTAS, ibi merces voluntatis: ubi necessitas, ibi obsequium necessitatis; melior ergo voluntas, quam necessitas. 475, 21.

VOLUPTAS sola nos paradiso exuit. 558, 14. V. *Adam*. V. *Epicurus*. V. *Temperantia*.

VOTUM. Quam plerumque hominem suorum tædet votorum, et optati pœnitet, ut doleat impetratum, quod non impetrare metuebat. 52, 19. Ipsa post usum vota fastidio sunt, et quæ mereri optavimus, cum meruerimus, abdicamus. 82, 126 et seq. V. *Satyrus*. Vota parentum pro filiis. V. *Laurentius*. V. *Parentes*.

VULNERA quæ pro Christo excipimus, non sunt vulnera, quibus vita non amittitur, sed propagatur. 445, 6.

Z

ZENON sanctæ memoriæ episcopus Indiciam virginem benedictione consecravit. 835, 1.

ZOROBABEL ex tribu Juda et Jesu magno sacerdote, duo significari videntur, et unus exprimitur quia idem quasi potens natus ex potente, quasi redemptor ortus ex virgine. 449, 10.

INDEX

RERUM PRÆCIPUARUM QUÆ IN NOTIS PROPOSITÆ SUNT

A

Adsertionis vox in quanam significatione accipienda. 490, 3.
Æonum numerus juxta Patrum testimonia. 493, 1.
Ærarii quinam apud Romanos appellarentur. 153, 2.
Almo Romæ fluvius ad quem sacra fiebant Cybelis. 384, 9.
Altinum non ignobile Italiæ municipium. 337, 2.
Ambrosii duæ ad Maximum legationes. 102, 7. *Frequens ejus prædicatio ad populum.* 104, 2; 183, 7. *A quorumnam episcoporum comunione abstinuerit.* 424, 8. *A Theodosio multa impetrasse.* 495, 6; 530, 8.
Anemius Sirmiensis episcopus. 256, 8.
Angelis quoque bonis uti Deum ad improborum punitionem. 462, 5.
Animæ defunctorum quomodo ab ethnicis appellatæ. 110, 8.
Antiochenæ Ecclesiæ dissidium ob ordinationes Meletii et Paulini. 297, 1.
Apollinaristarum præcipuus error ab Ambrosio eversus. 517, 1; 522, 8. *Quidam eorum ab Ambrosio exturbatus.* 519, 1.
Apostolorum templum Mediolani ab Ambrosio extructum. 683, 2; 691, 6.
Aquilejæ et Aquilejensis Concilii notitiæ. 241, 1.
Arcadius utrum parentis funeri adfuerit. 133, 1.
Ariminensis concilii præsules quomodo se gesserint. 410, 6.
Attilii Reguli facta et fatum. 377, 4.
Autperto non conveniunt sermones e Sessoriano monasterio deprompti. 184, 13.

B

Babylonis nomine Petrum apostolum Romam designasse. 683, 2.
Baptismi votum sufficere tradidit Ambrosius, cum ille in aqua suscipi non potest. 103, 1. *Baptismus ab arianis iteratus.* 154, 6. *Ejus figura conspecta a Patribus in cæci nati sanatione.* 639, 1.
Barbari magna discrimina romano imperio adducentes. 91, 3.
Basilica Caji sive Concilium Sanctorum eadem ac Naboris et Felicis. 157, 7. *Basilica Ambrosiana et Faustæ.* 157, 9. *Basilica* nova *et* vetus. 689, 1 bis.
Bassianus Laudensis episcopus. 258, 11; 333, 2.
Bauto comes quinam fuerit. 421, 6; 540, 10.
Besutius Cardinalis eruditione præclarus. 177, 2; 185, 1.
Bethlehem quanam ratione diversimode interpretationem acceperit. 603, 1.
Bibliorum versiones varias Ambrosium consulere solitum. 95, 6. *Absque artis lenocinio conscripta esse etiam antiqui Patres admiserunt.* 355, 5.
Blanchinius Joseph vir doctrina insignis. 185, 1.
Bona ecclesiarum et clericorum tributis subjecta. 153, 1.

C

Cadavera parentum a filiis, imperatorum a magnatibus ad rogum vel tumulum efferabantur apud veteres Romanos. 33, 2.
Cadmi Thebarum conditoris mentio injecta ab Ambrosio. 66, 5.
Calamitates imperii christianis a paganis imputatæ. 374, 8.
Calani mortem cur parvipenderit Ambrosius. 478, 6.
Capuana synodus quænam egerit. 300, 3.
Christi ad Petrum apparitio prope Romam. 147, 1.
Christianissimorum titulus non communiter imperatoribus tributus. 320, 11.
Chromatius Aquilejensis episcopus. 262, 2 bis.
Circes veneficia a veteribus memorata. 84, 6.
Circumcisio etiam feminarum ubi viguerit. 611, 3. *Damnata a manichæis, a quibusdam hæreticis habita necessaria christianis.* 612, 5.
Clericis vetitum quidquam testamento accipere a mulieribus sibi consociatis. 380, 7.
Cognitoris titulo quinam venerit. 151, 1.
Comes Orientis militarium partium quinam extiterit. 489, 2.
Conjugia christianorum cum non christianis ab Ambrosio improbata. 397, 3.
Consistorium et Consistoriani quid essent. 99, 3.
Constans imperator quænam vetuerit paganis. 371, 6.
Constantius scisciensis episcopus, non idem ei qui proximus fuit Imolæ. 258, 14. *Quanam ratione hic filius ab Ambrosio appellatus.* 329, 2.
Cornici oculum effodere quid significet. 456, 5.
Cremium quidnam significet. 509, 2.
Crucis inventæ enarratio quomodo inter Ambrosium aliosque concilianda. 137, 2. *Quinam ei et imaginibus sanctorum cultus exhibeatur.* 137, 3.
Curiales quinam appellarentur. 148, 4.
Cygneas fabulas Ovidium exposuisse. 84, 8.

D

Delphinus episcopus gallicus. 650, 5.
Demophili ariani scelera. 271, 3.
Didrachma Judæorum cujusnam valoris. 349, 2.
Dies suffragiis pro defunctis apud christianos veteres constituti. 121, 5.
Difficultas de quodam anno circa pascha. 418, 4.
Dionysii Mediolanensis episcopi obitus. 573, 4.
Disciplinæ veteris circa ss. Eucharistiam nonnulla proposita. 35, 3.
Dissensiones gallicorum episcoporum Ambrosio ingratæ. 101, 2.
Dominus et Domnus quodnam discrimen in sua referant significatione. 21, 2.
Donorum copia quæ a fidelibus sacris ministris offerebantur. 369, 1.

E

Emilianus nomen martyris cujusdam tempore Juliani. 493, 3.
Emona urbs quænam. 258, 10.
Epicureorum duorum varia nomina. 558, 9; 560, 5.
Epiphaniorum festum quænam memoraverit. 671, 2, 5, 11.
Episcopos sanctos erga humiles benignitatem, in superbos severitatem adhibere. 531, 2.
Epistolæ de Causa Bonosi quinam auctor. 299, 1.
Ergastuli vocis significatio. 52, 6.
Ethnici veteres qui non nasci melius quam vivere prædicaverint. 54, 4.
Eugenio profligato terra motibus quassata. 121, 1.
Eusebius episcopus Bononiensis. 257, 2; 536, 7.
Eusebius Vercellensis episcopus et martyr. 555, 3; 573, 4.
Eustorgius et Myrocles mediolanenses episcopi. 149, 1.
Eventius habendus episcopus Ticinensis. 257, 1.
Exheredare differre ab abdicare. 630, 5.

F

Felix Jadaræ episcopus. 258, 16.
Felix Comensis episcopus, et quidem forte primus. 332, 9.
Felix, Nabor et Victor martyres ubinam passi, ubi sepulti. 677, 10, 13, 14; 679, 3, 4.

Ferale non a fera, sed a feriis sive inferiis mortuorum. 105, 5.
Flacillæ virtutes, ejusque filii. 135, 1.
Fratres patrueles quinam fuerint appellati. 550, 7.
Fundibalum vox unius Ambrosii pro Balista. 480, 5.

G

Gentiles duabus vicibus a Valentiniano II idololatriæ causam in integrum restitui postulasse. 99, 2. *Magis a Valentiniano I gratiam adepti.* 99, 4.
Gomor quænam Judæorum mensura. 350, 7.
Gothorum distinctiones. 401, 7.
Gratianus ratione ductæ uxoris parentem appellavit Constantinum. 238, 7. *Eum inter et Ambrosium dilectio.* 319, 9. *Hunc ad Gratianum non esse profectum.* 322, 4. *Quanam ratione hic divino judicio dictus fuerit electus.* 322, 5.
Gratianus quidam an Theodosii filius extiterit. 533, 2.

H

Helena S., a quonam patre nata. 136, 5.
Heliodorus episcopus sanctitate conspicuus. 258, 15.
Honorium ex patris voto vectigalia imminuisse. 128, 5.
Horontianus quinam fuerit. 606, 7; 633, 4.
Hymnus vespertinus Ambrosii initio sui pontificatus confectus. 669, 3.
Hypogæa quasnam significationes haberent apud latinos. 446, 6.

I

Immunitates clericorum, quænam tempore Ambrosii. 497, 3.
Imperatorum romanorum quorumdam infelicia fata. 377, 5; 378, 6.
Inaures idololatriæ signacula exhibentes. 591, 4.
Indictionum etiam ante Ambrosium facta mentio. 417, 2.
Inscriptionis tales ambio defensores *celebritas.* 160, 6.
Institæ dictæ fasciæ sepulcrales, vel etiam qualescumque. 69, 3.
Inusti notis quibusdam servi ac milites apud Romanos. 111, 4.
Irenæus ad quem scripsit Ambrosius, quinam extiterit. 431, 4; 458, 4.
Isaaci Judæi, apostatæ a fide christiana, liber De Trinitate et Incarnatione *a Sirmondo editus.* 237, 3.
Isidis cultus in Ægypto et Romæ. 554, 5.

J

Jephte filia utrum ad mortem devota a patre putanda. 109, 1.
Jesus ad Petrum apparitio prope Romam. 682, 11.
Joannes apostolus ut martyr habitus propter ejus in fervens oleum immersionem. 684, 12.
Joviniani et suorum errores a quibusnam memorati. 288, 5; 291, 7; 295, 3. *In monasterio Mediolani iidem commorati non sunt.* 294, 5.
Judices dicti Gothorum principes. 278, 2.
Justus verisimiliter Lugdunensis episcopus. 256, 11; 349, 1.

L

Labarus quodnam esset insigne. 491, 1.
Laurentius a Satyro patronus electus: sæculo IV ejus ecclesia Mediolani existens. 684, 11.
Legatio a Damaso Ambrosio facta ne Gratianus paganorum petitiones exaudiret. 367, 4.
Leges imperatorum in manichæos. 295, 5. *Adversus paganos.* 366, 5.
Lictoris quid palma. 478, 4.
Limenius episcopus Vercellarum. 258, 7; 554, 9.
Livore confessorum ab Ambrosio memorato quidnam intelligendum. 86, 4.
Lucernarium primæ vigiliæ a lucernis dictæ. 439, 1.
Lucifer Calaritanus episcopus quomodo schismati originem dederit. 37, 1.
Lucii alexandrini scelestia facinora. 271, 2.
Luctus feminarum intemperantes ac detestandi. 50, 5.

M

Macedoniana hæresis in ariana inclusa. 277, 1.
Marcellina Ambrosii soror non longe a Mediolano commorata. 157, 2.
Martyrium ss. Protasii et Gervasii quandonam contigerit. 164, 5.
Matrimonia filiorum invitis parentibus an rata habita fuerint in veteri Ecclesia. 646, 7.
Maximi Cynici fraudes. 283, 1.
Medium inter æternam salutem et pœnas æternas statum non admisit Ambrosius. 73, 1; 608, 6.
Melotis quodnam fuerit indumentum. 362, 4.
Mensium nomina et distinctiones apud Ægyptios. 416, 6, 8, 9.
Mercurinus idem atque Auxentius. 150, 3.
Mille annos quonam sensu dixerit Ambrosius. 64, 1.
Miracula quædam ss. Protasii et Gervasii. 161, 3; 162, 10.
Mortem Plato, Cicero aliique veteres placidissimo somno assimilarunt. 43, 2. *Ejus definitio apud Platonem.* 56, 5. *Ejus meditatio a Pythagora ac Platone philosophia appellata.* 55, 4. *Quinam turpem vitam morte velaverint.* 58, 5. *Ethnici philosophi mortem æquanimiter ferendam docentes.* 60, 4.
Motus animæ ut ejus immortalitatis argumentum a veteribus exhibiti. 83, 4. *Animarum hominum in belluas transmigrationem Plato docuit.* 83, 5.

N

Natalis dies quid apud veteres christianos significaverit. 48, 10; 333, 3.
Nazarii lipsana ab Ambrosio in Apostolorum basilicam delata. 691, 89.
Nectarii ordinatio quomodo ad exitum perducta. 282, 6. *Ejus domus quando incensa.* 492, 8.
Neophytis allocutio quæ antiquitus fiebat in traditione symboli. 209, 10.
Neronis infandi mores. 139, 3.
Nicæni concilii definitio de Paschatis celebratione. 411, 4. *Ambrosii verba de quadam ejusdem tractatione quomodo intelligenda.* 571, 1.
Nuptiæ quosnam inter consanguineos ab Ambrosio damnatæ. 548, 8; 549, 5.

O

Oculos morientium consanguineos claudere vetus consuetudo. 33, 1.
Officia quædam apud Romanos. 399, 2, 3, 6; 400, 11; 405, 3; 406, 6; 536, 8.
Olympici ludi ubinam celebrati. 542, 5.
Orarium quid apud veteres significaverit. 35, 4; 159, 5.
Origenes cur fusius scripserit in vetus quam in novum Testamentum. 623, 4.
Originalis peccati contagium concupiscentiæ propagatione transfundi docet Ambrosius. 513, 3.
Ortum hominum quinam populi olim lugerent, obitum celebrarent. 47, 8.

P

Paradisi terrestris realitatem admisit Ambrosius. 511, 2.
Parens vox adhibita ad venerationem vel gratum animum significandum. 32, 7.
Pascalium dierum in Valentiniano II veneratio. 98, 8.
Paternus magnis dignitatibus insignitus. 550, 9.
Paulini Nolani episcopi notitiæ quædam. 543, 1-4.
Penicillus quasnam habeat significationes. 106, 6.
Perdricis etymologia ab Ambrosio aliisque proposita. 455, 2.
Philastrii Brixiani episcopi sanctitas. 258, 13.
Philonis doctrina de iis qui scientiam quærunt. 356, 6; 358, 4.
Philosophi veteres quid de corporum resurrectione et de statu animæ post mortem tenerent. 65, 1; 107, 2. *Eorum de ipsa anima opiniones.* 459, 1.
Phœnicis exemplo usos esse Patres, et cur, ad probandam corporum resurrectionem. 62, 9.
Photinus quibusnam in conciliis damnatus. 268, 8.
Pompeji mors. 385, 6; 406, 7.
Possessio tributaria quænam intelligatur. 644, 8.
Primatus romani Pontificis argumentum e Maximino hæretico. 279, 7.
Primitias inter et initia distinctio ab Ambrosio facta. 465, 1.
Principum nulla in Ecclesiam jura. 403, 2; 407, 4.
Protasii et Gervasii passio, inventio ac miracula. 679, 5; 680, 6-10; 681, 1-4.
Publicas preces a christianis pro imperatoribus ad bellum profisciscentes factas. 321, 2.
Pythagoræ natale solum, et laudes a veteribus celebratæ. 436, 5, 6. *Ejus asseclæ scientiæ numerorum addictissimi.* 505, 2.

R

Rationales animas Ambrosius cœlo et sideribus minime attribuit. 461, 4.
Reliquiæ sanctorum quantum a priscis christianis honoratæ. 136, 4.

Remissio peccatorum quomodo intelligatur ab Ambrosio. 605, 5.
Rhetia quomodo distincta. 382, 11.
Rhodani veloc cursus. 118, 1.
Romana Mediolani basilica quænam intelligenda. 157, 4.
Romani Gallos Senones et Annibalem quomodo superaverint. 377, 1, 3.
Romulus Ambrosio familiaris quinam extiterit. 593, 2.

S

Sabbatum magnum apud Hebræos. 131, 4.
Sapientem solum liberum esse a stoicis prædicatum. 469, 5.
Satyrum errore pythagoricæ metempsychoseos non infectum. 27, 4. *Cur catechumenus manserit, et ubinam baptismum demum susceperit.* 37, 2.
Segatius episcopus quinam. 650, 5.
Sepultura veteribus fidelibus valde raro in basilicis ac prope Martyres concessa. 691, 4.
Severi Neapolitani episcopi notitiæ quædam. 547, 2.
Silentiarii quinam appellati fuerint. 101, 4.
Simplicianus num Mediolanum a Pontifice missus, etc. 587, 3.
Symboli significatio et origo. 292, 10. *Competentibus dominica Palmarum traditum.* 399, 4.
Sophoclem Job posteriorem dicit Ambrosius. 475, 2.
Stater quinam nummus. 352, 4.
Suffragia pro mortis ac missæ sacrificium oblata. 46, 5; 115, 5.

T

Theodosium comitem utrum Valentinianus I morti addixerit. 139, 5.
Theodosii Magni filii, horumque tutores administri. 121, 3; 123, 4; 124, 8. *Ejus in victos clementia.* 121, 4; 123, 3. *Studium idololatriæ auferenda.* 123, 2. *Pietas in præparatione ad bellum.* 124, 9. *Christiana virtus.* 128, 6; 131, 6; 132, 7.
Thymelica quanam significatione intelligenda. 98, 6.
Thymiamaterium pro Thymiaterium, ejusque significatio. 334, 5.
Timothei Alexandrini episcopi facta. 278, 1.
Tithonis fabula vitæ pertæsi. 59, 2.
Titianus vel Tatianus magni meriti vir. 584, 3.
Tractatus vox adhibita ad significandam quoque polemicam disceptationem. 26, 7.
Tumuli defunctorum etiam inter christianos floribus adspersi. 111, 1.

U

Uranius alterum proprium Satyri nomen. 691, 2.
Urbanus forte parmensis episcopus. 280, 8.
Ursini antipapæ notitiæ. 269, 3, 5.

V

Valerianus catholicus Aquilejæ episcopus. 255, 7.
Valentinianum I aperte christianum se prodidisse sub Juliano. 110, 7. *Ethnicis cultis libertatem reliquisse.* 375, 4.
Valentiniani II ac Ambrosii mutuus amor. 91, 2; 93, 2. *De Valentiniani obitu.* 91, 5; 93, 1. *Ejus virtus.* 97, 2. *A Philostorgio calumniatus.* 97, 3. *Valentiniani II sorores.* 104, 5. *De ejus funere et sepulcro.* 106, 8.
Vallionis consulis elogium per Pacatum. 423, 7.
Vestes Episcoporum simplicitate tantum antiquitus a laicorum discretas fuisse. 33, 3.
Velum virginibus nubentibus apud ethnicos et christianos imponi solitum. 388, 11.
Vigilii Tridentini episcopi martyrium. 386, 11.
Virgines domo antiquitus nonnisi raro ac velatas prodiisse. 39, 2. *Earum monasteria ætate Ambrosii extitisse.* 341, 2.
Vita vox est in diversis significationibus adhibita. 23, 1.
Vota Sanctis nuncupata vetustissima in Ecclesia atque utilia. 27, 4.

Z

Zeno Veronensis episcopus utrum unus an duplex. 335, 3.

ICONUM XYLOGRAPHICARUM
HUJUS VOLUMINIS ARGUMENTA

In capite librorum de Excessu fratris: Icon repræsentat divum Ambrosium arcentem Theodosium a templo.

In litteris singulorum librorum capitalibus argumenta sunt:

D — Sanctus Satyrus.
S — Resurrectio mortuorum.
E — Christus victor mortis in Cruce.
H — Resurrectio Christi.
V — Christus nummularios ejicit de templo.
Q — Tales ego ambio defensores, *verba Ambrosii de ss. Protasio et Gervasio martyribus.*
S — Mulier peccatrix provoluta ad pedes Christi.
D — Jesus Christus Salvator.
E — Justitia virtus cardinalis.
N — Deus Pater Omnipotens.
C — *Verba Apostolici Symboli:* Credo et in Spiritum Sanctum.
P — Nuptiæ B. V. cum S. Josepho.
R — Temperantia virtus cardinalis.
I — Ascensio Christi in cœlum.
Q — Christi sepulcrum.
Q — Fortitudo virtus cardinalis.

INDEX GENERALIS
HUJUS QUINTI TOMI

Præfatio *ad libros duos* De Excessu fratris Satyri . . . . . Pag. 13
DE EXCESSU FRATRIS SUI SATYRI. — *Liber primus* . . . » 21
» *Liber secundus, Sive* De Fide Resurrectionis . . . . . » 47
Præfatio *ad Consolationem* de Obitu Valentiniani. . . . . » 87
DE OBITU VATENTINIANI consolatio. . . . . » 91
Præfatio *ad Orationem* de Obitu Theodosii Imperatoris . . . . . » 119
DE OBITU THEODOSII *Oratio* . . . . . » 121
Præfatio *ad Sermonem* contra Auxentium . . . . . » 141
SERMO contra AUXENTIUM DE BASILICIS TRADENDIS . . » 143
Præfatio *ad Sermones* DE INVENTIONE CORPURUM SS. MM. Gervasii et Protasii . . . . . » 155
De Corporum inventione SS. MM. GERVASII et PROTASII. *Sermones duo* » 157
Præfatio *ad Sermonem* de Synagoga Hebræorum, *etc.* . . . . . » 165
SERMO de SYNAGOGA HEBRÆORUM et Valentinianorum Fano per Episcopum et Monachos reædificandis. . . . . » 167
Præfatio *ad tres Sermones e* Sessoriano *codice editos* . . . . . » 177
SERMO I. — De Perfecto . . . . . » 195
» II. — Adversus eos qui dicunt possessionem non distrahendam. Sed fructibus misericordiam faciendam. . . . . » 203
» III. — De Caritate . . . . . » 205
Præfatio *ad Acta Conciliaria quæ* Sancto Doctori Ambrosio *præcipue adscribuntur* . . . . . » 223
EPISTOLA Concilii Romani ad GRATIANUM et VALENTINIANUM imperatores. . . . . » 235
FORMULA FIDEI in Concilio Romano proposita, *anno 378*. . . » 239
GESTA CONCILII AQUILEJENSIS contra Palladium et Secundianum *hæreticos* . . . . . » 241
SPECIMINA e COMMENTARIO MAXIMINI ariani episcopi in Synodum aquilejensem . . . . . » 275
Præfatio ad SANCTI AMBROSII epistolas. . . . . » 303
EPISTOLÆ — *Primæ classis*. . . . . » 319
» — *Secundæ classis* . . . . . » 558

Præfatio ad D. AMBROSII Hymnos et Carmina . . . . . Pag. 653
HYMNI communi consensione Ambrosiani habiti . . . . . » 665
CARMINA . . . . . » 689
ORDO NOVUS epistolarum S. Ambrosii *cum ante vulgatis comparatus* » 697
» ROMANÆ editionis cum veteribus *et hac nova editione comparatus* . . . . . » 699
» VETERUM editionum cum romana *et hac nova editione comparatus* » 701
Epistolarum index alphabeticus . . . . . » 703
Elenchus manuscriptorum atque editorum codicum *ad quos in editione a Maurinis Patribus concinnata exacta et emendata sunt sancti Ambrosii opera quæ hoc quinto volumine continentur* . . . . . » 705
Elenchus exemplarium *quæ ad hanc parandam editionem jugi examine discussa sunt quoad opera quæ hoc quinto volumine exhibentur* » 707
Index locorum Sacræ Scripturæ *quæ hoc volumine declarantur* . . » 709
Index rerum et sententiarum. . . . . » 715
Index rerum præcipuarum *quæ in notis propositæ sunt* . . . . . » 765
Iconum xylographicarum *hujus voluminis argumenta* . . . . . » 771

FINIS QUINTI TOMI.

DATE DUE

GAYLORD	PRINTED IN U.S.A.

GTU Library
2400 Ridge Road
Berkeley, CA 94709
For renewals call (510) 649-2500
All items are subject to recall.

3 2400 00166 2141